

૧૯૮૭	卐	આસો
卐	પાટીદાર	卐
વર્ષ ૧૮	卐	અંક ૧૨

છજી ખરી પડો, નવીનને સ્થાન આપો

વૃક્ષ ઉપગ્રા જૂના પીળાં સૂકા પાન ખરી પડે, નવીન ગરુ પોષક પાનને
રચા ! આપે, તેમ હવે આ જૂનું વર્ષ આ માસે ખરી પડે છે, નવીન આશા-
જી ૧૬ વર્ષને સ્થાન આપે છે જૂનું - છજી થઇ ગયોલું નીચ સ ઘડને સુકાઇ
ગયોલું મૌ ખરી પડો, નવીન સગસો સ્થાન આપો છજી થઇ ગયોલા,
સ્થિતિસ્થાપક પ્રગતિસાધક સૌ શાસ્ત્ર ખરી પડો, નવીન સ્થિતિઉચ્છેદક,
પ્રગતિસાધકને સ્થાન આપો નિરુપયોગ, નિ મરત્ત મૌ કૃદિરિનાજ ખરી પડો,
નવીન કદાચસાધક શુદ્ધમરત્તને સ્થાન આપો છજી થઇ ગયોલા, સ્થિતિસ્થાપક
પ્રગતિસાધક મૌ સગાજ ખરી પડો, નવીન સ્થિતિઉચ્છેદક, પ્રગતિસાધક
સગાજને સ્થાન આપો વિચારે આચારે વૃદ્ધ થઇ ગયોલા, પવિત્ર, ગાત્રગલિત,
સ્થિતિસ્થાપક પ્રગતિસાધક સૌ નરનારી ખરી પડી વાગમરથ લો, નવીન
સ્થિતિઉચ્છેદક, પ્રગતિસાધક, શુભીય યુવજ્યુવતીને સ્થાન આપો સૌ છજી
ખરી પડો; નવીનને રચા ! આપો

ૐ

ૐ

ૐ

તન્ની નરસિંહલાલ મુદિરલાલ પટેલ,

‘પાટીદાર’મંદિર, અ.ણુ’દ

વાર્ષિક લલાજમ દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છુટકે નકલના ત્રણ આના

૧૫૬ અગ્રેતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેમગા ગોતીલાલ મયુગલાલ પટેલે છાપ્યું અને
છજીના ન-મિંદલાલ પટેલે આણુદમાં પ્રકટ કર્યું, તા ૨૫ ૯ '૪૧

સુભાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
શ્રેયની પરિચય	જેન પદ્મા પટેલ	૫૨૬
સ્વામી સુભાષીનો અમલ આપ...	" લ્હોતિ પટેલ	૫૩૨
૬ વિમલાદ્યવના	" કમુ	૫૩૬
પિંડો દેનાર	ભાઈ મંથર પેટલીકર	૫૪૧
મિત્રનાં વારણ	" મોનીભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ	૫૪૮
રસતલે મરજીમમે	" દિનકર સોમાભાઈ પટેલ	૫૫૨
નિયમનર મા એમેરિસ	" પુરુષોત્તમભ્રમર પુ. વૈલ	૫૫૩
ગાંધી-સ્વંતી શી રીતે ઉત્તવાય	" શાન્તિકુમાર શાહુભાઈ પટેલ	૫૫૭
વલ્લુવામેગ	" ચિમનભાઈ દરિયાઈ અગીન	૫૬૨
ગાનનું સરવજુ	" પાટીદાર મંદિર	૫૬૩
અસંગદયા	"	૫૬૬

સુધરોગના દર્દી માટે ઉત્તમ અગવંકે શ્રી લક્ષ્મી ડાન્વેલેસન્ટ હોમ

રેવડાલી (૨૦૦૦ ફુટ ઉંચાઈ)

રેવડાલીની દયા એનિ મધ્યમ દોષને કારણે અને એમાસામાં ગાય ૧૫થી ૨૦ હંથ વરસાર પડવાને કારણે ખાતીવા છતમેજ દર્દી માટે આ સ્થાન ઉત્તમ ગણાય છે.

આ ડાન્વેલેસન્ટ દોષમાં ખાતી પીસા તથા રહેવા તેમજ દવા વગેરેની ઉત્તમ અગવંક સાથે હવતા નિવાસની સ્ત્રીઓ અને પુરુષો નિમ્બાન ગોકરની સુવન કાગલ ત્રીએ દર્દીની સ્થાનમાં આવે છે.

ઉપરાંત મુંગસો સુખા નિજાન દસ્તાન્ટ નિયમિત ત્રીએ આવે છે. ગરમે, પેશાબ, સેરો તેમજ બીજા તપાસવાનાં ઉત્તમ અ.પન મેનુન છે. વધુ વિગત માટે મળો અમર સખે:—

ગાલિક: રા. ન. અમીન,
રહિમનુલ્લા કાઝિ, હોમલ સ્ટ્રીટ, સુળાધ નં.

પાટીદાર

ચત્તિષ્ઠત જાપ્રત પ્રાપ્ય વરાગ્નિબોધત ।

શુરમ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પદસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૭
વર્ષ ૧૮

આણંદ

આસો
અંક ૧૨

પ્રેમની પવિત્રતા

“સર, આગ ને આગ કેટલાક દિવસો આપણે ચોરીજૂપીથી વિતાવીશું?”

“અશોકલાલ, આને કોણ ચોરી કહી શકે? હું અને તમે જાને સાથે જ નીકળીએ છીએ, અને વધુમાં મારી બધી બેનપણીઓ તો જાણે જ છે કે આપણું જાને વચ્ચે લાઇએન જેવો સંબંધ છે.” સરોજે જરા પોતાની સાઇકલ ધીમી પાડી નીચે ઊતરતાં કહ્યું.

“પણ સર, હું હજુ ઉપરથી ઉજળા દેખાતા એ મગાજને અંદરથી ખરોખર નથી પિછાની શકી. તારી બેનપણીઓ મને જુઓ છે ત્યાં તો તારા નામની ખૂબો મારી તને સતાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે। શું એ બધી તારું કંઈન સત્ય માની શકી હશે? ભલે, તને જનાવવા તેઓ ધણી વાર બોલે છે: ‘સરોજ, તારો લાઇ આપ્યો.’ પણ તારી પાછળ તો કોણ જાણે કેવી કેવી આપણે વિષે વાતો કરતી હશે તેની મને કે તને ખબર પણ નહિ હોય; એવી વાતો તો આપણી કટખનામાં પણ ન આવે!” અસોકે પણ પોતાની સાઇકલ ધીમી પાડી નીચે ઊતરી જાને જણ વૃક્ષ નીચેના એક પથર ઉપર બેઠાં. ઉપરનો વાર્તાલાપ ગામથી દૂર આવેલ એક એકાન્ત સ્થળ પાસે આવતાં બે મિત્રો વચ્ચે ચલો હતો. જોકે જાને એકજ નિશાનમાં અભ્યાસ કરતાં હતાં, છતાં એકજ વર્ગમાં ન હતાં. સરોજેનું ગાંધીયિક શાળાનું આ છેલ્લું વર્ષ હતું; જ્યારે અશોક-તેના કરતાં એક ધોરણ પાછળ હતા. કોણ જાણે એકાદ સમય ઉપર કેઇ કારણસર જાનિતો મેળાપ થઇ ગયો, અને ત્યારથી જાને એકબીજા તરફ અચાગ પ્રેમભરી દૃષ્ટિથી વિલોકતાં હતાં. આટલો નિકટનો પરિચય થયો હોવા છતાં જાનેના પ્રેમમાં કોઇ પણ અયોગ્ય પ્રસંગ જાનવા પામ્યો ન હતો, અર્થાત્ જાને એકબીજાને લાઇએનનો પવિત્ર દૃષ્ટિથી નિહાળતાં હતાં.

પણ આખી નિશાળનાં વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થિનીઓ, શિક્ષકો તેમજ શાળાના સંચાલકો પણ આ જાને માટે કંઈ જુદાજ પ્રકારની કલ્પના દોડાવી રહ્યાં હતાં. કેમ ન દોડાવે? તેમની આંખોમાં તો હેરટે અશોક અને સરોજ સ્ત્રી-પુરુષજ દનાં ને! અને તે પણ જાને કુમારવરયામાં, પછી તો પૂછવુંજ શું? અનેક જનની કલ્પનાઓ હોડે એમાં નવાઇજ શી? છતાં અશોક અને સરોજ જરા પણ અચકાયા વિના મને ત્યારે નવરાસને સમય મળનાં પોતાની માહકણો લેઈને દૂર દૂર જસમટાની એકાન્તમાં, હૃદય ખોલીને એકબીજાને વાતો કરેલા માટે ઊપડી જતાં. તેવેજ એક સમયે જાને મિત્રો આંવીને પોતાને નિયત રથને બેસીને આ વાતચીત કરી રહ્યાં હતાં. થોડી વાર જાનેજો મોંઘા ખારજ કર્યા પછી સરોજ ખોલીઃ

“અશોકભાઈ, તમે મારી બેનપણીઓથી ડરી ગયા?”

“સર, જો હું કોઈથી ડરતો હોત તો આપણો આટલોયે પરિચય સાત નહિ. પણ મને એમ થાય છે કે અત્યારે અહીં કોઈ આપણું જોગખીતું જાણી ગયે તો તે આપણે વિશે શો ખ્યાલ જાધે?”

“પ્રાચીન કાળનાં ‘કચ્છદેવપાની’ જ માની લે.” સરોજે જરા પણ અચકાયા વગર કહ્યું.

“તો તું શા ઉપરથી કહે છે કે આપણને બધાં બાઈબેન તરીકેજ જોગબે છે?”

“હારજ કે હું તમને મારા બાઈ ગણું છું અને તમે મને બેન ગણો છો.”

“પણ એમનું અને તારું અથવા મારું હૃદય તો એક નથી ને.” આ પ્રશ્નથી સરોજ જરા મૂંઝવણમાં પડી ગઈ. શો ઉત્તર આપવો તેની પૂછ સડી નહિ. કંઈ પણ બોલવા વિના થોડી વાર પછી જાને જરા મોટે ઊંચાં થયાં.

તેજ સમે અશોકને વિચારોની અનંક ગડગડા પછી એક ભયંકર સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં તેણે પોતાની બેન મરેજને જાત કરતી નિદાળી. થોડોજ વાગ્યાં તો સરોજની ચિન્તા ભરેલી ના દખાઈ. અશોક એકદમ જનની ઊંડળો, બેજાકડો જાની પધારીમાંથી ઊડીને સરોજના નામનો ચિત્કાર કરી ઊંડળો. ત્યાંજ સરોજનો મોઝ તેના હાથમાં એક પગ મૂકી આસેા ગયો. અશોક પગ ઊપાડ્યો, કંપને હૃદયે વાંચવો સરૂં કર્યોઃ

“પ્રિય અશોકભાઈ,

“ફક્ત આપણા પવિત્ર પ્રેમની દુનિયાને ખાતરી કરાવવા મેં આ અનિષ્ટ પદ્યું. તમને પૂછવા વિના, મદબૂં કયું છે. મને માથા છે કે મારો બાઈ

મને સુખા કરશે. આ પત્ર તમને મળતા પહેલાં તો હું કદાચ જાણીને વારમ વાદ્ય ગાઈ હોઈશ.

“લિ. તમારી જેન સરોજનાં સ્મરણ.”

અરોહને પ્રથમ તો આ જાણું આસત્ય લાગ્યું. પત્રના અક્ષરો જાણે તેને હમતા હોય તેમ સરોજના અક્ષરોથી જુદાજ દેખાવા લાગ્યા, પણ એ તો તેનો ભ્રમ હતો. તેની ચિરપરિચિત આંખોએ જાણે સાક્ષી ન પૂરી હોય કે તે સરોજ સિવાય ખીન કોઈનાય અક્ષર નથી. અને પરિણામે તે પણ ‘સરોજ’ જોવાની ત્યાંજ પકટાઈ પડ્યો! ઘરનાં માણસો દોડી આવ્યાં, ત્યારે ફક્ત અરોહનાં હાડમાંસનું માલખુંજ હતું. તેમાં ‘અરોહ’ જેવું કાંઈ હતું જ નહિ, તેનું શોકમરત મુખારવિદ્ જાણે ‘મરોજ’ નામોઅચરણ કરી રહ્યું હોય એમ નિરીક્ષકને જણાઈ આવ્યાં ચિતા ન રહે, તેની તેની મુખરેખાઓ દેખાતી હતી.

ઓ પ્રેમના ફિરતાઓ, મને સમજાવશો જરા!

પ્રેમ એ સન્નગ છે હુજન? પ્રેમ એ પોષક કે શોષક?

પ્રેમ એ રક્ષક કે લક્ષક? પ્રેમ એ અમૃત કે વિષ?

શું પ્રેમ એક જ પ્રકારનો હોઈ શકે? આપણે સમાજ તો ફક્ત એક જ પ્રકારનો પ્રેમ જોઈ રહ્યો છે અને તે પતિપત્નીનો. શું નિર્ધિકાર, શુદ્ધ, નિષ્કામ, નિર્ગંજ અને પવિત્ર પ્રેમ ન હોઈ શકે? માતૃપ્રેમ, પ્રાતુ-ભાગિની પ્રેમ, મિત્રપ્રેમ, દેશપ્રેમ નિર્ગંજ અને પવિત્ર છે. પણ આપણે સમાજ તો અંધ છે, તે સંકુચિત અને ત્રિકારની દૃષ્ટિથી જ જુએ છે. પ્રેમ સન્નગ છે, પોષક છે, રક્ષક છે, અમૃત છે; પણ આપણે અંધ સમાજે તેને હુજન, શોષક, લક્ષક અને વિષ જાનારો છે.

અંધશ્રદ્ધામાં જડ-જનોલા સમાજને સત્ય માર્ગે વાળવા, તેની સંકુચિત દૃષ્ટિ દૂર કરવા, હુજૂત્યોને સત્ય માની અભિમાનમાં મરત જનોલા સમાજ માંમે સરોજ જેવી કેટલીયે ઝિંમતી-ખીલતી-જોગાઓ જોગ આપશે, છતાં શું તે નદિ સુંધરે?

અરે! અશક્ય જેવી વસ્તુ દુનિયામાં છે જ નહિ. જો જઘાય મુવકા અને ગંધીયે યુવતીઓ સંગઠન કરીને સમાજની સામે ઝુબેશ લેવાયે તો સમાજનો મગદૂર નથી કે તે સામનો કરી શકે!

હે વાચક! તારે જરૂર તારી ફરજ જાનવશી જોઈશે. અસ્તુ!

વડોદરા

પદ્મા પટેલ

જ્યારે સુધારાનો અમલ થાય . . .

રાત્રીનો અમલ જિનરી ચરુણ પોતાનો સંદેશો સર્વત્ર ફેલાવવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો. વાદળોં વિખેરાઈ જઈ વરસાદ ખંધ પડ્યો હતો. પવન તો પહેલાં જોગ ફૂંકતો હતો, અગર તો તેથી પણ અધિક ફૂંકતો હતો. સર્વત્ર ઝાડપાન લીલાં દેખાતાં હતાં. પક્ષીઓ પોતાના માળામાંથી નીકળી ફિલફિલાટ કરતાં બીડી ગયાં હતાં. ફૂલોમાંની સુવાસુ ચોમેર પ્રસરી રહી હતી. આથી આખી સૃષ્ટિનું રૂપ જાણે જાદુવાળું ગયું હોય તેમ લાગતું હતું. આવે સમયે નીલા પોતાના ખંડની જારી ઉપર મુખ ટેકવી, ચિંતાતુર થઈ કેાઈ 'ગૂંઠ' વિચારમાં બેઠેલી હતી, પરંતુ તેને જાગર નહોતી કે વિધિમાં જે ઉધું લાગે છે તેજ ચતુ થઈ તેને સુખી કરશે.

આજે નીલાના સુખનો સૂર્ય અસ્ત પામતો હોય એવું તેની મુખાકૃતિ ઉપર રપટ જણાતું હતું. આશાને લીધે જે ઉગંગ તેને થએલો તે બીડી ગયો હતો. તેના મુખ ઉપર નિરાશાનું વાદળ ફરી વળ્યું હતું. તેની વાણીની મધુરતા જતી રહી હતી, તેનું હૃદયનું જંધ પડી ગયું હતું. આ સમજા ફેરફાર જોઈ સુરેશને ધણી દિલગીરી થઈ. તેણે નીલાને તેની અસહ સ્થિતિમાં લાવવા અનેક પ્રયાત્ન કર્યા, પરંતુ તેણે ઉવટે નિરાશા અનુભવી.

આખરે સુરેશના ખૂબ આગ્રહને વશ થઈ નીલા જોલી. વાણીમાં નિરાશા જ ઝરતી હતી. તેણે સુરેશને કહ્યું: "તું આજથી મારો સંગ થઈ બેઠો દે, આપણી આશા ફળીજૂત થવાનો જ નથી, તો શા માટે આપણે અત્યારથી અનેક બાધ સુગત રરખે ઘડી રાખતાં?"

સુરેશ તથા નીલા બંને અતિ ઊંડા શોકસાગરમાં ડૂબી ગયાં. તેઓને જાગર નહોતી કે મુર્ખારન પછી સૂર્યોદય થશે કે કેમ?

નીલા રમજલાડની પુત્રી હતી. તેમની સ્થિતિ આધારજી હતી. રમજલાસ બળેલા, સંરેકારી તેજ જ મુખારક વિચારના હતા, છતાં આપણો આ પાટીદાર સમાજ! અરે અંધ સમાજ! તેણે રમજલાસના દાન બંબેરવા માંડ્યા. પ્રથમ તો તેમણે લોકનું કહેવું માંભળ્યું, પરંતુ પાછળથી પોતાને જે સત્ય ને સાઈ લાગ્યું તે જ ક્યું. નીલાને તેના પિતાએ પોતાની પાસે હતાં એટલાં સાધન દ્વારા કેળવણી આપવામાં ખામી રાખી નહોતી. તે સુસંરેકારી પુત્રી હતી. તે જ્યારે મેટ્રીકમાં હતી ત્યારે આ તરફ વિદ્યાનંદનો પુત્ર સુરેશ એસ.એસ. પી.ના બીજા વર્ષમાં હતો. સુરેશના પિતામાં પણ નામ પ્રમાણે વિદ્યા તેમજ

ગુણો હતા. તેમની મળના સારા મનુષ્ય તેમજ સુધારક તરીકે થતી હતી. સુરેશને તેના પિતાએ પ્રથમથી જ છૂટ આપી હતી કે તું યોગ્ય પાત્ર શોધી લેઈશ તો મારે વાંધો નથી. સુરેશે તેમજ નીલાએ આ વર્ષે સારી રીતે પરીક્ષામાં સફળતા મેળવી, પોતાનાં માતાપિતા તરફથી પરવાનગી લેઈ લગ્ન પણ સાદી રીતે આ સાલજ કરવું એમ ગુપ્ત ઠરાવ કરી નાખ્યો.

જનને જણ્યું આવું ભાવિ સ્વપ્ન ઘડી રહ્યાં હતાં, પણ અરે રે! છેવટે નીલાએ જાણ્યું કે સમાજના કલ્યાણી તેવું સમયજ્ઞ તેનાથી છાની રીતે તેના પિતા લક્ષ્મીનંદનના પુત્ર આનંદરાય સાથે નક્કી કરી રહ્યા હતા. આનંદરાય કુળવાન તેમજ પૈસાદારના પુત્ર હોવાથી ખરેખરા આનંદવિહારીજ હતા. પ્રિયિયસમાં તેમનું 'નીલુ' વર્ષે પણ આનંદ કરવામાં નીકળી ગયું. એથે વર્ષે પણ નિષ્ફળતા મેળવી! કોલેજ છોડી. ભાઈ ખરાબ સોજતે ચઢ્યા. થોડા વ્યસની તો, પૈસાદાર કુટુંબમાં જન્મેલા ને તેથી નોકરના દાય નીચે જીજ્ઞાસી થઈ જતા. પહેલાં એક વાર ખરાબ કૃત્યથી પોતાના નામને કલંક લગાડ્યું હતું, પણ મગે તેમ તોય કુળવાન તેમજ પૈસાદાર તો ખરાબ ને? નીલાને અહીં નાખવાથી તે સુખી જનશે એમ અંધ સમાજે રમણલાલને સમજાવ્યું. અરે! સમાજ કેટલો દુષ્ટ! સારા સંસ્કારી તેમજ સુધારક વિચારના માણસને પણ પોતાના કળજમાં લેઈ લેતાં અચકાતો નથી. અરે! આનંદરાય સાથે નક્કી થવાની તૈયારી થઈ રહી છે. સાત હજાર રૂપિયા પરકણ તેમજ સાસરીઆં રીતસર માગે તેટલાં કપડાં તથા ઘરેણાં આપવાનું નક્કી થઈ રહ્યું છે. રમણલાલને એકજ પુત્રી હતી, છતાં આંટણું આપી શકે તેટલી સારી રિયલિટી તેમની નહોતીજ. સમાજે તેમને ઉરકેપો ને કહ્યું : "કંઈ નહિ, ચિંતા કરશે નહિ. દાંધ પૈસાની મંદદ અમે તમને કરીશું. પાછળથી તમે અમને પૈસા આપી દેજો." રમણલાલે પ્રથમ માન્યું તો ખરું, પણ હૃદય અંદરથી ડંખતું. દેવું કરવાની સાફ ના પાડ્યું હતું. ભારે પરકણ આપવી, ધામધૂમથી લગ્ન કરવાં, વસ્ત્રો તેમજ ઘરેણાં પણ લોકવાનું જોઈએ તે કરતાં વધારે કરવાં, એ ગંધું છેવટે નક્કી થવાની અણી ઉપર હતું. રમણલાલે લોકોના કલ્યાણી દેવું કરવાનો નિશ્ચય કર્યો, ભવિષ્યમાં મળશે ત્યારે પાછું આપી દેવાશે એમ વિચાર કર્યો. પરંતુ રમણલાલે કંઈ એક અણસમજ નહોતા. તે સમજ્યા કે વૃદ્ધાવસ્થામાં હું કંઈ ઉલોમ કરી ચકવાનો છું, કે પાછું આપી શકીશ. પણ આંટણું સમજ્યા છતાં 'ભવિષ્યમાં' સદુ થઈ રહેશે' એમ કહી નક્કી કરી રહ્યા હતા.

ખીજે દિવસે નીલા પોતાના પિતાના ઝોરડામાં આવી. તેના પિતા તેના જ વિચારમાં દત્તા. નીલાએ પિતાને અનેક રીતે સમજાવ્યા. ધામધૂમથી તથા પરકજી આપી પૈસાનો નકામો વ્યય કરી એવા બ્રહ્મ દુળવાનના ઘરમાં તે ફસાવા નહોતો છત્તી. હેવટે પિતાએ પુત્રીનું કહેવું માન્યું. તેમણે માન્યું કે અંધ સમાજના કહેવાથી અંધારામાં રહેવું જોઈએ નહિ, પણ જામત થવું જોઈએ. તેમણે જોઈ લીધું કે પુત્રીનું કહેવું સાચું છે. તેમણે સમાજથી ડાઘ વગર તેને કહી દીધું: “ગને મારી પુત્રીનું સુખ છત્તવા દો.” આનંદરાય સાથે જે સંબંધ બાંધવાનો હતો તે તેમણે દિગતમેર રદ કરી નાખ્યો.

નીલાની તેમજ સુરેશની પરીક્ષા ક્યારની થે થઈ ગઈ થતી, પરિણામ જાણ્યાં. નીલા મેટ્રિકમાં અને સુરેશ એલ.એલ.બી.માં સારી રીતે પાસ થઈ ગયાં. બંનેએ માતાપિતાની પરવાનગી લેઈ સાદી રીતે લગ્ન કરી નાખ્યાં. નીલા સાસરે ગઈ. સાસરીઆંનો પ્રેમ નેના ઉપર અપાર હતો. સુરેશની માતા સચુજાખાનો દર્ડો તો માતો જ નહિ. તેમને ઘેર આવી મરકાગે પુત્રી આવી હતી તે આનંદ કઈ રીતે વ્યક્ત કરી શકે? મરતું બધું હાથ તે આનંદથી ઉપાડી લેતી. આગ નીલા તથા સુરેશ પવિત્ર લગ્નમાંથી જોડાયાં, અને આનંદસાગરમાં વિદ્યા કરી રહ્યાં છે, ત્યારે આ તરફ આનંદગાયનાં લગ્ન વંદના સાથે થઈ ચૂક્યાં છે. આનંદરાયના પિતાએ પોતે ધનવાન હોવા છતાં વંદનાના પિતા પાસેથી ખૂબ પરકજી લીધી. કપડાંધરેણાં પણ મોં માગ્યાં લીધાં. વંદનાના પિતાની રિયલિટી ખગગ થઈ ગઈ. દેવું કરીને પુત્રીને પરણાવી, છતાં સાસરીમાં તેને સુખ નહિ. આનંદરાય ખરાબ રસને ચઢ્યો. વંદના પ્રત્યે તેનો પ્રેમ ઉપરનો જ હતો. તેને અનેક જાતના બંધનમાં રહેવું પડ્યું. દુળવાનના ઘરમાં પિતાએ વંદનાને સુખી કરવા પરણાવી દત્તી, પણ તે આજે શુભામણીથી પણ ખગગ છવન ગાળી રહી છે. ઘરનાં જ્યાં તેને તરછોડે છે અને મહેજાં પણ મારે છે. વંદના બધું મૂંઝે મોંટે સદન કરે છે. આવી તેની રિયલિટી બની રહી છે. કાઈ પોતાની તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી તેના અંતઃકરણમાં ઠેક પડેંચી જઈ તેના શુભ બેદ જાળી દુઃખ ચટાકવા પ્રયાત્ન કરતું નથી. કોઈની પાસે તે પોતાના હૃદયમાં ગતદિન સળગતો અગ્નિ ફાલતી રાકતી નથી. વંદનાનું સુખ પિતાએ શ્રદ્ધાવરણમાં પણ જોઈું નહિ. કહો, વંદના સુખી કે નીલા?

ઝરેર! સમાજનું ક્યારે સુધરીશ? લગ્ન પવિત્ર વસ્તુ છે, ત્યાં જોડા-ખીજનાં મન મેળવવાનાં છે, તો પછી ઝરેર! અંધ પાટીલને સમાજ, તું કેમ સમાજતો નથી કે આ પવિત્ર વસ્તુમાં પૈસા લૂંટવાને અને ખીજા દુષ્ટ વિચારોને

શા માટે સ્થાન હોવું જોઈએ? હે પાટીદાર પુત્રપુત્રીનાં માતાપિતા! તમારે તમારો બાળક સુખી થાય તે જોવાની જ ઇચ્છા હોય તો આમ આખો સમાજ જે રસ્તે ગય છે તેજ રસ્તે તમે પણ શા માટે ધસડાઓ છો? લગ્નમાં પુત્રપુત્રીનાં સુખ સિવાય છે બીજું કંઈ ઇચ્છા? લગ્ન જેવા પવિત્ર સંબંધને માલની ખરીદી માફક શા માટે ગણો છો? જાને પક્ષની રીતભાત, ગુણ, સ્વભાવ, સંસ્કાર અને ફેગવણી, વગેરે ઉપર કંઈ પણ લક્ષ આપતાં નથી, તો પરણનાર બ્યક્તિઓ શી રીતે સુખી થાય? જે પરણનાર જાને બ્યક્તિઓનો રાજપુત્રીથી તેમજ જાનેનાં માતાપિતાની સંમતિથી લગ્ન કરવામાં આવે તો ફાળુ કહે છે કે તે સુખી નહિ થાય? પહેલેથી જે ખરાબ પ્રથા પડી ગઈ છે તેને જડમૂળથી કાપી નાખો. જાને પક્ષને જે સુખી થવું હોય તો સુધારો કરી સારા રિવાજોને સ્થાન આપ્યા વગર છૂટકો જ નથી. આપણી આવી અજ્ઞાનતા ક્યાં સુધી ચાલશે? સમાજ માનવીઓ જ ધડચો છે. તેનો પાયો દ્યુપડ્યુ હોય તો તેને મજબૂત કરવો એ પણ માનવીતા જ હાથમાં છે.

આ બાબત લખત્રા ને ઉપદેશ દેવા અનેક જથ્થે તૈયાર થાઓ છો, તો પછી અમલમાં મૂકતાં કેમ કરો છો? કદાચ અમલમાં મૂકવાથી સમાજ તમને વખોડશે, એ બીક રાખ્યે હવે ચાલશે નહિ. સમાજને મોંઢે આપણે કંઈ તાળાં દેઈ ચકીશું નહિ. દિગતભેર આગળ વધો. ધીમે ધીમે જ્યાં સમજશે અને આથી અનેક દુઃખી માતાપિતા, તેમજ તેમનાં બાળકો મોટા દુઃખના ખાડામાંથી ઊગરી જશે. પાછળથી જરૂર તમને વખાણશે અને આશીર્વાદ આપશે તમારું અનુકરણ કરી પાટીદાર સમાજ જરૂર સુખી થશે એમ નક્કી માનજો.

“સડું સડું સમાજનું આ, જલ પડું પડું થાયે,
તોડી પાડો કુહાડાથી, યડમાં ધાઓ કુરીને;
હાં! પાડી દો ને ર,
સડી પડતા જલને.”

વડોદરા

જ્યોતિ પટેલ

૩ વિધવાશ્રવન!

મંગલમાં ચોમિની, વિધવા તું વિચોમિની.

નારે પવિત્ર ઉપદ્રેશ, મંગલ વદન ત્યાજી.

ગંગાને નદિ દેખતા મમાજીને કાજી રાખશે?

હમ્પૂન કર્ણ ખલસ, સ્વારે શિયા માંખશે!

મંગલા નરંગી માથુ પાઘણ કરીને ચૂર્ણી આભિમારિકા જતી રહી છે; આ, માન, મહાન નેમજી પૂજી ઉપર સરળએલી સપ્તગી વગ્નગી સુંદર સૂર્યકિરણી આરપિન જતી રહી છે; પ્રેમી પંખીઓ આનંદથી કમીવ કરી પોતાના માથામાં પ્રમેસે છે; આવા રમખીવ સામનનો લાજ તેજ એ નવજૂતાનું પ્રેમી પંખીએ કરના પાટે રસિયાએ આવી પડેન્દા. નેમો પોતાના શ્રવનની અભિલાષાએ પડી રહ્યાં દોષ તેમ નેમના મુખાન્નિદ ઉપરથી દરથી રાસતું હતું. અદાદા! તે કેનો આનંદ કરી રહ્યાં છે!

કાષ્ટને પજુ ખજર પડની નથી કે નેમનો શિયતિ વડી પડી કેવી મંદ જશે. પોતાના શ્રવનરસમાં મધમુલ જનેતા આ નિદોષ જોડાને કર્ણથી ખજર પડે કે પોતાનો વડી કેવી રસમાં નદાસે? રચોન્દના સુંદર બોલમાં જરૂર ફેરફાર થયો દોષ નેમ લાગતું હતું, પજુ સોદિણી તે કાષ્ટ જેવા બોલથી તેના સ્વામીને આનંદ કરાવો રહી હતી. પજુ અરેર! માથા ઉપર તે કાળે કામી રહ્યો હતો, અને મમરાત્ન રચોન્દને લેવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા!

સોદિણી! અપસરા સમાન એ જાણતી શેઠા દિનપ્રતિદિન વધતી જતી હતી. તે ઇંદર સાવ-મમાં અભ્યાસ કરતી હતી; તેની વર્તણૂક ઉપરથી તે ઉત્તમ પ્રકારની સ્ત્રી મવાને સર્જક દોષ એવી દરખા સૌ કાષ્ટ અનુભવતાં હતાં. તેનો જન્મ મગનગાદ નામના એક ગૃહસ્થને ત્યાં થયો હતો. તે કુટુંબ ધણી વખતથી સંકેતમાં નરવાયી સુધારકે જન્મ્યું હતું. માતાપિતાએ તેને કેળવણી આપવામાં આગી રાખી ન હતી, તેઓ તેને મુખી કરવાનાં રવર્ણાં સેવતાં હતાં. કોલેજમાં ગયા. જાદ તેને એક અશ્વિનીકુમાર નામના યુવકની સાથે મિત્રતા બંધાઈ. તેઓને એકબીજા પ્રત્યે મણ્ડ માન થતું. તેઓમાં એકબીજા પ્રત્યેની લાગણી પજુ અદ્ભુત હતી. સાથે આનંદથી અભ્યાસ કરતાં અને કોલેજ-શ્રવન સુગરતાં. ભવિષ્યમાં જો આ જનેતી જોડી બંધાય તો ને જરૂર મુખી નીવડે. પજુ આપણા સમાજની સી વાત કરવો? તે કાષ્ટ કાલે કાષ્ટની આસા અમર યવામાં રાશ જણ્યો નથી. આથી તેમની આસા પાર પડી એ અસંભવિત હતું.

કમળની કળી સમાન સોદિણીને ખીલતી જોઇ મગનભાઈનું હૈયું હર્ષથી
છલકાતું હતું. તેઓ ખુશમિજાજમાં પોતાની પુત્રીને લાયક યુવકની શોધમાં
નીકળ્યા. સોદિણીને કેળવણી આપવામાં ખામી રાખેલી નહિ હોવા છતાં તેમજ
સુધાગતાં પગલાં ભરવા માંડ્યાં હોવા છતાં તેની જરા પણ સંમતિ પૂછી પણ
નહિ! આવી મોટી ભૂલ! તે શહેરમાં રમણભાઈ નામના એક ગૃહસ્થને ત્યાં
સ્વીન્ડર નામનો યુવક આગળ વધી ગયો હતો તે કોલેજના છેલ્લા વર્ષમાં હતો.
તેનું શરીર કુદરતે ખરાબર ધ્યાન રાખી ધાર્યું હોય તેમ જણાતું હતું. તેને
શહેરે પણ આકર્ષક હતો. તેને નીરખી મગનભાઈ તો ઘેલા ગની ગયા,
અને પોતાની પુત્રી માટે માગણી કરી. રમણભાઈનું કુટુંબ પણ કેળવણીનું
હતું. તેઓને પાટીદારના ધણા રિવાજ નિમગ્ન કરતા, પરંતુ તે રિવાજનો
લંગ કરી શકતા નહિ. છતાં પણ તેમણે કોઈ પણ જાતની એટલે કે પગલું
જાગતની ઝાઝી ખટખટ કર્યા વિના કન્યાને મુશિક્ષિત અને સંસ્કારી જોઈ
તેમણે ને કાર્યમાં સંમતિ આપી.

જો કુટુંબો વચ્ચે આ પ્રમાણે મંથન થતો જાયો, પણ અરેરે, બિચારી
સોદિણીની તો આશા પરિપૂર્ણ નાજ થઈ! તેમ છતાં તેણે પોતાની અમિતી-
કુમાર પ્રત્યેની આશાને છાટી દેઈ પોતાના માતાપિતાને રાજી કરવા અને
તેમને વધુ ચિંતાગાથી મુક્ત કરવા તેમના કાર્યને સંમતિ આપી. તે સ્વીન્ડરને
પણ મારી રીતે જોળખતી હતી, એટલે તેના હૃદયમાં અદ્ભુત આધાત લાગ્યો નહિ.
તેની સાથે પણ આનંદ કરી પોતાનું જીવન સુખમય બનાવી શકશે. ખીલતે
નિરાશ કરવામાં તે દુઃખી જનતી હતી. કેવી શાણી અને સદ્ગુણી પુત્રી!

જેમ જેમ દિવસો વીતવા લાગ્યા તેમ તેમ આનંદના દિવસો આવતા
હોય તેમ જણાતું હતું. હવે તો સ્વીન્ડરની તેમજ સોદિણીની પરીક્ષા પણ
લેવાઈ ગઈ. અને સાગ નગર મેળવી પાસ થયાં. હવે જો કુટુંબો સગની
ધામધૂમના વિચારમાં મશગુલ રહેવા લાગ્યા. સોદિણીને ધામધૂમ કરી ખોટા
પૈસા ખર્ચવાની ઇચ્છા ન હતી, તેમ છતાં માતાપિતાની અલિસાધા પૂરી
કરવા તેઓ જે કાર્ય કરતાં તેમાં તે ત્રિદૈષ દર્શાવતી ન હતી. પાટીદારોના
રિવાજ મુજબ દરેક પ્રકારની તૈયારી થઈ રહી છે.

દરેક ઠેકાણે આનંદની પ્રધાત્રી પથરાઈ ગઈ છે. સોદિણીના હૃદયમાં તો
નિરાનંદ જાયો હતો, પરંતુ મુખ આનંદી ગાખતી. તેને આ બધી થઈ
રહેલી ધામધૂમથી ઘણો ખેડ થયો હતો. હવે તો ફક્ત ચાર દિવસ રહ્યા,
ભરતી આસપાસ સુંદર મંડપ રચાયો હતો. મંડપના જુદા જુદા દરવાજાને

વીજળીની જતીથી અને શોભિતા પડદાઓથી શણગાર્યા હતા. વળી આકર્ષક ઝાડનાં ફુંડાં પણ યોગ્ય રીતે ગોઠવાયાં હતાં. તે સુંદરતા એવી હતી કે તેને જોતાં માણસનું હૃદય ફરે.

શહેરનાં ઘણાં ગૃહસ્થ કુટુંબો તેમજ સગાંરેહીઓ આ અમૂલ્ય પ્રસંગનો સુંદર રીતે લાહવો લેઈ રહ્યાં હતાં. ઘેર ઘેર લગ્નની કલ્પનાઓ તેમજ ગગનભાષ્મો ફરેલી ધામધૂમ ગાટે વિવિધ ઉદ્ગારો સંભળાતા હતા. વળી જમણ અને પાર્ટીઓ પણ અનુકૂળ રીતે ગોઠવાઈ હતી. આ સ્થળી સાગથી સોદિણીને નારાજ કરતી હતી. આ જમી ખટપટ રીતે! આવી રીતે પૈસા ખર્ચવા કરતાં તેને નામે મૂકે અથવા ગરીબોને મદદ રૂપે આપે તો કેવું સારું! આટલી જમી અમાનતા આપણા કેળવાણેલા લોકોમાં પણ છે તે જોઈને તેને ધણું આશ્ચર્ય લાગતું.

લગ્ન તો પૂરાં થયાં. જાને દંપતી આ પ્રસંગના અને ભાવિ જીવનના વિચાર કરતાં પોતાને રથાને આવ્યાં. ત્યાં રવીન્દ્રની માતા લક્ષ્મીદેવીએ તેમને વધાવી લીધાં અને સોદિણીને નીરખી ગાંડાં ઘેસાં બની ગયાં. એક ખીજા પ્રત્યે સાધારણ રતેહભાવથી વાતચીત કરી, જાને જણાવતા મનમાં અનેક પ્રશ્નોના વિચારો આવવા લાગ્યા અને તેમને મન આનંદ પણ થયો.

ઉપા બિંગમત જાની નૃત્ય કરતી પોતાની સોનેરી કિનાર વાળી શુભાષી સાડી ફેલાવે છે, ત્યારે જો દંપતી નિદ્રાદેવીનો ત્યાગ કરી ઘરનાં મનુષ્યો સાથે બળે છે. સવારનો કાર્યક્રમ પૂરો કરી સોદિણી પોતાનો પોશાક બદલી ધરકાર્યામાં મદદરૂપ બનવા તત્પર જાની, પરંતુ લક્ષ્મીદેવીએ તેને કંઈ કરવાની રજા આપી નહિ અને પોતાની પાસે જોસાડી ધણી વાતચીત કરી. ત્યાર પાદ તે પોતાના ખંડમાં ગઈ. ત્યાં રવીન્દ્ર પુરતકો સાથે રમત કરી રહ્યો હતો. તેની નજર સોદિણીની સુંદર આલ, શરીરના વજાટ અને લાચની નૃત્યજનક હીલચાલ ઉપર પડી અને તેનાં નયનો તે તરફ આકર્ષાયાં.

રવીન્દ્રથી મૌન જાળવી રખાઈ નહિ, આથી તેણે શાન્તિનો ત્યાગ કર્યો: “સોદિણી, તું બહાર ત્યારની શું કરે છે? જરા અહીં આવીને તો બેસ.”

સોદિણીએ ઉત્તર આપ્યો: “હવે હું મારું પોતાનું કામ કરું છું, પણ આપની ઇચ્છાને અનુકૂળ હું આપની સમક્ષ બેસું છું.”

આવી રીતે આનંદ અનુભવતાં રવીન્દ્રે તેની સાથે સાંજના ફરવા જવાની ઇચ્છા દર્શાવી. સોદિણીએ હર્ષથી તે ગાગણીનો સ્વીકાર કર્યો. તે પહેલેથી રવીન્દ્રને રાજી રાખવામાં સુખ માનતી હતી, આથી દરેક આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં

તે આનંદ માનતી. પાંચ વાગ્યે જાને ફરવા જવા તૈયાર થયાં. આવી રીતે ફરવા જવાની તૈયારીઓ થઈ રહી. લક્ષ્મીદેવી આ દરમિયાન જોઈ હરખાવા લાગ્યાં અને જાનેની મરખામણી કરવા લાગ્યાં.

જાને પ્રેમી પંખીડાં ખુલ્લી હવા લેવા તેમજ આનંદ કરવા નીકળી પડ્યાં. દરિયાકિનારે પવનની મંદ મંદ લહેરો વાતી હતી સુમુદ્રનાં-મોજાં આથમતા સૂર્યાનાં કિરણથી અનુપમ શોભા ધારણ કરવા લાગ્યાં. ધીમે ધીમે આકાશમાંનો તેમજ પૃથ્વી ઉપરનો રંગ ખોલવા લાગ્યો. સર્વત્ર સોનેરી અને યુક્તાળી રંગ ફેલાઈ ગયો. તેવીજ રીતે પાણીનો પ્રકાશ પણ જાગ્રદાયો. ઝાડ ઉપર પંખીઓ પોતાની મીઠી ભાષામાં આનંદ કરી રહ્યાં હતા. આવે આકર્ષક સમયે જાને પ્રેમી પંખીડાં ધામનાં મેદાનમાં જેમી લાવિષ્યની કહપનાઓ કરવા લાગ્યાં, મનની ભાવનાઓ એકજીભને પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યાં. કેાકિલા સમાજ કંઠે સોહિણી પોતાના સ્વામીનું હૃદય દરતી હતી

અશ્વિનીકુમાર પણ ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો. આ પંખીડાને દેખી તેને દૂર જવાની ઇચ્છા ન થઈ. આથી તે સ્થળે આવી તે જાનેને તેમના આનંદમાં સાથ આપવા લાગ્યો. તેઓ ફરતો ગયો આનંદ માણી રહ્યા હતા! અશ્વિન પણ હર્ષમાં આવી જઈ જાનેને પોતાના સુદર શબ્દો વડે આનંદ આપવા લાગ્યો. હા! રવીન્દ્રના માથામાં અકસ્માત કંઈક દુઃખ થઈ આવ્યું. સોહિણીને એકદમ ચિંતા થવા લાગી. તે ગાડી ફરી રવીન્દ્રને લોઈ ઘેર ગઈ. અશ્વિનીકુમાર ડોકટરને તેડવા ગયો.

રમણભાઈના ઘરમાં ઘેરી છાયા પથરાતી હોય તેમ લાગતું હતું. ઘરમાં પગ મૂક્યો કે થોડા વખતમાં રવીન્દ્રે સર્વનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગનો માર્ગ સ્વીકાર્યો. અશ્વિનીકુમાર ડોકટરને બોલાવી રવીન્દ્ર પાસે આવ્યો. પણ હા! તેનું શરીર એકદમ ઠંડું પડી ગયું હતું અને હૃદય જંધ પડી ગયું હતું. ડોકટરે તપાસ કરી જણાવ્યું કે રવીન્દ્ર તો આ જગતમાંથી ખસાસ થઈ ગયો છે.

સર્વત્ર ગદારોળ થઈ રહી. જિયારી સોહિણી! તેની આસા તો ધૂળમાં મળી ગઈ કે હવામાં જોડી ગઈ! તેના હૃદયને કેવો ખવાનક આઘાત! હવે તેની શી દશા થશે? તેને સુખ પણ ક્યાંથી મળશે? શું મગાજ પણ ફૂટ જનશે?

સમાજે પોતાના વિવાજ મુજબ જિયારી સોહિણીને આટલી નાની ઉંમરમાં શોકજનક વસ્ત્રો ધારણ કરવાની ફરજ પાડી. તેના દરેક પ્રકારના વિલાસનો ત્યાગ કરાવ્યો. તેનો સુદર શણગાર પણ પેટીમાં પુગાયો. આ સ્થિતિમાંથી મુક્ત કરવા તેને કેાકિલા સહાયતા આપી નહિ. તેની ઇચ્છા આવાં ધર્તિંગ

કરવાની ન હતી, પણ સમાજની જળજળરીને લીધે સૌ કરવું પડ્યું. સ્ત્રીન્દ્ર જેવો કાષ્ઠ ખીન્નો માથો તેને ગળે તો તેનો ધા રૂઝાવી શકે, પરંતુ સમાજની કૂરતા એ માખી શકે એમ નહોતી. અશ્વિનીકુમાર એકાદ વર્ષ વિત્યા ગાદ તેનો સ્ત્રીકાર કરવા ખુશી હતો, પણ દરેક જણુ તેની વિરુદ્ધ જતું હતું. આવી તે કંઈ કાર્ય સિદ્ધ કરી શક્યો નહિ તેમજ સોહિણીને સમાજની કૂરતામાંથી છોડાવી શક્યો નહિ.

શહેરનાં ઇતર્યાં કુટુંબો ગાદ કરીએ તો ત્યાં અને ગામડામાં વિધવાને કલંકરૂપ જ ગાનવામાં આવે છે. ઘરમાં તેની દિગત કાઢીની પણ નથી. દરેક ગાળસ તેને મેણાંટૂણાં મારે, ગમે તેવી રીતે અપમાન કરે અને તેને અપશુકનિવાળ ગણે. 'તારાં પગલાં ચંધાથીજ તારો લાપડો મર્યો,' એવાં અસંલ્લ વચનો ખોલતાં પણ સર્ગાં અવકાતાં નથી. વિધવાએ કપડાંઢાગીના પહેરવાં, હસી રમીને ખોલવું, સારાં ખાનપાન ખાવાં, એ તો હોયજ ચાતું? પણ તેને જે દુઃખ છે તેમાંયે તેને શાન્તિથી કાણુ રહેવા દે છે? ઘણી વાર વિધવા તદ્દન નિર્દોષ હોવા છતાં કુટુંબનાં તેમજ સમાજનાં માણસો તેના તરફ શંકાની દષ્ટિએ જુગો છે. પણ ગાંધીજીની જેમ હું પણ "વૈધવ્યને હિંદુ ધર્માનું" મૂલ્ય માનું છું. વિધવા જેનને જેહું છું ત્યારે મારું માથું અનાગાસે નમે છે. વિધવાનું દર્શન મારે સારૂ અપશુકનની નિશાની નથી. ... તેનો આશીર્વાદ મને મોટી જલ્લિસ માનું છું" ('ત્યાગમૂર્તિ અને ખીજા લેખો,' પૃષ્ઠ ૨).

નિર્દોષ સોહિણીની દવા કાછને કેમ આવી નહિ? આટલી તાતી ઉમરે તેને ખૂણે બેસાડી. ખરેખર! આ તે જીવન છે? જો તેને ફરી લગ્ન કરવામાં સહાયતા મળી હોત તો તે જરૂર તેમ કરી આગંદ મેળવી શકત. આટલું ધાતકીપણું આપણે સમાજ દર્શાવે, તેથી તે લાગ્યે સુખી જાની શકે. કાષ્ઠ યુવતી પરણે અને તરત વિધવા થાય અને તેનો ધમ્મજ હોય તો તેના જીવનને ફરીથી રસમય કરવા તેને સમાજે દિંમત આપવી જોઈએ, તેને બદલે તે તેને ઊંડા કૂવામાં ઊતારે છે. આવું જીવન ગુજરવું ઘણું કઠણ અને મુશ્કેલ છે, પરંતુ પાટીદાર સમાજની બેડીમાં જંધાઈ ઘણી યુવતીઓ દુઃખથી ટળવળે છે. સામુસસરાનો વિધવા પ્રત્યેનો પ્રેમ જોઈએ થાય છે અને માતાપિતાના ઘરમાં પણ તે હેરાન થાય છે. એટલે તેને કૂતરાની માફક જીવન ચિતાવવું પડે છે. ક્યારે સમાજ સુધરશે અને દવાળુ જાની વિધવાઓને સહાયતા આપશે?

પિંડનો દેનાર

[સ્વર્તવ છતાં ગયા અંકતા 'ગામનું' કામના અંતુસંધાન તરીકે—લેખક]

રેવા વાત કરવાનો બહુ લાગે ગોઘતી, પણ હીરા એની સાથે પંડછાયાની માફક હોય એટલે એનો ગળ વાગતો નહિ. પણ પેલી નકરખાંદી નેજણે હીરાનો ઘડો પાણીમાં ડૂબે તે પહેલાં હેલાલો ગારી પોતાનો ઘડો પાણીમાંથી બહાર ખેંચે. અને એના હાંટા હીરાના ઘડાને ઝડપ્યા, ઘડો સોળવાયો, એટલે એના ગુના માટે હીરાએ થોડાં બોધવચનો (!) સંભળાવ્યાં ત્યાં સુધી તો દરેક સ્ત્રી ઊભી રહી હતી. પણ બદલે બીજો ઘડો આપવાના નિકાલ પછી સૌ ચાલવા લાગ્યાં, સાથે રેવા અને હીરા ચાલ્યા. પણ બનુ બાકી હોય તેમ હીરા ઊભી રહી, મોં ફેરવી નેજણને બાકી મળું હોય તેમ એકાદ વાક્ય વધુ કહેવા મઠ ત્યાં સુધીમાં બહુ દિવસથી ગોઘતી હતી એ ક્ષણિક લાગ રેવાતે ગળી ગયો.

રેવાએ ધીમેથી ખીતી હોય તેમ કહ્યું: “વીણુંબેન! જરા નરેન્દ્રભાઈને કહેજો કે એમને જે વાતાં કહે. એ આંખે.....” અને હીરાએ પણ ઉપાડ્યો એટલે ચાંપ દાગતાં વીજળીતો દીવે આપોઆપ બંધ થઈ જાય તેમ એની જીભ બંધ થઈ ગઈ.

એ વખતે હીરા હતી એટલે કાંઈ કંઈ બોલ્યું નહિ. પણ ઘેરથી આવતી વખતે ચંપાએ પૂછ્યું: “વીણા! અલી એ શું કહેતી હતી?”

સરળ વચ્ચે બોલી: “શું કહેવાનું છે એ બિચારીને! એનું દુઃખ રતો.”

ચંચળ: “જોછી ધાક છે એની? સુડેલ વળગી હોય તેમ પાછળ પડી છે.”

ચંપા: “એણે કહ્યું ત્યારે તો એતે આણી; અને હવે એ શું કામ આગ કરતી હશે?”

વીણા: “નેગીદાસે તો સમજવું નેમજો ને?”

ચંચળ: “પણ એનું એ વાંઝિયા પાડા આગળ ચાલે ત્યારે ને?”

મીડી: “પણ છેક આવું?”

ચંચળ સ્ત્રીસમાજમાં બહેરખળતી ગરજ સારે તેવી હતી. એ ગામની નવાજૂની જાણતી, એટલું જ નહિ પણ ખરાખોટાની ખાત્રી કરવાની દરકાર કર્યા વગર રમ લાવવા થોડું મીઠુંગરસું હાંટી એનો રસ ખીજીને પણ ચપ્પાડતી. બદનક્ષીના ગુનાનો આરોપ મૂકી કાંઈ એને ઝગડાની કાટમાં ખેંચે તો ગાળાગાળીના કાપદા કાનુનથી સામાને હરાવે નહિ તોય હાર તો કબૂલ

નજ કરે. એટલે બીજાં સારાસારનો વિચાર કરવા જતાં કે તકરારના ભયથી જે ન કહી શકતાં, તે ચંચળ કહેતી.

એટલે એણે આ બાબતમાં ગણેલી વિશ્વાસપાત્ર હકીકત રજૂ કરી: “બીજું” ગધું દુઃખ તો બાણે વેઠાય, કામ કમવે તો બાણે એમ સમજાવે કે ઘરમાં બીજું કાષ્ટ કરનાર નથી. ખોટાં ખોટાં ખૂધરાં કાઢી ટકટકારો કરે તો બાણે ઘરમાં એક ગાંડું છે એમ મનાય. પણ આજ નહિ નહિ તોય છ આઠ ગઢિના થયા રેવાને આપણાં, છતાં એ પાડો એમને ભેગાં ચલા દેતો નથી.”

“શરૂ શરૂમાં તો રેવા અકળાતી ત્યારે કહેતી: ‘આગ કરવું હતું તો મને આણી શું કરવા?’”

“પણ એ રાંડ શું કહેતી એ બાણો છો? ‘તને કંઈ અંહી’ ભોગ ભોગવવા નથી આણી.’”

“મારા જેવી હોય તો એને ખજાર પાડે, પણ એ ગિયારી ભૂખની મારી કાઠિયાવાડમાંથી અંહી આવી ત્યાં એનું શું ચાલે?” અને એને એકાએક કંઈ યાદ આવ્યું હોય તેમ વાત કરતી અટકી ગઈ. પછી બોલી: “હુંય ગાંડ બૂલકણી છું ને? ચૂલે શાંકું મૂક્યું છે તે તો બૂલી જ ગઈ.” અને શાક ખંભ્યું છે કે નહિ તેની ખાત્રી કરતી હોય તેમ નાક ફૂલાવતી, ઉતાવળી, વાત પડતી મૂકી, એ ચાલતી ચઢ.

હીરાનું મૂળ સાસરું તો કાઠિયાવાડમાં બીમપરા. પણ ત્યાં એ ત્રણ વર્ષ રહી એટલામાં તો એ જીવન પૂરું થયું. રેલમાં ગામ ફૂંચાંફૂંચ થતું હતું ત્યારે એનો ધણી સડકનું નાણું તોડવા ગયો. નાણું તો તૂટ્યું, પણ સાથે સાથે એના જીવનનેય તોડતું ગયું. એ તજાપ્ર ગયો, તેના પત્નો જ બાધો નહિ. તે વખતે હીરા અઠારેક વર્ષની હતી.

ભેગીદાસેય આજ વર્ષે રંડાયો હતો. ઘરમાં કાષ્ટ નાણું મોટું નહિ, એટલે એને વહેલામાં વહેલી તકે રાંધનારી લાબ્યા વગર છૂટકો ન હતો. પરણતું હોય તો એને કન્યા મળે નહિ, એમ તો નહોતું, પણ એની પાસે જે પાંચદશ વીધાં જમીન હતી, એ તો છેવટ છોડતી પડે. અને પરણવાનો મોહ જતો કરી એના જેવી કાષ્ટ ઘરલાંગ શોધી કાઢે તો મિલકતેય રહે ને રાટલાનું દુઃખેય ટળે. અને એને ક્યાં ફંવારે નાતરું કરવું હતું એટલે ખોડ આવવાની હતી? નાતમાં બેત્રણ ભત્ર્યું રિવાજ હતો. અને એથી એ મૂળ નાતના એટલા વર્ગ પડી ગયા હતા. મૂળે તો બધા નાતરાં કરવામાં બાધ નહોતા માનતા, પણ ધીરે ધીરે પ્રગતિ થતાં થતાં અત્યારની ઉત્પત્તિ થઈ હતી.

જેમને કન્યા મળવાની સમગ્ર હતી, તેઓએ પુનર્લગ્ન છોડ્યું હતું અને જૂના દિવાળને વળગી રહેનારને એ પોતાનાથી નીચા માનતા. એથી ઊતરતો જયો, જેને એકાદ વખત પરાણે પરણવાનું મળતું, પણ થીજી વખતની તો આશાજ ન હતી ને દૂંવારે નાતરું કરવું એ નીચ વગ્નનું કામ માનતા, પણ થીજી વખતે કરે તો ખોટું માનતા નહિ; પણ એમની બેનદીકરીઓને તો પુનર્લગ્નનો રસ્તો જાંઘ હતો. એમની દૃષ્ટિથીય નીચો વગ દજી એક હતો, જે દૂંવારે નાતરું કરે એટલું જ નહિ પણ બેનદીકરીઓનેય વળાવે

જોગીદાસ વચલા વળગો હતો. એને થીજી વખત નાતરું કર્યામાં વાંધો ન હતો. છતાં એની બેવાંચ પેઢીમાં એ પ્રસંગ જન્મ્યો ન હોવાથી એ જાંઘો ગણાતો. ધનુ કાષ્ટ સલાહકાર ન હોવાથી એણે કુટુંબીઓની સલાહ માગી.

શી સલાહ આપી તેનો વિચાર એની ગેરહાજરીમાં કુટુંબીજનો કરવા લાગ્યા.

મૂળજીભાઈ : “કરવા દો ને લગના છો ને પાંચદશ વીધાં જમીન છે તે સાફ થઈ જતી.”

શંભુભાઈ : “આપણા કરતાં બે ઠંસુંકા વધારે હતા એમાં તો એનો ખાપ ભાઈએ ભાઈમાં કેટલો મોટો થઈ બેસતો! માટે એ તો એ જ.”

ભાઈજી : “એને આજે પૈસાનું જ માન મળે છે ને? આપણા ભાગમાં આપણે બધા એના કરતાં મોટા નથી? એ તો આજકાલનો, છતાં ગામના કાગમાં સૌ એને પૂછે છે. પણ એણે કાષ્ટ દિવસ એમ કહ્યું છે કે ભાગમાં મોટા તો ભાઈજીકાકા છે માટે એમને બોલાવો? માટે હું તો કહું છું એનેય ખજર પડવા દો ને કે પૈસા તો આજ છે ને કાલે નથી.”

અત્યાર સુધી પોતાના મગજમાં જરાજર ઘાટ મોકલતા વેણીભાઈ બોલ્યા : “તમે કહો છો એ બધું એક જાન્યુનું છે. નાતમાં એનો ખાપ કેમ છાતી કાઢી બેસતો, એ ખજર છે? એ કહેતો : ‘મારી પાંચ પેઢીમાં નાતરું થયું નથી.’ એ તો કાષ્ટની સ્થિતિ નરમ હોય એટલે નાતરું કરવુંય પડે. પણ એથી કંઈ એણે એ ભાઈ મટી જાય છે? માટે હું તો કહું છું છો ને નાતરું કરતો. પૈસા હશે તો કાષ્ટ દહાડો આપણનેય ખપ લાગશે.”

હેવટ બધા દિવસે કુટુંબીજનોએ એક યમ સલાહ આપી : “જો જોગીદાસ, તારે કંઈ દૂંવારે નાતરું કરવાનું નથી કે ખોડ આવે. અત્યારે કન્યાવાળો નહિ નહિ તોય હજાર પંદરસો વગર હા નહિ પાડે. થીજું ખર્ચ થાય તે જુદું! એટલે આંકડો બે અઢી સુધી જાય. ત્યારે અમારું કહ્યું માનીને એ બધું જવા દે. કાષ્ટ તારા જેવી નાની ઉંમરની મળે તો બોળી કાઢ. પછી તો ભાઈ, તારો મરજી!”

નેગીદાસે હીરા સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું, તેમાં તો એને એવડો લાભ થયો. ખર્ચ ખચ્યું તો ખચ્યું અને વળી હીરાના ગોપને પાછળ પ્રજા ન હોવાથી એનણુ હજારની મિલકત મળવાની હતી.

હીરાને બાવીસ વર્ષ થયાં ત્યાં સુધી તો કોઈને શંકા પણ ન આવી કે એને પ્રજા નહિ થાય. પણ તેવીસ, ચોવીસ ને પચીસનું બેઠું ત્યાં તો દરેક સ્ત્રી એક જ ભવિષ્ય ભાખતી: “યષ્ઠ રહ્યું હવે. છસાત વર્ષ તો અહીં આવ્યાં, યષ્ઠ ગયાં, એ તે કંઈ ઢાંક્યું રહેતું હશે?”

હીરાય કંઈ આટલા વખત સુધી હાથ ઝાલીને બેસી નહોતી રહી. જે આવે તે મહારાજને એ હાથ જતાવવાનું ચૂકી નહોતી. વળી આજના મહારાજ કરતાં ગરેડા મોટાં શાસ્ત્ર ભણેલા હોય છે, એમ એ જાણતી હતી. એટલે એમને અડાય તો નહિ, પણ પાસે બેસી હાથ જતાવ્યાનું બાકી રાખ્યું નહોતું. નવાઈની વાત તો એ હતી કે કોઈએ હજુ એને એમ નહોતું કહ્યું કે પ્રજા નહિ થાય. પણ બેલકું જે હોય તે હસીને લગભગ આવેજ જવાજ આપતા: “બા! મોટાં નશીબદાર છો! વિસ્તાર તો છે, પણ મોટી ઉમરે દેખાય છે. તમારી કૂબે રતન જેવો દીકરો પાકશે. પણ... તમને રાહુની દશા નડે છે. મોટી વાત તો નથી કહેતો, પણ કોઈ પ્યાલણ પાસે પચીસ હજાર જપ કરાવો. પછી જો બહેરા બોધીને ન સંભારો તો ભોષ ભોવા મેંડી દેહ! ને તમારી મરણ હશે તો હું જ જપ કરી આપીશ.”

એક બે વખત તો મહારાજ સારું ખાટી ગુએલાં. પણ પછી તો પાકા સોધાથી વધારે ન મળતું.

રોગ ન ગટે તો કોઈ એક ને એક દાકતરની દવા આપું કર્યા કરે છે? એમ હીરા નર્વા જોષ ઉપર આધાર ન રાખતાં ભૂવાઓ પાસેય પહોંચી ગઈ હતી. એને ત્યાં વસરામ ભૂવે આવી દાણા નાખ્યા. ગણતરી કરી અને ભૂલ આવતી હોય તેમ બે ત્રણ વખત ત્રણ ત્રણ બેગા કરી ગણી ભોવાને છેવટ ડાકું ધૂણાવી એ બોલ્યો: “એમ એ ગમે તેગ છટકે, પણ હું શાનો છટકતો દેહ? ગમે તેવું ઝોડ ઝપટ તો શું પણ મોટો જંદ હોય તોય પકડી પાડું!”

ભાવિક ભક્તની શ્રદ્ધાએ હીરાએ પૂછ્યું: “કેમ કંઈ આવ્યું?”

“ન આવે તો જાણ કર્યાં?”

“શું?”

“હું કહીશ તોય તમે નહિ માનો.”

હીરા બીલી યષ્ઠ બોલી: “ગમે તેગારાગાં પૂરેપૂરી આરથા છે. તમારું કહ્યું નહિ માતું તો કાતું માનીશ?”

વિશ્રામ: “તમારા પહેલા ધરવાળો અવગતિયો થયો છે.”

“હું!” નાણે વીજળી પડી હોય તેમ હીરા ચમકી.

વિશ્રામ વધુ ચમકાવતો હોય તેમ બોલ્યો: “મેં એને જાહુ સમજાવ્યો, પણ એ કહે છે, કે મારો વેલો કપાઈ ગયો ને એનો વેલો ચાલવા દેઉં?”

હીરાએ શંકા જતાવી: “પણ મને એ કોઈ દહાડો રાખ્યામાં નથી આવ્યા.”

વિશ્રામ: “એ જ ખૂબી છે ને! એમ દેખા દે તો તમે કાઢવા વગર રહો? ને હું ન હોઉં તો મરને બીજા દસ મૂવા આવે—ને શોધી કાઢે તો!”

હીરા: “પણ હવે તેનો કંઈ ઉપાય?”

“વિશ્રામ મૂવો હોય ત્યાં ઉપાયના તોટા શા? મારો વિચાર તો એને શીરામાં ઉતારવાનો હતો, પણ એ જાહુ કરગર્યો. મને કહે: ‘હવે હું’ આડે નહિ આવું. પણ મરતી વખતે મારો જીવ એનામાં રહી ગયો છે, એટલે હવે ક્યાં જઈ? મને જોખલામાં બેસાડી વરસમાં એક વખત ખાવા આપશે તોય જમ.’ મને તેવો તોય એ તમારા ધરવાળો છે, એટલે એને જોખલામાં બેસાડો. માતાનો રચ કાઢી, હવન કરાવો. પચીસ ત્રીસથી વધારે ખર્ચ નથી. પછી ખુશીની ચોરાસી જમાડો તોય નશીજદાર છે!”

આ ઉપાય પણ નિષ્ફળ ગયો ત્યારે એનું હૃદય બહુ અધીરું થઈ ગયું. ડુમતો માથું નેમ તણખડું પકડી બચવાનો બચ્ચ પ્રયત્ન કરે તેમ એ ને કોઈ વાત કરે, તે અજમાવી નેતી.

જમાલ પીંજરાની વડુએ નુરીએ એને કહ્યું: “હીરાબા, મારી ભોજખને પણ તમારી પેઠે પચીસ વરસ થયાં ત્યાં સુધી સારો દહાડો ન આવ્યો. પછી મારા બાપએ કમાલશાં પીરની બાધા રાખી. વાંઝિયાને છોકરાંવાળાં કરનાર એ પીર કહેવાય છે. નયાં મુસલમાનજ નહિ, પણ તમારા લોક પણ બાધા લેવા આવે છે. મારી ભોજખને બીજેજ મહિને સારો દહાડો દેખાયો. આજ તો છોકરો બે વરસનો છે.”

કૃષ્ણભક્તિના બહાના નીચે ચાલતી રાસલીલામાં ભાગ લેઈ આવેલી એકાદ બાપ કહેતી: “જન્માષ્ટમી ઉપર પરસોતમ બગવાન રાસલીલા કરશે. એ વખતે જો એમની નજર પડે તો સારો દહાડો જરૂર આવ્યા વગર ન રહે.”

ત્યારે કોઈ વળી નવીજ વાત કરતું: “દિમાલયના એક મહાત્માએ અદ્ભુત જાતની સોપારી, કહે છે કે, લાલ કફનીવાળા બાવાને આપી છે. જેને જે જે મનકામના હોય તે એ ખાવાથી પૂરી ચાવ. સોપારી તો એકજ છે, પણ કાતરી કાતરી દરેકને આપે છે તોય ખૂટતીજ નથી. મારું કહ્યું માનીને એ

કરી જુઓ. આપણી નજીક બે ગાઉ દૂર અદેસરમાં જ મહારાજનો મુકામ છે.”

સ્વાર્થી મનુષ્ય શું નથી કરતો? હીરા લગભગ એકેય સૂચનાનો અમલ કર્યા વગર નહિ રહી હોય. પણ એમ કરતાં હીરાને ત્રીસ વર્ષ પૂરાં થયાં. હવે જોગીદાસનું ગન હતું ‘પચું થતું હતું’.

સરખે સરખા સલાહ આપતા : “ભગવાનના પુણ્યપ્રતાપે બે ટકા છે ત્યારે કંઈ ખારણું ખંધ થઈ જવા દેવાય?”

જોગીદાસનેય જોકે ભાવ તો હતો, પણ એને ખજાર હતી કે હીરા એ વાત જાણે તો શું ને શું કરી નાખે. જોટલે એ ગનનો ભાવ જણાવતો નહિ.

પણ ચેચેપેચે એ વાત હીરા સુધી પહોંચી ત્યારે ભડકા થયો.

“લાવે તો ખરા. મારા ધરમાં આવનારી કંઈ છે? આ બધું મારે પ્રતાપે. મારા ખાપનું ન આવ્યું હોત તો એમના ધરમાં શું હતું? ને મારે પૈસે મારી ઉપર શોક લાવે તેવા ના જોયા હોય તો જો! આ કાલે જોગીલાલ કૃષિયામાં વાત કરતા હતા કે કાલાપુરના રાજા મરી ગયા તેની પાછળ કુંવર નથી જોટલે દત્તક લેવાનો છે. એના કરતાં આપણે કંઈ મોટાં લખેશરી તો નથી? ને છોકરાં કરમમાં નહિ હોય તો ખીજ આવીને શું કરવાની હતી? વાલિયાને ત્રણ છોકરા છે, પણ એકેય મંધરતો નથી તે એ ઝોશિયાળો ચર્મ છોડીને ઘેર જઈ પડ્યો. એના કરતાં છોકરા ન હોય તેય શું ખોટું? સો વાતની એક વાત—મારા ધરમાં હું કાઢને પેસવા દેવાની નથી. નહિ તો મારા જેવી કાઢ ખૂંડી નથી.”

આમ ખીજાં ત્રણ વરસ તીકળી ગયાં.

એક વાર કાઢી ગાંધજી દિવાસાનું જમણ લેવા આવી હતી. ચૂલે લોટ ચઢતો હતો જોટલે એ બેઠીં એણે વાત કાઢી : “હીરાજા, હું તો કંઈ તમારા ખૂંડામાં-જોછી જ રાજી છું? તમારો વિચાર હું સમજું છું. પણ સાત કરો તોય પારકું એ પારકું. મોહન મતાદારે ભત્રિજો દત્તક લીધો હતો, તોય આખરેવેળા એનો ન થયો. એમ પારકાં છોકરાં સ્વર્ગે પહોંચાડતાં હોય તો જોછએ છે શું? ને શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે એય કંઈ ખોટું છે? જીવરામ ગોર પાછળ પંડ દેનાર કાઢ નહોતું તે અવગતિયો થઈ જ હોય એને વળગે છે. છોકરો હોત તો આ દશા આવત? માટે હું તો કહું છું કે એ ખીજું જૈર કરે એ જ સાઈ છે. શોકનો તો શોકનો, પણ એનો દીધેલો પંડ પહોંચશે.”

હર વખત શોકની વાત સાંભળી સળગી બેઠી હીરા આ પહેલી જ વાર સાંભળી રહી. અને ત્યાર પછી એકાદ વરસ વીત્યા બાદ એને પાંત્રીસમું વરસ ખેતવાને ચાર માસ બાકી હતા, ત્યારે એના મોંમાંથી સરતી મંજુરી મળી :

“બીજું બેઠું કરે તો હું ક્યાં ના રહું છું? પણ કહેશે કહ્યું નહોતું—એ ઘરની માનીતી થઈ બેસે, એ નહિ બને.”

એ અરસામાં કાકિયાવાડથી કન્યા—બૈરાં લાવી અહીંની આગાત્ર પ્રમાણે વેપાર કરતાં અદેસરના મેઘજીએ રેવા સાથે જોગીદાસનું ચોકું બેસાડ્યું.

પણ પછી તો બોલતાં શું બોલતાં દા પાડી હોય અને હવે પરતાતી હોય તેમ હીરા રેવાને દુઃખ દેવાનું બાકી ગયતી નહિ. ઘર છોડી બેસવા જવાય નહિ, ફૂલે તળાવ સાથેજ જાય, એના દરેક કામમાં ખૂબરાં કાઢે. એનાં માળાપને તો કાણ જાણે દલાડામાં ફેટલી વાર એ સંભારી આપતી હશે. ટૂંકમાં એણે જોગીદાસ અને રેવાને મળવાનું—બોલવાનુંય મુશ્કેલ કરી નાખ્યું હતું.

લોકો આખી વાતની ચર્ચા પછી એકજ ચુકાદો આપતા : “આમ તો કહી જોગીદાસની આશા સફળ થવાની નથી.”

રેવાએ આગ ૭ આઠ મહિના કાઢ્યા. એટલામાં ગામમાં બે બનાવોની મોટી ચર્ચા જાગી હતી. એક તો નરેન્દ્રે બાબીતું પુનર્જન કરાવ્યું તે અને બીજી ગંગાગોરાણીને આશ્રમમાં મૂકી આવ્યો તે. નરેન્દ્ર જોગીદાસને ઘેર પણ બે ત્રણ વખત આવ્યો હતો. જોગીદાસેય એને ત્યાં અવારનવાર જતા, એટલે રેવાએ પોતાની ફરિયાદ નરેન્દ્ર પાસે પહોંચાડવાનો વિચાર કર્યો. ફૂલે તળાવ બેગી થતી નરેન્દ્રની પત્ની વીજાને એ વાત કરતા ધાગ શોધતી હતી. અને એ ક્ષણિક લાગ પેલી જોગીદાસને હીરાનો ઘડો સોળાવ્યો ત્યારે મળી ગયો.

“તમે નહિ માનો,” નરેન્દ્રે એ વાત કહેતા પહેલાં કહ્યું : “પણ જુઓ જોગીદાસ, હું તમારા કરતાં ક્યાંય નાનો છું એટલે કહેવા લાયક તો ન કહેવાઈ જતાં કહું છું.” ત્યારે સાંભળતાંજ જોગીદાસ ખરેખર રડી પડ્યા.

બીની આંખને લૂંછતાં એમણે કહ્યું : “નરેન્દ્ર! હું ગધુંય સમજું છું. એણે મને એક પાછનો કરી નાખ્યો છે. એને કંકાસે તો, કાઈ આવ્યું ગયું હોય તેને મન હોય જતાં ના છૂટકેજ, હું એને આ પાવા લેઈ જઈ છું. બીજું શું પણ પેલા જન્મનાં પાપ હશે, તે એની જોડે પાનાં પડ્યાં.”

નરેન્દ્રે રસતો જતાવ્યો : “તમે જુદા રહો ને, એટલે એ પત્યું!”

જોગીદાસે મનોા વિચાર કહ્યો : “ક્યારનોય જુદો રહ્યો હોત, પણ એમાં એક દુઃખ છે. એની પાસે નહિ તોય પાંત્રીસચાણીસ તોલા સેતું છે. એ ગંડનું ઠેકાણું નહિ અને જુદો રહું તો કાપને પધરાવી દે તોય શી ખબર પડે?”

નરેન્દ્ર : “એ સેતું છે તોય દા-કામમાં આવ્યું? રાજ બીડને લોહી

બાળવું એના કરતાં બધું એ સોનું જવાનું હોય તો બાપ, પણ સુખ તો થાય.”
 જોગીદાસ: “જુદો રહું તોય ઘર જોડે ને જોડે, જોડે એની જીભ ક્યાં
 જાયે એવી છે?”

નરેન્દ્ર: “કહી દેવાનું એમને કે એ ગમે તેટલું બોલે, પણ જવાબ ન
 આપવો, જોડે એની મેજ ચાકશે.”

છેવટ દેવાનું ધાધું થયું. ધરમાંથી એક પણ વસ્તુ લીધા વગર જોગીદાસ
 પ્રથમ જુદા રહ્યા. દેવાય ખરી કે એણે હીરા ગમે તેટલું બોલી હશે, પણ
 સામો જવાબ આપ્યો જ નથી.

આજે દેવાના છ ગહિનાના પુત્રને હાથમાં ને હાથમાં લેખને ફરતી હીરાને
 લોકો જોષળ રહે છે!

નેદ્રા, તા. પાદરા

ઈશ્વર પેટલીકર

ધેરાતાં વાદળ

यत्र नार्पस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।

જેમ પ્રાણ અને પ્રકૃતિ સાથે જ જન્મે છે, તેમ માણસને સુખની અભિલાષા
 પણ સાથે જ જન્મે છે; જોડે મનુષ્યમાત્ર પોતાના સુખને માટે હમેશ
 પ્રયત્નશીલ જ રહે છે. જો સુખની શોધ કરવાનું મનુષ્ય માટે બાકી રાખ્યું
 ન હોત તો સમાજ આટલો પ્રયત્નશીલ હોત કે કેમ એ એક શંકાનો પ્રશ્ન
 છે. આમ સમાજનો પ્રત્યેક માનવી સુખને માટે ફાંફાં મારે છે, પણ કાંઈને
 સુખ શોધ્યુંય જડતું નથી, છતાં તેની શોધમાં ને શોધમાં આખી જિંદગી
 પૂરી થાય છે. ગરીબોની વાત જવા દેઈએ, તોપણ સુખ ભોગવવા જેટલી
 સાધનસંપત્તિ સ્થિતિવાળા પણ હમેશાં પોતે દુઃખી અને અસંતોષી હોવાનું
 દુઃખ રહ્યા કરે છે તેનું કારણ શું?

હિન્દુસ્થાનમાં ગુજરાત અને તેમાંય વળી ચરોતર તો તેનો ફલખાગ
 મનાય છે. ખરેજ આ વસ્તુ સાચી છે એમ કોઈ પણ ચરોતરવાસી પોતાના
 આત્માને છેતરવાનો ઢોંગ કર્યા સિવાય કહી શકશે? ‘સાપ ગયા ને લીસોટા
 રહ્યા’ એ સૂત્ર પ્રમાણે આજે આ વસ્તુ માત્ર કાલ્પનિક જ નથી બની ગઈ?
 જરૂર એક વખત એવો હશે, જ્યારે ચરોતર એ ખરેજ ફલખાગ હશે. પણ
 તેનું અત્યારે શું? એમ તો એક વખત એવો પણ હતો, જ્યારે આખો
 હિન્દુસ્થાન દેશ કાચું સોનું મનાતો હતો, જે અત્યારે કથાર બની ગયો છે.

એટલે ત્રણે જૂની આ વાત છે, પણ આપણા આ કૂલખાગને કાણે કરગાવી નાખ્યો તે આપણે જોવું તો રહ્યું જ ને? અને એમ અકાળે કરગાએલા આપણા એ ખાગના આપણે માળી જતી ખરે જ તેને ફરી ન ખીલવી શકીએ? કાષ્ટ કહેશે, ના; કારણ કે આપણો ચરોતર એ ખેતીપ્રધાન પ્રદેશ છે અને મોટે ભાગે ચરોતરવાસીઓ ખેતી જ કરે છે, તેથી ખેતીની પ્રાપ્તિ ઉપર જ મોટા ભાગના લોકો પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે. ખેતી માટે આપણી પાસે ઉત્તમ જમીન છે, છતાં આજે કુદરત રૂઢવાથી ખેતીના એટલે કે ખેડૂતોની અવનતિ થઈ પડી છે. અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, હિમચંદ્ર, તીક, કાતરા, વગેરે કુદરતી કાપોથી આજના ચરોતરની ખેતી નાશ પામી ગઈ છે ને પરિણામે આજનો ચરોતર ધૂળધાણી થવા બેઠો છે; અને એક વખત સમૃદ્ધ મનાતો ચરોતર પ્રદેશ આમ કંગાળ જતી આજે દેશની ગરિબાઈમાં હાથ મિલાવી રહ્યો છે, એટલું જ નહિ પણ માણસ દીક દોઢ આનાની આવકવાળા દેશના આવકના આંકડા તેથી પણ વધુ નીચા લાવવામાં ચરોતર પોતાનો ફાળો આજે આપી રહ્યો છે.

આજે ચરોતરના પાટીદારો દેવાના કુંગર નીચે ચગદાઈ ગયા છે, કેટલાની ય સ્થાવર ગિલકતો ગીરવી મુકાઈ ચૂકી છે; કેટલાક તો સાચ પરવારી ચૂક્યા છે. અને જે નહિ પરવારી ચૂક્યા હોય તે હવે પરવારશે. આમ તમામ ગિલકત એકદમ અનતાં ને ખીનખેડૂત પાસે ખેતીની જમીન જતાં એક દિવસ એવો આવશે કે તે ખીનખેડૂત પાસે પણ નહિ રહે. હું તો કહું છું કે જો ચિંતનને માટે અમેરિકાનું ખાડું ખુલું ન હોત તો જેમ આ ચાલુ લગાઇનો ક્યારનો ય અંત આવી ગયો હોત, તેમ જો ચરોતરવાસીઓ માટે પરદેશનું ને તેમાં ય અફ્રિકાનું ખાડું ખુલું ન હોત તો ચરોતરનું રહ્યું સહ્યું ગૌરવ-આજાદી ક્યારનીયે નષ્ટ પામી હોત! ત્યારે આ જાણી શકી જાને છે? સરકારની અને શાહુકારની ચૂમચૂનીતિ પણ ખેડૂતની આ અવદયા કરવામાં બેઠો ભાગ ભજવતી નથી.

પણ ખેડૂતોનો-પાટીદારોનો-પોતાનો પણ પોતાની અવનતિમાં બેઠો દોષ નથી. આજની આપણી ગૃહલક્ષ્મીઓની સ્થિતિનું જાણિકાઈથી અવલોકન કરો. તેમને સુખ છે? શાન્તિ છે? સમાનતા છે? અરે, માણસ તરીકે પણ જીવવાનો તેમને આ સમાજમાં અધિકાર છે? પુરુષો જેવો જ તેમને પણ આત્મા છે એવું આપણે કદી સ્વીકાર્યું છે? તેમની અને આપણી વચ્ચે આપણે શું ભાષાબેદ નથી પાડ્યા? હા, એખા ને આજરી ખાતા ચરોતરના પુરુષો, તમે તમારા ઘરની લક્ષ્મીને શું કાદરી ને જાવડો નથી અવકાવતા! આમ પુરુષો એખા ખાચ ને એખા શાથી નહિ? અને આ સ્થિતિમાં શાક તો

ખિચારી દેખે જ ક્યાંથી ? કહેવાતાં કુળવાન ધરોમાં તો ઓઝોને સાંજે યાળી જ ધોવાની હોતી નથી. કોઇ પૂછશે, સાચી ? કારણ કે તેગને સાંજે એકલો રોટલો જ ખાવાનો હોવાથી તે આડણી ઉપર મૂકીને ખાઇ લે છે. આ સ્થિતિમાં સમાજમાં ત્યારે વળી પત્થર મનાતી એકલી અટૂલી ગુલામડી જેવી ખિચારી વિધવાની શી દશા હશે તે તો સખવા કરતાં કલ્પવું જ વધારે સારું છે.

હાં, પણ ચરોતરના પાટીદાર તો સાહસિક મનાતા આવ્યા છે, એટલે તે આમ કુદરતને સીધી રીતે ગાંઠે તેગ નથી. કુદરત અનાવૃષ્ટિ કે અતિવૃષ્ટિ કરે કે કાળ પાડે, તો આ ચરોતરના પાટીદાર પણ તેને ગાયે ચપટી ભભરાવે તેવા જ છે ને ? તેમણે પોતાનાં ઉત્પન્નનાં સાધનો શોધી જ રાખ્યાં છે. તે વળી ક્યાં ? તે (૧) વરવિક્રય ને (૨) કન્યાવિક્રય. કહેવાતા કુળવાનોએ વરવિક્રય કરી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ કરવા માંડી, ત્યારે ગરીબોએ કન્યાવિક્રયથી પોતાના દુઃખનિવારણનો રસ્તો શોધ્યો. અને વચગાળાના સોંકાએ બેમાંથી એકેય ન કરતાં પોતાની રહી સહી મિલકતો વેચવા માંડી. આમ તેમણે પોતાના ઉત્પન્નનાં સાધનો શોધ્યાં, પણ તેમ કરવાથી તો તેમની દશા ઊલટી બૂંડી થઇ, કારણ કે આમ બળરના સોદાની માફક પોતાનાં ખાળકો વેચાય ઝીનું બીજું શું પરિણામ આવે ? આ પ્રમાણેનાં લગ્નોમાં સાચી લગ્નભાવના હોતી જ નથી, પણ માત્ર બળર સોદા જ યાય છે. અને તેથી યૌવનને ઉમરે આવી ઊભેલી કુમારિકાના કોડ પહેલી જ તકે ભાગી પડે છે. પરિણામે તે હતાશ બને છે અને પોતાનું લગ્ન ગોઠવનાર ઉપર ફિટકાર ને શાપના વરસાદ વરસાવે છે.

ચાલુ વર્ષે જુલાઇની તારીખ બીજીથી આઠમી સુધીમાં અતિવરસાદથી જે હાહાકાર ને ખાનાખરાજ નુકસાન થયું તેની તો હદ જ નથી. રેલ્વે તથા પોષ્ટ વ્યવહાર સુદ્ધાંત અટકી પડ્યા, એથી બીજો કુદરતી કેર કયો હોઇ શકે ? પણ ખરે ! આ કુદરતી કેરથી ઊપજેલા નુકસાન પરત્વે આપણને જેટલી અરેરાટી છૂટે છે, તેથી પણ વધુ અરેરાટી તો, જ્યારે આપણા સમાજના સ્તીતમથી કોઇ પીડિત શૂદ્રલક્ષ્મી કૂવે પડીને કે કેરોસીન છાંટીને ઊભી ને ઊભી મળગી જઇને પોતાના જીવનનો કરુણ અંત આણે ત્યારે ઊપજવી જોઇએ છે. તે દસ્ય નજરે નિહાળતાં અંતરના ઉડાણુમાંથી હત્પારા સમાજ પ્રત્યે જે ફિટકાર વરસે છે, તેના કરતાં તો ખરેખર આં કુદરતનો કેર ઓછા ફિટકારને પાત્ર છે.

માટે જો આમાંથી બચવું હોય નો આ કુળના દિમાયતીઓ, સંતાકુકડી બરેલા તમારા માનસમાં વિશાળ સ્વાતંત્ર્યપુત્રની હવા આવવા દો. તો જ તમારી સમાજવ્યવસ્થા સજીવ રહી શકશે. છતાંય તમારી વૃદ્ધહકનો અંત

નહિજ આવે તો સમાજને કે તમે જોને 'મારી' જ્ઞાતિ, પુત્રી, પુત્ર માગો છો; તે તમારું નથી જ રહેવાનું. બીજી તરફ તમારી સંસ્થાને નામે પિડાતી જ્ઞાણાઓ, પિસાતી ગૃહિણીઓ, રિજાતી વિધવાઓ અને ત્યકતાઓ પોતાના જળતા હૃદયની ચિનગારીઓ આંપતી રહી છે. ત્યારે સમાજનાં એવાં દૂર જાહેનાને અને જ્ઞાતિની યાતનાઓને કુદરત ક્યાં સુધી સાંખી શકશે?

આથી હું એમ કહેવા નથી માગતો કે જ્ઞાતિઓ નાશ પામે, પણ હું એ કહેવા આતુર છું કે વર્ષો પહેલાં બાંધેલી તમારી મર્યાદાઓને અને પાળાને થોડી થોડી નવા યુગ તરફ ધકેલી લાવો ને દરકને તમારી મોકળાશનો લાભ આપો. બાકી તમારી જૂની પ્રજ્ઞાલિકાયા તો આજે એક બાજુ સેંકડો યુવાનો અપરિશ્ચિત રહી જિંદગી પૂરી કરે છે; ત્યારે બીજી તરફ એક પુરુષ મે, ત્રણ કે ચાર સ્ત્રીઓ પરણે છે ને તેથી પરિશ્રમે વિધવા, ત્યકતા અને પતિતા બને છે. આના જવાબદાર તમે કે બીજું કોણ? આજના વાડા, વર્તુળ, ગોળ ને પેટાગોળના સડાઓએ એવાં અનિષ્ટો નિપજળ્યાં છે કે પરિશ્રમે આજે આર્યોની ઉચ્ચ ગણતી લગ્નની આદર્શ ભાવના નાશ પામી છે અને લગ્નને નામે રિજાતી પ્રજ્ઞા દુઃખ સહન કરી જીવન વ્યતીત કરી રહી છે, કારણ કે આપણા સમાજમાં સ્ત્રીઓને, દેવ કહેવડાવતા પોતાના પતિઓથી રક્ષણ નથી, અરે! એટલું જ નહિ પણ પુત્રીને પિતાથી, વહુને સસરાથી, ને બેનને પોતાનાં સગા બાપથી પણ રક્ષણ નથી! જે સમાજમાં આમ સ્ત્રીઓના રક્ષકો જ તેમના ભક્ષકો બનતા હોય, તે સમાજ જિંદગી આંખે આજ્ઞાદીથી જીવવા કોઈ રીતે અધિકારી છે વાર?

અરે ગોળારા સમાજ! તારે માથે જિતરતી કારમી હાથથી જાગવાની અને બીજાને જાગવવાની જરા સરખી પણ ઇચ્છા હોય તો તારી નજર સમીપ આર્ય ગૃહિણીની કારમી હાથ તું સાંભળ, તેનું કારણ શોધ અને તેના નિવારણના ઉપાય હાથ ધર. પછી જો કે તારે માથે આક્રમણ 'ધેરાતાં વાદળ' ઓઝાં થાય છે નહિ? પણ જો તું તેમ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડીશ તો યાદ રાખજે, કે તારાં એ કૃત્યો તારો નાશ જ કરશે. માટે જો જાગ્યું હોય તો તમારાં કૃત્યોમાં માનવતા ને સમાનતા કેળવો શાન્તિ સ્થાપો. સાવધાન!

બાંધણી, લાલ તેગવા, તા. કરજણ

મોતીભાઈ કુબેરભાઈ ખટલ

સ્વજનને મરણસમયે

અનેક આશાઓથી રચિત એ જીવન-ફૂલવાડી હતી. એ ફૂલવાડીમાં રોષેન છોડોને હજી હમણાંજ તાજી નવકુંપો આપતી હતી. ત્યાં તો અદા અરેરે! કાળનો દુષ્કાળ શો પંખે જીવન-ફૂલવાડીને લાગ્યો ન લાગ્યો અને એ જીવન વેકકાઠ ગયું!

જીવનનો પ્રથમ પહોર હતો. જીવન જીવવાનો સમય હતો, જીવનને ઉમદા રીતે જીવવાની ધગસ હતી, જીવનને ઉચ્ચ બનાવવાનો આદર્શ હતો, જીવનમાં અનોખી જાત પાડે તેવાં પરિજનો હતાં, ટૂંકમાં જીવનનો મધુર સમય હતો, ત્યાં તો અદા, સમયની ચિકરાળ ત્રાપે તેનો જિંદગી ખૂંચી લીધી!

નવપલ્લવિત ઉપા હતી. અને એ ઉપામાં ખીલતું હતું તારું નવજીવન. ઉપામાં ભરેલા રંગો સમાન તેમાં વિધિવિધ આશાઓ હતી. એ આશાઓથી માણસ આકાશગામી બને, ઉચ્ચાભિલાષી બને; એ આશાઓથી માણસ સ્વર્ગની નિઃસંશ્લી મેળવે. આટલું બધું હતું, તે ઉપગંત હતી આ બધાને જીવનમાં વાસ્તવિકતા આપવાની તમન્ના. પણ આ બધી આશાઓ ફળિભૂત બને, તે પહેલાં તો કાળના કોઈ અધારા ગર્તમાં તે જઈ પડ્યો. શી કુદરતની નિર્દય લીલા ને ક્યાં માનવીની મર્યાદાઓ!

પ્રભાતનો સૂર્ય હતો. શરૂઆતમાં જોયું આદ્ભૂતક તેવું તેજ, તેવુંજ મધુર હતું તારું જાલજીવન. એ જીવનમાં પણ મધ્યાહ્નની કઠોરતાની ઝાંખપ થતી હતી, પણ તે બધું પરજનો માટેજ રવિ જોગ કરે છે, તેમ દીસતું. એ બાહ્યરવિને તેજે કેટલાય નિરોગી બનતા, કેટલાય મદ માણતા ને કેટલાય આનંદિત થતા. મધ્યાહ્ન યામ તે પહેલાંજ કોઈ પાસવી દાગવે તેને ખોરાક બનાવ્યો.

વીણાનું સૂરીલું ગાન હતું. વીણાના તારો એક પછી એક ખેંચાયે જતા હતા. સંગીતમાં કાંઈ નવો રસ પુગતો હતો. હજી સંગીતે મનુષ્યોને પૂરેપૂરા મુગ્ધ નહોતા કર્યા. હજી તો શરૂઆતજ હતી. સંગીતકાર છેલ્લો તાર છેડવા જતો હતો. અદા, એના હાથ ત્યાંજ રહી ગયા! વીણાનો તાર તૂટ્યો અને જનતાને કાંઈક હૃદયમાં લાગ્યું તેવુંજ હતું તારું સુગંધિત જીવન. પણ જ્યાં પરાકાષ્ટાએ પહોંચવા જાય છે ત્યાંજ કોઈ દેવી દૂતે—ના કોઈ દક્ષિન હૃદયને યગદૂતે—તેના પ્રાણ ખેંચી લીધા!

આથી વધારે શું કરી શકે! માનવીને અવકાશજ છે ક્યાં? હે દેવ, તું તો નિષ્પાપ કહેવાય છે ને. તો આ તારી પાસવી લીલા શે અર્થે? શા માટે તેં એની કોમળ આશાઓ ઉપર પાંચી ફેરવ્યું? એમાં શી તારી

લીલા હતી! શી તારી પ્રેમાળ લીલા હતી!

ખેડૂતની પ્રથમ વાવણી હતી. હજુ એકજ વરસાદ પડ્યો હતો, અને તેથી તેને રાપણી યદ હતી. કાષ્ઠક ઠેકાણે છોડવાઓ પણ ઊગી નીકળ્યા હતા. હજુ તો એ છોડવાઓમાંથી મનુષ્યને જીવાડવાને માટેજ થવાનો હતો પાક. ત્યાં તો અહા દિગર્ણી, ઝોહ કાળ, તારો દૂર પંને પડ્યો ને શરૂઆતમાંજ પાક નાશ પામ્યો!

શી પાશવી તારી લીલા! અન્યને રડાવવામાંજ, હે મૃત્યુ, તું આનંદ પામે છે કે શું? કે પછી કાઈ જુદીજ ઇચ્છા હોય તું આમ કરી રહ્યું છે? છતાં તે દુઃખને રડવા કરતાં કાષ્ઠના ગત આત્માને હું તો શાન્તિનાજ શબ્દોથી નવાજુશ. પરમેશ્વર, એ સ્વજનના મૃત્યુને શાન્તિ બક્ષો.

સૂરત

દીનકર સોમાલાઇ પટેલ

વિષમજ્વર યા મેલેરિયા

આ તાવ એટલો બધો સામાન્ય યદ ગયો છે કે દરેક જથ્થુ તેને મેલેરિયા તાવથીજ ઓળખે છે. આ તાવનું કારણ એનેરીલીસ જાતના ગમ્મરોના કરડવાથી શરીરમાં જતું દાખલ થઇ ફેલાવે કરે છે એવી માન્યતા પ્રચલિત છે, જે જગ્યાએ વરસાદ ખારે માસ પડતો હોય, એગાસામાં વિશેષ વરસાદથી પાણી ભરાઇ રહી બેજ રહેતો હોય, ત્યાં આખોચિયામાં ખરાબ પાણીને લીધે ગમ્મર ઈડાં મૂકી તે ફેલાવે છે. ગમ્મરોની જુદી જુદી જાતોનું અને ફેલાવાની પદ્ધતિનું અહીં વર્ણન કરતાં સ્થળસંકેત અટકાવે છે. સાધારણ વર્ષમાં પણ દિવમાં દર વરસે એથી દસ લાખ કરતાં વિશેષ મૃત્યુ થાય છે. આપણા ગુજરાતમાં આવણુ માસથી તે તાવ શરૂ થઇ આસો માસમાં જોર વિશેષ પકડે છે. આ તાવ શરૂ થતા પહેલાં શું બને છે?

પૂર્વરૂપ: જગાસાં આવવા લાગે, શરીરે ફાટચૂસ કળતર થાય, કમરમાં દર્દ થાય, શરીર ખેચેન રહે, માથું સખત ચઢે, કામકાજ તરફ રુચિ થાય નહિ, સૂઇ રહેવાની ઇચ્છા થાય, ખોરાક તરફ લાવ ઓછો રહે. આ બધાં ચિહ્નો થયા પછી તાવનો હુમલો એકાએક થાય છે.

તાવનાં ચિહ્નો: પ્રથમ ટાઢ ચઢીને તાવ આવે છે. ત્રણચાર ગાદલાં ઓઢતાંય તે સમતી નથી. પછી ગરમ તાવ આવે છે. ફેટલીક વખત ઠંડી પ્રથમ નહિ આવતાં વચ્ચે-વચ્ચે ઠંડીનું જોસ રહે છે. તાવ એકંદરે ૧૦૨°થી

૧૦૫° સુધી જાય છે, તરસ લાગે છે, શરીરે દાંઢ પથ્થુ થાય છે. કોઈને અમૂંઝણુ થાય છે, આંખો બળે છે, પેશાગ થોડો ઊતરે-રંગે તે અતિશય પીળો યા પ્રમાણમાં લાલ પથ્થુ હોય છે. દર્દી તાવના જોસમાં જડગડાટ કરે છે, તોફાને ચડે છે. કેટલાકને બોલવાનું જિલકુલ ગમતું નથી; કેટલાકને અતિશય ઊલટીઓ થાય છે, જે જનતે દરજ્જે કડવી અને ખાટી હોય છે.

તાવના પ્રકાર: આ તાવ આવ્યા પછી ત્રણથી ચાર કલાક સુધી સખત રહે છે, પછી ઊતરી જાય છે. દર ત્રીજે દિવસે તાવ આવે છે તે એકાંતરીઓ કહેવાય છે. દર ચોથે દિવસે આવે છે તે ચોથીઓ કહેવાય છે. તે તાવ આવવાના સમયની દૃષ્ટિએ તેનાં નામ અપાય છે. આ તાવ યકૃત(liver)ને અને બરોળ(spleen)ને ઘણો વખત અસર કરે છે. લાંબા દિવસના તાવમાં તે વધે છે. મૂત્રપિંડને પથ્થુ અસર થાય છે. અને હેવટે પાલુરોગ (Anamia) થઈ શરીર કિછું પડતું જાય છે. ઊધરસવાળાને કોઈ કોઈ વખત આ તાવમાંથી ન્યુમોનીઆ થાય છે, ક્ષવમાં પથ્થુ પરિણામ પામે છે; માટે પ્રયત્નથી જ ઉપાય કરવા સારા.

ચતાં અટકાવવાના (Preventive) ઉપાયો:

૧. તમને દસ્ત સાફ રહે તે ધ્યાનમાં રાખવું.
૨. તમારી જીવનશક્તિ (Vitality) જે રીતે સારી રહે તે રીતે આહારવિહારમાં વર્તવું.
૩. તમારા મકાનમાં, ઓરડામાં સૂર્યનો પ્રકાશ રહે તેવા બારી બારણાં રાખવાં.
૪. તમારા સીમેન્ટ તળના ઓરડા ધોઈ સ્વચ્છ રાખવા, લીંપણવાળા ઓરડાને દર ગાસે ગાયના છાણથી લીંપાવવા.
૫. તમારાં ગાદલાં, ખાટલા, ઓઢવા પહેરવાનાં કપડાં, વગેરે દર અઠવાડીએ બે ત્રણ કલાક સૂર્યના તાપમાં તપવવાં.
૬. કાળા રંગની ચીજો ઉપર મચ્છર પુષ્કળ બેસે છે, તે તરફ તમારે ધ્યાન રાખવું.
૭. દાંત સ્વચ્છ રાખવા, મીઠું અને કાલસા મેળવેલું દંતમંજન બાવળ અને લીમકાના દાંતજથી દાંતે ધસવું.
૮. માકણ, ચાંચડ, માખી અને મચ્છર, જે રોગોને ફેલાવનાર વાહકો છે, તેમને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.
૯. ઘરમાં, ફળિયામાં, શેરીમાં સ્વચ્છતા રાખવી; ગંદકી થતી હોય તો

લોકોને સમજાવવા, સુધરાઈ ખાતાનું ધ્યાન ખેંચવું. આપણા ઘરનો કચરો પડોશીના ઘર આગળ કે રોડીમાં નાખી જાવો. આપણે ઉપર મોટી આકૃત ઉતારવી તેનું જ નામ પાપ છે.

૧૦. ગામપંચાયત, મ્યુનિસિપાલિટી અથવા જિલ્લા બોર્ડના મુખ્ય હો તો ગંદકી કરનારને શરમ ભરી માફ કરવા તે ન માફ કરી શકાય તેવો યુનો કે પાપ છે તે સમજવું. કચરાની ગાડીઓ વધારી શકાય નહિ તો કચરો બાળવાનું ત્યાં જ રાખવું, જોથી ગંદકી વધે નહિ.

૧૧. કૂવા ગળાવવા, અંદર જંતુમ દવાઓ નાખવી. કૂવા નજદીક તેમ જ તળાવમાં જાવું જવાની પ્રથા ગામડાં માટે શાપરૂપ છે; કૂવા, તળાવમાં પાણી બગડી તેવી ગંદકીથી માખી, ગમ્મર વધી મેલેરિયા અને ટાઇફોઇડ જેવા રોગો ફેલાવી સમાજને મૃત્યુના-મુખમાં મૂકે છે, 'તે સમજવાની ખાસ જરૂર છે. સ્ત્રીઓ આ બાબત લક્ષમાં લેવી જોઈએ. ગામડાંના ઊંડા વંસતિથી દૂર જોઈએ; આ ઊંડા તળાવ-કૂવા નજદીક હોય તો ગામનાં જાવું જાવી-ગમ્મરથી ઉપદ્રવ ફેલાવે છે. ચોખાસાનું પાણી ભરાઈ રહેતાં ખાળોચિયાં પુરાવી દેનાની અને તળાવનું વધુ પડતું પાણી ચાલુ જવા કાંસને સુધારવાની જરૂર રહે છે. રવચ્છતા, હવા, પાણી અને ખોરાક મંજૂર વિચાર કરવાની ધરમાં પદ્ધતિ પાડવી.

દરેક જણ આટલું તો કરે જ : આંગણની ભેજ વાળી જગ્યામાં સૂરજ-મુખી, તુલસી અને ડગરાના છોડ ઉછેરવા. લીમડાનાં સૂકાં પાન, યુગળ, લોખાન, સુખડ, ઘોડાવજ, સરસવ, જો સૌનો મિશ્ર ધૂપ બનાવવો; ગાયનાં છાણાં સાથે આ ધૂપ સવારસાંજ ગકાનમાં કરવો. રાત્રે સૂતી વખતે મચ્છરદાની વાપરવી; તે ના બને તો હાથે-પગે કેરોસીન, ટર્પેન્ટાઇન, લેમનગ્રાસ તેલ, કપુરનું તેલ, યુકલિપ્ટસ તેલ અથવા ગામનાં છાણાંની રાખ ચોળાને સૂવું.

ખોરાકની જાળતમાં આપણી કહેવત છે, કે

‘તાવ કહે હું તુરીઆમાં વસું, ગલકું દેખી ખડખડ હસું;

ખાટી છારા અને ભાત, ત્યાં અમારો વાસ.’

‘આવણુ માસની કાકડી, બાદરવાનું દહીં,

આસો પૂછે કાર્તિકને કે ખાટલો દાખ્યો કે નહિ!’

ગાટે અતિ ખાટા ઘડયો, લીલોતરી શાક, ગિણાનો, બજાર ખોરાક અને મિઠાઈઓ ખાવી નહિ. આહારવિહાર ઉપર અંકુશ એ આ રોગને અટકાવવામાં મોટી મદદ છે.

સામાન્ય ઉપચારો : આ ઝડપમાં સુદર્શન ચૂર્ણ ૪થી ૬ વાલ સવારસાંજ પાણી સાથે લેવું. દરત સાફ ના આવતો હોય તો શેકેલ કકુતું ચૂર્ણ ૩થી ૪ વાલ તેટલીજ સાફ સાથે ફાકવું. તુલસીનાં દસથી પંદર પાન પાણીથી સાફ કરી ત્રણથી પાંચ કાળાં ગરીના ભૂકા સાથે વાટી સવાર સાંજ લેવાં. ગાયે ગરમી વિશેષ રહેતી હોય તો ઝેરડાતું કે કેળતું પાન ટોપીમાં યા પાઘડીમાં રાખવું. યાદ રાખો કે તુલસી જંગુલ, જવરમ્મ અને હૃદયને પણ આપનાર ચીજ છે. કુઆની ભાજી અકવાડીઆમાં બે વખત જરૂર ખાવી. ગંધકાશ-વાળાએ તાંદળાનની ભાજી વિશેષ ખાવી. વધારે તાવ રહેતો હોય તો માથે પલાળેલી માટી કપડાના પડમાં રાખી કપાળે માથે મૂકવી. ગુલાબજળનાં પોતાં અથવા નવસાર અને સુરાખાર સરખે વજને લેઈ એક ચગચી એક મોટા પ્યાલા પાણીમાં નાખી તેનાં પોતાં મૂકવાં. છેવટે માટીના વાસણના ઠંડા પાણીનાં પોતાં ગાયે મૂકવાં. ઉલટી થતી હોય તો બરફનો કકડો થોડે થોડે અતરે ચૂસવો. શરીરે અગન રહેતી હોય તો ઉકાળીને ઠંડા કરેલા પાણીમાં અધોળ દ્રાક્ષ નાખી તે પાણી પીવાને આપવું.

દરેક જણ પોતે કરી શકે તેવા ઉપચારો : દસ તોલા તુલસીનાં પાન ચાર તોલા કાળાં મરી વાટી ચણા જેવડી ગોળી બનાવી સવાર એકથી બે લેવી.

લીંગડાનાં પાન પાંચ તોલા, તુલસીપાન પાંચ તોલા, કાળાં ગરી અઢી ૧, એ સૌ વાટી ચણા જેવડી ગોળી કરી, સવારસાંજ તે એકથી બે લેવી.

સુદર્શન ચૂર્ણ ૦૧ તોલો નવટાંક પાણીમાં માટીના વાસણમાં રાત્રે પલાળી પાણી ગાળી લેઈ સવાર, જપોર, સાંજ ત્રણ વખત થઈ પી જવું.

કરીઆતુ તોલો ૦૧, ધાણા સુકા તોલો ૦૧, કાળી દ્રાક્ષ તોલો ૦૧, તે સૌ નવટાંક પાણીમાં પલાળી સવારે, જપોરે, સાંજે ત્રણ વખત થઈ પી જવું.

સુદર્શન ચૂર્ણ તોલા ૫, અતિવિષની કળી તોલા ૨, કુલાવેલી ફટકડી તોલો ૧૧, લીંગોળીની મીજ તોલા ૫, એળીઓ તોલા ૩, સિંધવ તોલા ૩, સારી જતની હીંગ તોલો ૦૧, કકુ તોલા ૩, એ સૌની તુલસીરસમાં ગોળીઓ ચણા જેવડી કરી સવારસાંજ ૧થી ૨ લેવી. (ગર્ભવતી સ્ત્રીને આ ગોળી ના આપવી.)

કુલાવેલ નવસાર તોલો ૧, કુલાવેલી ફટકડી તોલો ૧, ગજોતું ધન તોલા ૫, અતિવિષની કળી તોલા ૨૧, શેકેલ કાચકાંતી મીજ તોલા ૨૧, એ સર્વેને ખાંડી લિંબુના રસમાં ચણા જેવડી ગોળી બનાવી સવારસાંજ ૧થી ૨ લેવી.

તાવ બાદ બૂજ કમી થઈ ગઈ હોય, તો દિકામાળી, સિંધવ અને કાળાં

મરી સરખે વગને સેક, સિંચુની જે ચોરી કરી દરેકમાં એક વાલ જૂકી નાખી
ખદખદાવી ચૂસી જતી.

કિતલીન, એટલીન, આસેનિક, ધંતુરો, એરકાયલાં, વગેરે મેલેરિયામાં
ફાયદો આપે છે; પરંતુ તેની માત્રા મોટી, લાંબી વખત ચાલુ રાખવા અંગે
વૈદ્યની સલાહ સિવાય લેવાં સારાં નથી, કારણ કે તે ચીજો ઝેરી છે; વધુ
પડતી યા લાંબો વખત લેતાં બહેરાશ યા ગરમી કરી નુકસાન કરે છે.

વૈદ્યનિવાસ,
આણંદ

પુરુષોત્તમપ્રસાદ પુ. વૈદ્ય
છ. પી. એ. સી.

ગાંધીજીયંતી રીતે ઉજવાય?

વર્ષો થયાં જગતપટ ઉપર યંત્રવાદના અને વિગ્રહયુગના મોરચા મંડાયા
છે. એ યંત્રવાદથી આપણા ગ્રામઉલ્લોભ માર્યા ગયા. પરિણામે બેકારીએ ભયંકર
સ્વરૂપ ધરી અંદર અંદરના કોલેલાવ વધાર્યા. જતે દહાડે (આજે) એ કોલેલાવે
અસ્પૃશ્યતા, દૈતભાવના, અશાન્તિ અને અન્યાય જન્મ્યાં. પરિણામે આપણે
'સર્વે મદ્રાણિ પરપન્તુ મા કથિત દુઃખમાપ્નુયાત્ - સર્વંતુ' કલ્યાણ ચાઓ, કાંઈ
દુઃખ ન પામે,' જેવાં ગાનવળતિ ઉપર અવનવાં ઝોજસૂ વેરતા જનલંત
ભારતી આદર્શો 'એ જ આ ભારત અને એ જ આ પ્રજા,' છતાં જૂલી જવાયા.

આ વિષમતાનો દુસ્તર મહાસાગર તરવા માટે 'સત્ય અને અહિંસા' એ
મહાન નૌકા છે. એનો સર્વંશ્રેષ્ઠ સુકાની એક સિવાય બીજો જગતપટ ઉપર
નથી; અને તે તો 'વહાલા મિત્રની માફક સત્ય અને અહિંસાને કાળે મૃત્યુને
પણ કોટળો' એમ કહેનાર આપણો કર્મવીર ગાંધી. યંત્રવાદ પૂ. ગાંધીજીના
સત્ય અને અહિંસાના સિદ્ધાન્તો સાથે અસંગત છે, એટલે ગ્રામઉલ્લોભ-પ્રવૃત્તિને
વેગ મળે; 'અહિંસાના પડમાં જ અદૈતભાવના રહેલી છે,' એટલે એક સધાય
અને પરિણામે શાન્તિ અને ન્યાય મળે.

આવી જીવનદાયી અને ઐક્યસંવર્ધક પ્રવૃત્તિઓ આદરવાને અને એમને
સફળતાપૂર્વક સાધવાને પૂ. ગાંધીજીનાં કાર્યો, તેમની ભાવનાઓ, આદર્શો,
વગેરેને યોગ્ય રીતે સામાન્ય જનતામાં ખડાં કરવાની આવશ્યકતા છે. જ્યંતીજોજ
આવા ઉદ્દેશ સાધી શકે.

કાંઈ પણ બ્યક્તિની જ્યંતી જીજવવામાં એની દેહપૂજને નહિ, પણ
વિચારપૂર્ણને પ્રાધાન્ય આપવું જરૂરી છે; કારણ કે દેહપૂજ વખત આગે

અધ્ધશ્રદ્ધામાં ઘસડી જાય છે, જ્યારે વિચારપૂર્ણ પ્રગતિશીલ છે. પૂ. ગાંધીજીમાં દાદાભાઈ નવરોજીની એકગિર સેવાવૃત્તિ, સ્વામી દયાનંદની આગ્રહી દેશદાઝ, ભક્તકવિ નરસિંહનો વૈષ્ણવ આદર્શ અને સદ્ગુણદેવ સ્વામીની અધમોદારણ્યને ટપી જાય એવી અંત્યજોદ્ધાર-પ્રવૃત્તિ, એ બધું યે જોવામાં આવે છે. આવી માનવતાની ઉચ્ચ ભૂમિકાનો આપણને ખ્યાલ આપતી વ્યક્તિની સૌથી જયંતી એના આદર્શો અને એની યુગસેવા પ્રતિનિધિત થાય, અને એ આદર્શોની અને યુગસેવાની જ્યોતિ જગતમાં અખંડ રીતે જળદળતી રખાય એવા સક્રિય પ્રયત્નો કરીએ તોજ આપણે ગાંધીજયંતી ઉજવી કહેવાય. આ માટે ગાંધીસત્તાહના ભાદરવા વદિ ૧૨થી તે તા. ૨૭ ઓક્ટોબરના દિવસો દરમિયાન ખાલ, યુવાન, પ્રૌઢ પુરુષ- અને સ્ત્રી-વર્ગ માટે જુદા જુદા કાર્યક્રમ યોજવા રહ્યા.

બાળક-બાળિકાઓ: બાળકો એ આવતી કાલનાં નાગરિકો છે. એમને સ્વાવલંબી કેળવણી આપી રાષ્ટ્રના સાચા પ્રતિનિધિ બનાવવા એ પૂ. ગાંધીજીની ઉમેદ છે. આ માટે આપણે આ સત્તાહ દરમિયાન ગમ્મત સાથે ગાંધી-આદર્શોનું અને -પ્રવૃત્તિઓનું તેમનામાં સિચ્ચન કરવા નીચેના કાર્યક્રમો યોજવા જરૂરી છે:

૧. દરરોજ શરૂઆતમાં 'વૈષ્ણવજન'નું પૂ. ગાંધીજીનું પ્રિય ભજન ગાવું અને તેમની પાસે ગવડાવવું.

૨. દરરોજ ગાંધીજીના સંબંધે વાતો કહી તેમની કલ્પનાને ઉત્તેજિત કરવી, અને આમ આડકતરી રીતે પૂ. ગાંધીજીના ગુણોનું તેમનામાં સિચ્ચન કરવું.

૩. દરરોજ (હરિજન બાળકો સાથે) બાળ-ચમૂનાં સરઘસોનો કાર્યક્રમ રાખવો અને ફેરી દરમિયાન રાષ્ટ્રગીતો ગાવાં-ગવરાવવાં.

૪. પૂ. ગાંધીજી વિષેનાં ગીતો, નાની નાની વાર્તાઓ; પૂણીઓ, વગેરે બાળકો બનાવે તે માટે હરિકાષ્ટ યોજવી.

૫. હરિજન બાળકો માટે નિર્દોષ અને પૂ. ગાંધીજીને ગમતી રમતો યોજવી અને તેમની સાથે પ્રીતિભોજન કરવાનો કાર્યક્રમ રાખવો.

૬. ખાલકલ્પનાને વેગ મળે અને તેઓ તેમ કરવા પ્રેરાય તે માટે આખા યે સત્તાહ દરમિયાન રહે તેવું 'વર્ધા સ્વાવલંબી શિક્ષણયોજના'ને લગતું પ્રદર્શન નાના પાયા ઉપર યોજવું.

૭. બલો ભંગી, મારા દેશની ધમ્મ, રેડિયાની ત્રાણ, ચોડખો મારો ઓટલો, સત્યનો વિજય, દુઃખ ના દેવાય, પતિતોનો ઉદ્ધાર, ગોદાની માવજત, ઐક્ય, સ્વદેશભિમાન, દારૂનો દૈત્ય, સાચી કેળવણી, વગેરે વિષયોના ઉપર સંવાદો

રમી યોગ્ય રીતે હપ્તામાં વહેંચી સપ્તાહ દરમિયાન, જાળકા પાસે લગ્નવાવવા, આ રીતે ઐક્ય, સ્વદેશભિગાન, સ્વતંત્રતા, સ્વચ્છતા, સત્ય, અહિંસા, વગેરે પૂ. ગાંધીજીના ગુણો તેમનામાં આડકતરી રીતે ઉતારવા પ્રયત્ન કરવો.

યુવાનો: દુનિયાના ફાઇવ ખજૂર પૂજામાં નજર નાખતાં અસંભવિતને સંભવિત કરનાર યુવાનનું યૌવનજ દ્વાય આવશે. આવા ઉજળા ભાવિને ધડતારને તો આ પ્રવૃત્તિ(ગાંધી-જયંતી)ના નિધાતા જન્યેજ છૂટકો. એમને માટે નીચેના કાર્યક્રમ યોજવો જરૂરી છે:

૧. દરરોજ પૂ. ગાંધીજીની માફક પ્રાતઃકાળે ચાર વાગ્યે બિડીને સ્નાનાદિથી પરવારી, 'વૈષ્ણવજન' વગેરે ગાંધીપ્રિય લજનોથી પ્રાર્થના કરવી.

૨. રેંટિયાપૂજન કરી, સારાથે સપ્તાહ દરમિયાન અને એ ન જને તો ખાસ રેંટિયાખારસને દિવસે ત્રણફરતી ખેસી રેંટિયો ચાલુ રાખવો.

૩. સત્ય, અહિંસા, આત્મોદ્ધાર, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ, ઐક્ય, સ્વદેશી વ્રત, સુધરાઇ, વગેરે પૂ. ગાંધીજીનાં જીવનકાર્યો વિષે જનતામાં ખડોળો ફેલાવો કરવા જરૂર પડ્યે તે અંગે કાગ્યો અને લેખો લખી, વા સંવાદો રમી-લગવી પ્રચાર કરવો.

૪. પૂ. મહાત્માજીની આત્મોદ્ધાર પ્રવૃત્તિને વેગ મળે તે માટે 'આત્મોદ્ધાર પ્રદર્શન' યોજવું, પ્રદર્શન સપ્તાહના બધા જ દિવસો માટે ખુલ્લું રાખવું. આ પ્રદર્શનમાં નીચેના વિભાગો રાખવા:

ક. હાથવણાટનું કાપડ તૈયાર કરવાને લગતો વિભાગ: લોઢવું, પીંજવું, કાંતવું, વણવું તેમજ ખાદીવિભાગ(તૈયાર માલ)નું શાસ્ત્ર અને કળા, વગેરેનો અનુભવ કરવો.

લ. કારીગરોને ઉપયોગનાં ઓળખરા જનાવવાનો અને તેમની કારીગરીનો ચિતાર આપતો વિભાગ: આમાં સુયાર, લુહાર, મેચી, કુંભાર, વણકર, ચમાર, વગેરેનાં ઓળખરાની જનાવટ અને દરેક કારીગરની કારીગરી અને મહત્ત્વ દર્શાવતાં દસ્થો રજૂ કરવાં.

મ. ખેતી વિભાગ: ખેતીને લગતાં ઓળખરાની જનાવટ અને તેમના ઉપયોગની માહિતી પૂરી પાડતાં દસ્થો; તેમાં ખેડૂતને ખાસ ઉપયોગી સહાયકારી મંડળીની અને બેંકની યોજનાનો સમાવેશ કરવો.

ન. ખાદ્ય પદાર્થો અને દવા તૈયાર કરવાનો વિભાગ: ગોળ, તેલ, દળવું, ખાંડવું, ભરડવું, ગધમાખી-ઉછેર, શાકભાજીનો ઉપયોગ, તથા આમનરપતિમાંથી ઉત્પન્નતી દવાઓ વગેરેની જનાવટ; તેમાં કોણું, ધાણી, ધંટી, ચક્કી વગેરે

સાધનોના નાના નમૂનાનો સંભાવેશ કરવો, અને તેમની જનતાને સમજ પાડવા ગોઠવણ કરવી.

ઢ. નાના હાથઉઘોગનો વિભાગ: સીવણ, ભરત, ગૂંચણ, રંગો બનાવવા, કાતરકામ, સાદડી, ટાપલા, ટાપલી, દોરકાં, સાથુ, વગેરેનો ને તેમની બનાવટની સમજ આપવાની ગોઠવણનો સંભાવેશ કરવો.

ચ. ફેળવણી અને શિક્ષણને લગતાં બાળસાહિત્ય માટે જોઈતાં સાધનોની બનાવટ અને તેમની ઉપયોગિતા દર્શાવતો વિભાગ યોજવો.

છ. સ્વાવલંબી ફેળવણી વિભાગ: આથી થતો ક્ષાપ્દો અને તેટલાં ચિત્રો દ્વારા જતાવવા પ્રયત્ન કરવો; અને આ ફેળવણી અંગે જોઈતું સાહિત્ય મૂકવું.

જ. દારૂનિષેધ વિભાગ: દારૂથી થતી પાપમાલીનાં દર્શણો અને તે અંગેનું જરૂરી સાહિત્ય મૂકવું.

ઝ. ગ્રામઉદ્યોગ સંઘ: ચરખા સંઘ, દરિજન સેવક સંઘ, વગેરેની પ્રવૃત્તિઓ અને તેમનું રહસ્ય સમજાવતા વિભાગો રાખવા.

ઞ. કોષ્ટ પથ ઉદ્યોગના સંશોધનનો વિભાગ: દરેક ઉદ્યોગ માટે અલગ અલગ પ્રયોગશાળા રાખવી.

ટ. છેવટમાં આદર્શ ગામડાનો સંપૂર્ણ ચિતાર આપતો વિભાગ રાખવો.

ટુંકામાં ગામડાંને સુંદરતાના નમૂના બનાવવાનો અને પ્રેક્ષકના મન ઉપર રસિકતાની છાપ પાડી તેનામાં સ્વદેશભિગાન, ઐક્ય, આર્થિક સ્વતંત્રતા, વગેરેની બાવના પ્રગટે તેવો આદર્શ આ પ્રદર્શનમાં સચવાવો જોઈએ.

૫. અરપૂરણ સાથે પ્રીતિભોજન કરવાનો, તેમને સાથે રાખી સરવસો કાઢવાનો, તેમનાં ધરોની પુનઃરચના કરવાનો, કૃષિ તળાવ મંદિરો વગેરે બંધોડ રચવો તેમને માટે ખુલાં મૂકવાનો, એ કાર્યક્રમ આ દિવસે દરમિયાન રાખવો.

૬. બાળકો, સ્ત્રીઓ તેમજ યુવાનો બધાંએ બેગાં ગળી, ટૂંકડીઓ પાડી કંગાર દરેજ શહેરસુધરાઈનો કાર્યક્રમ રાખવો.

૭. દરેજ માટે ખાદ્યિરી કરી ખાદ્યવેચણ કરવાનો કાર્યક્રમ રાખવો.

૮. બાળકો, સ્ત્રીઓ, પ્રૌઢો વગેરે માટે સ્વાવલંબી ફેળવણીના જુદા જુદા વર્ગો આ સપ્તાહમાં દરેજ ચલાવવાનો કાર્યક્રમ રાખવો.

૯. સપ્તાહની પૂર્ણાહુતિ વખતે સત્યવ્રત, ઐક્યવ્રત, અરપૂરણતાનિવારણવ્રત, સુધરાઈવ્રત, નિર્મળ અને નિષ્કામ ભાવનાનો ફેલાવો કરવાનું વ્રત, સ્વદેશી વ્રત, રેટિયાવ્રત, ગ્રામઉદ્યોગ-પુનર્જન્મનું વ્રત, બાળક-, સ્ત્રી-, તેમજ પ્રૌઢ-શિક્ષણને જનગ્રત કરવાનું, વગેરે વ્રત લેવાં.

પ્રોટેક્ટ : પ્રોટેક્ટ ગાળુસો માટે ખાસ કાર્યક્રમ ચોજી શકાય એમ નથી. તેમણે તો ઘેર બેઠાં બાળકોને ખાદીનું ગાદાત્મ્ય સમજાવવું, પૂ. ગદાત્મગાજીના જીવનપ્રસંગો બાળકોને સાદી ભાષામાં કહેવા, કાંતવું અને કાંતવાનો ઉપદેશ આપવો. વિરોધમાં યુવાનોના પ્રાસંગિક કાર્યોમાં સહાયભૂત થવાય તો થવું, નહિ તો તે કાર્યોમાં સહાનુભૂતિ દર્શાવી તેમને સાચું દિશાસૂચન કરવું.

શ્રીઓ : 'જે હાય બુધાવે પારણું તે જગત પર શાસન કરે.' આવા આદર્શને પહોંચી વળવા માટે શ્રીઓ પરત્વે પૂ. ગાંધીજીએ ધણી વખત ચોક્કસ વિચારો દર્શાવ્યા છે. પૂ. ગાંધીજીના એ વિચારોને અનુરૂપ થવાને અને શ્રીત્વનો આદર્શ પરિપુષ્ટ બને એવા હેતુથી શ્રીઓને માટે સૂચવેલાં કેટલાક કાર્યો આ દિવસો દરમિયાન શ્રીઓએ હાય મરવાં બોધ્યો, જેવાં કે :

૧. દરરોજ પૂ. ગાંધીજીનો ગાફક ચાર વાગ્યે ઊડી સ્નાનાદિથી પરવારી, પૂ. ગાંધીજીનાં પ્રિય લજનો ગાવાં અને બાળકો વગેરે પાસે ગવરાવવાં.

૨. પરદેશી કાપડ ઉપર પીકેટિંગ કરવાનો અને તે વિષે જનતાને સમજાવવાનો કાર્યક્રમ રાખવો.

૩. અરપૂર્ય બેનોને સહકાર આપી તેમની સાથે પ્રીતિભોજન કરવાનો, તેમનાં આંગણમાં સલાઓ ભરી તે દ્વારા તેમને નીતિ, સ્વચ્છતા વગેરેનો ઉપદેશ આપવાનો, તેમની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન કરવાનો, તેમની સાથે કૂવા તળાવ ગાંધિ વગેરે સાર્વજનિક સ્થળોમાં પ્રવેશ કરવાનો, વગેરે કાર્યક્રમ રાખવો.

૪. સ્વચ્છતાને અંગે કાર્યક્રમ રાખવો : આંગણું, શેરી, લત્તા, કૂવા, તળાવ, વગેરે દરરોજ સાફ થાય તેમ કરવું.

૫. 'આમોદાર પ્રદર્શન'માંની કાંતણ, પીંજણ, સીવણ, ગૂંચણ, ટોપલી, ટોપલા, કરંડીઆ, કાગળ, સાણુ, ગોળ, તેલ, વગેરેની ખનાવટોનો અને તે અંગે માહિતી આપવાનો કાર્યક્રમ ખેતે ઉપાડી લેવો. પ્રદર્શનમાંનું ખાદીવિભાગનું વેચાણકાર્ય પણ ઉપાડી લેવું.

૬. દારૂનિષેધ અંગે કાર્યક્રમ : પીઠાં ઉપર પીકેટિંગ, આમોદાર-પ્રદર્શન-માંના દારૂનિષેધવિભાગનાં કાર્યો, મજૂરવર્ગમાં તે અંગે પ્રચાર, વગેરે કરવું.

૭. હરિજન, મજૂર, વગેરે બેનોને કમાણી મળી શકે તેવા નાના ગૃહઉદ્યોગોનું પ્રયોગ દ્વારા શિક્ષણ આપવાના વર્ગો આ દિવસો દરમિયાન ચલાવવાં.

૮. હરિજન અને મજૂર બેનોનો સહકાર સાધવા દરરોજ તેમને સાથે રાખી સરઘસો કાઢવાં.

૬. જાળકાની ને સ્ત્રીવર્ગની જાગૃતિ માટે દરરોજ રાત્રીએ અવનવા રાસ, ગ્રામ્યગીતો, ગાંધીજીવનના સંવાદો, વગેરે ગાવા-જાજવવાનો કાર્યક્રમ રાખવો.

૧૦. છેવટે—પૂર્ણાહુતિને દિવસે—પૂ. ગાંધીજીને ગમતાં બધાંય પ્રતો ધારણ કરવા ઉપદેશ આપવો.

ઉપર જણાવેલી યોજનાઓનો કાર્યક્રમ, પૂ. ગાંધીજીના આદર્શોનો સમન્વય કરતો હોખને, તે અમલમાં મૂકવો કડિન જણાય, તોપણ જો જયંતી ખરેખર પૂ. ગાંધીજીનું જીવન પ્રતિનિધિત કરવા ઊજવવી હોય તો પ્રયોગરૂપે તેનો—કાર્યક્રમનો—એક વખત જરૂર અમલ થવો ઘટે.

આશુદ

રાનતિકુમાર લલિતાર્ષ પટેલ

—*—

જાણવાબેગ

૧૩. વડોદરા પ્રાંત ગ્રામદવાખાનાની યોજના

વડોદરા પ્રાંત પંચાયત તરફથી વડોદરા પ્રાંતનાં ગામડાંનું આરોગ્ય જાળવવા માટે ન્યાં સરકારી દવાખાનાં નથી ત્યાં ગ્રામ દવાખાનાં ચલાવવાની યોજના કરેલી છે, જેને શ્રી. સરકારે પણ સ્વીકારી છે.

ગામની જરૂરિયાત પ્રમાણે લોકમદદ રૂ. ૧૫, ૨૫ કે ૫૦ એકત્ર કરી પ્રાંત પંચાયતમાં ભરવાથી એથી જમણી બીજી મદદ પ્રાંત પ્રંચાયત તથા શ્રી. સરકાર તરફથી ઉમેરાઈ દવાઓ તથા તપાસણીવૈદની સગવડ આપવા યોજના થયેલી છે.

જે તાલુકામાં આવાં ૨૦થી ૩૦ અને નાના તાલુકામાં ૧૫ દવાખાનાં શરૂ થશે ત્યાં તપાસણીવૈદ રખાશે. એ વૈદ તાલુકામાં દવાખાનાંમાં દેખરેખ માટે ફરતા રહી જે તે સ્થળે ફેરણી વખતે દરદીઓને તપાસશે તેમજ દવાઓ આપવાનું કામ કરતા જે તે સ્થળના કાર્યકર્તાને દવા આપવા સંબંધે માહિતી આપતા રહેશે. તેમજ ન્યાં ગ્રામદવાખાનાં પણ ના હોય તેવાં ફેરણી વખતે વચ્ચે આવતાં ગામડાંનાં લોકોને પણ એ વૈદ પ્રાંત પંચાયત તરફથી સાથે રખાએલી દવા વગર શ્રીએજ આપશે.

જે ગામને દવાખાનાનું મકાન બાંધવું હશે એ લોકમદદના રૂ. પાંચસો અગર તેથી વધુ ભરશે તેને બીજી પ્રાંત પંચાયત મદદ પણ રૂ. પાંચસો આપવામાં આવશે. કોઈ દાતાનું નામ આપવાનો શરતે પણ લોકમદદ મેળવી આ લાભ લઈ શકશે.

દરેક તાલુકામાં આ કાર્યની સફળતા માટે આરોગ્યમંડળ સ્થાપવાની ખાસ જરૂર છે. જે તાલુકામાં મહાલ આરોગ્યમંડળ નહિ સ્થપાયું હોય ત્યાં પ્રાંત પંચાયતના સભ્યોની તાલુકા આરોગ્યસમિતિ બનશે, જે બીજા બેઠતા સભ્યો પણ ઉમેરી લેશે. અને જ્યાં આરોગ્યમંડળ સ્થપાયું હશે ત્યાં પ્રાંત પંચાયતના સભ્યોને જો મંડળો પોતામાં ઉમેરી લેશે. અને સૌ સાથે મળી મહાલમાં આમદવાખાનાં વિશેષ સ્થપાય તેવી યોજના ઘડી જો દિશામાં પ્રયત્નો કરશે જોવી આશા છે.

લોકમદદની રકમ ભરવાની મુદત જુન આખર સુધીની રાખેલી છે, પરંતુ આ યોજનાનો પૂરતો પ્રચાર થઈ વિશેષ લાભ લેવાય એ દષ્ટિએ ચાલુ સાલે સપ્ટેમ્બર આખર સુધી લોકમદદ સ્વીકારવાનું ધોરણ ચાલુ રાખ્યું છે. જો પછી જે તે ગામે દવાની યાદીઓ પસંદગી માટે મોકલી માગણી પ્રમાણેની દવાઓ મોકલી આપવાની તજવીજ મનાર છે.

દરેક ગામના પટેલ, સાળાના શિક્ષક, ખુસ્તકાલપના મંત્રી કે કોઈ પણ સેવાભાવી યુવકોને આ અતિઉપયોગી આમદવાખાનું પોતાને ગામે કે આજુ-બાજુનાં ગામોએ શરૂ કરવા માટે તુરંતજ લોકમદદ એકત્ર કરી વખતસર—તાત્કાલિક મોકલી આપવા ખાસ બલામણ છે.

વરણામા

ચિમનભાઈ હુ. અમીન

ઉપાધ્યક્ષ, વડોદરા પ્રાંત પંચાયત

નાતનું સરવાયું

આ માસે વિક્રમ સંવતનું ૧૯૯૭મું વર્ષ પૂરું થાય છે અને સાથેજ આ ગ્રામિક પંચનું પણ ૧૮મું વર્ષ પૂરું થાય છે. ત્યારે રવેલા પ્રમાણે આ પૂરે થંતે વર્ષે નાતનું સરવાયું ઠાઢી બેઠજો, જેથી આ વર્ષમાં નાત કેટલી આગળ વધી, કેટલી પાછળ પડી એના જમા ઉધારના તરસાળા જડે.

હેલાં કેટલાંક વર્ષથી યુવકોનું સંગઠિત જળ શિથિલ પડ્યાથી સામાજિક પ્રગતિ અટકી પડી છે. આપણું ‘પાટીદાર યુવકમંડળ’ ગદલાઇને ‘પાટીદાર મંડળ’ જાની ગયું, અને પછી તો એ ‘પાટીદાર મંડળ’ પણ મરવાની આજસેજ આવે છે; ના, હવે તો તેવુંય જીવતું નથી! કારણ કે સં. ૧૯૯૫માં જોડામાં પરિપત્ત બર્ષ પછી તેના કાર્યકર્તાઓ સોડ તાણીને સૂતા છે. વળી પ્રથમ અને સ્વતંત્ર રીતે સ્થપાએલો ‘પાટીદાર લગિનીસમાજ’ પણ કંઈક વધારે કામ કરી

શકવાની આશાએ 'પાટીદાર મંડળ'માં લખી ગયો, એટલે એ પશુ એ 'પાટીદાર મંડળ'ની સાથે જ સોડ તાણીને સ્તો! આજ સુધી બાળકન કરનાર ઉપર ફરિયાદો થતી, તેય હવે આ વર્ષથી તો બંધ થઈ છે. ઊર્મિના દિવસોમાં બીજું કંઈ કામ ન હોવાથી મંડળો સ્થપાય એની બીજી દશા હોય પશુ શી? હવે તો નવલોદિવાળાં યુવક-યુવતીઓ એ 'પાટીદાર મંડળ'ને પોતાના હાથમાં લેઈ કંઈ કરી બતાવે તો ખરું. યુવાન ભાઈઓ, યુવાની તો ત્યારે તમારી શોભો! દરેક જાતિનું ભાગ્યવિધાન યુવાનોના હાથમાં હોય છે.

વડોદરામાં તો પાટીદાર મંડળ છેજ, ગયે વર્ષે અમદાવાદમાં પાટીદાર સેવાસમાજ અને આ વર્ષે આકોલામાં પાટીદાર સમાજ સ્થપાયા છે. મુંબઈમાં તો પાટીદાર મંડળ બહુ જૂનું છે, પશુ આપણા સમાજનાં દિત વધારવા અને અદિત ટાળવા તેણે આજ સુધી શું કર્યું છે તે આપણને ખબર નથી. નવાં મંડળો કંઈક કરી બતાવશે એવી આશા રાખીએ.

યુવકોનું સંગઠિત બળ તૂટવાથી યાતિદિતને વિષે કંઈ પ્રયત્નો થયા નથી. અને આ વર્ષે પશુ પ્રેતભોજન તો ચલે ગયાં છે. પશુ છતાંયે એ ફેલિંગડતા ઉપર ધ્યા કરીને પશુ તેના બંધનમાંથી ને કાણુમાંથી છૂટનારા યુવકો નથી પડ્યા એમ નથી. આ વર્ષમાં પશુ અનેક સ્થળે પ્રેતભોજન ન જમાડીને સમાજને શુદ્ધ માર્ગ બતાવનારા યુવકો નીકળ્યા છે. સિતોર તાલુકાના સેગવા ગામના ભાઈ શંકર-ભાઈ ત્રિજીવનદાસ પટેલે પોતાનાં માતૃશ્રી પાછળ પ્રેતભોજન નથી જમાડ્યું. વળી એજ તાલુકાના બીયળા ગામના બધા લોકોએ એકઠા થઈ મરણ પાછળ કંઈ પશુ જમણું નહિ જમાડવાનો ઠરાવ કર્યો છે. કંડારીમાં મરણ પાછળ જે ત્રણ દિવસ જમાડવાનો રિવાજ છે, તે રૂઢિ તોડીને ત્યાંના 'નવ ભાગ'ના ભાઈઓએ મળીને ઠરાવ કર્યો છે કે પ્રેતભોજનને પ્રસંગે એકજ દિવસ જમણું જમાડવું.

વળી લોક હવે સમજતા થયા છે, મરણ જેવે શોકપ્રસંગે જમણું જમાડવાને જાહેર ગરનારને નામે કંઈ યુષ્કલન દેવું એ ઉત્તમ વસ્તુ છે. ઉત્તરસંડાના ભાઈ ઇશ્વરભાઈ કુબેરભાઈ પટેલે પોતાના સદ્ગત પિતા પાછળ ત્યાંના સાર્વજનિક બાલમંદિરને રૂ. ૧૦૦૦નું દાન કર્યું અને તે બાલમંદિરની ઉદ્ઘાટનક્રિયા નડીઆદના ભાઈ ડાહ્યાભાઈ મરઘાભાઈ દેસાઈને હસ્તે કરાવી. તે પ્રસંગે ભાઈ ડાહ્યાભાઈ દેસાઈએ પશુ રૂ. ૩૦૧ બાલમંદિરને દાનમાં આપ્યા. ભાદરણના ભાઈ શિવનભાઈ ગોતીભાઈ પટેલે પોતાના સદ્ગત ભાઈ ડો. વલ્લભભાઈના સ્મરણાર્થે 'ચ. એ. સોસાયટી'ના સ્વયંપાકી આશ્રમમાં વાંચનાર પ્રદેશની તે ધોરણે ચાલતી બીજી ઠાંઈ સ્વયંપાકી આશ્રમની સરેરાશમાં

રહી ધોરણ ૪ વા તે ઉપરાન્તના વર્ગમાં સારી રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરનાર ઝાઝા સાધનવાળા પાટીદાર વિદ્યાર્થીને આપવા' માટે રૂ. ૧૫૦૦નું દ્રસ્ટ ફંડ ચરોતર ઍન્થ્રોપેશન સોસાયટીને સોંપ્યું છે. આંગાના બાઈ પુત્રમબાઈ અમયાબાઈ પટેલનું અવસાન થતાં તેમના પુત્રાએ પોતાના પિતાના સ્મરણાર્થે આંગાની અગ્રેજી શાળાના વાર્ષિક પરીક્ષામાં ધોરણવાર પહેલે નંબરે આવનાર વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી પુસ્તકો આપવા માટે રૂ. ૫૦૧નું દ્રસ્ટ ફંડ ચ. ઍ. સોસાયટીને સોંપ્યું છે. બાંધણીના બાઈ રામબાઈ બાઈલાલબાઈ પટેલે પોતાના પિતાના અવસાનપ્રસંગે ટીકાઓ સહન કરીને પણ પ્રેતભોજન ન જમાડતાં તે મામતી કન્પાકિયવણીના હિતેજનને માટે રૂ. ૨૫૦નું દ્રસ્ટ ફંડ ચ. ઍ. સોસાયટીને સોંપ્યું છે. આ તો જે હકીકત મળેલી અને પ્રસંગકથામાં લેવાએલી તે તારવીને મૂકી. પણ તે ઉપરાન્ત પણ કેટલાક બાઈઓ હશે, જેમણે પ્રેત-ભોજનને જાહેલે સાર્વજનિક દાન કર્યાં હશે, એ સૌ બાઈઓએ આ પુણ્યમાર્ગ લીધો તે માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે. લોકસમૂહ તેમનું અનુકરણ કરે તેમાં જ તેમનું હિત છે.

હવે લગ્નક્ષેત્રમાં આવીએ. એ ક્ષેત્રમાં ભ્રષ્ટતા હજી પ્રચલીત રહી છે. યુવકો અને ભણેલા પણ એ ભ્રષ્ટતાને પોષી રહેલા છે, એક ઉપર બીજી પત્ની પરણતાં, પાછું વાળી ભેટા નથી. ભાદરણના બાઈ ધર્મદાસ ગોવિંદભાઈ પટેલ હાલમાં પેટલાદ કચેરીમાં વકીલાત કરે છે. બારેક વર્ષ ઉપર એમનું લગ્ન સોજીત્રામાં થયેલું, મજુ તે બેન સાથે એમને પાટો જોડતો નહિ આવ્યાથી તે ગયા માહ માસમાં તારાપુર પરણી આવ્યા. તારાપુરના યુવકોએ એ લગ્ન સામે વિરોધ ઉઠાવ્યા છતાં ત્યાંના બાઈ વલ્લભભાઈ લાગુભાઈએ પોતાની કુમળી કન્યા એ લાઇને આપી! વળી કરમસદના વિધુર થયેલા બાઈ મગનભાઈ ગોતીવાઈને નજુ પુત્રો તથા એ પુત્રીઓ હોવા છતાં અને વળી પુત્રને ત્યાં પણ પ્રભુ હોવા છતાં ૪૫ વર્ષની ઉમરે પણ વૈધવ્ય ન વેડાયાથી દસકોશીમાં ભાત ગામે જ્યેક ગાયસની જન લેઈને પરણી આવ્યા!

આવા નંદાએલા પુરુષોને પોતાની કુમળી કન્યા આપનાર નિર્દય પિતાઓ તૈયારજ હોય છે, કારણ કે એવાને કન્યા દેવાથી પૂરી પરંજી ભરવી પડતી નથી, કોઈક વાર સમૂળી પણ ભરવી પડતી નથી. આમ પરંજી જમાવવા—એટલે કંઈક અંશે પરાજી રીતે કન્યાવિક્રય કરવા—ખાતર લોકો આવાઓને કન્યા દે છે. આ હકીકત સ્પષ્ટ જાહેર કરે છે કે કુળવાન ગણાતા પાટીદારો પરંજી લેવામાં કેટલો આમદ રાખે છે. એ લોકો પોતાના દીકરાની પરંજી

માટે કન્યાપિતાઓનાં ગળવાં સામે તાકીને એસીજ રહ્યા હોય છે અને જોઈતી પરંજી ન આપી શકનાર કન્યાપિતાઓને આંગણે પગજ મૂકવા દેતા નથી. પેટ ભરીને પરંજી લીધા પછીયે એવી વહુને જખીને રહેવા દેતા નથી. તે જિયારીને પેટ ભરીને ખાવા ગળતું નથી કે નિરાંત વાળીને એમવા મળતું નથી. સાસરિયાંના ત્રાસને પરિણામે એ જિયારીને કૂવો હવાડો જોળવો પડે છે. મહેજાવના કુળવાન ગણાતા ભાઈ ગોવર્ધનભાઈ શંકરભાઈ પટેલનાં લગ્ન થોડાજ વખત ઉપર ગાંધણી ગામે થયેલાં. એ જિયાગં કમુખેનને થોડાજ વખતમાં સાસરિયાંના ત્રાસનો એવો કડવો અનુભવ થયો કે તેથી કંટાળીને ગામના કૂવામાં પડતું ગેલ્યું. કુળવાન ગણાતા લોક આવી તો કેટલીયે કુમળી કન્યાનાં ખૂન કરશે! અને આ લોકને દીકરીઓનું લોહી છાંટીને સ્વરાજ્ય જોઈએ છે! પગધીન દિંદીઓ સ્વરાજ્ય માટે નિરંકુશ અગ્રેજોનો બહિષ્કાર કરે છે, તેમજ કુળહીન લેખાતા પરંજીપીડિત લોકોએ નિરંકુશ કુળાભિમાન લોકોનો શા માટે બહિષ્કાર ન કરવો ધટે? માનભંગ થઈને એમણે એમને કન્યા આપવા જવુંજ શા માટે? એમ થશે ત્યારેજ પોતાને કુળવાન લેખતા, પણ વાસ્તવિક રીતે તો પરંજીસ્વાધે સડેલા એ લોકની સાન ઠેકાણે આવશે. અને હવે બજેલી કન્યાએ તો પરંજી માગનાર વરને અરપૂરવજ ગણી કાઢવો ધટે. ના, એ વિના ખોજે ઉપાય નથી!

આયુદ્ધમાં ભરજોલા પાટીદાર ભગિનીસમાજનાં પ્રમુખ, મુજબ 'ગુજરાતી દિંદુ સ્ત્રીમંડળ પત્રિકા'નાં તંત્રી અને સામાજિક સુધારા વિષે ખૂબ જોલનાર ધર્મજનાં બેન ગંગાબેન ગોરધનભાઈ પટેલ પોતાના પચીસેક વર્ષની ઉગરના પુત્રને કુળહીન ગણાતા ગામડામાં હજારોના હિસાબની પરંજી વેચી નિરાંત કરીને હવે સ્વરાજ્ય લેવાના સંગ્રામમાં છાતીભેર પડીને જલગાં જઈ એડાં છે! ગાંધીજી જણે કે તેમના સ્વરાજ્યસંગ્રામના ચોદાઓ કેવા ભડવીર છે! વળી જોડ 'પાટીદાર મંડળ'ની પરિષદના પ્રમુખ ભાઈ દાદુભાઈ દેસાઈએ પણ પોતાના પુત્રને એથી કેટલાંયે ગણી પરંજી લેઈને, પોતાને કુળહીન ગણાવનાર સોજીત્રાના મનસ્વી ડાહ્યાભાઈનાં પુત્રી સાથે પરણાવ્યા છે એવી વાત આ બનાબામાં ખૂબેય ચલાયેલી. ચરોતરનો આ એવ કાનમનોય વળગ્યો છે.

આ વર્ષેય સાદાપથી લગ્ન થયાં છે. આયુદ્ધના ભાઈ ભાઈલાલભાઈ એચરભાઈ પટેલનાં પુત્રી બેન કમળાબેનનું લગ્ન નાપાડના ભાઈ નલિનીકાન્ત સાથે અમદાવાદમાં લેડી વિદ્યાગૌરીને જંગલે છેક સાદાપથી થયું. કાઈ પ્રકારની લેવડદેવડ નહોતી અને ત્રીશેક માણસ જમવામાં હતાં. વસો બોડંગ દાઉસમાં

રહીને મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ કરેલો એવા પાડગોલના બાપ ગોરધનભાઈ હાલુભાઈ પટેલનું લગ્ન નદીઆદ વિદ્યલ કન્યાવિદ્યાલયમાં રહી અભ્યાસ કરેલો એવાં પોરકાનાં બેન કમળાબેન ગોરધનભાઈ પટેલ સાથે થયું. લગ્નને દિવસે સાંજે વરરાજા છે સાત ગાણુસની જન લેઈને આવ્યા, લગ્નક્રિયાં સાદી રીતે થઈ, રાત્રે જમીને જન સંવોરમાં ચાલતી થઈ. આ લગ્નમાં પણ કાઈ પ્રકારની લેવડદેવડ નહોતી. સિનોર તાલુકાના છાણુભોઈ ગામના બાપ ગરબડ-ભાઈ દરુભાઈ પટેલનાં પુત્રીનું લગ્ન મોટાફોફળીઆ ગામના બાપ ગુલાબભાઈ તુળસીભાઈ પટેલના જનીન સાથે થયું. એમાં પણ છેક સાદાઈ હતી અને એ લગ્નક્રિયા રૂ. ૫૦માં સમેટી લેવાઈ હતી. આજના કડવા કાળમાં સામાનિક ખર્ચોમાં ખુવાર ચતા બાપજોને આ સરળ અને વિશુદ્ધ માર્ગ દેખાડવા માટે એ સૌ બાપજોને ધન્યવાદ થટે છે. આવા બાપજો એક રીતે સમાજ-ગુરુઓ ગણાય. સિનોર તાલુકાના ટીંગરવા ગામના બાપ લગવાનદાસ નારણભાઈ પટેલે પોતાનાં ૨૧ વર્ષની ઉંમરનાં પુત્રીનું લગ્ન ઉમરાજ ગામના બાપ અંદુભાઈ કિશોરભાઈ પટેલ સાથે કર્યું. લગ્નક્રિયા વડોદરામાં થઈ હતી. એક જ દિવસમાં સૌ પતવો દેવાયું હતું. કાંઈ પણ પ્રકારની લેવડદેવડ નહોતી. પણ લગ્નપ્રસંગે એ રાત્રે પાંચસોએક માણસને જમણુવારમાં નોતરી જમાડ્યા અને બાકીની બીજી બધી સાદાઈ ઉપર આ જમણુવારે ધૂળ મેળવી!

હવે પાટીદાર કન્યાઓએ કુળવણી લેવા માંડી છે અને કેટલીક તો ગ્રેન્યુએટ થઈ છે. એવી એક ગ્રેન્યુએટ કન્યાનાં લગ્ન આ વર્ષે થયાં છે. સોજીત્રાના ડૉ. ભાસ્કરરાવનાં પુત્રી બેન મંગળાબેન B. Sc. છે. એમની ઉંમર ૨૩ વર્ષની છે. એમનાં લગ્ન બાદરજના સદ્ગત ડૉ. વલ્લભભાઈ મોતી-ભાઈ પટેલના પુત્ર બાપ બૂપેન્દ્રભાઈ સાથે થયાં. એ બાપ ઈંગ્લેન્ડ જઈ B. Pharm અને Ph. C. થઈ આવેલા છે. લગ્નક્રિયા સોજીત્રામાં થયેલી. લગ્નમાં કંઈ ધામધૂમ નહોતી. પરંતુની કે બીજી કંઈ પ્રકારની લેવડદેવડ નહોતી. જન ખપેરે આવી સાંજે લગ્નક્રિયા કરી જમીને બીજે દિવસે બપોરે પાછી ફરી હતી.

પણ પરંતુનું બૂત કુળવાનોને એવું વળગ્યું છે કે તેમને કન્યાના લાણ-તરનીયે કંઈ કિંમત નથી. અને તેથી સ્થિતિ એવી થઈ પડી છે કે બણેલી કન્યાઓને લગ્ન કરવામાં તો અણણ કન્યાઓના જેટલી જ પરંતુ આપવી પડે છે. અને બણેલો વર તો મોટી પરંતુ માગે છે. આમ બણેલી કન્યાઓ માટે પણ નાતમાં યોગ્ય વર મેળવવામાં તેટલી જ મુશ્કેલી પડે છે.

આ વર્ષે આંતરરાષ્ટ્રીય લગ્નો યથાં છે. (૧) સોજીનાના રહીશ, પશુ વડોદરામાં રહેતા ટ્રેક્ટર ઍન્જિનિયર બાઈ પશાબાઈ છોટાલાઈ પટેલે ગાયક-વાડ રેલ્વેના ચીફ ઍન્જિનિયર બાઈ કાલાબાઈ શુકલનાં પુત્રી બેન વસંતબેન શુકલ સાથે વડોદરામાં લગ્ન કર્યું. (૨) વડોદરા કોડીપોળના બાઈ વ્રજલાલ પટેલે મોતાલા ધાલજી ગાંધીનાં બેન સુકન્યા સાથે વડોદરામાં લગ્ન કર્યું. (૩) ઇટોલાના બાઈ રણધીર તુળજીબાઈ પટેલ પૂર્વ આફ્રિકામાં નાઇરોબીની કન્યાશાળામાં શિક્ષક છે. તેજ કન્યાશાળામાં બેન સુશીલાબેન શર્મા નામે પ્રવક્તા ગાંધીનાં બેન શિક્ષિકા છે. બાઈ રણધીરે બેન સુશીલાબેન સાથે નાઇરોબીથી ૩૭ માઇલ દૂર થીકા નામે સ્થાન છે, ત્યાં જઈ લગ્ન કર્યું.

બે સાહસવીરોની કથા કહ્યા વિના આ સરવાયું સમાપ્ત કરી દેવાય એમ નથી. આજુબંદ તાલુકાના યામણા ગામે કોઈના ગણતા ઘરમાં પેસી જશ્યસો વગેરેની પેટી બહાર કાઢતાં બાઈ સોમાબાઈ નરસિંહબાઈ પટેલ નાગના બાઈને શરીરે ઇંગળ ધગેલી. આ પ્રમાણે જીવને જોખમે ઘરવાખરીની મિલકત બચાવ્યા બદલ જિલ્લાના કલેક્ટર તરફથી તેમને ‘ગૂડ સર્વિસ સર્ટિફિકેટ (સારી સેવા બદલ પ્રમાણપત્ર)’ આપવામાં આવેલું છે. (૨) મૂળ કળોલીના (પશુ સોજીનામાં વતન કરી રહેતા) બાઈ જાવાજીબાઈ લાલુભાઈ પટેલને સોજીક વર્ષનો પુત્ર બાઈ રમણ મુંજઈની ગોકળીબાઈ દાઈ રૂઢામાં અભ્યાસ કરતો હતો. તેજ શાળાનો એક વિદ્યાર્થી પાસેના એક દુવામાં પડી ગયો. ખૂબ સાંભળીને બાઈ રમણે શાળાના ગાળ ઉપરથી સાહસ કરીને એકદમ દૂરકો માર્યો અને દુવામાં પડતું મેલી પેલા છોકરાને જાગવી લીધો. ખરેજ, આવા સાહસવીરોજ સાચા ક્ષત્રિય છે અને ધન્યવાદને પાત્ર છે. વ્યાયાગ પરિપક્વોમાં બે બે ગણનાં વજન હાથ વડે ઉઠાવીને તાળીએ પડાવનાર વ્યાયામવીરો, ન્યાં સુધી તમે શરીરબળની સાથે આવું સાહસશૌર્ય ન કેળવો, ત્યાં સુધી માત્ર તમારું શરીરબળ નિરર્થક છે, વીરો કહેવાવા તમે સાચી રીતે યોગ્ય નથી.

ચરોતર એન્જીકેશન સોસાયટીએ બેનેને અર્ધે લવાજમે ‘સ્રીબોધ’ આપવાની વ્યવસ્થા આ વર્ષે પણ ચાલુ રાખેલી છે. ખાસ ફંડમાંથી બેનેને વિનાશવાજમ, અને પાટીદાર લગિનીસમાજના ફંડમાંથી ચોછે લવાજમે ‘પાટીદાર’ આપવાની યોજના આ વર્ષે પણ ચાલુ છે. તેમજ સામાન્ય ફંડમાંથી વિદ્યાર્થીઓને અને ગુજરાતી શાળાના શિક્ષકોને રૂ. ૧૫૦માં ‘પાટીદાર’ આપવાની યોજના પણ ચાલુ છે. ફંડ મળશે તો આવતે વર્ષે પણ આ બંને

ચોજના ચાલુ રહેશે. ઉદાર બાપજેનો ફંડ મોકલીને પોતાનાં બાપજેનોને આ ચોજનાએ ‘ પાટીદાર ’ વાંચવાની વ્યવસ્થા કરી આપે.

અંત્યજે પ્રત્યેની આપણી સુગ હજી દૂર નથી થઇ અને તેથી અનેક ગામેની શાળાઓમાં તેમના વિદ્યાર્થીઓ દાખલ નથી થઇ શકતા. પાટીદાર બાપજેનો, દેશના સૌ બાપજોને સમાનભાવે રાખીશું તો જ સ્વરાજ્ય શક્ય છે, એ આપણે સમજવું ઘટે.

આ વર્ષનું આપણી નાતનું આ સરવાયું. વાચક વિચારી કે આપણે કેટલા આગળ વધ્યા, કેટલા પાછળ પડ્યા. અને એ વિચારી આવતે વર્ષે કેંઈક તો આગળ ધપવાનો નિશ્ચય કરીએ જ.

પ્રસંગકથા

ત્રેલ્યુએટ યુવતી પોતાની બેનનાં શોક થયાં !

નાગરોગાં એવો સંપ્રદાય છે કે એક સ્ત્રી જીવતી છતાં બીજી પરણી શકાય નહિ. એ સંપ્રદાય ઉપર પગ મૂકીને બાણેલાં યુવક-યુવતીએ આ માસમાં લગ્ન કર્યું છે. સુરતના બાપ સુરેન્દ્ર સિંધિયા કંપનીમાં નોકરી કરે છે અને તેમની ઉંમર ૪૪ વર્ષની છે. તેમનાં પત્ની બેન ઉર્મિલાબેનની ઉંમર ૩૦ વર્ષની છે. તેમને જ આશ્રયે રહીને બી. એ. થએલાં અને હાલ શિક્ષિકાની નોકરી કરતાં તેમનાં નાનાં બેન રશ્મિબાળા ૨૭ વર્ષની ઉંમરનાં છે. આજ સુધી એ પશુ બેનબેનની સાથે જ મુંગાઇમાં રહેતાં. આ માસમાં એક શનિવારે (તા. ૨ : ૮ : ૪૧ ને રોજ) બાપ સુરેન્દ્ર અને બેન રશ્મિબાળા પોતપોતાની નોકરી ઉપર જાય છે એમ બેન ઉર્મિલાબેનને કહી ઘેરથી નીકળી ગયાં. વખત થતાં બેમાંથી કોઇ ઘેર આવ્યું નહિ, ત્યારે ઉર્મિલાબેન તે વિષે તપાસ કરાવી, પશુ ક્યાંય એમનો પત્તો લાગ્યો નહિ. આખી રાત એ બેને વિમાંસણ કર્યા પછી બીજે દિવસે સવારે કોઇ સાથે પોતાના પતિએ મોકલેલી ચિઠ્ઠિ મળી, અને ત્યારે જ એમને ખબર પડી કે એ બે તે પરણી ગયાં ! પોતે પાળીપોષીને મોટી કરેલી સગી બેન આમ બાણેલીગણેલી થઇને પોતાના જ પેટ ઉપર પાંડું મારશે એવો તે બે બેનને સ્વપ્નેય ખ્યાલ શેનો હોય ! બાણેલીઓએ શોક થવાનું અને એમ કરીને સ્વજાતિશત્રુ થવાનું વ્રત લીધું છે કે શું ! ત્યારે હવે પ્રથમ પત્ની બેન ઉર્મિલાબેનની દશા શી !

સંકુરલગ્ન કરનાર પતિને રોકડો જવાબ

“ પોરજાદર, તા. ૨૮. કાઠિયાવાડની બ્રહ્મક્ષત્રિય જ્ઞાતિમાં એક ખળભળાટ મચાવનારો જનાવ જની ગયો છે. જનાવની વિગત એવી છે કે મળેવડીની

પ્રહલ્લક્ષ્મિય જ્ઞાતિની એક યુવતીનાં લગ્ન જોતપુરમાં તેજ જ્ઞાતિના એક યુવાન સાથે ૧૪ વર્ષ પહેલાં થયેલાં. પણ પાછળથી એ યુવતી ઉપર સાસરીઆનો ત્રાસ ગુજરવા લાગ્યો. ત્રાસ અસહ્ય થઈ પડ્યાથી યુવતી પિયેર આવી, જ્ઞાતિ પાસે રક્ષણ માગ્યું. પણ જ્ઞાતિપટ્ટેલોએ દાદા સાંભળવાને જાહેરે લખતો જવાજ આપ્યો. અને પાછળથી તેના પતિએ ફરી વાર લગ્ન કર્યાથી મજબુર યુવતીએ સાસરીઆની તથા મમાજની ગુંડાગીરી સામે જાંડ પોકાયું અને ૨૪ વર્ષની ઉંમરે પોરખંદરની એજ જ્ઞાતિના એક પુરુષ સાથે વૈદિક વિધિથી લગ્ન કર્યું છે” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૩૦:૭:૪૧).

અતુર્હિંસ દૃષ્ટિ

આવાં લગ્નોને અંધપરંપરા ન્યાયથી આજે સમાજનો મોટો ભાગ એકદમ તરછોડી કાઢશે. આંધળાના ટોળાના લોક દાથીની પરીક્ષા કરવા નીકળશે ત્યારે જે આંધળો દાથીના પગ ઉપર હાથ ફેરવશે તે કહેશે કે દાથી ચાંભલા જેવો છે, જે તેના કાન ઉપર હાથ ફેરવશે તે કહેશે કે દાથી સૂંપડા જેવો છે. એમ સૌ પોતપોતાની અંધ દૃષ્ટિએ જે અનુભવ કરશે તેમને દાથી તેવા પ્રકારનો લાગશે. પણ ચારે દિશાથી ખુદી દૃષ્ટિએ અનુભવનારને તો દાથી જુદાજ પ્રકારનો લાગશે. આવાં લગ્નો વિષે પણ સમાજનું દરેક જાણ પોતપોતાના અમુક એક પ્રકારના અનુભવ પ્રમાણે અભિપ્રાય જાંધશે. પણ સુદ્ધિશાળી અને ચતુર સમાજને તો દરેક વિષયને ચારે દિશાએથી—અતુર્હિંસ દૃષ્ટિથી—તપાસીને સમાજને હિતજનક હોય એવોજ ન્યાય આપવો ધટે. ત્યારે એ સ્ત્રીએ કરવું શું?

પુરુષે પોતાને કાંડાજળે સ્ત્રીને જલ્દી જુગથી દગાવી દીધી છે. એને કાંઈ પણ પ્રકારના અધિકાર નહિ, કાંઈ પણ પ્રકારની સ્વતંત્રતા નહિ. ‘સ્ત્રીએ જાળપણમાં પિતાની આજ્ઞામાં, યુવાનીમાં પતિની આજ્ઞામાં અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્રોની આજ્ઞામાં રહેવું; સ્ત્રીએ સ્વતંત્રતા બોગવવી નહિ.’ (૫:૧૪૮), એમ મતુરમૂર્તિમાં લખી દેધને સ્ત્રીએને છેક અપંગ જનાવી દીધી. અને પુરુષ તો સ્ત્રી ઉપર રાજા! એ તો ગમે તે કરે! કઠીમાં સ્ત્રીથી જરા મીઠું વધારે પડી ગયું, કે જાપા ખીજે દિવસે ઊઘલીને ખીજી પરણી લાગ્યા! સ્ત્રી સાથે જરાક વાંકું પડ્યું કે તુરત જાપા હાથમાં લોટો લેઈને ચાલ્યા તે ખીજી પરણીને આગ્યા! સ્ત્રી કાંઈ પણ કારણે કે કારણ વિનાય મરતી ના હોય તોય રગતરમતમાં પુરુષ ખીજી પરણી લાવે. પણ સ્ત્રી પુરુષને હાથે વિના કારણેય અનેક તરેહથી રિનાતી હોય, છતાં તેમણી ખીજી પતિ તો નજ કરાય, વળી પુરુષની મરજી નાં હોય તો એ સ્ત્રીએ પોતાના પુરુષથી જુદું ના રહેવાય. જો જુદી થઈને ખીજી

ક્યાંક રહેવા જાય તો ત્રડોદરા રાજ્યમાં તો વળી જોવો કાયદો છે કે પતિની ફરિયાદ ઉપરથી સરકારની પોલીસ તે સ્ત્રીને પકડી લાવી તેના પુરુષને સોંપી દે! સ્ત્રીની કેવી પરાધીનતા! પુરુષે જોને કેવી અપંગ બનાવી છે. છતાં સમાજ અધરપરપરથી જડ દૃષ્ટિએ એ પ્રશ્ન એક દિશાએથી જોવા કરે છે. આપણે જોને ન્યાય આપવા અતુર્કિશાએ દૃષ્ટિ રાખીને આ પ્રશ્ન વિચારવો ઘટે. પુરુષ એક સ્ત્રી જીવતી છતાં ખીજી સ્ત્રીને પરણે; તો એણે પ્રથમ સ્ત્રીને લગનખંધનમાંથી છૂટી કરવી જ ઘટે. અને પુરુષ એમ ન કરે તોય સ્ત્રીએ પોતાને તે લગનખંધનથી છૂટી યજ્ઞ માનીને ઇચ્છા હોય તો ખીજું લગન કરી લેવું પણ ઘટે. આજ સાચો ન્યાય છે,

સાચો ઉપાય

પણ પુરુષ તો મોટો ચગરખંધી રહ્યો ને! સંસારબંધારના અને રાજ્ય-કારભારના પણ કાયદા કરવામાં સર્વ અધિકાર પુરુષને સ્વાધીન-એમાં સ્ત્રીથી એક શબ્દ પણ ના બોલાય! એટલે એણે કરેલા કાયદામાં પગના તળિયા નેટલી કિંમતની માગેલી સ્ત્રીને ન્યાય તો ક્યાંથી જ મળે! એટલે પુરુષ તો એક ઉપર એકવાંસ સ્ત્રી કરે તોય એ કાયદેસર! અને સ્ત્રી એક જીવતે પુરુષે ફરી લગન કરે તો? પુરુષે કાયદાથી ઠરાવી દીધું કે એવું બંધકર કૃત્ય કરનારી સ્ત્રીને અને એ કૃત્યમાં તેને સહાયતા કરનાર-તેની સાથે લગન કરનાર-પુરુષને સાત વર્ષ સુધીની સાદી અથવા સખેત પ્રકારની કેદની મુજબ થાય અને વળી દંડની પણ સજા થાય! પુરુષને એક જીવતી સ્ત્રી ઉપર ખીજી સ્ત્રી લાવવી હોય તો તેને કાંઈ રીતે રોકી શકાતો નથી, ત્યારે સ્ત્રીને જ શા માટે રોકવી? આવો એકતરફી ન્યાય શા માટે? આ નવજુગમાં હવે એ કાયદો માનવમનતિને શોભતો નથી. ત્યારે એ કાયદો ફેરવીને જોવો કરવો ઘટે કે 'પુરુષ એક સ્ત્રી જીવતી છતાં ખીજી વાર લગન કરે, એટલે તે પુરુષ સાથેનું પ્રથમ સ્ત્રીનું લગન, સ્ત્રીની ઇચ્છા હોય તો, આપોઆપ રદખાતલ યજ્ઞ જાય અને સાથે તેને જુદી રહેવાના તેમજ ફરી લગન કરવાના અધિકાર આપોઆપ પ્રાપ્ત થાય; પણ જ્યાં સુધી તે સ્ત્રી જીવનનિર્વાહનાં સાધન સંપાદિત કરે નહિ અથવા ફરી લગન કરે નહિ ત્યાં સુધી તેના જીવનનિર્વાહનાં સાધન આપવાનો બોજો પુરુષ ઉપર રહે.' સ્ત્રીની જોવી સંકટરિયતિમાં આ વિના ખીજો કાંઈ આપદમ નથી. કાયદામાં જોવો ફેરફાર કરાવવા પ્રયત્ન કરવા ઘટે અને જીમ કરવું હવે સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે. અને આજનો એ અન્યાયી કાયદો તોડવો એ પણ એ જ માર્ગ જવાનો સ્ત્રીનો આપદમ છે. એ દિશાએ પગલાં માંડનાર એ સ્વદેશનિય જીવતીને ધન્યવાદ ઘટે છે.

માડીને કહેજો જે દીકરી કૂવે પડી

વાસદના બાપ શનાબાપ જીવાબાપ પટેલે પોતાનાં દીકરી બેન દિવાળીબેનને સારસાના બાપ આશાબાપ નગસિંહબાપ પટેલ સાથે મોટી ધામધૂમથી પરણ્યાં હતાં. પછી તો આ દીકરી અને બે દીકરા મૂકીને બાપ શનાબાપ અવસાન પામ્યા. બેન દિવાળીબેન પોતાના સાસરામાં રહેતાં હતાં. તેમના પતિ બાપ આશાબાપ નજીવી મજૂરી કરી દહાડા કાઢતા, તેમાં વળી એ બાપ દારૂની હતે ચઢ્યા. પતિની નજીવી કમાણીમાંથી જેમ તેમ કરીને બેન દિવાળીબેન દોહલવા દહાડા કાઢતાં, પણ દારૂડીઆ પતિએ તેગની ઉપર મારજૂંડ શરૂ કરી. સ્થિતિ એવી થઈ પડી કે એ બેનથી મારજૂંડ સહન ન થઈ શકી. પતિના ત્રાસથી અતે એ બેન દિવાળીબેન પોતાની પાંચેક વર્ષની દીકરી બેન મણિને લેઈ પોતાને પિયર વાસદ ગયાં. પણ ત્યાંયે પોતાના બાપબોની આર્થિક સ્થિતિ એવી કંગાલ હતી કે તેમને પોતાનો જીવનનિર્વાહ કરવો મુશ્કેલ હતો, ત્યાં આ બેનનો અને બાણીનો જીવનનિર્વાહ શી રીતે કરી શકે? આ સ્થિતિમાં બેન દિવાળીબેન છેક જ નિરાશ થઈ ગયાં અને અતે વ. ૧:૧૦:૬૭ને (તા. ૮:૮:૪૧ને) દિવસે પોતાની દીકરી મણિને કહે બેમાડીને અને 'માડીને કહેજો જે દીકરી કૂવે પડી,' એવો સંદેશો મોકલતાં વાસદના બાગોળીઆ કૂવામાં પડતું મેથ્યું. લોકને જાણર પડતાં તેમણે કૂવામાંથી તેમને બંનેને કાઢ્યાં, જીવતાં નહિ પણ મરેલાં! અરેરે એ બેનને શું શું વીત્યું હશે ત્યારે આમ હાથે કરીને પોતાનો અને પોતાની વહાલી દીકરી પોતાની પાછળ દુઃખ ના ચાપ એટલા મોટે તેનો પણ જીવ કાઢી નાખ્યો હશે! જોયું, પરકણિયા પાટીદારોમાં વહુની કેવી નજીવી કિંમત છે. એની કિંમત જાણર વસ્તુ જેટલી જ છે!

પ્રાચીન કાળે સોની કિંમત

આજે તો શું પણ પ્રાચીન કાળેય સોની કિંમત જાણર વસ્તુ જેટલી જ હતી. જુદકાળતું એનું ઉદાહરણ આપું. જુદલીલામાં એક કથા છે: "વેસ્સંતરે તેજ સુણે તાપસવેશધારી ઈંદ્રના હાથમાં પાણી મૂક્યું. ઈંદ્રે તાપસવેશ કાઢી નાખી પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું" અને વેસ્સંતરને કહ્યું, કે 'મહારાજ, આ વસ્તુ—મહીદેવી—હવે મારી થઈ; પરંતુ એક અનામત વસ્તુ તરીકે એને તમારી પાસે મૂકી જાઉં છું, તેનું પૂર્વવત્ પાલન કરવું. માત્ર આ વસ્તુ આપવાનો અધિકાર તમને રહ્યો નથી'" —('જુદલીલા,' પૃષ્ઠ ૧૬). વળી પ્રાચીન કાળે તો પુરુષ પુરુષ વહોરવા પોતાનો સોને દાનમાં દેતો, મોસાળામાં દેતો, કામખીડિત મિત્રને સોંપતો, અર્તિયને તેના સત્કારમાં સોંપતો, પોતાની

સ્ત્રીતિ કે ખુશામદ કરનારને આપી દેતો, પોતાનું કામ કાઢી આપનારને આપી દેતો, બાડે આપતો, લાંચલાલચમાં આપવાનું કબુલતો, જુગારમાં મૂકતો કે વેચી પણ મારતો. અને આમાંના અનેક પ્રકાર આજે પણ પ્રકટ નહિ તો શુભ રીતે ચાલે છે! નારીની આવી દંશા કરનારનું કલ્પાણ કેમ થાય? નજ થાય, એ આપણા સમસ્ત સમાજની અવદશાજ સ્પષ્ટ રીતે કહી આપે છે. હજીયે પુરુષભક્તિ સમજે તો સ્ત્રીભક્તિનું અને તેની સાથેજ પોતાનું ય કલ્પાણ સાધે. વિધવાની અવદશા

વિધવાની અવદશાનો તો પારખ નથી. પુરુષ એક જીવતી સ્ત્રીએ ધારે તો બીજી પાંચ સ્ત્રીઓ પરણી શકે, વૃદ્ધાવસ્થામાં કુમળા જાળાને પણ પરણી શકે. પણ એ પુરુષ મરતાં તેની વિધવા સ્ત્રીથી તો એ વૈધવ્ય અવસ્થામાં પણ બીજો પતિ નથી થઈ શકતો. સાધન ન હોય તો સાસરિયાંની કે સમાજની લાતો ખાઈને પેટ ભરવું પડે, મજૂરી ગળે તો મજૂરી કરીને પેટ ભરવું પડે, કે અંતે પતિતા થવું પણ પડે! અને એ સ્થિતિ સામે વિધવા જાંડ કરીને બીજો પતિ કરી ન લે, એટલા માટે સમાજે એની સ્થિતિનાં હુલામણાં હુલામણાં કરી એ વૈધવ્ય અવસ્થાના બનાવટી યુગ ગામા; એને ‘ગંગાસ્વરૂપ’ વગેરે મોટાં નામ આપ્યાં, છતાંયે ગંગાપ્રસંગે તો એ ગંગાસ્વરૂપને અપશુકનિયાજ ગણી કાઢી અને વિધુર?

ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે તેજ સ્થિતિ પુરુષે કેમ ભોગવવાની નહિ? એણે એકપત્નીવ્રત અને પત્ની મરતે વૈધુર્ધવ્રત કેમ પાળવાનું નહિ? કારણ કે એ તો સ્ત્રી ઉપર મોટો ચમરખાંધી ખરો ને! એટલે એ એવાં વ્રત શા માટે પાળે? એ તો વિધુર થતાની સાથેજ—હજી તો મૃત પત્ની સ્મરણમાં ચિત્તા ઉપર જળતી હોય હોય—ને બીજા લગ્નની પેરવી કરતોજ હોય છે. પુરુષાત્તન ગુમાગ્યે વાજકરણ માટે દંવાઓ શોધતો રહે છે અને એને લાગ્યે આજ કાલ એવી દંવાઓ કરનારના રાફડા ફાટ્યા છે, સંન્યાસી શબ્દની ધર્મભાવના ઉપર ધૂળ ફેરવનાર સંન્યાસીઓ અશ્વનાં દંવાખાનાં ચલાવે છે. આવાં ‘સંન્યાસી દંવાખાનાં’ની અનેક જાહેરખબરો છાપાંમાં તમે જોશો. ત્યારે સ્ત્રીભક્તિ ઉપર આટલાં બધાં બંધન કેમ?

કરુણ અન્યાય!

વિધવા બિચારી કોઈ પણ કારણે કોઈ પુરુષને હાથે ફસાઈ પડી અને તેને જો ગર્ભ રહ્યો તો તો તેની પૂરી દુર્દશા! સમાજમાં આજે જવાની બીકે તે ગર્ભપાત કરે કે જાળક અવતર્યા પછી તેની હત્યા કરે તો તે બિચારી રાજ્યના બપોરે અપરાધમાં આવી પડે. તેને સજા થાય અને એને ફસાવનાર પુરુષ તો

સમાજમાં મૂંઝા મરડતો છાતી કાઢીને ફરતો હોય! આ કેવળ અન્યાય છે. જોઈએ તો તે પુરુષને પકડી પાડીને સજા કરવી ઘટે; પણ ફસાઈ પડેલી નિર્જન નારી, જે ગિચારીને સમાજને પાપે આંતું કૃત્ય કરવું પડે, તેના ઉપર આવો એકતરફી અન્યાય શા માટે? જ્ઞાન આવે એટલા માટે સજા થતી હોય તો એ સ્ત્રીને સજા કરવાથી પેલા પુરુષને શું જ્ઞાન આવવાનું હતું? આવા અન્યાયો કાયદા દૂર થયા જોઈએ.

દેશમાં દુષ્કરોળ

જંગલો કપાઈ ગયાથી, સકુરની નહેર થયાથી કે કાશુ જાણે કયે કાશુ કેટલાંક વર્ષોથી વરસાદ એવો અનિયમિત થઈ ગયો છે કે કોઈ વર્ષ સોળ આની પાક થતો જ નથી. કોઈ વર્ષ અતિવૃષ્ટિ, તો કોઈ વર્ષ અનાવૃષ્ટિ હોય. આ વર્ષ અતિવૃષ્ટિયે થઈ, અનાવૃષ્ટિયે થઈ! ગયા જુલાઈના પહેલા પખવાડિયામાં વરસાદ એવો વરસ્યો કે, ઠામઠાગ રેલો આવી, ગમગાંને તાણી નાખ્યાં, દોર અને માલનું નુકસાન કરી મૂક્યું ને ખેડૂતે ખેતરમાં વાવેલું ખીજ ઘોષ નાખ્યું. એ વરસાદ રહી ગયો ને પછી જ્યારે જોઈએ ત્યારે આવ્યો નહિ, ખેડૂત આંખો ફાડીને આકાશ સામે જોઈ રહ્યો, છતાં વરસ્યો નહિ; એણે ખેતરમાં વાવેલું ખી જળી ગયું. પણ એક મહિના પછી ઓગસ્ટ માસના પહેલા પખવાડિયામાં પાછો વરસ્યો, અને ઉત્તર તરફ તો એવો વરસ્યો કે ઉત્તર તરફથી વહી આવતી ગધી નદીઓમાં રેલ આવી. એ રેલે કાંડાનાં ગાગડાં તાણી નાખ્યાં, ખેતી લાયક જમીનને જોદી નાખી અને તેના ઉપર રેતી ફેરવી વાળી; રેલેના પૂલ જેવી નાખ્યા અને પાટા ઘોષ નાખ્યા, પરિણામે રેલેનો ને ટપાલનો વ્યવહાર બંધ થઈ ગયો. ખેડૂત તો છેક પાવમાલ થઈ ગયો. અને પાછો ત્યાર પછી વરસાદ ચાલ્યો ગયો છે. રિયતિ એવી થઈ છે કે હવે વરસાદ નજ આવે તો દુષ્કાળ જ પડ્યો સમજવો! એકાદ સારો વરસાદ આવે તો જાનજાનરીના પાક કંઈક ઠીક જિતરે, પણ વધારે સારા વરસાદ વિના ડાંગર વગેરે પાક તો નિષ્ફળ જ જવાના.

ખેડૂતને રાહત

આવી રિયતિમાં ખેડૂતને જગ્યાવા લેવો જોઈશે. ગુજરાત પ્રાન્તિક સમિતિએ રાહત માટે તુરંત જ ઉપાય યોજવા માંડ્યા હતા. જિલ્લે જિલ્લે એણે જરૂર લાગે તેને મફત અથવા પડતર ભાવે અનાજ અને જી, કપાસિયા, ગવાર, વગેરે સરને ભાવે આપવા માટે અનેક દુકાનો ઉઘાડી હતી. જોગ્જ મંડળોએ પણ રાહતનું એવું કંઈક કાર્ય કર્યું હતું. વડોદરા રાજ્યે પણ કંઈક ઉદાર ભાવે રાહત આપવાની યોજના કરી છે. અંગ્રેજ સરકાર તો અત્યારે મુરોપના મહાવિપ્લવમાં

સપડાઈ પડી છે, એટલે એને પૈસાની તાણ છે. છતાં એ પણ કંઈક વિચારી રહી છે. નોકે એને ખેતીની સ્થિતિ દુજી એટલી ગંભીર નથી લાગી, છતાંયે ગયા પખવાડિયામાં એણે એક માટી નીચે પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ કરી છે: “આ વર્ષે” એમાંનું અનિયમિત હોવાથી અને સુકવણું નડવાથી ખેતીવાડીની સ્થિતિ કેવી હશે તે વિષે લોકોના મનમાં ચિંતા છે. . . . સામટી રીતે લેતાં નામદાર ગવર્નરને લાગે છે કે એક નાના વિસ્તારમાં સ્થિતિ સંતોષકારક નથી, તે સિવાય બીજે ઠેકાણે સપ્ટેમ્બરનો વરસાદ નિષ્ફળ નીવડે તોપણ સ્થિતિ ખરાબ ગણશે નહિ, પણ સપ્ટેમ્બરમાં વરસાદ નહિ પડે તો ઇલાકાના મોટા ભાગમાં પાક કંગાળ બિતરશે. નામદાર ગવર્નરે કલેક્ટરોની ટ્રાન્ડરન્સ, જે પૂના ખાતે મળી હતી, તેની સમક્ષ ઝલુની સ્થિતિનો ઉપલોખ્યાલ આપી કલેક્ટરોને તેમના હાથ નીચેના અમલદારોને રાહત માટેનાં પગલાં લેઈ રાકાય તેવી ચોક્કસ કરવાને તૈયાર રહેવાની સૂચના કરી છે. નામદાર ગવર્નરે પાક નિષ્ફળ નીવડે તો ખેડૂતોને રાહત આપવા માટે કેવી જરૂર છે તે પણ સમજાવ્યું હતું” (‘મુંબઈ સમાચાર,’ તા. ૧૫:૯:૧૯૪૧).

ગાયકવાડ સરકારના મહાલકરી સાહેબ!

વડોદરા સરકાર આ મુંકટસમયે પ્રગ્નને ઉદાર હાથે રાહત આપશે એવી પ્રજા આશા રાખે છે ત્યારે તેમના અધિકારી પ્રગ્નને ડામે છે! ભાદરણ મહાલકરી પોતાના મહાલની દસા જોવા નીકળ્યા, એ ગંભીર ગયા. લોકોને આનંદ થયો જે હવે આપણાં દુઃખ ટળ્યાં, એ મહાલકરીએ અધિકારી તરીકે કે ગૃહસ્થ તરીકે પણ દુઃખી પ્રગ્નને બીજું કંઈ નહિ તો બે શબ્દો આશ્વાસનના પણ કહેવા જોઈતા હતા, તેને જાહેરે એ દાઝ્યા લોકોને આ શબ્દોએ ‘ડામ્યા:’ “કાઠિયાવાડમાં ત્યારે ખેડૂતો પાસે ખાવાનું કંઈ સાધન નથી હોતું ત્યારે એ લોકો પોતાનાં બૈરાં વેચીને પણ પૈસા મેળવે છે; તેમ તમારે પણ હવે એ જ રસ્તો લેવાનો રહ્યો” (‘પ્રજામંડળ,’ તા. ૩:૯:૪૧). મહાલકરી સાહેબ, જનપાનમાં અમલદારો પેટપૂરતા પગારથી દેશસેવા માટે નોકરી કરે છે, તમે ત્યારે આટલો જધો પગાર શું કરવા લો છો? તમારે સરકારી પૈસા ખાવા છે અને લોક પાસે તેમનાં બૈરાં વેચાવવાં છે? તમારો આવી નિષ્કુરતાથી સરકારની ખુશામદ કરી વધારે પગાર મેળવો તો તે માટે તમને મુજારકબાદી!

સાચી રાહત

એક ખેડૂતને અને તેમનાં ઘરને જિવાડવાને આવી તાત્કાલિક રાહત તો આપવી જ પડે. પણ એમ દર વર્ષે એવી તાત્કાલિક રાહત તો ખેડૂતની અવનતિનો જ રાહ છે. સાચી રાહત તો (૧) વરસાદનાં વહી જતાં પાણી

કાંસને માર્ગે દરિયામાં ફેલવાઈ બચ છે તેને જાહેર કામ કામ મોટાં તળાવ
ખાંધી તે પાણી સંધરી રાખવાં, (૨) જંગલો વધારવાં, (૩) નદીઓમાંથી
ખેતી માટે નહેરો કાઢવી, (૪) અનાજના કોઠાર ખાંધવા, તેમાંથી દર વર્ષે
જૂનું અનાજ વાપરી નાખી નવું ભરવું, (૫) આજ ઊતરે છે એથી જમણો
ત્રગણો પાક ઊતરે, ખારે માસ ખેતી ચાલતી રહે, એવી યોજના કરવી,
(૬) ખેતીનાં ઝોજરામાં યોગ્ય સુધારા કરવા, (૭) ગામે ગામ ઢોર માટે ચરા
રાખવા, (૮) ગોપાલનની અને ગાય ભેંસ ઉંચા પ્રકારનાં ચામ એવી યોજના
કરવી, (૯) ખેડૂતને શાહુકારના પંજામાંથી જત્યાવત્તાની યોજના કરવી અને બીજું
જે જે એ કંઈ દિશામાં સૂઝે એ કરવું. ત્યારે જ ખેડૂત ટટાર થશે અને રાહત
માટે દર વર્ષે સરકાર અને ધનવાન પાસે હાથ જોડીને બેસો રહેતો મટશે.
ખેડૂતના શાહુકારો

ખેડૂતના શાહુકારો, તમે મોટે ભાગે દિંદુ હશે, પણ છે તમારામાં આ
મુસલમાન જેટલી ધર્મભાવના? અમદાવાદમાં મહમ્મદ શુલખાન નામે એક
પદાણ મજૂરોને અને મધ્યમ વર્ગના લોકોને પણ ધીરધાર કરવાનો ધર્મ કરતો
હતો. અમદાવાદમાં તેની ઉધરાણી લગભગ ૨૫ હજાર રૂપિયાની હશે.
આશુ વર્ષમાં એ માંદોજ રહેતો, મંદવાંડમાં એને વિચાર આવવા લાગ્યા
કે કુરાનમાં બ્યાજ ખાવું હરામ લખ્યું છે અને હું આ શું કરી રહ્યો છું!
ધીરે ધીરે તેના વિચાર દઢ થતા ગયા અને તા. ૨ : ૮ : '૪૧ને રોજ “જરાબર
મધ્યાહ્ને ત્રણ દરવાજા બહાર અલેક્ષની મસ્જિદની જરાબર સામે સરિયામ
સડક ઉપર” એ મહમ્મદ શુલખાને “પોતાની પાસેના રેશમી રૂગાલમાંથી
કેટલાક કાગળો કાઢી તેના ઉપર કેરોસીન છાંટીને તેને બડબડાટ બાળી નાખ્યા
અને થોડીજ ક્ષણોમાં એ કાગળોની ભરમ થઈ ગઈ” (“ચુજરાત સમાચાર,”
તા. ૨ : ૮ : '૪૧). એ કાગળો તેની ધીરાણના અને ઉધરાણીના હતા. કેવી
એ પદાણની ઉદાત્ત ધર્મભાવના!

જોઈએ છે

આફ્રિકામાં રહેતા, સત્તાવીશ ગામના ગોળના, વર્ષે ત્રણ
હજાર રૂપિયાની કમાણી કરતા પાટીદાર વિધુરને પુનર્લગ્ન કરવા
માટે કોઈ પણ ગોળની પાટીદાર વિધવા. પત્રવ્યવહાર શુભ રહેશે.
ધન્ય હોય તેણે નીચેને સરનામે પત્રવ્યવહાર કરવો :

આ C/o ‘પાટીદાર’ મંદિર,
આણંદ.

પાટીદાર

સંવત ૧૯૯૭

વર્ષ ૧૮

લેખસૂચિ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

અધમ સોદો	ભાષ મગનભાષ ઇશ્વરભાષ પટેલ	૨૦૨
આદર્શ લગ્ન અને હેટાહેડા		
તથા પુનર્લગ્ન	” ખુશાલભાષ કાળિદાસ ”	૨૩
આપણા સમાજમાં દષ્ટિપાત	” રમણલાલ નાથાભાષ અમીન	૨૬૭
આપણી ગૃહવ્યવસ્થા	” શંકરભાષ ઝવેરભાષ પટેલ	૪૩૮
આપણા મંથનકાળ	” વિનોદચંદ્ર જોડાલાલ ”	૨૫૩
આંખાના મોર ઉપર છવાત	‘મ્રજાપુ’	૨૨૩
આણું થાય તો,	ભાષ ઇશ્વર પેટલીકર	૧૪૯
ઝોઢણી, સાડી અને શેલુ	” હોટાભાષ શંકરભાષ પટેલ	૧૧૦
ઝોરતં અરજદાર	બેન ઇન્દિરા બી. પટેલ	૧૪૮
ઝોરત અરજદારને	ભાષ મોતીભાષ કુબેરભાષ પટેલ	૩૪૮
કન્યાવિક્રય	” ડાહ્યાભાષ દુળસીભાષ ”	૧૧૪
કવિવર રવીન્દ્રનાથ	‘ગુજરાત સમાચાર’	૪૯૧
કુળવાનશાહી	ભાષ વિઠ્ઠલભાષ ઇશ્વરભાષ પટેલ	૪૧૬
કુળવાનશાહીને નામે	” વિનોદચંદ્ર જોડાલાલ ”	૩૦૦
કોની છત?	” ઇશ્વર પેટલીકર	૩૮૫
કોને પાપે?	” મુકુન્દલાલ પ્રાણજીવનદાસ શાહ	૪૧૯
ક્યાં છે એ જગાનો?	” શંકરભાષ ઝવેરભાષ પટેલ	૩૦૯
ખેડૂતજીવન	” વિઠ્ઠલભાષ ઇશ્વરભાષ ”	૨૧૯
ખોળશો નહિ	” મગનભાષ ઇશ્વરભાષ ”	૪૫૪

ગાંધીજીવંતી શી રીતે ઉજવાય? બાપુ શાન્તિકુમાર લલુભાઈ પટેલ	૫૫૭
ગામડાનું આરોગ્ય	ડૉ. પી. જી. ભટ્ટ ૧૦૬
ગામનું કામ	ભાઈ ઇશ્વર ચેટલીકર ૪૮૪
ગૃહસંસાર	ખેન સોનાખેન શંકરભાઈ પટેલ ૯૭
મંથપરિચય	‘પાટીદાર’મંદિર ૩૭, ૮૪, ૧૩૪ ૧૮૦, ૨૨૬, ૨૭૮, ૩૨૬, ૩૭૩, ૪૬૮, ૫૧૬
ધેરાતાં વાદળ	ભાઈ મોતીભાઈ કુખેરભાઈ પટેલ ૫૪૮
ચરોતરમાં જીરાનું વાવેતર	,, અંબાલાલ એગ. પટેલ ૧૯
ચર્યાપત્ર	વિવિધ ૮૨, ૧૨૬, ૧૭૮, ૨૨૫, ૨૭૫, ૩૬૬, ૫૧૪
જમીનનો કસ વહી જતો અટકાવો	ભાઈ આર. જી. એલન ૪૬૨
જાણવાળેગ	વિવિધ ૩૬, ૧૩૨, ૧૭૯, ૨૭૨, ૩૨૩, ૪૨૩, ૪૬૬, ૫૧૦, ૫૬૨
જીવનના ઝેર	ભાઈ નટવરલાલ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ ૪૦૮
જ્યારે સુધારાનો અમલ થાય...	ખેન જ્યોતિ પટેલ ૫૩૨
ઢાલની બીજી જાણ	ભાઈ ખુશાલભાઈ કાળિદાસ પટેલ ૧૨૬
તકસાધુ આગેવાનોથી ચેતો	,, આદિત્યભાઈ દિમાભાઈ ,, ૪૦૫
ત્યાગભૂતિ	,, શિવાભાઈ આદિત્યભાઈ ,, ૨૪૧
દયાળ-બાગ	‘લોહાણા હિતેચ્છુ’ ૬૦
દામ્પત્ય જીવનનો કલહ - લગ્નવિચ્છેદનો માર્ગ	ભાઈ જી. એમ. કુમારપ્પા ૧૬૭
દિવ્ય પ્રેમ	,, દિનકર સોમાભાઈ પટેલ ૨૬૫
દિવ્ય સ્વપ્ન	,, ગણિભાઈ મોતીભાઈ ,, ૨૫૧
દૃષ્ટિગિદ્ધનો તકાવત	,, ચિગનભાઈ મૂ. અમીન ૭૧
ધંતુરો પાયો	,, મગનભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ ૩૯૯
ધર્મ અને માનવજીવન	,, બદ્રિનારાયણ એમ. પંડ્યા ૯
ધર્મનો ગજ	,, ઇશ્વર ચેટલીકર ૩૩૭
નવાં વરવધૂ આફ્રિકાની સફર	,, હરમાનભાઈ મંગળભાઈ પટેલ ૪૬૦
નાતનું સરવાયું	‘પાટીદાર’મંદિર ૫૬૩
નાસીપાસ ચએલા યુવકને	ભાઈ મંગળદાસ હીરાચંદ શાહ ૪૨૧
ના, હું તો પરણીશ!	,, મગનભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ ૩૪૪
નૂતન વર્ષને મંગળપ્રભાતે	,, મોતીભાઈ કુખેરભાઈ ,, ૨

પથરો	ભાઈ છોટાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૩૦૬
પરકબુનો પરિવાર	„ ખુશાલભાઈ કાળિદાસ „	૨૧૦
„ પ્રશ્ન	„ „ „ „	૮૦
„ „ અને દષ્ટિગિંદુનો ભેદ	„ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ „	૭૬
પહેલી ફરજ કે પહેલા હક?	„ મોતીભાઈ કુબેરભાઈ „	૧૨૧
પાટીદાર કન્યાઓના દુઃખની કહાણી	„ ચિમનભાઈ મૂ. અમીન	૧૧૬
પાટીદાર યાત્રિ	બેન કિશોરી પટેલ	૪૩૩
પાટીદારનો યુગધર્મ	ડૉ. શાન્તિલાલ નરસિંહભાઈ અમીન	૫૦૬
પાટીદાર સમાજની તુટીઓ પિંડનો દેનાર	ભાઈ શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	૩૬૨
પુત્રોમેધ યજ્ઞ	„ રમણ એમ. પટેલ	૨૪
પુરુષ પોતાની શૂલ સુધારે પોકાર	„ ઇશ્વર પેટલીકર	૫૪૧
પ્રસંગકથા	નરસિંહભાઈ ઈ. પટેલ	૨૪૨
પ્રિય ભાઈબેન	ભાઈ મોહનભાઈ ઉ. „	૧૬૪
પ્રેમની પવિત્રતા	„ શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	૨૦૬
ફરી ક્યારે મળીશું?	‘પાટીદાર’મંદિર દરેક અંકને અંતે	
જન્મજાતી માવજત	નરસિંહભાઈ પટેલ	૧
જામન	બેન પદ્મા પટેલ	૫૨૬
જાજી જીંધી વળી	ભાઈ મોહનભાઈ ઉ. પટેલ	૨૧૬
જારમાની આખરે	ગાંધીજી	૧૩
બી. એ. થયા પછી	ભાઈ શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	૫૦૨
બીજાની દષ્ટિએ પાટીદાર	„ ઇશ્વર પેટલીકર	૨૬૩
ભગ્ન દેવ	„ નંદુભાઈ નાનાભાઈ પટેલ	૨૬૬
ભાજીનો દિવર	„ મગનભાઈ ઇશ્વરભાઈ „	૧૫૬
મધુરમધુરાં ફોળોની મહારાણી	„ વાસુદેવ વિનાયક જોષી	૧૫૮
પાકી કેરી	„ જયવંત સોમાભાઈ પટેલ	૪૧૨
મિલનસંગ	„ ઇશ્વર પેટલીકર	૨૫૫
યુવકને	રાજવૈદ્ય ઉત્તમરામ દુલંભરામ શુક્લ	૩૧૬
યુવાન માનસ	ભાઈ વિનોદચંદ્ર જેઠાલાલ પટેલ	૩૬૨
	„ જહોન જે. કોન્ડ્રાક્ટર	૪૮૩
	„ આનંદરાવ વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ	૧૨૮

રજની પટેલ	ભાઈ જવાહરલાલ નેહરુ	૬
રૂઢિઅંધન	„ ઈશ્વર પેટલીકર	૨૮
રે ત્રિધવાજીવન	બેન કમુ પટેલ	- ૫૩૬
લક્ષ્મી ગાંધી!	ભાઈ મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૪૯૭
લગ્ન એક શમસ્યા	„ રમણલાલ નાથાભાઈ અમીન	૧૭૫
„ કે યમ	„ દિનકર સોમાભાઈ પટેલ	૧૭૩
‘લૂ’ના આયુર્વેદિક ઉપચારો	ડૉ. ભાસ્કરરાવ મ. વૈદ્ય	૩૬૪
વિધવાની હૃદયઅથા	બેન સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ	૧૪૫
વિરોધી બળો	ભાઈ ઈશ્વર પેટલીકર	૫૨
વિધમનવર યા મેલેરિયા	„ પુરુષોત્તમપ્રસાદ પુ. વૈદ્ય	૫૫૩
વેરવૃત્તિ	ભાઈ ઈશ્વર પેટલીકર	૧૯૩
શહેરમાં લણુતા વિદ્યાધીઓના વાલીઓને	„ ચિમનભાઈ મૂ. અમીન	૩૧૩
શાન્તિનિકેતનના ગદ્યર્ચિનો પુણ્યપ્રકાશ	‘પ્રતાપ’	૩૯૬
સદેશો	ભાઈ શંકરભાઈ અવેરભાઈ પટેલ	૩૫૪
સમાજ, તારે પાપે	„ ગંગજીદાસ હીરાચંદ શાહ	૬૬
સમાજના ખડક	„ ઈશ્વર પેટલીકર	૯૯
સમાજને સુધારો	બેન ત્રિમળાબેન રામભાઈ પટેલ	૨૮૯
સામાજિક સડો	ભાઈ સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	૪૯
સાંભળો છો કે?	„ મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૩૦૨
માર્વાજનિક જમીનોનાં દળાણ	„ દુર્લભજી પરાગજી દેસાઈ	૧૭૦
સેકંડ હેંડ	„ ચંદ્રકાન્ત અં. પટેલ	૫૦૭
સ્ત્રી અને સ્વાતંત્ર્ય	„ ગણિભાઈ આ. પટેલ	૪૯૬
સ્ત્રીકેળવણી	બેન સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ	૨૯૧
સ્ત્રીજીવન	„ પદ્મા પટેલ	૪૮૧
સ્વજનને મરણસાગરે	ભાઈ દિનકર સોમાભાઈ પટેલ	૫૫૨
સ્વદેશપ્રેમ	„ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૧૬
હજુ એ વાતો કરવાને વાર છે	„ ચિમનભાઈ મૂ. અમીન	૨૧૨
દિંદુઓની કાયરતા ઉપર કટાક્ષ	„ કિશોરલાલ ધ. મરાઠવાળા	૩૫૮
દિંદુ સમાજનો સળગતો પ્રશ્ન	„ જશભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૪૫૨
હોળી	„ ગંગજીદાસ હીરાચંદ શાહ	૪૪૪

લેખકસૂચિ

લેખક	લેખ	પૃષ્ઠ
બેન ઇન્દિરા બી. પટેલ	ઝોરત ચરજદાર	૧૪૮
„ કમુ પટેલ	રે વિધવાશ્રવન!	૫૩૬
„ કિશોરી પટેલ	પાટીદાર કન્યાઓના દુઃખની કહાણી	૪૩૩
„ જ્યોતિ „	ત્યારે સુધારાનો અગલ થાય...	૫૩૨
„ પદ્મા „	પ્રેમની પવિત્રતા	૫૨૯
	શ્રીશ્રવન	૪૮૧
„ વિગળાબેન રામભાઈ પટેલ	સમાજને સુધારો	૨૮૬
„ સોનાબેન શંકરભાઈ „	ગૃહસંસ્કાર	૬૭
	વિધવાની હૃદયવ્યથા	૧૪૫
	શ્રીકૃષ્ણણી	૨૬૧
ભાઈ અંબાલાલ એમ. પટેલ	ચરોતરમાં જીરાતું વાવેતર	૧૬
„ આદિત્યભાઈ દિગાભાઈ પટેલ	તકસાધુ આગેવાનોથી એતો	૪૦૫
„ આનંદરાવ વિઠ્ઠલભાઈ „	યુવાન માનસ	૧૨૮
„ ઈશ્વર પેટલીઝર	આણું ચાપ તો!	૧૪૬
	કોનો જીત?	૩૮૫
	ગામનું કામ	૪૮૪
	ધર્મનો ગજ	૩૩૭
	પિંડો દેનાર	૫૪૧
	જાણી ઊંઘી વળી	૨૬૩
	ભાભીનો દિયેર	૨૫૫

ભાષ ધ્રુવર પેટલીકર	રૂઢિખંધન	૨૮
	વિરોધી જાળો	૫૨
	વેરવૃત્તિ	૧૬૩
	સમાજના ખાક	૬૬
રાજવૈદ્ય ઉત્તમરામ દુલ્હાભરામ શુક્લ	મધુરમધુરાં ફોનોની મહારાણી પાકી કેરી	૩૧૬
ભાષ આર. જી. એલન	જમીનનો કસ વહી જતો અટકાવો	૪૬૨
,, કિશોરલાલ ધ. ગચ્છવાળા	દિદુઓની કાપરતા ઉપર કટાક્ષ	૩૫૮
,, જી. એમ. કુમારપ્પા	દામ્પત્યજીવનનો કલહ - લગ્નવિચ્છેદનો માર્ગ	૧૬૭
,, ખુશાલભાઈ કાળિદાસ પટેલ	આદર્શ લગ્ન અને છૂટાછેડા તથા પુનર્લગ્ન	૨૩
	દાલની ખીજ બાજુ	૧૨૬
	પરઠણનો પરિવાર	૨૧૦
	,, પ્રશ્ન	૮૦
ગાંધીજી	બચ્ચાંઓની માવજત	૧૩
ભાષ ચન્દ્રકાન્ત અ. પટેલ	સેકંડ હૉલ	૫૦૭
,, ચિમનભાઈ મૂ. અમીન	દર્શિનિદુનો તકાવત	૭૧
	પહેલી ફરજ કે પહેલા હક	૧૧૬
	ચહેરમાં બણતા વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓને	૩૧૩
	હજુ એ વાતો કરવાને વાર છે	૨૧૨
,, છોટાભાઈ ચંદરભાઈ પટેલ	ઓઠણી, સાડી અને રોડુ	૧૧૦
	પયરો	૩૦૬
,, જવાહરલાલ નેહરુ	રજની પટેલ	૬
,, જશભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	દિદુ સમાજનો સળગતો પ્રશ્ન ભગ્ન હૈયું	૪૫૨ ૪૧૨
,, નહોન જે. કોન્ડ્રાક્ટર	યુવકને	૪૮૩
,, કાલાભાઈ તુળસીભાઈ પટેલ	કન્યાવિકૃપ	૧૧૪
,, દિનકર સોમાભાઈ	દિગ્ધ પ્રેમ લગ્ન કે યજ્ઞ	૨૬૫ ૧૭૩
	સ્વજનને મરણસાગરે	૫૫૨
,, દુલ્હાભાઈ પરાગજી દેસાઈ	સાર્વજનિક જમીનોનું દળાણ	૧૭૦

ભાષ નટવરલાલ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ. જીવનનાં ઝેર	૪૦૮
„ ગંદુભાષ નાનાભાષ „ જારમાની આખર	૨૬૯
„ નરસિંહભાષ પટેલ પુત્રોમેધ યત્ર	૨૪૨
„ પ્રિય ભાઈબેન,	૧
„ પાટીદાર'મંદિર ગ્રંથપરિચય ૩૭, ૮૪, ૧૩૪, ૧૮૦, ૨૨૬, ૨૭૮, ૩૨૬, ૩૭૩, ૪૬૮, ૫૧૬, ૫૬૨	
નાતનું સરવાયું	૫૬૩
પ્રસંગકથા દરેક અંકનો અંતે	
ભાષ પુરુષોત્તમપ્રસાદ-પુ. વૈદ્ય વિષમજ્જર યા મેલેરિયા	૫૫૩
„ બદ્રિનારાયણ એમ. પંડ્યા ધર્મ અને ગાનવજીવન	૯
ડૉ. પી. જી. ભટ્ટ ગામડાનું આરોગ્ય	૧૦૬
„ ભારકરરાવ મ. વૈદ્ય 'લ'ના આયુર્વેદિક ઉપચાર	૩૬૪
ભાષ મગનભાષ ધ્રુવરભાષ પટેલ અધમ સોદો	૨૦૨
„ બોળશો નદિ	૪૫૪
„ ધંતુરો પાયો	૩૬૯
„ ના, હું તો પરણીશ?	૩૪૪
„ બી. એ. થયા પછી	૧૫૯
„ લક્ષ્મી ગઈ!	૪૬૭
„ સાંભળો છો કે?	૩૦૨
„ મંગળદાસ હીરાચંદ સાહ નાસીપામ થએલા યુવકને	૪૨૧
„ સમાજ, તારે પાપે	૬૬
„ હોળી	૪૪૪
„ મણિભાષ આ. પટેલ સ્ત્રી અને સ્વાતંત્ર્ય	૪૯૬
„ મણિભાષ મોતીભાષ પટેલ દિવ્ય સ્વપ્ન	૨૫૧
„ મુકુંદલાલ પ્રાણજીવનદાસ કોને પાપે?	૪૧૯
„ મોતીભાષ કુબેરભાષ પટેલ જ્યારત અરજદારને	૩૪૮
„ ઘેરાતાં વાદળ	૫૪૮
„ નૂતન વર્ષને મંગળપ્રભાતે	૨
„ પરકણનો પ્રશ્ન અને દર્શિબિહુનો ભેદ	૧૨૧
„ મોહનભાષ લિ. પટેલ પુરુષ યોતાની બૂલ સુધારે	૧૬૪
„ ફરી ક્યારે મળાયું?	૨૧૬

લેટ

શ્રી. છોટાભાઈ બાવાજી પટેલ,	સ્વ. ચાન્તિલાલના પુત્રાચે	ચોડ	રૂ. ૨૫-૦-૦
શ્રી. સૌભાગ્યચન્દ્ર શાહ, નાસ્તા ગાટે		અગાસ	૧૦-૦-૦
„ ગણિલાલ રણછોડદાસ		નડિયાદ	૯-૦-૦
„ કૃષ્ણરામ ગણપતરામ,			
યશોદાબેનના દિસાબમાં વધેલા તે		ચિખોદા	૭-૧૦-૦
„ રાગજી લખધીર		મુંબઈ	૨-૦-૦
		રૂ. ૫૩-૧૦-૦	

સભાસદ લવાજમ

શ્રી. છીશુભાઈ કેશવજી પટેલ	રંગૂન	૮૮-૦-૦
„ ગોવર્ધનભાઈ હદાનદાસ અમીન	સિનેર	૧૨-૦-૦
„ જગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	ધર્મજ	૧૨-૦-૦
„ પ્રભુદાસ બીખાલાઈ રાય	લક્ષ્મણપુરા	૧૨-૦-૦
„ મોતીલાઈ મયુરભાઈ પટેલ	આણંદ	૧૨-૦-૦
„ શિવાભાઈ જ્ઞાનાભાઈ પટેલ	વીરમગામ	૧૨-૦-૦
„ સોમાભાઈ વિદ્વલભાઈ પટેલ	જોહન-મુર્ગી	૧૦-૧૦-૦
„ હરિગંગાબેન શિવાભાઈ પટેલ	વીરમગામ	૬-૦-૦
		૧૬૪-૧૦-૦

અરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી તરફથી

સ્વ. શ્રી. હરખાજા સ્મારક ટ્રસ્ટ ફંડના બાજના	૪૦-૮-૦
સૌ. સગજીયા ગોવિંદભાઈ દેસાઈ	
કન્યાકેળવણી હિતેગન ફંડના બાજના	૨૦-૦-૦
શ્રી. સુરજબેન કન્યાકેળવણી ફંડના બાજના	૧૪-૧૨-૦
	૭૫-૪-૦

કુલ રૂ. ૨૯૩-૮-૦

વૈશાખના અંકમાં પત્રિકા નં. ૧માં સ્વીકારેલા રૂ. ૮૧૭૭૪-૦-૩

તા. ૧૯:૯:૪૧ સુધીમાં કુલ રૂ. ૮૨૦૬૭-૮-૩

વિદ્વલ કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૧૫:૯:૪૧

દેસાઈભાઈ નાથાલાઈ પટેલ
અંબાલાલ પ્રભુદાસ ચોકસી
મંત્રીઓ

સો	ચોકસી	ચાં
ના	અંબાલાલ પ્રભુદાસ પટેલ	દી
ચાં	(કરમસદવાળા)	ની
દી	અમારે ત્યાંથી સોના-ચાંદીનાં ફેન્સી દાગીના,	ફેન્સી
ના	ચોકખી ચાંદીના પ્લેન તથા નકસી વાસણો તેમજ	ચીત્રો
ફેન્સી	બેટ આપવા હાથક	તથા
દા	ચાંદીની ફેન્સી ચીત્રો તથા ચંદ્રકો	ચં
ગી	તૈયાર મળશે.	દ્ર
ના	ઓર્ડર મુજબ બનાવી આપવામાં આવે છે.	કો
	બનાવનાર તથા વેચનાર	
	ચોકસી અંબાલાલ પ્રભુદાસ પટેલ	
	કે. ભાવસારવાડ, નડીઆદ.	
	ટેલીફોન નં. ૪	

અત્યુત્તમ પૌષ્ટિક ચાટણુ

દરેક જાતની અશક્તિ તથા નબળાઈ માટે

અમીરી જીવન રજીસ્ટર્ડ

અમીરી પુરવાર થયેલું છે. જ્ઞાનવંતીની નબળાઈ, ધાતુક્ષીણતા, ખાસી વગેરે નાશુર્ન કરી લોહી વધારે છે. ક્ષીણ થયેલા શરીરને નવપક્ષવિત બનાવે છે. કિંમત તોવા ૧૦ની શીશીના રૂ. ૧-૪-૦, રતલના રૂ. ૪-૦-૦.

ડૉ. શર્માસી ગાંધીરોડ, અમદાવાદ
મુંબઈ નં. ૨
પુના સીટી તથા ડૉ. શર્મા

દરેક સ્થળે એજન્ટો ભેઠા છે. એજન્ટની નિયમ તથા આયુર્વેદિક દવાઓનું સૂચીપત્ર મફત મંગાવો.

પાસપોર્ટ
અને

સ્ટીમરની
ટીકીટો

દુનિયાના કોઈ પણ જાંદરે જવા માટે સહેલાઈથી અને ઓછે ખર્ચે મેળવી શકાય છે. ઉપરાંત અમારી મારફત ટીકીટ લેનાર પેસેન્જરને રહેવા માટે તદ્દન મફત, સુંદર હવા ઉચ્ચસવાળું મકાન રાખેલ છે. અને તે સ્ટેશન, લોન્ડ્રી, દ્રામ, સીનેમા, નાટકની નજીકજ છે. ઠંડા ને ગરમ પાણીના નળ કાયમ ચાલુજ રહે છે.

તપી બ્રાન્ચ એજિંસિઃ મ્યુનિ. હવાખાના સામે, સ્ટેશન રોડ, આણંદ
બ્રાન્ચ ઓફીસઃ } જીવાભાઈ બી. પટેલ એન્ડ સન
હરિનિવાસ, ટાવર પાસે } પાસપોર્ટ એજન્ટ્સ, ૨૨૬, આર.જી. જંગલો,
નવસારી } ખેતવાડી મેન રોડ, પારમી ગલી સામે, મુંબઈ ૪

તારતુ સરનામું : 'Sipisabros'

ટેલીફોન નંબર : ૨૨૧૦૫

પાસપોર્ટ એન્ડ પેસેન્જર એજન્ટ્સ

આફ્રિકા, યુરોપ, અમેરિકા, ચીન, જાપાન, ન્યુઝીલેન્ડ, ફીજી, પનામા, મનીલા, વગેરે દેશાવરોનો કોઈ પણ જાંદરો માટે પાસપોર્ટ અને સ્ટીમરની ટીકીટો મેળવી આપીએ છીએ.

અમારી પાસે કર્ટમ્સ ખાતાનું બેગેજ કલેક્ટીંગ એજન્ટ્સ લાયસન્સ હોવાથી પેસેન્જરોનો સામાન કર્ટમ્સમાંથી પાસ કરાવી, રહેવાને ઠેકાણે સહીસલામત પહોંચાડી આપીએ છીએ.

સ્ટીમરની તથા રેલ્વેના કોઈ પણ સ્ટેશનની પહેલા અને બીજા વર્ગની જગ્યા ઘેર બેઠાં રીઝર્વ કરાવી આપીએ છીએ. બ્રામ્બે સેન્ટ્રલ સ્ટેશન ઉપર દરેક ગાંઠી ઉપર અમારા માણસો હાજર રહે છે.

પાસપોર્ટ ફોર્મ, ટાઇમ ટેબલ તથા બીજી માહિતી માટે લખો યા મળે :—

એમ. મુનીભાઈ પટેલ એન્ડ કું.

૧૦-૧૨, ડોક્ટર વિલ્સન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૪

૧૯૯૭

કાર્તિક

પાટીદાર

વર્ષ ૧૮

અંક ૧

પાટીદાર યુવક, આજે આપણે નવા વર્ષમાં પગલાં માંડીએ છીએ. આપું જન્મત નવે તેજે અજવાળાય છે, ત્યાં આપણે સોડ તાણીને સ્પર્શ રહે પાલવશે વાલા? પાટીદાર યુવક, આજે મુશ્કેલી પ્રભાતે ઊઠીને ઊભો થા, આગસ ખંખેરી નાખ. પ્રાચીન ઇતિહાસમાંથી ભૂલવા જેવું ભૂલી જા, સંઘર્ષા જેવું સંઘર્ષ; પાટીદારના દુર્ગુણને ખંખેરી નાખ, સદ્ગુણને જોપાય. તારે 'પાટીદાર' મટીને 'દિંદુ' થવાનું છે, અન્ને 'દિંદુ' મટી 'માનવી' થવાનું છે, સાગરમાં સરિતા બળી જાય, તેમજ માનવસમાજમાં આપણે બળી જવું છે. 'પાટીદાર' આજ, સુધી નાતના દુર્ગુણ ઉપર જે પ્રહાર કરે છે તે જોજ શુભ હેતુએ. આપણે પાટીદાર નાતના સાંકડા કુંડમાં નથી લગાઈ રહેવું, નાતગતના ને ધર્માપંથના વાડા તોડી આપણે આપણું ચૈતન્ય લેધને નિશાળ માનવસમાજના સાગરને જઈ મળવું છે. 'પાટીદાર' નાતના દુર્ગુણ ઉપર જે પ્રહાર કરે છે, તે જોજ શુભ હેતુએ. લાઈબેનો સમજો:

મુલમા: પુસ્તા રાજન્ સતતં પ્રિયવાદિન: ।

અપ્રિયસ્વ ચ પપ્પસ્ય વચ્ચથોતા ચ દુર્લભા: ॥

તન્ની: નરસિંહલાલ ઈશ્વરલાલ પટેલ,

'પાટીદાર' મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છુટકે નિકલના ત્રણ આના

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીલાલ મયુરજીભ પટેલે જાપ્તું અને
જીજ્ઞા નરસિંહલાલ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૧૦:૪૦.

પાસપોર્ટ
અને

સ્ટીમરની
ટીકીટો

દુનિયાના કોઈ પણ બંદરે જવા માટે સહેલાઈથી અને ઓછા ખર્ચે મેળવી આપીએ છીએ. ઉપરાંત અમારી મારફત ટીકીટ લેનાર પેસેન્જરને રહેવા માટે તદ્દન મફત, સુંદર હવા ઉત્તસવાળું મકાન રાખેલ છે. અને તે સ્ટેશન, લોન્, ટ્રામ, સીનેમા, નાટકની નજીકજ છે. હંડા ને ગરમ પાણીના નળ કાયમ ચાલુજ રહે છે.

નવી બ્રાન્ચ એઝિસ : મેયુનિ. દવાખાના સામે, સ્ટેશન રોડ, આણંદ
બ્રાન્ચ ઓફીસ : } જીવાભાઈ ખી. પટેલ એન્ડ સન
હરિનિવાસ, ટાવર પાસે } પાસપોર્ટ એજન્ટ્સ, ૨૨૬, આર.જી. બંગ્લો,
નવસારી } ખેતવાડી મેન રોડ, બારમી ગલી સામે, મુંબઈ ૪

તારનું સરનામું : 'Sipisabros'

ટેલીફોન નંબર : ૨૨૨૧૦૫

પાસપોર્ટ એન્ડ પેસેન્જર એજન્ટ્સ

આફ્રિકા, યુરોપ, અમેરિકા, ચીન, જાપાન, ન્યુઝીલેન્ડ, ફીજી, પનામા, મનીલા, વગેરે દેશાવરોનો કોઈ પણ બંદરો માટે પાસપોર્ટ અને સ્ટીમરોની ટીકીટો મેળવી આપીએ છીએ.

અમારી પાસે કસ્ટમ્સ ખાતાનું બેગેજ કલેઅરીંગ એજન્ટ્સ લાયસન્સ હોવાથી પેસેન્જરોનો સામાન કસ્ટમમાંથી પાસ કરાવી, રહેવાને ઠેકાણું સહીસલામત પહોંચાડી આપીએ છીએ.

સ્ટીમરની તથા રેલવેના કોઈ પણ સ્ટેશનની પહોંચા અને ખીન વર્ગની જગ્યા ઘેર બેઠાં રીઅર્ કરાવી આપીએ છીએ. બોમ્બે સેન્ટ્રલ સ્ટેશન ઉપર દરેક ગાડી ઉપર અમારા માણસો હોજર રહે છે.

પાસપોર્ટ ફોર્મ, ટાઇમ ટેગલ તથા બીજી માહિતી માટે લખો યા મળે :—

એમ. યુનીભાઈ પટેલ એન્ડ કું.

૧૦-૧૨, ડોક્ટર વિલ્સન સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૪

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિચોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૬૭
વર્ષ ૧૮

આશુ'દ

{ કાર્તિક
અંક ૧

પ્રિય ભાઈએન,

નવા વર્ષને શુભ પ્રભાતે આત્માનાં અને શરીરનાં સૌ
જેનજન્ધુઓ સમેત આપ આત્માએ ને શરીરે કુશળ દર્શો.
મારાય વર્ષમાં જોમજ હો! અહીં અમે સૌ કુશળ છીએ.

આપણે સૌ નવા વર્ષમાં 'સખ-રસ' ઝીલીએ: અમત્ય-
માંથી સત્યમાં, અન્ધકારમાંથી પ્રકાશમાં, મૃત્યુમાંથી અમૃતમાં,
પરાધીનતામાંથી સ્વાધીનતામાં, દ્વેષમાંથી સ્નેહમાં, હિંમામાંથી
અદિમામાં, આસક્તિમાંથી અનાસક્તિમાં, વિરોધમાંથી ઐક્યમાં,
અહિતમાંથી હિતમાં, અશુભમાંથી શુભમાં: એકંદરે નરક-
માંથી સ્વર્ગમાં પગલાં માંડીએ, એ આપણી અભિલાષા હો!

પાટીદારસમાજના, અને તે દ્વારા માનવસમાજના,
કલ્યાણ માટે કંઈક કંઈક પ્રવૃત્તિ કરીએ; એ ઉદ્દેશે આપના
પ્રિય વિષય સંબંધે કંઈ ને કંઈ શુભ વિચાર આ વર્ષે આ
માસિક માટે લખી મોકલવા આપને આમંત્રણ આપું છું.

ત્રેવસ્ વિના ત્રેવસ્ નિરર્થક છે, અનેક અંશે અનર્થક
પણ છે, જોમ જાણી ત્રેવસ્ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને મેં ગમે
વર્ષે કંઈ કંઈ લખ્યું. હશે અને તેથી આપને માફ લાગવાનું
કારણ પણ આપ્યું હશે; પણ એ સૌ શુભ છુદ્ધિએ જ હવું,
જોમ માનીતે ક્ષમા આપશો, એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

સર્વગિત

'પાટીદાર' મંદિર, આશુ'દ
નવવર્ષ, ૧૯૬૭

નરસિંહભાઈ પટેલ,
તંત્રીનાં સ્નેહવંદન

નૂતન વર્ષને મંગળ પ્રભાતે

સમાજના સીતમના લજ્જકારા સાંભળતાં શરૂ થયેલું વર્ષ ગઇ કાલે આયમી ગયું. એ આયમેલા વર્ષમાં આપણા સમાજમાં કંઈ કંઈ સમાજના લાભાલાભનાં કાર્યો થયાના અવાજ આપણા કાન ઉપર અચડાઇ રહ્યા છે. તે પૈકી શ્રી ઉમાદેવી-મહેન્દ્રકુમારનું આદર્શ લગ્ન આપણું આસ ધ્યાન ખેંચે છે, જેથી આજને મંગળ પ્રભાતે આપણે એ સુધારક દંપતીને અભિનંદન આપીએ; જાકી તો વિધવાવિલાપ, ગર્ભપાત તથા આપઘાત, વગેરે રૂઝુલ પ્રસંગોના અવાજ પણ જનપદે અજનપદે આપણા કાન ઉપર અચડાઇ રહ્યા છે. આમ સુધારાની જાહેર આપણા સમાજની ઉન્નતિની આશામાં ને આશામાં આવી અનેક દિવાળીઓ આપણી આંખો આગળથી ગઇ, ને હજી કેટલી જશે તે તો યુવકો વિચારી લે.

આજને મંગળ પ્રભાતે જાલે સૂર્યદેવ પોતાનાં સોનેરી ફિરલો આલમ ઉપર પાચરી આખાં સમાજને ધડીલર સોનેરી રંગે મઢી લે, પણ તેથી શું? આજે આપણા સમાજમાં સેંકડો યુવકયુવતીઓ, વિધવાઓ, ત્યક્તાઓ તથા કુમારકુમારિકાઓ, એ સૌનાં હૈયાં વિમાસણમાં ઘેરાયેલાં છે; અને એ હૈયાં બોજાસૂ આપનાર આપણો આજનો યુવક દિવાળીનાં મિષ્ટાન્ન ઉડાવવા ધરમાં બેઠો છે, તેજ વખતે-તેજ દિવાળીના દિવ્ય દિવસોમાં કેટલાંય હૈયાંમાં હોળી મળાગતી હશે તેનું માપ તેને ધરમાં બેઠે શી રીતે જડશે? કેટલાંય પેટલર ખાવા નહિ મળતું હોય અને કેટલાંય બેતોનું ખાધેલું સાસુઓના સીતમથી જળી રહ્યું હશે, તેની શી ખબર? માટે યુવક, તે' છેલ્લા ચાર દિવસ મિષ્ટાન્ન તો ખૂબ ઉડાવ્યું, હવે જરા મજૂરો આજે આપણને વિલાસ ન શોભે વિલાસમાં તો જાણીલોન, રામ ને ગ્રીસનાં સાત્રાજ્યો ફૂલી ગયાં. હિંદુસ્થાને પણ પોતાનું સ્વતંત્ર્ય વિલાસમાં જ ખોયું. છેક છેલ્લે ૧૮૫૭માં પણ ખળવાઈ સ્વતંત્રતાના ઓવારો ઉપર પગ મૂકતા હિંદુસ્થાનને પેશ્વાને વિલાસેજ ફરીયાં ગુલામીમાં ધસડયું. અને આજે સારીયે દુનિયાને સ્વતંત્રતાનો પાઠ શિખવનાર ફ્રાન્સનો પરાજય પણ વિલાસથીજ થયો, એમ ત્યાંના રાજ્યકર્તાઓ દોષ વગાડીને દુનિયાને સંભળાવી રહ્યા છે. તેવે પ્રસંગે આપણે યુવકો શું વિલાસ જ બોગવ્યા કરીશું? નહિ, આજે એસતા વર્ષને મંગળ પ્રભાતે આપણે ધરમ એસી મોજગાનદ ઉડાવીએ તો આપણી જુવાની લાજે! આજનો દિવસ આપણે માટે અનોરો છે. સમાજોન્નતિનો આખાં વર્ષનો કાર્યક્રમ આપણી સમક્ષ ખડે પગે બેઠો છે. આપણે તેને સહાય આવકાર આપવાનો છે. સમાજના સીતમથી ત્રાસી બેઠેલાં હબરો દુઃખી હૈયાં પોતાની ઉન્નતિ માં

યુવકને સમાજની રજૂઆત ઉપર ખોલાવી રહ્યાં છે. માટે યુવક, બિડ તૈયાર ચા. તારે માટે કામ તૈયાર છે, તેને ભેટી લે.

આજે ગામડે ગામડે ને ધરને ખૂણે ખૂણે લોહીનાં ગરમ આંસુ વહી રહ્યાં છે. સમાજમાં આજે ધણીયે બેનોને ખાવાના સાંસા પડી રહ્યા છે. ધર્મને નામે આખા યે સમાજની મશ્કરી ચાલ રહી છે. ઠેર ઠેર ધર્મને નામે ધર્તિંગ, ખોટા વિતંડાચાલ, અધર્મ અને ધર્મચારીઓના અનાચાર સાથે વ્યભિચાર-લીલાઓ પોષાઈ રહી છે. આમ સમાજજીવનની એરણ ઉપર અત્યાચારોના પ્રચંડ હથોડા પડી રહ્યા છે અને આખોય સમાજ પુનર્રચના માગી રહ્યો છે, તેને વખતે આપણે યુવકો નિષ્ક્રિય બેસી રહી આવા અત્યાચારોને આગળ ને આગળ વધતા દેખ્યો એ સમાજ ઉપર તો નહિ, પણ આપણા પોતાના જીવન ઉપર પણ એ કુદાડા પડતા દેવાં સમાન છે. આજે આપણો યુવક કહે છે કે અમારામાં જોયા આદર્શો છે, અમારામાં અખૂટ શક્તિનો ઝરો છે, તેથી અમે ભૂતકાળની સડતી કુરંદિઓનો નાશ કરવા માગીએ છીએ. આજની આપણી સમાજરચના, આપણો ધર્મ, આપણાં ધર્મચાર, એ સઘળું દુષિત બની ગયું છે. સૌ કોઈ તેમનાં દૂષણો ભોંધ શકે છે, છતાંય સમાજમાં દુઃખ શા માટે? કલેશ શા માટે? આપધાત શા માટે? રોગ શા માટે? આ બધું શું? સમાજ એટલે શાન્તિમય જીવનનું સ્થાન. જે સમાજમાં શાન્તિ નથી તેને સમાજ કેમ કહી શકાય? ત્યારે સમાજનો શાન્તિનો સિદ્ધાન્ત ક્યાં ગયો? અને આ બધી ઉપાધિઓ ક્યાંથી આવી? આનો જવાબ એજ, કે આપણા ભૂતકાળને એ સર્વ સમાજવિરોધી તત્ત્વો ટળી શકે એવી સમાજરચના કરતાં આવડ્યું નથી? ના, તે વખતે તે સમાજરચના તેને અનુકૂળ હશે. એ ભૂતકાળ પણ તે વખતના યુવકનો સક્રિય તત્ત્વમાનકાળ હશે એ આપણે ભૂલવાનું નથી. આજનો યુવક દુઃખ, રોગ, કલેશ ટળી શકે એવી અનુકૂળ રચના રચી શકશેજ. ધણા ભલે એ ન માને, છતાં એટલું તો ચોક્કસ છે, કે સનાતન કાળથી યુવકનો ધર્મ નવયુગ રચવાનો છે, તે પ્રમાણે આજને યુવકે પણ નવયુગ રચવા તત્પર રહેવું એ એનો ધર્મ છે. આમ કરતાં, આપણી બહુકે દેશની પરાધીનતાનો ડગલે ને પંગલે નડતો પ્રશ્ન તેણે વિચારવો પડશે; કન્યાવિક્રય કે વરવિક્રય સરખી સ્થાનિક લગ્નવિક્રિયાને અટકાવવા જતાં તેણે સમાજ સમસ્તતામાં લગ્નભ્રાત્રના વિરુદ્ધ થતી દલીલો કે પ્રયોગો વિચારવાનું રહ્યું. વિધવાવિવાહના પ્રચાર સાથે સંતતિનિયમનનો સિદ્ધાન્ત સમાજનો પડશે. અને અજ્ઞાના નિસાસા લેતાં દુઃખીની દયા

ખાવાનો આડંગર કરતા અતિસ્વાર્થી ને એકજપેટા મુડીવાદને તોડવાને હથિવાર સંજ્ઞા કરવાં પડશે.

આમ યુવક જીને તો સમાજ જીને, યુવક હારે તો સમાજ હારે. જગત આવા ભિન્નભિન્ન સમાજોનું જગેહું છે, તેથી જગતની હારજીતનો આધાર પણ યુવક ઉપરજ અવલંબી રહેલો છે. જેવો યુવક તેવું જગત. ભૂતકાળના ભૂતથી ભાગતા યુવકને ભૂતકાળ પાછો ખેંચી રહ્યો છે, જ્યારે ભવિષ્યકાળ તેને હાથ લંબાવી આવકાર આપી રહ્યો છે. આગ આ હીચાતા ભૂતભવિષ્ય વચ્ચેથી તેને આધુનિક સમાજને અનુરૂપ એવો વર્તમાનકાળ સર્જી કાઢવાનો છે. કાગળ કે ભૂતકાળનાં ધારાધોરણો આધુનિક સમાજને અનુરૂપ નહિ જાને. ઘણી તેમાંના કેટલાક રિવાજો તો મૂળમાંથીજ છેદ માગી રહ્યા હશે, જ્યારે બાકીના કેટલાક થોડા ફેરફાર સાથેજ વર્તમાન યુગને અનુરૂપ બની રહેશે. આમ નવાજૂના વિચારોનું મંથન કરી તેમાંથી વર્તમાન યુગને અનુકૂળ એવા નૂતન રીતરિવાજો ઘડી સમાજની પુનર્રચના કરવાનું ગહાકાર્ય યુવકોને માથે આવી પડે છે.

યુવકો, ધૌવન એ ક્રાન્તિનો યુગ છે. યુવકો તેના પ્રતિનિધિ છે, ને તેવું ગાનસ સમભાવને પાત્ર છે, એટલે તેને હાથે અન્યાય નો નહિજ થાય. ત્યારે યુવકો શા માટે વડીલોના દુગાણમાં યા શરમમાં મ્હી અગિષ્ટ રૂઢિઓને પોષવામાં જનણે અજનણે સહકાર આપી રહ્યા છે? સમાજને સડો લાગ્યો છે અને તેમાંથી તેને મુક્ત કરવા એકજ આશા છે ને તે યુવકો ઉપરજ.

પણ આપણે યુવકોએ તો વાતોજ કરવી છે, વડીલોનો પથ છેડવો નથી. કાણ જાણે કંઈ ધાર્મિકી વડીલો સામે માથું ઊંચકવાની મહેજ પણ તાકાન આપણા યુવકોમાં નથીજ આવતી અને તેથીજ આજના યુવકોના વિચારો કર્તવ્યમાં પરિણમતા નથી. વૃદ્ધોને તો આપણે ન સુધારી શકીએ, ન તેમને સુધરવાનું કહી શકીએ; પણ નવયુગનાં આધુનિક ઓપરુષો વૃદ્ધોને પથે ન ચડો જાય, તેટલીજ ચોક્કસ કરતાં આપણે શીખીએ તોય આપણા કામમાં ઘણી સંજ્ઞતા ગળી જાય; બાકી જે વૃદ્ધોએ આપણને આજે લાગતી કુરૂઢિઓને અનુરૂપ એવું પોતાનું જીવન જાનાવી તે રિવાજોને પાળીપોષીને ઉછેર્યા છે તે છેડવાની તેમની પાસે વાત કરતાં, તેઓ પોતાના રિવાજો નહિ છોડે, એટલુંજ નહિ પણ આપણી અન્ય પ્રગતિમાં વિક્ષેપજ નાખવાના; માટે આપણે તો 'કાણું ત્યાંથી કાપવું' એ પ્રમાણે આપણા યુગથી નવું સર્જન કરવું જી.

આજે આપણે ત્યાં પ્રેતભોજનનું પ્રેત સમાજને લગણી રહ્યું છે. મરણ પાછળ પંગત પાડવી એ તદ્દન કંઈ એ રિવાજ છે. એથી યાતિનું કંઈ પણ

હિત સંધાતું' તો નથીજ, જિજ્ઞાસુ મરીજોને શ્રીમંતોને રાહ મને-કમને ખેંચાવું પડે છે. માટે યુવકોએ તે રૂઢિ અટકાવવા કટિગદ્ધ થવું જોઈએ. વૃદ્ધલગ્ન, જાળલગ્ન, બહુપત્ની લગ્ન તથા એવાં અનેક અનિષ્ટ રિવાજો સામે ઝુંબેશ ઉઠાવવી જ રહીને? વળી વિધવાઓના દુઃખનો તો પાર જ નથી. સ્ત્રી વિધવા યાદ એટલે તેનાં સાસરિયાં ગમે તેટલી સંપાત્તવાળાં હોવા છતાં તે વિધવાને અન્ન તથા લુગડાંના સાંસા પડે છે. આવા અસહ્ય દુઃખને દીધે કેટલીક વખત તુષિતો દમ ખેંચવા અવળે રસ્તે ચઢી જાય છે અથવા તો કૂવો-હવાડો કરે છે. આ પાપ પાટીદાર સમાજની રૂઢિને ગાથે છે. વાણીઆ-ધાણજીમાં તો વિધવા પોતાને મજેલા પછામાંથી પણ પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી શકે છે, પણ તેને તદ્દન નિરાધાર બાકે ઓશિયારી યુવામણી તો પાટીદાર ક્ષાતિમાં જ જનાવી મૂકવામાં આવે છે. આ તથા આવા અંગેક સંકાઓને સાફ કરવા, આપણે જાની ખેડેલા આગેવાનોને યુવકોએ એકઠા મળી કહી દેવું જોઈએ કે, “તમોએ ધણેજ પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે, હવે તમે વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારો. તમારા ઉપકારોને હવે આટલેથી જ અટકાવી દો, એમાં જ તમારું, તમારું જાળકાતું ને સગરત સમાજનું હિત સમાજેલું છે.”

યુવકો, આપણે આપણી ભુદ્ધિ, કાર્વશક્તિ અને હિંમત ઉપર શ્રદ્ધા રાખી અનિષ્ટ રિવાજ સામે તિરસ્કાર દર્શાવી તેને તોડી પાડવા કટિગદ્ધ થઈશું તો કાની તાકાત છે કે આપણો વિરોધ કરી શકશે? અંતે આમ કરીશું ત્યારે જ જિંદગીને છત્રી જાણી આનંદ અનુભવીશું. આ સ્વાતંત્ર્યયુગમાં પ્રગતિને રૂંધનાર રૂઢિનાં માઈ પરિણામ નિહાળતાં જેની નસીમાં જુવાનીનું સોહી ધગકારા નથી-માતું તેને યુવક કોણ કહેશે? માટે યુવકો, ફેંકી દો આવાં સોહી ચૂસનારાં જંધોને. જાણી તો દગ્ગરો જન્મે છે ને મરે છે, તેમ આપણે પણ જન્મ્યા તે મરવાના જ! તેથી વિશેષ શી કમાણી?

કોઈ પૂછશે કે તમે યુવકો કેવો યુગ રચ્યો? હું કહું છું કે અમારા યુવકોના યુગમાં કાન્તિનું સર્વોત્કૃષ્ટ રચાન દશે, જેમાં કાન્તિની ચીનગારીઓના અદ્ભુત ઝગઝગાટ હશે, અને સમાજવિરોધી તત્ત્વોને અગ્નિથી રહી દશે. આમ શાન્તિને સર્વોચ્ચ શિખરે જિજ્ઞાસું ‘યુવકયુવતીનું જગન’ એટલે સમાજની સંકુચિત મનોદશાની કલ્લેઆમ. અમારા જગતમાં કોહી મળેલા કુષ્ટ રિવાજો સામે વિપ્લવની ઉદ્દોગણા હશે. સમાજે રચેલી પણ, મમાજના પ્રત્યેક અંગને માણસમાં પકડી મૂંગજાવી નાખવાનો જનમસિદ્ધ દક્ષ ધરાવતી કુરૂદિઓ સામે અમે નવા જુવાનોનો ખેડો જાળવો હશે, અસત્ય સામે સત્યના મોરચા હશે. અમારા યુગમાં-પ્રાંસુઓ-વહુઓ ઉપર દોષદાર તરીકેના

પોતાના વટહુકમો નહિ છોડી શકે. તેમણે તો વહુઓની મિત્ર ને માર્ગદર્શક જ બની રહેવું પડશે. ગુલામના જેવાં નિર્દોષ કુમાર-કુમારિકાઓનાં અસિ પાળ-લગ્નની વેદી ઉપર અમારા યુગમાં નહિ અપાય, નહિ આપવા દઇએ. સ્ત્રીઓ બલકે વિધવાઓનાં બિનાં આંસુ અમારા યુગમાં નહિ હશે. અમારા યુગનો મોટો તહેવાર કૃષ્ણજયંતી નહિ, પણ ગાંધીજયંતી હશે.

સડી ગએલા દુષ્ટ રિવાજોથી અદ્યદત્ત જૂનું વર્ષ ગઇ અમાવાસ્યાની ઘેર અધકાર રાત્રિએ કાપગ માટે અલોપ થાય છે, અને આપણે નૂતન વર્ષમાં પગલાં માંડી રહ્યા છીએ. તે નૂતન વર્ષને સુમંગળ પ્રભાતે બિટીને, આળસ ખંખેરી, જૂના વર્ષમાંથી ભૂલવા જેવું ભૂલી, સંઘરવા જેવું સંઘરી, નાતબાતના ને ધર્મપંથના વાડા તોડી, અમાવાસ્યા પછી ચંદ્રમા જેમ જગતને શાન્તિ અને શીતળતા આપવા જડે પગે આવી બિભો રહે છે, તેમ આજને સુમંગળ પ્રભાતે બિટો, બિલા યાઓ. યુવકો સમાજસેવાનું અતિમહત્ત્વનું કાર્ય હાથ ધરી, સમાજની કુરુદિઓ હાંકી કાઢી, દુઃખી સડતા સમાજને શાન્તિ અને શીતળતા આપે એવા નૂતન સમાજની નવરચના કરવા આજના નૂતન વર્ષને મંગળ પ્રભાતે પ્રતિજ્ઞા લેઇએ, એ જ નૂતન વર્ષના નૂતન દિવસની નૂતન અભ્યર્થના!

ખાંધણી, હાલ તેમજ, તા. કર્જળ્ય મોતીભાઈ વેણીભાઈ પટેલ

રજની પટેલ

આવ્યો અને કેદમાં હડસેલાઇ ગયો!

[‘નેરાનલ હેરાલ્ડ’માંના લેખ ઉપરથી]

રજની પટેલને હિંદ છોડ્યે ઘણાં વર્ષો ચઇ ગયાં હતાં. પાછા આવવાની તલપ હતી. જેમ તેમ કરીને બિપડચો. વર્ષો પછી પાછા ઘેર જવાનું મળશે, એના ઉશ્કેરાટ જેવો તેવો નહોતો.

ન્યાં ન્યાં એ ચોબતો ત્યાં ત્યાંથી એના પત્રો ને તારો મને અહીં મળતા, ને એ દરેકમાં પાછા પોતાને માઠે વતનમાં આવવાનો આનંદ ઉભારાઇ રહ્યો હતો.

પાંચ-છ વર્ષ પહેલાં સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા પસાર કરવા માટે રજની ઈંગ્લેન્ડ ગયો હતો. માળાપને મન હતું કે દીકરો મોટો અમલદાર બનીને આવશે. માળાપ ગુજરાતમાં આજુદ પાસેના સારસા ગામે રહેતાં. રજનીની

*

૧. તેના પિતાનું નામ મોતીભાઈ વેણીભાઈ પટેલ.

અટક પટેલ હતી એટલે ઇંગ્લેન્ડમાં ફેટલાક તો એને સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના સંબંધી માનતા, પણ એવો ફાઇ સંબંધ એને નહોતો.

રજનીએ સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા ગટે તૈયારી પણ કરી, અને પરીક્ષા આપવાના ખંડમાં જો બેઠો પણ ખરો. પણ તેજ ક્ષણે એને કહેવામાં આવ્યું કે તમારા વિચારો ને અભિપ્રાયો સત્તાવાળાઓને મંજૂર નથી અને એટલે તમે પરીક્ષામાં બેસવાને લાયક નથી!

એટલે એને પરીક્ષા ખંડમાંથી બહાર ધકેલી દેવામાં આવ્યો! અજબ બનાવ છે!

પણ રજની એથી ડરી જાય એવો નહોતો. એણે ખીંજે અભ્યાસ ઉપાડ્યો, ને બેરિસ્ટરી પસાર કરી.

પણ એના આ નિયમસરના અભ્યાસ ઉપરાંત જો ખીજ અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં રસ લેતો રહ્યો હતો, ને ઝડપભેર જુદાં જુદાં વિદ્યાર્થીમંડળોમાં જો માનીતો યઇ પડ્યો. જો એવી માટીનો જુવાન હતો કે જે તરત સામા માણસના રસ અને આકર્ષણને સહેલાઈથી જીતી લે.

ભુદ્ધિશાળી, મીઠો અને આનંદી. શક્તિ પણ સામાન્ય જુવાનો કરતાં ખૂબ વધારે. એને સમાજવાદમાં રસ હતો, મજૂર ચળવળમાં રસ હતો, યુવક ચળવળમાં રસ હતો, અને અદ્યતન દિંદી પ્રશ્નનો ઊંડો અભ્યાસી હતો. લંડનમાં એણે થોડોક વખત ઇડિયા લીગમાં પણ કામ કર્યું હતું. ફેટલેક અંશે તો એની ખુદ લોકપ્રિયતા જ એના સતત અને અસરકારક કામકાજમાં આડે આવતી.

આખરે ગયા નવેમ્બરમાં, યુદ્ધની શરૂઆતના દિવસોમાં, અમેરિકા દ્ધને દિંદ પાછા આવવાના ઇરાદાથી જો ઇંગ્લેન્ડમાંથી ઉપડી ગયો.

લિટનની યુવક ચળવળ સાથે જો ખૂબ ગાઢ સંબંધ ધરાવતો હતો, તેથી તરત જ જો અમેરિકન યુથ કોંગ્રેસના સંબંધમાં આવી ગયો. અને ફેટલાય મહિનાઓ સુધી એના અમેરિકન મિત્રો એને પકડી રહ્યા, અમેરિકામાંથી જવા દીધો નહિ.

જો મિત્રોએ એને અમેરિકામાં ખૂબ ખૂબ ફરજો, અને જ્યાં જ્યાં ત્યાં એને ભારે હર્ષભર્યો સત્કાર મળતો. યુથ કોંગ્રેસ તરફથી યોગ્યએલી સંખ્યાગંધ સભાઓમાં અને પરિષદોમાં એણે લાખણો કર્યા.

ઉપર અમેરિકામાં લગભગ નવ મહિના ગાળીને એણે ચીન જતી એક સ્ટીમર પકડી. ત્યાં જો ત્રણ અકવાડિયાં રોકાઇ જવાનો ઇરાદો હતો. અમેરિકાના જુવાનો તરફથી ચીનના જુવાનો માટે શુભેચ્છા અને અભિવાદનના સંખ્યાગંધ સંદેશો એ લેઈ જઇ રહ્યો હતો.

પણ હોંગકોંગ આવ્યું ત્યાં રોકાવાની બ્રિટિશ સત્તાવાળાઓએ એને મનાઈ કરી અને એને પાછો સ્ટીમર પર મોકલી દીધો.

સિંગાપુરમાં તો સ્ટીમર ઉપરથી ઊતરવાયે ન દીધો. બીજા ઉતારાએ ઊતરીને ફરી પણ આવ્યા!

સપ્ટેમ્બરની ૧૭મીએ એ મુંબઈ પહોંચ્યો. સ્ટીમરોનો આવવાનો સમય આગળથી જાહેર કરવામાં આવતો નથી, એટલે એને મળવા કાંઈ આવ્યું નહોતું. એટલે કે એના મિત્રોમાંથી કાંઈ નહોતું આવ્યું. પણ પોલિસ તો લાંબા વખતથી એની રાહ જોઈ રહી હતી, અને એ ઊતર્યો કે તરત જ વાંધાલરેલાં પુસ્તકો ને કાગળિયાં ધરાવવાના આરોપસર એને પકડી લીધો.

મેં તો એની ધરપકડના સમાચાર પહેલી જ વાર મુંબઈમાં એક સાંજના પત્રમાંથી જાણ્યા. તરત જ એ ક્યાં છે એ જાણવાનો, અને જાને તો એને મળવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો, પણ એને ક્યાં રાખવામાં આવ્યો છે એ વિષે કશું પણ કહેવાની પોલિસે ના પાડી અને મુલાકાત માટે તો મુંબઈ સરકારની ખાસ પરવાનગી મેળવવી જોઈએ. બીજે દિવસે વહેલી સવારે એને નાસિક જઇમાં મોકલી દેવામાં આવ્યો.

આમ જેની હું લાંબા વખતથી રાહ જોઈ રહ્યો હતો એ રજની આખરે અહીં આવી તો ગયો. પાછા ઘેર આવવાની એની પોતાની આતુર ઇચ્છા પણ સંતોષાઈ. એ ઘેર તો આવ્યો પણ કેવું વિચિત્ર પુનરાગમન!

પણ કદાચ એમાં વિચિત્ર કશું છે જ નહિ. કારણ કે હિંદમાં તો જોએ સીધા ને સાચા છે એમને માટે તો ધર લણીનો માર્ગ ઘણી વાર કારાવાસમાં જ દોરી જતો હોય છે.

(‘જન્મભૂમિ,’ તા. ૫ : ૧૦ : ૪૦)

જવાહરલાલ નેહરુ

—*—

તાવતી હિપ્પસિ ઘણે જાણે હોશમાં હોતીરતી. ખરાબીમાં હોય છે; એટલે પ્રથમ ઉપાય તદ્દન ઉપવાસ કરવાનો હોવો જોઈએ. નળગા માણસ અથવા તાવવાળા માણસ ન ખાય તો વધારે નળગા થાય એ તદ્દન વહેમ છે. જેટલો ખોરાક પચી તેનું લોહી થઈ શકે તેટલો જ કામનો છે, ખાકીનો પેટમાં સીસાની જેમ રહે છે. તાવવાળા માણસની હોજરી ઘણી જ મંદ ચાલે છે, તેની જીભ કાળી કે સફેદીવાળી રહે છે, હોઠ સુકાએલા રહે છે. આવી સ્થિતિમાં એ માણસ શું પચાવી શકે? તેને ખાવાનું આપીએ તો જરૂર તેનો તાવ વધે. ગાંધીજી

ધર્મ અને માનવજીવન

ધર્મની શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યા તો હું ચ જાણતો નથી. ધર્મ વિષેનું જ્ઞાન મને કંઈ નહોતું, પણ મને એવું જ્ઞાન અતુલ્ય થઈ ગયું. મને આપોઆપ થઈ જાય. ધર્મજ્ઞાનના ધર્મનો વ્યાપક અર્થ આ પ્રમાણે થતો જાણાય છે: “ધર્મ એટલે રીતરિવાજોને વળગી રહી તે રીતરિવાજોનો ગર્ભિત હેતુ જાણવા વિના તે પ્રમાણે વર્તવું. અને જીવે અર્થ, ધર્મ એટલે એકજીવનમાં લડાઈ કરાવી ખુનરેજી કરાવનાર શાન્તિમાં ચ પણ લડાઈ ઉત્પન્ન કરવાનું પ્રયત્ન સાધન.”

આજની પ્રગતિપ્રથે જતી દુનિયામાં ધર્મનો ઉપરનો અર્થ માનવજીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ ગઈલો છે. અને ‘ધર્મ’ એટલે શાન્તિમાં ચ પણ લડાઈ ઉત્પન્ન કરવાનું સાધન, એમ જ્યારે મેં જોયું ત્યારે તો મને એ વિષયમાં ધણે રસ લાગ્યો, કારણ કે મને લડાઈ જોવી જલ્દી જ મેં છે, નેમ જ હું જાતે પણ પ્રસંગ મળતાં તેને મારે દમેશો તૈયાર જ હોઉં છું. જો ધર્મનો ઉપરનો અર્થ સાચો ન હોય તો તો મારે કહેવું પડશે કે ગીતામાં ભગવાને કહ્યા મુજબ દેવે તેમનો જન્મ થવો જોઈએ કે થઈ ગયો દશે. પણ મને ખાતી થતી નથી કે આટલા બધા અસંખ્ય માનવજીવો જેનું પાલન કરે છે તેને અધર્મ કહેવાની શૂલ રચનામાં પણ કેમ કરી શકે.

અર્વાચીન દુનિયામાં ધર્મનો ઉપયોગ લડાઈ સળગાવવામાં (હિંદુ-મુસલમાનોનાં ધુણડો ઊભાં કરવામાં), શાંતિભેદો વધારવામાં, કુરિવાજો પાળવામાં, આજસુખની પોતાની ફરજ જીમ ઉપર લાદવામાં (મુઝીવાદીઓનું કેર્તવ્ય) અને પ્રગતિ આપ્યા આત્માને કચડવામાં જ થયો છે, થાય છે, એમ મારે જરૂર કહેવું પડે છે. અને ધર્મ જ જો એકજીવનને સિદ્ધ કરવા, એકજીવનને દૂર કરવા અને એકજીવનને લડાઈનું વાતાવરણ પૂરું પાડવાનું કાર્ય કરતો હોય તો બલે ને એ ધર્મ સળગી જાય. એથી માનવજાતને કાંઈયે એરલાલ થવાનો નથી.

જેસસ ક્રાઈસ્ટની દુનિયામાં આજે એક દષ્ટિપાત કરો. - આજે પોતાને ખ્રિસ્તી કહેવડાવનાર, ક્રાઈસ્ટના અનુયાયીઓ હોવાનો દાવો કરનાર પ્રજાઓની સ્થિતિ જુઓ. ભગવાન જેસસ “તમને એક માલે જે તમારો મારે તેનો પ્રતિકાર ન કરતાં તમારો જીવો ગાલ ધરા,” એવો ઉપદેશ કરે છે, એ જ ઉપદેશને ગુરુ માનનારાઓ આજે બોલી રહ્યા છે: “કાંઈ અમને એક માળ દેશે તો અમે તેને હાથે તમારો મારીશું.” આજે કદાચ ભગવાન ધંસ પાછા આવે તો તેમને નામે ચાલતા આ નવ ધર્મસૂત્રને દેખી તેમની શી દશા

પોતાના જીવનમાં અગત્યતાં પણ સત્ય જોઈતો હોય! પછી જોના શિખોની તો વાત જ શી કરવી?

અત્યારે ધર્મ કદાં કોઈનું પાણી પીવામાં, ખાવામાં, એક બીજા સાથે હરવા ફરવામાં, લગ્ન કરવામાં (આંતરગતીય), પુનર્લગ્ન કરવામાં (ફક્ત ઉચ્ચ વર્ણની સ્ત્રીઓ માટે જ) અને અરપૃથક્તાનું નિવારણ કરવામાં જ આવે છે. એ કાર્યો કરવામાં ધર્મ નિષેધ કરે છે. લગ્નના બહાના નીચે છોકરા-ઝોનાં કે છોકરીઓનાં લીલામ કરવામાં, તેઓના મોં-માગ્યા દાગ ઉપગતવવામાં ધર્મને વંધો નથી. પડદા પાછળનાં ખરાબ કૃત્યો કરવામાં, પરાયા દ્રવ્યને કે દેહને અનીતિથી હજમ કરવામાં કે કચડવામાં, ગંદિરોમાં બલિચાર કરવામાં કે કરાવવામાં ધર્મને વંધો નથી. આ છે ધર્મનું વ્યાપક સ્વરૂપ!

તથા કરોડથી વધુ ભૂખે મરતા માનવજંદુઓની ભૂખ ટાળવા માટે ધર્મ કંઈ જ ન કરી શકે, કારણ કે જિસારા ધર્મને માથે તો નિષ્ક્રિયતાના અવતાર સમા આવેલા જાણે જાણે જાણે પોષવાના હોય છે. અને ગંદિરોમાં કેદ કરેલા પત્થરના જાગવાને અજકૂટ ધરાવવામાં અને પછી એ અજકૂટ પૂજારીઓના પેટમાં પૂરવામાં ધર્મનું કાર્ગ પૂરું થાય છે. હજારો ને લાખો રૂપીઆનું પાણી એમાં કરી સકાય છે. પત્થરના એ પૂતળાને નારો પૂજારી મહારાજોને પોતાની વિલાસિતા પોષવાને વિપુલ ધનસંપત્તિ અને રસોન્દ્રિય પોષવાને સ્વાદિષ્ટ અજકૂટનાં જોજનો મળે છે. ધર્મનું આ કામ જોણું તો ન જ કહેવાય અને તેમ છતાં આ કંઈ નુકસાનકારક તો ન જ કહેવાય કારણ કે પ્રજાના પુનર્જીવન માટે અધિકાર જરૂરનો છે. અધિકારથી વિના ઉન્નતિ ન જ આવી શકે અને તેને માટે આ એક ઉપયોગી અંગ ગણી સકાય! આમ ધર્મ માનવોને એક કરવાને જાહેર બિજ કરવામાં વધુ વપરાય છે. માનવજીવન સાથે ધર્મનો આ પ્રમાણેનો સંબંધ છે. અને તેથી જ આજે પ્રજાજીવન દુઃખ, દારિદ્ર અને અસ્થિતિભિરના મહાસાગરમાં ઝોથાં ખાયા કરે છે.

કોઈ એક પુસ્તકમાં વાંચવામાં આવેલું કે ધર્મનો અર્થ અંગ્રેજીમાં 'To know = જાણવું' એવો થાય છે. માનવને પોતાનો ક્ષણભંજર દેહ ક્યારે નાશ પામશે તેની ખબર નથી. તેને ટકાવી રાખવા આટલી ઉપાધિ, આટલાં દુષ્કૃત્યો કરે છે, આટલાટલો વખત જરૂર કરે છે, છતાં તેનું જ્ઞાન તેના પોતાના શરીરને ચલાવનાર, તેને જીવંત રાખનાર અને એ જ શરીરમાં રહેલી પરમશક્તિ તરફ, તેમ જ તેને જાણવા તરફ જતું નથી એ કેટલી દિલગીરીની

વાત છે? ધર્મનો આપક અને મારી માન્યતા પ્રમાણે માયો અર્થ એજ હોઈ શકે કે જે વિચારનો જોડી શકે, ખુતરેજી અટકાવી શકે, એક બીજાના પવિત્ર હક્કોનું રક્ષણ કરી શકે, એક બીજા પ્રત્યે પ્રેમ અને મહાનતાની લાગણીથી જોતાં શીખવી શકે, એકદિલી અને ભાઈચારો વધારી શકે અને એ રીતે માનવજીવનને શાન્ત, સુખી, સાદું, સરળ અને અકલુષિતપણે વ્યક્ત કરતાં શિખવે એજ સાચો ધર્મ. જે ધર્મભાવના આ પ્રમાણે માનવજીવનનું હમેશનું કર્તવ્ય થઈ રહે, આ પ્રમાણેનું સૂત્ર જીવનમાં યોગ્યપ્રેત વજાઈ જાય તો આજેય જગતની ભટ્ટીમાં જળી રહેલો મમાજ તાપને જલે શીતળતાનો અનુભવ કરી શકે. જ્ઞાતિભેદો સાચે ધર્મને કંઈયે સંગંધ નથી, જ્ઞાતિભેદો ધર્મ રચ્યા નથી. એ જ્ઞાતિભેદોની રચના સ્વાર્થીઓની આલસ્યાજી છે. જે જ્ઞાતિભેદો ટકાવવાથી ધર્મ ટકતો હોય તો તે મિથ્યા યોગ્ય વાત છે એ આજનીજ રિયલિટી ઉપરથી જોઈ શકાય છે. અને મારો કે કદાચ જ્ઞાતિભેદોથી ધર્મ ટકતો હોય તો ને આમ ઉધછના રાફડા પેઠે ફાટી નીકળેલી અસંખ્ય જ્ઞાતિઓને અને પેટાજ્ઞાતિઓને ટકાવવાથી નહિ પણ વર્ણશ્રમની જૂની રચનાને યાદ લાવી જધી જ્ઞાતિને અને પેટાજ્ઞાતિને જૂંસી નાખી ફક્ત બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર, એમ કુર્મ પ્રમાણેની જ્ઞાતિ પાડી હોય તોજ જની શકે. આજે હિંદનું સત્યાગ્રહ આ જ્ઞાતિભેદોએજ વાળ્યું છે.

આ લેખ લખવાનો ઉદ્દેશ ધર્મની નિંદા કરવાનો નથી, પણ ધર્મના પાયાને વરસોથી લાગેલી ઉધછ ખોતરી કાઢવાનો છે. આથી રજો દોષ વિચારવામાં બૂલ કરે. કારણ 'યતો ધર્મેસ્તતો જયઃ।' એટલે ધર્મની નિંદા થઈ જ ન શકે. હેવટમા દેશનો શિક્ષિત વર્ગ જે આ જ્ઞાતિભેદો અને કુરીતિ રિવાજોનાં જળાંશોને તોડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરે, તેમાં ખોતાની જધીય શક્તિ કામે લગાડી દે, તો ધારવા કરતાં વધુજ નહેતું ઇષ્ટ પરિણામ આવે.

મેલ ટ્રેટિંગ કોલેજ,
વડોદરા

અદિતારાયજી એમ. પંડ્યા
કરખડીવાળા

—*—

જ્ઞાન આપવું એ રમતવાન હોવી જોઈએ તેને જલે આકાશપાતાળ એક કરવાં જેવું થાય છે. લજ્જનરથી દિવસે દિવસે લજ્જનારનું જીવન વધારે પ્રકાશમાન અને સરળ થવાને જલે જેમ જેમ બાળક ધોરણે ચડતું જાય છે તેમ તેમ વધારે ઊંડા અંધારમાં અટપટા માર્ગે ચડી જાય છે. કેળવણી તેને ડગલે પગલે મુક્ત નથી કરતી, એક એક અંધન વધારે આંધળી જાય છે. પ્રે.

અચ્ચાંચોની માવજત

મુલાલીને કાગળો વિષય તપાસવાનો આ કાળાણનો હેતુ નથી; એટલે જન્મ્યા પછીના વખત વિષે આપણે વિચારીશું. જેઓ આગળનાં પ્રકરણ સમજ્યા છે તેઓ સમજશે કે મુલાવડ વળતે પણ માણે ને અચ્ચાંચે અધારી કાટડીમાં, ગંદી ગોદડીમાં, હવા ન આવે તેમ નીચે તાપ રાખી બધાં રહેવાનું નથી. મુલાવડીને અધારામાં રાખવાનો રિવાજ ગમે તેવો જૂનો હોય છતાં ધાતકી છે. દવા ગંધ કરવાનો રિવાજ એથી પણ ધાતકી છે. નીચે તાપ રાખવાનો રિવાજ વગર જરૂરનો ને જોખમકારક છે. શરદીની મોસમમાં મુલાવડી ઝોળતને જરૂર વિશેષ ગરમી જોઈએ. તેમ કરવાને સારૂ તેને વધારે ઝોઢાડવું જોઈએ. ઝોરડામાં શરદી રહેતી હોય તો ગદારથી સળગાવેલી, ધૂમાડો ન આવતો હોય તેવી સધડી ઝોરડામાં રાખી હવા ગરમ કરવી; પણ ખાટલાની નીચે સધડી રાખવાની જગ્યાએ જરૂર નથી. મુલાવડીની પચારીમાં ગરમ પાણીની ખાટલી મૂકવાથી પણ ગરમી આવશે. મુલાવડીને મેલાં ને ગંદાં કપડાંમાં સુત્રાવડામાં પણ ધાતકીપણું ને વહેમ ગદાં છે. મુલાવડમાંથી ઊઠ્યા પછી અધાં કપડાં સારી રીતે ધોઈ તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે.

અચ્ચાંચી તબિયતનો આધાર તદ્દન માની નખિયત ઉપર છે; એટલે ઉપર પ્રગણે આવેતી રાખવા ઉપરાંત માને માફક આવે તેવો મરમ ખોરાક આપવો જોઈએ. શુંદર વગેરે ખાવાથી કાયદો હોય એમ જણાવું નથી. મુલાવડી જો વહિનો ખોરાક, કેળાં વગેરે મેવાની સાથે ઝોલીવ ઝોઢલ મેળવી ખાશે તો તેને શરીરે ગરમી રહેશે અને ધણું મરમ દૂધ છૂટશે ઝોલીવ ઝોઢલ લેવાથી દૂધ રચક રહેશે અને તેથી અચ્ચાંચે હમેશાં સાફ દરત આવશે. અચ્ચાંચે કંઈ પણ દરદ નોવામાં આવે તો માની તબિયત તપાસવી. અચ્ચાંચે દવા આપવી એ તેને જોઈ એમવા જરૂર છે. અચ્ચાંચી હોજરી ઘણી નાજુક હોઈ દવા વગેરેનું ઝેર ટુરત ચઢે છે. એ વખતે માણેજ દવા લેવી ઘટે છે; કેમ કે દવાના ગુણ્ય સફગરૂપે માના દૂધમાં જીતરશે. ઘણી વખતે અચ્ચાંચે ખાંસી કે દરત નોવામાં આવે તો ગભરાવાને બદલે એક એ દિવસ રાહ જોવી, ખાસ કારણ હોય તે દૂર કરવું, એટલે દરદ દૂર થશે. દોડાદોડ કરવાથી અને દવા કરવાથી અચ્ચાંચી તબિયત જરૂર ખરાડશે.

અચ્ચાંચે હમેશાં નવશેકા પાણીમાં નવડાવવાની જરૂર છે. તેને કપડાં જેમ અને તેમ ઝોઢાં પહેરાવવાં જોઈએ. થોડા માસ તો કંઈ કપડાં ન હોય તો વધારે સારું. એક નાની સુંવાળી સફેદ ચાદરમાં લપેટવું અને પછી હિપર ગરમ કપડું

ઝોઢાડવું એ સૌથી સરસ છે. આમ કરવાથી જન્મચાંચે પહેરણ વગેરે પહેરાવવાની અગવડ દૂર થશે અને કપડાં ઝોઢાં જગડશે તથા તેનો ખાંધો નાબુદ થવાને બદલે મજબૂત થશે. નાળની ઉપર ઝીણું ચોવડું ડરેણું કપડું મૂકી તેની ઉપર નાનો પાટો ખાંધવો જોઈએ. નાળને દોરી ખાંધી ગળે લગવવામાં આવે છે તે રિવાજ ખરાબ છે. પાટો હમેશાં છોડવો જોઈએ. નાળની આમપામ આળો ભાગ જોવામાં આવે તો તેની ઉપર સાફ ચોખાનો ચાળેલો ધણોજ ઝીણો લોટ સાફ રૂ વતી છાંટવો, એટલે આળો ભાગ સુકાઈ જશે.

જ્યાં સુધી માને દૂધ પુષ્કળ આવે ત્યાં સુધી જન્મચાંચે બીજો કશો ખોરાક આપવાની જરૂર નથી. જ્યારે દૂધ ઝોઢું થવા લાગે ત્યારે ઘઉંને શેકી તેને દળી તે લોટ ગરમ પાણીમાં નાખી તેમાં થોડો ગોળ મેળવી જન્મચાંચે આપવાથી દૂધના જોવોજ શુષ્ક આપશે. આને બદલે અધુરું કેળું છુંદી તેમાં અધીરું ચમચી ઝોલીવ ઝોઢલ નાખી બંને વસ્તુને ખરાબર મીલાવીને આપવાથી સરસ અસર થશે. જો ગાયતું દૂધ આપતું હોય તો પ્રથમના વખતમાં ત્રણ ભાગ પાણી અને એક ભાગ દૂધ મેળવી તેને એક ઉભરો આવે ત્યાં લગી ગરમ કરી આપવું; તેમાં પણ થોડો શુદ્ધ ગોળ નાખવો. ગોળને બદલે ખાંડ વાપરવાથી ગેરફાયદો જોવામાં આવે છે. જન્મચાંચે ધીમે ધીમે લીસો મેવો વધારે ને વધારે આપવાની તજવીજ કરવાથી તેનું લોહી જન્મથીજ સુધરવા પર જશે અને જન્મચું નેજરવી તથા જોરાવર થશે. જન્મચાંચે દાંત આવે કે તુરત જ અથવા તે પહેલાંજ ધણી માતાએ દાળ, ભાત, શાક વગેરે આપે છે, એ જન્મચાંચે ધણો ગેરફાયદો કરનારું છે એ સંકા વિનાની વાત છે. ચઢા-કોરી જન્મચાંચે હરગીઝ આપવાં નહિ.

જન્મચું ખરાબર મોટું થાય એટલે ચાલતાં શીખે ત્યારે તેને પહેરણ વગેરે કપડાં પહેરાવવાં. જોડાની ગિલકુલ જરૂર નથી. જન્મચાંચે કાંટા વગેરેમાં ચાલવાનું હોય નહિ, એટલે વગર જોડે રહેવાથી તેના પગ કઠણ થશે અને જોડામાં સંકડાઈ લોહીના ફરવાને હરકત થશે નહિ. શોભાને સાફ મોટાં રેશમનાં, ઘુઘવાળાં કપડાં, લેંઘી, માથા ઉપર ટોપી, ડાક વગેરેમાં ધરેણું પહેરાવવાં એ બહુ જંગલી ને ધાતકી રિવાજ છે. કુદરતે જે કાન્તિ તેને આપી છે તેમાં આપણે વધારો કરી ચકીએ એવું માનવું એ કેવળ અભિમાન અને અજ્ઞાન છે.

જન્મચાંચી કેળવણી તેના જન્મથીજ શરૂ થાય છે અને તેના ખરા શિક્ષક તેનાં માતાપિતા છે, એમ સમજવાનું છે. જન્મચાંચે ધમકાવવું, જન્મચાંચા શરીરને લાદવું, તેની હોજરીને ઠાંસવી, એ પણ એક કેળવણીના નિયમનો ભંગ છે.

ચિઠાઉ માળાપ પાસેથી જમ્યું ચિઠાઉ થતાં શીખશે, નાજુક માળાપ પાસેથી નાજુક થતાં શીખશે, ગોલી પણ માળાપની શીખશે. માળાપના ખોંમાંથી શુદ્ધ ઉચ્ચાર નીકળશે તો જમ્યું શુદ્ધ બોલશે, માળાપ તોતકું બોલશે તો જમ્યું તોતકું બોલશે, માળાપના મુખમાંથી ગળો નીકળશે તો જમ્યું ગળો દેતાં શીખશે, માળાપ અનીતિ વ્યાચરતાં દશે તો જમ્યું જરૂર અનીતિ ગ્રહણ કરશે. 'માપ તેવો બેટા ને વડ તેવો ટેટા' એ કહેવત જરાજર છે. બાપનો અર્થ અહીં માળાપ છે. બાપનો ખોરાક જમ્યું ખાતાં શીખશે અને જે કેળવણી જમ્યું ઘરમાં મેળવે છે તે કેળવણી તેને કદી પાછળથી મળવાની નથી.

આમ વિચાર કરતાં માળાપની ફરજ કેટલી બધી નાજુક છે તે જોઈ શકાય છે. માણસ જાતની પ્રથમ ફરજ એ છે કે પોતાનાં જમ્યાંને શુદ્ધ વર્તન શીખવી તેઓ તેમને અને પોતાને શોભાવે તેવાં ધાપ ઝોગ કરવું. ફળ અને જાડને વિષે આપણે જોઈએ છીએ કે કેળામાંથી કેળાંજ થશે અને સાફ આડ દશે તેમાંથી ઉત્તમ ફળ પાકશે. સારા જનવરનાં જમ્યાં સારાંજ ઉત્પન્ન થશે. માણસ આ નિયમનો ભંગ કરે છે; પરિત્ર જમ્યાતાં માળાપનાં જમ્યાં અવિપત્ર બેવામાં આવે છે. તંદુરસ્ત દેખાતાં માળાપનાં જમ્યાં રાગી બેવામાં આવે છે. આમ થવાનું મુખ્ય અથવા એક જ કારણ એ છે, કે આપણે માળાપની પદ્ધતિ લાપક ન હોવા છતાં ઘણી વાર આપણા સ્વચ્છંદે માળાપ બનીએ છીએ, પછી જમ્યાંનો સ્વાર્થ શાને સંભાળીએ? પણ નીતિમાન માળાપને તો લાજમ છે કે તેઓએ પોતાનાં છોકરાંને સરસ રીતે ઉછેરવાં. આમ કરવા સાફ મા અને માપ. બનેને શુદ્ધ કેળવણીની જરૂર છે. જ્યાં માળાપ એવી કેળવણી પામેલાં નથી, ત્યાં તે માળાપ જો પોતાની ભૂલ સમજે તો તેઓએ પોતાનાં જમ્યાંને ખીલ્લું મુશિક્ષિત-નીતિમાન માણસને સોંપવાં જોઈએ. નિશાળેમાં જઈ જમ્યાં સદ્વર્તન શીખે એ અશક રાખવી ફોગટ છે. સદ્વર્તન શીખવવાનો રસ્તો એક જ છે, અને તે એ કે તેવા સંજોગમાં છોકરાંએને નિરંતર રહેવાનું મળે. ઘેર એક પ્રકારનું શિક્ષણ અને નિશાળામાં ખીલ્લ પ્રકારનું શિક્ષણ હોય તો જમ્યાં કદી સુધરી શકનાં નથી. ઉપરના વિચાર પ્રમાણે કેળવણી આપવાનો અમુક જ વખત છે એવું કંઈ વ્યાપત્તું નથી. જમ્યું જન્મે છે ત્યારથી તેની કેળવણી શરૂ થાય છે; અને ત્યારથી જ તેને શારીરિક, માનસિક ને આત્મિક અથવા ધાર્મિક કેળવણી મળે છે. શબ્દજ્ઞાન તો તે જ્યારથી તોતકું બોલવા માંડે છે ત્યારથી જ મેળવે છે. અક્ષરજ્ઞાન પણ રમતમાં તે રમતમાં માળાપની પાસેથી લેઈ શકે છે. આગળના જમાનામાં તો એમ જ થતું; હવે નિશાળે બેસાડવાનો રિવાજ આવ્યો છે. માળાપ જમ્યાં

પ્રત્યેની પોતાની જે ફરજ છે તે જરોજર સંભાળે તો તેઓ ફેટલે ઉંચે ચઢી શકે, તેની હદ બાંધી સકાતી નથી; પણ અચ્ચાંચોને આપણાં રમકડાં માફક રાખી તેઓને ખેડાં લાડ લડાવીએ, તેઓની ઉપર ખોટું હેતુ કરી મિકાઈ, શોષિતાં કપડાં વગેરે વડે તેઓને અચપણથી બગાડીએ, ખોટું હેતુ લાગી તેઓને ગમે તેમ કરવા દેઈએ, પૈસાના લોભમાં પડ્યા રહી અચ્ચાંચોને પણ પૈસાનો લોભ શીખવીએ, વિષયમાં રંગદોળાએલા રહી વિષયનો દાખલો અચ્ચાંચોને આપીએ, આળસુ રહી તેઓને આળસુ જનાવીએ, બંદા રહી ગંદકી શીખવીએ, જુકું બોલી જુકું શીખવીએ; તો પછી પ્રજા નાજણી, અનીતિવાળી, જુહી, વિષયી, સ્વાર્થી અને લાલચુ થાય તેમાં શી નવાઈ છે? આ વાક્યો ઉપર સમજૂ માખાપે બહુ વિચાર કરવાની જરૂર છે. હિંદુસ્થાનનું અધુરું લક્ષણ તો માખાપેના હાથમાં છે.

(‘આરોગ્ય વિષે સામાન્ય યાન’)

ગાંધીજી

સ્વદેશપ્રેમ

जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी
(જન્મભૂમિ અને માતા સ્વર્ગથીયે અધિક છે.)

મુજબને પોતાની જન્મભૂમિ પ્રત્યે સ્નેહ હોય છે. જન્મભૂમિ એટલે પોતાનું વતન નહિ, પણ પોતાનો દેશ. સ્વદેશ ઉપર જ્યારે આપણે ઝૂંપી રહે ત્યારે દરેક મનુષ્યે પોતાની વડાલી વસ્તુ સ્વદેશપ્રેમને કારણે અર્પણ કરવી જ જોઈએ.

આ વાત તો તદ્દન સત્ય છે કે જે ભૂમિમાં આપણો જન્મ થયો હોય, અર્થાત્ આપણે રહેતા હોઈએ, અને જે ભૂમિમાં આપણા પિડાને પોષણ મળ્યું હોય, જ્યાં સગાંસહોદર હોય, એવી જન્મભૂમિ ઉપર સ્નેહ ઉદ્ભવે એ છેક સ્વાભાવિક છે.

હિંદના તેમ જ જગતના ઇતિહાસ ઉપર નજર નાખતાં માલુમ પડશે, કે માતૃભૂમિને વારંતે કષ્ટ ઉઠાવનાર અને શત્રુવનબદ્ધિ આપનાર મનુષ્યોનાં અનેક ઉજ્જવળ ઉદાહરણ મળી આવે છે. રજપૂતાનાના ઇતિહાસમાં દેશને ખાતર પ્રાણ બલ્લનારી વીરાંગનાઓનાં પણ ઉદાહરણ આપણને મળી આવશે. ઈંગ્લેન્ડમાં પણ જ્યારે રાજા ત્રીઝ એડવર્ડના સમયમાં કેલે ઉપર શત્રુઓએ હુમલો કર્યો હતો, ત્યારે એડવર્ડે કેલેના માણસોને અમુક મુદતમાં તાલે થવું એવું જણાવ્યું, અને ન થાય તો ફ્રાંસીની સમ્રાટ ફરમાવવી એવું ધાવું. ત્યારે જ પ્રતિષ્ઠિત

માણસો ઉઘાડે પગે શહેરીઓના રોહને લીધે પોતાના આત્માનું બળિદાન આપવા તત્પર થયા હતા. આમાં શહેરીઓનો પ્રેમ પ્રશંસનીય છે.

મદાન આપત્તિઓ અને પ્રતિકૂળતાઓ વચ્ચે અડગપણે શિવાજીએ મોગલ સલ્તનતની ધૂંસરી ફેંકી દેધને પ્રગતે સ્વતંત્ર જનાવી હતી. લામાશાએ પોતાની બધી મિલકત દેશભક્તિને હેતુએ પ્રતાપને સમર્પણ કરી હતી. એ જ પ્રમાણે ઉન્નત્યજ બક્તિથી પ્રેરાઈને પોરસે મદાન સિકંદર સામે તથા પ્રતાપે અકબર સામે યુદ્ધ કર્યું હતું. જે માણસ સ્વદેશ 'મારો' એમ કહીને યથાશક્તિ પ્રયત્ન કર્યો જ નય છે, તે સાચો જ દેશભક્ત છે. જે માણસને સ્વદેશ માટે પ્રીતિ હોય, પણ 'હું પ્રીતિ રાખું છું, હું પ્રીતિ રાખું છું,' એમ જોડ્યા કરતો ન હોય તે જ માણસ કલા પ્રમાણે સ્વદેશના હિતાર્થે આપત્તિઓનું વહન કરી શકે છે.

હલપતરામે સ્વદેશપ્રેમ માટે કહ્યું છે કે :

‘બહી ભાર્તભૂમિ વિષે રાજ રહેતો,

હશે કે ગિયારો નથી જેહ કહેતો;

લાલો દેશ મારો બહી ભોગ મારી,

મને પ્રાણથી નિત્ય છે એ જ પ્યારી.’

જો આપણે પ્રાચીન ક્ષત્રિઓ તરફ નજર નાખીશું તો જણાશે કે તેઓ સદંતર પોતાનું બળ દુઃખીનાં દુઃખોને હરવામાં વાપરતા, તેમ જ શારીરિક સંપત્તિવાળા મનુષ્યો દેશના શત્રુઓ સામે લડવામાં, દેશના હુજરઉલ્લોગને ઉત્તેજન આપી પોતાના દેશને ધનસંપન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં અને દેશમાં સારા કાયદા તથા નિયમન કરવામાં અને સમાજની ત્રુટિઓ દૂર કરવામાં પોતપોતાની શક્તિઓ દેશને સમર્પણ કરીને પોતાનું મનુષ્યત્વ પ્રગટાવી, પોતાની જન્મભૂમિ પ્રત્યેનું ઝંઘુ અદા કરના.

આ સંસાર તરુણીના નેત્રપ્રીતિના રંગ જેવો ક્ષણભંગુર છે, દરેક જણ નાશવંત છે, તો મનુષ્ય શા માટે સ્વર્થની વિચારણા સેવે છે અને પરમાર્થને જતો કરે છે? અને જ્યારે મનુષ્યની ભુદ્ધિ દિષ્ટાવ્ય છે, તે તેને સ્વર્થ જ સૂઝે છે, ત્યારે તે દેશનું હિતાહિત વિચારી વગર અધની જ પેઠે કાર્ય કર્યો જાય છે.

કયો મનુષ્ય જન્મભૂમિને ચાહતો નથી? જાણી નાખે એવા અરણસ્તાનના રણમાં રહેતો અરણ, જંગલમાં રહેતો જંગલી બીજ પણ પોતાના વતન ઉપર વહાલ રાખે છે. આમ દેશને ચાહવામાં જ ખરું મનુષ્યત્વ રહેલું છે. ‘વિક્રમ જેવો પરદુઃખભંજન તે વિક્રમ જ છે.’ અને એમ કરતાં દેશને ખાતર પોતાની વહાલી વસ્તુનું સમર્પણ કરવું એમાં જ દેવત્વ છે. જે ભૂમિમાં પાકેલું અન્ન

નેમજ જેના લૂણથી આપણું શરીર બંધાયું છે, તે જેનાથી આપણને સુખની પ્રાપ્તિ થઇ છે, તે દેશ ઉપર આકૃષ્ટ આવી પડે તો, મન અને ધનનું મગર્ષણ કરવું એમાંજ સ્વદેશપ્રેમ રહેલો છે.

ત્યારે જાપાનને રૂશિયા સાથે લડાઇ થઇ હતી, ત્યારે જાપાનની દરેક વ્યક્તિ પોતે સૈનિક તરીકે જોડાવા તૈયારી કરી રહી હતી. દરેક વ્યક્તિ પોતાની પહેલી પસંદગીની રાહ જોઇ રહી હતી અને સ્વદેશપ્રેમ દર્શાવવા માટે અરજી ઉપર શાહીને જાહેર લોહીથી મઢી કરી મોકલી હતી. આનું નામ તે સ્વદેશપ્રેમ!

સ્વદેશપ્રેમ જીવનને હોમીનેજ દર્શાવી શકાય નહિ, પણ પોતપોતાની રીતે દર્શાવી શકાય. પ્રેમાનંદના સમયમાં ગુજરાતી ભાષાની કિંમત નજીવી હતી, તેને સમૃદ્ધ કરવા માટે પાંચડી નહિ પહેરવાનું તે કવિએ મત લીધું હતું. અને લીધેલા મત પ્રમાણે ગુજરાતી ભાષાને સમૃદ્ધ કરી શક્યા હતા.

દરેક મનુષ્યને માતૃભૂમિના રસકમમાંથી પોષણતત્ત્વ મળે છે અને દેશના ધાર્મિક વિચારો, વિદ્યાકળા, ભાષાસાહિત્ય વગેરે સંસ્કૃતિથી વિકાસ પામે છે, અને મનુષ્યમાત્ર શરીર, યુદ્ધિ વગેરેનો વિકાસ માતૃભૂમિની સદાયતાથી કરી શકે છે. માતૃભૂમિના અનહદ ઉપકારને લીધે તેના પ્રત્યે માન અને પ્રેમ સ્વાભાવિક રીતેજ ઉદ્ભવે છે. જેમ નાનપણથી ઉછેરીને મોટા કરનારી તથા મોટા થવા પછી પુત્રોને સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી યતારી માતા ઉપર દરેક મનુષ્યને સ્વાભાવિક રીતેજ પ્રેમ હોય છે, તેમજ મનુષ્યના હૃદયમાં દેશને માટે પ્રેમ હોવો જોઈએ, તેનું કલ્યાણ સાધવામાં મદદ તેણે કટિણદ્ધ રહેવું જોઈએ અને કલ્યાણ સાધવામાં હરકોઇ સ્વાર્થોને જતા કરવા જોઈએ. આવા જ મનુષ્યને સ્વદેશપ્રેમનો પૂનરી કહી શકાય.

પોતાના દેશ ઉપર પ્રીતિ રાખવી તે તેનું દિન સાધવામાં પોતાનાથી અને નેટલો પ્રયત્ન કરવો એ દરેક વ્યક્તિની ફરજ છે. એ ફરજ ચૂકી જઈને પોતાના અંગત હેતુઓ મક્કળ કરવામાં દુષ્ટ લોકો સમય વ્યતીત કરે છે.

આપણા જીવનને સુખમય બનાવવામાં આપણે જે કંઈ સ્વદેશ પાસેથી પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેને માટે આપણે માથે દેશનું ઝંજીર છે. એ ઝંજીર સેવાથી અદા થઇ શકે છે. સ્વદેશપ્રીતિ રાજ્ય અને પ્રજા જાનેને લોભદાયક છે. 'પ્રજા સુખી નો રાજ્ય સુખી,' એ ન્યાયે રાજ્યને લાભ થાય છે અને પ્રજાને નો લાભ થાય છેજ.

ચાલો ત્યારે આપણે જામન થઈને પગિજામની રાહ જોવા વિના કામ કરીએ.

બોરસદ

રાયજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

ચરોતરમાં જીરાનું વાવેતર

જીરૂ ધણે ભાગે ગોરાકુ જમીનમાં ચોમાસુ-જાજરીનું તૂલ લીધા પછી શિયાળુ પાક તરીકે વાવવામાં આવે છે. આ પાકનું વધારે પ્રમાણમાં ક્ષેત્રફળ આણંદ અને નડિયાદ તાલુકામાં દષ્ટિગોચર થાય છે. તાલુકામાં જ્યાં ફૂવાનું સાધન હોય ત્યાં જ ખેડૂતભાઈઓ જીરાનું વાવેતર કરી શકે તેમ છે. જીરાના પાકને ધણી મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થવાનું હોય છે. જેવી કે વરસાદ અગર વાદળ, દિગ અને ત્રણ પ્રકારના રોગ, આવારે ખેડૂતભાઈઓ તમાકુના પાકને અપ્રસ્થાન આપે છે, તેવી જ રીતે જો આ પાક તરફ ખેડૂતભાઈઓ વધારે લક્ષ આપી સારી રીતે માવજત કરી પાક લે તો તમાકુ કરતાં કંઈ જોાણું મેળવી શકે નહિ.

જમીન તૈયાર કરવાની રીત: જાજરી કાપી લીધા પછી જમીનને આડીઅવળી બે વખત ખેડી જાજરીનાં ખૂંપગં વીણી લેઈ આડોઅવળો રાંપ મારી જમીનને સારી તંપવા દેઈ એકમરળી સપાટ કરવામાં આવે છે. (જીરાના પાકને માટે જમીનને ઊંડી ખેડની જરૂર નથી)

ખાતર: જીરાના તૂલને માટે કંઈ પણ ખાતર નાખવામાં આવતું નથી, પણ જીરા પહેલાં જાજરીના તૂલને એક એકરે ૧૨ થી ૧૫ માડાં જાણીયું ખાતર આપવામાં આવે છે.

નવેમ્બર માસની અધવચમાં એટલે કાર્તિક મહિનાના શુક્રપક્ષમાં ૮ x ૧૦ ફૂટના ક્યારા કરી જીરૂ છાંટવામાં આવે છે. જો દાગિયા નક્ષત્રમાં વરસાદ હોય તો જીરૂ કાર્તિક માસના કૃષ્ણપક્ષમાં વાવવામાં આવે છે. જીરાનું બી ૬૨ એકરે ૧૦ થી ૧૨ રતલ પ્રમાણે છાંટવામાં આવે છે. બીને છાંટ્યા પહેલાં ખેતી ત્રણ ઢાકાક તડકામાં સુકવવામાં આવે છે. દરેક ક્યારામાં એકસરખું બી પડે તેટલા માટે પહેલાં ખેતરના ક્યારા ગણી તેના માપઅર દરેક ક્યારામાં એકસરખું બી છાંટવામાં આવે છે. બી છાંટ્યા પછી પંજેઠીયા ક્યારાની જમીન બરાબર ધસી બીને જમીનમાં મારી રીતે મેળવી દેવામાં આવે છે, જેથી બી ઢંકાઈ જઈ પાણી ઉપર તરી આવે નહિ. બી છાંટ્યા પછી તરત જ પાણી મૂકવામાં આવે છે. અને જેટલી જમીનમાં બી છાંટેલું હોય તેટલી જમીનમાં તેજ દિવસે પાણી પાછ દેવામાં આવે છે. આ બી માત્ર આઠ દિવસે ઊગવા માટે છે અને ૧૦ થી ૧૨ દિવસમાં બધો બીઆવો ઊગી નીકળે છે.

બી વાવતી વખતે એક ખાસ અગત્યની સંલાળ રાખવા જેવી જો છે કે બી ગમે ત્યાંથી સેળમેળ જેવું લાવી વાવવું નહિ, કારણ કે ધણા વેપારીઓ

જીરાનાના બીનો બેગ કરી આપે છે. આ બીના છોડ બિગે ત્યારે વર્તી શકતા નથી, માટે વાવતા પહેલાં ને જીરામાંથી બી વીણી કાઢવું તે સલાહ રૂપ છે.

બીજું પાણી : (વાચ્યા પછી) દશમી જ્યાર દિવસે મૂકવામાં આવે છે. જીરાના પાકને કુલ ત્રણ પાણી આપવામાં આવે છે, પણ પાછસો વરસાદ બહુજ ઓછો હોય તો જરૂર જણાયે કોઈ વખત ચોથું પાણી આપવામાં આવે છે. આ પાકને બેથી ત્રણ વખત નિંદવામાં આવે છે.

પાક મદિના દિવસનો થાય ત્યારે છોડને કુલ આવવા માંડે છે, અને આ અરસામાં ત્રીજું પાણી મુકવામાં આવે છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જરૂર પાક ઉપર આવે ત્યારે જો જમીનમાં પૂરતો ભેજ ન હોય ને છોડ કરવાવા માંડે તો ચોથું પાણી આપવામાં આવે છે.

રોગ : આ પાકમાં એકંદરે ત્રણ રોગ લાગુ પડે છે : જેવા કે જારો, ચરમો અને અરેનિયું. આમાં મુખ્ય જારો તો ઘણુંજ નુકસાન કરે છે.

જારો : દરેક ખેડૂત જાણે છે કે જીરામાં દર વર્ષે જારોનો રોગ ઓછો થા વસા પ્રમાણમાં આવે છે અને તેથી કેટલીક વખતે આખો પાક નાશ પામે છે. રોગ પહેલાં પાંદડાંની નીચેના ભાગ ઉપર તેમજ થડ ઉપર દેખાય છે અને તુરંતજ ફૂલ ઉપર. અને છેવટે ઘણા ઉપર ફરી વળે છે. રોગની મૂળ ઉત્પત્તિ રોગિષ્ટ બીમાંથીજ અને હવામાનના અનુકૂળ સંસર્ગથીજ તેના અંકુરની ખીલવણી થાય છે અને ધીમે ધીમે તેની વૃદ્ધિ થઈ આખા છોડ ઉપર માલમ પડે છે, ત્યારે છોડ ઉપર જાણે રાગ છાંટી હોય તેમ માલમ પડે છે. આવા રોગવાળું બીજ બીજ વખત માટે વાપરવું દિલકારક નથી.

ઉપાય : આ રોગના અટકાવ માટે ખેતીવાડી ખાતા તરફથી ઘણાજ પ્રયાસો થાય છે. તેનો દરેક ભાષણો લાભ ઉઠાવતા નથી; પરંતુ જેમ જેમ પ્રયાસના ફાયદાથી વાકેફ થાય છે તેમ તેમ તેઓ પોતાનો પાક દવા છાંટાવી જમાવવા આવુર રહે છે. આ રોગમાંથી ખેડૂતોના પાકને મુક્ત કરવા માટે ખેડા જિલ્લાની ખેતીવાડી ખાતાની ઓફિસ (રૂલ ડેવલપમેન્ટ ઇન્સ્પેક્ટર આણંદ) તેમજ તાલુકા ડેવલપમેન્ટ એસોસિએશન, આણંદ મારફતે ગંધક છાંટવાનો બહોળા પ્રમાણમાં પ્રચાર કરવામાં આવે છે, તે છેવટે દર્શાવેલા લીસ્ટ ઉપરથી માલમ પડશે.

આ રોગને માટે ખારીક ગંધકની ભૂકી (જે એક રકવેર ઈંચમાં ૨૨૫ કાજાંવાળી ચાળબીમાંથી પસાર થઈ શકે તેવી) એક એકરમાં ૧૪ થી ૧૬ રતલ કરતાં ઓછી નહિ તેટલા પ્રમાણમાં છાંટવાથી રોગ અટકી જાય છે.

ધ્રુવે ભાગે એકજ વખત ગંધકની ભૂટી છાંટવાથી રાગ અટકી જાય છે, પરંતુ દ્વામાન વાદળવાળું રહે તો આ રાગને તે અનુકૂળ પડે છે અને તેની વૃદ્ધિ ગોટા પ્રમાણમાં થાય છે. આવા સંજોગોમાં ફરીથી છાંટવાની જરૂર પડે છે. બીજી વખત ગંધકની ભૂટીનું પ્રમાણ પ્રથમ વાપરેલા પ્રમાણ કરતાં અર્ધભાગનું પ્રમાણ રાખવું જોઈએ. આ ગંધકની ભૂટી પીઅરલેસ ડસ્ટ ગન નાગના મશીનથી સારી રીતે છાંટી શકાય છે.

ગંધકની ભૂટી ક્યારે છાંટવી? સાધારણ રીતે રાગને નાખૂદ કરવા માટે જરાને માંજર (ડોડી) આવે તે અરસામાં એટલે જરૂર વાવ્યા બાદ પચાસ દિવસે (છેલ્લું પાણી પાયા પછી જમીનમાં વરાપ થાય ત્યારે) એકજ વાર ગંધક છાંટવાની જરૂર પડે છે. સાધારણ રીતે બીજી વખત ઉપર દર્શાવેલા સંજોગોમાં છાંટવાની જરૂર પડે છે.

અરસો: આ રોગથી છોડ ચિમળાઇ જઇ મરી જાય છે અને રોગ છોડ નાના હોય ત્યારથી શરૂ થઇ પાકને આછો બનાવી દે છે.

થરેરિયું: પાક તૈયાર થવાની તૈયારીમાં જો માવડું થાય અગર લાગ-લાગટ વાદળ રહે તો આ રોગ માણુમ પડે છે. દિમ પડવાની માફક છોડ તથા દાણા રતુંબડાં પડી જઇ ધણા થોડા વખતમાં કોઇ કોઇ વખત તૈયાર થયેલો જો પાક જગાડી નાખે છે. જરૂર તૈયાર થાય ત્યારે થોડો વરસાદ, હિમ વગેરે પાકને નુકસાન કરે છે. અને આથી કરીને જરૂર ધરમાં આવે ત્યારેજ આખું કહેવાય.

ફેણુઆરીની આખરમાં પાક તૈયાર થાય છે. આ વખતે પાંદડાં ખરી જઇ અગર સુકાઈ જઇ ફક્ત દાણાના નૂથમાંજ જોવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ સાત આઠ દિવસે જરૂર ઝૂંડી લેવા લાયક થાય છે. આ મુલ ૧થી ૧૧ ફૂટ ઉંચું થાય છે.

ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે દાણા તથા ડાળખાં ચિમળાઇ સુકાઇ જાય ત્યારે સવારમાં વહેલા ઝાકળવાળાજ છોડવા હાથેથી ઉખેડી લઇ ખજીમાં ઢગલો કરી એથી ત્રણ દિવસ તાપમાં સુકાવા દેવામાં આવે છે. ત્યારબાદ ઢગલાને ઝૂંડી લેવામાં આવે છે; અને દાણાને એક બે દિવસ સારો તાપ ખવરાવી જો બી ગાટે રાખવું હોય તો ભેજ ન જાય તેવી સુકી જગ્યામાં ભરી મૂકવામાં આવે છે. જરાનો તોલ ૪૨ ગ્રેમનો ગણ લેખે ગણવામાં આવે છે. અને હાલને ભાવે રૂ. ૧૨થી ૧૫ ઉપજે છે. સરેરાસ એક એકરે ૧૦થી ૧૨ મણુ જરૂર પાકે છે.

૩૨૯ ડેવલપમેન્ટ ઇન્સ્પેક્ટર તથા તાલુકા ડેવલપમેન્ટ એસોસિએશન, આણંદ તરફથી છેલ્લાં સાત વર્ષમાં રોઝને અટકાવવા માટે દિનપ્રતિદિન પ્રયાસ વધતા જાય છે. અને ખેડૂતો તેનો લાભ દર વર્ષે લેતા જાય છે, તે નીચેના વાવેતરના ક્ષેત્રફળ ઉપરથી ખેડૂત લાભગોને માલમ પડશે :

અનુક્રમ નંબર	વર્ષ	ગામની સંખ્યા	લાભ લીધેલા ખેડૂત-ભાઈની સંખ્યા	ગંધક છાંટેલાનું ક્ષેત્રફળ વિધામાં
૧	૧૯૩૩-૩૪	૭	૯	૧૬૩
૨	૧૯૩૪-૩૫	૪	૩૯	૭૧
૩	૧૯૩૫-૩૬	૧૬	૧૧૦	૨૪૮ $\frac{૩}{૪}$
૪	૧૯૩૬-૩૭	૧૭	૮૮	૧૮૬ $\frac{૩}{૪}$
૫	૧૯૩૭-૩૮	૧૭	૯૯	૨૦૦ $\frac{૩}{૪}$
૬	૧૯૩૮-૩૯	૨૩	૩૧૦	૬૪૭ $\frac{૩}{૪}$
૭	૧૯૩૯-૪૦	૨૩	૪૨૬	૧૦૭૭ $\frac{૩}{૪}$

એક એકરે જીરાના વાવેતર પર થતો ખર્ચનો અંદાજ.

સરકાર ભરત	૨-૮-૦
ખાજરીમાં પાકનો આપેલા ખાતર પછીના પાકને ઘણેલી અમ્મર	૪-૦-૦
ખી રોર ૧૦	૪-૦-૦
ખેડ ૨	૩-૮-૦
નિંદામણ	૫-૦-૦
પાણી	૨૪-૦-૦
મૂંડવા તથા ઉપાડવાનું	૪-૦-૦

કુલ ખર્ચ ૪૭-૦-૦

અખાલાલ એમ. ખટેલ,

આસિ. ૩૨૯ ડેવલપમેન્ટ ઇન્સ્પેક્ટર, આણંદ

જો જાળક સાથે રમી નથી શકતો તે જાળકને કશું શીખવી પણ નથી શકતો. જો માબાપ અને શિક્ષક જાળકને કંઈક શીખવવાની કે સારા સંસ્કાર આપવાની ઉમેદ રાખતાં હોય તો જાળક સાથે રમતાં શીખવેજ દુરકા છે. આ રમત એટલે જાળક સાથે કાલુ'બોગડુ' બોલી કાલાં કાઢવાં કે તેની સાથે અસંસ્કારી છોકરૂંવાદીપણું કરવું કે ઘેંઘાટ કરી મૂંઝો તેમ નહિ. પ્રે.

આદર્શ લગ્ન અને છૂટાછેડા તથા પુનર્લગ્ન

છૂટા છેડાનો અને પુનર્લગ્નનો પ્રશ્ન હાલ ઘણો ચર્ચાય છે, તેમજ ગામાફાનાં ૪૦-૪૫ વરસનાં સુવતી-સુવક પુનર્લગ્નથી જોડાય છે ત્યારે જૂના વિચારવાળાં સુધારક તરફ કંટાક્ષ કરે તે સ્વાભાવિક છે; એટલે તે ગાખત પણ કંઈક કડક નિયમની જરૂર તો છેજ. લગ્નનો આદર્શ જો, 'જે વ્યક્તિઓના આત્માનો સહકારથી વિકાસ કરવાનો' હોય તો છૂટાછેડાનો તથા પુનર્લગ્નનો પ્રશ્ન પણ અહીં ગંભીરતાથી વિચારવો ધટે છે, અને તેને માટે પણ સંયમશીલ નિયમનની વ્યવસ્થાની જરૂર છે. લગ્નના આદર્શ ઉપર ભાવિના સુખ માટે સર સર્વપક્ષિ રાધાકૃષ્ણને પોતાના જો વિચારો 'કલ્પી અથવા સંસ્કૃતિતું ભાવિ' વિષેના વ્યાખ્યાનમાં જણાવ્યા છે, તે મનન કરવા જેવા છે. એ વિચારો નીચે મુજબ છે:

"ગાનવ જીવનની જુદી જુદી આબુઓ—જેવી કે શારીરિક, ભૌતિક, ગાનસિક, સાગણીવિષયક, કલાવિષયક, નૈતિક—દૈવી જીવન તરફ વિકાસ સાધવાનાં સાધનો હોઈ પવિત્ર છે. આપણે શરીરની ઉપેક્ષા ન કરવી જોઈએ, તેમ પ્રાણને જુએ ન મારવો જોઈએ. આપણી પ્રકૃતિનાં બધાં પાસાં ઉચ્ચતમ સ્વરૂપે સર્વતાભાવે અને વિપુલ પરિમાણમાં વ્યક્ત થાય એવું ધ્યેય આપણે રાખવું જોઈએ. લગ્નની સંરચા દ્વારા ઉચ્ચતર જીવન ધડવાની કામી સામગ્રી નરીકે આપણે કામવાસનાને સ્વીકારવી જોઈએ. અંધ કામનાની પ્રેરણાને વશ થવું જો તો સમ્યક્તા અને રહસ્યને નકારવા જેવું છે, જો તો કેવળ અવ્યવસ્થા અને અરાજકતા છે.

આદર્શ લગ્નમાં તો વિપવજોગ ધાર્મિક વિધિ જાની ગણ છે, આનંદ લાલિત્યનું આજ્ઞિત્વ યતી ગણ છે. સાચો પ્રેમ ટકી રહે જો માટે કાંઈ ઉચ્ચ આદર્શની આવશ્યકતા હોય છે. જાનેને સામાન્ય એવું ધ્યેય હોવું જોઈએ, જેની સાધનામાં જાને પ્રેમીઓ પોતાનું જીવન સમર્પણ કરે. પતિ અને પત્ની એકબીજાને સ્વીકાર કરે છે અને બન્નેમાં રહેલી અસમાનતાઓમાંથી એક સુંદર સંપૂર્ણ જીવન બિલું કરે છે. સાચી મિત્રતાનો સંજોગ બોલો કરવા તેમણે શેરો પ્રપત્ન કરવાનો હોય છે; અને સામગ્રીમાં આવતી મુશ્કેલીઓનો હસને મોઢે સામનો કરવાનો હોય છે. આ કાપમાં સફળ થવા ઇચ્છતાં હોય તો તેમણે ધીરજ અને સંયમ, ક્ષમા અને ઉદારતા ધારણ કરવાં જોઈએ અને સદા ગમન રહેવું જોઈએ. માનવવિકાસને યુદ્ધિ વડે મોળા પાડી શકાય છે પણ તેજો પૂરેપૂરા જતા નથી. ઉત્તમમાં ઉત્તમ માણસ પણ

સંપૂર્ણપણે બુદ્ધિપ્રધાન જીવ નથી હોતો, પણ બુદ્ધિપ્રધાન થવા માટે સતત મથતો જીવ હોય છે. લગ્નજીવનમાં જેટલો આનંદ છે એટલું જ દુઃખ છે. લગ્ન જો સંપૂર્ણ સુખમય અવસ્થા છે અને તેમાં કોઈ પણ વસ્તુ આડે આવે એટલે તેનો અંત લાવવો જોઈએ, એવા ખોટા ખ્યાલને લીધે જ છૂટા-છેડાની ઉત્પત્તિ થાય છે. છૂટાછેડાનું ગામાન્ય કારણ એમાંથી કોઈ એકની ખેવફાદારી કે વ્યભિચાર નથી હોતું, પણ જનેના સ્વભાવનો અને અભિરુચિનો ભેદ હોય છે. અનેક જાધાવિધોમાં થઈને લાંબે ગાળે બે વ્યક્તિઓનો વિકાસ સાધવો જો લગ્નનો હેતુ છે, એમ જો આપણે સ્વીકારીએ તો આપણા માર્ગમાં આવતી દરેક મુશ્કેલીને આપણે વધુ પુરુષાર્થ કરવાની હાકલ તરીકે લેખીશું. આદર્શ લગ્ન આપણા ધ્યેયની ઉચ્ચતમ મિદ્ધિનું પ્રતીક છે. એનો અર્થ તો જો છે કે જનેમાં ગેરસમજૂત થાય, જને કોષથી ગાંડાં બની જાય, લાગણી-વશ થઈ જાય, વિચિત્ર ધૂનો ધરાવતાં હોય, અને જને વચ્ચે બારે ભેદ હોય, એટલું જ નહિ પણ હું તો કહું છું કે જનેનું પતન થયું હોય, તો યે આપણે એકબીજાને વળગી રહેવાનું છે. છૂટાછેડા હમેશાં માણસને પાડે જ છે. જે નખળા અને અજીવિકસેલા જીવો આન્તર વિકાસને અને પરિપૂર્ણતાને નહિ પણ તંદુરસ્તીને અને સુખને જ માનવજીવનનો હેતુ માને છે, તેઓ જ છૂટાછેડા લે છે. વિકાસ પામેલા આત્માઓ બારે આઘાત પામે છે ત્યારે પણ દુઃખને બળપ્રદ વસ્તુ તરીકે જ સ્વીકારી લે છે, પણ કુદ્રજનો એમ નથી કરતા.

(‘કલ્કી અથવા સંસ્કૃતિનું બાવિ,’ પૃષ્ઠ ૯૫-૯૬)

ઉપર મુજબના વિચારો એક પ્રખર વિદ્વાન અને તત્ત્વચિંતકના છે તે દરેક સુધારક બંધુઓ વિચાર કરવા જેવા છે, અને તે ઉપરથી બાવિ પુનર્લગ્નના ચોજવા વિચાર થવાની જરૂર છે. લગ્નની સંસ્થા સુધારી બળચિંતક કર્યા સિવાય સમાજ સુખી થવાનો નથી તે નક્કી છે.

આકરોલ

ખુશાલભાઈ કાળિદાસ પટેલ

—*—

પાટીદાર સમાજની ત્રુટીઓ

આજના પાટીદાર સમાજમાં ઘણા કુધારા છે અને આવા કુધારા જીન કોઈ સમાજમાં બોગ્યે જ જોવામાં આવશે. આજના કુધારાઓ પૈકીના થોડાક તો આંખ સામે તુરત તરી આવે છે: જેવા કે (૧) પ્રેતભોજન, (૨) કુળાકુળની બાવંના, (૩) વિધવાઓને ગુન્નરવાં પડતાં દુઃખો વગેરે.

પ્રેતભોજન: પ્રેતભોજન તો આ માસિકમાં લગભગ દરેક વખતે થોડા

ધણા પ્રમાણમાં ચર્ચાય છેજ, એટલે હું અહીં થોડાજ પ્રમાણમાં તેના વિષે કંઈક કહું છું. પ્રેતભોજન એટલે મરણ પાછળ કરવામાં આવતો જમણવાર. આ પ્રેતભોજન મરણ પાછળ જારમે દિવસે કરવામાં આવે છે. આ ક્રિયા પાછળનો હેતુ શો હશે તે તો કાણ જાણે? એ હેતુ શો હોય શકે, તે મારી સમજમાં તો આવી શકતો નથી. પણ હું ધારું છું કે આ તો દેખાદેખીથી વિવાજ પડી ગયો લાગે છે. આ ભોજન એક માણસ કરે એટલે ખીજાને આગર ખાતર પણ કરવો પડે છે. અને તે પછી કોઈ ગરીબ માણસ ન કરે તો તેને દમદારી દેખે તેની પાસે પરાણે કરાવે છે! આવા વિવાજથી જિયારા ગરીબ માણસો માર્યા જાય છે. ધનવાન માણસો તો મરનારની પાછળ પાછળો જગાડે, નાતવરો કરે, ગામ જમાડે, ફાંવે તેમ નાચે! પણ ધનવાન વરો કરે અને તેમાં ગરીબ જમવા જાય એટલે ગરીબને માથે કર ચોંટયો! જો દેવયોગે ગરીબ માણસને ત્યાંજ એવો કોઈ આકસ્મિક પ્રસંગ આવી પડે તો પેલા ધનવાન તેને જણાવશે અને કહેશે: “લોકોના દુકડા ખાવા છે અને જ્યારે ખતાવવાનો વખત આવે છે ત્યારે આમતેમ જાહનાં દાઢવાં છે? એ કંઈ નહિ ચાલે; તારે કરવુંજ પારો.” જિયારા ગરીબ માણસ સગાજમાં રહેવા માટે અને પોતાની આગર સાચવી રાખવા માટે ગમે તે ઉપાયે (પોતાનું વેચીને પૈસા મેળવી) પ્રેતભોજન કરે છે અને આખો સમાજ હોંશે હોંશે જમે છે! અરે કુવંદો! શું આ ગરીબના લોહીથી નીતરેલું પ્રેત-ભોજન તમને ગળે ઊતરશે? જિયારા ગરીબ માણસ પોતાનું સર્વસ્વ વેચી સમાજમાં રહેવાને ખાતર આ ક્રિયા કરે છે. એક જાનુ તેનું સર્વસ્વ જવાથી એની આંતરડો કકળે છે અને તમે ખુશીથી તેના લાડુ જમે છો. અરે! આ તો બધું હીક, પણ એને ઘેર તેના દીકરા અથવા તેની વધુ ગરીબ જાય તે મરણ ઉપર તમારે શોક જતાવવાનો કે તમારે તેને ઘેર જમવા બેસવાનું? અરે! આ તમારાથી શી રીતે ચર્ષ શકે? આ તમને છાજે કેમ? જિયારા ગરીબને દુઃખ ન દો. તેમને સગાજમાં રહેવા દો, જીવવા દો. તેમને તેમનું પોતાનું જ સુજ્જન ચલાવવા દો.

કુળવાન અકુળવાનના રિવાજો: આજકાલ આ સમાજમાં દિનપ્રતિદિન કુળવાનસાહીઓ વધતી જાય છે. કુળવાન લોકો ખીજા લોકોને બધી રીતે કનડમત કરે છે. જો આ લોકો (કહેવાતા અકુળવાન) પોતાની છાકરીને પરણાવવા કુળવાન લોકોને ત્યાં જશે તો તેઓ ગોટાલા ચઢીને કહેશે કે ‘મારો દીકરો ત્રણ દળર સિવાય તમારે ઘેર નહિ આવે!’ અને વળી ઉપરથી

‘છોકરીનું’ મોસાળ કયે ગામ ચાલુ છે? છોકરી કયા કુળમાં બિછરેલી છે? એને લાંબાંબેન કેટલાં છે? વગેરે અનેક પ્રશ્નો પૂછે છે. ઉપરની બધી વસ્તુઓ ઠીક ઠીક હોય, તોપણ જો કાંઈ બીજો માણસ પોતાની છોકરીનો વિવાહ કરવા તેને ઘેર આવશે તો કહેશે, કે ‘જો તમારે ચાર દળર આવવાના હોય તો તમારે ઘેર કરીએ. જો આ કબુલ હોય તો તમારે ઘેર કરીએ, નહિતર અમારે જીન તૈયાર છે.’ એટલે જિયારો પેલો માણસ જીનને ઘેર જશે. જો મધ્ય દિવસ સુધી આવડીને હવટે વધારે ઓછું નક્કી કરીને પોતાની છોકરી પરજીવણે પરજીવણમાં જિયારો જે ત્રણ દળર રૂપિયા આપ્યા હોય, એટલે તે તો સમૂળગો ઘસાઈ ગયો હોય, અને તેમાં વળી માંડવા વખતે મનની સારી સેવા કરવામાં અને જશ ખાટી જવામાં પૈસાની રેલગણેલ કરે, એટલે મન જાય અને છોકરીને સાસરે વળાવ્યા પછી પોતે દિસાળ કરે તો પોતાનું ઘર, જમીન, ઘરેણાં, સઘળું વેચે, તોપણ કરજના બોજમાંથી બચે તો તો નજ હોય. આ બધું કર્યા છતાં જો લગ્ન પછી પણ વહેવારમાં તે સારી રીતે ન વર્તે તો છોકરીને ન તેડે. આ તે ઓછું દુઃખ! કુળવાનોએ ગરીબ લોકોને શા માટે દુઃખ દેવું જોઈએ? શા માટે તેમણે ગરીબોને રહેશીને પોતાનાં પેટ ભરવાં જોઈએ? તેમને પાછળથી કનડવું હોય તો પહેલેથી જ કેમ નથી કહેતા કે અમારો બચો તમો નહિ પૂરો કરી શકો, માટે તમો તમારા પ્રભાણે બોળી લો? શા માટે તેઓ પહેલાં તેમને લાલચ આપે છે?

અને બીજું તંત્રો કુળવાન ક્યારથી ચલાવે? તેઓને કુળવાન બનાવ્યા જ કાણ? જોએ ગરીબો પાસેથી પૈસા લેઈને પોતાનાં ખર્ચામાં તર કરે છે અને જિયારો ગરીબો પેઢીએ સુધી દેવાદાર રહે છે, તેઓ જો પૈસાનો સદુપયોગ કરે તો તો ઠીક, પરંતુ તે પૈસાથી તંત્રો મોજશોખ ઉડાવે છે, મદ્યપાન કરે છે અને થોડા જ વખત પછી હતા તેના ને તેવા જ ખાલીખમ ધસી નવા શિકારની શોધમાં ફરે છે. આ તે કેવું વિચિત્ર! આવા પૈસા લેઈને તેઓ ક્યાં સુધી રહે છે?

આ વરવિક્રય તો શું, પરંતુ દમણા દમણાં તો કન્યાવિક્રયના દાખલાઓ આપણા સાંભળવામાં ધણા જ આવે છે. વરવિક્રય એ પાપ તો છે જ, પરંતુ એથી અધિક પાપ કન્યાવિક્રયમાં સમાયેલું છે. નાના ગામના લોકો છોકરી-ઓના પૈસા લેઈને તેને માટે કાંઈ ધરડો અથવા નાલાયક મુરતિયો શોધી દાટે છે અને પોતાની છોકરી તેને સોંપીને મોક્ષનો માર્ગ તો શું, પરંતુ તરકનો પંથ સ્વીકારી લે છે. કહ્યું છે કે ‘દીકરી ને વળી ગાય દોરે ત્યાં જાય.’

જિયારી નિર્દોષ બાબાઓ પોતાના ખનલોથી પિતાને સ્વાર્થલોભે મળી આવેલા પતિને સ્વીકારે છે; અને પોતાની આખી જિંદગી ગુલામડીની માફક વેડફી નાખે છે. તે સંસારના સુખનું પૂરું પાન પણ પામતી નથી. આવી નિર્દોષ બાલિકાઓનો શાપ પામીને તેમનાં માથાપો કંઈ મદ્દગતિએ પહોંચશે? આ બાબત પરત્વે મારે એટલું જ કહેવાનું કે સમજી પાટીદાર યુવકો પોતાનાં ગામોમાં આવું અધર્મ કાગ કગ્તા લોકોને આવાં અણુછાજતાં કામો કરતા અટકાવીને 'પોતાની શક્તિ ન હોય તો શક્તિ પ્રમાણે કંકુ ને કન્યા આપો' એવું સમજાવશે તો તેઓ આખા સમાજમાં આશીર્વાદ રૂપ થઈ પડશે.

વિધવાઓની વિટંબણાઓ : વધારે અગત્યનું તો એ છે કે પાટીદાર સમાજમાં વિધવાઓને ઘણું દુઃખ વેડવું પડે છે. પતિ મરી ગયા પછી જિયારી સ્ત્રીને એક વર્ષ સુધી તો ખૂણો સેવવાનો, દિવસે તેને ખૂણામાંથી બહાર નીકળવાનું જ નહિ. જિયારીને એક તો તેનો પતિ મરી ગયો તેનો આઘાત હોય, તેમાં વળી ખૂણામાં બેસવાનું, એક તો રડતી હોય અને એકાન્તે બેસવાથી જમણી માફક થાય. તેને આશ્વાસન આપવાને બદલે તેને ખૂણામાં બેસી રડ્યા કરવાની મોટી સજા આપવામાં આવે છે. એક વર્ષ પછી જ્યારે તે બહાર નીકળવાનો હક્ક પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે પણ તેને તો તે ને તે જ દુઃખ. તેનું મોં જોવાથી પણ લોકોને અપશુકન થાય છે. જો કોઈ સારું કામો જતું હોય અને જો બૂઝ્યેચૂક્યે વિધવા સામે મળે તો તે લોકો અપશુકન મારે છે. તેના ઉપર હળરો ગાળોનો વરસાદ વરસાવે છે. આવું વર્તન તેના પ્રત્યે દર્શાવવું શું યોગ્ય લાગે છે? એક જ સ્ત્રી જ્યારે આગલે દિવસે સૌભાગ્યવતી હોય ત્યારે તે શુકનિયાળ હતી અને બીજે દિવસે વિધવા બનતાં અપશુકનિયાળ બની ગઈ અને હળરો લોકોની ગાળોને ગોગ્ય થઈ ગઈ. આ તે કેવું આશ્ચર્યજનક! સમાજ જો. આ બાબત ઉપર બ્યાન આપી તેમને માટે કંઈક રસ્તો કાઢી છૂટછોટો આપે તો તેઓ અનેક વિધવાઓના આશીર્વાદ પામે.

હજી એક બાબત તો રહી જ ગઈ અને તે લગ્ન પાછળ કરવામાં આવતો ખોટો ખર્ચ. મેં ઉપર જણાવ્યું તેમ કુળવાન કહેવાતા લોકો કુળહીન કહેવાતા લોકો પાસેથી પૈસા લેઈ લગ્ન પાછળ જઈને ધમાલ મચાવે છે. અલગત, લગ્ન એ આનંદોત્સવનો દિવસ છે, એ તો મારે કબુલ કરવું જ પડશે; પણ પૈસાની નદીઓ વહેવડાવીને જ આનંદ માણી શકાય એમ કાંઈ જ નથી. શું વાળની વખણાતી કંપનીઓ લાવવાથી જ છોકરો પરણી શકે છે? શું મોટી જાન લેઈ ગયા સિવાય છોકરાને કન્યા નહિ પરણે? ખરેખર ગમે તેટલું માણસ

દશે અને વાગ્ગને જદલે દોલ દશે તોપણ છોકરો પરણ્યા સિવાય તો પાછો નહિ જ આવે. આ તો ખાલી જધો બહાગનો દેખાવ કરવાનો છે અને સમાજમાં મોટાભાઈ થવાનો ડોળ કરવાનો છે. શું વરઘોડો સૂરત અને વડોદરાનાં બેંક સિવાય નથી કાઢી શકાતો? આ તો જધો ખાલી દેખાવ છે અને માત્ર પૈસાનું પાણી કરવાનો ઉપાય છે.

આ બે ચાર બોલ ઉપર પાટીદાર સમાજ વિચાર કરે અને તે 'ત્રમાણે વર્તે' તો એક કાંકરે બે પાંખી મરી શકે: એક તો મરીમોને થતી કનડગત મટે અને બીજું પૈસાનો સદુપયોગ બીજે કોઈ માર્ગે થઈ શકે.

પાટીદાર ભાઈઓ ઉપર જણાવ્યા મુજબનાં આચરણો અમલમાં મૂકવા પ્રયત્ન કરશે તો તેઓ પોતાનો સમાજ સુધારી શકશે અને એ સમાજની સારા પાયા ઉપર આગળ ઉન્નતિ થશે. :

તારાપુર

રમણ એમ. પટેલ

રૂઢિબંધન

નરેન્દ્ર કોલેજમાં ભણતો ત્યારે એને આમસેવાના કોડ જાગ્યા હતા. પણ આમસેવકની ફકીરી અને ખડતલતા આજના યુવકને, કેળવણી લેતાં લેતાં કેળવેલી નાજુકતા અને વૈભવ, એનાં આમસેવાનાં સ્વપ્નાં અધૂર્ગ જ રખાવે છે. આ મવાળવૃત્તિને લીધે આજના યુવક આગળ સેવાનાં જહોળાં ક્ષેત્ર મર્યાદિત બને છે. નરેન્દ્ર પણ પોતાની શક્તિનો કપાસ કાઢી, છેવટ એ દૃઢ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો હતો, કે ફકીરી ન લેવાય તો વાંધો નહિ, પણ પોતાની નાત પૂરતો ખડતલ અને અણુનમ જની દુષ્ટ રૂઢિ સામે જોહાદ જગાવવી.

સુધારકે ઘેરથી શરૂઆત કરવી પડે. તે રત્નઓના દિવસોમાં ઘેર આવેના ત્યારે પોતાના પિતા તથા કાકા સાથે એ સંબંધે ચર્ચા કરતો.

‘મોટાભાઈ! સમાજસુધારકો આટઆટલી ખૂંચો પાડે છે, લોહીના લાડુ કહે છે, છતાંય લોકો ત્રેતમોજન ગંધ કેમ નહિ કરતા હોય?’

નરેન્દ્ર પોતાના પિતાને મોટાભાઈ કહેતો. પિતાએ કહ્યું: ‘નરેન્દ્ર, અત્યારે ધણા લોકો એ અનિષ્ટ સમજે છે. જે સમજતા નથી એ પૈસાથીયે થાક્યા છે. પણ કોણ જાણે ક્યાં રોગ છે, તે સમજતું નથી. આપણા ગામની વાત તો ઠીક છે, પણ મોટાં ગામો, જે કુળનું, સુધારાનું ને ભણતરનું અભિમાન રાખે છે ત્યાંય ક્યાં ગંધ થાય છે?’

નરેન્દ્રે કહ્યું : 'મોટા મામોમાં એક સંપ થતાં વાર લાગે, પણ આપણું જેવાં નાનાં મામોમાં તો સુધારો વહેલો થઈ શકે.'

પિતા બોલ્યા : 'કદાચ થાય, જો જાધા ધારે તો.'

એના કાકા ખારમાં જાંઘ થાય, ન થાય તે પ્રત્યે સમદષ્ટિવાળા હતા. એમણે કહ્યું : 'નરેન્દ્ર, તમે બણેલાને ખારમાં, કાણુમાકણુ, વરવિક્રમ નેં કન્યાવિક્રમ પાછળ શું ભૂત વળગ્યું છે?'

નરેન્દ્ર : 'બણેલા એનું અગિષ્ટ સમજે છે. આજનાં ધણાં દુઃખનું મૂળ એ છે.'

કાકા : 'પણ ઘેડીઆ ગાંડા હતા તે કરતા આવ્યા છે?'

નરેન્દ્ર : 'એમના વળતનું' તો એ જાણે. એમ તો ઘેડીઆ કસવાળાં અંગરખાં ને પાધડી પહેરતા હતા. હવે આપણે કેમ નથી પહેરતા?'

'એ તો જમાનો બદલાયો એટલે શું થાય?'

'ત્યારે પહેરવેશ, બણતર, મોજશોખ, ખોટી મોટાઇ, વગેરે આડે ઘેડિયા નથી આવતા અને લોકો જેને લીધે આજે દુઃખી થાય છે તે ખોટા રિવાજ દૂર કરવામાં એ ક્યાંથી આડા આવે છે?'

કાકા : 'મારી કંઈ ના નથી. પણ જાધા સમજે તો. કો'ક એકલો જાંઘ કરે તો લોકો વાતો કરે કે આજ સુધી ખાઈ ખાઈને મરી ગયો ને એને ઘેર વારો આવ્યો ત્યારે તાણી નાખ્યો. ધણાય ચાકશે ત્યારે મૂકશે.'

આવી તટસ્થવૃત્તિ જોઈ નરેન્દ્રે પૂછ્યું : 'પણ જાંઘ થાય તો તમને તો ચાંધો નથી ને?'

'ના...રે ના.' કાકાએ કહ્યું.

આ વાત નરેન્દ્રે પોતાની ઉમરના જુવાનીઆઓને કહી. મેટ્રિક થઈ ઘેર ખેતી કરતા સુનીભાઈએ કહ્યું : 'હું તો પાંચ વરસથી ખારમું ખાતો નથી. પણ નાતમાં રહ્યા એટલે પિરસણ લીધા વગર છૂટકો છે?'

મોહને કહ્યું : 'ખાવામાં તો હુંય માનતો નથી. પણ ઘરમાં ખાય કે ને, એમાં રિવાજ હોય ત્યાં આપણું શું ચાલે? એટલે હું એકલો ન ખાઉં' તોય શું વળે એમ માની ખાઈ છું. જાઓ, આજથી એ ખાવું જાંઘ.'

સુનીભાઈએ કહ્યું : 'હું તો મારી જોડે ખીજા એક બે જથ્થા સાથ આપનારા હોય તો જમવા કરવાનું જાંઘજ કરી દેઉં.'

ઘરના સ્વતંત્ર રણછોડ બોલ્યો : 'જાઓ, જાંઘ કરવું હોય તો આપણે તૈયાર છીએ.'

સુનીલાષ્ટ: 'આપણે તો તૈયાર છીએ, પણ ખીજ માને એવા ક્યાં છે?'
 નરેન્દ્ર: 'એ તો એમને ધીરે રહી સગજ પાડીશું એટલે જાણા ગાનશે.'

નરેન્દ્રના ગનમાં તો એમ દત્તું કે વડાસો જેમ એક ખીજની દલીસો તોડી નાખી ઉવટ પોનાનો મન કબુલ કરાવે છે તેમ લોકોને ગનાવતાં શો વાંધો આવવાનો છે? એમના લાભની વાત તો ઊઘટી વહેલી ગાનશે. અને આ વાત તેણે એક દિવસ પાંચ દશ પુરુષો અડાળીમાં આડીઅવળી વાતો કરતા હતા ત્યાં મૂકી.

મરઘાભાષ: 'મનોરભાષ! શી વાત કહું! હું હમણાં વડોદરે રમણને લેઈ ગોરા ડોકટર પાસે ગયો હતો. ઉમર તો એંસી વરસ હતી, પણ કોઈ પીસ્તાળીશથી વધારે ન કહે.'

મનોરભાષ: 'આપણે તો ચાળીશ વરસે ઘરડા થઈ જઈએ છીએ.'

રણછોડ: 'જુઓને આ નરેન્દ્ર! અડાર વીસ વરસનો છે, પણ પૂરું બે મણુ વજન હોય તો લાગ્યો!'

નરેન્દ્ર: 'પણ એનાં કારણો આપણે ક્યારે વિચારીએ છીએ?'

મરઘાભાષ: 'અમે તે કંઈ જાણું ભણેલા છીએ તે એ બધું સમજીએ?'

નરેન્દ્ર: 'અંગેને આપણને લૂંટી જાય છે. દૂધની મલાઈ એ જાય છે ને ઝાંઝની મૂકી દે છે, એટલે એય આપણા ભાગમાં તો નથી આવતી. ત્યારે આપણે અકાળે ઘરડાં ન થઈએ તો શું થાય? કદાચ અંગેને સામા થવા નેટલી દિમત આપણામાં ન હોય, પણ આપણા હાથમાં હોય એટલું તો થાય કે નહિ?'

મનોરભાષ: 'આપણા હાથમાં શું ધૂળ છે?'

નરેન્દ્ર: 'આપણી પાસે ન હોય તો શું કરવા પૈસા ઉઘાડીએ?'

રણછોડ: 'તું શહેરમાં ગયે તે પૈસો દેખતો હોય તો! અહીં તો રૂપિયો ગાડાના પૈડા જેવો થઈ પડે છે.'

નરેન્દ્ર: 'ને તોય આપણે કાંઈ ગરી ગયું હોય તો જસો પાંચસો ખર્ચી નાખીએ છીએ.'

મરઘાભાષ: 'એ તે કંઈ છૂટકો છે? સાલતું આવ્યું એટલે બ્યાન્ને લાવીનેય કવું પડે.'

નરેન્દ્ર: 'એ સાલતું જાંઘ ગજવું આપણા હાથમાં ખરું કે નહિ?'

મરઘાભાષ: 'પણ આજ સુધી જાંઘનું ખાધું હોય તે ખવડાવ્યા વગર છૂટકો છે?'

નરેન્દ્ર : 'હા, ખાધું' ત્યાં સુધી ખવડાવ્યું. હવે ખાવાનું ને ખવડાવવાનું બંધ કરીએ તો જમા ઉધારનાં પાસાં સરખાંજ રહે કે નહિ?'

નરગ સ્થિતિના વહેરીભાઈ બોલી બેઠ્યા : 'એવું થાય તો બહુજ સારું. કાકાના ગામના કરવાના ગટી ગાય ને દેવુંય ન થાય.'

કંઈક સમજ્યા હોય તેગ રજુછોડ પટેલે કહ્યું : 'બધા વ એગ કરતા હોય તો કોણ ના કહે છે?'

વહેરીભાઈને એમના પિતા ખાટલે પડ્યા ત્યારથી એ ચિંતાજ થતી હતી. એમને તો તાત્કાલિક લાભ હતો, એટલે નરેન્દ્રનું કહેવું મધ જેવું લાગ્યું. તે બોલ્યા : 'તમારા જેવા ભણેલા કંઈક આવું કરે તોય ગામનો દહાડો વળે.'

મરઘાભાઈ : 'બધા વ ચાક્યા છે, પણ પહેલ કોણ કરે એજ વાત છે.'

એ વાત તે દિવસે એટલેથી રહી. નરેન્દ્ર સગળ્યો કે પ્રેતભોજન ગામમાં બંધ કરવું એ તો સાવ સહેલી વાત છે. એણે સુનીભાઈને વાત કરી. નાતની તાડ સમજતા સુનીભાઈએ કહ્યું : 'એ બધા લોકો કહે એની કંઈ કિંમત નથી. ગામમાં જો કંઈ કરવું હોય તો ઊટાકાકા અને એમના બે ત્રણ મિત્રો હા પાડે તો આખુંય ગામ તૈયાર.'

ઊટાકાકા નાતમાં સીક્ષા ગણાતા હતા. સાથે સાથે પટલાઈ પણ તેમની પાસે હતી. એમના બે ત્રણ મિત્રો—જોકળભાઈ, જેસંગભાઈ ને વીરાભાઈ પણ—પૈસાદાર ગણાતા. બધા પૈસેટકે સુખી એટલે ખેતી ભાગેમાંથે કરાવતા અને ધીરધારનો ધંધો કરતા. નાતના અને ગામના લોકોમાંના ઘણા એમની વિરુદ્ધ બોલવાની દિગત કરતા નહિ, અને જીજ્ઞ સામે થાય એવા હતા તે પણ દેરાથી તેમના દબાએલા હોવાથી જોટામાંય એમની હામાં હા મેળવતા. એકાદ જણ વખતે બોલે તો ટોલના અવાજમાં પીપુડીની માફક એવું કંઈ આશ્વર્ય નહિ. એટલે ગામનું સારું જોડું કરવું હોય તો એમના સાથ વિના શરૂકો ન હતો.

એક વખત એ મંડળ ચોરામાં બેઠું હતું ત્યારે નરેન્દ્ર જઈ ચઢ્યો. ગામનાંય માનથી બોલાવતા ઊટાકાકાએ કહ્યું : 'આવ, ભાઈ નરેન્દ્ર!'

એક બે વખત વાત કર્યા પછી નરેન્દ્રે કહ્યું : 'ઊટાકાકા, તમે કબુલ થતા હો તો આપણે ચારમાં બંધ કરીએ.'

ઊટાકાકા ખુશ થઈ ગયા હોય તેગ બોલ્યા : 'ઓહોહો! વિવાહ કરતાં રૂંડે સુંડે' અને પોતાની મુત્સદીગીરી જતાવતાં બોલ્યા : 'બંધ છે એમ માનો ને!'

ના કરવું હોય તેને કાણ પરાણે કરાવે છે? પેલા ઝોતમે ના ક્યું તોય, પૂછજો એને, બે કાંઈએ કંઈ કહ્યું હોય તો.'

ગામમાં ફક્ત એ એક જ જાગ્રમું ન થયું. અને તેનું કારણ ઘર, ખેતર વેચાઈ ગયા પછી એને માથે પાંચસો રૂપિયા દેવું હતું. એને કાંઈએ રૂપિયા ધીરો નહિ, એટલે જાડી ના રહે તો શું થાય? ૨.

નરેન્દ્રે કહ્યું: 'એ તો એને ના મળ્યું એટલે ના ક્યું', પણ મળે એવા ના કરે ત્યારે ખરું.'

ગોકળભાઈ બોલ્યા: 'મળે એવા શું કરવા ના કરે?'

છાટાકાકા ધીમે બોલ્યા: 'ગોકળભાઈ, તમે સમજ્યા નહિ. નરેન્દ્ર ખરું કહે છે. પૈસાવાળા ન કરે તો જ દાખલો એસે ને?'

નરેન્દ્રે આનંદમાં આવી જમ કહ્યું: 'તમે કહ્યું એ જરાખર છે, કાકા.'

છાટાકાકા: 'હું તો, ભાઈ, બધું જ સમજું છું. એ તો જડ લોકોએ કર્યું જોયું નથી, પણ હું તો ઠેક મુંબઈ સુધી ફરેલો છું. પણ આપણે જેને સારું કરવાના એ ગરીબજન નહિ માનવાના.'

નરેન્દ્ર: 'એવું તે હોય?'

છાટાકાકા: 'તને અનુભવ નથી. આવું તો બે વાર થયું.'

નરેન્દ્ર: 'તો એક વાર વધારે.'

છાટાકાકા: 'પણ મારી ક્યારે ના છે? એવો સુધારો કરવો હોય તો આપણે પહેલા, પછી છે કંઈ?'

દુબેશાં છાટાભાઈ ઉપર વિશ્વાસ રાખતા જોસંગભાઈને ખાતરી હતી કે એ સફળ નાવિક કહી વહાણ નહિ ડૂબવા દે. તે બોલ્યા: 'નરેન્દ્ર, અમારી સારા કામમાં ના હોય જ નહિ.'

થોડું ભણેલા પણ જગાના ખાધેલા છાટાકાકા આજના જુવાનિયા સુધારો ક્યાંથી શરૂ કરે તે સમજતા, એટલે નરેન્દ્ર પોતાનો વિચાર જણાવે તે પહેલાં એમણે કહ્યું: 'એમ હોય તો કરો કરાવ ને લો સહીઓ. આપણી સૌ કરતાં પહેલી.'

અને હજુ નરેન્દ્ર હા પાડે તે પહેલાં એમણે વરતણીઆને બૂમ પાડી: 'જીભ, અદ્યા અંદરથી કાગળ ને ખડીઓ લાવ જોઉં.'

નરેન્દ્ર ખિરસામાંથી પેન કાઢી બોલ્યો: 'લો લખાવો.'

છાટાકાકાએ કહ્યું: 'તું મારા કરતાં ક્યાં જોણું લખ્યો છે? તું તારે લખ ને, પછી હું સહી કરું છું.'

દરાવ લખી નીચે ચારેય જણની સહી લેઈ, જાણે પોતાનું ધારણું કાપ સાવ સહેલી રીતે પતી ગયું એમ જાણી નરેન્દ્ર તો ચોરાનાં પગથિયાં ઝડપથી બિતરી ચાલ્યો ગયો.

એ જોયે પડ્યો, એટલે અત્યાર મુઠ્ઠી ગોળ ધારી રહેલા વીરાભાઈ બોલ્યા : 'હોટાભાઈ, તમે શું જોઈ સહી કરી?'

જેમંગભાઈ બોલી બિડ્યા : 'આવાં ખરયાં કાઢી નાખશે એટલે લોકોને પૈસાની જરૂર પણ શી પડવાની?'

જોડાભાઈ : 'પછી આદેવા વિનાના થયા એટલે આપણું કંઈ માનવાના છે?'

ત્રણેનાય ત્રણે આંખો પછી હોટાભાઈ બોલ્યા : 'તમે હજુ બન્ના આદમી છો, એટલુંય સમજ્યા નહીં?'

'કેમ?' વીરાભાઈએ પૂછ્યું.

હોટાભાઈએ સમજ પાડી : 'તમે એમ માને છો કે જ્યાં આપણું વગર સમજ્યા હા પાડે છે તેમ આજના ભણેલા હા પાડી જાય એવા છે? એ તો નાના મોટાનું માપ રાખ્યા વગર તમે ના કહો તો વડીલની પેઠે આમા ખાએ, પણ આ તો કહેશે 'તારો જાપ કેમ મૂલ્યો? તો તારા આંખો ને ટપ મૂલ્યો!' છો ને સહીઓ દરાવી કાગળને ઘોંસી પીએ. મોટા દસ્તાવેજોની સહીઓને ખિરસાગાં મૂકીએ છીએ તો આનો શો દિસાગા!'

દરેકની શુદ્ધિમાં વિરોધની નવી સુકિત સમજાઈ. જેમંગભાઈ બોલ્યા : 'પાળાંએ તો આપણા પગમાં જ કુદાડીનો ધા દર્પા જેવું થાય.'

હોટાભાઈ : 'પણ હું કંઈ એમ કાચી મૂર્તિ છું તે એકદમ હા લાગી જઈ?'

વીરાભાઈ : 'કાચી નથી ત્યારે તો સમ કર્યો છે.'

હોટાભાઈ : 'જુઓ, હું કંઈ આનું શું પરિણામ આવશે તે. આ તો અગ્રેજી એ. જી. સી. ડી. ભણ્યા, છાપાં ને ચોપડીઓમાં વાંચ્યું કે આરમાં બંધ કરો એટલે નીકળી પડ્યા મુધારો કરવા. પણ ગામડાના લોકોને એ કયે દહાડે હજુ જાણએ છે કે કેટલી વીરીએ સો થાય છે. કાલે બિડીને રમ્યો પૂરી થશે એટલે એ ચાલવા માંડશે સહેર ભણી અને આપણા લોકોને તો તમે ક્યાં નથી જાણતા? આજે એમાંય સહી કરશે ને કાલે જગાડશે તો જમવાય આવશે.'

અને એમની હામાં હા પાડતા લોકોએ જોતજોતામાં નરેન્દ્રના કાગળ ઉપર આવડ્યા તેવા વાંકેચૂકે અક્ષરે સહીઓ કરી આપી. રમ્યો પૂરી થઈ, કોલેજમાં જતાં મુત્તઓનો સદુપયોગ કરનાર એણે સતીય અનુભવો.

ખીજી રમ્યોમાં નરેન્દ્ર ધેર આવ્યો ત્યારે બોલા બનાવોની વિગતવાર

ગાદિતી સાંભળી એનું મગજ ધમધમી લીક્યું. એનું ધારેલું સ્વપ્ન લગભગ અત્યારે તો લાગી પડ્યું હતું. એને લોકો ઉપર છૂપો તિરસ્કાર આવ્યો.

પણ તિરસ્કાર ને નિરાશ થયે કદી કોઈ ટાંગ જન્યું છે? એ દિવસ પછી એ શાન્ત પડ્યો. એ નિષ્ક્રિયતા સમજવા એણે વિચાર કર્યો.

જનાવો આમ જન્યા :

નરેન્દ્રના ગયા પછી મદિને નાતમાં એકતું ગરજુ થયું. ઘરમાં પુરુષ હતા એ ગુજરી ગયો એટલે એની વિધવા સ્ત્રી ને બે બાળકો રહ્યાં. શિક્ષામાં બાકાત પાડવા ચક્રો ગતિમાન થયાં.

એકે કહ્યું : ‘ધણી આખી જિંદગી કમાઈને મરી ગયો ને બારમા વગર એમ ને એમ તાણી નખાય?’

બીજો બોલ્યો : ‘દેવું કરવાનું હોય તો જુદી વાત, પણ આ તો જીવે પૈસે આખર જગાડવા જેવું.’

ત્રીજો બોલ્યો : ‘મૂઠીઓ કરી હોય તેને બાધ. તમે ક્યારે સહી કરી છે?’

ચોથાના બારણાને આંધે રહી રહી બાધ બોલી : ‘પણ મૂઠીઓ કરેલા જમવા નહિ આવે તેવું શું?’

કુટુંબના એક માણસે સમજ પાડી : ‘બારમું ન જમવાની મૂઠીઓ કરી છે, પણ ચોરાસી ન જમવાની તો સહીઓ નથી કરી ને?’

શોક જતાવવા માટે ગાયે એટલા એક નજીકના કુટુંબીએ કહ્યું : ‘આ તો તમારે ઘેર સારાં ખર્ચ થએલાં ને આ ઘેરથી બંધ થાય તો જગત શું કહે?’

છેવટે બારમાને જલ્દે પંદરમાને દિવસે ચોરાસી કરી નાતને જમાડવી એમ નક્કી થયું.

વાત જાણી કોઈએ દલીલ કરી : ‘આ તો બોહું થાય છે.’

છોટાભાઈ એવા વિરોધીઓને ચાંપવા તૈયાર બેઠા હતા. તે બોલ્યા : ‘લલો માણસ છે! કોઈ ખુશીનું જમાડે તોય ન જગવું? બારમું એ નહિ કરે, પણ એની ખુશી હોય તો ચોરાસી કરી નાતને જમાડે તો એમાં નાતને જમતાં શું ચૂંક આવે છે?’

બીજો ધીમેથી બોલ્યો : ‘પણ મૂઠી.....’

પણ એ વાક્ય એના મોંમાં જ રાખી છોટાભાઈ બોલ્યા : ‘મેં સહી નથી કરી?’

છેવટે નરેન્દ્ર, સુનીબાઈ, વગેરે દસ ચાર ઘર વગર આખી સો ઘરની નાત બારમાને જલ્દે ચોરાસીના લાડુ જમી. અને જાણે નરેન્દ્રને હંફાવવા કુદરત તૈયાર થઈ હોય તેમ એ ચાર મદિનામાં બીજાં ત્રણ ચાર બારમાં આવ્યાં અને હમેશની પેઠે સજી થયાં. પણ દસ ઘર તેમની બાથમાં ન

આખ્યાં તે છોટાભાઈને ખૂંચ્યું. છતાં એક લાકડીએ ગામ હાંકતા એ આગેવાન એવા લોકને ભૂલે ખરા?

મરણને બદલે લગ્નમાં એ વેર લેવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો. જારમું ન જમનાર. સ્ત્રીબાણને ત્યાં પુત્રનો વિવાહ આવ્યો ત્યારે એમણે કમર કસી. વગર ગુને એમને ત્યાં ન જવું એમ તો કેમ થાય? પણ નાતને ગુના શોધતાં ક્યાં વાર લાગે છે?

‘કેમ જમનબાઈ, તમારાથી તો જનમાં નહિ જવાય.’

જમનબાઈ વાતનો ભાવાર્થ ન સમજ્યા, એટલે પૂછ્યું: ‘કેમ?’

‘લક્ષ્મી આદમી હો! હજુ મધ કાલે તો એ તમારે ત્યાં ચોરાસીમાં આવ્યા નથી.’ જમનબાઈને ત્યાં હમણાં જારમાને નિમિત્તે ચોરાસી થઈ હતી તે વાતનો છોટાભાઈએ ઉલ્લેખ કર્યો.

જમનબાઈએ અચાચ કર્યો: ‘પણ એ જારમું જમતા નથી ને?’

‘ત્યારે જારમું ગામમાં કેણુ જમે છે?’ વીંછી કરજો હોય તેમ કૂદીને છોટાભાઈએ પૂછ્યું: ‘તમે ક્યારે જારમું ક્યું’તું? ચોરાસી આખી નાત જમી ને એમને જમતાં શું થયું? પછી ગાંડું તમારું કે એમનું? છતાં જાણો તો ગારી કંઈ જાણી જ ના છે?’

જમનબાઈએ પૂછ્યું: ‘પણ ખીજ જશે ને?’

સૂકેસૂકું ફોકતાં છોટાભાઈએ કહ્યું: ‘તમારા જેવા બધા છે? ચોરાસી જમની નથી જમ્યા એ કેણુ જવાનું નથી.’

‘પણ જાણીના તો જશે ને?’

‘જમનબાઈ, તમારામાં તો જરા બંહેવાર શુદ્ધિ જ નથી! એમને મૂકી એમના કુટુંબવાળા જતા હશે?’

એવટ પોતાનો ધારેલો જવાગ એમણે જમનબાઈ પાસેથી મેળવ્યો: ‘તો કું’ય નહિ ભઉ.’

આમ જન પહેલાં એવો મોરચો ઉભો થયો કે એમની આંખે જોતી નાત જનમાં ન મળે. ફક્ત એ દસ ઘરમાંથી નાની જન મળે. એમના વેરભાવે વેરાઈને એટલું જાણું ખર્ચ થયું તે નફામાં!

નરેન્દ્ર ઉનાળાની રમણોમાં ઘેર આવ્યો ત્યારે આ સ્થિતિ હતી. પણ સુધારો કરવાની ઇચ્છા રાખતા સુનીબાઈમાં એણે વધારે દૃઢતા આવેલી જોઈ.

સુનીબાઈએ કહ્યું: ‘નરેન્દ્રબાઈ, જહારાવાની કશી જરૂર નથી. એ લોકોની હાંમે હા કરીશું તો કદીયે કશું થશે નહિ. ગાંડે જે સાચ આવે તેને સાચે લેઈ આગળ ચાલીશું તો જ માર્ગ કપાશે. આ રસ્તો એવો નથી કે પાછળ

રહેવાને સાથે આવતું હશે ત્યારે નહિ ચલાય. પણ એમનો સંઘાત કરવા રહીશું તો આપણો રસ્તોય નહિ ખૂટે અને એ લોકોને આગળ જવાનું પ્રોત્સાહન પણ નહિ મળે.’

અને વિરોધને ભોગે પણ અણુનમ રહેવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો. ખોટાનો સહેલો દાખલો લોકો ઝટ લેતા હોય તો સાચાનો કંઈયે રસ્તો સ્વાર્થ પૂરતોય લોકો લીધા વગર રહે? આવાં વરસોમાં કાના ધરમાં પૈસા ભર્યા છે? એટલે ધીમે ધીમે લોકો જારમાં કરવાના વિચારમાંથી ખસતા ગયા. બારમું કર્યું કન્યા મળે છે એ આ જમાનો ક્યાં છે?

એટલે જો હોય તે હવે એ દાખલો લેવા મંજૂર કે ‘આ લોકો પૈસા છે તોય જારમાં નથી કરતા અને પૈસા જ્યાં છે તો આપણે શું કામ ખરચ કરી મરી જવું?’

કોઈ એને ટેકા આપતું: ‘ખરૂં છે. જુઓને એથી કયાનો છોકરો કુંવારો રહી ગયો કે કયા આળસદારે એમની કન્યા ન લીધી?’

અને પ્રવાહ વળે છે ત્યારે કંઈ જાડી રહે છે? ધીમે ધીમે ભજતામાં ભરાવો નહિ પણ સાચામાં ભરાવો થતો ગયો.

છેવટે છોટાભાઈ અને એમના મિત્રો ચાલતા વદાણમાં બેસી ગયા: ‘આપણે તો પહેલેથી કહેતા આવ્યા છીએ કે ખોટા ખરચ બંધ કરો.’

પરંતુ કુરૂંદિને દક્ષતાવવાની તમજા સેવનો નરેન્દ્ર એમાંથી એટલું સમજ્યો કે અમૃતપાન કરતા પહેલાં વિષપાનની પણ તૈયારી રાખવીજ પડે.

નેદ્રા, તા. પાદરા

ઈશ્વર પેટલીકર

નળયુવાબેગ

૧. પાટીદાર બેનોને મફત ‘ઋણોધ’

ચરોતર પ્રદેશની પાટીદાર જાતિની જે બેનો નીચેની બે શરતોમાંથી એક શરત પૂરી પાડતી હોય તેમને જે તે નમૂના પ્રમાણે તા. ૨૦-૧૨-૪૦ પહેલાં ચરણ કરશે તો એક વર્ષ સુધી તેમને નામે “રવ. વિઠ્ઠલદાસ ધનજી-ભાઈ રગારક ફંડ” તરફથી ‘ઋણોધ’ માસિક બેટ મોકલી આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

૧. પોતાના ગામમાં ગુજરાતી કન્યાશાળા જુદી હોય તો તેનું છેલ્લામાં છેલ્લું ધોરણ ૧૯૪૦ના જન્યુઆરીથી આજ સુધીમાં પાસ કરી દાલ અભ્યાસ બંધ કર્યો હોવો જોઈએ; અથવા કન્યાશાળા જુદી ન હોય અને કન્યાઓ ગુજરાતી મિત્રશાળામાં અભ્યાસ કરતી હોય તો તે શાળાનું ચોથા ધોરણ

રહેલાને સાથે આવવું હશે ત્યારે નહિ અવાય. પણ એમનો સંઘાત કરવા રહીશું તો આપણે રસ્તોય નહિ ખૂટે અને એ લોકોને આગળ જવાનું પ્રોત્સાહન પણ નહિ મળે.’

અને વિરોધને ભોગે પણ અણનગ રહેવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો. ખોટાનો સહેલો દાખલો લોકો ઝડ લેતા હોય તો સાચાનો કદંબુ રસ્તો સ્વાર્થ પૂરતોય લોકો લીધા વગર રહે? આવાં વરસોમાં કેના ધરમાં પૈસા ભર્યા છે? એટલે ધીમે ધીમે લોકો ખારમાં કરવાના વિચારમાંથી ખસતા ગયા. ખારમું કયું કન્યા મળે છે એ આ જમાનો ક્યાં છે?

એટલે જે હોય તે હવે એ દાખલો લેવા મંજૂર કે ‘આ લોકો પૈસા છે તોય ખારમાં નથી કરતા અને પૈસા જચાવે છે તો આપણે શું કામ ખરચ કરી મરી જવું?’

કાંઈ એને ટેકા આપવું: ‘ખરૂં છે. જુઓને એથી ક્યાનો છોકરો કુંવારો રહી ગયો કે ક્યા આળસુદારે એમની કન્યા ન લીધી?’

અને પ્રવાહ વળે છે ત્યારે કંઈ બાકી રહે છે? ધીમે ધીમે ભગતામાં ભરાવો નહિ પણ સાચામાં ભરાવો થતો ગયો.

છવટે છાટાભાષ અને એમના મિત્રો ચાલતા વદાણમાં એસી ગયા: ‘આપણે તો પહેલેથી કહેતા આવ્યા છીએ કે ખોટા ખરચ બંધ કરો.’

પરંતુ કુરૂદિને દેશનાવવાની તમજા સેવતો નરેન્દ્ર એમાંથી એટલું સંગળ્યો કે અમૃતપાન કરતા પહેલાં વિષપાનની પણ તૈયારી રાખવી જ પડે.

નેદ્રા, તા. પાદરા

ઈશ્વર પેટલીકર

જાણવાંએગ

૧. પાટીદાર એનોને મફત ‘સ્રીબોધ’

ચરોતર પ્રદેશની પાટીદાર જાતિની જે એનો નીચેની જે શરતોમાંથી એક શરત પૂરી પાડતી હોય તેમને જે તે નમૂના પ્રમાણે તા. ૨૦-૧૨-’૪૦ પહેલાં અરજી કરશે તો એક વર્ષ સુધી તેમને નામે “સ્વ. વિઠ્ઠલદાસ ધનજી-ભાઈ સ્મારક ફંડ” તરફથી ‘સ્રીબોધ’ માસિક બેટ મોકલી આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

૧. પોતાના ગામમાં ગુજરાતી કન્યાશાળા જુદી હોય તો તેનું છેલ્લામાં છેલ્લું ધોરણ ૧૯૪૦ના જાન્યુઆરીથી આજ સુધીમાં પાસ કરી હાલ અભ્યાસ બંધ કર્યો હોવો જોઈએ; અથવા કન્યાશાળા જુદી ન હોય અને કન્યાઓ ગુજરાતી મિત્રશાળામાં અભ્યાસ કરતી હોય તો તે શાળાનું ચોયા ધોરણ

સમાજ પાસે જો પુરતકની માગણી કરાવી. એતું નામ સફળ હૃદયની તપશ્ચર્યા. ત્યારે “ગુજરાતમાં પોપાખાઈતું રાજ્ય ચાલી રહ્યું છે. ગુજરાતનો કોઈ માલિક રહ્યો નથી. પેશ્વા અને આવકવાડ વારાફરતી ગરજમાં આવે તેમ ગુજરાતનું લીકું ધન લૂંટી જાય છે. કોળી, કાઠી અને ગરાસિયા દેશવાસીઓ ઉપરજ ધાડ પાડી લૂંટફાટ કરી રહ્યા છે,” તે સમયે સહજનનંદ સ્વામી એવા લૂંટારૂઓની વચ્ચે વસી એમને સુધારે છે. ગુજરાતના ધર્મમાં આવો, નીચલી વર્ણને સુધારી ખીજી વર્ણોને લયમુક્ત કરાવો. ખીજો દાખલો નથી. વળી તેમણે પુરુષ અને સ્ત્રીઓને કથાવાર્તામાં અને દેવદર્શને જુદાં રાખ્યાં અને જોગ કરી સ્ત્રીપુરુષના નીતિનિયમો જાળવવામાં સુવિદ્યાનું પહેલું પગથિયું બનાવ્યું. જાળવત્યા, પશુવધ, સતીના પ્રચારનો નિર્ગેહ કર્યો. ગૃહસ્થધર્મના પાઠન ઉપર ખૂબ ભાર આપ્યા.

જો ધર્મને સ્થપાયો પૂરો દોહસો વર્ષ પછી થયાં નથી ત્યાં તો વડતાલ અને અમદાવાદમાં મંદિરોના ઝગડા કોર્ટ-કચેરીઓએ ચઢ્યા અને તેનો ઉલ્લેખ કરતાં લેખકે જને તેટલી સંધગી વાણીમાં પણ જાતીમાં સોંસરું જીતરી જાય જોગ લખે છે : “ગોક્ષમાર્ગ અને કચેરીના ઝગડા જો બે વસ્તુઓ એકબીજાથી એટલી વિરોધી છે કે બેમાંથી એકે પક્ષને જો શોભા પગાડી શકે નહિ. કચેરીના ઝગડાને સહજનનંદ સ્વામીની પ્રણાલિકામાં ક્યાંય સ્થાન મળી શકતું નથી. સહજનનંદ સ્વામીના સિદ્ધાન્તો અને આચારો લગંઘ ક્યાં બિના કચેરીના દ્વારમાં બેગાંથી એકે પક્ષ પેસી શકે નહિ. જો વસ્તુનું.....વિસ્મરણ થયું છે. પરિણામે આખા સત્સંગ ઉપર અધિકારના લાસ ચાપ છે. સર્વત્ર નિરૂત્સાહ પતે છે.” “.....કોણ કહેશે કે સુવર્ણને ડીડા ખાતા નથી? જ્યાં સુધી અદાલતો ખુલ્લી છે ત્યાં સુધી લોખંડની તિજોરીઓ પણ ધનને સાચવી શકે જોગ નથી.” આ શબ્દોનો સાર સંપ્રદાયના વહીવટકર્તાઓ અને સત્સંગીઓ સમજીને પાછું વાળી જુએ તો સાફ. બાકી અધિકારને અને ધર્મને હવે છેડું રહ્યું નથી. અને આવા પુરુષે સ્થાપેલો ધર્મ દુક વખતમાં આવી ઠડક ટીકાને પાત્ર ન જને જો સાફ જો ધર્મને માનનાર સદુ કોઈને વિચારવા જેવી વેળા આવી પહોંચી છે જો નિઃસંશય વાત છે. આ પુરતક ગુજરાતમાં ઠેર ઠેર વંચાવતું જોઈએ અને તે ધર્મના સત્સંગીઓમાં પ્રચાર પામે જોઈતા સાફ આટલી સરતી કિંમતમાં પણ ખોટ ખાઈતે તેને વેચવાને ને વહેંચાવવાને કોઈ હરિજને પ્રત્યેક કરવો ધટે.

ન.

૪. ઉપદ્રવું જીવન : અનુવાદક-કિશોરલાલ ધનસ્વામલાલ મરાઠવાળા; પૃષ્ઠ ૧૧+૨૪૨; કિંમત દસ આના. આ પુરતકનો પરિચય સંવત ૧૯૯૧ના અષાઢના અંકમાં નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો છે : “આ પુરતક મૂળ

કેન્ય લાપામાં મોરિસ મેટરલિક લખ્યું છે, તેના અંગ્રેજી અનુવાદ ઉપરથી આ અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે. ઉપર કાષ્ઠો નહિ જોઈ હોય એવું નથી. છતાં અત્યાર સુધી આપણે તેનો સહેજ પણ વિચાર કર્યો નથી. એટલે ઉપર ઉપર આખું પુસ્તક લખાય એવી કલ્પનાય કેટલાકને નહિ આવે. અનુવાદકે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યું છે કે આ પુસ્તક જંતુશાસ્ત્રને લગતા કાષ્ઠ પાઠ્યપુસ્તક જેવું નથી, પણ જેમ કાષ્ઠ મહાપુરુષનું જીવનચરિત્ર સર્વને વાંચવા લાયક અને ઉપયોગી થાય તેવું જન્મ્યું છે. આ હકીકત સાચી લાગે છે અને દરેક વાંચનારને તે સાચી લાગશે એમ હું માનું છું.” પાંચ વર્ષમાં આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ નીકળે છે એ એની લોકપ્રિયતા સૂચવે છે.

ઉપરનાં ચારેય પુસ્તકોના પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન ગદિર, અમદાવાદ.

*

મોખાસા સમાજ સેવા મંડળનો ઓગણીસમો હેતુલ અને દિસાળ (તા. ૧:૧:૩૯ સુધી): મોખાસા જેવા પરદેશમાં આપણા દિંદી બાપ્તિસ્ટ સમાજસેવા મંડળ સ્થાપીને ધર્મદા દવાખાનું, પ્રસૂતિસેવા, વાયનાલય અને પુસ્તકાલય, રાત્રિશાળા, ગરીબ અને નિરાધાર બાપ્તિસ્ટોને સ્વદેશ પહોંચાડવા, વગેરે સેવાકાર્ય કરે છે, તે ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે.

શ્રી. શેઠ મનસુખલાલ જગનલાલ હિંદુ વિધવા આશ્રમ, કારેલી નામ, વડોદરા: સને ૧૯૩૭-૩૮ અને ૧૯૩૮-૩૯ના વાર્ષિક વૃત્તાન્ત અને દિસાળ. અબલા આશ્રમ, કારેલી નામ, વડોદરા: ૧૨ અને ૧૩મો વાર્ષિક વૃત્તાન્ત. નડિયાદ હિંદુ અનાથાશ્રમ: સંવત ૧૯૯૫નો દિસાળ તથા અહેવાલ. સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળનો પહેલો વાર્ષિક રિપોર્ટ, સને ૧૯૩૯-૪૦, વડોદરા.

વલ્લભ વિદ્યાલય, બોચાસણ (ગ્રામસેવા સમિતિ તરફથી ચાલતી સંસ્થા): તા. ૧૬:૬:૪૦થી તા. ૩૧:૫:૪૦ સુધીનાં પાંચ વર્ષનો અહેવાલ.

ધી વડોદરા સહકારી લેણું મોટંગેજ બેંક, લિ.નું સને ૧૯૩૯-૪૦ની સાલનું સાતમું વાર્ષિક નિવેદન.

મોજે ઇટોલા તાલુકે વડોદરાની કપાસ સહકારી મંડળી, લિ.નો વર્ષ ૪થાનો વાર્ષિક અહેવાલ સને ૧૯૩૯-૪૦.

મોજે ઇટોલા તાલુકે વડોદરાની અનિયમિત આંટ વધારનારી સહકારી મંડળીનો વર્ષ ૨૭માનો વાર્ષિક અહેવાલ સને ૧૯૩૯-૪૦.

ગંભીરા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનું તથા ગ્રામ ઔપધ્યાલયનું (સ્થાપનાથી આજ સુધીનું) નિવેદન, સંવત ૧૯૯૬.

પ્રસંગકથા

જીવનને જોખમે

ધામણા (તા. આશુદે)માં તા. ૧૩:૬:૪૦ના રોજ કાલાબાઈ બાપુજીના ઘરને અકસ્માત આગ લાગ્યાથી, તેમનું ઘર જળી ગયાથી રા. ૧૧૦૦-૦૦-૦૦ નુકસાન થયું-છે. તેમાં સોમાબાઈ નરસિંહબાઈ નાગના બાઈને જળતા ઘરમાં પેસી, જશુસો વગેરેની પેટી બહાર કાઢી લાવતાં, તેમના શરીરને ઇજા થયેલી. આ પ્રમાણે જીવને જોખમે ઘરવાખરીની મિલકત બચાવ્યા બદલ મે. કલેક્ટર સાહેબ તરફથી તેમને એક ગુડ મરવીસ સર્ટિફિકેટ (સારી સેવા બદલ પ્રમાણપત્ર) આપવામાં આવ્યું છે. ધામણા ગામમાં રાષ્ટ્રીય કેળવણીના અખતરા બાદ ગામનું કલેવર અને ગાજુસોના આચારવિચાર બદલાયા સાંભળ્યા છે. પરંતુ આવા એક વીરને ગામલોક તરફથી ધન્યવાદ અપાયેલ સાંભળ્યો નથી એ દિલગીર થવા જેવું છે. એમ કરવાની ગામલોકોની ફરજ હતી. બાઈ સોમાબાઈનો આવો દાખલો સહુ બ્યામામણાઓમાં પહોંચવો જોઈએ અને સમજાવું જોઈએ કે એકલા બ્યામામણી કદાચ શરીર મજબુત બને, પણ દિલની તાકાત એ જુદી ચીજ છે. બાઈ સોમાબાઈને તેમના આવા પરાપકારી સાહસ બદલ અમારા ધન્યવાદ છે.

કન્યાઓનાં નૃત્ય

બાજકાલ શાળાઓના જલેર મેળાવકાઓમાં કન્યાઓ પાસે અનેક પ્રકારનાં નૃત્ય કરાવવામાં આવે છે. તેમનાં અંગમરોડ, હાવભાવ વગેરે જોઈને જોનારા લોક ખુશ થઈ જાય એ તો સ્વાભાવિક છે. પણ આવાં નૃત્યની પાછળ કેળવણીની કે ખોજ દૃષ્ટિએ શો હેતુ હોય છે તે હું તો હજી સમજી શક્યો નથી. વનવાસી લોક સ્વાભાવિક આનંદના પ્રેરાયા નૃત્ય કરે છે. આપણે પણ આનંદને ઓરિયતે પ્રસંગે કૂદકો મારીએ, એને પણ નૃત્યનો એક પ્રકાર કહીએ. એવા નૃત્યમાં સ્વાભાવિક આનંદ સિવાય ખીજે કોઈ હેતુ નથી. પ્રખ્યાત નર્તક ઉદયચંદ્રકરના નૃત્યમાં માનવીના જુદા જુદા પ્રસંગોએ જુદા જુદા આવેગો દર્શાવવાનો હેતુ હોય. પણ શાળામાં ભણતી કન્યાઓના નૃત્ય પાછળ શો હેતુ હશે? તે વખતે જોનારને ખુશ કરવા સિવાય એ બાળાઓના મનમાં તો ખીજે કશો ભાવ નહિ હોય, પણ એ બાળાઓને બદલે તેવડા છોકરાઓ તેવું જ નૃત્ય કરે તો જોનારા એજ પ્રકારે ખુશ થાય? ત્યારે બાળાઓના એવા હાવભાવ ને અંગમરોડ વાળા નૃત્યથી જોનારના મનમાં શા ભાવ ઉત્પન્ન થતા હશે એ વસ્તુ શાળાઓના સંચાલકોએ વિચારી લેવી ઘટે! માનવજીવનને એક તમ્મ પણ

ઉન્નત ન કરે, એવી કોઈ પણ વસ્તુ કલા નથી જ, અવકલા છે અથવા ખીજું
 જોઈએ તે નામ આપો, કલા તો નહિ જ.

શ્રી પાટીદાર સેવાસમાજ, અમદાવાદ

અમદાવાદમાં વસતા ગુજરાતના લેહિવા પાટીદાર ભાઈઓ એક ખીજને
 હળીમળી ભાઈચારે વધારી શકે અને કોગની સામાજિક, નૈતિક, ધાર્મિક
 અને કેળવણી વગેરેની ઉન્નતિના કાર્યોની પ્રવૃત્તિઓ કરી શકે તેવા હેતુથી
 'પાટીદાર સેવાસમાજ' સ્થાપવાનો વિચાર કરી, સંસ્થાના અધ્યક્ષની
 ચર્ચા કરી તેનું કાર્ય આગળ ધપાવવા માટે સ્વિચાર તા. ૨૨:૯:૪૦ના
 રોજ હંસરાજ પ્રાગજી હોલમાં લેહિવા પાટીદાર ભાઈઓની એક જાહેર સભા,
 દરબારશ્રી ગોપાળદાસ દેસાઈના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી. ત્યાંજ
 શ્રી. શેઠ ભીખાભાઈ જીવાભાઈ પટેલના પુત્રો તરફથી વિદ્યાર્થીઓને માટે
 છાત્રાલય કાઢવાને સાદે રૂ. ૨૫૦૦૦ અને સ્વ. મગનભાઈ ચતુરભાઈ
 બેન્ડ્રિસ્ટરના પુત્રો તરફથી પુસ્તકાલય માટે રૂ. ૧૦૦૦૦ની સખાવતો મળ્યાનું
 જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું. ત્યારબાદ છૂટક પંદરેક હજારનાં દાન મળી
 લગભગ રૂ. ૫૦૦૦૦ ઉપર થયા છે. સ્વદેશના સંકુચિત એવા નવા
 વાડાઓ અધિતાં અટકવું જોઈએ. છતાં પણ જો આમ સ્થાપનાઓ થતીજ
 હોય તોપણ તેઓ પોતાનાં છાત્રાલયોમાં કે પુસ્તકાલયોમાં ઉદારભાવે ખીજી
 માતિના વિદ્યાર્થીને કે વાંચનારાઓને જની શકે તેટલી સગવડ આપે અને એમ
 કરી ખીજની સાથે હળીમળીને, નાની નાની નાતોના ગોળ તોડી એક હિન્દુ
 સંસ્થા તરીકે, હિન્દુ તરીકે ઊભવાની તાકાત મેળવે. સમાજ સાંકડા મનનું
 ન જને એવી આશા રાખું છું.

શ્રી કુનીયા મહિલા સા. પુસ્તકાલય, સોજીત્રા

ઉપરના મંડળનો શરદ મહોત્સવ પેટલાદવાળાં અ. સૌ. પ્રભાવતીબેન
 ચંદુલાલ પરીખના પ્રમુખપણા નીચે આસો સુદિ ૧૦, તા. ૧૦:૧૦:૪૦ને
 રોજ સોજીત્રામાં સુધરાઈ કચેરીની પાસેના ચોગાનમાં ઊજવવામાં આવ્યો હતો.
 સંસ્થાનાં મંત્રી પ્રબુખબેન જયકૃષ્ણ પટેલે સંસ્થાનું નિવેદન વાંચી સંભળાવ્યું
 હતું. તેજ દિવસે સંસ્થા દશ વર્ષ પૂરાં કરીને અગીઆરમા વર્ષમાં પ્રવેશ
 કરતી હતી. નિવેદનમાં સંસ્થાના કામકાજનો હેવાલ વગેરે ખીજી કોઈ માહિતી
 મળી નથી. મનોરંજન અર્થે કાર્યક્રમ થએલો હતો. દશ વર્ષથી ચાલતી
 આવતી સંસ્થાનો વહીવટ બેગોજ કરે છે એ ધન્યવાદને પાત્ર છે. પરંતુ
 આવા પ્રસંગોએ એકલા મનોરંજનના કાર્યક્રમ ઘડાતા હોય તો તે ઇષ્ટ નથી,

સાથે સાથે જ્ઞાનજનક અને રૂઢિચુસ્તોની આંખ ઉઘાડનારા તેમજ બાળઉછેર, સ્ત્રીસ્વાસ્થ્ય, ગૃહવિલોગ, સ્વચ્છતાને લાગતી કિલ્લો વગેરેનાં બેતોમાં કેળવણીનો પ્રચાર કરનારાં પ્રદર્શન ભરી જતાવવાં જોઈએ. તેમાં અધિક જોર તો બેતોએ ગૃહવિલોગોનો ને તિલાંજલી આપી છે તેને ફરીથી શ્રી રીતે સજીવન કરી રાકાય એ ત્યાં સક્રિય કામ કરી જતાવીનેજ દૃષ્ટાન્ત આપી શકાય. “કેળવણી એટલી આગ્રહ અને આદર્શવાળા માણસો નિર્માણ કરવા હોય તો પુરુષો કરતાં બાળકો પ્રત્યે બેતોએ વધારે કાળજી રાખવી ધોર.” પ્રમુખે કરેલી ઉપરની વાત સહુ બેતો બાળઉછેર તરફ લક્ષ આપી ઉતારે.

હિંદુઓ ઉપર જીવન

સફરમાં અરાજકતા ચાલી રહી છે. કોઈ પણ હિંદુનો જાતમાલ હર-ધડીએ જોખમમાં છે. ત્યાં કોઈ રાજ્ય કરનાર સત્તા છે કે નહિ તે પણ સમજાતું નથી. સિંધમાં વધારે વસતિ મુસલમાનોની છે. તેના મુખ્ય પ્રધાન મુસલમાન છે, પણ એમનાથી હિંદુઓના રક્ષણને સારું કંઈયે જનતું નથી. બંગાળમાં અને પંજાબમાં પણ એનેજ ગણતી પરિસ્થિતિ થોડે ધણે અંશે છે. આમ મુસલમાન પ્રધાનને કાંઈ હિંદુઓ રક્ષણ પામી શકતા નથી. એમાં એમની આંખ આઝા કાન કરવાની રીત તો નહિ હોય? હિંદુ-મુસલમાનોના રમખાણોમાં ધણે ભાગે મુસલમાનો કરતાં હિંદુ વધારે મરે છે, ધાપલ યામ છે અને લૂંટાય છે. આતું કારણ શું?

હિંદુઓ આત્મરક્ષણ કેમ કરી શકતા નથી?

દરેક જગ્યાએ જુઓ તો વધારે પ્રમાણમાં હિંદુઓ પૈસાવાળા ને મિલકત-વાળા છે. તેમની સંસ્કૃતિએ ને ધર્મે કરીને તેઓ નીતિના રાહમાં માનવાવાળા છે. ગાયની પૂજા કરવી ને પારકી સ્ત્રી તરફ આંખ ન ઉઠાવવી એવો પેગામ તેમની નાડીઓમાં ધબકારા મારી રહ્યો છે. તેમની નીતિની ભાવનાએ અને મમાજરચનાની સ્વચ્છતા કામગીરાજવાની ઇચ્છાએ, વિધવાવિવાહનો જોઈએ એટલા પ્રમાણમાં પ્રચાર નથી. આમ નીતિ-ન્યાયના સિદ્ધાન્તોની છુદ્ધિપૂર્વક વિવેચના નહિ કર્યાં પરિણામે તેઓ જડ અને નમાલા જાન્યા છે.

કાયા ને માયા સાચવી રક્ષણ કરવાં છે!

શ્રી. ગોવર્ધનદાસે અલકંકિરોરીના રક્ષણ બાજતમાં કહેલું કે “કાયા ને માયાને સાચવી રક્ષણ કરવું અનુકૂળ નથી નીવડતું.” આ વાત આપણા હિંદુઓને લાગુ પડે છે. મુસલમાન કામ ધર્મને નામે કે પોતાના મોવડીના આદેશને અનુસરતાં ‘કાયા ને માયા’ની દરકાર કરતી નથી. અને તેઓને

નિર્લજ્જ હુમલો કર્યો. બાઈ ગભરાઈ ગઈ. એનું સ્ટેશન આગ્યું એટલે એ ઊતરી પડી. મારે પણ એજ સ્ટેશને ઊતરવાનું હતું.” અત્યાર સુધી ચુરુદેવ ઢાંકારો ભણતા જતા હતા. હવે તેમણે પોતાનું હૃદય ધાલવી દેલું, કે “આ વાત કહેવાને તું અહીં જીવતો કેમ આવ્યો?” એટલે કે હિંદની એક દીકરીની છેડતી કરનારને તેમ કરતાં રોકવાને તારે જાન આપવો. જોઈતો હતો.

હિંસક કે અહિંસક ભાવના

મહાત્માજી સોલજરોના વર્તન સંબંધે લખતાં છેવટે લખે છે: “લોકોમાં જો હિંસક કે અહિંસક પ્રતીકીય ભાવના હોય તો એક પણ માણસ, કાળો, કે ગોરો, એક પણ છોકરીને તેની મરજી વિરુદ્ધ અડવાની હિંમત કરી શકે નહિ.” આથી વધારે મહાત્માજી શું લખે? જોનોની આખરે હિંસક કે અહિંસક પદ્ધતિએ પણ ખયાલવીજ જરૂરની છે. પણ એ હિંમત, ચુલામ દેશમાં ક્યારે દર્શાવે દેશે?

સ્વામીનારાયણ મંદિરના ઝગડા કોર્ટે

લગભગ છેલ્લાં વીસ વર્ષથી સ્વામીનારાયણ મંદિરના ઝગડાઓએ વિષમ સ્વરૂપ લીધું છે. લાખો રૂપિયા કોર્ટકચેરીઓ ને વકીલોના ઘર ભેગા થયા છે. પરંતુ હજી એના કારભારીઓને એનો થાક નથી લાગ્યો, જાણે એનો નગ્નો ઊતર્યો ન હોય તેમ એ ઝગડો, કથાના રાક્ષસની માફક એક કપાય છે ત્યાં બીજો ઊભોજ થાય છે. સદાજનનંદ સ્વામી જેવા મહાસમર્થ સુધારક, અધ્યક્ષ, નીચલી વર્ષમાં જુઓરો સુધારો કરનાર, ઓપરેશનના નીતિ-નિયમમાં આવેલી શિથિલતાને જગાડનાર, ચોર લૂંટારૂઓને કંઠી ખંધાવનાર, ધર્મની છાજ લાવનાર યુગપુરુષને ગયાં હજી તૂટાં દોઢસો વર્ષ પણ નથી થયાં, એટલામાં એમણે સ્થાપેલા ધર્મમાં આ જાતની ગદી આવે અને તેને એ ધર્મના સત્સંગીઓ ખરદાસ્ત કરે એ ઝોછી ચરમતી વાત નથી!

ક્યાં છે એ મરદ-સત્સંગીઓ?

જે સત્સંગીઓ ગાદીના આચાર્યના કારભારમાં જરા પણ વાંધા ભરેલું જોતાં સહન ન કરી શકતા, જેમણે લક્ષ્મીપ્રસાદ જેવા આચાર્યને પવિત્ર ગાદીનો ત્યાગ કરવાની ફરજ પાડી, જેમણે ધર્મને કાળે પોતાનું બધું આપવાની તૈયારીઓ જતાવેલી, એવા સત્સંગીઓ હવે ધર્મમાં છે કે નહિ? હોય તો જળ્યાતા કેમ નથી? કે પછી જંધાને સમૈયા ઉપર જાય ત્યારે વંદામાં જળ્યાતાની, પ્રસાદની, જમણની કે ગોદાં-લાકડાં અને વાસણની જરૂરીયાત આડે આવતીને ઊભી રહે છે? અત્યારે જે દાવાઓ થાય છે તેણે બીજા સાધુ

પાળાએને ખાનગી મિલકત કરતા બનાવી દીધા છે તે તે ખાનગી ગૃહસ્થો—
જેઓ સત્સંગી હોવાનો દાવો કરે છે તેમને—તે ત્યાં જમે મૂકે છે. ખાતાં
પંડાવે છે તે વસુલ કરવા દાવા પણ કરે છે. આવા ખાનગી મિલકત કરનાર
સાધુઓને તે તેમને ટેકા આપનાર ‘સત્સંગી’ઓને ઉધાડા પાડનાર કેઈ મરદ
સત્સંગીઓનો કેમ અભાવ જણાય છે?

હવે એ લક્ષ્મીગંગાને બીજે વાળવી જોઈએ.

આમ કાર્ટ-કચેરીઓમાં લાખો રૂપિયાના ધુમાડો ઘાય છે, હાથન ભોગ
જંગોડાય છે તો એવા અવળા માર્ગના ખર્ચા બંધ કરીને એનો સદુપયોગ
આ જગતમાં થશે ખરો? આશ્વના ડો. કુકના-રાણવાળા-દવાખાનામાં કેટલાય
સાધુ, પાળા, બ્રહ્મચારી દરદી તરીકે આવે છે. ભાતભાતનાં ને જાતજાતનાં
દરદના ભોગ ખતેલા હોય છે. ગાળ્યા વગર પાણી ન પીવે કે રાતું લુંગડું
જોઈને જેમને અપવાસ કરવા થોડે એવા ત્યાગીઓ આમ ‘આભાસ’માં ખેંસે
છે. શરંગી વાત એ છે કે આવો લક્ષ્મીનારાયણના પ્રતાપવાળો-ધનવાન ધર્મ
એક સારી હોરિપટલ ચલાવી શકતો નથી. મુંગદ બલાકામાં અગોડ હોરિપટલ
ચલાવી શકાય એવો એનો પૈસો છે, આવક છે, મિલકત છે. સંપ્રદાયનો પ્રચાર
કરી શકે એવી પાઠશાળાઓ ક્યાં છે? એમની આખો તળેજ આશ્વંદમાં
પન્દેશી ગિશનો કામ કરી રહ્યાં છે. જેમાંના કેટલાકને સ્વામીનારાયણ મંદિરવાળા
ઉપયોગ પણ કરે છે. એ મિશનો નિશાળો, બોર્ડિંગો, બાળઉછેરની સંસ્થાઓ,
વિધવાગૃહો, તૃકતાઓને સારૂ આશ્રપરચાનો ચલાવી રહ્યાં છે. ત્યારે આ
સ્વામીનારાયણ: સંપ્રદાયવાળા શું કરે છે? જો એ ધર્મના મોવડીઓ ધર્મ-
ધેણછા છોડી, ધર્મધર્ષણને નેવે મૂકી, ચાલતી આવતી પ્રજાલિકાને તરછોડ
આપી ગઢાર પડીને એમને ધર્મ જે વિનાશ તરફ દોડી રહ્યો છે તેને નહિ
જાણે તો એ ધર્મનો વિનાશ મોંતરવામાં એ ભાગીદાર બની રહ્યા છે. બાકી
ધર્મને નામે કાર્ટ-કચેરીએ આવા અટાપટા એનાય એને સત્સંગીઓ માનસી
પૂજા કરે કે દહાડામાં કેટલીય વાર રંગાન કરે તોપણ અક્ષરધામ તો દૂરજ
દૂરજ રહેવાનું.

જગતને શુદ્ધેવની જરૂર છે

શુદ્ધેવ સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોરની તળિયત ખૂબજ ચિંતાજનક બની ગઈ
હતી. આખા ઇન્દુસ્થાનમાં નહિ પણ દેશપરદેશથી એમને સુવાણ થાય અને
તેઓ હજી વર્ષો સુધી આપણી વચ્ચે રહે એવી દરેકની દીલથી પ્રાર્થના હતી.
મહાત્માજીને બ્યારે શુદ્ધેવની ગંભીર માંદગી સંબંધી તાર મળ્યો ત્યારે

તેમણે વળતા તારથી જણાવ્યું, “ઈશ્વર હજી એમને થોડો સમય જગતની જનતાને માટે રાખે એવી પ્રાર્થના છે. અગાઉ આપણી પ્રાર્થના એણે સાંભળી હતી, હજીયે સાંભળે એવી આશા છે.” સત્પુરુષની ઇચ્છાઓ ક્યારેય અંજળ નતી જણી નથી. ગુરુદેવની તળિયત સારા સુધારા ઉપર છે એમ છાપાં જણાવે છે. હજી ગુરુદેવ આપણી વચ્ચે લાંબા કાળ સુધી રહે એ આપણે ને જગત સારું અનિવાર્ય જરૂરની વાત છે.

મહાત્માજી અને સત્યાગ્રહ

ગાંધી તા. ૧૭:૧૦:૪૦ના રોજ મહાત્માજીએ ધડેલી યોજના અનુસાર, સીધી લડત ઉપાડવાનો આરંભ શ્રી. વિનોબા ભાવેને હાથે વર્ધાધી પાંચ માઇલ પર આવેલા પવનાર ગામમાં થયો છે. લડતની કુલ જવાબદારી મહાત્માજીને સોંપવામાં આવી છે. હવે હિંદને સ્વરાજ અપાવવા અને બ્રિટિશ ધૂંસરી નીચેથી છુટકારો અપાવવાને મહાત્માજી જે ગાર્ગે હાકલ કરે એ પ્રમાણે અનુસરવામાં જ હિંદને ઉદ્ધાર છે. જેમને એમની યોજના સતોષી ન શકે તેમને ગાંધીજી કહે છે, “ધીરજ રાખો ને જે થાય તે જુઓ. મળે તે સંચનાઓનો તમારી બધી શક્તિપૂર્વક અગલ કરો. તમારી ભુદ્ધિ આની સામે બળવો કરતી હોય તો જહાર નીકળી જઈને તમારે રસ્તે પ્રજાને ફેળવવાનો માર્ગ લો. એમ કરીને જ તમે કાર્યની સાચી સેવા કરશો. એમાં સરળતા હશે, શરાતન હશે, અને એ જળદાયક થઈ પડશે.....સતિનાયક એક માણસ કરે છે કે ઘણા એ મુદ્દાની વસ્તુ નથી. જાકીના લોકોએ તો તેને તેમની પાસેથી માગવામાં આવે તેવો ટેકા જ આપવાનો હોય છે.” મહાત્માજીની આ સૂચનાને સહુ કાઈએ વધાવી લેઈ પોતાની દેશ પ્રત્યેની દૂરજ બજાવવા ન ચૂકવું જોઈએ. આવા અવસર ફરી ફરીને નથી આવતા.

નોંધ: શરદાઋતુનાં તાવ-ખાંસીને લીધે ઠેરઠાક દિવસોથી પથારીવશ થયો છું અને તેથી એવો ભય હતો કે-આ અંક પ્રસંગકથા વિના જ કાઢવો પડશે. પણ એવામાં ભાઈ નટવરલાલ દવે મારી સહાયતાએ આવી ચઢ્યા અને તેમણે ઉપરની પ્રસંગકથા લખી આપી. આ એમના બહુકૃત્ય માટે હું તેમનો ઉપકાર માનું છું. —તંત્રી

શ્રી વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર

તા. ૮-૬-૪૦ને રોજ શ્રી વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળની વ્યવસ્થાપક સમિતિની બેઠક ખરોદના દોડ વાગ્યે તથા વાર્ષિક સામાન્ય સભાની બેઠક સાડા નણ વાગ્યે ભળી હતી.

વ્યવસ્થાપક સમિતિમાં (૧) વિદ્યાલયની પાઠશાળાના ખહેલા માળના અત્યારે સુધી મંગેલા ખર્ચને તથા તેની ઉપરના મેડાના આસારે રૂ. ૩૩ હજાર મળી એકઠરે રૂ. ૬૩ હજાર પાઠશાળાના મકાન ખાતે મંજૂર કરવામાં આવ્યા. (૨) મંત્રીશ્રીએ રજૂ કરેલા શિક્ષકાનિવાસના પ્લેનને સહેજ ફેરફાર સાથે બહાલી આપવામાં આવી. (૩) લઘુએ અંગે મોંઘવારીને કારણે જોગે રૂ. ૩૦ મળતા હોય તેમના વેતનમાં મોંઘવારી શરૂ થઈ ત્યારથી તે રહે ત્યાં સુધી રૂ. ૩૦નો વધારો કરી આપવામાં આવ્યો. (૪) જાનાલખના કાગને અંગે જે શિક્ષકોને અને શિક્ષિકાઓને રૂબરૂ અને એવા બીજા રજાઓમાં પણ આવેલા વખત કાગમાં રોકાઈ રહેલું પડે છે, તેમની આકસ્મિક ૨૦ દિવસની રજાઓ વધારીને ૩૦ દિવસની કરી છે. તથા (૫) મંડળ પાસેની શિક્ષકોમાંથી રૂ. ૫૦૦૦૦ અર્થે પચાસ હજાર રૂપિયાની રકમનું રોકાણ અમદાવાદે મ્યુનિસિપાલિટીના 'બોર્ડ' ખરીદ કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે.

વાર્ષિક સામાન્ય સભા : (૧) મંત્રી તરફથી રજૂ થયેલા ૧૯૩૯-૪૦ના ગિવેદનને તથા એડિટ થયેલા દ્વિમાસને સભાં આગળ વાંચવામાં આવ્યાં. (૨) મંડળના વર્ષાગ્રંથની ૧૨મી કલામ હમાં 'સદ્ગત શેઠશ્રી મનસુખલાલ જગનલાલ દુરંદેશજીના દુરંદેશજીમાંથી એક' એ શબ્દો પછી 'સ્વર્ગસ્થ જીવકાર-જાણ કન્યાવિદ્યાલયનાં દાતા થી મફતલાલ મમલલાલ અગર તેમના નામ તરફથી નીચેલા એક' શબ્દોનો ઉમેરો કરવામાં આવ્યો છે. (૩) આજુ વર્ષને માટે મંત્રીશ્રી તરફ શ્રીમતી ચરદુબેન જી. ગજમુંદાર અને શ્રીયુત રાવજીલાલ મ. ખટેલની નિમજ્જી કરવામાં આવી છે.

વિદ્યાલય સમાચાર

ગોંધી જયંતી : તા. ૨૮મી સપ્ટેમ્બરથી તા. ૨૭ ઓક્ટોબરના દિવસો માનનીય શ્રી. મોરારજી દેસાઈ, શ્રી. મંગળદાસ પંડ્યાસા, શ્રી. અંબુલાલ ડોકટર અને શ્રી. હરિમોહન દેસાઈનાં પ્રેરણાત્મક પ્રવચનો સાથે જીજ્ઞાસામાં આવ્યા

હતા. વચમાં તા. ૨૬મી-રોજે-ડોક્ટર દાધરજીના આચાર્ય શ્રી. ગિરિનાથંકર ભટ્ટ, બી. એ. એમના સંગીતકીર્તનનો લાભ પણ મળ્યો હતો. સાથે સાથે વિદ્યાલયની બેનોને રજાદેલી બીજો, ખાદી અને ગ્રામોફોનોની માંદિતી મેળવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે એવું એક નાનકડું પ્રદર્શન પણ મેળવવામાં આવ્યું હતું. સપ્તાહને અંગે વિદ્યાલયની વિદ્યાર્થીનીઓ તથા શિક્ષકોએ ગંજીને કુલ ૫૫ લાખ વાર સૂતર દાંતું છે.

મુલાકાતો: મુંબઈ સરકારે નીમેલા પ્રૌઢ શિક્ષણના પ્રમુખ શ્રી. શંકરરાવ ભાગવત તથા તેમની સાથે કામ કરતાં ડીપાર્ટમેન્ટનાં જેન ઉમાદેવી તેમજ ગિરનારીઓમાં કામ કરતાં મીસ ઓરડીન અને મીસ રાસ, એમણે વિદ્યાલયની મુલાકાત લીધી હતી. શ્રી. હરભાઈ ત્રિવેદીએ પણ એક દિવસ આવી શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીનીઓ સાથે શિક્ષણ સંબંધી રમુજ વાતો કરી હતી.

સંગીતાચાર્ય પંડિત જીકારનાથની ભાંચલીની મુલાકાત: સંગીતના નાન્ય ઉપામક પંડિત જીકારનાથ ઓગસ્ટ મહિનામાં મુંબઈમાં દુબઈમાં દુબઈમાં જતા એકમ કરવાને પ્રવાસે નીકળ્યા હતા. એ પ્રવાસમાંથી સમય ન હોવા તો વિદ્યાલયના આગ્રહને વશ થઈ એઓ શાળામાં પંધારેલા. વિદ્યાલયની તો માટે એ મદાનુભાવે પ્રેરણાત્મક આશીર્વાચન આપ્યાં હતાં.

વિદ્યાલયમાં રમઝો તથા પ્રવાસ: વિદ્યાલયમાં તા. ૧૦મી ઓક્ટોબરથી ૧૦મી નવેમ્બર સુધી દિવાળીની રમઝો છે.

તા. ૧૦મી ઓક્ટોબરથી વિદ્યાર્થીનીઓ નીચે મુજબ પ્રવોસે જશે.

૧. ખંભાત	પહેલી એપ્રિ	પાંચ દિવસને પ્રવાસે
૨. ઉત્કલેશ્વર	બીજી એપ્રિ	" " " "
૩. પાવાગઢ	ત્રીજી અને ચોથી એપ્રિ	" " " "
૪. આણં	પાંચમી અને છઠ્ઠી એપ્રિ	બાર દિવસને "
૫. કાઠિયાવાડ	સાતમી અને અનુવિનિતા	પંદર દિવસને "

વિદ્યલ કન્યાકેશવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૯:૧૦:૪૦

શરદ્દેવેન મજમુંદાર,
રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,
મંત્રીઓ

આ પત્રિકા આજુદ અરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે,
શ્રી. શરદ્દેવેન મજમુંદાર માટે છાપી. તા. ૧૨:૧૦:૪૦

૧૯૮૭

માગસર

પાટીદાર

વર્ષ ૧૮

અંક ૨

સામાન્ય રીતે સત્ય એટલે સત્ય બોલવું એટલું જ આપણે મમલજો છીએ. પણ આપણે વિશાળ અર્થમાં સત્ય શબ્દ યોગ્યો છે. વિચારમાં, વાણીમાં તે આચારમાં સત્ય એ જ સત્ય. આ સત્ય સંપૂર્ણપણે સામજિકનારને જગતમાં ખીજું કંઈ જાણવાપણું નથી ગ્રહેવું. કેમકે જ્ઞાનમાત્ર તેમાં સમાયેલું છે એમ આપણે હિચ્છીએ. તેમાં જે ન સમાય તે સત્ય નથી, જ્ઞાન નથી; પછી તેમાં ખરો આનંદ તો હોય જ ક્યાંય? આ કસોટી વાપરતાં શીખી જઈએ તો આપણને દુગ્ધત ખબર પડે કે કંઈ પ્રવૃત્તિ કરવા યોગ્ય છે, કંઈ ત્યાજ્ય છે; શું જોવા યોગ્ય છે, શું નથી; શું વાચવા યોગ્ય છે, શું નથી.

('મંગળપ્રભાત,' પૃષ્ઠ ૧૦)

ગાંધીજી

તન્ત્રી: નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ,
'પાટીદાર' મન્દિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છુટક નકલના ત્રણ આના

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પાટીદાર મથુભાઈ પટેલે છાપ્યું અને
જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૧૧:૪૦.

સમાવેશ

લેખ

લેખક

સામાજિક સંડો	ભાઈ સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	૪૯
વિરોધી બળો	„ ઈશ્વર પેટલીકર	૫૨
દયાળુ-આગ	‘લોહાણા હિતેચ્છુ’	૬૦
સમાજ, તારે પાપે	ભાઈ મંગળદાસ હીરાચંદ શાહ	૬૬
દૃષ્ટિગિદ્ધનો તર્કાવત	„ ચિમનભાઈ મૂ. અમીન	૭૧
પરદૃષ્ટનો પ્રશ્ન	„ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૭૬
	„ ખુશાલભાઈ કાળિદાસ	૮૧
ચર્ચાપત્ર	„ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ	૮૬
અંચપરિચય	‘પાટીદાર’ મંદિર	૮૧
પ્રસંગકથા	„	૮૬

મૂચના

એનોને તથા વિદ્યાર્થીઓને ઓછે લવાજમે ‘પાટીદાર’ આપવાના ફંડમાં આશ્વંદ ન્યુ જનરલ હોરિપટલના ડૉ. ઈશ્વરભાઈ પટેલે રૂ. ૩, હુઝિંગાથી ભાઈ મહીજીભાઈ લાલાજીએ (શિ. ૧=) રૂ. ૦-૧૦-૦ અને આલેયી ભાઈ આશાભાઈ જી. પટેલે રૂ. ૦-૬-૦ મોકલ્યા છે તે ઉપકાર સહિત સ્વીકાર્યા છે.

૨. એનોને વિનાયકવાજમ ‘પાટીદાર’ આપવાના ફંડમાં, એનો ‘પાટીદાર’ વાચે એ દિતજનક છે એમ માનનાર ભાઈએનો, ઉદારભાવે પૈસા મોકલે.

૩. પરદેશમાંથી અથવા દેશમાંથી જેમનાં લવાજમ હજી આવ્યાં નહીં તે તુરત મોકલી દેશે એવી આશા છે.

૪. નતામા, ઉપનામના, અપૂર્ણ, પેન્સીલથી કે કાગળની, જે જાણું લખેલા લેખ સ્વીકારવામાં આવતા નથી.

૫. આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખોના કે ચર્ચાપત્રોના વિચારો સાથે તમે સહગત થાય છેજ, એમ માનવું નહિ.

૬. દર અંગ્રેજી માસની તા. ૧૦ પછી આવેલા લેખ તે પછીના અંકે મળું કરીને નહિ લેવાશે.

૭. નવા આદેશો કાર્ટકને અકિચી આદક થવું એ વધારે ફીક પડે એમ છે. જૂના આદેશો એકેક નવો આદક વધારી આપશે એવી આશા છે.

પાટીદાર

અત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

શુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

મં. ૧૮૮૭
વર્ષ ૧૮

આણંદ

{ માગશર
અંક ૨

સામાજિક સડો

જીવનનો વિકાસ કરવો એ જીવનનું ધ્યેય છે. એ ધ્યેયને પહોંચી વળવા મન રચતું છે. કર્મવીર ગાંધીજીએ સંપૂર્ણ નિશ્ચય કરી સત્યાસત્યનો વિચાર કરી સત્યની શોધમાં જીવનવિકાસ કર્યો છે. આજે તે મહાન લેખાય છે, તે પૂજનીય છે એટલું જ નહિ, પણ તે પ્રેરણામૂર્તિ છે. કુદરતને ત્યાં બધાંય સમાન છે. ત્યાં રાય અને રંક, ઉચ્ચ અને નીચ, ધનવાન અને ધનહીન બધાંય સરખાં છે. એમાં અપવાદ ગિલકુલ નથી. પ્રભુ માર્ગદર્શક છે, અવ-રોધક નથી. ધર્મરે સર્જેલી સૃષ્ટિ એ મહાન શાળા છે. તેમાં જોવાનું છે, જાણવાનું છે, અનુભવવાનું છે. પણ એની પાછળનો ઉચ્ચ આદર્શ જીવન-વિકાસ છે, માનવતાની પૂર્ણતાને-પ્રભુતાને પહોંચવાનો છે.

લગ્ન એટલે 'પ્રભુતામાં પગલાં ભરવાં.' શ્રી. નાનાલાલનું એ વાક્ય છે, જે લગ્નથી પ્રભુતાને પહોંચાય એનું નામ આદર્શ લગ્ન. લગ્ન એટલે શરીર સાથે શરીરનું, મન સાથે મનનું, હૃદય સાથે હૃદયનું અને આત્મા સાથે આત્માનું જોડાણ. એનું નામ લગ્ન.

વાસ્તવિક રીતે વિચારતાં ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી કેટલાય પ્રભુતાને પહોંચ્યા છે. અને એટલેજ લગ્ન એ ધર્મ ગણાયો. લગ્નવિધિ એ ધાર્મિક ક્રિયા મનાઈ. લગ્ન એ સંસ્કાર છે, કરાર નથી. લગ્નજીવન એ નિર્ગળ, પવિત્ર હશે તો ત્યાંજ પ્રભુતા છે. પણ ધર્મને નામે ધર્મિય પોષામાં અને લગ્નની પવિત્ર વેદી ઉપર નિર્દોષ જાળક-જાળકીઓનાં બલિદાન દેવાય છે.

મુક્ત દશામાં સ્વેચ્છાએ ગમે તેમ વિદ્યરતા માનવીએ ધીમે ધીમે પોતાના જીવનવિકાસ માટે મર્યાદાઓ બાંધી અને તે સંસ્કૃતિને પામ્યો. 'ગૃહવ્યવસ્થા',

કુટુંબવ્યવસ્થા અને સમાજવ્યવસ્થા માટે તે વખતે નિયમો થયા. હિંદુઓમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એવા વર્ણો જાંધાયા. જનતાના ક્ષત્રિયને ખાતર આ સુંદર વ્યવસ્થા થઈ, પણ કાળે કરીને નાની નાની ઝાતિઓ ઉપસ્થિત થઈ, વધી પડી. ઉચ્ચનીચનાં, કામી બેદનાં, મતમતાંતરનાં મંડાણ જાંધાયાં, ગંધુત્વભાવ જાંધે થયો. અત્યારે પણ તેનાં વિષમ પરિણામ આપણે ભોગવીએ છીએ.

તે કાળે બ્રહ્મચર્યાશ્રમને વધુ મહત્તા હતી. જાળક ગોચર ઉમરનું થાય ત્યારથી તેને આશ્રમમાં મૂકવામાં આવતું. આશ્રમનું શુદ્ધ વાતાવરણ બ્રહ્મચર્યા પાળવાને માટે અનુકૂળ થઈ પડતું; અને તેથી તેનું શરીર સુદૃઢ જનતું. આ રીતે શારીરિક વિકાસ થતો. જ્ઞાન પણ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ જ અપાતું, તેથી ગાનસિક તે નૈતિક વિકાસ થતો ને પુખ્ત ઉમરે તે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતો.

અત્યારે આપણી આનુજાનુનું વાતાવરણ બેદરશું તો નરુ' બદોથી મહેકી ઊઠ્યું છે. સહશિક્ષણ આપતી શાળાઓમાં તેમજ પ્રાથમિક શાળાઓમાં પણ ક્યાં કહ્યુંપિતતા માસમ નથી પડતી? અરે, આપણાં ઘરોનો, આપણાં સમાજનો બ્રહ્મચર્યાની દૃષ્ટિએ વાસ્તવિક વિચાર કરીશું, તોય નરી મનમનાટી ઉપગમે તેવી રિયલિટી જણાયો. આમ સંસ્કૃતિને સ્થાને વિકૃતિ આવવા પામી છે. વૈશ્ય-કોઈકરો કહે છે કે મનુષ્યનું આયુષ્ય દિવસે દિવસે ક્ષીણ થતું જાય છે. ત્યાં બ્રહ્મચર્યાનો અભાવ હોય ત્યાં આમ જને એ દેખીતું છે. વડીલો વડીલોની ફરજ ચૂક્યા છે, નાનાં નાનાં જાળકોને ઢીંગલા-ઢીંગલી પેટે પરણાવી દે છે. ઢીંગલા-ઢીંગલીનાં જીનજવાળદાર લગ્નોના લાદવા લેવાય, ત્યાં શક્તિના વિકાસને સ્થાન હોયજ ક્યાંથી? પતિપત્નીની પસંદગી કરવાની રહેજ ક્યાં? તેમજ પતિપત્ની પરસ્પર એકજીન પ્રત્યેની ફરજે ચૂકનાં અસંતોષ અને અસમાનતા આવેજ.

આજે બ્રહ્મચર્યાના આદર્શનો લાગીનો લુકો થઈ ગયો છે. પ્રજા ધીમે ધીમે નજણી જનતી આલી છે. સર્વોત્તમ શક્તિસંપત્તિનો સદુપયોગ કરતાં આપણને નથી આવડ્યો. કેટલીય અજવિકસી કળીઓ રોળાઈ જાય છે, કેટલાંય જીવન હિંમતિય થઈ જાય છે, તે કોની દૃષ્ટિ ગદારની વાત છે? આમ ત્યારે સમાજ અવગતિને પથે પડે, વડીલો વડીલશાહી વાપરી પોતાની ફરજે અદા ન કરી શકે, ત્યારે તેનું વિષમ પરિણામ તેમનાં જાળકોને ભોગવતું પડે, ત્યારે દોષ કોને દેવો? માનવજાતિમાં ત્યારે ઓગતિ ઉપર અન્યાય થાય, સ્ત્રી એટલે કેવળ કામલોહુપના, વિષયવાસના પોષવાની પૂનજી, પુરુષના હાથમાં રમકડું જને, એનો માલિક જની પુરુષ એનો રવરજંદીપણે ઉપયોગ

કરે, માસિકીદકથી ઝો ઝોના ઉપર જળાતકાર કરે, ઝોના ઉપર જોહુકમી કરી અમાનુષી જુલમ ગુનરે, પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા ઝો ઝોના ઉપર પ્રપંચગળ પાથરે, ત્યારે તેનો ઉદ્ધાર કેમ થાય?

આપણા સમાજનો કાગદા જુઝો. આપણે સ્ત્રીપુરુષોના હકની સમાનતા વિસારે ખૂટી છે. સ્ત્રી વિધવા થાય એટલે પુનર્લગ્ન ન કરી શકે, તેણે જળાતકારે વૈધવ્ય પાળવું જ પડે. પણ પુરુષ તો વિધુર કે સધુર દશામાં પણ એક તો શું, પાંચ પાંચ વાર પરણી શકે, ઝો ક્યાંના ન્યાય? સાઠ વર્ષનો ડાસો સોળ વર્ષની કિશોરી સાથે લગ્ન કરી તેને વૈધવ્યના કીચડમાં ધકેલે, તોય તેણે વૈધવ્ય પાળવાનું; ઝોને માટે જવાબદાર કોણ? પુરુષ કે સ્ત્રી? ઝોની જાતનાં લગ્ન તે લગ્ન કે પ્રપંચ?

વડીલો, વિચારો, તમારે તમારાં જાળકાને સુખી કરવાં હોય તો જાળઉછેર તરફ દુર્લક્ષ ન આપો. જાળક અને જાળકીને પોતાની જવાબદારી અદા કરી શકે એવી કેળવણી આપો. સમાજ સ્ત્રીઓને કેળવણી નહિ આપવામાં જલ્દી જ અન્યાય કર્યો છે.

વડીલો, તમારે તમારાં જાળકાનું લગ્નજીવન સુખી કરવું હોય તો પરસ્પર પસંદગી કરવાની તક આપો. જાળલગ્નના ખૂરા ટિવાજને દફનાવી દો. વડીલશાહી ન વાપરો. પૈસાને લોભે અસંસ્કારી યુવાન માથે સંસ્કારી કન્યાને થા સંસ્કારી યુવાન સાથે અસંસ્કારી કન્યાને લગ્નગ્રંથીથી ન જોડે. સંસ્કારનાં, સ્વભાવનાં તેમજ વયનાં કળેષાં ન કરો. તમે તમારો સ્વાર્થ તજી દો. અવરોધક નહિ જનતાં માત્ર માર્ગદર્શક જનો. બંનેને એકબીજાની પસંદગી કરવાની તક આપો.

ગૃહસ્થજીવન સુખી કરવું હોય તો પતિપત્ની પ્રત્યે સમાનતાની દૃષ્ટિ કેળવવી અનિવાર્ય છે. અસંતોષ કે ઉગ્રતા નહિ, પણ સહિષ્ણુતા અને પરસ્પર માનકારી લાગણી કેળવાય તો જ ગૃહજીવનની સુંદરતા માણવી શક્ય જશે. નહિ જેવાં કારણોથી જનતા કજીઆંતો પણ આજ દૃષ્ટિએ અંત આવે. અને એ જ રીતે સંસાર પતનને પંથે નહિ, પણ ઉન્નતિને પંથે ચઢે.

વડીલો વિચારે, યુવાનો ચેતે, નીતિને જદલે અનીતિને ન નોતરે, અનીતિથી અવનતિ થશે. નીતિના નાશ સાથે આપણા પોતાનો જ નાશ થશે.

અવિદ્વા

સોમાલાલ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ

વિરોધી ખજો

[સ્વતંત્ર છતાં ગયા અંકમાં 'રૂઢિગંધન'ના અનુસંધાન તરીકે-લેખક]

પ્રેતભોજનની કુરૂદિ સામે જોદાદ જગાવ્યા પછી નરેન્દ્ર બેસી રહેવા નહોતો ઇચ્છતો. રૂઢિગંધનના લોખંડી અકોડાને તણતડ તોડવા માટે મહા-સભાવાદી પ્રધાનમંડળે ઉપાડેલું પૌઢશિક્ષણનું પગલું પ્રચાર કરવામાં વધુ સફળ થશે તેમ તેને લાગ્યું.

લોકો લાલુચા હોય તો બીજું તો હીક, પણ પોતાનું દિત-અદિત તો મમજે, એમ માતી એણે રાત્રીશાળા અજાવવા શિક્ષકોની મદદ લેવા ધાયું.

એ નિશાળમાં ગયો ત્યારે હેડ માસ્તરે પૂછ્યું: 'કેમ કાર્ડ પાર્ડ જોઈએ છે?' પોસ્ટનું કામ એ કરતા. અને તેમના અતડા સ્વભાવને લીધે પોસ્ટના કામ સિવાય કોઈ તેમની પાસે જતું નહિ, એટલે એમનો એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક હતો.

નરેન્દ્રે કહ્યું: 'ના, મારે આપની સાથે થોડી વાત કરવી છે.' જાળકો માથે આખો દહાડો માથાકૂટ કરતા મારતર થોડીક શું વધારે વાતથીય કંટાળે તેમ ન હતા. તેમણે કહ્યું: 'બોલો.'

ઊંચા રહેઝાં નરેન્દ્રે કહ્યું: 'એમ ઊંચાં ઊંચાં વાત ધાય એમ નથી.'

મુખી સિવાય કદી કોઈનેય આસન ન આપતા મારતરે પોતાની આગળ પગ લાંબા કરવા પડેલા ટેગલને જતાવતાં કહ્યું: 'બેસો.'

નિશાળને બીજે ખૂલે જોડેલા શિક્ષકે પોતાની પાસે પડેલા રૂદ્ધને મોકલવાનું કહ્યું. પણ મારતરે તેનો અસ્વીકાર કર્યો. એ ત્રણ વર્ષ એકી સાથે પાસ થઈ રીનિયર થઈ ગયા ત્યારથી એમને પોતાની હુદ્દિનું અભિમાન હતું, એટલે એમની સત્તા નીચેની નિશાળમાં કોઈ એમની સામે છાતી કાઢીને બેસે તે એ કદીયે સાંખતા નહિ.

નરેન્દ્ર ન છૂટકે ઊંચા ટેગલ ઉપર પગ લટકાવીને બેમનાં, મારતર સામે જોઈ બોલ્યો: 'તમારી મદદની જરૂર છે.'

નરેન્દ્રના પ્રેતભોજનના સુધારાને જખના મારતરે કહ્યું: 'તમારા સુધારા વાળા બેગા અગારું કામ નહિ. અમે તો સરકારી નોકર રહ્યા એટલે કોઈના બેગા ન લગાય.'

નરેન્દ્ર: 'આમાં કોઈના બેગા લગવાનું નથી. આ તો પ્રજાનું કામ છે.'

મારતર: 'પ્રજા બેગા લગાએ તો સરકારી નોકરી રહે ખરી!'

નરેન્દ્રને એમની પાસેથી કામ ન લેવાનું દોન તો એનું ઊછળતું લોહી

ક્યાનું' ય ઠીક દેત : 'પ્રમના માણસો તો અત્યારે પ્રધાનો છે, પછી નોકરી કાણ લેઈ લેવાનું છે?' પણ એણે શાન્તિ રાખી કહ્યું : 'આ તો સરકારી કામ કહે તોય ચાલે.'

સરકારી શબ્દ સાંભળી કંઈક સાંભળવાની માસ્તરે ઇતેમ્મરી બતાવી : 'કહો ત્યારે.'

નરેન્દ્ર : 'આપણે રાત્રે નિરાળ ચલાવીએ તો...'

નરેન્દ્રનું વાક્ય એમ ને એમ ગઈને માસ્તર જરાડી બિડ્યા : 'ના બાઈ, ના. એ તો હું સમજી ગયો. અણણેને લખાવવાનું ધર્તિંગ નીકળ્યું છે. ઉપ્પુટી સાહેબે એ તમારા પ્રૌદશિક્ષણ માટે પુછાવ્યું હતું, પણ મેં તો ચોકખું જણાવી દીધું કે અહીં કાઈ તેનો લાભ લે તેવું નથી.'

થાકે ખાઈને એ આગળ બોલ્યા : 'જખ મારી આ માસ્તર થયા તો! જે આવ્યો તે કશું જોસતો આવ્યો! પુસ્તકાલયો, તો કહે માસ્તર ચલાવે! દવાખાનું, તોય માસ્તર! જળિયા કાણે નથી ટંકાવ્યા તેની યાદી, તોય માસ્તર કરે! કપાનીનની ટીકડીઓ લોકોને કાણ વહેચે? ઢોરગણુત્રી કાણ કરે? ધર ઉપર નંજર કાણ લખે? વસાતગણુત્રી કાણ કરે? તો કહેશે માસ્તર! ને ખાડી હતું તે તમે રાત્રીયાળા લેઈ આવ્યા. આટઆટલું કામ કર્યા પછી અગારે તે બેસંછાકરના રહેવું કશે કે નહિ!'

નરેન્દ્ર સમ્મતાનો જવાબ આપ્યા સિવાય ચાલતો થયો. એ ગયો એટલે માસ્તરે શિક્ષકોને પોતાની પાસે બોલાવી કહેવા માંડ્યું : 'જેયું! આ બે ચોપડી લખ્યા એટલે સેવા કરવા નીકળ્યા. રાત્રે લોકોને લખાવે, જાણે એના બાપના નોકર હોય તેમ. બણો તો બણો, નહિ તો પડો ખાડામાં. પૈસા મારી ખાવાના હોય ત્યારે પટેલ-તલાટી-દેજદાર જાણે. કોક દહાડો ખાર્યું જગતા તેય મારાં બેટાંએ જાંધ ક્યું. હું કંઈ એના બાપનો દયાએલો છું? ચોકખું સંભળાવી દીધું!'

વાન પૂરી થઈ એટલે ટેબલ ફરતા બિલા રહેલા શિક્ષકો ચાલ્યા ગયા.

નરેન્દ્રે એ વાત ઉપર બે પાંચ દહાડા વિચાર કર્યો, એવામાં એણે વર્તમાનપત્રમાં વાંચ્યું કે પ્રૌદશિક્ષણની તાલીમ માટે શુજરાત વિદ્યાપીઠમાં વર્ગ ખોલવાનો છે. એની એક મુસ્કેલી દૂર થઈ. પણ એક ને બદલે બે ત્રણ જણ તાલીમ લેઈ આવે તો કામ સંગીન થાય. એણે સુનીભાઈને વાત કરી : 'મામમા જલદી મુખારો કરવાનો એક સરળ ઉપાય છે.'

મુખારો જાણતમાં સદાય ઉત્સુક રહેતા સુનીભાઈએ પૂછ્યું : 'કયો?'

નરેન્દ્ર : ‘રાત્રીશાળા ચલાવી લોકોને લખતાવાંચતા કરીએ, તો એક પંચ ને દો કાજ થાય. આપણા વિચારો ઝંટ અમલમાં આવશે.’

ચુનીલાલએ કહ્યું : ‘રાત્રે તો હું નવરોજ છું. હું ચ મદદ કરીશ.’

‘પણ એમાં એક મુશ્કેલી છે. આપણને લખાવતાં આવડે નહિ ને અવળી રીતે લેઈ બેસીએ તો લોકોમાં નહિ આવડે એવી બીક પેસી જાય, પણ એનો એક ઉપાય છે. વિદ્યાર્થીઓમાં એનો વર્ગ નીકળવાનો છે. જે જઈ આવીએ તો?’

ચુનીલાલ : ‘કેટલો વખત?’

નરેન્દ્ર : ‘મેં માસની પહેલી તારીખથી એક મહિનો.’

ચુનીલાલએ સંમત થતાં કહ્યું : ‘તો તો આવું. હમણાં બેત્રીનું કંઈ કામ નથી.’

નરેન્દ્ર અને ચુનીલાલ પ્રૌઢ શિક્ષણની તાલીમ લેવા ગયા, ત્યારે ગામના લોકો જાણે કંઈ ના જોયું હોય તેવું કંઈક લાવશે તેમ માની બેઠા. બીજી બાજુ ગામમાં પોતાનો સોટો ચલાવતું છોટાલાલનું મોવડીગંડળ પોતા ઉપર એની શી અસર થશે તે વિચારતું હતું.

વીરાલાલ : ‘છોટાલાઈ! પેલો નરેન્દ્ર કંઈ બીજું ધાંધલ મચાવવાનો છે કે શું?’

ગોકળલાલ બોલ્યા : ‘ખરૂં છે, છોટાલાઈ! એ એટલો હોત તો હીક, પણ તેમાં પેલો ચુનીલાલ બહોલો એ વધારે ખરાબ. એ તો કોઈની શરમ રાખે તેવો નથી.’

જેસંગલાલ જૂતકાળના પ્રસંગનો દાખલો લેઈ બોલ્યા : ‘અને આ એક વાતમાં ન જોયું? જે વરસમાં તો બારમાં બંધ થઈ ગયાં. મેં દિસાળ ગણ્યો તો દસ બારમાં ન થયાં, તેમાં આપણા બે દળર રૂપિયા વ્યાજે ફરતા અટકા પડ્યા. માટે કંઈક એવું કરો કે મારા બેટા પછી ગામમાં કંઈ માયું જ ન મારે.’

વીરાલાલએ ફરી પૂછ્યું : ‘પણ અમદાવાદ એ શું લેવા ટળ્યા છે?’

પોતાના મંડળના સર્વ સભાસદોની વાત સાંભળ્યા પછી પ્રમુખસ્થાનેથી છોટાલાલ બોલ્યા : ‘હવે તો આપણે આંધળેબહેર કરી ખાતાં ઉપર અંશુકા ચંપાવીએ છીએ તે નહિ ચાલે.’

સર્વથી વધુ ધીરધારનો ધધો દરતા જેસંગલાલ બોલ્યા : ‘હે! શું કહો છો?’

છોટાલાલ વધુ લાડકાવતાં બોલ્યા : ‘હેં શું? જધા બણીને દેખતા થયા એટલે તમારા પાછલા દિસાળનાં નળિયાં ને તળિયાં તપાસશે.’

પણ થોડા વિચાર પછી એ સર્વ અશક્ય લાગ્યું હોય તેમ જેસંગભાઈએ કહ્યું : 'આટલી મોટી હિમરે તે શું એમના આપણું કપાળ બચાવના છે? ને એ બચવા નવરાય ક્યાં મુઆ છે?'

છોટાભાઈ : 'તમે તો માનપુરની જહાર નીકળો ત્યારે ખજાર પડે ને? સાજરમતી જેલના કેદીઓને બચાવવા માંડ્યા તો પછી આ લોકો બચશે એમાં શી નવાઈ?'

'શું કહો છો?' ખોટાં પાડી લીધેલાં પોતાનાં ખાતાં રદ થશે કે શું, તેની ચિંતા કરતા જેસંગભાઈ બોલ્યા.

ગોકળભાઈ : 'એટલા બધા સુધરી જશે તો ખારમું તો રહ્યું, પણ લગ્નમાં ય દેવું કરી ખર્ચ કરવાના નહિ.'

પણ પ્રૌઢશિક્ષણ સફળ થાય તો એનું પરિણામ શું આવે તે સમજતા છોટાભાઈ બોલ્યા : 'પછી તો તમારી પટલાઈ પણ ક્યાંથી રહેશે?'

'એટલે આજકાલનાં એ છોકરાં કરશે એ થશે એમ?' ખોતે નહિ કંપેલી રિયલિટિ આવશે, એ સમજી વીરાભાઈ ખીજ્યા.

છોટાભાઈ : 'હવે તો એ લોકો રાત્રે રાજ બેગા થવાના, એટલે ધીમે ધીમે એવો પ્રચાર કરશે કે લોકો એમની આંખેજ નોવાના. મને તો એ બચશે એની ચિંતા નથી, પણ આપણા મટી એમના થશે, અને આપણી સામે ક્યારે માથે એ ય શું કહેવાય?'

જેસંગભાઈ : 'છોટાભાઈ, કંઈક ઉપાય કરો, નહિ તો એ લોક આપણા ધોળામાં ધૂળ નાખશે!'

પોતાને કાવાદાવામાં એકો માનતા છોટાભાઈએ કહ્યું : 'એ આવીને શું કરે છે, તે જોયા પછી એમનો ઘાટ ઘડું છું.'

નરેન્દ્ર અને સુનીભાઈ તાલીમ લેઈ આવે તે પહેલાં છોટાભાઈએ તેમની ત્રિરૂઢ પ્રચારનાં ચક્રો ગતિમાં મૂક્યાં. ગામમાં વાડીલાલ શેઠ સૌથી મોટા વેપારી હતા. એમની દ્વારા જધા વેપારીઓને કાસ્ટમાં લેઈ, આવતા પાણી સામે પાળ બાંધવાનો તેમણે વિચાર કર્યો.

છોટાભાઈએ શેઠને પોતાનું દંધિયાર જનાવતાં કહ્યું : 'શેઠ, હવે થોડા દહાડા ઘંડી વાંટીચૂંટી કરી લો.'

શેઠ ચોપડો બંધ કરતાં કહ્યું : 'કેમ એમ બોલ્યા, છોટાભાઈ?'

છોટાભાઈએ વાત લંબાવી : 'ત્યારે તમે ગદગમાં રહો છો કે સીમમાં?'

શેઠ : 'તમારી જેમ જમને ગામની વાતો જોઈજ મળે છે?'

છોટાભાઈ: 'નહિ મળતી હોય તો ચોડા દહાડા પછી મળશે.'

'ના ના, તોય?' શેઠે આતુરતા બતાવી.

'હવે તો અભણને બળવાની રાત્રિસાળા નીકળવાની છે.'

'હા, સાંભળ્યું છે ખરું. જગજીવનનો નરેન્દ્ર અને ચુનીભાઈ કંઈક બચવા ગયા છે ખરા.' શેઠે બળવતા હતા તે જણાવ્યું.

છોટાભાઈ: 'લોકો બધા એટલે આંધળે બહેરું નહિ ચાલે.'

શેઠ: 'તેમાં અમારે શું? અહીં તો માલ આપવો છે ને પૈસા લેવા છે.'

છોટાભાઈ: 'પણ તમારો વેપાર રહેશે ત્યારે ને?'

શેઠ: 'તે એ વેપાર તો નથી કરવાના? ને કરશે તોય દરેકનું નસીબ ક્યાં જતું રહ્યું છે?'

છોટાભાઈએ શેઠની તો રેલો આવે તેમ તોપ મારી: 'વેપારેય લેઈ લેશે ને નસીબેય લેઈ લેશે. ભાઈ બધા, પણ એમને સારું કંઈ નોકરી તૈયાર કરી મૂકી છે? ગામમાં રહી બીજું એ શું કરશે? લોકોને બચાવવાનું તો એ પાંચ મહિના ચાલશે અને તેમાં જોછો પૈસો મળવાનો છે? એ તો કહે છે કે બસ મારે ગામમાં રહી સુધારો કરવો છે. જોટા રિવાજો કાઢી નાખી લોકોને દેવામાંથી છુટા કરવા છે. વેપારીઓ એમને લૂંટી લે છે એટલે સસ્તા અનાજની દુકાન કાઢી લોકોને જોછામાં જોછી દિંમતે માલ આપવો છે અને તેમના અનાજના વેચાણમાં વચ્ચે વેપારી જેવા દમલો કાઢી નાખી સીધો સારો ભાવે માલ વેચી આપવો છે.'

શેઠ કંઈ ન બોલ્યા એટલે એમની કચ્ચાસ રહી ન જાય તેથી એમણે ઉમેર્યું: 'વેપારમાં જોટ આવશે તોય એમને શી પડી છે? મહત્તનાં ઉછેદીઆં મળ્યાં છે, નહિ તો જગજીવન આ ધાંધલ કરવા દે?'

મળે જીત્યું હોય તેમ શેઠે કહ્યું: 'કરે તો ના ન કહેવાય.'

આ પછી જનને ધીમે ધીમે વાતો કરી. છોટાભાઈએ શેઠને ચેતવ્યા કે આવું ધાંધલ ગામમાં પેસે તે પહેલાં જધા વેપારીઓને જણાવી દેવું, દરેક પોતાના માલકોને શિખામણ આપવી કે આજના ઉર્જાજળાં છોટરાં બેગા બળશે તો કાઈ ઉધાર મીડું નહિ આપે.

બીજી જાન્યુ જગતામાં વિરુદ્ધ પ્રચાર કરવા છોટાભાઈએ મનોરભાઈને કામ સોંપ્યું હતું. પોતે ઉધાડા ન પડે ને ધાણું કરવું એ પ્રચાર જેવો તેવો નથી. ક્ષણિયામાં સાંજે બધા ચાલ્યા પાછા દુકો પીતાં તમાકા મારતા હોય

ત્યારે મનોરભાઈ એમને સોંપેલું કાર્ય દ્વાયમાં લેતા : ‘જાણ્યું કે મરઘાભાઈ, પેલો જગજીવનનો નરેન્દ્ર અગદાવાદ કેમ ગયો છે?’

મરઘાભાઈ : ‘કહે છે તો ખરા કે આવીને અભણ હશે તેમને રાતે ભણાવવાનો છે.’

જકોરભાઈ : ‘ના ભણ્યા તે પરતાઈએ છીએ. આટલી ઉમરે થોડું ધણું આવડે તો સાફ ખરું.’

અરણી દિશાએ પ્રચાર થતો જોઈ મનોરભાઈ તડૂક્યા : ‘શું તમે જ જકોરભાઈ, સાચું માનો છો?’

‘ત્યારે?’

‘એ તો બધું પોલપોલ! ધર્તિગ છે ધર્તિગ!’

‘શું કહો છો?’ કંઈક નવું સાંભળી જકોરભાઈએ પૂછ્યું.

મનોરભાઈ : ‘જોડું કહું છું? દરેક સ્વાર્થી છે.’

જકોરભાઈ : ‘લોકોને ભણાવવામાં એને શો ફાયદો?’

મનોરભાઈ : ‘ધૂળ ભણાવવાનો છે? એ તો બધું ઉતરવાનું!’

જકોરભાઈ : ‘એમાં ઉતરવાનું ક્યાં છે?’

મનોરભાઈ : ‘એ જ ખુશી છે ને! અત્યારે ગાંધીના પ્રધાનો છે એ તો તમે જાણો છો ને?’

‘એ તો છે સ્તો.’

‘એમણે આ ભણાવવાનું કાઢ્યું છે. રાત્રે દિવાળત્તીનું ખર્ચ થાય તે સરકાર આપશે.’

મરઘાભાઈ : ‘એ તો જાણુ સાફ.’

મનોરભાઈ અકળાઈને બોલ્યા : ‘સાફ તો છે સ્તો! પણ આપણા લોકો સારા હોય ત્યારે ને? ગણ સ્વરાજની ચળવળમાં ગાંધીને ગદાને લોકો ન્યાસ ન થઈ ગયા?’

‘ઘણા ય.’ સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ જાણ્યા નગર જકોરભાઈએ કહ્યું.

પોતાના પાટા ઉપર ગાડી આવી જાણી મનોરભાઈ બોલ્યા : ‘તેવું જ આ. અત્યારે ભણેલા અહીં તહીં ટિપ્પાવ છે. એમને કોઈ નોકરી નથી આપતું એ તો આપણે જાણીએ છીએ. આ નરેન્દ્રે પેલું ‘ગેન્ડુવેટ’ કહે છે ને? તેની પરીક્ષા આપી છે. પાસ થયો કે નહિ તે જણાવ્યું નથી. પણ કોઈ સાલ નપાસ નથી થયો એટલે પાસ તો થશે. હવે નોકરીમાં પેસી જવા ફરે છે.’

મરઘાભાઈએ શંકા ગતાવી : ‘પણ આગ કરવાથી કોણ નોકરી આપવાનું છે?’

મનોરભાઈએ સમજણ પાડી: ‘આપણે એ બહેનના કાવાદાવ, ઓછા સમજીએ છીએ? હું કયાંથી જાણું? પરમ દહાડે વાડીનાલ રોકના દાવામાં સાક્ષી પૂરવા ગયો હતો, ને સ્ટેશન માસ્તર શેઠ જોડે વાત કરતા હતા, તે સાંભળ્યું. માસ્તરેય અંગ્રેજી બહેનના એટલે એ તો એકબીજાને વાત કરે ને? નરેન્દ્રે અગદાવાદ જતાં એમને કહ્યું હતું કે: ‘આ તો જાણું’ પોલપોલ છે. ગાંધીવાળા પ્રધાનો છે એટલે ‘માદી પહેરી, આવું રાત્રે બણાવવા જેવું’ એ પાંચ મહિના ક્યું’ અને પ્રધાનો તો હમણાં જામડાંમાં ફરે છે, એટલે એકાદ વખત ગામમાં બોલાવી લાવી ઉપર ઉપરથી બાકાત બતાવ્યો, એટલે બેડો પાર! એક સર્ટિફિકેટ લખી આપે એટલે એ નોકરી!’

બેદી જાતમીથી ફોદા થઈ ગયા હોય તેમ મરઘાભાઈ બોલ્યા: ‘જઈ તમે જાણી લાગ્યા, મનોરભાઈ!’

મનોરભાઈ: ‘અને મારા બેટાએ ગામમાં કેવી વાત ઉડાડી છે! જાણે બોકાને બણાવી એમનું બહું ન કરી નાખવાના હોય!’

પોતાની એક આંખ ફાડવાથી પાડોશીની એ આંખ ફૂટતી હોય તો વગર સ્વાર્થે કાણો થતા તૈયાર રહેનારની માફક મરઘાભાઈ બોલી બીક્યા: ‘આપણે લીધે એને મફતની નોકરી મળવાની હોય તો ચેતતા રહેવું.’

આ પ્રમાણે ખાસ પ્રૌદશિકણની વિરુદ્ધ નહિ, પણ બોકા એમના ભેગા ન બળે તે માટે તેની વિરુદ્ધ વાતાવરણ તૈયાર કરી રાખ્યું. તોપણ નરેન્દ્ર અને યુનીભાઈએ રાત્રિયાળા ચાલુ કરી ત્યારે વિરોધનાં વાદળ ધીમે ધીમે રિખેરાઈ જઈ સફળતાનો ચંદ્ર એની ચઢતી કળાએ પ્રકાશવા લાગ્યો. બીજાં ગામોમાં સ્ત્રીઓના વર્ગ ચાલે છે તેમ અહીં થઈ કરશે તો તેમને વરસોડે ચઢાવાશે, એમ માની બેઠેલા છોટાભાઈ એમાંય સફળ ન થયા. સ્ત્રીવર્ગ ન નીકળ્યો.

એક વખત ફોજદાર સાહેબ ફેરણી ઉપર આવ્યા ત્યારે છોટાભાઈએ કહ્યું: ‘સાહેબ, હવે તો આ ગામમાં તમારા જજ નહિ પાડે.’

ન સમજતાં ફોજદાર પૂછ્યું: ‘સી જાણત?’

છોટાભાઈ: ‘હવે અહીં તો થોડા દહાડામાં સ્વરાજ્ય આવવાનું.’

મહાસભાવાદી પ્રધાન મંડળ આવ્યું ત્યારથી પોલિસખાતાનો સોટો નરમ પડ્યો હતો, એટલે ફોજદારે કહ્યું: ‘દજુ અહીં તો સાફ છે કે આવીએ છીએ ત્યારે લાકુષ મળે છે. બીજાં ગામોમાં તો માંડું’ આખરે ત્યારે આ ગાંધીના પ્રધાનો થયા, એમણે તો આમારી પાસે થોડીધબી સત્તા હતી

તેય લેઈ લીધી. એ તો કહે કે: 'પોલિસ તો લોકોની સેવા કરવા માટે છે; આપણે તો પ્રજાના સેવકો છીએ.' પછી શું થયું? ત્રણ મહિને પેલા કાસુ-ગિયાંએ કંઈ દરા રૂપિયા લાંચ આપી હશે, તેને ડીમેડ કરી નાખ્યા ફાજદારમાં ઉતારી મૂક્યો.'

છોટાભાઈ: 'દુવે તો અહીં ૧૫૫-એવું થવાનું છે. નરેન્દ્ર કરીને એક બળેલો પાક્યો છે, તે બસ આખા ગામને સુધારી દેવાનો છે, એવણ મહિનાથી લોકોને બચાવવાનો ધંધો લેઈ બેઠો છે.'

વાત સાંભળી ફાજદારે કહ્યું: 'એમાં તે શો નવાઈ કરી? આ પ્રવૃત્તિ તો ગામડે ગામડે ચાલે છે.'

છોટાભાઈએ તે મામેનો વંધો રજૂ કર્યો: 'ગીળ' મામે તો થવાનું હશે તે તમે, ૧૫૫ અહીં તો એ બદલને લોકોને બેગા કરી એ ઉશ્કેરી મૂકવાનો.'

મહિને દહાડે એકાદ વાર એકાદ કલાક ગામમાં આવો જતા ફાજદાર એમની ઊંડી વાત ન સમજ્યા, એટલે પૂછ્યું: 'એ તમારી સામે શું ઉશ્કેરી મૂકવાનો છે?'

છોટાભાઈ: 'ફાજદાર સાહેબ, હજુ તો તમે ગામની ખાખત બાચુતા નથી. એક વાર તો એણે બારમાં ગંધ કરવાનું તૂટ બિલું કરી નાતમાં લામલા પડાવ્યા. વળી હવે એણે બાચુવવાનું ધાંધળ મચાવ્યું છે. દોને ખખર કે કાસ બીડીને એ લોકોને એવું નહિ શિખવાડે કે લોકોને લીધેલા રૂપિયા આપશો નહિ? તમારા જેવા અમલદારો સામેય ખોટું ખોટું નહિ બરાબે તેનો શી ખાતો?'

આટલું જણાવ્યા છતાં ફાજદાર સાહેબ ન બોલ્યા, એટલે એમણે પોતાનો જે મૂળ ઉદ્દેશ હતો તે કહ્યો: 'સરકાર વિરુદ્ધ લોકોમાં પ્રચાર કરે છે, એવો આરોપ મૂકીને આ બધું ધાંધળ દગાવી દેવાય એવું કંઈ કરો ને.'

જૂનો-નવો જમાનો જોએલા ફાજદાર બોલ્યા: 'સુખી, એ પહેલાંનું ફાજદારી ખાતું બૂલી ગયો. તે વખતે તો ગમે તેણે સાહુકાર હોય તોય ચોરામાં બોલાવી એ ગણેા બાંડી હોય તોય કોઈ પૂછનાર નહિ. અને અત્યારે તો મેં ના કહ્યું? મૂળ ધણીજ બીડીને એવું કહે કે અમે તમારા સેવક છીએ, પછી અમારું શું ચાલે? તેમાંય રાત્રિશાળાની યોજના તો સરકારે હાથ ધરી છે, એટલે એમાં વાંકુંચૂકું કરવા જઈએ તો નોકરીજ ખોટ બેસીએ. ગાંઠે પહેલાંની વાત તો બૂલીજ ગયો.'

છોટાભાઈને એ છેલ્લો પાસોય ઉધો પડ્યો. ગામડાંને દૂર રહ્યાં રહ્યાં નિહાળતા કવિઓ, કલાકારો, લેખકો, દેશસેવકો, વગેરેને શુભમાંય અશુભ જોતાં વિરોધી જળોની કેટલી કલ્પના આવે? પ્રૌઢ શિક્ષણનો વિરોધ? કોઈ સાચું માને? વિકાસને રૂંધતી દિવાલો ગ્રામસેવકના માર્ગમાં તો કેટલીય પડી છે, પણ નરેન્દ્રે એ જાંધો વિચાર ક્યાં પછી કામ ઉપાડ્યું હતું. અને સાચી ધગસને, પ્રતાપે પ્રૌઢશિક્ષણ સફળ થતું ચાલ્યું.

ગામડાંમાં પડેલા વિરોધી કંટકોને વાળીઝૂંડી સાફ કરવાનું કામ આજના યુવકોનું છે. આજનો યુવક એ ધર્મ જાગરો?

નેદ્રા (તા. પાદરા)

ઈશ્વર પેટલીકર

દયાળી-બાગ

એક આદર્શ સંસ્થા

[સ્વામીનારાયણના કારભારીઓ જ્યાં કરી લાખો રૂપિયા કોટકચેરીઓ ને વધીલોના ધરભંગ કરે છે, તે વિષે મયા અંકની પ્રસંગકથામાં (પૃષ્ઠ ૪૬ ઉપર) ટકોર કરી હતી અને તેમની લક્ષ્મીગંગાને કંઈક દાનમાર્ગે વાળવાની સૂચના કરી હતી. ક્યે તો એ અને બીજા ધનાઢ્ય સંપ્રદાયના આચાર્યો અને કારભારીઓને એવા દાનમાર્ગનું સૂચન મળે એટલા માટે એક સંપ્રદાય એ દિશામાં ફેરવું કરી શકે તે બતાવવા નીચેના 'લોહાણા હિતેશ્વર'માંનો લેખ અહીં ઉતાર્યો છે. —ત્રી]

[હું દમાં સેંકડો સંપ્રદાયો છે. એ સંપ્રદાયો આધુનિક પ્રગતિને ચોખ્ખા ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક અને આધિકૌતિક ઉન્નતિને માર્ગે લેઈ જતા હોય એવી મારી માન્યતા નથી; પરંતુ સધારવામી સંપ્રદાય જે રીતે એના એક લાખ અનુયાયીઓને શ્રેષ્ઠ નાગરિકો બનાવે છે અને ધાર્મિક શિક્ષણ આપે છે તે મને આકર્ષક લાગ્યાં. હું દમણનાં પ્રવાસે નીકળ્યો હતો. આત્રામાં મેં દયાળી-બાગની સંસ્થા જોઈ. મને એ ખૂબ ગમી. એનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન મહેર વાચકો પાસે રજૂ કરવા રમ્મ માગી લેઉં છું.

સને ૧૮૬૧માં શ્રી સધારવામી સંપ્રદાયની સ્થાપના શ્રી સ્વામીજી મહારાજે કરી હતી. તેના પાંચમા પુરુષ થી સર આનંદસ્વરૂપ સાહેબજી મહારાજે ૫૨મ વરસ ઉપર શ્રી દયાળી-બાગની સ્થાપના કરી છે. શ્રી સધારવામી સંપ્રદાય એકશ્રી સંપ્રદાય છે. જાને સમય થી પરમાત્માની સમૂદપ્રાર્થના કરવી એ દરેક સત્સંગી ઉપર ફરજિયાત છે. ૫૨મ વરસ ઉપર થી સાહેબજી મહારાજે

આ ધાર્ગિક સંસ્થાને લેકોપયોગી સંસ્થામાં ફેરવી નાખવા પ્રયાસો કર્યા. એઓએ ૪ આદર્શ દયાળ-ખાગતી મંસ્થા બિની કરી એને પ્રકુલિત બનાવી છે. સને ૧૯૧૫માં ૪ એકર જમીન મેળવીને એનું મુદ્દત કરવામાં આવ્યું. હમણાં એનો વિસ્તાર ૩૫૦૦થી ૪૦૦૦ એકરનો છે લગભગ ૫૦૦૦ માણસો એ સંસ્થામાં વસે છે. ૧૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ હુન્નરકળાનું ને ઉદ્યોગોનું શિક્ષણ મેળવે છે.

મહાએ દયાળ-ખાગ મંસ્થાની, પાંચ હજાર રૂપિયા મતસંગીઓ પાસેથી મેળવી સ્થાપના કરી. હમણાં એના ઉપર ૭૫ લાખ રૂપિયા રોકાયા છે. એનો વિકાસ થશે સુંદર થયો છે. ૧ કોલેજ, ૧ હાઇ સ્કૂલ, ૧ હુન્નરઉદ્યોગની કોલેજ, ૧ કન્યા હાઇ સ્કૂલ, ૧ મોટી પશુશાળા અને ૫૨ ઉદ્યોગોનાં કારખાનાં દયાળ-ખાગ નિભાવે છે. સંસ્થા પોતાને માટે વિદ્યુતજળ મેળવવા માટે સ્વતંત્ર કારખાનું ધરાવે છે. સંસ્થાને માટે ચોકખું જળ પૂરું પાડવાની પંચ પોતાને ખર્ચે બાંધેલા પંપો અને નળોની બચરયા છે. પોતાના રહેવાસીઓની સગવડ માટે એક એક, સદકારી મંડળ, પોસ્ટ ઓફિસ, તાલ ઓફિસ છે. ૩૫૦૦ એકરની જમીનમાં અનેક કારખાનાં છે. અંદર હરવા ફરવા માટે માઇલોના પાકા રસ્તા છે. રહેવાસીઓનાં રમતગમત માટે મેદાનો છે. દવાખાવા માટે રાશ જમીયા છે. ૫૦૦૦ માણસોની વસતિવાળું પહોળા પાકા રસ્તાવાળું એ સુંદર નાનું શહેર આત્રાથી એક માઇલ દૂર વસ્યું છે.

આ મોટી સંસ્થા રાધારવમી સંપ્રદાયના સદ્ગુરુના ઉત્સાહ અને ચેતનાથી સત્સંગીઓ નિભાવે છે. કાર્યકર્તાઓ; પેન્શનરો અને મતસંગીઓને રહેવા માટે સદકારી ધોલો બગીચાવાળાં નાનાં રમ્ય ગૃહો બાંધવામાં આવ્યાં છે; તેમાં સદકારી ધોલો; રહેવાસીઓને ઉપયોગની સર્વે વસ્તુઓ મેળવવાના સ્ટોરો પંચ સલાજ નિભાવે છે. પહોળા નિશાળ રસ્તાઓ ઉપર નાના બગીચાઓથી શોભતા સરખી લીટીમાં બાંધેલા અને સર્વે સાધનો ધરાવતા નાના બંગલાઓ દીપી નીકળે છે. રસ્તાની બંને બાજુઓએ વૃક્ષો વાવેલાં છે. પાંચ જુદા જુદા વિભાગો વસાવી તેમાં નામો પ્રેમનગર, સ્વામીનગર, ચેતનનગર, કાર્યવીરનગર અને સંપન્નાશ્રયનગર પાડવામાં આવ્યાં છે. તેમાં એકમાં પેન્શનરો, બીજામાં કાર્યકરો, ત્રીજામાં શિક્ષણસંસ્થાઓ, ચોથામાં ઉદ્યોગનગર અને પાંચમાં પશુશાળા અને દૂધમાખણ-શાળા છે.

પોતાને માટે સ્વતંત્ર વીજળીનું કારખાનું બિનું કરવામાં આવ્યું છે. એમાંથી શક્તિ મેળવીને રસ્તાઓ; ધરોમાં ને બહાર સંસ્થાઓમાં રોશની પૂરી પડાય છે. જાવન ઉદ્યોગસંસ્થાઓ પંચ આ વીજળીની શક્તિથી ચાલે છે.

એ પોતાની જ તેલની મિલમાં તેલ પીસે છે. પોતાની આટાની મિલમાં આટો પિમાય છે. પોતાનાં ખેતરોમાં શાકભાજી તૈયાર થાય છે. ફળ-ફૂલો પણ પોતાના બગીચામાંથી મળી શકે છે. પોતાની હોસ્પિટલમાં ઝિમારોની માવજત અને ચિકિત્સા થાય છે. પોતાના ટોરોમાં જિંદગીની સર્વે જરૂરિયાતો મળી શકે છે. પોતાની બેંકમાં શરારી વહીવટ ચાલે છે. પેન્શનરોને નિયમિત પેન્શન મળ્યા કરે છે. હિસાબ એવો તો ચોકસો ગણવામાં આવે છે કે કાંઈ જરા પણ આંચળી ચાંધી શકે નહિ. દિસાજ સર્વ નિયમિત રીતે ઓડિટ કરાય છે.

આધુનિક દાયકા રથાપેલા સુવાવડખાતામાં ફરજિયાત સુવાવડ કરવા જવાની જીજ્ઞા મોટે આગ્રા છે. આ સંસ્થામાં સ્વચ્છતા ઉપર ભારે ધ્યાન દેવામાં આવે છે. બધા રહેવાસીઓને સ્વચ્છતા શીખવવામાં આવે છે. આવા મોટા વિસ્તારના ૫૦૦ મકાનોમાં કે રસ્તાઓ ઉપર અથવા બાગબગીચાઓમાં ક્યાંયે કચરાનું નામ નહિ. ચારે તરફ ખૂબ કાળજીથી કચરો માફ કરી નાખવામાં આવે છે. સૌ સાદાં અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરે છે. સ્વાસ્થ્ય અને સુખશાન્તિના કાષ્ઠાનું જરાખર પાલન કરવામાં આવે છે. શ્રી. સાહેબજી મહારાજે શારીરિક અને માનસિક શિક્ષિ ઉપર ખાસ ભાર મૂકીને બધાં સંસ્થાવાસીઓને એ વિષયોનું ખાસ શિક્ષણ આપ્યું હતું. આંખે ચોટે તેવી સ્વચ્છતા સર્વત્ર છે.

આપણા હિંદુઓ શિસ્તપાલનમાં પછાત ગણાય છે. રેલ્વે સ્ટેશન, નાટક, સીનેમા, મેળામાં જ્યાં જાઓ ત્યાં એકબીજાને ધક્કામુક્કી આપતા સૌ જખાય છે. સૌ સૌના વારા મુજબ નિયમિત ગોઠવાઈને જવાની યુરોપની સુધરેલી પ્રત્નની ટેવે આપણી પ્રત્નમાં હજી આવી નથી. દયાળ-બાગની સંસ્થામાં આ દૂષણ મારા જોવામાં આવ્યું નહિ. પગાર લેવા જનારાઓ, પેન્શન લેવા જનારાઓ વારાફરતી ગોઠવાઈને જોભા રહે. કારખાનાંઓમાં પણ ક્યાંયે ધાંધલ નહિ, ધક્કામુક્કી નહિ. સૌ પોતપોતાનું કાર્ય સમજીને કરે. સૌ હથિયારોને પણ જોડવીને ચોક્કસ રથજે મૂકેલાં હોય છે. રૂસોનાં છોકરાછોકરીઓ અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં પણ આ શિસ્તપાલન જોવામાં આવ્યું હતું. નિયમિતતા, શિસ્તપાલન અને એકબીજા એ આ સંસ્થાના આદર્શો છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધાથી એનું પાલન કરવામાં આવે છે.

સંસ્થાનાં વિશાળ રથાપત્યો અને મિલકતો બધી સંસ્થાની જ છે. કાંઈ પણ સંબંધની ખાગી માલિકીની કાંઈ મિલકત નથી. દરેક જાગરને શિક્ષણ ફરજિયાત છે. વૈદિક તપાસ પણ ફરજિયાત છે. મફત સારવાર મળે છે.

આધુનિક ઢબના સુવાવડખાતામાં સૌ સ્ત્રીઓની ફરજિયાત સુવાવાડ કરાવાય છે. જાળકાને માત્ર પોપટિયા લખત્રા વાંચવાનું જ્ઞાન મળતું નથી, પરંતુ સૌને અમુક વય પછી પરીક્ષા પસાર કરી બાદ કારખાનાંઓમાં કામ કરવું પડે છે. ૭ માસ સુધી દરેક યુવક શિખાઉ રહે છે. પછી એનો પગાર ત્રીસ રૂપિયાથી શરૂ થાય છે. કામમાં જેમ જેમ પ્રવીણ થતો જાય છે તેમ તેમ એનો પગાર વધે છે. આ સંસ્થાનાં ઉદ્યોગમંદિરોમાં ૧૦૦૦ યુવકો કામ કરે છે.

દરેક ઉદ્યોગમંદિરનો એક વડો હોય છે. શરૂઆતમાં યુરોપથી શીખી આવેલા વિજ્ઞાન, રસાયણ અને વિદ્યુત્તત્ત્વા જ્ઞાતાઓ આ સંસ્થાઓના અધિકારીઓ નિમાતા હતા. હમણાં હવે અનુભવીઓને પસંદગી આપવામાં આવે છે. જાધા રહેવાસીઓ સવારના વહેલા અને સાંજે બ્યાખ્યાન હોલમાં પ્રાર્થના અને ઉપદેશ માટે ભેગા થાય છે. આ સત્સંગમંદિર ચાર વરસ થયાં આખું આરસપહાણનું બંધાય છે. હજી અપૂર્ણ છે. પાંચ વર્ષ બીજાં લાગશે. ઝોના ઉપર પચીસ લાખ રૂપિયા લગભગ ખર્ચ થવાનો અંદાજ સંભળ્યો છે. દિદ્દતું એક મહાન મંદિર જતરો. એમાં મૂર્તિ રાખતા નથી. માત્ર ચુરુનાં વચનો, પ્રાર્થના, ઉપદેશ ચાલે છે. પૂજા અર્ચના વગેરે નથી. મંદિરનો ખેત્રાન બહુ સુંદર છે.

સભાને પાણી ફૂવાઓમાંથી મેળવવું પડતું હતું. સરકારની મંજૂરી મેળવી એણે યમુના નદીમાંથી એક નહેર પોતાના સંસ્થાનમાં વાળી છે. એમાંથી સંસ્થાન માટે જોઈતું પાણી પંપ કરીને તથા સ્વચ્છ કરીને સૌને પૂરું પાડવામાં આવે છે. વિશાળ પશુશાળાનાં પશુઓને માટે ધામચારો પેદા કરવા માટે આ નહેરના પાણીનો ઉપયોગ ચાલે છે. ચારે તરફ બે હજાર એકરોમાં ખેતી કરવામાં આવે છે. શાક, ફળફૂલ ઉગાડવામાં આવે છે. અનાજ પણ પેદા કરવામાં આવે છે. ખેતીવાડી પણ આધુનિક ઢબથી કરાય છે. અનેક યુવકોને ખેતી શીખવવામાં આવે છે. ખેતીવાડીખાતું અનુભવી રનાતકના દાચ નીચે છે. તેમાં યંત્રો અને હેઠ્ઠી ઢબનાં ખેતીનાં સાધનો વાપરવામાં આવે છે. સંસ્થાની ચારે તરફ ખેતરોની લીલાશ રમણીય લાગે છે.

સભા પોતાના સભ્યોની જરૂરિયાત ઉપરાંત મોટી રકમના પાકા પદાર્થો તૈયાર કરે છે. કારખાનાંઓમાં તૈયાર જાનતા ખૂરો, વસ્ત્રો, રેશમી વસ્તુઓ, વિદ્યુત્તત્ત્વી વસ્તુઓ, ચાગડાં, ચેન્સિકો, ફાલ્ડરો, તીથો, ફાનસો, ફાઉન્ટે પેનો, બોલ્ડ ક્રેલી વસ્તુઓ, કાચનો સાગાન, સામડાનો સામાન, ચાકુ, છરી, કોટાઓ, સાજુ, તેલો, રંગો, વગેરે અનેક પદાર્થો બને છે. એ સર્વે પદાર્થો

અને ધર્મના બેઠ વગર સૌને દાખલ કરે છે. સૌ વિદ્યાર્થીઓને ફરજિયાત હોટેલોમાં રહેવાનું હોય છે. વિદ્યાર્થીઓના સ્વાસ્થ્ય ઉપર દેખરેખ અને સંભાળ રાખવા માટે ખાસ પ્રયત્ન કરાવ્યો છે. રમતમત, હોટી, ક્રિકેટ, ફૂટબોલની વ્યવસ્થા રખાઈ છે. વિદ્યાર્થીઓને પ્રવાસે લેઈ જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે દર હમર પુસ્તકોની મોટી લાઈબ્રેરી નિભાવે છે. એક સારું સંપ્રદરમાન - મ્યુઝિયમ પણ રચાયું છે. એક બેડ પણ વિદ્યાર્થીઓને રચાયું છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે એક હાઈ સ્કૂલ રચાઈ છે. તેને માટે સુદર સગવડો અને લંચ મોકલો છે.

સંસ્થાનું 'ઉદ્યોગખાતું' બહુ વિશાળ છે. જાવન જાતના ઉદ્યોગો માટે જાવન વિશાળ મકાનો બંધાયા છે. વર્કશોપમાં સેંકડો યંત્રો ગોઠવાયા છે. તેની પાછળ પંદર લાખ રૂપિયા ખર્ચ લાગ્યો છે. એના પેટામાં લુહારની બઢીઓ, ગાળવાની બઢીઓ, ધડવાની ઝેરણો, ઢાલો ઢાળવાની બઢીઓ છે. ખીજી તરફ વીજળીનાં યંત્રો, ફાંટાઓ, ગ્રીટ કરેલી વસ્તુઓ, ચમચા, ઝારા, છરીઓ, વિદ્યાન અને વૈદ્યકનાં સાધનો, ઝવેગત, સોનીકામ, રમકડાં, વીજળીથી ચાલતાં પ્રડિયાઓ જનાવે છે. અહીં જ સુનારકામ શિખવવાનો ને ફર્નીચર બનાવવાનો વિભાગ છે. જંગલમાં ચામડું કેળવવાનો વિભાગ છે. એને ખૂબ સ્વચ્છ રાખવામાં આવે છે. તેની પાડોશમાં ચામડાના ખૂટો, પેટીઓ, પટા, ત્રણે સામાન બનાવવાના મોટા વિભાગો છે. લાખોની કિંમતની ચામડાની વસ્તુઓ તૈયાર થાય છે.

કપાસનાં વસ્ત્રોની મિલમાં વીજળીથી ચાલતી લૂઓ ચાલે છે. તે સિવાય દામની ૧૫ શાખો છે. કંપની અમૃતસરમાં એક મોટી કાપડની મિલ ચલાવે છે. બિનનાં વસ્ત્રો અને રેશમનાં વસ્ત્રો વણવા માટે જુદા જુદા વિભાગો છે. દર જાર લાખ રૂપિયાની કિંમતની વસ્તુઓ ત્યાં તૈયાર થાય છે. જત જાતના પદાર્થો અહીં જાને છે. એ ઉદ્યોગમાં ૧૦૦૦ માણસો કામ કરે છે. તેમાં મોટે ભાગે વિદ્યાર્થીઓ છે. આને સરકારી આશ્રય સારો મળે છે. કાપડખાતાની જોડમાં 'મોર્ન', બઢીઆન, ગળપટા 'બનાવવાનું' કારખાતું છે. ફાઉન્ટેન 'પેનો' અને કેટલીક જાતનાં સૂક્ષ્મ યંત્રો અહીં જાને છે. આ સર્વે જાતની વસ્તુઓ બનાવવા માટે એક વિશાળ દસ્ય હોલ (Show room) જાંધેલો છે. વેચવા માટે જુદી દુકાન ખીજા ભાગમાં છે.

સલાની ટેકિનકલ એટલે હુતરઉદ્યોગની કોલેજ જુદી છે. એના મકાન પાછળ રૂ. ૪૫૦૦૦ અને નિવાસગૃહ પાછળ રૂ. ૬૦૦૦૦ ખર્ચવામાં આવેલ છે. મોટરો રીપેર કરવા, વીજળીનાં યંત્રો બનાવવા, વીજળીશક્તિનું 'ગોટું' કારખાતું

અને એંછનિયરિંગ ખાતું નિભાવવામાં આવે છે. ૧૧૦ એંછનિયરો એમાંથી પસાર થાય છે. ૪૭ એંછનિયરો મોટરની શાળામાંથી પાસ થયા છે.

દયાળ-બાગનું ટૂંકામાં વર્ષન કરવું એ એને સંપૂર્ણ ન્યાય નથી. પશુ-શાળામાં સરસમાં સરસ ગાયો નિભાવવામાં આવે છે. એ યુરોપિયન સોંટો પણ ખરીદી ગંગાવવામાં આવ્યા છે. લગભગ ૫૦૦ ગાયો ત્યાં છે. તે સિવાય ગામડીઆઓની ગાયોને પોતાની હકુમત નીચે લેઈ એમને પશુવાસનાની આધુનિક રીતો શિખવવામાં આવે છે. હિંદની પ્રખ્યાત જાતનાં પશુઓ મંગાવી તેના ઉપર અખતરાઓ કરીને સારી જાતો શોધી કાઢવામાં આવે છે.

આપણા મવેં ધર્મગુરુઓ આવી સરયાઓ રચાપતા હોય તો કેવું સરસ!

સમાજ, તારે પાપે

કાળી ભગ્નર જેવી અમાવાસ્યાની ધોર અંધારી રાત્રી હતી. રાત્રીના બાર વાગ્યા હતા. બહાર જતુઓનો કસકસ કરતો અવાજ પણ અંધ થઈ ગયો હતો. એક ટાંકણી પડે તોય અવાજ મંભગાય તેવી ધોર રાત્રી, સૂતકાર રૂપે વલે જતી હતી. તે વખતે એક ઘરમાં રાત્રે ફાનસના અજવાળામાં ત્રણ વ્યક્તિ કંઈક બોલી રહી હતી.

‘લે, આ પી જા.’ દાંપ્તીભાઈ બોલ્યા..

‘શું છે?’ સારદા બોલી.

‘તારાં કરેલાં કર્મોનું પ્રાપચિત્ત.’

‘એટલે?’

‘અરીજ.’

‘સા માટે?’

‘રાંડ, પાછી ‘સા માટે’ પૂછે છે?’ વિગ્યાસક્ષીએ ટહુકાર કર્યો.

‘પણ મેં એવું કયું બોલું કર્મ કયું છે?’

‘તારું શરીર તો જો.’

‘એ કરનાર કોણ?’

‘આજ દવે, જલદી પી જા.’ દાંપ્તીભાઈ પોતાનું કરેલું કર્મ ખુલું પડે પારી વચમાં બોલ્યા.

‘હાવો.’ સારદા બોલી. તે જીવનથી કંટાળી હતી. દુઃખદ જીવન રીતી રીતીને વિતાવવા કરતાં એક વખત મરી જતું તે શું બોલું છે? તે પી મધ.

“આ ગધુંય ‘સમાજ, તારે પાપે!’” કહી તે સદાને માટે આ લોક છોડી પરલોક પહોંચી ગઈ.

*

*

*

શારદાના પિતા ગોપાળદાસે પોતાની પુત્રી શારદા માટે પૈસેદરે ‘સુખી એવા કુળવાન હાથીલાઇના પુત્ર જયંતિલાલને પસંદ કર્યા હતા. જયંતિલાલને આ બીજી વારની પત્ની હતી. જયંતિલાલની પહેલી પત્ની મરણ પામી કે તરતજ ગોપાળદાસે કુળના મોહમાં અંબજી શારદાનો વિવાહ જયંતિલાલ સાથે કર્યો. તે વખતે હકીકત બંધનનાર ધણાંયે ગોપાળદાસને કહ્યું :

‘ગોપાળદાસ, તમે બૂલ કરો છો.’

‘કેમ, શી બૂલ કરે છું?’ જાણવા છતાં ગોપાળદાસે પૂછ્યું.

‘આના કરતાં શારદાને બીજો દો તો?’

‘તો આ શું બોલું છે?’

‘તમને ખબર નથી કે જયંતિલાલને લપંડર ક્ષયનો રોગ છે?’

‘તે મૌ મરી જશે, મારા લાઇ. પરંતુ કુળ સાથે મળવું મુશ્કેલ છે.’ કહી તેમણે વાત ગંધ રાખી.

આ વાત શારદાએ જાણી ત્યારે તેના દિલને સખ્ત આઘાત લાગ્યો. પરંતુ તેનાથી તેના પિતા આગળ ઓછું બોલાય તેમ હતું? તેથી તે મનમાં ને મનમાં બળીને રહી. ગોપાળદાસે કુળના મોહમાં તણાઇ શારદાને પરણાવી પણ દાંધી અને તેના દિલનું બળિયન કુળના મોહવચ્ચમાં અપાયું.

શારદા પરણીને સાસરે ગઈ, કે થોડાજ દિવસમાં ગોપાળદાસ મરણ પામ્યા. શારદાને સખ્ત આઘાત લાગ્યો, કારણ કે તેની માતા તો નાનપણમાં જ મરી ગઈ હતી અને જે પિતા પોતાને આશરો રૂપ હતા તે પણ મરણ પામ્યા.

જયંતિલાલનો રોગ પણ દિવસે દિવસે વધતો જતો હતો, તેથી શારદાને વધુ ને વધુ બેચેનમથ્થ થતી. જે જયંતિલાલ જાય તો તેનું કેાણ? આ કારણે તે મૂઠ જોવી જતી ગઈ. તે પ્રભુની સ્તુતિ કરવા લાગી; પરંતુ એમ કાંઈ એ મરીગતો બેઠી ઓછુંજ સાંભળે છે! થોડાજ દિવસમાં જયંતિલાલ પણ રામચરણ ચમ્પ ગયા. શારદા ગાંડા જોવી ચમ્પ ગઈ. તેને તો માત્ર આ ગધું સિનેમાનો ચિત્રપટ જોતી હોય તેવું લાગ્યું, જાણે સ્વપ્ન જ! તે બાળવિધવા બની.

*

*

*

‘અહીં વાત જાણી કે?’ શ્રીલક્ષ્મીએ નદીને ઓતારે પાણી ભરતાં ભરતાં વાત કરી.

‘કાની વાત કંઈ છે?’ મીડીએ પૂછ્યું.

‘અરે! જ્યાં દે તેની વાત, એ તો હવે છેલ્લે વંદી ગઈ છે.’ મધુરીએ વાતમાં વાત મિલાવી કહ્યું.

‘અહીં તેની સામુ વિજ્યાથીયે નહિ કહેવાતું હોય?’ ગંગા બોલી.

‘પણ શી વાત છે? તે તો કહે?’ અમ્મણ રસિકી બોલી.

‘હો, આ તો જાણતાંય નહિ હોય!’ શોભનાએ ફરીથી ટટકાર કર્યો.

‘ના, હું તો કંઈ નથી જાણતી, બેન.’

‘તો સાંભળ, કાલે મારી જોડે તે પાણી ભરવા આવી હતી. વચમાં પેલો રસિકો મળ્યો, તેણે તેને બોલાવી અંગે તે ગઈ પણ. અને કેટલી બધી વાર વાતો કરી? હું ફરીથી પાણી ભરવા આવી ત્યાં સુધી. પછી મેં બોલાવી ને કહ્યું: સારદા, ચાલો હવે ગલુ થયું, ત્યારે આવી.’

‘જોમ? જોમ? પેલો તેના ગામ વાળો રસિક ને?’

‘હા.’

‘તે કાંઈ ખગર કહેવા આવ્યો દરો?’

‘ના અહીં, તેનું ને આવું’ ગન જોક થયું છે.’ શોભના બોલી.

આગળ બાપજી યાવ તેટલામાં તો સારદા પાણી ભરવા આવી; એટલે બાપજીનો થોડો જ ભાગ ભજવવો ગાફી રહ્યો. ગાંધાં પાણી ભરી વિખેરાયાં.

આ પનઘટ ઉપરની વાત વીજળીને વેગે વિજ્યા પાસે પહોંચી ગઈ. તેથી તે જાણનાંજ ને વાંધની માફક ખીજવાઈ.

‘બા.’

‘ગોણ તારી જા.’

‘પણ ચોખ્ખા ક્યાં છે?’ સીધી વાત સારદાએ પૂછી,

‘ન્યાં હોય ત્યાંથી લે. મને શું પૂછે છે?’

‘પણ જા, આ તમને શું થયું છે?’ સારદાએ પૂછ્યું.

જોમ ગમકને દેવના અડકતાં ભડકે યાવ તેમ વિજ્યાસહમીને પૂછનાં તેમનો રજુ લડકો રહ્યો. ‘શું થયું છે? શાછી મને પૂછે છે? કાલે અત્યારે નો મારો દીકરો મરી ગયો. તેટલામાં આ વાત?’

‘પણ કંઈ વાત? તે તો કહ્યો?’ સારદા ગળગળી થઈ બોલી.

‘કાલે તારા કપા માટી જોડે વાનો કરતી હતી?’ વાનનું અર્ધું સ્વરૂપ જલદેર કરતાં બોલ્યાં.

‘માટી! ને મારો? મેં કાંઈની જોડે નથી કરી, જા.’ સારદા અમ્મણ દોવાયા બોલી.

‘નથી કરી? પેલા રસિકા સાથે?’

‘તે તો મને મારા કાકાના ઘરનો સદેશો કહેવા આવ્યો હતો.’ ખંડી વાત જાહેર કરતાં બોલી.

‘શો સદેશો?’

‘મને મારા કાકાએ તેડી છે.’

‘તે રસ્તા વચ્ચે વહુઓથી વાતો મતી દશે? મારા ઘરમાં રહેવું હોય તો આવું નહિ આવે, સમજી તારે તો શું, પણ મારાથી લોકનાં મહેણાં નથી ખમાતાં.’ વગરે બાપજી આપતાં આપતાં તે ઘરમાં ચાલતાં થયાં.

શારદા વિચારના વમળમાં ઝોમાં ખાવા લાગી. અરેરે, જો હત્યારા હિંદુ સમાજ, એક વાત આપ્યા દિક્ષી કરી તેમાં આ પુરાણ! પતિના મરણ પછી વિધવાઓથી ન બોલાવ કે ન ચલાવ, આ શું! વિધવા રહેવામાં આટલાં ગદાં સંકટ! જો હિંદુ સમાજ, આ તારા કેટલા બધા અત્યાચારો, તેની સમજ પડે છે તને? આના કરતાં પુનર્જન કરવું તે શું ખોટું?

*

*

*

હાથીલાઇના પુત્રને એટલે શારદાના પતિને મરી ગયે ૭ મહિના વીત્યા. વિધવા શારદાને જોઇ હાથીલાઇના દિલમાં કુવિચારોએ ધર ક્યું? અને એક રાત્રે તે શારદાના ખંડમાં પેદા.

અહીં એક વાત કહેવાની રહી જાય છે. શારદાની માસુ વિજયાલક્ષ્મી કાશીમથુરાંની જાત્રાએ ગયાં હતાં. ઘરમાં શારદા એકલી હતી, તેથી હાથીલાઇએ શારદા ઉપર અત્યાચાર કરવાની શરૂઆત કરવા માંડી.

રાત્રીના જાર વાગી ગયા. તે વખતે તે શારદાના ખાટલા આગળ ગયા અને શારદા ‘કાણુ’ કહે તે પહેલાં તો તેમણે શારદાના દેહને પોતાનો ગણી ચુમી લીધો. હાથીલાઇ આ ઘેર પાપ કરી પોતાની પધારીએ જઈ સૂઈ ગયા. તે વખતે માત્ર મુરખનો છુ છુ છુ અવાજ ને શિયાળાનાં આંકે આંકે અવાજ સાંભળી રહ્યો હતો.

ત્રણ ચાર મહિને ફરી ફરીને વિજયાલક્ષ્મી પાછાં ઘેર આવ્યાં, ત્યારે શારદાનું રૂપ ઝોરજ જાની ગયું હતું.

*

*

*

મદનો આવરો એટલે સવારના સાતથી તે દય વાંગ્યા સુધી સ્ત્રીઓની

સજા. સજા વખતે કયા વિધવા ઉપર ચર્ચા કરવી ને કયા ઉપર નં કરવી તે મુકરર પણ ત્યાં જ થતું. આપણે આગળ વાંચી ગયા તેજ સ્ત્રીમંડળની સજા

આજે પણ ભરાઈ હતી. તેઓને તો જાણે ભૂતભવિષ્યની ગંધી જાણ પડી જતી હોય, તેમ શોભનાએ પ્રમુખપદેથી પોતાનો ઠગાવ રાખી ક્યો.

‘અહીં, આજકાલ એનો ઢંગ નો સારો દેખાય છે!’

‘કાનો?’

‘પેલી શારદાનો.’ શોભના બોલી.

‘કેમ કેવો છે?’ જ્યવંતી બોલ્યાં.

‘કેવો તે તને જણાતો નથી.’

‘ના જા, અમે તો કશુંય નથી જાણતાં.’ રસિકી બોલી.

‘ના, તું તો શેની જાણે?’ શોભના તડકી.

‘મદિના છે એને?’ સાચી વાત જાહેર કરવા માટે ગંગાએ પૂછ્યું.

‘હા.’ શોભના બોલી.

‘એના ઢંગજ સારા નથી. પતિ ગયા પછી એને કાશું કહે?’

‘હશે, તમારે શું? ચાલો ઘેર.’ જંગા તડકી એટલે ઠગાવ ઉપર પાણી ફરી વળ્યું. ‘અધુંય સીંગડળ વેરાયું.’

આ વાત વિજયાલક્ષ્મી પાસે જતાં સહેજ પણ વાર ન લાગી. વિજયાલક્ષ્મીએ તેજ રાત્રે દાથીભાઈને કહ્યું: ‘જાણો છો કે?’

‘શું છે?’

‘તમારી વડુનાં લક્ષણ.’

‘કેમ, કેવાં છે?’ જાણતા છતાંય એ જુહું બોલ્યા.

‘એને મદિના છે!’

‘એમ?’ અજણ થતાં બોલ્યા.

‘હોવે, હવે તો કેકાણે કરો, નહિતર આ મારા નાના જયુને કન્યા કાશું દેશે?’ વિજયાલક્ષ્મી બોલ્યાં.

‘તો શું કરીશું?’

‘શું તે કાલે અમાવાસ્યાની રાત્રે થોડું અકીજ પાછ દેજો ને, એટલે અધુંય સાફ.’ વિજયાલક્ષ્મી કાપડાનો ઉકેલ લાવતાં બોલ્યાં.

‘અને ન પીએ તો?’

‘ના કેમ પીએ? તેડું મોડું તો જુઓ, સમાજમાં જીવું રહેવું છે કે પછી મરી જવું છે? તમારાથી ન પવાય તો મને લાવી આપજો, એટલે હું પાછ દેપડ.’ વિજયાલક્ષ્મી ગાળ્યાં.

‘આરુ.’ કહી તે સ્વપ્ન ગયા.

બીજે જ દિવસે સમાજને પાપે જિયારી શારદાને સાસુસસરાએ અરીણ પાડ્યું. તે વખતે વિજયાદશમીને કાણુ કહે 'કે આ કમ' હાથાભાષનાં હતાં!

શારદાને જાળવા રમશાને લેઈ જતાં માત્ર તેના હૃદય ઉપર તો 'સમાજ તારે પાપે!' આટલાજ શબ્દો કાતરાએલા હતા.

વણુછરા, તા. પાદરા

મંગળદાસ હીરાચંદ શાહ

દષ્ટિખિન્દુનો તફાવત

આ સો ગદિનાના 'પાટીદાર'ની પ્રસંગકથામાં શ્રી. નરસિંહભાઈએ ગારી વિરુદ્ધ થોડી બેહુદી ફરીઆદ કરી એક એ પ્રશ્નોની ચર્ચા કરી છે. જે લખાણ જાખતમાં એ ફરીઆદ છે એ લખાણના એકાદ ભાગને જાહેરે તે બધું લખાણ વાંચી ગયા હોત તો તેમને મારું દષ્ટિખિન્દુ સમજી આવી ફરીઆદ કરવા કારણ ન રહેત. છતાં વધુ સ્પષ્ટતા માટે મારું દષ્ટિખિન્દુ સમજાવવા આ જવાબ આપવો જરૂરી લાગે છે.

"હું" છ માગ જહાર પરણી હોત તો તમે લોકો મને કિંમત વગરની કરી મૂકત." એવા થી. લલિતાબેનના વાક્ય સામે મૌન સેવી મેં તેમના કુલાભિમાનને પોખ્યું છે. અને "આપણી નાતની છોકરીઓને જાંડ કરી પરનાતમાં પરણવાનું ઉત્તેજન આપવું એ સાતિના દિતની અને બીજી નજરે પડેલા યોગ્ય નથી." એ ભાવાર્થના મારા લખાણથી મેં છોકરીઓને જાંડ કરવાની સલાહ આપવાની તેમની પ્રવૃત્તિનો વિરોધ કર્યો છે, એમ તેઓશ્રીની ફરીઆદ છે.

પહેલી ફરીઆદ બેહુદી છે એમ હું માનું છું. કારણ કે

(૧) મેં જે કંઈ લખ્યું તે શ્રી. લલિતાબેન સાથે ચચેલી વાતચીતનો મારજ છે. એમજ હોય તો ઉપરના વાક્યનો મેં કંઈ જવાબજ ન આપ્યો હોય, છતાં તેમને કે કોઈને સારો લાગે એવા જવાબ આપ્યાની વાત લખવાનું જરાજર નજ ગણાય.

વળી (૨) વસોમાં ચચેલાં એ જે અનિષ્ટ લગીની વિરુદ્ધ ઠરાવ કરવા બેગા મળેલા સુવકોને ફક્ત વિરોધનોજ ઠરાવ કરી બેસી ન રહેતાં આવા પ્રસંગો ફરી ન બને તે માટે આપણે શું કરવું જરૂરી છે તે વિચારી તેમનામાં કર્તવ્યભાવના જગાડવાનો મારો હેતુ હતો. "બૂલ કરનારે બૂલ કરી; એની સામે આપણે અજુગરો ખતાઓ, 'બૂલ' કરનાર પણુ અમુક

સંલોગોમાં પોતે જાણી જોઇ સાચાદીથી બૂલ કરે છે એમ કહીએ છે; અને પોતાના જેવું બીજાને કહવું ન પડે તે માટે યોગ્ય વાતાવરણ ઊભું કરવા આપણને દહે છે. આ સંલોગોમાં આપણે શું કરીશું? આવા પ્રમોગ કેમ બને છે? તેમ થતું અટકાવવા આપણે શું કરી શકીએ એમ છીએ? તે વિચારી ચાલો આપણે કંઈક કરીએ” એ મારા લખાણનો ભાવાર્થ અને હેતુ છે. એટલે સ્વાભાવિક રીતેજ મારી ચર્ચાના ઝોક બૂલ કરનારની ટીકા કરવા કરતાં યુવકોમાં કર્તવ્યભાવના જાગે તે માટેજ રહે એ જરૂરી અને યોગ્ય છે એમ હવે સમજાવશેજ.

(૩) મેં ‘ધાયુ’ દોત તોપણ શ્રી. લલિતાબેનના એ વાક્ય સામે જાંડની વાત કરત તે યોગ્ય ન ગણાત. કારણ કે સમાજની દાસની દયામાં તે ૭ ગામ બહાર પરજીવાથી જરૂર અમુક વર્ગમાં દડધૂન થાત. કદાચ એ કાર્યમાં એમની સાથમાં કોઈ ન રહ્યું હોત. એમ થવું ન જોઈએ એમ આપણે ઇચ્છીએ અને કહીએ, એ જુદી વાત છે. પણ એકલી ઇચ્છાથીજ તે દડધૂન થતાં નજ અટકત. એ ઇચ્છાજન આવે એવું લોકમાનસ ધરાવે આપણે પૂરો પ્રયત્ન કર્યો ન હોય ત્યાં દ્રક્ત શબ્દોની સલાહની શી કિંમત ગણાય? એ લગ્નનો વિરોધ કરવા બેગા મળેલા યુવકોમાંથી “ચોડા જણ પરકંજ ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરવા આગળ આવો,” એમ કેટલાક મિત્રોએ કહેવા છતાં એક પણ યુવક આગળ ન આવી શક્યો! આ તૈયારી ઉપર આપણે શો જવાબ આપી શકીએ?

એટલે (૪) એ વાક્યનો જવાબ આપના પહેલાં મારે પોતાને મારી જાતને પૂછવું પડત કે “કોઈ છોકરી સામાજિક જાંમનેગે વશ થઈ જાંડ ન કરતાં આવું અનિષ્ટ લગ્ન કરી બેસે તેને ‘જાંડ ન કરવા બદલ’ કપડો આપવા જેવું મેં શું ક્યું” છે? જૂતકાળમાં કંઈ ન ક્યું હોય, તોપણ ભવિષ્યમાં શું કરવાની તૈયારી છે? મારા અને બીજા ગામના યુવકો પરકંજ જેવી લાલચનેય જતી કરવા તૈયાર નથી, તેવી રિયલિટીમાં એક છોકરીને નાતજન કે સગાંસંજાંથીએનો સંજો તોડવાની દિગત ન જતાવવા બદલ દડધૂત કરનાર હું કોણ? મારે મોટા જાંડના શબ્દો શોભે એવું મેં કંઈ ક્યું છે?” અને આ પ્રશ્નોના જવાબમાં હું પોતેજ જાંડખોર ન હોઈ કે તેવો થવાની મારી તૈયારી ન હોય તો ખાલી મોટી વાતો કરવી શે શોભે?

પોતા માટે સામાન્ય સુધારા કરી ચાલતે ચીલે ચાલવાની નીતિ અને પારકા માટે મોટાં જાંડ અને સ્વાગ કરવાની વાત કરવી, એ મારી નીતિ

નથી, 'એટલે માફ' ગૌન 'યોગ્યજ છે એમ હું માનું છું'. એમાં કુલાસિમાન પોષાનો સવાલજ નથી, પણ પોતાની અશક્તિનું જ્ઞાન યવાથી જન્મતી નમ્રતા રાખવાનોજ સવાલ છે. આ જાતની અશક્તિ જેનામાં ન હોય અને જે નાતની કે સમાજની પરવા રાખ્યા વગર જીવનવ્યવહાર રાખના હોય કે રાખવા માગતા હોય તે માની આ જાતની અશક્તિ માટે ઠપકો આપે તો તે હું વધાવી લેવા ખુશી છું. જાકી આજે તો ગમે તે ક્ષેત્રમાં ગમે તેવી નાની જાજતોમાંય 'જંડ અને જળવા' જેવા મોટા શબ્દોની વાતોની કરનાર બહુ વધી પડ્યા છે! એવા કોઈકની જૂગરાણીથી કેટલીક જાજતોમાં સમાજમાં નકામો અસંતોષ અને ઘોંઘાટ વધી પડ્યો છે!

હવે બીજી ફરીઆદ તપાસીએ:

આપણી ઝાતિની છોકરીઓને બીજી ઝાતિમાં પગથવા ઉત્તેજન આપવું હાથ ધરે કે જરૂરી નથી એમ હું હજુ પણ માનું છું, એટલે આ ફરીઆદ હું સ્વીકારી લેઉં છું. એ માન્યતા પાછળ મારે મારા વિચારો છે. કેટલાક અત્રે જણાવું:

૧. કેમ છોકરી કે છોકરો પોતાના સુખને ગારે સમજપૂર્વક નાતજાતનાં જંધન તોડી પરણે એમાં કશો વંધો ન હો એવું લોકમાનસ ધડાચ ત્યાં સુધી દગ્ધ નથી. પરંતુ ડગલે અને પગલે નાતનાં જંધનો તોડવાની વાતોથી ઘણાં યુવકયુવતીઓ 'જંડખેર યવાનાં' ક્ષણિક આવેગથી પોતાની જાતનેજ નુકસાન અને દુઃખી કરે એવાં પમણાં ભરવાની ભૂલ કરવા પ્રેરાય અને પસ્તાય, એ બહુ જાનવાળો છે.

૨. પાટીદારની ઝાતિ એટલી વિશાળ છે કે હજુ તેની અંદરની મર્યાદાઓ વિકસાવવાનો અવકાશ છે. વળી નાત એની નિર્માલ્ય અને નિસ્તેજ નથી યદ્યપિ કે તેની છોકરીઓને લાયક છોકરાઓ નાતમાં ન મળવાથી તેમને પરનાતમાં પરણવાનું ઉત્તેજન આપવાની જરૂર જામી યદ્યપિ ગણાય. પરંતુ તેઓ અને કુલીનપણીની ભાવનામાં રહેલો અધાપો—એ બે સવાલોનો કંઈક ઉકેલ થાય તો નાતની છોકરીઓ નાતમાં પરણવા છતાં સુખી યવાની શક્યતાઓ જોઈ શકી નથી. એટલે છોકરીઓને નાત બહાર પરણવાનું ઉત્તેજન આપવામાં વપરાતી શક્તિઓનો ઉપયોગ નાતમાંજ છોકરીઓ વધુ સુખી થાય એવી શક્યતાઓ વધારવા માટે થાય એ વધુ ધૃષ્ટ લાગે છે.

૩. પરનાતમાં જવાથી છોકરીઓ સુખીજ યશે એમ માનેવા કારણ નથી. જિહ્વડું, આપણી નાત તેમજ બીજી નાતોનાં લોકમાનસ તપાસતાં તથા જે યોગ્યજા હાથગા બન્યા છે તેમાંના મોટા ભાગનાનાં જીવન જોતાં,

આમાં ઘન સુખદાથી નીવડવાને જરૂરે દુઃખમય નીવડે એમ છે એમ મને સમજાય છે.

૪. પરનાતમાં જનાર ઊકરીને સામાન્ય રીતે તેની નાતમાં ન. પોષાતો જ ઊકરો મળશે. કારણ કે જેને પોતાની નાતમાં પોષ્ય સ્થળ મળે એમ હોય તે ખીજી નાતમાં ફાંફાં ન જ મારે. એટલે આપણી નાતમાંથી જનાર જનાર ઊકરીઓને ખીજી નાતના જાડુ સાગ ઊકરા મળવાનો અંશવ જોઈએ છે.

વળી, ૫. આપણી કામની સશક્ત, સુંદર અને પ્રતિભાશાળી ઊકરી મળતી હશે તો જ પારકી નાતનો ઊકરો નેના સમાજનાં જંધન તોડવા તૈયાર થશે. એટલે આપણી નાતની સારી ઊકરીઓ જ ખીજી નાતમાં પરણી શકશે. નાતની સારી ઊકરીઓ આ રીતે જનાર જાય તો વખત જતાં નાત સરવહીન જતી થાય. 'જેની રીતે આપણી નાતની સારી ઊકરીઓ જનાર જશે તે જ રીતે જનારની સારી ઊકરીઓ આપણી નાતમાં આવશે,' એમ કોઈ કહેશે; પરંતુ આ જાનનમાં આપણો માફક ગીજી નાતો પોતાની ઊકરીઓને જનાર જવાનું ઉત્તેજન આપતી જખ્ખતી નથી, એટલે તે જનવું શક્ય નથી.

૬. ઘનવ્યવહારને માટે ધણી દષ્ટિએ વિચારનાં મર્ષાદાઓ હોવાની જરૂર છે; પછી તે મર્ષાદાઓ નાતની હોય, ધર્મની હોય, ભજતરની હોય, પ્રાર્થિક હોય કે અમે તે ધોરજની હોય. નાતનો જોગ તોડ્યો તો ખીજો કોઈ ધોષણે સેત્રની મર્ષાદા જમાશે. મર્ષાદાઓ વગરનો ઘનવ્યવહાર લોકોને સુખદાથી નીવડે એમ નથી, કારણ કે અમે તેને અમે ત્યાં પરજવાની છૂટ હોય તો અમુક રીતે વધુ લાયક પુરુષો જગર ઓછો માટે દરિદ્રાઈ અને દંડ ચાલ, મારામારી ચાલ. મનુષ્યજન એવી જગલી અવસ્થામાં એક વખત દતી જ. આ રીતે જો મર્ષાદાઓ હોવાની જરૂર સ્વીકારાય તો જે છે તે મર્ષાદાઓ તોડવાની વાત કરવા કરતાં નેમાં જરૂર પ્રમાણે કેન્દ્રાર કે વિદ્યાસ કરવો એ જ હજી છે એમ લાગશે.

ઉપર મુજબ ધણાં કારણોને લીધે મારે આ જાગત તંત્રીજી સાથે મતભેદ છે. એ એમની દષ્ટિથી ચર્ચા કરે અને હું મારી દષ્ટિથી ચર્ચા કરું એમાં કંઈ જ ખોટું નથી.

સામાજિક રીનિવાસમાં સુધારા કરવાનું કામ અનાદિ કાળથી ચાલતું આવે છે અને ચાલતું જ રહેશે. આજે જે રિવાજ ઉપયોગી હોય તે કાલે ખીનઉપયોગી નીવડશે, એવે જરૂરે નવીન રિવાજ લખાય થશે. એ રીતે તે કામ મદાને માટે ચાલે એવું છે; એટલે સામાજિક ક્ષેત્રમાં જંડ કરતાં સુધારાની વાતો જ હજી છે. 'જંડ' લાંગરેડ માંડે છે, ચાલુ મંજોગોનો નાશ માંડે છે.

એનાથી અવ્યવસ્થા થશે. એમ છતાં જાંડ પછી જે નવી રચના થશે તેય કાયમ ટકવાની નથી, તેમાં પણ જગાડ થશે અને તેમાં ફેરફાર કરવાના પ્રયત્નોની જરૂર રહેશે. આમ હોય તો 'જાંડ' કરી અવ્યવસ્થા ઊભી કરવા કરતાં સમયાનુસાર ફેરફાર કરી શકે એવું લોકમાનસ ધડવા પ્રયત્ન થાય એ જ ઇષ્ટ છે. આ જાતના પ્રયત્નને છું સુધારો કહું છું. સુધારા માટે શાંતિના મોટા વર્ગનો સહકાર જોઈશે. અને તેથી વધુમાં વધુ માણસો સહકાર આપી શકે એવા નાના સુધારાઓથી શરૂઆત કરી આપણી શાંતિના લોકોને એકત્ર કરવાની આજે ખાસ જરૂરીઆત છે. 'જાંડ'ની વાતો આ રીતે બધાને એકત્ર કરવામાં વિઘ્નરૂપ નીવડે એમ છે, એમ લાગવાથી મારો તે આમે વિરોધ છે.

વળી 'જાંડ'ની વાતો કરનાર પોતાના વિચારોનો પ્રચાર કરીને જ અટકતા હોય તો ઠીક છે, પણ તેમ જનતુ નથી. તેમના કરતાં જુદા વિચાર અને વર્તન અધ્યાપનારની તે ઠેકડી કરવા બેસે છે. મોટે ભાગે તે જે વિચારોનો પ્રચાર કરવા માગે છે તે વિચારો મુજબ પોતે વર્તવા તૈયાર હોતા નથી અને છતાં તે વિચારો મુજબ ન વર્તનાર બીજાની ઠેકડી કરે છે! આમ કરતા પહેલાં પોતાનું વર્તન તપાસવા સૌ કહેવાતાં 'જાંડખોર' ધ્રુવધ્રુવતીઓને મારી નાખ વિનંતી છે.

છેવટમાં, ચાલુ વિષય ઉપર આવીને શાંતિના ધ્રુવધ્રુવઓને 'પરકણ' ન લેવાનો નિયમ લેધને પોતાનું, પોતાની બેનદીકરીનું અને શાંતિનું હિત કરવા કર્તવ્યશીલ થવા વિનંતી છે.

વડોદરા

ચિમનભાઈ મૂ. અમીન

એક પાટીદાર યુવકને ઉત્તર : ઉમરલાવક ચયેલ કુમાર કે કન્યાનો પોતાનો આંતરાત્મા કહે તે પ્રમાણે વર્તવાનો ધર્મ છે. તેમ કરવાની તેને છૂટ તો છે જ. માતૃપિતા કંઠાસ કરે તેથી કરવાને કશું કારણ નથી... એટલે મજબૂર કાગળ લખનારે, ગમે તેટલો કંઠાસ ધરમાં થતો હોય તે છતાં, ખાળાની સાથે લગનના ખાપમાં ન પડવું; સાદાં કરવાના અદાળાં રિવાજને વશ ન થવું; પેટાશાંતિની બહાર જવામાં પ્રુણ છે એમ સમજવું; અને 'નવલ્લવન'માં મેં સૂચવેલી છે એ મર્યાદાની અંદર રહીને વિધવાવિવાહ કરવામાં પરોપકાર છે એવો વિશ્વાસ રાખવો. આ પાટીદાર યુવક ઠીક કેળવણી પામેલ છે. સારા-સારનો વિચાર કરવાની શક્તિ ધરાવે છે.

'લાગમર્તિ અને બીજા લેખો,' પૃષ્ઠ ૪૧૩

માંધીભ

પરઠણનો પ્રશ્ન

[૧]:

‘પરઠણનો પ્રશ્ન અને જીમ્ન કાયડા’ એ વિષે ‘પાટીદાર’ના ભાઈવાના અંકમાં ભાઈ ચિમનભાઈ મૂ. અમીને ફેટલાઈ આત્મગત પ્રશ્નો પૂછી. પોતે જ નેના જવાબ આપ્યા છે. અને એને અતે તાંત્રીશ્રીએ એ પ્રશ્નો ઉપર ચોખ્ખ ચર્ચા ઇચ્છી છે.

પણ મૂળે જ એ પ્રશ્નો નવા નથી. એટલું જ નહિ, પણ એ જે સ્વરૂપે રજૂ થયા છે, એ સ્વરૂપે જ પરાકાષ્ટાએ પહેંચેલી આપણી પામરતા દર્શાવે છે. લેખકના એ પ્રશ્નોનું તારણ નીચે પ્રમાણે કરી શકાય:

(ક) પ્રથમ કનો પ્રશ્ન છે: ‘મારે પરઠણ નો લેવી નથી, પણ શું થાય? મારો અભ્યાસ આગળ વધારવા મારે પરઠણ લીધા સિવાય છૂટકો નથી.’

(લ) બીજો પ્રશ્ન હતો કે: ‘હવે એક ભાઈ, ને એક બેન છે. સ્વ પૈમાને અભાવે પ્રથમ પોતાના ભાઈને પરણાવી તેના નિષ્ક્રમમાંથી નીપજેલાં નાણાંથી એ બેનને પરણાવવા ઇચ્છે છે, એ સિવાય બીજું શું થાય?’

(મ) ત્રીજો પ્રશ્ન ન પૂછે છે: ‘મને માનો ભાઈ પરણાવવાનો છે, આવેલી નક મ જતી કરે તો થોડા મગધ પછી એ પોતાના વૃદ્ધ પિતા પાછળ મારમું કે ચિટ્ટીઓનો ખર્ચ શામાંથી કરે?’

(ઘ) ચોથો પ્રશ્ન ઘનો છે. ઘ વાકળ પ્રદેશના છે. એમની મૂંઝવણ વધી ગયેલી પરઠણની છે. તેઓ કહે છે: ‘પહેલાં થોડી પરઠણથી પનવું, હવે ચરોતરમાં માનવશરીરની દિગત ખૂણ વધી ગઈ છે. એ રિયલિમાં ઘ શું કરે?’

(ઙ) પાંચમો ને છેલ્લો પ્રશ્ન ઙનો છે. ઙ કહે છે: ‘માન આપદાદા જે કરતા આવ્યા છે ને વિરુદ્ધ કરવાની મારામાં દિમત નથી, એટલે બીજું શું થાય?’

ઉપરના પાંચે પ્રશ્નો જૂના પ્રતિનિધિઓના છે અને તેઓ નવા પ્રતિનિધિઓ પાસે પોતાના પ્રશ્નોનો નિર્જીવ મુચ્છે છે. અથવા તો પોતાના મતની આજીવંતપણ કરે છે, એમ માનીને કે પોતાનો મન વ્યાજબી છે. એકુંતે બીજાઓને ઠસાવી, શકે, અથવા બીજી રીતે એનો પ્રયોગ મેળવી લે.

સડી ગયેલા હિંદુ સમાજમાં આવી હીણપન ભરી વાનો જ્યોત્સ્વિયારી શકાય છે. સંસ્કૃત સમાજે એ ઉપરના પ્રશ્નોને કાયદામાં સમાવી દીધા છે. પણ આપણે કમલાગ્યે આપણે એવી રિયલિમાં નથી. એટલા સાર, દલીલ

કરનારાઓએ આવી ચર્ચાઓ કરવી જ રહી. એટલે એમને એમની રીતે જ જવાગ દેવો ઠીક થઈ પડશે.

(૧) પ્રથમ કને પ્રશ્ન છે : “મારો અભ્યાસ આગળ વધારવા પરકણ લીધા મિત્રાણ છૂટકો નથી. હું શું કરું?”

કની જગ્યાએ કોઈ ચોર આપણને પૂછે : ‘હું માર્શ પોપણ કરી શકતો નથી, હું શું કરું?’ આપણે એને કહીએ, ‘ઉઘમ કરો.’ વળી એ કહે, ‘કે મને ઉઘમ કરવાનો સૂઝતો નથી, હું શું કરું?’ આપણે શો જવાબ આપવો? આજે, દિંદુ સમાજમાં એટલા બધા બેડાખાઉ ક વધી ગયા છે, કે એમને પોતાની હીણપતનું ભાન રહ્યું નથી. એથી જ આવા પ્રશ્નો ધર ધરના થયા છે. એકાદ ચોર ન્યાયાલયમાં આવે જત્રાવ કરે, તોપણ કાયદો એને છોડતો નથી. થણી વેળા બ્રામક દલીલો બાજબીપણું દર્શાવતી હોવા છતાં સામાજિક ઉત્કર્ષ અર્થે એ ન સાંભળવી ધટે. અને કને જો દલીલો જ ગમતી હોય તો એને કહી શકાય : “માની લો કે તમે કુળહીન સમાજમાં જન્મ્યા હોત તો શું કરત? અને તમારા જેવા દેશના લાખો યુવકોનુ શું?”

કની મૂંઝવણનો નિકાલ લાખ ચિમનભાઈ જતાવે છે : ‘પરકણને અભાવે અભ્યાસ અટકી પડતો હોય તોવા યુવકને પરકણ લેવી પડતી અટકાવવા ત્રાતિના ધનિક લાખઓ કેળવણીને કામે આવા લાખજોને આર્થિક મદદ કરવા એક મોટું ફંડ જીમું કરે તે ખાસ જરૂરી છે.’

ત્યારે તો લાખ ચિમનભાઈને પૂછવું રહ્યું : ‘પરકણ લે છે એઓનો સમાજ ઉપર વિશિષ્ટ પ્રકારનો શો હક છે, જેથી તેને તમે મદદ કરવા પ્રચ્છો છો? એવી જ રીતે કોઈ કુળહીન પૈસાને અભાવે લગન કરી શકતો નથી અથવા તો એને કન્યા ખરીદવા નાણાં મળતાં નથી, એને કેવા પ્રકારની મદદ કરશો? અને પરિણામે એવા અનેક પીડિત જનો આવશે, એ બધા માટે કેટલાં ફંડ ઉધરાવશો?’

કને મદદ કરવા નાણાં આપવાં એ ફરજ સાટા સાથે ન બેળવાય અને એગ કરી ક જેવા અનેકને પરાવલંબી રાખવા એ સમાજનો ભવંકર ગુનો છે. કને લાખે એ બીજી રિયલિટી હિતમ છે. ક જેવા યુવકો સમાજને શાપ સમાન છે. એથી એવાઓ મારે કશું દહેજાનું રહેતું નથી. નિરાધાર વિદ્યાર્થીઓને બે લે ગમે તે સંસ્થા મદદ કરે, પણ ક જેવાં સોદાગરોને હરગીઝ નહિ.

૨. બીજો પ્રશ્ન સ્વેત છે : ‘સ્વેત એક લાખ ને એક બેન છે. સ પૈસાને અભાવે પ્રથમ પોતાના નાના લાખને પરણાવી, નેની પરકણમાંથી બપજેલાં

નાણાંમાંથી જોનારો પરણાવવા ઇચ્છે છે. એ મિત્રાય એ શું કરે?’

સતો પ્રશ્ન વિચારવા જેવો લાગે છે. કયાં કંઈક લિખ છે, તેમજ રૂઢ ચળેલા પરકણના દુષ્ટ રિવાજનો એ જરાજર ચિતાર છે. પણ રૂઢિથી ઘડાજોલી સામાન્ય સમજ દૂર રાખીએ તો જરૂર પૂછી શકાય કે અગદાવાદમાં ગુજરી બરામ છે, ને ત્યાં ગાય બળદ પણ વેચાય છે. તેમાં ને આમાં તફાવત શો? એકાદ ખેડૂત બળદ વેચી ગાય ખરીદે તેમાં આયજીને આશ્ચર્ય થતું નથી, કારણ કે આપણે એ વાતથી ટેવાઈ ગયા છીએ. માચી રીતે એ આપણો વ્યવમાય છે. એમજ ભ્રષ્ટ રિવાજો એટલા બધા રૂઢ થયા છે કે આપણને એ છેક સ્વાભાવિક લાગે છે!

અને સ્વ જેવાઓની જરૂરિયાતોનો કાંઈ છેડો? એવા તો એવી પણ દલીલો કરશે: ‘અગારે રહેવાને ઘર નથી. અંધારે જમીનના માંસો છે.’ કાંઈ વળી સસરાની ગિલકત ઉપર આંખ માંડતો બેઠો હશે! આવાઓને શો જવાબ દેશો?

સને સાદી સમજ જે રીતે ચિમનભાઈએ આપી છે તેથી વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી. પણ દરેકને જુદા જુદા રસ્તા જતાવનાર ભાઈ ચિમનભાઈને સ્ત્રી મૂઝવણનો રસ્તો જડતો નથી! એવાઓને માટે પણ કાંઈ કહેશે કંડ કરે! અને જે સમાજના ઉપલા થરમાંથી આ પ્રશ્નો ફૂટ્યા છે, એ સમાજની વાહવાદ ઓછી અગભૂ છે! પાટીદાર નાતના એ ભડવીરો સમગ્ર માતિના જૂર કલંકને ઘોષ નાખવા કાંઈક કરે તો આ પ્રશ્નોનો અંત આવે જરા. અને એજ ગ્રામ્યો રસ્તો છે. કંઈ નહિ તો ‘પરકણ લેઈ ન પરજીવું’ એવી પ્રતિજ્ઞા લેનારા ‘વસો યુવકમંડળ’ જેવાં મંડળના સભ્યોથી શરૂ થાય તોય બહુ છે. દિમત હરી એવા ભાઈઓ ‘પાટીદાર’માં એવું બહાર કરશે તોપણ કંઈક થઈ શકશે.

ત્રીજો પ્રશ્ન મનો છે: મને નાનો ભાઈ પરણાવવાનો છે. આવેલી તક એ જતી કરે, તો થોડા સમય પછી એ પોતાના વૃદ્ધ પિતા પાછળ બારમું કે ચિટ્ટીઓનો ખર્ચ શામાંથી કરે?

ખરેખર મનું દુઃખ તો ધર્મસંકટનું છે! એકંદરે મનો પ્રશ્ન ધણું ખરું કને મળતોજ છે અને કો જે જવાબ આપ્યો છે તે મને પણ આપી શકાય. પણ તાર્ત્વિક દષ્ટિએ મ તો કથી પણ મૂર્ખ છે. મ તો અભ્યાસની લાલસાએ પોતાને વેચવા ઇચ્છે છે, ન્યારે મ, જેના ઉપર પોતાનો હક નથી એવા પોતાના નાનાભાઈને વેચવાનો ઇરાદો રાખે છે! અને તે પણ બીજા એક અનિષ્ટને અર્પાંડ રાખવા!

અને મને અચાનક કહી ઉપહાસ કરનાર ભાઈ ચિમનભાઈ ચિટ્ટીઓના

રિવાજ વિશે મૌન રહે છે. એ કહે છે : 'એક ભાઈ જેમને હું' જાણુ છું સુધારક ગણતો દનો, તેમને આ રિવાજ આજુ રાખવાની તરફથી વાત કરતા મેં સાંભળ્યા એટલે આ રિવાજ બાજત કાંઈ નિર્બંધ કરવાનું મને ઇષ્ટ લાગ્યું નથી.'

કદાચ એ ભાઈ એમને દિસાએ ગણાતા સુધારક ભાઈની બ્રામક દલીલોથી સોજવાઈ ગયા હોય તો નવાઈ નહિ. મરનાર પાછળ આવી વ્યર્થ ક્રિયાઓ કરવી એ ઇષ્ટ નથી જ. મરહુમના નિરાધાર કુટુંબને ભિત્તરી મદદ કરે એવો રિવાજ હોય તો તો કશું કહેવાનું રહેત નહિ. પણ વ્યક્તિના મરણ પછી ચિદ્વીઓના પૈમા વહેંચવાની ફરજ એના કુટુંબ ઉપર નાખવી એ દુરતા છે. કાંઈ દલીલ કરે, કે આ રિવાજથી સંજ્ઞાઓને અને ધર્મોભાગે છોકરીઓને ઠીક ઠીક રાહત મળી રહે છે. તો કહેવું જોઈએ, કે જે મરહુમ વ્યક્તિ શ્રીમંત હોય તો આવી રાહત વીલ કરીને આપી શકે. એથી વિરુદ્ધ મરીએતે તો એ શાપ સમાન જ છે. અને મધ્યમ વર્ગને એ વેંઠ સમાન છે, એટલે એમને વીલ કરવાનું રહેવું જ નથી. આટલું જાણી આ નિર્બંધક રિવાજ વિશે પેલા સુધારક પોતાની દલીલો ગૂંચ કરે તો ચર્ચા થઈ શકે.

દર મને એક પ્રશ્ન પૂછું : 'શું ખાનદાની અને ફૂળ માત્ર જારમાજ ઉપર ટકી રહ્યાં છે? અને એથી જ જો ફૂળ અખંડ રહેતું હોય તો, અને તમારે વટાવવા જેવો નાનો ભાઈ ના હોય તો તમે શું કરો? કદાચ તમે તમારી મિલકત વેચી નાખો; અને એ પૈસા ન હોય તો? કદાચ દેવું કરો. જાણુ તો આના કરતાં તમે જારમું ન કરો તો તમને પરકબું ન મળે એજ કે બીજું? સમજીને જે તમે આજે નથી કરતાના એ કાળજીએ તમારે કરવું જ પડશે. ત્યારે આજે જ સમજીને તો સારી વાત છે.'

એથી પ્રશ્ન થતો છે. અને એમને ભાઈ ચિમનભાઈએ ખતાવેલો રાહ ઉત્તમ છે. અને એમ કરી એમણે પોતાનાં મામોની વ્યર્થ કુલીનતાને નગ્ન સ્વરૂપમાં દર્શાવતો એકરાર પણ કર્યો છે, એ હર્ષની વાત છે. અને એમાં મેં કંતે જવાબ આપતાં લખ્યું છે કે 'સ્વાર્થીઓના સ્વાર્થ'નો અંત કયો?' અહીં ભાઈ ચિમનભાઈ પોતે જ લખે છે : 'પૈસાને કારણે જ સગાઈ કરનારની પેસાની બૂખ તમે ક્યાં સુધી ભાગ્યા કરશો?' અને એમણે ઘને આપેલી શિખાગણ ચરિતરના ભાઈઓને પણ અધિકારી લાગુ પડે છે.

બ્રહ્મો ને પાંચમે પ્રશ્ન હતો છે. હને પોતાના જાપના કુવામાં ફૂળી મરવાનો શોખ થયો છે. એમની કાયરતાની હદ નથી. એ કહે છે : 'મારા જાપદાદા જે કરતા આવ્યા છે તે વિરુદ્ધ જોજો દીકરી આપવી એ મારી હિમતની વાત નથી. એટલે બીજું શું થાય?'

‘એમને પૂછું?’ તમારા જાપ ચાર મળ્ય ચારનો ભારો એક હાથે વાળી લેતા, બેડા મળે તો પહેરે, ન મળે તો ચાલે, પંદર ગાઉની મજલ મહેજમાં ચાલી નાળે, એમને કોટ ખમીસનોય જોખ ન હતો, એમના જમાનામાં કન્યા એમને પરણવાનો રિવાજ નહોતો. દરે તમે તમારી સ્થિતિ એમની સાથે જગ મરખાવી બેસો તો તમને સમજશે કે એમને વીલે ચાલનારા (?) તમે સપૂત છો કે કપૂત?’

અને આજનો યુવકવર્ગ પણ એ મંરકાર ક્યાં છોડે છે? તે પણ કહે છે: ‘અમે શું કરીએ? અમારે તો સુધરી જવું છે, પણ વૃદ્ધો અમાને રોકે છે. રૂઢિ અમને અટકાવે છે.’

એજ યુવાનો વૃદ્ધોની કેટલીય વાતો માનતાં નથી. પહેલાં પરણતા અગાઉ કન્યાનું મોં જોવાનો રિવાજ હતોજ નહિ. અને તોપણ યુવકો એ રિવાજ પાડતા જાય છે. ખરું જોતાં એ પણ વૃદ્ધોને મગનો તો નથીજ.

આજનો યુવક માતાપિતાના વિરોધની પરવા સિવાય પોતાની પત્નીને મરજી મુજબ બ્રુદ્ધાં રખાવે છે! હાથમાં હાથ લેઈ તેઓ ફરે છે! રંગે ને ઢંગે પણ તેઓ છેક ફરી ગયાં છે. અને તોપણ તેઓ કહે છે: ‘અમે શું કરીએ?’ અને ત્યારે ભાઈ ચિગનભાઈને ન ગમે તોય જાપદાદા દેતા, તેથી બીજે રચળે દીકરી દેઈ પૈસાની મૂંઝવણ ટાળવી ને એમ જાંડ કરીને પણ પરંજીના પ્રશ્નોને નિકાલ લાવવો એ યુવકોની ફરજ છે.

ઉપરના પાંચે પ્રશ્નો ઉપર કોઈને વધુ ચર્ચા કરવી હોય તો તે કરી શકે છે. સામાજિક ઉત્કર્ષ એ હેતુ જ્ઞાનમાં રાખી લલે એ ઊદ્ધાપોહ થાય.

ઉત્તરસંહા, હાલ છુટેએ (ઉગાણા) રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

[૨]

પ્રાદીદાર જ્ઞાતિમાં લગ્નસંસ્થાના સડાનું મૂળ પરંજીમાં રહેલું છે અને તેને માટે કંઈક નિયમન ચવાની જરૂર છે, એમ દરેક વિચારક હાલમાં કબૂલ કરતા જણાય છે. પણ તેનું નિયમન શો રીતે ચોજવું તેમાં બધા એકમત હોય તેમ જણાતું નથી. એક જાગત તો ચોક્કસ છે કે પરંજીને પ્રતાપે જે કુટુંબો એક પેઢીમાં લાલ ગેળવી ચૂક્યાં છે, તેમનેજ હાલની પેઢીમાં તેના ભોગ જનવા વળત આપ્યો છે. જાગરા ભૂતને સાધનાર જે તેને કામ ન આપે તો તે ભૂત સાધનારનેજ હોષ્ટ્યાં કરી જાય છે, તેમ એક વખત પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબોએ પરંજીનો લાલ લેઈ જ્ઞાતિના બીજા ભાઈઓનો

સ્વમાનજાન કરવાનો ભાવ લાગ્યો છે, તેમને જ હાથ પોતાની કન્યાઓ આપવામાં સંક્રાંતિ લેવી થતાં, જેમની પાસેથી નાણાં લીધાં હતાં તે બધાજ સાથે પાછાં માગવા લાગ્યા છે. એટલે હવે આ અનિષ્ટનો નાશ કરવાની જરૂર તેના પોષકવર્ગને જ જણાયું છે તે ખરેખર ધટ છે. જે પોષે છે તેજ તેનો નાશ કરવા પ્રેરાશે ત્યારે જ આ અનિષ્ટ નાખૂંદ થશે, નહિતર એક અગર બીજો રૂપે દેખા દેશે. રૂ. ૩૦૧નો અપવાદ પણ ભેખગકારક છે. સેનાનને રાષ્ટ્ર જેટલું ઊંચ ગણે તો તે તેમાંથીયે મોટા કરવાને જનાવી શકે છે તે અનુભવસિદ્ધ છે, કારણ કે પ્રથમ રૂ. ૩૦૧નો જ દરખાસ હતો, તેને અંગે જ રૂ. ૩૦૦૧ યદ્ય શક્યા છે. વળી એક સ્વામીજીના પ્રવચનથી કેટલાંક મામોમાં રૂ. ૩૦૧ કરતાં વધુ ન લેવાનો પ્રચાર થયો, ત્યારે દાગીનાની શરતો યવ માર્ડી, અને ત્યાર પછી તો રકમ અને દાગીના જાતે સાથે વધવા લાગ્યાં છે.

આ નિયમન, એકલું જાનમાં ન જવાથી જ થાય તેમ લાગતું નથી. સ્વાર્થવશ માણુએ એમ માની લેશે કે ભલે બે ચાર સંબંધી રિસાય, પણ નાણાં લેણ લેવા દો; પછી તેમને મનાવી લેણું. વળી બાર મામના ત્રાસથી કંટાળી કેટલાક ગોળ બંધાયા અને ત્યાં આંકડા નક્કી કર્યા. તોપણ થોડા જ વખતમાં તે ગોળોમાં પણ ઉપલાં મામોનું અનુકરણ થવા માંડ્યું છે, અને એક અનિષ્ટનો નાશ થવાને ગાદે તેના શુભાકાર યદ્ય તે વધવા માંડ્યું છે. એ રીતે ગોળ-એકડા બંધવાની ગહેનત પણ નિષ્ફળ નીવડી છે. હાલમાં અંશતરમાં જેટલા ગોળ છે તે જાણમાં કુળવાનચાહી પેસી ગઈ છે અને પરકણના ભાવ વધવા માંડ્યા છે. એટલે આવા જગદસ્ત સડાને સાફ કરવો જ હોય તો ભારે ભોગ આપવા પડશે. તે ભોગમાં ધરંગી મિલકત ખોવાની નથી, પણ પારકી મિલકત પડાવવાની સુક્તિનો ત્યાગ કરવાનો છે, સ્વાશ્રયી અને સ્વમાનશીલ થવાનું છે. કન્યાના બાપે પણ 'જે પરકણ માગે છે તે મને હલકો ગણી મારા સ્વમાનનો નાશ કરે છે,' એમ માની તેની પૂજન કરવાનો મોહ છોડવો ધટે છે. પરકણની પ્રતિષ્ઠા તોડવા જગદસ્ત પ્રચારકાર્ય થવું ધટે છે. અને જે યુવક, સ્વરાજ્ય માટે ભૂખ્યો છે તે સુવકું કર્તવ્ય છે કે તેણે સ્વમાન સાચવવા ખંતીલા-જનવું અને સ્વામયી થવાનો નિશ્ચય કરવો. આ બે સદૃશ્ય કેળવવા માટે યુવકોએ (૧) પરકણ ન લેવાની અને ન આપવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી, (૨) પરકણ લેનાર કુટુંબોની કન્યા ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી, (૩) જે કુટુંબોમાં કે મામોમાં કન્યા ન અપાતી હોય ત્યાંની કન્યા ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી, અને (૪) એ તથા પ્રતિજ્ઞાનો અમલ કરી શકાય, તો જ હેઠી પરકણ વાળાં-લગ્નોમાં ભાગ ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી. એટલે વ્યક્તિગત સુધારો શરૂ થશે.

અને વ્યક્તિગતમાંથી જે દિવમની જન સમૂહગત થઈ, તેજ પ્રમાણે આ સુધારો પણ સમૂહગત થવા વખત આવશે.

લગ્નની સંસ્થામાં કન્યાનું ઘન, કોઈ પણ જાતની શરત સિવાયજ, સ્વીકાર થાય તેવી યોજનાઓ થશે; પરંતુ પરદંબુનું રૂ. ૩૦૧ તો શું, પણ એક રૂપિયાનું ૫ ધોરણ ઠરેલું દશે તો એકના એક દળાર ઘવામાં વિલંબ નહિ થાય. પાટીદાર જ્ઞાતિનું માનસજ એવું ઘડાઈ ગયું છે કે લગ્નમાં ખીજા પાસેથી વધુમાં વધુ શી રીતે લેવું અને પોતાને આપવું પડે ત્યારે જોછામાં જોછું શી રીતે આપવું. કોઈ પણ જાતનો લગ્ન વખતે કરારજ ન હોવો જોઈએ. વળી કન્યાના બાપને આપવા ઇચ્છા હોય તો લગ્ન વખતે આવી મોટાઈ લેવાને બદલે પાછળથી ગમે તેટલું આપી શકે છે. જે વખતે આપવાથી સામાજિક પ્રતિષ્ઠા મેળવવાનો લોભ હોય છે, તે વખતે કંઈ પણ આપવા લેવાનું બંધ થાય તોજ પરદંબુનો સડો કાણમાં રહેશે. નહિતર ‘કાકા પરદંબા ત્યારે કોઈ ગંડ્યાં’ જેવું થશે. કર્તવ્યશીલ યુવકો આ જાગત લક્ષમાં લેઈ ભાવિ પેઢીના સુખને સાફ કંઈક તો કરશેજ. હવે ઉપેક્ષા કર્યે પાલવે તેગ નથી.

બાકરોડ

ખુશાલભાઈ કાળિદાસ પટેલ

ચર્યાપત્ર

૧. બંડખોર લગ્નો

‘પાટીદાર’ના ગયા ભાદરવાના અંકમાં જેન લલિતાબેનના લગ્ન વિષે નિર્દેશ કરતાં ભાઈ ચિમનભાઈ મૂ. અમીને બંડખોર લગ્નો વિષે આમ લખ્યું છે: ‘આપણી જ્ઞાતિની છોકરીઓ બંડ કરી ગમે તેની સાથે લગ્ન કરે તેમાં તે સુખીજ થશે એમ હું માનતો નથી. નાતની નજરે પણ આવી શક્તિશાળી છોકરીઓ આવાં ગમે તેવાં લગ્ન કરી એસે તે સાફ નથી. આવી છોકરીઓની દશા મોટે ભાગે ‘નહિ ધરનાં કે નહિ ધાટનાં’ જેવી થાય છે. તે નથી પાટીદાર રહેવાની, નથી વાણિયા કે બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિની જનતી.... આ વસ્તુ ઉત્તેજનને પાત્ર નથી. જે કામણે આવાં બંડ કરનાર નીવડે છે તે કારણોજ નાબૂદ કરવા પ્રયત્ન થાય એમાંજ સમાજનું હિત છે.’

ઉપરનું લખાણ લેખકના સંકુચિત વિચારોનો નિયોઃ છે. સારાનરસા એમના મતબ્યને એમણે મનોગન માન્યું હોત તો વાંધો નહોતો, પણ સમૂહના મોટા ભાગને સ્પર્શે એવી રીતે એ વિચારો જાહેરમાં મુકાયા છે. અને ત્યારે તો એ વિષે ચર્ચા કરવીજ રહી. લેખકને પ્રાચીન કાળથી લેઈ આધુનિક

સમય સુધીનાં અનેક દષ્ટાન્તો આપી શકાય, અને દલીલોથી જ આનો જવાબ આપવાનો હોય તો કહી શકાય: 'જાંડ કરનાર કન્યાઓ સુખી જ થશે એમ હું માનતો નથી,' એમ કહેવું કેટલું ખૂલ ભરેલું છે? ત્યારે શું જાંડ ન કરતી બધી બેનો સુખી જ થાય છે? અને કોઈનાય ભાવિની કલ્પના દોરવી એ કેટલું બેદરદુર છે!

એથી આગળ જો કહે છે: 'તે નથી પાટીદાર રહેવાની, નથી વાણિયા કે બ્રાહ્મણ સ્થિતિની મનતી.'

પણ એવાં જાંડ કરનાર હોકરીઓને જો બાઈ પોતે જ 'શક્તિશાળી હોકરીઓ' તરીકે ઓળખાવે છે, ત્યારે એમણે એટલોય વિચાર નથી કર્યો છાગતો કે એ જાંડખોર બેનોએ પોતાની સ્થિતિ વિષેના અહંભાવના અતિરેકને દૂર દૂરાવીને જ મુકાબુ' છે, અથવા ખીજ સબંધોમાં કહીએ તો એ બેનો આજની કૃત્રિમ સ્થિતિઓને માનતી જ નથી અને એમને એવા બ્ધર્થ અહંભાવની પરવાયે નથી. પરવા કરનાર આયુ' પગલું ભરે ખરું?

અમુક માનસનો કોઈ ક્રાન્તિકાર કોઈનું ખૂન કરે એટલે એનાથી એ આજણું' તો ન જ હોય કે પરિણામ ફાંસી છે. એવી જ રીતે આ કન્યાઓ લેણક કહે છે એ સ્થિતિ નાણીને જ મુકાવે છે, અને એથી એ કરતી નથી જ.

અને લેણકે બધું ધટે કે એવાં જાંડ કરનારનો એક નવો સમૂહ ધડાધ રજો છે, જેમાં એમનાં ને એમના જેવા અનેકનાં ભાવિ વહેણે ભળવાનાં છે અને તેમાં લેણકના સંકુચિત વાડાઓ, પેટાસ્થિતિઓ, સ્થિતિઓ, અને અનેક માતોનું નિકંદન નીકળવાનું છે.

અભાગે હિંદુ જાતિની આજની દુર્દશાનો વાઈ ચિમનભાઈને ખ્યાલ તો હશે જ. અને સ્થિતિનો અહંભાવ સેવનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ એટલું' તો કણુલ કરશે જ કે પૂર્વે આવા વાડાઓ ન હતા. એથીયે આગળ, અગાઉ તો કૃત્રિયો બ્રાહ્મણકન્યા સાથે ને બ્રાહ્મણો કૃત્રિમકન્યાઓ સાથે વિવાહ સંબંધથી જોડાયા છે. વૈશ્યો સાથે પણ એ બંનેએ વિવાહસંબંધ જોડ્યો છે. અને હાલમાં મહાત્માજીના દીકરા ભાઈ દેવદાસનું દષ્ટાન્ત મોજુદ છે.

સ્થિતિઓના વાડાઓ ધસાધ ધસાધ ખરી પડે એ હિંદુ જાતિ માટે જરૂરી છે. તેવે સમયે કોઈ પણ શાસ્ત્રીય કારણ સિવાય મનસ્વીપણે એનો વિરોધ કરવો એ ઠીક નથી.

આગળ ચાલતાં ભાઈ ચિમનભાઈ સમાજને સુધરી જવાને જાંડ કરવાનાં કારણો ન નીપજે તે માટે કહે છે. પણ સમાજના ત્રાસથી હજી જાંડ થતાં નથી. અને જ્યારે થશે ત્યારે જૂનો સમાજ નાશશીલ હશે! અત્યાર અમાઉ થએલાં

લગ્નો ધણે ભાગે રોહાકર્ષણે કે એવે કારણે થયાં છે. અર્થાત્ ૬૭ જાંડખેર એનો સંકેતાય છે અથવા ડરે છે. એન લલિતાએન નો માત્ર કુળના અતિરેકને જ વળગ્યાં હતાં. અને એથી એમને જે જવાજ દેવો ઘટે એ તંત્રીશ્રીએ દીધો છે. પણ એ એમનો જાણે અગ્નિએ પણ લેવા જતાં ભાષ ચિમનભાષએ 'પાડાને રાગે પખાલને ડાગ' દીધો છે. અને એ પણ જાણવું ઘટે કે ગમે તેવી સુંદર સમાજવ્યવસ્થા પણ ધીરે ધીરે એની જગડે છે કે તેમાં હમેશાં જાંડને કારણ મળવાનું જ. સરેલ દાડકા ઉપર તો ઓપરેશન કરતુંજ પડશે.

અને ચાલી આપતી પરંપરા તોડનારને સમાજ તો શું, વખતે ભાષ ચિમનભાષ પણ જાંડખેર કહેશે ત્રણને જલ્દે એ દિવસની જ્ઞાન થઇ ત્યારે પણ લોક એમ કહેતા અને કુળવાનનો દીકરો પગલુ લીધા વિના પરણવા નીકળશે તો એ કુળવાન વર્મજ એને તો જાંડ કહેશે. અને વળી કાષ્ટ કુમારિકા પરલુ માનનારને પરણવાની ના પાડશે તો એ જાંડખેર કન્યા સામે તો એમનું માથું ફરી જશે!

ભાષ ચિમનભાષ પ્રત્યે મને અંગત રાગ દેવ નથી, તેમ તેમના મામાજિક પ્રવલ્નો પ્રત્યે મને ગર્વિહિત માન છે. પણ હમેશાં જાને છે તેમ તેઓ ધણી વખત પૂર્વઘડોથી દોરાઇ થએલી જૂલ ગાટે અનેક રીતે એક ચાત પકડી રાખે છે એ રોચનીય છે. સાચેજ એમને સમાજના ઉત્કર્ષની પડી હોય તો એમણે સ્પષ્ટવક્તા જાનવું રહ્યું, અને એમ કરી એમણે નવી દૃષ્ટિથી સામાજિક પ્રશ્નોનું નિરાકરણ શોધવું રહ્યું. વળી એ પણ એમણે જાણવું રહ્યું કે સમાજનાં કે જનિનાં કલેવરો તો જાંડખેરોએજ ફેરવી નાખ્યાં છે.

ઉત્તરસંડા, હાલ છુટેએ (ઉગાદા) રાવજીભાષ સોમાભાષ પટેલ

—*—

અંચપરિચય

પ. ગીતામંથન : લેખક - કિશોરલાલ ધનશ્યામલાલ મશરવાળા; ૫૪ ૮ + ૩૬૬, કિંગડ સર્વિસી. આ પુસ્તકનો પરિચય સંવત ૧૯૯૧ના અષાઢના અંકમાં આ પ્રમાણે આપવામાં આવ્યો છે : "લગવદ્ગીતા એ હિંદુ ધર્મનું મહત્વનું પુસ્તક મનાય છે. સંસ્કૃતમાં એનાં અનેક ભાષ્ય થયાં છે. લોકમાન્ય ટિળકના મરાઠી ભાષાના વિરતૃત ભાષ્યનું ભાષાન્તર ગુજરાતી ભાષામાં થયું છે. લગભગ એવુંજ વિરતૃત, પણ નોંખી ધારીએ થએલું ભાષ્ય તે આ ગીતામંથન છે. આ મંથનકાર ગુજરાતના અગ્રેસર વિચારક અને ચિંતક છે.

એમણે આ પુસ્તક સંસ્કૃત જનોને માટે નહિ, પણ ખાસ કરીને પ્રાકૃત જનો માટે લખ્યું છે. ગીતાના શ્લોકોને સરળ ભાવે ને ભાષામાં એવા સગળગ્યા છે કે સાધારણ બહેલાને ને વિવેકથી સમજવાનો પ્રયત્ન કરનારને તુરત સગળાઇ જાય. જોકે મતભેદનાં સ્થાન અનેક છે, પણ છતાંયે આ એમના પ્રયત્નથી ગુજરાતી વાચકને લાભ જરૂર છે. વાંચનારને સરળ પડે એટલા માટે સંસ્કૃત શ્લોક પણ આપ્યા હોત તો સાફ ચાત. પુસ્તકને અન્તે ઉપસંહાર ને સૂચિ આપી છે. એ તો સાફ જ કહ્યું છે.” આ એની બીજી આવૃત્તિ છે, એ તેની લોકપ્રિયતા સાબિત કરે છે.

૬. જોડણી માટે ખિરસાકોશઃ સંપાદક - ગગનભાઈ દેસાઈ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૧૪+૨૭૦, કિંમત ૭ આના. હજી સુધી ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોની જોડણી એકધારી થઇ નથી. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ લેરેકેથી જોડણીકોશની ત્રણ આવૃત્તિઓ થઇ. છતાં હાલતાં આલતાં અનેક શબ્દોની જોડણી વિષે શંકા પડે અને તેથી ખિરસામાં શબ્દો શકાય એવા નાનકડા જોડણીકોશની જરૂર લાગ્યાથી એ જ સંસ્થાએ આ ખિરસાકોશ પ્રકટ કર્યો છે. “જો શબ્દોની જોડણીમાં શંકાને સ્થાન હોય, એટલે કે લખનાર સહેજે શુદ્ધ ન કહી શકે અને કોશમાં જોવું પડે, એમ જ શબ્દો વીજીને આમાં સંઘર્ષ છે.” બીજી આવૃત્તિમાં ૪૬૬૬૧ શબ્દો હતા, ત્રીજી આવૃત્તિમાં ૫૬૮૩૦ શબ્દો હતા, ત્યારે આ ખિરસાકોશમાં એટલા બધા શબ્દોમાંથી વીજીને લગભગ ૧૩-૧૪ હજાર જ શબ્દો મૂક્યા છે. આથી કોશનું કદ એટલું બધું નાનું જન્યું છે કે સહેજે ખિરસામાં રહી શકે. વિદ્યાપીઠના આ પ્રયાસ માટે તેને ધન્યતાદ ઘટે છે,

૭. મહાસભાનાં ગીતોઃ સંપાદક - ચિત્રનલાલ પ્રા. ભટ્ટ; પૃષ્ઠ ૮+૬૩; કિંમત દોઢ આનો. માતૃભૂમિનાં ગુણગાન ગાવાનું જોતે મન ન થાય? માતૃભૂમિ તો તેનાં જાળકોનું સૌ કાંઈ છે. દુનિયાભરના દેશોએ પોતપોતાની માતૃભૂમિને માટે અવજુનીય કર્યો કર્યો છે. સ્વદેશ-અને માતૃ-ભૂમિ તરફનો ભક્તિભાવ અજાડિતપણે જાગ્રત રહે તેને અર્થેનો આ એક નાનકડો પણ અતિરુત્તમ પ્રયત્ન છે. મહાસભા તો માતૃભૂમિનું હૃદય છે. મહાસભાના ૫૧મા અધિવેશન સમયે પ્રથમ વાર આ સંમદ પ્રકટ થયો; અને ત્રીજી વાર પણ છપાયો, એ જ એની ઉપયોગિતા સૂચવે છે. ઉપરાંત સંમદ એટલો બધો સસ્તો છે કે દરેકને વસાવવામાં તે ધણેજ રુચિકર નીવડશે. દરેક એને વસાવે અને જાળકોથી માંડીને ધરનાં સર્વે જણ એનાં ગીતોથી ધરને ગળવી મૂકે ને એવા ભાવ ભરીને આચરવા પ્રેમીય તો શું બાકી રહે? સાથે સાથે એક બીજો

વિચાર પણ આ સંગ્રહ જોતાં સ્ફૂરે છે. પ્રૌઢ અને પ્રખર કવિઓનાં લાવવાહી દેશગીતોનો બહોળો સમ્બોધ આ સંગ્રહમાં નથી જણાતો! હું કારણમાં પડતો નથી, પણ બૃહદ્ ગુજરાતને આવાં સર્વોત્કૃષ્ટ ગીતોના સાર્વત્રિક સંગ્રહથી જરૂર હોય તો તે આ સમૃદ્ધ કાર્યાલય તરફથી પોષાય તો? શુદ્ધ પ્રભાતરાગનાં ગીતોને પણ સ્થાન મળે એ હૃદયચાન્દ્ય છે. 'ઉદેન્દ્ર'

ઉપરનાં ત્રણ પુસ્તકોના પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

૮. પાપ, પુણ્ય અને સંયમ, શ્રી પૂજનભાઈ જૈનસંયમલા-૨૦ : સંપાદક અને પ્રકાશક-ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલ, મંત્રી, શ્રી જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ, C/o ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૩૨+૧૮૩, કિંમત બાર આના. "જૈનોના પ્રાચીનમાં પ્રાચીન તથા મૂળભૂત ગણાતા જે ૧૨ અંગ્રંથો છે, તેમાંથી જિજ્ઞે ક્રમે ૧૧મા, ૬મા, અને ૮મા અંગ્રંથમાં... કર્મકર્મ-માર્ગને લગતી કથાઓ સંગ્રહાઈ છે. ૧૧મા અંગ્રંથ 'નિપાકસૂત્ર'માં જે જાંડમાં થઈને અતુકને પાપ અને તેનાં ફળનું તેમજ પુણ્ય અને તેનાં ફળનું વર્ણન છે; નવમા અંગ્રંથ 'અનુત્તરૈષપાતિકદશાઃ'માં સંયમનું પાલન કરતાં કરતાં જોયો જોવી ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચ્યા છે, કે જેમને હવે ઉત્તરોત્તમ (અનુત્તર) સ્વર્ગલોકમાં અમુક કાળ વ્યતીત કર્યા બાદ એકજ વાર ગનુબ્ધ-જન્મ પામી કરી મુક્ત થવાનું છે, તેમની કથાઓ છે; અને આઠમા અંગ્રંથ 'અંતકૃદશાઃ'માં આ જન્મેજ સંયમના ઉત્કૃષ્ટ પાલનથી જેમણે સર્વ કર્મોનો અંત આણી દીધો છે, અને જેથી ગરતી વળતેજ જેમને મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ જવાની છે, તેમની કથાઓ છે." સંપાદકે "જે ત્રણે અંગ્રંથોને આ એકજ પુસ્તકમાં જોડી દેવાનું યોગ્ય માન્યું છે," સંપાદક જૈન ધર્મગ્રંથોના મંત્રીર અવપાસક અને વિવેચક છે, એમ જોગણે જે ધર્મનાં લખેલાં અનેક પુસ્તકોથી સ્પષ્ટ થાય છે. જૈનધર્મ પાપપુણ્ય કાને માને છે અને તેણે તેમનાં ફળ કેનાં કલ્પ્યાં છે, એ આ પુસ્તક વાંચનાથી મમજાઈ આવે છે. જૈનધર્મનો કંઈક પણ પરિચય પામવાની હૃદય રાગનારે આ પુસ્તક અવશ્ય વાંચવું જોઈએ.

૯. યંત્રની મર્યાદા. આચાર્ય ગિદ્વાણી સ્મારકમાળા અંચ-૫ : લેખક-નરહરિ દા. પરીજા, અમદાવાદ; પ્રકાશક-મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ, મહામાત્ર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૨૦+૧૮૮, કિંમત ચૌદ આના. લેખકે પોતાના નિવેદનમાં જણાવ્યું છે તેમ આ નાનકડા પુસ્તકમાં વાયુ, વરાળ, વિદ્યુત, વગેરેની મદદથી ચાલતાં યંત્રોના ઉપયોગમાં શા શા લાભાલાભ રહેલા છે એ બતાવેલો યોગ્ય વિચાર કરી યંત્રની મર્યાદા નક્કી કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

અસંગત આજ્ઞાનાં રાક્ષસી યંત્રોના ઉપયોગથી મનુષ્યો અનૈકવિધ કાળઝાટ્ટ મહેનતમાંથી જતી જાય છે, પણ સાથે સાથે તે યંત્રોના દિનપ્રતિદિન થતા વિસ્તારથી લવાનક યુદ્ધોનાં ખીજ પણ રાપાતાં જાય છે, નિર્જાતિનું શોષણ વધતું જાય છે, અનીતિ ઘર ધાલતી જાય છે, જીવલેણ બેકારી ઉમરૂપ ધારણ કરતી જાય છે, માનમિક રોગો વિસ્તરતા જાય છે, કુદરતી સંપત્તિનો ઝપાટાભેર અવિચારી વિનાશ થતો જાય છે, આથી લાગે પ્રગ્નના કુદરતી હક્કોનો કચ્ચરધાણ વાળવામાં આવતો જાય છે; એક જાજુએ ધનની હોળો ઉડતી જણાય છે, જ્યારે બીજી જાજુએ જીવલેણ ગરિબાઈ વધતી જાય છે અને આગ અનેક રીતે યંત્રોના વધતા જતા ઉપયોગને પરિણામે માનવજીવન એકંદરે સ્વિશેષ સુખી થવાને જાહે કલેશમાગરમાં વધારે ને વધારે ડૂંગતું જાય છે. તો પછી આ સર્વ આપત્તિમાંથી મનુષ્યને શી રીતે ઉગારી શકાય તેની કેટલીક તલસ્પર્શી તપાસ આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવી છે.

ભાષા સરળ અને રસ્યક હોવાથી અર્થશાસ્ત્રનું જરા પણ જ્ઞાન ધરાવનાર વાચક આ પુસ્તક રસપૂર્વક વાંચી શકે તેમ છે. વળી જેઓ પ્રચંડ શક્તિશાળી યંત્રોના ખાસ દિગ્ગાવતીઓ કેંચા તેના કદર વિરોધીઓ છે તે ઉભયને આ નાનકડા પુસ્તકમાંથી ધણું જાણવાનું અને શીખવાનું મળશે.

વિશેષમાં આ પુસ્તકમાં લેખકે યંત્રોના લાભાલાભનો શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ વિચાર કરવા ઉપરાંત તેમાં યંત્રો વિષેનાં પૂ. ગાંધીજીનાં લખાણોમાંથી પણ ઉપયોગી ઉતારા આપી તથા ‘યંત્રવાદને પરિણામે’ નામનું શ્રી. ચંદ્રશંકર શુક્લે લખેલું એક પ્રકરણ ઉમેરી પુસ્તકને વિશેષ ઉપયોગી બનાવ્યું છે.

જેઓને યંત્રો વિષે સાચી અને મનનીય વાતો જાણવી હોય તેમને આ પુસ્તક વિચારપૂર્વક વાંચી જતા અમારી ખાસ ભલામણ છે. મૂ. બ્યારડ ઉપરનાં જે પુસ્તકોનું પ્રાપ્તિચાન-નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ

૧૦. સારી રીતભાત : લેખક-રા. જા. ગોવિંદશાષ્ટ હાથીભાષ્ટ દેસાઈ; ૫૪ ૬૦, મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦. દરેકે દરેક સમાજમાં એક બીજા ગાણુસના પ્રસંગમાં આવતાં કેવી રીતભાત રાખવી એના નિયમો ધીરે ધીરે પરંપરાથી ઠરી ગયેલા હોય છે. આપણા સમાજમાં એમ ઠરી ચૂકેલા અથવા ઠરવા જેવા શિષ્ટાચારના નિયમોનો આ સંગ્રહ છે અને તે દરેક સભ્ય ગાણુસે જાણવા સારૂ આ પુસ્તક જરૂર વાંચવું ઘટે. જુદા જુદા સમાજના શિષ્ટાચાર ત્યાંના દેશકાળને અનુસરીને જુદા જુદા હોઈ શકે. પુરાણમાં અનિસ્ય કંડી હોવાથી ત્યાં ગાણુસો શરીર

લૂગડાંથી લપેટાએલાં રાજે, એ લોક પાટલૂન પહેરે. અહીં ગરમી વધારે હોવાથી આપણે લૂગડાં આછાં ને ખુલાં પહેરીએ, આપણે ખુલાં ધોતીઆં પહેરીએ, કેટલાક દિવસોમાં ઘરમાં ઉઘાડે શરીરે પણ બેસવું પડે. પણ એ રિચતિ લેખકને મતે દષ્ટ નથી (પૃ. ૪૧). વળી “પાણીથી દદડતી” છત્રી, ડગલા વગેરે નાટકગૃહની અંદર ન લેઈ જતાં બહાર ચોગ્ય ઠેકાણે મૂકવાં” (પૃ. ૩૩). પણ નાટકગૃહના વ્યવસ્થાપકો એ વસ્તુઓ ચોરાય નહિ એવી રીતે મૂકવાના ચોગ્ય ઠેકાણાની વ્યવસ્થા કરે નહિ, ત્યાં સુધી એ વસ્તુઓ ચોરાવાને માટે બહાર ગમે તે ઠેકાણે મૂકવાનું મન કોઈને ન થાય અને તેથી આ ‘સારી રીતભાત’ પાળવાનું મન ના થાય. આપણા દેશની જાહેર સંસ્થાઓમાં એવી દુરવસ્થા હોય છે કે મંદિરમાં દર્શન કરવા જવાને બહાને કેટલાક લોક ખરેખર દર્શન કરવા જનારના જોડા ચોરી જાય છે. અને તેથી ખરેખર દર્શન કરવા જનારનાં ચિત્ત એક જાણુએ દેવ તરફ હોય ને દેવની સ્તુતિ કરે કે ત્વમેવ માતા, અને બીજી જ ક્ષણે તેનું ચિત્ત બહાર મુકેલા જોડા તરફ જાય ને તે તરફ ગજર રાખી સ્તુતિ તો કરતો જ જાય છે કે પિતા ચ ત્વમેવ! થોડાક નાના મતબેદ બાદ કરતાં પુસ્તકમાં ‘સારી રીતભાત’ના નિયમો મૂક્યા છે તે અમલમાં મૂકવા જેવા છે. સૌએ આ પુસ્તક વાંચવા જેવું છે. પુસ્તકની આ પાંચમી આવૃત્તિ છે, જે જ એની લોકપ્રિયતા સાબિત કરે છે.

૧૧. બાલકુન્જના પાઠોઃ સંપાદક-મણિભાઈ પટેલ, ભારત વિદ્યાલય, કરાડી; પૃષ્ઠ ૬+૭૬, મૂલ્ય ૦-૪-૦. કરાડી ભારત વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના હસ્તલિખિત ‘બાલકુન્જ’માં લખેલા કેટલાક લેખોનો આ સંગ્રહ છે. સંગ્રહમાંનાં કેટલાંક લખાણો આચાર્યનક છે. આવા સંગ્રહથી વિદ્યાર્થીઓને પ્રેરસાદન મળે એ સ્વાભાવિક છે, ‘ગંગલી ધાંચણુ,’ ‘વેંતિયાં’ વગેરે જેવાં જોડકણાં ન લીધાં હોત તો સાફ એકંદર પ્રચલ્ન સારો છે. જાણકોને એમાંથી ધતર વાચન તરીકેનું હજવું સાહિત્ય ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં મળી રહેશે.

‘ઉદ્દેશ’

ઉપરનાં બે પુસ્તકોના પ્રકાશક-પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ, લિ., પો. બો. નં. ૧૦, રાવપુરા, વડોદરા,

વસો વાર્ષિક પત્રિકા ૧૬મી, સંવત ૧૯૯૬ સન, ૧૯૪૦.

શ્રી પ્રગતિ મંડળ, ભાદરણ, સને ૧૯૩૯-૪૦નો અહેવાલ તથા હિસાબ.

શ્રી ધર્મજ બહુસમાજનો નવમા વર્ષનો અહેવાલ તથા હિસાબ.

(તા. ૧:૮:૩૯થી તા. ૩૧:૭:૪૦ સુધીનો).

પ્રસંગકથા

“આકોલામાં પાટીદાર સમાજની સ્થાપના

“જેની ધણાજ લાંગા સમયથી આવશ્યકતા જણાતી હતી તે સમાજની સ્થાપના કરવા માટે અહીં તા. ૨૮:૧૦:૪૦ને રોજ મેસર્સ સુ. ડી. પટેલની ઓફિસમાં શ્રી. ઠાકરસીભાઈ પટેલની અધ્યક્ષતા હેઠળ સર્વ પાટીદાર બંધુઓએ એકનિત થઈ ‘શ્રી પાટીદાર સમાજ, આકોલા’ની સ્થાપના કરી. સર્વ બાઈઓ અત્યંત હિસાહમાં દતા અને સમાજનું કાર્ય આગળ ધપાવવા માટે તે બાઈઓએ સમાજને બેટ સ્વરૂપે ઠીક પ્રમાણમાં રકમ આપવા નક્કી કર્યું છે.” આકોલાથી શ્રી. મોરધનભાઈ ઉપર પ્રમાણે લખી જણાવે છે. સાતિની આવી સંસ્થાઓ સાતિમાં જૂના જમાનાથી ધર કરી રહેલા સડા અને દોષ દૂર કરવામાં અને ભારતવર્ષની પ્રગતિમાં સાતિ, સાતિ તરીકે ફાળો આપવાને શક્તિશાળી અને ગુણવાન જને એ ભતના પ્રયત્નો કરવા સ્વપાય એ છટ છે, બાકી સ્થાપનાનો કંઈ હેતુ નથી. આ સંસ્થા પણ એવે છટ માર્ગે પ્રયાણ કરશે એવી આશા છે.

કોલેજિયન કન્યા શૌક તરીકે

મણિનગરમાં રહેતાં હીરાગાઈ નર્મની આસરે ૨૦ વર્ષની પુત્રી શ્રી. પુષ્પાવતીબેન, જેઓ ગુજરાત કોલેજમાં ઈન્ટર આર્ટ્સમાં બસે છે તેમનાં લગ્ન અમદાવાદમાં જયભારત મિલના સિપિંગ માર્કેટ શ્રી. રતનલાલ રંગીલાલ દલાલ, જેમની ઉંમર આસરે ૫૦ વર્ષની હશે, તેમની સાથે તા. ૪:૧૧:૪૦ના રોજ સવારે છ વાગે થયાં. અમદાવાદના જ્યોતિર્લેખવાળાં શ્રી. મુદુલાલે આ લગ્ન અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરે તે પહેલાં તે એ નંદીલગ્ન થઈ ગયું હતું. શ્રી. રતનલાલને એક દલાલ પત્ની કુમુદબેન નામે છે, જે આપાર સુધી તેમનો સાથે રહેવાં દતાં. લગ્ન વખતે દીવાળીમાં તેઓ મુંબઈ ગયેલાં. આ લગ્ન કોઈના દગાજીથી નથી થયાં, પણ એ કોલેજિયન કન્યાની પોતાની હરજીથી થયાં છે. શ્રી. પુષ્પાવતીબેનનું માનવું છે કે લગ્ન માત્ર વ્યક્તિગત પ્રશ્ન છે અને તેથી સમાજને વ્યક્તિગત જીવનમાં માથું મારવાનો જગ પણ અધિકાર નથી. એકે તો બહેલાં યહ પુષ્પાવતીબેને ભવંકર-બૂલ ફરી છે અને બીજી એક બેનનો જવ જમાડવામાં સામેલ થયાં છે. તે ઉપર જેમ તેમના બજાર ઉપર પાણી ફરી વળ્યું હોય ને શોક જન્યાનું અભિમાન આમ્યું હોય તેમ સમાજને વ્યક્તિગત જીવનમાં માથું મારવાનો હક નથી એમ જણાવે છે. એમની આ ધૂંટતા દવા ખાવા જેવી છે. કાપડાએ કરીને અને સમાજસ્ત્રેમાં જીવન આપનારાંની ઝાઝી સંખ્યાને કારણે એની સામે

શકાય છે. શરીર ગમે તેવાં ધાટીલાં, જળવાન ને ચપળ હોય પણ આત્મજળ ને સમયસૂચકતા વિના સમાજસેવાના કાર્યમાં કંઈ ફાળો ન આપી શકે. આવા વીરોત્તી કદર કરવાની બ્યવસ્થા આયોગમંડળોના સંચાલકો કરે એમ ઇચ્છીએ. મુ'બદ્દ અને આબુખાબુ થએલી વાવાઝોડાથી ખુવારી

તા. ૧૫:૧૦:૪૦ની ગંધ રાત્રે મુંગદ અને તેની આજુબાજુના લાગ ઉપર કુદરતનો ક્રોધ ઉતરી આવ્યો. છેલ્લાં સો વરસમાં નદિ થએલું વાવાઝોડું એવું લયંકર થયું કે તેવું કોઈની કલ્પનામાં પણ ન હતું. તેને પરિણામે મુંગદમાં ૧૪૬ મહત્ત્વા ડૂબી ગયા અને ૯૮ મહત્ત્વાએને નુકસાન થયું. એકંદરે ૪૫ માણસોએ જીન ગુમાવ્યો, જ્યારે ૬૪ સખસો ઇન પામ્યા અને ૧૦૪ સખસો ગૂંગ થયા. મુંગદના માછીમારોમાં જીનની ખુવારી ઘણી નથી થઈ, કારણ કે હમેશાં તેઓ જહાઝના જિલ્લાના માણસો કામે રોકે છે. આ ઉપરાંત સૂરત જિલ્લામાં એથી ઘણું નુકસાન થએલું છે, ફળાડોની વાડીઓનો નાશ થયો છે અને હજારો રૂપિયાની આવક બંધ થઈ છે. કેટલેક રથળે મકાનો પણ પડી ગયાં છે. મુંગદમાં મદદ કરવાને મુંગદ પ્રાન્તિક સમિતિએ, તથા સરકારે જનતી મદદ કરવા પગલાં લીધાં છે. દુકાળ

વાવાઝોડા જેવો જ આ કુદરતનો ક્રોધ છે. ઉત્તર ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં દુકાળે પોતાનો હાથ જતાવવા માંડ્યો છે. આમ દર વરસે આજ એક લાગમાં ને કાલે જીન લાગમાં એમ દુકાળ પડ્યે જ જાય, એમાં વધુ લાગે સરકાર જવાબદાર છે, જેના વહીવટમાં ખેડૂતને પાણીનું સુખ નથી, મહેસૂલનો જોત્તો વધારે છે, તેનું ઉત્પન્ન વેચવાને સરકારી કે એવી કોઈ પદ્ધતિની મદદ નથી, જેથી વચગાળાનો નફો સાલુકારો, આડતીઆઓ, દુકાનદારો ને લેણદારો ચૂસતા મટે. ધરતીનો ઘણી, જે પોતાના પરસેવાથી ધરતીમાંથી કણ ઉપજાવનાર કહો, એ બેહાલ જને છે. એમાં જહાઝનાં ઘણાં કારણો ગણવાંએ, જતાં ખેડૂત પોતે ગંક નહિ મટે ત્યાં સુધી એ જ્યાં કારણો એના ઉપર લીસ લીધા જ કરશે.

ધરતીકંપો

યુરોપમાં રૂમાનિયામાં જગજગત ધરતીકંપ થયો છે જેથી કરીને ત્યાંનું પાટનગર લગભગ નાશ પામવાના સમાચાર મળે છે. એ ઉપરાંત જીનું ઘણું નુકસાન થઈ ગયું છે. ત્યાંના કેટલાક તેલના કુવાઓનો નાશ થયો છે. યુરોપમાં આવી રહેલા માનવહત્યાકાંડમાં કુદરત પણ પોતાનો હાથ જતાવી રહી છે. કાઠિયાવાડ ને અમદાવાદ સુધી થોડી સેકંડ ગાટે ધરતીકંપનો આંચકો

લાગ્યો હતો. આવા આંચકા દ્વે અવારનવાર જણાવા લાગ્યા છે. એ પણ પ્રકૃતિમાં યદ્ય રહેલા ફેરફારો સ્વયંવનાર તો નહિ હોય?

રાણી છાપના રૂપિયા વિદાય લે છે

“રાણી છાપના જતાવટી રૂપિયા અને અડધા રૂપિયાની સંખ્યા ધણી વધી પડતાં લોકોને આ છાપના સિક્કાઓ પ્રત્યે અણગમો ઉપજવાથી આ જાતના રૂપિયા અને અડધા રૂપિયાના સિક્કાઓ ચલણમાંથી પાછા ખેંચી લેવાનો પ્રશ્ન હિંદ સરકાર છેલ્લા થોડા વખતથી વિચારી રહી હતી. રાણી છાપના સિક્કાઓની સંખ્યા જોકે ઓછી છે, તોપણ આવા ધણા સિક્કાઓ લોકોએ કદાચ સંગ્રહી રાખ્યા હશે અને સંગ્રહ કરવાની લોકોની વૃત્તિને કીધે જોખી થયેલી અજવડતામાં વધારો કરે છે. આ સિક્કા ચલણ માટે અનુકૂળ ન હોવાથી અને તેને ખીનઆર્થિક સંગ્રહમાંથી પાછા ખેંચી લેવા માટે હિંદ સરકારે રાણી છાપના રૂપિયા અને અડધા રૂપિયાના જાણ સિક્કાઓ પાછા ખેંચી લેવાનો નિર્ણય કર્યો છે. તા. ૩૧મી માર્ચ સન ૧૯૪૧ પછી આ સિક્કાઓ ચલણી સિક્કા નહિ ગણાય, પણ તા. ૩૦મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૧ સુધી તમામ સરકારી તાંત્રીક ખાતાંએ અને ટપાલ ઓફિસોમાં તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવશે અને ત્યાર બાદ વધુ નોટિસ મળે ત્યાં સુધી મુંબઈ અને કલકત્તામાં રીઝર્વ ખેંચમાં જ આ સિક્કાઓ લેવામાં આવશે” (‘મુંબઈ પત્રિકા,’ તા. ૧૯:૧૦:૪૦).

સ્વ. વિઠ્ઠલભાઈ પટેલના વીલમાં દર્શાવેલી રકમ

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે, તેમને તથા સ્વ. વિઠ્ઠલભાઈ પટેલના વારસેને મુંબઈ હાઇ કોર્ટના રૂલિંગ અનુસાર મળેલી એક લાખની રકમ ક્રેડિટના પ્રમુખ ગૌણના અણુલ કલામ આજ્ઞાદ ઉપર મેસર્સ અમીન દેસાઈ અને નાણાવટીની પેઢી મારફત ચેકથી મોકલી આપી છે, જે તેમને તા. ૯મી ઓક્ટોબર ૪૦ના રોજ મળી. એ જ ચેક સીધો અગિય લારત મહાસલા સમિતિના કાષાખ્યક્ષને મોકલી આપવામાં આવ્યો છે. તેઓશ્રીએ સર્વશ્રી જવાહરલાલ નેહરુ, જમનાલાલ બખ્ત, લુલાભાઈ દેસાઈ, પોતે અને અ. દિ. મ સમિતિના પ્રમુખની એક કમિટી નીમી છે. સદરહુ નાણાં કમિટીને ઉચિત લાગે તે રીતે અને તેવે કામે વાપરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે. આ ‘મધુ’ વર્કિંગ કમિટીએ પસાર કરવાનું છે, અને તે થશે. નમ્ર મત છે કે કમિટી પોતાની ધર્મજાનુસાર એ નાણાં વાપરે તેના કરતાં સ્વ. પટેલના વીલમાં દર્શાવેલ હેતુ માટે નાણાં વાપરવા પ્રજાંધ કરે તો વધારે ઉચિત જાતે.

ચરેતર એન્જ્યુકેશન સોસાયટીના પ્રમુખ

ગઇ તા. ૧૦:૧૧:૪૦ને રોજ ચ. એ. સોસાયટીની મુલતવી રહેલી સામાન્ય સભા શ્રી. દાદુભાઈ દેમાઈના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી. તેમાં આશરે ૪૫ સભ્યો હાજર હતા અને સર્વાનુમતે શ્રી. ગણેશ વાસુદેવ માવલંકરની આવૃત્તા ત્રણ વર્ષ માટે પ્રમુખ તરીકે વરણી કરવામાં આવી છે. દરગાર સાહેબ આ સભામાં હાજર હતા અને તેમણે ગદાસભાવાદીઓ દ્વેષ આ મંરથામાં રસ લેવા લેવા લાગ્યા છે તેથી કાંઈને ભડકવાની જરૂર નથી, એમ મગમળ્યું હતું અને દ્વેષ તેઓ રચનાત્મક કામમાં માનનારા હોઈ અનુભવી પણ જાનેલા છે. વળી તેઓને તો સ્વ. મોનીભાઈ સાહેબનો આદર્શ અમલમાં મુકાય એ જ જોવાની અને તેને સાફ કામ કરી છૂટવાની ઇચ્છા છે. વડોદરામાં હરિજનો માટે કાયદો

વડોદરા રાજ્યમાં સામાજિક સુધારાના અનેક મદરવના કાયદામાં 'સાર્વજનિક અસમર્થતા નિવારણ'નો કાયદો એક મહત્વનો ઉમેરો કરે છે. અસ્પૃશ્ય ગણતી કોમોના નાગરિક તરીકેના હક્કો સ્થાપિત કરવા ને તેનું રક્ષણ કરવા આ કાયદો કરવામાં આવ્યો છે. જાહેર સંસ્થાઓ અને જાહેર વાહનોનો ઉપયોગ કરવાનો અસ્પૃશ્યોને સંપૂર્ણ અધિકાર કાયદાથી આપવામાં આવ્યો છે, તેમાં અટકાયત કરનારને આ કાયદાથી સજા ફરવી છે. હાલના સંજોગોમાં કાયદાથી સમાજની જાદીઓ દૂર કરવી પડે છે, પણ જ્યાં સુધી સમાજના માનસનો પલટો ન થાય ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ સુધારો જનનો અશક્ય છે. પણ કાયદાનો અમલ?

વડોદરા રાજ્યે ધણી જાતના સમાજસુધારાના કાયદાઓમાં દિન-દુરયાનમાં પહેલ કરીને આગર ખાટી છે, પણ અમલમાં તે કાયદા જાણે છે જ નહિ એમ જ ચાલે છે. વડોદરા રાજ્યમાં જાળવણપ્રતિષ્ઠાક કાયદો છે અને તેની હજારી શિક્ષાને લીધે ધણા માણસો એવાં લખો કયે જ જાય છે અને તેથી ત્રણેક વર્ષ ઉપર તો રાજ્યને દંડની દોઢેક લાખની વાર્ષિક આવક થતી હતી. પેટલાદના એક વડીલને જાળવણ કરાવ્યા બદલ રૂ. ૨૦ દંડ થયેલો! આવા દંડથી કોને અસર થાય? આવા કાયદા પસાર કરવા એ સહેલું છે, ને તેથી સરતી કીર્તિ મળતી પણ હશે; પણ તેનો કંડક અમલ જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી એ જાણ શોભા પૂરતું જ છે!

સ્ત્રીધોલિસ, સ્ત્રીવોર્ડર ને અલગ લોક-અપની જરૂર

શ્રી. શારદાબેન મહેતા પોતાના સતારાના લાષણમાં જણાવે છે કે: એક જાઈ અન્નરમાંથી શાકનું પોટલું લેઈને જતી હતી, ત્યાં તેને એક નાનું

ચીથરે જાપેલું પોટલું જડ્યું. એમાં રૂપાનો ને સોનાનો ઢોળ ચઢાવેલાં ધરેણાં હતાં. એ જોતી હતી ત્યાં પોલિસે તેને પકડી. મુદ્દામાત્ર સાથે એને પોલિસ ચોકી ઉપર આણી. મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી. રિમાન્ડ ઉપર છોડવાના સમય દરમિયાન તેને એક મોટી પોલિસ ચોકીના લોકઅપમાં પાંચ દિવસ સુધી રાખવામાં આવી. તે દરમિયાન પહેલી અને બીજી રાત્રે તે બિચારી બાળાની અસહાય. સ્થિતિનાં લાભ લેઈ તેની ઉપર એ પોલિસ સિપાઈઓએ અત્યાચાર મુજબો. ખરેખર, આવા જનારો પગાધીન દેશમાં જ બને! એવા બદમાસ પોલિસોને શી સગ્ન થઈ તે જાણવામાં નથી આવ્યું. આ કિસ્સો જાણવા ગળ્યો ત્યારે જ આવા અત્યાચાર વિષે જાણવા ગળ્યું; બાકી એવા કેટલાય અત્યાચારો થતા દશે? આવા કિસ્સા બનતા બચાવવા ખાસ સ્ત્રીપોલિસ, સ્ત્રીવોર્ડર અને સ્ત્રીયુનોગારોને સારુ ખાસ લોક-અપની ઓકવણ તાબડોલ કરવાની જરૂર છેજ.

બનાવટી વૈષ્ણવાચાર્ય

આ ગાળામાં ચક્રચાર પામેલા બનાવટી વૈષ્ણવ મહારાજનો કેસ, જેમાં દેવકીનંદન મહારાજ તરીકે બનાવટી વેશ કરવાના ગુનાસર તથા તે રીતે છેતરપીંડી કરવાના આરોપસર જે કેસ ચાલતો હતો તેમાં બનાવટી મહારાજ બનનાર મોરલીધરને કોર્ટ એક વર્ષની સખત સજા દાહોદની કોર્ટ તા. ૮:૧૧:૪૦ના રોજ ફરમાવી છે. તેની સાથેના બીજા આરોપી કેસવલાલ, જેના ઉપર તેને મદદ કરવાનો આરોપ હતો, તેને નિર્દોષ જાહેર કરીને છોડી મૂક્યો છે. હજી તે બન્નેની સામે નડિયાદ કોર્ટમાં બીજા કેસો ચાલ્યા છે. એ બીજા કેસ ચાલ્યા પછી આવા બનાવટીઓ ઉપર સવિસ્તર લખી શકાય, પણ ત્યાં સુધી એટલું તો કહેવાય કે જ્યાં સુધી વૈષ્ણવોના ધર્મમાં 'પેમલાંઓ' છે ત્યાં સુધી આવા બનાવટી 'દેવકીનંદનો' પણ જન્મવાના જ.

મહાત્માજીનાં પ્રકાશન બંધ

તા. ૧૮:૧૦:૪૦ના રોજ પુતાના જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટની ઓફિસ તરફથી 'હરિજન'ના તંત્રીને નોટિસ મળ્યા બાદ મહાત્માજીએ ના. વાઇસરોય સાથે પત્રવ્યવહાર કરેલો, જેનું પરિણામ જિલ્લા આગળું. મહાત્માજીની આશા પાયા વિનાની નિવડી તેઓ 'હરિજનજયંત્રી' કેમ મુલતવી રાખવું પડે છે તેના કારણમાં જણાવે છે કે: "ગારી સામે એ પસંદગી હતી: કાં તો સરકારનું બંધન કબૂલ કરી તેની અંદર રહીને છાપું ચલાવ્યા કરવું, અથવા બંધન કબૂલ કરતાં 'હરિજનજયંત્રી' બંધ જ રાખવું. સત્યાગ્રહીને બીજી પસંદગી શોભે." આમ એમનાં ત્રણેય પ્રકારનો બંધ થઈ. તા. ૯મી નવેમ્બર ૧૯૪૦ને

ચાનિવારે પુસ્તક આક્રોશ અંકે કડમો જહાર પાડી 'હરિજનગધુ' જાંધ ક્યું'. તે જાંધ કરતાં મહાત્માજી લખે છે :

“મારે કહેવું તો એક જ છે ના?”

“ખાદી પહેરજો, રોજ ખંતથી કાંતજો, હરિજનને અપનાવજો, વિવ્ર-ધર્મીઓ પ્રત્યે સમભાવ રાખી એક જ સાધજો, દેહ ધરનાર જવા દેજો પણ આત્મા જેની ના પાડે તે કદી ના કરજો..... સહેજે સ્વરાજ્યપી ગંગા મેર બેઠાં આવી ગળશે એ ખાતરી રાખજો.”

શ્રી. વિનોબાની ધરપકડ

મહાત્માજીએ સરકાર તરફથી વાણીસ્વાતંત્ર્ય ઉપર જે કાયદાથી જાંધના મુકાબુ તેની સામે વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો, તેમાં પહેલા સત્યાગ્રહી તરીકે શ્રી. વિનોબા ભાવેલી વરખી કરેલી. તેઓએ વર્ષા નજદીક પવનાર ગામે સત્યાગ્રહ શરૂ કરેલો. તેમને ત્રણ ભાષણો પાદ તા. ૨૧:૧૦'૪૦ને રોજ પકડીને, કામ ચલાવીને, ત્રણ ગાસની સજા ફરમાવી છે.

પંડિત જવાહરલાલ નેહરૂની ધરપકડ

નવા વર્ષને બેમતે વર્ષે સાંજે વર્ષાથી અઢાહાપાદ પાછા ફરતાં એઓખી જાંકરાને પંડિતજીની ધરપકડ તેમના ગોરખપુરના ભાષણ બદલ કરવામાં આવી. તેમની ઉપર કામ ચલાવી તેમને ચાર વર્ષની સજા ફરગાવવામાં આવી છે. એમની ઉપર આવું કામ આક્રમી કે નવમી વખત ચાલે છે. પરતંત્ર ભારતમાં જહાર કે અંદર સૌ જોલ જેવું જ છે. આવા નરવીરને જોલ કરી સરકાર, સ્વરાજ્યને નજદીક લાવે છે એ નિઃસંશય છે.

સરદાર વલ્લભભાઈની ધરપકડ

તા. ૧૭:૧૧:૪૦ને રવિવારે રાત્રે હામા વાગ્યે અમદાવાદમાં ડો. કાનુગાને જાંગલેથી ગુજરાતમાં પ્રથમ સત્યાગ્રહી તરીકે સરદારશ્રીની, તેઓ કલેક્ટરને ગોટિસ આપ્યા પ્રમાણે ભાષણ કરે તે પહેલાં, ધરપકડ કરી અને અટકમાં લેઈ તેમને સાજરમતી જોલમાં લેઈ ગયા. તેમના ઉપર કામ ચલાવવામાં આવનાર નથી, એટલે અટકની મુદત સરકારની ખ્યાનમાં આવે ત્યાં સુધીની ગણાશે.

*

*

*

નોંધ: હજી મારી શારીરિક ને માનસિક સ્થિતિ એવી સ્વસ્થ નથી-થઈ કે પ્રસંગકથા લખી શકાય; તેથી આ માસની પણ પ્રસંગકથા-ભાષ નટવરલાલ દવેએ લખીને જે જાંધુભાવ પ્રદર્શિત કર્યો છે તેને માટે ઉપકાર માનું છું.

તંત્રી

૧૯૮૭

卐

પોષ

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૮

卐

અંક ૩

આપણા દેશના ખેડૂતને તો પોતે પકવેલા માલના બદલા માટે, તેમજ પોતે જે ગાલ ખરીદ કરે છે તે માટે નાણાં એ અનુકૂળ સાધન નથી જ. આપણી સમાજવ્યવસ્થા તથા ખેતીની રિયતિ એવી છે કે નાણાંવ્યવહારની આટીઘૂંટીમાં ફસાઈ જતાં ખેડૂત પાપમાલ યાવ છે અને તેને બેકારી ભોગવવી પડે છે. પોતાને તથા પોતાનાં ઢોંગને માટે ખાવાની વસ્તુઓ જોઈતા પ્રમાણમાં પેદા કરવાને બદલે જેનાં નાણાં બિયજો એવા પાક તેને ઉત્પન્ન કરવા પડે છે અને એ પદ્ધતિ પોતાને થયેલા ખર્ચ કરતાં પણ ઘણી વાર સરતે બાવે એ તેને છેવટે વેચવા પડે છે ઘણી વાર શહેરના બજારમાં જઈ શાકના ભરેલાં ગાંઠાં તેને નાખી દેવાને મૂલે વેચવા પડે છે, અથવા મફત હાલવી આવવાં પડે છે. આજે તો ખેડૂતની એવી દયા છે કે પોતે ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુઓ પોતેજ વાપરે જોઈએ કે પોતાનો ઘગલ પોતેજ બને તો તે લૂંટાતો બને.

('યંત્રની મર્પાના'ગાંધી)

નરહરિ દા. પરીખ

卐

卐

卐

ત્રી: નરસિંહભાઈ ઇચ્છરભાઈ પટેલ,

'પાટીદાર'મંદિર, આણંદ

. વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છુટકે નકલના ત્રણ આનો

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
મૃદસંસ્કાર	બેન સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ	૯૭
સમાજના ખડક	ભાઈ ઇશ્વર પેટલીકર	૯૯
ગાગડાંનું આરોગ્ય	ડૉ. પી. જી. ભટ્ટ	૧૦૬
ઝોઢણી, સાડી અને શેલુ	ભાઈ છોટાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૧૧૦
કન્યાવિક્રય	,, ડાહ્યાભાઈ તુળસીભાઈ ,,	૧૧૪
પહેલી ફરજ કે પહેલા હક?	,, ચિમનભાઈ મૂ. અમીન	૧૧૬
પરફળનો પ્રશ્ન અને દૃષ્ટિબિંદુનો ભેદ	,, મોતીભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ	૧૨૧
દાલતી બીજી બાજુ	,, ખુશાલભાઈ કાળિદાસ ,,	૧૨૬
યુવાન ગાનસ	,, આનંદરાવ વિઠ્ઠલભાઈ ,,	૧૨૮
અર્ચાપત્ર	વિવિધ	૧૨૯
બાળવાળોગ	મંત્રી, પાટીદાર સેવાસમાજ	૧૩૨
અંધપરિવ્રય	'પાટીદાર' મંદિર	૧૩૪
પ્રમંગકથા	,,	૧૩૭

૧. બેનબેન ઝોઢે લવાજમે 'પાટીદાર' આપવાના ફંડમાં ભુકોળાથી ભાઈ અંબાલાલ પી. પટેલે શિ. ૩૧, કંપાલાથી ભાઈ અમથાભાઈ બેન. પટેલ મારફત વડોદવાળા ભાઈ છોટાભાઈ રામભાઈ પટેલે શિ. ૧૫, એક સદ્ગૃહસ્થે શિ. ૧૦ અને ભાઈ છોટાભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલે શિ. ૬, હુઝિયાથી ભાઈ મહીજીભાઈ લાલાજી પટેલે શિ. ૧, ચાણુરગાથી વરણાગાના ભાઈ ડાહ્યાભાઈ ફકીરભાઈ અમીને પોતાનાં માતૃશ્રીને સ્મરણાર્થે રૂ. ૫, કલ્યાણથી વસોનાં બેન મણિબેન ગોડળદાસ જી. અમીને રૂ. ૩ અને કલ્યાણથી વસોના ભાઈ ગોડળદાસ જી. અમીને રૂ. ૨ મોકલ્યા છે, તે ઉપકાર સહિત તે ખાતે જમા કરવામાં આવ્યા છે.

૨. પરદેશમાંથી અથવા દેશમાંથી જેમનાં લવાજમ હજી આવ્યાં નથી તે તુરત મોકલી દેશે એવી આશા છે.

૩. નવા ગ્રાહકોએ કાર્તિકને અંકેથી ગ્રાહક થયું એ વધારે ઠીક પડે એમ છે. જૂના ગ્રાહકો એકેક નવો ગ્રાહક વધારી આપશે એવી આશા છે.

આશુદ્ધ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અને છપ્પા નરસિંહભાઈ પટેલે આશુદ્ધમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૧૨:૪૦.

પાટીદાર

ઠત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય ઘરાન્નિબોધતં ।

‘કુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૬૭
વર્ષ ૧૮

આણંદ

{ પૃષ્ઠ
અંક ૩

ગૃહસંસ્કાર

ગૃહ એટલે ઘર અને સંસ્કાર એટલે કેળવણી અથવા પડેલી ટેવ, અર્થાત્ ગૃહસંસ્કાર એટલે જન્મથી જ જાણક પોતાનાં કુટુંબીજનોમાંથી અને પોતાના ઘરની આજુબાજુના વાતાવરણમાંથી જે સંસ્કાર પામે છે તેને ગૃહસંસ્કાર કહે છે.

બાલ્યાવસ્થામાં જાણક અણસગળુ અને નિર્દોષ હોય છે, તેથી પાંચ વર્ષ સુધી જાણક જે કંઈ કરે છે તેની જવાબદારી તેનાં માતાપિતાને શિરે રહે છે. જાણકની બાલ્યાવસ્થા એ એક સોનેરી તક છે, તેથી તેને જેવી રીતે કેળવીએ તેવી રીતે એ કેળવાય છે. કહેવત છે કે ‘કુમળું ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વળી શકે છે.’ તેવી જ રીતે જાણકને જેવી કેળવણી આપીએ, જેવા સંસ્કાર રેડીએ, તેવું તે નીવડે છે. માતાના બોળામાં રમતું જાણક એ ભવિષ્યની પ્રજાનું બીજ છે. જે રીતે આ બીજ કેળવાશે એ જ રીતે આખા દેશની પ્રજાની સ્થિતિ યશે. આ ચારિત્રની ઉત્પત્તિ એ જ દેશોત્પત્તિનું ચિહ્ન છે. જાણકને જે સંસ્કાર નાનપણથી પડે છે તે જિંદગી પર્યંત કાયમ રહે છે. માટે જાણકને બાલ્યાવસ્થામાં જ માતાએ એવી કેળવણી આપવી જોઈએ કે તે ભવિષ્યમાં મહાન કાર્યો કરવાને અને દેશોત્પત્તિ કરવાને માટે પોતાનું જીવન અર્પણ કરી શકે. પૂ. ગદાત્મા ગાંધીજી, જવાહરલાલ નેહરુ, સરોજિની નાયડુ, વગેરે ઉત્તમ ચારિત્રનાં સ્ત્રીપુરુષોએ આપણી સામે જ આપણે નિદાણીએ છીએ. આ જ ગૃહસંસ્કારનો પ્રત્યક્ષ પ્રભાવ આપમેળે માલુમ પડી આવે છે.

બાલ્યાવસ્થા એ એક નદીરૂપે છે. જેવી રીતે મૂળમાંથી નીકળતી નદીને અટકાવી શકીએ, પરંતુ તેવું જળ બહાર વધ્યા પછીથી તેનો અટકાવ થઈ શકતો નથી. તેવી જ રીતે જાણકમાં નાનપણથી જો સારા સંસ્કાર નહિ પડ્યા હોય તો પછી તેને સુધારવાને માટે પ્રયત્ન કરીએ તે નકામો છે. જાણક

અનુકરણ કરે છે, માટે માતાપિતાનું આચરણ આદર્શ અને નમુનારૂપ હોયું જોઈએ. બાળકને સ્વાશ્રયી, સ્વાવલંબી બનાવવું તે માતાપિતાની ફરજ છે. બાળક વળી વૃક્ષરૂપે છે. જેવી રીતે છોકરો યોગ્ય વખતે ખેડ ખાતર અને પાણી આપવાથી તે ખીલી નીકળી મોટું વૃક્ષ થઈ જમતને ઉપયોગી થઈ પડે છે, તેવી રીતે બાળકને નાનપણથી મુસંસ્કાર, સુકળવણી આપવાથી ભવિષ્યમાં તે મદાન કાર્ય કરવાને તૈયાર થાય છે. કહેવા કરતાં કરી જતાવવાની રીત બાળક ઉપર સત્વર અસર કરે છે. જે ઘરમાં બોલતાં ચાલતાં ઉપદેશનાં વચનો બોલાય છે, પણ તે પ્રમાણે વર્તન થતું નથી, તે ઘરમાં ઊછરનાર બાળક કદાપિ ચારિત્રવાન થતું નથી. જેવી રીતે કેમેરામાં પડેલી છાપ નષ્ટ થતી નથી તેવી રીતે પડેલા સંસ્કાર નષ્ટ થતા નથી.

માતા શબ્દ બોલતાં જ મનુષ્યનું હૃદય પીગળી જાય છે. માતા એ અમૂલ્ય ઝરે છે. માતા એ અખંડિત પવિત્ર પ્રેમ છે. માતા એ અમૃતરૂપી દૂધ છે. વળી માતા એ મર્મમાં વેદ રત્ન છે. માતા એ ખરેખર માતા જ છે. યોગ્ય માતા એ સૌ શિક્ષકના કરતાં પણ અધિક છે. સદ્ગુણી માતાનાં સંતાનો સદ્ગુણી હોય છે. વળી માતાનું હૃદય પ્રેમાળ હોવાથી તે પોતાના બાળવૃક્ષને પ્રેમ દ્વારા કેળવણી આપી સદ્ગુણોના જળનું સિંચન કરે છે; અનેક કષ્ટો વેડી પોતાનાં બાળકોને સુખી ભોવા ધુએ છે. પિતા ગમે તેવો ખરાબ હશે, પરંતુ માતા સુશીલ અને સદ્ગુણી હશે તો તેનાં બાળક સદ્ગુણી જ હશે. તેથી વિરુદ્ધ પિતા ગમે તેવો સારો હશે, પરંતુ મા નહારી હશે તો તેનાં બાળકો નકારાંજ ચવાનાં. આ પ્રમાણે સદ્ગુણી માતાથી સારાં અને કુચ્છદી માતાથી ખરાબ સંતાન પેદા ચવાનાં.

જે ઘરમાં યોગ્ય માતા હોય તે ઘરના સંસ્કાર બાળક ઉપર અતિ ઉત્તમ રીતે પડે છે. મોટપણે તે સંસ્કાર ચારિત્રરૂપે સ્પષ્ટ થયે એવાં મનુષ્ય સંસારને દૃષ્ટાન્તરૂપ થઈ પડે છે. ચારિત્રનું નિદાન ગૃહસંસ્કાર છે ને તેનો આધાર માતા ઉપર છે. કોણ જાણતું હતું કે પદાડપર્વતોમાં ઊછરેલો છોકરો ચક્રવર્તી રાજ્ય યશે? પણ તે જ શિવાજી. આ સઘળાં પરાક્રમની કુચી યોગ્ય માતા જ છે.

જ્યારે કોલંબસે અમેરિકા ખંડ શોધ્યો ત્યારે ધણા લોકો તેને અભિનંદન આપતા. ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે ‘એ માન અને નંહિ, પણ મારી માતાને જ ઘટે છે; કારણ કે તેની કેળવણી જ હું આ કાર્યમાં ફોલ પામ્યો છું.’ આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે ચારિત્રનું નિદાન ગૃહસંસ્કાર છે અને તેનો આધાર માતા ઉપર છે.

સમાજના ખડક

[સ્વતંત્ર છતાં ગયા અંકના 'વિરોધી બળો'ના અનુસંધાન તરીકે—લેખક]

નરેન્દ્રે પૂછ્યું: 'સુનીલાધૃ! શંભુકાકાએ અંચળનો વિવાહ કર્યો, તેની વાતો થાય છે તે ખરી?'

સુનીલાધૃ: 'રૂપિયા લેવાના એ ને?'

નરેન્દ્ર: 'દોઢ લાખરની વાતો થાય છે.'

'હોય તો નવાઈ નહિ.' સુનીલાધૃએ કંડે પેટે જવાળ આપ્યો. સાધારણ અન્યાયમાં ઝરમ થઈ જતા સુનીલાધૃને આમ સાધારણ જવાળ આપતો જોઈને નરેન્દ્રને નવાઈ લાગી.

એણે પૂછ્યું: 'તને આ વિષય કેમ સ્વાભાવિક લાગે છે?'

સુનીલાધૃ: 'હું' તો ગામમાં રહું છું એટલે આવું જોઈ જોઈને રીઝા થઈ ગયો છું.'

નરેન્દ્ર: 'પોતાના લોહીની દીકરીને વેચવાની પ્રથા ઉપર તારું લોહી બિંદી નથી બેસતું?'

સુનીલાધૃ: 'જ્યાં ઉપાય આપણા હાથમાં નથી ત્યાં એથી શું વળે?'

'લોકોને સમજાવીએ તો?'

'એમાં સમજણ આઝી કામ આવે તેમ નથી.'

'કારણ?'

'જાણી ખૂણને ફૂવામાં પડવા જનાર રોકયો રહે ખરો?'

'પણ જાણી ખૂણને ફૂવામાં પડવાનું કારણ?'

'અહીં જ ગામડાના અભ્યાસની જરૂર છે.' સુનીલાધૃએ કહ્યું. 'કન્યા-વિક્રય ખરાબ છે એમ લોકો સમજતા નથી એવું માની એનો ઉપાય કરનાર લોકોમાં નિષ્ફળ જવાનો. આપવાત કરવા કાંઈ રાજી હોતું નથી, છતાં માણસ જિંદગીથી કંટાળે છે એટલે તેમ કરે છે. ધણા યાત્રી ગાણસો આપવાત નથી કરતા? એમને સમજાવવાની જરૂર હોય છે? પણ એવું કારણ શોધી દૂર કરાય તો એ જરૂર, અટકે. કન્યાવિક્રયનું પણ એવું જ.'

નરેન્દ્ર: 'તો આપણે કારણ શોધી કાઢીએ.'

સુનીલાધૃ: 'કારણ તો શોધેલાં જ છે. પણ એને દૂર કરવાં કઠણ છે.'

નરેન્દ્ર: 'મહેશાં તો સૌ કાંઈ કરી શકે; પણ કંઈ કાર્યોમાં જ મનુષ્યના પુરુષાર્થની કિંમત છે.'

યુનીભાઈએ કહ્યું: 'એક તો, લગ્નમાં પૈસા ન હોય તોપણ ખોટો ખર્ચ કરવાની કુરદિ.....'

એને આગળ બોલતાં અટકાવી નરેન્દ્રે કહ્યું: 'બારમાં બધે ક્યાં તેમ એવો ખોટો ખર્ચ કાઢી નાખે.'

એ દલીલ સ્વીકારતાં યુનીભાઈએ કહ્યું: 'એટલું જ નો હોત તો સુધારો કરવો સહેલો હતો. પણ કન્યાવિક્રયની પાછળ બીજાં કારણો છે. સોમાંથી નવાણું ટકા ખેડૂનો દેવાદાર છે. આમાંથી બિગરવાનો એકેય આરો નથી જણ્યો, ત્યારે છેવટે પોતાના લોહીનો પૈસો ઉપજાવવા ઘણાખરા લલચાય છે. આ સ્થિતિ ન હોય, છતાંય પૈસા લેનાર એક વર્ગ છે, જેનાથી કન્યા લાવવામાં તથા આપવામાં ખેવડો ખર્ચ નથી વેડી શકાતો.'

નરેન્દ્રે વિચાર કરી કહ્યું: 'એક સિવાય બીજાં કારણો દૂર કરવાં સહેલાં છે. દેવા ગાટે જે કન્યાવિક્રય કરે એ જરા મુશ્કેલ છે. એમાંય ખર્ચ કારણ તો દેવું નથી, પણ કુરદિની પગદંડી ઉપરથી જે ધોરી માર્ગ પડી ગયો છે તે પૂરવો એજ મુખ્ય સવાલ છે. નહિ તો ત્યાં આ કુરદિ નથી:તેગને દેવું નહિ હોય? તેમાંય દેવાનો ઘણાખરો પ્રશ્ન તો કરજનિવારણ કાયદાથી નહિ જેવો થઈ જશે. એટલે એ મુશ્કેલી નહિ રહે.'

યુનીભાઈ: 'એમ તો જગતમાં કશુંય અશક્ય નથી.'

'પ્રયત્ન વિના ત્યારે કંઈ જાને છે?' નરેન્દ્રે કહ્યું. અને પોતે વિચારેલી યોજના રજૂ કરી: 'એક તો લગ્નમાંના જમણવાર વગેરેનું ખોટું ખર્ચ કાઢી નાખવું.'

યુનીભાઈ: 'પણ એ તો પૈસાદાર પહેલ કરે ત્યારે. અગે એ તો માનેજ શાના? બિલટા વિરોધ ન કરે તોજ સાફ!'

નરેન્દ્ર: 'પૈસા આપીને પરણવા કરતાં મક્કત કન્યા મળે તો હું ઘાફ હું કે જાન ન લાવવાનું સ્વીકારતાં જલ્દી વાંધો ન પડે.'

યુનીભાઈ: 'દેવું કરવાનો ભોગેજ જાતેજ એટલે ભોગેજ છેડે એવો નથી. છતાં કંઈક થાય તો ખરું.'

નરેન્દ્ર: 'કન્યાવિક્રય કરે તેવા લગ્નમાં લાગ ન લેવો, તેવો પ્રચાર કરવો.' 'પણ હોકરોને પરણાવવો હોય અને કન્યા મક્કત ન મળે ત્યારે?' યુનીભાઈએ વાંધો ઉઠાવ્યો.

કવિતાની કીટી બોલી જાય તેમ નરેન્દ્રે કહ્યું: 'ત્યાં સુધી ના પરણવું એમ નક્કી કરે.'

સુનીલાઈ હસતાં હસતાં બેસીયો : 'એમ તો ગાંધીજીએ કહ્યું છે, કે સ્વરાજ્ય ન મળે ત્યાં સુધી યુવક અને યુવતી લગ્ન ન કરવાનું નક્કી કરે. પણ એટલે આદર્શ પહેંચવું કેટલું કઠણ છે?'

બધી પરિસ્થિતિનો સ્વીકાર કરતાં નરેન્દ્રે કહ્યું : 'એ જાણું મુશ્કેલ છે. પણ રામ મહાન હોય ત્યારે નહિ મટે એમ જ માની બેસી રહેવું?'

સુનીલાઈ : 'એમ તો હું ક્યારે કહું છું? પણ સંપૂર્ણ સફળતા.....'

એને અટકાવી નરેન્દ્રે કહ્યું : 'અપૂર્ણતામાંથી જ સંપૂર્ણતા સંભવે. શુદ્ધ જ્ઞાનથી કરેલું કામ કદીયે અકળ જતું નથી.'

આ ચર્ચા બંને મિત્રોએ નરેન્દ્રના પિતા જગજીવન આમળ મૂકી. જગજીવને કહ્યું : 'પણ નાતમાં મોટો ઝગડો ભભો યશે.'

નરેન્દ્ર : 'મુશ્કેલી વિષે તો પૂરેપૂરા વિચાર કર્યો છે. અને એ જાણે બેસી રહીએ તો કદીયે કશું યાવ એમ નથી?'

સુનીલાઈ : 'વિરોધ મમે ત્યારેય વેડવાનો તો છે જ ને?'

જગજીવને સલાહ આપી : 'પ્રચારથી વાતાવરણ તૈયાર કર્યું હોય તો વિરોધ એણે યાવ ને થોડા વખતમાં દબાઈ પણ જાય.'

નરેન્દ્રને વાત મળી હોય તેમ તેણે પૂછ્યું : 'કેવી રીતે પ્રચાર થઈ શકે?'

જગજીવને કહ્યું : 'આ તો સહેલ નથી કે ભાષણો કામમાં આવે. શામડાના લોકોને તો ઠાઈ કહેશે કે એક જગામાં સૌ સાંપ હતા, તેમ જ માનશે. કોઈ બીજા કહેશે કે એવું તો હોય જ નહિ, ત્યારેય હા પાડવાના. અહીં તો મમે તેવું સાફ કામ કરો, પણ આલતી આવેલી રૂઢિની વિરુદ્ધ જંઘ કરવાનું કરો તો કોઈ પહેલ કરવા તૈયાર નહિ યાવ. માટે પ્રચાર સાફ કહેવા કરતાં કરી જતાવી જાણો એસાડવો એ સાચામાં સારી રીત છે.'

સુનીલાઈ : 'પણ આમાં જાણલો ક્યાં બેસે એવો છે? કન્યાવિક્રય ન કરનારા મામમાં નથી એમ તો જાણું છે?'

જગજીવન : 'એવા લોકોએ સહકાર આપવો જાંઈ કરવો. એવા લગ્નમાં લોકો જાન ન લે એવો તમે રાત્રીયાળામાં પ્રચાર કરી શકો. લગ્નમાં ચતો ખર્ચ જાંઈ કરવા વગર પૈસે લગ્ન થઈ શકે એ લોકોને કરી જતાવવું. કોઈ કન્યાવિક્રય કરવા તૈયાર યાવ તો સમજવો.'

સુનીલાઈ : 'દેવું વાળવાનું પૈસા લેવા તૈયાર યાવ તેને શી રીતે સમજાવવો?'

જગજીવન : 'ન સમજે તો એવા લગ્નમાં ભાગ ન લેઈ શકાય. પણ

એવો પ્રસંગ આવે તે પહેલાં થોડાં સાદાં લગ્ન થઈ ગયાં હોય તો મુશ્કેલી ઓછી થઈ જાય.’

ચુનીભાઈ: ‘એવું સાદું લગ્ન કરવું હોય તો મોહનભાઈની બેનનો વિવાહ થએલો છે. એને કહીએ એટલે દાખલો.’

જગજીવન: ‘પણ એ હા પાડે ત્યારે ને?’

એનો અનુભવ કરી ચૂકેલા નરેન્દ્રે કહ્યું: ‘મોહનભાઈ? એ તો જગજીવન માણસ છે! એને કહ્યું હોય તો એ માણસજ જોલાવી લગ્ન કરે.’

જગજીવન: ‘એવું કરી જતાવો ત્યારે તો કંઈક બને.’

આ પ્રમાણે કન્યાવિક્રયની કુરૂદિ સામે આંદોલન શરૂ કરવાનું નરેન્દ્રે અને ચુનીભાઈએ નક્કી કર્યું. જેને સમાજનાં રૂઢિચઢંધન તોડવાં જ છે, એને મુશ્કેલી કેવી રીતે ડગવી શકે?

આ જાણુ નરેન્દ્રનું મંડળ જે વિચારો કરતું તેના સર્વ સમાચાર વહેલામાં વહેલી તકે છોટાભાઈના મંડળને તો નહિ, પણ છોટાભાઈને તો મળી જ જતા. ત્યાર પાદ વિરોધી બંજો તરીકે થું કરતું તેની ચર્ચા તેમના મંડળમાં થતી.

આજે એ ચર્ચા શરૂ કરતાં છોટાભાઈએ કહ્યું: ‘વીરાભાઈ, શંભુના રૂપિયા આ સાલ મળી રહ્યા!’

‘કેમ? એ તો આના પાછ સાથે પત્યા જશે ને?’ વીરાભાઈનું લહેલું એની પાસે હતું.

‘આ સાલ ખાધા નેટલું તો પરાણે પાડ્યું છે ને આલમાંથી પડવાના છે?’ છોટાભાઈ એમની પાસે વાત કઢાવવા ફરતા હતા.

વીરાભાઈએ કહ્યું: ‘પરમ દહાડે તો આપણે વાત કરી હતી. ચંચળનો વિવાહ પંદરસોમાં કર્યો છે.’

છોટાભાઈ: ‘એટલે તો પૂછું છું.’

જાણીને પૂછે છે માની વીરાભાઈને, લહેજદારને જે શંકા આવે છે તે, શંકા આવી: ‘થું કાઈ બીજો ગામનારો જાગ્યો?’

છોટાભાઈ: ‘બીજો તો કાઈ જાગ્યો નથી. અને જાગ્યો હોત તો તમારી પેઠે નાહો નાખત.’

વીરાભાઈએ બીજી શંકા જતાવી: ‘વિવાહ જાગ્યો?’

હવે લાંબું ન કરતાં છોટાભાઈએ કહ્યું: ‘વિવાહે જ જાગ્યો નથી ને કશું જ નથી થયું. પણ હું નહોતો કહેતો કે રાત્રે ભેગા કરીને એ લોકો કંઈ કર્યા વિના નહિ રહે.’

આ વખતમાં દરેકને સરખો સ્વાસ્થ્ય જાગ્યો, એટલે જેસંગભાઈ બોલી કહ્યા: 'કંઈક કરવાના છે કે શું?'

છાટાભાઈ: 'ગઈ રાત્રે નક્કી થઈ ગયું.'

'શું?' પોતાના રૂપિયા કેમ નહિ પતે એમ જાણતાં આવડે થઈ રહેલા વીરાભાઈએ પૂછ્યું.

છાટાભાઈ મૂળ વિષય ઉપર આવ્યા: 'શંભુ કન્યાવિક્રય કરવાનો છે, એટલે રાત્રે એમણે નક્કી કર્યું' કે કન્યાવિક્રય કાઢીને કરવા દેવો નહિ.....'

શંભુભાઈ પાસે બીજી ગિલકેતમાંથી પોતાના રૂપિયા પૂરા પતે એમ નથી, એમ જાણતા વીરાભાઈ ખિન્ન થયા. એમણે વાત પૂરી સાંભળ્યા વગર કહ્યું: 'એમ હોય તો એમના જાપને પૈસા આપી દે. કંઈ માગનારા મૂકી દેશે?'

વધુ ખિન્નતાં છાટાભાઈ બોલ્યા: 'મેં ફાડીને બેસી રહેજો, એટલે એ આપી દેશે.'

કન્યાવિક્રય જાંધ થાય તો એના ઉપર આધાર રાખેલાં બે તથા લહેણાં પતવવાં મુશ્કેલ પડે એમ સમજી જેસંગભાઈએ પૂછ્યું: 'એમ એમના કહેવાથી જાંધ થઈ જશે?'

છાટાભાઈ: 'કેમ નહિ થાય? કાંઈએ એના લગ્નમાં જવું નહિ, એમ કરશે એટલે એકલો રહીને તો નહિ પરણીવેને?'

ક્યારનાય વિચાર કરતા જોકળભાઈ અસહ્ય લાગતાં બોલ્યા: 'એ બનવાનું જ નથી. ગામમાં કન્યાવિક્રય ન કરનારાં આપણા જેવાં પંદર કે વીસ થર તો નીકળે. અને આપણે જોજાજી-એમનું માની એવા લગ્નમાં ગયા વિના રહેવાના છીએ?'

જેસંગભાઈને આ વાત ગળે ઊતરી હોય તેમ એમણે કહ્યું: 'ખરું છે. ખારગામાં તો ખરચ ન કરવું' પડે એટલે જાંધ માની ગયા. પણ આ જોડનાં જાંધમાં કાણ ઊભું રહે એવું છે?'

છાટાભાઈએ લડકાવત્તા ધરતું ઉમેર્યું: 'તમે હજુ સમજતા નથી. ગાંધી-વાળા મુસલમાનના, જેવી પરણના છે. અહીં એક હોય પણ બીજા ગામના આવીને આખું ગામ ભરી કાઢે. મારામારી કરતા હોય તોય પહોંચાય, પણ એ તો એના ખારણા આગળ જઈને સ્પર્ધા જાય. એટલે એમના ઉપર પગ મૂકી પરણનારો પરણવા આવે? એને તો પૈસા દશે તો આ નહિ ને બીજું ગામ.'

હવે તો જાણે નક્કી જ શંભુની પાસેના રૂપિયા ગયા, એમ લાગતાં વીરાભાઈ વધુ ખિન્નયા: 'એ ગાંધીય મરતો નથી.' અને જો આ ગાંધી ના

હોત. તો આ બધું તોફાન થવાનું જ નહોતું એમ માની એમણે ઉમેયું: 'સરકારેય અગથી જેલમાં પૂરે છે ને છોડી મૂકે છે. ફાંસીએ ચઢાવી દે તો નિકાલ આવી જાય!' કીડી માર્યામાં પાપ માનતો અહિંસક હિંદુ પૈસા આગળ લોહી ચૂસતાં કદી યાક્યો છે?

જેમંગલાણને અત્યારે નહિ તો ગોડું નુકસાન થાય તેમ હતું, એટલે તેમણે કહ્યું: 'છોટાભાઈ, આનો કંઈક રસ્તો કરવો પડશે. બારમાં જઈ ક્યાં તો મુઆં! જાણે એટલી ઓછી, ધીરમાર થશે. પણ આ લકરું પેડું તો આનાં પાંચ સાથે ચૂકતે થતું લહેણું ચૂંથાચૂંથ થઈ જશે.'

અકળાઈ ગયેલા વીરાભાઈ બોલી ઊઠ્યા: 'એ એમ પાંચરાં ના થતાં હોય તો રસ્તે જતાં આવતાં અપાવો ને મેથીપાક!'.

જાત ઉપર ગયા જાણી છોટાભાઈએ કહ્યું: 'વીરાભાઈ, અમથા તમે ખીજાઈ જાઓ છો. હવે તો એવા ઘાટ ઘડીએ કે પછી કંઈ કરવાની બોજ બૂલી જાય.'

એમની આંખે દેખતા ત્રણેય, બૂલા પડેલાને રસ્તો જડતાં રાજી થાય તેમ, ખૂશ થયા. ગોઠળભાઈ બોલ્યા: 'તમે તો ગાંધીવાળાની વાત કરી એટલે મેં જાણ્યું કે રસ્તો નહિ હોય.'

છોટાભાઈ: 'એક બે કામ એમનાં ધાર્યાં થયાં, એટલે એમના 'ગનમાં' કે આપણે જે ધારીએ તે કરીએ. પણ આ ધર્તિગમાં તો ઉપર ઉપરથી જ્યાં પાસે હા કહેવરાવીને પછી નાતમાં એવું કરીએ કે એમના ભણી રહે તે નાતજવાર જેવા જની જાય.'

વીરાભાઈ: 'પછી બારમાં જેવું ન થાય.'

છોટાભાઈ: 'બારમાંમાં અને આમાં તો આજ જમીનનો ફેર છે. પેલી તો લાલની વાત હતી અને આ તો ગેરલાલની છે. આ વખતે તો દેડકાંની પાંચશેરી ભેગી થાયજ નહિ ને!'

મર્મ સત્તા પ્રમુખને આપતાં જેમંગલાઈએ કહ્યું: 'એ તો છોટાભાઈ

ધણું ખરું તો ચાલતા લગી છોટાંભાઈ સામે કાંઈ બોલતું નહિ. છોટાં-
ભાઈએ સમજાવવા માંડ્યું: ‘કન્યાવિક્રય ખરાબ છે એમ તો નાનું છોકરું જ
કહે. આપણે મમજીએ છીએ કે સાચું બોલતું બેઠ્યું. પણ સાચું બોલીએ
તો વ્યવહાર ચાલે ખરો? મંસારમાં બેઠા છીએ એટલે સાચીનો માંડો કાઢ્યો
કદીયે ન ચાલે. ધારો કે આ શંકુએ જ એમ ને એમ કન્યા પરણાવી તો
એના દેવાનું શું? એના દીકરાને કાંઈ મફત કન્યા આપવાનો છે? આપણે
સુધરી ગયા, પણ આપણને આપનારા બીજા મામલા બોલા સુધરી ગયા છે?’

જેઠંગભાઈએ ટાપસી પૂરી: ‘એ તો સુધારો કરનારાને મફત કન્યા
મળે છે, એટલે મોટી મોટી વાતો કરે છે. હમણાં એમને કાઢવાના હોય
તો ખખર પડે.’

પણ સાંભળનાર કાંઈ એમ પૂછે એવો ન હતો, કે ‘એમને મફત કેમ
મળે છે?’

છોટાભાઈ: ‘આપણે તો એટલું સમજીએ કે એમનું કહ્યું કરવા જરૂર
તો નહિ રહેા ઘરના કે નહિ રહેા ધાટના. આમાં વરસેમાં કાંઈ પૈસા ધીરતો
હશે તેવું ક્યાંથી ધીરશે કે તમે દેવું કરી દીકરો પરણાવશો? દીકરીને
ખર્ચ કરીને પરણાવી, પણ દીકરો કુંવારો રહેશે એટલે તમારો શો દહાડો
વળશે? આપણે વ્યવહારમાં બેઠા એટલે ભાઈએ ભાઈને ત્યાં ગયા વિના છૂટકો
છે? તું કન્યાવિક્રય કરે છે એમ કહી એને ત્યાં ન જઈએ તો પછી વ્યવહાર
ચાલેય ખરો? એની એવી સ્થિતિ હોય તો કરેય ખરો. કરશે એ બોગવશે
એમાં આપણે શા સારું ન જવું?’

છોટાભાઈએ મસલત કરી, આ કન્યાવિક્રયના આન્દોલનથી પેલા લોક વગર
મુક્યે નાતબહાર ચર્ચ જાય તેવી સુક્તિ તૈયાર કરી. આ શક્તિ સન્માર્ગે વળે
તો? પણ અત્યારે તો એ કુરંદિને સમુદ્રમાં ડુબાવવા જતા સગાજસેવકોના
વહાણ નીચે વર્ષોજૂતા, પીટ, મજબૂત અને તોર્તિંગ ખડકો થઈને પડ્યા છે.
એ સામે બેઠકાર રહે કે આંખ મીંચે સુધારાનું વહાણ ક્યારે અથડાઈને ચૂરા
થઈ જાય તે કહેવાય નહિ. આ સમાજના ખડકોના લાયમાંથી બચવા પ્રથમ
દીવાદાંડી બન્યા બાદ એ અગાધજીડા અને લયંકર સમુદ્રમાં ગૂંચવણભર્યો
માર્ગે પણ પોતાનું વહાણ સહીસલામત લેઈ જવાશે. સમાજના એ ખડકોને
એવા જાણવા અને જડમૂળથી તોડવા એ આજના સુવકોનો યુગધર્મ છે.

નેદ્રા, તા. પાટણ ..

હથિર પેટલીકર

ગામડાંનું આરોગ્ય

આપણા અર્વાચીન સાહિત્યમાં ગ્રામ્ય જીવનને સુખદ અને સુંદર કલ્પવામાં આવ્યું છે, કાંતો દુષ્કાળના દુઃખથી અતિશય બેદાશ બની ગયેલું બતાવવામાં આવ્યું છે. શોક એટલો જ છે કે એ એકે ચિત્ર સાચું નથી. આપણી નવલકથાનું ગામડું એટલે કુદરતને બોલે રમતા માનવસમૂહનાં માટીનાં ઝૂંપડાં! ગાગડિયાની ઝૂંપડી બાજુે શાન્તિ અને સુખનું પરગરથળ! સત્ય એ છે કે સાહિત્યે કલ્પેલાં તરવોમાંથી એક પણ અત્યારે દૃષ્ટિએ પડતું નથી. ગ્રામ-જીવન ગઠ કાલે પણ સુખી ન હતું અને આજે પણ સુંદર નથી. આજે તો સદાય ઝઘડતાં, અરસપરસ હાડવેર રાખતાં, અદેખાધથી અને ખોટાં અભિમાનથી અથડાતાં માનવશરીરોથી ગ્રામ્ય જીવન ખદબદી રહ્યું છે. આર્થિક કરજ અને ગ્રામ્ય જીવનના નાના નાના ત્રાસ વેડીને તેમનાં શરીરો શોષાઈ ગયાં છે, પણ સૌથી વધુ શોકપ્રદ તો એ કે ગાગડિયાઓ - અચવા સભ્ય ભાષામાં આલેખીએ તો ગ્રામવાસીઓ - પોતાનું શારીરિક ખમીર ગુમાવતા બન્ય છે. આજે પડછંદ કાયા ધરાવતો અડીખમ આદમી ગુજરાતનાં ગામડાંમાં શોધવો પડે. તેની તાકાત તૂટી પડી છે, તેની તંદુરસ્તી ઓસરી ગઈ છે, પૂરતા પોષણ વિના તેનો દેહ દુર્ગંધ બન્યો છે. ગામડાંનું આરોગ્ય અવનતિના ઊંડા ખાડામાં ગળડી પડ્યું છે. ગ્રામસેવા અને પ્રામોદ્ધારની વિચારણા આપણા ગ્રામવાસીઓની તૂટી ગયેલી તંદુરસ્તી મંબીર ચિતન માગી લે. દર્દ અને દુઃખના ઉગ્ર દાવાનળથી ગુજરાતનાં ગામડાં ઘાંતી રહ્યાં છે. એ આગને હોલવવાનું કામ બલે કઠિન હોય, કંઈક કપરું જણાય, પણ અશક્ય તો નથી જ. પણ આ વિષય ઉપર વધુ વિચારણા કરતા પહેલાં ગ્રામ્ય તંદુરસ્તીને તોડી પાડનારાં કેટલાંક તરવોની સમીક્ષા કરી લેઈએ.

ગ્રામવાસીઓ સહન કરે છે, કંઈ અજગ રીતે સહન કરે છે. ગ્રામ્ય દર્દીઓ કદ આસાએ જીવન જીવે છે તે એક કાયડો છે. એક વાધરીને પગની ઘૂંટીમાં દર્દ થયેલું, તેમાંથી તેના હાડકાને સડો લાગ્યો અને પગના તે ભાગમાં ગાંઠ પડી. જ્યારે તે હાથને ટેકે આસીને દવાખાનામાં આવ્યો, ત્યારે તેની ગાંઠ ઉપર અસંખ્ય ચાંદાં દૂઝતાં હતાં. આ દર્દ થયે લગભગ બે વર્ષ ચીતી ગયાં હતાં. આખરે પગનું ઓપરેશન કરવાયો તેને આરામ થયો. પણ તે પહેલાં લગભગ બે વર્ષ અપાર દુર્ગંધમાં અને અસહ્ય વેદનામાં તેણે વીતાવ્યાં હતાં. ખીજ એક વાના દર્દીને જ્યારે મેં જોયો ત્યારે તેને ઢાર ગાંધવાની કાઢમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. શરીરે હાલીચાલી ચકાય તેમ ન હતું. તે પોતાની

સારીરિક જરૂરીઆતો ત્યાંજ પૂરી કરતો. આડોશીપાડોશી તેને રાટલો નાખી જતું. છેલ્લા એક વર્ષથી તે આગળ ગિજાતો. એક ભરવાડને મૂત્રાશયમાં પથરી થઇ હતી. જ્યારે મેં તેને જોયો ત્યારે સીંગમાં એક ઝાડ નીચે તે સૂતો હતો. છેલ્લાં ૭ વર્ષથી તે સદન કરતો હતો.

સદન કરવું એ દરેક દિંદીને માટે સદન થઇ પડ્યું છે. એ વર્ષ વિરોધ કે પ્રતિકાર કર્યા વગર સદન કર્યું જ નથી છે. આદિ જનને આપણ મેળવવાનો તેમને વિચારજ આવતો નથી. મારા આમ્ય પ્રવાસમાં કદી પણ આમવાસીઓએ પોતે ડોક્ટરી મદદ માટે કંઈ યોજના વિચારી કાઢી હોય તેવું મેં જોયું નથી! આ અતિ વધુપડતી સદનશીલતાએ અને દુઃખ ભોગવવાની શક્તિએ આપણા આમવાસીઓના મગજને મૂઢ બનાવી દીધાં છે. અનેકને એ અભયથી લાગશે, છતાં એ સત્ય છે કે આપણા આમવાસીઓ પોતાના દર્દનો કદી લાંબો વિચાર કરતા નથી, તો પછી તેનો ઉકેલ તો શાના જ શોધે?

કહે છે કે આમવાસીઓ ખેતરની ખુણી હવામાં ફાગ કરતા હોવાથી તેમનું શરીર નીરોગ રહે છે. પણ એ ન વીસરવું જોઈએ કે જે ખુણી હવા તેમની નસોમાં તાજગી ભરે છે તેજ ખુણી હવામાં થયેલ વિદરતા ગમ્મચરો તેમને મેલેરિયાનું દાન પણ દેખ જાય છે. ઉનાળામાં અખાત્રીજનું મુહૂર્ત કરતા અનેક ખેડૂતોને લૂ લાગતી મેં જોઈ છે. વર્ષામાં શ્રમ કરતાં ચરદી અપનાવી લાવતાઓને સારવાર મારે આપવી પડે છે. ડાંગર રોપતાં પગમાં ફેટલાકો તે કહોવાણુ લાગુ પડે છે. અને શિયાળામાં સીમ સાચવતા ફેટલાય ખેડૂતોને ન્યુમોનિયાના જીવલેણ દર્દથી ખપી જતા મેં જોયા છે. ગામડાંની વખણાતી ખુણી હવાને દરરોજ ફેફસાંમાં ભરવા છતાં ક્ષયના દર્દીઓની સંખ્યા ધણી મોટી છે. યોગાસામાં મરડાનો ઉપદ્રવ તો હવે સામાન્ય થઇ પડ્યો છે. અનિયમિત અને અપૂરતું ખાવાથી પેટનું દર્દ તો લગભગ પ્રત્યેકને લાગુ પડ્યું છે. આ સ્થિતિમાં ગામડાંની ખુણી હવાનું કંઈ મદદર નથી.

તેજ પ્રમાણે આપણા આમવાસીનાં ઘરો પણ એવી ઢાંચે બંધાએલાં છે, કે જે તાકાત કદાચ રહી જવા પામી હોય તોપણ તૂટી પડે. પોતાની તંદુરસ્તી કરતાં પોતાના પટારાને વધુ વહાલો ગણનાર આમવાસીઓ પોતાના ઘરમાં ખારીઓ તો મુકાવતાજ નથી. સામાન્ય ઘરોમાં તો દિવસે પણ ઝોરડામાં અજવાળું આથવા માટે દીવો કરવો પડે. અંદરનો ઝોરડો, જે સામાન્ય રીતે આમવાસીઓને માટે સૂવોનો ઝોરડો પણ હોય છે, તે ઝોરડામાં બહારથી રવચ્છ હવા જવાને માટે અવકાશજ નથી. આજણી જેવા તેમના છાપરામાંથી જ

હવાનો અવરજવર રહે છે એટલું સાફ છે. જે ધરોમાં સૂર્યપ્રકાશ આવી શકતો નથી, જે ધરોમાં સ્વચ્છ હવા જઈ શકતી નથી, તે ધરોમાં રોગને ખોલાવવો પડતો નથી, તે તો આપમેળે આવીને બિમો રહે છે. નીચાં, ઝોમરી વગરનાં, એક જ ખારણાનાં અને અંધારા ચોરડાનાં મકાનો માત્ર ગરીબનાં જ નથી. ગામના શ્રીમંતોનાં ઘર પણ તેટલાં જ અંધકાર અને અનારોગ્ય ભર્યાં છે. મિલકત જેનું દૃષ્ટિગિન્દુ છે તે સંસ્કારિતાના આગવાસીઓને તેમનાં ધરોની આવી ખાંખણી માટે દોષ દેવો નકામો છે, દોષ આપણી સંસ્કારિતાનો છે.

આ ઉપરાંત તેમની રહેણીકરખીનું એક બીજું તત્ત્વ પણ તેટલું જ દુઃખપ્રદ છે. દરેક ખેડૂતને જે જળદ અને એકાદ બેંસ કે ગાય તો હોય જ. આ પ્રાણીઓ ક્યાં બંધાય છે? દરેક ખેડૂતના આંગણમાં જ. માત્ર શ્રીમંત ખેડૂતો જ પોતાનાં દોરને અલગ મકાનમાં રાખી શકે છે, બાકીના ગમ્મમ અને ગરીબ સમુદાયના ખેડૂતોને માટે તો આંગણું સિવાય બીજો આરા નથી. જળદ ચોરાઈ જવાની ખીકે ધણીખરા ખેડૂતોને તો જળદની પાસે જ ખાટલો ઢાળવો પડે છે. કેટલાકો ધિયાળાની ઋતુમાં જળદ પોતાના ઘરમાં જ બાંધે છે. એમ આખી રાત પ્રાણીઓ સાથે પસાર કરવામાં મચ્છરો, ચાંચડો અને જૂવાઓ પણ તેમને વળગી પડે છે.

આ અગદદ ગંદકી અને અપાર જીવજંતુઓ વચ્ચે વસીને તેમનાં રક્ત શી રીતે શુદ્ધ રહી શકે છે તે જ એક સમસ્યા છે. જો માનવશરીરમાં કુદરતે સ્વરક્ષણની શક્તિ ન મૂકી હોત તો બીજાનું તો ગમે તે યાત, પણ આપણો આમવાસી તો ન જીવી શકતો એ ચોક્કસ છે.

હવે ખોરાક ઉપર આવીએ. આપણો ખેડૂત શું ખાય છે તેનો વિચાર બહુ જ થોડી વ્યક્તિઓએ કર્યો હશે, સંશોધન તો થયું જ નથી. ગામડાંમાં શાક ખાનારાઓની સંખ્યા સોગાંથી પાંચ દસની, બાકીના ખેડૂતો તો છાસ અને રોટલા ઉપર દિવસ ચુગ્ગરો કરે છે. ચોખા દાળ તો વારતહેવારે જ કરવામાં આવે છે. હિંદુઓ તો સામાન્ય રીતે શાકાહારી હોવાથી માંસ, ઇંડાં કે અન્ય પ્રાણીજન્ય ખોરાકને અડકતા જ નથી. સ્વામીનારાયણ અને વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના અનુયાયી તો લસણ કે હુગણી પણ લેતા નથી. જોતો તો જૂમિની અંદર ચતાં શાકો જેવાં કે મૂળા, ગાજર, રતાણુ કે સુરણને પણ લેતા નથી. પણ સૌથી નવાઇભરી વસ્તુ તો તે છે કે ગામડાંના મુસલમાનો આવાખીવામાં હિંદુઓથી કોઈ રીતે જુદા નથી. વર્ષમાં એકાદ દિવસ પણ તેઓ માંસ ખાતા હશે કે કેમ તે ચંકાભરેલું છે. ઈંડાંને તો કોઈ અડકતું જ નથી. આમ કામના

બેદખાવ વગર સર્વ આમવાસીઓનો ખોરાક લગભગ એકસરખી રીતે પૂરતાં પોષણતરવો વિનાનો છે. દૂધ અને ઘી પણ તેમને પૂરતાં મળતાં નથી, તો પંદેરી વીટામીનનો વિચાર કરવાનો નહેતોજ નથી. પરિણામે સારી રીતે સાધનમંપત્ત સ્ત્રીપુરુષોનાં સંતાનોમાં પણ સુકતાન રોગ દેખાઈ આવે છે. રાતના નદિ દેખનારાઓની પણ સંખ્યા મળી આવે છે. અને વીટામીન તરવોની ગિણપનાં દર્દી તો ડગલે અને પગલે મળી આવે છે.

આમ અપૂરતો અને પૂરતાં પોષણતરવો વિનાનો ખોરાક આપણા આમવાસીઓની તંદુરસ્તીને તોડી નાખવામાં જખ્ખર લાગ લાગે છે.

આ સર્વ સાથે આમગ્રજની અંદર સંકળાઓલા વહેમો અને અવનવી માન્યતાઓ પણ રોગ ગટાડવાને જદલે રોગને વધારવામાં ખૂબ મદદ આપે છે! મેલેરિયાનો તાવ આવ્યો હોય ત્યારે પણ ભૂવા ધૂણાવી, માતા બોલાવી, દોરો મંતરાવીને પહેરનારા દર્દીઓની સારી સંખ્યા મેં જોઈ છે! રતવા ઉપર દોરો ખાંધનારા, આગને મંતરનારા અને સર્વ રોગ ઉપર દરેક પ્રકારના ડામ આપનારા માગડાંઓમાં જોઈએ તેટલા છે. આ ઉપરાંત વંશપરંપરાથી વેદું સાચવતા વાળદોં પણ સારી સંખ્યામાં છે. તેઓ મનફાવતી ઔષધીઓ કાઢ પણ જનની નિદાનકળા વગર આપે છે. અને દરે આર્થશિષ્ય કે આર્થઔષધ જેવું જોકાદ પુસ્તક વસાવીને દવાઓ કરતા અર્ધશિક્ષિતો પણ સારી સંખ્યામાં છે. આ પરિસ્થિતિમાં માગડાંનું મૃત્યુપ્રમાણ મોટું હોય તેમાં કંઈ નવાઈ છે?

આપણા આમવાસીઓના આરોગ્યધનની આ હકીકત છે. અત્યારે તો જોમજ લાગે છે કે આ માગડાનો સામનો કરવો અશક્ય છે. દેશ નિર્ધન છે, રાજસત્તા પરદેશીઓ પાસે છે અને જે સંસ્કારિતામાં આપણે જીવીએ છીએ, તે સંસ્કારિતામાં માનવ કરતાં મિલકતનું વધુ મહત્ત્વ છે.

પરિણામે દૈનિક સમયમાં ક્રાન્તિકારી પરિવર્તન શક્ય નથી અને સુધારણાવાદી પ્રવૃત્તિઓ આર્થિક મદદને અને હિતસાદને અલાવે ટકતી નથી, છતાંય અન્ય કંઈ નહિ તો માત્ર માનવદયાની દૃષ્ટિએ પણ ગરીબ આમવાસીઓનાં દુઃખનો અને દર્દનો અભ્યાસ કરવો અગત્યનો છે. જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં ત્યાં સારવાર મહોંચાડવાનું અત્યંત જરૂરી છે. મારી દૃષ્ટિએ અત્યારની પરિસ્થિતિમાં દાનના પ્રવાહો આ દિશામાં જ વાળવા જોઈએ. ગુજરાતનાં માગડાંઓમાં આરોગ્ય માટે જરૂરના પ્રવર્તનાં કેન્દ્રીકરણ એ આ લશ્ચની સૌથી મોટી જરૂરિયાત છે.

(‘આમસેવા’)

ડૉ. પી. જે. ભટ્ટ

ઝાઢણી, સાડી અને શેલુ

આશા ગુજરાતી પાંચમા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતી હતી. તેની ચમકતી આંખો, સુકામળ હાથ અને રમણીય ચહેરા ઉપર સુંદર ગુલાબી રંગની ઝાઢણી શોભતી હતી. સવારમાં વહેલાં ઊઠવું, અભ્યાસ કરવો, ઘરના કામમાં પોતાની માને મદદ કરવી, અને વખતમર નિશાળે જવું, એ તેના નિયમ હતા. ભણવામાં તે હોશિયાર હોવાથી તેની શિક્ષિકાની તે માનિતી વિદ્યાર્થિની હતી.

આજે વર્ગમાં સ્વચ્છતા ઉપર વિષય ચાલતો હતો. તેવામાં આશાનો ભાઈ રમણ આવ્યો, અને શિક્ષિકાને વિનંતી કરી કે આશાને અર્ધા કલાક માટે ઘેર મોકલો. કાંઈ દિવસ નહિ અને આજે આશાને ઘેર બોલાવવાનું કારણ આશા સમજી શકી નહિ. આશા ઘેર ગઈ, ત્યાં તો ઘરમાં સ્ત્રીવર્ગનું એક ટોળું જામેલું જોયું.

આશાના બાપે તેની મગાઈ માટે જ્યાં વાત કરી હતી ત્યાંથી આશાનાં ચનારાં સાસુ આશાને જોયા આવ્યાં હતાં. આશાને જોતાંજ તેમનો ચહેરો ઠંડો પડી ગયો, કારણ કે આશાના નેજસ્વી ચહેરા આગળ તેમના ચિરંજીવીનું તેજ ઝાંખું પડતું હતું. પરંતુ આપણા સમાજમાં તો માબાપ ને સોદા કરે છે તે ઉપર આવી એક આશાને નહિ, પરંતુ હજારો આશાઓને તે સોદા કબૂલ કરવા પડે છે. આશાની માને અને બાપને જાણે રમકડું આપવાનું હોય અને સામા પક્ષને જાણે રમકડું લેવાનું હોય, તેવી રીતના સોદાની વાત આશાના નિશાળમાં આવી ગયા બાદ યત્ર માંડી.

આશા નિશાળમાં ગઈ તો શિક્ષિકાએ સ્વાભાવિક પ્રશ્ન કર્યો કે કેમ જોન, આજે તને શું કામ બોલાવી હતી. જવાબમાં આશાએ નીચું જોઈ પોતાના પુસ્તક ઉપર મીટ માંડી. શિક્ષિકાએ વાત પડતી મૂકી. પરંતુ કાંઈ દિવસ નહિ અને આજેજ આશાને કેમ ઘેર જવું પડ્યું, એ જાણવાને શિક્ષિકાનું મન ઉત્સુક બન્યું.

નિશાળ પાંચ થઈ, જ્યાં પોતાને ઘેર ગયાં. ગામમાં વાત ફેલાઈ રહી કે આશાનો વિવાહ નજીકનાજ ગામના નારણભાઈના દીકરા વિનોદભાઈ વેરે થયો. અને ગામ નજીક હોવાથી અને ગામની શાળાઓ અને કન્યાશાળાઓ એકજ હતી. આશાની શિક્ષિકા વિનોદને ઓળખતી હતી. વિનોદ શરીરે દુબળો અને રોગીલો હતો. વિનોદનાં અને આશાનાં માબાપ સ્ત્રિવાય સર્પકાઈને વિનોદ એ પાંચજ વર્ષનો મહેમાન લાગતો હતો. આશાના વિવાહની વાત

જ્યારે આશાની શિક્ષિકાના જાણવામાં આવી, ત્યારે તેમણે મોં મરડ્યું ને નિરાશ થયાં. એ નિગરામાં પ્રવત્નનેય સ્થાન ના જોયું. હશે, બિચારીનું નમ્રીય, એમ માની તેમણે મન વાળ્યું.

નારજીભાઈ પૈસેટકે સુખી દેતા. તેથી ગામનો પુરુષ- અને સ્ત્રી-વર્ગ અંદર અંદર વાતો કરવા લાગ્યો, કે 'એ તો સૌ નસીજ હિપર છે, જુવાન જોધ જેવા પણ અકાળે ચાલ્યા જાય છે. અને પેલા મગનકાકા શરીરે પહેલેથી દુખળા છે, છતાં હજુ ચણ્યા આવે છે. છોકરી પૈસે ટકે સુખી થશે.' આવી વાતો ગામમાં ચાલતી હતી, ત્યારે પરિણીત યુવકવર્ગ પોતાને આશા જેવી સ્ત્રી ના મળી ને માટે અફસોસ કરવા લાગ્યો અને અપરિણીત યુવકવર્ગ પોતાને આશા જેવી સ્ત્રી મળે તો 'કેવું' સારું, જોવા વિચારોનાં સ્વપ્નાં સેવવા લાગ્યો; પરંતુ આ કાંઈએ પણ આતું કળેકું સગ્ન અટકાવવા માટે પ્રવત્નને સ્થાન ના જોયું.

વિનોદ ગુજરાતી સાતમા ધોરણમાં અભ્યાસ કરે છે, દરેક ધોરણમાં બે વર્ષ અને કોઈમાં ત્રણ, એમ પસાર કરીને વિનોદ સાતમા ધોરણની ટાચે પહોંચ્યો છે. વિનોદના પિતા સાધનસંપન્ન હતા, જેથી શિક્ષકો પણ વિનોદના અભ્યાસ માટે બેદરકાર રહેતા. તે પ્રસંગ આવ્યે નારજીભાઈ આગળ વિનોદનાં ખોટાં વખાણ કરતાં અચકાતા નહિ. નારજીભાઈને તો પૈસાના મદ આગળ છોકરાના અભ્યાસની કંઈયે પડી નહોતી.

આશાનાં માળાપે પૈસાટકા જોયા, વિનોદનાં માળાપે જોયું કુંડું અને આશાનું રૂપ જોયું. બંને પક્ષને આંધળા ખોટા સ્વાર્થ આગળ ખરી વસ્તુ ના જણાઈ. આશાનાં શિક્ષિકાએ, વિનોદના શિક્ષકે, આશાના અને વિનોદના ગામનાં યુવકયુવતીઓએ સાચો પ્રવત્ન કર્યો હોત તો જરૂર સારું પરિણામ લાવી શકત. પરંતુ પ્રવત્ન કરવો હોય તો જ ને! કોઈએ નસીજને માન્યું, કેટલાકે આપણે શું કરી શકીએ એમ કરી વાત વિસારે પાડી.

ગોરમદારાજને તેડાં થયાં. લગ્નની તૈયારી કરવાની તજવીજ થવા માંડી. એ વેવાઈઓએ પોતાને કયો વખત અતુરૂણ પડશે, તે હિપર લગ્નની તિથિ શોધવાની ગોરમદારાજને સૂચના કરી. દીપણું જોઈ ગોરમદારાજે માહ સુદિ પાંચમનું મુહૂર્ત નક્કી કર્યું. દીપણામાં મોં રાખી ગોરમદારાજ તો એજ વિચાર કરે છે, કે આપણા કેટલા પાકશે. દાહના બાહણો પોતાની પવિત્ર ફરજ જૂલી જઈ લોકકે માંકડાં વળગાડવામાં સાથ આપી, પોતાને કેવળ સ્વાર્થ સાધે છે. પરંતુ એકથીજની યાગ્યતામાં આસમાન પાતાળનો તફાવત હોય, તેવા લગ્નમાં જ કોઈ બાહણ સાથ ના આવે તો તેટલી ફરજ તેણે

સમાજની ઉન્નતિ કરવામાં જનની ગણાય.

ગાઢ સુદિ પાંચમ આવી પહોંચી. જનને ઉતારે અપાયે. આશાના ગામના સુવકવર્ગે તો જનની ચાકરીમાં પોતાની સક્રિયતા ઠાલવવા માંડી. રાત્રીએ ધામધૂમ સાથે લગ્ન પૂરાં થયાં. જન બીજા દિવસનાં જમણુ જમી ત્રીજે દિવસે સવારે રવાના થયું.

આશા પહેલાંની ગાઢક નિશાળે જવા તૈયાર થઈ. "તેની ગાળે અને ગાળે તેને આજ્ઞા કરી, કે તારાથી હવે નિશાળે ના જવાય. આશા ધરના કામ-કાજમાં વળગી અને એકાએક તેનો અભ્યાસ અંત પડવાનું કોરણ જાળકબુદ્ધિ પ્રમાણે સમજી ઘણીજ નારાજ થઈ.

આ વાતને ચારેક વર્ષ વીતી ગયાં. આજે આશાની લાભી આશાને સાડી પહેરવા આપે છે. 'કેમ વસ્તુને તમારાથી ના અડાય, બેન,' એવી સૂચના લાભી આપે છે. આશાની લગ્નધેણી ગાળે કંસાર કર્યો છે. ધરનાં અર્ધાં કંસાર જન્મે છે. આશાને રસોડાની જહાર તેનાં લાભી કંસાર પીરસે છે. તે ઓઢણી પછી આજની સાડીનો મર્મ સમજે છે. ભવિષ્યના મુખનાં આનંદ-જનક સ્વપ્ન સેવતી આશા એ રાત્રે નિદ્રાધીન થાય છે.

આશા વિનાદને ત્યાં ગામની ગાઢક દિવસો ગુજરે છે. માળાપોના નિર્દય મોઢાને કુદરત પણ સાચ આપતી નથી. આ અગાધ સૃષ્ટિમાં દરેક વ્યક્તિને સારાસારનો વિચાર કરવાની સંપૂર્ણ છૂટ કુદરતે ગણેલી છે. છતાં કુળના ખોટા મોઢાને વશ થઈ, પૈસાની હાથેને જોઈ, કુદરતના મહાનિયમને વીસરી જઈ માળાપ પોતાની વહાલસોઈ દીકરીને અગ્નિના કુંડમાં ધકેલે છે. આ અગ્નિકુંડની જ્વાળાએ બિચારી આશાના અશાભર્ષી જીવનને જાળી નાખવાની તૈયારી કરી.

આજે પૂર્ણિમાનો દિવસ હતો. આજનો આ દિવસ આશાના સૌભાગ્યનો છેલ્લો દિવસ હતો. બિહંગતી ભિમિઓથી જીવનને પ્રભાતે પગલાં માંડતી નવયૌવના જ્યારે પોતાનાં માળાપોએ ગરકાંના સોદાની પેકે આ ચોંટાડી દીધેલા પતિદેવની જીવનયાત્રાનો છેલ્લો સાયંકાળ જુએ, ત્યારે તેના હૃદયને શું દુઃખ થતું હશે, તેની ખરી કદવના પેલાં અવિચારી માળાપોને ક્યાંથી હોય!

આશાના સૌભાગ્યના પ્રથમ ચિહ્નનો આજે નાશ થયો. દશમે દિવસે બીજા ચિહ્નનો નાશ થયો. વખત જતાં ઘરમાં આશાને ડાકણ, અપશુકનિયાળ, નશીબની ઊંધી, કબલ, વગેરે ઉપનામ મળવા લાગ્યાં. સંસારમાં સ્વર્ગ જેવાં મુખ જીવનમાં ઉતારવાના મનોરથો સેવતી આશાને જ્યારે આ અનુભવ થવા

લાગ્યો ત્યારે કાંઈ કાંઈ વખતે આપઘાત કરવાનું ગત થઈ આવતું. આશાનાં ગાથાપે આશાને આશ્વાસન આપી પોતે આશ્વાસન લીધું. પરંતુ બળતા હૃદયની બળતરા તો જોના ઉપર આવી પડે તેને જ ખબર પડે. એ વાતની બીજીજોતે ક્યાંથી પડી હોય? તેમાં પુરુષસમાજને તો તેની નાજ પડી હોય. એકની ચિતા રમસાનમાં બળતી હોય, ત્યાં તો મરનારીનો પ્રેમ, તેણે કરેલી સેવા અને ઉઠાવેલો ઘરનો બોલો તુરત જ વીસરી જઈ કાંઈ નવીનાં સ્વપ્નાં સેવતા હબરો પુરુષો આજના સમાજમાં બેઠા છે. ફરી વાર જોમને લગન-ગંડપમાં બેસવાનો સુયોગ (૧) પ્રાપ્ત થયો હોય તેવા લાકડાંઓ આ બાજત ઉપર વિચાર કરે.

વર્ષ પૂરું થયું. આજે આશાનો સાડીમાંથી શેલામાં જવાનો બાઈકર દિવસ. ફટલો બાઈકર દિવસ! પરંતુ હવે શેલાના સૂતરને અપનાવ્યા સિવાય કયો રસ્તો હતો? આશાને પેલી ગુલાબી રંગની ઓઢણીની તેમ સુંદર ગુલાબી રંગની સાડી આ જન્મમાં હવે ક્યાં મળવાની હતી? તેને તો હવે શેલાની સોડમાં દિવેસો ગુજારવાના હતા. તેમાં પશ્ચ ક્યારે અને કેવી મુશ્કીળતો આવશે, તેની જોને ક્યાં ખબર હતી?

આશાનાં સાસરિયાંએ એના વૈધવ્ય ઉપર અનેક આક્ષેપ મૂકી એને પિગેરને માર્ગે રવાના કરી. આશા આ દુઃખના કારાગૃહમાંથી છૂટી. છૂટતી વખતે પોતે જુલમનો ભોગ થઈ પડી હતી, એમ સમગ્રની પોતાની મા અને બાપ પાસે એ આક્ષેપોમાંથી મારી મેળવી ચકાશે, એવા મનોરથો સેવતી આશા ઘરને આંગણે બિતરી, ત્યાં તો માનો ચહેરો જોઈ તે બોંડી પડી. બાપે તો કુલદાના નામથી જ સંજોધી! આશાની આશાનો છેવટનો નારા થયો.

રાતના ખારનો ટકારો થયો. શાન્તિનો લાંબ કરતા ઘરમાંથી એક આકૃતિ બહાર નીકળી, ધીમે પગલે ચાલતી, આંખમાંથી આસુ વરસાવતી કૂવાને કાંઠે જઈ બિભી. આશાની જીવનયાત્રાનો છેલ્લો સાયકાળ પૂરો થયો. અવાજ યતાં ગામના લોકો ભેગા થયા. સરકારને જાણ ન થાય, એટલા માટે વહેલી સવારે આશાના શયને અગ્નિસંસ્કાર કરી દીધો.

આશાની શિક્ષિકાએ, વિનોદના શિક્ષકે, જોનેનાં ગામનાં યુવકયુવતીઓએ તેમ જ પેલા ગોરગહારાએ જો કમરે કસી વિનોદ જેવા મુડલાલ રોગી સાથેના આશાના લગ્નને અટકાવવા જરૂરદસ્ત પ્રયત્ન કર્યો હોત તો આ દુઃખદ પરિણામ જોવાનો પ્રસંગ વળતે ન આવત.

પોતાને આદર્શ શિક્ષક માનનાર, પોતાને આદર્શ શિક્ષિકા માનનાર,

પોતાને આદર્શ યુવક માનનાર અને પોતાને આદર્શ યુવતી માનનાર તથા પોતાને આદર્શ પ્લાસ્ટીક માનનાર, દરેક વ્યક્તિ જે આ વિશેષણો માટે અભિમાન ધરાવતી હોય, તે આવાં લગ્ન અટકાવવા છેવટ સુધી પ્રયત્ન કરી છૂટે તો આપણા સમાજમાંથી આવી હાનિરો આશાઓનો ઉદ્ધાર થાય.

બેંગ્લોર સીટી

છોટાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ

કન્યાવિક્રય

કન્યાવિક્રય વિધેના લેખ વખતોવખત 'પાટીદાર'ના અંકમાં ચર્ચાઈ ગયા છે અને ચર્ચાયા જાય છે, છતાં હજુ સુધી તેનો અમલ ગિલકુલ થયો નથી.

કન્યાવિક્રય કરવો એ મહાધોર થાય છે. કન્યાનાં માતૃપિતા સમજે છે, છતાં એ કૂર માળાપો, જેને પોતાના ઉદરમાં સેવી છે, મારી રીતે પોતજી આપ્યું છે, ન આત્માની યીજ્ઞા આધી નથી, તેની પોતાની વહાલસોષ્ટ પુત્રીને દોરની માફક વેચીને સોદો કરી નાખે છે. આત્મા સોદાથી કેવાં અનિષ્ટ પરિણામ આવે છે તે જોયે અનુભવ્યાં હોય તેજ જાણે, બાકીનાં આમાં સમજ નહિ પડે.

જે માતા પુત્રીને નાનપણમાં પાળીપોષી મોટી કરી, મારાં સારાં કપડાં આપી તેનું ગન રિજાવતી હતી તે પોતેજ પુત્રીને દોરની માફક વેચે ત્યારે તે પુત્રીનાં સ્વપ્નાંના કોડ ક્યાંથી પૂરા થાય? અને એને સુખ પજી ક્યાંથી હોય? સેવેલાં સ્વપ્નાંના કોડ અધૂરા રહી જાય છે. અને સ્વાર્થી માતાપિતા તો સુખેથી કન્યાવિક્રય કરી તેના પૈમામાં આનંદ માને છે. લીધેલા રૂપિયા જાહુ તો છ કે બાર માસ સુધી ટકવાના હોય છે. આવી રીતનાં લોહીનાં નાણાં કુદરતી રીતે પચી શકતાં નથી અને પાછાં પહેલાંની રિયલિટી ઉપર તેઓ આવી જાય છે.

એ કૂર માળાપો જરા વિચાર તો કરે કે દીકરીનાં નાણાં ઉપજતી લીલા લહેર કરવી એ કેટલું મહાપાપ છે. પોતાના દુઃખ વખતે દીકરીઓ લાખો વાર પોતાનાં માળાપોને ધિક્કારે છે.

હવે પુત્રીઓનાં માળાપોએ સગળવું ઘટે કે જે આર્થિક રિયલિટી સારી ન હોય અને ખર્ચ પૂરતા પૈસા ન હોય તો વરનાં માળાપોને જણાવવું ઘટે કે મારી રિયલિટી સારી નથી અને હું તો કંકુને ચાંદો કન્યા આપવા ઇચ્છું છું, એટલે થોડાજ ખર્ચમાં પતી જશે. આમ થોડા ખર્ચથી પતગ્યાયા કંઈ આગર જવાની નથી. અને આ ગાંધીયુગમાં તો રૂ. ૨૦-૨૫માં ઘણાં લગ્નો પતગ્યાના દાખલા સાંભળીએ છીએ. ત્યારે કન્યાવિક્રય કરી નાણાં લેવાની કંઈ જરૂર રહેતી નથી.

ગાફી તો અનેક પુત્રીનાં માથાપં સ્વાર્થી' હોય છે, તેઓ પોતાના સુખને માટે દીકરીને વેચી નાણાં ઉપજાવી તેને 'દુઃખમાં નાખે છે. સાસરામાં પણ પોતાની ફક્ત જેવી પુત્રીને ધણાં મહેણાં ટૂંંણાં સાંભળવાં પડે છે. કાંઈ વખતે તે અમુક કપડાની અમર દાગીનાની માગણી કરે તો તેના નસીબમાં માર જ લખાએલો હોય. અધૂરામાં પૂરું સાંભળવું પડે છે: 'તારાં માથાપે અમારી પાસેથી ધણા રૂપિયા લીધા છે, માટે ત્યાં જઈને માગણી કર; ગાફી અહીંથી તો કંઈ મળવાનું નથી.' આવા દટાક્ષશબ્દો સાંભળીને બિચારી પુત્રીના શરીરનાં રૂંધાં ઊભાં થઈ જાય છે, પણ શું કરે? ધરના ખૂણામાં બેસી રડ્યા સિવાય તેને છૂટકો નથી. કદાચ પતિરાજ સારા હોય તો હીક, નહિ તો ધરનાં તમાગ-સાસુ, સસરા, ગણદ, વગેરે-પોતાના હુકમ જાળવવામાં ગાફી રાખતાં નથી. બિચારી દહડતો આંખે આખા ધરનું કામકાજ કરે, છતાં શાન્તિ નહિ. આ જાધું કેળે પાપે? બીજા કોઈને નહિ, પણ દીકરીનાં માથાપને પાપે, કારણ કે તેમણે જ પુત્રી વેચી નાણાં ઉપજાવ્યાં છે. ગાફી દીકરીને તો બિલકુલ ત્રાંક નથી. 'દીકરી ને વળા માય, દોરે ત્યાં જાય.' આવી રીતે દીકરીનાં માથાપને પાપે તેના ઉપર તેનાં સાસરીઆં જુલમ ગુમારે છે. આવા બનાવો જોઈ કેળી આંખમાં આંસુ નહિ આવે?

કન્યાવિક્રમથી સગાઓમાં ધણી વખત કજીઆટંટા થવા કરે છે. જેમ જેમ કજીઆટંટા વધુ જોડમાં થાય છે તેમ તેમ તે બિચારી દીકરી ઉપર વધારે જુલમ થાય છે. સ્વાર્થી માતાપિતા જરા આંખ ખોલીને જુએ તો જણાય કે તેમને લીધે બિચારી દીકરીને કેટલું સહન કરવું પડે છે! પુત્રીને સુખ આપવાનું તો રહ્યું. પણ એટલી દદ સુધી નાણાં લેવામાં આવે છે કે જમાઈના ઘરમાં ખાવાનું ન રહે, તેમજ ધરનાં નળાંમાં મુઠ્ઠાં પોતાના સ્વાર્થની ખાતર વચાવે છે. એટલું નથી સમજતાં કે મારી દીકરી તેને ઘેર જઈને ખાશે શું!

જ્યાં જ્યાં કન્યાવિક્રમ થતો હોય ત્યાં ત્યાં તે દીકરીએ સ્પષ્ટ રીતે પોતાનાં માથાપને જણાવવું ઘટે કે નાણાં ઉપજાવી વિવાહ કરશે તો તે મને કશું નથી અને જો કરશે તો એનું પરિણામ ખરાબ આવશે. પણ માથાપ સામે પડકાર કરવાનું સાહસ કરવા જેટલી હિંમત કાષ્ટકજ દીકરીમાં હોય. છતાં જો આણું લગ્ન થવું હોય તો તેણે હિંમત લાવીને તેવો સંજઘ માંધવો નહિ અને છાતી ઠોકી માથાપને પડકાર કરવો કે નાણાં લેઈને થએલું લગ્ન મને બિલકુલ કશું નથી. હવે ધીમે ધીમે કાયદા ચતા જાય છે. કન્યાવિક્રમના નિષેધનો કાયદો પણ થોડા વખતમાં ચલા સંભવ છે. અને એ કાયદાનો કડક

રીતે અગલ થશે તોજ વિચારી કન્યાઓને સુખ મળશે. આ લેખમાં જોટલી ચર્ચા કરીએ તોટલી ચોછી છે. વધુ ચર્ચા કરવા જોસીએ તો પાનનાં પાન ભરાઈ જાય, તોપણ તેનો અંત આવે નહિ. માટે પુત્રીઓનાં માથાપો દરેક ખાજુના વિચાર કરી કન્યાવિકલ્પ કરતાં અટકશે તોજ દીકરીને સુખ મળશે.

વાચકો, આ મારો લેખ સમજીને વાંચશો અને લેખ ઉપરથી ચર્ચા ચલાવવા તમને આમંત્રુ છું.

લિખ્યાસી, દાદા કંપાલા

હાહાલાહ તુળશીલાહ પટેલ

પહેલી ફરજ કે પહેલા હક?

‘વ સો યુવકમંડળ’ રચનાએ પચીસ વર્ષ થઈ ગયાં છે. આ ગાળામાં આ સંસ્થાએ લોકોપયોગી અનેક કામો કર્યાં છે. પરંતુ આવી સંસ્થાઓને તો તે જીવે ત્યાં સુધી કામ કરવાનું ગાકીજ હોય છે. દરેલાં કામોની નોંધ તો આપણી પાસે છેજ. એટલે કરવાનાં કામનો ખ્યાલ આવે તે માટે આપણે ઝીણવટથી આત્મનિરીક્ષણ કરવું પડશે. ગદુ તો નહિ પણ થોડા પ્રમાણમાં, ચાલો આપણે આ દિશામાં કંઈક પ્રયત્ન કરીએ.

આ યુગ ગાંધીયુગ છે, કર્મયોગનો જમાનો છે, સૂત અને ભવિષ્ય વચ્ચેનું જોડાણ કરનાર આ યુગ છે, એટલે નવીન જગતની તૈયારીનો યુગ છે. આપણા જીવનમાં રાજકીય, મામાજિક, આર્થિક તેમજ ધાર્મિક ક્ષેત્રોમાં ફેરફાર કરવા આપણે સૌ ધૃષ્ટીએ છીએ.

આપણને રાજકીય સ્વતંત્રતા જોઈએ છે, આર્થિક તેમજ સામાજિક સમાનતા એ આપણું ધ્યેય છે, ધાર્મિક પવિત્રતા અને સાંસ્કૃતિક મેળવવાની અનુકૂળતા આપણે માગીએ છીએ. અને તેથી આપણને પરતંન રાખનાર રાજસત્તા સામે આપણે લડીએ છીએ, આર્થિક અને સામાજિક ક્ષેત્રોની અસમાનતા ટકાવી રાખનાર વર્ગનો અને તરવોનો નાશ ધૃષ્ટીએ છીએ, ધર્મને નામે ધર્તિંગ નિભાવતી કે અજાવતી સંસ્થાઓનો ને વ્યક્તિઓનો આપણે નાશ ધૃષ્ટીએ છીએ. પરંતુ એ હેતુઓની મિદ્ધિ માટે આપણે શું કરીએ છીએ તે જરા ચોક્કસાધર્થી તપાસતાં આપણને પોતાનેજ આપણી જાત માટે ધૃષ્ટા ઉપજે એવું આપણું વર્તન છે. આ રીતે આપણી જાત ઉપર ધૃષ્ટા ઉપજાવવા નહિ, પણ આપણે કર્તવ્યશીલ બનીએ તે માટે ચાલો. આપણે આપણો જીવનવ્યવહાર જરા ઝીણવટથી તપાસીએ.

આપણાં મોટામાં મોટાં દુઃખ પરતંત્રતા, ગરીબાઈ, બેકારી, અસાનતા અને કુસંપ છે. આપણે ગાનીએ છીએ કે આ બધાં દુઃખોનું કારણ આપણી રાજકીય પવનંતતાજ છે. એ વાત માત્ર ખોટી પણ નથી. પરંતુ મહાત્મા ગાંધીજીએ આપણને શિખર્યું છે કે પરતંત્રતા હોવા છતાં આપણે આપણાં ઘણાં દુઃખોનું નિવારણ કરી શકીએ છીએ. અને તેમ કરવામાં આપણે જેટલા આગળ 'વધીશું' તેટલી પરતંત્રતા દૂર કરવાની અને સ્વતંત્રતા ભોગવવાની શક્તિ અને લાયકાત આપણામાં વધશે. આ દૃષ્ટિએ આપણે કેમ છવીએ છીએ તે તપાસીએ.

ગરીબાઈની ખૂબો મારતા આપણે લગ્ન, મગણ, સીમંત કે ઘરનાં વાસ્તુના પ્રસંગોએ હાનરો રૂપીઆ પાણીની માફક ખર્ચીએ છીએ. મદ્દભાગે આપણા ગામમાં મારમાનો ખર્ચ કરવાનું જાંધ ચડ્યું છે. પરંતુ લગ્નપ્રસંગે વરઘોડા, જમણવાર, પીરમણ વગેરેના ખર્ચ, મગણ પછવાડે ચિઢીઓને નામે વપરાતા પૈસા, અને જહાજમાથી આવતાં સર્કસ, નાટકો તથા નાચના જલસા પાછળ માંડાની માફક હાનરો રૂપીઆ ખર્ચતા આપણને જોઈ આપણી ગરીબાઈની ખૂબ કોણ માચી માનશે?

સરકાર કે સુધરાઈ કોઈ રીતે થોડો કર નાખવાની વાત કરે તો આપણી ગરીબાઈ જામત થાય છે, આપણા ગામની કે બીજી કોઈ લોકોપયોગી સંસ્થા મોટે દાનની માગણી થાય તો આપણી કાયળામાં નાણું નથી, આપણા ગરીબ લોકોએને શુદ્ધરાગ આપની પાટી જરા મોંઘી છે તેથી તો આપણે તેની હિપયોગિતા સમજવા છતાં આપણી ગરીબાઈને કારણે તે ન વાપરતાં સરવું જાપાનીસ કાપડ ખરીદીએ છીએ! આપણી ગરીબાઈ અને બેકારી જોટલી વિકટ યજ્ઞ પડી છે કે તે મિટાવવા આપણામાંથી કેટલાકને ન છૂટકે આંકડરક, કનિયાદલાલી અને જોવા બીજા ન ગમતા ધંધા કરવા પડે છે! ખરેખર, આપણે જાહુ ગરીબ છીએ! અને છતાં

આવા ગરીબ હોવા છતાં આપણે સામાજિક વ્યવહારને કે ધાર્મિક વિધિઓને નામે એક બેજ દિવસમાં હાનરો રૂપીઆ ખર્ચી શકીએ છીએ! આપણા વરઘોડા, જમણવાર, ચિઢીઓ અને જીન્ટ વ્યવહારના ખર્ચ, નાટક સર્કસ કે નાચના લપકાદાર જલસા, કાર્ટકચેરી અને વકીલડોકટરો પાછળ વપરાતા પૈસા આપણને ક્યાંથી મળે છે? આપણી ગરીબાઈની ખૂબો કોઈ સાચી માનશે? આપણા જીવનવ્યવહાર જોતાં આપણનેજ તે ખૂબો વ્યાજબી કે સાચી લાગે એમ છે?

નાણાંનો મદુપયોગ કે ચોગ્ય જાય કરવાની કળા મેળવવામાં આપણને પરદેશી મત્તા ક્યાં આડે આવે છે? આ કળા આપણી પાસે નહિ હોય તો આપણી પાસે આવેલો પૈસો આપણે કેવી રીતે વાપરીશું? આહુ પદ્ધતિએ જ આપણે જીવવાના હોષ્ટએ તો પૈસો વધતાં આપણામાં પ્રમાદ અને અભિમાન-પોષક ખર્ચ કરવાની ટેવ વધશે, અંદરોઅંદરનો કુસંપ વધશે, અને વૈભવ-વિલાસના છંદ વધશે! એ રીતે આપણે પૈસે આપણે જ વધુ દુઃખી થઈશું એમ નથી લાગતું?

આપણને વધુ પૈસા જોઈએ છે? આપણે બેકારી અને ગરીબાઈથી કંટાળીએ એવા ક્યાં છીએ? કાળ કહે છે કે આપણા દેશને કે ગામને ગરીબાઈ અને બેકારો એ બે રોગ લાગુ પડ્યા છે? એમ હોય તો આપણે બાવન લાખ માધુઓને કામ કરાવ્યા વગર શી રીતે પોષીએ? પહેલાં આપણે યોગાસુ, શિયાળુ અને ઉનાળાના પાક લેવા બેતી કરતા, દોર રાખતા, એક બે આનોય રોજી આપે એવા ઉઘોતો કરતા. એ ગધું આપણે ઝોડતા આવ્યા છીએ. ગરીબાઈ કે બેકારી હોય તો આવું બને?

ત્યારે આપણને વધુ પૈસા શું કરવા જોઈએ છે? નાચરંગના જલસા અને વૈભવવિલાસ કરવા? મોટા મોટા જમણવાર કરવા? ગરીબાઈની આપણી જૂઠા સાચી હોય તો આપણા આર્થિક જીવનમાં આપણા સંજોગોને બંધ બેસે એવા ફેરફારો ન કરીએ? ગરીબાઈનાં ગાંઠો ફળથી બચવું હોય તો બે રસ્તા છે: એક તો આવક વધારવાનો અને બીજો આપણી પાસેના નાણાંનો દુર્વ્યય યતો બને એટલા વધુ પ્રમાણમાં અટકાવવાનો. પહેલો રસ્તો આપણી દશાને લીધે અશક્ય નહિ તો અઘરો છે એમ માનવા ખાતર માની લેઈએ, પણ બીજો રસ્તો લેતાં આપણને શું નડે છે?

આપણે બેકાર છીએ? હોકરો ઉમઠાવક થાય ત્યારે તેને શું કામ આપણે એ આપણને મગજતું નથી. ગામમાંથી પાંચ પચીસ જણને ગહાર નોકરી મળે તો જોઈ આપણામાંના બીજા જણો નોકરીની યાદ જોઈ બેસી રહીએ છીએ! આ રીતે બેસી રહેવાથી આપણે ગાંઠે શી રીતે કામ બિનું થશે? બેકારીનો આપણને કંટાળો હોય તો આ રીતે સારી આવકવાળા કામધંધાને અલાવે થોડી આવકવાળા કામ ધંધો ન કરતાં બેસી રહેવાનું આપણને કેમ ગમે? કેમ પોષાય? બીજું વધુ સારું કામ મળતા સુધી ઘેર બેઠે બેતી, કાંતણ, વણાટ, પીંજણ, કાગળ બનાવવાના કે એવા બીજા ગૃહઉદ્યોગોથી થોડું ઘણું નિર્વાહતું સાધન મળે એમ છે તે કંઈ ન કરવામાં આપણને આપણા

પ્રગાદ કે મોટાઈના અભિમાન સિવાય બીજું શું નહે છે? અરે, એવું કંઈ ન થાય તો પશુ ઠીક છે; પશુ કામને અભાવે નવરા બેઠેલા આપણને નાણાંની દુરુપયોગ થાય એવા વિલાસવૈભવો કે વ્યવહારો બંધ કરવામાં કે ઝોછા કરવામાં કોણ અડચણ કરે છે? આ રીતે જીવનવ્યવહારમાં સંભોગો મુજબ ઘટતો ફેરફાર કરવાનું શીખવા માટેય આપણે સ્વરાજ્યની ગહ ભેંચી પડ્યો? ના. આવી ત્યારે, આપણે સૌ આપણી નાતગતતા કે કુટુંબના માણસોને ભોગ કરી આપણા જીવનવ્યવહાર સરળ અને આપણા સંભોગોને માફક આવે એવા ઝોછા ખર્ચાળ બનાવવા પ્રયત્ન કરીએ.

આપણા ઉપર રાજ્ય કરનાર પરદેશીઓ નોકરી, ધંધા તથા બીજી જાણતોમાં આપણી અને પરદેશીઓ વચ્ચે ખલ્લો બેઠેલાવ રાખે છે, એવું આપણને લાગે દુઃખ થાય છે. અને છતાં આપણી સારામાં સારી સેવા કરનાર આપણા જ ધર્મના આપણા હરિજન લાઠીઓને મનુષ્ય કરતાં હલકી રીતે અદ્ભૂત રાખવાનો આપણો આગ્રહ જરાય ઝોછો કરવાની જરૂર દેખતા નથી! આપણે જે સ્વરાજ્ય માટે પ્રયત્ન કરીએ છીએ તે આપણું જ રાજ્ય થવાનું છે કે આ દેશમાં રહેતાં તમામ લાઠીઓનેનું?

આપણે અજ્ઞાન છીએ? ના. દેશપરદેશમાં રોજ નવી નીકળતી ફેશનોથી, અમેરિકા જેવા દૂર દેશનાં ખજાનોમાં ચાલતા ભાવતાથી, સીનેમાનાટકનાં છેલ્લામાં છેલ્લાં ગાયનોથી આપણે અપ-ટુ-ડેટ રીતે માહિતગાર રહીએ છીએ, છતાં આપણે અજ્ઞાન શી રીતે કહેવાઈએ? ધરનાં કે ગામનાં છોકરાં માટે વિદ્યા કે રોટલા ને દૂધ માટે જરાય પરવા ન કરતાં, પાઈ પાઈની કસર કરી મંદિરના મહારાજો, કથાવાર્તા કરનાર ખાત્રાઓ, પગે પાછળ હમરો રૂપિયા ખર્ચનાર આપણને કોણ જ્ઞાનવિમુખ યાચેલા કહે એમ છે?

આપણે ગંડની વાતો કરનાર કેવા રીતે બંડ કરીએ છીએ તે તપાસીએ? કોઈ છોકરો કે છોકરી એક ઉપર બીજી વખતનું લગ્ન કરતાં આપણે કેવા સરસ ઠરાવ કરી શકીએ છીએ? આવાં લગ્નો વિરુદ્ધ ઠરાવ કરવા છતાં તેવાં લગ્નની જનમાં જવામાં આપણને હરકત આવતી નથી! આવાં લગ્નનું કારણ તપાસી પરંજી ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા લેવાની આપણી ફરજ આપણે સ્વીકારતા નથી, અને છતાં આપણી બેનદીકરી માટે કોઈ પરંજી માગે તો આપણું સ્વમાન ધવાય છે!

આપણામાંથી કેટલાક ગદારગામ જઈ પૈસાવાળા થયા છે. તેવા લોકો બીજાં ગામના લોકો ભેડે સામાજિક સંબંધ બાંધતી વખતે વસી ગામના

વતની તરીકે મળતો મોભો વીસરી શકતા નથી! આવા લાઘવો કોઈક દિવસ ગામમાં આવે છે ત્યારે ગામની ગરીબાઈ અને બેકારી માટે આંસુ સારે છે! છતાં બહારગામ રહી મેળવેલું ધન ખર્ચવાનો કોઈ સામાજિક પ્રસંગ આવતાં તે લાઘવો તેના મોટા ખર્ચ શહેરમાં કરે છે! તે વખતે વતનનાં વસવાયાંની અને કારીગરોની ગરીબાઈ તેમને યાદ આવતી નથી! વતન પ્રત્યેની આપણી લાગણી કેટલી પોકળ અને સ્વાર્થગ્રવજ છે!

આ રીતે જીવનદથી આપણે તપાસીએ તો આપણાં ધ્યેય, વિચાર, વાણી અને વર્તનમાં કેટલો વિરોધ અને કૃત્રિમતા આવી ગયાં છે તે આપણને સમજાશેજ. આ દશામાં આપણને સ્વતંત્રતા, પૈસા કે બીજા કોઈ હક્ક મળશે તો તેને આપણે બધા શોભાવીશું કે આપણને મળેલાં એ સત્તા અને બીજાં સાધનનો લાભ થોડા જાળજ લેઈ જશે અને આપણે બધા તો છીએ ત્યાંજ રહીશું. એ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો નથી?

થોડા દિવસ અગાઉ એક પ્રખ્યાત વક્તા અહીં આવ્યા હતા. તેમણે કહ્યું હતું: 'દરિયામાં અગાધ પાણી છે, પણ જેની પાસે જેવડું વાસણ હશે તે પ્રમાણમાં તે ઝોણુંવતું પાણી લેઈ શકશે. અને છતાં નાના વાસણવાળો બહુ પાણી લેવા ચત્ત કરશે, તો તે હલકાઈ જશે અને તે પોતાનું વાસણ અને કપડાં બગાડશે' એ રીતે હિન્દુસ્થાનને મળેલી સ્વતંત્રતાનો તે દુરુપયોગ કરીને, છે તે કરતાંય વધુ દુઃખી ન થાય તે માટે ગાંધીજી અનેક જાતના કાર્યક્રમથી દેશની આંતરિક શુદ્ધિ અને શક્તિ વધારવા માગે છે. ગયા અઠવાડીયાના 'હરિજન'માં ગાંધીજી પોતે લખે છે કે જુવાનીમાં ત્યારે હું મારા હક્ક અને અધિકાર માટે લડતો હતો ત્યારે મને બહુ ઝોછા હક્ક મળતા. પણ સમજ વધતાં હું મારી ફરજ અદા કરવા તરફ વધુ ને વધુ વળ્યો છું, તેમ તેમ મને વધુ ને વધુ હક્ક મળતા ગયા છે. ગાંધીજીના સંબંધમાં આપણે હક્ક મેળવવા માટે, લડવા કરતાં, જીવનમાં ફરજ અદા કરવા તરફજ વધુ ધ્યાન આપીએ. આપણે આપણું વાસણ મોટું કરવા પ્રયત્ન કરીએ. 'નંદિ' તો ગમે તેટલું પાણી છતાં આપણે લાયકાત વગર મળેલું જીવન શકવાના નથી. પ્રભુ આપણને આપણી ફરજે સમજી તે અદા કરવાની શુદ્ધિ અને શક્તિ આપે.

પરદણનો પ્રશ્ન અને દષ્ટિબિન્દુનો ભેદ

ભાદરવાના અંકમાં ભાષિ ચિમનભાષ્યને ‘પરદણનો પ્રશ્ન’ એ વિષયમાં પરદણ, પ્રેતભોજન, ચિદ્વી વગેરે રૂઢ સામાજિક જાદીઓ રજૂ કરી છે. તેના ઉપર એએક માસ ગૌન સેવાયા પછી માગશરનો અંક તો જાણે ઉપરના પ્રશ્નોની છણાવટ સાથે ચર્ચા ને દલીલોથી ભરપૂર ભાર્યો. આસો માસની પ્રસંગકથામાં તંત્રીશ્રીએ પોતાનો અભિપ્રાય ઠીક રીતે વ્યક્ત કર્યો હતો, પણ ભાષિ ચિમનભાષ્યને ને ઠીક ન લાગ્યાથી ફરી ‘દષ્ટિબિન્દુનો તફાવત’ માગશરના અંકમાં જણાવી પોતાના આગ્રહ લખાણનો જવાબ કરવાનો નિષ્કણ પ્રયત્ન કર્યો છે. આ વખતે તેમણે જવાબના છ મુદ્દા રજૂ કર્યા છે, તેમાંના જરૂરી મુદ્દા ઉપર વિચાર કરીએ.

ભાષિ ચિમનભાષ્ય એમના મુદ્દા (૩)માં કહે છે કે લલિતાબેન “છ ગામ જહાર પરણવાથી જરૂર અમુક વર્ગમાં દહધૂત થાત.” એ દહધૂત થવાનો જ પ્રશ્ન આડે આવતો હોય તો છ ગામમાં જ પરણવાથી તે દહધૂત નથી થયાં એવું કોણે કહ્યું? દહધૂત ન થયાં હોત તો અત્યારે આ ચર્ચાઓ જ શા માટે થાત? બિલકુલ છ ગામ જહાર પરણ્યાં હોત, અથવા જે જગ્યાએ પરણ્યાં એવી જ જગ્યાએ ના પરણ્યાં હોત તો જે યુવકો આજે તેમને તેમના કાર્ય માટે પુરુષકારે છે, તે જ યુવકો તેમને પુષ્પોથી વધાવી લેત. લલિતાબેનને તો યુવકોને નહિ, પણ કુળમૂલોને જ રાજી રાખવા હતા ને તેથી જ તેમણે આવું પગલું ભર્યું છે. ભાષિ ચિમનભાષ્ય પણ કુળના સ્વાંગમાં જ છુપાઈને તેમનો જવાબ કરે છે તે બાજબી નથી. જાતેજો સમજવું જોઈએ કે જ્યારે સ્ત્રી જ આમ સ્ત્રીના દુઃખમાં વધારો કર્યો જશે, ત્યારે તેમના દુઃખનો નિવેડો ક્યારે લાગી શકશે?

ભાષિ ચિમનભાષ્ય જાંડ વિરુદ્ધની વાતો રજૂ કરે છે અને ઉપર ઉપસંહારમાં કહે છે કે “જાંડ” ભાંગેડું માગે છે, ચાલુ સંભોગોનો નાશ માગે છે, એનાથી અવ્યવસ્થા થશે. એમાં છતાં જાંડ પછી જે નથી રચના થશે તે વ કાયમ ટકવાની નથી, તેમાં પણ જગાડ થશે અને તેમાં ફેરફાર કરવાના પ્રયત્નોની જરૂર રહેશે. આમ હોય તો ‘જાંડ’ કરી અવ્યવસ્થા બિભી કરવા કરતાં સમયાનુસાર ફેરફાર કરી શકે એવું લોકગાનસ ધડપાં પ્રયત્ન ચાલુ જો જ ઇચ્છે છે.” આ દલીલ જ વજૂદ વગરની છે, પોતે જ ભવિષ્યવેત્તા બની જાંડવું પરિણામ જાહેર કરવું એ ઠીક નથી, જાંડવું પરિણામ કેવું આવશે એ અગાઉથી શી રીતે કહી શકાય? છતાં એટલું તો ચોક્કસ સમજી શકાય

તેવું છે કે યુગે યુગે જૂના રીતિરિવાજોનું પરિવર્તન થવું જ જોઈએ. 'યુગે યુગે ક્રાન્તિ' એ તો સિદ્ધાન્ત જ છે. લોકમાનસ આપમેળે પલટાવાનું જ નથી, વૃદ્ધોએ તેમના જમાનામાં તેમને યોગ્ય એવા રીતિરિવાજો ધરેલા અને તે પ્રમાણે તેમણે પોતાનું જે માનસ કેળવ્યું છે, એ હવે આપણા કલ્પાથી તે કદી ગદસવાના નથી જ અને તેથી જ યુવાનોને બંડની જરૂર પડે છે. અને બંડ પછી બંડ કરનાર વ્યક્તિઓ પોતાને અનુકૂળ એવું સમાજનું ઘડતર ધડી લેશે, એટલે લાઘ્ય ચિમનલાઘના કહેવા પ્રમાણે તેમાં અવ્યવસ્થા હશે જ નહિ. "બંડ પછી જે નવી રચના થશે તે કાયમ ટકવાની નથી," એમ કહી છૂટી પડવું એ ઠીક નથી. દુનિયામાં કાંઈ વસ્તુ કાયમ ટકવાની નથી. જેમ વૃદ્ધોની રચના આપણને નથી ગમતી, તેમ આપણી રચના કાળક્રમે આપણી પછીના યુગના યુવકોને ન પણ ગમે. લાખ રૂપિયા ખર્ચી આધુનિક ઢંચે બંધાવેલો બંગલો આવતી કાલના યુવકને નહિ ગમે, એમ માની લેખને તે બંધવો જ નહિ એ શું ડહાપણની વાત છે? બંડની પણ આવી જ વાત છે. માટે બંડની, કહો કે ક્રાન્તિની નો જરૂર છે જ. સમાજ આપણો નથી, સમાજ છે કુળવાનોનો ને મુડીવાદોનો, તેના તો આ બધા બળાપા છે. તેમણે એવી જક ધાલી છે, કે તેમની નાગચૂડામાંથી જીટકું એ અર્જુનનું નિશાન ચુકવવા જેવું છે. જેમ ગમે તેવા તેજ ઘોડાને પણ લગામની જરૂર છે તેમ બંડમાં પણ એકાદ જાહોશ ક્રાન્તિકારની દોરવણીની જરૂર છે, ને એ રીતે જ સમાજથી ત્રાસી જોડેલી, ઝાતિની કૃત્રિમતાને ને વાડાઓને ન માનતી વ્યક્તિઓને અમુક પ્રકારની દોરવણી આપી શકે એવી કોઈ વ્યવસ્થા થવાની જરૂર છે.

"૪. લાઘ્ય ચિમનલાઘ જણાવે છે કે પરનાતમાં જનાર છોકરીને સામાન્ય રીતે તેની નાતમાં ન પોષાતો જ છોકરો મળશે, કારણ કે જેને પોતાની નાતમાં યોગ્ય રચણ મળે તેમ હોય તે બીજી નાતમાં ફાંફાં ન જ મારે. એટલે આપણી નાતમાંથી બહાર જનાર છોકરીઓને બીજી નાતના બહુ મારા છોકરા મળવાનો સંભવ જોઈએ છે." આ વસ્તુ જ ખોટી છે. પહેલાં તો લાઘ્ય ચિમનલાઘએ એટલું વિચારવું જોઈએ કે પરનાતમાં જશે કાણ? કાંઈ કાયર તો નહિ જ બાપને? જેનામાં પરનાતમાં જવા જેટલી હિંમત અને ક્રાન્તિની ધગશ હશે તે કોઈ દિવસ કોઈ બાળાશાહીની કે મુશ્કેલીસની પમંદગી નહિ જ કરે. આજ સુધી થયેલાં આંતરઝાતીય લગ્નો કરનાર યુવકો બાળાશાહી કે મુશ્કેલીસ હતા? આકી 'બહુ મારા છોકરા' ચિમનલાઘ કોને કહેતા હશે? કુળવાનને જ કહેતા હોય તો જરૂર તેવા નહિ જ મળે, મળશે તો લલિતાબેનને

મળ્યો તેવો મળશે! રોગપ્રાયોગ્યનો વિચાર કરી પરબનાર યુવતીને તેવાની જરૂર નથી, જોટલે ફાંફાં મારવાનાં પણ રહેતાં જ નથી. બાઈ ચિમનભાઈએ આ મુદ્દામાં કુળાભિમાનનું ભારોભાર ખ્યાન દરેકું છે, એમ મને લાગે છે.

“૫. આપણી નાતની સારી છોકરીઓ આ રીતે બહાર જાય તો વખત જતાં નાત સરવહીન ગતી જાય.” આપણી નાતમાં બાઈ ચિમનભાઈને સરવ ક્યાં આગળ દેખાતું હશે? જો સરવ હોત તો આજે આવા શરંગ ઉપગમે તેવા પ્રશ્નો અર્થવાના હોત જ નહિ, સમાજમાં શાન્તિ ને શાન્તિ સુખનું જ સામ્રાજ્ય હોત! વળી અત્યાર સુધી નાતની છોકરીઓ બહાર ગઈ તેથી જ આપણે સરવહીન ગતી ગયા, એમ તો નથી જ ને? ત્યારે આપણે શાથી સરવહીન ગતી ગયા તેનું કારણ કદી શોધ્યું છે ખરું? આપણે રૂઢિપૂજકો છીએ, કુળપૂજકો છીએ, પછી આપણામાં સરવ તે ક્યાંથી હોય? યમરાજનું જેના ઉપર સ્થનાપત્ર બેસ્યું હોય તેવા કુળવાનની પૂજા કરનાર સમાજમાં સરવ ક્યાંથી હોય? સાઠ સાઠ વર્ષના જન્મરિત ખોખાને ક-વા આપી તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજામાં સરવની આશા ક્યાંથી રાખી શકાય? શક્તિ સિવાય કુળના મોહપાશથી અનેક પત્નીઓ રાખનારની પ્રજામાં સરવ ક્યાંથી હોય? ધર્મચર્ચાદિત અને બાળલગ્નની બદીને પોષનાર સમાજની પ્રજામાં સરવની આશા એ તો ‘આકાશકુસુમવત’ જ ગણાય. આજની લગ્નપ્રજ્ઞાલિકામાં સારીરિક ધનને રચાવ નથી, આજે લગ્નની પસંદગીમાં પ્રભુત્વ ધરાવે છે કુળ અને લક્ષ્મી બેજ. આ બેમાં સરવ હોય કે સરવહીનતા?

“૬. લગ્નવ્યવહારને માટે ઘણી દૃષ્ટિએ વિચારતાં મર્યાદાઓ હોવાની જરૂર છે; પછી તે મર્યાદાઓ નાતની હોય, ધર્મની હોય, ભણતરની હોય, પ્રાદેશિક હોય કે ગમે તે ધોરણની હોય.” મર્યાદાઓ એ કુળના બચાવનું સોગવનામું છે. એવી મર્યાદા એ મનુષ્યજીવનનો મહાન ગિપ્પુ છે. માણસ સ્વતંત્ર જન્મે છે ને તેને સ્વતંત્રપણે વિચાર કરી દરેક કાર્ય કરવાની સ્વતંત્રતા હોવી જ જોઈએ. બાઈ ચિમનભાઈને પરાધીન દેશમાં સ્વતંત્રતા નહિ ગમતી હોય, તેથી તે દંડ મર્યાદાઓની હિમાયત કરે છે. લગ્નવિષયક મર્યાદાઓને લીધે જ કુળવાનોને વધુ ને વધુ પોષણ મળ્યે જ જાય છે. મર્યાદાઓ તેમને નડતરૂપ નથી, બલકે તેમને માટે તો મર્યાદા જ નથી. તે તો છે સાધારણ જનતા માટે, જેને શોષવા માટે જ તેના ઉપયોગ થાય છે. (૧) આજે પણ બાર ગામમાં પરબનાર શ. ૩૦૧, સત્તાવીસમાં ૨૫૧ અને ગીચ ગોળોમાં પણ અમુક અમુક પ્રકારની મર્યાદા બાંધેલી છે. જો કુળવાનોએ એ મર્યાદાનું પાલન ક્યું

હોત, તો આજે મૂંઝવતો ‘પરઠણનો પ્રશ્ન’ હોત જ નહિ. (૨) એક ઉપર બીજી પત્ની નહિ કરવાની મર્યાદા છે જ, છતાંય વિનાશકારણ કુળાળી કળી જેવી યુવતીઓનાં જીવન ધૂળ કરી તેની ઉપર બીજી કર્યાના દાખલા પ્રતિવર્ષ જન્યે જ જાય છે. આ બધો મર્યાદાભંગ કોણ કરે છે? કુળવાનો જ ને? વળી દરેક ગોળે પંચો નીમેલાં છે. આવી ને આવા પ્રકારની મર્યાદાઓના ઉલ્લંઘન વખતે જે તે રથને ચુનેગારને શિક્ષા કરવા પંચો પણ ભરાય છે જ, પણ પંચવાળા શું કરી શકે? કારણ કે તે કુળવાનોથી દબાએલા કે પોષાએલા જ હોય છે. ગહુ ગહુ તો શોભાનો પાંચ પચાસ દંડ કરી નાખે, પણ એટલો દંડ પણ કોણ આપે છે? વસુલ લેવાની મગદુર પણ કોની છે? આ ગધાને માટે જવાબદાર કોણ છે? કુળવાન જ ને? આગ મર્યાદાઓથી તો કુળને વધુ ને વધુ પોષણ મળ્યું છે ને પરિણામે કુળવાનોએ તેજ લગાવ્યો જ રાખી છે, તેથી તો આજે તેમના ભાવ નેશનલ બેંકના સોના કરતાં પણ વધારે અંકાય છે, બદ્ધે કુળ-મૂઠો આંકે છે! આવા વિનાશક તત્ત્વને પોષવાનું કુળવાન સિવાય કોણ ઇચ્છે? ત્યારે તેમની સામે જાંડ ન કરવું એમ ચિમનલાઇઓ સિવાય બીજું કોણ કહે?

આપણે ‘પરઠણનો પ્રશ્ન’ અર્થમાં ગહુ જ બોડા ઉતરી ગયા ને તેના ઉપર ખૂબ જ પ્રકાશ પાડ્યો એ આનંદની વાત છે, પણ સાથે સાથે ખેદની વાત એ છે કે ‘પરઠણના પ્રશ્ન’ કરતાં પણ વધુ બીધણ રચરચ લેઈ રહેલો ‘કન્યાવિક્રયનો પ્રશ્ન’ છે, તેના તરફ કોઈ લક્ષ આપતું જ નથી. એક જણ કહે છે કે “શ્રીમંતોએ પરઠણ આપવી પડે છે એટલે શ્રીમંતો શ્રીમંતોનું જ રહે છે, પણ સાધારણ જનતાને મૂંઝવતા ‘કન્યાવિક્રયના પ્રશ્ન’ ઉપર કોઈ લક્ષ આપતું જ નથી.” કહેવું સાચું છે. વરવિક્રય કરતાં પણ કન્યાવિક્રય વધુ નુકસાનકારક છે, કારણ કે વરવિક્રયમાં જનતા સુધી ધનવાનોને જ ખગવું પડે છે, જ્યારે કન્યાવિક્રયમાં ગરીબને કંગાલ બનાવી મૂકવામાં આવે છે, ને દેવું કરવા જતાં શ્રીમંતોને પોષણ મળે છે. વળી પરણનાર કન્યાને આવનારા સાંસા પડે છે, ને જિંદગીભર દેવાનો કુંગર ચલા કરવો પડે છે. વરવિક્રયની વધુ પડતી બદી તો હ કે ખારમાં જ છે. (જોકે હમણાં હમણાં તેનું અનુકરણ બીજા ગોળામાં પણ થયું છે જ.) જ્યારે કન્યાવિક્રયની બદી બીજે બધે ઘર ઘાલી બેઠી છે. વિચાર કરો કે આથી કેટલાં કુટુંબોની ખાનાખરાણી થતી હશે? આજના જમાનામાં પછી તે કુટુંબો ક્યારે બીમાં આવે? પછી તેમની પ્રજાને કેળવણી આપવાની તો વાત જ ક્યાં રહી? પરઠણમાં જેમ સુવકોને પરઠણ લેનારની કન્યા ન લેવાની, તેવા લગનમાં ભાગ

ન લેવાની પ્રતિજ્ઞાની કે જાંડની આપેલા રખાણ છે, તેમ કન્યાવિક્રયમાં પણ યુવકોએ એવી જ પ્રતિજ્ઞાઓ લેવી જોઈએ. વળી કન્યાવિક્રયનો ભોગ જનતી કન્યાઓએ પોતાના એ જાલીમ પિતા સામે જોડાઈ બિડાવવી જોઈએ, તેમને પોતાની દલાલી ન કરવા જણાવી દેવું જોઈએ, ને પોતે યદને પોતાને યોગ્ય લાગતો રસ્તો કરી લેવો જોઈએ. પરંતુ વિરોધી યુવકો માટે લાંબા ખુશાલલાઈએ માગશરના અંકમાં જણાવેલી ચાર સૂચનાઓ આવકારવાયક છે, પણ સાથે સાથે ‘કન્યાવિક્રય’ના પ્રશ્ન ઉપર વધુ છૂટથી ચર્ચા થવાની જરૂર છે. વધુ લખાણ માટે હું રચનાસંકાચની ધારતીથી અટકું છું.

લાંબા ચિમનલાઈએ ‘પરંતુના પ્રશ્ન’ ઉપર જે મુદ્દા બિલા કર્યા હતા તે સુધારાની જ દૃષ્ટિએ હશે. પાછળથી મતમતાન્તરોને કારણે પ્રશ્નો વધુ ચર્ચાસ્પદ ગયા એ આનંદની વાત છે. આપણી જ્ઞાતિમાં જેટલી છૂટથી પ્રશ્નો ચર્ચાઈ છે, લેખો લખાય છે, તેટલું જ ને રચનાત્મક કાર્ય થવું હોત, તો આજના પાટીદાર મગજની કાન્તિ કંઈ જોર જ હોત! આપણે પરિષદો બરીએ છીએ, અન્ય જનતાને આંજી નાખે તેવા હરાવો કરીએ, પણ તે બધું ‘પોથીમાંનાં રીંમણાં’ જેવું જ! કારણ કે પરિણામ જુઓ તો ચુન્ય જ. કેટલી વ વખતે હરાવો કરનાર કે ખૂદ હરાવોની દરખાસ્ત, મૂકનાર જ પોતે યદને હરાવવું ઉલ્લંઘન કરે છે, એ કેટલું દાસ્તપદ છે! પાટીદાર સિવાયની જ્ઞાતિઓમાં છેક આવું તો લાગે જ નવતું હશે. કારણ માત્ર એ જ છે કે આપણી જ્ઞાતિની રચના એવા પ્રકારની છે કે આપણામાં જે સામાજિક સજાઓએ ઘર ઘાલ્યું છે તે ઊંડા અભ્યાસ સિવાય સમજતા નથી. જહારથી જમલા જેવો દેખાતો આપણો સમાજ અંદરથી કેટલો બધો કલુષિત છે, તે તપાસવા તલસ્પર્શી અભ્યાસની જરૂર છે ને તે અભ્યાસ પછીયે લેખો, ચર્ચાઓ ને ટીકાઓથી તેનો અંત કદી પણ નહિ આવે; તેને માટે તો રચનાત્મક કાર્યની જરૂર પડશે. પાટીદાર પરિષદ વખતે એક મંડળ નિમાવું જોઈએ. તે મંડળ (૧) પ્રેતભોજન, (૨) જાળસન, (૩) વૃદ્ધસન, (૪) કન્યાવિક્રય, (૫) વરવિક્રય, (૬) સપત્ની સન, (૭) ફરજિયાત વૈધવ્ય, વગેરે અનિષ્ટ જાંઘ કરાવવા પ્રચારકાર્ય કરે. આ બધાની સફળતા માટે ગામે ગામ પ્રચાર થવો જોઈએ. તેને માટે સેવા-ભાવી યુવકોની જરૂર છે જ. પણ તે મળી જ રહે, કેાંઈ માગણી કરનાર નથી. ઉપરની બધીઓને અટકાવવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ, જરૂર પડ્યે સત્યાગ્રહ કરવો જોઈએ. મંડળે ગામડામાં પીકેતાં યુવકયુવતીઓની પાદો મેળવી લેઈ તેમના દુઃખનિવારણ માટે જરૂરી સાથ આપવો જોઈએ. વરવિક્રયમાંથી કે

કન્યાવિક્રયમાંથી ગયવા ઇચ્છતાં કુમારકુમારિકાઓને લગ્ન કરવામાં યોગ્ય મદદ કરવી જોઈએ. આને માટે તન, મન, ધનથી સેવાની જરૂર છે. સેવા કરનાર નીકળે તો ધન તો મળી જ રહે. આવું કાર્ય કરતાં પ્રથમનાં વર્ષોમાં મુશિખતો નડશે જ, પણ પાછળથી સફળતા મળશે ને કાળક્રમે સમાજ ઉન્નતિ પામશે. આવું કંઈ થાય તો જ આવા ધીકતા પ્રશ્નોનો અંત આવે. બાકી રીકાએ ફરીએ, ચર્ચાઓ કરીએ, પણ તે જમામાં રચનાત્મક કાર્ય જેટલી કાયમી સફળતા નહિ સાંપડે. આશા છે કે આ પ્રશ્ન ઉપર વધુ છૂટથી ચર્ચા થાય.

તેગવા, તા. કરજશુ

મોતીલાલ કુબેરલાલ પટેલ બાંધણીકર

ઢાલની બીજ બાબુ

પાટીદાર જાતિમાં લગ્નવ્યવહારમાં અતિશય મૂંઝવણ ઊભી થાય તેવા રિવાજોનું આત્માન્વેષ જામ્યું અને દીકરીઓના આપને જલ્દી જ કનડગનો થવા માંડી, ત્યારે કુળવાનશાહીનો કાળો શેષ તોડવાની લાવનાતું પૂર આવ્યું અને તેમાંથી ચરેતરનાં નાનાં ગામોના જોળ જંધાવા માંડ્યા. એક જાતિમાં અનેક તડ ઊભાં થવા લાગ્યાં. સગણિની દષ્ટિએ આ ઇચ્છારાયોગ્ય તો નહોતું જ, પણ સ્વરક્ષણને માટે તે જરૂરિયાત જન્યું. જે કુળહીન ગણાતે સમાજે આ પગથું ન ભર્યું હોત તો તેનો નાશ સર્જાઈ જતો, તેથી તે પગથું ભરાયું તે યોગ્ય જ થયું.

એકડા શરૂ કરવામાં, અમુક ગામો જદાર કન્યા ન આપવાનું વિધાન કરાયું. પણ કન્યા લાવવાની બાજતમાં કુળવાનશાહીને અનુકરણે સંપૂર્ણ છૂટ રાખવામાં આવી. તેનાં અનિષ્ટ ફળ ધીમે ધીમે દરેક જોળમાં દેખાવા લાગ્યાં છે. શરૂઆતમાં જોળ જંધાયા ત્યારે તો દરેકને કન્યાની ભૂખ હતી, વળી રૂઢિરાક્ષસીનાં વેડેલાં દુઃખ તાજાં હતાં; એટલે આપવા લેવાના જે નિયમો કરાવવામાં આવેલા, તેનો ખરેખર અમલ થયો. પણ જેમ જેમ એકડા સ્થાયી થયા, અને કન્યાની છૂટ થવા લાગી, તેમ તેમ પાછલો અનુભવ ભૂલાતો ગયો અને ‘ગઢવી ઘેરના ઘેર’ તેમ જે કુળવાનશાહી વિરુદ્ધ પ્રથમ ત્રાસ ઊપજ્યો હતો તે કુળવાનશાહીનો ડોળ અને દંભ દરેક જોળમાં વધવા લાગ્યો, જે રિવાજોથી સમાજ ત્રાસ્યો હતો તેજ રિવાજો ફરી પોષાવા લાગ્યા; આપવા-લેવાના રિવાજોનો છડેચોક ભંગ થવા લાગ્યો અને જે ભંગ કરે તેજ પ્રતિષ્ઠાવાન, ભંગ ન કરે તે નમાલો, એમ ગણાવા લાગ્યું. આ બધું જોતાં

તો એમજ સમજાય છે, કે જેમ જેમ એકઠા વધ્યા તેમ તેમ અનિષ્ટ ઉપર કાણુ આવવાને ગદ્દલે તેનો શુષ્કાકાર થનો આવ્યો છે. કોઈ પણ ગોળએકઠાના પંચના આગેવાનો દાલની આ ખીજી બાજુ કેમ જોતા નહિ હોય તે સમજાતું નથી. જે દરેક ગોળમાં આ અનિષ્ટ વધતું જ જવાતું હોય તો પછી ગોળની જરૂર પણ ક્યાં રહી?

જો ગોળ-એકઠાના પંચો કન્યા ક્યાં આપવી અને ક્યાંથી લાવવી તેનું નિયમન કરી શકે તો તેમના કરાવેલા ખીજા નિયમોનો ભંગ થતો જરૂર અટકાવી શકે. પણ તેવું ધારે તો! પણ ધારે શી રીતે? દરેક સ્થળે નિયમોનો ભંગ કરી વધુમાં વધુ લેવું અને થોડામાં થોડું આપવું નવી વૃત્તિ આગેવાનોમાંજ વધુ પ્રજાળ દેખાય છે. બાકી સમાજ તો તેમનું અતુકરણ કરીનેજ સતોષ માનનારો રહ્યો. જોઈલે જે સમાજનું શ્રેય કરવું જ હોય તો પ્રથમ આગેવાનોએજ પોતાના લોભ ઉપર સંયમ મૂકવો પડશે.

પણ દરેક મનુષ્યની ભાવના એકસરખી હોતી નથી. દરેક જણ લોભ છતી શકતો નથી. તો પછી ત્યાં સુધી દુઃખી થતે સમાજે શું કરવું એ પ્રશ્ન ઊભો રહે છે. તેમણે સ્વમાન જાળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કરેલા ધોરણથી વધુ માગણી કરે તેનાથી દૂર રહેતાં શીખવું જોઈએ. પોતે નિયમ કરતાં વધુ લેવાનો અને આપવાનો ત્યાગ કરતાં શીખવું જોઈએ. જે ગામ પોતાને કન્યા ન આપતાં હોય તેવાં ગામમાં અને કુટુંબોમાં કન્યા આપવામાં માની લીધેલી ગડાઈ છોડવી જોઈએ. કન્યા ન આપનારને કન્યા આપવામાં તેમ જ કન્યા આપવા માટે લાંચ કે દંડ રૂપે રિવાજ કરતાં વધુ આપવામાં સ્વમાનની હાનિ થાય છે, તે દેખીતું જ છે. મનુષ્ય જેવો મનુષ્ય કન્યાવહેવારમાં શા માટે સ્વમાનનો ભંગ થાય તેવા કાર્યમાં રાચતો હશે, તે ન સમજી શકાય તેવો કોયડો છે. આ કોયડામાં સમાજના સમજુ, કેળવણી, ડાહ્યા, બધા પૂલા પડે છે તે પણ એક અજાણ્યો જ છે. ત્યારે આશા છે કે બધા ગોળનાં પંચો આ બાબત વિચારશે અને તેનો જે ઉપાય યત્ન શકે તે વેળાસર કરશે; નહિતર ભવિષ્યમાં સમાજ રિવાજોના અનિષ્ટમાં દબાઈ, ચંપાઈ દુઃખી થશે તે નક્કી છે.

યુવાન માનસ

દુનિયા આજે સંક્રાન્તિકાળમાંથી પસાર થાય છે. જૂની રહેણીકરણી, સંસ્કૃતિઓ અને ગંધારણો પ્રત્યે સંકાતી દૃષ્ટિથી જોવાય છે. ભૂતકાળના આચારવિચારે અને પ્રજ્ઞાલિકાઓએ આપણા હાલના જીવનને કંઈ કક્ષામાં મૂક્યું છે અને મૂકશે, તેની સમીક્ષા અને સમાલોચના આપણા હિતની ખાતર આપણે જ કરવી જોઈએ.

આજનો યુવક જે અંડખોર ભાવનાને પોષણ સંક્રાંતિથી હોય તે તે પોતાની યુવાનીને લગવે છે. ભૂતકાળની પ્રજ્ઞાલિકાઓ આપણા સારા ધર્મ માનવ-જીવનને વેડફતી પૂરવાર થાય છે. તેના નાશનો પોકાર અને પ્રયત્ન, જે આપણું યુવકાનું મનોરાજ્ય હોતું જોઈએ.

આપણા વૃદ્ધોએ પોષેલી, ચલાવેલી અને રચેલી પ્રમાણિકતા તેમના સમયને યોગ્ય હશે, અનુકૂળ હશે. પણ આજે તો તેની ગૂંચવાઈ ગયેલી જાણો ફેટલી ધૂણાપાત્ર છે તે યુવકોને નહિ સમજાવવું પડે, તે આપોઆપ તેનો સ્વાર્સ સમજી શકશે. આપણે જૂનવાણી પ્રમાણોની જાણમાં ગૂંચવાઈ ન પડવું ધો. એ તોડી એમાંથી મુક્તિ મેળવવી એમાં જ યુવકનું ગૌરવ છે.

શક્તિ અને સાધનો પ્રાપ્ત કરવા આપણે જે સમર્થ હોઈએ તે પુનઃરચના એ જોવું કંઈ મહાન કાર્ય નથી, જે અસંભવિત હોય. જૂનવાણીના પોષકો ભલે આપણી ભાવનાને અવગણે, પરંતુ તેની પરવા રાખવી ન ધો. જે સમાજ અત્યારે જિંદગી છે તેમાં ખૂબ અંધારું છે. તેના સર્જકો ભલે તે સમયે ઝાલ્યા હતા, પણ અત્યારે તો તેમના સર્જકો આપણાં જીવનને ગૂંચળાવનાર થઈ પડ્યા છે. એ વારસાને નિભાવવામાં આપણી પ્રગતિ નથી. એ આપણા આદર્શોને અવરોધક છે. જ્યારે આપણા જીવનનો એકીકરણ અને નૈતિક જળ વધશે ત્યારે જીવિતભવથી ઉત્પન્ન થયેલી જૂની, પણ હાલ અનર્થક થઈ પડેલી પ્રમાણો એક ક્ષણ પણ ટકવી મુશ્કેલ જણાશે. સંગઠિત યતા યુવકોનો અવાજ ઘેરો, ગંભીર અને ગગનગામી બનશે. એવી કુચકદમની રૂકાવટ કરવાની શક્તિ કોઈમાં પણ નહિ માલમ પડે.

પૂજ્ય મુગ્ધાઓ, અમારાં આ સ્વપ્નાં છે. અમારાં એ ભાવી આદર્શો છે. એનો તિરસ્કાર તમે ન કરતા. પરંતુ તમારો એ તિરસ્કાર, તમારાં એ કટાક્ષો અમારી ભાવનાનો અવરોધ નહિ કરી શકે, એ ન ભૂલતા. એ કડવા ઘૂંટડાઓ તમારી ભાવિ પ્રજ્ઞના હિતની ખાતર તમારે પીવા પડશે. તમને મંજૂર હોય ના મંજૂર હોય, પરંતુ એ યુગજળની ભાવનાને અવરોધવા

ન મચશે. કારણ કે તેમાં તમારી ભાવિ પ્રજાનું દિન નથી, એ ન જૂલતા. આપણે દિનપ્રતિદિન વધુ ને વધુ કમાલ બનાતા જઈએ છીએ, ગુમાવેલા સ્વમાનનું જરા પણ દુઃખ થતું નથી. જો એમ ને એમ રમશિયું ગાડું ચાલશે તો ભાવિ પ્રજા તરીકેની આપણી હસ્તી પણ જોખમમાં આવી પડશે. સર્વના તારબુદ્ધાર પરમાત્મા અમારા આદર્શની સિદ્ધિ માટે અમ સર્વ યુવક-ગાંધીવાનું સંગઠન કરી ઉન્નતિ કરવામાં સહાયતા અને શક્તિ આપે, એ જ અભ્યર્થના!

માઝ્યાસા

આનંદરાવ વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ

ચર્ચાપત્ર

૨. 'સપૂત કે કપૂત?'

ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૭૬-૮૦ ઉપર ચિમનભાઈના ભાદરવાના 'પરકણના પ્રશ્ન'માંના પાંચમા પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં ભાઈ રાવજીભાઈએ સપૂત કપૂતની હીક વ્યાખ્યા કરી છે. તેના ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડવા ઇચ્છું છું.

મૂળ પ્રશ્ન: "મારા બાપદાદા જે કરતા આગ્યા છે તે વિરુદ્ધ બીજે દીકરી આપવી એ મારી દિમતતરી વાત નથી. એટલે બીજું શું થાય?" ભાઈ રાવજીભાઈનો ઉપરના પ્રશ્નનો જવાબ: "એમને પૂછું? 'તમારા બાપ ચાર મણ ચારનો ભારો એક દાઢે વાળી લેતા, જોડા મળે તો પહેરે, ન મળે તો ચાલે, પંદર માહિતી મજલ સહેજમાં ચાલી નાખે. એમને કોટ ખમીસનોય શોખ નહોતો. એમના જમાનામાં કન્યા જોઈને પરણવાનો રિવાજ ન હતો. હવે તમે તમારી સ્થિતિ એમની સાથે જરા સરખાવી જોશો તો તમને સમજાશે કે એમને ચીસે ચાલનારા (?) તમે સપૂત છો કે કપૂત?"

જવાબને પ્રશ્ન સાથે કંઈ લાગણું વળગણું હોય એમ મને લાગતું નથી. પ્રશ્ન સામાજિક ક્ષેત્રમાં આગેદૂર ન કરી શકવાની કાયરતાનો છે, જ્યારે જવાબ વ્યક્તિગત રહેણીકરણીના બ્યાનથી છિદ્રિ રીતે આપવામાં આગ્યો છે, તે હીક નથી. સાથે ઉપરના જેવીજ જેની રહેણીકરણી નથી તે બધા કપૂત છે? હું નથી માનતો કે આ જમાનામાં રાવજીભાઈની દૃષ્ટિને સંતોષે એવો એક પણ સપૂત શોધોય જડે! ચારનો ભારો લેવો, જોડા પહેરવા ન પહેરવા, મજલ કાપવી, કોટ ખમીસ પહેરવાં ન પહેરવાં, એ વ્યક્તિ કે વ્યક્તિના ધંધા ઉપર આધાર રાખે છે. આજે પણ સ્ટેશનના કુલીઓ પાંચ

મણીની ગુણો ઉપાડી લે છે, લાખોની મિલકતોવાળા જોડા નથી પહેરતા, મજલ તો આગળના ટપાલીઓ પણ કરે છે. વળી પંદર ગાંઠે તો શું પણ તેથી ચે લાંબી મજલ ને તે પણ રાતોરાત કરનારા આજે પણ છે ને તે પણ અલગ જોડત વર્ગના માણસો નહિ, પણ શિક્ષિતો. ૧૯૩૦-૩૨ના મત્સ્યાગ્રહમાં મરકારથી છૂપી રીતે જાતભી પહોંચ્યાડવા ૨૦-૨૫ માઈલની મુસાફરી કરનારા ખડનલ સત્યાગ્રહીઓ દનાજ ને આજે પણ છે.

વળી કન્યા જોઈને નહોતા પરજૂતા એટલા એ મૂર્ખા હતા, કારણ કન્યા જોવી એ શોખ નહિ પણ ફરજની વસ્તુ છે. પછી લાખ રાવજીલાખએ જતાવેલી રહેણીકરણોવાળો શી રીતે જોવા જાય, ને જાય તો એને સંધરે કાણ? પણ તે જમાનામાં તે પ્રથાની જરૂર નહિ લાગેલી. બાકી આજે તો કન્યા જોવી એટલું જ બસ નથી, કારણ કે એક જનવર જે જીવનસાથી નથી, તે ખરીદતી વખતે પણ તેનો પૂર્વધતિહાસ, ગુણદોષ, વગેરે જોવાય છે, તો આ તો ગમન સોદો નથી, જિંદગીની હોડ છે. સામાસામી એકબીજાના વિચારોની આપ-લે થવી જોઈએ. બદારથી કેવળ રૂપ જોવાથી હલ્ય જોઈ શકાતું નથી. એમ રૂપ જોઈને કરેલાં લગ્નોમાં પણ પાછળથી લગ્નભાવના મરી ગએલી જણાય છે. વળી હોકાગજ હોકરીને જુએ, એકતરફી પસંદગીથી જ લગ્ન થાય, એવું શા માટે હોતું જોઈએ? હોકરીઓને પણ હોકરા જોવાનો કે પસંદ કરવાનો સમાન હક્ક હોવો જોઈએ. એટલે લાખ રાવજીલાખના કહેવા પ્રમાણે કન્યા જોવાથી પણ કપૂત નથી થઈ જવાતું? રાવજીલાખ પ્રત્યે નહિ, પણ રાવજીલાખના આવા બધાને એકમામટા કપૂત બનાવી દેવાના દોષારોપણ પ્રત્યે ધૂળા છે, તેથી જ ચર્ચા કરવાની જરૂર પડી છે. આમ કરવા કરતાં રાવજીલાખએ નીચે પ્રમાણે જ જવાબ આપ્યો હોત તો બસ હતું: “જાપનો ઓલો કાપવાની તમારી બીરુતા અનહદ છે એ તમે જ કબૂલ કરો છો, તો તમારે માટે જે જ રસ્તા છે: (૧) તમારી દીકરી પોતાની મેળે ગમે ત્યાં વરી લે, યા તો કોઈ તમારો જ આપ્તજન જનાતકારે તમને તમારું ધાર્યું ન કરવા દેવાની ફરજ પાડે. (૨) આમાંનું કશુંય ના જો તેમ હોય તો હાથમાં દીવો લેઈ દૂવો શોધો, તેમાં પહેલાં તમારી દીકરીને ધક્કો મારો, પછી ઉપરથી તમે પડતું મૂકો.”

તેગવા, તા. કરજણ

માતીલાલ કુબેરલાલ પટેલ બાંધણીકર

૩. મનનો મૂંઝારો

માનનીય તંત્રીજી,

ઘણા વખતથી આપને ગાત્ર મનના આ મૂંઝારા વિષે પૂછવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ આવતી, પરંતુ તેનો સચોટ ઉકેલ આવે કે ન આવે તે માટે તે વિષે પૂછવાનું માંડી વાળતે, પરંતુ આસો માસના 'પાટીદાર'માં આપે લેખકવર્ગને આશ્વાસન આપ્યું, એટલે મારા મગજને ફારી ખાતા આ પ્રશ્નનો જવાબ મેળવવાની મેં કેટ કસી. માટે કૃપા કરી આ પ્રશ્ન આપણા પાટીદાર સમાજ સમક્ષ મૂકવાની મહેરગાની કરશો.

મારા પિતરાઈ સગા છે. તેમને બે ઉમરલાયક દીકરીઓ પરણાવવાની છે. અમે ત્રણ ખાડકીમાં આવ્યા, એટલે છ ગામમાં કન્યાઓ પરણાવવા માટે વરપક્ષને પરકણ આપવી પડે. જોકે પરકણ આપી શકે તેવી રિયલિટીમાં તે છે, પરંતુ સુધરેલ વિચારના હોવાથી પરકણ આપવાની વિરુદ્ધ છે. આનો અર્થ એ થાય છે કે છ ગામમાં બે પરકણ ન આપીએ તો તે ભાઈની દીકરીઓનો અસ્વીકાર થાય. હવે અમારે શું કરવું? છ ગામમાં કન્યાઓ આપવી કે બીજા ગામોમાં કુળવાનશાહી (૧) હોય ત્યાં આપવી? અને બે બહારગામમાં આપે તો તે ભાઈના દીકરાઓને પરણાવવા માટે કન્યાપક્ષને પરકણ આપવી પડે. હવે આનો ઉપાય શો? 'કાંઈ સંત જતાવોજી વાટ.'

મારો એક જાતઅનુભવ અહીં ટાંકું તો તે અરથાને નહિ ગણાય : વડોદરા 'પાટીદાર છાત્રાલય'માં મને એક ઉત્તરસંડાના વિદ્યાર્થીનો બેટા થઈ ગયો. લગ્ન જાળતની ચર્ચા કરતાં મેં તેમને સલાહ પૂછ્યો : "તમે દીકરીઓ પરણાવતાં કેટલો ખર્ચ કરો છો?"

તેમણે કહ્યું : "ચારથી પાંચ હજાર રૂપીઆ તો ઓછામાં ઓછા થાય જ." મેં પૂછ્યું : "તેથી ઓછો ખર્ચ કરો તો નહિ સારું?"

તેમણે જવાબ મળ્યો : "અમારા કુળ પ્રમાણે અમારે ખર્ચ કરવું જ પડે. નહિ તો અમારી આજર કેટલી? તમારા જેવા ઉત્તરસંડામાં આવો અને અમે મારું ના કરીએ તો અમારું ખોટું દેખાય નહિ?"

મેં વધુ પ્રશ્નો પૂછવા માંડી વાળ્યા અને ગાત્ર એક જ પ્રશ્ન પૂછીને સંતોષ અનુભવ્યો : "તમારે દીકરાઓને પરણાવવા હોય તો તમે શું કરો?"

તેમણે ઉત્તર આપ્યો : "ન્યાંથી બે ત્રણ હજાર રૂપીઆની રોકડ આવે એમ હોય ત્યાં જ પરણાવીએ, પછી તે નાનું ગામ હોય કે મોટું, તેની પરવા

નહિ. Society should suffer, why should we? (સમાજે ભોગવવું રહ્યું, અમારે શા માટે?) અમારી બેનોને પરણાવવાનું ખર્ચ આવી પરણ્યામાંથી જ કાઢી લેવું પડે.”

આ ભાષ હજી ચૌકાને આંગણે ઊભા છે, અને આવા ઊગતા યુવકોમાં, આવી ભાવના છે ત્યાં સમાજસુધારાની વાતો કરવી, એ ધુમાડામાં પાચકા ભરવા જેવું છે. સમાજને સુધરતાં હજી વર્ષો વહી જશે. ત્યારે હવે સુધારા કરનારનું સ્થાન ક્યાં? વગર પરણે દીકરા અને દીકરી પરણાવનારે કરવું શું? ‘કાષ સંત ગતાવેજી વાટ.’

નાર

વિનોદચંદ્ર જેઠાલાલ પટેલ

ભણવાભેગ

‘પાટીદાર સેવા સમાજ, અમદાવાદ’ એને મળેલાં દાનો:

રૂ. ૨૫૦૦૦ રા. રા. બીજાભાઈ શ્રવાભાઈના પુત્રો તરફથી વિદ્યાર્થીગૃહ બાંધવા સાડ.

રૂ. ૧૦,૦૦૦ ગા. સદગત મગનભાઈ અતુરભાઈ એરિસ્ટરના પુત્રો તરફથી પુસ્તકાલય ફોલ બાંધવા સાડ.

રૂ. ૫,૦૦૦ રા. હીરાભાઈ નારણભાઈ તરફથી વિદ્યાર્થીઓને ફ્રી પુસ્તકો આપવા સાડ.

જિંદગી પર્યંતના સભ્યોની યાદી

મુરબી વર્ગ (રૂ. ૨૫૦૦)

૨. ડૉ. મોતીભાઈ ડી. પટેલ જિંદગી પર્યંત માસિક રૂ. ૧૦૦નું લવાજમ.

૨. દાદુભાઈ મૂળીશભાઈ અમીન

દાતાર વર્ગ (રૂ. ૧૦૦૦) કુલ રૂ. ૬૦૦૦

૧ ભાઈલાલભાઈ દાભાઈ

૪ ભાઈલાલ પુ. ખીન ગોવિંદભાઈ

૨ છોટાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ

૫ ફરીરભાઈ વલ્લભભાઈ

૩ પુરુષોત્તમદાસ સોમાભાઈ

૬ શ્રવાભાઈ રેવાભાઈ

શુભેચ્છક વર્ગ (રૂ. ૫૦૦) કુલ રૂ. ૭૫૦૦

૧ અતુરભાઈ શંકરભાઈ

૩ તુલસીદાસ નરસિંહભાઈ

૨ અતુરભાઈ કુબેરભાઈ

૪ મણિભાઈ ગોરભાઈ

૫ સુનીલાઇ મનજીભાઇ અમીન	૧૧ કાળિદાસ તુળશીભાઇ
૬ મણિભાઇ વાઘજીભાઇ	૧૨ ડાહ્યાભાઇ વલ્લભભાઇ
૭ અંગાલાલ ખી. પટેલ	૧૩ રા. સા. હોટાભાઇ નારણભાઇ દેસાઇ
૮ મગનભાઇ લાલાજીભાઇ	૧૪ જાપુભાઇ દેસાઇભાઇ
૯ પુરુષોત્તમદાસ વિદ્યુતભાઇ	૧૫ હોટાભાઇ બાવાજીભાઇ
૧૦ વિનાયક શિવાભાઇ	

સહાયક વર્ગ (રા. ૨૫૦) કુલ રૂ. ૬૦૦૦

૧ રાવજીભાઇ સુનીલાઇ અમીન	૧૩ ચિમનભાઇ ફકીરભાઇ
૨ મજકિશોરદાસ ગોપાળદાસ	૧૪ મજભાઇ મોતીભાઇ અમીન
૩ દોકેરભાઇ ઈશ્વરભાઇ	૧૫ ભાઇલાલ નારણભાઇ
૪ ડો. હોટાભાઇ ખુશાલભાઇ	૧૬ અંબુભાઇ જીભાઇ
૫ આપાજી બાવાજી અમીન	૧૭ પુરુષોત્તમ રેવંદાસ
૬ મો. ડાહ્યાભાઇ એમ. પટેલ	૧૮ દિનુભાઇ મણુપતિદાસ દેસાઇ
૭ ઈશ્વરભાઇ મનોરભાઇ	૧૯ રામકૃષ્ણ આનંદરાય
૮ રા. સા. ડાહ્યાભાઇ આદરભાઇ	૨૦ હીરાભાઇ સુનીલાઇ દેસાઇ
૯ ભાઇલાલ જે. ખીન આદરભાઇ	૨૧ અંગાલાલ વલ્લભભાઇ
૧૦ ડો. પુરુષોત્તમપ્રસાદ સી. પટેલ	૨૨ મધુભાઇ મણિભાઇ
૧૧ ચંદુભાઇ જીવાભાઇ	૨૩ શાન્તિલાલ દેસાઇ
૧૨ જયભાઇ ફકીરભાઇ	૨૪ મણિભાઇ પટેલ

સમાજના કામમાં તથા સલાસદ વગેરે સર્વે કામગાં અમદાવાદમાં વસતા પાટીદાર ભાઇઓએ ઉત્સાહથી રસ લેઇ પોતાનો ફાળો આપ્યો છે. વિદ્યાર્થીગૃહ બાંધવા સમાજને માટે એલીસ ઓજ બાજુ ગધી કાલેજોની મધ્યમાં મીક્રોખળી નજીક આશરે રૂ. ૪૦,૦૦૦ની જમીન ખરીદી છે. જમીનમાં મોટી રકમ રોકાઈ જવાથી નાણાં લગભગ દોઢ લાખ જેટલાં બેગાં કરવાં પડશે. માટે સર્વે ભાઇઓને વિનંતી છે કે સમાજના કામને સહકાર આપી સલાસદ જરૂરથી મદદ જશે. વાર્ષિક લંચાજમ રૂ. ૧૦ છે, તો તે જરૂરથી સમાજના કાર્યાલયમાં મોકલવા મહેરબાની કરશે.

ખાડીઆ પોસ્ટ ઓફીસ સામે,
અમદાવાદ

વિનાયક શિવાભાઇ પટેલ, વડીલ,
મંત્રી, પાટીદાર સેવાસમાજ

તો પ્રધી આરોપી તરફથી વકીલને હાજર થવાનો આધ કલમ ૬૮થી આરોપીને અન્યાયકર્તા છે. કલમ ૬૮ના પહેલા પેરેઆફથી આમઅદાલત રૂબરૂ વકીલોને હાજર રહેવાનો પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો છે. પરંતુ તેજ કલમના બીજા પેરેઆફથી તેમાં અપવાદ રૂપે “ધારાશાસ્ત્રી, . . . એટર્ની” ક્ષેત્રમાં અથવા અગાઉ ન હોય તેવા સગા, . . . મિત્રને સદરજુ પક્ષકારની સાથે હાજર રહેવાની . . . પરવાનગી મળી શકશે,” એવી ગામઅદાલતને મુન્સરી આપવામાં આવી છે અને તેથી કરીને કેટલેક દરજ્જે પક્ષકારનો મિત્ર હોવાનો દાવો કરી કન્યાદલાલો ગામઅદાલત રૂબરૂ હાજર થઈ કાયદાનો હેતુ ઊંધો વાળે તેમ ગાફર માનવું છે. કારણ કે કલમમાં સગા, નોકર, આશ્રિત કે મિત્ર એ શબ્દો વાપર્યા છે. તેની કોઈ, બાબત આપી નથી અને આપી શકાય તેમ પણ નથી. કોને સગો, મિત્ર, નોકર કે આશ્રિત કહેવો તે શી રીતે નક્કી થઈ શકે?

એકંદરે ભાઈ નરહરિભાઈએ સારો શ્રમ લીધો છે. દરેક આમપંચાયતે આ પુસ્તક પોતાના માર્ગદર્શન માટે ખરીદી લેવું જોઈએ. વકીલ

૧૪. આમલજનમંડળી : સંપાદક—શુભરામ દવે; પૃષ્ઠ ૯૪, પુનઃ મુદ્રિત, કિંમત બે આના. આમલજનમંડળીની મીઠી મોજે તો અગેરી છે. એવી મોજે અને જીવનમાં ઝસ પૂરવા અર્થેનો આ લજનોનો પ્રયત્ન સ્તુત્ય છે. ‘મહાસભાનાં ગીતો’માંથી પણ કેટલાંક આમાં ફરીથી લેવાયાં છે, એકંદરે ૧૦-૧૦ લજનોની સાત મંડળીઓ કરીને તેમાં જ્યાં લજનોને વહેંચી નાખ્યાં છે. તંબૂરિયા રાગને અતિશય અનુકૂળ થઈ પડે એવાં લજનોની વરણી વધારે પ્રમાણમાં હોત તો લજનમંડળીમાં વધારે આનંદ જાગત. ‘ઉરેન્દ્ર’

ઉપરનાં ત્રણ પુસ્તકોના પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

*

અરૂ(૧૨)જી : વાર્ષિક, તંત્રી—મનઃસુખરામ વૈજનાથ દવે; પ્રકાશક—શુભરામ સાહિત્ય ઉત્તેજક મંડળ, પી. જો. બોક્સ ૩૩૬, નામરાખી, (કન્યા કોલોની); પૃષ્ઠ ૧૦૬. આ માસિકમાં સામયિક પત્રોનો પરિચય ઘણું કરીને આપવામાં આવતો નથી, પણ પરદેશમાં વસતા શુભરાતી યુવાન સાહિત્યકોના આ સ્તુત્ય પ્રયત્નનો પરિચય અપવાદરૂપે આપવો ઘટે છે. હમેશાં બન્યું છે કે શું યુરોપિયનો કે શું એશિયાટિકો, કંઈક સાહસિકોના અપવાદ બાદ કરતાં, કમાવાની જ દૃષ્ટિએ સંસ્થાઓમાં જાય છે, એટલે તેમનામાં પોતાની જાતિની ઊંચી સંસ્કૃતિ હોતી નથી. જેમ જેમ તેઓ ત્યાં થાળે પડતા જાય છે તેમ તેમ બીજા કેળવણી પામેલા અને સંસ્કારી યુવકો ત્યાં જઈ ચઢે છે, જોકે તેમનીયે મુખ્ય દૃષ્ટિ તો કમાવાની હોય છે. દિંદીઓએ અને શુભરાતીઓએ

પશુ સંસ્થાનોમાં એ કમે વસવાટ કર્યો છે. અને કેન્યામાં એ જ કમે જઈ વસેલા ગુજરાતીઓમાંના પછી ગએલા કેળવણી પામેલા અને સંસ્કારી યુવકો પોતાનો પરિચય અનેક રીતે આપતા જાય છે. તેમાંનો એક પરિચય તે આ વાર્ષિક પત્ર 'અરુણ'. એ પત્રનો ત્રીજા વર્ષનો આ ત્રીજો અંક છે. તે દેશનો અને ત્યાંના આદિવાસીઓનો પરિચય આપતા અનેક લેખો તેમાં છે. ત્યાંના આદિવાસીઓમાંથી જેટલું આપણે આર્થિક ધન કમાયા હોઈએ, તેટલા પ્રમાણમાં તેમને સંસ્કારી બનાવી તેમની સેવા કરવાની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા પશુ લેખો આવે તો સાફ. એ દેશ સાથેનો આપણો સંબંધ પ્રાચીન હશે. આ જમાનામાં વિક્ટોરિયા ન્યાંઝા સરોવર શોધી કાઢનાર કર્નલ સ્પેક (Speke) પોતાના The Sources of the Nile નામના પુસ્તકમાં, તેને ઝાંઝીયારના સ્વિટિશ કોન્સલ કર્નલ રિચીએ આપેલી માહિતી ઉપરથી, લખે છે કે ભારત-વાસીઓને પ્રાચીન કાળથી આ પ્રદેશ સાથે સંબંધ હતો અને તે સરોવરને એ લોકે 'અગર સરોવર' નામ આપ્યું હતું. ત્યાર પછી તેણે કલ્પનાના ઘોડા દોડાવ્યા છે. 'તંત્રીસ્થાનેથી' પશુ એવી જ કલ્પનાઓ કરી છે, પશુ પાકો આધાર શોધવાના પ્રયત્નો કરવા નેહ્યો. જેશક ૧૪૯૮માં વાસ્કો દી ગામાને આફ્રિકાને કડિયા, સીધો હિંદુસ્થાનમાં લાવનાર કાનો નાવિક હિંદુ હતો, એ સાબિત કરે છે કે પાંચસોએક વર્ષોથી તો હિંદીઓ ત્યાં છેજ, પણ પ્રમાણોની શોધ કરવી નેહ્યો. આ વાર્ષિક પત્રનો અપત્તન જેશક ધન્યવાદો પાત્ર છે.

પ્રસંગકથા

નાગર-કાયસ્થ લગ્ન

"સૂરત, તા. ૧. સૂરતના જાણીતા મહાસભાવાદી કાર્યકર્તા શ્રી. પ્રમોદ કનૈયાલાલ દેસાઈનાં લગ્ન આજે સાંજે શ્રીમતી અરુણિકા મજમુંદાર સાથે એસંટ હોલમાં સીવીલ મેરેજ ઓફિસ અનુસાર થયાં હતાં, તેમાં વરવધૂના મિત્રો, નિકટનાં સનેહીઓ અને મહાસભાના મુખ્ય કાર્યકર્તાઓએ દાગરી આપી હતી. લગ્ન તદ્દન સાદાપથી ઉકેલવામાં આવ્યાં હતાં. વરવધૂ બંને શુદ્ધ જાદીનાં વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયાં હતાં. શ્રી. પ્રમોદ દેસાઈ સૂરત જિલ્લાસમિતિના પ્રમુખ શ્રી. કનૈયાલાલ દેસાઈનાં પુત્ર થાય છે. તેઓ સત્યાગ્રહ અંગે બે વખત જેલ જઈ આવ્યા છે અને જોરપાડ તાલુકાની પછાત કેમોમાં વર્ણીયા કાર્ય કરે છે. વર્તમાન સત્યાગ્રહમાં પણ તેમણે ખડા સત્યાગ્રહી તરીકે નાગ.નોંધાવ્યું છે. શ્રી. કનૈયાલાલ દેસાઈને થોડા જ સમય ઉપર ગિરફતાર કરવામાં આવ્યા હતા

એ પ્રશ્નને વાદ છે. શ્રી. પ્રમોદ નાગર ગૃહસ્થ છે, શ્રીમતી અરુણિકા મજમુદાર કાયસ્થ જ્ઞાતિનાં છે અને મુંબઈ યુનિવર્સિટીનાં ટ્રેન્યુઓટ છે. તેઓ વિદ્યા પાર્લાની ગોકળીઆઈ હાઈ સ્કૂલમાં શિક્ષિકા છે. હાલ તેઓ ખી. ટી.નો અભ્યાસ કરે છે. આ આન્તરજાતીય લગ્ન સ્નેહલગ્ન છે” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૩:૧૨:’૪૦) હિંદુ સમાજને આ નવો માર્ગ રૂઢ કરી આપવા માટે આ નવદંપતીને અભિનંદન છે. એમનું લગ્નજીવન સફળ હો, એમને તેમજ સમસ્ત સમાજને કલ્યાણપ્રદ હો.

પાટીદાર-બ્રાહ્મણ લગ્ન

વડોદરા, તા. ૨૬. મૂળ અમદાવાદનાં, પણ દ્વાદશમાં અહીં રહેતાં બ્રહ્મક્ષત્રિય જ્ઞાતિનાં (તા. ૧:૧૨:’૪૦ના અંકમાં સુધાર્પા પ્રગણે મોતાલા બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિનાં) જેઓ સત્યાગ્રહી અને બહોર કાર્યકર્તા તરીકે પ્રખ્યાત છે, તેમની પુત્રી શ્રી. સુકન્યાનાં લગ્ન અત્રે કોઠીપોળના રહીશ શ્રી. વ્રજલાલ પટેલ સાથે થયાં છે. વરવધૂ જાને ખાદીધારી અને ખડા સત્યાગ્રહી છે. શ્રી. વ્રજલાલ પટેલ અમદાવાદી લેલિઆ પાટીદાર જ્ઞાતિના છે.” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૨૬:૧૧:’૪૦). હિંદુ સમાજને આ નવો માર્ગ રૂઢ કરી આપવા માટે આ નવદંપતીને અભિનંદન છે. એમનું લગ્નજીવન સફળ હો, એમને તેમજ સમસ્ત સમાજને કલ્યાણપ્રદ હો.

ભાઈ ચિમનભાઈ

ભાઈ ચિમનભાઈ અમીન કહે છે કે પરનાતમાં પગણી ખેસનાર “આવી છોકરીઓની દશા મોટે ભાગે ‘નહિ ધરનાં કે નહિ ધાટતાં’ જેવી થાય છે. તે નથી પાટીદાર રહેવાની, નથી વાણીઆ કે બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિની ગતતી.” ત્યારે ઉપર જણાવેલાં બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિનાં એન સુકન્યા પાટીદાર યુવક ભાઈ વ્રજલાલ સાથે પરણ્યાં, તે પાટીદાર નહિજ અને કે? અને નહિ અને તો એવું જાંડ કરી લગ્ન કરનાર પ્રતિભાશાળી યુવતીને એવી તે કેદિ પરવા હતી કે હું કંઈ જ્ઞાતિની છું? એન લીલાવતી શેડે વિધવા ચર્તા ભાઈ કનૈયાલાલ મુનશી સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું” ત્યારે એમને પરવા હતી કે હું તે વણિક રહીશ કે બ્રાહ્મણ થઈશ? અને આજે હિંદુ સમાજની નાતો ચકાવે ચઢી છે અને એકાકાર થવા બેઠી છે, ત્યાં તમે ગમે એટલા જાંધ ખાંધી રાખશો તોય તમારી તે ખાળી ખળશે? ત્યારે આવડો શો દુરાગ્રહ, ભાઈ ચિમનભાઈ અમીન? અને “આપણી માફક ખીજ નાતો પોતાની છોકરીઓને જહાર જવાનું ઉત્તેજન આપતી જણાતી નથી, એટલે તે જહારની નાતની મારી છોકરીઓ આપણી નાતમાં આવશે તે ગનવું શક્ય નથી,” એ વાત પણ ઉપરના લગ્નથી ખોટી

પડી છે. પણ બીજી જ્ઞાતિની પ્રતિકાશાળી યુવતીઓ પાટીદાર યુવકોને પરણે તેમને પાટીદાર જ્ઞાતિમાં લેવામાં લાઇ ચિમનલાઇ રાજી થશે, કેમ નહિ? એ તો સ્વાર્થનો પ્રશ્ન છે.

એ દુઃખી થશે?

વળી એ લાઇ કહે છે કે: “આપણી જ્ઞાતિની છોકરીઓ જાંડ કરી ગમે તેની સાથે લગ્ન કરે તેમાં તે સુખીજ થશે એમ હું માનતો નથી.” જે પાટીદાર કન્યાઓએ આજ સુધી ‘ગમે તેની સાથે’ લગ્ન કરી દીધાં છે, તેમાં કોણ સુખી નથીજ થઇ, તેનું એકાદનું નામ તો એ લાઇ આપે? અને બીજી નાતમાંની કન્યા પાટીદાર યુવક સાથે લગ્ન કરે, તેને વિષે પણ એ લાઇ એવુંજ લખિય લાગે છે? એન લીલાવતીને એમના પિતાએ એમની પોતાની વણિક કોશમાં પરણ્યાં હતાં ત્યાં એ સુખીજ હતાં? વિધવા થયા પછી જાંડ કરીને પોતાની મેળે લાઇ કનૈયાલાલ મુનશી સાથે પરણ્યાં ત્યાં એ સુખી નથીજ થયાં, એની કંઈ એ લાઇ સાબિતી આપે છે? આજે શ્રી. લીલાવતી મુનશી થયા પછી એ એમની જે પ્રતિકા પ્રક્ટી નીકળી છે, તે શ્રી. લીલાવતી શેઠ રણાં હોત તો પ્રક્ટી નીકળત કે એ રત્ન ધૂળમાં રગડોળાએલુંજ પડ્યું રહેત? ‘ન પોષાતોજ છોકરો’

એ લાઇ જણાવે છે કે “પરનાતમાં જનાર છોકરીને સામાન્ય રીતે તેની નાતમાં ન પોષાતોજ છોકરો મળશે, કારણ કે જેને પોતાની નાતમાં યોગ્ય રચણ મળે એમ હોય તે બીજી નાતમાં ફાંફાં નજ મારે.” ત્યારે શું ઉપરનાં એ લગ્નમાં લાઇ પ્રમોદ દેસાઈ તથા લાઇ વજલાલ પટેલ અને એન લીલાવતી સાથે પુનર્જન્ન કરનાર લાઇ કનૈયાલાલ મુનશી, એ સૌ પોતાનો નાતમાં ન પોષાતાજ છોકરા હતા? એમને પોતાની નાતમાં યોગ્ય રચણ ન મળ્યાથી બીજી નાતમાં ફાંફાં મારીને એમણે લગ્ન કર્યા? વળી એ લાઇ જણાવે છે કે “એટલે આપણી નાતમાંથી ખહાર જનાર છોકરીઓને બીજી નાતના ખડું સારા છોકરા મળવાનો સંભવ જોછો છે.” અને ત્યારે, જેમને લીધે આ આખી ચર્ચા ભપડી છે એ એન લલિતાબેન પરનાતમાં ગયાં હોત તો ખડું સારા છોકરો મળવાનો સંભવ જોછો હતો અને પાટીદારની નાતમાંથી જે લાઇ વિદુલલાઇ જવાલાઇ પટેલ મળ્યા, તેનો સારો છોકરો મળવાનો સંભવ તો જોછોજ હતો, કેમ એમજ ને, લાઇ ચિમનલાઇ? હા, એટલું તો ખરુંજ કે લાઇ વિદુલલાઇને પોતાની ‘નાતમાં ન પોષાતોજ છોકરો’ તો નજ કહેવાય, એક જીવતી છતાં તેની ઉપર વિલાપત જઈ આવેલી બીજી એન શોક થવા જેમને પરણી, એમને ‘ન પોષાતો છોકરો’ કોણ કહી શકે? નહિ તો એ લાઇને એક પણ કેમ મળે? બીજીની તો વાત જ શી?

અંગાળ પ્રાન્તિક હિંદુ પરિવદનો ઠરાવ

ગયા માસમાં કૃષ્ણનગર મુકામે અંગાળ પ્રાન્તિક હિંદુ પરિવદ મળી હતી. તેણે એવો પણ ઠરાવ કર્યો હતો કે હિંદુ સંગઠનને હેતુએ પણ આન્તરજાતીય લગ્ન કરવાં એ ઇષ્ટ છે અને એવાં લગ્ન કરનારને ત્રાસ આપવો તે અનિષ્ટ છે. નાતજાતના વાડા, એ વાડામાંથી ગોળ ને તડ જેવા નાના વાડા પડ્યાથી તો પૂર્વે બળવાન ગણાતી હિંદુ જાતિ આજે ઊંજાવિઝાવિઝાવ થઈ ગઈ છે અને તેથી નષ્ટબ્રહ્મ થવા એડી છે. પૂર્વે આજના જેવી જાતિઓ ન હતી, ત્યારે તો વર્ણોજ હતો અને ત્યારે વર્ણાન્તર લગ્ન જાહુ છૂટથી થઈ શકતાં. આજે નષ્ટબ્રહ્મ થવા એટલી હિંદુ જાતિને જગત સામે ઊજાવે મુખે ખડી કરવી હોય, પોતાની સંસ્કૃતિની પ્રતિભા જગત ઉપર પાડવી હોય તો આજના નાતજાતના વાડા તોડવેજ છૂટકા, નહિ તો નષ્ટ થઈશું. વાડામાં ને વાડામાં લગ્નવ્યવસ્થાથી ગોધાધ રહે તો કેટલીયે જાતિઓ આજે શૂન્યવત્ થવાના બધમાં આવી પડી છે. ઘડિયાળનો કાંટો પાછો ફેરવી શકીશું, કાળનો કાંટો પાછો ફેરવવાની શક્તિ કોઈમાં નથી. જગત સગરત આજે પૂર્વની દિશાએ પ્રગતિ કરી રહ્યું છે, ત્યારે પશ્ચિમની દિશાએ મુખ રાખી ચાલીશું તો મૃત્યુને નોતરીશું, એટલું સગણએ તો આપણો ઉદ્ધાર છે, એ બાધ ચિમનબાધ સમજે તો કેવું સાફ? પરંતુનિષેધક કાયદો.

પરંતુને લીધે નાતના કુળવાન વર ધનવાનો ખરીદો લે છે અને તેથી પરંતુ ન આપી શકનારને પોતાની કન્યા દેવામાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે, આથી યુવકોએ પરંતુ લીધા વિના લગ્ન કરવું એ સાધ ચિમનબાધવું વિધાન બહુ સુંદર છે. એ વિધાન માટે સર્વ દિશામાં પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. સરકારમાં કાયદો કરાવવા પણ પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. અંગાળની ધારાસભામાં એવા કાયદા માટે શ્રી. સુરેન્દ્ર નાથ વિશ્વાસે હાલ એક પ્રસ્તાવ આપ્યો છે. પોતાના પ્રસ્તાવના ટેકામાં શ્રી. સુરેન્દ્ર નાથ જણાવે છે કે “અંગાળના હિંદુ સમાજમાં પરંતુની પ્રથા બહુ ભયંકર છે અને તેને પરિણામે અનેક કન્યાઓને આત્મહત્યા કરવી પડે છે તથા અનેક અંગાળી હિંદુ કુટુંબોનો આર્થિક નાશ થાય છે.” એ કાયદો થશે તો ય લોક એને માંઠવાના નથી; બાળલગ્નનિષેધક કાયદાને જેમ નિષ્ફળ અને નિરર્થક કરી મૂકવાના પ્રયત્ન કર્યા કરે છે, તેમજ આ પરંતુ-નિષેધક કાયદાને પણ નિષ્ફળ ને નિરર્થક કરી મૂકવાના પ્રયત્ન કર્યા વિના, જેને પરંતુ મળે છે એવા સ્વાર્થી અને કુળવાનો રહેવાના નથી, એ વાત સ્વીકારી લેઈએ; છતાંયે બાળલગ્નનિષેધક કાયદાની અસર પડ્યા વિના નથીજ રહી, તેમ આ પરંતુનિષેધક કાયદાની પણ અસર પડ્યા વિના

નથીજ રહેવાની. ત્યારે સમાજસુધારણના દ્વિતીયીઓએ આ દિશામાં પણ પ્રયત્ન કરવાનું રહ્યાં.

એક હિંદુ સન્નારીનું સાહસ

ડૉ. એસ. કે. જેલ્લકર, એમ. એ., પી.એચ. ડી.નાં સૌથી મોટાં પુત્રી અને અમરાવતીના મદ્યત કૅપ્ટન એન. આર. શહાને, એમ. ખી., ખી. એસ., આઇ. એમ. એસ.નાં વિધવા પત્ની બેન કુસુમબાઇ શહાને, ખી. એ., ખી. ટી., ડી., ડી.ની પરીક્ષાઓ પાસ થયાં છે. ઇ. સ. ૧૯૩૦માં પોતાના પતિનું એકાએક મૃત્યુ થયા છતાં, અને પોતાનાં ત્રણ બાળકોની વ્યવસ્થા કરવાની ચિંતા છતાં, એમણે નિર્ભય જતી અભ્યાસ કર્યો. ૧૯૩૭માં ખી. એ.ની પરીક્ષા પાસ કરી તથા ૧૯૩૮માં ખી. ડી.ની ડિગ્રી લીધી. એ બધાં વર્ષો એમણે પોતાના પગારમાંથી પોતાનો અને પોતાનાં બાળકોનો જીવનનિર્વાહ કરેલો અને પોતાના પિતાએ તેમને મદદ કરવાની ઇચ્છા જતાવેલી, પણ તેનોયે તેમણે સ્વીકાર નહિ કરેલો. ૧૯૩૯ના ઓગસ્ટ માસની ૨૩મી તારીખે પોતાનાં બાળકો પોતાનાં માળાપને સોંપીને, અનેક વાર્ષા છતાં, લંડન જવા ઊપડી ગયાં અને લંડન યુનિવર્સિટીની ડી. ડી.ની ડિગ્રી લેઇને આ માલ ઓગસ્ટ માસની ૨૨મી તારીખે દેશમાં પાછાં આવ્યાં છે (‘ગોડન’ મિથ્યુ, ‘ડિસેમ્બર, ૧૯૪૪’).

જનિતિનું મુખ ઉત્તમવલ કરવા માટે આવી અનેક સાહસિક અને પ્રતિભાશળી સન્નારી જોઇએ છે; બાકી ખાલી લંડનની સહેલ કરી પાછાં આવનાર અને પછી શોક યદને પરણનાર બેન લલિતાબેનને લાઇ ચિમનલાઇ પ્રતિભાશળી કહે અને એ બેનનો ગયાવ કરવા વસોના યુવકને ગળે પડે, એણે શો દહાડો વળ્યો? જાણે પરણ્યુની મુશ્કેલીને લીધેજ બેન લલિતાબેનને શોક યદ પરણ્યું પડ્યું! એમને તો કુળવાનશાહીનો મોહ હતો, એ લાઇ ચિમનલાઇ કેમ ભૂલે છે? બેસક, યુવકોએ લગ્નપ્રસંગે પરણ્યું ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા તો કરવીજ ધટે.

સ્ત્રીઓ અને વકીલાત

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીનાં પુત્રી બેન સરલાબેન સોલીસિટરની પરીક્ષામાં પાસ થયાં તે માટે તેમને ખરેજ ધન્યવાદ ધટે છે. બેનો કોર્ટમાં વકીલાત કરે તો સ્ત્રીવર્ગને ખાસ લાભ થવાનો સંભવ છે. વારસા સંજ્ઞા, પતિ અને સાસરિયાં તરફથી થતા ત્રાસ સંજ્ઞા, વિધવાઓને બોરાકી-પોપાકી સંજ્ઞા અને એવા ખીન્ન કૌટુંબિક પ્રશ્નો સંજ્ઞા સ્ત્રીઓ પોતાની મુશ્કેલીની વાતો પુરુષ-વકીલો આગળ દિલ બોલીને કહી શકતી નથી; સ્ત્રી-વકીલ હોય તો કહી શકે. વળી પુરુષ કરતાં સ્ત્રી સ્ત્રીનું હૃદય વધારે સારી રીતે સમજે. આમ હોવાથી આપણી અદાલતોમાં સ્ત્રી-વકીલો હોય તો સ્ત્રીવર્ગને ખાસ

લાલ થાય. આપણે આશા ગાંધીએ કે બેન સરલાબેન સોલીસિટર તરીકે અદાલતોમાં સ્ત્રીઓને પડતી મુશ્કેલીઓ ટાળવામાં સદાયબૂત થઈ પડશે.

હરિજનો માટે કૂવા

“રાજકોટ, તા. ૧૫. કાઠિયાવાડ દરિજન સેવક સંઘના મંત્રી શ્રી. હનનલાલ જોષી જાહેર કરે છે કે જુનાગઢ રાજ્યે દરિજનોને જ્યાં જ્યાં પાણીની હાડમારી હોય, અવેડામાંથી પાણી ભરવું પડતું હોય, અગર પાણી વેચાતું હોય પડતું હોય, એવાં ગામોમાં અલગ કૂવાઓ તાત્કાલિક કરી આપવા માટે ચાલુ વર્ષના બજેટમાં રૂ. ૬૦૦૦ મંજૂર કર્યા છે. આ પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ સુધી નવ નવ હજાર રૂપિયા પ્રમાણે ખર્ચાને દરિજનોને પાણીની રાહત આપવાનો જુનાગઢ રાજ્યે નિર્ણય કર્યો છે” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧૭:૧૨:’૪૦).

હરિજનો ને વાહન

“રાજકોટ, તા. ૧૫. વઢવાણ ડેમ્પથી અમદાવાદ, મૂળી, લખતર, બજણા, ધાંગધ્રા, વગેરે ૧૮ સ્થળોએ ચાલતા મોટર સર્વિસના ખટારામાં દરિજનોને બીજા સવર્ણ હિંદુ મુસાફરની માફક કોઈ પણ રોકટોક સિવાય બેસી શકે તેવી છૂટ ઇસ્ટર્ન કાઠિયાવાડ એજન્સીના અમલદારોની પેરનાથી મળી છે. હરિજનોને આવી છૂટ કાઠિયાવાડનાં બધાં રાજ્યોમાં અપાવવા માટે કાઠિયાવાડ દરિજન સેવક સંઘ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧૭:૧૨:’૪૦).

હરિજનો ને શાળા

સરકારે જાહેર શાળામાં સવર્ણ બાળકોની પેઠે દરિજન બાળકોને દાખલ કરવાનો હુકમ કર્યો છે, છતાં કેટલાંક ગામના સવર્ણ હિંદુઓ આડાછડ કરીને દરિજન બાળકોને દાખલ થવા દેતા નથી. બોરસદ તાલુકાના નાપા ગામની શાળામાં દરિજન બાળકોને દાખલ કરવામાં આવતા નહોતા. ખેડા જિલ્લાના દક્ષિણ વિભાગના ડી. ડી. કલેક્ટર શ્રી હેબ્બેલા પ્રવાસથી ગઈ તા. ૩૭એ ૪ બંગી કુમારો અને ૨ કન્યાઓ દાખલ તો થઈ, પણ તા. ૮થી એ બાળકો શાળામાં જતાં બંધ થયાં છે. બંગીઓ કહે છે કે અમે બાળકો નિશાળે મોકલ્યાં, તેથી લોકે અમને રોકવા આપવા બંધ કર્યા, એટલે અમારે બાળકોને નિશાળે મોકલવાં બંધ કરવાં પડ્યાં. આ રિયલિટીને નિકાલ લાવવો જ જોઈએ. આપણે ક્યારે સગળશું કે આપણા એ લોકોઓના પણ સહકાર વિના સ્વાસ્થ્ય નથી જ મળવાનું અને મળશે તોય નથી ભોગવી શકાવાનું?

વજુકર પંચના સુધારા

બોરસદ તાલુકાના જોષીકુવા ગામમાં ૮૬ ગામના વજુકરોનું પંચ કાર્તક

મુદિ ૧૪સને રાજ્ય મળેલું, તેણે, પોતાની નાતમાં (૧) જાળવવું ન કરવાં અને પુખ્ત વયના લગ્નમાં પશુ તે પ્રસંગે રૂ. ૧૫૦થી વધારે ખર્ચ ન કરવો, જે આ હરાવતો ભંગ કરે તેનો રૂ. ૨૦ દંડ કરવો; (૨) ક્ષાપ્તો દારૂ ન પીવો, પીનારનો દંડ કરવો અને તેના પીનારને પકડી આપનારનો રૂ. ૧ આપવો; વગેરે દિતજનક હરાવો કર્યા છે, ચાલો જાણીએ, આગળ ચાલો, એમાંજ તમારું અને સમગ્ર નીતિનું દિત છે.

યુરોપના વિગ્રહમાં નાણાં જોઈએ છે

યુરોપના ભયંકર વિગ્રહમાં અંગ્રેજ સરકારને રાજના કરોડો રૂપિયાનો ખર્ચ થાય છે, પણ રૂપિયા લાવવા ક્યાંથી? એ કંઈ ઝાડે પાકે છે? એ માટે પ્રજા ઉપર કર નાખવા પડે. હિંદુસ્થાનની સરકારે પણ તરીકાસલામાં એ માટે પ્રસ્તાવ આપ્યો. મહાસલા તરફના ધારાસભ્યોએ કહ્યું કે હિંદુસ્થાનની સંમતિ વિના તેને સંભામમાં ઉતાર્યો છે, માટે અમે એ પ્રસ્તાવ મંજૂર નથી કરતા. એમ કહી એ વાર એ પ્રસ્તાવ ઉઠાડી દીધો, ત્યારે વાઈસરોય સાહેબે પોતાના અધિકારથી એ પ્રસ્તાવ મંજૂર કરાવ્યો. આથી પ્રજા ઉપર નવા કર પડ્યા.

ટપાલના વધેલા દર

એ નવા પડેલા કર સૌથી પ્રથમ તો ટપાલ ઉપર દેખાઈ આવ્યા, હિંદુસ્થાનમાં પરખીડિયાના ચારને જદલે પાંચ પૈસા થયા અને પગદેશ જતા પરખીડિયા ઉપર અઢી આનાને જદલે સાડા ત્રણ આના ગઇ તા. ૧લીથી થયા, એટલે મરીઓ સુદ્ધાં આ કરવધારામાંથી છૂટવા નથી. વિગ્રહના પૈસા જોઈએ તો ક્ષાપ્તો ભરીને પગાર લેતા અમલદારો ઉપર અને દગલા ધન કમાતા ધનપતિઓ ઉપર નાખે ને! મરીઓ ઉપર શા માટે? અને તેમાં વળી ટપાલખાતાએ વિવેક પણ તપ્યો નથી. રાણી જાપના રૂપિયા આવતા માર્ચ આખરે જાંબ યશે એવી જાહેરાત સરકારે ફેટલાય વખતથી કરી છે. પણ ટપાલના દર વધવાની જાહેરાત તો ટપાલખાતાએ છેવટના દિવસોએ જ કરી છે. ગામડાંમાં તો છેવટના દિવસ સુધી ટપાલના દર વધવાની જાણર લોકને નથી ગળી. અને છતાં તા. ૧લી ડિસેમ્બરે ચાર પૈસાનું જે પરખીડિયું ટપાલમાં પડેલું, તેના ઉપર વધારેનો એક પૈસો અને દંડનો એક પૈસો મળી એ પૈસા વસુલ કરી લીધા. જલુ તો તા. ૧લીએ નાખેલા પરખીડિયા ઉપર વધેલો એક પૈસો લેવો જોઈએ, દંડનો પૈસો શા માટે લેવો જોઈએ? અને એ ખાતું પોતાની ફરજમાં ગફલત કરે છે તેનું કંઈ નહિ - પરખીડિયા અને રેમ્પ ઉપર જે ગુંદર લગાવે છે તેને પાણીથી પલાળીને ચોંટાડો તો ચોંટજ નહિ એવો હોય છે! એ તે કંઈ ઠીક કહેવાય?

દુષ્કાળ અને સરકારની ફરજ.

સરકાર પ્રજા પાસેથી પૈસા લેવાના જટિલા પ્રયત્ન કરે તેટલું તેનું હિત કરવાના પણ તેણે પ્રયત્ન કરવા ઘટે. છેલ્લાં કેટલાંય વર્ષથી વરસાદ અનિયમિત થઇ ગયો છે. વળી આ સાથે એક જાણુથી વરસાદની તાણને અને ખીજી જાણુથી માવઠાને લીધે ખેતી વણસી ગઇ છે. છતાં સરકાર જમીનમહેસૂલ તતકાવીને લે છે. ખેડા જિલ્લામાં અગેર તાલુકાની ખેડૂત પ્રજા આંધી કઠળી બિટી છે અને સરકાર પાસે માશીની કે મુલતવીની માગણી કરી રહી છે. ગાયકવાડ સરકારના કડી અને અમરેલી પ્રાંતની તો એથીયે ભયંકર દશા છે. એ સ્થિતિમાં સરકારે પ્રજાને રાહત આપવી ઘટે. પ્રજા જીવશે તો સરકાર જીવશે, નહિ તો તેની સાથે તે પણ. નષ્ટબ્રષ્ટ થશે, એટલું વિચારી રાહત આપે તો જ 'નેનું' કલ્યાણ થાય.

ખે. રેલ્વે લાઇનો અંધ

ખી. ખી. એસ. સી. આઇ. રેલ્વેના એજન્ટ અને જનરલ મેનેજર પોતાની તા. ૭:૧૨:૪૦ની જાહેરાતથી જણાવે છે કે “જાહેર જનતાની જાણ માટે અત્રેથી જણાવવામાં આવે છે કે હિંદી સરકારે (રેલ્વે બોર્ડે) આ રેલ્વેની એચ. લાઇનો વાસદ-કઠાણા અને બોરીઆલી-વડતાલ રેલ્વેને તા. ૨૪મી ડિસેમ્બર ૧૯૪૦ના રોજ અને ત્યારથી જાહેર વ્યવહારને માટે ખંધ કરવાનું કરાવ્યું છે.” ધણું કરીને એ ખંધે લાઇનોના પાટા ઉખાડીને ધુરોપના વિગ્રહમાં જ્યાં જરૂર હશે ત્યાં લેઇ જવાશે. વાસદ-કઠાણા રેલ્વે ખંધ કરવા વિરુદ્ધ તે તરફની પ્રજાએ મુંજાઇમાં સમા ભરીને વિરોધ ઉઠાવ્યો છે, પણ જ્યાં સરકારને પાટા ઉઠાવવાની જરૂર હશે, ત્યાં એ વિરોધ કાણુ સાંભળવાનું છે?

વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહ

મહાત્માજીએ ઉપાડેલો વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહ પૂરે જોશથી ચાલી રહ્યો છે. દેશના મોટા મોટા નેતાઓ, તો ક્યારનાય, પકડાઇ ગયા છે. ત્યાર પછી અખિલ ભારત મહામંડળ સમિતિના સભ્યો પણ પકડાઇ ગયા છે. આ જિલ્લાના લગભગ સર્વ નેતાઓ—આ મામિકના છેલ્લા બે માસની પ્રસંગકથા લખી મારા મંદવાડમાં મને રાહત આપનાર લાઇ નટવરલાલ દવે પણ—પકડાઇ ગયા છે. કોનાં કોનાં નામ ગણાવવાં એજ પ્રશ્ન થઇ પડ્યો છે. અને આ સત્યાગ્રહ કેવું સ્વરૂપ લેશે એ તો કહી પણ શકાતું નથી. સરકાર સગજ જાળે મહામંડળને સતોષે તો મૌનું કલ્યાણ છે.

૧૮૮૭

卐

માહ

卐

પાટીદાર

卐

૫૫૧ ૧૮

卐

અંક ૪

આપણા જેડત ઉપર નાણાનો પાશ એવો સજ્જ એસાડવામાં આવ્યો છે કે પોતાની વસ્તુઓ વેચ્યા વિના તેનો છૂટકાજ નથી હોતો. સરકારને જમીન-મહેસૂલ, જમીનદારને ગણત, શાહુકારને વ્યાજ, એ બધું તેને નાણાના રૂપમાં આપવાનું હોય છે. આ ઉપરાન્ત કોર્ટકચેરીના કાગળા, રસ્તે અને મોટરગાસના ભાડામાં, દવાદારમાં તથા બીજી પોતાના ઉપયોગની સ્થિતિમાં તેને પૈસા ખર્ચવાના હોય છે અને જેડતને ત્યાં કાંઈ પૈસા પાકતા નથી. પૈસા તો ખાપનિગો પાસે હોય છે એટલે પૈસા માટે તેમના ન્યાયા તેને નાચવું પડે છે. રણી આ યત્રોના જમાનામાં મોટા મિત્રઉદ્યોગને વધારે પડતું મદત્ત આપાય છે એ ઉદ્યોગો સુધારવા અને ટકાવવા પાછળ સર્ગકો જેડત જ્ઞાન આપે છે અને જેડતો પૈસો ખર્ચે છે તેટલું જ્ઞાન અને તેટલો પૈસો બેતીના તથા તેને મદદગાર કાયદોદ્યોગો પાછળ નથી અપાતો અને નથી ખર્ચાતો.

('પત્રી માર્ગ', ૯૦)

નરહરિ દા. પરીખ

નવી નરસિંહભાઈ મંદિરમાં પડેલ,

'પાટીદાર'મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છૂટક નકલના ત્રણ આના

આજુદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુગલાઈ પટેલે જાપ્તુ અને
જીજ્ઞા નગમિદભાઈ પટેલે આજુદમાં પ્રકટ કર્યું, તા ૨૫ ૧ ૧૪૧.

સંભાવેશ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

વિધવાની હૃદયવ્યથા	બેન સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ	૧૪૫
ઓરત અરજદાર	„ મન્દિરા બી. પટેલ	૧૪૮
આવું થાય તો!	ભાઈ ઇશ્વર પેટલીકર	૧૪૯
બીજાની દૃષ્ટિએ પાટીદારો	„ વાસુદેવ વિનાયક જોષી	૧૫૮
બી. જો. થયા પછી	„ મગનભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	૧૫૯
પુરુષ પોતાની બૂલ સુધારે	„ મોહનભાઈ ઉ. પટેલ	૧૬૪
દામ્પત્યજીવનનો કલ્પદંડ -		
લગ્નવિચ્છેદનો માર્ગ	„ જી. એમ. કુમારપ્પા	૧૬૭
સાર્વજનિક જમીનોનાં દળાણ	„ દુર્લભજી પરાગજી દેસાઈ	૧૭૦
લગ્ન કે યજ્ઞ	„ દિનાકર સોમાભાઈ પટેલ	૧૭૩
લગ્ન એક સમરગા	„ રમણલાલ નાથાભાઈ અમીન	૧૭૫
અર્ચાપત્ર	„ ઇશ્વર પેટલીકર	૧૭૮
જાળુવાઓ	નિરંજન	૧૭૯
અંધપરિચય	„ પાટીદાર મંદિર	૧૮૦
પ્રસંગકથા	„	૧૮૫

જેનાતે, વિદ્યાર્થીઓને અને ગુજરાતી સાળાના શિક્ષકોને ઓછે લગાજમે 'પાટીદાર' આપવાના ફંડમાં રંગૂનથી ભાઈ ગોકર્ણભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલે રૂ. ૭-૧૨-૦ અને વડોદરાથી ભાઈ જોશભાઈ ઝવેરભાઈ ખંભડીઆએ રૂ. ૨ મોકલ્યા છે તે ઉપકાર સાથે જગા કર્યા છે. જે ભાઈજેનોને એવી રીતે 'પાટીદાર' જોઈતું હોય તે મને લખી જણાવે.

* * *

જોઈએ છે પાટીદાર કન્યા

ગાર સત્તાવીશના ગોળના રૂ. ૧૨૦૦થી ૧૮૦૦ની વાર્ષિક આવક વાળા પાટીદાર યુવકને માટે સાધારણ કુટુંબની ૧૬થી ૨૦ વર્ષની પાટીદાર કન્યા. આદી પહેરવાની ઇચ્છા રાખનારે જ પત્રવ્યવહાર કરવો, પત્રવ્યવહાર ખાનગી રાખવામાં આવશે.

ડી. ડી. પટેલ

C/o 'પાટીદાર'મંદિર, આણંદ

પાટીદાર

અત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ધુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરસ્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૯૭
વર્ષ ૧૮

આશુંદ

{ માહુ
અંક ૪

વિધવાની હૃદયવ્યથા

હિંદુ વિધવા એટલે એક પરુથીયે નપાવટ પ્રાણી. એને બિચારીને પ્રાણ છતાં મૃતવત્ જીવન ગુજારવું પડે છે. એને પૂરવું ખાવાનું ને પહેરવા ઓઢવાનું મે ન ગણે; તે તો દીક, પશુ ઉપરથી જ્યાં તેને દડધૂત કરે છે. કાચુ જાણે શા કારણે સતી થવાનો રિવાજ જન્મ કરીને આ સમાજ સૂખી-વેવણી દયા જતાવતાં તૈયાર થયો હશે? એનાથી ગમે ત્યાં બેસાય નહિ, બોલાય નહિ, દરાય દરાય નહિ. પરુઓ પ્રત્યે દયા દાખવવા તૈયાર થતા આપણા હિંદુ સમાજને પણ નીચેની ધરતીનું પોલાણ નથી દેખાતું, અગર દેખાય છે તો ‘પરોપદેશે પાણ્ડિત્યમ્’ દાખવતા એ સમાજનું વર્તન ‘પોથીમાંનાં રીંગણાં’ જેવું જ માનવું જોઈએ. હિંદુ વિધવા, જેને સમાજમાં પોતાનું પેટ ભરવા સિવાય બીજો કોઈ સ્વાર્થ નથી, તેને અનેક વૈતરાં કરવા છતાં, કેટલાંય મહેણાં ટાંચાં સહન કરવા છતાં, પેટ ભરવા પૂરતા અનાજનાય સાંસા પડે છે. છતાં દિલ્લરવાદને ક્યાંય ટપી જાય એવા આ સમાજના અને સાસુના રાજ્યમાં એણે અમુક કરાવેલી રીતે જ વર્તન કરવાનું. એના વર્તનનો સહેજ વાંક જાણે મહા ઉલ્કાપાત મચાવતો હોય, તેમ જો એ બિચારી સમાજે દોરી આપેલી અનેકવિધ રેખાઓમાંથી એકાદ ભણ્યે અજણ્યે ભૂલી ગઈ તો એના ભોગ ગળ્યા! એના ઉપર આજ અને ગાજનો વરસાદ! જસ થઈ રહ્યું! દિશાઓ પણ એને ખાવા ધાય તેવી લાગે છે. એને આશ્વાસન આપવું તો બાબુએ રહ્યું, પરંતુ સૌ કોઈ પ્રત્યક્ષ તેમજ પરોક્ષ રીતે એના દોષ જ નુકસાને છે. એની વ્યથામાં ભાગ લેવાનું તો બાબુએ રહ્યું, પણ એને નિર્મળ નજરે નિહાળનાર પણ કોઈ હોવું નથી. ધરખૂણે આંસુઓના સાગરો સારતી આપણી વિધવાઓનાં

ઉનાં આંસુ લૂંછી એમની બીની આંખોને કોરી કરનાર આ જગતમાં કોઈયે નથી. કેટલાંમાંય જીવન અકાળે દણાય છે, કશું અંત આવે છે. કેટલાય માનવપશુઓના અત્યાચારો મોઝે મોઝે એણે સહન કરવા પડે છે. આ સહન-શીલતાની—કરુણાની મૂર્તિ ઉપર કેટલી નિર્દયતા છે? કેટલો અસહ્ય જુલમ છે?

વિધવાઓથી ઉભરાતે આ સમાજ પોતાનો સારીયે કૂરતા વિધવાઓ પ્રત્યે ઠાલવી પોતે નિષ્કલંક હોવાનો ડોળ કર્યો છે. હિંદુ સમાજ, શી તારી ચાણક્યનીતિ? ‘ગંગાસ્વરૂપ’ જેવું પવિત્ર વિશેષણ વિધવાઓ માટે વાપરતો આ સમાજ તેમના પ્રત્યે ‘રાવણસ્વરૂપ’થી પણ કૂર અન્યો છે. એ અનેક દુઃખો વેઠે છે, કાંઈ જાતની આશા વગર જીવન પૂરું કરવા કેટલાંય વૈતરણ કરે છે, પશુની પેઠે મૂચી રહી કેટલાય અત્યાચારો સહન કરે છે. માત્ર એક પેટ ભરવા ખાતર અનેકવિધ કષ્ટ સહન કરતી હિંદુ વિધવા નર્મી ત્યાગની મૂર્તિ છે. અને છતાં તેનેજ સમાજે ગંભીર અન્યાય કર્યો છે. તેને કચરવા તૈયાર થતો આ સમાજ તેની ધૂળ ખાંખેરી કાઢવા તૈયાર નથી. અન્યાયી, અવળું વર્તન રાખતો આજનો આ કૂર સમાજ તેનાં પરિણામ પણ ભોગવવા તૈયાર નથી. આવા સમાજનો શી રીતે ઉદ્ધાર થાય? કેટલીયે વિધવાઓના અંતરની આહુતી સદાય સળગતો આ સમાજ શી રીતે શાન્તિ પામે? સારો સમાજ ‘મહાત્મા મૂળદાસ’ બસે ન જની શકે, પણ નરપશુ ન જને તોય ધણું છે, માણસ માણસાઈ ન બૂલે તોય જમ છે.

મૂળથીજ સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે અન્યાય દાખવતો આવેલો સમાજ હજુ તો ન્યાય દાખવવા ઇચ્છતોજ નથી. એવો આ એકતરફી સમાજ વિધવાઓ પ્રત્યે દયા દાખવશે એ આશાજ અરચાને છે. અધુરામાં પૂરું વળી. રાત્રી પછી એ અન્યાયમાં પોતાનો સ્વ મિલાવે છે. એટલે વિધવાઓ પોતે થઈનેજ પોતાનો પ્રશ્ન નહિ ઉકેલે ત્યાં સુધી જધી આશાઓ વ્યર્થ—આકાશકુસુમવત્ છે. જ્યાં વિધવા પ્રત્યે નિર્મળ નજરથી નિહાળનાર કોઈ ન હોય, પવિત્ર પ્રેમ રાખનાર કોઈ ન હોય, એવા જૂખ્યા વર જેવી દૃષ્ટિ રાખતા આ સમાજ તરફથી તેઓએ ઉદ્ધારની આશા રાખવી એ ફોકંટ નહિ તો મુશ્કેલ તો છેજ.

કેરેકેરથી હડધૂત યતી વિધવાને, આજના આ સમયમાં કરવાને કામ ક્યાં હોય છે? હૈયું કાઢવવાની જગા ક્યાં હોય છે? ત્યારે શું સમાજે એમ માન્યું હશે કે વિધવા એટલે હૃદયહીન—લાગણીહીન—પત્યર? અરે પત્યરનોય કાળજી-ભરી રીતે સદુપયોગ કરનારો સમાજ વિધવાની કિંમત પત્યર જેટલી પણ આંકતો નથી. જો તેનામાં કંઈ સ્વાર્થ નથી, હોતો તો વિધવાને માટે નિઃસ્વાર્થ

રનેહી આ જગતમાં કોઈ નથી. એને જીવે આભ અને નીચે ધરતી સિવાય ફરવાનું એક પણ કામ નથી હોતું. એવા કેટલીક બેનો હશે, જેઓને પિંગ્લાના પોપટની માફક આ જન્મનું કંદાચ મુખરૂપ લાગતું હોય, છતાં એકંદરે આપણા આ સમાજને માટે વિધવાઓનો પ્રશ્ન એક કલંકરૂપ છે અને વહેલો મોડો પણ તેના ઉકેલ વગર છૂટકો નથી. ઉકેલ થયેજ જવવારો છે.

સમાજ ન સુધરે ત્યાં મુઘી વિધવા બેનોએ હાથ જોડી બેસી રહેવું જોઈએ શું? ના, અન્માયો સમાજને વળગી રહેવા કરતાં કુરિવાજની શૃંખલાઓ ફગાવી દેઈ તેણે મુખી અને પવિત્ર જીવન ગાળવા તૈયાર થવું જોઈએ. જો દિલ્લુ વિધવા, તારામાં શક્તિ નથી? શું તારામાં ચેતના નથી? બધું ધ છે. જોકે, ત્યારે તૈયાર થા. તારા આત્માને શા માટે સંતાપે છે? ના જોઈતાં દુઃખો શા માટે સહન કરે છે? ઈર્ષિભર્યા હિજળાવી ચેતના ભર, પવિત્ર મન રાખી વૈધવ્યની વિકળતાને દૂર કરવા કટિબદ્ધ થઈ માર્ગ શોધ. એ સત્યની શોધ માટે તું તારું હૃદય પવિત્રતાથી જોડાઈ જાશે. મનોવૃત્તિને આગ તેમ જતી અટકાવી આત્માનિશ્વાસ રાખ. તને સાચા માર્ગની ચાવી આપમેળે જડશે અને તે વખતે તારે કોઈનીય સહાયતા માગવી નહિ પડે અને તેજ દિવસે તારે માટે આ લોકના અને પરલોકના બધા ય માર્ગો ખુલા હશે.

વિધવા બેનોએ સ્વચ્છંદી નહિ, પણ સ્વતંત્ર જીવન ગાળવું જોઈએ. સમાજનો ખોટો ડર ન રાખતાં સાચે રસ્તે આગળ વધતાં શીખવું જોઈએ. વિધવા બેનો ખુબ યાદ રાખે કે પરતંત્ર ઓશિયાળા જીવનેજ તેઓની આ દશા કરી છે. શક્તિ હોવા છતાં તેમણે મનનેજ પોતાને કુંઠિત કરી નાખી છે. એ શક્તિને ધીમી પણ મક્કમ મતિએ ખિલવવી જોઈએ. સમજવું જોઈએ કે જન્મત સ્વાર્થથી ભરપૂર છે. સર્ગાવહાલાં બધાં સ્વાર્થનાંજ સર્ગાં છે. તો પછી તેઓએ એવા સ્વાર્થી જગત તરફ શા માટે ધસડાયે જવું જોઈએ? મનનેજ હાલેલાં જાણીમાં વગર કારણે વણાવું એ કરતાં સાચો રાહ શો ખોટો છે? અને એ સાચા રાહ વગર નથી શાન્તિ કે નથી સુખ.

ખોટા કરાળા (હાલ ગવાસદ)

સોનાબેન રાંકરલાલ પટેલ

ઝોરત અરજદાર

અરજદારોની અરજ સુણનાર ન્યાયી અદાલતો છે, તેમનો પક્ષ લેઇ ઊભા રહેનાર વકીલો અને બેરિસ્ટરો છે. પણ કુળ-કાયદાને અંગે રિજાતી ઝોરત અરજદારની અરજ સુણનાર નથી કાંઈ ન્યાયની અદાલત કે નથી કાંઈ તેમનો પક્ષ લેઇ ઊભો રહેનાર વકીલ કે બેરિસ્ટર. અદાલત પોકારી પોકારીને અરજદારોને બોલાવે છે, પણ આ ઝોરત અરજદાર કંઈ કોર્ટમાં પોતાનો ન્યાય માગવા જવાની છે? કદાચ 'પડોશજીને અગર સહિયરને ખીતી ખીતી પોતાની ફરિયાદ કરે, ત્યારે જવાબ મળે કે "હશે બેન, એ તો પતિ છે, સસરા છે, સાસુ છે, જેઠ છે, કે નણ્ણદી છે; બેલે, વઢે, કે ફટકાવે, તેમાં શું થયું?"

પણ હું તે શિખામણ આપનારને પૂછું છું કે કયા ગુનાથી ફટકાવે, વઢે કે બેલે, અગર તો દુઃખ દે? ન્યાયની અદાલત પણ ઝોરત ગુનેગારને ફટકાની શિક્ષા નથી ફરમાવતી, તો આ કુળવાનની કંઈ મોટી અદાલત છે, જે રસોડાના કાયદાની સહેજ બૂલ થાય તો ફટકાની શિક્ષા ફરમાવે? બહાર જતાં આવતાં કાંઈ આધું તાણવામાં ખામી પડે તો ત્રણ ચાર બેરિસ્ટરો સામે પક્ષ લેઇ ઝોરતને ખસીઆણી પાડી મસરા, સાસુ, જેઠ કે પતિની કચેરીમાં દાવો નોંધાવે! કપડુંલતું કે કંઈ જણસભાવની પિયેગ-પહેરામણીમાં ખામી રહે તો સાસરું પિયેગ ઉપર સંત્રામે ચઢે! કાંઈ દાપાંદગીનામાં ઓછું પડે તો બિચારી ઝોરત વનવાસ ભોગવે! દાણે અટાણે માટલાં ફાટલાં ફાટી ખાવાનાં પિયેગ તરફથી ન મળે તો બિચારીને બાચકે બાચકે આખી ફાટી ખાવા! ધરમાં બિચારી દળે, છડે, ખાંડે, વાસીદું કાઢે, રસોઇ પકાવે અને રસ્તામાં રખડતા સાંદીઆઓની લાજ કાઢતી કાઢતી પરાણે પાણી પણ ભરી લાવે; મને તેટલું સાસરવાસો દુઃખ દે, પણ મુખમાંથી અક્ષર ન કાઢે, એ બિચારી દુઃખિયારી ઝોરત અરજદાર કાની પાસે જઈ પોતાના દુઃખની ફરિયાદ કરે અગર દાદ નોંધાવે?

કહેવાતા કુળવાન લોકોના કરતાં સુરત અને ભરૂચ જિલ્લાના જીલ્લ, તલાવીઆ, વગેરે હમ્મર દરજ્જે સારા છે. તેમની ઝોરતો હમેશાં તેમની સાથે ફરે છે, સાથે કામ કરે છે, મજૂરી કરી હમેશાં જે મળે તે બંને વહેંચી ખાઇ મોજમાં રહે છે. તેમની ઝોરતો હમેશાં ખેતરમાં હજી લેઇ ખેડવા જાય છે, ગાડાં હાંકે છે, અનાજ વાવે છે, ફુકાનો ઉપર વેચવા પણ બેસે છે. દુકામાં છોકરું અને પાછળ પિછોડીની ઓળી વાળી કપાસ વીણે છે. ઝાડ ઉપર ચઢી લાકડાં કાપે છે, જમીન ખોદે છે. દુકામાં પુરુષના જેટલું અને જેવું

સંબંધું કામ કરે છે અને સુખી છે. છતાં તેમની ઓરતો અક્ષર પણ બહોલી હોતી નથી. જો તેમને અક્ષરતાન આપવામાં આવે તો ફક્ત ઇંગ્લેન્ડ અને હિંદુસ્થાન વચ્ચે ગોરી અને કાળી ચામડી, એટલે જ તફાવત રહે!

આ બીલા કામની ઓરતો આટલી જળવાન અને દ્વિમતવાન એથી જ છે કે તેમને કુળવાન કાપડો કાપર કરતો નથી, તેવું મોં તેમણે જોયું નથી. લાજ શી ચીજ છે તે તેઓ સમજતાં નથી. કાંઈ તેની મસ્કરી કે હાંસી કરે તો તે આદમીની એટલી કમજબતી લાંબે કે ફરીથી તેનાથી તે રસ્તે ચઢને જવું અધરું પડે. ધણીથી ખોટી જાગતમાં કદી કરતી નથી. સાસુ, સસરા, જેઠ, જેઠાણી, નણંદ, વજેરના કદી ખોટા બોલ સાંખતી નથી.

પણ જિયારી ગરીબડી ગાય જેવી કુળવધૂને કુળ-કેદમાંથી ક્યારે મુક્તિ મળે કે સરકાર કુળ-કાપડો ઘડે અગર તો ઓરત જાતે પોતે કુળ-કાપડો પકડી કુળવાન ગણાતા ખોટા, રખડતા, હરાયું ખાઈ માતેલા આખલાઓને નાચીને ખતાવી આપે ત્યારે જ.

સારસા (દાલ સેંગપોર)

ધન્દિરા બી. પટેલ

આવું થાય તો!

[સ્વતંત્ર છતાં ગયા અંકના 'સમાજના ખડક'ના અનુસંધાન તરીકે-લેખક]

આજે ગામમાં ત્યાં ને ત્યાં એકે જ વાત થતી હતી:

'જધું'ય તો ધૂળ નાખી, પણ ગુજરાડાં ગોરમટી તો લાવવી પડે ને?'

'યાંભલી જ શુકનગાં ન નાખી ત્યાં કહેવાનું શું?'

'જન આવવાની હોય ત્યારે કેટલી ધમાલ હોય? તેને જલ્દે ઢોલ સરખું'ય વાગ્યું છે?'

'માંડવો બાંધવો પડે, ગોઠડાં પાટલા ઉધરાવવા પડે, વાળંદને તો આજ પગ વાળવાનોય શાનો હોય?'

'અને આમ લોકો લગ્ન કરે ત્યારે નાત જાત ક્યાં રહી? બચ્ચા-વટ ક્યાં રહ્યો?'

'પણ આને લગ્ન જ શાનું કહેવાય? આના કરતાં તો નાતરું કરવાનું હોય ત્યારેય વધારે ધમાલ હોય.'

'વસવાયાં, ધરાકને ઘેર લગ્ન હોય ત્યારે, આનંદમાં હોય. ટેડ-ભંગી તો આવે પ્રસંગે મેગાન તેડાવે.'

‘ભાઈનાં જ છોકરાં ગંજુ’ મેં નથી કરવાનાં ત્યાં બીજાની શી વાત?’

આજે મુશીલાનું લગ્ન છે, પરંતુ ગાગનો ઘરડામાં ઘરડો ગોર કહે છે, કે મેં તો મારા આખા જન્મકાળમાં આવું લગ્ન નહોતું જોયું. અને કાક કાક વાર મોટરને જોવા પાગતાં ગામડાનાં છોકરાં જેમ મોટરનું ભૂંગળું વાગતાં દોડાદોડ ને શોરઅકાર કરી મૂકે છે તેમ આજે આખું ગામ દોડી ચે ન જોએલું એવું સાદું લગ્ન થવાને સમયે ચાકે ચઢ્યું હતું. શહેરના લોકો તો વાત જાણે તોય હસી કાઢે. ‘આમાં તે શી નવાઈ હતી. મોટા દિવાન જેવાય વગર ખર્ચે લગ્ન કરે છે, તો આ તે શી મોટી વાત!’ એમ તો શહેરમાં સદાય ભૂંગળાં વગાડતી મોટર સાંભળી છોકરાં ક્યાં દોડે છે? એટલે આવા પ્રસંગો હજુ ગામડામાં નવાઈના ને ચર્ચાના જ વિષય રહ્યા છે.

મોહનભાઈની માએ પોતાની બે દીકરીઓ ધામધૂમથી વાજતે ગાજતે પરણાવી હતી, એટલે આ નાની મુશીલા બિચારી કાક જાણેય નહિ તેમ પરણે તે એમને બિલકુલ પસંદ પડ્યું નહિ. એમના ઘરડા ગામમાં જોઈ આવ્યા ગયું. ‘છોકરા તો છોકરા! ઘરના માણસ વગર સૌ ધૂળ! એ જીવતા કાય તો એમને આ નાની છોડી કેટલી વઢાલી હતી?’

અને આંખમાંથી પાણી તો નથી નીકળી ગયું એની ખાતરી કરવા એમણે કમ્બલી પડેલે હાથે આંખ લૂંછી. વળી તેમને સાંભરી આવ્યું: મૂંઝ એટલી નધી વઢાલી, તે છટ્ટી ને સાતમી ચોપડી લણાવવા એની ફાઈને ત્યાં મુકી. મેં કહ્યું: ‘જો તે ક્યો છોકરા છે તે એને લણાવવા બહાર મોકલો છો?’ ત્યારે એમણે કહ્યું: ‘એ તો મારો દીકરો છે!’

પતિનું ભૂતકાળનું સ્મરણ થતાં એમનાથી ખરેખર રડી પડાયું. પતિ સ્વર્ગમાંથી જાણે ઠપકો દેના હોય તેમ એમને લાગ્યું: ‘મારી દીકરીનું આમ, ગામનું કૂતરૂંય મેં જોઈું ન કરે તેમ, લગ્ન કરવાનું?’

અને જાણે ધમકાવતા હોય તેમ લાગ્યું: ‘ભાઈ તો ખરચને સ્વાર્થે આમ કરે, પણ તું મા ચંપતેય તારાથી શી રીતે જોયું જાય છે?’

પતિપરાયણ પત્નીનું હૃદય મક્કમ નિશ્ચય ઉપર આવ્યું: ‘ગમે તેમ થાય, છો મોહન ન માને, ગાઈ નહિ ચાલે તો એના મામાને બોલો કરીશ. ખર્ચ ક્યાં પછી જોડો એને છૂટકો થવાનો છે?’

વળી એને સાંભરી આવ્યું: ‘એમને આ છોકરી પરણાવવાની કેટલી હોંશ હતી? વિવાહ તો એ કરીને ગયા, પણ જગાઈએ ‘પૂરું લણીને’ એવું ન કહ્યું હોત તો એ નજરે જોઈને જાત. અને કોને ખબર કે આમ બોલતાં

ચાલતાં મોત આવશે? નહિ તો જુમાઈને સગળવીને એ. સાહેબ લગ્ન ન કરો નાખત?'

દવે એને પોતાનું કર્તવ્ય પાદ આપ્યું: 'એ એટલું કરીને ગયા તો મારાથી આટલુંય ન થાય? પણ મૂર્છ એ છોકરીય એવી છે ને? મેં એને કહ્યું: 'તું રીસા, અને દહે કે એવું કરશો તો હું નહિ પરણું'. પણ બાઈએનામાં ફેર હોય ત્યારે ને? ઊલટી મને શિખામણ આપે છે: 'બા! એમાં તને શું થાય છે? પરણવાનું તો મારે છે ને?'

પાછો વિચાર આવ્યો: 'ના જા, ના, એમનો આત્મા મને શું કહે?'

આ પ્રમાણે માતા હૃદયમાં ગડગચાળ જાળી હતી, તેમાં રતનકાકીએ વધારો કર્યો. એક વખત મોહનભાઈ કે સુશીલા ન હતાં તે વખતે એ ઘરમાં આવ્યાં, છોટાભાઈએ વિચાર કર્યો હતો કે આમાં બને ત્યાં લગી બગાણુ તો પાડવું જ. તેમની ભુદ્ધિએ વિચાર કર્યો કે મોહનભાઈને તો કહેવાય તેમ નથી, પણ એની મા પોતાની જાળમાં ફસાય તેમ લાગ્યું. એ કામ પોતાની સ્ત્રી, બંને એક પિયરનાં હોવાથી, વધુ સફળતાથી પાર પાડશે એમ તેમને લાગ્યું. બીજી બાજુ સાંભા વેવાઈને અને કન્યાના મામા સુધી એ જાળ વિસ્તારવાનું એમનું ભુદ્ધિશાળી ગમગ જુડ્યું ન હતું. આ પ્રસંગ એ એના જ પ્રતાપ!

રતનકાકીને આવતાં જોઈ જોકારણાએ આવકારે આવ્યો: 'આવો બેન, આવો. દગળાંના તો સમૂળમાં જણાતાં જ નથી.'

તીએ એમતાં રતનકાકી બોલ્યાં: 'આવવાનું તો જુઓ છે ને? ઘરમાંથી નવરી ચાઉં ત્યારે ને? આજે ય કામ પડતું મૂકી આવી ત્યારે.'

'સારું કર્યું.' જોકારણાએ કહ્યું.

બીજી આડીઅવળી વાતોનો પરતાવ કર્યા પછી રતનકાકી મૂળ વિષય ઉપર આવ્યાં. 'જ્યારથી વાત જાણી છે ત્યારથી આવું આવું થતું હતું. આજ તો મધુ જોકારને એ વાનાં કરી આવું. જોડું લાગશે તોય બેન છે ને! એ તો આજકાલનાં છોકરાં નાનાં મોટાંનું માપ નથી રાખતાં; નહિ તો રણછોડભાઈ હતા ત્યાં સુધી એ બે જણ દહાડામાં એક વાર તો ભેગા થયા વગર રહેજ નહિ. એ તો આપણે આજે જ જાણી થયાં તે મળવાની નવરાસ નથી આવતી, પણ આપણાં બેનપણાં તો નાનાં નાનાં રમતાં ત્યારનાં છે, તે કંઈ જોણું બૂલી જવાય? એટલે હું નહિ કહું તો મછી બીજું કહેશે કાણુ?'

જોકારણા બોલ્યાં: 'કહે ને જ કહેવું હોય તો, મને કશું જોડું નથી લાગવાનું.'

રતનકાકી: ‘હું તને ઝોળખું છું, એટલે તો આજ સુધી મેં વાટ જોઈ કે જોકાર એમ જીવતાં જીવ આવું થવા દેઈ માત પેટીની આગર જગાડશે? પણ આ તો લગન નજીક આવ્યું તોય તૈયારી ન જોઈ, એટલે આવ્યા વગર ન રહેવાયું.’

જોકારઆ કંઈ ન જોઈયાં, એટલે સહેજ રહી એમણે શરૂ કર્યું: ‘આ વહેવારવટની આજકાલનાં છોકરાંને શી ખબર? એમણે વહેવારના કાવાદાવા ક્યારે જાણ્યા છે? નાતમાં આપણાં ઘર જિયાં ગણાય છે, તે કંઈ એમ ને એમ તો નહિ થયું હોય ને? પેટીમાં એક વખત તો સૌથી મોટા પાછળ ગામ જમ્યા વગર રહ્યું છે? લગાલાઈનું કુટુંબ ગામ બહાર તો નથી ને? છતાં જો કન્યા મળતી હોય તો, કાંઈએ નાતરું કર્યું દશે, તો કાંઈના ઘરમાં કાઠિયાવાડી હશે. આ તો હમણાં ઝોળ જાંઘાયા, નહિ તો તે પહેલાં આપણી કન્યા મોટી મોટી પરજી આપીનેય બાર ગામમાં આપ્યા વગર રહ્યાં છીએ? પેલી સૂરજ બાળવિધવા હતી, રામાકાકાને જો કહે તે એકની એક જો છોડી હતી, પણ ન કરવાનું કરી બેઠી. તે આગર રાખવા સગી માને અરીજી પાતાં શું થયું દશે? પેલો મંગળ કુટુંબનું ન માની કંઠકાણે કન્યા આપવા તૈયાર થયો તે એના રાતમાં ને રાતમાં ઠંકાણે પાડ્યો પડ્યો, તે બાઈએ લાઈ થઈને સારું લાગ્યું દશે? અને એની વહુએ કચેરીમાં કહ્યું: ‘એ તો માંદા હતા તે મરી ગયા.’ ધણી એવો પાડ્યો ને કુટુંબનું નાક કપાતું હોય ત્યારે એમ ના કહે તો શું કહે? બાવડીને ધણી વહાલો નહિ હોય? પણ સાત પેટીની આગર જતી હોય ત્યાં દીકરીએ માની અને ધણીઆણીએ ધણીની સગાઈ બૂલી જવી પડે છે, તો આમાં તે શી મોટી વાત છે? આજકાલનાં છોકરાંને શી ખબર કે આ આગર નર્મ પૈસા ખર્ચે નથી મળ્યા, પણ પેટનાં છોકરાંનાય બોગ આપવા પડ્યા છે. અને આ તો વગર પરસેવે આપનો ગિલકત મળે એટલે છોકરો આંખો મીંચી ઉઠાડી દે, તેના જેવો ખેલ માંડ્યો છે. હું ને તું પાંચ વરસની પરણીને અહીં આવેલી, તે આવું કર્યું હોય તો એટલી ઉમરે કન્યા મળવાની હોય? લોકો સુધરશે તો સુધરશે, નહિ તો પડશે ખાધરામાં!’

જોકારઆએ ધીમેથી કહ્યું: ‘હું તો બધુંય સમજું છું. પણ મોહન તે મોહન, અને વળી અધૂરામાં પૂરી છોડીને એના જેવી નીકળી એટલે મારું તો સાંભળતાંજ નથી.....’

અને એમને જોલતાં અધવચ અટકાવી રતનકાકી ચડલડી બિડ્યાં: ‘આ તું શું કહે છે? આજ કાલનાં છોકરાં આપણું ન માને? ઘર એમનું છે કે

તાર? હોકરો તો જાપ પાછળ ગમે તેવો પાકે, પણ આપણો તો ઐરાનો અવતાર રહ્યો, એટલે જીએ ત્યાં સુધી ધણીના નામ પ્રમાણે ચટવહેવાર શાસ્ત્રી રાખવો પડે. મર્યા પાછળ ભીંત થાય, તોય આપણે ક્યાં જોવા આવવું છે? મારા જોવી મા હોય ને, તો હોકરો છો ને રહ્યો મોટો તિસમારખાં, પણ ધર જહાર તમડી મૂકું. એગની પાછળ ચૂડીઓ કંઈ એણે નથી ભાગી, કે આપણા જીવંતાં એજ ધરતો માલિક થઈ જાય!’

અને પોતાના કહ્યાની થી અસર થઈ, તે જોવા સહેજ થોભી રતનકાકીએ હેલું બાણ ફેંક્યું: ‘જેકાર, આ તો હું અને તું’ એય બેનપણીઓ એટલે મને લાગે એટલું જીજને ન લાગે. તારો મોહન બણ્યો છે, પણ હજુ ગણ્યો નથી. જગજીવનો નરેન્દ્ર આ જધાને ચઢાવી પારકાં છોકરાને જાત કરે છે, એટલુંય મોહન સમજતો નથી. નહિ તો એનીજ બાબી રાંડેલી એ રહી ધરમાં, કેમ નથી કરાવતો નાતર?'

મૂળ તો જેકારખાંના જૂનવાણી માનસમાં આ વાત ખૂંચતી હતી, તેમાંય જળતામાં ધી હોમાણું એટલે રતનકાકીએ ધારેલો જવાબ મળવામાં વિશ્વંજ ન થયો. તેમણે કહ્યું: ‘રતન, આજેજ મારા બાઇને તેડવા મોકલું છું. મોહન નહિ માને તો હું અને મારો બાઇ લગન કરાવી લેઈશું.’

જહુ વખત ન જગાડતાં રતનકાકી તરત રવાના થઈ ગયાં.

*

* *

*

મોહનબાઇએ સાદા લગનની વાત કરી ત્યારે વેવાઈએ કહ્યું: ‘તમારે મને તેવો સુધારો કરવો હોય પણ મારે ક્યા સગાને તેડ્યા વગર આવે?’

મોહનબાઇએ જવાબ આપ્યો: ‘સગાંને લલેને તેડજો. પાંચ જણુ આવી પરણી જશે. તમેય નહિ આવો એટલે જનમાં ન લેઈ ગયાનું ખોડું લાગવાનુંજ ક્યાં રહ્યું?’

વ્યવહારકુશળ વેવાઈએ કહ્યું: ‘તમે મને ધરડાને શિખામણ ઠીક આપો છો! હજુ તમે ઊછરતા છો, વહેવારનો અનુભવ નથી, એટલે ઝોમ ખોલો છો. કદાચ એવું કરે તો મને ધરડાને લોકો શું કહે? ‘વેણીભાઇને બીજે ક્યાંય કન્યા નહોતી મળવાની, તે આવું ક્યું!’’

આમ લોકોથી બીતા વેવાઈને મોહનબાઇએ કહ્યું: ‘મેં નહોતું ધાર્યું કે તમે આમ ના કહેશો. તમારા જોવા જમાનો ઝોળખતાય તૈયાર નહિ થાય તો બીજું કાણ થશે?’ વેણીભાઇ સત્યામહની અજવળમાં નાનકડી લડાઈ લડી

ચૂક્યા હતા. એથી એમની જમીન પાંચ વરસ સુધી જમ્તીમાં રહી હતી, એટલે મોહનભાઈને વધુ આશા હતી.

છતાં વેત્રાઈએ કહ્યું: ‘હું ચ માનું છું કે અરસ ઘટાડવાની જરૂર છે. પણ પહેલ કરવા એટલા મારા વિચારો તૈયાર નથી.’

મોહનભાઈનું ભાવનાશાળી લોહી ઊકળી ગયું. એણે કહ્યું: ‘આવું કંઈ કાંઈએ નથી કર્યું, એવું જોઈએ જ છે?’

‘કાણે કર્યું?’

‘આ સાલ જ જમનાદાસ દેસાઈએ પુત્રીનું લગ્ન કર્યું. લગ્ન વખતે માંડ પંદર માણસ હાજર હતા.’ મોહનભાઈએ જવાબ આપ્યો.

વેત્રાઈએ જવાબ કર્યો: ‘એ તો મોટા લોક! એ ગમે તેમ કરે! એમને કાંઈ ના કહે, પણ આપણા જેવાને તો મીકાઈ તોડી ખાય!

રસ્તો ન જણાતાં મોહનભાઈએ કહ્યું: ‘તો મારે શું કરવું?’

વેત્રાઈ બોલ્યા: ‘મારી સલાહ તમને નહિ ગમે. તમે હજુ જુવાન છે, એટલે તમને કંઈક કરવાનું મન થાય. પણ થોડા ઘડાશે એટલે તમને લાગશે કે લોકો દુઃખી થાય એવા જ છે. આપણે ગમે તેટલું કરીશું તોય એ સુખી થવાના નથી.’

પણ મોહનભાઈને એ સલાહ જોઈની ગળે ઊતરે? કંઈક નિરાશ થઈ, કાંઈ જાતનો નિર્ણય કર્યા વગર એ ચાલતો થયો. હવે એક ઉપાય હતો. અર્ચિદ માને તો? લગ્ન તો એ મેટ્રિકમાં આવ્યો ત્યારે જ થઈ જત, પણ એણે કહ્યું: ‘મેટ્રિક થયા પછી.’ પરંતુ ત્યાર બાદ મોહનભાઈના પિતા ગુજરી ગયા એટલે બીજું વરસ પણ નીકળી ગયું. સુશીલાને એકે સોળમું વર્ષ જતું હતું, પણ મોહનભાઈના મનમાં, જાણે અર્ચિદ હમણાં બાણે છે અને વિવાહ કરેલો છે એટલે સુશીલા મોટી થશે તોપણ વાંધો નથી, એમ માની એક વરસ વધારે ખેંચી કાઢ્યું. વિવાહ થએલો હતો, છતાં મોહનભાઈ અર્ચિદને પોતાને ઘેર તેડી લાવ્યો ત્યારે ગામમાં ચકચાર મચી હતી. સુશીલા આમ દેખાવડી હતી, એટલું જ નહિ પણ ફાઈનલ ઉપરાંત ભરત, ગૂંથણ, સીવણ, વગેરે શીખેલી હતી. અને તેમાંય આજના સુવકાને જ્ઞાન કરતાં કપડાંની ટાપટીપ, માથાની ગૂંથણી ને કળજની ખાંચ, જે આકર્ષણનાં મુખ્ય લક્ષણો છે, તેનોય સુશીલામાં અભાવ ન હતો. એ આગ તો બણેલી હતી એટલે ગામડાની બીજી છોકરીઓની માફક બાવિ પતિને જોઈ હદ ખહાર પોતાની

જનતને સંતાડી દે તેવી ન હતી, એટલે એકબીજાએ પરસ્પરને ભેષ લીધાં કરતાં. અને અરવિંદની ઇચ્છાને લીધે આ લગ્ન દર ઠેસાણું હતું, એટલે મોહનભાઈને ખાતરી હતી કે અરવિંદ પોતાના વિચાર માથે સહમત થશે. છતાંય એના ગનમાં શંકા ઊઠતી કે એ પિતાનો વિરોધ કરવાનો ના કરે તો? મગાજમાં માદા લગ્નનો દાખલો ખેસાડવા ચોખ્ખા આ વિવાદ તોડાય? એનું હૃદય કમકમી ઊઠ્યું. પણ પાછી શ્રદ્ધા આવી કે અરવિંદ યુવક છે. કુરૂદિ સામે ખુઝવા એ ના પાડશે એમ શા માટે ગાતી લેવું?

તે દિવસે તેણે અરવિંદને વિગતવાર પત્ર લખી નાખ્યો. અને એનો જવાબ આવતાં એનું નિરાશ થએલું હૃદય પ્રકુક્ષિત થઈ નાચવા લાગ્યું. આ રહ્યો અરવિંદનો જવાબ:

‘કોલેજ હોસ્ટેલ,

‘વડોદરા, તા. ૧૨:૯:’૪૦

‘રોહી ભાઈશ્રી મોહનભાઈ,

‘આપનો પત્ર વાંચી આનંદ. કુરૂદિઓ સામે આજના મોટેરાઓ ઝૂમી એટલી એમની શક્તિ હશે, તોય એટલી ભાવના એમની પાસે નથી. તેથીજ ભાવિ તો યુવકોનું કલ્પ છે. તમારા ગામમાં ગરેન્દ્રભાઈ, સુનીશાઈ ને તમારા જેવા સાચા ત્રણ યુવકો હશે, મોગણ ઘણું કરી શકશે. તમે પ્રયત્ન વિરોધના પૂર સામે જવા મથતા હશે ત્યારે મારા જેવા યુવકને મદદ કરવાનો પ્રસંગ આવે તો એ પાછો પડે તેથી શંકા તમને નહિજ હોય. અને શંકાને લાયક બીવડું તો મારી યુવાની, કેળવણી અને ફરજ તો છૂટીજ પડે ને?

‘માટે પિતાજીની ચિંતા ન કરશો. પ્રયત્ન વિરોધ થશે તો હું અહીંથી ખારોખાર આવું. એટલી હિંમત, ભાવના, રાખું છું. આજે ઘેર પત્ર લખું છું. તમે નિશ્ચિત રહેશો. હું ૫ મારાં અહોભાગ્ય માનું છું કે વિરોધ સામે ભાવના માટે લડવાની કસોટી સામે આવી ઊભી. પ્રભુ મક્કમ રાખે!

‘તમારે ઘેર તો માતા વિના કોઈ વિરોધ ઉઠાવનાર નથી. અને એ મોરચા ઉપર પુત્ર કરતાં પુત્રી વધુ સફળ થઈ શકે. માટે એ કામ સુચીક્ષાને સોંપશો તો એ ઠીક થઈ પડશે. મેં એને જાણખી છે ત્યાં સુધી એ નિરાશ નહિ કરે. બીજું વધુ તો શું?

‘આપના

‘અરવિંદના વહેમાતરમ્’

* * * * *

મામા આવી ગયા એટલે મોહનભાઈ જાણ સગણ ગયો. લાગ ભેષ એણે સુચીક્ષાને મેડે ખોલાવી.

‘સુશીલા! હવે જાણ તારા હાથમાં છે.’

‘કેમ?’

‘જો, આ મામા આવ્યા છે તે આપણે કહીશું તોય માને તેવા નથી. બધો કારભાર કરી લે તેવા છે. પાંચસો માણસની જન આવવાની હોય તોય એ દિવસમાં તૈયારી કરતાં વાર લગાડે તેમ નથી. અને હું જો બહુજ વાંધો પકડીશ તો એ જતા રહેવાની ધમકી આપશે. સિદ્ધાન્ત માટે કોઈને બોલું લાગે તેનો વિચાર કરું તેવો હું નથી. પણ પ્રિય અને કડવા સત્યમાં તફાવત તો ખરો ને? ગાટે જો મામા બહુજ દયાથી કરે તો તારે કહી દેવું કે એવી ધમાલ કરશે તો હું પરણવાની નથી. માને તું બહુ વદાલી છું. તું કંકાસ કરીને પરણું તો છોડી દુઃખી થાય એમ એ માને છે, ગાટે તું કહીશ એટલે એ નહિ બોલે.’

વાત સમજાવ્યા પછી મોહનભાઈએ પૂછ્યું: ‘કહીશ ને?’

‘હા.’ દ્વંદ્વે પણ મક્કમ જવાબ આપી સુશીલા ચાલી ગઈ.

મોહનભાઈનું અનુગાન ખરું પડ્યું. મામાએ એનો વિરોધ કરતાં કહ્યું:

‘તું આજકાલનો એટલે વ્યવહારમાં ન સમજે. હા, જો તારા પિતા આમ કરત તો હું આડો ન આવત. પણ આ તો ઘરમાં કોઈ મોટા આદમી રહ્યો નહિ, ને તું આવું કરે એટલે લોકો માને શું કહે? મોઢે ન કહે તોય વાત ક્યાં વગર રહે? ‘એનો મામો કેવો હશે તે એય કશું બોલ્યો નહિ.’’

મોહનભાઈએ સિદ્ધાન્તની બહુ ચર્ચા કરી, પોતાનો યુવકધર્મ સમજાવ્યો, પણ એ બધાને ખિરસામાં મૂકતાં મામા બોલ્યા: ‘કોઈ તારા વાંક કાઢે તો કહેજે ને કે મા-મામાએ મારું ન ચાલવા દીધું. અને હજુ તારે માથે મા જેવી વડીલ છે ત્યાં સુધી તારે બધો ભાર લેવાની શી જરૂર?’

મોહનભાઈ પાસે હવે તો છેલ્લો ઉપાય એકજ હતો: ‘શું કરવું એ જોવાની મારી ફરજ છે.’

પરંતુ એને તો અમૃત માટે સમુદ્રમંથન કરવું હતું, પણ એમાંથી નીકળતા ઝેરના છાંટા બધે ઊડવા દેવા નહોતા. ઊડતા છાંટા અટકાવવા તો એણે સુશીલાનો સાથ સાધ્યો હતો.

છેવટ સુશીલા બોલી: ‘કહેનાર કહી રહ્યાં! એવી ધમાલ કરશે તો હું પરણનાર નથી.’

હિન્દુ સમાજમાં એમ ના કહેવાથી દીકરી, પરણવાની, જાળમાંથી છટકી

શકતી નથી, વડીલો ઝોગ ઝોને તાબે ચાલે એવાં હોતાં નથી. પણ અહીં તો મુખ્ય કર્તા ભાઈ અને એન એક થયાં એટલે શું ચાલે? માએ કહ્યું: 'રહેવા દે ભાઈ, મેં તો જાણ્યું, મૂંઝાં એ શરમથી જોડતી નથી, પણ આજ ખબર પડી કે ભાઈએ એક છે. મારા મનમાં તો જાણે એ છોડીએ વાજતે ગાજતે પરણી, તો આણે શો ગુનો કર્યો? પણ એનેજ એવું નથી પરણ્યું ત્યારે આપણે વચ્ચે પડી કંઠાસ સા સાડ કરવો?'

આવા કેટલાય વિરોધ સહ્ય પછી આજે એ મુલગ દિવસ આવી પહોંચ્યો. આજે ગામમાં જ્યાં ને ત્યાં એકજ વાત ચલી હતી.

સામૈયાને જલ્દી ભાગીને વરરાજાનું સ્વાગત કરતાં મોહનભાઈએ હાર પહેરાવ્યો ત્યારે એના શરીર ઉપર ખાદીનું ધોતિયું, પહેરણ અને ટોપી, એજ પોશાક હતો.

વરરાજાને જોવા છાકરું તેડી જોએલાં ઐરાં તો આ નવીજ દુનિયા જોતાં હોય તેમ અંત્રાઈ ગયાં.

'આ તે પરણવા આવ્યો છે કે ફરવા? નથી ખૂંપ નાખ્યો કે કાટ પહેર્યો!'

અને મુખપાલમાં ભારેખમ મોં રાખી જતા જોએલા વરરાજા આગળ આને ધડીમાં દસતો ને વાત કરતો જોષ પીજીએ ટીકા કરી: 'પરણવા આવ્યો છે, પણ ભારમાંય રહે છે?'

વરકન્યા પરણવા એકાં ત્યારે વાજાં વાગતાં ન હતાં. ઐરાં માવા નિમિત્તે ગાળો સંભળાવતાં ન હતાં. જથે શાન્તિ હતી, એ શાન્ત વાતાવરણમાં ગરબડ કરવાનો કાઠને અવકાશ ન હતો.

મુશીકા મોં દેખાય તેવું જોડીને પાટલે આવી એસી ગધ ત્યારે ઐરાં એક ચાર ગણગણ્યો: 'મૂંઝાં શરમાતીય નથી.'

લગ્નવિધિ સંસ્કૃત શ્લોકને જલ્દી પડિતજીએ ગુજરાતીમાં શરૂ કર્યો. લગ્નની ભાવના, આર્થનું ઉચ્ચ-ધ્યેય, એકબીજાની ફરજો, સપ્તપદી, વગેરે સગળ્યું, જોકે ભેગાં થએલાં જધુ સગળ્યાં નહિ, પણ લગ્ન વખતે આ વિધિ દશે તે પ્રથમ જાણ્યું.

મુશીકાએ સાસરે જતી વખતે એક વખત ભાઈ સામે જોષ આંખ ઉપર રૂગાસ દાખી દીધો. મોહનભાઈએ પણ મોં ફેરવી દીધું. માએ તો ત્રીજી દોકરી વળાવીને ખાલી ઘર તરફ જોષ ફૂસકું ભર્યું. માનવી મંગળ પ્રસંગ માટે કેટલો તલસે છે? અને છતાંય એની આંખમાં આંસુ!

; આગ લગ્ન આવ્યું, ગધું અને પત્યું, ત્યારેય વાતો તો ચલીજ હતી.

‘આજનાં છોકરાં નહિ કરે એટલું જોણું!’

‘આનાં લગન કરવાનાં હોય તો શું જોઈએ છે? પંદર છોડીઓ હોય તોય અળખામણી ન લાગે.’

‘આવું કરે ત્યારે ખરચેય શું રહ્યું? અને પછી નાનો મોટો જોળખાયેય શી રીતે?’

આખરમાં તથાપ્ત ખર્ચ તો દયાએલે એકે કહ્યું: ‘બળી એ આખર! આવું કરે તો લોકો ખર્ચે દયાપ્ર મરે છે તેના કરતાં સુખે રોટલો તો ખાય.’

‘ખરું છે. આ તો ખરચમાં દેવું થઈ જાય ને પછી કશો ઉપાય ન સૂઝે ત્યારે છોડીના પૈસા લેવાનું સૂઝે.’

‘બહુ સારું, એના કરતાં આવું થાય તો!’

નેદ્રા, તા. પાદરા

ઈશ્વર પેટલીકર

ખીજની દૃષ્ટિએ પાટીદારો

[રાજસ્થાન વાસુદેવ વિનાયક જ્ઞેષી, ખી. એ., એલ.એલ. બી., એમણે ‘દક્ષિણી અને ગૂજરાતી’ સંબંધે લખેલો લેખ સૂરતના ‘પ્રતાપ’ સાપ્તાહિક પત્રે પોતાના તા. ૨૮:૧૨:૧૯૪૦ના અને તા. ૪:૧:૧૯૪૧ના, એ બે અંકોમાં ઉતાર્યો છે, તેમાંથી જરૂર પૂરતો ભાગ નીચે ઉતાર્યો છે. —તંત્રી]

મજબૂત જાંધાના, ખડતલ, સાહસિક, અભિમાની, તામસી, સંપીલા અને ખેતી ઉપર જીવનાગ પાટીદારો બહુ અંશે મરાઠાને ગણતા આવે છે. મરાઠા અને પાટીદાર વચ્ચેનું સામ્ય આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવું છે. જોકે મરાઠાઓ કરતાં પાટીદાર વધુ હડીલા અને જીવંતશીલ છે. ફક્ત તેમની વીરવૃત્તિ જાગ્રત થઈને તેમનામાં કોઈ સેનાનાયક કે રાજ્યસંસ્થાપક પાક્યો નથી, નહિ તો શિવાજીના શિરે, હોદ્કર, પેશ્વાઓની હુકમત નીચે સ્વારીઓ કરી હિન્દને યરચરાવનાર મરાઠા મિષાઈઓની મદદ પાટીદારોની નામના થાત; એવું જાન્યું હોત તો કદાચ ગુજરાતનો ઇતિહાસ આજે બીજો હોત. તેમનામાં વીરવૃત્તિ સતેજ કરનાર સ્વ. વિઠ્ઠલભાઈ પટેલને અને હાલના સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલને તેમના સેનાનાયકો ગણીએ તો રાષ્ટ્રીય લડતમાં તેમણે જરૂર નાગના કરી જતાવી છે.

ગુજરાતમાં પાટીદારોનું જહુ જોર છે. ધણાખરા પાટીદારો મધન છે. તેમના હાથમાં ગુજરાત જેવા સમૃદ્ધ પ્રાન્તની ખેતીની જમીન છે. આફ્રિકા

જેનાં દૂરનાં સ્થળોએ પહોંચી વેપારધંધામાં તેમણે વિલક્ષણ પ્રગતિ સાધી છે. આમ આ અનેક રીતે હોશિયાર જાતિએ અન્ય ગુજરાતી જાતિઓને આજે પાછળ પાડી દીધી છે. પાટીદારો ગંધીજીના કાર્યક્રમમાં એતપ્રોત યત્ન ગયા છે, એટલું જ નહિ પરંતુ સ્વભાવે ઉમ, હડીલા અને આક્રમણકારી વૃત્તિના હોવા છતાં ગંધીજીની કડક શિસ્ત ટેકથી પાળે છે. આથી જો બાપાવાર પ્રાન્તરચના થાય તો ગુજરાત પૂરતાં લોકચાહીનાં મુત્રો પાટીદારોના હાથમાં જાય એમ લાગે છે. આન્તરિક્ષ ક્રમક્રમે હોય તોપણ તે જૂઠી પરજાતિ સામે જાતિગંધુને મરદ કરવા પાટીદાર દોડી જશે. એ એવી સંપીધી જાત છે કે એનામાં કૂટ પાડવી ખૂબ મુશ્કેલ છે. આવેનાં મગાંવહાલાંને પણ પાટીદારો વહાલાં અને અંતરનાં ગણવા જેટલા ઉદાર છે. પાટીદાર જાતને શીંગોડાના વેલાંની ઉપમા અપાય છે. મોટા તથાવમાં શીંગોડાના અસંખ્ય વેલાઓ ફેલાયેલા હોય, તોપણ એક વેલાને ખેંચતાં ગધા વેલાઓ હાલી જાડે છે. કાંઈ પણ પાટીદારના મુખદુઃખને પ્રસંગે સમસ્ત પાટીદારોનું વર્તન આવું જ હોય છે. અન્ય ગુજરાતીઓના કેટલાક દોષો પાટીદારોમાં નથી અને કેટલાક અત્યંત સૌમ્ય સ્વરૂપમાં છે. આથી બીજાઓ સાથે મમતાથી, બિનભાવથી અને હસમુખી રીતે વર્તવા તેઓ સદા તત્પર હોય છે. મરાઠાઓ હાલમાં બાહ્યોનો તિરસ્કાર કરતા દેખાય છે તેવું જ કાંઈ નાગરો પાટીદારોને કરતા લાગે છે અને પાટીદાર નાગરોને પણ ઉપદાસથી એનો ખરેખરે વાળે છે. નાગરો અને પાટીદારોની ઝડાપડીમાં છેવટે વાણિયા-નાગરોને નમવું મૂકવું પડશે કે શું? કાણ જાણે!

બી. એ. થયા પછી

શિયાળાની મોસમ, ઉનાળા-ચોમાસાની મોસમ, આંખા, આમલીની મોસમ, એમ મેટ્રિક ને બી. એ.ની પણ મોસમ આવે છે, એ તો જ્યારે વર ખોળવાતો હોય છે ત્યારે જ અનુભવાય છે. કેટલાક કુળના એકા નીચે કન્યાના બાપને ગિર્યોવવા પડે છે, જ્યારે કેટલાક ભણતરની આડ જીભી કરે છે. કેટલાક વરપિતાઓ પોતાની જવાબદારી ઓછી કરી ભાઈ, કાકા કે વરના મામાને હોળીનું નાળિયેર બનાવે છે અને ગિચારા કન્યાના બાપને ધક્કા ખવડાવે છે. 'સકરમીની જીભ ને અકરમીના ટાંટીઆ!' પછી વરનો આપ દક્ષિણમાં રહેતો હોય, કન્યાનો પિતા ઉત્તરમાં વસતો હોય કે બંને

આક્રિકાથી આવતો હોય, પણ તેના અવરજવરની ચર્ચાચિત્ત પણ પરવા કર્યા વિના 'પઢો રે પોપટજી સીતારામ'ના પાઠ માફક ઠાં તો છોકરો જાણે અથવા ઉપર દર્શાવેલા સગામાંના કોઈ એક જાણે, એમ ટૂંકામાંજ પતાવી દેતા જોવામાં આવે છે, ત્યારે દીકરીના જાપ ઉપર દયા ઉપજે છે ને વરના જાપ ઉપર, શાપ ઠાં ઊતરતા નથી એને માટે નવાઈ લાગે છે!

દર્મેજી વળી પાછી મોસમ ચાલુ થઈ ગઈ છે એટલે વરપિતાઓ વેન કેન પ્રકારેજ અનેક અનેક ગદાનાં કાઢી કન્યાના પિતાઓને, સગાંસાગવર્ગને તથા ભાઈજાંધોરોતોને સૂકો ગોળ ને સૂકું નાળિયેર પરજાવી દે છે, કે 'આક દશ જણના કાગળો આવ્યા, દશ ખાર જણ આવી ગયા, પણ મારા હાથમાં નથી, એ તો છોકરાનો... જાણે.' છતાંય જાણી રહી જતી હોય તેમ બીજી શરત 'ભાઈ અગથાભાઈ બી. એ. થયા પછી પૂજાવજો અથવા મળજો.' છતાં ના તો નહિજ.

ન્યાં આવો ત્રાસ વર શોધવામાં કન્યાના જાપને વેઠવો પડે તો હોય ત્યાં કન્યાઓના ઉછેર માટે 'દૂધ પીતી'ની દવાનો જમાનો ફરી આવે તો એ કુળવાન ગણાતા વરપિતાઓ, તમારા છોકરાઓને નાખશો ક્યાં? હું અનેક વખત ઉલ્લેખ કરી ગયો છું કે કુળવાન ઘરના વરના મોસજનું ઠેકાણુંય હોતું નથી, તેનો જાપ પોતાના ઘરની વળીઓ પડું પડું થઈ રહી હોય તોય કન્યાના જાપનાં મોતી જોવાની વૃત્તિ રાખે છે અને વખતે કોઈ ગામડીઓ ગાંસડી બાંધી પોટલું (પરંજનું) અને ઊંચકાથ તેટલા દાગીના આપતો જુએ કે પછી એમનું (વરના જાપનું) કુળ પેલા પોટલામાં ને દાગીનામાં પેસી જતાં વાર નથી લાગતી. પછી કાકા-મામા નથી જોવાતા, બી. એ., એમ. એ. કે મેટ્રિકની વાટ નથી જોવાતી! આ તો આવો કોઈ મજે તે માટેનાં ચઢવાનાં એ પગથિયાં મનાયાં છે.

કન્યા નરી ખારસી રૂપાળી હોય, ભણેલી હોય, સુશીલ હોય, શાન્ત હોય, છતાંય જો જસો આરસોનો ફેર પડ્યો તો થઈ રહ્યું! 'ભાઈનું' ભણતર ભણેને પૂરું થઈ ગયું હોય તોય ગાંસડીના બોળ તળે વરનો પિતા પોતાનું નાક વેચી દેતાં વાર ઘગાડતો નથી, છોકરાનો ભવ જગાડતાં વિચાર કરતો નથી, રૂપરંગને જોળખવાની પરવા કરતો નથી. તેવે પ્રમથે વરપિતાનું કુળ કન્યાપિતા-તરફથી મળતી પરંજનમાં સમાઈ જાય છે, પછી ભણેને કન્યાનો જાપ ગોળ બહારનો અને પાછલી પરવાડનો હોય! વરપિતાને તો પૈસાની પડેલી હોય છે, કારણ કે પૈસાને નાત હોતી નથી. પૈસો તો કુળનેય વેચે છે ને ખરીદે છે.

એટલે જ્યારે લગ્નગાળાની-વિવાહ વાજનની-મોસમ ચાલે છે ત્યારે કન્યાનાં બાપને જે પૂરી આપણ પડે છે તે તો કન્યાનો આપજ સમજી શકે છે. એનું વર્ણન કરવા કાલિદાસ કવિ પાછા આવે તોય થઈ શકવું કઠણ છે.

મોટાં ગામનો મોહ જ્યાં સુધી નાનાં ગામ વાળાઓનો જતો નથી, ગયો નથી ને જશે નહિ ત્યાં સુધી વરંપિતાઓ કન્યાનાં બાપનું લોહી ચૂસવાનાં જ. કુળને નામે છોકરી શ. ૩૦૧માં પરણાવવી છે તે છોકરાના દગ્ગરો ગામમાં છે, એ ક્યાંતો ન્યાય! એટલે વાણીઓ જેમ તોળવાનાં કાટલાં લેતી વખતે અને દેતી વખતે જુદાં રાખે તે વેચનાર ને ખરીદનાર બેઠને ઉતરે છે, તેમ પાટીદારોમાં કન્યાનો આપવાનો અને વરનો લેવાનો બાવ જુદો રાખી ઉભય પક્ષને ઉતરવાનું જ ચાલે છે.

દાવે મને તો એમ જ લાગે છે કે મેટ્રિક ઉપર ગએલા છોકરાઓએ, જેઓની ઉમર પરણવા લાયક હોય, તેમણે લગ્નગાંઠ બેડવા સાર કન્યાઓની શોધ તેમ જ વાતચીત પોતે જ કરવી અને બાપને કે કાકાગામાને વચમાં માથું મારવા દેવું જ નહિ. બાર કે છ ગામના પાટીદારના અને કુળ નિર્દોષ હોય તેવા ધરતી કન્યા પોતાને અનુકૂળ આવે તેવી હોય તો માગાપોને મોંઢા ઉપર સંભળાવી દેવું, અને પોટલા માટે એમણે ગોઠવેલી જાણી જાણી વાળી દેવી. પોતા મારે જેટલાં માગાં આગ્યાં હોય તેની યાદી પિતા પાસેથી મેળવી લેવી અને તે માગમાં ભાઈજાંધને કે સમાવડાલાને ઘેર જઈ તપાસ કરી આવવી અને કન્યાઓ જોયા પછી પોતાને પસંદ હોય ત્યાં નક્કી કરવા પિતાને આગ્રહ કરવો. એટલે કન્યાઓના ગામમાં બિહાપેદા થાય નહિ, કોઈ કન્યાના બાપને જોડું લાગે નહિ, કોઈ કન્યા અણ્વર રહી શકે નહિ અને પોતાને પિતાએ આપેલ માદીમાંથી પસંદ કરેલી હોય એટલે ભવિષ્યમાં વડીલોને માથે પોતાના ભાવિનો પ્રશ્ન પણ રહે નહિ જ. પુત્ર મેટ્રિક ચાલ કે બી. એ. થયા પછી તેનો વિવાહ કરવાના છે અથવા પહેલાં આંધ્રો લેવાના છે એ મુંબઈમાં બેઠેલા વરપિતાના વિચારો વસો-સોજીત્રા-કરગસદમાં વસતો કન્યાનો બાપ શું જાણે? એ બસો માણસ બાકું ભરી બે તણુને સાથે લેઈ મુંબઈ જાય ને ધારેલા વરપિતાને ત્યાં જાય ત્યારે તેને જવાબ મળે કે ‘ભાઈ બી. એ. થયા પછી આવજો.’ આ પ્રથાને શું કહેવું? આવા જવાબો લેઈ પાછા ફરતા મારા ધણા મિત્રાને મેં જોયા છે. ધણાં માગાં આવતાં જોઈ વરપિતાનું મોંદું મલકાતું જોયું છે, જ્યારે કન્યાપક્ષના માણસોનાં મોંઢાં જવાબ સાંભળી એરડિયું પીધા જેવાં થયેલ જોવામાં આગ્યાં છે ને દુઃખ થયું છે.

પણી કેટલાક વરપિતાઓએ તો કન્યા કોની છે, એટલું પણ જાણવાની દરકાર ક્યાં પિતા ‘દમયાં ઉતાવળ નથી, પછી જોવાશે,’ એવા રોકડોડ જવાજ આપ્યાનું સાંભળ્યું છે. મને તો આ જમાં વરપિતાઓનાં જવાનાં જ દેખાયાં છે. એમાં નથી દીકરાનું દિત જોવાનું, નથી કુળ માટે જવાજ આપતા, નથી મોસાળ કે અન્ય કંઈ જોવાનું, પણ ‘કન્યાનો જાપ ધનવાન છે? આવી રહેલો (પૈસો) તો નથી ને? નરમ તો નથી પડી ગયો ને?’ આવો જાગે એ વરપિતાના અંતઃકરણનો નીકળતો હોય ત્યારે ઘણી જ દયા ખાઈને કહેવું પડે છે કે એ અધગ વૃત્તિનો પિતા પોતાના દીકરાના દિત કરતાં કંઈ અગેરું દિત જોવા બેઠેલો છે, અને તે દિત ખીજું નહિ પણ ‘પૈસો’!

પ્રથમ થોડાક ઓછા લાવમાં વિવાહનું નક્કી કરે, પછી લગ્ન લેતાં લેતાં કન્યાપિતાને વિતાવે અને લગ્ન કરી કન્યા વધુ થઈ ઘરમાં આવે, ત્યાર પછી ટાણે ટચકે ટાણાં મારી જાકી કાઢે અને કન્યાના પિતાને નીચોવાય તેટલો નીચોવવા પાછી પાની ન ગળે!

કન્યાનું કુળ ઊંચું હોય, સરખે સરખા અથવા ઉતાર વાળા રથાનની હોય તોય નરમ આસામી લાગતાં તેને ધસીને ના પાડતા વરપિતાઓને શરમ લાગતી નથી. ઊંચડું દીકરી આપતા પહેલાં, જગાઈ થનારાને લાગે પીઠો (ઘરની) કેટલી આવે છે? ઘરમાં પિતાનો વારસો તેને લાગ કેટલો આવનાર છે? ખાવાપીવાની અડચણ તો નથી પડવાતી ને? દીકરીને ઘરમાં દુઃખ તો નથી પડવાનું ને? સાસુ-નણ્ણ કે દેરાણી-જેઠાણી તરફથી ત્રાસ તો નથી વેકવાનો? આ જધું જોવાને ખરે કન્યાનો પિતા કુળ જોવાના મોહમાં દીકરીઓને મહાદુઃખના મહાસાગરમાં રૂપીઆની ગાંસડી સાથે ધકેલી દે છે! તે જિયારી બોલી શકે જ નહિ.

પછી પાછળથી ‘જમાઈ વિલાયત જવાના છે, પૈસા લાવો!’ એવો તેના સસરા (કન્યાના જાપ) ઉપર કુકમ છૂટે છે! જાણે દીકરીના જાપે કન્યા આપીને એમનું ચલાવી લેવાનું માથે ન લીધું હોય તેમ જોર થતું હોય ત્યાં શું થાય? શેરડીમાંથી જેમ રસ કાઢી લેઈ કુચા દોરને નાખવાના હોય છે તેમ વરપિતાઓ દીકરીના જાપનો રસ ને કસ બેઠે લે છે. પ્રથમથી જ જો વરપિતાના જાણવામાં આવે કે દીકરીનો પિતા ધનિક છે, પણ પરજીવને નામે વધુ છોડવા તૈયાર નથી તો ટૂંકમાં પતાવશે ને પાછળથી અગેરું રીતે સતાવી કસ હશે ત્યાં સુધી નીચોવશે. કોણમાં સાંઠો પેઠા પછી જવાનો છે ક્યાં? દીકરી આપી અમુક ઘરનો વર વહોરવાનો લાભ લીધો, પછી નીચોવાયે જ

છૂટકા થવાનો. અને જમાઈ આવે કારણે પછી લગ્નતા ભૂત જેવો થઈ વહુ-વારને પૈસે લાલ થઈ ફરવાનો, એમાં વાંક દીકરીના જાપનો કે વરના જાપનો?

પાટીદારોમાંથી આવી લગ્નપ્રથાનો ઉચ્છેદ નહિ થાય તો અને જાપે લાડ ધર ખોલ્યું છે, કમાવાની જરૂર નથી, એવી મનોવૃત્તિ સેવતા વર જોળવાનું પડતું મૂકવામાં નહિ આવે તો કંઈ મસરાઓને (દીકરીના પિતાઓને) સંન્યાસ લેવો પડશે. પરદેશ સેવતા ઘણા મામડાના લોક પોતાની દીકરીને પરણાવવા મોટા મામના મોહમાંથી છૂટતા નથી. મોટા મામવાળો માગે તેટલી જાપવાની તાકાત હોય નહિ ને તાળવેથી જોળ વધુટે નહિ—મોટાઇમાંથી હાથ કઢાય નહિ, પછી મોટા મામનો કાકુમાં પીલે નેમાં નવાઈ પણ નથી. માટે તેવાઓએ પોતાના જોળમાંથી જ સારો વર જોળવો એ સાફ નથી? મોટા મામનો વર એમને કપાળે આવવો હોય તો તેમની દીકરી રૂપાળીજા કે ઉજળીજા છે માટે નહિ, પણ પૈસાને વર છે એમ એઓ સમજે. પૈસાની પ્રથા વર જોળવામાં હોય ત્યાં પૈસાને જ જોવાય છે તે રજે ભૂલતા.

મોટા મામના મોહમાં પડ્યા પછી ડગલે ને પગલે વેવાઈ-વેવાણુ તરફથી ચલી પૈસાની માગણીને પહોંચી વળાવું નથી ત્યારે ધરને ખૂણે પેસી રડતા મામડાના લોકોના અનુભવ ખૂલી જાય છે અને લગ્ને લગ્ને કુંવારા થાય છે એ દુઃખની વાત છે. આ જાજતર્કા નાના મામડાના સુધરેલા—પરદેશ પડેલા લોકો પણ સમજતા નથી એ વધારે દુઃખની વાત છે! હવે વળત એવો આવ્યો છે કે ઉગરલાયક છોકરાછોકરીઓએ લગ્નનો પ્રથાને કળજે કરવો. છોકરી માનશે, પણ છોકરા (લૂખા) હોય તો પૈસાનો મોહ છોડે કે કેમ તે એક સવાલ છે. તે બીજે પ્રસંગે છેડીશ.

પૂના

મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

વર જ્યારે કન્યાના જાપની પાસેથી પરણવાની મહેરજાનીનો દંડ લે છે ત્યારે નીચતાની હદ આવી રહે છે. જાપે આવે દંડ નહિ આપવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ, કન્યાને મોટી થવા દેવી જોઈએ, ને મોટી થએલી કન્યાએ લાલચુ જુવાનની સામે જોવાની જ ના પાડવી જોઈએ. વિવાહ એ જિંદગીનું પરગ કર્તવ્ય નથી. પૈસાની લાલચે કરેલા વિવાહ વિવાહ નથી, એક નીચ સોદો છે. નવયુવકોએ આવા સોદામાંથી ઊગરવું જોઈએ. સસરાને દંડીને મોજશીખ માણવા અથવા ભણવું એ મોજશીખમાં કે ભણવામાં પાપ છે, એમ તેઓ નવયુવકો સમજે.

—ગાંધીજી

પુરુષ પોતાની ભૂલ સુધારે

હિન્દી સ્ત્રીઓની અત્યારની સ્થિતિ તરફ નજર કરો. કેવી કફોડી સ્થિતિમાં આપણે તેમને મૂકી છે તે જુઓ. હિન્દી સ્ત્રીઓના સ્ત્રીત્વ માટે આપણને સહજ પણ માન છે, એમ આપણે જાતાવી શકીએ એવી સ્થિતિમાં આપણે છીએ? હિન્દી સ્ત્રીઓનું વર્તન તપાસો, તેમની હિન્દી પુરુષો પ્રત્યેની સેવાઓ તપાસો, પુરુષોનું સ્ત્રીઓ સાથેનું વર્તન તપાસો, આપણા હિન્દમાં પશ્ચિમનો પતન કેટલો ફૂંકાઈ ગયો છે તે જુઓ.

હિન્દી પુરુષ કરતાં હિન્દી સ્ત્રી વધારે સેવાભાવી હોય છે. આ સ્ત્રીઓને પ્રેમમૂર્તિ કહેવા કરતાં ત્યાગમૂર્તિ કહેવી મને વધારે ગમે છે. સેવાનું ઊંચામાં ઊંચું અને સુંદરમાં સુંદરમાં શિખર તે ત્યાગ. આપણા દેશની સ્ત્રીઓ જેટલી હદ સુધી ત્યાગ સાધી શકે છે તેટલી હદ સુધી બીજા દેશની સ્ત્રીઓ ત્યાગ સાધી શકી નથી. એટલે આખી દુનિયામાં સાચું સ્ત્રીત્વ ક્યાં છે એ શોધવું હોય તો બધા દેશો પડતા મૂકી હિન્દ તરફ નજર નાખીએ તો જ નોંધતી વસ્તુ જાડી આવે તેમ છે. હિન્દી સ્ત્રીઓ દુનિયાની સ્ત્રીઓમાં શિરોચ્છ છે. સાચું સ્ત્રીત્વ હિન્દી સ્ત્રીઓમાં જ છે. આ સ્ત્રીત્વનું અસ્તિત્વ અત્યારનું નથી, એ તો પુરાણા જમાનાથી આદ્યું આવ્યું છે; અને જ્યાં સુધી આ દુનિયાનું અસ્તિત્વ છે ત્યાં સુધી તેમનામાં રહેશે જ.

આ સ્ત્રીત્વનું મૂળ ક્યાં આવેલું છે તેની ખજાર છે? પાશ્ચાત્ય સુધારાના વાતાવરણમાં સાચા સ્ત્રીત્વનો છાંટો પણ નહિ જડે. આનું મૂળ જોવું હોય તો આપણે હિન્દના ઊંડા ભૂતકાળ તરફ જોવું પડશે. આનું મૂળ આપણી પૌરાણિક ધાર્મિક બાવનાથી રંગાયેલી સામાજિક રચનામાં છે.

આ સામાજિક રચનાનું ખંડન હજી સુધી નથી થયું અને તે પોતાની અસલ સ્થિતિમાં ચાલુ રહ્યું છે એમાં જ હિન્દનું ગૌરવ સમાજેલું છે. રામ અને શ્રીસ જેવાં બીજાં અનેક માત્રાજયો ઊગ્યાં અને આચર્યાં, તોપણ તેમનાથી એ પુરાણું હિન્દ અત્યારે પણ પોતાનું અસ્તિત્વ ધરાવી રહ્યું છે, એ હિન્દની જૂની સામાજિક રચનાના બળનો સાક્ષાત્ પુરાવો છે. હા, અહીં મારે એટલું તો કબૂલ કરવું જ રહ્યું કે અત્યારે જોસએર ફૂંકાઈ રહેલા, દુર્ગંધ ભારતા પાશ્ચાત્ય સુધારાના પતનની અસર તેને થઈ છે; અને તેથી જ હિન્દની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સહજ કફોડી થઈ ગઈ છે.

આ પાશ્ચાત્ય પતનની દુર્ગંધથી હિન્દમાતા ચમકી ઊઠી અને તેનાં બાળકો પાશ્ચાત્ય વાતાવરણમાં દૂર સુધી ઘસડાઈ ગય તો પહેલાં જ તેણે

એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. હિન્દુમાતાનો આ વહાવસોયો સાચો હિન્દી પુત્ર તેજ આપણા પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજી. આ સત્યુત્તે હિન્દને દૂર સુધી પાશ્ચાત્ય સુધારાને રાહે ન ધસડાયા દેતાં રાકી દીધું અને હિન્દીઓને ઈસાવી દીધું કે એ રાહે હિન્દનો વિજય નથી થવાનો, ત્યાંથી સહજ પંજુ ને આગળ વધ્યા તો હિન્દનો નાશ થશે, અને આમ થતાં જ આખી દુનિયા આવો મહાન ગંસ્કૃતિવાળો દેશ ગુમાવી નેપથગમાં આવી પડશે. મહાત્માજીએ હિન્દને પોતાની અમુલ જગ્યાએ જવા ફરમાવ્યું છે અને સાચેજ તેઓ તે કાર્ય પાર પાડવામાં સફળતા મેળવી રહ્યા છે.

પરંતુ જે દેશની માતાઓ આખી દુનિયાને સાચે રાહે દોરી રાકે એવા પુત્રોને જન્મ આપે છે તેજ માતાઓ તરફ આપણે દ્રષ્ટિ કરીશું તો આપણને સહેજે જણાઇ આવશે કે આપણે તેમને મહાન અન્યાય કરી રહેલા છીએ. જેમણે સર્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો છે, જેમણે પોતાની બધી સેવાઓ પોતાના પતિને અરજી દાસવી છે, એવી ભારતની સ્ત્રીઓની કફોડી સ્થિતિ તરફ જ્યારે નજર નાખીએ છીએ ત્યારે ખરેખર હમકમાટી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમને કફોડી સ્થિતિમાં મૂકનાર આપણે જ છીએ. તેમની સેવાઓનો આપણે દુરુપયોગ કર્યો છે, તેમના ત્યાગને આપણે ધુત્કારી કાઢ્યો છે, તેમની કંઈ કિંમત આપણે આંકી નથી; તેમને સ્વમાનજ નથી એમ આપણે ધારી લીધું છે, તેમના સ્વમાનને આપણે આપણી એડીઓ તળે કચડી રહ્યા છીએ. છતાં હિન્દી સ્ત્રીઓ આ બધું સહન કરી રહી છે. આ સહન કરવાની શક્તિ તેજ તેમની સેવા, ત્યાગ અને સ્વમાનની સાચી ભાવનાઓનો સગળ પુરાવો છે. આ સહનશીલતા એજ તેમનો જીવંત વિજય છે, એજ તેમના સાચા સ્ત્રીત્વની વિજયી કલગી છે. ખરેખર, હિન્દી સ્ત્રીઓ પૂજનીય છે, સાક્ષાત્ દેવીઓ છે, વંદનીય છે.

આપણે આપણી સ્ત્રીઓને કચડતા મરીએ, તેમની સેવાઓની કદર કરતા ઘર્ષ જમીએ અને વળી આપણે તેમની સેવાઓ લેવાની સાચી લાયકાત ધરાવીએ, ત્યારેજ આપણે હિન્દી પત્નીઓના સાચા હિન્દી પતિઓ કહેવાઈએ. હું ઇચ્છું કે આપણે આપણાથી થતા આ લયંકર પાપમાંથી બચીએ. તેમાંથી મત્વર છૂટીએ અને આપણા પુરુષત્વને જે કલંક લાગ્યું છે તે ધોઈ નાખીએ. આ કલંક ધોવું હોય તો આપણે તેની સેવાઓની લેવા જેવી લાયકાત ધરાવતા થવું જોઈએ અને તેમ ન બને તો તેમની સેવાઓ ન લેતાં આપણેજ તેમની સેવાઓ કરવાની ચરચાત કરવી જોઈએ. આમ કરીશું ત્યારેજ

આપણે આપણા પાપને આગળ રાખનાં અટકાવી, શકીશું. અત્યાર સુધી આપણાથી આ અન્યાય અન્યથાતાં થયો હશે, તો તો ઉપરની ખીજ રીતે આપણે આપણા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત અવશ્ય કરી શકીશું.

જે ત્યાગમૂર્તિ સમી માતાઓએ આપણને જન્મ આપ્યો છે અને જેમની ત્યાગભાવનાથી પૂર્ણ એવી રસધારાથી આપણું પોષણ થયું છે, એ માતાઓનો સેવાનો અને ત્યાગનો ગુણ જ્યાં સુધી આપણે આપણામાં ઓતપ્રોત ન કરી શકીએ, ત્યાં સુધી આપણે સાચી હિન્દી માતાઓના પુત્રો કહેવાવાને લાયક નથી. હિન્દમાં જન્મ લઈને હિન્દીઓએ પોતાનું સદ્ભાગ્ય થયું સમજવાનું છે. હું તો મોટે મોટે જગીને પણ એક હિન્દી માતાને પેટે જન્મ લેઈ હિન્દી પુત્ર થવાને ભાગ્યવાન નીવડ્યો હોઈ ઈશ્વરનો અત્યારે હાર્દિક આભાર માનું છું. દુનિયાના ખીજ દેશોમાં જન્મ ન પામતાં હું હિન્દમાં જન્મ્યો, તેથી મને અત્યારે અતહદ આનંદ થાય છે. નૈતિક અને આધ્યાત્મિક વાતાવરણથી ભરપૂર હવા હિન્દ સિવાય ખીજ દેશોમાં મળી શકે તેમ નથી.

હા, પણ અહીં એ પણ જોવું રહ્યું કે આપણે આપણને મળેલા ભાગ્યનો દુરુપયોગ ન કરીએ, નેને જોરફા ન નીવડીએ. ત્યાગમૂર્તિ સમી માતા પોતાના પુત્ર પાસે શેની આશા રાખે? તે તો ત્યાગની જ આશા રાખે. આપણે આપણી માતાઓની આ આશાઓ પૂરી કરીએ ત્યારે જ તેમને પેટે જન્મ લીધાનું સાચું કંઈ થયું કહેવાય. હું ઇચ્છું છું કે દરેક પુત્ર પોતપોતાની સંભાળ લે. દરેક પુરુષ પોતપોતાની ફરજ જાનવે. આમ કરતાં જ આપણે સમસ્ત હિંદને એક ત્યાગમૂર્તિ બનાવી દેઈ આપણી માતાઓના રસપાનની સાચી કિંમત આંકીએ. સમસ્ત હિન્દ જ્યાં સુધી ત્યાગમૂર્તિ ન બને ત્યાં સુધી હિન્દી માતાઓની આશા આપણે પૂરી કરી શકવાના નથી. આપણે તેમની આશા પૂરી પાડી શકીએ અને આપણી માતૃભૂમિની જાહોજલાલીનો જતલંત વિજય ફેલાવી, અધોગતિ તરફ જઈ રહેલા દુનિયાના ખીજ દેશોને બચાવી લેઈએ એમ હું ઇચ્છું છું.

આ કાર્ય કરવું જાણી કઠિન નથી. ફક્ત દરેક પુરુષે તેમાં પોતાનો ફાળો આપવો જ પડશે. આપણે આપણી ભૂલો અત્યારે ને અત્યારે જ સુધારી લેઈએ તો આપણે નવા હિન્દમાં ખીજ જ ક્ષણે પ્રવેશ કરી ચૂક્યા હોઈશું. આપણી ભૂલો ત્યારે જ સુધારી શકીએ, જ્યારે આપણે આપણી સ્ત્રીઓની સેવાઓની યોગ્ય કદર કરીએ, તેમની સેવાઓ લેવાને લાયકાત ધરાવીએ, તેમની સેવાઓનો બદલો આપીએ, તેમના જ જેવી ત્યાગભાવનાઓથી આપણે ઓતપ્રોત થઈ જઈએ. દરેકે દરેક પુરુષે પોતપોતાની ભૂલ સુધારી આમ કરવું જોઈએ.

મને કાંઈ પુછે કે તમારું દિન્દ કેવું છે, તો-હું તરત જ જવાબ આપું કે તમે મારી પાસેથી દિન્દની જેટલી દદ સુધી સાચી હકીકત જાણી શકશો નેના કરતાં અમારી દિન્દી સ્ત્રીઓ જ અમારા સાચા દિન્દને સારી રીતે રજુ કરી બતાવશે. અમારો સ્ત્રીઓ એ જ અમારું દિન્દ, અમારી સ્ત્રીઓ એ જ ત્યાગલાવનાથી ઝોતપ્રોત થઈ રહેલું માયું દિન્દ. અમારી સ્ત્રીઓના ગુણો એ જ અમારા દિન્દના ગુણો છે. અને તે માણસને સાચા ગુણો ઈસાવવા, કાંઈ પુરુષ પોતાની સ્ત્રીની સેવાઓનો દુરુપયોગ કરી તેને મારવા ફરી વળેલા હોય ત્યાંજ સેષ જઈ અને કહું કે અમારા દિન્દમાં આજે મરદ મનાતો છતાં નામર્દ આ પુરુષ અને માર પડતાં તેને સહન કરી રહેલી આ સજળ સ્ત્રી. દિન્દના અત્યાર સુધી ચાલી અવેલા અસ્તિત્વમાં દિન્દી પુરુષોના કરતાં દિન્દી સ્ત્રીઓનો હાનર મણો મોટો ફાળો છે. ધન્ય છે આવી દિન્દી સ્ત્રીઓની સેવાતે અને ત્યાગલાવનાને!

૫૭, એફ. સી. હોસ્ટેલ્સ, પૂના ૪

મોહનભાઈ ઉ. પટેલ

દામ્પત્યજીવનનો કલહ-લગ્નવિચ્છેદનો માર્ગ

શુદ્ધકલેશ અને દુઃખી લગ્નજીવનમાંથી છટકવા માટે લગ્નવિચ્છેદ અને શુદ્ધત્યાગ, એ એ માર્ગો છે; પણ કૌટુંબિક જીવનના અંગત અને અટપટા મંજબો ઉપર એની ગંભીર અસર થવા વિના રહે નહિ. ધણી એમ માને છે કે ઘરમાં ગાળકો ન હોય તો છુટાં પડનારાં પતિપત્ની ઉપર ખાસ અસર થતી નથી. પણ આ એક ભૂલભરેલી માન્યતા છે.

વર્ષોના સંયુક્ત પ્રવાસોથી ઊભી યએલી શુદ્ધજીવનની હમારત એકાએક તૂટી પડે છે ત્યારે લાગણીનાં ભયંકર તોફાનો બનેના જીવનને હચમચાવી મૂકે છે. આનાં ગંભીર પરિણામોનો આધાર છુટાં પડતા પહેલાંના જીવનના સંજોગો અને ત્યાર બાદની હાલત ઉપર રહે છે. લગ્નજીવનના વિચ્છેદથી આદર્શોના ભુક્કા ઊડે છે, વર્ષોની ટેવો હચમચી જાય છે, અને પ્રેમ એક ભ્રમણા બને છે; જાતીય જીવનના પ્રશ્નો ઉપરાંત છુટાં પડનારાં પતિપત્નીને સામાજિક સંજોગો પણ નવેમ્પરથી કેળવવા રહે છે, આર્થિક પ્રશ્નોનો પણ તોડ કાઢવાનો હોય છે. આ બધાં ઉપરાંત, માનસિક બળવાતે સમાવવાનો મહાપત્ન પણ તેમણે કરવો પડે છે એટલે જીવનનાં વહેણં સહેલાઈથી પલટાઈ જતાં નથી.

છુટાડેલા પછીથી પુરુષના પણ સામાજિક સંજોગોમાં વિશેષ પડે છે.

વેપારી પોતાની પ્રતિષ્ઠા ગુમાવે છે અને કેટલીક વાર પોતાના ગ્રાહકોનો વિશ્વાસ ગુમાવે છે.

છૂટાછેડાથી વિખૂટી પડતી સ્ત્રીના હાથ પશુ આવા જ બંધે ધણી વાર આથી વધુ વિષમ હોય છે. પોતાની જાતનો નિભાવ કરવાનો અને પતિ ને જાળકે રાખવાની ના પાડે તો તેમનું પશુ ભરણપોષણ કરવાનો પ્રશ્ન તેને શિરે રહે છે.

ખાસ કરીને, હિન્દુ સ્ત્રીના ભરણપોષણનો પ્રશ્ન અતિ ઉગ્ર દેખાયો છે, કારણ કે ગૃહજીવનની જ તાલીમ તેને મળેલી હોય છે. ઉપરાન્ત, હિન્દુ કાયદા પ્રમાણે પતિનું રક્ષણ છોડી જનાર સ્ત્રી ભરણપોષણ પશુ માગી શકતી નથી.

ત્યજીએલી પત્નીએને ધણી વાર જીવનનિર્વાહ માટે અનીતિમય જીવન ગાળવાની ફરજ પડે છે.

આર્થિક પરિણામો ઉપરાન્ત, સ્ત્રીએને અનેક સામાજિક અને માનસિક પ્રશ્નોનો સામનો કરવો પડે છે.

છૂટાછેડા લેનાર પતિપત્નીની આવી મનોબદથી સમજી શકાય તેવી છે. પ્રેમની સાંકળે મંકળાએલા અને વર્ષોના સહજીવનથી એકમેક સાથે વણાઈ ગયેલા પતિપત્નીના જીવનને અદાલતના હુકમથી કે ગૃહત્યાગથી એકદમ અલગ પાડી ન શકાય.

વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના સંસ્કારોથી પોષાયેલી પશ્ચિમની નારી ને આવી લાગણીઓ અનુભવતી હોય, તો પારસેથી જ પતિને દેવ ગણી વફાદાર રહેવાના સંસ્કારો મેળવનારી હિન્દુ સ્ત્રીની અંતરૂબધા કેટલી ભયંકર હશે એની કલ્પના કરતાં કમકમાટી ઉપજે છે. હિન્દુ પત્નીની પતિ પ્રત્યેની ભકિત એક વિકટ સમસ્યા જેવી છે. આગ છતાં વીંમચી સદીના નવા પવન નીચે કૌટુંબિક જીવનનાં બંધનો તૂટતાં જાય છે, એટલે હિન્દુ પતિ અને પત્નીને લગ્નજીવનના ચોક્કસ અસહ્ય સંબંધો મોઢીને છૂટાછેડાનો હક્ક મળવો ધટે. આ હક્ક નો માન્ય હોય તો તેનાં પરિણામો પણ ભોગવવાં જ રહ્યાં.

અલગત 'નામ તેનો નાશ છે,' એ સૂત્રાનુસાર મોતના વિકરાળ પંજ નીચે વહેલે મોડે પણ તમામ કુટુંબોનો ખર્ચ તો થાય જ છે. પણ મોતને હાથે તૂટેલાં રોહનાં બંધનોથી વિધવા કે વિધુરને છૂટાછેડા જેટલી ભયંકર ચાતનાઓ વેડંપી પડતી નથી.

ભગ્ન ગૃહજીવનની ભયંકર અસર તો નાનાં અને કુમળાં બાળકો ઉપર થાય છે. લાગણીઓનો જવાબામુખી ફાટતાં નાશ પામેલું ગૃહજીવન બાળકોના વિકાસને રૂંધી નાખે છે. માબાપ વચ્ચેના રોહમય જીવનથી બાળકો માટે તંદુરસ્ત વાતાવરણ ઊભું થાય છે અને જાણવિકાસને એથી સુંદર પોષણ

મળે છે. પણ મૃદકલેશ અને કઠિન્યાકંકાસની જાલમગજ ઉપર ખૂબી અસર થાય છે. જાળકેની લાગણીઓ આવા જનાવોથી ઉત્કેશાય છે અને આ લાગણીઓને બહાર માર્ગ ન મળવાથી તેના માનસિક સ્વાસ્થ્યને હાનિકર આઘાત થાય છે. પરિણામે સમાજ પ્રત્યે ધૃણાની નજરે જોવાની અને એકલવાયા રહેવાની એને ટેવ પડે છે.

આ પરિસ્થિતિને કારણે કેટલાક તો એમ માનતા થયા છે કે કલેશના વાતાવરણ વચ્ચે જાળકને ઉછેરવા કરતાં એને મા કે જાપ કેાઈ એકના કપ્પળમાં સોંપવામાં આવે તો ધંધામાં જાળકેની હાલત સુધરી જાય. જાને અનિદ્રો તો છે, પણ બેમાંથી એણું અનિદ્ર સ્વીકારવું એમ આ લોકોનું માનવું હશે. મૃદજીવનના વિચ્છેદથી રોજનું તમ વાતાવરણ દૂર થવાથી જાળકને કદાચ થોડીક રાહત મળે, પણ એથી એના પ્રશ્નો અંત આવતો નથી.

મૃદત્વાગથી કે છૂટાછેડાથી જાળક માજાપ વચ્ચેની રોજની અચકામણમાંથી રાહત મેળવે છે, પણ માજાપોની લાગવમ અને માવજત તે ગુમાવે છે.

માજાપની બેવડી લાગવમ જાળકના વિકાસ માટે જરૂરી છે. કુટુંબ સાથે તેના સંસ્પર્શના દિવસો માજાપના જીવન સાથે વણાયેલા હોય છે. આ ઉપરાંત આર્થિક સલામતીનો અભાવ પણ એના ધડતર ઉપર અસર કરી જાય છે. જાળકેની ગુનાંજોરવૃત્તિનાં કારણોત્તે જારીક અભ્યાસ કરતાં જણાયું છે કે મૃદજીવન સાથે તેની ગુનાંજોરવૃત્તિને માટે સંબંધ હોય છે. ઉપરાંત જન મૃદજીવનની અનૈતિક અસરો નીચે તેનું જાલમગજ લિંસાય છે. માતાની આમદાની જો પૂરતી ન હોય તો જાલવાવરથામાં જ તેને કામ કરવાની ફરજ પડે છે અને આમ જાલ-મજૂરીના અનેક હાવતો તે જોગ જાને છે. લગ્નજીવન અને કૌટુંબિક જીવન વિષેના એના ખ્યાલો વિકૃત જાને છે.

કેટલાક પ્રકારનાં લગ્નજીવનો માટે છૂટાછેડાનો માર્ગ આશીર્વાદ રૂપ હશે, પણ રોજની સાંકળે એકપ્રીત સાથે જરૂડાઓમાં માનવોને છૂટાં પડતી વખતે અનેક વાતનાઓ વેકવી પડે છે. આમ દુઃખદ લગ્નજીવનો એ અધૂરો ઉકેલ છે. છૂટાછેડાથી એક જાતની માનસિક જિભારી આવે છે અને એની અસરથી મુક્ત થતાં વર્ષો લાગે છે. છૂટી પડનાર વ્યક્તિઓની શક્તિ અને હામ હણાઈ જાય છે. વ્યક્તિત્વ ખીલવાને જાહેસે એ જીર્મિઓના બોળ નીચે લાગી જાય છે.

આમ છતાં ચોક્કસ સંજોગોમાં છૂટાછેડાની છૂટ રહેવી જોઈએ, અને લગ્નજીવનના કલેશોને મૂળથી જ હામવા માટે નવા માર્ગો યોગ્યતા ધરે.

(‘જ્યોતિર્ધર’, તા. ૨૮:૧૨:૪૦)

જે. એમ. કુમારસ્વા

ગામડામાં વસતી પ્રજા સામાન્યરીતે પ્રામાણિક હોય છે, છતાં આ દોષ શા માટે આટલો સાર્વજનિક જન્યો છે, તે વિચારવા જેવું છે. વિદેશી રાજ્યવ્યવસ્થાને લીધે લોકો આવી સાર્વજનિક ગિલ્લતોને સરકારી માનવા લાગ્યા, અને આવી જમીનનાં દળાણ કરવામાં નીતિનો ભંગ થાય છે તે ખ્યાલમાં રહ્યું જ નહિ. સમૂહભાવના કમે કમે નાશ થવાનું જ આ સીકું પરિણામ છે. આવી સાર્વજનિક જમીનનો ઉપયોગ કરવાનો બધાનો દક્ષ છે, અને તેથી તે બધાની માલકીની છે એ વાત લોકો ભૂલી ગયા હાથે છે. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ દળાણ કરે છે ત્યારે તે સમૂહહિતની વાત ભૂલી જાય છે, પણ જ્યારે બધીય વ્યક્તિ આનાં દળાણો કરે ત્યારે સહુની સાથે દરેક દળાણ કરનારને પણ દરકત વેકવી પડવાની જ. સમૂહહિત તરફની બેદરકારીને લીધે જ આજે ગામડાંના લોકોને રસ્તાઓનાં અને ખીજાં દળાણોથી થતી હારે દરકત બોગવતા આપણે જોઈએ છીએ. આ દળાણો આટલા મોટા પાયા ઉપર થવાનું જોઈએ દારણ સરકારની આ બાજત તરફની ઉદાસીનતા પણ છે. આ કામની ફરજ સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉપર મૂકવામાં આવેલી છે. દરેક તાલુકામાં બેથી ત્રણ સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટરો હોય છે. તેમનાં કામે એટલાં હારે હોય છે કે આ દળાણ જોવાની ને તે તમામ કદાવવાની ફરજ તેઓ બદા કરી શકતા નથી. આ બાજતમાં મારો થોડો અંગત અનુભવ જાણવા જેવો છે. લગભગ ત્રીસ વર્ષ ઉપરની વાત છે. હું ભરૂચ જિલ્લામાં સ. ઇન્સ્પેક્ટરના કામ ઉપર હતો. સર્કલ ઇન્સ્પેક્ટરને દર વર્ષે દરેક ગામના છુલની તપાસણી કરવી પડે છે. આ તપાસણી વખતે દરેક ગામ તરફથી સ. ઇન્સ્પેક્ટરને પંદરથી વીસ રૂપિયાની જક્સિસ આપવામાં આવતી હતી. મને પણ એવી જક્સિસ ધરવામાં આવી હતી. મેં પૂછ્યું કે આવી જક્સિસ તમે શા માટે આપો છો? લોકોએ જવાબ આપ્યો કે સ. ઇન્સ્પેક્ટર અમારાં દળાણો કદાવે નહિ અને અમાને દંડ વગેરે ભરવું પડે નહિ તે માટે આ રકમ આપવાનો રિવાજ અમે કાઢ્યો છે. એક અનિષ્ટમાંથી ખીજાં કેટલાં અનિષ્ટો ઊભાં થાય છે તે આ ઉપરથી માલુમ પડે છે. દળાણ કરનારને હમેશાં પટેલ, તલાટી અને ખીજા સરકારી નોકરોની જીક રહ્યા કરે છે અને તેમનાથી દળાણું પણ પડે છે. આ રિયતિમાંથી દરેક ખેડૂતે સ્વેચ્છાથી મુક્ત થઈ જવું જોઈએ. દળાણુ એ એક જાતની ચોરી છે. અને સામાન્ય ચોરીમાં જે ગુનો રહેલો હોય છે તેના કરતાં આવી સરકારી અગર સાર્વજનિક જમીનના દળાણુની ચોરીમાં વધારે ગુનો રહેલો છે. દારણ કે જાનગી મિલકતની રખેવાણી તેનો માલિક કરે છે, પણ આવી સરકારી અને સાર્વજનિક મિલકતનો માલિક તેની રખેવાણી

કરવાને પણ હાજર હોતો નથી. આપણે અહીં વિદેશી રાજતંત્ર હોવાથી પ્રજા અને સરકાર જુદાં છે એવી માન્યતા થઈ ગઈ છે અને સરકારી મિલકતની ચોરી કરવી એ જાણે ગુનો ન હોય એવી માન્યતા ચાલે છે. જ્યાં પ્રજાનું પોતાનું જ રાજ્ય હોય છે ત્યાં આવી માન્યતા ઊભી થતી નથી. અને સરકારી મિલકત એટલે કાંઈ બીજાની મિલકત એવી ભાવનાનો નાશ થાય છે. વિદેશી સરકાર હોય ત્યાં પણ આ જાતની ચોરીનો દોષ એછો થતો નથી. આ બધી જમીનો સરકારી અગર સાર્વજનિક હોય, તોપણ તે બધાના સામાન્ય ઉપયોગ માટે રાજવાર્ગા આવી છે એ આપણે સમજવું જોઈએ. કાંઈ કુટુંબનો છેકરો પોતાના બાપના પૈસાની ચોરી કરે તેવી જ ચોરી સાર્વજનિક જમીનોના દળાણમાં રહે છે. સાર્વજનિક જમીનો બધાની માલિકાની છે અને તે બધાના સામાન્ય ઉપયોગની હોય છે. એથી જમીનનું દળાણ કરવું તે ચોરી છે એટલું જ નહિ, પણ તે સમાજ પ્રત્યેનો દ્રોહ છે. આપણાં ગામડાંના સીધા, સાદા અને આમાણિક જીવન ઉપર આ એક કાળો ડાઘ છે અને તે દૂર કરવાની આપણા બધાની ફરજ છે. સંભવ છે કે ઘણા દળાણ કરનારાઓને આ કૃત્યના દોષનો ઊંડો ખ્યાલ ન હોય, પણ આ લેખ વાંચ્યા પછી જાણ્યે અજાણ્યે સરકારી અગર સાર્વજનિક જમીનનાં યાંત્રણાં દળાણો સ્વેચ્છાથી કાઢી નાખવા દરેક જિલ્લાની ગામજનતા દરેક કૌશલ્ય કરશે એવી આશા આ આત્મશુદ્ધિના જગાનામાં વધારે પડતી નહિ ગણાય. આપણી સરકારને હું નમ્ર વિનંતિ કરું: આ પ્રશ્ન પ્રત્યેની ચાલતી આવેલી ઉદાસીનતા દૂર કરી, દરેક જિલ્લા માટે ગામસુધારણા માટેની સ્વાશ્રયની યોજનાને મદદરૂપે ખાસ કરીને દળાણો કઢાવવા માટે, વધારાના સર્વેયરો નીમવા જોઈએ. આવી રીતે એક જાજુથી લોકમત જાગ્રત કરીને સ્વેચ્છાથી લોકો દળાણો કાઢે અને શિથિલ નીતિવાળા દળાણ કરનારાઓ પાસે સરકારી તંત્ર મારફતે દળાણ કઢાવવાની સરકાર તરફથી ઝોઠવણ કરવામાં આવે તો થોડા વખતમાં ગામડાંનું એક મોટું અનિષ્ટ નાશ પામે. આ પછી સરકારે ભવિષ્યમાં દળાણ થવા ન પામે તે માટે યોગ્ય ઝોઠવણ કરવી જોઈએ. ગયે વર્ષે ગામસુધારણાની યોજનાને અંગે અનેક ગામના અનેક લોકોએ આવાં દળાણો સ્વેચ્છાથી ઝપાટાખંધ કાઢી નાખ્યાં હતાં તે માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે સરકાર દળાણ કઢાવે અને દંડે તે કરતાં, જાકી રહેલાં દળાણો લોકો પોતે જ સ્વેચ્છાથી કાઢીને પોતાના જગાનાજૂના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે.

લગ્ન કે યજ્ઞ

હાલમાં આપણા સમાજના લગ્નજીવનમાં પણ કેટલે અંગે સડો છે એમાં તું ડાકીઉં કરવા માયું છું. આ ત્રિષે પહેલાં કેટલાય લેખો લખાઈ ગયા હશે, છતાં આ જમાની કાંઈ પણ અમર યજ્ઞ ન હોય તેમ આવાં ખોટાં લખો તો ચતાં જ રહે છે.

હાલમાં યાય છે એ લગ્ન કે યજ્ઞ? પ્રથમ પ્રશ્ન આ ચતાં જ ગને મારા દિલમાં ધતી મૂંગામણ મેં વ્યક્ત કરવા નિશ્ચય કર્યો. લગ્ન યાય છે તે કેટલે અંગે સુખી ગને છે, કેટલે અંગે તેમાં પવિત્રતા હોય છે, કે છેવટે તે લગ્નની પાછળ કાંઈક છૂપો ગર્ભિત આશયજ્ઞ હોય છે, એવું જરા સ્થન કર્યા પછી જ એ લગ્નજીવનમાં ડાકીઉં કરવું થતે.

આપણા સમાજમાં લગ્નો યાય છે, પણ તેમાં હોય છે કેટલાંક કળેડાં, કન્યાવિક્રયો કે પછી આસુરી લગ્નો. માન્ધર્વ લગ્નો પણ યાય છે, પણ જાહુ જ મોડાં. છતાં પણ તે સુખી યાય છે કે નહિ તે તો એક બીજા ઉપર આધાર રાખે છે.

વધનાં ખોટાં લગ્નો એટલે કળેડાં, પછી કન્યા મોટી હોય કે વર પણ ઉમરે જાહુ જ મોટા હોય, છતાં પણ વર મોટા હોઈ તો ચલાવી લેવાય છે. આનું કારણ સમાજનું નથી. છતાં જોવા જઈએ તો માલમ પડશે કે લગ્નોની પાછળ આશય તો ગમે તેમ કરી એકઠું ગોડવી દેવાનો જ હોય છે. આ લગ્નો પરિણમે છે તેમની નાદુરસ્ત તબિયત કરવામાં, અથવા તો ધણી વેળાએ છૂટાછેડા જોવી રિયતિ યાય છે. પચાસ વર્ષના પુરુષ સાથે જાલિકા સમાન ખેલ કરતો સ્ત્રીઓ પણ આપણા સમાજમાં હોય છે. છતાં પણ આવાં લગ્નો ધણી વેળાએ ખૂન ધામધૂમથી કરવામાં આવે છે. આવાં લગ્નો સ્વીકારાય તો આપણો સમાજ જરૂર અધોગતિને આરે આવીને ઊભો રહે, અને તેમાંથી છૂટવાને કાંઈ માર્ગે પણ ન છૂટી શકે.

કળેડાંનું કારણ વિકલ પણ હોઈ શકે. પુત્રને કે પુત્રીને તેમનું દિલ જોયા સિવાય પરણાવવાં, અને તે પણ થોડા પૈસાને લોભે, એ તેમના અંગત જીવનને ખૂબ હાનિકર્તા છે; છતાં આવાં લગ્નો કરાવે છે તેમનાં માતૃપિતા. અટકાવવાને જદલે હિતજન આપનાર તો તે જ હોય છે. આ બોલે નિર્વાહના બોળ કરતાં તે યુગલને માટે પરસ્પર લાખ દરજ્જે વધારે છે.

આસુરી લગ્નો પણ ક્યાંક ક્યાંક યાય છે, જેમાં પુત્રની કે પુત્રીની ના હોવા છતાં પણ પિતાની કદામરજીથી જીવન જગાતકારે બીજને સોંપવું પડે છે.

આ લગ્નમાં નથી હોતો બાવ કે અણુય. પછી બલે એને લગ્નના રૂપમાં ફેરવી દેવાય. છતાં તેમાં લગ્નની જરાય ગંધ નથી.

આ લગ્નવેદિ ઉપર લાખો પાળક-પાળાઓ હોમાયાં, અને હજુ પણ હોમાય છે. શારદા એકંટ અગલમાં આવ્યો, છતાં પણ આવાં લગ્નોને તો કાંઈ પણ કાયદો લાગુ પડતો નથી!

આવાં લગ્નો કેમ અટકી શકે તેના પણ હું એક મજાનો દાખલો ટાંકીશ. મારા મિત્રનો વિવાહ થઈ ગયેલો, પણ તેની અજાણમાંજ. છતાં, તેણે માન્ય રાખેલો. પિતા-પુત્રને તકરાર તો થઈ હતી, છતાં પણ પિતાની આમન્યા સાચવવા તેણે વિવાહ કબુલ રાખ્યો હતો. આ કબુલ રાખતી વેળાએ તેણે કાલ લીધેલો કે મારી મરજી સિવાય મને પરણાવવો નહિ, અને પિતાએ તે સ્વીકારેલો. આ વર્ષે લગ્ન કરવા ન્યારે તેની સાસરીથી માણસો આવ્યા, ત્યારે તેના પિતાની હા છતાં પણ તેણે ચોકખી ના પાડી. કારણ કે તેણે તે છોકરીનું દર્શન પણ કર્યું ન હતું. ગદુ પ્રયત્ન કર્યા છતાંયે મારો મિત્ર અણનમ રહ્યો, અને છેવટે તેના પિતાએ, તારા કલા પ્રમાણે લગ્ન કરીશ, વગેરે કહી લગ્ન મોકુફ રાખ્યું. આમાં કદાચ છોકરી ખરાબ હોત તો મારા મિત્રને પરાણે જીવન ગાળવું પડત.

આજથી આ લગ્નવેદિ ઉપર પગ મૂકતાં છોકરા તેમજ છોકરીઓએ વિચાર કરવો જોઈએ. કારણ કે એ વેદિ ઉપર આવતા પહેલાં તે સળગેલી છે કે નહિ તે જોવું જોઈએ. અને સળગેલી હોય તો તે હોલવવાની તેમનામાં શક્તિ હોય તો જ કેક કસવા જોઈએ.

કદાચ આ વિચારો કાંઈ હકેલા સુવકના વિચારો સમાન લાગશે, છતાં જમાનાને અનુસરીનેજ આનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ ઓગણીસમી સદી નથી. સદી ગદલાવાની સાથે પુરાણા વિચારોનો પણ નાશ થવો જોઈએ. આ ફેરફાર જરૂરી છે. મહેલા માર્ગ ઉપર ચાલવા કરતાં સીધો ચીલો જોણી કાઢી તેના ઉપર ચાલીએ તો દુઃખ ઓછું પડે. આ ચીલો જોણી કાઢવાની તેમજ તે ચીલે ચાલવાની મરદાનગી જોઈએ. અને એ મરદાનગી એક બીજાનું જોઈનેજ શિખાય.

આથી વધારે લખવું હોત તો લખી શકત, છતાં પણ આ વિષે ફેટલાયે લેખો પ્રકટ થાય છે અને તેના ઉપર ફેટલી ચે ટીકાઓ થાય છે, એ સમજ વધુ નહિ લખતાં આ જળતી વેદિને જલાંજલિ આપું છું.

લગ્ન એક સમસ્યા

આજકાલ લગ્ન એ જીવનનો મહત્વનો પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે. આધુનિક જગાનામાં કેટલાયે પ્રકારોથી લગ્નો થાય છે. આ પ્રકારો સાથે આપણે બહુ નિરજાત નથી. આપણે તો આપણી જ્ઞાતિમાં લગ્નો કેવી રીતે થાય છે અને પરિણામ શું આવે છે તે જોવું વધારે મહત્વનું છે.

સાંભળવા અને જાણવા મળે છે કે અમુક જાણ પોતાની પત્નીને તોડતા નથી. આટલી જ વાત જાણ્યાથી જાણે સમાજને પૂરતો સંતોષ થતો હોય તેમ નેઓ પોતાની સ્ત્રીને ન તોડનાર ઉપર જુદી જુદી જાતના અનિષ્ટ મંબોધનોનો વરસાદ વરસાવે છે. કાંઈ પણ મનુષ્ય તેનું ખરું દાર્દ તપાસવાનું ઉચિત જોતો નથી. દાર્દ ન તપાસવાનું કારણ તેમની ટૂંકી દષ્ટિ અને ભુદ્ધિ, એમ જ કહેવું ઘટે. તેના ઉપર ટીકા કરનાર હજારો નીકળી આવશે, પરંતુ ખરી વસ્તુ-સ્થિતિ શી છે તે તપાસી ન્યાય આપવાનું કાંઈ જાનમાં લેવું નથી.

આપણી જ્ઞાતિમાં ધણી વળસે બને છે તેમ લગ્નો એમગજમાં થઈ હોય છે. લગ્ન શું એ જ ન સમજતાં હોય તો તેનું મહત્વ તો ક્યાંથી જ સમજી શકે? પછી જ્યારે સ્નેહ અને શ્રમપત્યસદચારની ભાવના પરજીનારને સમજાય ત્યારે પોતાની સાથે લગ્ન કરનાર પાત્રને જોઈ તિરસ્કાર આવે. તે તેને જીવનનો સાચો સાથી ન હાજો, પ્રયત્નથી પણ તે સાચો સાથી નહિ થાય એવી તેને ખાતરી થાય ત્યારે પરિણામ જુદું જ આવે એ વાત સર્વવિદિત છે. આ રીતે માનસિક કળેકું થાય અને જીવન જીવવા યોગ્ય ન રહે. આ પ્રમાણે તેને પોતાનું જીવન વેડકાઈ જતું હાજો ત્યારે જ તે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીને ન તેડે અને પસંદગીના બીજા લગ્ન તરફ વળે. શું આ વિચારવા જેવું નથી?

કાંઈ એમ પ્રશ્ન કરશે કે પુરુષને પત્ની હયાત છતાં બીજી પરજીવાની છૂટ, તો સ્ત્રીનું શું?

આ પ્રશ્નના જવાબમાં એ જ કે આવી સ્ત્રીએ પોતાના વિચારને મળતો સાથી શોધી લેવો અને પોતાનું જીવન કૃતકૃત્ય કરવું. કેટલાક આજરૂ જવાને બધે આમ ન કરી શકે તેમ હોય તો તેમને માટે એક રસ્તો એ જ કે આવી ત્યાજ્યોલી પુત્રીઓનાં માથાપો તેમને જિંદગી સુધી પાળે. આમ કરવાથી એ ઝોકરીનાં માથાપને પણ ખ્યાલ આવે કે આપણે નાનપણમાં ઝોકરીને ગમે તેમ પરજીવી દીધી તેનું પરિણામ બહુ ભયંકર આવ્યું. આમાં માથાપો પોતે જ પોતાની બૂલને માટે જવાબદાર છે. આવા ભયંકર પરિણામથી જાચવાનો

એક રસ્તો એ જ કે તેમણે પોતાની છોકરીને જોષ્ઠતા પ્રમાણમાં સંસ્કાર મળે તેમ કરવું. આપણે બધા બાળીએ છીએ કે આવા સંસ્કાર કેળવણી દ્વારા મળે. આ રીતે છોકરી તેના પતિને યોગ્ય થાય એટલી તેને જોષ્ઠામાં જોષ્ઠી કેળવણી આપવી જ જોઈએ. વધુ પ્રમાણમાં જોયો કેળવણી આપી શકવા શક્તિમાન હોય તેમણે તેમ પણ કરવું. છોકરીને ધન આપશે તો તે ચોરાઈ જવા સંભવ પણ ખરો, જ્યારે વિદ્યારૂપી ધન આપશે તો તે ચોરાવાનો ભય નથી. તેથી ઊલટું જોમ તે વિદ્યાધન બ્યવહારકુશળ થવામાં વપરાશે તેમ વધશે.

ધણા એમ માને છે કે આપણી જ્ઞાતિમાં દરે કન્યાઓને કેળવણી અપાય છે. પરંતુ આ વસ્તુ માત્ર બોલવાથી કે સાંભળવાથી સાચી થતી નથી, પણ તે વિષયમાં ઊંડે ઊતરી નિરીક્ષણ કરવાથી જ સત્ય સમજાય છે. ખરી રીતે જોષ્ઠએ તો આપણી જ્ઞાતિમાં સ્ત્રીકેળવણીનો એક ટકો પણ નથી. આ આપણી નિરક્ષરતા, નિર્જાનતા અને અસંસ્કારિતા બતાવી આપે છે.

જોયો પોતે પરણ્યાં ન હોય, પરંતુ જેમને પરણ્યાવી દેવામાં આવ્યાં હોય અને જે વ્યક્તિઓનું જોડું એવી રીતે જોડી દેવામાં આવ્યું હોય કે જેમાં પુરુષ ઊંચી સંસ્કૃતિ પામેલો હોય, પણ સ્ત્રીને ક, ખ, ગ એટલે શું તેની પણ ખબર ન હોય, તો આ મંજોગોમાં પતિએ પોતાના જીવનને ગમે તેમ વેડફી મારવું?

લગ્નજીવન કેવળ વંશવૃદ્ધિ કરવાનો કે વાંઢાપણું ટાળવાનો જ પ્રયોગ ગણાતો નથી. દંપતીજીવન સાદાઈથી અને સરળતાથી જિવાવું જોઈએ. તેમાં એકબીજા પ્રત્યે પૂર્ણ વિશ્વાસ અને અગાધ પ્રેમ હોવો જોઈએ. જીવન કમ્પ રીતે સારું જીવી શકાય એ પ્રશ્નનો વિચાર અને એ સરખે હિસ્સે અને ન્યાયે કરવાનો રહે છે. તેમાં એક પાત્ર વધારે તીવ્ર બુદ્ધિ વાળું હોય અને બીજું મંદ બુદ્ધિ વાળું હોય તો પરિણામે જીવન અકારું જને. આટલા જ માટે લગ્ન એ વ્યક્તિગત પ્રશ્ન રહેવો જોઈએ. તેમાં સમાજે આડબીલી રૂપ થવું ન જોઈએ.

ધણા એમ પણ કહેવાને તૈયાર થશે કે પતિએ, પોતાની સ્ત્રી નિરક્ષર હોય તો, તેને બાળ્યાવવી જોઈએ અને કેળવવી જોઈએ. જો આપણે આપણી એક કહેવતને આ વખતે યાદ કરીશું તો આનો ઉકેલ જટ શોધી શકીશું: 'કુમળું ઝાડ વળે, તેટલું પાકટ વળતું નથી.' શિક્ષિત વર્ગમાં એમ જોવામાં આવ્યું છે કે તેમની સ્ત્રીઓ અનેક પ્રવર્તનો કરવા છતાં પણ સુધરવાનું પસંદ કરતી નથી. આવા મંજોગોમાં જે કોઈ બીજી પત્ની કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો સુધારકો તેના ઉપર શા માટે તૂટી પડે છે?

દરેક જીવન પોતાનું છે અને તે કેવી રીતે જીવવું એ પોતે જ નક્કી

કરવું જોઈએ. કોઈ મોલદાનથી યજ્ઞને જીતવું લગ્ન ન કરે. પરંતુ તરતે સાંસારિક સગવડો આપીને પોતાના અકારણ વેડફાઈ જતા જીવનને અટકાવવા સુધાર જીવનસાથી શોધી લેઈ લગ્ન કરે તો તેમાં કોઈ તરફથી અટકાયત ન થવી જોઈએ.

એવા પશુ દાખલા મળી આવે છે કે અશિક્ષિત હોવાને કારણે ત્યજ્યએલી સ્ત્રીઓને તેમનાં માળાપો અનુકૂળ સંસ્કારોમાં મોકલે છે, જ્યાં તેઓ પોતાનો માનસિક વિકાસ સાધી શકે. આ રીતે તેઓ પોતાના પગ ઉપર ઊભા રહેવાનું શીખી લે છે. પછી તેઓ નર્સ તરીકે અથવા શિક્ષિકા તરીકે કામ કરી પોતાની આજીવિકા ચલાવે. આ રીતે તેઓ પોતાનો જીવનવિકાસ સાધે છે. આવા વર્ગ પ્રત્યે મારી એવી દલીલ છે કે શા માટે તેમનાં માળાપો, ત્યજ્ય પછી જ પોતાની છોકરીને આ પ્રમાણે જીવનવિકાસ સાધવાનું પગલું લેવાય છે? જો તેઓ પહેલેથી જ તેનામાં આવા સંસ્કાર રેડવાની સહાનુ-ભૂતિ બતાવતાં હોય તો કેવું સાફ! તેના પતિને યોગ્ય થવા સંસ્કારો આપ્યા પછી જ કન્યાનો સંજય કોઈ સુશિક્ષિત વ્યક્તિ સાથે કરતા હોય તો શું ખોટું? આમ કરવાથી કન્યા તેના પતિને કેટલી બધી ઉપયોગી થઈ પડે છે તે સગવળવું પડે તેમ નથી. આથી તે પોતાના પતિને સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી, એ સૂત્રને અનુકૂળ વર્તવા પ્રેરાય છે. આ પ્રમાણે જો આપણા સમાજમાં યજ્ઞ હોય તો પોતાની પુત્રી ત્યજ્યવાનો અગર તો તેની દયાલિમાં તેના પતિને ખીનું લગ્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનો સંભવે?

ધણાને જોમ બોલતા માંભળ્યા છે કે છોકરીને ક્યાં નોકરી કરવા જવું છે કે ભણાવવી પડે? આવું માનનાર વર્ગને મારો એ જવાબ છે, કે ધારો કે કન્યા નોકરી મેળવવા યોગ્ય થાય એટલું ભણી હોય, અને પરપણા પછી તે નોકરી કરતી હોય તો તેમાં શી આગર જાય છે એ જરા સમજવશો? ખરી રીતે જોઈએ તો આ રીતે કન્યા પોતાના પતિને ભાગ્યપ ન જાગતાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. એથી આગળ જઈને કહું તો આજ સુશિક્ષિત જોડાંનાં સંતાન પણ સંસ્કારી યાય છે. આપણી કહેવત પણ છે કે ‘એક સારી માતા સો શિક્ષકાની મરજ સારે છે.’ આ ક્યારે જાને? જ્યારે માતા સંસ્કારી હોય ત્યારે જ. આપણા સમાજમાં આ વૃત્તિ ક્યારે જન્મશે તે તો કહી શકાય નહિ, પણ જોમ અને તેમ વહેલી જન્મે એવી આશા તો જરૂર રાખી શકીએ.

વાચકવર્ગ આ લેખને સાચો ન્યાય આપશે એવી આશા સાથે વિરમું છું.

અમદાવાદ.

રમણલાલ નાથાભાઈ અમીન

ચર્ચાપત્ર

૪. સપૂત કે કપૂત?

ગયા અંકમાં ‘સપૂત કે કપૂત?’ વિષે ચર્ચાપત્ર લખવામાં ભાઈ મોતીભાઈ ભાઈ રાવજીભાઈનું લખાણ અવળું સમજી એકા છે.

આ રહ્યા ભાઈ રાવજીભાઈના શબ્દો (માગશર, પૃ. ૭૬): “હને પોતાના જાપના કૂવામાં ડૂબી મરવાનો શોખ થયો છે. એમની કાયરતાની હદ નથી. એ કહે છે: ‘મારા જાપદાદા જે કરતા આવ્યા તે વિરુદ્ધ ખીજે દીકરી આપતી એ મારી દિગતની વાત નથી. એટલે ખીજું શું થાય?’”

એટલે ભાઈ રાવજીભાઈ ઉપરનાજ માનસવાળા હને નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે (માગશર પૃ. ૮૦):

“એમને પૂછું? ‘તમારા જાપ ચાર મજા ચારનો ભારો એક હાથે વાળી લેતા, જોડા મળે તો પહેરે, ન મળે તો ચાલે, પંદર ગાંઠની મજલ સહેજમાં ચાલી નાખે, એમને કોટ ખમીશનોય શોખ ન હતો, એમના જમાનામાં કન્યા જોઈને પરણવાનો રિવાજ નહોતો. દરે તમે તમારી સ્થિતિ એમની સાથે જરા મરખાવી જોશો તો તમને સમજાશે કે એમને ચીલે ચાલનારા (?) તમે સપૂત છો કે કપૂત?’”

ભાઈ રાવજીભાઈને ખાતરી છે કે આ જમાનામાં રહેનાર ઉપરની વસ્તુ અર્વાંગ રીતે પાણી શકે નહિ. એટલે હ માનસવાળાને કહે છે ‘જાપદાદા જે કરતા આવ્યા તે વિરુદ્ધ’ આમાં કેમ ચર્ચ રાક્યા? જેમ હેડનું પાણી પીવાથી — જો વટલાવાતું હોય તો એક વખત કે વધારે વખત પીનાર — મરખાજ વટલાય છે, તેમ જો જાપદાદાની વિરુદ્ધ જવામાં કપૂત ચર્ચ જવાનું માનતા હો, તો તમે ભલેને ખીજા જાગતમાં વિરુદ્ધ ન જાઓ, પણ ઉપરની જાગતમાં વિરુદ્ધ જઈ કપૂત બની જ ગયા છો.

અને છતાં તમે સપૂત જ રહ્યા છો એમ ચાની જવાબ આપતા હો કે ‘એ તો જમાના પ્રમાણે પહેરવેશ — કન્યા જોવી કરવી — વગેરે બદલાવું પડે,’ તો પછી ખીજા કુરુદિઓનો નાશ કરવામાં જમાનાને કેમ માનતા નથી તે જાપદાદાની વિરુદ્ધ ન જવાની દલીલ શા માટે કરો છો? એટલે એનો અર્થ તમે પોતાની કાયરતાથી જૂનો ચીલો છોડવા તૈયાર નથી, અને નાહકતા જાપદાદાને આગળ દાસ ગતાવે છે.

એટલે પૃ. ૮૦ ઉપરનો પ્રશ્ન ભાઈ રાવજીભાઈએ હ માનસવાળાની ‘મારા જાપદાદા જે કરતા આવ્યા તે વિરુદ્ધ’ની દલીલ તોડી નાખવા માટે જ

કર્ચો છે, નહિ કે બાઈ મોતીબાઈએ મારી લીધું તેમ—ચાર. ગણ ચારનો બારો એક હાથે ન વાળી લેનાર, ગાંડા પહેરનાર, પંદર ગાંડીની ગજલ ન કાપનાર, કાટ ખમીશના શોખીન, તેમજ કન્યા જોનાર—એમને એકસાગટા કપૂત બનાવી દેવા માટે.

નેદ્રા, તા. પાદરા

ઈશ્વર પેટલીકર

—*—

જાણવાએગ

૩. રૂપીઆ પચાસ પચાસનાં બે ઇનામો

કોલેજોનાં વિદ્યાર્થીઓને અને વિદ્યાર્થીનીઓને જાહેર નિમંત્રણ

‘કાયદાની દૃષ્ટિએ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ’

૨૫. કરસનદાસ મૂળજી રંગારક ફાંડની યોજના મુજબ, તમામ ગુજરાતી બોલતાં, કોલેજોનાં વિદ્યાર્થીઓને અને વિદ્યાર્થીનીઓને શ્રી. ફાર્ગસ ગુજરાતી સભા—મુખ્ય તરફથી જાહેર નિમંત્રણ કરવામાં આવે છે, કે તેમણે ગુજરાતી બાષામાં ‘કાયદાની દૃષ્ટિએ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ,’ એ વિષય ઉપર એક નિબંધ ૩૦થી ૩૫ ફૂટસકેપ કાગળના કદનો, તા. ૧૯:૬:૪૧ ને વાર ગુરુ સુધીમાં નીચેના સરનામે સીલગંધ પરખીડવામાં રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટથી, જે કોલેજમાં અને જે વર્ગમાં પોતે બજતા હોય તેની વિગત અને પોતાનાં સરનામાં સાથે, મોકલવો.

વિદ્યાર્થીઓના એવી રીતના આવેલા નિબંધોમાંથી જેનો નિબંધ શ્રી. ફા. ગુ. સભાએ નીમેલી ત્રણ જણની કમિટી પસંદ કરશે તેને રૂ. ૫૦ સુધીનું એક, તેમ વિદ્યાર્થીનીઓના નિબંધોમાંથી એજ રીતિએ જેનો નિબંધ પસંદ થશે તેને રૂ. ૫૦ સુધીનું એક, એમ બે ઇનામો આપવામાં આવશે; અને એ બે નિબંધોમાંથી જેનો નિબંધ વધુ પસંદ કરવા યોગ્ય હશે તેનો નિબંધ તા. ૨૫:૭:૪૧ ને વાર ગુરુની જાહેર સભામાં વાંચવામાં આવશે. પસંદ થએલા નિબંધો પ્રકટ કરવાનો માલિકી હક્ક શ્રી. ફા. ગુ. સભાનો રહેશે. વિશેષ જરૂરી વિગત માટે સભાના સદાચક મંત્રી સાથે નીચેના સરનામે પત્રવ્યવહાર કરો.

નોંધ: આ દરિફાઈ, ગુજરાતી બોલતી, સવળાયે કામો માટે ખુલ્લી છે.

૩૬૫, શ્રી ફાર્ગસ ગુજરાતી } અખ્યાલાલ છુલાખીરામ જાની,
સભાગાર, વિદ્યલબાઈ રોડ, } સદાચક મંત્રી, શ્રી ફા. ગુ. સભા, મુખ્ય
કોમ્પેસ લેઈન, મુંબઈ નં. ૪ } તા. ૫:૧:૪૧, વાર રવિ

૪. હરિજન ફાળો.

ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘને માટે ઇ. સ. ૧૯૪૦-૧૯૪૧ના વર્ષના ફાળામાં મદદ કરવા હું સૌ જાણબેગને વિનંતિ કરું છું.

સંઘનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. છવીસ હજાર છે. સંઘ તરફથી હરિજન વિદ્યાર્થીઓ માટે છ છાત્રાલયો ચાલે છે, ૧૪ શાળાઓ ચાલે છે, તેમજ આશરે ૧૫૦ વિદ્યાર્થીઓને શિષ્યવૃત્તિની અને પુસ્તકની મદદ આપવામાં આવે છે; સંકટસમયે હરિજનોને મદદ આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે; વળી પીવાના પાણીના નવા કૂવા કરાવવામાં આવે છે, તેમજ જૂનાને દુરસ્ત કરાવી આપવામાં આવે છે.

ગુજરાતનાં ગામડાંઓમાંથી હજુ અસ્પૃશ્યતા સમૂહમાંથી ગણ નથી. સેંકડો વર્ષોથી આ અન્યાય સહન કરતા હરિજનો તરફ હિંદુ સમાજે યોગ્યતા સદ્ભાવ અતાવીને તેમને ઊંચે આવવામાં મદદ કરવાની તેની ફરજ છે. સંઘને મળતી સરકારી અને અન્ય મિત્રોની મદદ જાદ ગણ્યતા, ચાલુ વર્ષે રૂ. દસ હજારની યોટ પૂરવાની રહે છે. ગુજરાતનાં જાણબેગો આ યોટ આ વર્ષે પૂરી કરી આપશે એવી મારી આજી છે.

નરહરિ દ્વા. પરીખ,

પ્રમુખ, ગુજરાત હરિજન સેવક મંઘ

અંત્યપરિચય

૧૫. ગીતાઓધઃ લેખક-ગાંધીજી; પૃષ્ઠ ૮+૧૨૭, મૂલ્ય દોઢ આને. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા એ હિંદુ ધર્મનો એક અન્નેક ગ્રંથ છે. ગાંધીજીને મન તો તે 'આધ્યાત્મિક દીવાદાંડી,' 'સદ્ગુરુ,' કિંતુ 'માતા' છે. આ 'આધ્યાત્મિક દીવાદાંડી' આપણને કેટલી જાંધી જરૂરની છે, તથા આપણને કેવે-કેવે પ્રસંગે, કેટલી કેટલી કામ આવી શકે તેમ છે, તે સંજોગમાં યોગ્યતા અનેક વર્ષોના જાતિઅનુભવ જાદ ગાંધીજી આપણને બજાવે છે કે: "હું તો મારી જાંધી મુશ્કેલીઓમાં ગીતામાતા પાસે દોડી જાઉં છું ને આજ લગી આત્માસન્ન મેળવી શક્યો છું" (ભૂમિકા, પૃષ્ઠ ૪).

"તે (ગીતા) આપણને સદ્ગુરુરૂપે છે, માતારૂપે છે, ને આપણે વિશ્વામ રાખવો ઘટે કે તેના જોગામાં માથું મૂકવાથી આપણે સહીસહામત રહીશું. ગીતાની પાસેથી આપણી જાંધી ધર્મની મૂલ્યો ઉકેલાવશું. આમ જ રાજ

ગીતાનું મનન કરશે તેને તેમાંથી રોજ નવો આનંદ મળશે, નવા અર્થો મળશે. એવી એક પણ ધર્મની ગૂંચવણ નથી કે જેનો ઉકેલ ગીતા ન કરી શકે” (પ્રારંભિક, પૃષ્ઠ ૭).

“કાંઈનો દેવ થયો, અધીરાઈ આવી, અકર્મણિયાપણું આવ્યું, અમુક કરવું કે ન કરવું એવું સંકટ આવી પડ્યું, —આવા બધા પ્રેક્ષોનો ઉકેલ શ્રદ્ધા હોય તો ને નિત્ય મનન હોય તો ગીતામાતાની પાસેથી મળી રહે” (પૃષ્ઠ ૩૭).

હવે આવા અતિ મદરવના દિંદુ ધર્મના અલોક અંધને શિષ્ટમાં શિષ્ટ તથા સરળમાં સરળ ભાષામાં રજૂ કરવું, સસ્તામાં સસ્તું, હમેશાં સાથે ફેરવી શકાય તેવું, નાનકડું પુસ્તક તે આ ગીતાગોષ્ઠ.

આ ગીતાગોષ્ઠમાં ગાંધીજીએ સોનાની સાથે સુગંધ મેળવવામાં કશીયે કચાશ રાખી નથી. ભાષાને શિષ્ટમાં શિષ્ટ છતાં સરળમાં સરળ જાનાવી દીધી છે. વળી જાહોશમાં જાહોશ વકીલની તર્કશક્તિ, અને ભારે અનુભવી તથા મહાવિચારવાન તત્ત્વજ્ઞાનીના ઊંડા તત્ત્વજ્ઞાન સાથે માયાળુમાં માયાળુ માતાની મમતાનો મધુર મેળ સાખ્યો છે. આથી આ નાનકડું પુસ્તક જોઈને સમજણ વાળાં જાણકારો તેમજ પરિપક્વ બુદ્ધિનાં મનુષ્યોને, જલ્દત્રુત વિદ્વાનને તેમજ ચિંતનશીલ તત્ત્વજ્ઞાનીને, ગગાર માગડિયાને તેમજ કુશાગ્રબુદ્ધિ વકીલને, એમ સૌ કોઈને ઉપયોગી થવા વિના રહેજ નહિ. ટૂંકામાં લેખક, વાચક, અણુધ, વિષુધ, સૌને તેમાંથી પોતાના ઉપયોગનું કંઈ ને કંઈ મળી રહેશે.

ગાંધીજીએ સરળમાં સરળ તથા શિષ્ટમાં શિષ્ટ ભાષામાં કઠિનમાં કઠિન વિચારોને રજૂ કરવાની જે અનુપમ કળા ખીલવી છે, તેની કેટલીક વાનગી આ નાનકડા પુસ્તકમાંથી અત્રે આપવામાં આવી છે:

“યસમય કૃત્વનકજાની પરાકાષ્ટા છે, ખરો રસજ તેમાં છે. કેમ કે તેમાંથી રસનાં નિત્ય નવાં ઝરણાં ફૂટે છે. માણસ તે પીતાં થાકતો નથી, ઝરણાં કદી સુકાતાં નથી. યસ જોગ્મરૂપ લાગે તે યસ નથી, ખૂચે તે ત્યાગ નથી. જોગને અંતે નાશ છે, ત્યાગને અંતે અમરતા છે. રસ સ્વતંત્ર વસ્તુ નથી, રસ આપણી વૃત્તિમાં રહ્યો છે. એકને નાટકના પડદામાં રસ આવશે, બીજાને આકાશમાં નિત્ય નવા પડદા ઊધડ્યા કરે છે તેમાં રસ આવે છે. એટલે રસ કેળવણીનો વિષય છે. જે રસરૂપે જયપણમાં કેળવાય, જે રસરૂપે પ્રજામાં કેળવાય, તે રસ ગણાય. એક પ્રજાને જે રસમય લાગે છે તે બીજાને રસહીન લાગે છે. એવા દાગલા આપણને મળી રહે તેમ છે” (પૃષ્ઠ ૪૬-૪૭).

“વળી સેવાકાર્યમાં વેડ ઉતારાયજ નહિ. . . . સેવામાં તો સોજે શય્યાગાર પૂરવાના હોય, પોતાની બધી કળા તેમાં દાવવવાની હોય” (પૃષ્ઠ ૪૮).

આમ જ્યારે એક જાનુએ મહાન વિષયને શિષ્ટ અને સરળ ભાષામાં રજૂ કરવાની અનુપમ કળા જોવામાં આવે છે ત્યારે બીજી જાનુએ કુશાગ્રબુદ્ધિ વકીલની ઝીણવટભરી તર્કશક્તિ અને મહાવિચારવાન તત્ત્વચિંતકનું તત્ત્વજ્ઞાન પણ નજરે પડ્યા વગર રહેતાં નથી. તેના અંકેકે દાખલો નીચે આપેલ છે :

“યદ્ય એટલે આ લોકમાં કે પરલોકમાં કંઈ પણ જદલો લીધા કે ઇચ્છ્યા સિવાય પરાર્થે કરેલું કંઈ પણ કર્મ. કર્મ કાલિક, માનસિક કે વાચિક હો. કર્મનો વિશાળમાં વિશાળ અર્થ લેવો. પર એટલે માત્ર મનુષ્યવર્ગ નહિ, પણ જીવમાત્ર. એટલે અને અહિંસાની દૃષ્ટિએ પણ, મનુષ્યજાતિની સેવાને અર્થે પણ બીજા જીવોને હોમવા કે તેમનો નાશ કરવો એ યદ્યમાં નહિ ખરે.... ઐતિહાસિક અર્થને જીવદ્વિસા ભાવે, તોપણ મત્ય અહિંસાને સર્વોપરી ધર્મ માન્યા પછી આપણે સારૂ તેવા અર્થને રુચતો આચાર ત્યાજ્ય છે.

“ઉપરની વ્યાખ્યા પ્રમાણે વિચારતાં આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે જે કર્મમાં વધારેમાં વધારે જીવોનું વધારેમાં વધારે ક્ષેત્રમાં દૃષ્ટાણુ થાય, ને જે કર્મ વધારેમાં વધારે મનુષ્ય વધારેમાં વધારે સહેલાઈથી કરી શકે, ને જેમાંથી વધારેમાં વધારે સેવા થતી હોય તે મહાવદ્ય અથવા સારામાં સારો યદ્ય” (પૃષ્ઠ ૩૮-૪૦).

“રેંટિયાને સર્ત્તર્પણ કર્યા પછી તે વખત બીજો લાલ લેવામાં ન દેવા” હોઈ આવીને વાત કરી જાય તો વિવરકને ખાતર કરીએ; પણ, વાત કં જાય તેના કરતાં શીખતી જાય એ શું ખોટું, એ ન્યાય અહીં ન આવે વાતમાંથી તો ઇચ્છાએ ઊગરી શકાય; વાત કરનાર પણ લાંબો વખત એમ વાત ન કરે. પણ શિક્ષક જન્યા પછી તો પૂરો વખત એસવા જોઈએલ છે આ જધું રેંટિયાને યદ્યપે ચલાવતા હોઈએ ત્યારને સારૂ છે. મારે વિષે અ સત્યનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરી રહ્યો છું. રેંટિયો ચલાવતાં બીજા વિચારોમ પડું છું ત્યારે ગતિ ઉપર, આંક ઉપર, સમાનતા ઉપર અસર થાય છે. રોગ રોલાને કે જિથોવનને પિયાનો ઉપર બેઠેલા કદપો. તેમાં એ જોવા તન્મય હો કે ન વાત કરી શકે, ન મનમાં બીજા વિચાર કરી શકે. કળા અને કળાકાં જુદા ન હોય” (પૃષ્ઠ ૪૯-૫૦).

આમ અનેક રીતે સુગંધયુક્ત, સુવર્ણસમ, અનુપમ અને અમૂલ્ય હોય છતાં અતિ અદ્યપમૂલે વેચાતા આ નાનકડા પુસ્તકને અપનાવી ગુજરાત આલમ સદ્વિચારોથી ભરપૂર આ સદ્અંધરત્નની કદર કરશે કે? કરે એ ખાસ ઇચ્છવા જેવું છે.

૧૬. દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યામહનો ઇતિહાસ, પ્રથમ અને દ્વિતીય ખંડ : લેખક-ગાંધીજી : અનુક્રમે પૃષ્ઠ ૨૭૪ અને ૨૦૦, મૂલ્ય ૧૫૨ આના અને એક રૂપિયો.

પ્રાચીન સમયમાં કયારનું કાંચન જનાવી જાણનાર કીમિયાગરના કીમિયાથી પણ અનેક રીતે ચઢી જાય તેવો કીમિયો જો કોઈએ આ જમાનામાં સાધ્યો હોય તો તે ગાંધીજી છે. એમના એ કીમિયાને જળે અજ્ઞાનને અધારે આચડતાં માનવી સતસરજન-તેજે દીપવા લાગે છે, અદ્વર્નિશ દુઃખના દવાગ્નિમાં સીકતાં સ્ત્રીપુરુષો અંતરની ઊંડી શાન્તિ અનુભવવા લાગે છે, દીનહીન જની રહેલાં આત્માની અનંત શક્તિની ઓખી કરાવવા માંડે છે, અને મ્હાન પડેલાં મુખો ઉપર આત્માનાં હીરની ઝગકે છવાઈ જાય છે. ટૂંકમાં આ રીતે 'મનગોહન' અને 'સૂરસરદાર' ગાંધીજી પોતાની સત્યામહની રસશાળા મારફતે કવિ શ્રી. લલિતનરી 'માયાથી કાપાની કંઈની પ્રગટે પ્રભુ અવતાર' અને 'આત્મદાન વીર જગ અજવાળે,' એ અમર કડીઓને પ્રત્યક્ષ રીતે પૂરવાર કરી બતાવે છે.

આવો અદ્ભુત કીમિયો સાધવાને ગાંધીજી તેમજ તેમના સાથીદારોને શી શી ચાતનાઓ વેંકવી પડી, શી શી કઠિન તપસ્યા કરવી પડી તથા તે તપસ્યા દરમિયાન તેઓની કેવી કેવી અગ્નિપરીક્ષાઓ થઈ, તે બધાને પ્રમાણભૂત, ઇતિહાસ જાણવાને આ બંને પુસ્તકો સરસ સાધન છે.

વળી આ બંને પુસ્તકો ખુદ ગાંધીજીને જ હાથે લખાએલાં હોવાથી તેની ભાષા જેટલી સુગમ અને સુંદર છે, તેનું વહન તેટલું જ એકધારે અને અસંબલિત છે. વસ્તુની રજુઆત પણ તેટલી જ પ્રમાણજનક, ચોક્કસ અને સુસંકલિત છે. એ પુસ્તકોને એક વાર વાંચવા સાડે હાથમાં ધર્યાં, એટલે તમારે તેને પૂરાં કર્યું જ છૂટકો; કેમ કે તમે તેનાં વાણી, વિચાર અને વાર્તાના પ્રવાહમાં એટલા તો ખેંચાઈ જાઓ કે જ્યાં લગી તે વાર્તા પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી તમેને તે પુસ્તકો છોડવાં જ ન ગમે. અરે, કેટલેક પ્રસંગે તો મનમાં એમજ થયાં કરે છે કે ગાંધીજીએ વાતને આમ ટૂંકમાં પતાવી તેને બદલે વિસ્તારીતે કહી હોય તો કેવું સાડું!

આ બધાં કારણોને લીધે આ બંને પુસ્તકો દિંદીઓના, બદલે અખિલ માનવજાતિના ઉત્કર્ષના એક અપૂર્વ ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ જેટલાં મહત્વનાં છે, તેટલાં જ મહત્વનાં તે રાજકારણ, સાહિત્ય, તત્ત્વવિવેચન, સત્યસંશોધનાદિની દૃષ્ટિએ પણ છે.

વધારામાં તેની ઉપયોગિતામાં લેશ પણ ઊણપ ન રહે તેટલા સાડું તેના

દરેક ખંડને છેડે ખૂબજ મહેનત લેઇને વિષયવાર સૂચિ પણ આપવામાં આવી છે. નો આવાં અતિ ઉપયોગી અને અનુપમ પુસ્તકોને હરેક શિક્ષિત ગુજરાતીએ પોતાના ઘરમાં વસાવવાં ઘટે એવો અમારો ચોક્કસ મત છે.

૧૭. સ્વદેશી સમાજ [રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર], જમનાદાસ લગવાનદાસ સ્મારકગાળા અંથ ૧૩ : અનુવાદક-નમીનદાસ પારેખ; પૃષ્ઠ ૬+૧૧૦, મૂલ્ય આના આઠ.

અતિ ઊંડા માહિત્યપ્રેમ, રાષ્ટ્રપ્રેમ, વિશ્વપ્રેમ અને માનવપ્રેમથી અજગ રીતે રંગાએલા ‘ગુરુદેવ’ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરના ઈ. સ. ૧૯૦૫થી ૧૯૧૦ દરમ્યાન લખાએલા ટેટલાક અતિ પ્રાણવાન લેખોનો આ સર્વાંગસુંદર ગુજરાતી અનુવાદ છે. આ અનુવાદ ગુજરાતના એક મૂળા પણ માયા સેવક શ્રદ્ધેય શ્રી. રવિશંકર મહારાજને અર્પણ કરવામાં આવેલો છે.

આ અનુવાદનો પરિચય કરાવતાં કાકા શ્રી. કાલેલકર લખે છે કે : “ખરે જોતાં આ ચોપડીને પ્રસ્તાવનાની જરૂર નથી. વિશ્વવિખ્યાત કવિ અને વિચારક રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરના વિચારો, અને તે પણ આપણા દેશના ઉદ્ધારને અર્થે આવશ્યક એવા રચનાત્મક કાર્ય વિષેના, જાણવાની ઈતિહાસી કાને ન હોય?... આ અંથમાં માનવન કવિએ જે સ્વગાન, સ્વાશ્રય અને વ્યાપક અર્થમાં સ્વધર્મની શિખામણ આપી છે તે આજે પહેલાંના જેટલી જ કીમતી છે. ... આમાં કેવળ સ્વધર્મસેવાનો સ્વાશ્રયી કાર્યક્રમ નથી આપ્યો, પણ એવા કાર્યક્રમ પાછળ રહેલા જીવનસિદ્ધાન્તો અને મંગલદષ્ટિ આપેલાં છે. આમાંનો એક એક વિચાર અને ઉદ્દગાર સોનામહોર જેવો છે.”

પણી આ અનુવાદને ધ્યાનપૂર્વક વાંચી જતાં વાચકને આનંદ અને આશ્ચર્ય પણ ઊપજ્યા વગર નહિ જ રહે, કેમ કે તેને એ વાતની પણ પૂરેપૂરી પ્રતીતિ થશે કે મહાત્માજી તેમજ ગુરુદેવનાં મુખ્ય કાર્યક્ષેત્રો ભિન્ન ભિન્ન હોવા છતાં હિંદનાં દુઃખ અને દાગિય ટાળવાનાં સાચાં સાધનો સંજો, તેમજ વિશ્વની ભાવિ રચનામાં હિંદના કાળા સંજો જનના વિચારોમાં અત્યંત સામ્ય રહેલું છે.

આ સામ્યની કંઈક ઝાંખી કરાવવાને અત્રે થોડીક વાનગી આપવામાં આવે છે :

“ગમે તેમ હો, હિંદુ અને મુસલમાન એ ભારતવર્ષમાં એ પ્રધાન અંગો છે. એમને એક જ રાષ્ટ્રસંમેલનમાં ભેગાં કરવાને માટે જે ત્યાગ, જે સહિષ્ણતા, જે માવચેતી અને આત્મદમનની જરૂર છે, તેનો આપણે આશ્રય લેવો જ પડશે” (પૃષ્ઠ ૬૫).

શ્રી. નગીનદાસ પરીખે પોતાના અનુવાદ દ્વારા ગદ્યાનુભવ કવિશ્રી રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની એક અતિ રસમય અને પ્રાણવાન જંગમળી લેખમાળાને વધાવી લેવાની ભણેલી ગૂજરાતી આલમને સુંદર તક આપી છે, તો અમને ખાત્રી છે કે તે આલમ તેને સત્વર વધાવી લેઈ પોતાની સુરુચિ સિદ્ધ કરી ગતાવશે.

ઉપરનાં ત્રણ પુસ્તકોના પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
મૂ. ખારડ

પ્રસંગકથા

માડીને કહોએ જે દીકરી કૂવે પડી!

“આખું, તા. ૫. પેટલાદ તાલુકાના મહેળાવ ગામે મધ કાલે એક કરુણ યનાય બની ગયો છે. ત્રિગત એવી છે કે મહેળાવ ગામે કુળવાન ગણ્યતા પટેલ ગોવર્ધનભાઈ શંકરભાઈ, જેઓ થોડા વખત ઉપર બાંધણીના પટેલ સોમાભાઈ જકારભાઈની યુવાન દીકરી કમુળેન સાથે પરણેલા છે. આ બેન તેને સાસરે મહેળાવ ગામે હતી. તેણે મધ કાલે રાતના સાસરીયાંના ત્રાસથી કંટાળીને ગામના કૂવામાં આત્મહત્યા માટે પડતું નાખ્યું, પણ સદ્ભાગ્યે નજીકના બીજા બે ભાઈઓએ ધગાફા થતાં કૂવામાં પડતું મૂક્યું અને બાઈને બચાવી લીધી. પોલિસે કાગળો કરી બાઈ ઉપર આત્મહત્યાની કોશિષનો કેસ ચોં છે” (‘યુજ્જગત સમાચાર,’ તા. ૭:૧:૧૯૪૧). એ બેનને કટલો ત્રાસ મહેલો પડ્યો હશે, ત્યારે લાયકારીએ એણે છત્ર કાઢી નાખવાનું સાહસ ક્યું હશે! પણ એ ત્રાસમાંથી હજી એ છૂટશે કે નહિ તે તો કાણ જાણે. કારણ કે ‘પડતા ઉપર પાટું’ મારવા હવે પોલિસ કેસ કરશે! તપાસ કરીને, એને ત્રાસ દેનાર ઉપર પોલિસ કેસ કેસ ન કરે? અને એ બેનને બચાવનાર પેલા બે ભાઈઓને તો ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે. એ બાબામવીરો હોય કે નહિ, પણ આજના પોતાને બાબામવીરો કહેવરાવનારને સાચા ચુરુદેવ છે. પ્રજાએ અને સરકારે એમની કદર કરવી ઘટે.

કોલેજિયનને ન ગમતી વાહુ

“વડોદરા તા. ૨૫. થોડે દૂર આવેલા એક ગાયકવાડી ગામમાં તાજેતરમાં ભારે દિલ કંપાવનારો કિસ્સો બની ગયોના સમાચાર અહીં ગળ્યા છે. હકીકત એવી બોલાય છે કે મજકુર ગાયકવાડી ગામમાં એક પાટીદાર પુત્રવધૂને સળગાવી મૂકવામાં આવી છે. એમ જણાય છે કે કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા એક પાટીદાર કોલેજિયનનાં લગ્ન થયા પછી થોડે સમયે એ પોતાના ભાઈજધો

મગફે પોતાની પત્ની, જે ગળી ગઇ છે એને માટે ફરિયાદો કર્યા કરતો. એને એ મગતી નહોતી. એવી પણ અફવા ઊડેલી કે એ પત્ની હયાત છતાં એ કોલેજિયન ભાષ ફરી પરણ્યો. અઘૂરામાં પૂરું સાસુ વહુને મેળ નહોતો અને વહુનું કામગીર કાઢવા ચારે કારથી પ્રયાસો થઇ રહ્યા હતા, એમ કહેવાય છે. પરિણામે એ બેન ઘણો વખત પિયર કાઢે અને થોડો વખત સાસરીમાં કાઢે એમ બનતું.

માડીને કહેજો જે દીકરી બાળી મરી!

“એક વાર એવી પણ અફવા ઊડેલી કે ગાઇને ખોરાકમાં કાચનો ભુકો ખવડાવવાનો પ્રયત્ન થયેલો, પણ સફલાગ્યે ગાઇ બચી ગયેલી. યુવવધૂનું ગળું ફાગવવાનો પણ પ્રયાસ થયેલો, પરંતુ બાઇએ ખૂબો પાડવાથી અને તેથી ફળિયાના લોકો ધસી આવ્યાથી બાઇ બચી ગયેલી. આ રીતે ઉપગ્રહપરી પ્રયાસો નિષ્ફળ જતાં, કહે છે કે સાસુ વધુ રાક્ષસી બની. અને છેવટે, કહેવાય છે તેમ, વહુને મોઢે રૂચો મારી વ્યાસતેલ છાંટી દિવાસળી ચાંપી દેવાઇ. બાઇ ભડકે બળવા માંડી. ખૂબ પડાય એવી પરિસ્થિતિ નહોતી, એટલે સળગતીજ ગઇ. જ્યારે એનો અંતિમ સમય આવ્યો ત્યારે સાસુએ વહુના મોંઢામાંથી રૂચો કાઢી નાખી ફળિયામાં આવી, ‘દોડો, મારી વહુ બળી ગઇ,’ એ જાતની ખૂબો પાડવા લાગી. માણસો જમા થઇ ગયાં. આ વખતે, કહે છે કે, બળતી વહુએ ‘સાસુએ મને બાળી મૂકી,’ એવી મનભજના ચોકાવનારા ઉદ્ગારો કાઢ્યા હતા. શબને તરતજ વગે કરવાની વ્યવસ્થા થઇ અને આ રીતે એક પાટીદાર યુવતીના કરુણ મૃત્યુ ઉપર પડદો પડ્યો છે. વધુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે વિધુર જોવા એ કોલેજિયન ભાઇના ફરીથી ત્રિવાહ કરવા માટે લોકોની ઠઠ જામે છે! ગાયકવાડી મત્તાવાળાઓએ આ કિસ્સાની ચાંપતી તપાસ હાથ ધરી સત્વ હકીકતો પ્રકાશમાં મૂકવી ઘટે, જેથી પાટીદાર જ્ઞાતિમાં અનિષ્ટ પ્રયાઓને કારણે ખાસકા નેટલી સરતી બનેલી ગાંધી અનેક ગણદૂ ગાળાઓ સમાજની સતિવ્યક્તિમાં હોમાતી ગઇકે” (‘સંદેશ,’ તા. ૨૮:૧૨:૧૯૪૦).

અનિષ્ટ પ્રથા

‘આવા પ્રસંગોમાં મુખ્ય અનિષ્ટ પ્રથા તો પરંકણની છે, જેને લીધે કુળવાન વરની કિંમત અતિશય અંકાય છે અને તેજ વર્ગની અથવા નીચેના વર્ગની કન્યાની કિંમત ખાસકા નેટલીજ સરતી અંકાય છે. આ પ્રસંગમાં તપાસ કરતાં જણાય છે કે બાળી મુકાંએલી બેનનું પિયર વસો છે અને સાસરું

કરમસદ છે. તે કોલેજિયન અમદાવાદ ગુજરાત કોલેજમાં અભ્યાસ કરે છે. આનો ઉપાય તો કન્યાપિતાઓનાજ દાયમાં છે. તેમણે પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે પરદણ મામનારને પોતાની કન્યા નજ દેવી. ધણા પિતાઓ આવી પ્રતિજ્ઞા કરે તો વરને માટે કન્યાની તાણ પડે અને ત્યારે એ લોકતંત્ર નાક જંધ થાય એટલે તુરત ડાચું પહોણું થઈ જાય! પછી પરણવુંજ હોય તો જખ મારીને પરદણ લીધા વિના પરણે. જાણી સુધારક વર્ગ પરદણ ન લેવાની વરને ગમે તેટલી શીખ દે, પરંતુ પૈસા દેખી મુનિવર પણ ચળે! આજકાલ પેદાશ સિવાયના કુળવાન લોક દીકરાના પૈમા ઉપજે તેમાંથી ખીચી રાંધવાનાં તો આંધન મૂકીને બેસી જ રહેલા હોય છે! અંગ્રેજને તમે શીખ દો કે બાપુ, હિંદને ચૂસતો બંધ થા. તેથી કરીને તે તેમ કરતો બંધ થવાનો છે! એ તો હિંદ જ પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે અંગ્રેજને કે કોઈને હાથે આજથી ન ચુસાવાની પ્રતિજ્ઞા છે. ત્યારેજ રસ્તો ઊકસશે. જાણી જ્યાં સુધી પરદણ લેવાતી અને દેવાતી રહેશે ત્યાં સુધી તો વહુઓ આગ ક્રમેતે મરવાની અને તે મરતાંજ તે વિધુર વરની સગાઈ કરવાને કુળના આંધણા લોક તેને આંગણે જોડા ધસતા ચઈ જવાના! આ વરવિક્રય કરતાં તો, કહેવું ઇષ્ટ નથી છતાં, કહી જવાય છે કે કન્યાનિક્ષ સારો, કારણ કે તે પ્રયાગાં ખરીદી આણેલી વહુનાં પેલી કરતાં સારાં જતન થાય છે એ મેં મારી આંખે જોયું છે, કારણ કે એ વહુ મારે તો જોને ખરીદવામાં આપેલું પોટલું પાણીમાં મળું એમ મનાય, જેમ નવું બંધાવેલું ઘર જળી જાય તેમ. કુમહીનોમાં વહુઓ લાગ્યેજ આત્મહત્યા કરે છે.

નારીજનનાં બંડ

સાસરીઆં દુઃખ દેતાં હોય તો આત્મહત્યા કરે, એ બેનો તરફ દરેક ગાયસને જરૂર સદાનુભૂતિ થાય. પણ એમ આત્મહત્યા કરવી એ કંઈ એ દુઃખગિવારણનો સાચો માર્ગ નથી. પતિને પોતે ન ગમતી હોય અને ઉપરથી સાસરિયાં તેના ઉપર દુઃખની ઝડીઓ વરસાવતાં હોય, તેવે પ્રસંગે બેનોએ રખાય એટલી ધીરજ રાખી એ મૌ સહન કરવું ઇટે. પણ જ્યારે એ ધીરજનો પ છેડો આવે ત્યારે તે ધેરથી નીકળી ચાલવું અને કૂવો શોધવા કરતાં કચેરીનો આશ્રય શોધવો. ત્યાં પતિ અને સાસરિયાં મામે ફરિયાદ કરી જીવાઈ મેળવી જુડું રહેવું. તે પણ ઇષ્ટ ન લાગે તો તે પતિ સાથેથી છૂટાછેડા લેઈ પુનર્જન્ન કરી લેવું. આ અંકમાં ૫૪ ૧૭૫થી 'લગ્ન એક રમરયા' નામે લેખ છે. તેના લેખકે એકલા વર તરફજ દષ્ટિ મૂકી લેખ લખ્યો છે અને અયોગ્ય લાગતી પત્ની હોય નો પતિએ ફરી ખીજ પત્ની કરવી એમ દિગાયત કરી છે. પણ અયોગ્ય

પતિ હોય તેની પત્નીએ શું કરવું તેનો સાચો ઉપાય નથી દેખાડ્યો. એવી સ્થિતિમાં સ્ત્રીએ ફરી કેમ લગ્ન ન કરવું? તેવે પ્રસંગે ધીરજ ખૂટયે પત્નીએ છૂટાછેડા કર્યા એજ સાચો માર્ગ છે. વડોદરા રાજ્યમાં તો છૂટાછેડાનો કાયદો છેજ અને બ્રિટિશ રાજ્યમાં પણ વહેલો મોડો થશે. વળી આજ અંકમાં પૃષ્ઠ ૧૬૭થી ‘દામ્પત્યજીવનનો કલ્પ-લગ્નવિચ્છેદનો માર્ગ’ વિષે લેખ છે. તેમાં લગ્નવિચ્છેદનાં-છૂટાછેડાનાં-અનિષ્ટ પરિણામો જણાવ્યાં છે, પણ અતિ તો એ વિચારક લેખક જ. એમ, કુમારપાએ સાચીજ રીતે કહ્યું છે, કે “આમ છતાં ચોક્કસ સંજોગોમાં છૂટાછેડાની છૂટ રહેવી જોઈએ, અને દામ્પત્યજીવનના કલેશોને મૂળથી ડામવા માટે નવા માર્ગો યોજવા ઘટે.” અને ફોલોઅપડો કરી આત્મહત્યા કરવા કરતાં તો છૂટાછેડા કરી ફરી લગ્ન કરવું એ અનેકગણું સારું છે, એની કાણ ના પાડી શકે એમ છે?

કન્યાનાં જાંડ

પણ લગ્ન થઈ ગયા પછી દુઃખી થયે આમ જાંડ કરવું, એના કરતાં તો લગ્નજ જોઈ વિચારીતે કરવું એ વધારે ઘટ છે. કન્યાપિતાઓએ દવે નવયુગ વિચારી લેવો ઘટે. લણવાની કેળવણી તૈયાર કરેલી કન્યાની સંમતિ લીધા વિના કુળનાં આંધળિયાં કરીને તેને પરણાવી મારવી એ મહાભયંકર દોષ છે, છતાં એવા પિતા નજ મળજે તો કન્યાએ હાથ બાંધી તે પિતાને કહી દેવું કે તમારી આજ્ઞાના સ્વાર્થને કારણે એમ તમે હોમશેઠ ત્યાં હું હોમાવાની નથીજ. એમ કહીને તેણે પોતે વરની પ્રસંગી કરી લેવી. પરંતુ માગનાર વગેરે તો જાયે પણ ઊભા ના ગ્રહેવું. નાતમાં યોગ્ય વર ન મળે અને પરનાતનો યોગ્ય વર મળે તો તેની સાથે પણ લગ્ન કરવું. હવે નાતો તો તૂટવા માંડી છે અને તે આજે છે એ સ્વરૂપમાં જાણ કાળ નથીજ જીવવાની. “આપણી પ્રાંતિની છોકરીઓ જાંડ કરી મળે તેની સાથે લગ્ન કરે તેમાં તે સુખીજ થશે એમ હું નથી માનતો,” એમ બલે બાઈ ચિમનબાઈ કહે. પણ ત્યારે નાતમાં પરણેલી એનો સુખીજ થાય છે એમ એ જાતી ઠેકાણે કહી શકે છે? એમ હોય તો આ પ્રસંગકથાની શરૂઆતની જે પ્રસંગકથા તરફ એ બાઈ નજર કરે. ત્યારે એવી બેનોએ શું કરવું એનો કંઈ માર્ગ એ બાઈ જતાવે છે? મને તો એજ માર્ગ દેખાય છે કે કન્યાએ પિતાનાં આંધળિયાં ન સ્વીકારતાં, નાતમાં કે પરનાતમાં પોતાને યોગ્ય વર શોધી લેવો અને છતાંયે એ લગ્નજીવન ભાગ્યવશાત્ દુઃખી નીવડે તો આત્મહત્યા કરવા કરતાં છૂટાછેડા મેળવી પુનર્લગ્ન કરી લેવું. આ સિવાય બીજો માર્ગ નથી; ના, નથીજ.

ખેડૂતની કંગાલિયત

“રાજકોટ, તા. ૨૨. દુષ્કાળ અને ઉપરાઉપરની ખીજ આફતોએ કાઠિયાવાડના ખેડૂતને કેટલો કંગાળ બનાવી મૂક્યો છે, તેનું હુગદ્દ દૃશ્ય તાજેતરમાં રાજકોટની પ્રમુખ જોવા મળ્યું છે. મધ્યે દુષ્કાળે ખેડૂતોનાં ખેતી ઉપયોગી ઢાંરનો સ્રોથ વાલ્યો છે અને ચાલુ વર્ષે અનિયમિત વરસાદ થયાથી પૂરની પેદાશને અભાવે ખેડૂત પગલંદર થઈ શક્યો નથી, અને બગાડો વસાવી શક્યો નથી. વધુમાં ખેડૂતને કુટુંબના નિર્વાહનો પ્રશ્ન મૂંઝવી રહ્યો હોવાથી પેટનો ખાડો પૂરવા માટે તેને બળદને બદલે જાતે માડીએ જોડાવું પડે છે. આ પ્રમાણે રાજકોટથી ૨૦ માઈલ દૂરના કેટલાક ખેડૂતો બળદને અભાવે પોતે જાતે માડે જૂતી રાજકોટના બગરમાં છાંચાનું માડું વેચવા આવતાં પ્રમુખમાં અનુકંપાની લાગણી પ્રકટી હતી. આ ખેડૂતોને છાંચાનો રૂ. દોઢ ઉપજ્યો હતો, જેમાંથી રૂ. એક તો દરજારી દાખ્યાંજ ચાલ્યો ગયો! (ચુજરાત સંભાષાર, તા. ૨૪:૧૨:૧૯૪૦) ઉધિયું અને પોંક તૈયાર થતાં ખેડૂતના મુખી જીવનનાં ગીતડાં માતા ને આનંદે ખૂંસતા કનિઓ, ખેડૂતના જીવનનાં આ દુઃખ સામે જરા નજર તો કરો! અરે રે! જગતના તાત કહેવાતા ખેડૂતની આ થી દયા!

ચુજરાતનો ખેડૂત

કાઠિયાવાડમાં ખેડૂત ને દુઃખદ સ્થિતિમાં આવી પડ્યો છે, તે સ્થિતિ તરફ ચુજરાતનો ખેડૂત આને ધકેલાતો જાય છે. આ ખેડા જિલ્લામાંજ આને ખેડૂતની જો દયા આવી ખેડી છે કે આ વર્ષે બગાડ પાક કીતર્યો નથી, છતાં આનાવારીઓ ભારે થઈ છે એમ જિલ્લાના એક એક તાલુકામાં ખેડૂતો જૂગ મારી કીકચા છે. બોરસદ તાલુકાના ખેડૂતોએ તો પોતાની સ્થિતિનાં દુઃખ રૂવા માટે મધ તા. ૨૪:૧૨:૧૯૪૦ને રોજ બોરસદમાં લોકનાયક શ્રી. દાદુભાઈ દેગાધીને પ્રમુખપદે પરિષદ ભરી હતી. તેમાં થએલા કરાવો ઉપરથી જણાય છે કે તાલુકામાં એક વાર આનાવારી થએલી, ત્યાર પછી માવડું રહીને પાકને નુકસાન થએલું. એ સ્થિતિમાં આનાવારી ઘટવી જોઈતી હતી, છતાં જિલ્લી મામલતદારે આનાવારી વધારી! વળી ચુરોપના વિમ્મદને કાંચે સરકારે ખેતીની પેદાશના ભાવ ઉપર અંકુશો મૂક્યા છે, તેથી ખેડૂતની પેદાશ ૩૦થી ૪૦ ટકા ઘટી ગઈ છે. છતાં આનાવારી વધારી છે. આ જાજત કલેક્ટરને મળવા પ્રમુખ શ્રી. દાદુભાઈ દેગાધી ગયા હતા. મુલાકાતને પરિણામે કલેક્ટરે ડેપુટી કલેક્ટરને તે જાજત તપાસ કરવા ને ઘટવું કરવા સૂચના કરી. પણ તેનું કંઈ પણ આરાજનક પરિણામ નથી આવ્યું. અને તેથી

એ તાલુકાના ખેડૂતો ફરી બીજી પરિષદ ભરવાનો વિચાર કરી રહ્યા છે. કલેક્ટરના જવાબથી નિરાશ થએલા ખેડૂતો

માત્ર જોરસદના જ નહિ, પણ જિલ્લાના સૌ તાલુકાના લોક આ વર્ષે પાક પૂરો નહિ ઊતર્યાથી અને આનાવારી બારે મુકાવાથી જમીનમહેસૂલ ભરવાનો અશક્ત બની ગયા છે. “ગડિયાદ, તા. ૧૬. તા. ૧૪:૧:૧૯૪૧ના રોજ માત્ર તાલુકાનાં ઊઢેળા, માછીએલ, રઘવાણજ, કઠોડા તેમજ જોરસદ તાલુકાનાં સુણાવ, વામણા, વગેરે ગામોના ખેડૂતો વધુ પડતી આનાવારી સામે જિલ્લાના વડા હાકેમ કલેક્ટર સાહેબની મુલાકાતે ગયા હતા. કલેક્ટર સાહેબે આ ખેડૂતોને જણાવ્યું કે મામલતદારે જે આનાવારી કરી છે તે ખરાબર છે. જિલ્લાના વડા હાકેમના આ જવાબથી ખેડૂતો નારાજ થયા છે અને પરિણામે તેઓ પોતાની શક્તિ ન હોવાને કારણે વધારાનું મહેસૂલ ન ભરવાનો નિર્ણય કરે તેમ લાગે છે. સંધાણા, ઊઢેળા, વગેરે ગામોના ખેડૂતોએ ઉ. વિ.ના કમિશ્નર સાહેબને આનાવારીની ખરાબર તપાસ કરી યોગ્ય ન્યાય કરવાને તારો મૂક્યા છે” (‘યુજરાત મગાચાર,’ તા. ૧૮:૧:૧૯૪૧). નિર્ધન ખેડૂત પૂરું જમીનમહેસૂલ ન ભરવાનો નિર્ણય કરે નહિ તો ‘ગીજુ’ કરે પણ શું? સરકાર સામે સત્યાગ્રહ માંડી મહાસભા પ્રજાપ્રિયતા મેળવતી જાય છે, તેવા દિવસોમાં સરકાર પણ જમીનમહેસૂલ હળવું કરીને લોકપ્રિયતા મેળવે તો ?

સરકારી કુહાડાનો પાટીદાર હાથો

“અમલદારો સાથે ફરીને પાકની ખોટી આનાવારી કરવા માટે, ઉમરેકના પાટીદારોની તાજેતરમાં મળેલી સભાએ ઉધરાત પટેલને રૂ. ૩૦૧નો દંડ કર્યો છે, અને જે આ દંડ ભરવામાં ન આવે તો એને નાતખદાર મૂકવાનો અને તેની સાથેનો બધો વ્યવહાર તોડી નાખવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે. ત્રિગત એવી છે કે ખેડા જિલ્લામાં આ વર્ષે નાળુ હોવા છતાં તાજેતરમાં આંકવામાં આવેલી આનાવારી સામે ખેડૂતોનો સખ્ત પોકાર ઊઠ્યો છે. અને દોઢા મહેસૂલભરણા અંગે વિચાર કરવા માટે ઉમરેકના પાટીદારોની એક વિરોધ સભા શ્રી. મરઘાભાઈ શનાલાઈને પ્રમુખપદે મળી હતી, જેમાં ઉપર મુજબનો નિર્ણય થયો છે” (‘કર્મજૂગિ,’ તા. ૭:૧:૧૯૪૧). પોતાના સ્વાર્થને માટે આખી પ્રજાનો વિનાશ કરનારને આથીયે વધુ સજા થવી ધટે. વડોદરાનાં વિલાસ-રમકડાં

વડોદરા રાજ્યમાં પણ ખેડૂતોની એ જ દશા છે. મહેસાણા અને અમરેલી પ્રાન્તના ખેડૂતો જમીનમહેસૂલ ભરવાની પોતાની અશક્તિ નિષે સખી પોકાર

મારી રહ્યા છે. પણ ત્યારે ત્યાંના મદારાજ સાહેબ તો વિદ્યાર્થી માણી રહ્યા છે!
 “વડોદરા, તા. ૧૭મી જાનેવારી. ના માધ્યમમાં જાળકોને રાજમહેલથી રફૂલે
 લેઈ જવા માટે તાજેતરમાં રાજમહેલથી રફૂલ સુધીની છ માઈલમાં એક
 રમકડાં જેવી નાની રેલ્વે લાઇન બાંધવામાં આવી છે. આ ટ્રેનમાં બે ડબ્બાઓ
 છે, જે ત્રણ ફીટ પહોળા અને ૧૨ ફીટની લંબાઈના છે. એન્જન પણ
 એવું જ નાનું અને ચાર ફીટ લંબાઈનું છે. આ બાંધવામાં રૂ. ૬૦ હજારનો
 ખર્ચ કરવામાં આવ્યો છે. અને પેલેસના મોજશોખમાં આથી એક વધારે
 કરવામાં આવ્યો છે. મહં તા. ૧૧મી જાનેવારીને રાજ આ જાળ-ટ્રેને પોતાનો
 પ્રથમ પ્રવાસ કર્યો હતો. રાજમહેલથી મોતીયાગ પ્રિન્સીસ રફૂલ સુધી ના.
 મદારાજ સાહેબ, રાજકુમાર અને રાજકુમારીઓ સાથે ગયાં હતાં. આ જયુકડી
 રેલ્વે લાઇન ઉપર છ નાનાં નાનાં સ્ટેશનો રાખવામાં આવ્યાં છે” (‘મુંબઈ
 સમાચાર,’ તા. ૧૮:૧:૧૯૪૧). આ રૂ. ૬૦ હજાર જેટલું જમીનમહેલ
 ઓછું કરવામાં આવ્યું હોત તો કેટલાય ખેડૂતોનું બારણું ઓછું થયું હોત.
 પણ રાજને ખેડૂત વહાલો હોય કે પોતાના રાજકુમારો વહાલો હોય? રાજએ
 સમજવું ઘટે કે ખેડૂત કમાઉં દીકરો છે, રાજકુમાર તો ખર્ચાઉં દીકરો છે!
 અહુણા વળી રાજના જન્મગાહોત્સવને પ્રસંગે રાજકુટુંબે અને અમલદારવર્ગે
 ખુબ આનંદ માણ્યો, તેમાંયે પ્રજાવર્ગ માટે કંઈ આનંદયોજના નહોતી કે
 નથી કંઈ બક્ષિસથી પ્રજાને ખુશ કરી! આત્માનંદના જાવા દિવસો, પ્રજાના
 સાથ વિના, કેટલા ચાલશે?

વળી તીડના હુમલાનો ભય

“ન્યુ દિલી, તા. ૧૮મી જાન્યુઆરી. એક સરકારી પાટીમાં જણાવવામાં
 આવ્યું છે કે આ વર્ષે દિલ્હીમાં તીડનો ભારે ઉપદ્રવ થવાનો ભય ઝંઝુમે છે.
 શૂતકાળમાં તીડએ ઘણા મોટા વિસ્તારમાં પાકને સાફ કરી નાખ્યો હતો.
 તીડના આ હુમલા સામે જરૂરી સાવચેતીના ઉપાયો દર્શાવનારી એક પુસ્તિકા
 ખેતીવાડીખાતાની શાહી કાઉન્સિલ તરફથી બહાર પાડવામાં આવેલી છે. આ
 પુસ્તિકામાં તીડો ઉપર કેમ ચાકુરા મેળવવો તેને લગતી બધી માહિતીઓ
 આપવામાં આવી છે. આ પુસ્તિકા હમ્પરિયલ કાઉન્સિલ ઓફ એગ્રીકલ્ચર
 રીસર્ચ(ન્યુ દિલી)ના સેક્રેટરી પાસેથી અથવા પ્રાન્તિક સરકારોના અને
 રાજ્યોના ખેતીવાડીખાતાના વડા પાસેથી મફત મળી શકશે” (‘મુંબઈ સમાચાર,’
 તા. ૨૦:૧:૧૯૪૧). ખેડૂતના દુ:ખનો તે કંઈ પાર છે?

ખેડૂત માટે આમોઘોગો

મુંબઈની જુદી જુદી હિંદુ, મુસ્લીમ, ખારસી, વગેરે વિદ્યાર્થીસંસ્થાઓએ

શ્રી. એક સદ્ગુરુસ્થ, હા. શ્રી. મનુભાઈ,

વિદ્યાર્થીઓના પ્રવાસમાં મળેલા

,, ઉમેદભાઈ નારણભાઈ પટેલ	નાપાડ	૧૫-૦-૦
,, ભુલાભાઈ વલ્લભભાઈ	,,	૧૨-૦-૦
,, કાળિદાસ અણુભાઈ	,,	૧૧-૦-૦
,, ખેડા જિલ્લા ખાદી મંડળ, ગાંધી સપ્તાહમાં	,,	૫-૦-૦
હરીશ્ચંદ્રમાં મળેલા જે જેનોના ઇનામના	જોઆસંજી	૫-૦-૦
,, ચંદુલાલ જગનલાલ શાહ	નાપાડ	૫-૦-૦
,, નાથાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	,,	૫-૦-૦
,, કુલાભાઈ હુંગરભાઈ	,,	૫-૦-૦
,, મોતીભાઈ ફકીરભાઈ ખારૈયા	,,	૫-૦-૦
,, મણિબેન	,,	૨-૦-૦
,, લખીબેન	,,	૨-૦-૦
,, ત્રિભુવનદાસ આપુજી શાહ	વાલોડ	૨-૦-૦
,, નાથાભાઈ મોતીભાઈ	નાપાડ	૨-૦-૦
,, શિવાભાઈ ગેંદાલભાઈ ખારૈયા	,,	૨-૦-૦
,, સોમાભાઈ શનાભાઈ પટેલ	,,	૨-૦-૦
,, જોડાલાલ શાહ	,,	૧-૦-૦
,, ચતુરભાઈ ગોકળભાઈ ભોષ	,,	૧-૦-૦
,, ચતુરભાઈ બીખાભાઈ	,,	૧-૦-૦
,, કુલાભાઈ ગોકળભાઈ ભોષ	,,	૧-૦-૦
,, લગાભાઈ વસનભાઈ	,,	૧-૦-૦
,, માનસંગ નારસંગ	,,	૧-૦-૦
જરેલા હા. શ્રી. દેસાઈભાઈ		૦-૪-૦

રૂ. ૩૦૧૭૨-૪-૦

ભાદરવાના અંકમાં પત્રિકા નં. ૨માં સ્વીકારેલા રૂ. ૫૧૨૩૫-૧૪-૩

કુલ રૂ. ૮૧૪૦૮-૨-૩

વિદ્યલ કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૧૭:૧:૪૧

દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ
અખાલાલ પ્રભુદાસ ચૌકસી
મંત્રીઓ

આ પત્રિકા આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ ગયુરભાઈ પટેલ
શ્રી. દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ ગાટે છાપી. તા. ૨૨-૧-૪૧

૧૯૮૭

卐

દાગણ

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૮

卐

અંક ૫

જેમ, પાપકર્મથી — અત્રેજોને મારીને — ખરું સ્વગત્ય નહિ મળવાય તેમજ હિંદુસ્તાનમાં કારખાનાં ખોલવાથી પણ સ્વગત્ય નથી મળવાનું. સોનુંરૂપું એકકું યશે તેથી કંઈ રાત્ય નથી મળવાનું. આ વાત શરિકને આબેદુલ સાગિત કરી આપી છે. યાદ ગમવાનું છે કે પશ્ચિમના સુધાગને માત્ર સો વર્ષ થયા છે. ખરું જોતાં પચામ ગણાય. તેટલામાં તો પશ્ચિમની પ્રજા વર્ષસંકર જેવી જોવામાં આવે છે. યુરોપની જે દશા છે તેવી હિંદુસ્તાનની કદી ન થતે એમ અત્રે માગીએ છીએ. યુરોપની પ્રજાએ એક પ્રજાની ઉપર ટાપીને બેઠી છે. માત્ર પોતાના દારૂગોળાની તૈયારીથી જ ખદા ચુપચુપ છે. કાંઈ વેળા જગદરત ભડકે યશે ત્યારે યુરોપના દોઝખ નગર દેખાશે. યુરોપનું દરેક રાત્ય કાળા માખીસેને પોતાનો લાફ ગણી બેસે છે. માત્ર પૈસાનો જ લોભ છે ત્યાં બીજું થવાનો સંભવ હોય નહિ. તેમને એક પણ મુલક જોવામાં આવે તો દોઝખ જેમ માંસ ઉપર ફૂદી પડે છે તેમ તેઓ કાગડાની માફક તે મુલક ઉપર ફૂદી પડે છે. આવું તેઓનાં કારખાનાંને લીધે છે એમ માનવાને કારણ છે ('મર્વેદ્ય': ૫૧થી). ગાંધીજી

તન્ત્રી: નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ,

'પાટીદાર'મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છટક નકલની ત્રણ આના

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
વેગવૃત્તિ	ભાઈ ઇશ્વર પેટેલીકર	૧૯૩
અધમ સોદો	„ મગનભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	૨૦૨
પોકાર	„ શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ „	૨૦૬
પગલુનો પરિવાર	„ ખુશાલભાઈ કાંણિદાસ „	૨૧૦
હજુ એ વાતો કરવાને વાગ છે	„ ચિમનભાઈ મૂ અમીન	૨૧૨
ફરી ક્યારે મળીશું?	„ મોહનભાઈ ઉ પટેલ	૨૧૬
ખેડૂત જીવન	„ વિદ્યલભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	૨૧૯
આંખના મોર ઉપર જીવાત	‘મગન’ધુ’	૨૨૩
ચર્યાપત્ર	ભાઈ ગવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૨૫
અંધપરિચય	‘પાટીદાર’મંદિર	૨૨૬
પ્રસંગકથા	„	૨૩૩

મેળોને, વિદ્યાર્થીઓને અને શુભગતી શાળાના શિક્ષકોને ઓછે લવાજમે ‘પાટીદાર’ આપવાના ફંડમાં રંગૂતથી સોજના વાળા ભાઈ શિવાભાઈ શંકરભાઈ પટેલે રૂ. ૨૫-૧૨-૦, અને કિસુમુથી ભાઈ શિવાભાઈ ઉ પટેલ તથા ભાઈ કાશીભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ, એ દરેકે શિ. ડા (=રૂ. ૨) મોકલ્યા છે, તે ઉપકાર મહિત એ ફંડ ખાતે જમા કર્યા છે. જે ભાઈમેળોને એ રીતે અને જે મેળોને વિનાશવાજમે ‘પાટીદાર’ નોંધવું હોય તે પોતાને હાથે અહીં લખી જણાવે

* * *

નોંધએ છે પાટીદાર કન્યા

બાર સપ્તાવીશનાં ગોળના રૂ. ૧૨૦૦થી ૧૮૦૦ની વાર્ષિક આવક વાળા પાટીદાર યુવકને માટે સાધારણ કુટુંબની ૧૬થી ૨૦ વર્ષની પાટીદાર કન્યા. ખાદી પહેરવાની ઇચ્છા રાખનારે જ પત્ર-વ્યવહાર કરવો, પત્રવ્યવહાર ખાનગી રાખવામાં આવશે.

ડી ડી. પટેલ

C/o ‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મથુભાઈ પટેલે છાપ્યું અને જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૨:૪૧.

પાટીદાર

‘વત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

શુરસ્ય ધૌરા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૨૭
વર્ષ ૧૮

આણંદ

{ કાગળ
અંક ૫

વેરવૃત્તિ

[સ્વતંત્ર છતાં ગયા અંકના ‘આણંદ’ થાય તો !’ના અનુસંધાન તરીકે—લેખક,

ગેમા કાળીને અને તેના પથુ માધીદારને જૂઠ્ઠાવળી તમાકુ કાપી નાખ્યાના આરોપખર ચોરામાં આપ્યા હતા.

છોટાભાઈ મુખી ચોરામાં બેઠા બેઠા બોલતા હતા : ‘આ વળતે તો એને જગજર પાંમરો કરો કે ફરીયા ખો ભૂલી જાય.’

વીરાભાઈ અમરતા અમરતા દડો ઉગામી કહેતા : ‘સગર તો પાંમરો કરતાં કરશે, પણ આપણે જ અહીં આદાપાક આપોને કે નિંદગીની ખો ભૂલી જાય.’

ગરેન્ડે કહ્યું : ‘મારવાની શી જરૂર છે ? કાયદેમર જે સળ ધવાની હશે તે થશે.’

છોટાભાઈએ લાકડી જમીન ઉપર પછાડતાં કહ્યું : ‘તમે અંગ્રેજી લાણેલા કાયદો સળને. અહીં તો ચૈત્તમા રતનથી ઘાય તે ખરું.’

વીરાભાઈ : ‘દાણા...કાળીની જાત !...કાચા સોના જેવી તમાકુ કાપી નાખતાં પાથું’ વાળીય જોતી નથી ને પછી જોમને મારતાં દયા શી ?’ અને તે દડો લેઈ ગદાર બેઠેલા ગેમા તરફ ધસ્યા.

પથુ વીરાભાઈ મારે તે પહેલાં છોટાભાઈ બોલી બિડ્યા : ‘રહેવા દો, વીરાભાઈ ! પોલીસ આવશે એટલે એની મેલે સીધા કરશે.’

એ ડાહી શીખાગચુનો સ્વીકાર કરી વીરાભાઈ પાછા વળ્યા ને બોલ્યા : ‘એના વગર એ પાંસરા ય નહિ થાય.’

એક વીધું તમારું-જેની જોછામાં જોછી સો દોઢસોની કિંમત ગણાય, એટલું નુકસાન કર્યા છતાં જેમો જાણે ગુનોજ ન કર્યો હોય તેમ નિશ્ચિત લાગતો હતો. અહીં લાંબગડ કરી ખોરી ખાળવાનું વલણ બે ચાર વાર છોટાભાઈ મુખીએ ઉઘાળી જોયું, તોય ફરિયાદી પક્ષે માન્યું નહિ; એટલે એમણે ફાજદારને તેડાવ્યા.

પોલીસખાતું પૂરી દફતરત સાંભળ્યા વગર રજૂ કરેલા ગુનેગારને પ્રયત્ન તો ગાળોનાં સ્વસ્થિતચાચન સંભળાવે છે, ને નિયમે દમન જમાદારે જેમાને અને તેના આથીદારને મા-જેન સુધી સંભળાવી દીધી. જેમાની જીભ મોંમાં રહી ગઈ સરવળની હતી, તે મુખીની ચક્રાર આખે જોઈ લીધું, એમણે સાંન કરી ફાજદાર સાહેબને ઓરડીમાં બોલાવ્યા. ગુનેગાર હોય તેમ અચકાતે અચકાતે વાત કરી.

છેવટ વાનનો છેડો લાવતાં એ બોલ્યા: ‘આપનો ફેરો ખાલી નહિ જાય.’

પણ એ મોઢમ વાતને ચોકખી કરવા ફાજદારે કહ્યું: ‘એ લોકો કંઈ સમજે તેમ લાગતું નથી.’

મુખી નરમ યથ બોલ્યા: ‘ગમે તેમ કરી અહીં જ માંડવાળ કરી નાખજો. નુકસાન બદલ બે પાંચ રૂપિયા વધારે આપવા પડે તો વાંધો નહિ. પણ સાહેબ, કેસ આગળ ન જાય એટલું જોવાનું છે.’

‘એ તો મૌ યથ રહેશે. નહિ માને નોય એ શું લાટા કાઢવાના છે? એમના માક્ષીપૂરાવા તોડી નાખતાં ક્યાં નથી આવડતું?’ ફાજદાર સાહેબે પોતાની મદત્તા જતાવી.

પણ કેમનું કાગળિયું ફાટે ચઢે એ તો મુખી વેકવા તૈયાર ન હતો. નેગણે કહ્યું: ‘ના, ના, ત્યાં ધડાના કળશિયા કરવા પડે એના કરતાં અહીં જ એનું મૂળ દાટી દેવું સારું છે.’

છોટાભાઈને બીક હતી કે નરેન્દ્ર અજેજી લાલુલો, માંધી પક્ષનો, અને પ્રધાનો એગના, એટલે સિકારમ લગાવે તો માર્યા જ નહિએ, જોકે નરેન્દ્રની કદવનામાંય આમાંનું કશું ન હતું. પરંતુ ગુનેગાર કાયદાની સખ કરતાં પોતાની કદવનાની સખ ઘણી વખત વધારે ભોગવે છે. પણ ગુનેગાર મુખી હતા કે જેમો?

ફાજદારે કહ્યું: ‘તમે તમારે નિશ્ચિત રહેા ને, એ તો મૌ કરીશું, પણ... પણ...’

અનુભવથી ટેવાએલા મુખી સમજી ગયા: ‘સાહેબ! મેં ના કહ્યું, કે ફેરો ખાલી નહિ જવા દઉં?’

ફાળદાર વધુ આમ્રદ ન કરતાં જદાર આગ્યા અને આરેખીને મતાવી રહેલા જમાદારને ખૂમ પાડી : 'દસના! મરવા દે સાલા ને!' પછી ઝોમતો ઘાટ ધડીએ છીએ.' અને ખુરશી ઉપર બેસતાં ઝોમણે જગજીવનને પૂછ્યું : 'તમારું નામ શું?'

એ કહે તે પહેલાં મુખીએ કહ્યું : 'જગજીવન.'

'બોલો, જગજીવનદાસ! તમારે હવે આનું શું કરવું છે?' ફાળદાર સાહેબે પૂછ્યું.

એ બોલે ને પહેલાં જસંગલાલ બોલી બિડ્યા : 'સાહેબ! તમે કહેશો એમાં એ ના પાડે એમ નથી.'

વીરાંલાલે ગરેન્દ્રને જતાવતાં કહ્યું : 'સાહેબ! આ ઝોમતો દીકરો - ગરેન્દ્ર તો ગાંધી મહાત્મામાં બળેલો છે; તે તો બિડેલો મારવાનું ના કહે છે.'

મુખીએ ટાપસી પૂરી : 'એ તો પેતે મારો ઝોટલે જધાતે સાગ દેખે, પણ એ હરામીઓને તો મારે જ પાર! એમાં જગજીવનને શું પૂછો છો? ઝોમને તો બે ત્રણ મહિના' યૂનો ટીપવા મોકલ્યા ત્થર એ સીધા થવાના નથી.'

જધા તમાસો ભેઠ રહેલો નરેન્દ્ર ધીમું હર્યો. એના ગળમાં થયું : 'શહેરી લોકો કયા અનુભવ ઉપરથી કહેતા હશે, કે ગામડાના સેકિા મુત્સદી નથી?'

જગજીવન ન બોલ્યાં ઝોટલે ફાળદાર સાહેબે - નરેન્દ્ર એત્યુએટ છે એમ જાણેલું એટલે - સંખ્યાતાપી પૂછ્યું : 'કેમ નરેન્દ્રકુમાર! તમે શું માનો છો?'

એ જવાબ આપવા નાંખ તે પહેલાં મુખી બોલી બિડ્યા : 'સાહેબ! એની તો વાતેજ ન કરશો. એ તો એમ કહેતાંય પાછો પડે એવો નથી, કે એ અચ્છાન લોકોએ બંદે તુકસાન ક્યું - જવા દો. કાક દિવસ એમને પશ્ચાત્તાપ થશે. પણ એવું કરીએ તો લોકો માથે ચઢી વાગ્યા ત્થર રહે?'

હવે નરેન્દ્ર બોલ્યો : 'ગુનેગારે ક્યાં છરાદાથી ગુનો કર્યો છે એ જાણ્યા પછી એનું એ પગલું સ્વાભાવિક લાગે, તો હું મને માથામાં ડાંગ મારનારનેય જવા દેવામાં પાછો નહિ પડું.'

પોતે પારેલાં મુખીએ નરેન્દ્ર કરી બેઠો માની ચિતામાં પડેલા મુખી ખંડખંડ હસી પડ્યા. 'હું શું કહેતો હતો, સાહેબ! એ તો છોડી મૂકવા તણ છે, પણ અમે ના હંદીએ છીએ.'

નરેન્દ્રને લાગ્યું કે હવે તેમની જોડી ચાલાકી ચાલવા દેવાની જરૂર નથી. એ બોલ્યો : 'પણ આમાં એણે કંઈ વસ્તિથી ગુનો કર્યો છે એ હું સમજી શકતો નથી, એટલે કામ ચલાવીનેય જાણુંવા પ્રયત્ન કરીશ.'

ફાળદાર: 'એટલે તમે કેસ આગળ ચલાવવા જ ગાગો છો?'

નરેન્દ્ર: 'આરોપીએ કયા ઇરાદાથી મુનો કર્યો છે, એ ન કહે તો બીજો શો ઉપાય?'

ફાળદાર: 'તમારી જોડે એને કશી અદાવત નથી?'

નરેન્દ્ર: 'હોવાનું કંઈ કારણ નથી.'

છોટાભાઈ વચમાં બોલ્યા: 'સાહેબ! એ વરણને તો અમરતું પાંડું પડે. કાંઈ દહાંડો દાણા ઉધાર માગ્યા હોય ને ના કહ્યું, તોય પાંડું પડે. એમની વરણને પૂછ્યું નથી એમ અમરતું કહ્યું છે? પાંચ સાડાં પાંચસોનું નુકશાન કરી બેસે.'

જગજીવને કહ્યું: 'અગારે એની સાથે એવો સંબંધ જ નથી.'

નરેન્દ્ર બોલ્યો: 'ખેતરમાંથી ધાત્ર-અનાજ ચોરી જાય એ સમજી શકાય. પણ પોતાના દેખીતા કાંઈ સ્વાર્થ વિના નુકશાન કરે એની પાછળ કાંઈ ઉદ્દેશ તો હોવો જ જોઈએ.'

ફાળદારને હવે ગેમાને પૂછ્યા મિત્રાય છૂટકો ન હતો. એમણે પૂછ્યું: 'કેમ, તે તમારું વાઢી?'

ગેમો શું જવાબ આપે છે તે સાંભળવા મુખી અને તેમના સાથીદારો એકાદશે જોઈ રહ્યા, પણ ગેમો કંઈ બોલ્યો જ નહિ.

ફાળદારે બીજો પ્રશ્ન કર્યો: 'તારે કશું વેર છે?'

આ વખતે ગેમો શાન્ત ન રહી શક્યો. હજુ મધ કાલે જ નરેન્દ્રે એને લાભ કરી આપ્યો હતો. સરકારે નીમેલી 'ત્રંચુ-રાહત સમિતિ' આગળ ગામના સભ્ય તરીકે નરેન્દ્ર વગર કોઈ સભ્ય વાઢીલાલ શેઠને ખોટું લગાડી ગેમાને ન્યાય અપાવે તેમ ન હતું. શેઠે આંકેલી મિલકત ખોટી હતી એમ કહી એનો પક્ષ નરેન્દ્રે ન લીધો હોત તો એના ખસે રૂપિયાના સો રૂપિયા ન થાત. અને શેઠે પચાસ પચાસના બે હપ્તા કરવાનું કહ્યું ત્યારેય એ તરત બોલી ઉઠ્યો કે કંઈ આવક ઉપર એ એટલા ભારે હપ્તા ભરી શકશે? એટલે પચીસ પચીસના ચાર હપ્તા થયા. પંદર દહાડા પછી એ નરેન્દ્રની તમાકુ કાપવા જતાં એના પગ પાછા પડતા હતા. પણ જેને માટે આવા કેટલાંય કૃત્ય કર્યાં હતાં તેને સંતોષવા ખાતર એ ક્યેં જ છૂટકો હતો. અને તેમાંય રાત્રે કાપતાં એ પકડાઈ ગયો ત્યારે એના હૃદયને ચડ્યું: 'મધ કાલે જ વગર કહે જોણે ગણ કરી આપ્યો છે એનો અવગણ કરનારને ભગવાન સાંખી રહે?' અને એ તથા એના માથુંસો પકડાઈ ગયા. એનો પોતાનો પ્રશ્ન

હોત તો ક્યારનોય એ ગુનાનું કારણ કહી દેત. પણ એવું હોત તો એ ગુણ ઉપર અવગુણ કરવા જાતજ સું કરવા? છતાં હવે તેનું હૃદય વધુ કૃત્તવ્ય થવા માગતું ન હતું. ફાજદાર સાહેબના ઉત્તરમાં તેણે માથું ધુણાવી વેરનો ઇન્કાર કર્યો.

નરેન્દ્ર બોલી ઊઠ્યો : 'એવું સાહેબ! એને વેર નથી એટલે એના ગુના પાછળ કંઈક ગંભીર સત્ય છુપાયું છે કે નહિ?'

એ ગંભીર સત્ય આમ તો ફાજદાર ને નરેન્દ્ર જાને જાણતા હતા. ફેર એટલેજ કે એક એને છુપાવવા મામતો હતો, બીજે ઉઘાડવા.

નરેન્દ્રના વ્યક્તિત્વ આગળ ફાજદાર સમજી ગયા કે મામડાંના લોકોને—પછી એ ફરિયાદી હોય તોપણ મળેલી લાંચની લીધે એની સત્ય વાતને—દાખી દેવાય છે; છેલ્લો ઉપાય, ધમકાવીનેય સત્યને નુકસાન કરી પોતાનું ધાયું કરી શકાય છે. પણ એમ અવી' જાને તેમ ન હતું.

એટલે એમણે ગુનેગાર તરફ કડક વર્તન ગતાવ્યું : 'સાચું બોલે, ફરામખોર! તારે વેર નથી તો શા માટે ગુનેા કર્યો?'

એ કથું ન બોલ્યો એટલે ફાજદાર હંટર લેઇ જિભા થયા. જોકે એ જાણના હતા કે મારથી તો ઊલટી જે વાત એ હાંકવા માગતા હતા તે ઊધડે તેમ હતી. પણ પોતાનું જિનપક્ષપાતી વલણ જતાવ્યાનો ડોળ તો કરવો પડે ને?

એમણે હંટર ઉગામ્યું એટલે ગેમો બોલી ઊઠ્યો : 'સાહેબ, જે મારી હો ને, એટલે પાપ જોખું યાય.' એના હૃદયમાં અત્યારે પશ્ચાત્તાપનું ઝરણું વહેતું હતું. પણ સાહેબને એની ક્યાંથી ખબર પડે?

એમણે તો હંટર નગાવતાં કહ્યું : 'એ તો સળિયા પાછળ જઈશ એટલે જાધું પાપ જતું રહેશે.'

મુખી એ વાતચીત આગળ ચાલે તેમ ઇચ્છતા ન હતા. તેમણે કહ્યું : 'સાહેબ, એ મૂરખા જોડે શીદ માથું ફાડો છો. આપણે જે કરવું હોય તે કરો ને.'

ફાજદાર પુરશી ઉપર બેઠા. જમજીવનને એમણે પૂછ્યું : 'તમારે ધરમેજે નિકાલ નથી કરવો, એમ ને?'

મુખી બોલી ઊઠ્યા : 'એમને ઢાટ'નો' ક્યાં અનુભવ નથી? અરચપાણીના રાજ વળે, સાક્ષીઓને મુલ્તે મુલ્તે લેઇ જવા પડે; ને મળવાની ત્યારે ધૂળ!'

ફાજદારે સલાહ આપી : 'તેથી તો હું પ્રથમથીજ પૂછું છું ને.'

નરેન્દ્રે ચોકસું કહી દીધું: ‘હું કોર્ટગાજમાં માનવો નથી. છતાં અમુક વખતે સત્ય ખુલ્લું કરવા પૂરતું જ અનિષ્ટને અનિવાર્ય માનવું પડે છે. એની પાછળનો ભેદ ન ખૂલે તો જીન્ને કાષ્ટ ઉપાય નથી.’

ફાજલદારે પોતાને કંઈ વાંધા નથી એમ બતાવી ચર્ચા ગંધ કરી. મુખીયે સમજી ગયા કે ભેદ ખૂલી ગયો છે, ફક્ત મોંએથી કાષ્ટ નામ નથી દેવું એટલું જ.

ફાજલદારે મુખીને અંદર લેઈ જઈ પૂછ્યું: ‘એલો, હવે શું કરવું છે?’

કપડાંમાં તો સર્વ નાગ્ન છે, છતાં જમત કપડાં પહેરી નાગ્નતા હાંકે છે. જોકે દરેકને નાગ્નતાનો ખ્યાલ છે, છતાં એને ઉધાડવા કાષ્ટ તૈયાર છે? એમ ભલેને ગુપ્ત રીતે બધા બજાતા હોય, પણ એ કૃત્રિમ પાછળ પોતાનો હાથ છે એવું ઉધાડું પડવા દેવા મુખી ઈચ્છતા ન હતા. એમણે હેલું કહી દીધું: ‘જવા દો આગળ ત્યારે.’

મુખીએ જીજ્ઞાસુ મારફત એમણે જમીન ઉપર છોડી મંગાવ્યા પછી એમણે આગળનો પાઈલેટ જવા માંડ્યો. છોટાભાઈએ કહ્યું: ‘એમા, ગમે તેમ થાય તોય અગાઈ નામ ન આવવું ભેદજો. કોર્ટમાં વધીસ ગમે નેટલા આડાઅવળા મવાલો કરે, કોના કહેવાથી ને આ કામ કયું’ એમ ગમે તેટલી વાર પૂછે; પણ તારે અગાઈ નામ ન દેવું.’

નરેન્દ્રે પોતાને ઉપકાર કર્યો છે એમ માનતો એમો બોલ્યો: ‘મેં તો તમને પહેલેથી ના કહ્યું હતું કે આટલું કામ મને ના કહેશો.....’

કરતાં તો કરી બેઠા પણ હવે પરતાતા છોટાભાઈ અકળાઈ ગયા: ‘એમ લાગ્યા તને કહ્યું તો રકનો જન્ય તે મુઆની જગર વિના જીજ્ઞાસી લાવે!’

એમણે કહ્યું: ‘કાળી રાતે આટલાં તમારાં કામ કર્યાં છે, છતાં માણસને તો શું, પણ જનનવગનેય જાણવા દીધું છે? પણ આ તો ગઈ કાલનો ગયું બૂલી અવગણ કરવા જઈ તે ભગવાન સાંજે? નહિ તો એમો કોઈ પકડાયો છે?’

છોટાભાઈ: ‘હું કાગડા જેવો છું તોય છેતરાઈ ગયો. તું નીકલ્યો ને તરત સુનીલાઈ ફાનમ લેઈને અહીં ચઢીને નીકલ્યો. પણ હું એટલો બે જો બની ગયો કે એમ એને શાનો વહેમ આવવાનો છે? પણ એય ગામમાં કાગડો પાક્યો છે. એ ચેતી ગયો, નહિ તો રાત્રે તમને કાણ પકડવાનું હતું?’

એમો તો એક જ વાત પકડી રહ્યો: ‘એ કંઈ હું ના સમજુ. ગયું ઉપર અવગણ કર્યો એવું આ ફળ.’

છોટાભાઈએ ચોખવટ કરી: ‘જો તને કહી દેઉં. એ અગાઈ નામ

દેવકાવવા નતે ખીક જતાનશે: 'જેવમાં જમ્ય તો તારાં બેરી-છોકરાં રવડી જશે. હંડ થશે તે ક્યાંથી લરીશ?' પણ એની ખીક રાખીશ નહિ. એકથી હળર સુધી થશે તોય બોગવનારા બેડા છીએ. અમે છીએ ત્યાં સુધી બેરાં-છોકરાંની તારે શી ફીકર છે?"

એમો મગજમાં કંઈ ગોઠવનો હોય તેમ વિચાર કરતો હતો. છાટાભાઈએ હેવટ પૂછ્યું: "શું કહ્યું? કાપીને કટકા કરી નાખે, પણ અમારું નામ ન આવવું જોઈએ."

એમોએ નક્કી કર્યું હોય તેમ જવાબ આપ્યો: "સારું."

અને આગ્યો હતો તેમ એ છાટાભાઈના ઘરમાંથી નીકળી અધિકારમાં જોડાઈ ગયો.

કમળ-ગાદત સગિતિના પંચમાં નરેન્દ્રે જે ન્યાયી અને તટસ્થ વૃત્તિથી કામ કર્યું હતું, તેથી છાટાભાઈ અને તેમનું મંડળ એટલું નિર્મૂળ ગયું હતું કે હવે તેનો જલ્દી તેમણે નુકસાનથી લેવા ધાર્યો હતો. ગામના કુલ પંચોતેર હળર દેવામાંથી નિકાલ થતાં પચીસ હળર નીકળી ગયા. એમને ગામ સાથે સંબંધ ન હતો, પરંતુ એમના પોતાના લહેણામાં નરેન્દ્ર વચ્ચે ન આવ્યો હોત તો જે ઉપટકાની ખોટ મઠ તે જાણુ જાણુ તો ૨૦ ટકાથી વધારે ન જાત. પંચના ખીજા સભ્યો તો એમના કામમાં વચ્ચે પડે એવા ન હતા, એટલે નરેન્દ્રે જ એમના દેવાદારનો પક્ષ લેઈ ગુનો કર્યો હતો. અને એ આગ આપણું નુકસાન કરતાં સરગાતો નથી તો આપણે શા માટે ખોટી રામ રાખી? એમણે કાળા કૂતરને શોભે તેવી અંધારી રાતે એમ કાળીને ઘેર બોલાવ્યો. દહાડાના સાહુકારોનો એ કાળી રાતનો સાથીદાર હતો. એને લાયક કામ એને સોંપાતું.

'જો એમો, સવારમાં જગજગવના વડવાળા ખેતરની પાંચ વીધાં તમાકુ જીભી રહેવી ન જોઈએ.' છાટાભાઈએ કુકમ કર્યો.

નરેન્દ્રના ઉપકાર તમે દયાએલા એમોએ થઈ ના કહ્યું, પણ છાટાભાઈ એકના બે ના થયા. તેમણે કહ્યું: "એટલે આવું કામ હું ખીજા કોને સોંપું? આવાં કેટલાંય કામ મેં તારા સિવાય ખીજા કાંઈને સોંપ્યાં છે?"

છાટાભાઈની સત્તા આગળ એ ના ન પાડી શક્યો. કચરાતે મને હા પાડી, એ ઘેર જવા નીકળ્યો. પણ નિરાશ મને જતાં એમાનું મન સામેથી ફાનસ લેઈ આવતા માણસ તરફ ધ્યાન આપવા જેટલું રિયર ન હતું. અને હોય તોય એ પોતાની વૃત્તિ માખી મચો છે એવી તો એને ઓછીજ ખબર પડવાની.

બ્રાહ્મણોની ઊડાવવા સાથે કન્યાઓએ પ્રતિજ્ઞા લેવી રહી કે પૈસા-પરકણ આપી જ્યાં જાય પરણવા માગતો હોય અથવા જે વરનો જાપ ચૂસવાના ઇરાદાથી સગપણ કરી પોતાના પાણિગ્રહણ માટે નજરનો સંગઘ જાંધતો હોય તો તેવી કન્યાઓએ પરણવા સાથે ના પાડવી જોઈએ, અથવા વરના જાપની મનોદસા પોતાને પરણાવી સુખી જોવા કરતાં તેમને પોતાની હુંડીને ભાવ કેટલો વધારેમાં વધારે ઉપજો છે તેવું કન્યાઓના પિતાના ક્ષેત્રમાં છોડ્યોક અજમાવતાં જુઓ. તો તેવા વરોએ પોતાના ચના ભાવને અટકાવવા અથવા પોતાનું છોડ્યોક ચતુ' લીલાઉ જંધ કરવા કમર કસવી જોઈએ. અત્યારે મને તો આમાંનું એકેય દેખાતું નથી. પણ ભવિષ્યમાં આ પ્રમાણે માય તોજ 'ખી. એ. ચવા પછી'નાં જદાનાં દેજે, દીકરીના જાપને પડતી આપદા જોઈી માય અને વર શોધવામાં પડતી દાડમારી મટે.

વરવિક્રય એ અધમ સોદો છે એવું ભજનનારા પણ જોનાથી જાકાત રહી શકતા નથી. 'પારકે લાણે મોટો લાડવો' અથવા 'દલવાઈના ધર ઉપર દુલસીપત્ર'ની ગાકક જ્યારે ખીજના છોકરા સંગઘે જોલવું હોય છે ત્યારે જોથી વધારે શું 'ડામ' આપે એમ કહેતાં સાંભળીએ છીએ, પણ જ્યારે પોતાના છોકરા માટે માગણી માય છે ત્યારે તે વધારેમાં વધારે કેટલું આપી શકે એમ છે તેને માટેની તપાસો ચલાવાય છે. આથી જોછ કાઈ અધમ નીતિ લગના ક્ષેત્રમાં કહેવાય ખરી કે?

જંડ ઉડાવી મમે નેની માથે લગન ઠગનાર છોકરીઓ સુખી નદિ માય એવું કહી કન્યાના જાપને ડગાવવો એ તો જોથીયે અધમ નીતિ ચઈ. એટલે છોકરીઓ જંડ ઉડાવશે તો કેન્યાના જાપ પાસેથી મેં માગ્યાં દામ-પરકણ મળે છે તે જતાં રહેશે. એમ કેમ કહેવામાં નથી આવતું? પરકણ લેઈ પરણેલા વરોજ વધુને સુખી કરે છે એવાં શાસ્ત્રવચનો પરકણના કાઈ રચેલા શાસ્ત્રમાંનાં તો નથી ને? સુખી કે દુઃખી ચતુ'એ જીછ વાત છે. વાત તો વર અને કન્યાની પસંદગીમાં જે પૈસા-પરકણ ભાગ લજવે છે તે જાજતની છે. છોકરી સારી હોય પણ પરકણ જોછી પડતી હોય, છોકરો સારો હોય પણ વધારે માગતો હોય, ત્યાં પછી છોકરા-છોકરીનાં લગનને જદે રૂપીઆ-આના-પાછનાં લગન માય છે એમ કહેવામાં શું જોટું છે? તેમાં કયું કુળ દણાઈ જાય છે! તેમ કહેવામાં કયાં કુળનો ભાવ ધટો જાય છે? પણ તેમેય નથી. મોંઢામાં તમાચો મારી ગાલ કાળંગડાના ગાલા જેવા લાલ રાખતા હોય, પણ છોકરા જાજત વાત કાઢી કે જાણે નવલશાહ હીરજી લાખે.

એકમાં ન પડ્યા હોય એમ ઉપર ઉપરથી 'મારે' તો, જુઓને, પૈસાની ગરજ નથી,' 'હું' કાંઈ પૈસાનો ભૂખ્યો નથી.' 'મારે શું જોણું છે?' આમ કહેતાં માંભણીએ છીએ. પણ એમ કહેવાની મનોદશા એ જોઈએ તો એવી અપેક્ષાએ થતી જણાય છે કે કન્યાનો આપ એમ કહે કે 'એ મારે જોવાનું નથી, તમો હા પાડો પછી ચાંકડો તો તમો કહેશો તે ભરીયું.' કર્મધર્મ-મંચોએ આવું અને તો કન્યાના આપનું મળું કસાઈના હાથમાં મળું સમજવું. ત્યારે શું પાટીદારોમાંથી વરવિક્રય નાબુદ થવાનો જ નહિ એમ ધારવું? ના, જગતમાં કશુંય સ્થાયી નથી. કશોય સિદ્ધાન્ત સૂર્ય-ચંદ્રના તપવા વિના અચળ નથી, તેમનેય વાદળાં નપતાં કે પ્રકાશ આપતાં રહે છે; તો વરવિક્રયનો સિદ્ધાન્ત એ સિદ્ધાન્ત નથી, ત્યારે તેની અચળતાનો પ્રશ્ન રહેનો જ નથી. લોકાનું દગાવી બેઠેલા, ઉછેદીઆનું હોઘઆં કરી ગયેલા, અનેકાનું પચાવી પડેલા, કાળીવાઘરીઆને દમ આપી નીચોવી રહેલા, નર્મી છાકરા જ પરજાવી પરજણોનાં પેંધા પડેલા, આધો પાડો હાથ પડેલા હોવાથી માલદાર બની બેઠેલા, છતાંય કુળવાનમાં અપનારા લોકાએ પરઠણનો ભોગ કરેલો એક જાહુ છે, ધન લૂંટવાનો એક મધો છે.

પંદર વીસ વરસની કન્યા મોટી કરી સામાનું ઘર મંડાવાય, તેઓ ગૃહ-મંસાર ભોગવતા થાય, તે માટે કન્યાનાં આપનો ઉપકાર માનવો તો જાણુએ રહ્યો, પણ એ નગધમો હુડીનો મનભાવતો ભાવ લે; છતાંય કન્યાને જાણે કંઈ મુનો કર્યો હોય તેમ તેની પાસે દંડજ વસુલ કરવાનો પોતાનો પરવાનો સમજે છે. આવા અધમ સોદાથી જયવાનો માર્ગ વરક્ષેત્રમાં પડેલા વરો, વિના બેઠે જળવે, જગી શકે તેમ નથી, તેમ કન્યાના આપને બચાવી શકે તેમ નથી. બેઠો જળવો કરવાની આટલી દિગત વરોમાં છે ખરી કે? એત્રીકદસરલ કે દુરગ્રુસન, એન્જનીઅરિંગ કે વાડીઆ કોલેજમાં ભણતા પાટીદાર વરો ધણાય પડ્યા છે. આમાંનો કાંઈ પાટીદાર કોમને પડકાર કરી શકે એમ છે કે હું પરઠણ વગર પરણ્યા તૈવાર છું? તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારો વિશ્વ થશે તે જગ્યાએ હું નહિ પરણું? એનાં વાલીઓને મંભણાવી દેશે કે હું હવે આવા અધમ સોદાનો ભોગ જનવા માગતો નથી! જે વરના આપે કદાચ વિવાહ કરી દીધો હોય અને કન્યાના જાપને નીચોવી લીધો હોય તે વર કહેવા બદાર આવશે કે એ પૈસા ઉપર મારા પિતાનો નહિ પણ કન્યાનો જ હક રહેશે?

આવી જાંડખોર મનોવૃત્તિ વગર વરના પિતાઓની શુદ્ધ ને સાન ઠેકણે

આવનાર નથી. મવાલ મનોવૃત્તિના દિવસો ભરાઈ ગયા છે. નરમ દળને હવે સ્થાન નથી. અદ્વિસાત્મક ભલે હોય, પણ વૃત્તિ ગંડખોર હોવી જોઈએ, ખોટા સામે ઝંઝુમવાની તાકાત હોવી જોઈએ, ખોટું નહિ ગિલાવી લેવાની વૃત્તિ હોવી જોઈએ. પિતાનું કહ્યું ગમે તેવું હોય છતાંય સ્વીકારી લેવું એ ગુલામી મનોદશાનું ચિહ્ન છે, તે ફાવી દેવું જોઈએ. સ્વાર્થસાધુઓના આખોનાં પડળ ઉધાડવાં જોઈએ. ધોળે દિવસે કન્યાપિતા પાસેથી થતી અનહદ લૂંટ ગંધ થવી જોઈએ. પાટીદાર કામ પોતાને ભણે આગળ વધેલી માને, પણ વરવિક્કયના કલંકિત કાર્યથી આંધો નહિ રહે, વિખુટો નહિ પડે, ત્યાં સુધી એ આગળ વધવું નકામું ગણાશે, લેખાશે.

કન્યાના આપ પાસેથી મળતુ ધન એ ધન નથી, પણ દરામનો ચરકો છે, વગર પસીને મેળવેલું પાપ છે, એટલે વર તરફથી જ હવે કંઈક સખત પગલાં ભરાયાં જોઈએ. નરયોનિમાં જન્મી પાગકા ધન ઉપર મદાર બાંધી, કન્યાના પિતાના પસીનાના પૈસા ઉપર ધોરણ રાખી (જોકે એ પૈસે જિંદગી તો જતી નથી જ), લગ્ન કરવાં એ આ વીસમી સદીમાંય એને ઓછાપણું નથી લાગતું એ ઘણા જ દુઃખની વાત છે. રાજકારણમાં, સમાજકારણમાં અને ધાર્મિક કે આર્થિક કારણમાં જ્યારે ધમધોકાર સુધારાની બાંધો પોકારાય છે, પલટા યાય છે, ત્યારે શું વરવિક્કય વધતો જતો જોવો એ યુવકને શીખે છે? કાવતી જાખનોમાં પિતાની કે માતાની ઉપરવટ થઈ ધણાંય ન કરવા જેવાં કામો કે સુધારા ધરગાં દાખલ થાય છે, કરાવાય છે, ત્યારે આ વરવિક્કયનો ઉચ્છેદ કરવા શા માટે કંઈ ઊદાપોહ યુવકો તરફથી (પરજનારા તરફથી ખાસ) થતો નથી, એનું કારણ વગર મહેનતે ધરગાં પૈસો આવે છે એ તો નથી ને?

પૈસો—પરકણ એ કન્યાવિક્કય માટે હોય કે વરવિક્કય માટે હોય પણ તે એક અધમ નીચ સોદાજ છે, એમ સમજી આવ્યા સોદાગાં ન પડવા દરેક વર કહેવાતો યુવક માગાપ સામે, વરવિક્કયની મનોદશા સામે, ઝંઝુમવાની પ્રતિજ્ઞા કરે; અને તે પ્રતિજ્ઞા બીજમપ્રતિજ્ઞા હોવી જોઈએ. પછી તે પ્રતિજ્ઞા સેંકડો રૂપિયા માટે હોય ને હજારો માટે ન હોય તો તેની પ્રતિજ્ઞા એ તો નરી છેતરપિંડી જ હોઈ શકે. આ રીતરિવાજનો કાટો તો વરો જ કાઢી શકે છે, વિવાહપ્રયા પોતાના હાથમાં લેઈને!

પોકાર

આ પોકાર જહાંગીરના ગઝલમાં ગજપૂત કાગમાં પડી રહેલો પોકાર, જે હમણાં ચલચિત્રોમાં દેખાડવામાં આવે છે, તે નથી; આ તો પાટીદાર કાગમાં પડી રહેલો પોકાર છે, અને તે પગલુનો ઝોટલે વરવિક્રયનો પોકાર છે. કન્યાવિક્રયના પોકાર કરતાંયે આ પોકારનાં પૂર ચઢ્યાં છે. કન્યાવિક્રય તો હવે અન્યમનુજોજ કરે છે, જ્યારે વરવિક્રય પાટીદાર કામના કુળવાનો, શાણાઓ, ભણેલાઓ, સુધારો કરવા નીકળી પડેલાઓ અને પારકે પૈસે તાગડધિન્ના કરનારાઓ જાણીજૂઠને, સગજને, દેખતી આંખે કરી રહ્યા છે; પાટીદારની નાતને 'નેકા વગરની નાત' કહે છે, તે કહેવું સાર્થક કરી રહ્યા છે. આજે સમજદારની મગજ, ભણેલાઓનું ભણ્વતર અને સુધારા કરનારની ધગશ સાતમે પાતાળ પેસી ગયેલાં દેખાય છે. કુળ વગરનાને કુળ જોઈએ છે, કુળવાળાને પૈમા જોઈએ છે. સાધારણ સ્થિતિ વાળા પાટીદારની સ્થિતિ સૂડી વચ્ચે સોપારી જેવી થઈ ગઈ છે. ગરીબ પણ કુળવાન પાટીદારને પૈમા જોઈએ છે—સારા કામમાં વાપરવા નહિ, પણ દૂજો-પંજો ખેલવા, દારૂ પીવા અને દુરાચારોમાં ઉડાવવા. સાધારણ પૈમા વાળા તથા કોલેજ—હાઈ સ્કૂલોમાં ભણતા હીરાઓને તથા તેમનાં માથાપેને ફૂલીન કુટુંબની કન્યાઓ જોઈએ છે.

જાનેની અધોગતિ છે. ઊંટડો કયે પાગ ખેસે છે, તે 'થોડાજ વખતમાં જજ્વાશે. પૂરેપૂર્ણ પાવમાલી થયા વગર પાટીદાર કામની આંખ ઉધડવાની નથી. પાટીદાર કામ હાલ બેજ જાવનો પાછળ મંડો છે: પૈમા અને કુળ. જાને મેળવવા માટે પ્રયત્નો ચાલુ છે, પણ તેનું આખરી પરિણામ શું તેનો કાષ્ટ સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ કરતું નથી, વિચાર કરે છે તેને સમજાતું નથી, મગજનય છે તેને ગળે ઊતરતું નથી, ગળે ઊતરે છે તેને માનવું નથી. ત્યારે આતું પરિણામ નહકના ભવિષ્યમાં શું આવશે તે તમને જાતાવું? હમણાંજ અતાવું છું. જગા ધીરજ રાખો અને મન પરાવીને જરા આ લખાણ વાંચો ઝોટલે તે તમને દીવા જેવું સ્પષ્ટ જણાશે. માનવું ન માનવું તે તમારી ગરજની વાત છે, પણ ફેંસેલો ચોકખો છે. આજે નહિ સમજાય તો કાલે સમજાશે, કાલે નહિ મગજનય તો પરગ દિવસે તમારો વારો આવશે સમજાશે; પણ વિનાશ થયા પહેલાં અને વિનાશને જાતે નોતર્યા પહેલાં સર્વનાશ સમજાય તો જયવારો છે, નહિ તો ચોકખી પાવમાલી અને અધોગતિ ડાચાં ત્રિકામોને સામે ઊભીજ છે. નાત આંખો મીચીને દરિયા તરફ દોટ મૂકી ગઈ છે. આગળ દરિયો અને મહાપ્રલય છે તેનું ઝોને જ્ઞાન નથી. છતી આંખે પણ આંધળી જની રહી છે—

મોતીઆનાં પડળ આવી ગયાં છે.

હીરા વેચવાનો જાગર ખૂલ્યો છે. પાણીદાર, પાણી કિતરી મચ્છેલા, નકલી અને બનાવટી, બધા હીરાઓનો જાગરભાવ આ લડાઈના વખતમાં તો ધણો જ ઊંચો ચઢી ગયો છે. મોતીઆ કઢાળ્યે, અંધારી ઉતાર્યે અને મદાન્ધતા છોડ્યે જ તે ભાવ કિતરશે, એમ હમણાં તો જણાય છે. દોરીસંચાલન તો અદૃષ્ટને હાથ છે, હાથ તે ખરું. નાવમાં ઝુકાવ્યું છે. પણ કરશે તેવું પામશે અને વાવશે તેવું લણશે તે નક્કી નથી. તમારા હાથમાં પણ મરકારની પેઠે ભાવ વધારવાના અને બીજા માગવાના ઝોડીનંતસ આવ્યા છે. મારું તો ધારવું છે કે કાગનો ધણો મોટો ભાગ આ વસ્તુથી વાકેફ છે, છતાં તેમજ આચરે છે અને ભવિષ્યની વિપત્તિઓને ‘આવ કુહાડા પગ પર’ની પેઠે આજ-કાલમાં જ નોતરી રહ્યા છે. જેને પૈસા આપીને તેમજ વિવાદનો ખર્ચ આપીને કન્યા લાવતી પડતી તેને આજે પરકણુ જોઈએ છે. જેવી તેવી નહિ હોં! ખાસ્તી એક હજારની, બે હજારની! જેને ખર્ચ જોયા પચાસ પોણાસો મળતા, તે વળી આખી ઉપરના જરમાં જાય છે. દેસાઈ, અગીન તથા કુળવાન પાટીદારોની તો વાત જ ન પૂછશે, અને તે વળી છ ગામના એટલે તો પૂછવું જ શું? તેમને તો હજારો જોઈએ છે. હવે લાખે લેખાં પણ સંભળાય છે, છોકરા બણાવવાનો ખર્ચ જોઈએ છે, તેમને વિશ્વાસ્યત મોકલવાનો ખર્ચ જોઈએ છે, અને કંઈ કંઈ જોઈએ છે! બેલજાલા અને જલિહારી છે તેમની! કંઈ કંઈ એટલે શું તે જાણો છો? ઉપર જતાવ્યું તેમ સદા બેલવા માટે પૈસા, દારૂ પીવા માટે પૈસા, રંડીગાજી કરવા માટે પૈસા, ગાંસ મટન ખાવા માટે પૈસા, આળસ પોષવા માટે પૈસા અને કોરટો લડવા માટે પૈસા. પૈસા! પૈસા! તારી અજળ માયા છે. તું નહિ કરું તેટલું જોઈએ છે. એક ખંડમાં તું યુરોપને બરખી રહ્યો છે, બીજામાં અમને ગુજરાતના પાટીદારને.

આ જધો પેદાર ચરોતરની ઊંચ મનાતી અને રોજાધમાંથી હાથ ન કાઢતી પાટીદાર કાગનો મોટો બાગે-છે. તેમાં ખાસ કરીને જાર, સત્તાવીશ, પિસ્તાળીસ વગેરે જે હોય, તે ગામોમાં પણ તે હવે ફેલાતો જાય છે. આતું પરિશ્રામ શું તે જાણો છો? ન જાણતા હો તો હું જણાવું. ન ગાનતા હો તો માનવું જ પડશે. બેસી રહે દહાડો નહિ વળે. તેનું પરિશ્રામ તે કૂવોહવાડો, જળી મરવું, પરકોમમાં જતું રહેવું, મુસલમાન ખોરતી થઈ જવું, ખદ્યાલ, બ્રહ્મ વિચાર, વગેરે છે. દૂધપીતી કરવાનો રિવાજ જે કેટલાંક વરસથી બિલકુલ નહિ જેવો જ થઈ ગયો છે તેને નોતરવાના જ આ ધંધા છે. જે વિવાહ વિવેકી,

મદાચારી અને ખજારદાર માણસોમાં માત્ર પત્રવહેવારથી અને આખરે જ્ઞાનમાં લેખને ચતા તે આજે પૈસા અને વઢેલી કુળવાનશાહોને જ્ઞાનમાં રાખીને થાય છે. કાંઈ કાંઈને માથે માંડ નથી. ઓળખીતા-ખરખીતા વરકન્યાનાં માળાપોનો વાંક કાઢે છે. માળાપ કાને હાથ દે છે. પગખનારને કુળના પૈસા જોઈએ છે. કેમ ન જોઈએ? કેમરીઆ વર ખરા ને! દંલી, ધમંડી, રવચ્છંદી અને મિથ્યાભિમાનીઓ સુધારાને ઓઠે પૈમા નહિ નો જળસીનાં અને દેશપરદેશ લંબ્યાવવાના ખરચનાં સાટાં કરે છે—ખાર લાખ આળીમ ખરા ને! હવે તો વિવાહનાં સાટાં થવા માંડ્યા છે.

વાતાવરણ કલુષિત થઈ ગયું છે. આત્માવિચારે નેવે મુકાઈ ગયા છે. મહેનત કરતાં શરમ આવે છે. ફક્કડ જતી, મોંમાં કપડાં પહેરી, સીંગારેટો ફૂંકી અને પાનના કુચા મોંમાં મારી, ફક્કડ થઈ ફરીને નર્ચો ડાળ પોષવામાં આવે છે. કાણ સારું અને કાણ નરસું તેનો વિવેકવિચાર આલી ગયો છે. આપના કૂવામાં ખૂડી મરવા માટે પાટીદાર સમાજ ધસી રહ્યો છે. નથી પરિણામનો વિચાર, નથી દરકાર કે નથી દૂરદેશો. આખો મીચીને ગાકું ગળકાવેજ રાખે છે—સમાજનું ગાકું આહે કૂવામાં પડે, ઘરામાં પડે કે ઊંડી ખાંધમાં પડી તેના ચૂરચૂરા થઈ જાય, તેની નથી કાંઈને દરકાર કે નથી કાંઈને વિચાર. પછી પરમાત્માનો વાંક કાઢ્યે શું વળે? છપ્પતીઆ દુકાળ પછી જમીનોમાં શું પાકે છે તે તો જાણી જાણે છે. એક તરફથી સરકાર ચૂસે, બીજી તરફથી શાહુકાર ચૂસે ને ત્રીજી તરફથી ખોટા નાલાયક રીતરિવાજો તથા વિવાહવળોટ ચૂસે. ચુસાઈ ચુસાઈને પાટીદાર કામનો કુચો નીકળી જશે ત્યારે સાન ઠેકાણે આવશે એવું ધારીને બેસી રહેવાનું જાણ્યું જ્યાં જ્યાં માન્યું છે? કામમાંથી પુરુષાર્થ ગમે, તેથી જાણું જવા બેઠું છે. સિંદની ગર્જના અને ઉધધ જેવી મહેનતગજૂરી કરનારો પાટીદાર આજે માયકાંગલો, રાંક, દુર્જાળ, હાગ હારી બેઠેલો, ઈશ્વરને માથે દોષ ઓઢાડવા પ્રયત્ન કરતો, મરવાને વાંકે જીવી રહ્યો છે. પરમેશ્વર નિશ્ચય કર્યો જણાય છે કે જે કામ, નાલાયક થવા બેઠો છે, તેનું દુનિયામાં એટલે ચરોતર મુશ્કેલીમાં શું કામ છે? તેમને સોધા કરવા અગર તો તેમનો નાશ કરવા માટે પણ તેમને માટે જનન પ્રમાણે કપકું વેતવું જોઈએ, દુકાળ પાડવા જોઈએ, દુરાચારી બનાવવા જોઈએ. પગ્દેશી-ઓની ધુસરી તેમને વધારે હેરાન કરવા માટે તેમની ખાંધે લાદવી જોઈએ! પરમેશ્વર બીજું શું વિચારે? તેનો તો ન્યાય છે કે 'લાયક થવા માગે તેને લાયક બનાવવા અને નાલાયક થવા માગે તેને નાલાયક બનાવવા. નાલાયકો સગળને લાયક થતા જશે તો મારા હજારેય હાથ તેમની મદદે આવશે, પણ

નાલાયકજ રહેવા ઇચ્છતા દશે તો હું તેમની દરતી દુનિયાના પડ ઉપરથી નાખુદ કરી નાખીશ. એવો મારો સ્વભાવ જ છે. પરિવાળાય સાધુનામ્ વિનાશાય ચ દુષ્ટતામ્... સંમતિમિ યુગે યુગે। એ મારો જુગજૂનો નિયમ છે. નહિ સમજો તો તમને અને તમારી કામને ત્રાસ ત્રાસ પોકરાવીશ, ત્યારે પછી તમારો પોકાર કાણુ સાંભળશે? તે પોકાર સાંભળનાર તમારો પુરુષાર્થ અને મારી મદદ સિવાય કોઈ નથી. માટે તુરંત ચેતો અને જાગ્યા ત્યાંથી સવાર ગણો. તમે બોળા ગણાતા પાટીદારોમાં ત્યારે દાંમ, ધમંડ, સ્વચ્છંદ, ગિથ્યાલિમાન વધે ત્યારે મારાથી ખીજું થાય પશુ શું? ત્યાં સુધી તમે તમારા દુરાચારો નહિ છોડો ત્યાં સુધી ધણાય ઊંચા નીચા થશે, તોપણ હું તમને છોડવાનો નથી, નથી અને નથી જ!

ઉપર રોગીના રોગની ચિકિત્સા થઈ. નિદાન થયું, હવે તેના ઉપચાર ઉપર વિચાર કરો. આધારણ રોગ તો મામુલી ઉપચારથી સારો થઈ શકે છે, પણ આ રોગ તો વધતો વધતો અસાધ્ય જેવો થવા બેઠો છે. તેને નિર્મૂળ કરવા માટે ગંભીર પ્રયત્નો અને ત્યાગવૃત્તિ પામવાં પડશે. પોષણ પડશે જોટલું જ નહિ, પણ મહાપ્રયત્નો આચારમાં મૂકવાં પડશે. તેમ કરવા માટે પાટીદારમંડળ, લાગિનીસમાજ અને વિવિધ યુવક-યુવતીમંડળોને આગમ કર્ષે અને ઊંચે નહિ પાલવે. ઊગતો રોગ નથી કે ડામ્યે દગાઈ જશે. આ રોગને નિર્મૂળ કરવા તો તમારે આકરામાં આકરા ઉપાયો લેવા પડશે. કાંટાને કાંટાથી કાઢવો પડશે. અરે, ધન્વન્તરી જનનું પડશે; તે પણ વહેલું થશે તો દરદી જાયશે, નહિ તો હાથ ધોઈ નાખવા પડશે. આકરો પ્રચાર કરવો પડશે. 'પાટીદાર'નાં પાનાં ભરવાં પડશે, ચરોતરનાં અને ગુજરાતનાં વર્તમાનપત્રોનાં જલદી આશરો લેવો પડશે. કામની વ્યક્તિઓને વિનવી, પગે પડી, મનાવી, સમજાવી, ન ગાને તો મારીખૂંડી, તોફાન કરી, જોખરા કરી, જહિજકાર કરી, ખડો પહેરો ભરી, તેમજ જોઈએ તો સરકારી મદદ લેઈ, જેન કેન પ્રકારેણ પથ્ય આવે તેના ઉપચારોથી; આ મડદું જનવા બેઠેલા પાટીદાર સમાજને જીવતો રાખવો જ પડશે, અને તો જ્યાં પાટીદારોને મધ્ય સ્થળે એકઠા કરીને પણ ત્યારે જ તે પોકાર જાંધ થશે, ઈશ્વર કૃપા થશે; હાથ જોડીને બેસી રહેવાથી કંઈ નહિ વળે. પોકાર પાડ્યે જશે તે પોકાર કાઢ નહિ સાંભળે. પોકાર પડાવતાં મૂળોને જ કાપી કાઢશે, ખોદી કાઢશે ત્યારે જ તે પોકાર જાંધ પડશે. માટે સમય વર્તે સાવધાન! ગોર મહારાજ પણ પરજીવતી વખતે સમજ્યે વગર સમજ્યે એ જ વાક્યો ઉચ્ચારે છે!

પરકણનો પરિવાર

છેલ્લા કેટલાક અંકોથી પરકણનિષેધનો પ્રશ્ન ચર્ચાયા કરે છે. ચર્ચા કરવી નો મહેલ છે, પણ ઉકેલ અધરો છે. એટલે જેમ વધુ ચર્ચા થાય તેમ ઇષ્ટ છે, કારણ કે લોકગત ફેળવાતો જામ અને કંઈક ઉકેલ મળી આવે. પણ પરકણની પાછળ તેનો કેટલોક પરિવાર વળગેલો છે, તેનો પણ વિચાર સાથે જ થવાની જરૂર છે. નહિતર મૂળ ખવાઈ જશે, પણ વડવાઈઓ જીવતી જાગતી રહી અનિષ્ટના ઝાડોને જિવાડશે તે ચોક્કસ છે. એ પરિવારનું સ્વરૂપ સમજવા પ્રયત્ન કરીએ.

પાટીદાર જ્ઞાતિમાં લગ્ન થઈ ગયા પછી (૧) દીકરી જીવે ત્યાં સુધી તેને કપડાં પૂરાં કરવાં, (૨) દીકરીને પ્રથમ પ્રજા થાય ત્યારે આપવાનું જીઆણું, (૩) જુવારું, (૪) વેવાઈ-વેવાણનાં દાખાં, (૫) જમાઈનું દાણું, (૬) સર્ગા-વહાલાં કુટુંબીજનો ઉપરાંત વેવાઈ-વેવાણના ચઢકિતરના વહેવાર થયા હોય તેવાં બીજાં સંબંધી જનોને આપવાનાં દાખાં, (૭) મોસાળાં, (૮) વાર-લહેવારે ગાટલીઓ, (૯) માંદાસાગ્રને જેવા આવે ત્યારે પૈસા-ડોકટરને બદલે આપવાનાં દાખાં, (૧૦) વેવાઈ-વેવાણ દીકરાના દીકરાને રમાડવા આવે ત્યારે આપવાનો લાગો, (૧૧) જમાઈરાંજ રમ્મણો ભોગવવા આવે ત્યારે સારવાર ઉપરાંત આપવાનો લાગો, વગેરે જીવન પર્વત આપવાના કેટલાક ફરજિયાત લાગો છે. આ રીતે કાશેટાનો કીડો પોતાની જ લાળમાંથી તાર કાઢી તેનો કાશેટો ખતાવી તેમાં જ પુરાઈ જાય છે, તેવી રીતે પાટીદાર પણ પોતાના જ મિથ્યાભિમાન રૂપી ધમડામાંથી ઉપજતી કાઢેલા રિવાજો દ્વારા પોતે જ ચારે જાણુથી જકડાઈ મરેલો છે.

પાટીદાર જ્ઞાતિએ ચલાવેલા રિવાજો, ધર્મ તથા અર્થ, બન્ને શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ કેટલા નિરર્થક છે તે માટે વિવેચનની જરૂર નથી. દરેક જણ તે બહુ સારી રીતે સમજે છે, પણ ફેદિને વગ વર્તે જાય છે. આનો ઉપાય પણ વિચારવાની જરૂર છે. પરકણ કરતાં પણ આ જાણતો બહુ વસમી છે. આવી આવી જાણતોથી જ પાટીદાર જ્ઞાતિ 'નેક વગરની' નાત ગણાય છે. બીજી જ્ઞાતિઓમાં પણ રિવાજ તો હોય છે જ, પણ તેને મર્યાદા હોય છે. દરેક હિંદુ ક્રામ દીકરીને કંઈક ને કંઈક આપવામાં પુણ્ય સમજે છે, પણ સ્વવહારની રીતે દરેક માણસે અમુક પ્રમાણમાં જ આપવું લેવું તેવું કંઈક ધોગણ હોવું જોઈએ, અને તે જ ઇષ્ટ છે. દરેક વખત આપવા લેવાના લાગાની રકમ નક્કી થઈ જતી જોઈએ. વળી દરેક મગો ફક્ત એક જ વખત લાગો

માગે, તે પછી ગમે તેટલા વખત આવે જાય તો પણ કંઈજ આપવા લેવાનું નહિ એમ કરવું જોઈએ. એકજ વખતે યાદી કરીને પહોંચાડી દેવાય, અને પછી ગમે તેટલા વખત ગમે તેવે પ્રસંગે આવે જાય તે વખતે આપવા લેવાની ભાંજગડ મટી જાય. પાટીદાર સિવાય ઉજળિયાત ગણાતી ધણી કામોમાં તેવાંજ ધોરણ કરેલાં હોય છે, તેથી તેમના વહેવાર બહુ સરળ ચાલે છે. ત્યારે શા માટે પાટીદાર જ્ઞાતિનો સુધારક વર્ગ પોતાને માટે આવું એક ધોરણ નક્કી ન કરી શકે? ભલે આખી જ્ઞાતિ હજુ રૂઢિને વશ વર્તવા માગે તો વર્તે, પણ જે વર્ગ સુધારો છરૂં છે, તે વર્ગે તો આપવામાં અને લેવામાં પોતાના વર્ગનાં નક્કી કરેલાંજ ધોરણે વર્તવાનું રાખવું જોઈએ, તોજ ઉકેલ થાય તેમ છે.

આ બાબત પણ સમજુ અને કુળવાણેલે વર્ગે વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે. આપણી નાત 'નેદા વગરની' ગણાય, તે જાહેર શોભા રૂપ નથી. પણ બિલકલ પક્ષે તે આપણીજ ખામી છે એમ મનાવું જોઈએ. વળી મોસાળા વગેરેની બાજતોની પણ મર્યાદા નક્કી થવાની જરૂર છે. જારગ, પાધડી, શેલાં તેલ, વરસલામી, વગેરે બાજતો પણ અનિયમિતપણેજ ચાલે છે; જે જેમ વધુ કરે તેમ તેની વાહ વાહ, તેની કરી દહજ નહિ. આ કીક નથી. નદીને જો એ કાંકા ન હોય તો નદી લાભને બદલે તુકમાન કરે છે. નેમજ રીતરિવાજ ગમે તેટલા ઉત્તમ હોય, સમાજની શોભા રૂપ હોય, છતાં જો તેને પણ મર્યાદા રૂપ કાંકા ન હોય તો તે રિવાજો દિલ્લે બદલે અદિત કરનારા થઈ પડે છે તે સ્પષ્ટ છે. અને પાટીદાર જ્ઞાતિના રિવાજોનું આજ પરિણામ આવ્યું છે. એક બાજુ કુળવાન ગણાતો પાટીદાર કન્યાની છતમાં દટાઈ જઈ પરકણુ વધાર્યેજ જાય છે, બીજી બાજુ પછાત ગણાતાં કામોનો પાટીદાર કન્યાને અભાષે ધરણાર વેચી કન્યા શોધે છે અને કાઠિયાવાડ સુધી ભટકે છે. આ અમર્યાદિત રિવાજોનું પરિણામ! જ્ઞાતિનો યુવકવર્ગ હવે કંઈક વિચારશે ખરો કે?

બાકરોલ

ખુશાલભાઈ કાળિદાસ પટેલ

અલ્પચર્યાનું પાલન બહુ મુશ્કેલ, લગભગ અશક્ય માનવામાં આવ્યું છે. તેનાં કારણ શોધતાં એમ જોવામાં આવે છે કે અલ્પચર્યાનો સાંકડો અર્થ કરવામાં આવ્યો છે. જનનેન્દ્રિયવિકારનો નિરોધ એટલેજ અલ્પચર્યાનું પાલન એમ ગણાયું. મને લાગે છે કે આ અધૂરી ને જોડી બ્યાખ્યા છે, વિષયમાનનો નિરોધ એજ અલ્પચર્યા છે.

ગાંધીજી

હજી એ વાતો કરવાને વાર છે.

વડોદરા, તા. ૮:૨:૪૧

પ્રિય ભાઈશ્રી,

વિ. આપણા સામાજિક રીતરિવાજો - ખાસ કરીને પરંપરાના રિવાજ - જાગત 'પાટીદાર'માં આવતાં મારાં જવાબ અને તે ઉપરથી થતી ચર્ચાઓ વાંચી તમને આનંદ થાય છે એ જાણી આનંદ. આ જાગતમાં તમે 'મને પૂછેલા પ્રશ્નોના જવાબ એ માસિક દ્વારા જ આપીશ, કારણ કે તમારી માફક બીજા મિત્રો પણ આવા પ્રશ્નો પૂછે છે. તે સિવાય હું પણ સમાજનું માનસ સમાજના ઇચ્છનાર એક અસ્વાસી તરીકે જ આવા પ્રશ્નોને જાહેરમાં ચર્ચુ' છું. એટલે આવી જાગતમાં ચર્ચાઓ થઈ લોકો સત્ય વસ્તુ સમજતા અને આચરતા થાય એ માટે આવા સામાજિક પ્રશ્નો જાહેરમાં જ ચર્ચવા ઇષ્ટ લાગે છે. હવે મારા પ્રશ્નો ઉપર આવું :

પ્રશ્ન ૧લો : છોકરીઓને જ્ઞાતિ બદલ પરણવાની વાતના તમારા વિરોધ સામે શ્રી. નરસિંહભાઈ જે જવાબ આપે છે તેનો તમે કેમ જવાબ આપતા નથી ?

જવાબ : મને એમાં જવાબ આપવા જેવું જણાતું નથી. મેં 'ગાર્' :ઈબિન્દુ 'ઈબિન્દુમાં તકાવત' નામના મારા લેખમાં જણાવ્યું છે જ. કેમરસાયક છોકરા અને છોકરીઓ સમજાવવા કે ગમે ત્યાં પરણે તે સામે કાઢીને ચાંધો ન જ હોય. પરંતુ આપણી જ્ઞાતિની છોકરીઓને ગમે તે જ્ઞાતિમાં પરણવાની સલાહ આપવી, તેમ ન કરતાં જ્ઞાતિમાં જ કાંઈ અર્થ નથી રીતનું લગ્ન કરે તેને ઉતારી પાડી હલકા દેખાડવું, એ સામે મારો વિરોધ છે, અને હજી તે કાયમ જ છે. એનાં કારણો મેં અગાઉ જણાવેલાં છે જ. ટુંકમાં ફરી જણાવું :

૧. આવાં લગ્ન કરનાર છોકરીઓ સુખી થાય એમ મને લાગતું નથી. લગ્નની જાગતમાં ક્ષેત્રની મર્યાદા રહેવાની જ. ક્ષેત્રની મર્યાદા વચરનાં લગ્ન થાય, પણ તે અપવાદ રૂપે જ રહેવાનાં. ધણાં કારણોને લીધે સમાજના મોટા વર્ગને માટે આવી મર્યાદા હોય તે ઇષ્ટ છે, કારણ કે દરેકને માટે જહુ મોટા ક્ષેત્રમાંથી સાચી પસંદગી કરવાનું શક્ય ન જ હોય.

૨. જેને કાંઈ જાતની મર્યાદાઓ માન્ય નથી તેને માટે આવી ચર્ચાઓ કે સુધારાની બીજી વાતો કરવાનું જરૂરી જ નથી. એ તો એમને કહે તે કરી શકે છે. સમાજને એમની પરવા નથી, એમને સમાજની પરવા નથી. સમાજ

તરફની જેપરવાઈ છતાં ઝાંઝો વખત સુખી રહી શકે તે માટે માણસ પાસે દૃઢ નિશ્ચયબળ, સારું ધન અગર ખૂબ લાગવગ કે સત્તા હોવાં જોઈએ. આમાંનું કંઈ ન હોય તે કદાચ કોઈ વખત કાન્તિની વાતો કરનારના શબ્દોથી દ્વણિક આવેશમાં આવી જઈ સમાજની પરવા રાખ્યા વગર આવું કોઈ પગલું લેરી દે. પણ મેં જણાવ્યું તે જાતની શક્તિ અગર સાધન ખપી જતાં તેને પરતાવાનો વખત આવે છે. વળી સમાજથી છુટવાય એ રીતે ધીમે પગલે સુધારા થાય એમ હું ઇચ્છું છું. જ્યારે કેટલાક લાઇઓ એકદમ સુધારા થાય એમ ઇચ્છે છે. આ રીતે જે જુદાંજ દષ્ટિગ્નિ-દૃષ્ટી જોનાર વચ્ચે ઝાઝી ચર્ચાનો અર્થ શો છે?

પ્રશ્ન રજો: એમ હોય તો કાન્તિની વાતો કરનારનો વિરોધ શા માટે?

જવાબ: જે રીતે કાન્તિ ઇચ્છનાર કાન્તિને જરૂરી માની પોતાના મતનો પ્રચાર કરે તે રીતે તેની સામેની માન્યતા રાખનાર પોતાના મતનો પ્રચાર કરે એમાં ખોટું નથી. આપણા સામાજિક રીતરિવાજો જાણતમાં નાતજાતનાં જંધન તોડનારની વાતો કરનાર આજકાલ વધ્યા છે. જંધન ન તોડનારની ગરુકરીઓ કરવા સુધી પણ કેટલાક જાય છે. પરંતુ એ રીતે જંધન તોડી ન જતાઓ હોય એવા માણસોના મોંમાં આ વાતો શોભશે નહિ એમ હું માનું છું, સમાજમાં પણ ધણા એમ માને છે. આવી વિરોધી માન્યતા ધરાવનાર લોકો ભેગા મળી આ રીતે ચર્ચાઓ કરે તો સમાજને પણ ધણી વાતોગો વિચાર કરવાનું મળે. અને એનું પરિણામ કંઈક પ્રગતિમાંજ આવશે એમ લાગે છે.

પ્રશ્ન રૂઝો: જાંડ કરી દાંતિ જહાર પરણેલી છોકરીઓ સુખી નહિજ થાય એવું શા ઉપરથી કહેો છો?

જવાબ: એમ હું કહેતોજ નથી. જાંડ કરી ગમે ત્યાં લગ્ન કરનાર છોકરી સુખી થાય તો સારું એમ હું માનું છું. પણ એમ થવાનો સંભવ ઓછો છે એમ મને લાગે છે. વળી જાંડની વાત કોઈક માટેજ રાક્ય અને જરૂરી છે, જધાને માટે નહિ.

પ્રશ્ન ટથો: જે છોકરીઓએ જાંડ કર્યાં છે તે દુઃખી ન હોય તો જધીને જાંડ કરવાની સલાહ આપવામાં શું ખોટું છે?

જવાબ: જાંડ કરનાર છોકરીઓની યાદી 'પાટીદાર'માં આવી હતી. તે જધી સુખીજ છે એમ હું માનતો નથી. મારી જાણ અને સમજ પ્રમાણે આ રીતે ગમે ત્યાં પરણનાર છોકરીમાંથી જલુજ થોડી સુખી હશે. સુખી

હોય, તોપણ પોતાની જાતિમાં પરણનાર પણ ગંધીજી છોકરીઓ દુઃખી છે એમ હું માનતો નથી. એટલે લગ્નની આગતમાં ક્ષેત્રની મર્યાદાઓ નિકસે તે ઇષ્ટ માનવા છતાં તે સદંતર તૂટી જાય એ શક્ય તેમજ જરૂરી જણાતું નથી. કોઈ પણ જાતની મર્યાદા વગર લગ્નવ્યવહાર કરતી હોય એવી પ્રજા દુનિયામાં કોઈ સ્થળે હોય તો તે હું જાણતો નથી. મારી ચર્ચા સમાજની દૃષ્ટિએ છે, વ્યક્તિની દૃષ્ટિએ નથી. એટલે સમાજની નજરે થું થવું ઇષ્ટ છે તેજ હું વિચારું છું.

પ્રશ્ન પમેા : તમે પરણની પાછળ ખૂબ મંડ્યા છો. એ સિવાય બીજા પ્રશ્નો વિચારવાના નથી?

જવાબ : આપણી જાતિમાં બીજા ઘણા પ્રશ્નો વિચારવા જેવા છેજ. પરંતુ મારી સમજ મુજબ આજે જાતિજનોને માટે પરણનોજ પ્રશ્ન જાહુ મહત્વનો પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે, એટલે તે પ્રશ્નના ઉકેલ માટે સખત પ્રયત્ન થાય એ ઇષ્ટ લાગે છે.

એક માણસ કન્યાનો જાપ હોય છે તે વખતે પરણ માગનાર લોકોથી ૥સી જાય છે. તેજ માણસ વરનો જાપ થાય છે ત્યારે પોતાને વીતેલી ૥ત ભૂલી જાય છે અને છોકરાની પરણ લેવાનો આગ્રહ કરે છે! ખરેખર, એક ને એકજ માણસને વરના જાપ અને કન્યાના જાપ—એમ બે જુદી જુદી અવસ્થામાં વાત કરતો જોવાનું આજે આપણી જાતિમાં જાહુ હાર્યમય અને છતાં કરુણમય છે!

છોકરીઓને માટે પરણ આપવી પડતી હોવાથી આજે પાટીદારને દીકરીના જાપ હોવામાં ત્રાસ જેવું લાગે છે. પરણને લીધે આ રીતે આપણી જાતિમાં દીકરીઓ કંઈક અજાણણી જને છે. આ સિથિતિ લાંબો વખત ટકે તો ન હચ્ચવા યોગ્ય જનાવો જનવા મંભવ છે.

પ્રશ્ન કફો : પરણનો પ્રશ્ન તમામ જ ગામ માટેજ નથી?

જવાબ : ના. જ, ગાર કે સત્તાપીચ અગર બીજા ગામોમાં પણ આ પ્રશ્ન વિકટ જનેલો છે. પરણ આપીને જ ગામમાં કન્યા આપનાર લોકો પણ બીજેથી પરણ લેવાનું આજુ રાખવાજ આ મોહને વળગી રહે છે.

પ્રશ્ન ઉમેા : કુળનો મોહ ન જાય ત્યાં સુધી આ પ્રશ્ન ઉકેલવાનોજ નથી એમ નથી લાગતું?

જવાબ : ‘કુળનો મોહ’ એ એકજ જાગત આજે પરણના દર વધવા માટે જવાબદાર છે એમ લાગતું નથી. એક રીતે જોઈએ તો પરણને લીધે

આજે ઘણા કુલીન લોકો, ખરીબાઇને લીધે પહેલાં કન્યા આપતા હતા તેમાં 'કુળ' વાળા બહુ પૈસા માગતા હોવાથી, પોતાનાથી હલકાં ગણાતાં કુળમાં દીકરીઓ આપે છે. એ રીતે તો કુળનો મોહ પરકબીના દર વધવાથી ઘટતો જાય છે એમ પણ કહેવાય.

ખરી વાત એ છે કે આજે પૈસાનું મહત્ત્વ હદ ઉપરાંત વધી ગયું છે. એને લીધેજ સારામારનો વિચાર કર્યા વગર છોકરાના પૈસા ઉપજાવી લેવા લોકો પ્રયત્ન કરે છે. છોકરીના બાપને કુળનો મોહ હોય છે. તેનો લાભ આ લોકોને મળે છે એ વાત સાચી; પરંતુ કુળના મોહ ઉપરાંત આજે બધે જગેલી પૈસાની હદ ઉપરાંતની ભૂખ-એજ આજની સ્થિતિ માટે જવાબદાર છે.

પૈસાની આ જાતની ભૂખનાં અનેક કારણો છે. આ જમાનાનું આ એક દૂષણ છે. આ દૂષણ કંઈક જોણું થાય તે માટે સામાજિક જાળોમાં થતા ખર્ચ કમી કરવાનું જરૂરી છે. લગ્ન અને ગરબ પાછળના ખર્ચ કમી થાય તો પૈસાની ભૂખ કંઈક ઘટે એટલે પરકબીના પ્રજની પાછળ પડનારે આપોઆપ જ સામાજિક ખર્ચના ખીન રિવાજો ઘટાડવા જાગત વિચાર કરવો જ પડશે.

પ્રશ્ન ટમેા : મને તો પરકબીની, જાગમાં જવ કરવાની-એવી વાતોમાં રસ નથી. જોથી વધુ જલદ વાતોમાં જ રમ છે. આવી નાની નાની વાતોથી સમાજસુધારો કયારે થશે?

જવાબ : અંગત રીતે તમારા વિચારો બહુ આગળ વધેલા હોય તો તે પ્રમાણે તમે વર્તો છો કે કેમ, તે વિચારી જોશો. વર્તતા હો તો તમારા ખ્યાલ પ્રમાણેના સુધારા કરવા માટે તમે પ્રયત્ન કરી શકો છો.

જાડી મારા અનુભવ મુજબ આપણા માણસોમાંથી ઘણા જણને આવી વાતો નાની અને નિર્માલ્ય લાગે છે, પણ પ્રસંગ આવતાં તે પોતે આચરણમાં બહુ નિર્માલ્ય નીવડે છે. વળી સામાજિક પ્રશ્નોનો વિચાર આપણે સમાજની દૃષ્ટિએ કરવો જોઈએ. આજે શી સ્થિતિ છે તે તપાસો.

સુધારાની બહુ મોટી વાતો થવા છતાં આજે આપણાં ગામોમાં જારમાં ચાલુ જ છે, પરકબીના દર વધતા જાય છે, લગ્નના ખર્ચ પણ વધે જાય છે! યુવકોમાંથી બ્રહ્મનેય પોતાની જાન પરજાવતાં સામે માણસ પરકબી માગે છે ત્યારે સમાજ પ્રત્યે તિરસ્કાર આવે છે અને છતાં પોતાના લગ્ન વખતે પરકબી માગતાં તેઓ અચકાતા નથી. કેટલીય પેઢીઓથી પરકબી લેનાર કુટુંબોની-પરકબી દ્વારા દબારો રૂપિયા લેવા છતાં-આર્થિક સ્થિતિ પાવમાલ યથ ગઇ છે. આમાં કુટુંબના સમજુ માણસો સમજે છે કે પરકબી લેવાની

તેમની પ્રણાલિકાને લીધે તેમના કુટુંબના છોકરા બેઠાખાઉ અને ઉઝાડી ગતી જઈ પાંચમાલીને પંથે જઈ ગયા છે. પરંતુ આપના તૈયાર થએલા કન્યાના આપ પણ સમજે છે કે બહુ પરકણ માગનારં પૈસેટકે ખાલી છે અને તેને ત્યાં છોકરી સુખી નહિ થાય. આ ગધું છતાં આ રિવાજ ટળી શકતો નથી.

વાત એજ છે કે નાની વાતોને નાની માની ધણી જણ એના તરફ દુર્લક્ષ આપે છે. સમાજે જે પ્રગતિ કરીજ હોય તો નાની લાગે તો પણ આવી બાબતોને આચરણમાં મૂકવા અને મુકાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આમ ન થાય ત્યાં સુધી આપણા સમાજ માટે 'જંહુ મોટી' વાતો કરવાને હજી વાર છે.

ચિમનલાલ મૂ. અમીન

ફરી ક્યારે મળીશું?

હવું તેનું હૈયું કમલ સરખું કાગળ, અને
હતો તેમાં દૈવી પ્રણયગમ ગીઠો ટપકતો;
હવું તેને મોઝે મધુર રિમત કાંધ ચળકતું
દિસે તેનાં ગાત્રો પુલકિત થતાં હર્ષમય સૌ.

કલાપી

સ્ત્રી પુરુષને શોધતી હોય તો પુરુષ સ્ત્રીને શોધતોજ હોય છે. પરંતુ આપણા સમાજમાં તો માતાપિતાજ પુત્રને માટે પત્ની અને પુત્રીને માટે પતિ શોધી લાવે છે. પુત્રને પત્ની જોઈએ તો પિતા તેને પૂછ્યા વિના શોધી આપવા તૈયાર અને પુત્રીને પતિ જોઈએ તો ત્યારે પણ તૈયારજ. તેમણે પછી તેમને શોધી લાવવા કહ્યું હોય કે નહિ, તે સવાલ તો ઊઠવાનોજ નહિ.

મહેન્દ્ર અત્યારે ૧૮ વર્ષનો થયો હતો. તે જહારગામ રહી કોલેજમાં અભ્યાસ કરતો હતો. એક અથવા બીજે કારણે, ફરજ બળવવા કે ફરજમાંથી મુક્ત થવા, મહેન્દ્રને અત્યારે પરણવું છે કે કેમ તે જણવાનો પણ દરકાર નહિ કરતાં તેમજ તેનો વિવાહ થવાનો છે, ક્યારે થવાનો છે, કાની સાથે થવાનો છે, ત્રણે મહેન્દ્રને જણાવ્યા સિવાયજ તેના પિતાએ તેનો વિવાહ એક કન્યા સાથે કર્યો. વિવાહ કર્યો તો કર્યો, વિવાહ કર્યા પહેલાં તેની સંગતિ લીધી કે ન લીધી તે તો હીક છે, પરંતુ મહેન્દ્રના પિતાજી તો તેનાથી-પણ આગળ વધ્યા; વિવાહ કર્યા પછી પણ મહેન્દ્રને તે વાત જણાવવા જેટલી એ તરફી ન લીધી.

પરંતુ સદ્ભાગ્યે મહેન્દ્રનો વિવાદ થયો છે તેની ખબર જોકે કોઈ મળી તરફથી તેને મળી ગઈ. કાની સાથે વિવાદ થયો છે, કેવા સંજોગોમાં થયો છે તે પણ જાણે જાણ્યું. સાથે સાથે કન્યા સુશિક્ષિત છે તે પણ જાણ્યું. આ બધા ઉપરથી મહેન્દ્રને લાગ્યું કે વિવાદ કોઈ પણ સંજોગોમાં તોડી શકાય તેવી સ્થિતિનો સંભવ જ નથી. એટલે તેણે તેનો મરતો શોધવા માંડ્યો.

મહેન્દ્રનો સ્વભાવ જાણપણથી જ ધણો તીવ્ર હતો, એટલે અમુક નાની સીજ પણ તેના મગજને અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખતી. અને સહેજ પણ ઉપયોગની તે સીજ જણાય તો તો કલાકો ને કલાકો સુધી એના મગજમાં તે સીજ અચડાયા જ કરે. આ તો લગ્નની ખાજત હતી. આ તો તેના આખા જીવનની વાત હતી.

પરીક્ષા નજીક આવતી હતી. વિવાદની ખાત જાણ્યા પહેલાં મહેન્દ્ર અભ્યાસ તરફ મહુજ ધ્યાન આપતો. કોલેજમાં તે મૌથી આગળ જ રહેતો. અભ્યાસ કરવામાં સહેજ પણ પાછી પાનો કરતો ન હતો. વિવાદની વાત જાણ્યા પછી પણ તેને અભ્યાસ તો તેવીજ રીતે કરવો દગો. પરંતુ તેમાં મગજની અમનતાને લીધે અભ્યાસ કરવાની વાત તેના કાણુમાં ન રહી. છતાં મને-કમને પણ અભ્યાસ કરવા પ્રયત્ન કરતો તો કલાકો સુધી એક પાનું પણ પૂરું નાંચી આગળ વધી શકતો ન હતો. આંગો ચોપડીમાં હોય, પરંતુ તેનું મગજ તો કાણુ જાણે ક્યાંય ભાટકતું હોય અને પોતાના ભાવિ જીવનની કસોટી જાણવામાં પ્રયત્ન કરતું હોય. પત્ની કેવી દશે, પતિ અને પત્નીનો સ્વભાવ મળતો આવશે કે કેમ, તેમની જિંદગી કેવી રીતે અને કેવા સંજોગોમાં પસાર થશે, પત્ની સાથે તે કેવી રીતે વર્તશે અને પત્નીની પાસે તે કેવી વર્તણૂંકની આશા રાખશે, વગેરે વગેરે જાણતો તેના મનમાં ઘોળાયા જ કરતી. આગ અભ્યાસમાં ખસેલ પડતી હતી. છતાં પણ કોઈ કોઈ વખત ધણેજ મક્કમ નિશ્ચય કરી કોલેજમાં પોતાની કાર્તિ સારી રીતે જળવાય તેટલો અભ્યાસ કરી લેતો.

આવી અવસ્થામાં મહેન્દ્રના દિવસો પસાર ચતા હતા. લગ્ન નજીક આવતું હતું. પરીક્ષા તો વળી લગ્નની પહેલાંજ આવતી હતી. છતાં પણ મહેન્દ્રે પોતાની પત્ની વિષે કંઈક તો જાણવું અને લગ્ન પહેલાં તેની સાથે મુલાકાત પણ મોકલવી એવો વિચાર કર્યો. મહેન્દ્રની સાથે જે યુવતીનાં લગ્ન થવાનાં હતાં તેનું નામ કલા હતું. પરંતુ કલાની બધી માહિતી તેને કાણુ આપે? મહેન્દ્ર સમાજની આસતી આવતી રૂઢિઓનો કદો શરુ હતો. સમાજની તેને પડી ન હતી, એટલે આખરે કલાની માહિતી કલાના કુટુંબીજનો પાસે જ જાણી લેવી એવા નિશ્ચય ઉપર તે આવી ગયો.

કલાના મોટાભાઈ પાસેથી જ બધી માહિતી તેણે મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો. પાંચ છ પત્રો લખીને કલા વિષેની જોટલી માહિતીની ગહેન્દ્રને જરૂર હતી તેટલી માહિતી મેળવી લીધી.

આમ મેળવેલી માહિતી સાચી જ હશે તેવી તેને ખાતરી હતી. છતાં ધણી માણસોએ કલા માટેની ગમે તેવી જાનની ખરી ખોટી વાતો ગહેન્દ્રને કહેવાનું શરૂ કરી દીધું. કોઈ તેની કુરૂપતાની, તો કોઈ તેની અસંસ્કારિતાની વાતો કરવા નાગ્યા. આથી તો મહેન્દ્રને પણ શંકાતી સહેજ સહેજ ગંધ આવવા લાગી, એટલે તેણે કલાના ભાઈને તેમની બેની વચ્ચે મુલાકાત ગોઠવાય તેવી વ્યવસ્થા કરવા પત્ર લખ્યો. રચળ અને વખત નક્કી થયાં. છતાં પણ તે પ્રમાણે પહેલી મુલાકાત તો નજ થઈ શકી. બીજી વખત રચળ અને વખત નક્કી થયાં. કલાની અને મહેન્દ્રની મુલાકાત આ વખત થઈ.

મહેન્દ્ર બીજા માણસને જોતાંવેંતજ તેનામાં કેટલી સંસ્કારિતા છે, તેના કેવો સ્વભાવ છે, તેના પ્રત્યે તે માણસના કેવા વિચારો છે, વગેરે જાણી લેવામાં પારંગત હતો. આ શક્તિને ગણે તે ગૌરવ લેતો. એટલે પહેલેથી જ કલાની સાથે મુલાકાત થાય તો શી વાતચીત કરવી તેને વિષે તેણે કંઈ જ ધ્યાન આપ્યું ન હતું. છતાં પણ અમુક મંજોગામાં કંઈક પૂછવું પડશે તો તે તેને વિનાસકાંઠે પૂછશે તેવો નિશ્ચય તેણે કરેલો જ હતો.

મહેન્દ્રને કલાને જોવાની જોટલી ઉત્સુકતા હતી તેના કરતાં પણ વધારે ઉત્સુકતા કલાને મહેન્દ્રને જોવાનો હતો, એટલે એ તો નક્કી કરેલે રમળે પાટલી ઉપર આવીને, મહેન્દ્ર આવ્યો ત્યાર પહેલાંજ, બેસી ગઈ હતી. તેની મહેન્દ્રને જોવાની વધતી જતી ઉત્સુકતા તેની આંખોમાં તરી આવેલી જણાતી હતી. સ્વાભાવિક સૌન્દર્યથી અને સંસ્કારથી શોભતી કલા મહેન્દ્રના જોતાંવેંતજ તેની માનીતી થઈ પડી. પણ તે પોતાના ભાઈની હાજરીમાં ગોઠવાએલી મહેન્દ્રની પહેલી મુલાકાતથી મંકાવ પામતી હતી, ને પણ મહેન્દ્ર જાણી શક્યો હતો.

મહેન્દ્ર કલાના પહેરવેશમાં અને પ્રત્યેક હલનચલનમાં સાચી કલા જોઈ શકતો હતો. કલામાં કલા હતી એટલું જ નહિ, પણ તેનામાં સૌન્દર્ય પણ હતું. કલાએ પહેલાં તો સંકોચ અનુભવ્યો, પરંતુ ધીમે ધીમે તે સંકોચ અદૃશ્ય થઈ ગયો અને તેના ગૌરવન ઉપર ગુલાબની આછી રતાશ આવવા લાગી. સૌન્દર્યભરી રંગબેરંગી આવરણવાળી વાદળીમાંથી મેઘધનુષ્ય પ્રગટે તેમ કલાની આંખોમાંથી નીકળતો દૃષ્ટિમાં આકર્ષણ પ્રગટી રહ્યું હતું. તેના

મુખ ઉપરથી સંક્રાંતિની જાણાનું આવરણ ઊઘડી જઈ ન્યારે હાસ્ય, સ્નેહ અને આકર્ષણની ત્રિપુટીએ તેના મુખ ઉપર પ્રવેશ કર્યો ત્યારે મહેન્દ્રનું હૃદય આનંદથી નાચી ઊઠ્યું—સાચે જ મણે કે સ્વર્ગગંગા આ અવનિ ઉપર ઊતરી આવી હતી.

પંદર વીસ મિનીટની અખોલાની આ મુલાકાતમાં મહેન્દ્રને જે મતની પૂર્ણતા કલા પાસેથી મેળવવાની ઇચ્છા હતી તે પૂર્ણતા તે કલામાં જોઈ શક્યો.

હવે તો કલા અને મહેન્દ્ર જાને વચ્ચે સ્નેહના નયનસંદેશો આવી રહ્યા હતા. જાને એકબીજાની આંખમાં સાચું આકર્ષણ જોઈ શક્યાં હતાં. જાનેને જોઈતી ઇચ્છા પૂરી પડી મધ હતી. હવે તો તેઓ કેમ કરીને ફરી હમેશાં સાથે રહે તેવી જ ઇચ્છા સેવી રહ્યાં હતાં. આખરે જાનેએ નયનાથી જ એકબીજાનાં સ્નેહસિંગનને સ્વીકાર કર્યો અને મહેન્દ્ર ત્યાંથી છૂટો પડી ગાડી તરફ આસતો થયો. કલા લાંબી દૃષ્ટિએ મહેન્દ્રને જતો જોઈ રહી હતી. મહેન્દ્રે પથ્થુ દૂર જતાં જતાં તેવી નજર ફેંકી. જાનેના સ્નેહભરી દૃષ્ટિ ફરી એક વાર મળી અને પૂછવા લાગી કે આપણે ફરી ક્યારે મળીશું?

ત્યાર પછી ટૂંક સમયમાં જ જાનેનાં લગ્ન થઈ ગયાં. પિતાએ મહેન્દ્રને પૂછ્યા વગર લગ્ન કર્યાં હતાં, એવો પ્રશ્ન હવે ઉપસ્થિત થાય તેમ હતું જ નહિ. લગ્ન પછીથી જાનેએ સ્નેહભર્યું પોતાનું જીવન કુદરતને જોજો ધરી જીવવું શરૂ કર્યું.

૫૭, ફર્ગ્યુસન કોલેજ, પૂના

મોહનભાઈ ઉ. પટેલ

ખેડૂત જીવન

આપણા માં કહેવત છે કે ઉત્તમ ખેતી, ગમ્યમ વેપાર અને ઠગિય નોકરી. આ કહેવત સાચ છે. ખેતીનો ધંધો કરવો અને તેના ઉપર જીવન ગુમારવું એ ઉત્તમ છે. ખેડૂતને જગતનો તાત કલ્લો છે, કારણ કે ખેડૂતની ખેતી ઉપર જ ગંધી આલમ નબી રહી છે. જે દેશના ગંધા ખેડૂતો સંગઠન કરીને ખેતરોમાં ખેતી નહિ કરવાનો સત્યાગ્રહ આરંભે તો આખા દેશની કેવી કંદોડી રીયતિ થાય, તેની ધડીભર માત્ર કલ્પના કરવી ભયંકર યશે.

અસહનાં વખતમાં ખેડૂતો સુખી હતા. આપણા બાપદાદાઓ ગંધા ખેડૂતો હતા અને ખેતીનો ધંધો કરતા હતા. તેથી તેઓએ પોતાનું આખું જીવન મુખમાં અને શાન્તિમાં વિતાવ્યું હતું. તેઓ સ્વભાવે સંતોષી હતા, હાલની માફક પૈસાની પાછળ પાગલ થતા ન હતા. આપણે જે દિવસથી

ખેતીનો ધંધો હોડ્યો અને નોકરીમાં તથા વેપારમાં અક્કલનો ઉપયોગ કરતા થયાં, તે દિવસથી જ આપણી કમનસીબીની શરૂઆત થઈ ચૂકી છે. કારણ કે ત્યારથી જ આપણે મહેનત-મજૂરી કરવાનું મૂકી દેખને ઝોશઆરામથી પૈસા કમાવાની લાલચમાં પડ્યા છીએ. વેપારીઓને દુકાનમાં બેઠાં બેઠાં શેડીઆઓની પધ્વી ગળે છે, અને પૈમાની ઢગલીઓ થવા લાગે છે, તે જોઈને આપણું મન ખેતરમાં ટાઢં તથા તડકામાં કામ કરવામાંથી સદાને માટે બિડી ગયું. નોકરી કરનારાઓ નકી કરેલા વખત મુજબ નોકરી કરીને મદિનો પૂરો થયે અમુક પગાર મેળવતા ગયા, નેથી નેઓ પણ મુખી દેખાવા લાગ્યા.

જતાં પણ આપણા દુઃખની શરૂઆત તે દિવસથી જ થઈ ચૂકી છે. કારણ કે ધીમે ધીમે આપણે મહેનત મજૂરી કરવા અશક્ત નીવડ્યા, અને તેની અસર આપણા શરીર તથા તંદુરસ્તી ઉપર થવા લાગી. વળી ભણીને બિજાના થવા પછી આપણે જેમ જેમ શહેરી લોકોના સદવાસમાં આવતા ગયા તેમ તેમ તેના ખોટા પરિણામ રૂપે આપણે ખેતી તરફ તિરસ્કાર ગતાવતા ગયા, અને વેપાર તથા નોકરી તરફનું આપણું વલ્લભ વધતું ગયું. દિવસે દિવસે આ સ્થિતિ વધતી ચાલી. આપણને એમ પણ દેખાવા લાગ્યું કે આપણે સુધરતા જઈએ છીએ. આ પ્રકારના જીવનમાં સાધારણ રીતે ઘણા માણસો ખેંચાયા અને આખો લોકસમૂહ સુધરતો દેખાવા લાગ્યો. પણ આપણો આ સુધારો જોકે અર્થશૂન્ય સુધારો દેખાતો હતો, જ્યાં જાગૃત્યને જોતાં તે કુધારો જ હતો. હવે આપણે તે રસ્તે પ્રગાળમાં ઝાટલા બધા આગળ ધપી ગયા છીએ કે આપણામાંના કેટલાકને હવે એમ લાગે છે કે આપણી આ સ્થિતિ ભયજનક છે અને તેથી તેમાંથી વળતર નીકળે માટે પાછાં પગલાં માંડતાં એ વધુ સલાહભરેલું છે.

આ રસ્તે આપણે જેમ જેમ આગળ વધ્યા તેમ તેમ ખોટા અને દિશા-ભૂલ્યા ભણતરમાં વધુ અને વધુ પૈમા ગણાવવા લાગ્યા, તથા તેને પરિણામે આપદાદાની ખેતી ભૂલતા ગયા, અને ખેતી પ્રત્યેનો પ્રેમ દિવસે દિવસે ઓછો થતો ગયો. ભણતરના એક માટે ફળ રૂપે ભણેલાઓમાં એકારી પેડી છે, અને અનેક માણસો કામધંધા સિવાયના ફરતા ફરે છે. જો તેવા માણસોને આપણે કહીશું કે ઘેર જઈને ખેતી કરો તો કેમ? તો પોતાનો જવાબ કરવા તે લોકો કંઈ કંઈ બહાનાં ગતાવશે. તેનું મૂળ કારણ એટલું જ કે ખેતીમાં પડતી મહેનત તથા મજૂરીનું કામ કરવા તેઓ તૈયાર નથી. પણ તેઓએ જાણવું જોઈએ કે જેઠૂતને તેની મહેનતના બદલામાં પેટ પૂરતું ધરતીમાતા

આપી રહે છે, ધરતીના ખેડનારને ધરતી માતા બૂખ્યું રાખતાં જ નથી. જ્યારે ખીજા બાજુ ખેતી સિવાયના ખીજા કાંઈ પણ ધંધામાં માણસોની આર્થિક સ્થિતિ કેટલીક વખત અચાનક બિયસો ખાઈ છે, અને તેથી તે ધંધાદારીઓ ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં પૈસાદાર મરીને રસ્તાના ભિખારીઓ જને છે.

જનાં દાલના સમયમાં ખેડૂનની સ્થિતિ જોવી હોવી જોઈએ તેવી નથી. જલકે તેની આર્થિક સ્થિતિ દાલના સમયમાં ઘણી કઠોડી છે. આજનો ખેડૂત લગભગ અર્ધો બૂખ્યો છે. તે પોતે આજે દુઃખી જીવન ગુજારી રહ્યો છે, અને તેનાં અનેક કારણો છે. પહેલાંના જોવો જમીનમાં રસક્કસ રહ્યો નથી, અને થોડોઘણો જમીનમાં રહેલો કસ દિવસે દિવસે ઝોછો થતો જાય છે; તેથી જમીનમાંથી પાક ઝોછો બિનરે છે. ખીજું, ખેતી પાછળ ખ્યાન દેખને જેટલી મહેનત કરવી જોઈએ તેટલી મહેનત પણ આજનો ખેડૂત કરતો નથી. તે ઉપરાંત કુદરતનો ક્રોધ ખેડૂતને માથે દરેક વર્ષે ઊતરે છે, અને પરિણામે ઝોછા વરસાદથી પાકને નુકસાન થાય છે; કોઈક સાલ દિગ પડે છે, તો ખીજા કોઈક સાલ તીડનાં ટોળાં પાકને નુકસાન કરે છે. આ રીતે અનેક મુશ્કેલીઓમાંથી પસાર થઈને કદાચ થોડો ઘણો પાક ખેતરોમાં તૈયાર થાય છે.

પણ આ રીતે તૈયાર થએલા પાકને ક્યાં વેચવો તથા તેના પૂરા પૈસા કેવી રીતે ઉપજાવવા, તેની ખેડૂતને ખચર હોતી નથી. તેથી તૈયાર થએલા પાકને વેચી આપવામાં આડતિયાઓ સારી રીતે ફાવી જાય છે, અને ખેડૂત જિત્યારો આડતિયાઓથી લૂંટાઈને બેસી રહે છે. તેનું કારણ એટલું જ કે ખેડૂત જિત્યારો અજણ તથા અચાન છે, અને તેથી તેની અચાનતાનો લાભ ખીજાઓ ઉઠાવી જાય છે. તે સ્વભાવે બોળો છે, તેથી શેક શાહુકારો તેને છેતરી જાય છે. શાહુકારોને ત્યાંથી દરેક વર્ષે ખેડૂતને નાજીટકે ભારે બ્યાજ આપીને જોઈતા પૈસા ઉધાર લાવવા પડે છે. પણ પાકમાંથી મળતા પૈસા બ્યાજથી હીધેલા શાહુકારોના પૈસાને પહોંચી વળતા નથી. તેથી વર્ષે વર્ષે બ્યાજની રકમ વધતી જાય છે. ખેડૂનની અચાનતાનો લાભ લેઈને શાહુકારો બ્યાજના હિસાબમાં અનેક ગોટાળા ધાલીને ખેડૂતને ચૂસે છે, અને પોતે માલેત્રજાર જને છે. ખેડૂત શાહુકારના સાષ્ટમામાંથી છૂટી શકતો નથી, અને તેથી વર્ષે વર્ષે દેવાના ઢગ થતા જાય છે. તે દેવું તે પોતે પોતાની જિંદગીમાં પૂરું કરી શકતો નથી, અને તેથી દેવાનો ઢગ વારસામાં તેના વારસોને મળે છે. શાહુકાર સિવાય સરકાર પણ ખેડૂતને છોડતી નથી, કારણ કે સાદું વર્ષ હોય કે ખરાબ વર્ષ હોય જતાં સરકારી મહેસૂલ તો ભરવું જ પડે છે. કોઈ પણ હિસાબે મહેસૂલની રકમ

ભર્યા સિવાય જેઠૂતનો છૂટકો થતો નથી.

જેઠૂતના જીવનને આમ દુઃખી જનાવનારાં આ બધાં કારણો છે. પણ જાણે કે આટલાં કારણો તેના દુઃખ માટે પૂરતાં ન હોય તેમ આપણો સમાજ પણ તેને સંપૂર્ણ રીતે દુઃખી જનાવીને ભરખી જવાનો પ્રયત્ન કરે છે. દરેક જેઠૂત જાણે છે કે પોતે ગરીબ છે, અને તેથી તેના કુટુંબનું ભરખ્યોપણ તાણીનોળીને કરે છે. છતાં સામાજિક પ્રસંગો વખતે તેની ગરિબાઈ એકાએક અદૃશ્ય થઈ જાય છે—તેને અદૃશ્ય કરવી પડે છે; કારણ કે સમાજના ભેર આગળ તેનું જિત્વારનું કંઈ પણ ચાલતું નથી. તે નરમ સ્થિતિનો રહ્યો, તેથી સામાજિક પ્રસંગો તેને ઘેર આવતાં જ્ઞાતિની ચાલી આવતી રૂઢિઓ સામે તે ગાયું ઊંચું કરી શકતો નથી. તેથી જ્ઞાતિના માણસો, તેવા પ્રસંગોએ તેનાથી ન પહોંચી શકાય છતાં, તેની પાસે પરાણે ખર્ચ કરાવે છે. પોતાની પાસે પૈસા ન હોવાથી સામાજિક પ્રસંગોનું પહોંચી વળવા માટે તે વ્યાજે પૈસા લાવે છે; અને આ રીતે તે દેવાના ખડકાએલા કુંગર ઉપર ઉમેરો કરે છે. આમ આજનો જેઠૂત મતલ રીતે ચાલી આવતા સમાજના રૂઢિચક્રમાં પિમાય છે અને હેરાન હેરાન થાય છે. તેમથી છૂટવાના તેના આર્તનાદ સમાજ સાંભળી શકતો નથી; પણ તેથી કરીને તેના તરફથી કરવામાં આવતી આ પ્રકારની ભેદુકમીની જવાબદારીમાંથી સમાજ પણ છટકી શકતો નથી, તે સમાજના સજ્જનોએ જાણવું રહ્યું.

આ રીતે અનેક બાબતો દુઃખી થતા આજના જેઠૂતને આપણે સુખી જનાવવાના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. કુદરતના કાપ સિવાયનાં તેનાં ખીન્ન બંધોં દુઃખો એવાં નથી કે જે ગિટાવી ન શકાય; કારણ કે તે બધાં દુઃખો કુદરતે નહિ, પણ મનુષ્યે તેના ઉપર નાખ્યા છે. માટે જે મનુષ્યો ધારે તો જેઠૂતનાં આ દુઃખોનું નિવારણ કરી શકે. તે માટે જેઠૂતને થોડું ઘણું સામાન્ય જ્ઞાન તથા ખેતી બાબતનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપવું જોઈએ. તે ઉપરાંત તેનાં સામાજિક બંધોનામાંથી તેને મુક્તિ આપવી જોઈએ. તે સિવાય સરકારે પણ ખરાબ વર્ષોમાં તેને પૂરતી રાહત આપવી જોઈએ. જે આ મુખ્ય ત્રીજો ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે તો જેઠૂત પોતાના ધંધામાંથી પેટપૂરતું મેળવી શકે, અને કંઈક બચાવી પણ શકે. જે આવા પ્રયત્નો થાય તો જ તેના ધંધામાં તેને રસ પડે, અને પોતે તે ધંધાથી સંતોષ પામે. કેટલીક વખત એમ પણ બને છે કે કોઈક કોઈક માણસો ખેતીના ધંધાથી કંટાળીને ઘર છોડીને બહારગામ પૈસા કમાવા માટે ચાલ્યા જાય છે. પણ ત્યાં કેટલીક વખત તેમની

સ્થિતિ જિલ્લી વધુ કફોડી જને છે. માટે આમ ન જને તે માટે ધ્યાન રાખવું જોઈએ. ખેડૂતને સુખી જનાવવામાં સમાજનો દિરસો કેટલો છે, તે સમાજના સભ્યનોએ સંપૂર્ણ રીતે સમજવું જોઈએ, અને જો તેમ થાય તો જ આ પ્રશ્નનું નિવારણ થઈ શકે.

કમ્પાસ

વિદુલભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ

આંગાના મોર ઉપર જીવાત

આંગાના મોર ઉપર નાનાં નાનાં જીવડાં પડે છે અને તેના ઉપદ્રવથી આંગાના મોરને નુકસાન થાય છે, ફળ આવતાં નથી. આ જીવડાં માંકડની જાતનાં હોવાથી તે મોરમાંનો રસ ચૂસી જાય છે. વળી તેના શરીરમાંથી એક ગંધ જેવો ચીકણો પદાર્થ જઠાર નીકળે છે, એટલે જે ઝાડ ઉપર આ જીવડાંની સંખ્યા વધુ હોય છે, તે ઝાડ ઉપર એ ચીકણો પદાર્થ પણ વધુ જોવામાં આવે છે. કોઈ આંગા ઉપર એ ચિકણ વધુ જોવામાં આવે તો ઘુરત સમજી લેવું કે તે જીવાતનો ભોગ થઈ રહ્યું છે. જે વખતે આકાશમાં વાદળાં જાહુ થઈ આવે છે ત્યારે આ જીવડાંની ઉત્પત્તિ અને વૃદ્ધિ ખૂબ થાય છે એવો અનુભવ છે.

• ઉત્પત્તિ અને વૃદ્ધિ : આ જીવડાં જે ત્રણ જાતનાં થાય છે. એક જાતનાં જીવડાં આંગાના થડ અને ડાળીઓ ઉપર થાય છે. અને તેમનો રંગ થડના રંગને મળતો જ હોવાથી તે જલદીથી જોવામાં આવતાં નથી. તોપણ થડ ઉપર હાથ ફેરવતાં જ એ જીવડાં જિડતાં દેખાય છે. એ જીવડાંનાં ઈંડાં કુણાં પાન, ફૂલ કિંવા ફામળ ડાળળીઓમાં મૂકવામાં આવેલાં હોય છે. ઈંડાંમાંથી ચાર પાંચ દિવસમાં નાનાં જન્મ્યાં જઠાર નીકળે છે, તે મોરમાંનો રસ ચૂસીને વૃદ્ધિ પામે છે. એ વૃદ્ધિ ૧૦થી ૧૩ દિવસ સુધી થતી રહે છે. અને પછી પૂરાં પાંખવાળાં જીવડાં તૈયાર થાય છે. આંગાને એકોસાથે જાંઘા મોર આવતા નાયાં. સાધારણ રીતે મોર ત્રણ હપ્તે આવે છે, તેથી આ જીવાતની વૃદ્ધિ માટે તે પરિસ્થિતિ અનુકૂળ જાની જાય છે. એક પછી એક મોરનો ફાલ આવે છે અને જીવડાંનો જન્મ તથા વૃદ્ધિ થયા જ કરે છે. કોઈ કોઈ રથને ડીસેખરથી માર્યા સુધી જીવાત ચાલુ રહે છે તેનું કારણ આ જ છે, કેરીની મોમમ પૂરી થયા પછી એ ત્રણમાંની એ જાત કયાંક અદૃશ્ય થઈ જાય છે. અને ત્રીજી જાત આંગાના થડની ઉપર લાવિધ્યની મોસમની રાહ જોતી ખેસી

રહે છે. ઇંડામાંથી પૂરી વૃદ્ધિ થવાને માટે આ જીવાડાને ૧૫થી ૧૭ દિવસ જોઈએ છે. એટલે દર ૧૮ દિવસે નવો વંશ ઉત્પન્ન થતો જ રહે છે, અને ફરીની મોસમ પૂરી થતાં સુધીમાં પાંચ વાર તેની ઉત્પત્તિ થાય છે એટલે કે પાંચ પેઢીઓ થાય છે. જધા કાંડા એકાસાથે વૃદ્ધિ નહિ પામતા હોવાથી નાના મોટા આકારમાં જીવાડાં જોવામાં આવે છે.

જીવાતથી થતું નુકસાન : આ જીવાતથી મોર સુકાઈ જાય છે અને ફળ લાગતાં નથી, એટલું જ નહિ પણ સોપારી જેવડા થએલા મરવા પથ્થુ નીચે ગરી પડે છે. જીવાતની ચિકામથી મોગની ખરાબી થાય છે અને આગળ જતાં ઝાડનાં પાંદડાં કાળાં પડે છે તથા જધો મોર કાળો પડી ગયા જેવો દેખાય છે. એ જીવાતથી થતા નુકસાનનું પ્રમાણ ફેટલું હોય છે તેનો આધાર હવામાન ઉપર રહેલો છે. એ નુકસાન મામાન્ય રીતે ૫૦થી ૭૫ ટકા જેટલું લેખાય છે.

ગંધકની અસર : આ જીવાત દૂર કરવા માટે ગંધકનો ભૂકા સૌથી વધારે અમરકારક માધ્યમ પડ્યો છે. મોર ઉપર ગંધક છાંટવાથી જીવાડાંને ઉપદ્રવ જોઈએ થાય છે. ગંધકની ભૂકા મોર ઉપર પડતાં જ ગંધકના વાસથી નાનાં જીવાડાં નીચે પડી જાય છે અને મોટાં જીવાડાં જ્યાં ગંધક લાગ્યો હોય ત્યાં જતાં નથી, એટલે ગંધક મારક ન નીવડતાં પ્રતિકારક તો નીવડે જ છે. ગંધકની વાસ જોઈ ત્યાં જ મોર ઉપર ફરી ગંધકનો ભૂકા છાંટવો જોઈએ. ફેટલી વાર ગંધક છાંટવો તે હવામાન ઉપર અને જીવાતની ઉત્પત્તિના પ્રમાણ ઉપર આધાર રાખે છે.

ગંધકની ભૂકા ખૂબ જ ખારીક હોવી જોઈએ. એક ચોરસ ઇંચમાં ૨૦૦થી ૩૦૦ કાણાવાળી, ચાળણીથી ચાળી સકાય એટલી તે ખારીક હોવી જોઈએ; તો જ તે ભૂકા ઝાડ ઉપર ચોંટી રહી શકે છે. તેથી ખાડી હોય તો ગંધક મોર ઉપર ચોંટતો નથી અને અસર કરતો નથી. આ ભૂકા છાંટવા માટે જરૂરી પથ મળે છે તેનો ઉપયોગ વધારે સારો નીવડે છે.

સંજ્ઞા પ્રયોગો : સરકારે રત્નાગીરી, માલવણ, વેંગુલાં, વલસાડ, દરિયા, વગેરે સ્થળે પ્રયોગો કર્યા છે. એ અઢી માસ સુધી એ પ્રયોગ ચાલુ રાખ્યા પછી ગંધક લગાડેલાં ઝાડ ખીન્ન ઝાડ કરતાં વધારે સારાં રહ્યાં છે. તેની ઉપર જીવાત થઈ નથી અને ફળ વધુ પ્રમાણમાં આવ્યાં છે. ખીન્ને સ્થળે પણ એવા પ્રયોગો કરી અતાવવામાં આવનાર છે.

ગનાગીરી, વેંશુકાં, વગેરે સ્થળે ૧૦-૧૨ દિવસને આંતરે ૪ વાર ગંધક છાંટવાથી પાક સારો ઊતર્યો હતો. વલસાડના આંખા મોટા અને લારાવદાર હોય છે અને હવામાન જુદું હોય છે, તેથી તેની ઉપર આદથી દસ-વાર ગંધક છાંટવામાં આવ્યો હતો. જે ઝાડો ઉપર ગંધક નહોતો છાંટ્યો તેને ખરાબર ફળ આપ્યાં નહોતાં, ઝોડો છાંટ્યો હતો તેને પણ કેટલુંક નુકસાન થયું હતું.

ગંધકની સૂકી જારીક હોવી જોઈએ. મોર આવતાંની સાથેજ ગંધક છાંટવા માંડવો જોઈએ. નાના આંખાને દોઢ-બે સ્તર અને મોટાને બે-અઢી સ્તર ગંધક જોઈએ છે. ઊંચે આવેલા મોરને નળી વાટે ગંધક છાંટવો જોઈએ. ગંધક સત્રારે છાંટવો ઠીક છે. પવન વાતો હોય ત્યારે તે ખરાબર ઝાંટી થકાતો નથી.

(‘પ્રમગધુ,’ તા. ૯:૨:૧૯૪૧)

અર્ચાપત્ર

૫. કપૂત કોણુ?

‘પાટીદાર’ માસિકના પોષ માસના અંકના પૃષ્ઠ ૧૨૯ ઉપર ‘સપૂત કે કપૂત?’ વિષે લાખ મોતીલાલજી મામશરના અંકમાંના ‘પરજીનો પ્રશ્ન’ એ મારા લેખનો વાંક્ય ઉપર અર્ચા કરી છે. સ્પષ્ટતા ખાતર પૃ. ૭૬ ઉપરનાં મારાં એ વાક્ય કરી અહીં ઉતારું છું:

“હેલો તે પાંચમો પ્રશ્ન જનો છે. હને પોતાના જાપના કૂવામાં ફૂળી મરવાનો શોખ થયો છે. એમની કાચરતાની દૃઢ નથી. એકહે છે: ‘મારા જાપદાદા જે કરતા આવ્યા છે તે વિરુદ્ધ બીજો દીકરી, આપવી એ ગારી દિગતની વાત નથી. એટલે બીજું શું ચાપ?’

“એમને પૂછું? ‘તમારા જાપ ચાર મણ ચારનો ભારો એક હાથે વાળી લેતા. જોડા મળે તો પહેરે, ન મળે તો ચાલે, પંદર ગાઉની મજલ સહેજમાં ચાલી નાખે, એમને કોટ ખમીસનોય શોખ ન હતો. એમના જમાનામાં કન્યા જોઈને પરજીવાનો વિવાજ ન હતો. હવે તમે તમારી સ્થિતિ એમની સાથે જરા સરખાવી જોશો તો તમને સમજશે કે એમને ચીસે ચાલનારા (?) તમે, સપૂત છો કે કપૂત?’”

ઉપરના વાક્યનો સાર્થક કે ભાવાર્થ સમજ્યા સિવાય અર્ચાપત્રીએ કંટાળીકે :

અર્થહીન દલીલો કરે છે. મારા વાક્યમાં નથી, એવી અસંગત વાતો ચર્યાપત્રી કરે છે! હું પ્રશ્ન પૂછું છું કે, અને ઝાઝી લે છે એ પોતે! લખાણના હેતુનો નિષ્કર્ષ સમજ્યા સિવાય એમણે ચર્યા કરી છે. એમને મન, કન્યા ભેષ પરણનાર માત્રને, આર ન ઊંચકનાર દરેકને, મગલ ન ચાલનાર સૌ કોઈને, બધે હું કપૂત કહેના હોઉં એવો કલિતાર્થ થાય છે! હું એમને ફરી એ વાક્ય વિચારી જવા સૂચવું છું. એમ એ કચે નો એમને આપોઆપ સમજશે કે એ ભીંત ભૂલ્યા છે.

મારો ઉત્તર એકજા અગાન જ પૂરતો છે. અને એથી એ તો રવાણાવિક છે કે જ નેવા પ્રશ્ન પૂછનારા સૌ કોઈ કપૂત કે મૂર્ખા છે. એ સિવાય જે એવી અર્થહીન દલીલો કે કાચરતા દર્શાવતા નથી અથવા પોતાના પિતામહનું દૃષ્ટાન્ત લેતા નથી, એવાઓ મારે કપૂત મપૂતની વાત રહેતી જ નથી.

અને હવે જવાબ આપતાં મેં એમનાં જાપનાં જે જે લક્ષણો ગણાવ્યાં છે તે પણ ઉદાહરણ પૂરતાં જ, કારણ કે છઠ્ઠી જ જાપનો ચીલે આશ્ચર્યનો દાવો કરે છે, અથવા ઢોંગ કરે છે. અને અટલે તો મારે કહેવું પડ્યું છે કે બે ખરેખર તમે તમારા જાપનો ચીલે આશ્ચર્યનો દાવો કરતા જ હો તો તમારા જાપ જે કરતા એ ગધું તમારે કપૂં જ રહ્યું ને? અને ત્યારે તો મેં ગણાવ્યાં એ દૃષ્ટાન્તો પણ એમણે પૂર્ણ કરવાં રહ્યાં, અથવા ભ્રાપ્તવાદની વાત કરતાં અટકી જવું ભેષજી, અથવા એમણે સુધરી જવું ભેષજી. આમાં ભાષ મોટીભાષ, બધાને મેં કપૂત જનાવી દીધેલા જુએ છે! હવે એ ભાષ સમજશે કે કપૂત કોણ!

બુદ્ધિમા (ઉગાણા).

૨૨૬

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

અર્થપરિચય

૧૮. સર્વોદય : લેખક—મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી; પૃષ્ઠ ૫૩, કિંગ્મટ દેવ આનો. “વધારે માણસને સારંગિક અને પૈસાટકાનું સુખ હોય એ જ શોધવું એવો ખુદાઈ કાયદો નથી, અને બે તેટલું જ શોધવામાં આવે ને નીતિના નિયમોનો ભંગ થાય તો તે ખુદાઈ કાયદાથી વિરુદ્ધ છે, એવું કેટલાક પશ્ચિમના ડાહ્યા પુરુષોએ જતાગ્યું છે. તેમાં મહદ્દમ જોન રસ્કિન મુખ્ય હતો. તે અંગ્રેજ હતો, ધણેજ વિદ્વાન માણસ હતો” (પ્રસ્તાવના : ૩). આધુનિક સમયે યુરોપમાં અર્થશાસ્ત્ર વિષે જે ખોટા મિદ્ધાન્તોનો પ્રચાર થયો છે, તેની વિરુદ્ધ એમણે ‘અન ટુ ધીસ લાસ્ટ’ નામે પુસ્તક લખ્યું છે,

તેને આધારે મહાત્માજીએ આ પુસ્તક લખ્યું છે. “ગરીબોનો અનીતિનું કારણ તત્ત્વગર માણસો છે. તેઓને ખાતર-તેઓની મોજમજા પૂરી પાડવા ખાતર ગરીબ મજૂરો રાતદહાડો શુભામગીરી કરે છે. તેઓને શીખવા કે સારું કરવા એક પણ મળતી નથી. તત્ત્વગરને જોઈ તેઓ પણ તત્ત્વગર મવા માગે છે. તત્ત્વગર નથી થવાતું તેથી તેઓ કચવાય છે, ગુરસે થાય છે. પછી બાળ બૂલે છે ને રહેવટે સારે રસ્તે પૈસા ન મળવાથી દગો કરી પૈસા મેળવવા ફાંફાં મારે છે. આગ પૈસો અને મજૂરી અને ફેગટ જાય છે અથવા દગો ફેલાવવામાં આવે છે” (પૃષ્ઠ ૪૪).

“પૈસો એ માત્ર સાધન છે, અને તે વડે સુખ તથા દુઃખ બંને મેળવાય છે. જો સારા માણસના હાથમાં તે આવે તો તેથી ખેતરો ખેડાય છે ને અનાજ પાકે છે, ખેડૂનો નિર્દોષ મજૂરી કરી સંતોષ પામે છે ને પ્રજા સુખી રહે છે, ખરાબ માણસોના હાથમાં આવવાથી તેમાંથી (ધારો કે) દારૂગોળા બને છે, માણસોનું સત્યાનાથ વળે છે. દારૂગોળો જનાવનારી પ્રજા અને જેની ઉપર તે વપરાય તે પ્રજા બંને હેરાન થાય છે. એટલે આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે ખરા માણસો એ જ ખરી દોહત છે. જે પ્રજામાં નીતિ છે તે પ્રજા દોહતવાન છે” (પૃષ્ઠ ૪૫થી).

“માણસો જેટલે દરજ્જે હોશિયાર અને નીતિવાન હોય તેટલે દરજ્જે દોહતનું માપ વધ્યું. એમ વિચારતાં આપણે જોઈશું કે ખરી દોહત તે સોનું રેષું નથી, પણ માણસો પોતે છે. દોહતની ખોળા ધરતીમાં આંતરડામાં નથી કરવાની, પણ માણસના દિલમાં કરવાની છે. અને એ વાત ખરી હોય તો અર્થશાસ્ત્રનો ખરો નિયમ તો એ થયો કે જેમ અને તેમ માણસોને તનમાં, મનમાં ને માનમાં આરોગ્ય રાખવા. એવો અવમર પ્રજા આવે છે કે જ્યારે ઇંગ્લંડ મોવજીરોડાના હીરાથી શુભામોને શણગારી પોતાની દોહતનો દેખાવ કરવાને બદલે ખરા મીસના નામકિત માણસે કહેલું ‘તેની માંદક પોતાના નીતિવાન મહાપુરુષોને બતાવી કહી શકે કે ‘આ મારી દોહત છે’” (પૃષ્ઠ ૩૪).

આજ મિદાન્ત ઉપર આખા પુસ્તકમાં ચર્ચા છે. ત્રિપથ જરા અટપટો હોવાથી પુસ્તકની ગુજરાતી ભાષા પણ મહાત્માજીની સાદજિહ નથી, છતાં ન સમગ્રપણે તેની નથી. સર્વનું લક્ષુ યાય એ છત્તીએ એમણે તૈયાર કરેલું આ પુસ્તક એકે એક ગુજરાતીએ વાંચી મનન કરવું ઘટે છે. ઇ. સ. ૧૯૨૨માં પ્રથમ પ્રકટ થયેલા એ પુસ્તકની આ જીજ્ઞાસાવૃત્તિ છે.

૧૯. એક સત્યવીરની કથા અથવા રોકેટીસનો બચાવ : ગુજરાતીમાં ઉત્તરનાર-મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી; પૃષ્ઠ ૩૬, કિંમત એક આનો. પ્રાચીન.

એક વીરાત્તા સોફેટીસ મત્વનો એકનિષ્ઠ પૂજારી હતો. મહાત્માજી લખે છે એમ “જુવાનિયાઓનાં મન ઉપર નેણે જહુ સારી અસર કરી હતી, અને તેઓનાં ટોળાં તેની પાછળ ફરતાં. આથી કેટલાક લૂંટારાઓને લૂંટવાનું મળતું તે જ થયું. માણસોને જગાડીને જેઓ પોતાની કમાણી કરતા તેઓની કમાણીમાં હરકત પહોંચવા લાગી. અંધે-સમાં એવો નિયમ હતો કે જેઓ ત્યાંના જંધારણ મુજબના ધર્મ પ્રમાણે ન ચાલે, અને જીમ્મને તેમ નહિ આશવાને શીખવે તેને ગુનેગાર ગણ્યો. તેવા માણસોને ગુને સાળિત ચાપ તો તેને મોતની સગ ચાપ સોફેટીસની ઉપર રાજ્યધર્મ તોડવાનું અને જીમ્મઓને તોડવા માટે શીખવવાનું નહોતમ મૂકવામાં આવ્યું હતું, ને તેની તપાસ મહાજન મંડળ મારફતે ચાલેલી. મહાજનના ધણા માણસોને સોફેટીસ ઉપર વેરભાવ હતો. તેઓએ ખોટી રીતે સોફેટીસને ગુનેગાર ઠરાવ્યો, અને તેને એર પીને મરવાની સગ કરી આ વીર પુરુષ પોતે એર પીને મરણ પામ્યો, અને જે દિવસે તે એર પીવાનો હતો, તેજ દહાડે તેણે શરીરના નાશવંતપણા ઉપર અને જીવના અમરપણા ઉપર પોતાના એક મિત્ર-સાગરીતં આગળ વ્યાખ્યાન કરેલું. એમ કહેવાય છે કે એર લેતાંની ઉછી ધડી મુધી સોફેટીસ જરા થે ડરેલી નહિ અને તેણે હસતે ચહેરે તે પીધેલું, પોતાને જે વ્યાખ્યાન કરવાનું હતું તેવું છેલ્લું વાક્ય બોલીને, જેમ આપણે શરબતનો પ્યાલો રંગથી પીથું તેમ, તેણે એરનો પ્યાલો રમયા પીધો” (ખરતાવના પૃષ્ઠ. ૩૪૧). કારણ કે તે મોતથી જરાય ડરનો નહોતો, તેના વ્યાખ્યાનમાં તેણે કહેલું કે “મોતનો ડર રાખવો એ જ્ઞાનનો ડાળ ઘાલવા ખરાબ છે, કેમ કે મોતને વિષે કાંઈ ભય રાખવા જેવું છે એમ કાણ જાણી શક્યું છે? મોત એ માણસને સર્વથી વધારે, ક્ષયદો કરનારી વસ્તુ છે એમ કેમ નહિ માનીએ? માણસો તેનાથી ડરે છે, કેમ જાણે તેઓને ખબર હોય નહિ કે મોત તે ખરાબમાં ખરાબ વસ્તુ છે! આમ જે આપણે જાણતા નથી તે જાણવાનો કાંકો ધગવો એથી મોટું અજ્ઞાન જીજુ કયું?” (પૃષ્ઠ ૧૬). અને એ સત્યવીર મહાત્મા ૭૦ વર્ષને વૃદ્ધ વયે રાજ્યની મળ સ્વીકારી લેછ હસને મુખે એરનો પ્યાલો પી લીધો. તેનું અંતિમ વ્યાખ્યાન મહાત્માજીએ, દક્ષિણ આફ્રિકામાં હતા ત્યારે, ઇ. સ. ૧૯૦૮માં ગુજરાતીમાં ઉતારેલું અને ત્યાંના ‘ઇડિયન એપિનિયન’ પત્રમાં છપાએલું. તે આજે પુસ્તકને આકારે પ્રકટ થાય છે. ગુજરાતી જાણનાર દરેક જણે આ વાંચી મનન કરવું ધો.

૨૦. વાલ્મીકિનો જય : મહાગહોપાધ્યાય હરપ્રસાદ શાસ્ત્રીના મૂળ જાંગાળી પુસ્તકના મગહી અનુવાદ ઉપરથી ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરનાર-

નીલકંઠ ઇન્દ્રદાસ મશરવાળા; પૃષ્ઠ ૧૦+૯૨, કિંમત ૭-આના. “પૌરણિક જૂગિકા ઉપરથી ગદ્યાગદ્યોપાધ્યાયજીએ પોતાની કલ્પનાશક્તિથી એક બોધપ્રદ કથા ઉપજાવી છે. એ કથાનો બોધ સીધો અને સમજી શકાય એવો છે. શરીરબળ અને બુદ્ધિબળથી પોતાની શાન્તિ કે જગતનું ઐક્ય થઇ શકે એમ ખાતરી નથી. હૃદયની ભાવના એ જ પોતાને શાન્તિ અને જગતને સુખ આપવાવાળા છે, એ આ કથાનો બોધ છે.” આમ બાઇ કિશોરલાલ મશરવાળા પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં જ જણાવે છે. અને વળી કથાનો સાર એવો છે એ બાઇ પ્રસ્તાવનામાં જ જણાવે છે, કે “પંચ વિષયના બોગોમાં નાનુકાઇ અને કૌશલ્ય વધે તે કાળ સંસ્કૃતિની નિશાની ગણાય એવો જ્યાં સુધી આપણા હૃદયમાં જીડે જીડે પણ ખ્યાલ રહ્યો છે, દેવલોકના જેવી વિષયપ્રાપ્તિ મર્ત્યલોકમાં પ્રાપ્ત થાય એ જાહોજલાલીની ટોચ ગણાય, એવું જ્યાં સુધી આપણે માનીએ છીએ અને મનાવીએ છીએ, ત્યાં સુધી વાદ્મીકિના ‘મનનો સંદેહ’ કે ‘ખરા જાંબુપ્રેમ ઉત્પન્ન થયો કે નહિ’ એ કાવચ રહે એમાં નવાઇ જેવું નથી.”

સતત ઉદ્યોગ અને સુખવસ્થિત ટેવો તથા સમાજરચના; પ્રાણીમાત્રમાં મિત્રભાવ, દયાભાવ અને દાનવૃત્તિ; ગરીબ, અજ્ઞાન, અપંગ, વૃદ્ધ અને રોગી એમની સુશ્રૂષા; ગુરુજનો પ્રત્યે ભક્તિ; સાદું અને પુષ્ટિકારક અન્ન, પાણી અને સ્વચ્છ હવા; સંયમી રહેણી; હેતુભર્યો, જ્ઞાનવર્ધક અને ઉપયોગી સંવાદ; ગુરુજનોનું કે દુઃખીનું મુદિતા કે અનુકંપાધુક્ત દર્શન અને સત્યની શોધ; એમાં સર્વ સંસ્કૃતિ—સર્વ જ્ઞાન, સર્વ કળા અને સર્વ સૌન્દર્યની પરાકાષ્ટા છે એમ ને આપણને ન સમજાય, અને એથી જેટલાં સુખ કે શાન્તિ ઉત્પન્ન થાય તેટલાથી ને આપણને શાન્તિ ન રહે તો ખરી સંસ્કૃતિ પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખવી ફાગટ છે. આ સિવાયની સર્વ સંસ્કૃતિ આસુરી જ છે; પછી તેને પૌરસ્ત્ય કહો કે પાશ્વત્ય કહો.”

આ શબ્દો જ કહી દે છે કે આ પુસ્તક કેવું બોધપ્રદ છે. વળી અનુવાદની ભાષા ઉપર બાઇ કિશોરલાલે હાથ ફેરવી તેને ઠીકઠીક મોકરી છે. સાચી સંસ્કૃતિ જાણવાને માટે દરેક બાઇએને આ પુસ્તક ઘરમાં વસાવી તેનો અભ્યાસ કરવો ઘટે. પુસ્તકની આ બીજી આવૃત્તિ છે.

૨૧. મારી વ્યાપક કેળવણી, જમનાદાસ ભગવાનદાસ સ્મારકમાળા ગ્રંથ, ૨૨ : અંગ્રેજી ઉપરથી અનુવાદક—અંદુલાઇ રાવજીભાઇ પટેલ, ચરોતર કેળવણી મંડળ, આણંદ; પૃષ્ઠ ૭+૩૨૨, મુળ લેખકની છાંય, કિંમત સવા રૂપિયો. આ જગાનામાં યુરોપિયનોને ઇ. સ. ૧૪૯૨માં અમેરિકા જડ્યો. ત્યાર પછી

એને ગાર્ગદર્શક થઈ પડશે. પ્રેમ સુધારવામાં કાંઈ કાંઈ રચણે ભૂલો રહેલી છે : પૃષ્ઠ ૭, લીટી ૮માં 'પૂરી શકો,' ત્યાં 'પૂરી શકો' બોધ્યો. પૃષ્ઠ ૭૩, લીટી ૭માં 'સૌ જમીને ઉપર જિતયા,' ત્યાં 'સૌ જમીન ઉપર જિતયા' બોધ્યો. આવી નજીવીયે ભૂલો જીન પુસ્તકોમાં ગણાવી લેવાય, પણ વાચન-માળાના પુસ્તક માટે તો એવા દોષ પણ અક્ષમ્પજ ગણાય. પૃષ્ઠ ૫૦, લીટી ૧૯માં 'તેની સાક્ષી પૂછી' એને જાહેરે 'તેને સાગિતી માટે પૂછ્યું' એ વાક્યરચના સુશ્લિષ્ટ નથી લાગતી? પૃષ્ઠ ૭૩, લીટી ૭માં 'પ્રભુને દુવા દઈ' એટલે શું? તેને જાહેરે 'પ્રભુનો ઉપકાર માની' એ વધુ યોગ્ય કહેવાય. પૃષ્ઠ ૪૩, લીટી ૧૩માં 'મીઠકાં' એ શબ્દપ્રયોગ એ રચણે અયોગ્ય નથી લાગતો? તેને જાહેરે 'મીઠી લીધી' અથવા 'ચૂની લીધી' એ શબ્દપ્રયોગ આવવાહી ન થાત? શિક્ષક

ઉપરનાં સર્વ પુસ્તકોના પ્રકાશક-નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

The Indian Women's Association, Bombay:
 દ્વિતીય વાર્ષિક નિવેદન-૨૧, નવેમ્બર ૧૯૩૯થી ૩૧, ડીસેમ્બર ૧૯૪૦.
 હિંદી સ્ત્રીઓ પરદેશ જઈને ગાતમતના કે ધર્મના ભેદ સિવાય સંગઠન કરીને પોતાની બેનોની સેવા જાગવી રહી છે એ ખરેખર સુખદ વિષય છે. આ મંડળ પ્રૌઢશિક્ષણ, ધર્મગત્ય ઉદ્યોગ, વિચારવિનિમય, બાળસંરક્ષણ અને સ્વયંસેવિકા મંડળ વગેરે વિભાગો યોજી સેવા કરે છે. ખરેખર મંડળની સેવા ધન્યવાદને પાત્ર ગણાય. નિવેદન અંગ્રેજીની સાથે ગુજરાતી ભાષામાં પણ પ્રકટ કર્યું છે એ તો સારું જ કર્યું છે.

શ્રી હિંદી ગુજરાતી સમાજ: મંત્ર ૧૯૨૫-૨૬નો વાર્ષિક અહેવાલ. આનંદનો વિષય છે કે ગુજરાતીઓ દૂર પરપ્રાન્તમાં જઈને પોતાની સંસ્કૃતિને ભૂલતા નથી. આ ગુજરાતી સમાજ પોતાની શિક્ષણશાળા, પુસ્તકાલય અને અતિથિઓ માટે વ્યવસ્થા રાખે છે. પણ તે સૌ એક જ મકાનમાં હોવાથી જગાની તાણ પડે છે. આશા છે કે ત્યાંના વેપાર કરતા ગુજરાતીઓ અને યાત્રાપ્રસંગે ત્યાં અતિથિ થતા ગુજરાતીઓ પોતાના દાનથી આ મુશ્કેલી ટાળશે.

શ્રી વાકળ કેળવણી મંડળ: માહે ઓગસ્ટ સન ૧૯૩૯થી માહે જુલાઈ સન ૧૯૪૦.

નર્મદા કેળવણી મંડળ, શુકલતીર્થ: નિવેદન ૧૯૪૦.

વિદ્યુત કન્યા કેળવણી મંડળ, નડિયાદ: ૧૯૩૯-૪૦નું વાર્ષિક નિવેદન

પ્રસંગકથા

અમદાવાદમાં સાદુ' લગ્ન

આશુ'દ અને નાપાડ એ બંને ગામ ચરોતરમાં 'સત્તાવીસ ગામના ગોળનાં છે, પણ તેમાંયે કેટલાંક ગામો પોતાને વધારે કુળવાન માની બીજાં કેટલાંક ગામમાં પોતાની કન્યા આપતાં નથી. એજ રીતે આશુ'દના પાટીદારો પોતાની કન્યા નાપાડમાં નથી આપતા. પણ એ અભિમાની પ્રજાલોકનો અદુજ્ઞા ભંગ થયો છે. આશુ'દના બાપ ભાઈલાલભાઈ એચરભાઈ પટેલનાં પુત્રી એન કમળાબેન ૧૫ વર્ષની ઉમરનાં છે અને આશુ'દની શારદા બાપ રૂલમાં ૪થા ધોરણમાં અભ્યાસ કરે છે. તેમનાં લગ્ન નાપાડના બાપ નલિનીકાન્ત પુરુષોત્તમ પટેલ સાથે અમદાવાદમાં ગઈ વર્દિ-૭૬ (તા. ૧૭:૨:૪૧)ને રોજ થયાં. બાપ નલિનીકાન્તની ઉમર ૨૩ વર્ષની છે અને ઝોમ. એ.નો તથા એલ.એલ. બી.નો અભ્યાસ કરે છે. લગ્નક્રિયા લેડી વિદ્યાગૌરીને બંભેલે યજ્ઞ હતી. તે પ્રસંગે કન્યાપક્ષ તરફથી કન્યાના બે બાપ રાવજીભાઈ અને જશભાઈ હાજર હતા; વરપક્ષ તરફથી વરનો બાપ, નાપાડનાં એક બેન અને અમદાવાદમાં રહેતા નાપાડના ત્રણ ચાર ભાઈઓ હતા. લગ્નક્રિયા છેક સાદાઈથી થઈ હતી. જમણની કદીયે ધામધૂમ નહોતી, હોટેલમાંથી શિખંડપૂરી મંઝાવી ત્રીશેક જણ. જમ્યાં હતાં. લેવડદેવડ તો હોયજ શેની? આ લગ્નની બીજી એક વિશેષતા તો એ હતી કે અગાઉથી કંકાત્રી લખી કાઢને આગંત્રણ આપ્યાં નહોતાં; પણ લગ્ન યથા પછી દરેક પક્ષે કંકાત્રી લખી, પરબુનારને 'અંતઃકરણના આશીર્વાદ' આપવાની પ્રાર્થના કરી હતી. કુળાભિમાનની પ્રજાલોક તોડવા માટે અને લગ્નક્રિયા છેક સાદાઈથી ઉકેલી લેવા માટે, કન્યાપક્ષને ધન્યવાદ થોડે છે.

વડોદરામાં લગ્ન

સિનોર તાલુકાના ટીંગરવા ગામના બાપ ભગવાનલાલ નારણભાઈ પટેલ હાલ વડોદરા કલાબવનમાં પ્રીફેસર છે. એમનાં પુત્રી એન વિમળાબેન હાલ ૨૧ વર્ષની ઉમરનાં છે. ઝોમનું લગ્ન એજ તાલુકાના હિતરાજ ગામના, પણ હાલ વડોદરામાં રહેતા બાઈ કિશોરભાઈ હીરાભાઈ પટેલના પુત્ર બાપ ચંદુભાઈ સાથે તા. ૧૬:૧:૧૯૪૧ને રોજ થયું. એ બાઈની ઉમર ૨૭ વર્ષની છે અને એમનો અભ્યાસ એલ.એલ.બી. સુધીનો છે. લગ્નક્રિયા વડોદરામાં તાટકેશ્વર મહાદેવમાં યજ્ઞ. એકજ દિવસમાં લગ્નનું બધું કામ ઉકેલી લેવાયું. કંઈ લેવડદેવડ યજ્ઞ નથી. પણ તે રાતે જમણવારમાં પાંચસોએક માણસ હતાં,

અર્થાત્ ઘેર લગ્નક્રિયા કરાવે છે તેના ત્રણ દિવસનું જગણપત્ર પણ એક જ દિવસમાં ઉઠેલી લંબાયું! આવું મોટું જગણ કરવું હોય તો ઘરના ભાઈપિતરાઈ, જેમનું આખો જન્મારો જગ્યા હોઈએ તેમને, શા માટે ટાળી મૂકવા? એના કરતાં નો ઘેર જ લગ્નક્રિયા કરવી શી ખોટી? એક બાજુથી લગ્નક્રિયા સાદી રીતે કરી એમ કહેવગવવું અને બીજી બાજુથી ખર્ચ તો એ ને એ? ઘાંચીનો જળદ ફરી ફરી ઘેર ને ઘેર!

વકીલનું સધુરલગ્ન

ભાદરણના ભાઈ ધર્મદાસ ગોવિંદભાઈ પટેલ હાલમાં પેટલાદ કચેરીમાં વકીલાત કરે છે. બારેક વર્ષ ઉપર તેમનું લગ્ન સોજીવાના ભાઈ બાગરભાઈ મોતીલાલનાં પુત્રી જેન કમળાબેન સાથે થયેલું. પણ કોઈક કારણથી ભાઈ ધર્મદાસ જેન કમળાબેનને તોડતા નથી. અને લગ્નની આ મોસમ લેવડતાં જ એ ભાઈ ફરી લેવડવા તૈયાર થઈ ગયા. અને જોછી પરફળુ ભરવી પડે—અથવા બીજી રીતે તો એટલે અંશે કન્યાવિક્રય કરી શકાય—એટલા માટે આવા સધુરોને કન્યા દેનાર પણ તૈયાર જ પડ્યા હોય છે! તારાપુરના કોઈ ભાઈ વલ્લભભાઈ ભગુભાઈ પોતાની કુમળી દેવ, પરફાણા થોડા પૈસા બચાવવા ખાતર, આમ શોક ઉપર દેવા તૈયાર થઈ પણ ગયા!

નિષ્કુળ પ્રયત્નો

ભાઈ ધર્મદાસને અને ભાઈ વલ્લભભાઈને અનેક લોકોએ આ પાપકર્મથી હાથ ઉઠાવી લેવા ઘણું ચે સમજાવ્યા, પણ તે સૌ નિષ્કુળ. જેન કમળાબેનના મામા, ભાદરણના ભાઈ પુરુષોત્તમ દાથીભાઈએ અને ભાઈ પુનભાઈ ધૈરભાઈ, જે હાલ કંદ્રાકટર છે, તેમણે ભાઈ ધર્મદાસને અને તારાપુર જઈ ભાઈ વલ્લભભાઈને ઘણી ઘણી રીતે સમજાવ્યા, વિનવ્યા; ભાઈ વલ્લભભાઈને શોચ બીજી વર ચાર જ દિવસમાં શોધી આપવાની પણ કબુલાત આપી, પણ એકે પણ પોતાના નિશ્ચયથી પાછો ન જ ફર્યો; તેમના જણ પ્રયત્ન નિષ્કુળ થયા, ત્યારે એ બંને પક્ષને ઉદ્દેશીને એક એક પત્રિકા પ્રસિદ્ધ કરી એમણે આખરે હાથ ધોઈ નાખ્યા. અને ભાઈ ધર્મદાસ નક્કી કરેલે દિવસે, ગઈ સુ. ૯ને દિવસે એક મોટરમાં તારાપુર જઈ લગ્ન કરી આવ્યા; કેહેવાય છે કે તારાપુરમાં એ લગ્ન સામે ત્યાંના યુવકોએ સખ્ત વાંધો ઉઠાવ્યો, પણ આખરે તો ભાઈ ધર્મદાસ ધડકીએ ગઢ જીતી આવ્યા! એ કન્યાએ પોતે જ વિરોધ ઉઠાવીને લગ્નમંડપમાં પગ નહોતો મૂકવો જોઈતો, પણ એ બિચારી બાળામાં એટલી દિમતની અપેક્ષા કેમ રાખી શકાય? યુવકોએ સત્યામઢ

કરવો જોઈતો હતો, છતાંય લગ્ન અચકચ થાય નહિ તો કન્યાને જ ઉપાડી જવી જોઈતી હતી અને એને માટે—એ ધર્મકાર્ય માટે—થાય તે સરકારની સગ્ગ ખમી લેવી જોઈતી હતી. હવે લગ્ન તો થઈ ગયું અને પેલાં એન કમળાએનને, માળાપ ગુજરી અગ્નેશ્વરી હોવાથી, પેટ ભરવા માગાને સગ્ગે જવું પડશે. તેમણે ભાઈ ધર્મદાસ પાસેથી ખોરાકીપોષાકી માટે યોગ્ય પગલાં લેવાં ધટે. કાયદાનો અંકુશ

જોકે આપણા મામાજિક વ્યવહારમાં સરકારી કાયદાના અંકુશ પડે, એથી આપણી નાલાયકી જ સિદ્ધ થાય; પણ આપણે છેક જ પશુસમાન વર્તન રાખીએ ત્યારે તો એવા સરકારી કાયદાના અંકુશ પણ ઇષ્ટ છે એમ લાગ્યા વિના નથી રહેવું. સધુર લગ્ન કરનારને, લગ્ન એ માર્ગિક ક્રિયા હોવા છતાં, એને સામાજિક કૌટુંબિક ગણીને, એ કૌટુંબિક તોડ્યા માટે સગ્ગ કરવી જોઈએ, અને સામા પક્ષને એટલે કે સ્ત્રીને એ કૌટુંબિકથી મુક્ત કરવી જોઈએ. અર્થાત્, મધુરલગ્ન થતાની સાથેજ, પ્રથમ પત્નીની ઇચ્છા હોય તો, તેનો લગ્નવિરોધ થઈ ગયો એમ મનાવું જોઈએ, અને તેને પુનર્લગ્ન કરવાનો અને ત્યાં સુધી પ્રથમ પતિ પાસે ખોરાકીપોષાકી મેળવવાનો અધિકાર મળવો જોઈએ. કાયદાનાં ડકણાં ખાધા વિના આવા લોક પાંશર નહિ થાય.

પરંકણનિષેધક કાયદો

કુળવાન ગણાતા પાટીદારોની આર્થિક સ્થિતિ, ભણીને પરિણામે મહેનત-મજૂરી છોડી દીધે, નજીવી પડ્યાથી વરની પરંકણ ઉપર તેમને મન લગાડવું પડે છે. કુળહીન ગણાતાં મામડાંના લોક કુળમોહથી પોતાની કન્યાઓ કુળવાન ગણાતાં ગામેમાં આપ્યે જાય છે, એથી કુળવાન ગામેમાં કન્યાઓની છત વધી પડે છે અને વરની અછત થઈ પડે છે. પરિણામે વર શોધવા મુશ્કેલ પડે છે અને તે મેળવવા માટે મોટી પરંકણો આપવી પડે છે. સધુરને ખોળ્યો હોય તો કંઈક જોઈથી પરંકણ ભરવી પડે, એટલા માટે નિર્ધન કે કંજુસ માળાપો શોક થવા પોતાની કુળી કન્યાને સધુરલગ્નમાં ઝીકે છે. પરંકણ ઉપર અંકુશ મુકાય તો આવા પ્રસંગો ગહુ ઓછા થઈ જાય. છાપાંમાં વાંચુ કે વડોદરા રાજ્યની ધારાસભામાં ‘પરંકણનિષેધક કાયદો’ માટે ખરડો રજુ થવાનો છે. એ મંજૂર થાય કે નહિ તે કહેવાય નહિ અને થાય નોય વડોદરા રાજ્યના એવા કાયદાઓનો કેવો ને કેટલો અમલ થાય છે એ તો કાનાથી અજાણ્યું છે? એવા શોભાના કાયદા થાય તોય શું ને ના થાય તોય શું? એનો અમલ હદ હાથે થાય તોજ લાલ થાય.

કાયદાનો સખ્ત અમલ

હજારો મને નહિ, પણ ગંભીર ચિત્તે આમાનિક કાયદા થાય અને સખ્ત હાથે તેનો અમલ થાય તો જ સમાજની ઉન્નતિ થાય. એવી જ રીતે વીમ વર્ષમાં તુર્કસ્તાનનું કલેવર ફેરવાઈ ગયું છે. નવતુર્કોએ કમાલપાશાની સરદારી નીચે ત્યાંના ખલીફ-સુલતાન સામે ખંડ કર્યું. તેને ઝાલીએથી ઉઠાડી મૂક્યો. પછી કમાલપાશાએ પ્રજાની ઉન્નતિ માટે મખ્ત કાયદા કર્યા. H. A. L. Fisher પોતાના History of Europe (યુરોપનો ઇતિહાસ) નામે પુસ્તકમાં પૃષ્ઠ ૧૧૮૨ ઉપર એ સંબંધે આગ લખે છે : કમાલપાશાએ “ખિલાફતનો નાશ કર્યો, સ્ત્રીઓને છુરખો કાઢી નાખવાની ફરજ પાડી, શાળાઓને ધાર્મિકને બદલે સામાજિક કરી નાખી, કુરાનને તુર્કી, ભાષામાં બનાવ્યું. બહુ કાળથી મુસ્લીમ ધર્મ ત્યાંનો રાજ્યધર્મ મનાતો, તે એણે બંધ કર્યો. નાની મોટી બાળતોમાં પણ એણે નવીન પ્રાણ પૂર્યો. નમાજ પઢતાં મુસલમાન પોતાનું કપાળ જમીનને અડાડે છે, તેમ કરતાં તેને અટકાવવા તુર્કી ટોપીને બદલે પહોળી ધાર વાળી હેટ પહેરવાની તેણે સૌને ફરજ પાડી. સંધુરલગ્ન એકદમ બંધ કર્યા. તુર્કીને બદલે લેટીન લિપિ દાખલ કરી. રાજ્યમાં યુરોપના કાયદા દાખલ કર્યા. ફરીર, બેપી, બાદુગર, પાશા ગામી ભવિષ્ય જોનાર અને તાવીજ મંત્રી આપનાર, એ સૌને એકસપાટે નાબુદ કરી નાખ્યા.” અને આ બધા કાયદાનો અમલ એવે મખ્ત હાથે કર્યો કે આજે એને પરિણામે સમસ્ત તુર્કસ્તાનનું કલેવર આશ્ચર્યવત્ ફરી ગયું છે. એક વાર યુરોપમાં મુઝલાલ ગણાતા એ દેશની હાલ આજે મમરત યુરોપમાં વાગે છે! કાયદાનો અમલ તો આવો થંવા જોઈએ.

ડોહાઉમાં અવસાન પ્રસંગે દાન

પેટલાદ તાલુકાના ડોહાઉ ગામના ભાઈ ઉમિયાશંકર હરજોનિદ્દાસ ત્રિવેદીના નાના પુત્ર ભાઈ રમજલાલ લાંબી ગિમરી ભોગવી વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં જ મુજરી ગયા. તેમની પાછળ તેમની ઇચ્છાને અનુસરી તેમના મોટા ભાઈ મણિનાથ ઉમિયાશંકરે નીચે પ્રમાણે દાનમાં રકમો આપી છે : (૧) ડોહાઉમાં ચાલતા સ્વ. ચતુરભાઈ નાયાભાઈ પટેલ ઔષધાલયને રૂ. ૧૦૧, (૨) ડોહાઉની શાળાના વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન આપવા માટે રૂ. ૫૦, અને (૩) ગત્રાતજના સ્ટેશન ઉપર આજુબાજુનાં ગામોની મદદથી ચાલતી, પાણીની પરબને મદદ માટે રૂ. ૫૦. તે પ્રસંગે ગામનાં બાળકોને મિઠાઇ વહેંચી હતી; મરણપ્રસંગે મિઠાઇ ખાવાની ટેવ તો અગિયજ છે, એટલે આ કથું તે તો સાઈ નથી જ.

પણ દાનની જે રકમો આપી છે તે ધન્યવાદનો પાત્ર છે. દાન કરીને એવો ઇષ્ટ માર્ગ દેખાડ્યા માટે લાઘ્ય મનિવાદનો ધન્યવાદ થતો છે. આપણા લોકોએ અનિષ્ટના તરફ નજર ન રાખી ઇષ્ટનું જ અનુકરણ કરવું થો.

કન્યાઓના ગરબા

અનેક શાળાઓના સંચાલકો પોતાના વિદ્યાર્થીઓ પાસે નિત્યનિયમ તરીકે પ્રાર્થના કરાવી તેમને ધાર્મિક કેળવણી આપવાનો સંતોષ લે છે, વિદ્યાર્થીઓનાં પાલકોને પણ કદાચ એવો સંતોષ થતો દર્શો. પણ એનું પરિણામ એ આવે છે, કે જેમ સમાજ આજે ક્રિષ્નાકાંડથી અધઃપત્તિ અને જડવૃત્તિનો ચર્મગુરો છે, તેમ વિદ્યાર્થીઓનાં હૃદય પણ પ્રાર્થનાને વિષે જડ થઈ જાય છે. કેટલીક કન્યાશાળાઓના અને સહશિક્ષણ આપતી મિત્ર શાળાના સંચાલકો પોતાની વિદ્યાર્થીનીઓ પાસે ગરબા ગરવાવે છે. તેમને પોષાકપૂતળાઓ ગનાવી કળાને નામે તેમને વિચિત્ર કલાદીન રીતે અંગરોડ અને ભાવજંગી સાથે નચાવે છે; અને વળી શાળાઓને ફરી કલાસંપન્ન ગનાવીએ છીએ તેના તંમાસો દેખાડવા બદારના પુરુષવર્ગને આમંત્રણ આપી નોતરે છે. વિદ્યાર્થીનીઓ, બીજું તો કશું નહિ પણ, પોતે પોતાનું કેવું સુંદર પ્રદર્શન કરાવી શકે છે એ વિષે દૃષ્ટિ રાખતી તે વખતથી જ શીખતી થાય છે અને જેમ જેમ મોટી થતી જાય છે તેમ તેની દૃષ્ટિ એ વિષયમાં તીવ્ર થતી જાય છે. અને જોવા આવતા પુરુષો! એ લોકો એ કન્યાઓને પુત્રીની દૃષ્ટિથી જુઓ છે એમ જો શાળાના સંચાલકો માનતા હોય તો તે બીંત બૂલે છે. તેમને જો આ વાતની ટકાર કરીએ તો તેઓ કહેશે કે કન્યાઓની સરમાળ વૃત્તિ આ રીતે જ હોવાની શકાય છે, તેમને આ રીતે પુરુષથી નિર્ભય ગનાવાય છે. પ્રાચીન કાળથી સ્ત્રીઓ નવરાત્રી વગેરે પ્રસંગે પુરુષોની હાજરીમાં ગરબા ગાતી આવી છે. પણ તેથી તે નિર્ભય ગનવાનું જનરુપું છે? પોતાની મસ્કરી કરનાર પુરુષની ખગર કાંઈ ગરબાકુશળ કન્યાએ લીધાનું જનરુપું છે? પુરુષો અને વિદ્યાર્થીઓ સાથે સ્ત્રીઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓ નિકટ સંસર્ગમાં આવે તો તેનાં શાં પરિણામ આવે એ જોવું હોય તો યુરોપ-અમેરિકાના અનુભવીઓને પૂછો. હૃવલોક એલિસનું *Psychology of Sex* (૭ ભાગમાં) અને જનજન લિંક્સનું *Revolt of the Youth* વાંચો. તે દેશોના કેટલાંક પ્રદેશોમાં લગ્ન પહેલાં સંતાન થવું એ તો દેશાચાર ગણાય છે. આવા દેશોને જે પોતાના ગુરુ માનતા હોય તે તો અમે તે કરે, પણ કન્યાઓનાં માળાપે અને એકંદરે આપણી સમસ્ત જાતિએ સાવધાન થવું થો, અનિષ્ટ પાણી પહેલાં થાય તે પહેલાં યાળ બાંધવી થો. આથી એમ કોઈ ન માની લે કે હું

ગરજાની જ વિરુદ્ધ હું. જાણાઓ આત્માનંદને માટે એકઠી થઈ સ્ત્રીસમાજમાં ભલે ગરજા ગાય, પણ પુરુષોને તમાસો દેખાડી નેમને રિઝવવા માટે તો નહિ જ.

ખેડૂતની દુરવસ્થા

ખેડૂતને અનેક પ્રકારનાં દુઃખ છે : વરસાદ અનિયમિત આવે છે એથી એના ધાર્યો પાક ઉતરતો નથી, છતાં સરકારી અગલદારો ભારે આનાવારી આંકે છે. ખેડૂતની એ ખૂમ તો આ માત્ર પણ છે. પણ તેવામાં ગયા માસમાં હિમ પડ્યું ! ગુજરાત-કાશિયાવાડમાં, લગભગ સર્વત્ર જુદે જુદે સ્થળે હિમ પડ્યું છે અને તેનો તૈયાર થવા આવેલો પાક ગળી ગયો છે. હવે ખેડૂત હાહાકાર કરી રહ્યો છે : ‘ખાઉ શું ને સરકારને ભરું શું ?’ વેપારીના ચોપડા જોઈને એનો આવકવેરા નક્કી કરવામાં આવે છે, ત્યારે ખેડૂતના સાચા પ્રતિનિધિઓને હાજર રાખી એના પાકની આનાવારી કેમ ન કરવી ? પણ સૌથી મોટી વાત તો એ કે વેપારી અને ખેડૂત વચ્ચે ભેદભાવ શા માટે રાખવો ? વેપારીની રૂ. ૨૦૦૦થી વધારે આવક હોય તો જ તેના ઉપર આવકવેરા લાગે, ત્યારે ખેડૂતને ધૂળ, જવું, પાક્યું હોય તોય તેની પાસેથી જમીનમહેસૂલ લેવાય ! ન્યાયની વાત તો એ છે કે ખેડૂતને પણ વેપારીની જોડે આવકવેરામાં દાખલ કરવો. જમીન જો સરકાર પોતાની ગણી તેના ઉપર જમીનમહેસૂલ લેતી હોય તો દેશનો વેપાર પણ સરકારનો જ ગણાય, એથી સરકારની આવક ઘટી જવાનો સંભવ હોય તો આવકવેરા માટે રકમ રૂ. ૨૦૦૦ને બદલે જોઈએ તો રૂ. ૫૦૦ ફગાવે. તેથી ધણા વેપારીઓ આવકવેરામાં આવી જશે, પણ ત્યારે ધણા કંગાલ ખેડૂતો જમીનમહેસૂલમાંથી — કહો કે આવકવેરામાંથી — ગયો જશે.

હરિજનોને મનાવી આપ્યા

અમદાવાદ જિલ્લાના સાણંદ તાલુકાના ગોધાવી ગામમાં ગરાસિયા હરિજનોને ત્રાસ આપે જતા હરિજન જાળકોને શાળામાં દાખલ કરવાને પ્રસંગે નો તેમણે તેમના ઉપર ખૂબ જુલમ ગુમર્યો. પરિણામે હરિજનોએ ઉચાળા ભર્યા ને સાણંદ જઈ વસ્યા. મહાગુજરાત હરિજનસમાજના અને સરકારી અમલદારોના પ્રયત્નથી આખરે છ માસે સગજુતી થઈ ગઈ વસંતપંચમીને દિવસે સાણંદમાં ન્યાં, હરિજનો જઈ વસેલા ત્યાં મોટો મેળાવડો થયો, તેમાં હરિજનસેવકા, સરકારી અમલદારો અને ગોધાવીના આગેવાન ગરાસિયા પણ એકઠા થયા. તે વખતે ગરાસિયા આગેવાનોએ રાહતની કેટલીક શરતો કરી આપી અને એ શરતોએ હરિજનો પાછા ગોધાવીમાં જવન એમ કહ્યું. ‘હારનોરા થયા પછી હરિજન આગેવાન લાઈ અખલાઈને દરને સૌને પતાસાં વહેંચવામાં આવ્યાં હતાં. થએલ એક શરત પ્રમાણે હવેથી હરિજન જાળકો શાળામાં દાખલ થઈ

સાકેશી. પોતાના દૃઢ નિશ્ચય ઉપર અડગ રહ્યા માટે હરિજનોને અને આખરે પણ સમજી ગયા માટે એ ગરાસિયાઓને ધન્યવાદ ઘટે છે. સર્વે સ્થળના સવર્ણોએ સગળ લેવું ઘટે કે પછીના સગાધાન કરતાં, સરસ્વાતની મીઠી નજર જાણુ સારી છે.

ભાદરણમાં ભંગી-હરિજન પરિષદ

ભાદરણમાં મઠ સુદિ દોને દિવસે ૨૨૪ ગામના આશરે ૬૦૦ ભંગી આગેવાનો એકઠા થયા હતા. ભવ્ય મંડપમાં રાત્રે તેમનાં ભજનકીર્તન થયાં હતાં. ખીજે દિવસે બપોરે તેમની બરાએલી સભામાં જોરસદ તાલુકા હરિજન સેવકસંઘના મંત્રી ભાઈ અંગાગિરિ ગોસ્વામીના પ્રવચન પછી દારૂ ન પીવો, મુડદાલ માંસ ન ખાવું, વગેરે પ્રતિજ્ઞાઓ કેટલાક હરિજનભાઈઓએ લીધી હતી. અતે હરિજન આગેવાનો તરફથી ભાઈ અંગાગિરિ ગોસ્વામીનો અને ભાદરણ પ્રગતિમંડળના વ્યવસ્થાપક ભાઈ જયભાઈ પટેલનો ઉપકાર માની સા વિખેરાયા હતા. આ પંચિદતી વિશેષતા તો એ હતી કે સવર્ણોએ એ પ્રસંગે હરિજનોને જરૂરી તમામ સાહિત્ય, રસોડાનાં વાસણો, પાથરણાં, અનાજ, પાણી અને રસોડા માટે ધર્મશાળા વગેરે આપી સેવાભાવ દર્શાવ્યો હતો. એ માટે ખરેખર ભાદરણના સવર્ણોને ધન્યવાદ ઘટે છે.

વરણામામાં હરિજન જ્ઞાનમંદિર

વડોદરા તાલુકાના વરણામા ગામમાં મઠ વસંતપંચમીને દિવસે ત્યાંનાં સેવાસમાજ તરફથી હરિજન જ્ઞાનમંદિર જાંધવાની ખાતકિયા ભાદરણના ભાઈ તુલસીભાઈ બકોરભાઈ અમીનને દરતે કરાવવામાં આવી હતી. તે પ્રસંગે વડોદરાના કેટલાક હરિજન સેવકો પણ હાજર હતા. ભાઈ તુલસીભાઈએ એ પ્રસંગે હરિજનોના ઉદ્ધાર વિશે પોતાના વિચાર જણાવ્યા હતા અને શ. ૧૦૧ એ જ્ઞાનમંદિરને ભેટ આપ્યા હતા. ભેન તારાભેન મોડકે અને ખીજા ભાઈઓએ પણ પ્રવચન કર્યાં હતાં. સેવાસમાજને અને આ સૌ ભાઈઓને હરિજન-ભાઈઓ પ્રત્યે આ સહાનુભૂતિ દર્શાવ્યા માટે ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે; પણ એક પ્રશ્ન થાય છે: કૂવા, તળાવ, ધર્મશાળા, શાળા, પુસ્તકાલય, વગેરે સર્વ સાંસ્કૃતિક સંસ્થાઓનો સવર્ણો સાથે હરિજનો સમાન હકે ઉપયોગ કરી શકે અને એ રીતે અસ્પૃશ્યતાનો નાશ કરી શકાય એવા ઉપાયો આજે રાજ્યપ્રજા લેઈ રહ્યાં છે, ત્યારે હરિજનો માટે આવી અલગ સંસ્થા સ્થાપીને અસ્પૃશ્યતાની જીવનદોરી સંજાવી ન કહેવાય? અસ્પૃશ્યતાનો નાશ કરવા માટે આવાં આળસપાળુ ન ચાલે, એ આપણે ક્યારે સમજીશું?

હરિજનોને કૂવાની છૂટ

“તમામ કામના અને વર્ગના લોકો જાહેર કૂવાઓનો અને તળાવોનો

છૂટથી ઉપયોગ કરી શકે છે એવી જાહેરાતવાળાં પાટિયાં વિવેજ વોટર સંપ્રદાય-
 આણંદમાંથી જાંધવામાં આવેલા દરેક ફૂવા અને તળાવ ઉપર કાયમ ગાંઠ
 લગાડવાની સૂચના તમામ કલેક્ટરોને મુંબઈ સરકારે આપી છે. બીજી કામની
 માફક પછાત કામ અથવા હિંજીનો જાહેર સુખસગવડતાનાં આવાં સાધનોના
 છૂટથી ઉપયોગ કરી શકે તે માટે આ પગલું લેવાની જરૂર જણાઈ છે. સરકારને
 એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે જિલ્લાની રથાનિક સંસ્થાઓએ મૂકેલાં આવાં
 પાટિયાં લાકડાનાં હોય છે તેને, જે લોકોને આ પગલું પર્મદ પડતું નથી તે
 લોકો ખસેડી નાખે છે અથવા તેનો નાશ કરે છે. એટલે લાકડાને જાહેર
 પત્થરનાં અથવા કોંક્રિટનાં પાટિયાં વાપરવાનું ઇચ્છતા થોડા છે. લાકડાનાં ચાલુ
 પાટિયાં ખસેડવાનો વખત આવે ત્યારે તેની જગ્યાએ કોંક્રિટનાં અથવા તો
 પત્થરનાં પાટિયાં મૂકવાની જોડને સૂચના કરવાનું કલેક્ટરોને કરવાનું કહેવામાં
 આવ્યું છે” (‘મુંબઈ પત્રિકા,’ તા. ૧૫:૨:૧૯૪૦).

સત્યાગ્રહનો પ્રવાહ

ત્રિશ્વ વિરુદ્ધ વાણીરવાતંત્ર માટે મહાત્માજીએ ઉપાડેલો સત્યાગ્રહ જલુચિ-
 સ્તાન સુદ્ધાં આખા દેશમાં પૂરજોશથી ચાલી રહ્યો છે. આજ સુધી તો
 કોંગ્રેસ વર્કિંગ કમિટીના, એલ છડિયા કોંગ્રેસ કમિટીના, પ્રાન્તિક સમિતિઓના
 અને જિલ્લા તથા તાલુકા સમિતિઓના સભ્યોને સત્યાગ્રહ કરવાની મહાત્માજી
 પરવાનગી આપતા, પણ હવે તો ૪ આનાના સાધારણ સભ્યોને પણ પરવાનગી
 આપવા માંડી છે. જેનોએ આ સત્યાગ્રહમંત્રાગમાં પ્રથમની પેઠે સારી રીતે
 ભાગ લેવા માંડ્યો છે અને એમ કરીને પોતાને ‘અમંજા’નું લાગુ થયેલું
 કલંક ધોઈ નાખ્યું છે. સત્યાગ્રહીઓને સજા કરવાનું ધોરણ દેશના સૌ પ્રાન્તોમાં
 સરખું નથી. પ્રથમ તો અનેક રથજે સત્યાગ્રહીઓને સરકાર પકડતી જ નહોતી,
 હવે પકડીને એકલો દંડ કરીને પણ તેમને છોડી મૂકે છે, કેટલાકને દંડ અને
 કેદ બંને કરે છે. નાતાલના દિવસોમાં મહાત્માજીએ સત્યાગ્રહ મોકુફ રાખ્યો
 હતો, ઇંદને દિવસે પણ મોકુફ રાખ્યો હતો, અમદાવાદમાં મહોરમમાં પણ
 મોકુફ રહ્યો હતો અને ત્યાર પછી પાછો ચાલતો થયો હતો. સરકારી અમલદારોને
 રજાઓને દિવસે અગવડમાં મૂકી સરકારને મૂંઝવવી નહિ, એવા જ હેતુથી
 આમ મોકુફી પાળવામાં આવતી હોય તો બધા સરકારી તહેવારોએ એવી
 મોકુફી એક્સામટી જાહેર કરી દેવી જોઈએ. નહિ તો મુસ્લીમોને રાજ
 રાખવાને મહાસલા હિંદુઓને અન્યાય ક્યાં કરે છે, એવો જ આરોપ મુકાય
 છે તે આગેવ, ઇંદને દિવસે તથા મહોરમમાં સત્યાગ્રહ મોકુફ રાખ્યાથી અને
 હિંદુ તહેવારોએ નહિ રાખવાથી, પૂરવાર થતા જેવું થશે!

૧૮૮૭

卐

ચૈત્ર

卐

પાટીદાર

卐

૫૫ ૧૮

卐

અંક ૬

શુદ્ધગુરુ બોલ્યા: "હે કાલામો! હું જે કાંઈ કહું છું તે પરંપરાથી સાંભળ્યા કરે છે. મારે ખરું માનશે નહિ; આપણી પૂર્વપરંપરા એવી છે. મારે ખરું માનશે નહિ; જે આમ હશે એમ ખરું માનશે નહિ; જે આપણા પવિત્ર ગ્રંથમાં છે તે મારે ખરું માનશે નહિ; જે અનુમાનસિદ્ધ છે મારે ખરું માનશે નહિ; આવો આ લૌકિક ન્યાય છે મારે ખરું માનશે નહિ; જે સુદર જણાય છે મારે ખરું માનશે નહિ; આપણી શ્રદ્ધાને જે અનુકૂળ છે મારે જે ઉપર વિશ્વાસ મૂકશે નહિ; આ શ્રમણ પ્રસિદ્ધ છે કે આ આપણને પૂજ્ય છે એમ કહી ગાગ આ ભાષણ પર વિશ્વાસ મૂકશે મા! પછી હે કાલામો! તમારી ત્રિવેકશુદ્ધિથી જ્યારે મારો હૃદય તંગતિ ખરા લાગે, ત્યારે જ તમે તેને મહત્ત્વ કરજો. હવે હું તમને પૂછું છું કે જ્યારે મનુષ્યના અંતઃકરણ ઉપર લોકોનો પંજો બેસે છે, દેવોનો પંજો બેસે છે, કે મોહનો પંજો બેસે છે ત્યારે તેને આત્મહિત કે પરહિત સમજાય એ શક્ય છે?"

('શુદ્ધલીલા', પૃષ્ઠ ૨૩૧)

ધર્માનંદ દાસમજી

તન્ત્રી: નિરસિદ્ધલાલ ઇશ્વરલાલ પટેલ,

પાટીદાર મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લંબાજમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
ત્યાગમૂર્તિ	ભાઈ શિવાભાઈ આદિત્યભાઈ પટેલ	૨૪૧
પુત્રીમેધ યત્ર	નરસિંહભાઈ ઈ. પટેલ	૨૪૨
દિવ્ય સ્વપ્ન	ભાઈ મણિભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૫૧
આપણો મંથનકાળ	„ વિનોદચંદ્ર જોડાલાલ પટેલ	૨૫૩
ભાભીનો દિવેર	„ ધર્મચર પેટલીકર	૨૫૫
દિવ્યપ્રેમ	„ દિનકર સોમાભાઈ પટેલ	૨૬૫
આપણા સમાજમાં દષ્ટિપાત	„ રમણલાલ નાયાભાઈ અમીન	૨૬૭
જારમાની આગરૂ	„ નંદુભાઈ નાનાભાઈ પટેલ	૨૬૯
નંતણ્યાન્નેમ	વિવિધ	૨૭૨
અર્ચાપત્ર	„	૨૭૫
મંથપરિચય	‘પાટીદાર’ગદિર	૨૭૮
પ્રસંગકથા	„	૨૮૧

૧. જેનેને, વિદ્યાર્થીઓને અને યુગરાતી શાળાનો શિક્ષકોને જોઈ લવાજમે ‘પાટીદાર’ આપવાના ફંડમાં જહાદોશથી ભાઈ ધૂળાભાઈ મથુરભાઈ પટેલે રૂ. ૧૫ મોકલ્યા છે અને ધર્મજના ભાઈ દીનજીપુ અંગાઈદાસ પટેલે પોતાના લગ્નને પ્રસંગે રૂ. ૧-૮-૦ આપ્યો છે તે ઉપકાર સંદિત સ્વીકાર્યું. એ ત્રણ વર્ગમાંથી જેને જોઈ લવાજમે ‘પાટીદાર’ નોંધવું હોય તે અહીં લખી જણાવે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાની શાળાનું કે કોલેજનું અને શિક્ષકો પોતાની શાળાનું સરનામું આપે.

૨. આફ્રિકાના ધણા ગ્રાહકભાઈઓનાં લવાજમ હજી ગાંડી છે. ત્યાં પી. પી. ચત્રું હોત તો તો ક્યારનાંયે આવી ગયાં હોત; પણ તેમ નથી થઈ એટલે ઉતાવળે વસુલ થતાં નથી. કાગળોની અતિરાય મોંઘવારીને લીધે વૈમાની બહુ તાજ પડે છે, એ વિચારીને એ ભાઈઓ પોતાનાં લવાજમ તુરત મોકલી દે. કોઈ ભાઈ પોસ્ટલ ઓર્ડર કોસ ન કરે.

૩. નનામા, ઉપનામના, અપૂર્ણ, પેન્સીલથી કે કાગળની એ જાનુએ લખેલા લેખ ‘પાટીદાર’માં લેખ શકતા નથી.

આજુબ. અરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલે જામ્નું અને જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આજુબમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૩:૪૧.

પાટીદાર

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्नियोधत ।

धुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गमपथस्तत् कवयो वदन्ति ॥

સં. ૧૯૨૭
વર્ષ ૧૮

આણંદ

{ ચૈત્ર
અંક ૬

ત્યાગમૂર્તિ

સતી થવાનો રિવાજ જાંધ થયો ખરો, પરંતુ સતી જાંધ નહિ થાય. ચિતામાં જાળવા-જાળવાનો વિધિ અદૃશ્ય થયો ખરો, પરંતુ દેહવિલયના યજ્ઞની જવાબા કદી નહિ હોવાય. સ્ત્રી સતી જાની શકે છે, જેનું જીવન જ યજ્ઞમય છે, પ્રિયને આત્મનિવેદન કરવું એ જેનું નિત્યકર્મ છે, તેને મૃત્યુ કેમ અઘરું લાગે? સ્ત્રીને નિદ્રતો, સ્ત્રીને જીરખે જાંધતો, સ્ત્રીને ઘરજહાર પગ-મૂકવા દેતાં ધ્રુજતો સ્વાર્થી પુરુષ સતીની સરખામણીમાં પોતે શું રજી કરશે? કોણે મોટું? સ્ત્રી કે પુરુષ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર એક જીએ પ્રશ્ન પૂછવાથી મળી શકશે. મહાન શું? સ્વાર્થ કે ત્યાગ? સ્વાર્થ-ત્યાગની મૂર્તિ સમી સ્ત્રીને, પગલે પગલે પુરુષ ચાલશે ત્યાં જ જગતમાં સ્વર્ગ ઉતરશે. ત્યાં સુધી તો જગત કલહ, કલેશ અને રુદનથી ભરેલું નરક જ છે.

ખીજ, હાજ ગરોલી

શિવાભાઈ આદિત્યભાઈ પટેલ

પુત્રીમેધ યજ્ઞ

એ સંસ્કારી હતો, ભોળોભલો હતો. પોતાના પ્રદેશમાં કુળવાન ગણાતાં ગામમાં એનું ગામ સારું ગણાતું. પોતાના ગામમાં એનું ઘર કુળવાન ગણાતું. કુળવાન ગામમાં એ પરણ્યો હતો. એની પત્ની લગભગ એની જ ઉંમરની હતી; સંસ્કૃત નહોતી, પાકૃત હતી; બણેલી નહોતી, છતાં એ પતિપરાયણ હતી, ધરરખુંય હતી. તે કાળે ખડુ બણતર નહોતું, આજના જેવી બણતરની કિમતેય નહોતી.

એ તો બણીગણીને સરકારની નોકરી કરતો થયો હતો. તે કાળના પ્રમાણમાં એના પગાર પણ સારા લેખાય એવો હતો. એને એક પુત્ર હતો, તે પાંચ સાત વર્ષનો થયો, એવે એ ગિરિયારો ગાતાવિહોણો થઈ ગયો, એનો પિતા પત્નીવિહોણો થઈ ગયો, ઘરનું ચરત્વાર્ધક મધ્યગિદુ ગયું. ધર સૂનું થઈ ગયું.

એ ત્રણ વર્ષમાં એક ધનવાન કુળવાન ઘરને કુટુંબે એ પુત્રને એકાપી લીધો. પિતાએ એને જાળપણમાં પરણાવી દીધો. પછી તો પુત્ર બણ્યો અને એકલુએટ થયો, સારી નોકરીએ પણ ચઢી ગયો. સંસારસાગરમાં એણે પોતાનું ગાવ જડ્યે માર્ગે હંકારવા માંડ્યું.

પણ એનો પિતા? પત્નીવિહોણો થઈ પડ્યા પછી એનું ધર સૂનું થઈ પડ્યું હતું, સંસાર સૂનો થઈ પડ્યો હતો, પોતે એકલવાયો થઈ પડ્યો હતો, ધારત તો એ જનસેવાને પોતાને સહચારિણી કરી શકત, પણ એ પુરુષ સ્ત્રી વિના પોતાને એકલવાયો માનતો. પુત્ર છે એટલે ફરી પરણવાની જરૂર નથી એમ ત્યારે મિત્રો કહેતા, ત્યારે એ કહેતો કે 'મને ઘરમાં એકલું મમતું નથી. સેવામાર્ગે ચઢનાં મગશે એમ મિત્રો કહેતા, ત્યારે સ્ત્રીના સહકારથી સેવા મારી રીતે થઈ શકશે એમ એ કહેતો. મિત્રોએ 'બણ' બણ' વાર્યો, તોય કંઈ કંઈ ગઢાનાં કાઢીને કામદેશમાં પગલાં માંડી ચૂકેલી એક કન્યાને એ પરણ્યો.

એ નવી સ્ત્રી પિયેરથી કંઈક બણીને આપી હતી. પુરુષે એને સારી રીતે વાંચતી કરી, કલાપીની કવિતાઓ ગાતી કરી. પછી તો પુરુષની કામવાસના ઉત્તેજવાને કલાપીની કામોત્તેજક કવિતાઓ મધુર કંઠે, મોહક અભિનયે ગાય અને પુરુષને વિદૂત જનારે, લદ્દુ જનારે! મોહમગ્નનો એક નવો તંતુ વણે, પુરુષને વળી એ તંતુએ પણ બાંધે; પુરુષ પોતાની વાસના પરિવૃત્ત કરવા એ તંતુએ પોતાને બંધાવા દે. એ જુવાન સ્ત્રીએ એ કામી પુરુષને કામદેશનું સ્વર્ગમુખ દેખાડ્યું. રાતદિવસ રતિમુખમાં એ લુબ્ધ થઈ ગયો. 'સ્રી એ જ'

દારણે પોતાની મોહનજામાં રોજ રોજ નવનવે તન્તુએ એને ઝાંધતી ગઈ. સ્ત્રી સ્વામી થતી ગઈ, પુરુષ એનો ગુલામ થતો ગયો. ત્યારે શું એટલાજ માટે ગુજરાતણા-ગાત્રી દશે, જે 'બીજવરને પગંથી તે મદાસુખ પામશે રે લોલ!'

પોતાને એરમાન દીકરો છે, પતિની કમાણીમાં જ્યારે ત્યારે પણ ભાગ માંગશે એ એ જાણતી. પતિને વારસામાં દેવું છે એ ભરવામાં પણ જ્યારે ત્યારે તે પતિની કમાણી તથાઈ જશે એ પણ એણે ધીરે ધીરે જાણી લીધું હતું. પતિની કમાણી તથાઈ જવાનાં એ જાને દાર જાંધ કરી દેવા એ જામત સ્ત્રીએ મનારથ ધડવા માંડ્યા.

સ્ત્રી, ચક્રાર, હતી, સંભાળમત હતી; પુરુષ ભોળોભલો હતો, કામાન્ધ હતો. મદારી માંકડાં રગાડે ત્યારે કાંઈ માંકડાને રતનજાઈ જનાવે, પોતાને બોલે ને લાકડીએ પોતાને ફાવે તેમ એ રતનજાઈને નચાવે. સ્ત્રીએ પોતાના કામ-મંત્રને જાણે પુરુષને રતનજાઈ જનાવી દીધી, પોતાને ફાવે તેમ તેને નચાવવા માંડ્યો. પૈસા અમુક રીતેજ સલામત રાખી શકાય, અને તેની હું જાહુજ, સારી રીતે વ્યવસ્થા કરી શકું, એમ નવોડા સ્ત્રીએ પ્રૌઢ પુરુષને ગણે ઉતારી દીધું. એમાં કંઈ સ્ત્રીને જાહુ મોર મારવાના હતાજ નહિ. રતનજાઈ એનો પડતો બોલ જોયજી લેવા મદાય તત્પર હતો. પહેલી તારીએ પગાર આવે તે રતનજાઈ હસતે મુખે મદારીના હાથમાં મૂકે; મદારી એને શાખાશી આપે, પીક પંપાણે! પુરુષ સુખની પરિસીમા અનુભવે, સ્ત્રી એમાં પોતાની સલામતી અનુભવે. કામી મૂર્ખા પુરુષના હૃદયનાં દાર ખુલાં હતાં, એ હૃદયના ખૂણે ખૂણામાં સ્ત્રી જોઈ વળતી; પક્કી સ્ત્રીના હૃદયનાં દાર સદા બીડેલાં રહેતાં, જાહુ જોઈ જાહુ એમ જાણનાર કામાન્ધ પુરુષની આંખ સ્ત્રીના હૃદયનાં બીડેલાં દારને કદાપિ ભેદી શકતી નહિ.

કામી પુરુષની કામવાસનાને સ્ત્રી પરિતૃપ્ત કરતી, સ્વાધી સ્ત્રીની અર્થ-વાસનાને પુરુષ પરિતૃપ્ત કરતો. આમ એમનો વેપાર સુખે ચાલતો હતો. અને ત્યારે એટલાજ માટે દંપતીધર્મને આપણા લોક 'વેપાર માંડવો' કહેતા-હશે? એ ગમે તેમ પણ આ સ્ત્રીપુરુષનો વેપાર સુખે ચાલતો માંડ્યો. પુરુષના ભોળપણને અને સ્ત્રીના ચક્રારપણને લીધે ધરમાં તાકડાટ લાગ્યેજ થતો, કનિષ્ઠકાસ લોકની નજરે લાગ્યેજ દેખાતો. લોક એ દંપતીને સુખી ગણતું, લાગ્યેજાણી ગણતું. લોક સ્ત્રીને પુરુષની અર્ધાંગના માનતું, પુરુષ એને કામાંગના માનતો, પણ સ્ત્રી તે હતી અર્ધાંગના!

એમ દિવસો ઉપર દિવસો વીત્યા, વર્ષો ઉપર વર્ષો વીત્યાં. ઉપરથી લોક

એમને ભાગ્યશાળી જાણતા, કોઈ કોઈ એમના ભાગ્યની ઈર્ષ્યા પણ કરતા. અંદરથી પુરુષના અતૃપ્ત કામાનુજની જ્વાળા ભમૂંકતી રહેતી, સ્ત્રીના અતૃપ્ત અર્થાનુજની જ્વાળા ભમૂંકતી રહેતી. એકેની જ્વાળા ક્યારેય શાન્ત ન થતી. તૃપ્ત કરવા જતાં તૃપ્ત થતી દેખાતી એ જ્વાળા બીજીજ પણ વધારે જળથી ભમૂંકી ઊઠતી. એવે સ્ત્રીને આશાના દહાડા આવ્યા ને અતિ તેણે પુત્રીને જન્મ આપ્યો. હિંદુ મંસાદમાં પુત્રીજન્મ ક્યારે પવિત્ર મનાયો છે? સ્ત્રીએ જન્મ્યું ને પેટ પથરા પડ્યો! પુરુષ બોલો હતો, સંસ્કારી હતો, રનેડો હતો; એણે પુત્રીજન્મમાંય આનંદ માન્યો.

લગ્નજીવનમાં સ્ત્રીપુરુષના ગુણાકારનું પરિણામ ને સંતતિ, તે એ દંપતીને સુરખે આકર્ષણે ગોંડી દે છે, સ્ત્રીપુરુષનો મુખ્ય રોહ સંતતિ ઉપર ટોળાય છે, જાને એ ગાંઠે ગંકાય છે. પછી તો દંપતી સંતતિના કલ્યાણને અર્થ ધર્મયજ્ઞ આપે છે. પણ આને બ્રહ્મ યજ્ઞ પડેલા હિંદુમંસારમાં? ક્યાં છે એ કલ્યાણયજ્ઞ? ક્યાં છે એ ધર્મયજ્ઞ? આને હિંદુઓએ પ્રવર્તવેલા રાક્ષસ-લગ્નના આંગણમાં ગંડાયા છે સંતતિમેધ યજ્ઞ, તેમાંયે ખાંસ કરીને પુત્રીમેધ યજ્ઞ! ઘેર ઘેર ગંડાયા છે અધર્મયજ્ઞ!

પોતાના પિંડમાંથી જણેલા પિંડ ઉપર માતાનો રોહ ફટલો ગાઢ હોય! પશુપંખીમાંય જુઓ. ગાય વાછરડા ઉપર કેવો રોહ રાખે છે! કૂતરીનાં તરતનાં જણેલાં જમ્યોને તમે જરા ચડી તો જુઓ! પણ માનવગાતા, અરે હિંદુ માતા? પુત્ર ઉપર તો રોહ રાખે, પણ પુત્રી ઉપર? પુત્રી એટલે-પથરા! માતા જણે ને એ તો પારકા ધરની, પારકે ઘેર જવાની ને મહામેધિ! પૈસા તાણતી જવાની. કેટલીયે માતાઓ પોતાની પુત્રીઓને જન્મતેજ જન્મદૂતને બોળે પથરાવી દેતા હશે. પિતા નહિ પણ રોહાળ માતા પુત્રી કરતાં પૈસાને કમ આટલો વહાલો કરતી હશે? પૈસા આજકાલ તો જગતનો પરમેશ્વર થઈ પડ્યો છે. પુરુષ પૈસારાળી જણે છે, એટલે એને એ વિષે જાહુ ચિન્તા નથી. સ્ત્રી રાળી જાણતી નથી, એટલે એ વિષયમાં એ પરાધીન છે, એને એ વિષે જાહુ ચિન્તા રહે છે. પુરુષ જીવતો હોય ત્યાં સુધી તો કંઈ ચિન્તા નહિ, પણ ભોગભોગે ગયો તો? એનું કાણુ? હિંદુ સમાજે એના ઉપર વૈધવ્યધર્મ ઠાકી ખેસાડીને એને છેક નિરાધાર કરી મૂકી છે; એટલેજ સ્ત્રીને પૈસા વિષે જાહુ ચિન્તા રહે છે, એટલેજ એ પુત્રી કરતાંય પૈસાને આટલો વહાલો કરે છે. અને માટેજ હિંદુ પત્નીઓ પોતાના પતિથી છાની ગાંઠાં કરતી હશે?

આપણી કથાની સ્ત્રીએ પણ એજ કારણે પુત્રીના જન્મમાં પથરાતો

જન્મ માન્યો. જન્મતાં એણે પુત્રીને જાને ખોળે ના મૂકી, ના મૂકી શકી; કારણ કે પુરુષને તો પુત્રી ઉપરેય વહાલ હતું. સ્ત્રીએય ત્યારે તો પુત્રી ઉપર વહાલ દેખાડવું રહ્યું. માની ઠાકરો ખાતી ને આપનાં લાડ ચાખતી પુત્રી ઉછરવા લાગી, મોટી થવા લાગી. બાપ ઘેર હોય ત્યાં મુખી મા એને લાડ લડાવે, દસાવે; કંઈ કંઈ શીખવે, કંઈ કંઈ સંસ્કાર આપે. પેલો નોકરી ઉપર બહાર જાય, ત્યારે મા ગિતાદારને નામે તેને અધીં બૂખી રાખે, નિયમને નામે એના ઉપર કડકાઈ ચલાવે, સંબંધતાને નામે ઉમરા બહાર પગ મૂકવા ન દે. જરા વાંકે પડતાં મણની પાંચેર કરી નાખે, કંઈ કંઈ કડવાં વેણ સંબંધાવી દે. બિચારી પુત્રીના મોં ઉપર દુઃખની છાયા આખો દિવસ છંદાઈ રહે. અનણી પાડેરાણો જાણે જે દીકરી ગંભીર જનતી જાય છે, કાવકી જનતી જાય છે; જાણીતી ચણચણ ચણચણ વાતો કરે, જે દીકરી માતાને ત્રાસે સીંવાઈ ગઈ છે. મૂખે કામાન્ધ પિતાને દીકરીના આ દુઃખનું જાન નહિ, એ તો ઘેર આવે ત્યારે પોતાને લાડે દીકરીને દસતી દેખે એટલે જાણે જે એ સંપૂર્ણ સુખી છે. એની સાથે આવનાર એના મિત્રો જાણે જે દીકરી દસ-મુખી છે, આનંદી છે, સુખી છે; લાઈનું દંપતીજીવન આદર્શ છે, એમનું સંમારજીવન અતિ સુખી છે. એમ કરતે કરતે પુત્રી સોળ સત્તર વર્ષની થઈ. તે વખતે તો એને દશેક વર્ષનો બાઈ ને એકાદ વર્ષની જેન પણ હતી.

પુરુષ સુધારાની વાતો કરે છે, એને રિઝવવા સ્ત્રી પણ એને અનુમોદન આપે છે. પુરુષ પુત્રીને લણાવે છે, સંસ્કાર આપે છે; સ્ત્રી પણ એને અનુમોદન આપે જાય છે. પુરુષ જાણે જે એથી પુત્રી લગ્નજીવનમાં સુખી થશે, સ્ત્રી જાણે જે એથી એણે પૈસે પુત્રી ઠોકણે પડી જશે. લગ્નના જાળરમાં દીકરીનું મૂલ્ય સારું મુલવાય એટલા માટે સારે લુગડેલતે ફેરવે, પણ સદાની પેટે ત્યારે પણ એકલી તો ધર બહાર કદાપિ ન જવા દે. ક્યાંક સલા થવાની હોય, નરનારીઓનાં ટાળે ટાળાં જતાં હોય, સંસ્કારી દીકરીયે જવાનું મન કરે; મા સાફ ના પાડે. ગયા વિના છૂટકો નથી એમ જાણે તો પોતે પણ તેની સાથે જાય, એકલી તો કદાપિ જવા ના દે. દીકરીને એ સદા કબજે રાખે, પુરુષ આમાંનું કંઈ જાણે નહિ, જાણે તો એટલું જ જાણે જે દીકરી માની છાયામાં સુખી છે. દીકરી કેટલી સુખી હતી તે તો તે પોતે જ જાણતી. પોતાનું દુઃખ બાપને જણાવવાની કાંઈ કાંઈ વાર ઇચ્છા થતી, પણ તેથી બાપ દુઃખી થશે અને પોતાનું દુઃખ છટવાને બદલે વળતે વધશે એમ જાણીને કહેતી નહિ.

સ્ત્રીએ જાણ્યું કે દીકરી મોટી થઈ ગઈ છે, હવે પરણાવ્યા વિના ન
 ચાલે. પુરુષને તો એને સંસ્કાર આપ્યે જવા હતો. એને પરણાવવાની ઉતાવળ
 નહોતી. દીકરીને ભણવું જ હતું, પરણવું નહોતું. પણ ઘરની રાણી એમ
 હારી જાય એમ ન હતી. પોતાનાં સ્વજન ગારકત તપાસ ચલાવવા માંડી.
 થોડેક દિવસે પત્તો લાગ્યો: મહિને દહાડે ૩૦૦-૪૦૦ કરાતો એન્ડ્યુએટ
 અમલદાર સદ્‌ભાગ્યે અલુણા જ વિધુર થઈ પડ્યો, ગાતાએ તેને ઝડપી
 લીધો. એણે એ અમલદારને જમાઈ કરવાનાં સ્વપ્ન સેવવા માંડ્યાં. એને
 માટે પત્રવ્યવહાર શરૂ કર્યો. અમલદારે માન્યું જે પૈસા નહિ ગળે તો ચાલશે,
 બહુલી વહુ આવશે એટલે અમલદાર વર્ગમાં વાદવાદ થશે. માએ માન્યું જે વગર
 પૈસે છોકરી ઠેકાણે પડશે, જોઈતું હતું એ જ થયું. દીકરીએ ચણબણ ચણબણ
 વાત જાણી, એને તો પરણવું જ નથી, પણ એનું કાણ માંભળે? એક દિવસ
 પેલા અમલદાર વિષેનો આવેલો કાગળ દીકરીના હાથમાં આવી ગયો, તે
 એણે વાંચી લીધો: “એ ગમે એવી હશે તોય ચાલશે, નાની દીકરીને મૂકી
 એની ગાં મરી ગઈ છે, એને ઉછેરીને મોટી કરશે એટલું જ જોઈએ.”
 વાંચતાં જ દીકરી મમજી ગઈ: ‘મારે પત્ની થવા નથી પરણવાનું, આપા
 થવા પરણવાનું છે!’ એની નાની બેન કંઈક રોષ એટલે માએ ખૂમ મારી:
 “આમ જો, આને થોડાંક ગિરફીટ આપ જોઈએ.” દીકરી વ્યંગમાં બોલી:
 “આવ, બેન આવ, આપા તને ગિરફીટ આપે.” માને સમજાવવા બોલાવેલા
 એ બોલ ચકાર મા સમજી ગઈ, દીકરીનો ઝાકળ કાઢી નાખ્યો. એણે એ જ
 પળે નક્કી કરી નાખ્યું જે હવે તો આ પાપને ગમે ત્યાં ઠેકાણે પાડી જ દેવું.
 પણ એ પાપને તો ઠેકાણે પડવું જ નહોતું તેનું કેમ? એને તો ભણવું
 હતું. જાપે આપેલા સંસ્કારને જળે એનામાં સેવાવૃત્તિ જન્મત થઈ હતી,
 બાળીને એને તો સમાજસેવા કરવી હતી. પણ હવે એ બને કેમ? જાપને
 કંલે કંઈ વળે એમ નહોતું, ગા આજળ જાપનું કૂટી જદામ જેટલુંય ક્યાં
 જાપને એમ હતું? એણે નાજીટકે ગુપ્ત યોજનાઓ સેવવા માંડી: “અહીંથી
 છાત્રીમાની પેલા વિદ્યાર્થીમાં કે અમુક સંસ્થામાં ચાલી જઈ તો? લગ્નની
 જલાગાંથી છૂટાય ને નિરાંતે બજાય. પણ પૈસા વિના કાણ પેસવા દે? અને
 એ જાણું હોય તોય પૈસા છે ક્યાં? હા, પણ ગારા પેલા કાકા વિદ્યાર્થીઓને
 પૈમાની ખૂબ મદદ કરે છે, મને પોતાની લાત્રિજીને મદદ નહિ કરે? અનેક
 પુરુષવિદ્યાર્થીને મદદ કરે છે, મારા જેવી કન્યાને મદદ નહિ કરે? જરૂર કરશે.”
 આમ સંકલ્પવિદ્ય કરતાં કરતાં એ દૃઢ નિશ્ચય ઉપર આવી કે હવે અહીં
 છેવટનો પાસો પડવાનો થાય તે પહેલાં અહીંથી ચાલ્યાં જવું.

પાસેના નગરમાં એક ત્ર્યોવૃદ્ધ જ્ઞાનવૃદ્ધ બેન રહેતાં હતી, તે જનસમાજની, ખાસ કરીને નારીસમાજની સેવા કરી રહ્યાં હતાં. એમનું નામ દેશની નાની કન્યાઓય જાણે. દીકરીએ એ સેવાબેન ઉપર ગુપ્ત કાગળ લખ્યો. એમાં પોતાની સ્થિતિ જણાવી, પોતાની આકાંક્ષા જણાવી. સેવાબેને એ દીકરીને વિદ્યામંદિરમાં મૂકવાની વ્યવસ્થા કરી! સંજેત પ્રમાણે માણસ તેડવા આવ્યો તે તેની સાથે તે ગુપ્ત રીતે આલતી થઇ. જતાં જતાં પોતાની સ્થિતિગતિ જણાવનારો પત્ર પોતાના પિતા ઉપર લખતી ગઇ, અને તે પત્ર પોતાના ગયા પછી આપવાની સૂચના કરીને પોતાની એક સખીના હાથમાં મૂકતી ગઇ. સાંજના ગાડીએ બેડી, રાત પડતાં ત્યાં પહોંચી. જમને સેવાબેનને ગળી, એમણે તેને તરત જ વિદ્યામંદિરમાં પહોંચાડી. હવે એને નિગ્રાંત થઇ લાગી.

ગાડી ઉપડવાનો વખત થઇ ગયા પછી મોડેથી એની સખીએ એનો કાગળ, એના પિતાને પહોંચાડ્યો, એણે વાંચીને પોતાની સ્ત્રીને આપ્યો. ખાપની નિરાશાનો પાર નહિ, માતા કકળાટનો પાર નહિ. નરમ સ્વભાવનો બોળો પુરુષ સ્ત્રી સામે નજર કરતો જાય તે આંસુ સારતો જાય. દીકરીને ફટકા મારે પુરુષને સ્ત્રી કડવાં વેણ સંજળાવતી જાય, ફાટી જએલી દીકરીને નાશી ગયા મોટે માળો ભાંડતી જાય તે ગોરબોર જેવાં આંસુ પાડતી જાય. રડતાં રડતાં રાત વહી ગઇ તે સવાર થયું. સવારની જ ગાડીએ સ્ત્રીપુરુષ બંને બેડાં તે ચારેક કલાકમાં તો વિદ્યામંદિરમાં જઇ પહોંચ્યાં. વ્યવસ્થાપકની પાસે દીકરીની માગણી કરી. તેણે ઘોડીક વાતચિત કરી દીકરીને બોલાવી, માળાપ સાથે જવાની આજ્ઞા કરી. દીકરીએ જવા ના પાડી. ‘આ ઉનાળાની રમ્મમાં અહીં રાખવા જેવી વ્યવસ્થા નથી,’ એવે જવાબે વ્યવસ્થાપકે એને રાખવાની ના પાડી. “ત્યારે આમ રખડતી કરવી હતી તો તેડાવી’તી શું કામ? સેવાબેનને બોલાવો, ગારે એમને મળવું છે.” દીકરીના પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપ્યો તે જિજ્ઞેસુ પ્રશ્ન કર્યો કે “એ બેન આવીતેય શું કરવાનાં હતાં?” દીકરીને એ વ્યવસ્થાપકે દોઢો દીધો લાગ્યો: “આ ભણીભાણી સંસારમાં તમે ગતે રસ્તાની બિખારણ કરી મૂકી!” નાટકે માળાપ સાથે જવું જ રહ્યું. સાંજનાં તો પાછાં સૌ ઘેર આવ્યાં, ઘેર આવીને એ સખ્ત પાંજરામાં પુરાઇ. અનેક દિવસનાં સેવેલાં સ્વપ્ન આમ ચોવીસ કલાકમાં ધૂળમાં રાજાયાં! પરિણામે પાંજરે પુરાઇ!

આ ઘટના માળાપે શુભ રાખી; કાંઈએ જાણી, કાંઈએ ના જાણી; જાણી તેમાંથી કાંઈએ કાંઈ કહ્યું, કાંઈએ બીજું કહ્યું. કાંઈ ખગર પૂછવા આવ્યું,

કોઈ કુતૂહલ જોવા આવ્યું. કોઈ ઠપકા દેવા આવ્યું. જે કાકા પાસેથી વિદ્યા-મંદિરમાં પૈસા ગળવાનાં સ્વપ્નાં સેવ્યાં હતાં તે આવ્યા, એટલે દીકરી આશ્વાસન લેવા લાગી જે આ કાકા આવ્યા તે મને આ પાંજરામાંથી છોડાવશે. પણ “માખાપની રજા વિના ઉગરા બહાર પગલું દેવાય કેમ?” એવો કાકાએ ઠપકા દીધો. થયું, એનું આશ્વાસન લાગી પડ્યું! ખરે જ ગિયારી ‘આશા-ભંગ થઈ ભાગિની’!

પાંજરે પુરાએલું પંખી હવે તો ખૂબ મૂંઝાવા લાગ્યું. માના આ કેદ-ખાનામાંથી કેમ છૂટાય, એ જ એના રાતદિવસના વિચાર થઈ પડ્યા. ખાપ દુઃખી થાય, વખતે પોતે વધારે દુઃખી થાય, એ ચિન્તાએ ખાપને પણ કંઈ પોતાની મૂંઝવણ કહેવાય નહિ. ચિન્તામાં ને ચિન્તામાં ઝીણે તાવે સપડાઈ. મા પણ એ જ વિચાર કરી રહી હતી જે આ સાપના ભારાનો શી રીતે નિકાલ થાય? એવે જાણ્યું જે દીકરીને તાવ શરૂ થયો છે. દવા કરવાનું કારણ ન લાગ્યું, દવા ન કરવાનું કારણ લાગ્યું. જોણ્યું જે એથી દવાનાં પૈસા બચશે ને વળી સાપ વગર માર્યે મરશે. તાવ હોય તોય મરણમુખે ધકેલવા એને સુખે સુવા ન દે, ગર્ભ ઉપરાંતનું એની પાસે કામ કરાવે. એ ગિયારી રહતી જાય ને કામ કરતી જાય, દેહને ધકેલતી જાય. આખરે તો એ પચારીવશ થઈ. તેના પિતાને ભાગ થયું જે દીકરી પચારીએ પડી છે. તેણે દવા કરવા માંડી. માએ તેની સાથે રૂબણાં લીધાં: “એને થયું છે શું? એ તો સદજ તાવ આવે છે તે કાસે ગટી જશે. વૈદ-દાકતરનાં ઘર ભરવા કરતાં તો એને ઘી-દૂધ ખવરાવીએ એ જ સાફ.” દવા બંધ કરાવે. ઘી-દૂધ તો એને આપવાનું જ રીતું? ખાપ ઠપકા ખાતો જાય, મહેણાં ખાતો જાય ને પાછો દવા કરતો જાય. રોગ તો ધીરે-ધીરે વધતો આવ્યો. અતિ થાકીને તે પુરુષ પુત્રીને દવાખાનામાં દેખાડવા લેઈ ગયો. એનું શરીર તપાસીને દાકતર ખુલાસો કર્યો: “એને ક્ષય લાગ્યું પડ્યો છે. એક ફેફસું સડવા માંડ્યું છે, પણ ચાંપતી દવા કરશો. તો હજીયે જાણ હાથમાં છે.” પિતા એ જાણી જિજ્ઞાસુ થયો, માતા જિજ્ઞાસુ થતી દેખાઈ: “હાય હાય, એ રોગ કોઈને મટ્યો જણ્યો છે? ને પૈસાના તો રોગ વળી જવાના!” અને એને તો ક્યારે એ રોગ મટાડવો જ હતો? રોગ વધતો આવ્યો. વૈદ-દાકતર જાય કે માનો કકળાટ શરૂ થાય, કોઈ ગિયારો વૈદ-દાકતર પણ હસતે મોંએ એ ઉગરે ન ચડે. ખાપ બળ કરીને કોઈને બોલાવી લાવે તો મા ત્યારે એવું કરે કે ફરી એ વૈદ-દાકતર તો આવે જ નહિ! પૈસો કાઢવો પડે તો એનો જીવ જાય, ઉધાડે છોગ તાયું કરે; કોઈ વાર એ હાથે માથું ફેટે, બીંત સાથેય કોઈ કોઈ વાર તો.

માને કંકાસે દીકરીને રાગે ઉતાવળાં પગલાં લાવવા માંડ્યાં. ખીખ ફેફસા ઉપર અસર થઈ યઇ. દીકરીને એક બાજુથી મૂંઝવણ વધતી જાય, બીજી બાજુથી સારું લાગતું જાય કે માએ માંડેલા નરકમાંથી હવે છૂટવા વારો આવશે. માને એક બાજુથી બળાપો વધતો જાય કે પૈસાનો રાજ મધ જાય છે, બીજી બાજુથી શાન્તિ વળતી જાય કે એ પાપ મરણને મુખે ધકેલાતું જાય છે; પણ વળી ત્રીજી બાજુથી ચિન્તા થાય કે આ બધાં એ મરણને પાછું હડ-સેલવા પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છે, અને ત્યારે બચી જશે તો? બાપની ચિન્તાનો તો પાર નહોતો, એ ગિચારો બોલો બાપ તો પુત્રોવત્સલ હતો. ચિન્તામાં ને ચિન્તામાં ના સહેવાયું, ત્યારે એ દીકરીને મામળદાર એક બાગના હવાખાનામાં લેઈ રહ્યો, બપુયું જે શુદ્ધ હવાથી એને ફેર પડશે; મા પણ ચાકરી કરવાને બદલે માથે જઈ રહી, બપુયું જે એમને બીલાં મૂકીશ તો પૈસાંના રાજ વાળશે.

એ દશામાં શી રીતે ફેર પડે? બાપ દિવસે નોકરી ઉપર જાય. મા મહેણાંટૂણાંથી દીકરીનો જીવ ખાય. એક દિવસ પણ દીકરીને એ રહાબ્યા વિના નથી રહી. પંચારીવશ પડેલી દીકરી હવે તો ઝાડોપેશાળ કરવા પણ ટાંછતી મદદ વિના બિડી શકતી નહિ. મા એને એવી રીતે બિડાડે કે દીકરી એમ બેઠવાનું મન ન કરે. રાગમાં ઝાડો ખૂબ સાફ આવવો જોઈએ, ત્યાં માની ચાકરીથી બધે દિવસ સુધી ઝાડે કરવાનું એ મન ન કરે. દવા વિષે પણ એજ દશા. વૈદે બતાવેલું કે રાજ એને તાજી હાથ આપવી. તાજી હાથ માટે દૂધ તો મા રાજ આખરે, પણ તેનું દહીં રાખી મૂકે, આગલા દિવસનું ખાટું દહીં વધોવી દીકરીને પાય; કાંઈ કાંઈ વાર તો બહારથી હાથ લાવો તેમાં ફેકટ વલોણી ફેરવી દીકરીને પાય.

સાંજે બાપ આવે ત્યારે હસતે માંએ પત્ની વાત કૂરે એટલે એ બોલો બોળવામ ને રાજ થાય. દીકરીનો રામ તો વધતોજ જાય. એક વાર કંઈક સહેજ મંદવાડને લીધે ત્રણ ચાર દિવસ બાપથી નોકરીએ ન જવાયું, બાગના હવાખાનામાંજ રહેવું પડ્યું. પત્નીનાં લક્ષણ ત્યારે એ પારખી ગયો, દીકરીનું દુઃખ ત્યારે બરાબર ખારખી ગયો. એની આંખે ચઢેલાં પત્નીમોહનાં પડળ બેઠી ગયાં. પણ ત્યારે એનું કંઈ ચાલે એમ ન હતું. સ્ત્રી બરાબર માથે ચઢી વાગી હતી, પૈસાની માલેક થઈ બેઠી હતી, બધા પૈસા ચોટામાં પોતાનેજ નામે એ રાખતી થઈ ગઈ હતી. પુરુષનું દિલ સમજું બિડી ગયું; પુત્રી બેલી શકતી નહોતી, પણ એનું દિલ તો ક્યારનુંજ બિડી ગયું હતું. અહીં એને હવે મટવાની આશા ન લાગે. પુરુષે પોતાના મિત્રમંડળ સાથે મંત્રણા

કરી દીકરીને મુંઝવ લેઈ જવાનો નિર્ણય કર્યો. સ્ત્રીએ પોતાને જ રંગે કેળવેલા દીકરાને શુભતચ્ચની પેઠે એ મંડળમાં મોકલી તેમનો નિર્ણય જાણી લીધો. એ નિર્ણય જાણતાં જ એણે માથું ફટકું શરૂ કર્યું. પુરુષનાં પડળ તો હવે ઝતરી ગયાં હતાં, તે આ વેળા સ્ત્રીને ન ગાંઠ્યો. પુત્રીને સ્ટ્રેચર ઉપર સુવાડી પિતા અને તેના મિત્રો સ્ટેશને લેઈ જવા નિકળ્યા. માએ માથું ફટી સ્ટ્રેચરને 'ઠાઠડી ઠાઠી' કહી, પુરુષને સંભળાવી દીધું: "મેં તમને નાહી નાખ્યા, તમે મને નાહી નાખજો!" હારતો, હવે માલની માલેક થઈ ગેઠેલી પત્નીને ઘરડા થએલા પતિની શી પરવા હોય? દીકરીને વળાવવા જનાર મિત્રો પણ એ સ્ત્રીની ગાળોથી ત્યારે ન જમ્યા.

બાપ દીકરીને મુંઝવ લેઈ ગયો; સેવા માટે સાથે કોઈ સ્ત્રી જોઈએ. પોતાના કોઈ મિત્રની સ્ત્રીને બોલાવી લીધી. દીકરીનું શરીર દાકતરે તપાસ્યું. એણે કહી દીધું: "રોગ અસાધ્ય છે, અહીં રાખ્યે કશું નહિ વળે, ઘેર પાછી લેઈ જાઓ." કયે ઘેર? કોને ઘેર? હવે ઘર હતું જ ક્યાં? દીકરીને માના કંઠાસથી ને પોતાના રોગથી, એમ બે રોગથી નહોતું મરવું; એને મરવા માટે ક્ષયરોગ જ જસ હતો, એ રોગે મરવામાં એને શાન્તિ હતી. એવી શાન્તિમાં એને મરવા દેવી એમાં બાપને પણ શાન્તિ લાગી. એ મુંઝવમાં જ રહ્યો.

પૈસા મોકલવા નિર્ધન પુરુષ, પોતાને હાથે ધનવાન બનાવેલી—અથવા કામમોહને કારણે કે પરિણામે ધનવાન બનવા દીધેલી—સ્ત્રીને પત્ર લખે, ઉત્તર જ નહિ. ત્યાં એક મિત્રને ઘેર પોતાના થોડાક પૈસા હતા, તે મંગાવવા લખ્યું. એ આગ લખશે જ જાણીને ચક્રાર સ્ત્રીએ તે પૈસા અગાઉથી જ ઉપાડી લીધા હતા! બેશક પૈસા વિના પુરુષનું માથું મુંઝવમાં અટકી તો ન જ પડ્યું, પૈસાની એને જાહ જરૂર જ ન પડી.

કારણ કે થોડા જ વખતમાં આ બ્રહ્મ સમાજની ઘણીમાં પિલાતી તે દીકરી પૂરી થઈ ગઈ, સમાજને આશીર્વાદ આપતી ને આ સમાજમાંથી છૂટી ગઈ! એનું જીવનવૃક્ષ અકાળે કરગાઈ ગયું, સુકાઈ ગયું!

પુત્રીના મરણથી પિતા પોક મૂકીને રાયો, પણ હવે જાહ મોકું થઈ ગયું હતું, હવે રાયું નિર્રથક હતું. તમે ધારો ને ધમ્મો કે એ લગા કામાન્ધ પુરુષની હવે તો આંખો બિંદી ગઈ હતી. બિંદી છે કે નહિ ને હું જાણતો નથી. પણ જાણું છું જે પુત્રી સત્યાગ્રહમાં પોતાનો વિજય કરી, આ પાપબ્રહ્મ સમાજને આશીર્વાદ આપતી આવી ગઈ.

આંધળાં હો તે આંખ ખોલજો, બહેરા હો તે કાન ખોલજો, જગતના લોક!
'પાટીદાર' મંદિર, આણંદ - નરસિંહભાઈ ઈ. પટેલ

દિવ્ય સ્વપ્ન

શીતળ પવન જોસભેર ફુંકાતો હતો. તે વખતે રાત્રિના ઘેર અધિકારમાં હું નિદ્રાવશ થયો. થોડા સમયમાં સ્વપ્નમાં એક તેજસ્વી મૂર્તિ મારી સામે ખડી થઈ. તેનાં નેત્રો તીવ્ર અને વેધક હતાં અને અવધવો મગ્નપૂત હતા. મેં તેને નમસ્કાર કર્યો. અમારી બંને વચ્ચે કેટલોક વાર્તાલાપ થયો. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ મેં પ્રશ્ન કર્યો: “અમે અમાની ઇષ્ટ વસ્તુ પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા તેવું કારણ શું? અને અમારા પૂર્વજોથી અમે આટલા બધા બિન્ન કેમ છીએ?” આ પ્રશ્નો સાંભળતાં જ તે મૂર્તિનાં ભાવો જિયાં ચઢ્યાં અને મને સંબોધીને તેણે નીચે પ્રમાણે બોલ્યું શરૂ કર્યું:

“ભારતવાસી, હજી તમે મોહનિદ્રામાં સૂતા છો. હજી તમે સત્ય માર્ગ છોડી જ્યોતિષી વગેરે વિમાર્ગદર્શક લોકથી દોરાઓ છો. હજી તમે અંદર-અંદરના કલહ, કલેશ, ઈર્ષ્યા વગેરે દુર્ગુણોથી ભરપૂર છો. બાંધુ બંધુને શંકાની નજરથી જુઓ છો. આજે આખા ભારતમાં સંકુચિત ભાવના જોવામાં આવે છે. વધુમાં તમારું દરેક કાર્ય શંકાથી ભરપૂર છે. સત્યને કચરી નાખી જીવન ગુન્જાવું એ તમારો ધર્મ થઈ પડ્યો છે. તમારા પૂર્વજોનાં પરાક્રમે ઉપર અભિમાની થઈ રહ્યા છો. આહાર અને પહેરવેશમાં વખત બગાડો છો. તમે એકમત થઈ કાર્ય કરતા નથી. અત્યજોને ધિક્કારો છો. પરંતુ યાદ રાખજો, કે જ્યાં જિંદગી અને નીચી પંક્તિના લોકોમાં એકતા થએલી છે ત્યાં જ ઉદયના ગણેશ જોડા છે. દેશપરદેશ કરી વિદ્યા, કળા અને હુન્નર શીખનારનો તિરસ્કાર કરી તેનો ત્યાગ કરો છો. સૌજન્યને સમાન દ્રષ્ટિથી જોતા નથી, તેને તમારી ગુલામડી માની સૌશિક્ષણની ઝાંખી પજી કરાવતા નથી.

“કળવણીની રિયતિ પણ ઘણીજ દયાજનક થઈ પડી છે. શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચે નહિ જોવો જ સંબંધ છે. શાળાઓ કલ્પણાનાં અને વેડું કરાવનારાં કેદખાનાં થઈ પડ્યાં છે. આવી શાળાઓ પણ ઘણીજ ઓછી છે, અબજુ વર્ગ ઘણો છે.

“તમારી લર્નપદ્ધતિ કેટલી બ્રહ્મ છે? વર્ષોવર્ષ અયોગ્ય ઉમરનાં અને ગુણનાં કેટલાં કન્ટેન્ડાં થાય છે? વિદ્યાર્થી નિરાજ છોડતા પહેલાં જ એક નાની સરખી પત્તણુનો પિતા થાય છે! પરણેલો યુવક ભણવાનાં પોતાં ગાંધી દેઈ ઘેર ઘેર દામ જોડી ‘હાય નોકરી! હાય ગુલામી!’ કરતો રહે છે. જે દેશમાં દુરમન માન્યાપો પોતાનાં બાળકોને તરવાતું શીખવ્યાજ પહેલાં સ્ત્રીપી શિક્ષા ગળે ગાંધી તેને

સંસારસાગરમાં નાખી દેવામાં પાછી પાની કરતાં નથી, ત્યાં સ્વરાજ્યનાં સ્વપ્નાં કેયાં? જે દેશમાં બીજમ્પિતાએ અને હનુમાનજીએ બાળલ્લસ્યારી રહી દેશ ઉપર સચોટ છાપ પાડી હતી, તેજ દેશમાં બાળલગ્ન થાય એ કેટલું હીણપતલયું? હે! કેટલી બાળવિધવાઓ શોકાગ્નિમાં બળી પોતાનાં હૈયાંની ખાખ કરી નાખે છે? આવી દશમાં તમે સ્વરાજ્ય કેમ ચંલાવશો?

“તમે નજીવા સ્વાર્થથી, જાતિઅભિમાનથી અને ટૂંકી નજરથી દોરાઓ છો; એટલેજ તમે પરાધીન છો. જે દેશ અનેક વર્ષોથી પરાધીન હોય તેનું વળી વીરગૌરવ શું? યુરોપી જાતિઓમાં સ્વાતંત્ર્યપ્રિયતાનો જુસ્સો નસોનસમાં પ્રબળ ઇચ્છા રૂપે પરિણામ પામેલો હોય છે. યુરોપિયનોની એવી માન્યતા છે કે જે સ્વતંત્રતા-હોડવી પડે તો તેના પહેલાં પ્રાણ અથવા, સર્વસ્વ છોડવું એ અમારું કર્તવ્ય છે. એવી માન્યતા તમારામાં ક્યાં છે? તમારો દેશ દરેક પરદેશી રાજ્યને મન ગમ્મરે છે, પરંતુ તમારે માટે બીજા દેશોમાં તાળાં છે. આ તમારી ઉદારતા નથી, પણ નામદાંઢ છે.

“તમારો શિક્ષિત વર્ગ અલભ્ય ઉપર નજર પણ કરતો નથી. ગરીબ ખેડૂનો ઉપર હાલના યુવાનો તિરસ્કારદષ્ટિથી જુએ છે. બુદ્ધિશાળી વ્યોવદ્ધ અનુભવીઓની આસા યુવકો માનતા નથી. તમારું જીવન પશ્ચિમનું બધું અનુકરણ કરી રહ્યું છે. તમે પશ્ચિમના પહેરવેશને અને રહેણીકરણને તમારી ઇષ્ટ વસ્તુ ગાની લીધી છે. તુચ્છ વસ્તુઓ તમને જંધનકારક થઈ પડી છે. શા માટે તમે ઝાનીઓ અઝાનીને અને પૈસાદારો ગરીબને કરાવો છો? જાપાનના યુવકોની માફક ‘ભારત મારો છે,’ એ ભાવના તમારામાં ક્યાં છે? તમને કોઈ પૂછે કે હિન્દુસ્થાન કોનું? તો ઉત્તરમાં ‘અંગ્રેજ’નું કહો છો. આથી મને ઘણી દિલગીરી થાય છે.”

પરંતુ પછી એ મૂર્તિએ શાન્તિ આપીને કહ્યું, કે “દિલગીર શા માટે થાય છે? તક ઘણી છે. પ્રયત્ન કરશો તો ભારતની ઉન્નતિ તમારાજ હાથમાં છે. અને અવનતિને ઉન્નતિમાં જરૂર પલટી શકશો. સ્વાર્થને ત્યજ દો. જીવન નિભાવવા માટે એક મૂઠીભર અન્ન મેળવી કાપ કરો. લગ્ન અને ખોટા આડંબરને દૂર કરો, ફોટો તૂટેલા વસ્ત્રથી કમર કસીને પણ પૂણ્યભૂમિ ભારતનો દિવ્ય યુગ ફેરવી દો. ભારતની ગએલી કીર્તિ પાછી મેળવો. સ્વદેશાભિમાન, ધીરતા, વીરતા, સાહસિકતા ધારણ કરી તમે શુદ્ધ ચિત્તથી જનની ભારતભૂમિ ઉપર પ્રેમ વધારો. અને પ્રેમવિકાસથી જ ભારતગાતાનું કન્યાજી થશે. તમારું રુદન છોડી દો, અને જનસેવામાં તમારું જીવન ઝંપલાવો.

આત્મશક્તિને ઝાઝત કરી તમારા દેશનો ઉદ્ધાર કરો. પરમ પવિત્ર પિતાના શુભમાં પુત્ર તરીકે રહેતે દરેક મનુષ્યે ઉપરના શબ્દો અંતરમાં ઢાતરી રાખવા ધટે. તમારું જીવન એ તમારું સુદ્ધ છે. આ જગત તમારી રચનામાં છે અને તેમાંજ તમારે તમારું સંધર્મ જળાવવાનું છે. પછી જોશો કે તમારી ઇષ્ટ વસ્તુ તમારી પાસેજ છે.”

જોટલું. કહી તે મૂર્તિ અલોપ થઈ ગઈ. મારી આંખ બિધડી ગઈ ને હું, ગંભીર વિચારમાં પડી ગયો.

વસો, હાલ મરોલી

મણિલાલ ભાતીલાલ પટેલ .

આપણો મંથનકાળ

મંથનશુભ શરૂ થઈ ચૂક્યો છે—વડીલોનો અને યુવકોનો. આજના યુવકો ઉપર ભાવિ જગતનો પાગલ નંખારો. આજના યુવકોથીજ ભાવિ જગત દોરાશે, અને આજના યુવકોજ ભાવિ જગતનો કાના નાવિકો બનશે, દુનિયાના ખૂણે ખૂણા ખૂંદી વળશે, અને જગતે નહિ જોએલી, નહિ અનુભવેલી ક્રાન્તિ જગાવશે. આજના યુવકોજ ભાવિ જગતના નિર્માતાઓ હશે.

યુવતીઓ પણ પોતાનો હિસ્સો આપવા ચૂકશે નહિ. યુવકોની પ્રેરણામૂર્તિ ગતીને તેઓ સાથે આલશે, યુવકોની સહચરીઓ થશે અને યુવકોમાં જે બીજા પદો તેની જોડે પૂરક બનશે.

આવો મંથનકાળ આપણા સમાજમાં હજી તેની બાલ્યાવસ્થામાં છે, પરંતુ તેને ધૈર્ય પ્રાપ્ત થતાં વખત નહિ લાગે. વડીલો પણ આ મંથનકાળથી મુક્ત નથી. તેમની સગવડ પણ સમાજના મહન કોયડાઓ અણબધા પડ્યા છે, અને વડીલોના સાચથીજ આપણા યુવકો તે કોયડાઓનો ઉકેલ લાવી શકશે.

યુવકોને આગતી સભા (House of Commons) અને વડીલોને અગતીની સભા (House of Lords) સાથે સરખાવીએ તોજ આપણે આ મંથનકાળના (Legislature) ધારાધોરણને સમજી શકીએ.

આપણા યુવકોને સ્વાતંત્ર્ય જોષ્ઠી છે, વડીલોને તે પોષાણું નથી. આપણા યુવકને જીવનનો ચળચળાટ જોવો છે, વડીલોને તે સ્થવળ નથી. આપણા યુવકને સમાજનાં અધનો દુઝાવી દેવાં છે, વડીલોને તે અધનોની જાંજીરો વધારે સજામુત બનાવતી છે.

અગતીની સભા જેવી રીતે આગતી સભાના સ્વાતંત્ર્ય ઉપર કાપ મૂકે છે, તેવીજ રીતે આપણા વડીલો આપણા યુવકો ઉપર ‘દાદાગીરી’નું રાજ્ય ચલાવે છે.

અમીરોની સલાના મુજબેવનું વર્ણન કરતાં આપણે કહીએ છીએ કે આમની સલાના કોઇ પણ અવિચારી પગલા પર અમીરોની સલા કાપ મૂકે છે અને તે રીતે આમની સલાના કોઇ પણ અવિચારી પગલા પર કાબુ રાખે છે. પરંતુ આગની સલાના જવાબમાં આપણે કહીએ છીએ, કે જે મલામાં લોકસમૂહનું સ્વાતંત્ર્ય પ્રવર્તતું હોય તે સલા કદી અવિચારી પગલું ભરે જ નહિ. તે જ રીતે આજના સુધરેલા યુવકો સમાજને કદી ખોટે રસ્તે દોરશે જ નહિ.

આનો અર્થ એમ નથી કે યુવકોને વડીલોની જરૂર નહિ પડે, પરંતુ યુવકો ઉપર યતી શિરનેરીનો તેમણે અંત આણવો જોઇએ. તેઓએ જાણવું જોઇએ કે યુવકો ઉપર કયાણ કરવાથી કોઇ પણ કાર્ય સિદ્ધ થઇ શકશે નહિ, બિલકુલ સમાજનાં છિદ્રો વધુ વ્યાપક બનશે અને પછી તે છિદ્રોને પૂરવા માટે વધુ લાંબો સમય વહો જશે.

યુવકોએ ‘સારું જોટલું’ બ્રાહ્મ અને નરમું જોટલું ‘ત્યાજ્ય’ એ મંત્ર સ્વીકારવો જોઇએ. વડીલોના જે હોય હોય, તેને કારણે કેવું ખરાબ પરિણામ આવે છે તે તેઓને (વડીલોને) જણાવવું જોઇએ. પરસ્પર છિદ્રાન્વેષણ ન કરતાં બનેલો ઐક્ય સાધવું જોઇએ અને તો જ સમાજનો ઉત્કર્ષ છે.

પણ આ તો ‘પોથીમાંનાં રીંગણાં,’ ગધી મોઢાની વાતો! એ વાતોને આચારમાં મૂકતાં કોઇ યુવક કોઇ વડીલને કે કોઇ વડીલે કોઇ યુવકને બાબો છે? પોતાના પગ તળે રેલો આવે જોટલે ‘તેરી બી ચૂપ ને મેરી બી ચૂપ!’ યુવકો વડીલોને કહે : “કાકા, આ તમે જોટું કરો છો.”

તરત જ તેઓ જવાબ આપશે : “એસો, એસો હવે કાલ્યા, અમારા કરતાં આ વધુ જાણનારા! હજુ જીવન તો જોયું નથી ને ડહાપણની વાતો કરો છો. અમે છીએ તો તમારું દટું નભી રહ્યું છે, અમે છીએ તો તમારો સૌ કોઇ ભાવ પૂછે છે. અમારે ક્યાં વધારે દિવસો કાઢવા છે? અમે ના-હોઇએ ત્યારે તમે તમારું સંભાળજો.” આનો ઉદ્ધત જવાબ આપીને યુવકોનો ઉત્સાહ તોડી પાડશે.

આજનો યુવક પણ પીછે હઠ ન કરતાં, સંભળાવી દેશે : “કાકા, એસો હવે ધરઆંગણે. એ જમાનો તો ચાલ્યો ગયો. અમે કહીશું તે પ્રમાણે તમારે કરવું પડશે. આ તો વીસમી સદી છે. તમે જૂના વિચારના શું જાણો?”

આવો આપણો મંથનકાળ છે. સુધારાની વાતો કર્યા કરતાં તેને આચરણમાં મૂકીએ તો જ સમાજનો ઉત્કર્ષ છે, નહિ તો પછી જૂને ચીકે ગાડી ચાલી જશે. વખત આપણે માટે વાટ નહિ જૂએ.

બાલીના દિયેર

[સ્વતંત્ર છતાં ગયા અંકના 'વરવૃત્તિ'ના અનુસન્ધાન તરીકે. — લેખક]

નરેન્દ્ર ઘેર ગાને પજવતો, એટલે ભણવા તો નહિ પણ તોફાન કરતો મટે માટે મોટાભાઈની ભાગી ગએલી રહેલું કાતરિયું ને પેન આપી ફળિયાનાં છોકરાં જોડે ગા એને નિશાળે મોકલતી. રેવાઈકર મારતર એમના ફળિયામાં રહેતા ને કાઠ કાઠ વાર એને ઘેર દૂધ લેવા આવતા, એટલે વિદ્યાર્થીઓના એ દિસક પ્રાણીની એને ખીક ન લાગતી. નરેન્દ્ર એમની ખુરસી પાસે જઈ એમતો. રહેલ એક ઠેકાણે મૂકી પાસે પડેલી કાઠની ચોપડી એ ફેંદવા મંડતો, ને એમાંથી ઘોડો—ગાય જેવું એવું, જોળખીતું ચિત્ર જોઈ એ રાજ થતો.

આગ એક વાર એ ચિત્રો જોતો ચોપડી ફેંદતો હતો ત્યારે ફળિયાનો એક જણ એને બોલાવવા આવ્યો: “નરેન્દ્ર! ઘેર ચાલ.” અને આવનારે ટીકું મોં કરી કહ્યું: “મારતર! ચંદુ...” અને એણે ડોકું નીચું નમાવી ઇશારત કરી.

નરેન્દ્ર ઘેર ગયો ત્યારે બેરોંગે રડારોળ કરી મૂકી હતી. કદીયે ન રડતા દીકરા એના પિતા જોખે. આંસુથી ડૂસકાં ઉપર ડૂસકાં ભરતા હતા. નરેન્દ્રનો મોટો ભાઈ ચંદુ તેર વર્ષની ઉંમરે ગુજી ગયો અને પાછળ નવ વર્ષની વિધવા મૂકતો ગયો! પાંચેક વર્ષના નરેન્દ્રને તો એ વખતે ક્યાંથી ખબર કે એના મરણથી એક નિર્દોષ બાળકને જીવતાં મરણ મળ્યું હતું?

સવિતાને સોળ વર્ષ થયાં ત્યારે એ અપશુકનિયાળ વિધવા અધારી રાત્રે સાસરે આવી. પોતાના અને ખીજના અનુભવથી સવિતા ધીમે ધીમે સમજતી ગઈ કે પોતાનો અવતાર ઓશિયાળો છે. એટલે સાસરે આવી ત્યારથી જાત ધસી નાખીનેય કામ કરવામાં એ પાછી પડતી નહિ. તેમાંય, નરેન્દ્ર એ ગાઉ દૂર આવેલા ગામની અંગ્રેજી નિશાળમાં ભણવા જવા લાંગર્યો ત્યારથી તો બાલી એની મોજને પુ માત્રા ચઈ રહી. સાદા નવ વાગ્યે જમીને નિશાળે જવાનો વખત થાય ત્યારે શિયાળાને દડાડે ગામમાં લોકો નાહીવોઈને પરત્વાર્પા પણ ન હોય. છતાં સવિતા વહેલી વહેલી જાડી, નાહીવોઈ દિયેર માટે જુદે ચૂલે રાંધી દેતી.

શિયાળાની સાંજે અંધારું થયે ઘેર આવી પહોંચતાં નરેન્દ્ર નાને પગે ચાકી પાકી સૂઈ જતો, એટલે નિશાળે લેઈ જવાનું લેસન કરવા સવારના પહોરમાં એ મંડી પડતો. એક જાનુ ન આવડતો દાખલો પજવતો હોય ત્યારે ખીજ જાનુ બાલી પ્રશ્ન પૂછતી હોય: “નરેન્દ્રભાઈ! શું ખાવા કરે?”

નિશાળે જતા પહેલાં લેસન તૈયાર કરતા મચતો એ ઊંચું બોલ્યા વગર કહેતો: “જાઓને હવે, કરો જે કરવું હોય તે.”

છતાંય ભાભીના મનમાં કે અત્યારે ખાઈને જાય તે રાત્રે ઘેર આવે, તેમાં એમને શું ખાવું હોય તે શું કરીએ એટલે બૂબે ચિમળાય. માટે એના કંટાળાને ગણકાર્યા વગર ફરી પૂછતી: “તોય કહો તો ખરા, કહેતાં કહેતાં શાં વરસો જવાનાં છે?” અને ભાભીના સ્વભાવથી ટેવાએલો નરેન્દ્ર છેવટ જવાળા આપતો: “કહી કરજો.”

નરેન્દ્ર જમવા એસે ત્યારે વળી પાછી એ ને એ ભાંજગડ. લેસનમાં વંખત થઈ ગયો હોય ને જમવા એસે ત્યારે ખીન્ન સદાધ્યાયીઓની તૈયારીની ખૂમ પડે: “નરેન્દ્ર, કેટલી વાર છે?”

“આ આવું... એક મિનિટ,” કહેતો નરેન્દ્ર જમવામાં ઉતાવળ કરવા માંડે. ખીજે ગમે ત્યાં ઉતાવળ નહતી, પણ રસોડામાં ભાભીની ચોકી આગળ એનું કંઈ ન ચાલતું. ‘અસ...અસ...નહિ જોઈએ,’ એમ એ કહેતો રહે, તોપણ ભાતની કે ખીચડીની એક કડછી વધારે જમાડવા વગર ભાભી એને છોડે નહિ. વળી, મોડું ન થાય તેનો ઉપાય પણ એ જતાવતી હોય તેમ કહેતી જાય: “એમ હોય તો જરા ઉતાવળા ચાલજો. પણ એમ સાંજ સુધી બૂખું રહેવાય?”

સાસુ પાસેથી વહુને સારા કામ બદલ પ્રમાણપત્ર મેળવવું અશક્ય નહિ તોય અધરું તો છેજ, તેમાંય વિધવા માટે લગભગ અશક્યજ છે. છતાં રવાના કાષ્ઠ કાષ્ઠ વાર સવિતાનાં વખાણ કરતી: “નરેન્દ્રને મારે જમાડવાનો હોય તો અર્ધી બૂખ્યો રહે. બહુજ લપલપીઓ! છુંજ એને પૂરું જમાડી શકે.”

પણ લાંબે દિવસે દિયેરને જમાડવાનો એ હક સવિતા પાસેથી ચાલ્યો ગયો. નરેન્દ્ર હાઈ રફલ છોડી દૂર શહેરની કોલેજમાં ગયો. એનો કળજો લેનાર પત્ની આવી હતી. જોકે દિયેર જોડે વાતચીત કરવાની છૂટ દિન્દુ સમાજે હજુ સ્ત્રીજાતિ પાસેથી લેઈ લીધી નથી. એટલે નરેન્દ્ર કોલેજમાંથી આવે ત્યારે આટલું તો એ કહેતી જ: “આબ્યા, નરેન્દ્રભાઈ! શરીર તો સારું છે ને?”

નરેન્દ્રની પત્ની વીણા અને સવિતા વચ્ચે આમ તો પાંચ છ વરસનું અંતર હતું. પણ જાનેનો સ્વભાવ ગળતાવડો હતો. તેમાંય ઘરની સ્ત્રીઓને તકરાર ઊભી થવામાં ઘણી વખત પોતપોતાના પતિઓ કે કામકાજની નજીવી ખાજત હોય છે. અને સવિતા કામ કરવામાં તો પાછી પડે તેમ હતી જ નહિ, એટલે એમનો મંજાંધ દેગણી-જેઠાણીનો જતો રહી સુખીઓનો થયો હતો. એટલે

નરેન્દ્ર શું કરવાનો છે? ક્યાં સુધી બચવાનું છે? એવી એના મનમાં ઊડતી બાવનાઓ એ વીણાને પૂછી બાણી લેતી.

કોલેજના છેલ્લા વરસમાં નરેન્દ્ર હતો ત્યારે સવિતાએ વીણાને કહ્યું: “તમે જતાં રહેશો એટલે મને એકલીને અહીં મગશે નહિ.”

વીણા કહેતી: “અમરતાં બાબી તમે એમ કરો છો. એ અહીં જ રહેવાના છે.”

“બહેનું કાંઈ અહીં રહ્યું છે?” અંગ્રેજીનો કક્કોય ન બણેલો ગામડું છોડી શહેરમાં નાસે છે ત્યાં આટલું બણેલો નરેન્દ્ર ઘેર રહે એ ક્યાંથી એના માન્યામાં આવે?

વીણા જવાબ આપતી: “ખરું કહું છું. તે દિવસે બાપુજી સાથે વાત કરતાં નહોતા સાંભળ્યાં? ‘એમ આળીશ રૂપિયામાં શહેરમાં રહી શુદ્ધાગી કરવી, એના કરતાં અહીં જ રહેવું શું ખોટું?’”

છતાંય સવિતા ઇનકાર કરતી ત્યારે છેવટે વીણા કહેતી: “અમે જમણું તો તમનેય લેઈ જમણું. પછી છે કંઈ?”

પણ એટલું જાણું સાંભળવાની ધીરજ સવિતા પાસે નહોતી, તે વીણાના ખોળામાં માથું મૂકી રડી પડતી. એના મનમાં થયું: ‘એટલું જાણ્યું આ કરમમાં લખ્યું હોત તો આ દહાડો શાનો હોય?’

તેના દુઃખી હૃદયમાં પતિનાં સ્મરણ હોય, ત્યારે યાદ આવે ને? એનાં સ્મરણો તો દિવેરથી બરાબ મ્યાં હતાં. નરેન્દ્ર નિશાળમાં બણેલો ત્યાંનો દિવસ યાદ આવ્યો.

એક વખત જમાડતાં જમાડતાં સવિતાએ પૂછ્યું: “નરેન્દ્રબાઈ, બણીને નોકરી ઉપર જશે ત્યારે બાબી સાંભરશે?”

સ્વતંત્રતાના વિશાળ બોમમાં વિહરતું એનું કિશોર હૃદય બોલી ઊઠ્યું: “હું તમને લેઈ મ્યાં વિના ઝોછોજ રહેવાનો છું? નહિ તો મને નવું નવું કરી કોણ જમાડે?” એ ખાર વર્ષના બાળકને તે દિવસ શી ખબર કે એને જમાડનારા હાય તો કુદરતે કપારનામ પેદા કર્યા છે? સાથે જવાની વાત તો દૂર રહી, પણ આજે દિવેરની સાથે છૂટથી વાત કરવાનોય હક્ક ક્યાં રહ્યો છે? એ જાણું યાદ લાવી એ વીણાના ખોળામાં માથું મૂકી રડી લેતી. પૌત્રનને આંગણે ઊછળતા બિભરા અનુભવતી વીણા એનું દુઃખ સમજતી. બીજું તો એ શું કરી શકે? પણ આશ્વાસન આપતી: “બાબી! વિશ્વાસ ન હોય તો સમ ખાઈ.”

એ વાત એટલેથી અટકવી સંવિતા કહેતી: “ના, ના. સમગ્રી કશી જરૂર નથી. આટલો હેતુભાવ કાવ્યમ રાખશો એટલેય ખસ છે.”

નરેન્દ્ર ઘેર આવતો ત્યારે વીજા ભાભી સાથે યજ્ઞેલી વાતચીતનાં કંઈક રમરણ કહેતી. વાત સાંભળી નરેન્દ્ર પૂછતો: “વીજા! આપણે એક બીજાને મળીએ, વાતચીત કરીએ, આનંદ કરીએ અને ભાભી આપણી જ ઉમરનાં - એમના હૃદયમાં શું શું થતું હશે?”

વીજાને એક પ્રસંગ યાદ આવ્યો. તેણે કહ્યું: “શું યાદ એ તમને પુરુષને તો શી ખજર પડે? એક વખત જાણેરે અમે મેડે આવ્યાં. ઉપર આપણે પલંગ પાથરેલો પડ્યો હતો. ઉપર બેસતાં મેં કહ્યું: ‘એસો ભાભી!’ પણ ભાભીને તો એકદમ ઝોણું આવી ગયું. તીએ એસી જમ્મ એટલું રહ્યાં કે એમને શી રીતે જાનાં રાખવાં એવું મને સમજ ન પડી. મેં આશ્વાસન આપતાં કહ્યું: ‘ભાભી! અંગરૂનાં ઝોણું લાવો છો. એ કંઈ આપણા હાથની વાત છે?’ કુમરનાં ભરતાં ભરતાં એ બોલ્યાં: ‘તું’ય સ્ત્રી છે - યુવતી છે, એટલે તને કંઈક ખ્યાલ આવે. પણ જનતઅનુભવ વગર તને’ય એની પૂરી ખજર ન પડે. હું’ કંઈ આશાએ જીવું છું’ એજ મને સમજ નથી. તેમાં’ય આટલા આનંદથી હરંદરે’ છું, તે’ય તમારા જેવાં ધરનાં સારાં મળ્યાં છે તેનો પુણ્યપ્રતાપ!’ એ સાંભળી મને’ય ઝોણું આવી ગયું. હું’ રડી પડી. પણ મારાં આંસુ લૂછતાં એ કહે: ‘હું’ તો મારે દુઃખે રડું’ છું, એનાં પણ તું’ મારે લીધે શું કામ રડે છે?’ આથી તો મને જહુજ ઝોણું આવી ગયું. રડતી જાંધ ન રહી, એટલે એ બોલ્યાં: ‘હું’જ અભાગણી છું’ કે તું’ કેટલા આનંદથી બેઠી હતી તે રડતી.’ મારાથી આ ન મહેવાયું. હું’ રડતાં રડતાં બીજી થઈ ગઈ. અને પાથરેલો પલંગ બિભો કરતાં બોલી: ‘મને ખજર નહિ, નહિ તો એવું કહેતજ નહિ.’ એમણે કહ્યું: ‘એમાં તારો શો દોષ? પણ મને ઝોણું આવી ગયું’ કે મેં પાછલે ભવે શાં પાપ કર્યાં હશે તે સ્વપ્નામાં’ય સુખ જોવાનું નહિ.’”

અને વાતનો અંત લાવતાં વીજાએ કહ્યું: “ત્યારથી હું’ દહાડે પલંગ પાથરેલો રાખતીજ નથી.”

અભ્યાસ પછી રૂઢિગંધન તોડવાનીજ શરૂઆત કરનાર એ યુવકના મન-ગાંથી ધરને આ પ્રશ્ન ઝોણો વિસરાઈ જાય? એના મનમાં આ વિષય હમેશાં ઘૂમ્યા કરતો હતો, એવામાં ‘સંસારસુધારક’ માસિકમાં તંત્રીની નીચેની નોંધ એના વાંચવામાં આવી:

“આફ્રિકામાં રહેતા ત્રીસ વર્ષના એક વિધુરને લગ્ન માટે વિધવા ભોધએ છે. એમને બીજી વખત કુંવારી કન્યા મળે તેમ છે. છતાં એ બાધ પુનર્લગ્નના દિમાવતી હોવાથી વિધવા સાથે લગ્ન કરવું એ પોતાનો ધર્મ સમજે છે. આજે લોકો ખૂબો પાડે છે કે જેમને કુંવારી કન્યા મળે એમ હોય તે વિધવા સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર નથી, અને જે લાયક નથી તેમને આપવાથી તો એ જિયારી સુખી થવાને બદલે દુઃખી થશે. તો એવી ખૂબો પાડનારાની એ ફરજ છે કે આ સાચા ભાવનાશળી યુવકનો પડકાર ઝીલી લેઇ યોગ્ય વિધવા મંબધે પૂછપરછ કરે. નહિ તો યોગ્ય વિધવાને અભાવે એ ભાધને કુંવારી કન્યા સાથે લગ્ન કરવાનો પ્રસંગ ઉપરિથિત થશે, અને ત્યારે એક વાત તો ચોકખી થઇ જશે કે હજુ સમાજ રૂઢિગંધન તોડવા તૈયાર નથી. હું ઇચ્છું છું કે આ પડકાર સમાજ ઝીલી લેઇ યોગ્ય જવાબ વાળશે.”

તંત્રી પાંસેથી સરનામું મેળવી લેઇ નરેન્દ્રે એ ભાધ સાથે પત્રગ્યવહાર શરૂ કર્યો.

*

*

*

એ ભાધ મોટા ગણાતા ગામના કુળવાન હતા. રેલ્વેમાં ગોકરી કરતા, મહિને ત્રણસો શિલિંગ પગાર મળતો હતો. એમની પત્ની જાર માસનો એક પુત્ર મૂકી ત્રણ વર્ષ ઉપર દેવલોક પામી, ત્યારે ‘માણ્યું તેતું’ રગદબ્ધ કરવું’ એમ માની તેમણે લગ્ન કરવાનો વિચાર નહિ કરેલો. પણ બીજી સાલ ગત પત્નીના રગરબ સરખો એ પુત્ર પણ એની પાછળ આવ્યો ગયો, ત્યારે એમને જીવન ખાલી લાગવા માંડ્યું.

મિત્રોમાં ચર્ચા ચાલતી ત્યારે કોઇ કહેવું: “રમણભાઈ, એમ કોઇની જિંદગી ગઇ છે, તે તમારી જશે?”

રમણભાઈ જવાબ આપતા: “જશે ત્યાં સુધી તો ખરી.”

એક મિત્રે જવાબ પકડી દલીલ કરી: “એથી તો તમે વધારે ગુનો કરો છો.”

“કેમ?”

યુવતીના મનને ઓળખતા એ મિત્રે કહ્યું: “પંદર સોળ વર્ષની ઉત્સાહભરી યુવતી તો યુવાનીનાં તોફાન ને મસ્તી માથુરામાં મહાલતી હોય, ત્યારે મોટી ઉંમરે પરણી તમે એને દુઃખી કરો કે બીજું?”

રમણભાઈ: “તમે એમ માનો છો કે હું કુંવારી કન્યા પરણીશ?”

“ત્યારે?”

“એવું કરું તો મારા જખા વિચારો મફતના ઓળંગપજા ગણાય.”

“પણ તમે એમ માનો છો કે તમે ઘેર જશો એટલે તમારા કુટુંબીજનો

એ પગલું ભરવા દેશે?”

“મિદ્ધાન્ત માટે-ધર્મ માટે એ જાણું જાણું કરવું પડે.”

“એટલી દિંગત તો અહીં છે ત્યાં સુધી સ્તો.”

“અને પછી?”

“દરિયો ઝોળાંઝો એટલે નાતખત, માગાફાઇ, જ્યાં વળગવાનાં. અહીંની મોકળાશ ત્યાંની જાંધીઆર જગામાં કયા કામમાં નહિ આવે.”

“મારી ભાવના હોય તો કુદરત જરૂર સફળ કરે.”

“તો તો મુજારકળાદી!”

સગ્ન કરવાના નિર્ણય ઉપર આવ્યા પછી તેમણે “સંસારસુધારક” ગાસિકના તંત્રીને પોતાની ઇચ્છા લખી જણાવી.

એ બાળતના રમણભાઈ ઉપર નરેન્દ્ર વિના જીગ્ન એ ત્રણ પત્રો આવ્યા હતા. ફોટા મંગાવ્યા, જીજી તપાસ કરી અને નરેન્દ્ર ઉપર પોતાનો ફોટો મોકલાવી છેલ્લો જવાબ મંગાવ્યો.

નરેન્દ્રની સંમતિ મળતાં એ લાઇ રંગ લેઇ દેસ આવવા સ્ટીમરમાં બેઠા.

સવિતા આ ભવે નહિ કદ્યેહું ભાવિ નિરખતાં કૌણ જાણે કંઈ કંઈ વૃત્તિ એને જ્ઞાનંદમાં ખેંચી જતી છતાં એને ગોઠવા દેતી નહિ. ઉચ્ચ કોમનો નાતરિયા નાત પ્રત્યેના તિરસ્કાર તેને બાદ આવતો. કોઈ વિધવા યાવ તો એની પ્રત્યે તુચ્છ વૃત્તિ દાખવતી વાણી એને કાને અચડાતી: ‘એ તો નાતરિયા નાત છે. ચાંડી તોય શું? નાતરે જશે.’ અને પોતાને કોઈ ‘નાતરાની જૈરી’ કહી આંગળી કરશે જાણી એને ફીક ન લાગતું. ઇચ્છતી છતાં એનાથી કોઈ વાર આવેગ આવે ત્યારે ન સહેવાતું. જેની મારફત વાત આલતી એને કહેતી: “વીણા, અમરતાં તમે આ ધોધલ ઉપાડ્યું છે. નાતમાં કેટલું ખોટું દેખાશે.”

વીણા કહેતી: “નાતને શું ખરું ને શું ખોટું, એની ક્યાં પરવા છે?”

સવિતા: “આટલી જિંદગી તો ગઈ છે. હવે શા જીવ્યા સારું?”

વીણા: “શું બોલો છો? એટલી વારમાં ધરડાં થઇ ગયાં! તમારા જેવી સત્તાવીશ વરસની ઉંમરે લલિતાએ તો હજી હમણાં જ લગ્ન કર્યું.”

સવિતા બહુ આગ્રહ ન કરતી. એનું હૃદય અંદરથી કહેતું: ‘યાવ તે જોયા કર. સુખી થઈશ.’

પણ આર્થ વિધવા હજી લગ્નની બાળતમાં ઇચ્છા છતાંય ખુશાલી ક્યાં

જતાવી શકે છે? પોતાની પ્રવૃત્તિથી પરિચિત રાખવા નરેન્દ્ર વીણા મારફત સવિતાને સમાચાર જણાવેના.

પોતાના પરિચય સંબંધે રમણભાઈનો આવેલો કાગળ વીણાએ સવિતાને આપ્યો, ત્યારે ગુસ્સે થઈ કાગળને દૂર ફેંકી દેતાં એણે કહ્યું: “તમે જાનેએ ધાર્યું છે શું?”

એ શબ્દો પાછળ સવિતાના હૃદયના ભાવ જુદાજ છે, એમ માની વીણા કાગળને મૂકી ‘ઓ આવી રે...’ એમ કોઈએ ન બોલાવી હોય તોપણ, કહી ચાલી ગઈ. સવિતાએ કાગળ વાંચી મૂળ જગ્યાએ મૂકી દીધો, એ વીણાથી અનપ્રસૂ ન રહ્યું.

રમણભાઈનો ફોટો જોઈને તો વીણાથી બોલાઈ ગયું: “ભાભી તો ખરે-ખર જળર્થ ભાગ્યશાળી નીવડ્યાં!”

નરેન્દ્રે પૂછ્યું: “આટલાં વરસ જળતી ભઠ્ઠીની વચ્ચે એમણે તપ કયું” તોય તને અદેખાઈ આવે છે?”

વીણા: “અદેખાઈ શાની એમાં?”

નરેન્દ્ર: “કદાચ તારા મનમાં થાય કે નહિ...”

વીણા હજીકે કરતી બોલી: “તમેય તે શું જેમ આવે છે તેમ બોલો છો”? અને એ ફોટો સવિતાને જતાવવા ચાલી ગઈ.

સવિતા ઝોરડામાં કાઠીમાંથી ચોખા કાઢતી હતી તેની પાસે જઈ એણે કહ્યું: “ભાભી! જરા ઉપર ચાલેને—કંઈક જોવાનું છે.” ઉપર આવતાં વીણાએ પૂછ્યું: “પણ એના જલલામાં મને કંઈક આપવું પડશે.” પણ ભાભીને શૂતકાળ યાદ આવી જાય એ જીકે ગમત પડતી મૂકી એણે ફોટો જતાવ્યો.

સવિતાએ જોઈને મોંદું ફેરવી લીધું. એના હૃદયમાં શા ભાવ આવ્યા હશે?

* * *

ગિરધરભાઈએ વાત જાણી ત્યારે રાતાપીળા થઈ ગયા. જોગીપુર આવી તેમણે નરેન્દ્ર ઉપર ખીજ કાઢી: “પારખી છોડી નાતરે દેઈ તમે ઠીક સુધારા કરવા નીકળ્યા છો!”

નરેન્દ્રે કહ્યું: “તમે અમસ્તા ખીજઓ છો.”

“હું અમસ્તો ખીજઈ છું? કાલ જીડીને લોઠા વાતો કરશે કે ગિરધર-ભાઈની છોડી નાતરે ગઈ. એટલે મને કશું ન થાય, એમ?”

નરેન્દ્ર: “તમને એ ઠીક ના લાગતું હોય તો એમાં ભાગ ના લેશો.”

ગિરધરભાઈ: “દુનિયા કંઈ ગાંડી છે તે ના સગજે? જાપની મરજી વગર કોઈ છોડી નાતરે જતી હશે?”

નરેન્દ્ર: “મોટી હિમરની દીકરીને હવે સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની છૂટ છે. એ પોતે રાજી છે.”

સ્ત્રીજાતિને કશી વિશાતમાં ન ગણતા ગિરધરભાઈ બોલી ઊઠ્યા: “એની મરજી કેવી? હા પાડે તો જીજી બેચેની નાખતાં શું થાય છે? એનાથી દુઃખ ન વેડાવું હોય તો કૂવોહવાડો ક્યાં તૈયાર નથી? મરી જશે તો આગર એટલી એાછી બગડશે.”

નરેન્દ્રથી એ ન સંભળાવું. એ બોલી ઊઠ્યો: “તમે તે બાપ છો કે કસાઈ? છો કોણ?”

ગિરધરભાઈ ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં બોલ્યા: “જે છું તે છું, તંમારા કરતાં સારો છું.”

નરેન્દ્ર સાથે વધુ ચર્ચા કર્યા વગર ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં ગિરધરભાઈ મેડેથી નીચે ઊતર્યા. સ્ત્રીગંડળ નીચે વિચારમૂઢ બેઠું હતું. સવિતા ચોરડામાં બેડી બેડી રડતી હતી. ગિરધરભાઈએ જૂમ મારી: “ક્યાં ગઈ, સવિતા!” અને જવાબની શહ જોયા વગર ચોરડામાં પેસી સવિતાનું કાંડું પકડી એમણે હુકમ કર્યો: “ચાલ, તૈયાર થા. મારી સાથે આવવાનું છે.”

કદી બાપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરતી સવિતા રડતાં રડતાં વિચારમાં પડી ગઈ. એના હૃદયમાં દિલોળા લેતો દરિયો અને એની પછવાડેનું સુખી જીવન યુદ્ધ મચાવી રહ્યું હતું. હાથપેંતમાં આવેલું એનું નાવ કોણ ફૂંચાડતું હતું? એના પિતા. અને એ ફૂંજતા નાવને વગર સ્વાર્થ—આગરની દરકાર રાખ્યા વગર, સાહસ બેડી કોણ ગયાવવા પ્રવલ્ન કરી રહ્યું હતું? નરેન્દ્ર—એનો દિયેર. ત્યારે એનું વધારે સગું કોણ?

પિતાએ ફરી જૂમ પાડી: “ચાલ ઊઠ, કેટલી વાર?”

પોતાના સ્વાર્થનો પૂરો વિચાર કરી ચૂકેલી સવિતાએ ચોકબો જવાબ આપ્યો: “હું નથી આવવાની.”

“કેમ?”

“મારે નથી આવવું.”

આ પરાયા ધરમાં પિતાનું કંઈ ન ચાહ્યું. એ આગળ હતા તેમ ક્રોધમાં ને આવેશમાં ચાલ્યા ગયા.

નરેન્દ્રના પિતા જમજીવનને આ હેતુ લવાડાથી વધારે આધાર લાગ્યો.

ફિઝિકલની પુત્રની ધૂનમાં પોતે જોટી સંમતિ આપી હતી, એમ માની એમનું હૃદય જૂનવાણી વિચારોથી ભરાઈ આવ્યું. સુધારક અને જૂનવાણી જાને માનસ ધરાવતા એ માનસને હિપ્તે જનાવે અસ્તવ્યસ્ત કરી નાખ્યું. સુધારક માનસ એક ખૂણામાં ભરાઈ તેનો કબજો જૂનવાણી વિચારોએ ત્રીધો. પણ હવે એ જાદુ મોડા પડ્યા હતા. હવે એ જાંધ રહે તેવો ઉપાય ન હતો.

છેવટ એમણે નરેન્દ્રને કહ્યું: “તમે તમારે કોઈ આશ્રમમાં જઈ લગ્નવિધિ કરજો.”

નરેન્દ્રને તો ગામમાં જ એ જાંધું કરવું હતું. તેણે કહ્યું: “પણ અહીં શું છે?”

જગજીવને કશી દલીલ ત કરી પણ એક જ જવાબ આપ્યો: “અહીં, આ ગામમાં નહિ.”

જોકે એમ કરવામાં કશો વાંધો ન હતો, પણ નરેન્દ્રનું એક સ્વપ્ન ભાગી પડ્યું હતું. એવને પોતાને જ આંખોથી બાંધ વળાવે તેમ ભાભીને પાતેલર પહેરેલી-ભાવિ પતિની પાંખે બેસતી જોતી હતી. એને બહારે એના કંઠથી વિહોળા હાથે ગત માથે લઈ, નિઃસહાય વિધવા ભાગી છૂટતી હોય તેમ ભૂગડાંની પોટલી સેધ પોતે જોતી સાથે જાય અને આશ્રમમાં જઈ એ મોભાગ્યવતી થાય. પણ જે ઘરમાં રહી એણે દુઃખમાં ભાગ લીધો ત્યાંથી તો એને છૂંધું-ચોરની પેઠે જ જવાનું તે? છેવટ એટલું સ્વપ્ન અધૂરું રહેશે?

રેવાના મનમાં વૈધવ્યની જોટી મોટાઈ નહોતી આવી. એના કાકાએ પુત્રવંશન કપું હતું, એવા કુટુંબમાં એ બેઠી હતી. સવિતાએ ધરતો એટલો જાણો પ્રેમ અંપાદન કરેલો એટલે રેવાને લાગ્યું કે આમેય જો કરવું છે, તો પછી અહીં કરવામાં શો વાંધો? એ પેટની દીકરી તો નથી, પણ દીકરો આપી દીકરી લીધેલી એમ માની ઘેરથી વળાવવામાં શું પાપ થવાનું છે?

પતિ વિરુદ્ધ ન જતી રેવાએ બીજે દિવસ કહ્યું: “છો ને જાંધું અહીં જ થાય.”

ક્રોધ શાન્ત થએલો એટલે જગજીવને કહ્યું: “આખું ગામ ચકડોળે ચઢશે.”

રેવા: “છો ને ચઢે.”

જગજીવન: “આશ્રમમાં લગ્ન કરે તો શો વાંધો છે?”

પુત્રીને ભાવે રેવાએ કહ્યું: “આટલાટલું કર્યા પછીય સવિતાને મારે જાણેથી આવ્યાં ને આવ્યાં કપડાંએ કાઢું?”

જગજીવનને લાગ્યું કે આટલું થાય છે ત્યાં આ વધારે નથી. એમણે કહ્યું: “સારું ત્યારે.”

દિવેરને પ્રેમથી જમાડતી લાલીને તે દિવસે શી ખગર કે એ દિવેર એક દિવસ એને પ્રાનજીવન આપશે?

રૂઢિથી જકડાએલી, ગંધ કાઢતી અપશુકનિવાળ, સર્વની દયા ઉપર શ્રવતી, ગમે તેનાં મહેણાંટૂંણાં ખાવા મરનએલી ગણાતી સવિતા આજે પાનેતરમાં દાખી બેઠી. સૌભાગ્યસૂચક કંકેણ ને કુમકુમ જાણે કહી ન રહ્યાં હોય કે ‘અમારી તો સમદષ્ટિ છે, પણ તમે માનવીઓ તમારી ખોટી મોટાઇમાં હાથે કરી દુઃખ ભોગવો છો.’

પુત્રીને વળાવતા કુટુંબના જોડલો ને જોલો હર્ષ તથા શોક એ કુટુંબમાં આજે વ્યાપી રહ્યો હતો.

“ખેટા, સવિતા! તને શીખામણ તો શી આપવાની છે? આ ઘરમાં તું ખરી રીતે વહુ કરતાં દીકરી તરીકે જ રહી છે. દીકરીને માટે માથાપનાં ખામણાં સદાને માટે ઉઘાડાં હોય તેમ તારે માટે આ ઘર છે, માટે આ ઘરને ભૂલીશ નહિ.” રેવાળાને તો ખ્યાલેય ન રહ્યો કે પોતાને આવું કહેતાં ક્યાંથી આવડ્યું.

સવિતા રડતી રડતી વિદાય લેતી વખતે રેવાળાને પડે લાગી. માથે હાથ મુકી આશીર્વાદ આપતાં જોમણે કહ્યું: “મા દીકરીને પીત્તે શો આશીર્વાદ આપે? સુખી થાને, ખેટા!”

સવિતા વીણાને કોટે વળગી પડી અને બોલી: “વીણા! બેનાં તમારો ઉપકાર કયે ભવે વાળાય?”

વીણાને કંઈ કહેવું હતું પણ હજી વાર છે, માની એ ન બોલી. સુખદ પ્રસંગે પોતાનાં રોહીઓને તજતાં જે ક્ષોભ થાય તેવે ક્ષોભભર્યે હૃદયે સવિતા ઘરમાંથી આંગણમાં આવી. જીવનના એક અંક ઉપર પડે પડે તે પહેલાં એને જોઈ લેતી હોય તેમ એણે ચારે બાજુ નજર કરી. ઝાંના હૃદયમાં શી શી ઊર્મિઓ ઊકતી હશે?

છેક છેલ્લે ગાડી ઉપડતાં સવિતાએ નરેન્દ્રને કહ્યું: “નરેન્દ્રભાઈ, વિદાય લેતી બેન જીજુ તો શું કહે? બેનને જુલશ ના, હાં!”

ગાડીનાં પૈડાંએ ઘસાવા માંડ્યું, એટલે વીણાએ છેલ્લો વિનોદ કરી લીધો: “અમને કહેતાંતાં, પણ તમે જ અમને મુક્તિને ચાહ્યાં ને?”

સવિતા પાસે ઝીનો શો જવાબ હતો? સારે માટે પ્રસંગે એક જ અવાજ કાઢતે એ-જીને પોતાનો એ અવાજ કાઢ્યો: છૂક... છૂક... છૂક... પાંડું!

દિવ્ય પ્રેમ

પ્રેમ શબ્દની વ્યાખ્યા કરવી એટલેજ આપણું ઊણાપણું, સર્વોં કાંઈ તેને સમજાવી શક્યું નથી. છતાં કેટલાક લાપાવિશારદો, સાહિત્યકારો, કવિઓ, વગેરે તેને દુન્યવી પ્રેમ એ અર્થમાં ગણે છે. મંકુચિત અર્થમાં પ્રેમ શબ્દ મમતા, વહાલું, હેત, વગેરે સૂચવે છે. છતાં આ મમતા વગેરે શબ્દો તેના વિશાળ અર્થમાં ગ્રહણ કરતાં દુન્યવી મમતા, દુન્યવી પ્રેમ, વગેરે અર્થ યદ્યપ્ત નય છે. અને આજ અર્થ કદાચ ધણાખરા સ્વીકારે છે. છતાં કયો પ્રેમ દિવ્ય, કયો પ્રેમ તેને સાધવાનું સાચું સાધન, કયો પ્રેમ જગતમુક્તિ આપનાર શક્તિ, વગેરે કાંઈ સમજાવી શક્યા નથી. આજ સુધી ખરા અર્થમાં તે વણઉકર્યોજ રહ્યો છે.

પ્રેમ તો ઘણી જાતના છે. માતાપિતાનો પ્રેમ, મિત્રોનો પ્રેમ, ભાઈભાંડુ-જોનો પ્રેમ, પતિપત્નીનો પ્રેમ અને હવે દુન્યવી પ્રેમ આવે છે. આ પ્રેમનું પુરાણ જોલતા પહેલાં દરેક જાતના પ્રેમ ઉપર કાંઈક દષ્ટિપાત કરવો મને જરૂરી લાગે છે.

માતાપિતાનો પ્રેમ કુદરતી છે. કુવારામાંથી કૂટતા પાણીની પેઠે તે અખંડ છે. પ્રેમ રાખવો માતાપિતાની ફરજ છે. આ ફરજમાંથી ચૂકતાંજ વિનાશનાં બીજ રોપાવાનાં, છતાં આ પ્રેમમાં સંકુચિતતા છે. પોતાનાં જાણકા ઉપરનો પ્રેમ એટલે ટૂંકી મનોવૃત્તિ અને સ્વાર્થાં વાંછના. આ પ્રેમ એટલે દુન્યવી પ્રેમનું પ્રથમ પગથીઈ. આ પ્રેમને સંપૂર્ણ સમજ્યા પછી જો તેને વિકસાવે તો તે વધે. પ્રેમનું ક્ષેત્ર વધારતાં વધે. આપણે જેવા, તેવોજ આપણો પ્રેમ. આ પ્રેમ પ્રાપ્ત થતાં પણ માણસ આધુરોજ રહે છે, તેને તૃપ્તિ થતી નથી. છતાં આ પ્રેમ પણ સારો તો છેજ.

કેટલાક મિત્રપ્રેમ પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. મિત્ર તરફનો પ્રેમ એટલે સંકુચિતતામાંથી સંદર્ભ વિશાળતા તરફ પગરણ. છતાં આ પ્રેમ માતાપિતાના પ્રેમથી જુદોજ હોય છે. અહીં પ્રેમ ઘણી વેળાએ સ્વાર્થનું સ્વરૂપ લે છે. અગેં આ સ્વરૂપ લેતાં તે મૃત બને છે. દિવ્ય જનાવતા પહેલાં તેમાં રહેલી સ્વાર્થવૃત્તિઓ વગેરેને દેશવટો આપી દેવો જોઈએ. આ સ્વાર્થવૃત્તિ છોડતાં કાંઈ અજાનવા પ્રેમનું આપણે દર્શન કરીએ છીએ. આ પ્રેમમાં કાંઈક દિગતા હોય છે. આ પ્રેમ પ્રભુ પ્રત્યેના પ્રેમનું બીજું પગથીઈ છે.

ત્યાર પછી આવે છે પતિપત્ની પ્રેમ. આ પ્રેમને જેટલી દૃઢ સુધી વિકસાવે હોય તેટલી દૃઢ સુધી વિકસાવી શકાય છે. પતિપત્ની જો વિચારમાં,

ભાવનામાં, મસ્તીમાં વગેરેમાં એક હોય, જન્યતાં હોય કે જીવનનાવડીનાં જનને મહાપાત્રીઓ છીએ, તો પ્રેમ કદાચ દિવ્યતા ધારણ કરે. પ્રેમ અમૂલ્ય છે. આ પ્રેમમાં પણ સ્વાર્થવૃત્તિ સંભવે. જનના વિચારો, આદર્શો, રવલાવ વગેરે એકબીજાને પ્રતિકૂળ થતાં તેમાં પાર્થિવતા પ્રવેશે, છતાં ખરાં પ્રેમીઓ તેને ક્ષી રીતે દિવ્યતાને પથે વાળી શકાય એજ હજી છે. પ્રેમ દિવ્ય જનતાં જગતના મર્ગ માર્ગ તેની આગળ મોકળા થવાના. પ્રેમની પોથી જોલતાં જોછું તો માલગ પડશે કે પ્રેમ એ ખરીદી શકાય તેવી કાંઈ વીજ નથી, એને તો અનુભવી જ શકાય. પ્રેમજંધનો તૂટતાં જીવવાનો કાંઈ અર્થ નથી. પતિ એમ સમજે કે સ્ત્રી તેનું એક અંગ છે અને તેના વિના તેને આલે તેમ નથી, અને પત્ની પણ એમ સમજે કે પતિ તો તેનો કર્તાહર્તા છે, એના વિના સંસાર અસાર છે, તો જ દિવ્યતાની ઝાંખી તેઓ માણી શકે. આ પ્રેમ તેજ તેમનું જીવનસર્વસ્વ. આવા પ્રેમને ઉચ્છેદતાં માનવીઓ મંસાર-ઝાંખરાંમાં અટવાઈ પડી પોતાને ફેલેને છૂંદી આત્માને પણ છૂંદે છે.

ઈશ સિવાય કાંઈ નથી એમ માનનારા પણ હોય છે. આ માર્ગ હજીવા થાય છે. આ માર્ગ જ તેને મુક્તિ આપે છે, છતાં આવો માણસ સંસારના જીવો તરફ જો બેઠકારી સેવે તો તેની ભક્તિ ફળતી નથી. છતાં આ માર્ગ શ્રેષ્ઠ છે.

દુન્યવી પ્રેમ જો કેળવ્યો હોય તો જ જીવન ધન્યતા પામે. નરસિંહ મહેતાનો પ્રખ્યાત ટાંકું તો અસ્થાને નહિ ગણાય. બાબીનાં મહેણાંથી એમણે ધર છોડી દેઈ ભક્તિ કરી, છતાં તેમને કાંઈના પ્રત્યે દ્વેષ ન હતો. અસ્પૃશ્યને ઘેર જઈ તે કરતાં વગાડી બાજન કરતા. તેમને દેવદૂત કહીએ તો ચાલી શકે. મને લાગે છે કે પ્રજુનો આદેશ પણ ‘મને સેવતા પહેલાં તમારા જાતલાઈઓની સેવા કરો’ એજ હશે. દિવ્ય પ્રેમ એજ સાચો પ્રેમ છે.

‘કુમળું’ ઝાડ જોગ વાળીએ નેમ વળે,’ એ કહેવત અનુસાર પ્રેમનો વિકાસ જેટલી હદ સુધી કરવો હોય તેટલી હદ સુધી આપણે કરી શકીએ. છતાં મુશ્કેલી પડે છે એનું કારણ માણસની મોહાન્ધતા, માયાવી શુદ્ધિ, ઈર્ષ્યા, મદ, વગેરે અંતરાયરૂપ નડે છે. છતાં ભાગ થનાં જ આ રાહને તે ત્યજ દેવાનો અને પછી પણ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ કરવાનો.

મેં વર્ણવેલા જુદા જુદા સંજોગોનો પ્રવાહ જેટલે અંશે સરળ, શુદ્ધ, પવિત્ર, નિઃસ્વાર્થ, દશે તેટલે અંશે તેની આત્મોન્નતિ જરૂર થવાની. પ્રવાહ વાંકો જ હોય, છતાં તેમાં દિવ્યતાની મધ મળતાં વળાંકોને પક્ષે લેવાની

રાકાય છે. મને લાગે છે કે પ્રેમનો આવેશ રાહ જતાવતાં મને આવડ્યું નથી, છતાં પણ મને જે ફાવતું લાગ્યું છે તેજ મેં તારવ્યું છે.

ટૂંકમાં પિતૃપ્રેમ, પતિપત્નીપ્રેમ, મિત્રપ્રેમ, વગેરે દિવ્ય પ્રેમનાં પગથિયાં છે. આ સિદ્ધ થતાં ઈશપ્રેમ સિદ્ધ થવાનો, કારણ કે તે વખતે લોભ, મોહ વગેરેને તેણે તિલાંજલિ આપી દશે. આજ જીવનધ્યેય છે, અને જનતા તેને માટે પકાપડી કરી એ ધ્યેયને પહેલેથી તો મારું કાર્ય સાર્થક ગણાય.

ગુજરાત કોલેજ હોસ્ટેલ્સ, અમદાવાદ દિનકર સોમાભાઈ પટેલ

આપણા સમાજમાં દષ્ટિપાત

આપણા સમાજમાં ઘણા પ્રશ્નોના સુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવો જરૂરી છે. તેમનાં એકં તે જાળવે અને બીજાં તે કેળવણી.

ઠેર ઠેર જોવામાં આવે છે કે જાળકેની તંદુરસ્તી જોઈએ નેટલી સારી હોતી નથી. જાળકો કાંચલાં, માંદલાં અને મુડદાલ અવસ્થામાં જોવામાં આવે છે. આનું કારણ જોઈએ તો આપણને જણ્યારો કે આ માટે જવાબદાર તેમને જન્મ આપનાર માતાપિતાજ છે. ઘણી વાર અને છે તેમ માતાપિતા પોતાનાં જાળકો પ્રત્યે જરાજર દરકાર રાખતાં નથી. આવી પરિસ્થિતિ ઊભી થવાનું કારણ તેમની ગરીબ સ્થિતિ હોય અથવા હોકામાં પ્રત્યે એકાગ્રજી હોય. આ ઉપરાંત બીજું પણ એક કારણ જરા વિચારવા જેવું છે. તે કારણ એ કે તેઓ મામાપ થવાની લાચકાત મેળવ્યા પહેલાં જ તે પદ પ્રાપ્ત કરે છે. ટૂંકમાં તેઓ પોતાના પગ ઉપર ઊભા રહેતા પહેલાં જ મામાપ થવાનું સૌભાગ્ય વહોરી લે છે. બીજું કારણ સંપ્રક્ત કુટુંબની પ્રથા આપણે ત્યાં મોટે ભાગે હોય છે. આ મયોગોમાં હોકારાં પ્રત્યે મામાપની દરકાર ન રહે એ સ્વાભાવિક છે. જો દરકાર રાખવા નય તો શરમ વગરનાં, નફ્ટ વગેરે વિશેષણો સાંભળવાનાં થાય છે.

સાચો ઉપાય તો એજ છે કે એવાં દંપતી જેમ અને તેમ સંયમ પાળે અથવા તો પગ ઉપર ઊભા રહ્યા સિવાય પરણવું જ નહિ એવો દૃઢ નિશ્ચય કરી લે, એજ વધારે યોગ્ય છે.

એવું પણ જોવામાં આવે છે કે હોકારાઓ પરણ્યા પછી અભ્યાસને તિલાંજલિ આપે છે. આમ થાથી થતું દશે તે સમગ્રાણું નથી. (આવા વર્ગમાંના કોઈ ભાઈ સમગ્રવશે?) આવી પરિસ્થિતિમાં તો એમજ માનવામાં

આવે કે પરણવાનું નામ સાંભળતાંજ તેમની છાતી ગજ ગજ ફૂલતી હશે. મનમાં તરંગો મેલતા હશે કે તેમને પતિ તરીકેના હક્ક જાનવવાની અમૂલ્ય તક પ્રાપ્ત થશે. પરંતુ તેની પાછળ કેટલી ગંભીર અને બીવણ જવાબદારી છે તે તેઓ સમજી શકતા નથી. પોતે પરણતા પહેલાં કેળવણી દ્વારા આદર્શ પતિનાં લક્ષણો પ્રાપ્ત કરવાં જોઈએ, એ વાત તેઓ બૂલી જાય છે.

દરેક મનુષ્યને જીવનમાં જિંદગી અભિલાષાઓ હોય છે. દરેક પુરુષને સીતા કે દુર્ગાતી મેળવવાના કાંઈ હોય છે, પણ પોતે રાગ જેવા થવાની જરૂર રહે છે. ઘણી જ્ઞાતિઓમાં, હોકરાઓની અમુક લાયકાત તો હોવી જ જોઈએ એમ તેમના જ્ઞાતિજનોનું માનવું હોય છે, એટલે કે તેઓ મૈટ્રિક અથવા ગ્રેજ્યુએટ થયા પછીજ પરણવાને લાયક થાય છે. પણ એવું હમેશાં ખનતું નથી કે એવા યુવકનાં લગ્ન સુખીજ હોય છે.

ઘણા એમ માને છે કે જીવનમાં ખૂબજ પૈસા મળે તો જીવન સારું જિવાય અને આપણી લાયકાત પણ પૈસાથીજ અંકાય. આ વાત વગર આનાકાનીએ ઘણાને મળે હિતરી જાય તેવી જણાય છે. પણ તેઓ પોતાના વિચારના વેગને ધીમે પાડી આટલું તો જરૂર વિચારે કે જીવનમાં કમાયો કાણુ? કમાયો એજ, જેણે પોતાનાં સંતાનોને મારા પ્રમાણમાં, પુત્ર કે પુત્રીને બેદલાવ રાખ્યા મિવાય, કેળવણી આપી હોય. આવા મનુષ્યો ઘણા ઓછા જોવામાં આવે છે. જે વરતુની વધારે જરૂર છે તે કેળવણી છે. ન્યાં ન્યાં આપણે જોઈશું ત્યાં ત્યાં આપણને જણાશે કે જે દેશો સંસ્કૃતિમાં આગળ વધ્યા છે તે ત્યાંના લોકોની કેળવણીનેજ લીધે છે. જેટલા પ્રમાણમાં કેળવણી વધારે, તેટલા પ્રમાણમાં સમાજની ઉન્નતિ વધારે.

દરેક મનુષ્ય જીવું કંઈ ન કરે, તોપણ આટલું તો જરૂર કરે: દરેક પોતે વ્યક્તિગત રીતે નિશ્ચય કરે કે મને તે ભોળે પણ પોતાનાં સંતાનોને જોઈતા પ્રમાણમાં કેળવણી આપવી. જે આ પ્રમાણે થાય તો સમાજની ઉન્નતિ આપમેળેજ થાય. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નિશ્ચય કરનાર ઘણાજ થોડા મળી આવે છે એ આપણું કમનશીજ સૂચવે છે. પોતાનાં બાળકોને કેળવણી મળવીજ જોઈએ એવી હિમાયત કરનાર વ્યક્તિ સુખી અને સંતોષી હોય છે. આવા પ્રકારનો એક દાખલો મારા જોવામાં આવ્યો છે. એક ભાઈ ગ્રેજ્યુએટ છે. તેમનાં છ સંતાન પૈકી ચાર પુત્રી અને બે પુત્ર છે. ચાર પુત્રીમાંની બે ગ્રેજ્યુએટ છે અને ત્રીજી કોલેજમાં છે. એથી માધ્યમિક શાળામાં છે. પુત્રોમાં એક કોલેજમાં છે, બીજો માધ્યમિક શાળામાં છે. કાંઈ વાચક એમ ન માની

લે કે આ બાઇ પૈસાદાર હશે, માટે આ પ્રમાણે કરી શક્યા હશે; તેઓ આપણી માફક મધ્યમ સ્થિતિના માણસ છે અને શિક્ષક તરીકે કામ કરે છે. તેઓ પોતાની મોટી બે પુત્રીઓના વિવાહ પણ યોગ્યે અને સાદાપથી કરી શક્યા છે, જમાઈઓ પણ બહુલા અને સંસ્કારી મળ્યા છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે જાળકાને બચાવતાં મુસ્કેલીઓ ખૂબજ આવે છે, પણ પરિણામ બહુજ સંતોષજનક અને સારું આવે છે.

અત્રે એક વસ્તુ તરફ સૌનું ધ્યાન દોરવા માગું છું. આપણો જ્ઞાતિમાં, કેળવણીમાં સહાયક થાગ તેવું કંઈ નથી. આને માટે સૌ જ્ઞાતિબાઇઓએ ઘટતો વિચાર કરવો જરૂરી છે. ઘણી જ્ઞાતિઓમાં જોવામાં આવે છે કે ત્યાંનાં જાળકા શ્રી તથા ચોપડીઓ જ્ઞાતિના કુટુંબાંથી લેઈ બહુ છે. આવું કંઈ આપણે ત્યાં નથી જો આપણી કમનસીબી સૂચવે છે. આ પ્રમાણે કંઈ તૈયાર કરવું હોય તોપણ મુસ્કેલી નહિ તેમ નથી, કારણ કે આપણામાં પણ ઘણા સારી સખાવત કરે તેવા છે.

આ પ્રશ્નનો ઉકેલ માત્ર 'હા, પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે' અથવા 'તે પ્રમાણે થવું જોઈએ,' આવા સબટોચાર કરવાથી આવતો નથી. જો પ્રમાણે બોલી નાખવાથી સંતોષ માનવાતો નથી. તે કાર્ય કરવા માટે તો થોડા અગર વધારે શ્રુદ્ધિશાળી મનુષ્યો જદાર નીકળી આવે તોજ જાને.

ગુજરાત કોલેજ, અમદાવાદ

રમણલાલ નાથાભાઈ અમીન

પારમાની આખરૂ

ચક્ર લે આવેલી અમીનની હવેલીમાં આજે ત્રિપુટી જાગી હતી. તેમાંથી બાઇ ચુનીબાઇ બોલ્યા: "હવે શું કરવું? કાલે તો નાથાબાઇને ઘેર જઈતી આવશે." થોડી વારમાં પ્રમુખપણે શોકતા અમીન બોલ્યા: "બહુ ધાંધલ કરવાની જરૂર નથી, મેં સર્વ કંઈ જોગવાઈ કરી છે." આમ તેમ વાતોના ગપાટા મારવામાં સાંજ પડવા આવી એટલે ત્રિપુટી વિખેરાઈ, સૌ પોતપોતાને ઘેર ગયા. ધીરે ધીરે કાળી રાત્રીનું સામ્રાજ્ય પથરાયું એટલે અમીન ઠાકરડાવાસમાં જઈ ધીરે રહીને ચાર ઠાકરડાએને ઘેર બોલાવી લાગ્યા, અને ધરમાં હેલા શ્વાસ લેતી પોતાની માતાનો ખાટલો હતો તે ઉપડાવી, નાથાબાઇ વાળું જે બર કાલે જપ્ત થવાનું હતું તે તરફ લેઈ ચાલ્યા. ત્યાં માથું બોલ્યાં: "બાઇ, મને ક્યાં લેઈ જાઓ છો?"

જાણવાએગ

૫. ભારતીય વિદ્યાલયન

[ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિને પુનર્જીવન આપવા માટે મુખ્યમાં ભારતીય વિદ્યાલયન સ્થપાયું છે, તેનો ૧૯૪૦નો વાર્ષિક (સંક્ષિપ્ત) અહેવાલ નીચે આપ્યો છે.]

ભારતીય વિદ્યાલયનના સંસ્થાપક સભ્યો, માનદ-સભ્યો તથા અન્ય સભ્યોની દ્વિતીય વાર્ષિક સભા તા. ૨૫:૨:૪૧ને રાજ્ય મળી હતી. પ્રમુખસ્થાને ન્યાયમૂર્તિ શ્રી. હરસિદ્ધલાલ વિ. દીનેટિયા, એમ. એ., એલએલ. બી. ગિરાજવા હતા. સભામાં ભારતીય વિદ્યાલયનનો વાર્ષિક અહેવાલ મંત્રીઓ તરફથી રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. વર્ષ દરમિયાન લવનના જુદા જુદા વિભાગોએ કરેલી પ્રવૃત્તિનો દૃઢ અહેવાલ આ રહ્યો:

૧. શ્રી. મુંગલાલ ગોએન્કા સંસ્કૃત શિક્ષાપીઠ: લવનના ડિરેક્ટર પ્રો. મણિલાલ પટેલ આ વિભાગના અધ્યક્ષ હોવા ઉપરાંત અંગ્રેજી પાશ્વસિક્ષક ભારતીય વિદ્યાના સંપાદક અને ભારતીય વિદ્યા સિરિઝના સંયુક્ત સંપાદક છે. એમણે મુંગલ યુનિવર્સિટીના એમ. એ.ના વર્ગ લીધેલા અને ૭ નિબંધો લખેલા. યાકોબીના અપભ્રંશ પરના નિબંધોનું એમનું અંગ્રેજી લાપાન્તર ૭૫૫૮ રહ્યું છે, અને ઝગ્ગેદ જુદા ગંડાનું એમનું સંપાદન ચાલુ છે. એ મુંગલ યુનિવર્સિટીની પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ કમિટિમાં નિયુક્ત થયા છે. એમણે તિરુપતિમાં મળેલ દશમી ઓરિયેન્ટલ કોન્ફરન્સમાં હાજરી આપી એ નિબંધો વાંચેલા, અને એના આગામી અધિવેશનના વૈદિક વિભાગના પ્રમુખ ચૂંટાયા છે.

શ્રી. જયન્ત રાવળ એમ. એ.(પ્રથમ વર્ગ)ની આ વિભાગમાં ફેલો તરીકે નિમણૂક થયેલી, અને ડૉ. પટેલ નીચે તૈત્તરીય વ્યાખ્યાન પર પીએચ. ડી. માટે થિસિસ તૈયાર કરી રહ્યા હતા. હાલ રાજકોટની ધર્મેન્દ્રમિદલ કોલેજમાં તેમની નિમણૂક થયાર્થી લવનમાંથી એ છૂટા થયા છે. આ વિભાગના રિયર્મ સ્કોલર શ્રી. ભાયાણી શ્રી. એ.એ ત્રણ નિબંધો તૈયાર કર્યા હતા.

૨. શ્રી. મુંગલાલ ગોએન્કા પ્રાકૃત અને હિંદી શિક્ષાપીઠ: મુનિ શ્રી. જિનવિજયજી આ વિભાગના અધ્યક્ષ હોવા ઉપરાંત હિંદી ગુજરાતી ત્રૈગાસિક ભારતીય વિદ્યાના સંપાદક અને ભારતીય વિદ્યા સિરિઝના સંયુક્ત સંપાદક છે. આ વર્ષમાં એમણે ત્રણ નિબંધો લખ્યા છે, અને ઉક્તિવ્યક્તિ-પ્રકરણનું સંપાદન કરી રહ્યા છે.

૩. નર્મદ ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ શિક્ષાપીઠ: આ વિભાગમાં

શ્રી. પ્રેમશંકર દ. ભટ્ટ, એમ.એ.ને ફેલો તરીકે નીમવામાં આવ્યા હતા. એમણે મુંબઈ યુનિવર્સિટીના એમ. એ.ના વર્ગો લીધા હતા. પીએચ. ડી. માટે 'ગુજરાતી સાહિત્યમાં આખ્યાન અને રામાયણ' એ વિષય પર એ થિસિસ લખી રહ્યા છે. આ વિભાગ તરફથી ગુ. સા. પ. કચેરી સંમેલનનો અહેવાલ, પાટણ સંમેલનનો અહેવાલ, પરિપદ પ્રમુખોનાં ભાષણો, અને શ્રી. દુર્ગાશંકર સાસ્ત્રીલિખિત ઐતિહાસિક સંશોધનો, એ ચાર પુસ્તકો ટૂંક સમયમાં બહાર પડશે. આ વિભાગમાં બીજા ત્રણ રજાલરો, શ્રી. દરિલાલ પંડ્યા, શ્રી. મોદનલાલ સૂચક અને શ્રી. ગિરિન ઝવેરી એમ. એનો અભ્યાસ કરી રહ્યા છે.

૪. ભાગવત ધર્મ શિક્ષાપીઠ: આ વિભાગના અધ્યક્ષ શ્રી દુર્ગાશંકર સાસ્ત્રીએ શ્રી. સુશીલા મહેતા, એમ. એ., એલએલ. બી., રિસર્ચ ફેલો સાથે મળીને પોતાના ગુજરાતી પુસ્તક 'વૈષ્ણવ ધર્મ'નું અંગ્રેજી ભાષાન્તર કર્યું હતું અને ભવનની જ્ઞાનવર્ધક વ્યાખ્યાનમાળામાં એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. શ્રી. સુશીલા મહેતાએ એ ઉપરાન્ત યા. વ. વ્યાખ્યાનમાળામાં એ વ્યાખ્યાનો આપ્યાં, અને પીએચ. ડી. માટે ભાગવત પુરાણની મંદોધનાત્મક આવૃત્તિ તૈયાર કરી રહ્યાં છે. વિભાગના લેક્ચરર શ્રી. પુત્તાલકરે 'ભાસ'નું અંગ્રેજી પુસ્તક પીએચ. ડી.ની ડિગ્રી માટે મોકલી આપ્યું છે, અને પાંચ નિબંધો લખ્યા છે.

૫. શ્રી કીકાભાઈ પ્રેમચંદ જનશાસ્ત્ર શિક્ષાપીઠ: અધ્યક્ષ પ્રો. શ્રી. અ. સ. ગોપાણી, એમ. એ.એ. અર્ધમાસીના એમ. એ.ના વર્ગો લીધેલા, યા. વ. વ્યાખ્યાનમાળામાં એ વ્યાખ્યાન આપ્યાં, ત્રણેક નિબંધો લખ્યા, ને હાલ 'ગિરુસમુચ્ચય'નું સંપાદન કરી રહ્યા છે, જેના હેતુઓ 'ભારતીય વિદ્યા'માં પ્રસિદ્ધ થાય છે. પીએચ. ડી. માટે એ 'જ્ઞાનપંચમીકથા'નું સંપાદન કરી રહ્યા છે.

૬. શ્રી. રામેશ્વરદાસ બિરલા ભારતીય ઇતિહાસ શિક્ષાપીઠ: અધ્યક્ષ શ્રી. એસ. ડી. જ્ઞાની, એમ. એ.એ. યુનિવર્સિટીના ઇતિહાસના એમ. એ.ના વર્ગો લીધેલા, મુંબઈના પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ 'સંસ્કૃતિ' એ વિષય ઉપર કેટલાંએક વ્યાખ્યાનો આપ્યાં, એ નિબંધો લખ્યા, અને પીએચ. ડી. માટે 'પુરાણોમાં પ્રતિનિધિત થતું દિવ' એ નામક પુસ્તક લખી રહ્યા છે. એમનું બીજું પુસ્તક 'ભારતીય સંસ્કૃતિ' (દિલીમાં) લગભગ તૈયાર થવા આવ્યું છે. આ વિભાગ તરફથી 'દિલ્હસ્થાનનો રાજકીય ઇતિહાસ' બહાર પાડવાની વિચારણા ચલ રહી છે.

૭. શ્રી મુંબાઈવી સંસ્કૃત પાઠશાળા: ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ 'સાહિત્ય' શાસ્ત્રોની ત્રીજી પરીક્ષામાં પ્રથમ વર્ગ મેળવી પાસ થયા છે. એક વિદ્યાર્થી

બાકરણ મધ્યમામાં ને બીજા એ સાધારણ પ્રથમામાં ઉત્તીર્ણ થયા છે. વિદ્યાર્થીઓ ગાટે એક વ્યાયામવિચારદ્વની નિગણૂંક કરવામાં આવી હતી.

૮. શ્રી. નાગરદાસ રઘુનાથદાસ જ્યોતિષ શિક્ષાપીઠઃ અધ્યક્ષ પદિત ગૌતમલાલ દ્વે વિદ્યાર્થીઓને જ્યોતિષનું શિક્ષણ આપવા ઉપરાન્ત વિભાગના બીજા સભ્યો સાથે ગણી જ્યોતિષશાસ્ત્રના સંશોધનાત્મક અભ્યાસ સંબંધે એક યોજના વિચારી રહ્યા છે.

૯. જ્ઞાનવર્ધક વ્યાખ્યાનમાળાઃ આ માળામાં જુદા જુદા વ્યાખ્યાતાઓનાં ગણીને કુલ ૩૭ વ્યાખ્યાનો થયાં છે. વિદ્વાનોએ એ ખૂબ વખાણ્યાં હતાં.

૧૦. પ્રકાશનઃ અંગ્રેજી 'ભારતીય વિદ્યા'ના એ અને હિંદી ગુજરાતી 'ભારતીય વિદ્યા'ના એ અંકો મળી ભવનના જર્નલના ચાર અંકો પ્રસિદ્ધ થયા. આ ઉપરાન્ત પાલી ભાષાના પ્રખર વિદ્વાન અધ્યાપક ધર્માનંદ કોસંજીએ સંપાદિત કરેલ 'વિમુદ્ધિ મગ્ગ' નામક કીમતી અથ 'ભારતીય વિદ્યા સિરીઝ'ના પ્રથમ પુષ્પ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો છે. આ ઉપરાન્ત જુદાં જુદાં ખાતાઓમાં સંશોધનાત્મક પ્રયોગ તૈયાર થઈ રહ્યા છે, જે દરેક પોતપોતાના વિભાગમાં સીમાચિહ્નરૂપ બનશે. 'વિમુદ્ધિ મગ્ગ' અને જર્નલો પણ ખૂબ પ્રશંસા પામ્યાં છે.

૧૧. પુસ્તકકલયઃ ગયે વર્ષે રૂ. ૩૪૧૯-૦-૦નાં પુસ્તકો ખરીદાએલાં. આ વર્ષે રૂ. ૧૧૯૧-૫-૬નાં નવાં પુસ્તકો ઉમેરવામાં આવ્યાં છે. મુનિશ્રી જિનવિજયજી મારફત જૈન હંડારોમાંથી ઘણી કીમતી હસ્તપ્રતો ઉતારી લેવાની અને જાગિ પડાવી લેવાની વ્યવસ્થા થઈ રહી છે.

મકાનોઃ અધિરી ખાતે ૧૧ એકર જમીન ઉપર ભવનના મકાનનું બાંધકામ શરૂ થઈ ગયું છે. આ મકાનનો મધ્ય ભાગ શ્રી. હેમચંદ્ર સ્મારક તરીકે રહેશે, ને એમાં ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદનું કાર્યાલય રહેશે. આ મકાનનો પાયો શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીને વરદ હસ્તે ગવા સપ્ટેમ્બરમાં નાંખાયો હતો.

ટૂંકમાંઃ ૧૯૪૦ના વર્ષમાં ભવનના વિભાગીય અધ્યક્ષોએ એમ. એ.ના અનેક વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસમાં સહાયરૂપ થયા, એમાંથી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ સંસ્કૃતની પરીક્ષાઓ પસાર કરી, એણે એક સીમાચિહ્ન 'સમો અંથ' બહાર પાડ્યો, અને બીજા અનેક વ્યાખ્યાનોથી અને નિબંધોથી ભારતીય વિદ્યા—Indology—ના શાનમાં ગણતરીથોડી વૃદ્ધિ કરી. ભવનને રચનાવાને એ વર્ષે થયાં એટલામાં તો એનું મકાન બાંધાઈ રહ્યું છે, અને એ બીજી પણ અનેક દિશાઓમાં આગળ વધવાની યોજના વિચારી રહ્યું છે. એમાં રહી

કેટલાય વિદ્યાર્થીઓ ઓગ. એ.તો અને પીએચ. ડી.તો અભ્યાસ કરી રહ્યા છે, અને એનું પુસ્તકાલય ગોધરોઅ પુસ્તકમંદિર ખની રહ્યું છે. અને આ બધા ઉપરાંત એમાં તૈયાર થઈ રહેલાં અનેક પુસ્તકો, એ તો એની ભારતીય વિદ્યાની વધારાની સેવા.

અર્ચાપત્ર

૬. સંસારસુધારો

સુંદરમ્ કવિતાને સ્પર્શતા ટીકાકારને ‘અડો મા! ને ને લાં કકલ્પ કરસપરી,’ કહી દૂર રહેવાની આજ્ઞા કરે છે, જ્યારે પૂજનલાલ ‘રે! કાક જા ઉકરડે મળ ચૂંચવાને’ કહી ધિક્કારે છે; તેમ આપણા સમાજમાં પ્રવર્તતા અનિષ્ટોનો નાશ કરનાર સુધારકને પણ ધણી મુશ્કેલીઓ આજંગવી પડે છે. તે જોવો સુધારાનો સૂર કાઢે છે કે તરતજ તેના ઉપર શ્લેષુરતોની પિસ્તોલો તકાવ છે. ને જાર ખાલી ગયો તો તો બેડો પાર; પણ થાય છે એમ કે તે ગિજાન લેવાય તેટલામાં સુધારક ક્યાંય છટકી ગયો હોય છે.

આવોજ એક કિસ્સો કેટલાક વખતથી ‘પાટીદાર’માં અર્ચાપત્ર જાન્યો છે. તેમાં ચિમનલાલ અમીન ઉપર એમણે ધારેલા તો શું, પણ કસ્પેલા પણ નહિ હોય એવા આક્ષેપો મુકાયા છે. તેમને વિષે જ્યારે તે લલિતાબેનનો ખયાલ કરે છે ત્યારે, કહેવાય છે કે તે એને ને આ લગ્ન ન કર્યું હોત અને બીજે ક્યાંક પરણ્યા હોત તો સમાજ તેમની રેવડી દાણાદાણ કરી નાખત. આ વાત સાચી સાચી છે. સમાજના ખોટા ધારાધોરણને તોડનારને પણ તેનો રાય વહોરી લેવો પડે છે. વળી એમ પણ કહેવાયું છે કે તે એને કુળનું અભિમાન હતું અને કુળને મારે તેમણે લગ્ન કર્યું છે; પરંતુ આ વિષેની અર્ચા પૂજનલાલના કથનને સત્ય પાડતી હોય એમ લાગે છે. શ્રી. ચિમનલાલ અમીન ઉપર ટીકાઓના ખોટા થોડકડા ખડકવામાં આવ્યા છે એમ તો ન કહી શકાય, પરંતુ એમાં અસત્યનો અંશ તો જરૂર છે. તેના તરફ આંખ આંડા કાન કરવામાં આવ્યા છે. કુળની ભાવના બલે ખોટી હોય, પરંતુ સમાજે પોષી છે; તેથી સમાજ આખાને દોષ દેવાય અને નહિ કે વ્યક્તિને. તમે કદાચ દલીલ કરશો કે સમાજ વ્યક્તિઓનો જાનેલો છે. પરંતુ વ્યક્તિઓના સામાજિક સંબંધો સમાજમાન્ય ધારાધોરણથી નક્કી થાય છે. જોટલે વ્યક્તિ કરતાં સમષ્ટિ શરૂઆત કરે તોજ દાવદો થાય.

અત્યારે જધેય આ જાતનું વાતાવરણ જોવામાં આવે છે. દરેકને કુળની અરપૃથ્થ ભાવના તરફ ધૃષ્ટા છે અને તેને હમેશાં ધૃષ્ટાથી જોવાય છે. પરંતુ તે ભાવનાનાં વિરોધી બળોને એકત્રિત કરી કામ લેવામાં આવે તો સફળતા જરૂર મળશે. આજ તો ‘ભવન પર ભવન પર છત દાખે’ જેવી સ્થિતિ છે. શ્રી. અમીન કે બેન લલિતાબેન એ વ્યક્તિઓ છે. તેમનો દોષ વ્યક્તિ પ્રમાણે ગાની લેખણે, પરંતુ તેમની વાસ્તવિક સ્થિતિનો ખ્યાલ ન લુલાવો જોઈએ. ટીકાકાર પોને એ સ્થિતિમાં દોષ તો કેવી રીતે વર્તે છે તે જોવા જેવું છે. પરંતુ આવી ખાળકૂંડીઓ ઉલેચવાનું મૂકી દેખ આખા સમાજમાં સામાન્યપણે તે ભાવના વિરોધી જે બળો છે, તેને એકત્ર કરી આ જૂની ભાવનાને ભાગી નાખતી જોઈએ. આ ગાટે સુધારક વિચાર ધરાવનારાઓને એકત્ર કરી કામ લેવાશે તો સફળતા જલદી મળશે. મહોલે મહોલે યુવકમંડળો સ્થપાયાં છે, પરંતુ તે શ્રવતાં મુડાં જેવાં લાગે છે. તેના યુવકોમાં પ્રાણ નથી. કદાચ કેટલાકમાં પ્રાણ છે તો શક્તિ નથી. માટે સમગ્ર પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો સરસ, ખાડી તો આખાં અર્થાપત્રોના વાણીવિલાસ બેઠવાથી કંઈ વળવાનું નથી.

જે વ્યક્તિઓ વિષે લખીએ છીએ તે કદાચ વાંચતી પણ ન હોય, અગર પેની દરકાર પણ ન કરે તેવું થતું હોય. આટલાં વર્ષની આલતા યાતિના પાટીદાર’ માસિકથી સામાજિક વિચારો કંઈકે અંશે ફેરવાયા છે, તેમાં પણ માસિકના કરતાં આર્થિક સ્થિતિ અને લગ્ન વિષેની પડતી વાસ્તવિક મુશ્કેલીઓ વધારે ભાગ ભજવે છે. ગાટે સુધારક વિચાર ધરાવનારાઓનું સંગઠન કરી તેવું પ્રમુખપદ કેપ્ડ સ્વતંત્ર વિચારક અને પ્રૌઢ સંચાલક લે તો વિજય પ્રાપ્ત થાય. આ કામ પછી તે ગમે તે રૂપમાં કે પ્રકારમાં હોય, તોપણ જો નહિ લેવામાં આવે તો સમાજ છિન્નભિન્ન થઈ જશે.

આજે સમાજમાં થઈ પડેલા મુરખીઓ — પછી તે કુળને કારણે હોય, કે વયને કારણે હોય, અમુક ગામમાં જન્મને કારણે હોય કે પૈસાને કારણે હોય — તો સામાજિક લૂંટ ચલાવે છે. સમાજમાં નાના નાના વાડા પાડી, અને તેમાં ઊંચનીચતા, ગરીબપૈસાદારના ભેદ પાડી, તૈમુર લંગને પણ ટપી ગય તેવી લૂંટ ચલાવી રહ્યા છે. ગામ લૂંટનારને સભા કરનાર સરકાર છે; પણ આવા લૂંટારાઓને ત્યાં તો મિષ્ટાન્ન, પકવાન અને નજરાણાની (જોકે શબ્દ ભારે છે, પરંતુ હિંદ જેવા ગરીબ દેશમાં એ રૂપિયા સગાંવહાલાંને આપવા એ પણ નજરાણાં કહી શકાય.) ભેટો કલવાય છે. ગામડાંના ભલા અને ભોળા માણસોને ગામડીઆ અને ગમ્માર ગણી કાચળી છોડાવવામાં કહેવાતા ચહેરી

કોઈ જરા પણ અચકાતા નથી. અને એ કમવિદ્યામાં પારંગત ન બને તેને કુલીનતાનો ઇલકાગ અપાતો નથી. તેથી તેમને પણ ભવિષ્યમાં ઘણું સહન કરવું પડે છે. આ તો વાસ્તવિક જીવનમાં પ્રત્યેકનો અનુભવ હશે. પરંતુ આ બધાના મૂળમાં જિંચનીચના ત્રાસ અને કુલીનતાના ખાડા પડ્યા છે. તેમાં સમાજનાં અમૂલ્ય રત્નો દરરોજ હોમાને જાય છે અને તેના ઉપર ટીકાઓ પણ થાય છે.

પણ હવે સમાજ ધરડો થયો છે. તે આ બધાથી ટેવાઈ ગયો છે. તેના કાન ગહેરા થઈ ગયા છે. તેણે તો કુંભકર્ણની જાંઘ લીધી છે. તેથી તેના કાનમાંથી સાપ પસાર કરે, તેનું શરીર ચીપીઆ વડે તોડાવે કે તેના ઉપર ચોદાઓ નચાવે, પણ તે જાગવાનો નથી. આ બધા આસુરી ઉપાયો હાસ્યાસ્પદ જનશે. ટીકાકારો ટીકા કરતા રહ્યા અને બાઈએ જારમું કયું, એને લગ્ન કયું, કાકાએ પરકણ લીધી. માટે હવે તો તેને જામત કરવા તેના હૃદયની ઉમ્મત બાવનાઓ જામત કરવી રહી. તે માટે આવશ્યક છે સુધારક બળોના ઐક્યની અને તે દ્વારા સામાજિક સુધારાની અળવળની.

આ બધાને સંગઠિત કરતાં થોડો વખત લાગશે. પહેલાં એવા પ્રયત્નો થયા છે એ મારી જાણમાં છે, પરંતુ આપણે તો પ્રયત્નના અધિકારી છીએ. એક પ્રયત્ન નિષ્ફળ થાય તો બીજો, એમ આગે કદમ માંડવાંજ રહ્યાં. મૌતમ છુદ્ધ પણ અવિરત શ્રમ કરી સાગર તરી ગયા હતા. આપણી ધગશ તેમના જેવી હોવી જોઈએ. પરિણામ પ્રભુને સોંપવું જોઈએ. મહારાષ્ટ્રમાં સામાજિક સુધારા શ્રી. આગરકરે અને ડો. બાંડારકરે કરેલા, તે પણ આજ રીતે. આપણો દેશ જ્યારે ગાંધીજીની સરદારી નીચે આઝાદીને મેદાને પડ્યો છે, ત્યારે હું સામાજિક સુધારાની વાત કરું તે કદાચ કોઈને ન જોઈ, હસવા જેવું લાગે; પરંતુ ડોક્ટરે તો દરદીના રોગ ઉપર દવા જતાવ્યે ન પાલવે. માટે વ્યક્તિગત ચર્ચા કર્યા કરતાં આમ આગે કદમ માંડીએ તો કોઈક દિવસ બેયને પહોંચીશું.

‘ક્યુ’સન કોલેજ દોરટેલ્સ, પૂના

રતિલાલ મં. પટેલ

૭. ‘હજી એ વાતો કરવાને વાર છે’

શ્રી. ચિમનભાઈ અમીને પોતાના કાંઈ સંબંધી ઉપર ‘હજી એ વાતો કરવાને વાર છે,’ એ વિષે એક પત્ર લખેલો. તે ‘પાટીદાર’ના ગયા અંકમાં છપાયો છે. તેમાં એ બાઈ પૃષ્ઠ ૨૧૩ ઉપર લખે છે કે ‘આપણા સામાજિક રીતિવાજો જાજતમાં નાતજાતમાં બધન તોડનારની વાતો કરનાર આજકાલ

વંધ્યા છે, જંધન ન તોડનારની મસ્કરીઓ કરવા સુધી પણ કેટલાક જાય છે, પરંતુ જો રીતે જંધન તોડી ન જતાવ્યાં હોય એવા માણસોના મોંમાં આ વાતો શોભશે નહિ એમ હું માનું છું.” એટલે કે આપણા સમાજ માટે ‘જહુ મોટી વાતો કરવાને હજુ વાર છે.’

૧. ત્યારે શું જંધન તોડવાની ને કાન્તિ કરવાની કાષ્ટએ વાતજ ન કરવી? કાન્તિ કરવાની હિંમત હોય, પણ પરિણામ વિષે શંકા હોય ત્યારે તેવી કાન્તિના લાભાલાભ માટે ચર્ચા પણ જાહેરમાં ન ચલાવવી? અને એવી કાન્તિથી લાભજ થનાર હોય એવું સાબિત થાય, ત્યારે એવી ચર્ચાથી હિંમતવાન તે આચારમાં મૂકે અને જેનામાં હિંમત ન હોય તેનામાં હિંમત આવે એમ ન જને? પણ શ્રી ચિમનભાઈ તો એવી વાતો કરનારને મૂળથી જ કામ દે છે! એમો એમનો કયો દંડ હેતુ છે તે એ સમજાવશે?

૨. શ્રી: ચિમનભાઈ પોતેજ પરકણ ન લેવાની મૂળેશ ઉઠાવી રહ્યા છે. કુળવાતોના સંજંધમાં એ પણ કાન્તિ કહેવાય? ત્યારે એમણે પોતેજ પોતાના અધિકારમાં આવેલા કયા કયા વરની પરકણ નથી જ લીધી એ જાતાવશે? એમના પોતાના લગ્નમાં, જો એ મોટા થયા પછી પરણ્યા હોય તો, એમણે પરકણ નથી લીધી એમ કહેવા તૈયાર છે? એમ જો એમણે એમ કરી ન જતાવ્યું હોય તો એમના ‘મોમાં એ વાત શોભશે નહિ,’ એ એમના પોતાના જ બોલ એમને પોતાને લાગુ ન પડે? એમનેજ વિષે એમ ન કહેવાય કે પરકણ ન લેવાની ‘મોટી વાતો કરવાને હજુ વાર છે’?

મણિલાલ મોતીલાલ પટેલ

અંતરપરિચય

૨૪. જુહલીલા: મૂળ લેખક—અધ્યાપક ધર્માનંદ દાસજી, મરાઠીમાંથી અનુવાદક—નીલકંઠ મસરવાળા; પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૧૬ + ૩૩૫, કિંમત ૫૫૨ આના. આલ્પજીવનમાં ક્રિયાકાણ્ડનું, યજ્ઞમાં પશુહિંસાનું અને વર્ણમાં ઉચ્ચનીચની માન્યતાનું ધર્મિય વધી પડ્યું, ત્યારે કેટલાક ગંભીર અને સહુદય વિચારકોને આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો નાશ થતો દેખાયો અને તેમાંના કેટલાકે તે વૃજતના (આશરે અઢી હજાર વર્ષ ઉપરના) પ્રચલિત આલ્પજીવન સામે પ્રચંડ વિરોધ ઉઠાવીને શુદ્ધ ધર્મની સ્થાપનાના પ્રયત્નો આદર્યા. આ જવા વિરોધ ઉઠાવનાર આલ્પજી નહિ, પણ ક્ષત્રિય હતા.

તેમાંના બે મુખ્ય : (૧) શુદ્ધ અને (૨) મદાવીર. પ્રાણીમાત્રના દુઃખથી દાઝી ઊઠીને શુદ્ધ આ શબ્દો ખોલી ગૃહત્યાગ કર્યો : “જગતના કલ્યાણને માટેજ જીવનું એવો મારો સંકલ્પ થઈ ચૂક્યો છે. મારે વિષે સૌ સૌને કાવે તેવા ખ્યાલ બંને જાંધે, પણ મારો ગૃહત્યાગ કરવાનો હેતુ કેવળ મારાજ આત્માનો મોક્ષ નથી; મારે તો અનેક દુઃખથી પિડાએલી આ માનવજાતિને સુખની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે કે નહિ એની શોધ કરવી છે. પણ આ કામમાં મારા આપ્તવર્ગ તરફથી જળરદસ્ત વિદ્યન આવવાનો સંભવ હોવાથી એમની રક્ષા લીધા વિના આજ હું અહીંથી પ્રવાણ્ય કરું છું” (પૃ. ૧૧૬). એમ કહીને તુરતના જન્મેલા પુત્રને જોયા સિવાય, બિંધતી સ્ત્રીને કે ઘરમાં કોઈનેય મળ્યા સિવાય ચાલતા થયા અને માનવજાતિના સુખની પ્રાપ્તિની શોધ કરી. આ પુસ્તકમાં શુદ્ધ એ વિષે જે પ્રયત્ન કર્યો તેનું મરસ વર્ણન છે. પુસ્તકના ત્રણ ભાગ પાડ્યા છે : (૧) શુદ્ધના પૂર્વજન્મની કથાઓ, (૨) તેમનું અતિત તથા (૩) તેમનો ઉપદેશ અને પરિનિર્વાણ. એમના પૂર્વજન્મની કથાઓ તો તેમના ભક્તોએ કહી કહેલી, પણ તે તેમણે કરેલી તપશ્ચર્યા વિષેની છે. ખીજા બે ભાગમાં એમનું જીવન અને ઉપદેશ પણ ખ્યાનપૂર્વક મનન કરવા યોગ્ય છે. જૈનધર્મનું સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવાને આ પુસ્તક પૂરતું લાગે છે. પુસ્તકે સૌ જ્ઞાનપિપાસુએ મનનપૂર્વક વાંચવું ઘટે. અને પ્રકાશકોએ એ જ હેતુએ, કામજોની મોંઘવારીના આ દિવસોમાં પણ, પુસ્તકની આ ત્રીજી આવૃત્તિની કિંમત બારજ આના રાખી છે, જોકે એની પ્રથમ આવૃત્તિની કિંમત અઢી રૂપિયા હતી. બાપા સરણ અને શુદ્ધ છે. પુસ્તકમાં જે પાલી શબ્દો અને શ્લોકો છે તેનો જાનતા સુધી છાયાનુવાદ સંસ્કૃતમાં આપ્યો હોત તો ઠીક; અસ્સન્નિ (અશ્વન્નિત) (પૃષ્ઠ ૧૬૦) અને કમ્માસદમ્મ (કલ્માયદમ્ય) (પૃ. ૨૭૪)ની પેઠે સર્વત્ર આપવા નોંધતા હતા અથવા પુસ્તકને છેડે એ પ્રકારના શબ્દોની સૂચિ આપવી નોંધતી હતી. ‘અમણુ કે પ્લાહણુ મારો અનાદર કર્યો નથી’ (૧૩૬) એ વાક્યમાં ‘અમણુ’ને જાહેરે ‘અમણુ’ નોંધ્યો. ‘દહનિશ્ચયી’ (૧૩૬) નહિ, પણ ‘દહનિશ્ચય’ નોંધ્યો. આવી મૂલો છે તો વિરલ, પણ નવજીવન મંદિરનાં પ્રકાશનોમાં એટલીયે ખૂંચે. વળી માન્ય અને પૂજ્ય સ્ત્રીપુરુષને માટે માનાયે’ બહુવચન વાપરવું નોંધ્યો એવી આપણી આર્થ સંસ્કૃતિની પ્રશ્નાલિકા વિરુદ્ધ સર્વત્ર શુદ્ધ ભગવાનને માટે ‘શુદ્ધયુર જોલ્યો,’ જોમ એકવચન વાપર્યું છે, તે કર્ણકંઠર લાગે છે. રુચે તો હવેની આવૃત્તિમાં એ સુધારી લેવાય. પણ છતાંયે પુસ્તક બહુ સરસ થયું છે અને આવું સરસ અને સરસ પુસ્તક સૌએ ઘરમાં વસાવી તેના વચ્ચે ઉપયોગ કરવો ઘટે.

૨૫. અંધુ અંધુભાઈના પત્રો: પ્રકાશક-ગૂજરાત વ્યાયામ પ્રચારક મંડળ, કરાડી, જલાલપુર ચંદને, જિલ્લે સુરત; પૃષ્ઠ ૧૨+૧૩૪, કિંમત દેશમાં દેશમાં રૂ. ૦-૮-૦, પરદેશમાં ૧ શિ. ૬ પે. વ્યાયામપ્રવૃત્તિને ગૂજરાતમાં વ્યાપક કરનારે ભરૂચવાળા બાઈ અંજાલાલ પુરાણીએ મોટે ભાગે પોતાના વ્યાયામશિષ્યોને હેઠળ ૨૦ વર્ષોમાં એ પ્રવૃત્તિ વિષે લખેલા પત્રોનો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહ છે. હાલ તો એ બાઈ પાંદિચેરીમાં જઈ બેઠા છે અને યોગસાધના સાધે છે, છતાં ત્યાં બેઠા બેઠાય પોતાની એ પ્રિય પ્રવૃત્તિ વિષે વિચાર કર્યા કરે છે એમ આમાંના છેવટના કેટલાક પત્રોથી જણાય છે. વ્યાયામ-પ્રવૃત્તિમાં પડેલા કેટલાક યુવકોનો હેતુ તો એ જ દેખાય છે કે વ્યાયામ દ્વારા યુવકોનાં શરીર મજબૂત મઠ્ઠાં જનાવવાં, અને એવા યુવકો વાત વાતમાં જાણુ ઠોકી વાત-કરનારની સામે તૈયાર થઈ જાય છે! પણ પ્રરતાવનામાં બાઈ છોટાલાલ પુરાણી સાચીજ રીતે લખે છે, કે “મઠ્ઠી અને પહેલવાનો તૈયાર કરવાનો હેતુ ધર અસલથી જ અમે સંખ્યાબંધ તો. અગાઉ મઠ્ઠી કે પહેલવાનો નહિ, પણ સુદૃઢ શરીરવાળા, આગિત્રવાન, સાહસિક, નિશ્ચ અને ખડતલ દેશસેવકો તૈયાર કરવા હતા” (પૃ. ૮) પત્રલેખક કહે છે કે “આપણી સંસ્થા માણસ ધડવાની સંસ્થા છે. એક સંસ્થામાં સાચો એક પણ માણસ ધડાય તો ખસ છે” (પૃ. ૬૩). અને એ હેતુએ આ પત્રોમાં એમણે માણસના શરીરજીવનને જ નહિ, પણ જીવનના સર્વ પ્રદેશોને આવરીને પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપ્યા કર્યા છે. અને ઉપદેશ-ઉપદેશ જ બધા પત્રોમાં દેખાય છે. વારંવાર પિષ્ટપોષણ પણ થયું છે. વ્યાયામમંદિરોના વિદ્યાર્થીઓ સંખ્યે પોતાને યજ્ઞેલા કડવા અનુભવો પણ ટાંક્યા છે. યુવકનું જીવન ઉન્નત થાય એટલા માટે વ્યાયામપ્રવૃત્તિને અગે એમણે કેટલીક સૂચનાઓ પણ આપી છે. “મર્દાનગી આવે તે માટે જોટલાથી જની શકે તેટલાઓ છૂટથી મારામારી કરે એ જલુજ છૂટ છે” (પૃ. ૭૧). ખરે જ, મારામારીથી મર્દાનગી આવે છે? અને ત્યારે મર્દાનગીનો સાચો અર્થ શો? જાણે મણનાં વજન ઊપાડી તાળીઓ પડાવનાર વ્યાયામવારો સ્ટેશનથી ઘેર પાંચ શેરની પોટલી લેઈને આવતાં કે જાપને તેમના ધંધામાં ગદદ કરતાં શરમાય છે, ત્યારે એ વીરત્વ ક્યાં જાય છે? એ વ્યાયામવિદ્યાર્થીઓએ જનસમાજનાં સહવાસમાં આવી જીવને જોખમે પણ એમને સંકટવેળાએ સહાયતા આપવી, એથી સાચી મર્દાનગી કેળવાય છે. ખરી રીતે તો વ્યાયામની કેળવણી અખાડા દ્વારાજ નહિ, પણ જનસમાજને ઉપયોગી ઉદ્યોગો દ્વારા અપાવી જોઈએ. એકંદરે પત્રો પ્રેરણાજક છે અને સૌ યુવકોએ-ખાસ કરીને વ્યાયામકાર્યને વળગેલા યુવકોએ વાંચવા ધટે.

બાકરેલ એ. વી. સ્કૂલ, દે. દે. વ્યાયામશાળા, સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, આમ ઔપચાલયનો સંવત ૧૯૬૦થી સંવત ૧૯૬૬નો રિપોર્ટ તથા બાકરેલ સેવાસમાજના નિયમો.

ખડાવતા કેળવણી મંડળ, અમદાવાદનો રૌપ્ય મહોત્સવ અંક.

Bharatiya Vidya Bhavan, Andheri (Bombay) :
Annual Report (for the year 1940).

પ્રસંગકથા

સોજીત્રામાં ચેત્રચુએટ વરકન્યાનાં લગ્ન

સોજીત્રાના ડૉ. ભારકરરાવ પટેલ મુંગધમાં અને સર્વત્ર જાણીતા છે. છટોલા પાટીદાર યુવકમંડળની પરિવહના એ પ્રમુખ હતા. તેમનાં પુત્રી જેન મંગળાબેન ૨૩ વર્ષની ઉગરનાં છે. તે જેન સ. ૧૯૩૬માં B. Sc. થએલાં, બારેક માસ શિક્ષિકાનું કામ કર્યું અને હાલ B. T.નો અભ્યાસ કરે છે. ગઇ માહ વહિ આકાશને રાજ એ બેનનું લગ્ન ભાદરજીના ડૉ. વલ્લભભાઈ મોતીભાઈ પટેલના પુત્ર ભાઈ બૂપેન્દ્રભાઈ સાથે થયાં. એ ભાઈની ઉંમર ૨૬ વર્ષની છે. એ ભાઈ પણ B. Sc. થયા છે. અહીં દેશમાં બે ત્રણ ગસાયણિક સંસ્થાઓમાં કામ કરી એ ભાઈ ઇંગ્લેન્ડ ગયા અને ત્યાંથી B. Pharm. અને Ph. C. થઇ આવી હાલ મુંગધમાં એક રાસાયણિક સંસ્થામાં સંશોધનનું કાર્ય કરે છે. પૂના કોલેજમાં અભ્યાસ કરતાં ત્યારથી તે બે એકબીજાને જોળખતાં થયાં હતાં અને તેમની ઇચ્છાથી જ તેમનું લગ્ન થયું છે. લગ્નક્રિયા સોજીત્રામાં થઇ હતી. જન ભાદરજીથી આવી હતી, તેમાં ચાળીસેક માણસ હતા. લગ્નને દિવસે જ્યોરે જન આવેલી, સાંજે લગ્નક્રિયા પછી જમેલી, બીજે દિવસે કસુંબો થયા પછી જમીને બપોરે એકાદ વાગ્યે પાંછી ફરેલી. આમ જન એક જ દિવસ રહી ગયા. કન્યાપક્ષનાં સગાં, કુટુંબી અને જાનનાં, એમ બધાં ગળી સોજીત્રા જાય જમણમાં હતાં. આ લગ્નમાં પરકજીની કે લગ્નક્રિયા પ્રસંગે કંઈ લેવડદેવડ થઇ નથી, એ આ લગ્નની ખાસ વિશેષતા કહેવાય. બંને પક્ષે પોતપોતાનાં માણસને દાખાં ચૂકવી દીધાં હતાં. વરકન્યા અને ખાદીના પોષાકમાં હતાં. કાંઈ પણ પ્રસંગે વાજનાં ધોંધાટ ન હતો. આમ એકંદરે આ લગ્ન સાદાઈથી સોજીત્રામાં જ કરી સંજીવીઓને સાદાઈથી લગ્ન કરવા માટેનો નવો માર્ગ રૂઢ કર્યા માટે ભાઈ ભારકરરાવને ધન્યવાદ ઘટે. છતાં છટોલા પાટીદાર યુવકપરિવહના એ પ્રમુખ

લગનક્રિયા વખતનો વ્યવહાર અને ખર્ચ હજીએ જોઈએ કરી શકત, જે ધારત તો.

પરઠણની પાખી પ્રથા

વર ભાઈ ભૂપેન્દ્રભાઈએ પરઠણની પ્રથાને તિલાંજલિ આપી એ તો આ લગનમાં જહુંજ પ્રશંસનીય પગલું ભર્યું કહેવાય. આજ કાલ પરઠણના ભાવ અદ્વતાજી જાય છે અને દુઃખની વાત તો એ છે કે ભણેલા મુવકા પોતાના ભણતરની કિંમત પરઠણ ઉપર અદાવેજી જાય છે! ‘પાટીદાર’નાં શરૂઆતનાં વર્ષોમાં પરઠણ લેનારને ઉધાકા પાડવાના હેતુએ તેમણે લીધેલી પરઠણના આંકડા છાપવા ગાંડયા, ત્યારે એવા બેચારમ લોક જિજ્ઞાસાથી પુલાવા લાગ્યા! જોયું કે આ તો જેને ગદ વૃત્ત, ઔર લો આઈ સલમ જેવા ઘાટ થયો, જિહું પરઠણ લેનારને એથી ઉત્તેજન મળવા લાગ્યું. એટલે મેં એ માર્ગ છોડી દીધો. છતાં હજી ભણેલા કુળવાન લોક પરઠણના આંકડા દર્શાવેને દિશાએ અદાવેજી જાય છે અને પોતાને કુળહીન માનતા મૂળ લોક, જાણીજૂઝીને કણથીવેડા કરી, એવાઓને પરઠણ આપેજી જાય છે. આફ્રિકાના લોક તો પોતાની કન્યાનું લગન અહીં આવી એક બે માસમાં પતની પાછા ત્યાં જવાની ઉતાવળમાં મૂળ ખતી જાય છે અને પોતે કુળવાન બનવાના કાંડમાં પોતાની કમાણી કુળવાનેને પડે પરઠણમાં પધરાવી પાછા ચાલ્યા જાય છે. એમ એ લોકોએ પણ પરઠણના ભાવ અદાવી દીધા છે. આજે આ સ્થિતિ નજરે નોંધાવી બેઠામાંથી પ્રસિદ્ધ થતા ‘કર્ગભૂમિ’ સાપ્તાહિક પત્રે પોતાના તા. ૪:૩:૪૧ના અંકમાં નીચે પ્રમાણે ‘તીરછી નજરે’ ટકાવ કરી છે:

વરકન્યાના વેપારી કબાલા

“લગની સીઝન પૂરી થઈ છે અને તેનાં સંભારણાં રહી ગયાં છે. બેઠા જિલ્લામાં ખાસ કરીને પાટીદાર જાતિમાં લગનની સીઝન એનાં સંભારણાંની યાદ મૂકતી જાય છે. ચરોતરનાં અમુક ગામેમાં આ જાતિમાં બેચારમજનક વરવિક્રય થાય છે અને તેટલીજ બેચારમજનક રીતે ગોળ બહારનાં ગામેમાં કન્યાવિક્રય થાય છે. પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાની લગનની પવિત્ર ક્રિયાઓના, જગત્તે યીજોના વેપારી કબાલા થતા હોય તેમ, વરકન્યાના વેપારી કબાલા ત્યારે થતા જોવામાં આવે છે, ત્યારે અભણ કે કેળવણીલો વર્ગ કયો હશે એનો તારને કાઢવાનું કામ મુશ્કેલ થઈ પડે છે!

કબાલાની હુરરાઈ

“અને આ કબાલા પણ કેવા? નરી હુરરાઈ બોલાવતી માનવતામ્મ- પોતાનાં જ દુઃખદાનું નર્મ દાવે લીલામ કરતા અને રકૂમના આંકડાને ઊંચામાં

જાએ શીગરે પહોંચાડવાની જાણે રેસ ચાલતી હોય તેવા! હમર, બે હમર, પાંચ હ...! અને આ કિંમત કાની? પોતાનાંજ ડોકરોડોકરીની માળાપોતેજ હાથે અંકાતી જ્યારે જોવામાં આવે છે, ત્યારે હિંદુ સમાજની આ નરી નાલેશીભરી રસમ-ઉપર તિરસ્કાર વરસી પડ્યા વિના રહેતો નથી. અને તેમાં વધારે આશ્ચર્યજનક ધીના તો એ છે કે ડોકરોડોકરીના જાપ ડોકરાના વિક્રયમાં વધુમાં વધુ રકમ મેળવવામાં પોતાના 'કુળનું' ગૌરવ માને છે. સમાજ પણ એને કુળવાનીની ગણતરીમાં મૂકે છે, માત્ર ધિકારે છે કન્યાવિક્રય કરનારને!

‘પાટીદારમંડળ’ને ટોકાર

“પણ જાહેર જીતરી લાંબી નજરે જોતાં જાતેમાંથી એકેનું કૃત્ય પ્રશંસા માગી નથી. સેતું-જાતેય ધિકારને પાત્ર છે. સમાજજ્ઞને ક્ષીણ કરનારી એ અનિષ્ટ પ્રથા છે, ધણાં વર્ષોથી એ પ્રથાએ જડ ધાલી છે. જધા મમૂજે છે કે એ પ્રથા અનિષ્ટ છે, છતાં એ પ્રથા નિરંકુશપણે લગતની મોમમ રાફ ચતાં વધુ ને વધુ ઉમરે દર્શન દે છે ત્યારે પેલાં સાતિસુધારણાનાં મંડળો ક્યાં જતાં રહ્યાં તે સમજતું નથી હોતું! મંડળોનું કાર્ય જો નર્મી કરાવે કરવામાંજ ઇતિથી થતું હોય તો તેવાં મંડળોનો કોઈ અર્થ નથી. અને જ્યાં સુધી કરાવેનો અમલ ના થાય ત્યાં સુધી કરાવેની કોડીનીયે કિંમત નથી.” અને હવે તો એવાય કરાવે કરનાર મંડળ પણ કુંભકર્ણની નિંદ્રામાં પડ્યું છે અથવા કહો કે મરી પરવાયું છે!

ચરોતરનો ચેપ કાનમ-વાકળમાં

અને પતનશીલ માનવી બ્રહ્મ દષ્ટાન્તનું અનુકરણ કરવા સહેજે લલચાય છે. ચરોતરનું અનુકરણ કરી પરંબુ લેઇ છકારો કર્યાનું દષ્ટાન્ત અલુણ્ણ છટોલામાંથી ગળી આવ્યું છે. જોરીના લાઇ જવાલાઇ ગરજડલાઇ પટેલને એક પુત્રો છે અને એક જોન. એ બે-દીકરીનાં લગ્ન એકીસાથે કરી નાખવામાં આવે તો માંડવાખર્ચ ધણો જોડો થાય, એ હિસાબ ગણીને એમણે દીકરીનું લગ્ન કરારી ગામના કોઇ બીજવર સાથે કર્યું અને એનું લગ્ન છટોલાના લાઇ મૂળજલાઇ વસંતલાઇ પટેલના પુત્ર સાથે ગયા કાગણ માસની સુદિ સાતમને રોજ કર્યું. આ લગ્નમાં વરપિતા મૂળજલાઇએ કન્યાપિતા જવાલાઇ પાસેથી કઢાવાય એટલી પરંબુ કઢાવી. છટોલામાં સં. ૧૯૮૧માં જે સુધારક મંડળ સ્થપાયેલું, તેના સુધારક સભ્ય તરીકે લાઇ મૂળજલાઇએ સહી કરેલી! ત્યારે આજે આ પ્રકારે સુધારો કરી જતાઓ! અને પરંબુ લેઇ મોટાઇ જતાવી ત્યારે બીજી રીતે કંઈ પાછા પડાય? વરપોડામાં મોટો ‘ખર્ચ’

કરી વાળું વગડાવ્યાં અને વળી જોયાએ મોટા ખર્ચ કરીને ગાયકવાડ સરકારનો હાથી આણી વરઘોડામાં ફેરવ્યો! કોઈ જાહેર સંસ્થામાં કંઈ દાન કર્યું હોય તેમ જણાયું નથી. આ બધું તેમના જે ભાઈઓને નથી ગમ્યું, તેમના વાર્યા છતાં એમણે દંઠ લેઈ કર્યું છે. પણ ગઢવી ઘેરના ઘેર! મોટાઈ લેવા મોટી પગઠણ લીધી, અને એ જ મોટાઈ દેખાડવા વરઘોડા વગેરેનો મોટો ખર્ચ કરી લીધેલું બધું જોડી કાઢ્યું! હા! પાટીદાર સમાજ, તું વિનાશને માર્ગે આંખો મીચી દોડી રહ્યો છે એ ક્યારે સમજશે?

દશકોશીમાં સધુરલગ્ન

દશકોશીના કણ્ણભા ગામના ભાઈ કેશવલાલ નાગરદાસ પટેલ અમદાવાદમાં વકીલાત કરે હશે. તેમની ઉંમર હાલ ૩૨ વર્ષની હશે. તેમને એક પત્ની હયાત છે અને તેમના ત્રણથી ભાઈ કેશવલાલને અસંતોષ થયાનું કોઈ કારણ પ્રકટ નથી થયું. પણ તે ફરી લગ્ન કરનાર છે એમ 'શ્રી દશકોશી લેઉઆ પાટીદાર (પહેલો જથ્થો) યુવકસમાજ'ના કાર્યકર્તાઓને ખબર પડી, ત્યારે તેમણે તપાસ કરી તો જણાયું કે એક કુળવાન કુટુંબની બહેરી અને મૂગી કન્યાનું દિલ કરવા માટે એ ભાઈ તે કન્યા સાથે લગ્ન કરવા નીકળ્યા છે એમ એમણે પોતે જ જણાવ્યું. એ યુવકસમાજની રચાપનામાં જે ભાઈએ અત્ર ભાગ લીધેલો અને તે મંડળના જે હજારે સભાસદ અને અન્વેષક (ઓડીટર) છે તે જ મંડળના સદી બીજને રોજ આમ સધુરલગ્ન કરી બેઠા! અને એ યુવક સમાજે તેમને બહુ બહુ સમજાવ્યા છતાં. અને 'ઉંચા ધરવાળો સામાન્ય માણસને ઘેર કન્યા ઉતારે તો સામાન્ય માણસનું કુળ ધધે' એવી પણ આ લગ્નમાં દૃષ્ટિ હોય. ભાદરણના રહીશ અને પેટલાદના વકીલ ભાઈ ધર્મદાસ ગોવિંદભાઈ પટેલે એક જીવતી સ્ત્રી ઉપર બીજી કર્વાની પ્રસંગકથા ગવાળ અંકમાં આપી છે, એ ચરોતરનો એ પ જાણે દશકોશીને લાગ્યો હોય એમ આ કણ્ણભાના રહીશ અને અમદાવાદના વકીલ ભાઈ કેશવલાલ નાગરદાસ પટેલે પણ એક જીવતી સ્ત્રી ઉપર બીજી કરી! આવું આપણું આજનું બજાર! કડવા પાટીદારોમાં પ્રથમ સીવીલ મેરેજ.

સૂરત જિલ્લાના રાદેર ગામના રહીશ રાવ સાહેબ પુરુષોત્તમદાસ ફકીરભાઈ પટેલ જાણીતા ચાતિસુધારક છે. તેમના પુત્ર ભાઈ મનસુખલાલ પટેલ બી. એ. થએલા છે અને હાલ મુંબઈના 'માતૃભૂમિ' પત્રના તંત્રીમંડળમાં કામ કરે છે. ગયા માસમાં એ ભાઈનું લગ્ન અમદાવાદના જાણીતા આંખના દાકતર ભાઈ ગણપતરામ પટેલનાં બેન નર્મદાબેન સાથે થયું. એ લગ્ન હિંદુ ધર્મવિધિ પ્રમાણે નહિ, પણ સીવીલ મેરેજ એકદમ પ્રમાણે સરકારી રજિસ્ટ્રારની

ફેરાર થયું. કડવા પાંડીદારોમાં અનેક જીવતી સ્ત્રીઓ કરવાનો તો રોગ જાણે. વધીજ પડ્યો છે, તે સાતિમાં એકપત્નીવ્રત પાળવાની પ્રતિજ્ઞા વાળું આ પ્રયત્ન જ લગ્ન છે, કારણ કે સીવીલ મેરેજ એકટ પ્રમાણે લગ્ન કરનાર પતિથી એક જીવતી પત્નીએ જીજી પત્ની થઈ શકે નહિ. આ પ્રમાણે લગ્ન કરીને એકપત્નીવ્રતનો માર્ગ સાતિજનોને દેખાડવા માટે બાઈ મનસુખલાલને ધન્યવાદ છે. આવા લગ્નને અંગે કંઈ પરજીવ વગેરેની લેવડદેવડ તો નજરે હોય, પણ સાતિભોજન કે પ્રીતિભોજન પણ નહોતું. આ માટે પણ એ ભાઈને અભિનંદન.

અમદાવાદમાં આન્તરજાતીય લગ્ન

“અમદાવાદ, શનિવાર. મુંબઈની સેપ્ટુલ મર્કેટાઇઝ ઇન્સ્યુરન્સ કંપનીના મેનેજિંગ ડિરેક્ટર શ્રી. ચિમનલાલ પંડ્યા ગુરુવારે સાંજે અમદાવાદમાં અલિસ ક્ષીજ ખાતે પાગસી યુવતી શ્રી. જરીનબેન ખંભાતા સાથે લગ્નમંથિથી જોડાયા છે. આ લગ્નપ્રમંજે કોલેજના પ્રેફેસર, જન્મે, લડીલો અને શહેરના અન્ય પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોએ સારી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી અને હાજર રહેલાઓએ જમણમાં બાગ લીધા હતા. ગુરુવારે થયેલું આ લગ્ન એક રીતે આન્તરકોમીય છે, પરંતુ હકીકતે શ્રી. જરીનબેન ખંભાતાએ અગાઉથી હિંદુ ધર્મ અંગીકાર કરી લીધેલો હતો અને થોડાક દિવસ પૂર્વે સીવીલ મેરેજ કાયદા અનુસાર આ લગ્ન રજિસ્ટર થઈ ગયેલું હોવાથી હિંદુ વિધિ અનુસારનું આ લગ્ન ઔપચારિક હતું. શ્રી. ચિમનલાલ પંડ્યા સાતિએ પ્લાસથ છે, પરંતુ ઘણા આગળ પડતા વિચારના છે. મૂળ અમદાવાદના વતની છે અને ગુજરાત કોલેજમાંથી પાસ થયેલા છે. . . . શ્રી. જરીનબેન અત્રેના જુણીતા ખંભાતા કુટુંબનાં દીકરી છે. અને પ્રાપ્ત હોટેલવાળા મી. ફરાગદોઝ ખંભાતાનાં બેન થાય છે. કેટલાક વખત સુધી શ્રી. જરીનબેન મ્યુ. ગર્લ્સ હાઈ સ્કૂલમાં બોનરેરી ટ્યુટર હતાં. શ્રી. પંડ્યા અને શ્રી. જરીનબેનનું આ રત્નલગ્ન ખૂબ સફળ રીતે પાર બીનયું હતું. અને સંખ્યાબંધ મિત્રોએ તેમને અભિનંદન પાઠવ્યાં હતાં” (“ગુજરાત સમાચાર,” તા. ૨:૩:૧૯૪૧). આ નવદંપતીનું લગ્ન-જીવન તેમને પોતાને અને સંસારને કલ્યાણજનક હો.

“મરજી વિરુદ્ધ લગ્ન

“કલ્યાણ તાલુકા મેન્જિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં, ઘાણા જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડ હસ્તકની એક સાળાની આસિસ્ટન્ટ શિક્ષિકાએ રસિક અરજી કરી હતી. અને તેના પરથી કોર્ટે અરજદાર યુવતીને અને તેના પિતાને સલાહ આપતા હુકમો કર્યા

છે. અંરજદાર યુવતીએ એવો આક્ષેપ કર્યો હતો, કે 'ગોરાં લગ્ન. મારા પિતાએ મને પૂછ્યાગોછ્યા વિના જારાગાર નક્કી કરી. નાખ્યાં છે. મારે માટે નક્કી થએલો પતિ બેકાર છે, તેથી હું તેની સાથે લગ્ન કરવા માગતી નથી. કોઈ યુવતીને જાતી આપી હતી કે ગરજ વિરુદ્ધ તેને લગ્ન કરવાનો ફરજ નહિ પડે. આ યુવતીના પિતાને તેની પુત્રીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ લગ્ન નહિ કરવાની ચેતવણી આપવામાં આવી હતી" ('શ્રીશક્તિ,' તા. ૨:૩:૧૯૪૧). એ શિક્ષકબેને પોતાનાં ચતારાં અનિષ્ટ લગ્ન સામે કોર્ટમાં ફરિયાદ કરવાની હિંમત. ખતાવી તેને માટે તેને ધન્યવાદ ઘટે છે. જે કાષ્ટ બેન આવી દશામાં આવી પડી હોય. તે સૌએ દિગત ધરી કોર્ટ સુધીયે જવું બેઠએ. એમાં જ એનું સાચું સ્વીત્ય છે. આ લગ્નગણામાં અનેક કન્યાઓને અનેક મતાનના આધેડ પિતા સાથે, રહતી કકળતી પરબાવી દેવામાં આવી છે એમ સાંભળ્યું છે. આવી કન્યાઓ બે હિંમત રાખી કાષ્ટ પણ સુકિતથી સરકાર દરબારમાં પહોંચી જાય તો પોતાને જો પકારી નાજરમાંથી તેઓ જમી જાય. એવી બેનોનાં હિતેથી ભાષબેનોએ પણ તેમને બેઠએ તે ગદ્દ આપીને તેમને ઉગોરી લેવી ઘટે, એ પણ તેમનો માંનવ-તેમજ સ્નેહ-ધર્મ રહ્યો.

સિનોર તાલુકામાં પ્રેતભોજન ખંચ

સિનોર તાલુકાના સેગવા ગામના ભાષ શંકરભાઈ ત્રિભુવનદાસ પટેલનાં માતૃશ્રી જમનાબા માહ સુદિ ૧૨સને રોજ ગુજરી ગયાં. ભાષ શંકરભાઈ મોટા કરાળાના ભાષ પ્રભુદાસ બીખાભાઈ રાખ સાથે પ્રમુદીય પ્રવૃત્તિઓમાં કામ કરે છે અને પ્રેતભોજનને નિષિદ્ધ માને છે. તેથી તેમણે પોતાનાં માતા પ્રાણ્ય પ્રેતભોજન બિલકુલ જમાડ્યું નથી. વળી એજ તાલુકાના બીચળી ગામના બંધા લોકોએ એકઠા. યજ્ઞ ગરજ પાછળ કંઈ પણ જમણ નહિ જમાડનાનો ફરજ કર્યો છે. સિનોર તાલુકાપ્રમુખડાનું ૧૧મું સમેલન સેગવા સુકામે, પેટલાંદવાળો ભાષ મણિલાલ પ્રભુદાસ પરીખને પ્રમુખપદે ચાલ વદિ પાંચમને રોજ ભરાયેલું. તેમાં બીચળી ગામના લોકોને, તેમણે પ્રેતભોજન જમ કર્યા માટે, ધન્યવાદ આપતો દરાવ પાસ કરવામાં આવ્યો હતો. મોટા કરાળામાં ૧૭ ધરના લોક મરણ પાછળનું જમણ બીલકુલ જમતા નથી, તેમજ જમાડતા નથી. તેનું અનુકરણ ભાષ શંકરભાઈએ અને બીચળીના લોકોએ કરીને બીજા ભાષઓને શુદ્ધ માર્ગ દેખાડવા માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

બાહેર ફૂવાઓનો સાર્વજનિક ઉપયોગ

"સરકારે એવો હુકમ કર્યો છે કે જે ફૂવાઓમાંથી તમામ લોકોને પાણી

ભરવાની છૂટ ન હોય તે કૃયાના સમારકામ માટે જાહેર નાણાં વાપરવાં નહિ. માંમલતદારોને, પ્રાન્ત અમલદારોને અને કલેક્ટરોને એવી સૂચના કરવામાં આવી છે કે તેઓ જે ગામની 'મુલાકાત' લે તે ગામના જાહેર કૃષ્ણઓનો તમામ ફાગતે અને જોગોને દાથે થતો ઉપયોગ તથા આ સંબંધમાં સરકારી હુકમો અમલ કરવા માટે લેવામાં આવેલાં પગલાંની નોંધ. તેઓએ પોતાની રાજનીતીમાં રાખવી. વધુમાં સરકારે એવો હુકમ કાઢ્યો છે કે સરકારી કચેરીના યોગાનમાંના કૃષ્ણો ઉપર જાણદી કે દોરકું ન હોય તો તે સરકારી ખર્ચે પૂરાં પાડવાં. એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે આ હુકમોની નારંગીયક અસર થશે. અને આખાગે પ્રાન્તમાં હરિજનો જાહેર વાવડવાઓનો છૂટથી ઉપયોગ કરી શકશે" ('મુંગલ પત્રિકા,' તા. ૨૨:૨:૧૯૪૧).

ઉત્તરસંડામાં વિદ્યાદાન

"ઉત્તરસંડાના ભાઈ ઇશ્વરભાઈ કુબેરભાઈએ પોતાનાં સદ્ગત પિતા કુબેરભાઈ સોમાભાઈના નામથી 'સાર્વજનિક જ્ઞાતમંદિર' નડીઆદના દેસાઈ ડાંઘાભાઈ મરઘાભાઈને દસ્તે ખુલ્લું મુકાવ્યું છે. તે અંગે પોતે રૂ. ૧૦૦૦૦ દશ હજારની ઉદાર સંખ્યાવત નીચેલી કમિટીને અર્પણ કરી છે. વળી તેનાં માધનો. માટે રૂ. ૫૦૧ અંકે પાંચસો એક આપ્યા છે. રા. રા. ડાંઘાભાઈ મરઘાભાઈ દેસાઈએ જાલમંદિર ખુલ્લું મુકતાં રૂ. ૩૦૧ ત્રણસો એક જેટ આપ્યા છે" ('કર્મભૂમિ,' તા. ૧૧:૩:૪૧). દો, દો, આર્થિક દાનમાં દો દેવાનું જેટલું ધન, 'એ ધનના ધણી ધર્મ તમારો.'

"ગુજરાત ઉપર કુદરતનો ક્રોધ

"માવડાં, વાવાઝોડાં અને દુબકાળ જેવી કપરી આફતથી એંઢાલ બનેલા ગુજરાત-કાઠિયાવાડનાં ખેડૂત ઉપર એક વધુ વાવાઝોડું અને માવડું આવી પડ્યું છે. ઠંડા પવનના સુસવાટા અને ગાજવીજ સાથે તૂટી પડેલી વરસોદે રૂ તેમજ આંજાના મોરોને મંબીર તુકસાન થયું છે. અમદાવાદ, પંચમહાલ, ખેડા, સુરત, મહેસાણા અને કાઠિયાવાડમાં એની વિશેષ અસર છે. અમદાવાદમાં ભારે આપડું પડ્યું હતું. વઢવાણમાં કરા પડ્યા હતા અને કેટલાક મકાનનાં છાપરાં ઊડી ગયાં હતાં. પંચમહાલમાં ત્રણ હરિજનોનાં મકાનોનાં પતરાં ઊડી ગયાં હતાં અને એક દેવાલપનાં દોર તૂટી ગયાં હતાં. આ ઉપરાંત કેટલાંક વૃક્ષો પણ જમીનદોરત થઈ ગયાં હતાં. પંચમહાલમાં ઝાડ પડ્યાથી એક ખેડૂતનું મરણ થયું છે અને એકને ઇજા થઈ છે" ('કર્મભૂમિ,' તા. ૪:૩:૪૧). આગ ખેડૂતોને કુદરત તરફથી વારંવાર આચક્ર વાગતાં જાય છે અને 'હવે

હું શું ખાઉં, ઘરનાં શું ખવડાવું. અને સરકારને મહેસૂલ ક્યાંથી લઉં?' એવા એના પ્રેરકાર ઉત્તર થતા જ ન્નય છે. એમને રાહત કોણ આપે? અંગ્રેજ સરકારને તો બિલ્ડી એમની પાસેથી મુરોપતો સંગ્રામ લઈવા નાણાંની મંદ્ર જોઈએ છે. અને દેશી રાજાઓને તો એ મહેસૂલ ઉપર વિલાસના તાગડધિના કરવા છે! ત્યારે હવે ખેડૂતનું - જગતના કહેવાતા એ તાતનું - કોણ?

શાળા અને સિનેમા

સંયમનું કષ્ટ ઉઠાવતો માણસ ઉત્તરિતે અને સંસ્કૃતિને માર્ગે ચઢે છે. સામાન્ય પતનશીલ માણસ વિલાસની મોજે માણતાં અવનંતિને અને ત્રિકૃતિને દોળાવે લપસે છે. સદ્ગુરુનો સત્સંગ થાય તો સંસ્કૃતિને માર્ગે ચઢવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિદ્યાશાળા, પુરાણની કથાઓ કરનાર માણસો અને હરદાસો, સદ્ભાવના પ્રેરનાર નાટકમંડળીઓ, વગેરે સંસ્કૃતિનો કંઈક માર્ગ દેખાડનાર સમાજગુરુ સંસ્થાઓ કહેવાય. રામાયણની 'ને મહાભારતની કથાઓ છેક નાનપણમાં મેં માણસોને મુખેથી જ સાંભળેલી ને તેમાંથી કંઈક સંસ્કાર પામેલો. પણ દુઃખની કથા છે કે અળકતી વિકૃતિનાં આ જુગમાં એ પ્રુષ્ઠસંસ્થાઓ ગરતી ન્નય છે અને અમાજપાતક સંસ્થાઓ જન્મતી જાય છે. લોકને ઉન્નત માર્ગે દેખાડવા શું કરવું જોઈએ એ તરફ નજર ન રાખતાં, લોકને શું ગમતું આવે છે તે તરફ નજર રાખી પૈસાને જ સ્વાર્થે કામ કરતી સિનેમા મંડળીઓનો તો આજે પાર નથી. 'ધમાધમી' ને મારફડથી ભરપૂર, એવી જાહેરખજાર આપી લોકને લલચાવે છે ને પતનશીલ લોક ત્યાં દોડી જઈ પૈસા, શરીર ને આત્માએ ખુવાર થાય છે. અને વધારે દુઃખનો વિષય તો, એ છે કે શાળાનાં શિક્ષક વર્ગમાં પોતાના વિદ્યાર્થીઓને એ મિત્રોમાં જોવા લેઈ ન્નય છે. 'નરસિંહ ભગત'ને કે 'સંત તુકારામ'ને નામે એ શાળાકા સિનેમા જુએ. પણ એમાંયે એટલાં પતનશીલગિદ્દુ હોય છે કે આંગણે એ પતનશીલ ગિદ્દુઓ જ ઝડૂપી લે. જાકી 'નરસિંહ ભગત'ની કે 'સંત તુકારામ'ની શીલ્પ જોઈને આજે સુધી એ ભક્તજનોને માર્ગે કોઈ ચઢ્યું છે એમ કહેવું તો છેક જ કહણ છે. પણ એથી સિનેમા જોવાનો ચરફા લોગે છે. જાણકને એ સંસ્કાર જલદી ચોટી ન્નય છે. મોટપણમાં પણ એમનો એ ચરફા ભાગ્યે જ ન્નય છે, ત્યાંના અંધનત દેખાવો જોઈ આનંદ માને છે ને એ માર્ગે ચઢી ખુવાર થાય છે. શીલ્પોમાં કંઈક ઉન્નત અંશની સાથે અવનત અંશ પ્રુષ્ઠ જ હોય છે અને ત્યારે 'લગાર ઝેર દુધ'નાર શૈરમાં સમાય' તો? એ પ્રશ્નનો વિચાર શાળાશિક્ષકોય નહિ કરે તો આ પતનશીલ સમાજની હવે દસા શી?

૧૯૮૭

વેશાખ

પાટીદાર

વર્ષ ૧૯

અંક ૭

તમારામાંનો દરેક, જ્યાં જને ત્યાં, એક એક મામનો ભાર લેઈને, ત્યાં જઈ રહે. મામડાંજીતે વ્યવસ્થિત બનાવો, કેળવણી આપો, ખેતીવિજ્ઞાન અને મામમાં વપરાતી વસ્તુને વિષે નવા નં પ્રવાસો શરૂ કરો. મામવાસીઓનાં ઘર સ્વચ્છ, નિરોગી અને સુંદર જાને એવો ઉત્સાહ તેઓમાં પ્રેરો અને તેઓ પોતે ભોગા યજ્ઞને મામનાં ગર્વ દામો દરે એવી રીત શોધી કાઢો! આ કામમાં કાર્તિકી આશા રાખશો નહિ; એટલું જ નહિ પણ મામવાસીઓ પાસેથી કૃતગતિને બદલે વિધો અને અવિશ્વાસજન પામવા તૈયાર રહેજો. એમાં કાષ્ટ જાતની ઉત્તેજના નથી, કાષ્ટ પ્રકારનો વિરોધ નથી, કાષ્ટ પ્રકારની જાહેરાત નથી, કેવળ ધૈર્ય અને પ્રેમપૂર્વક એકાંતમાં તપસ્યા કરવાની છે. મનમાં આ એક જ પ્રતિજ્ઞા રાખજો, કે દેશમાં જે જે દુઃખી હોય તેમના દુઃખમાં ભાગ પડાવી તે દુઃખના મૂલ્યગત ઉપાય કરવામાં જ અમે આપું જીવન અર્પણ કરીશું.

(‘સ્વદેશી સમાજ,’ પૃ. ૮૭)

—સ્વીન્દ્રનાથ કાકુર

તન્ત્રી: નરસિંહભાઈ ઈયરભાઈ પટેલ,

‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

વાંચિક લવાજમ: દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં આર શિલિંગ છુટકે નકલના પ્રણ આના.

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અને છજા નરસિંહભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૪:૪૧.

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
સમાજને સુધારો	બેન વિમળાબેન રામભાઈ પટેલ	૨૮૬
શ્રીકૃષ્ણવણી	„ સોનાબેન શંકરભાઈ	૨૮૧
જાણ હિંમતી વંણી	ભાઈ ઇશ્વર પેટલીકર	૨૯૩
કુળવાનસાહીતે નામે	„ વિનોદચંદ્ર જોશીભાઈ પટેલ	૩૦૦
સાંભળો છો કે?	„ મગનભાઈ ઇશ્વરભાઈ	૩૦૨
પચરો	„ છોટાભાઈ શંકરભાઈ	૩૦૬
ક્યાં છે એ જગતો?	„ ઝવેરભાઈ શંકરભાઈ	૩૦૯
શહેરમાં લખતા વિદ્યાર્થીઓના		
વાંસીઓને	„ ચિમનભાઈ મૂ. અમીન	૩૧૮
ગધુરમધુરં કોની મહારાણી		
પાછી કેરી	રાજવૈવ ઉત્તમરામ દુર્લભરામ શુક્લ	૩૧૯
નળવંશજેન	વિવિધ	૩૨૩
મંથપરિચય	‘પાટીદાર’મંદિર	૩૨૬
મસંમકયા	„	૩૨૯

૧. બેનને, વિદ્યાર્થીઓને અને ગુજરાતી શાળાના શિક્ષકોને જોઈને વાંચજે ‘પાટીદાર’ આપવાના કંડમાં, સદગત બેન સરજબેનના સ્મરણાર્થે હિંદુઓ-ભાઈ ભાઈદાદાભાઈ પૂંગભાઈ પટેલે રૂ. ૧૦ અને પીજનનાં બેન સવિતાબેન રાવજીભાઈ પટેલે સગસપુરાથી રૂ. ૧ મોકલ્યા છે તે ઉપકાર સહિત સ્વીકારું છું. એ ત્રણ વર્ગમાંથી જેને જોઈ લવાજમે ‘પાટીદાર’ જોઈતું હોય તે અહીં લખી જણાવે. બેનો પોતાને દારે લખી જણાવે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાની શાળાનું કે કોલેજનું અને શિક્ષક પોતાની શાળાનું સરનામું આપે.

* * *

જોઈએ છે પાટીદાર કન્યા

ખાર સત્તાવીશના જોળના રૂ. ૧૨૦૦થી ૧૮૦૦ની વાર્ષિક આવક વાળા પાટીદાર યુવકને માટે સાધારણ કુટુંબની ૧૬થી ૨૦ વર્ષની પાટીદાર કન્યા. આદી પહેરવાની ઇચ્છા રાખનારે જ પત્રવ્યવહાર કરવો, પત્રવ્યવહાર ખાનગી રાખવામાં આવશે.

ડી. ડી. પટેલ

O/o ‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામંત પ્રાપ્ય, વરાન્નિવોધત ।

કુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૭
વર્ષ ૧૮

આણંદ

{ વૈશાખ
અંક ૭

સમાજને સુધારો

હાલના વખતમાં દીકરીઓનાં માતાપિતાને મરવાનો વખત આવ્યો છે, અને સાથે સાથે દીકરીઓએ પણ મરવું જ પડે છે; જોકે દીકરી સમજુ તેમજ સુશીલ અને જુગવાએલી હોય તો તે પોતાની જાતે જાતે પ્રયત્ન કરીને પોતાનું કામ કાઢી લે. ત્યારે દીકરી ઉમરસાધક થાય અને તેના પિતા તરતી શોધ માટે છોકરાના પિતા પાસે જાય ત્યારે એકીવખતે તો તેને મરે તે જોઈતું હોય અને મરે તેટલો તે જુગવાન હોય, તોપણ તે ના નહિ પાડે, પરંતુ હા કહ્યા બાદ તેને રંગડાવશે; તેને શું જોઈએ છે તે મોઢેથી નહિ કહી શકે, પરંતુ ખાલી ખાલી જઠાનાં કાઢશે. હવે તે એમ કહેશે કે મારે કંઈ વિચાર નથી, છોકરાને પૂછો. છોકરાને પરઠણ લેવાની ઇચ્છા ના હોય, તોપણ પિતાના કહેવાથી તે ના પાડે. પછી પાછળથી જણાય કે ૧૮ તોલા સોનું અને ચાંદીની માટલી, સોનાનો ૧૨ તોલાનો અહોડો, મંગળે ૨૦ તોલા સોનું, આવી માગણીઓ આવે, ત્યારે સાધારણ સ્થિતિ વાળા માણસો તે ક્યાંથી પૂર્ કરી શકે? અને જો આ પ્રમાણે આપવાનું ના કહે તો તેની દીકરીનો વિવાહ કેમ સ્વીકારે નહિ, એટલે તેને તો મરવાનો જ વખત આવ્યો; તેને આગર સાચવવી છે, પૈસા છે નહિ અને સારી જગ્યા શોધવી છે, તો તેને તો જરૂર મરવાનો વખત આવ્યો. આવી સ્થિતિ આપણે આપણી જાતે જ કરી છે, પોતાના છોકરાની આજી માગણી કરી હોય તો સામે કરે એમાં નવાઈ નથી.

ત્યારે આવી રીતને જરૂર નાશ કરવો રહી. દીકરીઓએ પોતે પોતાની જાતે જ પોતાનું દિલ મોઢે ત્યાં લગન કરી લેવું જોઈએ અને તેમાં માતાપિતા

સમાવેશ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

સમાજને સુધારો

શ્રીકૃષ્ણવણી

ખાણી હાંધી વળી

કુળવાનસાહીને નામે

સાંભળો છો કે?

પથરો

ક્યાં છે એ જગાનો?

શહેરમાં લખતા વિદ્યાર્થીઓના

વાલીઓને

મધુરમધુર કંઠોની મહારાણી

પાટી ફરી

જનસુવાળો

અંધપરિવ્રય

અસંગત્યા

એન વિમળાએન રાગભાઈ પટેલ

૨૮૯

.. સોનાએન શંકરભાઈ ..

૨૯૧

ભાઈ ઇશ્વર પેટલીકર

૨૯૩

.. વિનાદત્યંક જેઠાભાઈ પટેલ

૩૦૦

.. મગનભાઈ ઇશ્વરભાઈ ..

૩૦૨

.. છોટાભાઈ શંકરભાઈ ..

૩૦૬

.. ઝવેરભાઈ શંકરભાઈ ..

૩૦૯

.. ચિમનભાઈ મૂ. અમીન ..

૩૧૩

રાજવૈદ્ય ઉત્તમરામ દુર્લભરામ શુક્લ

૩૧૯

વિવિધ

૩૨૩

‘પાટીદાર’મંદિર

૩૨૬

..

૩૨૯

૧. એનાતે, વિદ્યાર્થીઓને અને ગુજરાતી શાળાના શિક્ષકોને જોઈ લવાજમે ‘પાટીદાર’ આપવાના કંડમાં, સફળત એન સુરજબેનના સમરજીભે દડોળેથી ભાઈ ભાઈલાલભાઈ પૂંગભાઈ પટેલે રૂ. ૧૦ અને પીંગનાં એન વિતાએન રાવજીભાઈ પટેલે સગમપુરાથી રૂ. ૧ મોકલ્યા છે તે ઉપકાર સહિત તોફાં છું. એ ત્રણ વર્ગમાંથી જોને જોઈ લવાજમે ‘પાટીદાર’ નોઈવું હોય તે અહીં લખી જણાવે. એનો પોતાને હાથે લખી જણાવે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાની શાળાનું કે કોલેજનું અને શિક્ષકો પોતાની શાળાનું સરનામું આપે.

* * *

નોઈએ છે પાટીદાર કન્યા

જાર સત્તાવીશના ગોળના રૂ. ૧૨૦૦થી ૧૮૦૦ની વાર્ષિક આવક વાળા પાટીદાર યુવકને માટે સાધારણ કુટુંબની ૧૬થી ૨૦ વર્ષની પાટીદાર કન્યા આદી પહેરવાની ઇચ્છા રાખનારે જ પત્ર વ્યવહાર કરવો, પત્રવ્યવહાર ખાનગી રાખવામાં આવશે.

ડી. ડી. પટેલ

C/o ‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

તો આપણાં શરીરને ઠટ પડે છે અને કાંઈ જગ્યાએ ઝોકલું જવું હોય તો જઈ શકાતું નથી. માટે તેવા દાગીના પહેરતા તદ્દન ગેરજ્ઞાનજીવી છે. નકામો ખર્ચ શા માટે કરવો જોઈએ? તેટલા પૈસા આપણે કાંઈ જનસેવાના કામમાં વાપર્યા હોય તો તેથી સમાજને હાલ થાય.

પસાણા

ત્રિભંગાબેન રામભાઈ પટેલ

સ્ત્રી કેળવણી

સ્ત્રી કેળવણી જોટલે સ્ત્રી એ શું છે, તેણે શું કરવું, તેણે કયે પ્રકારે રહેવું જોઈએ, જેથી તેના સુસંસ્કારોની સારી અસર થીજઓ ઉપર પડે અને તે અસરથી બીજાનાં જીવન સુધરે તેવું જ્ઞાન સ્ત્રીએ લેવું તેવું નામ સ્ત્રી કેળવણી.

શા માટે સ્ત્રીઓએ કેળવણી લેવી જોઈએ? સ્ત્રી જગતના સર્જનમાં પ્રથમ સ્થાને છે, જન્મનવી માતા છે. મહાનપુરુષોને નવમાસ સુધી ઉદરમાં સેવી તેમનું પોષણ કરી પૃથ્વી પર જન્મભાવે છે, અને પૃથ્વીનાં દુઃખી મનુષ્યોનાં દુઃખ દૂરે છે. ત્યારે તેની માતાઓ જો કેળવણીરહિત હોય તો મહાપુરુષોને ન જન્માવી શકે અને મહાપુરુષોના અવતાર સિવાય જગતમાં દુઃખ અને અશાન્તિ સિવાય બીજું કંઈ હોય નહિ. જો સ્ત્રીએ કેળવણીથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલું હોય તો જો પોતાના સંસારને સ્વર્ગ બનાવે, પોતાનાં સંતાનોને સંસ્કારી, જાનારી જગતના ભગ્ના માટે તૈયાર કરે. સ્ત્રીને કે પુરુષને માતાની જોદમાં જાળપણ વિતાવવાનું હોય છે. 'કુમળું ઝાડ જોગ વાળીએ તેમ વળે,' એ સત્ અનુમાર, માતાના સારા અમર નરસા સંસ્કારે જાળપણથી જ જાળકને મળે છે, અને જાળકની ઉગર વધરા સાથે તેનામાં માતાએ રેડેલાં સંસ્કારો વધુ ને વધુ જળવાન બને છે. જો માતા કેળવણી વિનાની હોય તો તેનાં જાળક પશું તેવાં જ નીવડે.

સ્ત્રી પોતાને દાયે 'સંસારને સ્વર્ગ,' 'જાળકોને જગસેવક,' 'પતિને પ્રેમના પુત્રારી' બનાવી શકે એવી તે કેળવણી હોવી જોઈએ. જે કેળવણી સ્ત્રીને સ્ત્રીત્વ આપી શકે તેવી ન હોય, તેવું નામ કેળવણી જ નહિ. એવી કેળવણીથી તો જન્મભર તેવું હૃદય દુઃખથી સજાગ કરે છે, તેનો સંસાર પણ અકારો બની જાય છે અને સંસારને સ્વર્ગને બદલે નરક સમાન બનાવી મૂકે છે. જે કેળવણી સ્ત્રીને ધરની તમામ જવાનદારી સમજાવતી નથી તે કેળવણી નાસ કરે તો નવાઈ જેવી વાત નથી. અને તેટલાજ માટે સ્ત્રીને શુદ્ધિથી

આડે આવતાં હોય તો જરૂરી તે બૂલ કરે છે તેમ સમજશે. પોતાની જાને લગ્ન કરવામાં જે સુખશાન્તિ છે તે માતાપિતા લગ્ન કરાવે તેમાં નથી. તો હું વિનંતી કરીને કહું છું કે દરેક બેને ફાલના જગાનામાં પોતાની જાને પોતાને યોગ્ય વર શોધી કાઢી લગ્ન કરી લેવું જોઈએ, તેમાં સુખશાન્તિ રહેલી છે. પોતાને માટે માતાપિતાને ચા માટે કંઈ આપવું જોઈએ અને ખર્ચમાં ઉતારવાં જોઈએ? નહિ જ, તે કાગ તો આપણી જાતે જ કરવું પડે છે.

ખીજું, માતાપિતા પોતાના સ્વાર્થ માટે દીકરીઓનું જીવન ધૂળધાણી કરી નાખે છે. પૈસાની લાલચમાં પપ્પ વરસના ડોસાને પણ દીકરી દેવા તૈયાર થાય છે! તેમ ન અને એટલા માટે પણ દીકરીઓએ પોતાની મેજે પોતાને ફાવે ત્યાં લગ્ન કરી લેવું અને તેમાં માતાપિતાને દરમિયાનગીરી કરવા ન દેવી.

વળી જેવી રીતે પુરુષો એક પત્ની હોય છતાં ફરી લગ્ન કરી શકે છે અને કાંઈ કહે છે કે સા માટે ફરી લગ્ન કરે છે, તો કાંઈ ને કાંઈ ગદાનું કાઢીને કહે છે કે અને ઝેરી પત્રદ નથી કે એનાથી પ્રભા થતી નથી; એમ ગમે તેમ કરીને ફરી લગ્ન કરે છે. પણ જો સ્ત્રીને ફરીથી લગ્ન કરવાની સ્વતંત્રતા મળે તો તેના પુરુષો જરા જરામાં તેવું લગ્ન કરતા અટકી જાય. જે સ્વતંત્રતા પુરુષોને છે અને જે હકો પુરુષોને મળેલા છે, તેવી સ્વતંત્રતા તેમજ તેના હકો સ્ત્રીઓને હોવા જ જોઈએ. શું પુરુષ માણસ છે અને સ્ત્રી માણસ નથી? જરૂર દરેક બેને તે સ્વતંત્રતા ભોગવવા માટે પ્રયત્નો કરવા પડે. જે સ્ત્રીને પોતાનો પતિ કાંઈ પણ કારણસર ના ગગતો હોય, તો પણ ફરીથી લગ્ન કરવાની સ્વતંત્રતા મળવી જ જોઈએ. અને અત્યારના જમાનામાં તો કાંઈ કુંવારી જાણા અથવા વિધવા કાંઈ પુરુષ સાથે કામ પૂરતી વાત કરે તોપણ લોકો તેને મોટું સ્વરૂપ આપે છે. તો શું સ્ત્રીઓએ મૂંઝાંજ રહેવું જોઈએ? સમાજ કેટલો ગંધો અન્યાયી છે? આ સમાજને સુધારવો એ આપણું જ કામ છે, વિલાયતથી માંખસો આવીને નહિ સુધારે; તો આપણે જેનોએ ખાસ કરીને પોતાની વિવેકબુદ્ધિને ગમે તે કામ કરવું અને તેમ કરવાની સ્વતંત્રતા પૂરેપૂરી ભોગવવી. પોતાની જિંદગી માટે જોટી આગર ક્યાં સુધી સાચવવી જોઈએ? સામાજિક હિતને યોગ્ય કામ કરવું તેમાં આગર જતી નથી, પરંતુ બિલટી વધે છે.

અને ખીજો સુધારો એ કરવાનો છે કે જેનોને જણશે પહેલાનો જે શોખ હોય છે તે બૂડો શોખ છે. આપણે શરીર ઉપર આશ્રયણ કારણ કરીને ગદાલીએ તો તેથી શું આપણે વધારે સારાં કહેવાઈયું? નહિ, તેથી

તો આપણા શરીરને કંઈ પડે છે અને કાંઈ જગ્યાએ ઝોકલું જવું હોય તો જઈ સકાયું નથી. માટે તેવા દાગીના પહેરવા તદ્દન ગેરવ્યાજબી છે. વકામો ખર્ચ શા માટે કરવો જોઈએ? તેટલા પૈસા આપણે કાંઈ જનસેવાના કામમાં વાપર્યા હોય તો તેથી સગાજને લાભ થાય.

પત્તાણા

વિમળાબેન રામભાઈ પટેલ

સ્ત્રીકેળવણી

સ્ત્રીકેળવણી એટલે સ્ત્રી એ શું છે, તેણે શું કરવું, તેણે કયે પ્રકારે રહેવું જોઈએ, જેથી તેના મુગસંકારોની મારી અસર બીજાઓ ઉપર પડે અને તે અસરથી બીજાનાં જીવન સુધરે તેવું જ્ઞાન સ્ત્રીએ લેવું તેવું નામ સ્ત્રીકેળવણી.

શા માટે સ્ત્રીઓએ કેળવણી લેવી જોઈએ? સ્ત્રી જગતના સર્જનમાં પ્રથમ રચાને છે, જન્મની માતા છે. મહાનપુરુષોને નવમાસ સુધી ઉદરમાં સેવી તેમનું પોષણ કરી પૃથ્વી પર જન્માવે છે, અને પૃથ્વીનાં દુઃખી મનુષ્યોનાં દુઃખ દૂર છે. ત્યારે તેવી માતાઓ જો કેળવણીરહિત હોય તો મહાપુરુષોને ન જન્માવી શકે અને મહાપુરુષોના અવતાર સિવાય જગતમાં દુઃખ અને અશાન્તિ સિવાય બીજું કંઈ હોય નહિ. જો સ્ત્રીએ કેળવણીથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલું હોય તો એ પોતાના સંસારને સ્વર્ગ બનાવે, પોતાનાં સંતાનોને સંસ્કારી બનાવી જગતના જાત્રા માટે તૈયાર કરે. સ્ત્રીને કે પુરુષને માતાની ઝોદમાં બાળપણ વિતાવવાનું હોય છે. 'કુમળું કાઝ જેમ વાળીએ તેમ વળે,' એ સત્ત્વ અનુસાર માતાના સારા અમર નરસા સંસ્કારે બાળપણથીજ બાળકને ગળે છે, અને બાળકની હિમર વધવા સાથે તેનામાં માતાએ રેડેલા સંસ્કારો વધુ ને વધુ જળવાન બને છે. જો માતા કેળવણી વિનાની હોય તો તેનાં બાળક, પણ તેનાં જ નીવડે.

સ્ત્રી પોતાને કાંયે 'સંસારને સ્વર્ગ' જ એમ ક્યાં કરવું? ચાર પાંચ પ્રેમના પુનરી જનાવી શકે એવી તે કેળવણીએ: "એટલા બધા રૂપિયા બેરી સ્ત્રીત્વ આપી શકે તેવી ન હોય, તેટલાં સૂતાં ખાત નહિ?" કેળવણીથી તો જન્મસર તેવું હૃદય કુંઝાયા વંધારે આપનાર પડ્યા છે. પણ અકારો બની જાય છે અને સંસારનો આપ્યા?" મૂકે છે. જો કેળવણી સ્ત્રીને ધરની તમામ જાણવાય એમ સમજતો ખેડૂત છેલ્લી નાથ કરે તો નવાઈ જેવી વાત નથી.

કહેવામાં આવે છે. આજના સમાજમાં ભલે સ્ત્રીનું સ્થાન નીચું હોય, પણ સ્ત્રી કુળવણી પામે અને વિચારે તો સમાજમાં કે તેનું સ્થાન કેટલું ઉચ્ચ અને આદર્શમય છે. તેણે પોતાનાં આગકાને જનસેવક બનાવવાનાં છે: એવા સંસ્કાર જે કુળવણી ન રહે તે કુળવણી જગતની પ્રગતિ વર્ધીકર બનાવે તો અગત્યની નથી. ઉપરની સર્વ જાગૃતનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓને કુળવણી દ્વારા મળવું જોઈએ.

હવે આપણે અર્વાચીન કુળવણી સ્ત્રી પર શી અસર કરે છે તે નિહાળીએ. અર્વાચીન કુળવણી સ્ત્રીને સ્ત્રીત્વથી વિમુખ બનાવે છે, જેથી કટલીયે નિર્દોષ, સુંદર અને મૃદુ સ્ત્રીકળીઓ હવસખોરીની વૃત્તિઓની ચક્ષીમાં પિસાઈ હમેશને માટે સ્ત્રીત્વ ગુમાવી કુદરતી આનંદથી વિમુખ બને છે, હમેશને માટે તેનું હૃદય જળ્યા કરે છે. ખીજી અસર, કુદરતે જે સુંદરતા તેમને આપેલી છે તેને તેની મૂળ સ્થિતિમાં નહિ રહેવા દેતાં તેની ઉપર બનાવટી સુંદરતાનો કાદવ લગાડી કુદરતના નિયમોનો ભંગ કરતાં શીખવે છે. ત્રીજું, પોતાનાં સંતાનો, અને પતિદેવો પ્રત્યેનો પ્રેમ ઓછો કરાવે છે. અને પાપકાર્યથી તેમનું શરીર નવાજે છે. આગ કુદરતે સર્જેલા સુંદર જગતના નાશની જવાબદારી તેમને માથે ફાલતી કુળવણી લાદે છે.

પુરુષોના જુલમમાંથી સમાન હક્કો માગતાં સ્ત્રીને શીખવે છે, ઓટલો જ ફક્ત લાભ અર્વાચીન કુળવણી આપે છે. નહિ તો અત્યારની કુળવણી સ્ત્રીને મૃદુ-ઉદ્વેગ લુલાવે છે, બહારની ટાપટોષ વધારે છે, હૃદય મેલાં અને અપવિત્રતાથી રંગાઓલાં બનાવે છે, સુચારુથી વિમુખ અને પ્રેમથી અગ્રાત રાખે છે, કુદરતના નિયમોનું ઉલ્લંઘન શીખવે છે, અને તેને સુસંસ્કારવિહોણી બનાવે છે. પરિણામે તેની પ્રગતિ પણ તેવીજ બને છે અને જગત પોતાના નાશને આગંતે છે.

સુધારવો એ આપણું જોઈએ. કુળવણી લેવી જોઈએ, પણ તે કુળવણી એવી હોવી તો આપણે જેનોએ ખાસ કરી શીખવે, સંસારની જવાબદારી સમજતાં શીખવે, અને તેમ કરવાની સ્વતંત્રતા પૂરું આદર્શમય આર્થ લક્ષના બનાવે. નહિ તો બોટી આગર ક્યાં સુધી સાચવવી જોઈ તે વિહોણાં રહેવું તેમાંજ તેમનું એવ છે. કરવું તેમાં આગર જતી નથી, પરંતુ

સોનાબેન શંકરભાઈ પટેલ

અને ખીજો સુધારો એ કરવાનો ;
જાણ હોય છે તે જૂડો શોખ છે.
રીતે મદાલીએ તો તેથી શું આપણે

ખાજી-ભિંધી વળી

[સ્વતંત્ર છતાં ગયા અંકના 'લાક્ષ્મીના દિયેર'ના અનુસંધાન તરીકે-લેખક]

પીતાંબરની અટક જોકે જોષીની હતી, પણ 'ધન-મકર ને ધણે, જાગરી જૂની ને જાગરો નવો' કરવા જોટણું ય એ લાગ્યો ન હતો. તેના પિતા ગોવિંદરામ બૈરાંની દશા જોઇને જે સીધું મેળવતા, એમ એનાથી ન મર્યું. પણ ખેતીમાં એને એવી કાળજી આવી ગઇ કે લલમજા જેટલો ય એનાં વખાણ કરતા. માતાપને એટલેમાં તો સંતોષ હતો કે પુત્ર ખેતી કરીનેય દહાડા કાઢશે.

ગોવિંદરામ કરતાં ગોરાણીને એ પ્રજાના ઇચ્છા હતી કે ધરમાં વધુ જોઇને જન્માય તો ગંગા નદાયાં.

પણ એનું ક્ષયવાણું શરીર એ આશા પૂરી થાય ત્યાં સુધી ટક્યું નહિ. મરતી વખતે એના મોંમાં રામનામને જાહેરે આ શબ્દો હતા: "હું તો એમ ને એમ આસી, પણ તમે હોકરાને ઠેકાણે પાડવાનું શૂન્યો નહિ."

ગોવિંદરામેય પછી દસ વર્ષ જીવ્યા. પીતાંબર ખાતીસને જાહેરે ખત્રીસ વર્ષનો મર્યો. પણ મરતી માની છેલ્લી આશા હતી પૂરી થઇ ન હતી. કાંઈ કાંઈ હરિનો લાલ-દુઃખીઆનો બેલી-વધારે ધાતો, પણ એની ચાર પાંચ હજાર જેવી નજીવી માગણી સાંભળી ગોવિંદરામ લાડકી જતા અને તરત બોલી બેઠા: "મારી મિલકત તો શું, પણ હું જીતે વેચાઉં તો ય એટલાં ન બેપજો."

હેવટે ગોવિંદરામેય, ભગવાનના ધરનું તેડું આગ્યું એટલે, ગયા. ધરમાં પીતાંબર એકલો રહ્યો. ખેડૂત જીનેલો એ પ્લાસજની નાતમાં જન્મવા પૂરતો જ સંજોગ રાખતો. એના સાચા સંજોગો તો ખેડૂત થયા.

બૈરાંછાકરાંવાળા ખેડૂતો કાંઈ કાંઈ વાર એને બૈરું કરવાનું કહેતા: "પીતાંબર, અધ્યા મરતાં જીવતાં તો બૈરું કરી લે."

પીતાંબરનેય ખડુ ઇચ્છા હતી, પણ વળે એમ ક્યાં હતું? ચાર પાંચ હજારનો મોટો દગ સાંભળી સાથી ના પાડતો: "એટલા બધા રૂપિયા બૈરું પાછળ કોણ જગાડે? એટલા હોય તો સૂતાં સૂતાં ખાય નહિ?"

પીતાંબર કહે: "અમારી નાતમાં એથી વધારે આપનાર પડ્યા છે. ગંગારામ શાસ્ત્રીએ છ હજાર કલદાર ગણી આપ્યા!"

એટલા રૂપિયા બે જિંદગીમાંય ન કમારાય એમ સમજતો ખેડૂત છેલ્લી

સલાહ આપતો: “ના ના, એનાં કરતાં કુંવારા મરી જવાય તોય શી માદી પડી રહેવાની હતી?”

એમ કરતાં કરતાં આઠીસ વર્ષ તો જિંદગીનાં-ઓઝાં ચમ ગયાં. કાંઈ પરણવાની સલાહ આપે તોય ખીન્ને દિનેચ્છુ માંડી વાળતો: “હવે શા જીવ્યા સારૂ?” અને મોટી ઉમરે પરણી દુઃખી થએલાંની નામાવલિ રજુ થતી. જોકે પરણેલાંની એ શિખામણ એને ગળે બિતરે તેમ ન હતી, છતાં એ ખીજું શું કરે?

એવામાં એક સાધીની બેરીએ એને તાળવે ગોળ ચોટાડ્યો. જપોરે ધણીનું લાથું લેઈ એ ખેતરે આવી ત્યારે એણે વાત કાઢી: “તમારી બિય વરણુ તો જગરી!”

પીતાંબરે પૂછ્યું: “કેમ?”

“તમારી વરણુજ આખું જીવતર બેરી વગર કાઢે.”

“ન મળે એટલે છૂટકો છે?”

“અમારી વરણુ તો છેવટ નાતરાતુંય બેરૂં કર્યા વગર ન રહે.”

“અમારામાં એવું થતું હોય તો તો એમણે છે શું?”

“કન્યાના શું એટલા બધા રૂપિયા બેસી જાય છે?”

“એ વાતજ ન કરશો ને; ચારપાંચ હજાર!”

“તમારો મલક તો ભારે મોથો!”

“કાઠિયાવાડમાં એટલા ન બેસે?”

“ત્યાં સાતસો આંકસોગાં તો કન્યા મારી મારી કરે. બહુ બહુ તો કન્યા મોટી ને દેખાવડી હોય તો હજાર બહુ ચમ ગયા!”

પીતાંબરને એટલી સોંધવારી ખરી ન લાગી. એણે કહ્યું: “સાચ એટલા તે હોતા હશે?”

ત્રી બીજી વધુ મક્કમ જગી: “ના શું હોય? એટલા રૂપિયા કે બાંધી ચાલો મારી સાથે-ત્રીજો દહાડે કન્યા!”

પીતાંબરના મોંમાં પાણી આવી ગયું: “શું કહો છો?”

“બોટું કહે એ બે આપની.” ત્રીજો ખાત્રી આપી.

પીતાંબર વિચારમાં પડી ગયો. એણે જવાબ ન આપ્યો. ત્રીજો કહ્યું: “કેમ, થાય છે વિચાર?”

“કાલે કહીશ.”

હુકો પીતાં પીતાં વાત સાંભળતો એનો ધણી બોલ્યો: “આટલો વરસે તે બેરીને શું ચઢાવવી છે?”

સ્ત્રી કાઠિયાવાડી હતી, એ કંઈ ગાંજી જાય એવી ન હતી. એણે કહ્યું : “એટલું બધું સમજતા હતા ત્યારે શું કામ કાઠિયાવાડ સુધી આવ્યા હતા?”

પીતાંજરને એ રાત્રે ઊંધ ન આવ્યા. આઠસો રૂપિયા તો પાંચ વીધાં જમીન છે, તે ગીરો મૂકું તોય સહેજે આવે. મરી ગયા પછી લાગ્યો રૂપિયા હશે તોય શા કામમાં આવવાના છે? હાથપગ મજબૂત હશે તો જમીનનો શો તોટો છે? બૈરી વગરનો ને કંઈ અવતાર છે? કરુ નહિ તોય મંદિરાજે પાંચી તો પાંચ?

પછી તો એને લગનનું કાણ જાણે શું થેણું લાગ્યું કે જમીન ઉપર રૂપિયા લેઈ, લોકો ના કહેતા રહ્યા-હસતા રહ્યા, પણ એ કાઠિયાવાડ ગયો. ગદિનો રખડ્યો, પાંચ પચાસનું પાણી ક્યું, પણ કન્યાનું ઠેકાણું ન પડ્યું. કન્યા મોટી હોય તો પૈસા વધારે જતાવે, ઝોજા લેનારને મૂરતિયો મોટો પડે. છેવટે ખાલી હાથે પાછા આવવું પડે ને લોકો મશ્કરી કરે, તેના કરતાં નાની તો નાની, એમ સમજી વરસે સો લેખે સાત વરસની ગંગાના સાતસો ગણી આપ્યા. કન્યા લેઈ એ આવ્યો ત્યારે આખે ગાગે ખડખડ દાંત કાઢ્યા!

સાત વર્ષની ગંગાને એ લાગ્યો ત્યારે-ધાવના પાછરડાને ગાયી વિખૂટું પાડ્યું હોય ને બરાડાજરાડ કરી મૂકે તેમ-એ રડ્યા કરતી. મરેલી મા પાછળ રડતી નાની છોડીને એનો બાપ જાનો રાખે, તેમ પીતાંજર એને જાની રાખવા પટાવતો. કાઠિયાનાં છોકરને બેઠાં કરી રમત કરાવતો, અને એને રમતી જોઈ એ રાજી થતો.

સવારમાં વહેલો જીડી એ ખાવા કરેના. પોતે ખાતો ને ગંગાને ખવરાવતો. કામને દિવસે જપેરે ઘેર આવવાની નવગરા ન હોય ત્યારે એ ગંગાને પેટીમાં મૂકેલું ખાવાનું જતાવી બેતરમાં જતો. છોકરાં બેગી રમતી ગંગા ખૂબી થતી ત્યારે પાડોસી પાસે ધરની સાંકળ ઉઘડાવી, ખાવાનું કાઢતી ને ખાતી. સાથે રમતાં છોકરાં ધરમાં પેસી ખૂબોયી ધર જળવી મૂકતાં.

એ પીતાંજરને આવવાનો વખત થયો હોય તો ધરમાં મસ્તી કરતાં છોકરાંને પાડોમજી કહેતી : “મૂઆં, નાશી જાઓ, તુદિ તો હમણાં પીતાંજરકાંઠો આવશે તો મારી નાખશે.”

જોકે પીતાંજરને હવે છોકરાં ગમતાં હતાં, પણ એમને એ અમરતો ધમકાવતોય ખરો : “કાણ એ ધરમાં બરાડા પાડે છે? નીકળો છો બહાર, ફ.....”

અને એ આગળ કહે તે પહેલાં છોકરાં અચારનવાર બેલી બેઠાં : “હું

નહિ, પીતાંજરકાકા! એ તો વિષ્ણુ”

વિષ્ણુ વળી જ્યેષ્ઠકરતું નામ દે. જ્યેષ્ઠકર પોતાના જેટલો જ એ ધરમાં ગંગાનો હક્ક માનતો હોય તેમ બોલી બેઠો: “હું નહિ, પીતાંજરકાકા! એ તો ગંગા.”

ગંગા વળી જાવરી જાવરી બોલી દેતી: “ના, હું નહિ, પીતાંજરકાકા!”

હિન્દુ સમાજની સાત વર્ષનીયે છોકરીનો વિકાસ ધણીને જોળખવા જેટલો તો થયો હોય છે. ગંગા કદાચ વહેલી ન સમજત, પણ પાડોસીધર્મ ન ભૂલતાં જૈરાં એને પૂછતાં: “ગંગા, પીતાંજર તારે શું થાય?”

છોકરાને ‘પીતાંજરકાકા’ કહેતાં સાંભળતી ગંગા વગર સમજાયે જવાળા આપતી: ‘પીતાંજરકાકા.’

જૈરાં એ સાંભળી પેટ દુઃખે એટલું હસતાં, અને શિખામણ આપતાં: “મેર મૂર્ખ! એ તો તારો ધણી થાય.”

ધણીની સગાઈમાં ઝાઝું ન સમજતી ગંગા એમાંથી એટલું તો સમજી કે ખીજાં છોકરાંની પેઠે એનાથી પીતાંજરને કાકા ન કહેવાય.

છતાં કોઈ કોઈ વાર અચાનક એના ઉપર વગર કારણે કોઈ છોકરું ગુનો મૂકી દેતું ત્યારે એનો પ્રતિકાર કરવાની ઉતાવળમાં એ બેરાંએ આપેલી શિખામણ ભૂલી જતી, અને કહી દેતી: “ના, હું નહિ, પીતાંજરકાકા!”

સદ્ભાગ્યે એના જેવાં નાનાં છોકરાં એમાં ઝાઝું સમજતાં નહિ એટલે એ હારવતો પ્રસંગ એમ ને એમ શાન્તિથી પસાર થઈ જતો, જોકે પીતાંજર ડાળા તલડાવી કહેતો: “જો ફરીથી કાકા કહ્યો કે નામ દીધું છે તો!”

આજે તો પીતાંજરને ગંગા સાથે સંસારસુખ ભોગવતાંય પાંચ વરસ થઈ ગયાં છે. જોકે હજું એતું શરીર નિરાગ લાંગતું હજું, પણ ગાયણ ઉપરથી પાંદડાં પાડતાં શરીર ખૂટી ગયું ને એ નીચે પડ્યો, તે દિવસે તો એને જીવ્યાનીયે આશા ન હતી. દવાખાનામાં ખીજે દિવસે લાગ આવ્યું. માથામાં પડેલો ઘા મહિને રૂઝાયો. એકાદ વરસ તો એણે ખેતી પહેલાંના જેવી કરી. પણ ખીજા બાદરવા મહિનામાં ટાઢીઆ તાવથી જે શરીર લથડ્યું, તે એકુંજ ન થયું.

વીસમે વર્ષે ગંગા વિધવા થઈ.

લોકોએ તો તેજ ધડીએ લવિષ્ય લાખ્યું: “એ તો નાતરે જવાળી. આખર જાત કોણ કહિયાવાડી ને?”

પણ બધાય જોઈએ જોડા પડ્યા. ગંગા નાતરે ન ગઈ. શરૂઆતમાં તો એને લાગ્યું કે વગર મિલકતે દહાડા શી રીતે જશે? પરંતુ વિકસેલી છતાં અણુસંતોષાએલી એની વાસનાઓએ પોતાની મેળે ધીમે ધીમે રસનો શોધી લીધો.

ગંગાગોરાણી ગામમાં રસિક વાર્તાનું પાત્ર જતી. ધીમે ધીમે એના નફ્ટ સંસ્કારો એટલા દૃઢ થઈ ગયા કે પછી એને મમાગનો કે અર્ચનો ભય ન રહ્યો. તેમાંય ગામમાં આજરૂદ્ધાર ગણાતા માણસોમાંથી એને સાગરીદા મળી ગળી ગયાં, એટલે એ લેલટી નિર્ભય જતી ગઈ.

એક બે વખત તો પાપ ફૂટી નીકળે તે પહેલાં જ ફેાડી નાખ્યું. પણ આ ત્રીજી વખતનું પાપ ઢાંક્યું ઢાંક્યું નહિ. બુલંદી કે પછી પાપનો ઘડો ભરાયો હોય તેથી, એને મોડી ખજાર પડી. ઘગમત્યુ દવા કરવામાં થોડા દિવસ જતાં રહ્યા. સાથીઓએ વર્તમાનપત્રોમાં વાંચેલી બે ત્રણ દવાઓ મંગાવી જોઈ. છેવટે જોડેના ખિસ્તી દવાખાના મુખીએ જવાનું જાકી ન રાખ્યું.

પણ એકદરે કહ્યું : “હવે તો એ ખૂનનો યુનો મચાપ.”

ઘડો તો ભરાયે જતો હતો. એને ઘેર જતા આવતા સોક ખંધ થયા. પણ એ પાપ ગામમાં હોય ત્યાં સુધી એ લોકો નિર્ભય ખરા?

હોટાભાઈ મુખીએ પોતાના ભત્રીજાને બોલાવ્યો : “ગણપત, એને ક્યાંક વધાય કરો.”

ગણપત પણ ગંગાના પાપમાં મુખ્ય હતો. એણે કહ્યું : “એવે શરીરે ક્યાં જાય?”

મુખી અકળાઈ ગયા : “જહાનમમાં!”

ગણપત સમેા રહ્યો. વડીલ તરીકે એમણે શિખામણ આપી : “આટલા બધા આત્રમ પડ્યા છે. ક્યાંક મૂકી આવો.”

“પણ મૂકવા કાણ જાય?”

“ગમે તે.”

“બધાય ના કહે છે. એમ ઉધાડો કાણ પડે?”

હોટાભાઈએ ગંભીર થઈ, મહાપરાણે બીજાને ઉપાય શોધી કાઢ્યો હોય તેમ કહ્યું : “તો બીજાને રસ્તો કરો.”

“શો?”

નરેન્દ્રને કોઈ પણ દિસાએ ખરાબ કરવાના મનસુખા ધંડતા મુખીએ ધીમેથી કહ્યું : “જહુંય જવા દો. એને સમજતી દો કે જન્મ ચાય ત્યારે નરેન્દ્રનું નામ લખાવે.”

નવો ઉપાય સાંભળી ભડક્યો હોય તેમ ગણપત બોલ્યો : “એવું થાય?”
મુખી જોટું જોટું ખિન્નમત્તે બોલ્યો : “એવું થાય - ન થાય કરવા રહેશે,
તો તમારું તો તમારું પણ જોડે કુટુંબનું ચ નાક કપાશે.”

ગણપતને રુચિ-અરુચિનો પ્રશ્ન જ ન હતો. એને શંકા આવી : “એ ન માને તો?”

મુખી વધુ ખિન્નમત્તે ગયા : “શું મોંઢું લેઈને બોલો છો? રાંડ ના માને?”

ગણપત : “હેલી ઘડીએ ફરી જાય તો એનું શું કાઢી લેઈએ?”

નરેન્દ્રને ખરાબ કરવાની મજેલી આ તક મુખી જવા દે તેવા ન હતા.
વહારે ધાતા હોય તેમ એમણે કહ્યું : “ધંધો કરતાં નથી આવડતો ત્યારે કરો
છો શું જોઈને? રાત્રે બોલાવી લાવો ગારી પાસે, હું પાંસડું પાડી આપું.”

એ રાત્રે મુખી સાથે ગંગાગોરાણીને લાજના ઓથા આડે વાતચીત થઈ.
મુખીએ પૂછ્યું : “તમને ખબર છે, પોલિસખાતું આ જાણે તો શું થાય?”

જોકે એમનું કુટુંબ અંદર સડોવાયું ન હોત તો ફાજલગતે જાહેર કરી,
પાંચ દશ પડાવી લીધા વગર એ ન રહ્યા હોત. ગોરાણીએ જવાબ ન આપ્યો.
મુખીએ ખીન્ને પ્રશ્ન કર્યો : “અત્રે તો આજ સુધી જાણે ઢાંક્યું, પણ
કાલ ઊડીને જનમ થશે એટલે ખાપનું નામ તો લખાવવું પડશે ને?”

ગોરાણી ઉત્તર આપતી ન હતી. મુખીને પણ, ગુનાની ખીક થતાવી,
પોતાનું ધાયું કરી લેવું હતું. એમણે કહ્યું : “ધારો કે તમે જોડે બેસતા
ઊંઠતાનાં નામ લખાવશો. પણ સરકાર એમ વગર સાક્ષીએ ઓછું માનવાની છે?”

ગંગાગોરાણીને લાગ્યું કે લોકો તો નિંદા કરીને ચાકશે, પણ પોતાને જ
કાયદો માનતા ગામડાના સરકારી માણસો એને ઠરીને બેસવા દેશે નહિ. એના
કાન આગળ સાંભળવા અધીરા બન્યા.

મુખીએ સલાહ આપી : “તે લોકો કહે તેનું નામ લખાવજો. સાક્ષીની
જરૂર પડશે તોય એ પૂરશે.” અને તટસ્થવૃત્તિ જાળવતાં એમણે કહ્યું : “એ
ખધાય નરેન્દ્રનું નામ કહે છે.”

આટલું જોટું કરી ચૂકેલી ગોરાણીનેય એ ન રુચ્યું હોય તેમ એ
પહેલવહેલી બોલી : “માવ જોડે જોટું?”

એ ઊગતા વિરોધને દાખી દેતાં મુખી બોલ્યા : “એટલા બધા ધરમનું
ભાન પહેલાં ક્યાં ગયું હતું? સાચું જોટું કરવા જતાં પસ્તાશે. ખરાં નામ
દેવા જશે તો એમની લણી ખીજ લોક છે, તમારી લણી કાંઈ નથી.”

ચોડા વિચાર કરવાનો અવકાશ આપી એમણે પૂછ્યું : “શું કહ્યું?”

ન છૂટે ગોરાળીએ કહ્યું : “સારું!”

“સારું નહિ. ચોકસું કહેા કે કહીશ.”

“કહીશ. પછી?”

“જસ ત્યારે. હવે તમારો વાંકો વાળ કરનાર કોઈ નથી.”

કેટલાક વખતથી નરેન્દ્રનો ઘાટ ઘડવા ફરતા મુખી આજે સ્વપ્નમાં આનંદ અનુભવતા ઊઠી ગયા. પણ ગોરાળીને જિલકુલ ઊંચ ન આવી. એનું કૃત્ય પાપી હતું, પણ કોઈને ખરાબ કરવા જોતો એનો આત્મા નીચ ન હતો. બાળકત્યા ન યાય ત્યાં સુધી સરકાર પોતાને કશુંય ન કરે, એ ગોરાળી જાણતી હતી. પણ મુખીનું ન ગાન્યા બદલ એ જાપવા નહિ દે, એ પણ સાથે જાણતી હતી.

હૃદયનો શુદ્ધ ભાગ પોકારી બેઠો : “નરેન્દ્રનું નામ તો ન દેવાય.”

અહીંથી નાસી છૂટું તો? આશ્રમ તો શહેરમાં ઘણા પડ્યા છે. સ્ત્રીને રસ્તો ખતાવનાર કેટલાય મળે. પણ આવું જાણતું ઘર કોણ ભાડે લે? નરેન્દ્ર એટલું ન કરે?

એના હૃદયમાંથી અવાજ આવ્યો : “જરૂર કરશે.”

કોઈની સજ્જાહ સીધા વગર, કોઈને જાણવા દીધા વગર, ગોરાળીએ પોતાનો સૂઝયો રસ્તો લીધો. આશ્રમના વ્યવસ્થાપક સાથે વાતચીત કરી, એનો બદાવસ્ત કરી નરેન્દ્ર બોલ્યો : “અહીં તમને કોઈ જાતની અડચણ નહિ પડે. અહીં રહેવું દરો તોય સવડ મળે. હવે હું જાઉં છું.”

ગોરાળી રડી પડી. નરેન્દ્રે કહ્યું : “તું કામ રડો છો?”

રડતાં રડતાં એ બોલી : “જતા પહેલાં એક વાત સાંભળતા જાઓ.”

બંને વ્યવસ્થાપકનેય કહ્યું : “તમે સાંભળશો તોય ખાનગી નથી.”

પછી ગોરાળીએ છોટાભાઈએ જોડેલી બાજી કહી સંભળાવી. ગામડામાં કામ કરનારની જવાબદારીનો આ ખ્યાલ આવતાં વ્યવસ્થાપક બોલ્યા : “આવું હોય તો શહેરના કરતાં ગામડાના સેવકની જવાબદારી ઘણી બારે કહેવાય.”

નરેન્દ્ર કંઈ જવાબ આપ્યા વગર ફક્ત હસ્યો, જાણે એ દારૂમાં કહેતો ન હોય : “મને તેટલી બારે હોય, પણ હિંમતી તો જોઈએ જ ને?”

અને છોટાભાઈએ પોતાની બાજી ઊધી વળેલી જોઈ હાંત કચકચાવ્યા!

કુળવાનશાહીને નામે

કુળવાન એટલે ખાનદાન. બોધાએ ચલાએ સખ્યતાથી વર્તે તેનું નામ કુળવાન. ખાનદાન મનુષ્યની ખાનદાની તેના પ્રથમ ગિલનેજ આપણે જોઈ રાખીએ છીએ. તેની રીતભાત, ચાલચલત, રહેણીકરણી સર્વ ખાનદાનીને શોભાવે તેવી હોય છે. સોનું સુંદર તેમજ આકર્ષક હોય છે, પરંતુ સોનાનો ઘાટ ધડીને તેની વીંટી, એરિંગ કે ધડીઆળની 'ચેન' જતાવી હોય તો તે વધુ સુંદર અને વધુ આકર્ષક બને છે, તેવુંજ આપણી કુળવાનશાહી માટે ગાનવું.

કુળવાન શબ્દનો વ્યાપક અર્થ લેખએ 'તો કુળવાન એટલે સંસ્કારી. ધરખૂણે સાચવી રાખેલી કુમાર, વાળ યોળવાની ફેશન કે ટેનીસનું રેકેટ ફેરવવાની ઝડપ—આપણા જઘાંના મનમાં સંસ્કારિતા શબ્દનો આ અર્થ આજના આ સુધરેલ સમાજમાં યુગ રહ્યો છે. કાવાદવાથી દેવાળું ફૂંકનાર પાનાચંદ કરતાં બાપનું ઝણુ ફેડવા મથનાર યોછો હોશિયાર લાલે હોય, પણ જીવનસંગ્રામ સમ્યાપ્તથી સમજનાર સંસ્કારી કુળવાન ગણાવો જોઈએ. સમાજમાં ઘણા માણસો જોયા કે પ્રતિષ્ઠિત હોતા નથી, પણ તેમની જીવન વિષેની પકડ એવી વજ જેવી મજબૂત હોય છે કે તેઓ હરેક તોફાનનો સામનો કરે છે, અને જીવન જીવી તથા માણી જાય છે. સાચી કુળવાનશાહીની આ ચાવી છે. જે બરાબર રીતે સૌને માટે જીવન જીવે છે, જેમાંથી સૌને કાંઈક મળે, જે પોતાના યુગનો ઝણિ બને, પોતાના જીવનથી બીજાનું જીવન ઘડે મોહ વિના, અભિમાન વિના, અહંકાર વિના—તે જ સંસ્કારી, સાચો ખાનદાન, સાચો કુળવાન.

ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકા વગેરે દેશોમાં પણ કુળવાનશાહી તો છેજ. જેવી રીતે આપણી ઝાતિમાં અમીન, દેસાઈ વગેરે હોય છે તેવી રીતે તે દેશોમાં પણ અમીર, ઉમરાવ, મગીરદાર હોય છે. તેમની કુળવાનશાહીમાં અને આપણી કુળવાનશાહીમાં ઘણો ફેર છે. દાકતરનો પુત્ર દાકતરજ જનશે તેવો કાંઈ પણ પ્રમાણિત પુરાવો આપણી પાસે નથી. 'મહેતાનું' છોકરું મલાડું,' એ કહેવત અનુસાર આપણે ઘણાં દાખલા જોઈએ છીએ. પિતા કંજુસાપ્તથી ધન એકઠું કરે, પણ તેનોજ પુત્ર થોડા વખતમાં તે ધનનો અપવ્યય કરી નાખશે. સારા પિતાનો પુત્ર ખરાબ પણ હોય છે.

કેટલાક એવો દાવો કરે છે, કે 'અમારા પિતા અમીન હતા એટલે અમે કેમ નહિ?' હા. વાત તો ચોક્કસ. અમીન પિતાના પુત્ર તરીકે તો તમે અમીન ખરા, પણ સમાજની એક વ્યક્તિ તરીકે તો નહિ. તમારા પિતાઓએ

જે અમીનશાહી પ્રાપ્ત કરવા ઘણી તપશ્ચર્યા કરી, ઘણાં સંકટો સહ્યાં અને ઘણાં દુઃખો વેઠ્યાં, તે અમીનશાહી સાચવી રાખવા તમારે તપશ્ચર્યા આદરવી જોઈએ, તમારે તે માટે મરી શીટવું જોઈએ, અને વખતે આત્મભોગ પણ આપવો પડે. ત્યારેજ તમે અમીનશાહી સાચવી કહેવાય અને પિતાનું નામ સાર્થક કર્યું કહેવાય. તૈયાર બોજન જમવા સૌ કોઈ ઇતેન્નર હોય છે, પણ જાતે ગંધીને ખાવા થોડાજ તૈયાર હોય છે.

જેવી રીતે જમીન પોતાનો કસ, જો આપણે ખાતર ન નાંખીએ તો, કેટલોક વરસે છોડી દે છે, તેવીજ રીતે આપણાં કુળવાન ગણાતાં કુટુંબોએ પણ વખત જતાં કુળવાની-ખાનદાની છોડી દીધી છે.

મોટા કુળવાન ગણાતા લોકો શું કરે છે? કન્યાના પિતા પાસેથી ભારે પરકબ્બ લે છે અને તેને ચૂસી ખાય છે, અને તેની કન્યા લીધી જોડલે જાણે પોતે તેના ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો એમ અને પોતાના દાળમાં રાખે છે. અને કન્યા આવા કુટુંબમાં શું સુખ ભોગવે છે? તે પોતે નીચા કુળની હોવાથી સાસુ, સસરા તથા નણંદ અને પોતાના પતિનાં મહેણાં સંભળવાં પડે છે, અને આથી આંખરે કંટાળીને તેને પોતાનો જાત પણ ગુમાવવો પડે છે. કુળવાન ઘરડો યાવ તોપણ ખીજ કે ત્રીજ વાર પરણે છે અને એને પરણતાર કન્યાની સર્વે અભિલાષાઓનો અંત આવે છે, તે જેમ તેમ કરીને પોતાનું જીવન બચીત કરે છે અથવા ફોવા દવાડો કરે છે. ખીજ જાણુ તે કન્યાને લાયક વર જિયારો રખાડે છે. અને તેથીજ અમુક ગામમાં કુંવારા વધારે હોય છે, જ્યારે કુળવાન ગામોમાં કન્યાઓ વધી પડે છે.

જે ગાજુસ વૃદ્ધાવસ્થાને કિનારે બિભો હોય, જેને પત્ની હોય, દીકરો હોય, દીકરી હોય, તેણે ફરી શા માટે પરણવું જોઈએ? શા માટે એક કુમળી બાળાનો અવતાર જગાડવો જોઈએ?

આપણે દુઃખી ઘરેએ છીએ તેનું મુખ્ય કારણજ હંભી કુળવાનશાહી છે. શા માટે આપણે જિવ્યાનીચી સપાટી શોધવી? શા માટે કુળવાન ગણાતાઓને પરકબ્બ આપી ખરીદવા જોઈએ અને આપણી દીકરીઓનું સિલામ કરવું જોઈએ? કુળવાનોને એક બાજુ રહેવા દો, આપણા સમાન દરજ્જાના આપણા સમાજમાં નથી? શા માટે કુળવાનો પાસે 'હા' 'ના' કહેવડાવવા જવું પડે? એ અંધ પાટીદાર સમાજ, તું ચેત!

પાટીદાર હાત્રાલય, વડોદરા

વિનાયક જેઠાલાલ પટેલ

સાંભળો છા કે?

[પાટીદારમાં પરકણના આજ્ઞતા સિવાજ હપર બનેલી આ એક ઘટના છે, છતાં કોઈએ બેસતી પાઘડી પહેરી લેવી નહિ. પાત્રો કલ્પિત છે.]

સમજીયા: “પ્રભુ જાણે આપણી પાટીદાર કોમનું શું થતાં બેઠું છે? બલ્યું જુઓ ને! કેટલાંય માગ્યાં આવે છે, ઘણાના કાગળો આવી ગયા છે. રોકા તો ગમતા નથી. ઘણુંય કહું છું કે મારે પૈસા નથી જોઈતા. મારે બેઠનો એક છોકરો છે. એટલે રૂપેન્-બે-ધાટે ચંદ્રમાને લખાવે—પાણી ભરાવે બેવી સુંદર ને સુશીલ વહુ આવે એટલે બસ છે. જુઓ ને! પેલા કાભાઈ ત્રકાના ચાર ચાર છોકરાના દસ દસ હજાર રોકડા ને પાંચ પાંચ હજારના દાગીના સીધા અને છોકરીઓના બાપ ભિખારી ચાપ ત્યાં સુધી કાપી ખાધા, તોય બલ્યું માથે વાળ છે એટલું દેવું તો ભિલું છે. પૈમા વધારે લેવા છે એટલે ‘પરીક્ષા થવા દો, મોટા ભાઈને પૂછવું’ પડશે. તમોય લખશો.’ વગેરે બોટાં બહાનાં ચા સારૂ કાઢો છા?”

અમયાભાઈ: “લો, રહેવા દો હવે! જહુ થયું! ધ્રુષ્ટાપો કર્યા વગર જે ચાપ છે તે જોયા કરો ને? બધાં માગ્યાં આવે છે તે બસાઈ ગજેલાનાં—સુકાઈ ગજેલાનાં આવે છે. મારે તો તાજે બકરો જોઈએ. જ્યારે કાપું ત્યારે લોહી મળે. તેથી તો વાપદા કરું નહિ, તો બીજું શું કરું? જોતો ને? એવો બકરો મળશેજ. ત્યારે તમો બાપુરો કે ‘તમારા પતિરાજ’ કેવા કાલા છે! મારે તો પાંચ હજાર પરકણ, પત્નીસોનાં કપડાં ને સાત આડનો દાગીનો જે આપશે તેને ત્યાં છોકરો આપીશ.”

આ ભાંજગડ આવે છે ત્યાં મરઘાભાઈ આવી પહોંચે છે. વાતનો અર્થ જાણી લે છે અને કહે છે: “મને પૂછો તો હું તો એમજ કહીશ કે પરકણ લેઈ વર્ગવિક્રય કરવો એ કસાઈના કરતાં ખૂંદો ધધો છે. કન્યાવિક્રયને આપણે હલકો ગણીએ છીએ, નીચ ગણી તે ધરની કન્યા પછી કોઈ લેવું નથી ને છોકરાને કોઈ દેવું નથી. પણ આપણે ઊજળા કમ વધુ નીચ કામ કરવા છતાં કુળવાન હોવાનો દાવો કરીએ છીએ. અમયાભાઈ, મને કહેવા દો કે કન્યાવિક્રય કરનારો તો કન્યા સામે ઘેર મોકલે છે, રૂપિયાજ પોતે પોતે ગણે છે. આપણે તો વર ને રૂકમ બેઉ ધરમાં રાખીએ છીએ. અને ઉપરથી શેખી કરીએ છીએ, છતાં શરમાતા નથી.”

સમજીયા (વચમાં): “વાત ખરી છે. પૈકણ લેઈને કાણે હવેલીઓ ઊભી

કરી છે? કોણ સાથે લેઈ ગયું છે? રોજ માથાફટ ચાલે છે—લગણુફોડ થાય છે, પણ તમારા લાઈ રહ્યા કાચા કાનના અને ભોળા દિલના, એથી કંઈ લાલચમાં એમને કોઈ ખનાવી ન જાય એટલા માટે કહું છું કે સાઈં ઘર પૂછે છે તે બંને પૈસા જોઈ આવે તોય કરી દો ને? પણ ગણકારતા જ નથી.”

અમથાભાઈ: ગણકારું કેમ! મરઘાભાઈ, તમને ખબર નથી. આપણા જ ગામની કન્યાઓને એમનાં માથાપે ધર્મજગાં અગિયાર અગિયારનો ચાંદો કરીને ખજુરી હતી, તેના જ કુટુંબીઓએ જાપ ગેરહાજર હોવા છતાં ૧૮૦૦ (વરના) લીધા ને બાંદરણ કર્યું; કરે ત્રિરાશી ને કહો ત્યારે મારે કેટલા લેવા?!”

મરઘાભાઈ: “તમારે તો ન જ લેવા પડે! એણે ૧૮૦૦ લીધા, પણ આજ એ જ મુંબઈમાં વગર ધંધે બિકાર છે તેનું તમને જ્ઞાન છે? રૂપિયા લેઈને છોકરાને આળસુ બનાવવા બેઠા છો! એના ઉપર છોકરાની નિંદગી થોડી જ જવાની છે?”

અમથાભાઈ: “ઠીક છે. તમારા ક્લાપણની મને જરૂર નથી. મારે તો ખરે તાંબે ભોંઈએ, જ્યારે કાપું ત્યારે લોહી નીકળે એવા ભોંઈએ.”

સમજુગા: “આ તો લોહીનો પૈસો કહેવાય, ફૂરી નીકળશે! બહુ નહિ થાય. કન્યાનો જાપ કંઈ રાજી ચઈને નથી કાલવી જતો. એનું લોહી તો રોકાઈ જાય છે. પણ તમને ક્યાં ખબર છે? હુંય મારા જાપની કન્યા હતી ને! કન્યાના જાપની વીતક વરનો જાપ શું જણે. એમ ગંગાકાકી કહેતાં હતી તે બોલું નહિ. કારણ મરી કન્યાથી નથી પતવું, એનો પરિવાર પણ મોટો હોય છે.”

મરઘાભાઈ: “સમજુગા, તમે તો સમજુ છો. જુઓ, લાલચોળ કમુંબાની પાઘડી પહેરનારા બે આનાની ટોપી ઉપર આગ્યા. ફાટ, ખમીશ, જાકીટ ઉપરથી ખાદીના ઝખ્ખાથી ચલાવી લેવા લાગ્યા. દોરીવાળા ખૂટથી ચંપલે ચંપલા ને માથે ન હોય તોય ચાલે. જણો છો આ શાથી? સાદાં આવી એટલે બધોય ખીજે ખર્ચ જતો રહે છે, તેમ પરંબળ ગ્રંથ કે પરિવાર મરી જ જવાનો. પણ આ અમાગ અમથાભાઈ જેવા માને ત્યારે ને! લોકો કહે છે કે નાત્રીઝમ ન ભોંઈએ, ફાસીઝમ ન ભોંઈએ, સમાજવાદ કે સામ્યવાદ ન ભોંઈએ; પણ એ એમ નથી કહેતા કે એનો ઉત્પાદક જ ન ભોંઈએ. સામ્રાજ્યવાદની જડો બિખડી જાય કે બધાં વાદ મરી પરવારે—જન્મે જ નહિ. એમ પરંબળ જાય તો જ જાખડી સુધીનો ખર્ચ ટળે, નહિ તો નહિ જ. પણ—”

અમથાભાઈ: (વચમાં) “પણ—પણ શું કરે છે? આવો ઉપદેશ કરવાનું

આ રચાન નથી. અહીં તો વાત એવી છે કે આ એકજ હુડીનો કડકો છે. બીજો નથી કે એનો ભાવ એવો આવે તો ધ વેચીએ. ગયે વરસે બલાભાઈના છોકરાનો વિવાહ નરસંડા થયો ત્યારે પચીસ માણસો વચ્ચે ૧૧ને બદલે ૧૧૦૦ અખડાવ્યા, બાણો છો-કંઈ?

મરઘાભાઈ: “શું કહો છો? ગંધાની વચમાં છોકરાનું લિલામાં એની એટલી કિંમત! ખરેખર એ નરસંડા વાળો પાકો ઘંટ ખરો. તેમને ૧૧ બતાવે તો કદાચ તેઓ આધાપાછા થાય, બીજાની માફક બહાનાં બતાવે. એમ ફૂલડીમાં ગોળ ભાગવો કરતાં ઉધાડે છોએ—જોડેચોક રકમ આપી એટલે એ પાટીદાર ક્યાં જાય! પણ એણે બીજા પાટીદારનો વિચાર કરવો જોઈતો હતો. ઠીક છે. કરાંચીમાં દૂધનો ધધો છે. દૂધમાં તો પાણી ભારેભાર ચાલે; એટલે દૂધના એના ધરમાં ગયા કે પાણીના, તે તો હવે એ વાપરશે ત્યારે ખબર પડશે! અમથાભાઈ, બાલે એ અત્યારે ખાંડ ખાય. પછી જણાશે કે એ ખાંડ નહિ પણ ગોળ હતો. સગજુગા, જુઓને પાટીદારમાં મૂગું ઢોર વેચવું ને દીકરો વેચવો એ ખરાખર છે. ફેર એટલોજ કે તમે હમણાં કહ્યું તેમ અહીં છોકરાના પૈસા ધરમાં રહે છે એટલો ખેરડો ફાયદો છે.” એમ કહી મરઘાભાઈ બેઠ્યા, એટલે અમથાભાઈ બોલ્યા: “કેમ ચાલવા માંડ્યું? બેસો ને!”

મરઘાભાઈ: “ગતે જરા કામ છે. પછી વળી આવીશ.”

* * *

અમથાભાઈ: “પેલા મરઘાભાઈના નાદમાં પડતાં ના. એ તો ભરગાવશે. એમને તો નાગાને કુલે જાવળીઆ ભગ્યા જેવું છે. પરણાવવા પરતાવા જેવું હમણાં નથી, ને હોય તો ધાયું કરે એવા છે. બધાંને પહોંચે એવા છે.” એવે મરઘાભાઈ આવે છે.

સગજુગા: “તમારીજ વાત ચાલે છે. આવરદા ઘણો મોટો છે. બેસો!”

મરઘાભાઈ: “આવરદાને શું ઓઢીએ કે પાથરીએ? જુઓ ને, એકો દલાલીમાં વાંધો પડ્યો એટલે વચકાયો. બીજાને છીંકતાં છીંકું પડ્યું એટલે ઉપકાર બૂલી દુશ્મનની ગરજ સારે છે. એકને ફાજદારીના ગુનામાંથી ઉગાર્યો ત્યારે મોંઢું ચઢાવી ફેરે છે. અમથાભાઈને વળી પરજુની વાતોમાં છીંકું ન પડે તો ઘણું સારું. તમે સમજી છો એટલે સમજો છો, પણ એ રહ્યા કાયા કાનના એટલે શું થાય? છતાં તમારા ભાઈ નાથાભાઈનો સ્વભાવ સારો છે, પણ એમનું થોડુંજ ચાલે એમ છે?”

નાથાભાઈ આવે છે અને આંદતાંજ બોલે છે: “હવે રહેવા દો એ વાત.

ક્યા પાટીદારે મૂકી દીધા? નાદકનાં ખાટાં દિલ કરવાં! જયો ને મરવાભાઈ, તમારે શી પડી છે? ક્યા દો એમનું ધાકું.”

મગધાભાઈ : “મને ત્રાપો નથી. મણીને સૂએ તે હાંકણીમાં ને પડોશીને સૂએ તે આગ્રસીમાં. પદ્મ હન્ટર ભયેને લે. પણ મારું કહેવું છે કે કહીને લો ને! તે દિવસે મારી માથે વસોના જે જાણ્યું આગ્યા ત્યારે ભુલાભાઈએ એકાધું કહ્યું હોત તો કદાચ તે દશેક હન્ટર આપત; પણ એમણે તો પરીક્ષા થયા વગર વાત જ કરવાની ના કહી, એટલે પેલા આવેલા એકાધું પીધા જેવું પીકું મોંકું કરી પાછા ગયા. પણ પછી મને જાણ્યું મળી કે મધ્ય પગમંદિવસે નગસંડાના આગ્યા હતા ને તેમણે ભુલાભાઈના છોકરાના વેવિશાળ વખતે પચીમેક માણસોને જોવાથી ચાલ્યા વખતે રૂ. ૧૦૦૧ આપ્યા. ત્યારે કહેવું પડે છે કે લોકો આમ સા સાડ કરતા હશે? પોતાના અગત સ્વાર્થ માટે જીનજોને સા માટે બનાવતા હશે? માથે જગત કંઈ એમના દુસ્મન નહોતા. એમને માત્રેક હન્ટરમાં તે જ ભવામણ કરત.”

સમજુળા : “એ વાત જવા દો. તમારા ભાઈને કહો કે આપણો નરેન્દ્ર પરીક્ષામાં પાસ થાય કે નાપાસ થાય, તોય ઘર સારું ગમે તો પૈમા જગ્યા નથી નેમતા. તમાગ ભાઈને જીડમાં ધાવશુ એટલે માની જશે. એ તો જાણે એમનો છત્ર એવો છે, જાડી એમના ભોળા રવભાવને તમે ક્યા નથી જાણતા? લામડીઆ છે એટલે જોલી નાખે છે, જાડી પેટમાં જીનજોની પેડે પાપ નહિ, એ તો તમેજ એક દિવસ કહેતા હતા.”

અમધાભાઈ : “વાત ખરી છે. મને લોભ હતો, પણ ‘પાટીદાર’ના છેલ્લા અંકાગાના, તેમાંય નડિયાદવાળા પેલા રાંડગાઈનો લેખ વાચીને એમજ ધકું કે ભલે પગડણ્ય એાછી ગમે, પણ મારું ઘર નોંધ પરીક્ષા થઈ ગયા પછી વેવિશાળ કરીશું. મગધાભાઈ, તમારું કહેવું જરાજર હોય છે, પણ સ્વાર્થ માણસોને ન રહે ને તમારો વિરોધ દરે એનો તો હુંય વિરોધી છું. તમાગ અરજજવગથી જે લાભ મળે છે તે લેવા જેવો છે. કેમ ટાપસી પૂરતાં નથી?”

સમજુળા : “હારતો વળી, ખરું કહો છો. પણ તમાગ માથામાં ક્યારે આ જાંધુ જિનજો તેજ જોવાનું છે. ફાક પૈસા નાખનારો મળશે એટલે પાછા પાણીમાંજ એસી જવાના છે.”

મગધાભાઈ : “પેલા નગસંડાવાળા સાથે ભુલાભાઈએ ક્યું” એમ તમે નહિ કરતા. પૈસા સાથે પગજાવવા કરતાં છોકરાને સારી કન્યા માથે પગજાવશે તો જેય સુખી થઈ આશીર્વાદ આપશે. નહિ તો ગમે તેવો છોકરો હશે તોય પગડણ્ય

ને મદ્દર સસરો મળ્યો છે એમ જાણતાં જ તે આજસુ, એદી, રવચ્છંદી, ઉડાઉ, શેખીખોર, ઘમંડી જાની જશે. પૈસા પેદા કરવાની તેને પરવા રહેશે નહિ.

સમજુગા : “સાંભળો છો કે ? મરંધાભાઈ શું કહે છે ? લખી રાખજો.”

* * *

પછી તો “અમચાભાઈના દીકરાનું” વેવિશાળ યાચ છે, આવજો !” — આવો અવાજ મિત્રગંડળમાં તેમજ સ્થિતિભાઈઓમાં ગોર તરફથી દેવાયો. પૈસો દેખી મુનિવર ચળે, તેમ અમચાભાઈનું પલળેલું મન-વચ્ચટ્ટી ગયું તે નિર્ગતે કાકા-મામા-ભાઈનાં જહાનાં કાઢી મિત્રોને અપાએલાં વચન ઉપર તેમજ પાણી ફેરવ્યું. રૂ. ૧૦૦૧ને ચાંદ્રો લીધો, રૂ. ૨૫૦૦નાં કપડાં લેશે ને સાત આઠ હમરના દાગીના મળશે, એટલે વરસ દિવસે નરી ૨૦૦ની આવક છોકરાને કરી આપી. પરીક્ષા બૂલી, જવાઈ. મરંધાભાઈની શિખાગણ આંખા સુધી (પૈસો નહોતો મળ્યો ત્યાં સુધી) રાખી ને પછી અભરાઈ ઉપર ચઢાવી દીધી ! ઉપર પ્રગણેલી રકમોથી અમચાભાઈ લક્ષ્યાયા. હવે જોવાનું છે કે દૂધના દૂધમાં ને પાણીના પાણીમાં, જાય છે કે નહિ. .

પૂના કેમ્પ

મગનભાઈ ઉંધિરભાઈ પટેલ

—*—

પથરો

પાંદીદારને ત્યાં દીકરીનો જન્મ થાય કે તરતજ આનુઆનુના સ્ત્રીવર્ગને દીકરીનો જન્મ આપનારની સાસુ અથવા મા શોકાતુર ચહેરે ખગર આપે કે જાપ, પથરો અવતર્યો ! કેટલીક વખતે પથરા શબ્દને જહલે માંડવો શબ્દ પણ વપરાય છે. દીકરીના જન્મ વખતના આ શબ્દો આજના પાંદીદાર સમાજમાં સ્ત્રીવર્ગની અને પુરુષવર્ગની ધ્યાન જહાર ન હોય એ સ્વાભાવિક છે.

દીકરીનો જન્મ થતાં જન્મ આપનાર માતાના શોકનો પાર રહેતો નથી. જે માતા થનાર, નારીજાતિ વર્ગની છે, તેજ જ્યારે પોતાની જાતિ અત્યે આગ નારાજ થાય, ત્યારે પુરુષવર્ગને સાચો ખ્યાલ આપવાની ભાવના સેવવી, તે આજના સ્ત્રીવર્ગ માટે પીછેહઠ છે. મુશ્કેલીઓ વગરનું જીવન નકામું છે, મુશ્કેલીઓનો સામનો કરી પોતાના જાતિવર્ગ માટે સામા વર્ગને ખરો ખ્યાલ આપવો, તેનું નામ જાતિસેવા છે.

છોકરાનો જન્મ થાય, ત્યારે સાકર વહેંચવામાં આવે છે. સુંધરેલા કહેવાતા વર્ગમાં ખુશાલીનાં જમણુ આપવામાં આવે છે. આમાં ધરતો સ્ત્રીવર્ગ બારે

ઉત્સાહથી ભાગ લે છે. જિલ્લે પક્ષે છોકરીનો જન્મ થતાં આવી કોઈ જાતની ખુશાલી જણાતી નથી. એનો જન્મ તો આખા કુટુંબને ભારરૂપ જણાય છે. તેથી તેને ઉછેરવામાં કોઈ જાતની દેખરેખ રાખવામાં આવતી નથી. નિસાસો નાખતી છોકરી કુદરતને ખોલે મોટી થાય છે.

નિશાળમાં જતાં છોકરીની માને નિશાળ ભારરૂપ જણાય છે, કારણ કે ઘરમાં હોય તો ધરના કામકાજમાં તેને મદદ મળે. અને વળી એથી માન્યતા ખામ હોય છે કે છોકરીને ક્યાં વેપાર નોકરી કરવા જવું છે, કે તેને લાભાવવાની જરૂર હોય? આવા અવળા સિદ્ધાન્તથી છોકરીને જોઈતાં પુસ્તકો અને જોઈતી જરૂરીઆતની ચીજો પુરી પાડવામાં આવતી નથી. જ્યારે છોકરાના અભ્યાસની ખાતર ઘણાં પાટીદારો પોતાની જમીન વેચી દેતાં સુદાં અચકાતા નથી.

છોકરીનો અભ્યાસ ત્રીજા ચોથા ધોણુ સુધી પહોંચે છે, એટલે તેના અભ્યાસ માટે સંતોષવું વાતાવરણ ફેલાય છે. આ અભ્યાસ પણ નિશાળે જવાની અનિયમિતતાને લીધે કાચો હોય છે. ત્યાં તો નિશાળે જવાનું બંધ થાય છે, અને ધરના કામકાજમાં તેનો પૂરતો મગમ રોકાવામાં આવે છે.

છોકરીને ભારરૂપ માનવાથી તેના પ્રત્યે તેના ઉછેરમાં ધણીજ બેઠકારી રાખવામાં આવે છે. છોકરાને માટે દૂધની, કપડાંની પૂરતી દેખરેખ રાખવામાં આવે છે, જ્યારે છોકરીને તેના જીવનના ધડતરની કશીયે સમજ આપવામાં આવતી નથી. તેની પાસે ધરવું કામ પૂરતી રીતે લેવામાં આવે છે. આ સમય ફરગિયાન ધરના સંસ્કાર તેના ઉપર પૂરતી રીતે પડે છે. અને આ સંસ્કારમાં પણ છોકરા અને છોકરીમાં ભેદ છે. તે આવા વાતાવરણમાં જિજ્ઞેસી હોવાથી જ્યારે માતૃપદે પહોંચે છે, ત્યારે તેના તે સંસ્કાર આપમેળે અમલમાં આવી જાય છે. આને માટે પાટીદાર સમાજમાં જિજ્ઞેસી છોકરીઓની માતાઓને શિક્ષણની તાલીમની જરૂરે જરૂર પડતી નથી.

ઘરમાં ખાવાની કોઈ સારી વસ્તુ બહારથી આવે છે અથવા કોઈને ત્યાંથી બેટ તરીકે આવે છે અથવા ધરમાં બનાવવામાં આવે છે, ત્યારે પણ ખુદ જન્મ આપનાર મા છોકરાને વધુ આપી છોકરીને યોડું આપી ફેસલાવી જુદાં પાડે છે. આ પ્રથા કહેવાતાં સુધરેલાં કુટુંબોમાં પણ જોવામાં આવે છે. છોકરાને અને છોકરીને જન્મ આપનાર જગેતા જ તેમના પ્રત્યેનું સમતોલપણ જ્યારે આમ ચુગાવે છે, ત્યારે કહેવું કોને?

આવી પરિસ્થિતિમાં કુદરતને ખોલે જિજ્ઞેસી છોકરી જ્યારે પરણાવવાને લાયક થાય છે, ત્યારે તેનાં માજાપ પોતાની છોકરીને માટે સામા છોકરામાં

લાયકાત છે કે કેમ, તે જોતાં નથી, પરંતુ આગરને ખાતર દેખીતા કુળના કટકા શોધવા નીકળે છે અને રૂપીઆની થેલીઓ પરકળમાં આપવા જાય છે. પછી વળત જતાં આ કુળના કટકાઓને આપવામાં કંઈક ઝોણું પડે છે, એટલે છોકરીના દુઃખનો પોર રહેતો નથી. આવે વખતે ઘરની ચાર દિવાલોની અંદર તેનાં પડતાં આંસુની ધારાઓનો સાચો ખ્યાલ કુળના કટકા શોધનાર ગાળાપને આવે છે; અને જ્યારે છોકરી સાડીનો પાલવ ભીનો કરી પોતાને આંગળે આવે છે, ત્યારે તે પરતાય છે.

વળત જતાં છોકરી માતૃપદે પહોંચે છે, ત્યારે તેને પોતાના જાળકના હિતાર્થે ખાવાપીવામાં ખૂબ સંયમ રાખવો પડે છે. જાળકની માવજત અને ઘરનાં કાગકાજ સાથે સામ્રીઆનાં મન સાચવવા તેને અવનવાં દુઃખ મહેવાં પડે છે, નસીબજોગે પથરોનો જન્મ થયો, તો તેને મહેણાં પણ સાંભળવાં પડે છે અને સાસરીઆંમાં તે અળખામણી થઈ પડે છે. જન્મનાર પથરો તો ખિચારો આમતેજ આચલા કરે છે.

સ્વર્ગ ઉતારનાર એક જો છોકરા અને નરકમાં લેઈ જનાર એક જો પથરો ઉમરલાયક થાય, એટલામાં પતિદેવનું, ના કરે નારાયણ તે, મૃત્યુ થાય તો 'કુળનું' નાક સાચવવા તે બાધથી જહાર જવાય નહિ. ઘરનો વહીવટ કાંઈ પાડોશી કે કાંઈ સંજંધી પાસે કરાવવો પડે. અને તે પ્રામાણિક હોય તો વાત જુદી, નહિ તો તે પોતાનું કરી જાકી વધે તે તેને આપવા જાય. અને પેલી ખિચારી વિધવાને તો તે જો આપે તે લેવાનું હોય. દિસાખ પૂછવા જાય, તો તેના ઉપર આભજ તૂટી પડે અને કહે કે: 'જરા ઉપર જુતિયાં!' એટલે આવા સંજોગમાં વિધવાને પાગડી આશા ઉપર દિવસો ગુનગરવા પડે છે. પછી સ્થિતિ એકદમ ખરાબ હોય તો પોતાના ઘરનો ખર્ચ નિભાવવા તેમજ પોતાનાં છોકરાંનો અભ્યાસ વગેરેના ખર્ચની જોગવાઈ કરવા માટે ધણીયે વિધવાઓ દળણાં દળી, આડોશીપાડોશીનાં કામ કરી, છાંય ને રાટલો ખાઈ દિવસો ગુનગરે છે. અને પોતાની વહાલસોઈ પ્રજાને સુખી કરવાના હેતુ પાછળ પોતાની જાંતની પણ પરવા કરતી નથી. વળત જતાં પાછળથી તેને વટવહેવારમાં ઊતરવું પડે છે. દીકરાદીકરીઓને પરણાવવાં પડે છે. તેમાં સગાંસંજંધીઓનાં મન સાચવવાં પડે છે. આ રીતે સમાજમાં સ્ત્રીજાતિને જન્મના પ્રાતઃકાળથી મધ્યાહન કાળના તાપની લૂ સહન કરી સાયંકાળ સુધીનો વળત એટલે આખું જીવન સુખની લહેરીઓનો અમીરસ ચાખ્યાં સિવાય વિતાવવું પડે છે અને છેવટે પોતાની કુટુંબ પ્રત્યેની તમામ પ્રામાણિક ફરજ જાળવી રહ્યા પછી તે બુઢાપમાં આવે છે.

ત્યાર પછી સ્વર્ગ ઉતારનાર તેના દીકરાઓ માતાનો બુઢાપો દેખી શરમાય છે, તેની શિખામણ તોગને પસદ પેકતી નથી, તેની આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં તેમને હીણપત જણાય છે, અને તેની માંદગી વખતે તેની મૃત્યુશય્યાના ગિછાના પાસે બેમણું ગમતું નથી; છતાં તે માતા તેના શરીરના છેલ્લા પ્રવાણકાળે પશુ પોતાના છોકરા સુખી થાય, તેની રીતની હૃદયમાં માળા ફેરવ્યા કરે છે. આવી રીતની માતાની વદાયગીરીની વેળાએ નરકમાં લેઈ જનાર મણાતા પયરા - કરુણાની મૂર્તિ, આદર્શ સ્નેહની મૂર્તિરૂપ દીકરીઓ - માતાની સંભાળ લેવા દુરતજ આવે છે, તેની ગોદમાં માથું મૂકે છે, તેના દુઃખમાં આંસુ સાથે પોતાનાં આંસુ ટપકાવે છે, અને તેના અતકાળ વખતે માતૃસેવાના મીઠા આશીર્વાદ મેળવે છે.

પહાડમાંના પયરાઓને ફાડી તેમને છીજાતી ધારેથી અને હથોડાના મારથી ધડી તેમને મૂર્તિરવરૂપે બનાવી મદિરામાં મૂકી આપણે દરરોજ તેની પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને અધશ્વદ્વાળુ જની તેની પાછળ દગરો ખાવાઓને પોષીએ છીએ, પરંતુ આપણા સમાજમાં જન્મથી પયરાનું ઉપનામ મેળવ્યા છતાં, દુઃખમાં જીવન વિતવવા છતાં એ સદનશીલતાની મૂર્તિ, આદર્શ સ્નેહની મૂર્તિ, કરુણાની મૂર્તિ, આપણા જન્મ થતા આપણને દૂધ દેનારી આપણી પૂજનીય માતૃમતિ, જે આપણા આખા પે દેશનું સાચામાં માથું ધન છે, તેની અમૂલ્ય સેવાની આપણે સાચી કદર કરતા નથી, તે ખરેખર આપણી સંસ્કૃતિને કલંક સમાન છે.

બેંગ્લોર સીટી

છાત્રાભાઈ શંકરભાઈ પરેલ

ક્યાં છે એ જમાનો?

ક્યાં છે એ પાટીદારશાહી? ક્યાં છે એ કુળવાનશાહી? આ અને આવાજ પક્ષો આજકાલ દરેક મગજુ પાટીદારને ચૂંચતી ગલા છે, અરે કહો કે મતાવી રહ્યા છે. હાલનીઆ દુકાળ પહેલાંના જમાનામાં અને ત્યાર પછીના જમાનામાં આકાશ પાતાળ નેટલો ફૂગ પડી ગએલો જણાય છે. ત્યારે દગલે ધાન પાકતું, આજે નાની દગલીઓએ ધાન પાકતું થઇ ગયું છે. એક તરફથી કુદરતનો ઢાપ, બીજી તરફથી વિદેશી સરકારની અધમ અને સ્વાધીન જ્ઞાતિઓ અને ત્રીજી તરફથી આપણી ખામીઓ, એ સૌથી જમાનોના રસકસ બીડી ગયા છે. પાટીદારનાં છોકરાં દિવસમાં ચાર ચાર વાર સંતોષે લોજન કરતાં; તેમને માટે ધરમાં માંખણ, ઘી, દહીં, દૂધ અને ઘાસની જોજો બીડતી; પાટું

મારે તો પત્થર પણ તૂટી જાય એવાં તો તેમનામાં જોમ અને બળ હતું. તે આજે મહાપરાણે બે વખત રોટલો પામે છે. ફટલીક વખત સાથી ચલાવી લે છે. કાલે છોકરાંને શું ખવરાવશું તેની ચિંતા માથાપને આજથી જ રહે છે; તે ચિંતાનો કીડો તેમનાં અંતર કાતરી ખાય છે અને તેમને રૂઝગતાં મૂકીને વહેલાં રામશરણ ચઢ જાય છે. જે પાટીદાર દિવસે કાળમજૂરી કરીને રાતે ઉમંગ અને ઉત્સાહથી સ્વજનો ભેગો મળી ગાણબટ્ટો પાસેથી ગોધ મેળવતો. હુક્કો પી ટોળાટપા અને આનંદ કરતો, તેને આજે એ સુખ અને સંતોષથી હાય ધોધ નાખવા પડ્યા છે. પાટીદાર સમાજ ઉંચે ચઢે છે કે નીચે પડે છે તે સમજાવું ગથી, પણ આપણે જરા તરદી લઇને નિરાંતે વિચાર કરીશું તો જરૂર સમજાશે કે તે નીચે ગયડો જાય છે. જે જમાનામાં પાટીદાર સંતોષે પેટપૂર્ણ કરતો અને આનંદે રંગેચંગે દિવસો કાઢતો, તે જમાનો વહી ગયો છે. કપરો જમાનો આજે છે. પેટપૂર્ણને બદલે પૈસાની પૂર્ણ તેના હાડમાં પેસતી જાય છે, 'હાય પૈસો, હાય પૈસો' કરે છે, તેથી જ્યાં સંપ હતો ત્યાં કુસંપ વધતો જાય છે. હેત, પ્રીત અને અમીનો નાશ થતો જાય છે. તે 'માફ માફ' કરતો રખડે છે, વગર મહેનતે પૈસો એકઠો કરવાના મિથ્યા પ્રયત્નો કરતો યઇ ગયો છે, ઉધાર લાવીને ખરચ કરતો થતો જાય છે, લીધા તેના દેવાની તેની વૃત્તિ કમી થતી જાય છે, ઉધાર વૃત્તિ નાશ પાગતી જાય છે, તે બીકણ અને કાયર થતાં જાય છે, કંકાસ અને કોર્ટોના કજીઆ વધારતો જાય છે, કેમ કરીને માલેતુજાર યઇ જાઉં એવી શેખચાલીના જેવી ખાલી મણુ-તરીઓ કર્યે જાય છે. ટુંકામાં પૈસાનો લોભ જે જે અધમ વૃત્તિઓ તરફ લેઇ જાય છે તે તે વૃત્તિઓ ધીરે ધીરે જાણે અજાણે તેનામાં પેસતી થય છે.

આજે ક્યાં છે એ લીલી કુંજર વાડીઓ? આજે ક્યાં છે એ કાસના મીઠા 'ચીકુડ-ચીકુડ' અવાજો અને ફવાઓ ઉપર લહેકાથી ગવાતાં મધુર ગીતો? આજે ક્યાં છે એ પહાડ જેવી ખેડૂત સ્ત્રીઓ, જે સવારમાં વહેલી જીડી, કામકાજથી પરવારી, પોતાના પતિ અને છોકરાંઓ મારે માથે લાડું મૂકી, દોરને ડચકારીને હાંકતી જાય, એક હાથમાં છોકરાને આંગળીએ વળગાડ્યું હોય, બીજે હાથે કેડમાંના છોકરાને પકડ્યું હોય અને ખુશમિનનમાં ગાતી ગાતી ચાલી જતી હોય? ક્યાં છે એ એતરપાધરની ઉમળીઓ, જ્યાં નાતિલાઓ સ્વજનો, મિત્રો અને સાહેલીઓ ભેગાં મળી સહકારથી કામ કરતાં કરતાં આનંદની મોજે લૂંટતાં હોય? આજે ક્યાં છે એ ઉમંગ અને ઉત્સાહ, જેવો છાણુવાશીદાં કરવામાં, દિવસમાં બપોળે ત્રણ ત્રણ વખત ગીતો ગાતાં ગાતાં

કે મનમાં ચુંગદવ કરતાં કરતાં ધરઆંગણાં અને કહોડો સાફ કરવામાં, દૂવેથી પાણી કાઢી લાવવામાં, દળવા લારડવામાં, ખાંડવામાં, આટકવા ઉપચવામાં તેમજ આવાં આવાં કામોમાં સરસાઈ કરવામાં હતા તેવો? ક્યાં છે એ કર-કમરીઉં જીવન? ક્યાં છે એ જીલ્લંદ અવાજનાં લગન વેળાનાં મીઠાં મધુર્ગ ગીતો? ક્યાં છે એવાં માળાપો, જેઓ છોકરાંમાં વારે ઘડીએ 'મારો લાખલો' તો જહ્નુ જહ્નુદુર-જંગ જહ્નુદુર-યરો, લખી ગણી ગોટા વડીલ બારિસ્ટર યરો, આટઆટલાં વીધાં જમીન ખેડરો, આટઆટલું અનાજ પકવરો, દેશદેશાન્તર નામ 'કાઢરો, શનુએને જોર કરશે અને મારી બહાનગા તો એના લાખથી મવાઈ થઈને એને પણ ટપી જશે,' વગેરે હોંમથી કહી કહીને ઉત્સાહ ને ઉગમ રેડતાં? ક્યાં છે એવા ગોડીઆઓ, મિત્રો અને સ્વજનો, જેઓ અડધી ગતે માથું આપવા તૈયાર થઈ જતા તેમજ સુલેદમંપથી ચોર ચખારો, દુર્ગંધીઓ અને દુર્ગચારીઓ ઉપર ધાક જમાવતા? ક્યાં છે એ જમાનો, જ્યારે પાંચ પચાસ રૂપીઆમાં કાગળ મળતા? ક્યાં છે એ જમાનો, જ્યારે માત્ર કંકુ ને કન્ધા દેવાતી, છતાં આનંદ અને મોજો આજના કરતાં વધારે મળાતી? ક્યાં છે એ ડાકિંગતા પંચના નક્કી કરેલા ખરચોના આંકડા? ધંધા ધાપામાંથી પાછું દહાવણું લણનગ, નોકરી તેમજ વેપારી સાહમમાં આપણે જરૂર આગળ વધ્યા છીએ-સાર્થે માથે ઠાવાલાવામાં અને તેટલા જ કુછદોમાં આગળ વધ્યા છીએ!

કેટલાક તો વગર વિચારે, ધમંડમાં અને તોરીમાં ઝેવું એવું બોલશે કે "આ તે ક્યા જમાનાની વાતો કરે છે? સો વરસ વહેલું આવું લખ્યું હોત તો ચાલત. આ તો આપણો આગળ વધતો જમાનો છે. આપણે કેટલા બધા આગળ વધી ગયા છીએ? કેટલા બધા પૈસા વરામાં ખર્ચીએ છીએ? કેટલી બધી પરકણો લેઈએ છીએ અને આપીએ છીએ? કેવી નવી નવી દેશનો કાઢતા અને વધાગતા જઈએ છીએ? કેવા કેવા મગમમાં સરમ હાગીના ધણીએ છીએ? કેવાં સગસ સગસ સ્વદેશી-વિદેશી (ખીચડો) કપડાં પહેરીએ છીએ? પાંચ પચાસનાં કપડાં થતાં તેનાં આજે હજાર હજારનાં તો કપડાં કરીએ છીએ. રૂપીઓ રેડો સિલાઈ થતી તેની સો સો રૂપીઆ તો અમે મિલાઈમાં આપી દઈએ છીએ-લૂંટ બે લૂંટ-અમારી મોટાઈ અને સાલુખીનો પાર છે? બાણુ, બળસા અને કીકાએને તો અમે બે, ચાર, પાંચ અંગ્રજી ચોપડીઓ એટલા માટે લણાવીએ છીએ કે તેમને ફેંચનેજલ વહુએ અને પૈસો જ ને મળે. ખેખી, બળદી અને કીકાએને એટલા માટે થોડુંધણું લણાવીએ

છીએ કે તેમને ફેશનેબલ, ખર્ચાળ અને બેકાં બેકાં પાળેપોષે તેવા હોંસીલા વંર મળે. બાઈ, લખનાર તો વિચિત્ર માણસ દેખાય છે!”

આવું કહેનાર જ્યારે જ્યારે આવી બધી જાગતોને પોતાની સગી આંખે જોશે—જોશે શું જુએ છે—ત્યારે ત્યારે મને સંભારશે. માટે આજથી જ સમજી જઈને થોભી જાઓ—હોલ્ટ! મહાત્મા ગાંધીજી પહેલાંનો જમાનો લાવવા માટે પ્રયત્ન કરે છે (સુધારાવધારા કરીને અને સદાચાર-સુકર્મોના મેળ સાધીને), તેમાં સાથ આપો અને સહાયશ્રૂત થાઓ. ના ના! એટલું જ નહિ પણ પહેલાંના જમાનાને—અનુકૂળ થઈ જઈ ખામીઓ સુધારી આગળ અને આગળ વધતા જાઓ. શહેરો અને મોટાં ગામોના ઉપર ઉપરના ચળકાટથી લોભાશો નહિ. તે ચળકાટ જ આપણને ઊંધે રસ્તે દોરે છે તેમજ દોરશે. મહત્ત્વાકાંક્ષા તો સાચી વિદ્યા, સદ્ગુણો, સદાચાર અને સત્કર્મો માટે રાખો.

પાટીદારો વિવેકથી, સદાચારથી, સુવિચારથી, સુકર્મોથી, યશથી, અતિથિ-સત્કારથી તેમજ ગળરદારી વગેરેથી ખરેખરા કુળવાન ગણાતા, જોકે કુલશ્રુત-વેડા અને ચડસાચડસી તો તે વખતે પણ હતાં, પણ હાલનાં કહેવાતા કુળવાનો પાસે શું છે તે જાણો છો? કાને હાથ દો ને, અડાવો ને કે અમે નથી જાણતા! વહી વાંચું? સાંભળો! તેમની પાસે કુલશ્રુતવેડા અને ચડસાચડસી ઉપરાંત દંભ છે, ધમંડ છે, મિથ્યાભિમાન છે, ઇર્ષ્યા અને દ્વેષ છે, વિવેકીને અને સદાચારીને ખોટી રીતે હેરાન કરવાના કોડ છે, છોકરાંની હરરાજી કરીને આવક ઉપર તાગડધિના કરી બેકાખાઉ ચઈ આગસ વધારવાની હુમ્મ્યાઈ છે. સુધારો કરનારને હલકા પાડી તેમની જદ્યોઈ કરી તિરસ્કારવાની બેદબરી નીતિ છે—અરે જદમાશી છે! આવું આવું તો ધણું છે. કેટલુંક ગણવાય?

આ જાગતો કંઈ દરેક માણસને લાગું નથી પડતી. કેટલાંક ભાઈએતો સંસ્કારો અને ખરેખરાં કુળવાન હશે. તેમ જ ઘણાં ભાઈએતો કહેવાતાં કુળવાન છતાં, કુસંસ્કારી પણ હશે. પણ નેમાં અતિશય મોટો ભાગ આગળના વર્ગ કરતાં પાછળના વર્ગમાં આવે છે, કેમ ખરું ને? માટે સૌ કોઈ ખરેખરાં કુળવાન બને, કુધારાને અને કુરિવાજોને દેશવટો દે અને ઉત્સાહ, ઉગમ અને ધગશથી કામને તથા પોતાને સાચી પ્રગતિને પંથે પાડી ઉગળે તો જગડેલા જમાનાને જરૂર સુધારી શકાશે.

કેમ ખરી વાત છે? તો યા હોમ કરીને પડો ફતેહ છે આજે!

શહેરમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓને

વડોદરામાં શ્રી સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળે એકે જાત્રાલય કાઢ્યું છે. તેમાં દરેક કોમના વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવામાં આવે છે. તેની દેખરેખનું કામ મને સોંપવામાં આવ્યું છે, એટલે લગભગ બે વર્ષથી આ શહેરની શાળાઓમાં જવારથી ભણતર આવતા વિદ્યાર્થીઓનો કંઈક પરિચય થયો છે. કેલેન્ડરમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓ કંઈક મોટી ઉમરના અને પાકટ બુદ્ધિના હોય છે, પરંતુ હાઇ સ્કૂલોમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓ નાની ઉમરના હોય છે. તે શહેરમાં નવા નવા આવે છે. એમાંથી કેટલાય વિદ્યાર્થીઓ અગોચર સોગતથી અને દેખરેખને અભાવે અવળે માર્ગે ચલી ગય છે. ખાસ કરીને આફ્રિકા રહેતાં માળાપોના અને હાઇ સ્કૂલો વચ્ચેનાં નાનાં મામડાંના વિદ્યાર્થીઓ પૈકી ઘણા વડોદરામાં અથવા ખીન્ન શહેરોમાં ભણતા હશે. તેમનાં માળાપો પગદેશ રહી ખૂબ પૈસા કમાતાં હશે. પરંતુ કામની દેખરેખ વગર પોતાના કુળના વયના જાગૃકોને ભણતર મોકલવાથી ઘણાના જાણકારો તેમની કમાણી થોડાંજ વર્ષોમાં ઉડાડી નાખે, એવી ટેરો શીખે છે. એવું ન બને તે માટે શું કરવું તે અંતિ અગત્યનો અને મહત્વનો પ્રશ્ન છે.

મારા એક મિત્ર પણ એક બોર્ડિંગમાં કામ કરે છે. તેમને પણ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓનાં જીવન અવળે માર્ગે જતાં જોઈ ચિંતા થવા કરતી હતી. અમને બેઠોને વિચાર કરતાં લાગ્યું કે અમારી જાણના કેટલાક સાચા બનેલા જનારો જાહેર કરવા, જેથી હાઇ સ્કૂલોમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓને કોઈ પણ વ્યવસ્થિત મંરથા અગર વ્યક્તિની સીધી દેખરેખ વગર શહેરમાં ભણતર મોકલવામાં કેટલું જોખમ છે તે માળાપો સમજી શકે. આ ઉપરથી આ લેખ લખ્યો છે. અમે બેગા કરેલા જનારો પૈકી થોડાક આ નીચે આપ્યા છે:

૧. મેટ્રિક પાસ થએલો એક વિદ્યાર્થી ગયે વર્ષે અહીં પ્રિવાઇસમાં આવ્યો છે. તેનાં માતાપિતા આફ્રિકા રહે છે. પોતાનો દીકરો પહેલે વર્ષે મેટ્રિક પાસ થએલો જોઈ તેને અભ્યાસમાં હિસાહ રહ્યા કરે, તે માટે તેઓ તેની માંગણી પ્રમાણે પૈસા મોકલ્યે જતાં હતાં. શહેરી જીવનથી ન ટેવાયેલો આ વિદ્યાર્થી પોતાના હાથમાં છૂટથી પૈસા આવતાં જોટી સોગતે ચડી ગયો. સિનેમાનાટકના તથા હોટેલના મોજશોખમાં અને રમવામાં હવે એ અભ્યાસ ચૂક્યો છે. એક વર્ષ પૂરું થયું નથી, ત્યાં તો તેણે ૬૦૦-૭૦૦ રૂપિયાનું પાણી કપું. હવે તે હોટેલની કલજમાં ગિલે આપી ચકતો નથી. તેને છૂટે. હાથે /ધીરતા હોટેલવાળા પણ પોતાની લેણી રકમો માટે તકલીફ કરે છે. આ વિદ્યાર્થીનાં

માળાપ તો જનજીવન હશે કે હોકરો કોલેજમાં ભણે છે. પણ પુસ્તકોના અભ્યાસને બદલે તેણે આધુનિક મોજશોખ માણવાની કળા શીખવામાં જ પૈસા અને સમય ખર્ચાદ કર્યાં!

૨. અંગ્રેજી ચોથા ધોરણમાં લણ્ણતો સાવલી તાલુકાના એક ગામનો એક વિદ્યાર્થી 'પાટીદાર છાત્રાલય'માં દાખલ થયો. પંદરેક વર્ષનો હશે. આ છાત્રાલયમાં વિદ્યાર્થીની પાસે પૈસા રાખવા દેવાની મનાઈ છે, પરંતુ તેના પિતા તેને છાત્રા પૈસા આપે. શાળાને સમયે આ વિદ્યાર્થી બોર્ડિંગમાંથી ચોપડીઓ લેઈ નીકળે અને પાંચ વાગ્યે પાછો આવે. પંદરેક દિવસમાં બોર્ડિંગના ગૃહપતિને આ ભાઈના અભ્યાસ બાબત તપાસ કરવાની ઇચ્છા થઈ. તેમણે એક ચિઠ્ઠી લખી ફરરમાં બંધ કરી આ વિદ્યાર્થીને આપી અને એનો જવાબ તેના શિક્ષક પાસેથી લાવવા કહ્યું. વિદ્યાર્થીએ બીજો દિવસે ફરરમાં બોડેલો જવાબ આપ્યો. તેમાં લખેલું: "અભ્યાસ સારો છે, હાજરી નિયમિત છે." ગૃહપતિને મનમાં ઊઠેલી શંકા ખોટી લાગી.

પરંતુ આ વિદ્યાર્થીની પ્રવૃત્તિઓ ઉપરથી એક બે મહિને ફરીથી ગૃહપતિને શંકા આવી. તેમણે અગાઉની માફક પત્ર લખી બીજા વિદ્યાર્થી સાથે શાળામાં મોકલ્યો. શાળામાંથી જવાબ આવ્યો: "એ વિદ્યાર્થીને શાળા બિલ્ડી ત્યારે તેના પિતા મૂકી ગયા હતા, તે દિવસે જ તે હાજર હતો. પછી તે કદી આવ્યો નથી!" ગૃહપતિ ચમક્યા. તેમણે વિદ્યાર્થીને ધમકાવી પહેલી ચિઠ્ઠીનો જવાબ ફાણે આપ્યો હતો તે પૂછ્યું. વિદ્યાર્થીએ તે પોતે જ લખ્યો હતો એમ કબજા કરી દીધું. તેણે એ સત્ત તો જગાડ્યું જ હતું. ગૃહપતિએ તેના પિતાને પત્ર લખી આ વાતની ખબર આપી. અને વરસ બગડેલું જોઈ તે તેને ઘેર લેઈ ગયા. બોર્ડિંગમાં રાખવાથી આ ભાઈના પિતાના એક વર્ષના પૈસા બગડતા અટક્યા, એટલું જાણે આશ્ચર્ય છે.

૩. નડીઆદનો એક વિદ્યાર્થી ગઈ સાલ 'પાટીદાર છાત્રાલય'માં દાખલ થયેલો. તેના પિતા આફ્રિકા રહે, તેના દાદા ગામમાં રહે. વિદ્યાર્થી સોળેક વર્ષનો હશે. અંગ્રેજી ત્રીજા ધોરણમાં ત્રીજું વર્ષ રહેલો. આવ્યો ત્યારથી આ વિદ્યાર્થી રખડ્યા જ કરે. રાત્રે વાળુ કરી રોજ જહાજ નીકળી જાય. નવ વાગ્યે ગૃહપતિ હાજરી લેવા જાય ત્યારે રૂમમાં ન હોય એટલે જ તેને શોધવા નીકળે. ફાઈ હોટેલેથી કે સાયકલ વાળાની દુકાનેથી તેને શોધી લાવે! તેના દાદાને આ વાતની ખબર પહોંચી, પણ તે વચોવટ હોવાથી કંઈ કરી ન શકે. પરીક્ષા નજીક આવતાં આ ભાઈ કોઈને ખબર આપ્યા વગર ક્યાંક આટ્યા

ગયા. ગૃહપતિએ આ વાતની તેના પિતાને ખબર આપી.

છઠ્ઠાક મહિના પાદ તેના પિતા દેશમાં આવ્યા. તેમણે આ વિદ્યાર્થીના ખર્ચ માટે મોકલેલા પૈસાનો હિસાબ માગ્યો. ગૃહપતિ બદલાવા દતા, એટલે તેઓ મારી પાસે આવ્યા. અમારી વચ્ચે નીચે મુજબ વાતચીત થઈ :

તે કહે : “અમારો હિસાબ લેવા આવ્યો છું. નવા ગૃહપતિ કંઈ જાણતા નથી, એટલે તમારી પાસે આવ્યો. બોર્ડિંગ પાસે મારે હિસાબે ૭૦-૮૦ રૂપિયા લેવા નીકળે.”

હું : “બોર્ડિંગનો આજે લેતાં માછ ગૃહપતિએ મને આ વાત કરી નથી, છતાં અમે દરેક વિદ્યાર્થીને પાસગૃહ આપીએ છીએ. તમારા દીકરાની પાસગૃહ લાવો એટલે હું હિસાબ સમજી લેઉં અને આપને સમાજનું.”

તે : “પાસગૃહ કે ચોપડીઓનું કંઈ ઠેકાણું નથી.”

હું : “તો હું ગૃહપતિની હિસાબી ચોપડીએ જોઈ હિસાબ મળશે તો આપને લાખી મોકલીશ.”

તે : “અને હિસાબ ન મળે તો ?”

હું : “તો શું યાવત વિદ્યાર્થીની ખાનગી શિક્ષક ગૃહપતિ પાસે રહે છે. તેનો હિસાબ ગૃહપતિએ અને વિદ્યાર્થીએ મગજ લેવો જોઈએ. બોર્ડિંગના હિસાબને અંગે આ હિસાબને કંઈજ સંબંધ નથી.”

તે : “તો તો કોઈ ગૃહપતિ પૈસા લેખને નાસો જાય તો ?”

હું : “ગૃહપતિ પાસે બહુ શિક્ષક રહેતી નથી એટલે આમ જનવા સંભવ નથી.”

તે : “પણ અમારો હિસાબ ન મળે તો ?”

હું : “તો શું કરવું તે હું અમારા પ્રમુખ અને અવરયાપક મંડળને પૂછીને આપને જણાવીશ.”

તે : “તો અમારા પૈસા જશે ?”

હું : “ના, શું કરવું તે આપણે પછી વિચારીશું. જનતા સુધી કોઈ વિદ્યાર્થીની રકમ ગૃહપતિ પાસે રહી જતી જ નથી. પોતાના પૈસાની કાળજી રાખો પાછા લેઈ લેવાનું આજના વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે જાણે છે. એટલે તમારા પૈસા ગૃહપતિ પાસે રહ્યા નહિ જ હોય—તમારો દીકરો તે લેઈ જાયો દશે. છતાં પાંચ પંદરનો મેળ ન પડે તો ‘બોર્ડિંગને મદદ આપી’ માની આ સંસ્થા પાસેથી લેવાનો આશ્રદ છોડી દેશે એવી ગને આશા છે.”

તે : “આ બોર્ડિંગમાં મુકવે છતાં મારો દીકરો મુકવી ન શક્યો અને બોર્ડિંગમાંથી નાસી ગયો, તે જોઈ મને આ રીતે મદદ કરવાનું હીક લાગતું નથી.”

હું: “આપની ભૂલ થાય છે. અમુક પ્રકારના વિદ્યાર્થીને સાચવવું મુશ્કેલ હોય છે. અમે આ સંસ્થા ખરાબ વિદ્યાર્થીઓને સુધારવા નથી શકી પણ સારા વિદ્યાર્થીઓને સગવડ આપવા શકી છે. ખરાબ વિદ્યાર્થીઓ સુધારવાની સંસ્થા કાઢવી હોય તો આપણી સાતિના લોકોએ ખૂબ ઉદારતાથી પૈસા આપવા જોઈએ. અમારી આ સંસ્થાને થોડાં નાણાંની જરૂર છે, પણ પૂરતા પ્રમાણમાં મળતાં નથી. આપણી કેમના ભાઈઓ પોતાના છોકરાને દિન માટેની યોજનાઓ પ્રત્યે પણ બહુ બેદરકાર જણાય છે. આ સ્થિતિ ઝાઝો વખત ચાલશે તો ખૂબ મહેનત કરી પૈસા કમાઈ, જેમને પૈસા સોંપવાનું છે, તે એ પૈસા ઉડાડી દેશે અને મામાપોની મહેનત બરજાદ જશે.”

તે: “તો આ સંસ્થા શું કરવા ચલાવો છો?”

હું: “કશું ન થતું હોય ત્યાં જોટલું થાય તેટલું સારું, જેમ માનીને વાડ, હવે આપનો દીકરો ક્યાં ભણે છે?”

તે: “એ તો જે મહિનાથી નાશી ગયો છે; હમણાં ખજાર મળી છે? આમારા અમુક સગાને ત્યાં તે ફરેક દિવસથી ગયો છે.

હું: “તે ઘેરથી નાશી ગયો? એક જણની સંભાળ લેવાનું આટલું અઘરું છે તો અમારે તો ૩૦-૩૫ જણની સંભાળ લેવાની, આ જોઈ જરા સહાનુભૂતિ રાખો.”

આ ભાઈનો દિસાળ ગળી ગયો છે. તે તેમને મોકલી આપ્યો છે. તેમનું કંઈ લેણું બાકી નથી.

૪. ખૂબ હોશિયાર બાલજનને એક દીકરો અંગ્રેજી છઠ્ઠા ધોરણમાં પાસ થઈ ‘પાટીદાર છાત્રાલય’માં આવ્યો. તેના પિતા આફ્રિકા રહે છે. બહુ પૈસાદારનો દીકરો લાગ્યો. છાત્રાલયમાં રોજ હાજરી પુરાવ. પરવાનગી વગર સિનેમા જોવા ન જવાય, મનગમતા પૈસા ન મળે, એટલે આ ભાઈએ પોતાના પિતાને છાત્રાલય વિરુદ્ધ અનેક વાતો લખી: જેમ કે ‘એક રૂમમાં બહુ જણ રહેવાથી આરાથી વાંચી શકાતું નથી, બોર્ડિંગમાં ચોરીઓ થાય છે. જમવાનું સારું મળતું નથી.’ એ ભાઈના લખતા ઉપર વિશ્વાસ મૂકી એના પિતાએ તેને કહે ત્યાં રહેવાની છૂટ આપી. એનો લાલ લેઈ એક દુર્જન મિત્રની સોગતમાં જોઈ એક રૂમ ભાડે રાખી, વીસીમાં જમવા માંડ્યું. જતી વખતે એ કહ્યું: “ભાઈ, પરતાવાનું ન થાય તે સાચવશો...”

પછી એ ભાઈએ પોતાના પિતાને લખ્યું કે “હું... અમુક શાળામાં ભણું છું, અભ્યાસ સારો ચાલે છે.” તથા ચાર મહિના પછી એના એક સગા આવ્યા, તેમણે તેનું ઠેકાણું માગ્યું. ગમે ખજાર ન હતી, એટલે શાળામાં ગયા. શાળાના

પત્રકનાં તેનું નામ ન જણાયું. ત્રણ મહિનાની શી બાકી હોવાથી તેનું નામ કમી કરવામાં આવ્યું હતું. છતાં બીજા એક વિદ્યાર્થી પાસેથી તેનું રહેવાનું કેકાણું મળ્યું. ત્યાં તે ગયા, કલાકેક પછી એ વિદ્યાર્થી આવ્યો, તેને એ બાઇએ પૂછ્યું: “ક્યાં ગયો હતો?” જવાબ મળ્યો: “સ્કૂલમાં.” ફરી પૂછ્યું: “કઈ સ્કૂલમાં?” જવાબ મળ્યો: “અમુક સ્કૂલમાં.” એટલે એ બાઇએ ગુસ્સે થઈ તેને જણાવ્યું: “જુદું ન બોલ, તારી સ્કૂલમાં હું જઈ આવ્યો. તારું નામ કમી થયું છે, તું ત્રણ મહિનાથી રજાડ્યા જ કરે છે. માળાપના પૈસા જગાડે છે. તારા પિતાને આ વાત લખવી પડશે!”

છોકરો નરમ પડી ગયો, રડી દીધું. પણ હવે શું થાય? તેનું આ વર્ષ જગડ્યું જ છે. બાળકમાં તે હોશિયાર હતો, પણ તેની અતિથય અંચળ અને અપણ વૃત્તિઓને યોગ્ય દોષવર્ણી ન મળવાથી તેણે એક વર્ષ, અભ્યાસ અને શરીર જગાડ્યાં છે. તેના સગા ન આવ્યા હોત તો ‘પરીક્ષામાં હું નાપાસ થયો છું,’ એમ લખી તે તેના પિતાને છેતરી શકત અને બીજું વર્ષ ‘લહેરથી વડોદરામાં’ રહી શકત. હવે તો તેના પિતા કહે છે કે કોઈ બોર્ડિંગમાં રહેવું ન હોય તો મારે તને બજાવવો જ નથી. હવે વટાવી ગયેલા આ બાઇને કોઈ બોર્ડિંગમાં પણ જગા મળશે કે કેમ તે શંકાપડતી વાત છે.

આ ઉપરાંત બીજા આવા કેટલાય વિદ્યાર્થીઓના દાખલા મળ્યા છે. બીજાં શહેરોમાં આવા બનાવો બનતા હશે જ. આ વાત જાહેર કરવાનો હેતુ એક જ છે. તે એ, કે પરદેશ રહેતા અગર હાઇ સ્કૂલો વગરનાં ગ્રામડાના બાઇઓ જણે કે વડોદરા, અમદાવાદ, મુંબઈ કે બીજા કોઈ શહેરમાં પોતાના દીકરાને બજાવવા મોકલવો હોય તો તેને કોઈ પણ વ્યક્તિની અગર સંસ્થાની દેખરેખ નીચે જ રાખવો એ ઇષ્ટ છે. તેમ ન કરવાથી તે છોકરો ખોટી સોજતમાં અને મોજશોખમાં ફસાઈ વખત, અભ્યાસ અને આરિય જગાડી બેસે એ બહુ સંભવિત છે.

છોકરાને કોઈ સંસ્થામાં મૂકવા આગ્રહ રાખતાં જો તેને સ્વતંત્ર રહેવાની જ ઇચ્છા હશે તો તે નીચેની અને એવી બીજી વાતો જણાવી માળાપને છેતરવા પ્રયત્ન કરશે:

(૧) બોર્ડિંગમાં ચોરી થાય છે.

(૨) બહુ છોકરાઓ સાથે રહેવાથી વાંચી શકાતું નથી.

(૩) ખોરાક સારો મળતો નથી.

(૪) પીણીમાં જખવાનું સરતું પડે છે.

(૫) બોર્ડિંગ દૂર પડે છે, વગેરે વગેરે.

મધુરમધુરાં ફળોની મહારાણી પાકી કેરી

વૈશાખના ધગધગતા ઊના વાવરાથી જ્યારે સારા સંસાર અકળાઇ રહ્યો હોય છે ત્યારે ઇશ્વરની કૃપારૂપ પાકી કેરી-સાખ આંખેથી ઊતરી આપણી સમ્મુખ આવી ઊભી રહે છે. તેના દર્શન માત્રથી તપ્ત માનવનું હૃદય પ્રકૃષ્ટિત થાય છે. વૈશાખમાં માત્ર વગડાજ નહિ, પણ નગરનાં જંગલો અને ચૌદાંચોક પણ રંગબેરંગી, સુગંધીદાર, મનોમોહક પાકી કેરીઓથી ઊભરાઇ રહ્યાં હોય છે. એના એ પ્રિયદર્શનથી ધગધગતો ઊનાનો જાણે કંઈક શીજો અને છે, મધુરો લાગે છે. આંખની સાખ એ ઊનાળાનું અમરફળ છે. પાકી કેરીના મોહક સંભાર વડેજ ઊનાનો શોભે છે, કેરી વડે એની ઊની લૂ અને આંધીઓ કાચમય અને છે.

શાલિગ્રામ સ્વરૂપ કુળા કેરી અદ્વય ચક્રને તેને રચાને પાકા ગોટલાવાળી મોટી ખારી કેરી ચૈત્ર માસમાં તૈયાર થાય છે, વૈશાખમાં તો તેની ખટારા અમુલ્ય જાતનાં લાગે છે. પણ એ તાપ અને ખટારાના ફળરૂપે છેવટે મધુરા રસથી ભરેલી પાકી કેરી આપણને પ્રાપ્ત થાય છે.

કેરીની જાતો: પાકી કેરીની અનેક જાતો દેશદેશાવરમાં પેદા થાય છે. તે જાતોમાં હાકુસ, પાપરી, મલગુઆં, લંગડી, સરેદા અને ફજલી વગેરે વધુ જાણીતી છે, આ દરેક જાત રસની ઘટલામાં, મિઠાશમાં, આકારમાં અને સુગંધમાં જુદા જુદા પ્રકારની વિશેષતાવાળી હોય છે. પણ તે દરેકનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવું અત્રે શક્ય નથી. ગુજરાત અથવા લતાત્ર નામની કેરીનું ફળ તેના નામ પ્રમાણે ઝાઝો બદલે વેલાઓ ઉપર બેસે છે, પણ તેને કેરીને બદલે તેને મળતી જાતનું સ્વતંત્ર ફળ ગણવું જોઈએ.

પાકી કેરી અને તેના રસ: પાકી કેરીને વિષે આયુર્વેદનો મત નીચે પ્રમાણે છે:

पक्वं तु मधुरं कृष्णं स्निग्धं बलपुलकप्रदम् ।

शुष्कतादरं हृद्यं वर्ण्यं क्षीतमपित्तलम् ॥

પાકી કેરી મધુર, કૃષ્ણ, સ્નિગ્ધ, બલ અને સુખ આપનારી, ભારે વાયુને હજારનારી, હૃદયને દિત કરનારી, દેહની કાન્તિ ધરાવનારી, શીતળ અને પિત્તને ન કરનારી ગણાય છે.

આ ઉપરાન્ત તેને અગ્નિ, કફ તથા શુક્ર વધારનારી પણ કહેલી છે, પણ આંખા ઉપરજ પાકીને તૈયાર થએલી કેરી જેને સાખ કહેવામાં આવે છે તેના ગુણ વળી જુદા કહેવા છે. આંખા પરજ પાકેલી સાખને ભારે, વાયુને

હણનાર, મધુર અને ખાટી અને કંઈક પિત્તપ્રકોપ કરનારી ગણવામાં આતી છે. પણ આ આંગા પર પાકેલી સાખમાં એક જોતવું અનિર્વચનીય માધુર્ય રહેલું હોય છે જે પાલની પાકેલી કેરીમાં નથી હોતું. પક્ષીની ચાંચના ચિહ્નવાળી પાકેલી સાખ આંગાવાડિયામાંથી લાગ્યશાળી જોડનાને જ મળી આવે છે. નિસર્ગદેવીના માનીતા પંખીરાજનો ચંચુપાત એની પરિપક્વતા અને મધુરતાના અનોડ ટ્રેડ માર્ક ગણાય છે.

કેરીના નીચોવેલા રસ વિષે નિઘંટુકારે આ રીતે ઉલ્લેખ કરેલો છે :

તદ્રસો ગાલિતો ચત્યો ગુરુતિહરઃ સરઃ ।

અહ્યસ્તર્પણોઽતીવબ્રુહ્ણઃ કફવર્ધનઃ ॥

અર્થાત્, કેરીનો નીચોવેલો રસ ગલપ્રદાયક, ભારે, વાયુને હણનાર, દસ્ત લાવનાર, હૃદયને અદિત કરનાર, અતિ સ્તંભક અને કફ વધારનાર ગણાય છે. ન્યારે પાકી કેરીના ટુકડાને ભારે, રુચિકર, લાંબે વખતે પચે તેવો, મધુર, ખંભકારી, શીતળ અને વાયુનાશક ગણેલો છે.

કેરીનો રસ મધુર છે અને રાગથી માંડી રંક સુદ્ધાંત સૌને સરખો પ્રિય છે, તોપણ કેરીનો રસ અતિશય મોટા પ્રમાણમાં ચૂસવો ન જોઈએ. તે માટે આયુર્વેદની આ ટીકાર કંઠાએ રાખવી જોઈએ :

મંદાનલ્લે વિપમજ્વરે ચ રક્તમયે બદ્ધગુદોદરે ચ ।

આઘાતિયોગો નયનામયં વા કરોતિ તસ્માદતિતાનિ નાશત ॥

પાકી પણ ખાટી બહુ કેરી ચૂસવાથી ગંદાગિન, વિપમજ્વર, રુધિરદોષ, મળતું બંધાવું અને ચક્રુરોગ પેદા થાય છે. તેથી બહુ કેરીઓ ચૂસવાથી દૂર રહેવું જોઈએ. દરેક વસ્તુની મર્યાદા ઇષ્ટ છે, અને કેરીના મધુર રસ માટે પણ તેવી મર્યાદા આપણે સાચવવી જોઈએ. અંતિ સર્વત્ર વર્જયેત્ એ સૂત્ર ખાનપાનમાં તો સૌથી વધુ વિચારણીય ગણાવું જોઈએ. અન્યથા આપણી પોતાની જ ભૂલને લીધે પસ્તાવાનો વખત આતી લાગે છે.

ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં લોકો કેરીના રસની સાથે દૂધ મેળવીને આસ્વાદ્યોર વધારે છે. કેરીના પાતળા રસમાં થોડું દૂધ નાખવાથી રસ ઘટ બની જાય છે. શુભ્રાતર્ગો કેરીના રસમાં ઘી નાખીને ખાવાની પ્રથા છે. તેથી સાથે ઉત્તર દિશની દૂધ મિશ્રિત કરવાની પ્રથા સરખાવવા જેવી છે. રસમાં ઘી નાખવાથી તે પચવામાં વિલંબ થાય છે; એથી ઘેણી વાર ઉનાળાની સખ્ત ગરમીમાં ઘીમિશ્રિત રસરોટલી ઉપર સારી પેઠે હાથ મારનારાઓની સ્થિતિ મુશ્કેલ બને છે. તેમના અકળામણ કાષ્ઠક વાર મુઝવણીકારી સ્થિતિ લાવી

મૂકે છે. દુધના મિશ્રણમાં આ બીજી રહેતી નથી, દુધ ફેરીના રમને પચાવવાનું ઝાપી કામ કરે છે. ખરી રીતે દુધ એ ફેરીના રમનું માગણ છે. ફેરીના રમનું બહુ સેવન કરનારે દુધ પુરતા પ્રમાણમાં લેવું જોઈએ. દુધ ન લેવાય તો ફેરીનો વધુ પ્રમાણમાં લેવાતાં રસ ગડગૂમડ પેદા કરે છે.

આમ્રપાક : પાકી ફેરીનો આમ્રપાક તૈયાર કરવામાં આવે છે તેને વૈદક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ મર્વશ્રેષ્ઠ પાક માનેલો છે. તે આમ્રપાક સર્વશ્રેષ્ઠ જનાયવાની રીત નીચે આપવામાં આવે છે :

રીત : ફેરીનો વજ્રથી ગાળેલો રસ લેઈ તેનાથી ચોથા ભાગની માકર, સાકરથી અડધા ભાગનું ઘી, ઘીથી અડધા ભાગની મૂઠંની વજ્રગાળ બૂકી, મૂઠંની બૂકીથી અડધા ભાગની કાળા મરીની બૂકી અને તેનાથી અડધા ભાગની લીડી પીપગની બૂકી અને સાકરના પ્રમાણમાં પાણી, એ બધાનું મિશ્રણ કરી કલાઈવાળા અથવા માટીના વામણમાં ઉકાળવું અને લાકડાની કડછી વડે હલાવતા રહેવું. ત્યારે તે બધું થાય ત્યારે તેમાં કાળા મરીના જોડલાજ પ્રમાણમાં મંદોડા, નાગરમેથ, અબ્બાધાખુ, જીરૂ, શાદજીરૂ, નડમદેઅર, તજ, તાલીમપત્ર, એ દરેકની બૂકી નાખવી. પછી તેને પહેાળા વામણમાં ફારી દેવાનું હોય છે. પથ્થુ ઠારતા પહેલાં કાળા મરીના વજ્રન કરતાં પાચ ગણું મધ તેમાં સારી રીતે મેળવી પાક જમાવી દેવો. પછી તે ઠરી ગયા બાદ તેનાં ચોસલાં પાડી ભરી લેવાં.

આ રીતે તૈયાર થયેલો આમ્રપાક અમૂલ્ય ઔષધ જની રહે છે. દરોજ જમ્યા પહેલાં આ પાક ચાર તોલા સુધી રુચિ પ્રમાણે આપવાથી અરુચિ, શ્વાસ, ઉષ્મ, દાષ, સળેખમ, પથરી, વૃક્ષપિત્ત, પાણ્ડુરોગ, કમળો, ખસ અને શીજો વગેરે મટે છે.

આ પાકની આયુર્વેદ જહુજ તારીફ કરે છે. જોના સેવનથી શ્વો અને પુરુષો જનેને તરુણવસ્થા પુનઃ પ્રાપ્ત થાય છે. જે સ્ત્રીઓને મૃતગર્ભ તથા ગર્ભપાત થતો હોય તેમને માટે તથા વૃધ્ધા સ્ત્રીઓને પુત્રપ્રાપ્તિ થવા માટે આ પાક અમોઘ ઉપાય છે. ખાસ કરીને જેમને રન્ને દર્શન થતું ન હોય તેમને માટે આ પાક અત્યંત ઉપયોગી છે. વધ્યારોગનો આ ખાસ હલાજ છે અને તે અજમાવી જોવા ખામ લવામણ છે.

ખિલસાડ : પાકી ફેરીના રસનો ખિલસાડ જાને છે. તે અત્યંત સ્વાદિષ્ટ અને ગુણકારી હોય છે. ફેરીના શેર રમમાં દોઢ શેર ખાંડ નાખી શીખંડની માફક કપડાથી ગાળી લેવું. પછી કલાઈના વાસણમાં તેને મધુરી મધુરી

આંચથી ઉકાળવું. પ્રથમ ખાંડને લીધે રસ પાતળો થશે, પણ પછી ઘટ્ટ બનવા માંડશે. બરાબર ઘટ્ટ થાય એટલે તેને ઉતારીને તેમાં કેસર, એલચી અને જરાસની બૂકી મેળવીને ઠંડુ પડ્યા પછી તેનું સેવન કરવું.

આ ગિલસાડનો સ્વાદ અલૌકિક હોય છે. શીખડનો અને દૂધપાકનો સ્વાદ તેની આગળ તુચ્છ છે. ગિલસાડ હૃદયને જળ આપનાર તથા રક્તને વધારનાર ખાદ્ય પદાર્થ છે. એની અંદર ચારમણું પાણી મેળવવાથી ઉનાળામાં પીવા માટે તૈયાર સ્વાદિષ્ટ ચરબત બને છે.

કેરીના રસને ગાળીને ઉકાળી ઘટ્ટ બનાવ્યા પછી ઘી ચોપડેલી કલાઈવાળી ચાળાઓમાં નાખી સૂકવવાથી તેના રસની રોટલી તૈયાર થાય છે. તે લાંબો વખત રહી શકે છે. આ રોટલી સ્વાદિષ્ટ વસ્તુ તરીકે ખાવામાં આવે છે અને તે લોહી સુધારનાર છે.

પાકી કેરી સંજોગેનો આ લેખ સંપૂર્ણ કરતા પહેલાં કેરીની ગોટલી તથા તેના ચીલ (ચેપ) તથા છાલ સંજોગે અહીં થોડો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક લાગે છે. કેરીના છોટામાંથી જે ચીલ (ચેપ) નીકળે છે તે ખાવાથી ઉધરસ થાય છે, પરંતુ તેને લીધુના રસની સાથે મેળવીને લગાડવાથી ખરબડ તથા ચામડીનાં દર્દો મટી જાય છે. મલખાર પ્રદેશના વૈદો આ ચેપ છોડાની સેફી અને અરીજુ સરખે ભાગે મેળવી ગોળા બનાવી તેનો આંકડી તથા ગડાનાં દર્દોમાં અકસીર રીતે ઉપયોગ કરે છે.

ગોટલી : કેરીના ગોટલાના ગર્ભમાં રહેલી ગોટલી, જે ખરી રીતે અનેક ભાવિ આત્મવૃક્ષોની માતા છે, તે નાનાં બૂલકાંઓની પણ સાચી માતા છે. કારણ કે તે ગોટલી ઘસીને વાવડીંગ સાથે નાનાં બચ્ચાંઓને પોવાથી તેમના પેટના કરગ (કીડા) જહાર નીકળી બચ્ચાં નિરોગ થાય છે. બચ્ચાંના ઝાડાઓ ઉપર પણ આ ગોટલી તથા જીલું અતિવિષની કળા સાથે મેળવી ચટાડવાથી સારો લાભ થાય છે. આ ગોટલીમાંથી ગોલક એસિડ નીકળે છે. ગોટલીનું ચૂર્ણ ૨૦થી ૩૦ ગ્રેનની માત્રામાં આપવાથી મોટા માણસના કૃમિને તથા દૂઝતા હરસને મટાડે છે. ગોટલી દસ્તને કળજ કરનારી છે, છતાં દૂઝતા હરસનો પીડા દૂર કરનારી છે.

પ્રકીર્ણ : કેરીના ગર્ભમાં ખાંડ, ગૂંદર અને સાઇટ્રીક એસિડ, એ ત્રણ ચીજો રહેલી છે. તેથી તે રક્તને વધારનાર, જળ આપનાર અને શુક્રને પણ વધારનાર છે. આંખાનાં પાન અને તેની છાલ પણ અનેક રીતે વૈદ્યીય ઉપયોગમાં આવે છે.

તેના પાનની ધુણી ગળાના રોગો માટે તથા પાંદડાની નસોની ભરમ આંખની પાંપણનાં દર્દો માટે અકસીર ઇલાજ ગણાય છે. આગાની ઊંચ પક્ષાણીને પીવાથી સ્ત્રીઓનાં લયંકર પ્રદર, મૈગરોમ તથા પુરુષોના ધાતુસ્રાવ તથા પ્રમેદનાં દર્દો મટે છે. ટુંકમાં આમને આપણા દેશનું કલ્પવૃક્ષ કહીએ તોપણ ખોટું નથી.

કેરી ચૂસવાની ગાળતમાં જે દોષનો ઉલ્લેખ આગળ કરેલો છે તે ખાસ કરીને ખટાશવાળા કેરીને માટે સમજવાનો છે. મીઠી કેરી જોઝામાં જોડાઈ દોષ કરનારી છે, જલ્દે તે નિર્દોષ છે એમ કહીએ તોપણ ખોટું નથી.

કેરીનો રસ ચૂસવાથી જલ્દી પચે છે પરંતુ નીચેવાળે કાઢેલો તૈયાર રસ જલ્દી પચતો નથી. જોટલે મંદ પાચનશક્તિએ આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં ગણવી જોઈએ.

પાકી કેરી એ મૃત્યુલોકનું અમરફળ છે, મધુર મધુગં ફળોની મહાગણી છે. શ્રીધમની ધગધગતી લાલમાં માનવીહૃદયને શાન્તિ આપનાર દેવહૃતિકા કોષ હોય તો તે કેરીજ છે. શ્રીધમનાં બરફ મિશ્રિત કૃત્રિમ સગળો અને કીમે તેની આગળ શીસાં પડી જાય છે. અને તે છતાંય તે સોનેકેટલી બધી સુલભ છે! કેરી જેવું અમરફળ ફળ કુદરતે જે દેશને મળેલય હાયે ભેટ કદું છે તે દેશનાં પણ કેનાં અહોભાગ્ય!

(‘ઓખોધ,’ એપ્રિલ, ’૪૧) રાજવૈદ્ય ઉત્તમરામ દુર્લભરામ શુક્લ

—*—

જાણવાએગ

૬. ડૉ. મોતીલાલ પટેલ નર્સિંગ હોમમાં પાટીદાર લાઇઓને માટે મફત સારવાર મેળવવાની યોજના

આ યોજના અમદાવાદ પાટીદાર સેવાસમાજ તરફથી શરૂ કરવામાં આવી છે. સેવાસમાજની વિસ્તારિત માન આપીને ડૉ. મોતીલાલ પટેલ પૌતાના નર્સિંગ હોમમાં પાટીદાર લાઇઓને મફત સારવારનો લાભ આપવાની વ્યવસ્થા કરી છે. તેની વિગત અને નિયમો નીચે મુજબ છે:

૧. વ્યવસ્થા અને લાભલ થવા માટેની લાયકાત: આ યોજના મુજબ અમદાવાદમાં એલીસ પ્લીઝ પાસે આવેલા ડૉ. મોતીલાલ પટેલ નર્સિંગ હોમમાં પાટીદાર લાઇઓની મફત સારવાર માટે ચાર પધારીઓ મુકરૂર કરવામાં આવી છે, તેનો લાભ અમદાવાદ પાટીદાર સેવાસમાજના બંધારણ મુજબ સભ્ય થવાની લાયકાત ધરાવનાર હરકોઈ પાટીદાર લાઇ મેળવી શકશે.

સહેરી જીવનચાળા, જેમની વાર્ષિક આવક રૂ. ૬૦૦થી અને ગ્રામ્ય જીવનચાળા, જેમની વાર્ષિક આવક રૂ. ૩૦૦થી વધુ ન હોય, તેવા સમૂહના પાટીદાર ભાઈઓ આ યોજનાનો લાભ લેવા માટે પાત્ર ગણાશે.

૨. દાખલ થવાનો વિધિ અને ક્રમ: ગૃહ સારવારનો લાભ લેવા ઇચ્છનાર ભાઈઓ પ્રથમ અગદાવાદ પાટીદાર સેવાસમાજના મંત્રીને અરજી મોકલવી જોઈએ. તે ઉપરથી તે ભાઈને જાપેક્ષુ ફોર્મ પહોંચાડવામાં આવશે. અને તે ફોર્મમાં માગેલી માહિતી બરી મોકલેથી દાખલ કરાવવાની બ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવશે. દરકાષ્ટ દરદીને દાખલ કરાવવો કે નહિ તેનો નિર્ણય સેવાસમાજના બ્ય. મંડળે નીચેલી ખાસ કમિટી કરશે. દરદીને તપાસ્યા પાદ દરદની દૃષ્ટિએ તે નર્સિંગ હોમમાં દાખલ કરવા યોગ્ય છે કે નહિ તે પૂરતો ડો. મોતીભાઈ પટેલનો અભિપ્રાય અને નિર્ણય ઉવટનો ગણાશે.

આ યોજના મુજબ આર પધારીઓ મુકરર કરવામાં આવી છે, જોટલે એકીમાથે આર કરતાં વધુ દરદીઓ લાભ લેઈ શકશે નહિ. જગ્યા ખાલી હશે તે મુજબ ક્રમવાર દાખલ થઈ શકાશે.

૩. ક્યા લાભ મફત મળશે: ડો. મોતીભાઈ પટેલ શસ્ત્રક્રિયા અને નાક, કાન, તથા ગળાનાં દરદોના નિષ્ણાત હોઈ આ યોજના મુજબ તેવાજ પ્રકારનાં દરદોવાળા દરદીઓને દાખલ કરવામાં આવશે. રોગની ચિકિત્સા, ઓપરેશનનું કામ તથા નર્સિંગ હોમમાં રહેવાની સગવડ એ તમામ મફત મળશે, પરંતુ સારવાર માટેની અન્ય જરૂરીઆતો, જેવી કે ખાસ લેબોરેટરી તપાસકામ અને ફોટા વગેરેનું જે કાંઈ ખર્ચ થાય તે તથા ખાધાખોરાકીનો સમૂહો ખર્ચ દરદીએ પોતે વેડી લેવો જોઈએ.

૪. નર્સિંગ હોમમાં રહેવાની મુદત: દરદીને નર્સિંગ હોમમાં રહેવાની મુદત સામાન્ય રીતે વધુમાં વધુ ૧૦ દિવસ સુધીની રહેશે, જે પૂરી થયે રજા આપવામાં આવશે. જતાં અમુક પ્રકારનાં ખાસ દરદો જેમાં વધુ રહેવાની જરૂર જણાય, તે માટે ડો. પટેલની પરવાનગીથી વધુ મુદત રહી શકાશે. આવા ખાસ કેસોમાં ડો. પટેલનો અભિપ્રાય અને નિર્ણય ઉવટનો ગણાશે.

દરદીની સાથે એક અથવા બે સર્ગાવહાલાંને સારવાર માટે રહેવા દેવાની છૂટ આપવામાં આવશે.

ટપાલનું સરનામું } શ્રી. પાટીદાર સેવાસમાજ
C/o. વિનાયક શિવાભાઈ પટેલ
ખાટીઆ ચોરટ સામે, અમદાવાદ.

૭. હરિજન જ્ઞાનમંદિર-વરણામા

વરણામા(તા. વડોદરા)માં હરિજન બાઈઓનાં લગભગ એકસો ધર હોષ્ટ એમને વિધર્મીઓની જ્ઞાનગાંધી જવાવવા તથા એમનામાં હિંદુત્વની ધાર્મિક લાગણી કાયમ કરવા માટે મંદિર બાંધવા અને તેમાં ગરબનાચરની પબ્લ સંગવડ કરી હરિજનોમાં જ્ઞાનપ્રચાર કરવા અને એ રીતે એમને માટે એક વિશ્રાન્તિસ્થાન પબ્લ થાય એ હેતુથી જ્ઞાનમંદિર બાંધવાનો વિચાર ઘણા સમયથી થયા કરતો હતો, જે વડોદરા પ્રાંતિક તથા ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘના પ્રેતસાદનથી અમલમાં મુકાયો છે. અને શ્રી. વરણામા સેવા-સમાજ તરફથી 'વરાંત પંચમી'ને શુભ દિને આરંભ થઈ શ્રીમાન તુલસીભાઈ જોશીભાઈ અમીનને શુભ હસ્તે તેની ખાતકિયા થઈ છે.

સદર જ્ઞાનમંદિરના બાંધકામમાં ખર્ચ રૂ. જે હજાર થાય તેમ છે, જેમાં દાત મદદ રૂ. એક હજાર જેટલી મળેલી છે. હરિજન બાઈઓના સાથ, જ્ઞાનમહેનત, ઉત્સાહ અને એક મહત્વની જરૂરિયાત જોઈ ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખી આ શુભ કાર્ય આરંભેલું છે અને બાંધકામ ચક્ર ટરી હોયેલું છે. આશા છે કે હોનરીરી હરિજન ઉદ્ધારના આ આતિ મહત્વના કાર્યમાં પૂરતી મદદ કરશે.

રૂ. ૧૦૦ એકસો અને રૂ. ૫૦ પચાસ તથા તે ઉપરાંત આપનાર દાતાઓ શ્રી સેવાસમાજના 'મુરબ્બી' અને 'સદાયક' સભ્યો મળ્યો. એઓશ્રીનાં મુખ્યારક નામો આ જ્ઞાનમંદિરમાં આરસની તકતીમાં સંદાને માટે કાતરાઈ રહેશે. રૂ. ૨૫ અને તે ઉપરાંત મદદ આપનારનાં મુખ્યારક નામ જ્ઞાનમંદિરમાં કાયમ માટે બોર્ડ ઉપર ચિતરાયેલાં રહેશે.

મળેલી. મદદ : રૂ. ૧૦૫૫

૧૫૦	શેઠશ્રી જુગલકિશોર ખીરલા	કલકત્તા
૧૨૫	,, નારણભાઈ કેશવલાલ પરીખ	પેટલાદ
૧૦૧	શ્રી. તુલસીભાઈ જોશીભાઈ અમીન	વડોદરા
૧૦૧	,, અતુરભાઈ કાશીભાઈ પટેલ	નાર
૧૦૧	,, મગભાઈ રાંકરભાઈ પટેલ	વડોદરા
૧૦૦	,, વડોદરા પ્રાંત હરિજન સેવક સંઘ	,,
૧૦૦	,, હરિજન બાઈઓ તરફથી	વરણામા
૫૧	,, વાલજીભાઈ લલુભાઈ ગારતર	કરમસદ
૫૧	શેઠશ્રી મોતીલાલ કલનદાસ પરીખ	પેટલાદ
૨૫	શ્રી. ગોરખનભાઈ લાલાજીભાઈ કોન્દાકર	વડોદરા

૨૫	„	ભાઈલાલભાઈ જોરાભાઈ અમીન	વરણામા
૨૫	„	શંકરભાઈ જોરાભાઈ ગાંધી	„
૨૫	૨૬.	લાલુભાઈ પરસોત્તમ „	„
		હા. જોરધનભાઈ તથા માણેકલાલ	
૧૫	શ્રી.	પરમાર ધીરે વડસ	વડોદરા
૧૧	„	ચિગનભાઈ હ. અમીન	વરણામા
૧૧	„	મંગળભાઈ નરસિંહભાઈ	„
૧૧	„	રણજીડભાઈ માધવભાઈ	„
૧૧	„	હરિવલ્લભદાસ સુ. શાહ	પેટલાદ
૧૧	„	અંબાલાલ પ્રાગભાઈ	વરણામા
૫	„	આશાભાઈ પ્રભુદાસ	„

અંતરિચય

૨૬. ગામગોઠી, શ્રીમતી ચકુબેન રંગરકમાળા પુ ૧: કરનાર—વિદુલદાસ મગનલાલ કોઠારી અને રાવજીભાઈ નાથાભાઈ પટેલ; પૃષ્ઠ ૮+૧૦૮, કિંગવ છ આના. પુસ્તકમાં જે અંક છે : (૧) ગામડામાં રવસેવક અને (૨) ત્રણ કાયદાઓ. પહેલા અંકમાં ભાઈ વિદુલદાસે ગામડાના લોક સાથે વાનચીત રૂપે કલ્પિત સંવાદો લખ્યા છે અને તે સંવાદો આમોદાર અને આગમંગ્દાણ વિશે છે. બીજો અંક ભાઈ રાવજીભાઈએ તૈયાર કર્યો છે અને તેમાં ખેડૂત માટે ગણોત્તરો કાયદો, ખેડૂત મજૂરાહતનો કાયદો અને આમપંચાયતનો કાયદો, એ ત્રણ કાયદા વિશે સંવાદો રૂપે સમજૂત આપી છે. જે ગાંધીજી પીઠ આમસેવકો છે અને ગામડામાં જ દટાઈ જઈ આમજનોની સેવા કરે છે. એટલે આમજનોને નડતી ગૂંચોનો વચાચોગ્ય ઉકેલ બતાવ્યો છે. આમાંના કેટલાક સંવાદો તો ગૂંચગત વિદ્યાપીઠ તરફથી પ્રકટ થતા ‘શિક્ષણ અને સાહિત્ય’ માસિકમાં પ્રકટ થયા છે. આમજનોને તો સુ. બજુ આગસેવામાં રસ લેનાર સૈ કાંઈને રસ પડે એવી રીતે આખા પુસ્તકના સંવાદો લખાયા છે. તે ગદ્યાએ વાંચવા ઘટે અને આગસેવકોએ તો આ પુસ્તક પોતાની પાસે ખાસ વાંચવું ઘટે, વિચારવું ઘટે અને ગામડામાં તેનો અચાર કરવો ઘટે.

૨૭. વિદ્યાપીઠ વાચનમાળા—છટ્ટી ચોપડી, ગૂંચગત વિદ્યાપીઠ અંવાચકિ પુ. ૧૬ [ગૂંચગતી શાળાના કદાચ આ અંગ્રેજી શાળાના રમ્મ ધોરણ માટે]:

પૃષ્ઠ ૮+૧૮૪, કિંગ્મત છ આના. સરકારે વાચનમાળાનું પ્રકાશન બંધ કરેલ હોવાથી. કુમારમંદિરોનાં ઉપક્રાં તથા ધોરણોના વિદ્યાર્થીઓ માટે અને દાદા.રઠૂલનાં પ્રથમ તથા ધોરણોના વિદ્યાર્થીઓ માટે યોગ્ય પાઠ્યપુસ્તકની જરૂર હતી; તે કારણે વિદ્યાર્થીની પુસ્તકપ્રકાશન સમિતિએ આ હઠી ચોપડી બહાર પાડી છે. જૂની વાચનમાળાનું સ્થાન લેવા અનેક વાચનમાળાઓ અને ગદ્યપદ્યના નવા સંગ્રહો બહાર પડ્યા છે, તે સર્વમાં આ વાચનમાળા ખેરશક વધુ આદરને પાત્ર થશે.

ગદ્યના પાઠોની પસંદગી સારી રીતે કરવામાં આવી છે. ધણાખરા પાઠો જાળકો સંપૂર્ણક વાંચશે, અને સાથે સાથે તેમની સુસ્મૃતિઓ કેળવાઈ મોટપણે તેઓ સૌરાં કાર્યો કરતાં થાય, એવી પરોક્ષ કેળવણી પણ તેમને મળશે એ નિઃસંશય છે. 'જનકનંદિની સીતા'નો પાઠ 'અશ્વમેધનો યજ્ઞ' એ પાઠની પહેલાં મૂકી જતોનો સંજ્ઞા નોડયો હોત તો ઉચિત ગણાત.

પાઠ ૫ ડોશીમાનો આંખો, પાઠ ૧૨ ભામાસાહની સ્વામીભક્તિ, પાઠ ૧૪ સાચી હજ, પાઠ ૨૨ ઇષ્ટાદિગકાકા, પાઠ ૨૭ શાન્તિદાસ, પાઠ ૪૨ હજરત મદંમદ પેશંજર, પાઠ ૪૫ આદર્શ ગામ, પાઠ ૪૬ જનકનંદિની સીતા અને પાઠ ૫૭ કોણુ છત્રુ? એ ઉત્તમ ગદ્યપાઠો સંપાદનની યશસ્વિનીરૂપ છે.

કાવ્યોની જાણતમાં પણ પ્રાચીન અને અર્વાચીન કવિઓની કૃતિઓની યોગ્ય પસંદગી કરવામાં આવી છે. કાવ્યો નાગરી લિપિમાં છાપ્યાં છે એ વખાણવાયોગ્ય છે. ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના જંગમી ભાષાના રાષ્ટ્રગીતનો તથા ડૉ. સર મહમદ ઇકબાલના ઉર્દૂ ભાષાના રાષ્ટ્રગીતનો ગદ્ય અનુવાદ ગૂજરાતીમાં પણ આપ્યો છે, તે ઉચિત છે.

દરેકને પાઠ અતિ સ્વાસ્થ્ય આપવામાં આવેલ છે. તેમાં શિક્ષક તેમજ વિદ્યાર્થી જાનેને સ્વાસ્થ્ય ને બહુશ્રુત યવાની જરૂર પડે એવા પ્રશ્નોની જોગવાઈ કરેલી છે એ પ્રશસ્ય છે. પાઠમાં આવતા નવા શબ્દોનું પ્રમાણ કંઈક વધુ છે, પણ છેવટે આપેલા શબ્દકોશથી વિદ્યાર્થીઓને માર્ગદર્શન મળી રહેશે.

પાઠ્યપુસ્તકમાં શુદ્ધ ભેદણીજ હોવી જોઈએ, તેને માટે ખાસ કાળજી રાખેલી જણાય છે; પણ અક્ષરનાં ખીણાં ધણાં નાનાં કહેવાય. જાળકોની આંખો જમડવાનો સંભવ ખરો.

પાન ૧૫ ઉપરના પાઠની લીટી ૨, 'હું તેમના જવાબ આપવા પ્રયત્ન કરું છું.' એને બદલે 'હું તેના જવાબ આપવા પ્રયત્ન કરું છું.' એ પ્રયોગ વધુ ઠીક નથી લાગતો? પાન ૮૭ લીટી ૩-૪, 'અલ્પસમાજ' ને 'અલ્પસમાજ'.

એને બદલે અનુક્રમે ‘બાલસમાજ’ ને ‘બાલસમાજ’ હોવું ન જોઈએ? અને બાલસમાજ ‘સ્થાપી’, તેને બદલે ‘સ્થાપ્યો’, એમ ના જોઈએ? પાન ૯૪ લીટી ૧, આપ મર્મા વિના સ્વર્ગે ન જવાય, એ કહેવત અવતરણચિહ્નમાં ન મૂકવી જોઈએ?

એકંદર રીતે આ ચોપડી બાળકોની માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ થાય એવી, વિવિધ વિષયોથી ભરેલી, પલટાએલા જગાનાને અનુરૂપ, તથા રાષ્ટ્ર-દષ્ટિને, નૂતન શિક્ષણદષ્ટિને અને આર યૌદ્ધ વર્ષની ઉમરના વિદ્યાર્થીઓની શક્તિને દષ્ટિ સમીપ રાખીને રસિક શૈલીમાં લખાએલી છે. વિદ્યાર્થી પ્રકાશન સમિતિનો આ પ્રયાસ વિદ્યાર્થીઓને અવશ્ય લાભદાયી નીવડશે.

દરેક પાઠને અંતે સ્વાધ્યાય આપેલા છે અને તેમાં સૂચવેલાં પુસ્તકોનો વાચનથી વિદ્યાર્થીઓ સાહિત્યપ્રેમી બનશે. શિક્ષક

૨૮. આમપંચાયતના કાયદાને લગતા નિયમો (મૂળ અંગ્રેજીનો ગૂજરાતી તરજૂમો): પૃષ્ઠ ૨૪૨૨, કિંમત બે આના. આ માસિકના પોષ માસના અંકમાં પૃષ્ઠ ૧૩૪ ઉપર ‘આમપંચાયત’નો કાયદો, એ પુસ્તકનો પરિચય આપ્યો છે. એ પુસ્તક લોકોને ઉપયોગી થઈ પડ્યું છે, “પણ આમપંચાયતો ચલાવનારાં લાખજોને એ કાયદા ઉપરાન્ત તેને લગતા નિયમો અને પેટા-કાયદાની વારંવાર જરૂર પડતી હોવાથી તેની માગણી” તેના પ્રકાશક નવજીવન પ્રકાશન મંદિર પાસે સારા પ્રમાણમાં થઈ. “તે ઉપરથી નવા કાયદા અનુમારે અંતરાર મુદ્દીમાં જે નિયમો સરકારી એજેન્ટમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે” તે આ પુસ્તકમાં આપ્યા છે. ખરેખર એ મંદિર આવાં પ્રકાશનોથી ગ્રાગ્નનોત્તી સુંદર સેવા બજાવી રહ્યું છે. દરેક આમપંચાયતે આ પુસ્તક ખરીદી લેઈ પોતાને દક્તરે રાખવું જોઈએ, એથી પોતાની પંચાયતનું કામ બહુ સરળતાથી ચલાવી શકાશે.

ઉપરનાં ત્રણે પુસ્તકોના પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

૨૯. પંચકથાઓ: સંઆહક-શ્રી. રમણલાલ નાનાલાલ શાહ, તંત્રી, ‘બાલજીવન’, વડોદરા; પૃષ્ઠ ૪૭, સચિત્ર, કિંમત રૂા. ૦-૪-૦; બાલજીવન ક્રમિક વાર્તાગાળાની આ ભેટની ચોપડી છે. એમાં ૮ લેખકોની ૧૧ પંચકથાઓ છે. કેટલીક કથાઓ જૂની બણીતી વાર્તાઓ ઉપરથી લખેલી છે. બાળકો એમાંની કેટલીક તો સહેલાઈથી વાંચી શકશે. કોઈ કોઈમાં કંઈક કઠિનતા લાગે ખરી. કંઈક જોડણીદોષ પણ જણાય છે. મોટા અક્ષરોમાં છાપેલી છે, એકંદરે નવરાશને વળતે બાળકોએ એ વાંચવા જેવી છે.

૩૦. કિશોરવાર્તાવલિ: સંપાદક-શ્રી. રમણલાલ નાનાલાલ શાહ, તંત્રી, 'બાલજીવન,' વડોદરા; પૃષ્ઠ ૮૩, સચિત્ર, કિંગ્મત ૭ આના. 'બાલજીવન' કિશોરસાહિત્યમાળાનું આ પ્રથમ પુસ્તક છે. અગાઉ 'બાલજીવન'માં આવી ગએલી તેમજ થોડી નવી એવી, જુદા જુદા લેખકોની ૧૨ વાર્તાઓ આમાં આપવામાં આવી છે. કેટલીક વાર્તાઓ વાંચવામાં બાળકોને રમત સાથે જાન મળશે. કવિની કરામતમાં લેખનું પ્રદર્શન નથી લાગતું? એટલી વસ્તુઓ માગી હોત તો એમ ને એમ ન મળત? એકંદરે મોટા અક્ષરોમાં છાપેલી આ ચોપડી બાળકોને રુચિકર નીવડશે.

ઉપરની બંને ચોપડીઓના પ્રકાશક - 'બાલજીવન' કાર્યાલય, વડોદરા.
'ઉરેન્દ્ર'

પ્રસંગકથા

પાટીદાર ભગિનીસમાજ પરિષદનાં પ્રમુખ બેન ગંગાબેન

ધર્મજનાં રહીશ અને હાલ મુંબઈમાં રહેતાં બેન ગંગાબેન ગોરખનલાઈ પટેલ આખા ચરોતરમાં અને મુંબઈના સ્ત્રીમંડળમાં બાગ્યેજ કોઈથી અનુપવાં હશે. સં. ૧૯૮૮ના પોપ માસમાં આજુબં મુકામે પાટીદાર ભગિનીસમાજની પરિષદ ભરાઈ ત્યારે તેનાં એ બેન પ્રમુખ હતાં. પ્રમુખસ્થાનેથી એમણે જવલંત ભાષણ આપ્યું હતું. તેમાં એક ઠેકાણે એમણે કહ્યું હતું કે: "એવી બાળાઓ કે જેઓ આશાને ઊંચે ઊંચે છે, એવીઓનાં જીવનને કચરી નાખનાર માતાપિતા અને પતિ એકલા યુનેદ્દાર નથી, પણ આખો સમાજ છે. જો એ ભયંકર કર નાશુદ થાય, તોજ કંકુ અને કન્યા શોગ્ય મહેનતુ યુવકને અપાય અને શાંતિજર્મના નાશકારક વ્રજમાંથી શાંતિજન બચી જાય. આ સર્વ વાતો સ્ત્રીઓના હાથમાં છે, તેઓ ધારે તો કન્યાને વસ્ત્રાલંકાર ભેષ્ટતાંજ - જુજ - કરાવી સાસરે વળાવી શકે છે. (અને સમજદાર સાસુ તેને સત્કારે છે.)" "આપણા પૂર્વજો શાંતિવ્રત કરેલા હશે, મોટી જનો કાઢી હશે, બળદોને ધી પાયાં હશે. એ બધી વાતો આપણે ભૂલવાની રહી." બધાંજ જણે છે કે એ બેન ગંગાબેન બોલે સુધારક છે. અને વળી હાલમાં તો એ બેન મુંબઈ યુનિવર્સિટી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ તરફથી ચાલતી પત્રિકાનાં તંત્રી છે. ત્યારે એ બેનને ઘેર લગ્ન હોય તો તમે કેવા કેવા સુધારાની આશા રાખો!

બેન ગંગાબેનના એન્જુએટ પુત્રનું લગ્ન

બેન ગંગાબેનના બીજા પુત્ર લાઈ વિનોદપ્રસાદ ૨૫ વર્ષના છે અને બી.

એસસી. થયેલા છે. એ બાઈનું લગ્ન ગયા ફાગણ સુ. ૭મને રોજ સારસાના બાઈ કુલાબાઈ બીજાબાઈનાં પુત્રી બેન જીગ્ગાબેન સાથે થયાં. બેન જીગ્ગાબેનની ઉંમર ૧૬ વર્ષની છે અને તેમણે મુંબરાતી છઠ્ઠા ધોરણનો અભ્યાસ કરેલો છે. આ લગ્નમાં રોકડ પરંણ્ય અને ઉપર દાગીના પરંણ્ય બહુ મોટી લેવાઈ છે. પરંણ્યનો આંકડો આપતાં હવે હું ગણાઉં છું; કારણ કે એવી પ્રસિદ્ધિથી પરંણ્ય લેનાર બહુ અભિમાન લે છે એવો મને અનુભવ થયો છે. પણ એ વાત નક્કી છે કે બેન ગંગાબેનની શહેરી આકૃષ્ટ ફેરી ગામડાના બજારમાં બહુ બારે કિમતે બેપડી ગઈ છે. જનમાં માણસો પણ દોડસોડને આશરે હતા. જન એ દિવસ રહી હતી. પચીસેક માણસો તો વાળવાળા હતા, વાળવાળાને રૂ. ૩૫૦ રોકડા અને ઉપરથી આંદ આપવામાં આવ્યો. ધર્મમાં પીગ દીકરાના લગ્નને પ્રસંગે વરધ કઢાતી નથી, છતાં ગંગાબેનના આ પીગ દીકરાના લગ્નને પ્રસંગે એ વાળવાળા સાથે વરધ કાઢી હતી. અને દારૂખાનાને ધુમાડો! સારસાના લોક કહે છે કે આવું દારૂખાનું સારસામાં આજ સુધી કાંઈએ ઉડાડ્યું નથી, એવા દારૂખાનાના ગોળા બંને દિવસે આકાશમાં ઉડાડ્યા હતા! કુળવાનશાહીનો ભપકો દેખાડવા વરપક્ષે બે હજારથી વધારે પૈસાનું પાણી આ પ્રસંગે ક્યું, કન્યાપક્ષને કેટલુંય કરાવ્યું હશે! ખરાં ગંગાબેન! વાપણમાં એ બેન પૂર્વજેની વાતો બલે ભૂલવાની કહે, પણ આચારમાં તો પૂર્વજે કરતાં સવાયું કરી બતાવે ત્યારે ખરાં ગંગાબેન નો.

કેમ આમ, ગંગાબેન?

તમે એમને પૂછો કે તમે આણંદમાં પ્રમુખપદે બાપણમાં તો બોલ્યાં હતાં કે સુધાગ કરવાની “આ સર્વ” વાતો સ્ત્રીઓના હાથમાં છે.” અને તમારે ઘેર પ્રસંગ આવ્યે તમે જ કેમ આમ પાણીમાં બેસી ગયાં? તો એ તો વખતે એમ કહીને છૂટી પડશે કે “હિંદુ સમાજમાં સ્ત્રીનું ક્યાન જ ક્યાં છે? ધરના કાળ-વ્યવહારમાં સ્ત્રીનું ચલણ જ ક્યાં છે?” પણ પોતાના દીકરાની સગાઈમાં શું ચાય છે એ માતા ન જાણે એવું કાંઈ દિવસ બને ખરું? બેન ગંગાબેનનું ધરમાં ચલણ નથી અને એમની જાણ બહાર આ બધું ચડું છે એ વાત કાંઈ માનેય ખરું? અને એમ પર્વ ખગર પડી છે કે બાઈ વિનોદપ્રસાદને આ કન્યા સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા પણ નહોતી, એમને એક બણેલી કન્યા સાથે પરંણ્ય લીધા વિના એક સાદાઈથી લગ્ન કરવું હતું, પણ પચીસ વર્ષની ઉંમરના એ ગ્રેન્યુએટ મુવકતું ધણું ધૂળમાં ભળ્યું અને ખાસ પૈસાંદાર થવાય એવું આ લગ્ન કરવું પડ્યું. અને છતાંય ગંગાબેન કહે છે કે ધરમાં

મારું ચલણ નથી! કાણુ માને આ વાત? બેન મંગાબેન, આ પ્રસંગની જવાબદારીમાંથી તમારા હાથ ધીરે રહીને કાઢી લેજો ને પછી મારતાં હતાં તેવાજ તડાકા માર્યે રાખજો! - સમાજમાં સુધારો આગળ ધપવાને જલ્દે પાછો પડે છે તે આવાજ સુધારકોને પ્રતાપે, જોગ કહેવાય છે તે કંઈ જોડું છે?

ત્યારે દાદુભાઈનું કેમ ના લખ્યું?

પણ મને અનેક જણ પૂછે છે: “ત્યારે ભાઈ દાદુભાઈ દેસાઈનું કેમ કંઈ ના લખ્યું? ગંગાબેને પોતાના પુત્રની પરકણ લીધી તેના કરતાં તો પાંચ સાત ગણી પરકણ એ તડીઆદના દેસાઈએ લીધી છે. તમે કહેશો કે પરકણ લીધી જ ગયો, તો સોજીયામાં કુળવાન ગણાતી બે ખડકી જહાર પોતાના દીકરાને એમણે કયે આકર્ષણે પગ્યાખ્યો? કન્યાની કંઈ શોભતાએ એ આકર્ષણો? વેવાઈ આફ્રિકાની કમાણી અહીં ઠાલવી, ગાયકવાડ સરકારના ‘અમીન’ થયા, એ આકર્ષણો? અને એ અમીનને તો નાતની પહેલી હારમાં આવતું છે, માટે અમીનતાત મારેય પૈસાના ધુમાડા કરે અને પહેલી હારનો કુળવાન વરે ખરીદવામાંય પૈસાના ધુમાડા કરે! અને બીજું કંઈ જાણ્યો છો? એથીયે બેવડા ધુમાડા કરવા પડે તો તે કરીનેય એ અમીનને તો દાદુભાઈ દેસાઈના કુટુંબની કન્યા લેવી છે! આવા માણસોને તમે કેમ પ્રસંગકથામાં ઉધત્રાવતા નથી?” અને આવા આવા તો ઘણાંય પ્રશ્નો પુછાય છે. પણ એ વિષે હમેશની પેઠે મેં મૌન એટલાજ માટે સેવેલું કે એક તો મને તે પ્રસંગે ચોક્કસ હકીકત મળેલી નહિ; બીજી વાતો તો ઘણીયે આવેલી, પણ બિડતી વાતો ઉપરથી કંઈ લખવું નહિ એ તો મેં હમેશાં નિવમ રાખ્યો છે. અને વળી એ હકીકત લખવાથી એ લખના કન્યાપિતા ભાઈ ડાહ્યાભાઈ મનસ્વીનું અભિમાન પોષાય એમ હતું. આમ ‘વિચારીને જ મેં મૌન સેવેલું. બાકી મોટી પરકણ લીધાની વાત સાચી હોય તો ડાકાર પાટીદાર પરિષદના પ્રમુખ એ ભાઈ દાદુભાઈ દેસાઈને તો ધણુંય કહેવાનું હોય!

કેન્યામાં આંતરરાષ્ટ્રીય લગ્ન

ઈંદોલાના ભાઈ હેળનભાઈ વસન્તભાઈ પટેલના પુત્ર ભાઈ રણધીર કાંગડી યુરુકુલના સનાતક છે. એમની ઉંમર આશરે ૨૫ વર્ષની છે. હાલ એ ભાઈ નાધરોબી આયસમાજ કન્યાશાળાના શિક્ષક છે. તેજ કન્યાશાળામાં બેન સુશીલાબેન અર્મા નામે એક સ્વલભદ્ધ શાંતિનાં બેન શિક્ષિકા છે. એ બેન આશરે ૧૬ વર્ષની ઉંમરનાં છે અને મેટ્રિક સુધીનો એમનો અભ્યાસ છે. એમને એ ભાઈ રણધીર સાથે સ્નેહ જાંધાયો અને એમણે લગ્ન કરવાનો

નિર્ણય કર્યો. એટલા માટે ભાઈ રણધીરે આઠ દસ માસ ઉપર કાગળ લખી આ લગ્ન માટે પિતાની સમ્મતિ માગી હતી અને પિતાએ સમ્મતિ આપી હતી. પણ બેન સુશીલાબેનના પિતા હરગોવિંદલાલ શર્મા, જે નાઈરાળીમાં કેળવણી ખાતામાં કામ કરે છે, તેમની આ લગ્નમાં સમ્મતિ નહોતી, તેથી લગ્ન અટકેલાં. અને પછી તો ભાઈ રણધીર દેશેમાં આવવા નીકળ્યા અને મોખ્યાસા સુધી આવ્યા પણ ખરા. મોખ્યાસામાં એમને બેન સુશીલાબેનનો ખાસ સંદેશો મળ્યો તે એ ભાઈ નાઈરાળી પાછા ગયા. અને ત્યાંથી ૩૭ માઈલ દૂર આવેલા થીકા નામે સ્થાને આવ્યાં જઈ એ બે જણે ત્યાં લગ્ન કરી નાખ્યું. આમ કન્યાપિતાના વિરોધને લીધે એ બે જણે દૂર ત્યાં જઈને લગ્ન કરવું પડ્યું અને તેથી એ લગ્નવિધિ નાઈરાળીમાં ખૂબ ચર્ચાનો વિષય થઈ પડ્યો. ખીજે કંઈ પ્રશ્ન ન હોય તો આ લગ્ન સ્તુત્ય છે.

હિંદુ સ્ત્રીના વારસાહક

સ. ૧૯૩૭નો હિંદુ સ્ત્રીના વારસાહકનો કાયદો અપૂર્ણ લાગ્યાથી તેને સુધારવા માટે હિંદી સરકારે હાલ એક સમિતિ નીમી છે. એ સમિતિના પ્રમુખ કલકત્તા હાઈકોર્ટના એક જજ શ્રી. ખી. એન. રાય છે અને સભ્યો (૧) એન હાઈકોર્ટના જૂતપૂર્વ જજ ડૉ. દ્વારકાનાથ મિત્ર, (૨) પૂના લો કોલેજના પ્રીન્સીપાલ શ્રી. જે. આર. ધારપુર અને (૩) વડોદરા વરિષ્ઠ કોર્ટના વકીલ રાજરત્ન વાસુદેવ વિનાયક બેધી છે. એ સમિતિએ અર્થા માટે ૧૬ પ્રશ્નો કાઢ્યા છે. એ બધાની ચર્ચા આ નાના પત્રમાં સ્વળક્ષણે કરાશે થઈ શકે એમ નથી. પણ ટૂંકામાં એટલું કહી શકાય કે કુંવારી કન્યાનો હક તેના પિતાની મિલકતમાં પોષણ, કેળવણી અને લગ્ન પાછળ થનાર ખર્ચ જેટલો હોવો જોઈએ. તે કુંવારી રહે તો મિલકતમાં તેના ભાઈઓ જેટલો તેના વારસાહક હોવો જોઈએ. પરણેલી દીકરીને સ્થાવર મિલકતમાં ભાગ આપવાથી તેની સાતમી પેઢીની દીકરી સુધીમાં તો સાત ગામમાં જમીનની મિલકત થાય અને તેના વહીવટ અશક્ય જેવો થઈ જાય, માટે સ્થાવર મિલકતમાં તેને ભાગ ન મળે એ જ ઇષ્ટ છે. વળી આ નિર્ધાર દેશમાં, જ્યાં લગભગ ૯૦ ટકા લોક દેવામાં સડે છે ત્યાં, દીકરીને દેવામાં પણ ભાગ આપવો એ બર્બકર છે, માટે તેને દેવામાંથી મુક્ત વારસો મળવો જોઈએ. મમિની શબ્દનો મૂળ અર્થ એ જ છે: ભાઈઓ ભાગ લે, પણ બેનને પિતાની મિલકતમાંથી સવડ પ્રગણે—એના મગ (ભાગ) જેટલું—મળે, અને મગ મળે માટે એ મમિની.

સંઘના અને વિધવા સ્ત્રીના વારસા હક્ક

ઠીકરી પછે જોડેલે પિયેરથી પગ જોડાવીને સાસરે મૂકે અને સાથે જ પિતાના વારસામાંથી તેનો અધિકાર જોડી પતિના વારસા ઉપર સ્થપાય. ત્યાં તેની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોય તો પિતાના ધનમાંથી તેને કંઈક સંભાળતા રૂપે મળે એવી આપેલા રાખી શકાય. પતિની મિલકતમાં જો સહભાગિની બને, અર્થાત્ પતિના સર્વે પ્રકારના ધન ઉપર પતિના જોટલો જ - અર્થો અર્થ જ - તેનો અધિકાર થાય. કાંઈ પણ કારણે પતિ સાથે તેનો લગ્નવિચ્છેદ થાય તો તે ફરી લગ્ન ન કરે ત્યાં મુધી જો મિલકતમાંથી એને થોડા જીવનનિર્વાહ માટે ખર્ચ મળ્યો જાય. લગ્નવિચ્છેદ ન થયો હોય તો પતિ મરતાં તેની વિધવા તે પતિનું જ સ્થાન લે, જોછએ તો તે સંયુક્ત કુટુંબ હોય કે જોછએ તો વિભક્ત કુટુંબમાં હોય. એક પતિને અનેક પત્નીઓ હોય તો, તેની મિલકત ઉપર પતિ અને જમી પત્નીઓ સરખાં ભાગીદાર થાય, જેમકે જોક પતિને બે પત્નીઓ હોય તો તેની મિલકતમાં પતિને તેમજ દરેક પત્નીને ભાગે ત્રીજો ભાગ આવે મિલકત વહેંચવાનો પ્રસંગ આવે તો પતિ, પત્ની અથવા પત્નીઓ અને પુત્રો, જે સૌને સરખે દિશે મિલકત મળે. આમ કર્યાથી દિંદુ સ્ત્રીની આંજની આર્થિક અનાય અથવા ઓશિયાળી સ્થિતિ નાશ પામશે અને તે આર્થિક સ્વતંત્રતા પામશે.

વડોદના વાળંદાની વેદના

બાપ ધિવરામ શર્મા લખે છે કે આજુબં તાલુકાના “વડોદના બાપ”ઓ ઉપર ઝમુમી રહેલી વ્યક્તિનો ત્યારે હું વિચાર કરું છું, ત્યારે આગો ખાંતી નહિ છું. થોડા દિવસ ઉપર પાટીદારોએ બેગા થઈ નવું બંધારણ (વૈતરં વંધારનારું અને મલતર ઘટાડનારું) ઘડી કાઢ્યું છે અને તેને તાબે થવાની નાબીઓને ફરજ પાડી છે. નાબીઓએ ના પાડતાં વેંત જ માલમતા લૂંટી લેવાની, ધરધાસ સળગાવી મૂકવાની અને મારખૂડ કરવાની ધમકી પાટીદારોએ આપી છે. આથી કમ પળે શું થશે તેની કલ્પનાય થઈ શકતી નથી. પૂર્વે અનહદ જુલમ પાટીદારોએ નાબીઓ ઉપર ગુજારેલો છે એ વાત ભૂલી જવી નથી જોઈતી. ધર બાળેલાં, પાક લૂંટેલાં, માર મારેલાં, નાબો આણેલાં અને દંડ લીધેલાં. કામ પણ દિસાળે નાબીઓને નગાવવા એ પાટીદારોનો મુદ્દાલેખ. બાલણ ભડકે, વાણીઓ થયરે, ગરાસિયો ગભરાય અને ધારાજો ફસાય ત્યાં નાબીનું શું ગણું?” (“નાબી બાલણ દિતેમ્ણુ,” ચેત્ર ૧૯૯૭)

આ તે પાટીદારને શોભે?

ઉપર ગણાવેલી વાત સાચી હોય તો, અને મને પણ મળેલી ફટકો

નિર્ણય કર્યો. એટલા માટે ભાઈ રજુધીરે આઠ દશ માસ ઉપર કાગળ લખી આ લગ્ન માટે પિતાની સમ્મતિ માગી હતી અને પિતાએ સમ્મતિ આપી હતી. પણ એન સુશીલાબેનના પિતા હરગોવિંદદાસ શર્મા, જે નાઈરાણીમાં કેળવણી ખાતામાં કામ કરે છે, તેમની આ લગ્નમાં સમ્મતિ નહોતી, તેથી લગ્ન અટકેલાં. અને પછી તો ભાઈ રજુધીર દેશમાં આવવા નીકળ્યા અને મોઝ્યાસાં સુધી આવ્યા પણ ખરા. મોઝ્યાસાંમાં એમને એન સુશીલાબેનનો ખાસ સંદેશો મળ્યો ને એ ભાઈ નાઈરાણી પાછા ગયા. અને ત્યાંથી ૩૭ માઈલ દૂર આવેલા થીકા નામે રયાને ચાલ્યાં જઈ એ બે જણે ત્યાં લગ્ન કરી નાખ્યું. આમ કન્યાપિતાના વિરોધને લીધે એ બે જણે દૂર ચાલ્યા જઈને લગ્ન કરવું પડ્યું અને તેથી એ લગ્નવિષય નાઈરાણીમાં ખૂબ ચર્ચાનો વિષય થઈ પડ્યો. ખીજે કંઈ પ્રશ્ન ન હોય તો આ લગ્ન સ્મૃત્ય છે.

હિંદુ સ્ત્રીના વારસાહક

સ. ૧૯૩૭નો હિંદુ સ્ત્રીના વારસાહકનો કાયદો અપૂર્ણ લાગ્યાથી તેને સુધારવા માટે હિંદી સરકારે હાલ એક સમિતિ નીમી છે. એ સમિતિના પ્રમુખ કલકત્તા હાઈકોર્ટના એક જજ શ્રી. ખી. એન. રાવ છે અને સભ્યો (૧) એન હાઈકોર્ટના ભૂતપૂર્વ જજ ડો. દારકાનાથ મિત્ર, (૨) પૂના લો કોલેજના પ્રીન્સીપાલ શ્રી. જે. આર. ધારપુર અને (૩) ત્રેડોલરા વરિષ્ઠ કોર્ટના વહીવટ રાજરત્ન વાસુદેવ વિનાયક ભેષી છે. એ સમિતિએ ચર્ચા માટે ૧૬ પ્રશ્નો ઠાકવા છે. એ બધાની ચર્ચા આ નાના પત્રમાં રચજસંકલ્પને કારણે થઈ શકે એમ નથી. પણ ટૂંકામાં એટલું કહી શકાય કે કુંવારી કન્યાનો હક તેના પિતાની મિલકતમાં પોષણ, કેળવણી અને લગ્ન પાછળ થનાર ખર્ચ જેટલો હોવો જોઈએ. તે કુંવારી રહે તો મિલકતમાં તેના ભાઈઓ જેટલો તેનો વારસાહક હોવો જોઈએ. પરણેલી દીકરીને રચાવર મિલકતમાં ભાગ આપવાથી તેની સાતમી પેઢીની દીકરી સુધીમાં તો સાત ગામમાં જમીનની મિલકત થાય અને તેનો વહીવટ અશક્ય જેવો થઈ જાય, માટે રચાવર મિલકતમાં તેને ભાગ ન ગણે એ જ હજી છે. વળી આ નિર્ધન દેશમાં, જ્યાં લગભગ ૯૦ ટકા લોક દેવામાં સડે છે ત્યાં, દીકરીને દેવામાં પણ ભાગ આપવો એ બાંકર છે, માટે તેને દેવામાંથી મુક્ત વારસો ગણવો જોઈએ. મિત્તની ચળવળે મૂળ અર્થ એ જ છે: ભાઈઓ ભાગ લે, પણ એનને પિતાની મિલકતમાંથી સવડ પ્રમાણે - એના મગ (ભાગ્ય) જેટલું - મળે, અને મગ મળે માટે એ મિત્તની.

મેટ્રિકની પરીક્ષાનું નવું કેન્દ્ર આણંદ

આ વર્ષે મુખ્ય મુનિવર્સિટીની મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં ૨૬૮૮૪ વિદ્યાર્થીઓ ભેડા હતા. વિદ્યાર્થીઓ દર વર્ષે વધ્યા કરે છે અને તેથી પરીક્ષા લેવાનાં કેન્દ્રો પણ વધારતા જવાં પડે છે. આ વર્ષે આણંદને નવું કેન્દ્ર ફરાવવામાં આવ્યું છે, તેમાં ૪૮૨ વિદ્યાર્થીઓ ભેડા હતા. ચરોતર એલ્યુમેન સોસાયટીની દાદાભાઈ નવરોજી દાદા સ્કૂલના અને ચારદા દાદા સ્કૂલના મંડાનમાં તેમને પરીક્ષા માટે બેસાડવામાં આવ્યા હતા. તેમાંના કેટલાકને માટે રહેવા જમવાની વ્યવસ્થા સોસાયટીના જાતિલયમાં કરવામાં આવી હતી. વળી આણંદ મામનાં પાટીદારોએ કંઈ પણ પૈસા લીધા વિના, નાતજાતના બેદ વિના ગમે તે વિદ્યાર્થીને રહેવા જમવાની વ્યવસ્થા કરી હતી, પણ તે જાળવતી જાહેરાત મોડી પ્રસિદ્ધ થયાને કારણે તે મોજનાનો લાભ પચાસેક જ વિદ્યાર્થીઓએ લીધો હતો. વળી આણંદના ધનવાન ખેત્રવાળ ગૃહસ્થ ભાઈ ધનશ્યામપ્રસાદ દવેએ પણ ખેડાવાળ જાતિના વિદ્યાર્થીઓ માટે એવી વ્યવસ્થા રાખી હતી, તેના લાભ ૧૬ વિદ્યાર્થીઓએ લીધો હતો. વિદ્યાર્થીઓને આ રીતે આપેલી સગવડ માટે એ ભાઈઓને ધન્યવાદ થટે છે.

પરીક્ષાઓની મોસમ

આ એપ્રિલ માસના મુખમખતા તાપમાં સતત છે, કલાક મુખી પરીક્ષામાં બેસાડી વિદ્યાર્થીઓને તપાવતા એ ખરેખર ભયંકર છે. અહીં આણંદમાં તો મુનિસિપાલીટીના પ્રમુખ ભાઈ ધનશ્યામપ્રસાદે વિદ્યાર્થીઓની પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવી પરીક્ષાના સ્થાનની ચારે બાજુએ પાણી છંટાવી કંડક કરાવી હતી, પણ ધનમખતા આ ધોમ તાપમાં એ કંડક તે શા દિસાળમાં! અને જ્યાં રજા પાણી છંટાવવાની એવી કંઈ વ્યવસ્થા થઈ શકે નહિ. ત્યારે મુનિવર્સિટીએ વિદ્યાર્થીઓ તરફ કંઈક અનુકંપા રાખવી ઘટે. આવતે વર્ષેથી માર્ચના છેલ્લા અડવાડિયામાં મેટ્રિકની પરીક્ષા લેવાનું ફરાવ્યું છે, પણ તેથીયે તાપનો કેટલોક ફેરફાર થઈ જવાનો? મોસમ જ ફેરવવી ઘટે અને ઓક્ટોબર-નવેમ્બરમાં મુનિવર્સિટીની બધી પરીક્ષાઓ રાખવી ઘટે. હું વિદ્યાર્થી હોતો, ત્યારે તેજ મોસમમાં જ્યાં પરીક્ષાઓ લેવાતી. પણ પછી કોણ જાણે કયે કારણે કે કયે હેતુએ શિખાળાની મોસમ ફેરવીને આ ઉનાળાની મોસમમાં પરીક્ષાઓ લેવાનું ફરાવ્યું છે! હવે શિખાળાની મોસમમાં પરીક્ષા લેવાનું ફરાવવા તો હજારો વિદ્યાર્થીઓ ઉપર આશીર્વાદ બીતરે.

નીચેના પઠવીદાન

આજની કેળવણી બ્યાવહારિક નથી, મોટે ભાગે પ્રાન્યિક (પુસ્તકિયા) છે. તેમાં

શ્રી. ધર્મચરણ જોડાણ	નાપાડ	૧૨-૦-૦
કલ્યાણભાઈ જોડાણ પટેલ	"	૧૨-૦-૦
જોવર્ધનભાઈ કદાગદાસ અમીન	સિનોર	૧૨-૦-૦
જોવર્ધનભાઈ ખાપુજીભાઈ પટેલ	આણંદ	૧૨-૦-૦
સુનીલાલ રમેશલાલ સરૈયા	નડિયાદ	૧૨-૦-૦
જોડાણ સોમાભાઈ પટેલ	"	૧૨-૦-૦
જવેરભાઈ શિવાભાઈ પટેલ	નાપાડ	૧૨-૦-૦
દાદાભાઈ યુરુષોત્તમદાસ અમીન	ગોધરા	૧૨-૦-૦
નાથાભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	નાપાડ	૧૨-૦-૦
પ્રભુદાસ જોખાભાઈ રાય	લક્ષમણપુરા	૧૨-૦-૦
ગોગીલાલ નાથાલાલ ચોકસી	નડિયાદ	૧૨-૦-૦
મહીજીભાઈ અંબડ રેવનદાસ	નાપાડ	૧૨-૦-૦
રણજોડલાલ ગગનલાલ શાહ	નડિયાદ	૧૨-૦-૦
રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ	સોજીત્રા	૧૨-૦-૦
શિવપ્રસાદ હીરાલાલ ઠાકર	અમદાવાદ	૧૨-૦-૦
શિવાભાઈ જોડાણ પટેલ	ભરૂચ	૧૨-૦-૦
શિવાભાઈ હરિભાઈ પટેલ	નાપાડ	૧૨-૦-૦
સોમાભાઈ જગનભાઈ પટેલ	સુણાય	૧૨-૦-૦
હીરાભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	નડિયાદ	૧૨-૦-૦
હરિભાઈ રેવનદાસ પટેલ	ધર્મજી	૭-૧૪-૦
હરિગંગાબેન શિવાભાઈ પટેલ	ભરૂચ	૬-૦-૦

૩૬૫-૧૪-૦

માહના અંકમાં પત્રિકા નં. ૪માં સ્વીકારેલા ૮૧૪૦૮-૨-૩

તા. ૩૧:૩:૪૧ સુધીમાં કુલ ૮૧૭૭૪-૦-૩

વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૧૫:૪:૪૧દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ
અખાલાલ પ્રભુદાસ ચોકસી
મંત્રીઓઆ પત્રિકા આણંદ સરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મધુરભાઈ પટેલ
શ્રી. દેસાઈજી પટેલ માટે છાપી. તા. ૨૨-૪-૪૧

૧૯૬૭

卐

જેઠ

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૮

卐

અંક ૮

માગ અનુભવે મને તો જોજાળ જતાવ્યું છે કે કોઈ પણ દિલચાલ પૈસાને અજાણે નથી પડી ભાંગતી, નથી અટકતી કે નથી તિસ્તેજ થતી. આનો અર્થ એવો નથી કે દુન્યવી કોઈ પણ દિલચાલ પૈસા વિના આવી ગઈ. પણ જોનો અર્થ અવશ્ય એ છે કે જ્યાં જગ મચાવેલા હોય છે ત્યાં પૈસા જોની મેજેજ આવે છે. જોથી જીવટો અનુભવ મને એવો પણ થયો છે કે જે દિલચાલને પૈસાની છાજ થઈ પડે છે તે દિલચાલની તેજ મમવધી અવનતિ રૂઝ થાય છે. અને તેથી માગ અનુભવમા તો જોકે એ સિદ્ધાન્ત પણ આવેલો છે, કે કોઈ પણ માવજનિક સંસ્થાએ મૂડી જોકડી કરાને વ્યાજથી પોતાનો વહીવટ ચલાવે એ પાપ છે એમ કહેતાં તો મારી દિગત નથી ચાલતી, તેથી અયોગ્ય છે જોટયું જ કહું છું.

(‘દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ,’ પૃ. ૧૭૬)

—ગાંધીજી

ત-નો: નરસિંહભાઈ ઇચ્છરભાઈ પટેલ,

‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છુટક નકલના ત્રણ આનાં

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુગલાઈ પટેલે છાપ્યું અને
જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫/૫/૪૧.

સમાવેશ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

ધર્મનો ગજ	ભાઈ ઇશ્વર પેટલીકર	૩૩૭
ના, હું તો પરણીશ!	„ મંગલભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	૩૪૪
ગોરત અરજદારને	„ મોતીભાઈ કુમેરભાઈ „	૩૪૮
સંદેશો	„ શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ „	૩૫૩
હિંદુઓની કાયરતા ઉપર કટાક્ષ	„ કિશોરલાલ ધ. મદાસ્વાળા	૩૫૮
મિલનલગ્ન	„ વિનોદચંદ્ર જોહાલાલ પટેલ	૩૬૨
‘લૂ’ના આયુર્વેદિક ઉપચારો	ડૉ. ભાસ્કરરાય મ. વૈષ	૩૬૪
ચર્ચાપત્ર	વિવિધ	૩૬૬
અંધપરિચય	‘પાટીદાર’ગદિર	૩૭૩
અસંગતયા	„	૩૭૭

૧. યુરોપિયન વિગ્રહને પરિણામે કાગળ ઝોટલા બધા મોંઘાં મંછ ગયા છે કે આ કદનું ‘પાટીદાર’ શ. રને લવાજમે આપવું પડવડે નહિ એવી સ્થિતિ થઈ છે. પણ લવાજમ વધારવું અનેક માહકોને પડવડે નહિ, અને તેનું કદ ઘટાડવું એ વ સાફ લાગતું નથી. ઝોટલે વચસો રસ્તો એવો કાઢ્યો છે કે કંઈક સંસ્તાર રક્ષ કાગળ વાપરવા. હાલ તો એ જ રસ્તો કાઢ્યો છે, આગળ ઉપર એયું જશે.

૨. એ જ કારણે પડેશના જે માહકોએ હજી લવાજમ મોકલ્યું નથી તેમને સૂચના કરવી પડે છે કે તેઓ પોતાનું લવાજમ તુરંત જ મોકલી દે. પરદેશમાં વી. પી. નથી થઈ શકતું તેનો ખેટો લાભ પરદેશમાં કમાતા એ ભાઈઓ ન લે એવી આશા છે. પોસ્ટલ ઓફિસ કોઈ કોંસ કરે નહિ.

૩. નનામા, ઉપનામના, અપૂર્ણ, પેન્સીલથી કે કાગળની જે બાજુએ લખેલા લેખ સ્વીકારવામાં આવતા નથી.

૪. આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખોના કે ચર્ચાપત્રોના વિચારો સાથે તંત્રી સદ્મત થાય છે જ, એમ માનવું નહિ.

૫. દર અંગ્રેજી માસની તા. ૧૦ પછી આવેલા લેખ તે પછીના અંકમાં ધણું કરીને નહિ લેવાશે.

૬. જેને વિનાશવાજમ ‘પાટીદાર’ આપવાના ફંડમાં, જેનો ‘પાટીદાર’ વાંચે એ હિતજનક છે એમ માનનાર ભાઈઓને, ઉદાર ભાવે પૈસા મોકલે.

ગુજરાત વિનય મંદિર

અમદાવાદ

ગુજરાત વિનય મંદિરનું નવું સત્ર તા. ૧૬મી જૂન, ૧૯૪૧ ને સોમવારે શરૂ થયે. વિદ્યાર્થીઓના 'વિનીત' (મેટ્રિક) ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ આ વિનય મંદિરમાં કરી શકાય છે. પ્રાથમિક શાળાનાં ચાર ધોરણ જેટલો અભ્યાસ જેણે પૂરો કર્યો હોય, તે એમાં દાખલ થઈ શકે છે. 'વિનીત' થવા માટે વિનય મંદિરમાં સાત વર્ષનો અભ્યાસ કરવાનો હોય છે. છેવટે 'વિનીત'ની પરીક્ષા પસાર કરનારને ગુજરાત વિદ્યાર્થી તરફથી 'વિનીત'નું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે છે.

વિનય મંદિરમાં, ગુજરાત વિદ્યાર્થીઓનાં ધારાધોરણ મુજબ, સ્વતંત્ર ધોરણે, રાષ્ટ્રીય કેળવણી આપવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રને યોગ્ય એવા ઉદ્યોગોને અક્ષરજ્ઞાન જેટલું જ મહત્ત્વ અપાય છે. કાંતણ, ખીંજણ, વણાટ, સુતારી, સીવણકામ, માટીકામ, તથા પુસ્તક-બાંધણીના ઉદ્યોગોનું જ્ઞાન હાલમાં અપાય છે.

ચિત્રકળા, સંગીત, તથા વ્યાયામ અને કવાયતને ખીજા વિષયો જેટલે જરૂરિયાત શીખવાય છે.

વિદ્યાર્થીઓને પ્રત્યક્ષ કામો તથા સેવા કરવાની તાલીમ આપવાનો ખાસ પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. એને માટે છાત્રાલય મંડળ, ગામડાંમાં પર્યટન, ઉત્સવોની ઉજવણી,

સમાવેશ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

ધર્મનો ગજ	ભાઈ ઈશ્વર પેટલીકર	૩૩૭
ના, હું તો પરણીશ!	„ મંગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૩૪૪
ઝોરત અરજદારને	„ મોતીભાઈ કુબેરભાઈ „	૩૪૮
સંદેશો	„ શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ „	૩૫૩
હિંદુઓની કાયરતા ઉપર કટાક્ષ	„ કિશોરલાલ ધ. મશરૂવાળા	૩૫૮
મિલનલગ્ન	„ વિનોદચંદ્ર જેઠાલાલ પટેલ	૩૬૨
‘લૂ’ના આયુર્વેદિક ઉપચારો	ડૉ. ભાસ્કરરામ મ. વૈદ્ય	૩૬૪
અર્ચાપત્ર	વિવિધ	૩૬૬
અંથપરિચય	‘પાટીદાર’ગદિર	૩૭૩
અસંગત્યા	„	૩૭૭

૧. યુરોપિયન વિગ્રહને પરિજાગે કાગળ એટલા જાધા મોંઘા થઈ ગયા છે કે આ કદતું ‘પાટીદાર’ રૂ. ૨ને લવાજમે આપવું પરવડે નહિ એવી સ્થિતિ થઈ છે. પણ લવાજમ વધારતું અનેક આઢકોને પરવડે નહિ, અને તેનું કદ ઘટાડવું એ મ સાફ લાગતું નથી. એટલે વચ્ચે રસ્તો એવો કાઢ્યો છે કે કંઈક અસ્તા રફ કાગળ વાપરવા. હાલ તો એજ રસ્તો કાઢ્યો છે, આગળ ઉપર જોયું જશે.

૨. એજ દારણે પરદેશના જે ચાહકોએ હજી લવાજમ મોકલ્યું નથી તેમને સૂચના કરવી પડે છે કે તેઓ પોતાનું લવાજમ તુરંતજ મોકલી દે. પરદેશમાં વી. પી. નથી ચક્ર શકતું તેના ખોટા લાંબ પરદેશમાં કમાતા એ ભાઈઓ ન લે એવી આશા છે. પોસ્ટલ ઓર્ડર કોઈ કોંસ કરે નહિ.

૩. નનામા, ઉપનામના, અપૂર્ણ, પેન્સીલથી કે કાગળની જે બાજુએ લખેલા લેખ સ્વીકારવામાં આવતા નથી.

૪. આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખોના કે અર્ચાપત્રોના વિચારો સાથે તંત્રી સહમત થાય છેજ, એમ માનતું નહિ.

૫. દર અંગ્રેજી માસની તા. ૧૦ પછી આવેલા લેખ તે પછીના અંકમાં ઘણું કરીને નહિ લેવાશે.

૬. જેનેને વિનાલવાજમ ‘પાટીદાર’ આપવાના ફંડમાં; જેનો ‘પાટીદાર’ વાંચે એ દિતજનક છે એમ માનનાર ભાઈએનો, ઉદાર ભાવે પૈસા મોકલે.

ગુજરાત વિનય મંદિર

અમદાવાદ

ગુજરાત વિનય મંદિરનું નવું સત્ર તા. ૧૬મી જૂન, ૧૯૪૧ ને સોમવારે શરૂ થયે. વિદ્યાપીઠના 'વિનીત' (મેટ્રિક) ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ આ વિનય મંદિરમાં કરી શકાય છે. પ્રાથમિક શાળાનાં ચાર ધોરણ જેટલો અભ્યાસ જેણે પૂરો કર્યો હોય, તે એમાં દાખલ થઈ શકે છે. 'વિનીત' થવા માટે વિનય મંદિરમાં સાત વર્ષનો અભ્યાસ કરવાનો હોય છે. છેવટે 'વિનીત'ની પરીક્ષા પસાર કરનારને ગુજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી 'વિનીત'નું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે છે.

વિનય મંદિરમાં, ગુજરાત વિદ્યાપીઠનાં ધારાધોરણ મુજબ, સ્વતંત્ર ધોરણે, રાષ્ટ્રીય ઉજવણી આપવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રને પોષક એવા ઉદ્યોગોને અક્ષરજ્ઞાન જેટલું જ મહત્ત્વ અપાય છે. કાંતણ, પીંજણ, વણાટ, સુતારી, સીવણકામ, માટીકામ, તથા પુસ્તક-ગાંધણીના ઉદ્યોગોનું જ્ઞાન હાલમાં અપાય છે.

ચિત્રકળા, સંગીત, તથા વ્યાયામ અને ક્વાયતને ખીળ વિષયો પેઠે ફરજિયાત શીખવાય છે.

વિદ્યાર્થીઓને પ્રત્યક્ષ કામો તથા સેવા કરવાની તાલીમ આપવાનો ખાસ પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. એને માટે છાત્રાલય મંડળ, ગામડાંમાં પર્યટન, ઉત્સવોની ઉજવણી.

અર્ચાપરિષદ, વગેરે પ્રવૃત્તિઓ, શિક્ષકોની દેખરેખ હેઠળ, વિદ્યાર્થીઓ ચલાવે છે.

વિનય મંદિરની સાથે છાત્રાલયની વ્યવસ્થા પણ રાખેલી છે. અમદાવાદ શહેર બહાર, નદીની પેલી બાજુ સ્વચ્છ અને ખુલ્લા ભાગમાં આવેલા ગુજરાત વિદ્યાપીઠના મકાનમાં તે છે. વિદ્યાપીઠના બધા સેવકોના સહવાસમાં છાત્રો રહે છે. નિત્ય-જીવનમાં જાતમહેનત, મુશ્કેલી, સ્વચ્છતા વગેરેની તાલીમ આપવામાં આવે છે.

છાત્રાલયનું માસિક ખર્ચ રૂ. ૧૧)ના આશરે આવે છે.

આથી વિશેષ માહિતી જોઈએ તો એક આનાની ટપાલની ટિકિટ ખીડી નીચેને સરનામે લખશો.

જેમને જૂન ૧૬મીથી શરૂ થતા નવા વર્સે વિનય મંદિરમાં ફાળવ થવું હોય, તેમણે અરજીનું છાપેલું ફોર્મ મંગાવી, ૧૦મી જૂન મુધીમાં તે ભરીને મોકલી આપવું તેની સાથે, પોતાની છેલ્લી શાળાનું સર્ટિફિકેટ પણ ખીડવું જોઈશે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ-૬

વિકુલદાસ કોઠારી
આચાર્ય, ગુજરાત વિનય મંદિર

ਪਾਟੀਦਾਰ

उत्तिष्ठत आप्रत प्राप्य वरान्नियोधत ।

क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गम्पथस्तत् कवयो वदन्ति ॥

सं. १५५७
वर्ष १८

ਅੰਤ

{ ଶେଷ
ଆଦେଶ

ધમનિ ગજ

[સ્વતંત્ર છતાં ગયા અંકના 'બાજી' હોંધી વળી'ના અનુસંધાન તરીકે-લેખક]

વિશ્વયુરહરી' મારતર નેકે કાઈ દિવસ નહિ ને આજેજ લાંબો કાટ
ખહેરી, માથે આસિરહટના કાથમાં ખડિયો, કલગ અને કાગળ રખાવી, રક્ષવાયા
થયા હોય તેમ ધૂમી રહ્યા હતા.

કાઈ પૂછતું: "ભાસ્તર સાહેબ, શાની સહીઓ કરાવે છે?"

પોતાને પહાડી સૂરે એ બોલતા ત્યારે બેચાર જણ તો સહેજે બેગા થઈ ગયા. તેમાંય આ તો અગર વચ્ચે વાત જામી એટલે લોકો બેગા થઈ ગયા.

ગોમતે સરખાત કરી: "હવે લોદાને ધર્મની લાગણી જ ક્યાં રહી છે?"

હમેશાં સેવાપૂજા કર્યા વગર ન જંગતા એક ભાવિકથી એ સાંભળ્યું ન સહન થયું. એ બોલી ઊઠ્યો: "માસ્તર સાહેબ, બીજા ગાગમાં એવું હશે, અહીં સાવ એવું નથી."

માસ્તર બોલ્યા: “ઐ તો બધાંય સરખાં.”

આવિદે વિરોધ કર્યો: “ધર્મની લાગણી ના હોય તો આવશ્ય મદિનાની પૂજામાં સ્વાસો રૂપિયાની લાગણી યાવ? રામજી મંદિરમાં જન્માષ્ટમીની ખંચાજીરીના પરસાદમાં પંદર મણુ ડાંચર બાચી! માતાના હવન અને દેવનો દીવો કદી બાટકયો છે?”

માસ્તરે કંઈ: “જો બધાંય ઉપર પાણી ફરવા બેઠું છે. તો બંને તમે
જાગતા હો તો—”

જીને મર્મગિહ બેલી હિંચો: “જેને શૂલતા તમે, આ ગાગ તો
મર્મને નામે પાંચસો ખર્ચતાં પ્રાણુ પડે. એવું નથી.”

માસ્તર: “જોઈ છું ત્યારે તમે ધર્મ વાસ્તે શું કરો છો તે.”

એકે પૂછ્યું: “પણ છે શું?”

માસ્તર: “લોકો સ્વરાજ્ય સ્વરાજ્ય કરી રહ્યા છે, પણ અંગ્રેજ સરકાર તે અંગ્રેજ સરકાર! કદી એણે ધર્મમાં માથું માર્યું નથી. અને આ તમારા ગાંધીવાળા—મહેજ સત્યા આત્મી ને પ્રધાનો થયા, એટલે પહેલું ધર્મનું નિર્દેશન કાઢવા માંડ્યું. ગઈ કાલે જ નિશાળમાં હુકમ આવ્યો કે ડેડબંગીનાં છોકરાં નિશાળમાં દાખલ કરી અમને જણાવો.”

આલડછેટમાં જ ધર્મ ગાનતા એક સનાતની યરાડી બેઠ્યા: “નિશાળમાં ઢેડાં પેસે તો મારી નાખતાં શું થાય છે?”

માસ્તર બોલ્યા: “નોકરી રહી એટલે અમે તો ઘેર આવી નાહી નાખીશું. પણ નાનાં છોકરાં બધું સાળોળ કરી ઘરમાં આવશે, એટલે કાષ્ટનોય ધર્મ શી રીતે સચવાશે?”

પેલા ભાવિકે કહ્યું: “અમે તો હવન હોય કે કથા હોય તો રૂપિયો આપી છૂટીએ, સરકારી કામમાં શું કરીએ?”

માસ્તર: “તે મટિ તો હું અત્યારમાં નાહી, પૂજન કરી ગહાર નીકળ્યો. જુઓ, અમે તો સરકારી નોકર રહ્યા એટલે હુકમ થાય તેનો અમલ કરવો પડે. પણ તમે ગામલોકો અરજ કરો કે અમે ડેડબંગીને નિશાળમાં બેસાડવા દેવા ખુશી નથી.”

એક શંકાશીલ બોલ્યો: “એમ સરકાર માનશે?”

“નહિ કેમ માને? તમે લખશો કે જો એ લોકો આવશે તો અમે છોકરાં મોકલવાના નથી, એટલે સરકારનેય છૂટકો છે માન્યા વગર?”

મહીમાં કાષ્ટ જાતની જવાબદારી ન સમજતી ગ્રામગ્રજ જોતજોતામાં પોતાનું નામ લખી આપે છે. વિરોધનું વાતાવરણ પ્રસરે તે પહેલાં અરજી ટપાલમાં રવાના થઈ.

ગામમાં હવે આ વાતાવરણ જામ્યું હતું. મહાસભાવાદી પ્રધાનોનાં વખાણ કરતા નરેન્દ્રને લોકો કહેતા: “પ્રધાનોએ આ તો ખોટું કયું.”

નરેન્દ્ર: “એમાં શું ખોટું છે?”

એક: “ભણ્યા એટલે જો તો ધર્મને માનવાના જ નહિ!”

નરેન્દ્ર: “ઢેડને ન અડકવું એવું કયા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે?”

બીજો: “શાસ્ત્રો ભણ્યા હોય એ ત્યારે જોઈએ છે શું? પણ સંઘના બેસંગના વખતથી ચાલે છે તે ખોટું હોય?”

નરેન્દ્રે સામે દાખલો આપ્યો : “નરસિંહ મહેતા, જો ધર્મ અભંગાતો હોય તો, દેડવાડામાં લગ્ન કરવા - જાય?”

પણ પોતાનો ન ફાવતી દલીલ ઉઠાવી મુકનામાં - ગામડાના અલગ લોક જોછા કુશળ નથી હોતા. એકે જવાબ કર્યો : “એમને તો ભગવાન હાજરા-હજુર! એમને ‘સંસારબંધન’ની ક્યારે પડી હતી? એ જે કરે તે ચાલે.”

નરેન્દ્ર : “ગાડીમાં જોગા નથી બેસતા?”

“ગાડી તો પવિત્ર ગણાય!”

ન પહોંચ્યા ત્યાં પવિત્રતા દાખલ કરવી એ હિન્દુ ધર્મનું વિશાળ છે. દુવામાંથી કાઢેલું પાણી અપવિત્ર-ફૂલો પવિત્ર! ગનુધ્યજીતિનો દરિયન અપવિત્ર-એના ધરતી કોકડીઓ ખાવે પવિત્ર! છાશ અપવિત્ર-માખણ પવિત્ર! સ્વધર્મી દરિયન અપવિત્ર અને પરધર્મી મુમત્સમાન એટલા પવિત્ર કે એમને અડચે એ અપવિત્રતા દૂર થાય! આ જૂની શોધબોળને આધારે ગાડીએ પવિત્રતાનું સ્થાન મેળવ્યું છે.

નરેન્દ્રે એ શોખને આધારે હસતાં કહ્યું : “નિશાળેય પછી પવિત્ર થશે.”

એક જણે સંત હકીકત કહી : “એ તો બધું કાળોડાળ હીકું છે, નહિ તો ખેતરમાં જોમતી જોડે જોળ સેતાં કેમ કાષ્ટ અભંગાતું નથી?”

“તમે જ મરવાલાઈ! એ તો ખપ જોની છાજ નહિ, પણ ઉઘાડી આંખે કાષ્ટ બોડે?”

આમ ચર્ચા એ પાંચ દિવસ ચાલી હતી, એવામાં અરજી પહોંચ્યા પછી ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ તરફથી જિલ્લો ખીલે હુકમ આવ્યો કે દસ દિવસની અંદર દરિયન બાળકોને શાળામાં દાખલ કરી અમને જણાવો.

માસ્તરે એક નવી યુક્તિ શોધી કાઢી : જો દરિયનો જાતે જ લખી આપે કે જો છોકરાં ભણાવવા ખુશી નથી તો કાપડો કાપવાની જગાએ રહે અને આપણું ધણું થાય.

માસ્તર મુખીને સરવે ગયા : “મુખી, હવે તો એક યુક્તિ નહિ કરો તો દેશને નિશાળમાં બાલવાં પડશે.”

મુખી પણ ‘એમ ધર્મ’ બોળાવા દે તવા ન હતો. તેમણે કહ્યું : “તમે કહો તે કરીએ, પછી!”

માસ્તરે કહ્યું : “એ લોકો પાસે લખાવી લેઈ આગળ મોકલી દેઈએ કે એ પોતાનાં છોકરાંને ભણાવવા ખુશી નથી.”

માવ મહેલી વાત સાંભળી મુખી બોલ્યા : “અરેહો! એમાં તે શી મોટી વાત? એમ હોય તો બધાને બોલાવી અંશુકા લેઈ લેઈએ.” અને એમણે વરતણીઆને હુકમ કર્યો : “જા, કાલઈ, ઢેડાં-લંગીઆને બધાંને ઘેરથી એક એક જણને બોલાવી ગંગાવ.”

માસ્તર ગજગણ્યા : “સીધી રીતે ગાની જાય તો સારું.”

મુખીએ પોતાની સત્તા દર્શાવી : “હું કહું એટલે એમના જાપનોય છૂટકો છે કે ના કહે?”

ઘેર હાજર હતા તેટલા આવી ગયા એટલે મુખીએ કહ્યું : “હવેથી તમારે, છોકરાં નિશાએ મોકલવાં પડશે.”

તેમના આગેવાને કહ્યું : “ના, માજાપ! અમારે નથી ભણાવવાં.”

જવાબ સાંભળી માસ્તર અને મુખી અગમ્ય થઈ ગયા.

માસ્તરે કહ્યું : “પણ મરકારી હુકમ છે.”

આગેવાન : “પરણું તો નથી ભણાવવાનાં ને?”

માસ્તર : “ના, જે રાજખુશી હોય તે મોકલે.”

“અમે તો રાજ્યે નથી અને ખુશીયે નથી.”

મુખીએ જણ્યું કે મારી ધાકથી ના પાડે છે. માસ્તરે જણ્યું કે કોઈ ખ્રિસ્તીનો અહીં પવન વાયો નથી, એટલે એમને કેળવણીનું જ્ઞાન નથી. પણ ખરું કારણ કોઈ જણ્યું ન હતું.

કાયદો થયો ત્યારે એ લોકો સાંભળી રાજ થયા હતા. આગેવાને એક બે જણને મોંએ કહ્યું હતું કે સારું થયું તે છોકરાં બે આંકડાં દેખતાં થશે.

પણ ગામના જગાલગતે એને સમજ પાડી ત્યારે આગેવાન કાનની ખટ પકડી બોલ્યો : “સારું થયું ભાઈ સા’ન, તમે સમજ પાડી. આ તો બિલકું અગારેજ પસ્તાવું પડે એવું છે.”

એટલે આગેવાનની મલાહ પ્રગણે દરેકે અંશુકો પાડી આપ્યો.

વાત જણી એટલે નરેન્દ્ર હરિજનવાસમાં ગયો. બધા ભેગા થયા. આગેવાનના આવ્યા પછી નરેન્દ્રે પૂછ્યું : “તમે શું સમજીને સહીઓ કરી આપી?”

આગેવાને જવાબ આપ્યો : “અમારું દુઃખ અમેજ સમજીએ.”

નરેન્દ્રે અનુમાન દ્યું : “લોકો તમને હેરાન કરે એમ માનો છે?”

આગેવાન: “કાલે રાયો એટલે લોકો એમ તો ન કરે.”

“ત્યારે તમારાં છોકરાં બણે એ તમને નથી ગમતું?”

“ભાઈ સા’બ, એવું તે હોય? અમે બપ્પા નથી તે બહુ પે પરતાઈએ છીએ. તમારી રાત્રીશાળામાં જે પાંચ છોકરાં બણી આવ્યાં છે એટલે હવે તો થોડું સુખ થયું છે, કામળ લખાવવો વંચાવવો હોય ત્યારે કામળે શોધવું પડતું નથી.

“આટલું સમજ્યા છતાંય ના કહ્યું?”

“એ બહુ’ય સગલજો-છીએ, પણ ગામડામાં તો અમે એથી દુઃખી થઈએ.”

નરેન્દ્રે કહ્યું: “મારે એ જ બાણુ છે.”

ઝાઝા પરિચયમાં ન આવેલો આગેવાન કહેતાં અચકાયો. એ બોલ્યો: “તમે શહેરમાં રહેલા એટલે એ વાત શું બજો?”

“પણ કહેશો ત્યારે તો બણીય ને?”

આગેવાન ન બોલ્યો એટલે એક જુવાને કહ્યું: “કહો ને કાકા, એ બણે તો ખરા! આપણે ક્યાં બોલું કહેવું છે?”

“લો ને હું જ કહું.” બીન્ને બોલ્યો: “આમેય હજુ દૂર છીએ, અડતા નથી; તોય જુવાન વહુદીકરીને સીમમાં એકલી મોકલતાં બીએ છીએ, તો પછી બહુ બેથું થાય તો અમારા ગરીબની કાજ ફરિયાદ સાંભળે?”

ચોતાને ઉચ્ચ ગાનતા વર્ગ વિરુદ્ધની વર્તણૂકની આ ફરિયાદ સાંભળી નરેન્દ્ર વિચારમાં પડી ગયો. અબપ્પા લોકો તો આને કલ્પના જ સમજે ને? પણ નરેન્દ્ર તો સાચામાય જીવતા માનવીને મોંએ અનુભવની વાત સાંભળતો હતો.

નરેન્દ્રે કહ્યું: “કદાચ કામ એક નીચ નીકળે, માટે બધા સરખા કહેવાય?”

આગેવાન બોલી બેઠ્યો: “બધા એવા હોય તો જગત આલેય શી રીતે? પણ અત્પારતા કરતાં તે દહાડે બો વધારે તો ખરા ને?”

બીન્ને બોલ્યો: “આજરૂદાર ગણાય એ જ એવું કરે ત્યાં કાને કહેવા જઈએ?”

એને વચ્ચેથી અટકાવી આગેવાન બોલ્યો: “કામળું નામ દેવાની આપણે શી જરૂર?”

રાત્રીશાળામાં નરેન્દ્ર પાસે બેસેલો એક જુવાન બોલ્યો: “એમાં ક્યાં બોલું કહેવાનું છે? મુખીનું જ ધર ગણો ને; એમને બત્રીને ગણપતે-માવાની

ફંકી સમી સાંજે ખેતરમાંથી ચારનો બારો લેખ આવતી હશે, છોડીનું શું ગળું? અમે ગરીબ આવી ફરિયાદ કેને કરીએ? મુખીને કહીએ તો બિલટા બે દંડા મારે ને છોડીનો ઘણી જાણે તો એને તેડે નહિ, એ નકામાં!"

આગેવાન બોલ્યો: "આ બધાં દુઃખ શહેરમાં રહેનાર ક્યાંથી જાણે? હું જ કાયદો સાંભળીને ગાજી થયો હતો. પણ જગાભગતે સમજ પાડી: 'શું જોઈને ગાજી ચાલ્યો છો? એ બંદાને તમારાં બેરાંનું કાષ્ટ નામ નથી દેતું, એ પછી તો નહિ રહે.' ત્યારે ગારેય કાનની ખૂટ પકડી કબૂલ કરવું પડ્યું."

આટલી બધી હવસખેરી સમાજમાં છે? અને પોતાની જ નીતિવ્રજતાની દાલ ધરી અસ્પૃશ્યતાને ટકાવી રાખનાર માણસો એને પોતાનો શુષ્ક તો નહિ માનતા હોય?

નરેન્દ્રે કહ્યું: "જગતનો કહેવાનો ભાવાર્થ તો તમે એમને અડતા અટકો ત છે. એમને તમારી ચિંતા નથી. નિશાળમાં છોકરાં જશે, તેથી તમે એમ માનો છો કે આજ ને આજ લોકો તમારા ભેગા હરતા ફરતા થઈ જશે? એમ તો એ તમને ખેતરમાં, ગાડીમાં, શહેરમાં અને મેળામાં અડે છે, છતાં ઘેર કેમ અડવા ખુશી નથી? એટલે તમે માનો છો એવી સ્થિતિ આવતાં નહિ નહિ તોય એક પેઢી નીકળી જશે. અને એ વખતે તમારી પ્રજા બચેલી હશે, એટલે આજના જેવી પછાત નહિ હોય."

આગેવાન વાત સમજ્યો એટલે બોલ્યો: "અમે કંઈ આટલું બધું ઊંડું સમજીએ છીએ? પણ અંગુડા પાડી આપ્યા તેનું શું?"

નરેન્દ્રે સમજ પાડી: "અંગુડા પાડી આપ્યા તે કંઈ સરકાર નથી સમજતી એમ ન માનતા, તમારી મરજી ન હોય તોય લોકો ખીક જતાવી અંગુડા પડાવી લે. એટલે એ કંઈ હેતરાય એવી નથી..."

આગેવાને પૂછ્યું: "ત્યારે અમારે શું કરવું?"

નરેન્દ્ર: "સરકાર તો જે શાળામાં હરિજન બાળકો દાખલ ન થાય તે શાળા કમી કરવાનો હુકમ કરશે. લોકો નિશાળ જવા દે એવા નથી. માત્ર તમને બે ત્રણ છોકરાં મોકલવાનું કહેશે, પણ તમારે બધાં છોકરાં મોકલવાં."

થયું પણ તેમજ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબનો ત્રીજો હુકમ આવ્યો: 'પંદર દિવસની અંદર હરિજન બાળકો દાખલ થયાં છે તેવો રિપોર્ટ' નહિ આવે તો શાળા બંધ કરવામાં આવશે.'

ધર્મને ફૂગતો અચાનક શેડાં ભેગા થયા.

એક દલીલ : “એ તો ધમકી છે, એમ તે નિશાળ બાંધ કરે?”

વિરુદ્ધ દલીલ : “કરે તો ૫ આપણાથી શું થાય?”

છેવટે એ બધી ધાંધલમાં પડ્યા વગર વચ્ચેના માર્ગ કાઢ્યો. કહેવા પૂરતાં એ પાંચ નામ હાજરીપત્રકે લખાઈ કરવા અને એમને દૂર બેસાડવાં.

પણ માસ્તરની અત્યથ્વી વચ્ચે એ પાંચને બદલે પંદરે વીસ બાળકો નિશાળમાં આવવા લાગ્યાં. મનમાં તો ઘણો તિરસ્કાર, પણ કરે શું? પ્રથમ તો દૂર બેસાડી મૂકતા, પણ, નાનાં બાળકોને મોટાં જોઈ અસ્પૃશ્યતાનું ભૂત જોણું વળગ્યું હોય છે? એટલે દલાડામાં એક બેને તો માસ્તર બંધે અડી પડતાં દેખે. તેમાંય ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ આવે ત્યારે તો ન છૂટેકે ૫ બેમાં બેસાડવાં પડે.

ત્રિખળપુરાણી માસ્તરનો ધર્મ ધીમે ધીમે દીલો પડવા માંડ્યો : “મરણ! છાકગને ક્યાં સાચવીએ? આપણે ના આડકતું, એટલે ચપું.”

સરખાતમાં તો એ ઘેર જન્મ નાહી નાખતા. પણ નિશાળમાં લેઈ જવાનો કાઠ બદાર ખૂણામાં ભરવો હોય તેને નાનો બચુ કશુંય નહિ, તો સાક જોળવાય અડ્યા વગર ન રહે. વચ્ચે પાણી પીતું હોય ત્યારે ક્યાં નાહવા બેસે? છેવટે નાહવાનુંય ચપું.

હરિજન બાળકો ટેબલને અડે ત્યાં સુધી હવે તેમને બાંધ નહોતો આવતો, એટલો ધર્મ ઉમર વધતાં મોટો થયો.

છપ્પન વર્ષની ઉમરે હરિજાત પેન્શન ઉપર બિતરવાનો નિયમ હતો, એટલે ત્રિખળપુરાણીને એક જ વર્ષ ખૂટતું રહ્યું. જોકે એમનું શરીર હજુ દશ વર્ષ નોકરી કરે તોય પહેંચે તેવું હતું.

કાયદાનોય ઉપયોગ ધર્મમાં કરવાની ખૂબીવાળા માસ્તર ક્ષણિયામાં બેઠા હોય ત્યારે લેખીને કહેતા : “હજુ નોકરી તો દશ વર્ષ કરું એવો છું, પણ આ બધો આભારજેત જોયો જતો તથા એટલે વરસવંટોળ નોકરી કરી પેન્શન ઉપર બિતરી જવું છે.”

પણ એ નોકરીમાંથી છૂટા થાય તે પહેલાં તો નિશાળ રહેવેની સાક્ષ અસ્પૃશ્યતા માટે પવિત્ર ચમ ગઈ હતી.

હિન્દુ સમાજનું અજળ વિદ્યાના

નેદા, તા. પાદરા

ઈશ્વર પેટલીકર

ના, હું તો પરણીશ!

(બેલીવાડી ખાતાની કોલેજની ગેલેરીમાંની એક ઘટના —

પાત્રો કલ્પિત છે, બંધ બેસતી પાઠકી કોઈએ પહેરવી નહિ.)

નરેશ: “હેલો (Hallo) સુરેશ! તું કહેતો હતો ને કે મારું છોડ્યોક લીલામ થશે તો નહિ પરણું. ગઈ પરમ દિવસે તારો વિવાહ થયો. જધાની વચમાં તારા બાપુજીએ કહેવાય છે કે રૂ. ૧૦૦૧ ચાંદણના લીધા. ખીખ એક હંજર દેશમાં માટલી ગઈ ત્યારે લીધા. આનો અર્થ શો? જરા સમજાવતો ખરો!”

મહેશ: “કેમ બાપ, બેડા ને પાણીમાં? એ તો જ્યારે પોતાના ઉપર આવે ત્યારેજ ખખર પડે. પેલા કાશીકાકાના દીકરાનું સગપણ થયું ત્યારે નહોતા લીધા તોય તારા બાપુજીએ એમનો જીવ કાઢી નાખવા જેવું કયું હતું. અને હવે ઠપાં ને એ પોથીમાંનાં રીંગણાં?”

સુરેશ: “વાત જોગ જતી કે પહેલાં તો મારો ને મારા બાપુજીનો વિચાર. મારા લોહીના પૈસા કરવાતો હતોજ નહિ. એ જેટલું બોલતા હતા તે જધુંય સાચુંજ બોલતા હશે એમ મને અને મારાં કરનારને લાગતું હતું. પણ હવે મને સમજાયું કે તેમને જીંડે જીંડે પણ મારા પૈસા લેનાની ભાવના હોતીજ ન્હોતી. નહિ તો છ ગાગ મૂકી જહાર શું કરવા જાય? મને ખખર છે કે મરધાકાકા સાથે જે ત્રણ જણા ધર્મજના આવ્યા હતા, બાદરણ ને સોજના વાળા તો ખડે પગે તૈયાર હતા, નડિવાદ તો ખીલા ઉપાડી રહ્યું હતું. પણ બધાંને ના! હું એનું રહસ્ય પ્રથમથીજ સમજ્યો હોત તો એ મૂંઝવણમાંથી મારા બાપુજીને છોડાવી શકત. પણ ત્યારે તે આપણને માખાપો નાશન મળે છે, પરણવા જેવડા મોટા યજ્ઞને તોય ઘરના વહીવટથી અગમવાજ રાખવામાં આવે છે, એટલે આ સખતે હું તો ઠંડોજ થઈ ગયો છું!”

દિનેશ: “પણ હવે સીધી વાત કર ને! ઠંડો થઈ ગયો હોય તો આ ગંગાવી પીએ અને થોડા ગરમ થઈ અમળ વધીએ.”

કોલેજનો તોફાર રામો આ લેવા જાય છે.

નરેશ: “ચાંદણ, ઠીક દિનેશબાપ કૂદી પડ્યા, નહિ તો સુરેશ કંઈ થોડોજ આ પાવાનો હતો? ખેર, મને તો લાગે છે કે આપણી પાડીદાર કામડું જગડવા બેઠું છે, નહિ તો ભયું બાદ્યું ઘર ને વળા તેમાં દીકરાના પૈસા શા? છે તારામાં તારા બાપુજી સામે જડે ઉઠાવવાની તાકાત? પેલા મરધાકાકાનો બાપ તો ખાલી ખાલીનો જખ્ખો ને જે બાપજી સેદને પરણી

આવ્યો. હો એવી હિંમત તારામાં? આજ વિચાર કરવાનો છે, નહિ તો આજના લીધેલા, કાશીકાકા કહેતા હતા, તેમ આવતી કાલે જોકવા પડશે, કારણ કે તારા જ કાકાના દીકરાઓને દીકરીઓ છે ને? જ્યારે તારા બાપુજી તારા દસ પંદર હજાર કન્યાના બાપના ઘરમાંથી કઢાવવાની ડંકારા મારે ત્યારે, જ્યારે તમારા ઘરમાંની-સગાંની કન્યાઓ ખીજે છ માગમાં દેવા જશે ત્યારે, તમને ધોષ નાજશે, તેનો ખ્યાલ આજ તમો કરો છો? તારા બાપુજીએ ખીજાઓને મુસ્કેલીઓ ઊભી કરી છે, તે તરફ કંઈ વિચાર આવે છે?”

આ આવે છે. અંદરના ખંડમાં જઈ સૌ પીવા બેસે છે.

સુરેશ : “મધુ” મને સમજાય છે, પણ હવે મારો ઉપાય નથી. મારાથી કંઈ અને તેમ છે જ નહિ, કારણ કે જુઓ ને મારા બાપુજીના કહેવા-સાંભળવા પ્રમાણે જોડામાં જોડા વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦-૩૦૦ તો એમ જ મળશે. બાર મહિનામાં બે પાંચ વખત સાતરે મહાલવા જઈશું તોય ૧૦૦-૧૨૫ ખિરસામાં પડશે. દસ પંદરનું (ખર્ચ હોય તો) ઘરમાં આવશે તો ૧૦૦-૧૨૫ બ્યાજના આવશે. તું જ કહે ને, નરેશ, આખો પેતીવાડી ખાતાના ડોક્ટર મધ્યે તોય કેટલું મળવાનું છે? વળી તું ખીજે. યથો, પંતોજ તરીકે જાંથી વધારે શું મેળવવાનો છે? મારાં કરતાં તું ધર્મજનો હોવાથી અને તમારા વડીલોએ સારાં ખર્ચ કરેલાં હોવાથી, વસો છૂટારો હોવાથી, તારે બેખડ પડે એમ છે. પણ તારા બાપુજી કાઢને કાઢું આપે ત્યારે ને?”

દિનેશ : “અરે કદાચ ધારા કે નરેશના પિતાએ કાઢને નીચેની નાખ્યો, તોય એ વાત ખરી છે કે જેમ મંજાબેન ખેલના આંકડાની અને તારા બાપુજીએ નહિર કરેલા આંકડાની માફક એ નહિ જ કરે. અરે, પાડોશીને પણ ખબર નહિ પડવા દે અને છાપેય નહિ ચડે. કારણ કે એમનામાં વ્યાવહારિક માન ધણું છે. જોણું દશે તો હમણાંજ એમને વીતી ચૂકી છે.”

મહેશ : “એ વાત ખરી, પણ એ જોડું તો ખરું જ નો!”

દિનેશ : “ભલા, તું બૂલે છે. ખર્ચ કે જોડું તો જ્યારે પહાર લીકા જણે ત્યારે ને? કુમડીમાં જોળ ભાગી ખાય, પછી ગળ્યો કે કડવો તે હું ને તું કેમ જાણીએ? એ તો એ એકલા જ જાણે નો!”

સુરેશ : “મારા બાપુજીએ એમ નહિ કરવામાં સારી, એમની અને અન્ય સગાંજોની મૂંઝવણ વધારી દીધી છે. સૌથી વધારે તો કુટુંબની કન્યાઓ જ્યારે ખીજે દેવા જઈશું ત્યારે ખાધા છે તેટલા કરતાં, કાઢ માથાનો મળે તો, જમણાં જોડાની કાઢે ને? એ જ વિચાર મને મૂંઝવે છે. કાઢ માર્ગ હવે

જડે એમ લાગતો નથી. અને કોઈ જતાવે તો તે માર્ગે અત્યારે હું જઈ શકું તેમ નથી. ખીજું શું કહેવું?”

દિનેશ: “કેમ શું કહેવું? મોટી રકમ તારા ઘરમાં આવશે. કુટુંબની છોડીએ પરણાવવા જેવી થશે ત્યારે કુટુંબીજોના ઘરમાંથી એવડી રકમ જશે. તારા ને તારા જાણુના યોગજ જવાના છે? હમણાં જો તારે એક બેન હોત તો પછી તારા જાણુ આગ છ ગામ મૂકી બહાર જાત તો હું જતાવત!”

ગદેશ: “આજે જ મને કાર્ગળ હતો કે નડીઆદમાં પૈકણ લેઈ લેઈને માતેલા સાંઠ જેવા થએલા દેસાઈવગાના પેલા મધુભાઈએ રૂ. ૮૦૦૦૦નું ફૂંકયું! જાપનું જારમું કયું, તેય પણ કોઈના કાઢીને! પૈકણ એટલે પરકણ અને પરકણ એટલે કન્યા લેવાની શરતમાં લવાની પરઠેલી રકમ. એટલે લોહીના જ પૈસો ને! કાના ટકવા છે, કે આપણા. લીધેલા ટકવાના છે? આમાં ત્યાંક આપણો જ હોય છે. ઘરમાં ચાલતી વાતોચીતોથી સમજી જઈ જાપને જખડાવી દેતા નથી કે ‘પિતાજી, આપ મારે માટે એવડો લાંબો ખર્ચેય નહિ કરતા ને મને વેચીને મારા પૈસા વ નહિ લેતા. કાં તો હું મારી મેળે પરણીશ, અથવા ઘર ખાનદાની હશે તો કંકુ ને કન્યા સાથે પરણાવશે તોય સંતોષ-ગાનીશ. મારી ખાતર તમે એમાંથી હાથ ધોઈ નાખો તો સાફ!”

નરેશ: “હાથ કેમ ધોઈ નાખે? જો ને એમણે તારો ભાવ ખાવા તો કેટલાય ખર્ચાં નાખ્યા હશે. આંજ સુધી મોટાઈ ખાતર ભરેલી રકમોનો, તેના વ્યાજનો, લેણા ધાલી ગએલા કે ખોવાઈ ગએલા કે ચોરીએ ગએલાનો સરવાળો કરીને પછી હિસાબ કાઢી જો, તો જણાશે કે ‘રથીઆ ગઢવી ક્યાં તો કે’ ઘેરના ઘેર!” એ તો ફક્ત મનનાં જ કારણ છે.”

સુરેશ: “મને મારા જાણુની ઉદાસીનતા એમ સૂચવે છે કે, હવે એમને ઘણું જ ખરાબ લાગે છે. ‘પારીદાર’માં આવતા લેખો ઉપર દોઢ ડાહ્યાઓ લખે છે, જાણે જાણું એમને લાગુ પડે છે એમ ઠસાવે છે અને નાહકનો જીવ ખાળે છે. હું તો કહું છું કે ‘જાણુ, તમને જ્યારે આમ ખરાબ લાગે છે, ત્યારે તમોજો જેને જેને વાવઢા કર્યા હતા, મારી પરીક્ષા થતા સુધી જેને થોભવા કહેતા હતા, જેના વચન ઉપર આપણો વિશ્વાસ હતો, એવી વ્યક્તિઓ આગળ આપ જો ખોલતા હતા તે અક્ષણ જવાથી—તેમને કાનેય નહિ નાખવાથી, તેમણે જેઓને વચન આપ્યાં હશે, જેઓ એમના તરફથી સારા સમાચાર સાંભળવાની રાહ જોતા બેઠા હશે તેઓને, કેટલું ખોટું લાગ્યું હશે તેનો તો વિચાર કરો! એક તો આપણે સ્વાર્થ માટે ખીજાને છેતરીએ

તેનું કંઈ નહિ અને કોઈ પણ આપણને કહે ત્યારે આપણા દુઃખનો પાર નહિ રહે એ કાના ધરતી વાત! લોકો ચઢાવે તે જોવા કરતાં લગનારનો આશય જોવો વધારે સારો છે. પણ સાંભળે ત્યારે ને?"

દિનેશ : "શાના સાંભળે? એ જાણા તો એમ સમજે છે કે અમો ગમે તેમ રીસાઈએ, ગમે તેમ બોલીએ, પણ જીનજોને ડફ્ટાં મારીએ તોય તેમણે ખાઈ લેવાં જોઈએ."

સુરેશ : "એ જમાનો ગયો. જેનું આપણને લાગે છે તેનું જ જીનને લાગતું જોઈએ, એમ સમજવું જોઈએ. કોઈ અપમાન કરવાના ઇરાદાથી ન જોલે તોય તેને પાછળથી અપમાનમાં ઘટાવવું અને તેનું વેર વાળવા અનેક તરકટો રચ્યાં, કુદાડીના દાયા થવું, એ તો ખરેખર ધિક્કારવાળો છે. પછી જલે આપણે આપણા ધરના રાજ્ય હોઈએ."

નરેશ : "હવે અમલ વાત ઉપર આવીએ. વરવિક્રય નિષેધક મંડળની સ્થાપના કરીએ, જેમ ગડકરીએ દારૂનો કાંટો કાઢવા સાથે 'एक ब प्याला'માં આર્થ ગદિરામદિગી સ્થાપના કરી હતી તેમ. એટલે વરવિક્રય કરે તેનો એ મંડળના આશ્રય નીચે નિષેધ આપણે કરવો, કાગળ કે જાણે વિક્રય તો વડીલો કરે છે, અને પોતે કંઈ જાણતા નથી એમ કરી પેઠણ વગર પરણતું જ નહિ."

દિનેશ : "તારું કહાણું રહેવા દે ને. વાર નરેશ! કડકીનો વખત છે. વડીલોને વેપાર નથી. આપણે જી. એ. કે એમ. એ. ચણે તોય પચાસ માટે મારામારી અને ખર્ચો રહ્યો ૧૫૦-૨૦૦નો! ક્યાંથી લાવવા? જલે ને વડેરાઓ કન્યાના જાપને નીચોવતા. શું જખ મારવા મોટા મામના વર જોળવા આવે છે?"

સુરેશ : "જગખર છે. મારા જાણુ ક્યાં નરસંકા વાળાને શોધવા ગયા હતા? ઘેર બેઠાં આગ્વાનું કહેવાય છે. એ તણ વરસથી ફરતો હતો. ઘાટ આવ્યો, એવતાણમાં લાવ વખ્યો ને મારા જાણુએ-જોકે કેટલાકને ધણા નારાજ કર્યા છે, ધણાઓને એને અજે ખોટુંય લાગ્યું છે, છતાંય-સોગડી મારવામાં જરાય બૂલ કરી નથી. હવે ન્યારે મારા કાકાની કે ભાઈની દીકરીઓ માટે વર જોળવાનો વખત આવશે ત્યારે જોયું જશે."

મહેશ : "એમ? ત્યારે તો મારે 'પાટીદાર' દ્વારા છેવટે ખરાં નામ આપીને ચમકોળે ચઢાવવા પડશે કે ન્યારે ન્યારે તમારા કુટુંબીઓ વર જોળવા જાય ત્યારે ત્યારે દરેક ડેકાણેથી દશ હજાર રોકડા, દસના દાગીના, પંદરની કણલત; આટલું ન જને તો અડધું તો લીધા વિના કોઈએ એ કુટુંબની કન્યા સામેય ન

નેવું. જ્યારે આગ બીડ ઘાલવાની પ્રથા શરૂ થશે ત્યારે આપોઆપ પૈડાનો રિવાજ જાંધ થશે, ત્યાં સુધી નહિ.”

સુરેશ : “હીક છે, અંત્યારે તો એ અગને લાગુ નથી પડતું. કુટુંબીઓ વખત આવ્યે અરચશે. એમના બધા માટે મારે શા માટે આવેલો લાભ ગુમાવવો ? હું તો પરણીશ જ.”

આ છેવટના શબ્દોથી જાંધા ગરમાગરમીમાં વિખૂટા પડ્યા. પછી શું થયું તે આવતા અંકમાં આપીશ.

ક્રમ, પૂના ૪

મગનબાઈ ઈશ્વરલાલ પટેલ

ઓરત અરજદારોને

‘જે હસ્ત હુલાવે પારણું તે જગત પર શાસન કરે.’

આ સૂત્ર ને આજે આપણે ભૂલ્યા છીએ, અને તેથી જ માહના ‘પાટીદાર’માં બેન દિન્દિરાબેન પટેલને ‘ઓરત અરજદાર’ એ વિષય ઉપર લેખ લખી પુરુષ-વર્ગનો સ્ત્રીવર્ગ તરફનો અન્યાય પ્રકટ કરવો પડ્યો છે. અને વાત સાચી જ છે કે આજે નારીજગતની કિંમત ક્યાં છે ? તેનો કાજુ વિચાર કરે છે ? વિચાર કરવાની જગ્યાએ ખચી જાય છે ? આપણા સમાજની પ્રત્યેક વ્યક્તિ આજે પોતપોતાનો જીવન-તેના બાળકો, લોકો ધામ્ન ગણેલી છે ; કાંઈને કંઈ તો કાંઈને કંઈ લાગેલી જ સરવાળો કરીને પછી કિસ સંલાળે ? આને જ પરિણામે આજે સારાચે સમાજમાં ‘ક’ ઘેરના ઘેર !’ એ તો ખરાકવા તૈયાર નથી. ફક્ત ‘પાટીદાર’ માણિકમાં.

સુરેશ : “મને મારા બાપુશયી આપણો સમાજ કાંઈ દિવસ સુધરી જવાનો જાણ ખરાબ લાગે છે. ‘પાટીદાર’ આજે ૧૮ વર્ષથી ચાલે છે, છતાં આપણું છે, જાણે બધું જ એમને લાગુ થયો હોય એવું મને લાગતું નથી. આવું જાણે છે. હું તો કહું છું કે ‘જાણી લાગણી’ અને સેવા જેવા સિદ્ધાંતો ત્યારે તમોએ જોને જોને વાગદાં કયતથા સ્વાર્થ-વૃત્તિને પોપણ મળતું જ નથી મના કહેતા હતા, જેના વચન ઉપર જન પોતાની (નારી જગતની) અરજ મગણ આપ જે બોલતા હતા તે અથવા ન્યાય આપનાર ન્યાયાધીશની અપવાદી, તેમણે જેઓને વચન આપ્યાં તેમની વહીલાત કરી શકે એટલો અમાચાર સાંભળવાની રાહ નેતા બેઠા તો કરવી છે, ચર્ચાઓ કરવી છે, લેખો લખવાનો તો વિચાર કરો ! એક તો આટું મીડિયું આવા સમાજના ન્યાયાધીશો પેશ કાજુ કરે ? તેમને તો ઓરતને લીધે

તાગરધિયા કરવા છે; કાંઈને કન્યાવિક્રયથી, કાંઈને વરવિક્રયથી, તો કાંઈને ખડુપત્નીથી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ કરવી છે; કાંઈને પત્નીને શુભામ જનાવવી છે, તો કાંઈને સોળ વર્ષની કુમારિકા સરખી વિધવાને ફરગિયાત વૈધવ્ય પળાવવું છે. જોગતોની અરજ પણ આવી બાજતોની હોય કે બીજી કાંઈ? અને આવી અરજો હંમેશાં કરી ન્યાય કાણ કોને આપે? ન્યાયાધીશ પોતા ઉપર કાંઈ દિવસ તહોમત ફરમાવે ખરો કે? આ સમાજના ગિચારા ન્યાયાધીશોનું તહોમત તો પોતા ઉપર બસકે પોતાની આજીવિકા ઉપરજ આવી પડે છે. એ ગિચારા શું કરે, લાચારજ બને ને? હવે તો આને માટે એકજ ઉપાય એ કે જોગત અરજદારોએ પોતેજ વકીલ કે ન્યાયાધીશ બની પોતાના પ્રશ્નો પોતેજ ઉકેલ્યે છૂટકો, અને તેને માટે તેમણે હાથ ધરવો કેળવણીનો પ્રશ્ન.

આજની બાબાઓ એ આવતી કાલની મુદ્દિણીઓ ને માતાઓ યતારી છે, એટલે તેમને કેળવવામાં જેટલી કાળજી રાખીએ એટલી થોડી છે. તેમની ઉપર લવિષ્યની પ્રત્યક્ષ ઉત્તિનો આધાર છે. તેઓની શક્તિ અને કૌશલની દુનિયાને ધણી અસર થતાર છે. વ્યક્તિમાત્રનું સ્વર્ગ તેની માતાનાં અરજો નીચે છે. સ્ત્રી એ પુરુષની અધાંગના છે એ ખરું, પણ સાથે તેનો સૌથી મોટો મિત્ર છે, એ બુદ્ધિવાનું નથી. તે ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષનું મૂળ છે. સ્ત્રી એ ધર્મનું ધન, શોભા અને સર્વસ્વ છે, માટે સદા તેની ઉન્નતિ અને રક્ષા કરવી એ પ્રત્યેક પુરુષની પ્રથમ અને ઉત્તમ ફરજ છે. સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીએ કહ્યું છે કે: "ભારતનો ધર્મ ભારતના પુત્રોને નહિ, પણ પુત્રીઓને પ્રતાપે ટકશે છે. ભારતની સ્ત્રીઓએ પોતાનો ધર્મ છોડ્યો હોત તો ભારતવર્ષ કાંઈક નષ્ટ થયો હોત." આ વસ્તુ આજે આપણે મૂલ્યાંકીએ તેનું આ દુઃખ છે. સમાજની અધોગતિ તેનેજ કારણ છે.

આપણી કેળવણી એકપક્ષી બની છે. આપણે પુત્રોને બેરિસ્ટર અને સેલીસીટરો જનાવવાની તર્જના રાખીએ છીએ, જ્યારે કન્યાઓને એકડો ધૂંટાવતાંજ ટાંક ચડે છે. તેનું કારણ એક એ કે કન્યાને આપણે પરાધીન ધન માગી સ્વાર્થનું દિગ્દર્શન કરાવીએ છીએ, અને સાથે સાથે આપણી ઉન્નતિના મૂળમાં ધા કરીએ છીએ. કારણ કે ખંધાય આવું માનતા યાદ એટલે આપણે ઘેર-આવનાર કન્યા પણ અજાણજ આવવાતી, અને જનાર પણ અજાણજ જવાતી. આવી સ્વાર્થી પરિસ્થિતિને કારણે સ્ત્રીકેળવણી તરફ દુર્લક્ષ થયું છે. બીજું કારણ એ પણ છે કે જો સ્ત્રીઓ લણે તો પુરુષો સામે પોતાની જુલમી શુભામી વિરુદ્ધ જોદાદ ઉઠાવે. આમ સ્ત્રીકેળવણીને

તેવું કંઈ નહિ અને કાંઈ પણ આપણને કહે ત્યારે આપણા દુઃખનો પાર નહિ રહે એ કેના ધરતી વાત! લોકો ચઢાવે તે જોવા કરતાં લખનારનો આશય જોવો વધારે સારો છે. પણ સાંભળે ત્યારે ને?"

દિનેશ : "શાના સાંભળે? એ બધા તો એમ સગાં છે કે અમે ગમે તેમ. રીસાઈએ, ગમે તેમ જોલીએ, પણ ખીજીઓને ક્ષણાં મારીએ તોય તેમણે ખાઈ લેવાં જોઈએ."

સુરેશ : "એ જમાનો ગયો. જેવું આપણને લાગે છે તેવું જ ખીજીને લાગવું જોઈએ, એમ સમજવું જોઈએ. કાંઈ અપમાન કરવાના ધરાદાથી ન જોલે તોય તેને પાછળથી અપમાનમાં ઘટાવવું અને તેવું વેર વાળવા અનેક તરકટો રચ્યાં, કુહાડીના દાયા થવું, એ તો ખરેખર ધિક્કારવાળો છે. પછી બલે આપણે આપણા ધરના રાગ હોઈએ."

નરેશ : "હવે અસલ વાત ઉપર આવીએ. વરવિક્રય નિષેધક મંડળની સ્થાપના કરીએ, જેમ મંડળીએ દાંડો કાઢવા સાફ 'અક ચ પ્યાલા'માં આર્થ મંદિરાગારિની સ્થાપના કરી હતી તેમ. એટલે વરવિક્રય કરે તેનો એ મંડળના આશ્રય નીચે નિષેધ આપણે કરવો, કારણ કે જાણે વિક્રય તો વડીલો કરે છે, અને પોતે કંઈ જાણતા નથી એમ કરી પેડણ વગર પગલું જ નીચે વડીલોને ચેપાર નથી. આપણે ખી. એ. કે એમ. તોમી દયાનંદ સરસ્વતીએ માટે મારામારી અને ખરચો રહ્યો ૧૫૦-૨૦૦નો. પછી પુત્રીઓને પ્રતાપે વડેગણા કન્યાના ખાખો નીચોવતા. શું ખાખજો બૂલ્યા છીએ તેવું આ જોવાય આવે છે?"

દિનેશ : "તાફે કદાપણ રહેવા દે ને. વાર નરેશ : "જોમી દયાનંદ સરસ્વતીએ વડીલોને ચેપાર નથી. આપણે ખી. એ. કે એમ. તોમી દયાનંદ સરસ્વતીએ માટે મારામારી અને ખરચો રહ્યો ૧૫૦-૨૦૦નો. પછી પુત્રીઓને પ્રતાપે વડેગણા કન્યાના ખાખો નીચોવતા. શું ખાખજો બૂલ્યા છીએ તેવું આ જોવાય આવે છે?"

સુરેશ : "જરાબર છે. મારા ખાખજો હતા? પેર એકાં આગળાં કહેવાય છે. આપણે પુત્રોને ખેરિસ્ટરો અને આગ્યો, ખેંચતાણમાં લાવ વધ્યો ને. એ, જ્યારે કન્યાઓને એકડો નારાજ કર્યા છે, ધણીઓને એને એકકેતમે છે. જમ થશે ત્યારે જ મારવામાં જરાય ભૂલ કરી નથી. ખીએ પામશે. ત્યાં સુધી કાંઈ કાપડો કે દીકરીઓ માટે વર ખોળવાનો વખત નથી. કહેવાતા આજના વખતે અથડું છે. બાકી પેટકાળમાં તો મહેશ : "એમ? ત્યારે તો મારે પરિશિં. તે વખતની સ્ત્રીઓ મહાન સગડોને ચઢાવવા પડશે કે જ્યારે જ્યારે ત્યારે દરેક ઠેકાણેથી દશ હજાર રોકડા, દસ હજાર ન જાને તો અડધું તો લીધા વિના"

મહેશ : "એમ? ત્યારે તો મારે પરિશિં. તે વખતની સ્ત્રીઓ મહાન સગડોને ચઢાવવા પડશે કે જ્યારે જ્યારે ત્યારે દરેક ઠેકાણેથી દશ હજાર રોકડા, દસ હજાર ન જાને તો અડધું તો લીધા વિના"

સારું કામ આપણે કરી શકીએ એની મને ખાતરી છે. જુઓ! આ રહી તેની રૂપરેખા:

અમુક પ્રદેશની હિંદુ આમ જનતાને (તથા આગળ ઉપર અને તો ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડ મમરતની આમ જનતાને) (આ સંસ્થામાં જ્યાં હિંદુ લગવાળા જોઈએ, તેમ ન યાચું તો 'હિંદુ'ની જગ્યાએ 'ખાટીદાર' શબ્દ વાપરવો.) એટલે પુરુષોને, સ્ત્રીઓને, યુવકયુવતીઓને તથા બાળકોને નાતમ્નતાના ભેદભાવ સિવાય ધાર્મિક, નૈતિક, ગાનસિદ્ધ, શારીરિક, ખેતી-વિષયક, ઔદ્યોગિક, વ્યાપારી, વ્યાવહારિક, સામાજિક તથા રાજ્યકીય કેળવણી આપી અપાવીને કર્તવ્યનિષ્ઠ તથા સ્વાઞ્ચી બનાવવાં, તેમનો સર્વદેશીય વિકાસ સંધાય તેવી વ્યવસ્થા કરવી તથા તે હેતુઓ સાધવા મળે તે સર્વસામાન્ય મદદ તથા ન્યાસી સ્વીકારવાં, એ આ સંસ્થાના ઉદ્દેશો હોવા જોઈએ.

આ ઉદ્દેશોને સિદ્ધ કરવા હાલમાં માત્ર ગામમાં જ જમીન, મકાન, સરસામાન તથા તે અંગે જોઈતાં કોઈ પણ સાધનો વસાવવાં, બહારગામના તથા શહેરના નિષ્ણાતોની હરકાઈ પ્રકારની મદદ લેવી, તેમ જ જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે ત્યારે અનુલવીઓની વગર મહેનતાણે અગર મહેનતાણું આપીને પણ મદદ લેવી. અને ત્યાં સુધી આ સંસ્થા (ગામની) આમજનતાની સેવા કરે તે ઇચ્છવા લોગ છે.

(ગામની) કોઈ પણ હિંદુ વ્યક્તિ, આદે તો ગામમાં રહેતી હોય અગર બહારગામ રહેતી હોય, જેને ગામ સાથે સંબંધ હોય તેમ જ સંબંધ થવાનો હોય, ગામનું દિત ઇચ્છતી હોય તથા ગામ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવતી હોય, તેવી દરેક વ્યક્તિ આ સંસ્થામાં સભાસદ થઈ શકશે—નાતમ્નતાના તક્ષાવત સિવાય તેમ જ ઉમરની ગણના સિવાય.

પ્રવૃત્તિઓ.

ધાર્મિક તથા નૈતિક: ધર્મ તથા નીતિ સંબંધે જોઈ તથા વ્યાખ્યાનો આપવાં અપાવવાં. બનતા સુધી એકેશ્વરવાદ એટલે અલગ અલગ દેવદેવીઓના ઝગડામાં ન પડતાં પરસ્પર પરમેશ્વર એ માત્ર એક જ ઇશ્વર છે એ વાદ ફેલાવવો. આ સંબંધમાં જે જે પગલાં લેવા યોગ્ય હોય તે દરેક લેવાં.

માનસિક: સાહિત્ય, સંગીત, કલાને તથા આનંદપ્રમોદની પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન આપી વિકસાવવાં તથા તે અંગે પુસ્તકાલયો, વાર્ષિકો, વગેરે જે જે સરસામાન જોઈએ તે બનાવવો તથા વસાવવો, તેમ જ તે અંગે જે જે કામ કરવા યોગ્ય હોય તે કરવાં. ગામમાં આલતાં મંડળોને અપનાવવાં, મદદ

આપવી, તેમજ તે તે મંડળોને હસ્તક લેવા જેવી સ્થિતિમાં સંસ્થા આવે ત્યારે સંસ્થાએ યોગ્ય લાગે તો પોતાને હસ્તક લેવાં.

શારીરિક : વ્યાયામ, વ્યવસ્થા, શાન્તિ, શિસ્તપાલન, ડ્રીલ, રમતો, વગેરે તથા સ્વાસ્થ્ય સંગ્રામે શારીરિક જ્ઞાન આપવું તથા અપાવવું. સંકુચિત કામી બેઠે રાખ્યા સિવાય (ગામમાં) જે જે વ્યાયામશાળાઓ ચાલતી હોય તેમજ નવી થાય તેને અનુકૂળતા પ્રમાણે મદદ આપવી અપાવવી, તેમજ તેમનો વિકાસ સાધવા માટે જાહેર પત્રિકાઓ, ચોપાનીઓ, વ્યાખ્યાનો, મેળાવડા, પ્રદર્શનો, ઉત્સવો, વગેરેની યોજના કરવી કરાવવી; શહેરસફાઈ, ઝાડ રોપાવવાં, નવાણ કૂવાઓની સફાઈ, વગેરે રાખવી રખાવવી.

ખેતીવિપયક, વ્યાપારી તથા ઔદ્યોગિક : આ સંગ્રામે શિક્ષણ મળે તેવો પ્રયત્ન કરવો કરાવવો. જમીન, દોર, માધનો, પુસ્તકો, વગેરે ખરીદી, ઉઝેરી, ગતારી, તે સંગ્રામે શિક્ષણ આપવું અપાવવું; તેમજ તેને યોગ્ય જે જે કામો હોય તે કરવાં કરાવવાં.

વ્યાવહારિક તથા સામાજિક : સામાજિક યોગ્ય મુદ્દારા આદરવા જનતાને વ્યવહારકુશળ ગતારવી. દરેક પોતાની ફરજ સમજે તેવું શિક્ષણ આપવું અપાવવું. આમ જનતામાં તથા બાળકોમાં શિસ્તપાલન, વ્યવસ્થા, સાદસ, દિગમ, ચારિત્ર્ય, સંલગ્ન, સમાજસેવા, સંવગ, શાન્તિ, વગેરે કેળવાય તેવાં જનતાં પગલાં લેવાં લેવરાવવાં. જાતને તથા સમાજને નુકસાન કરનાર વ્યવસ્થા, ટેવો અને દોષોને નિર્મૂળ કરવાને બની શકે તેવા પ્રયત્નો યોજવા. (જનતા સુધી ગાતજાતના, સ્પર્શસ્પર્શતાના, વટાણના તેમજ પંક્તિબેદના રિવાજોને તોડી ફોડી દિંદુ જાતિ બીજી જાતિઓ માફક એકજ જાતિ છે અને રહેશે, એવા મંતવ્યોનું પાલન કરવા કરાવવા માટે બેઠાબેઠાને દૂર કરવા દરેક પ્રયત્ન આદરવા. આ કામ અનુકૂળતા પ્રમાણે તેમજ લાગણી દુઃખગ્યા સિવાય આસ્તે આસ્તે અમલમાં મૂકવા પ્રયત્ન કરવા.)

સાજકીય : ભારતને સ્વતંત્ર જનાવવા તથા સ્વતંત્ર રહે તે બોલો યોગ્ય લાગે તે દરેક પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવી : જેવી કે જનતાને કેળવવી; સાહિત્ય ખરીદવું, તપાવવું, છપાવવું; ભાષણો આપવાં અપાવવાં; વગેરે જે જે સહાયક સાધનોની જરૂર પડે તે જનાવવાં, જનાવરાવવાં તથા પોષવાં.

ટીપ : ઉપર ગતાવેલી સઘળી પ્રવૃત્તિઓને માટે સંશોધન તથા પ્રચાર ઉપર ખાસ ભાર મૂકી વળગી રહેવામાં આવશે.

આવું આપું જાંધારણ મેં તૈયાર કરેલું છે તે જોને ઇચ્છા હોય તે જાતે ઉતારી જાય અગર મંડોળાતું જૂથ તેને મારી પાસેયા મંગાવીને તેની નકલો છપાવી દરેક ગામમાં (ગામમાં ગાનાં હોય તો પાસે પાસેનાં ચાર પાંચ ગામના જૂથને) મોકલી આપે. ત્યાર પછી તે ગને પાછું મોકલે. દરેક ગામને અનુકૂળ સુધારાવધારા તે તે ગામનાં યુવકયુવતીઓ કરી લે.

જે જે દૈનિક, અકવાડિક, પખવાડિક, માસિક છાપાંઓને આ સંદેશો છાપવો હોય તેમને છાપવાની છૂટ છે.

આ સંસ્થા રચાપવા માટે મેં નડીઆદમાં બે વખત પ્રયત્ન કરી જોયો, પણ ગામલોકના ઉમંગને અભાવે તે જાનને વખત હું નિષ્ફળ થયો. હવે થોડા વખત પછી અનુકૂળ સમયે ત્રીજો પ્રયત્ન કરીશ. તેમ જતાં ગામલોકના સમજવામાં આ જાળત નદિ આવે તો પછી આ પ્રયત્ન પાટીદારો માટે જ કરવાનો રહ્યો. આ સંસ્થાને માટે સારી મદદનાં વચનો પણ મળી ચૂક્યાં છે. માત્ર કાર્યકર્તાઓ જહાર પડવાની જ વાર છે. આ સંસ્થાનું કામ ફાલતુ વખતમાં પણ થઈ શકે તેમ છે.

આજે લોકની રહેણીકરણીમાં તમે શું જુઓ છો? દેખાદેખી ફેશન, વખતનો દુરુપયોગ, ગરબાં મારવાં, લોકની નિંદા કરવી, કામ કરતાં ચીતરી ચઢવી, ધધોધાપો મેલે મૂકવો, બેઠાં બેઠાં પૈમા આવે એવા જાપ જપવા, તે મેળવવા માટે સદા, જુગાર, લોટરી ખેલવાં, ખોટા મુસદ્દીઓ જની વેર એર વધારવાં, વગેરે.

કોઈ પણ જાળત આપણે ઐકધારી અને સંપથી કરી શકતા નથી. કપાળે કપાળે જુદી મતિ કહેવાય છે તેનો આપણે દુરુપયોગ કર્યો છે. તેને દુસંપમાં જોતખોત કરી દીધી છે. ગામની કોઈ પણ સારી જાળત આપણે જાતે અક્રમ હોશિયારીથી કરી શકતા નથી. તેની જાળતોના ગરતા આપણને રામ, કૃષ્ણ, શંકરાચાર્ય, દયાનંદ, ગાંધીજી, સરદાર, ગદાદેવજી, કલેલકર, મહાત્માજી, નહેરુ, કે. ટી. શાહ, જેવા કોઈ આંગણી ચીંધી જતાવે તો પણ આપણને તેની દરકાર નથી. આપણામાં શક્તિ તો અઢળક છે, પણ તેને કેમ વિકસાવવી, કેમ જહાર લાવવી, કેમ તેનો સદુપયોગ કરવો તેજ આપણે શીખવાનું છે. આપણે આગંભે શરૂ હોએ; આજે આપણે જે કામ હાથમાં લીધું તે કાલે દીધું પડે છે, પરમ દિવસે વધારે લીધું પડે છે, તેમ ઉત્તરોત્તર લીધું પડતું પડતું સહ જાય છે, પછી લીધી જાય છે અને હવે મરી

જાય છે. તમાર પછી આપણને વિગાસણુ ચાય છે કે આપણે તો ધાણીના બળદની પેઠે જ્યાંના ત્યાંજ છીએ. કોઈ કામ અડગ નિશ્ચય સિવાય સફળ થતું નથી તેમ જ એકામતા અને તક્ષીનતા સિવાય કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. જર્મનીનો હિટલર આ ગુણોને લીધે આખી દુનીયાને આજે ધમધમાવી રહ્યો છે—સારે કે નરસે—બલબલના હાંજ ગગડાવી દીધા છે અને છક્કા છોડી નાખ્યા છે. અંગ્રેજ પ્રગ્ન દુનીયામાં ઉસ્તાદ પ્રગ્ન તરીકે જાણીતી છે, તેની ઉસ્તાદી અને દંભ દુનીયા આગળ છતાં ફરી શક્યો છે તે આજ ગુણોને લીધે. આ ગુણોને આપણે વિકસાવીએ તો આપણે શું ન કરી શકીએ?

શિસ્તપાલન, શાન્તિ અને વ્યવસ્થાના થોડા દાખલા આપું, જે ગ્રેટબ્રિટન, ફ્રાન્સ અને જર્મની વગેરે જેવા સુધરેલા દેશોમાં પળાય છે. આગગાડીમાં બેસવા માટે ત્યાં ધક્કામુઠ્ઠી નથી થતી, સર્વે ઉતાડ્યો ઓળંગાં ભલાં રહીને વારાફરતી ધણીજ ધીરજથી તેમજ સંભાળથી કબજામાં લાગવા મધ બેસવું, એવું ત્યાંની દરેક વ્યક્તિ સમજે છે. પાંચ સાત ભાઈબધો અગર સાહેબીઓ ચાલતાં હોય તો દરેક જણ એવી શિસ્તથી ચાલે છે કે આપણને એમ લાગે કે આ તે લશ્કરી તાલીમ લીધેલાં માણસો છે કે શું? ત્યાંના લોકો એવું સમજેલા હોય છે કે આપણાથી રસ્તામાં ધૂંકાય નહિ તેમજ કચરો ન પાડાય નહિ. જાપોરે એક કલાકનો વખત તેમણે જમવાનો કરાવેલો તે વખતે બધાય જમવા જાય. ઓપીસો, કચેરીઓ, કામકાજ બધું તે વખતે બંધ રહે છે. દરેક પોતાની ફરજ સમજે છે અને તે પ્રમાણે વર્તે છે તથા વ્યવસ્થા કરે છે. લેંધાની પેઠે તો તમને રસ્તામાં કોઈ માણસ ચાલતો જ ન મળે, સિવાય કે હાથમાં ચકચૂર હોય. બાલાં ચારતો હોય તો મોટર તળે આવ્યોજ સમજો. આપણા ગેંગા મેળાવડા તો તમે ટાણે ને ટચકે જુઓ છો. તેમાં ન મળે કાંઈ વ્યવસ્થા, ન કોઈ સમજે પોતાની ફરજ. એક ઉપર બીજો પડે, જગા ન મળે તો તકરાર કરે, મારામારી કરે, બધું અવ્યવસ્થિત કરી નાખે.

આવો સંઘ ગામે ગામ સ્થાપીને આવી આવી ધણી બાબતોનો ઉકેલ કરવાનો છે. શારીરિક બળ સાથે હિંમત અને સાહસ કેળવવાનાં છે, ધર્મના ઝગડાને નિર્મૂળ કરવાના છે, ગાનસિક ઉન્નતિ સાધવાની છે, રગતગમતેનાં તેમજ આનંદપ્રમોદનાં સાધનો વિકસાવવાનાં છે. શિસ્તપાલન, વ્યવસ્થા અને શાન્તિ કેળવવાનાં છે તેમજ રાજકીય પ્રગતિ સાધવાની છે. હિંદુ કાગ એક જ છે અને એક જ રહેશે તે સંબંધે વિકાસ સાધવાનાં પગલાં નહિ, પણ ફાળો ભરવાની છે. તેથી દરેક જણ જે આ સદેશો વાંચે અને જેને વંચાવે તે

આવા સંધો સ્થાપી સ્થપાવી પોતાની ફરજને ન ચૂકે એવી મારી નક્કી
વિનંતી છે. કવીએ આ સંબંધમાં કંઈક ગાયું છે તે યાદ રાખો :

“તીરે બિલા જુએ તમાસો તે કાઢી નવ પામે જોને.”

“ગાથા સાટે મોંઘી વસ્તુ સાંપડવી નહિ સહેલ જોને.”

નડીઆદ

શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ

હિન્દુઓની કાયરતા ઉપર કટાક્ષ

કોમી દંગા : ગયા ગહિનામાં મદ્રામમાં મુસ્લીમ લીગનું ઓગણીસમું
અધિવેશન થયું હતું. તેની પહેલાં અને પછી ઢાકા અને અમદાવાદમાં હેવાનિયતથી
અને નામદીનાં કામોથી ભરેલા હિન્દુ-મુસ્લીમ દંગા થયા. બધી જગ્યાએ
શુંડાઓએ હેવાનિયતની અને હિન્દુઓએ નામદીની પરાકાષ્ઠા બતાવી.

એટલું તો સાફ ગાલુમ પડે છે કે આ દંગા યોજના વિના કે એકાએક
થયા નહોતા; તે કોઈ ને કોઈના નિશ્ચિત ઇશારા પરથી જ થયા છે. જો
ઇશારો કોણ કરે છે અને કવી રીતે કરે છે એ હું નથી જાણતો. પરંતુ
અનુમાન થાય છે કે ઇશારો કેટલાક દિવસ પહેલાં જ આપવામાં આવે છે અને
દંગાખોરોને તૈયારી માટે પૂરતો સમય આપવામાં આવે છે.

દંગાનો હેતુ : આ દંગાનો શો હેતુ હતો? તે શા માટે કરાવવામાં
આવ્યા? શું એમજ માનવું કે તે પાકીસ્તાનની માગણીને વધારે જોરદાર
બનાવવાને માટે છે?

અગર દંગાનો એ હેતુ હોય તો તે વિષે થોડો વિચાર કરી લેવો જોઈએ.
પાકીસ્તાનમાં એ માગણીઓ પેશ કરવામાં આવી છે. એક, જ્યાં મુસલમાનોની
વસતિ વધુ હોય ત્યાં તેમના ભાગનું સ્વતંત્ર પાકીસ્તાન બનાવવામાં આવે
અને બીજું, પાકીસ્તાનની હિન્દુ અદ્યપગતિ તથા ‘પાકીસ્તાન’ની મુસ્લીમ
અદ્યપગતિની સુરક્ષા માટે વાજબી સલામતીઓ યોજવામાં આવે. (પાકીના
દેશને ‘પાકીસ્તાન’ જ કહેવો જોઈએ, કારણકે એમ નથી માનવામાં આવ્યું
કે એ પાકીનો ભાગ ‘હિન્દુસ્તાન’ જ રહેશે. તેના દ્રવિડસ્તાન, અહ્મતસ્તાન, વગેરે
ગમે તેટલા ટુકડા કરવામાં પાકીસ્તાનના યોજકોને કોઈ વાંધો નથી.)

અદ્યપસંખ્યકોની રક્ષા (?) ઢાકા અને અમદાવાદના દંગા એ કાંઈ
પણ સાબિત કરતા હોય તો તે એટલું જ કે સલામતીઓ દ્વારા અદ્યપમત-

વાળાઓની રક્ષાની આશા વ્યર્થ જ છે. જંગલમાં મુસલમાનોની બહુમતિ છે, મુસ્લીમ લીગની દિગ્વિજયી સરકાર છે અને હિન્દુઓની રક્ષાને માટે ગવર્નરને ખાસ અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. આમાં અલ્પમતવાળાઓની રક્ષા કેવી રીતે કરવામાં આવી?

અમદાવાદમાં મુસલમાનોની સંખ્યા ઓછી છે અને ગવર્નરનું રાજ્ય છે. ત્યાં એ કેમ યશસ્વિનું કે થોડી સંખ્યા વાળાઓએ જ અત્યાચારો કર્યા અને બહુમત વાળાઓની જ ખાતાખરાબી થઈ?

હિન્દુઓની કાયરતા : બહુમતને અને અલ્પમતને નામે જે ફરજનું જાગર. ગરમ યશ્ન રહ્યું છે તે કેટલું જુદું છે! મુસલમાનો સારી રીતે જાણે છે અને સરકાર પણ સારી પેઠે જાણે છે કે રાજ્યની તરફથી રક્ષાની આજે જે કાંઈને પણ ખરેખરી જરૂર હોય તો તે હિન્દુઓને છે, પછી હિન્દુઓ મુસલમાનોથી ભરેલા પ્રદેશોમાં મૂકીશર અને અહીં તહીં વિખરાયલા હોય, યા મુકીશર મુસલમાનોની વચ્ચે દબારોની સંખ્યામાં આવેલા હોય. હિન્દુના જેવો કાયર આખી દુનિયામાં લાગે જ કાંઈ હશે. તેનામાં સ્વયં ગરવાની દિગ્ગત નથી હોતી, તેથી તેને હમેશાં બીજાને હાથે મરવું પડે છે. હિન્દુ આજે સરહદમાં રહેતો હોય કે સિંધમાં રહેતો હોય, યા મુંબઈમાં કે અમદાવાદમાં રહેતો હોય; તે પોતાના પૈસાથી જ પોતાનો જીવન ખરીદ કરતો હોય છે. માત્ર કે તેના જીવન ખિસ્સામાં રાખવાની ઘડિયાળ છે. જ્યારે સંકટ આવે છે ત્યારે ઘડિયાળ જોમ ખિસ્સામાં સાથે રહે છે, તેમ તે પોતાનો જીવન લેઈને બાજે છે. બીજો માલ અસંગત અને પોતાના લાઈઓને પણ તે ત્યાં ને ત્યાં છોડતો જાય છે.

સરકારનો પડકાર : મુસ્લીમ લીગની પેઠે સરકાર પણ આ દંગાને પ્રસંગે એક રીતનો પડકાર કરતી હોય એમ માલુમ પડે છે. લીગ ખુશી રીતે આહવાન કરે છે કે 'હાં તો અમારી માગણી મંજૂર કરો, અથવા તો લડવાને તૈયાર થઈ જાઓ.' સરકાર એમ જતાવવા ઇચ્છે છે કે તેના સિવાય હિંદનું બીજું કાંઈ રક્ષક નથી—ન બહારના આક્રમણથી કે ન તો અંદરના દંગાથી સાદથી. એથી દંગો સારો પેઠે વધ્યા પછી તે 'રક્ષણ કરવાના હેતુ'થી વચમાં દૂદી પડે છે અને લશ્કરને જોરે પોતાની હકુમત કાયમ કરી લે છે.

દુશ્મન અને અહિંસા : સરકાર આપણને એ જતાવવા માગે છે કે જુઓ, અહિંસા કેટલી નકામી વસ્તુ છે! દુશ્મન દબાવવાને લશ્કર લાવતાં જો વાર થઈ જાય છે તો મદાસમાવાદી નેતાઓ પણ સરકારને દરવાજો

દોડી જાય છે અને લશ્કરને એકદમ રવાના કરવા માટે વિનંતીઓ કરે છે; એટલે અહિંસાને નામે લકાઇનો વિરોધ કરવો એ કેટલો ઢાંગ છે! હિંદુ મહાસભા પણ કહે છે કે ગાંધીજીએ અહિંસા અહિંસાનું રટણ કરાવીને હિંદુઓને ડરપોક બનાવી દીધા છે. આમાં સમ્યાઈ એટલી છે કે હિંદુ ડરપોક છે, પરંતુ અહિંસાની અસરને લેખને તે ડરપોક નથી બન્યો. એનું પુરુષત્વ જ એણું થઈ ગયું છે. અંગ્રેજોના આવ્યા પહેલાં જ એનું પુરુષાત્તન એણું થઈ ગયું હતું અને અંગ્રેજોએ એને અધિક એણું કર્યું.

પુરુષાત્તન કેમ વધે? હવે આપણે માટે વિચારવાની મુખ્ય વસ્તુ છે, કે હિન્દુઓનું પુરુષાત્તન કેમ વધે. હિંદુસ્થાનના લોકોની પાસે શસ્ત્રો નથી અને સરકાર પણ એને દદી શસ્ત્રો આપવાની નથી. કેટલાય હિન્દુઓનો એ ખ્યાલ છે કે બીજાં શસ્ત્ર નથી તો નથી, પણ મુસલમાનો તો લાકીનો અને છંરીનો ખુદી રીતે ઉપયોગ કરતા હોય છે. અમે પણ એનો ઉપયોગ કરતાં કેમ ન શીખીએ? એમાં સરકારને ગદ્ડ વાંધો ઉઠાવવા જેવું નહિ લાગે, અને આજે પણ ક્યાં વાંધો છે? કારણ કે એનાથી જે કાંઈ ખરાબી થશે, તે આ એ કેમોતી જ થશે. એનાથી સરકારનો વાળ પણ વાંકો નથી થઈ શકતો, બદકે લીઠડું, એની જડ મજબુત થતી હોય છે. છતાં એર, જ્યાં દો આ સર્ચાને, કેવળ આત્મરક્ષાની દૃષ્ટિથી જ એ જોઈએ.

આપણે જરાજર યાદ રાખવું જોઈએ કે લાકી અથવા છરી હાથમાં લેખને હુલ્લડખોરોની સામે ખડા રહેવાની હિંમત જ્યાં સુધી નહિ હોય ત્યાં સુધી લાકી અથવા છરી માણસની રક્ષા કરી શકશે નહિ. જ્યાં સુધી માણસ પોતાનો જાન જોખમમાં નાખતાં અચકાતો હોય અને ભયના વાતાવરણમાંથી ભાગી જવામાં પોતાને સલામત માનતો હોય, ત્યાં સુધી કોઈ પણ શસ્ત્ર એને બચાવી નહિ શકે. દિલમાં જે સાહસ હોય તો જ શસ્ત્ર ઉપયોગી બની શકે. પણ દિમિત વગર શસ્ત્ર જાલનારને માટે શસ્ત્ર પોતે જ વધારે નુકસાનકારક નિવડે છે. શસ્ત્ર ચલાવવાની આવડતનું નામ વીરતા નથી, ભયનો સામનો કરવાની વૃત્તિને વીરતા કહેવામાં આવે છે. જેના મકાનમાં રક્ષાને વાસ્તે ચોકીદાર પહેરો ભરે છે તે મકાનમાલિક શસ્ત્રસજ્જ તો છે, પણ એ પોતે થોડો વીર જાતી શકે છે?

ગાંધીજી શું કહે છે? અહિંસાની બાજતમાં કેટલાક લોકો ભણીબૂજીને અને કેટલાક ગેરસમજથી ગાંધીજીના સંદેશનો અવજો અર્થ કરે છે. ડરપોક જનતામાં ભય, અન્યાય, જળાત્કાર વગેરેનો સામનો કરવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન

કરવાનો જે ગાંધીજીનો આદેશ ન હોય તો તો એમજ કહેવું પડે કે નામ લેવા લાયક એમનો કોઈ આદેશજ નથી. ગાંધીજીએ કોઈ દિવસ એવું નથી કહ્યું કે જે રાજ ન મળે તો ભાગી જાઓ કે છુપાઈ જાઓ. એમણે એમ પણ કહી નથી કહ્યું કે જે મુકાબલો કરવોજ પડે તો હરેક સંયોગમાં અહિંસાથીજ કરો અથવા નિઃશસ્ત્ર રહીનેજ કરો.

ગાંધીજીએ તો તદ્દન સાફ સાફ કહ્યું છે. કે “ડરપોક ગિલકુલ ન રહે, કાયર ન બનો, જોખમ ઉઠાવવાની દિમત કરો; જે અહિંસાથી સામનો કરશો, નિઃશસ્ત્ર હોવા છતાં કરશો તો લલાઈ વધશે, ઝગડાનો અંત જલદી અને સૌના લાભમાં આવશે; વળી હું પણ તમને રસ્તો બતાવી શકીશ અને તમારી પાસેથી કામ લેઈ શકીશ. પણ હિંસાથી સામનો કરશો તો જરૂર તમારા કરતાં વધુ બગવાન શત્રુથી તમે દગ્ગાઈ જશો. પરંતુ કેવી રીતે સામનો કરવો એનો નિર્ણય તમારે કરી લેવાનો છે. નિઃશસ્ત્ર હોવા છતાં પણ અહિંસાથી સામનો કરવાની દિમત તમે ન બીડી શકો તો હથિયાર સજીને હિંસાથી પણ સામનો કરો. પરંતુ કોઈ ને કોઈ રીતે જોખમમાં ઊતરવાની દિમત બતાવો.”

નિરાધાર આક્ષેપ

પણ મૂળ વાતજ એ છે કે જેમને જાતે જોખમમાં ઊતરવું નથી, પોતાનો જાન બચાવી બચાવીને કામ કરતા રહેવું છે, પરંપર દ્રેષ વધારી વધારીને લાજ ખાટી જવો છે, તેમને આખી જનતાનું જળ વધારવાની જરૂર જણાતી નથી. થોડાક યુગ્મજોને કાય પર રાખવા એટલું એમના સ્વાર્થ માટે પૂરતું છે. યુગ્મજોને પોષવાને માટે ડરપોક જનતાની સહાનુભૂતિની એમને જરૂર પડે છે. એમ કરતા માટે એ બદાનું આગળ ધરે છે કે અહિંસાને લીધે અમારું ખેડાનખેડાન નીકળી ગયું છે. સાથેસાથ એ કામી દ્રેષ પણ વધારતા જાય છે. પણ જેની પાસે ખોવા લાયક કોઈ ચીજ અથવા ઇજ્જત છે એની તાકાત વધારવાની કે એનામાં સાહસ પેદા કરવાની યોજના તો કોરાણેજ રહી જાય છે. જાન અને માલ યુમાવવાના ડરને દિલ્લુ જ્યાં સુધી તિલાંજલિ નહિ આપે અને એ ડર કાઢી નાખવા માટે પૈસાની મદદથી પોતાના સલામતી ખરીદવાનુંજ એ ક્યેવરકર સગજશે. ત્યાં સુધી જકાસુરની માફક લય વારંવાર એની સામે મોં પહોળું કરીને ઊભો રહેશે.

હિંસામાં શ્રદ્ધા

લીગતે હિંસામાં શ્રદ્ધા છે; દિલ્લુ મહાસભાને પણ શ્રદ્ધા હિંસામાંજ છે. બને માને છે કે દેશનું કામ અહિંસાથી નહિ સરે. હીક છે, એમ તો એમ.

પરંતુ એક બીજાને ગિર્જા જનાવીને આમ કતલ કરીને આપણા દેશની પરાધીનતાના કાકડાને કેવી રીતે ઉકેલી શકાય? ત્યાં સુધી અંગ્રેજોને અહીં ટકવું છે ત્યાં સુધી ન મજબૂત પાકીસ્તાન જની શકે કે ન 'પાકીસ્તાન' કે ન હિંદુસ્તાન. તેઓ એટલી હદ સુધી કાષ્ટ પશુ એક પક્ષની શક્તિ વધવા નહિ દે કે જેને લેધને એમની સસ્તનતને ફટકો પડે. એ માટે તેઓ એકને બીજાના હાથનો એટલો માર આપવા નહિ દે કે જેથી આ દેશમાં એક જ કામ ટકી રહે. જાદુગર જેવી રીતે પોતાના ફાયદા માટે સાપ અને ગોળિયાની લડાઈ કરાવે છે એવી જ રીતે તેઓ બંને કામોને અમુક હદ સુધી લડવા દેશે, પછી બંનેને જુદા જુદા પટારામાં પૂરી દેશે.

૨મખાણુથી માત્ર નુકસાન

ગાંધીજીએ કેટલીયે વખત જણાવ્યું છે, કે જેમને એમની અહિંસા અને મહાસલાની અસામ્રાજ્યવાદી લોકશાહી સામે વિરોધ હોય અને જેમને કાષ્ટ ને કાષ્ટ પ્રકારની સામ્રાજ્યશાહીમાં વિશ્વાસ હોય, તેઓ કામી જાવણીઓ બની કરવાને જાહેર હિંદુસ્તાની સામ્રાજ્યવાદના સિદ્ધાન્તો ઉપર એક મોટા પક્ષની સ્થાપના કરી શકે છે અને એવી રીતે પણ હિંદુસ્તાનને અંગ્રેજ સામ્રાજ્યવાદ સાથે મુકાબલો કરવા માટે જળવાન અને સંગઠિત કરી શકે છે. પરંતુ આવાં ૨મખાણુથી તો દેશને કમળોર જનાવવા સિવાય બીજો કાષ્ટ હેતુ પાર પડતો નથી. ઇંગ્લાંડે કહ્યું છે: "મજબૂત નહિ સિખાતા આપસમે" બેર કરના"—ધર્મ આપમઆપસમાં વેર બાંધવાનું શિખવતો નથી. પરંતુ મુસ્લીમ લીગ અને હિંદુ મહાસભા કહે છે: "ધર્મ એ શિખવે છે, પરસ્પર વેર બાંધવું," અને સરકાર ઉચ્ચારે છે 'અરવુ.'

(‘પ્રજાપદ’, તા. ૪:૫:૪૧)

કિશોરલાલ મશાણવાળા

મિલનલગ્ન

હવે એવું પણ જનવા લાગ્યું છે કે અમુક ગામનો અમુક યુવક અમુક ગામની અમુક યુવતી સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છે છે ત્યારે અમુક સ્થળે તે જનનો મેળાપ કરાવવામાં આવે છે.

મુંજાઈ યુનિવર્સિટીઝ ગેટ્વિકની પરીક્ષા માટે આ સાલથી આણંદને કેન્દ્ર બનાવ્યું છે, અને આપણાં છ તથા બાર ગામોએ પણ વચ્ચેનાના સોદા માટે આણંદને કેન્દ્ર બનાવ્યું છે. આપણે કેળવણીમાં આગળ વધતા ગયા એટલે આપણને આવાં કેન્દ્રોની જરૂર પડી.

વરપક્ષનાં માતાપિતા તરફથી પુત્રની સંમતિથી કન્યાપક્ષનાં માતાપિતાને પત્ર પાઠવીને જલ્લાવવામાં આવે છે કે 'તમારે તમારી દીકરીને લેખને અમુક દિવસે અમુક વખતે અમુક સ્ટેશને હાજર રહેવું. અગારા ચિ. ત્યાં આપને મેળા થશે.'

કન્યાનો પિતા તો વાટ જોઈને જ બેઠો હોય છે, અને મુંઝર કરેલે દિવસે પોતાની પુત્રીને લેખને મુંઝર કરેલે સ્ટેશને આવી પહોંચે છે.

ચોડી મિનિટોના મેળાપની અંદર જાને અરસપરસ પરીક્ષા કરી જુએ છે.

આ ઉપરથી મેં નિહાળેલા એક રમુજ કિસ્સો મને યાદ આવે છે:

કન્યા ક્યારનીયે આવીને વાટ જોતી આજુબંદ સ્ટેશને એક ગાંડડા ઉપર બેઠી છે.

યુવતી ઉપર પ્રથમ મિલને જ પોતાની સારી છાપ પડે એમ દરેક યુવક ઇચ્છે છે જ, અને આપણો યુવક પણ 'અપ-ટુ-ડેટ' યછને યુવતી પાસે આવે છે. બંને પરસ્પર અનુભવમાં હોવાથી શરમાય છે અને વાતચીત કરી શકતાં નથી. પરંતુ યુવક શરમને ઠોકરે ચઢાવે છે અને યુવતીને તેની કેળવણી તથા ધરકામ-સંબંધે ચોડા પ્રશ્નો પૂછે છે. યુવક જરા વાચાળ છે અને આગળ ધપે છે: "હમપાકમાં મીઠું કેટલું નાંખાય?" આવા પ્રશ્નથી ગમે તેવી યુવતીનું માનસ ધ્રુવાયા મિત્રવાય રહે નહિ, પછી તે શહેરમાં રહેતી યુવતી હોય કે ગામડામાં રહેતી ગોરી હોય.

આજુબંદ આપણી યુવતી ગાટે ગન્યું, તેનાથી આવું હડહડતું અપમાન સહન ન થયું અને તરત જ તેણે તે લાઇસાહેબને પરખાવી દીધું, કે "તમારી મા-બેનને પૂછી આવે." અને તરત જ તે યુવક સાથે લગ્ન નહિ કરવાની અને તેનું મોં ફરી નહિ જોવાની બીજી પ્રતિજ્ઞા લેખ બેઠી ગઈ.

આ પ્રમાણે વરપક્ષની અને કન્યાપક્ષની મહેનત ધૂળમાં ગઈ.

આવા એક નહિ પણ ઘણાંયે કિસ્સા જાતે છે, અને યુવકયુવતીઓનાં દિલ ઊંચાં યઇ જાય છે. આવા કિસ્સા જોવા હોય તો લગ્નની મોસમમાં આવાં કેન્દ્રોએ તપાસ કરી ખાતી કરવી.

આ ઉપરથી તું કળીમૂત યાય છે? પાટીદાર સમાજની અધોગતિ કે બીજું કંઈ?

અમુક વસ્તુને સોદા કરવાનો હોય અને તે જુદા જુદા ધરાકાના હાથમાં જાય, તે વસ્તુ પસંદ ન પડવાથી વેપારીના હાથમાં પાછી આવે. તેવી જ રીતે આપણી કન્યાશ્રી હીરા વરણી કવેરીઓના હાથમાં જાય છે. જો સોદો

પાર પડ્યો તો તો હીક, નહિ તો ઝોછીવત્તી કિંમત લેછને પણુ તે સોદો કરવો પડે છે અથવા કન્યાનાં માતાપિતાના હાથમાં તે હીરો પાછો આવે છે.

ચોડી મિનિટોના મેળાપની અંદર કન્યાના કે વરના વિચારો પરસ્પર ક્યાંથી સમજી શકાય? જેની સાથે આખું જીવન વિતાવવાનું છે, જેની સાથે સદજીવનના આદર્શો ઘડવાના છે, જેની સાથે રહીને ચતુર્વર્ગની (ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની) સાધના કરવાની છે, તે યુવકના અને યુવતીના વિચારોની કે આદર્શોની ચોડી મિનિટના મેળાપથી કેમ પરીક્ષા થઈ શકે?

દીકરીને જન્મરૂ ચીજ ગણવામાં આવે છે. આવા મેળાપોથી માત્ર શારીરિક સૌન્દર્ય કે તંદુરસ્તી સિવાય બીજું શું જાણી શકાય છે? બધા પરજીનાર યુવકો અને યુવતીઓ માનસશાસ્ત્રીઓ ક્યાંથી હોઈ શકે? સમાજ આંગળી ચીંધીને કહે છે: “જુઓ, આ બે પરજીનાર વરકન્યાનો પ્રથમ મેળાપ.” આ આપણા સમાજની અધોગતિ નહિ તો બીજું શું?

જો સમાજસુધારકો, આપણા સમાજને આ અધોગતિને માર્ગેથી બચાવો!

નાર

વિનોદચંદ્ર જેઠાલાલ પટેલ

‘લ’ના આયુર્વેદિક ઉપચારો

એક વર્ષના છ વિભાગ પડેલા છે: સિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ અને હેમન્ત. એ રીતે અત્યારે ગ્રીષ્મ આવે છે.

આ ઋતુમાં સૂર્યનારાયણના અતિ તપવાથી ગરમી બહુ પડે છે. અને તેના અતિયોગને લીધે કેટલીક વખત લૂ લાગી જવાથી પ્રાણી મૃત્તિ થઈ જાય છે અને મૃત્યુને વશ પણ થવાના જનાવો જની આવે છે.

ખાસ કરીને ગામડાઓમાં જે ખેડૂતો પ્રચંડ તાપમાં ખેતરોમાં કામ કરે છે તેઓને, અતિતાપમાં મુસાફરી કરનારને, ઉધાડે માથે તાપમાં હરનાર કરનારને, ગિલોમાં કે કારખાનાઓમાં કામ કરનારાઓને—એક તો મશીનની ગરમી અને બહારનો તાપ એ જાનનેના યોગથી—ગરમીનું પ્રમાણ અસહ્ય થઈ પડે છે, તેમજ મનુષ્યોના અતિ સંઘટનથી અને આસોઆસનાં એક બીજાના નાસિકા દ્વારા થતાં આન્દોલનોથી માથામાં રહેલા માનવતંતુઓ ઉપર અસહ્ય બોળે થવાથી ઉપર પ્રમાણે મૃત્તિ થતાં તથા મૃત્યુને વશ થતાં મનુષ્યો જોવામાં આવે છે, તેને માટે આપણા આયુર્વેદમાં સાદા અને સરલ તાત્કાલિક ઉપાયો

ગતાવી જનસમૂહ ઉપર જે ઉપકાર કરેલ છે તેનો ઉપયોગ કરવાથી અવશ્ય લાભ થશે જ.

૧. ગરમીનાં સગવડો જોવાના બાર વાગ્યાથી ત્રણ વાગ્યા સુધીમાં તાપની અંદર ખુલ્લે ગાયે કોઈ પણ પ્રકારનો શ્રમ કરવો નહિ, કારણ કે રોગ ચલાનાં કારણ હોય. તેનાથી દૂર રહેવું તે પ્રથમ ચિકિત્સાના પાયા રૂપ છે. છતાં એવી રીતે કામ કરવાની રિયતિ આવે તો મરતક ઉપર કળનાં પાનને વીંટી ઉપર કપડું બાંધી પછો કામમાં જોડાવું.

૨. જોજ પ્રમાણે વડનાં પાન, એરંડાનાં પાન, પણ માયા પણ બાંધી શકાય છે.

૩. લીંબડાના પાનને ખૂબ કચરી તેને એક તપેલામાં અથવા હાંડલામાં નાખી રવાણથી ખૂબ મંથન કરી તેમાં જે શીજ ઉત્પન્ન થાય તે શીજમાં કપડું બોળી લૂ લાગેલ માથાનાં મરતક ઉપર મૂકવા કરવું.

૪. અરીઠાનાં છોતરાં ઉપરની ઝાલ કાઢી તેને જરા કચરી ઉપર પ્રમાણે પાણીમાં ખૂબ મસળી તેવું શીજ ગાયા ઉપર લગાવવું અને પગનાં તળાંમાં પણ તે શીજ લગાવવું.

૫. મીઠું અગર સુરોખાર અગર નવસાર એક તોલો લેઈ એક શેર પાણીમાં નાખી ગળી જાય ત્યારે તેમાં કપડું બોળી મરતક ઉપર મૂકવું.

૬. બકરીનું દૂધ હાથપગનાં તળાંમાં ઘસવું અને ગાયા ઉપર પણ કપડું તેમાં બોળી મૂકવું.

૭. મેદીનાં પાન કચરી તેની લુંગદી પગનાં તળાંમાં મૂકવાથી પણ મરતક ઉપર લૂની અસર થશે નહિ.

૮. લૂ લાગવાથી બેભાન થઈ ગયેલ હોય તો—તે જંગલમાં હોય તો—તેને પીપ્પો, લીંબડો, વડ કે એવા સઘન ઘટાવાળા વૃક્ષની નીચે ઘુસી હવામાં સુવાડી રાખવો.

૯. સો, જસો વાર એક બે રૂપીઆભાર ધીને ખૂબ ઘોવું અને તે ધી પગનાં તળાંમાં તથા મગજ ઉપર ખૂબ ઘસવું.

૧૦. ગરમીમાં જવા અગર કામ કરવા જરૂર પડે તો ડુંગળીના બે આર માંડીઆ પાસે રાખવા, જેથી ગરમીની અસર નથી થતી.

૧૧. રૂપીઆભાર ઘાણા અને ૧૫-૨૦ દાણા દ્રાક્ષ, બન્નેને ખૂબ વાટી તેમાં પાંચેક તોલા પાણી નાખી કપડેથી ગાળી તૃવાથી પીડાતા માથાને આપવું.

૧૨. એ પ્રમાણે સાકરનું પાણી પણ આપી શકાય છે.

૧૩. નદીતળાવમાં શેવાળ થાય છે તે માથા ઉપર મૂકી શકાય અને પગનાં તળાંમાં પણ લગાડી શકાય.

૧૪. કાચી કેરી લેઈ તેને છાણાંના દેવતાગાં બારવી, સારી રીતે ગફાઈ નય પછી કપડેથી તેને છણી લેવી. તેમાં સાકર નાખતા જવું. પછી તે વધુ નહું હોય તો દૂધ થોડું નાખી, તેમાં છલાયચી નાખી, તે કેરીનો પાનક (પણો) પીવા આપવાથી તુરત ગરમીની અસર નાશુદ થઈ તૃપ્તિ થઈ ગય છે. એ પ્રમાણે ખજૂર, દ્રાક્ષના પાનક પણ સારી અસર કરે છે. નાળિયેરનું પાણી પણ સારું છે.

આટલા ઉપાયોમાંથી જે થઈ શકે તે ઉપચારો કરવાથી લૂની અસર નાશુદ થઈ જશે અને બેલાન થએલ ગનુખ શુદ્ધિમાં આવી જશે.

ગરમ મૂકવાનો રિવાજ છે, પરંતુ અગો અમારા અનુભવ પ્રમાણે આપણા આયુર્વેદિક ઉપચારો ઉપર શ્રદ્ધા રાખવા અને અનુભવ લેવા ખાસ અમારી આમજનતાને વિશેષ કરીને બલાગય છે.

(‘આમ-સેવા’ તા. ૧:૫:૪૧) ડૉ. ભાસ્કરરાય મ. વૈદ્ય

ચર્યાપત્ર

૮. કાન્તિ અને સુધારા

ભાંષશ્રી મણિજી મોતીલાલ પટેલે ચૈત્ર માસના ‘પાટીદાર’ના પાન ૨૭૮ ઉપરના પોતાના ચર્યાપત્રમાં મને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. એ પ્રશ્નોના બીજા પેરેઆફમાં મારી નાંખત બાજતના કેટલાક પ્રશ્નો છે અને પહેલા પેરેઆફમાં સામાન્ય બાજતનો પ્રશ્ન છે. મારી વર્તણૂંક બાજતના બીજા પેરેઆફના પ્રશ્નોના જવાબ ‘આપું કે નહિ?’ એમ મને પ્રશ્ન બિઠે છે. છતાં એના જવાબો નહિ અપાય તો આ બાજત ગેરસમજ થવા સંભવ છે, એમ લાગવાથી પણ એના જવાબ આપું છું. જોકે આ બાજત સમાજને જલ્દી ઉપયોગી નથી અને એના ખુલાસા તે ભાષા અને પત્ર લખીનેજ પૂછી શક્યા હોત તો વધારે સારું થાત. પરંતુ તેમણે આવે પ્રશ્નો જાહેરમાં પૂછ્યા છે એટલે તેનો જવાબ જાહેરમાં ન આપું તો કેટલેક જણને પરકણ બાજતમાં મારી વર્તણૂંક બાજત શંકા લાવવાનું કારણ મળે એટલે માગ જવાબો પણ જાહેરમાં આપું છું. બીજા પેરેઆફના જવાબ પહેલા આપી પછી પહેલા પેરેઆફનો જવાબ આપીશ. પરકણ લેવાની પ્રથા સામે મૂકે ઉગ્ર વિરોધ છે. આ વાતને હું કાન્તિકારી

ગણતો નથી. મારી દૃષ્ટિએ સામાજિક સુધારાની બાબતમાં કદ વાતો ક્રાંતિકારી છે અને કદ સુધારાની છે તે આગળ ઉપર સમજાવવા પ્રયત્ન કરીશ. પરંતુ લેવાની પ્રથા બંધ કરવાની વાત ક્રાંતિકારી નથી, કારણ કે એનાથી સમાજના બંધારણમાં ગંદત્વનો ફેરફાર થઈ જાય એમ નથી. તે ઉપરાંત કુલીન ગણતાં કુટુંબોમાં પણ મંદકારી અને બહેલા માણસો પૈકી ઘણા જણ આ પ્રથાનો વિરોધ કરે છે. એટલે કુલીન ગણતા માણસોને પણ આ પ્રશ્ન ક્રાંતિકારી લાગતો નથી. ફક્ત ગાંધીના ટૂટલાક લોકોએ પૈસાના લોભને લીધે લગ્નનો વહેવાર એક સોદા જેવો બનાવી દીધો છે, તેમની તે વૃત્તિને દબાવવાનો જ આ એક સામાન્ય સુધારાનો પ્રશ્ન છે.

મારા અધિકારમાં હજુ સુધી કોઈ વર આવ્યો નથી. મારા ભાઈના લગ્નમાં મેં (શ. ૩૦૧ કરતાં વધુ પરંતુ લેવાની વાત ચલાવી) લાગ લેવા ના પાડેલી અને મારા ભાઈએ પણ મને સંતોષવાની હઠ્ઠા બતાવેલી. એટલે મારા સમજુ મુરખ્ખીઓએ પરંતુ પેટ લીધેલી રકમ પરત મોકલી. મારા બીજા ભાઈના દીકરાના લગ્નમાં મેં પરંતુને કારણે લાગ લીધી નથી. અને શ. ૩૦૧ કરતાં વધુ પરંતુ લેવાઈ હોય તેવી કોઈ જાનમાં હું જતો નથી. મારા પોતાના લગ્નપ્રસંગે પણ મેં શ. ૩૦૧ કરતાં વધુ પરંતુ ન લેવાનો મારો નિયમ સાચવ્યો છે. આ પ્રશ્નો પૂછનારને અને બીજા ભાઈઓને એક વાત જણાવું કે ૨૧. ૫. મોતીભાઈ સાહેબની પ્રેરણાએને લીધે અમારા ગામમાં જેમ મારમું તદ્દન બંધ થયું છે, તેમજ અમારા ગામમાં પરંતુવાળી જાનમાં ન જનારની સંખ્યા પણ બીજા કોઈ પણ ગામ કરતાં વધારે છે, અને તે વધતી જ જાય છે. અને કદાચ આ પ્રશ્નનો નિકાલ કરવામાં અમારું ગામ પહેલ કરશે. ‘પરંતુવાળું લગ્ન’નો અમે સ્વીકારેલો અર્થ ‘શ. ૩૦૧ કરતાં વધુ રકમ લેવાની ચરતથી થતું લગ્ન,’ એવો કર્યો છે. કોઈ માણસ શ. ૩૦૧ લે, પણ બીજા કોઈ રીતે કન્યાના બાપ પાસેથી પૈસા લેવાની ચરત થાય, એટલે એને અમે ‘પરંતુવાળું લગ્ન’ કહીએ છીએ અને તેમાં લાગ લેતા નથી.

‘પરંતુ લીધી છે કે નહિ તેની ખાતરી કેવી રીતે કરે છે?’. એમ કોઈ ભાઈ પૂછશે. જેમને ત્યાં લગ્ન હોય તે ભાઈ પ્રમાણિકપણે કહે કે પોતે પરંતુની કે એવી બીજી ચરત કરી નથી, એટલે તેમના ઉપર વિશ્વાસ રાખીને અમે નિર્ણય કરીએ છીએ.

‘શ. ૩૦૧ લેનારની જાનનો કોઈ વિરોધ કેમ કરતા નથી?’ એમ પણ

પૂજાશે. આ રકમ લેવામાં કે આપવામાં વરપક્ષનો અને કન્યાપક્ષનો સામાજિક દરજ્જો સમાન છે એ વાતનો જાને પક્ષ સ્વીકાર કરે છે, એમ અમને લાગે છે. અને અમારે માટે હાલ આટલું થાય તો જસ છે, એમ માની આ ધોરણ રાખ્યું છે. પરંતુ લેનાર ગામોના કે કુટુંબોના બધા માણસો આટલો જ નિયમ લેવાનું રાખે તો આ પ્રશ્ન સહેલો જનશે અને કન્યાના પિતાની ચિંતાઓ અને મુશ્કેલીઓ ટળશે, અત્યારે દીકરીઓ અળખામણી થતી જાય છે તે સ્થિતિ અટકશે. એટલે ગારા તથા બીજાં ગામના તમામ લાઇઓને આ જાળતમાં જરૂરી નિયમ પાળવાની પ્રતિજ્ઞા લેઇ લેવાની વિનંતી કરવાની આ સ્થળે તક લેઇ લેઈ છું.

‘પરંતુ લેઇ પરણનાર છોકરાની જાનમાં ન જવું,’ એવો અમારો નિયમ છે. છતાં પરંતુ આપી છોકરી પરણાવનારને ત્યાં જવામાં અમારો નિયમ આડે આવતો નથી. કારણ કે આ જાળતમાં છોકરીના જાપની ઇચ્છા કામ લાગતી જ નથી, એટલે ‘પરંતુવાળા લગ્ન’નો જાધો દોષ વરના જાપ ઉપર જ છે એમ લાગે છે.

‘પરંતુવાળા જાનમાં નહિ જનાર બીજા ગામના લોકોને પરંતુ લેતાં શી રીતે અટકાવાશે?’ એવો પ્રશ્ન કેટલાક જણને થાય છે અને તે વ્યાજબી છે. આના જવાબમાં અમે કેટલાક મિત્રો વિચારીએ છીએ કે ‘પરંતુ’નો વિરોધ કરનાર લાઇઓએ પોતાનો વિરોધ અસરકારક બનાવવો હોય તો પોતાનો લાઇ કે દીકરો પરણાવતી વખતે કન્યાના પિતા પાસે એવી શરત કરાવવી કે પોતાના અધિકારમાં છોકરો પરણાવવાનો પ્રસંગ આવતાં તે પરંતુ લેશે નહિ. આ જાળત વલણ અજાત્યાર કરનાર દરેક ગામમાં પંદર વીસ સુવકો બિમા થાય તો આ પ્રશ્નનો ઉકેલ જલદી આવી જશે એમ લાગે છે.

જાને લાગે છે કે લંબાણથી ચર્ચાને આ પ્રશ્નની જાળતમાં મારા વલણ અને મારી વર્તણૂક જાળત મેં લાઇ મજિલાલને પૂરો ખુલાસો આપ્યો છે. આટલાથી તેમની સંતોષ ન થાય તો આ જાળતમાં હવે કેંઈ કહેવાનું રહેતું નથી.

હવે પહેલો પ્રશ્ન લેખએ:

આ પ્રશ્નો જે જાળત ઉપરથી પુછાયા છે તે જાળત તેમણે પૂરો વિચાર કર્યો છે કે કેમ તેની મને શંકા છે. ‘જાંબન ન તોડનારની મશ્કરીઓ કરવા સુધી પણ કેટલાક જાય છે, પરંતુ એ રીતે જાંબન તોડી ન જતાવ્યાં હોય એવા માણસોના જોમાં આ વાતો શોભશે નહિ એમ હું માનું છું,’ એમ મેં લખ્યું છે. એના જવાબમાં આ લાઇએ પ્રશ્નોની પરંપરા પૂછી છે. જાંબન

તોડવાની કે કાન્તિની વાત કોઈએ કરવી કે નહિ, એમ તે પૂછે છે. આ પ્રશ્ન કેવી રીતે ઊભો થાય છે તે સમજાવું નથી. મેં તો ફક્ત બંધન તોડવાની અગર કાન્તિની વાતો કરનારને જણાવ્યું છે કે તમે જ્યાં સુધી આવી જાજો તો ત્યાં જ રહો. ત્યાં સુધી તમે ન કરનારની ગરકારો કરો તે વાત યોગ્ય નથી. અરે, હું તો એથી પણ આગળ જઈને કહીશ કે કોઈ કાન્તિકારી બાઈ જાતે કાન્તિકારક પગલાં જરૂર લેવા, તો પણ તે કાન્તિ ન કરનાર બીજા બાઈઓની દાંસી કે ગરકારી કરે તે અયોગ્ય ગણાય. એટલે આ જાજતોમાં કાન્તિની વાતો બંધ કરવાની વાત જ નથી. કાન્તિની વાતો કરનારને ડામ દેવાની પણ વાત નથી. મારો ઇરાદો કાન્તિકારી વાતો કરનારને તેમની રીત જલસાવવાનો છે. સામાજિક જાજતોમાં કોઈ એક કે વધુ વ્યક્તિ આપણી ધારણા મુજબ વર્તન ન રાખે, તો તેની અંગત જાતને ઉતારી પાડવાનો જ પ્રયત્નો થાય છે તે માટે મારો વિરોધ છે. અને આ રીતે કાન્તિ ન કરનારને ઉતારી પાડનાર માણસો એવી જ જાજતોમાં પોતે કંઈ કરી શક્યા ન હોય ત્યાં સુધી તેમને આવી જાજતોમાં સામાને ઉતારી પાડવાનું શોભાતું નથી એમ જતાવવાનો મારો પ્રયત્ન છે. ટૂંકમાં, સામાજિક જાજતોમાં જે સુધારા એકંદરે લાભદાયી અને ઇચ્છી છે એ વાત હજુ નક્કી જ થઈ નથી તેવા સુધારા ન કરનાર વ્યક્તિને જાહેરમાં ઉતારી પાડવાની કેટલાક બાઈઓને 'જરા ધીરે ચાલો' એમ કહેવાનો જ મારો આશય છે. કારણ કે અતિક્રિયાથી થઈ જઈ કેટલાક બાઈઓ આ જાતની અંગત ટીકાઓથી યાત્રિમાં ધિનાકારણુ વૈમનસ્ય અને પક્ષાપક્ષી વધારે છે. આપણી યાત્રિમાં મુખ્ય કુસંપ તો વધારે છે જ, જધાને મંજૂર કરતાં સર્વસામાન્ય પ્રશ્નો જાજતોમાં પણ ભેગા મળી વિચાર કરવાની રેવ કે આવડત નથી. અને આ જાતની અંગત ચર્ચાઓ અને ટીકાઓ આપણને 'એકઠા મળી વિચાર કરવાનું' શિખવવાને જાહેર એક બીજાથી દૂર ને દૂર લેઈ જાય છે. એટલે કેટલીક જાજતોમાં જધાને ભેગા કરી અમુક નિર્ણયો કરવાનું શક્ય હોવા છતાં જધા ભેગા થઈ શકતા જ નથી. અને સહેલાઈથી ઉઠેલી શકાય એવા સામાન્ય પ્રશ્નો પણ અણકિકલ્પા જ રહે છે. દાખલા તરીકે: જારમાનો પ્રશ્ન લેઈએ. જારમું કરવું એ હવે જરૂરી નથી, એ વાત અત્યારે સમાજનો જાહું મોટો વર્ગ માને છે. અને 'પાટીદાર મંડળ' આ પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવા વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન કરે તો આખી યાત્રિમાંથી જે ત્રણ જ વર્ષમાં જારમું સંહતર બંધ કરાવી શકાય એટલો સાથ મળી શકે એમ છે. પરંતુ 'પાટીદાર પરીપદ'નું સ્વ જોગના હાથમાં છે તે એકદમ બહુ મોટી વાતો કરે, એટલે એ પરીપદોને પૂરતો સાથ મળતો નથી. એ જ રીતે સુધા-

રાંની વાતો કરનાર દરેક જણ, જનતા ઝીલી શકે એવી જ, વાતો પકડે તો ધીમે ધીમે પણ ચોક્કસપણે સામાજિક સુધારા થઈ શકે. એને બદલે એકદમ 'સાતિનાં ગંધન તોડવાની,' સમાજ ગણરાઈ બંધ એવી, વાતો કરવાથી કશુંય થઈ શકતું નથી. તેમાંય વળી બહુ મોટી વાતો કરનાર જાતે આવી વાતોનો અમલ કરી શકતા નથી, એટલે તેમની ટીકાઓ સામે સામી ટીકાઓ થાય છે. અને સામ સામી ટીકાઓ કરીને જ આ ગડમથલનો અંત આવે છે!

હવે આ ભાષ્યને ખાતરી થશે કે ક્રાન્તિની વાતોનો હું કે કોઈ વિરોધ કરતું નથી. પણ તે વાતો અને ચર્ચાઓ સિદ્ધાન્તોની જ ચર્ચાઓ હોવી જોઈએ, વ્યક્તિને હિતારી પાડવાની વાતો ન હોવી જોઈએ. વળી આવી વાતો કરીને જ એસી ન રહેતાં સમાજના બંધા ગાણુસોની ગતિ જોઈ તે બધાને માફક આવે એવી નાની ગાજતોમાં સુધારા અને ફેરફાર થાય, તે માટે પોત-પોતાના વર્તુળમાં વ્યવસ્થિત પ્રયત્નો પણ કરવા જોઈએ. ગમે તેટલા આગળ વધેલાને માટે પણ કોઈ સુધારાની વાત નાની નથી, એટલે બહુ ક્રાન્તિકારી માનસ ધરાવતા ગાણુસોએ પણ નાના સુધારાઓ કરાવવાના પ્રયત્નો સતત ચાલુ રાખવા જોઈએ.

મારા અંગત વિચારો જણાવું તો—જારમાનો રિવાજ બંધ કરાવવો, પરંજીનો રિવાજ બંધ કરાવવો, જનનો એક જ દિવસ યાદે બંધ તેવા પ્રયત્ન કરવા, લગ્ન વખતે ખાતું વગેરે આપવા લેવાનું બંધ કરાવવું, મરણપ્રસંગે ચીઢીઓના વહેવાર દૂંકા થાય તે માટે પ્રયત્ન કરવો, મરણ પાછળ રડવા કૂટવાનું અને વિધવાના વાળ હિતારવાનું બંધ થાય તે માટે પ્રયત્ન કરવા, એ બધી વાતો સુધારાની વાતો છે એમ હું માનું છું. અને આપણી સાતિની દોકરીઓને ગમે તે સાતિમાં પરણાવવી, વિધવાવિવાહ કરાવવો, જનમાં બિલકુલ ગાણુસો ન લાઈ જવાં, જન્મજ્યાર તદ્દન બંધ કરવાં, વગેરે વાતો ક્રાન્તિની વાતો છે એમ માનું છું. તેમાં પણ આપણી સાતિની છોકરીઓ ગમે ત્યાં પરણે તેવા પ્રયત્ન કરવા, એ બહુ મોટી ક્રાન્તિની વાત લાગે છે. આ જનતનું લગ્ન કોઈ સગણુ વ્યક્તિ સમજપૂર્વક કરે તેમાં કશું ખોટું નથી, પરંતુ તેમ ન કરનારને મૂર્ખ કે નમાણું ગણવું એ બરાબર નથી, એમ મને લાગે છે. આનાં કારણો મેં અગાઉ જણાવેલાં છે જ. વારંવાર તે જણાવવાની જરૂર જણાતી નથી.

અત્યારે આપણી સાતિ માટે વધુમાં વધુ આવશ્યક કોઈ વાત હોય તો સાતિના મોટા ભાગના લોકો ભેગા મળી બધાને સંજોગોમાં પ્રશ્નોની ચર્ચા કરી

તેમનો ઉદ્દેશ શોધવા માટે પ્રયત્ન કરતા ચાલુ તેમ કરવાની છે. પરંતુ ક્રાન્તિને કે સુધારાને નામે કેટલાક લાભજો કોઈ બંધિત હાથમાં આવતાં તેની અંગત ટીકાઓ અને હાંસી કરે છે, એટલે જાતિમાં જે એકબીની લાવના જાગ્રત ચવાની જરૂર છે તે થઈ શકતી નથી. તેથી આવા લાભજોને કેટલીક જાગતોમાં મર્યાદા સાચવવાની વિનંતી કરવા જ હું આ જાતની ચર્ચામાં પડું છું.

વડોદરા

ચિમનભાઈ મૂ. અમીન

*

*

*

૯. આળખપાળ

‘પાટીદાર’ માસિકમાં છેલ્લાં બે ત્રણ વર્ષોથી લાઈ ચિમનભાઈ મૂ. અમીન પોતાના વિસંગત વિચારો દર્શાવતા આવ્યા છે. પોતાની ફરજથી મેરાઈ તંત્રીશ્રીએ એમના એવા લેખોને પણ છાપ્યા છે. ધણેખણે જ્યે આમ જાનવું કંકણ હોય છે, અને એથી જ એવી ચર્ચાઓ માટે અન્ય સામયિકોનો અથવા તો લખતાં પત્રોનો પ્રતિપક્ષી આચરો લે છે. પણ ‘પાટીદાર’ માસિક જે હેતુથી ચાલી રહ્યું છે એ હેતુ લક્ષમાં લેઈ એના તંત્રીશ્રી લાઈ ચિમનભાઈનાં લખાણો છાપતા આવ્યા છે, તેમ વિસંગતતાની ખજાર પણ લેતા રહ્યા છે. એ સાથે ‘સંગતિ’ દર્શાવતા કેટલાક લેખો પણ છાપાઈ ચૂક્યા છે, પણ એ ચર્ચાઓ સાથે તંત્રીશ્રીની સંભતિ છે જ એવું ન માનવાની જોમણે પ્રયત્ન જાહેરાત કરી છે. એટલે જેના ઉપર દોષારોપણ ચાલુ એણે એનો જવાબ અથવા સામી લીધો કરવી રહી.

વળી, સૌ કોઈ પોતાના મારા નરસા વિચારો કરવા સ્વતંત્ર છે, એ છેક રવાભાવિક હોવા છતાં આ વિચારસરણીનો વિરોધ કરવા અથવા લાઈ ચિમનભાઈ પ્રત્યે અનુરાગ દર્શાવવા ‘પાટીદાર’ માસિકના ગયા ચૈત્રના અંકમાં લાઈ રતિલાલ મ. પટેલે કેટલીક અસંગત વાતો કરી દીધી છે. વાણીવિલામ અને શબ્દજળ રચવા છતાં એમનો નિષ્કર્ષ છૂપો રહેતો નથી. એ કહે છે: “શ્રી. ચિમનલાલ અમીન ઉપર ટીકાઓના ખોટા ચોકકા ગડકવામાં આવ્યા છે એમ તો ન કહી શકાય, પણ એમાં અમત્યનો અંશ તો જરૂર છે જ.”

અને ચર્ચાપત્રીએ એ અસત્યની થોડી ધણી ઝાંખી કરાવી હોત તો સમજી શકાત કે એમના ઉપર કયા કયા અસત્ય દોષો મૂકવામાં આવ્યા છે, જેથી એ માટે યોગ્ય તપાસ કરી શકાત. પણ ચર્ચાપત્રીને તો માત્ર શબ્દજળ રચી એમને જે કહેવું છે તે સંગ્રહસુધારાને નામે સુંદરમતી ને પૂજાલાલની વિવેચકને સંબોધતી પંક્તિઓ મૂકી છુપાવવું છે. અને એમ કરી એમને એક

રીતે આગળપાળ કરવી છે. એથી તો એ કહે છે: “તેથી સમાજ આખાને દોષ દેવાય, નહિ કે વ્યક્તિને. તમે કદાચ દલીલ કરશો કે ‘સમાજ વ્યક્તિઓના જનશે છે. પરંતુ વ્યક્તિઓના સામાજિક સંબંધો સમાજમાન્ય ધારાધોરણોથી નક્કી થાય છે. એટલે વ્યક્તિ કરતાં સમષ્ટિ શરૂઆત કરે તો જ ફાયદો થાય.”

‘સામાજિક સંબંધો સમાજમાન્ય ધારાધોરણોથી નક્કી થાય છે.’ એ લખાણમાં એમને એમ કહેવું લાગે છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિ સમાજનું ઉદ્ધવન ન કરી શકે, કારણ કે એમ કરવું ધારાધોરણોથી વિરુદ્ધ છે, તેથી એવું કરવું વ્યક્તિને માટે અયોગ્ય છે. એટલે આખોયે સમાજ (સમાજ એ જાણે એક ચેતન વિરાટ માનવી છે એમ લેખક સમજતા લાગે છે!) જે કાંઈ સુધારા કરે તે જ શક્ય છે. વ્યક્તિથી એ જાની શકે જ નહિ! કેમ એમ જ ને? અને તેથી નિરુપાય એવાં બેન લલિતાબેન માટે એ બાઈ કહે છે તેમ “શ્રી. અમીન કે બેન લલિતાબેન એ વ્યક્તિઓ છે. તેમનો દોષ વ્યક્તિ પ્રમાણે માની લેખએ, પરંતુ તેમની વાર્તાવિક રિયલિટો ખ્યાલ ન હોવાનો બેધએ.”

એ વાર્તાવિક રિયલિટ માટે એમણે ઉપર વ્યાખ્યા મૂકી છે કે જિયારી વ્યક્તિ સમષ્ટિ આગળ કશું પ કરી શકે નહિ! કારણ કે ‘સામાજિક સંબંધો સમાજમાન્ય ધારાધોરણોથી નક્કી થાય છે.’ બાઈ રતિલાલને એટલોયે ખ્યાલ નથી કે સમાજ વ્યક્તિઓ માટે છે. આખરે તો એક એક વ્યક્તિ પણ સમાજનું પ્રતીક છે. સમાજને રચનાર વ્યક્તિ છે, સમાજે વ્યક્તિ રચી જાણ્યું નથી, એટલે વ્યક્તિને ગૌણ રચના આપ્યે કેમ પાલવશે?

અને અંતે પ્રત્યેક વ્યક્તિ જીજી વ્યક્તિની રાહ જુએ તો પરિણામે સુધારો કરે કોણ? સમષ્ટિમાં પ્રચાર કરવો અમર્યા લોકમત ફેળવવો એ વ્યક્તિની ફરજ છે, અન્ય એની અપેક્ષા પણ રાખે છે. અને કોઈ પણ દેશમાં જ્યાં જ્યાં સુધારા થયા છે ત્યાં ત્યાં પણ એ જ રીતે થતા છે. સામુદાયિક ક્રાન્તિનું મૂળ પણ વ્યક્તિથી આરંભાય છે. રશિયન ક્રાન્તિ એનું જ્વલંત ઉદાહરણ છે.

અને ત્યારે વ્યક્તિ શું કરી શકે, અથવા તો એ પોતાનાં બંધનો કેવી રીતે તોડી શકે, એવું કહેવું કેટલું દારવારપદ છે!

ખ્યાલે, ઉગાણા

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

*

*

*

૧૦. આ સાફ કે તે?

નીચેના પ્રશ્નો સંબંધે દજા કેટલાંક બાઈબેન પૂછ્યા કરે છે, એટલે વળી તે પ્રશ્નો ચર્ચા માટે જાહેરમાં મૂકવા ઇચ્છે લાગે છે:

૧. ત્રેતભોજન બાબત

ક ત્રેતભોજન જમવાં જમાડવાં ધાર્મિક રીતે તો ઇષ્ટ નથી જ, પણ આર્થિક રીતે તો હાનિજનકજ છે. એ ભોજનો જમાડવામાં વપરાતો પૈસો નિરર્થક જાય છે, એટલું જ નહિ પણ એ દિવાળ ફરજિયાત હોવાથી ધણાને પોતાની રહી સહી મિલકત વેચીને કે દેવું કરીને તે જમાડવાં પડે છે અને ખુવાર થવું પડે છે. ખીજાને ત્યાં ત્રેતભોજન જમ્યા તેની આવી આકરી કિંમત દેવી પડે છે.

ત પણ સામે પક્ષ કહે છે કે ધણાં ગરીબનાં છોકરાને કદી ખાવાનું પૂરતું મળતું નથી. તેમને વર્ષમાં એ ચાર દિવસ ત્રેતભોજનને લીધે મળ્યું ખાવાનું મળે, તેમને કેટલો આનંદ થાય? અને વળી એથી સર્વાવહાલાના સંબંધ સચવાય છે, એ મોટો લાભ છે.

ત્યારે કયું સારું? આ કે પેલું?

૨. બેનદીકરીને કંકોત્રીના અને ચિઠીના રૂપિયા વહેંચવા બાબત

ક એવે પ્રસંગે બેનદીકરીઓને રૂપિયા વહેંચવાનું થયું. એથી ધણી ગરીબ બેનદીકરીઓના અને ખાસ કરીને નિરાધાર બેનદીકરીઓના પોષણમાં કામતી મદદ મળે છે. એવી વહેંચણી બેનોને વીગાની ગરજ સારે છે.

ત બેનદીકરીઓને ગૃહઉદ્યોગ શીખવવાની વ્યવસ્થા કરી હોય તો તેમને આવા પૈસાનું આશિષાળું વેકતું ન પડે. પરંતુ ઉપર તાકીને બેસી રહેનારા જંગ નિરુદ્ધગી થઈ જાય છે તેમજ આ બેનદીકરીઓ આવા પૈસા ઉપર તાકીને બેસી રહે છે અને કંઈ ઉદ્યોગ કરતી નથી. ત્યારે આવા વહેંચવાના પૈસાનો બેનોને ગૃહઉદ્યોગ શીખવવામાં ઉપયોગ કરવો એ જ ઇષ્ટ છે.

ત્યારે કયું સારું? આ કે પેલું?

આ વિષયે ઉપર લાઈબેનો સમદષ્ટિથી ચર્ચા કરશે તો લાભ થશે.

તંત્રી

અંતરિચય

૩૧. હૃદય વિભૂતિ, સંસ્કાર અંચાવલિ પુરતક ચોતીસમું: લેખક—રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, એમ. એ.; પ્રકાશક—આર. આર. શેઠની કંપની, બ્રુક્સેલસ; એડ ૫બ્લીશર્સ, કેરાળાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ ૨૬૫+૬૦, કિંમત રૂ. ૨-૮-૦. પુસ્તકના લેખક: નવલકથાઓ લખવામાં સિદ્ધહરત છે એ હવે ગુજરાતના વાચકવર્ગથી અજાણ્ય નથી. આ નવલકથામાં એમણે

માનવસમાજના એક તિરસ્કૃત વિભાગ—ગુનેગાર વિભાગ—ઉપર સદ્દાનુભૂતિભરી દષ્ટિ નાખી છે. સમાજમાં ગુનેગારો શા માટે પેદા થાય છે? માનવીમાં ગુનાવૃત્તિ શા માટે પેદા થાય છે? આ પ્રશ્નો ગંભીર ચિંતના માગી લે છે. લેખકે એ પ્રશ્નો ઉપર ગંભીર ચિંતન કરી એને આ નવલકથામાં વણી લીધું છે. માનવીને જે પ્રાકૃતિક પ્રેરણાઓ થાય છે તેને સંતોષ આપવામાં સમાજ અંતરાય મૂકે તો તે માનવી પોતાની સ્વાભાવિક પ્રેરણાઓને સંતોષવા માટે એ સમાજની વિરુદ્ધ પ્રકટ કે ગુપ્ત રીતે ખંડ પથ્થુ કરે અને ત્યારે તેને સમ્મ કરવા સમાજ તૈયાર થાય! “માનવીને બૂખ લાગે એટલે એ ખાવાનું માગે! ખાવાનું ના મળે એટલે એ ઝૂંટવી લે! પછી એને ચોરી કહો, લૂંટ કહો, કે બ્યાપાર કહો! માનવી મોજ માગે! એ ન મળે એટલે સ્ત્રીને એ ઉડાવી લાવે! એને લગ્ન કહો, પુનર્લગ્ન કહો કે બ્યભિચાર કહો! એ વગર છૂટકો શો?” (પૃષ્ઠ ૨૨૧). અને માનવીને બૂખ લાગે, છતાં ખાવાનું સાથી ન મળે! એને લગ્ન કરવું છે, છતાં સ્ત્રી સાથી ન મળે! સમાજમાં એવા કેટલાક માનવી છે, જે સત્તાળે બીજા અનેકની કમાણી ઝૂંટવી લેઈ માલેદુગ્ગર પામે છે, બૂખ ભાગવાને નોંધ્યે તેથી યે કરતાં વધારે સ્વાદિષ્ટ ખોરાક ખાઈને મરે છે, પથ્થુ બૂખ્યાંને ખાવા દેતા નથી અને તેમને બૂખે મારે છે; એ લોક ધનખળે કુળવાન બંની ખીજના ભાગની અનેક સ્ત્રીઓ પરણી બેસે છે અને એ ખીજને સ્ત્રી વિનાજ રખડાવે છે. આ લોક પછી ગુના કરે એમાં આશ્ચર્ય શું? અને ત્યારે સમાજ એ લોકને ગુનેગાર માને છે અને તેમને સમ્મ કરવા દોડે છે! પથ્થુ ગુનાનું, મૂળ નાખનાર ખરેખરા ગુનેગાર તો એ સત્તાવાન, ધનવાન અને કુળવાનજ છે. ભર્તૃહરિ રાજા ૩૦૦ રાણીઓને પરણે; પરિણામે તેના અશ્વપાળ જેવા રહદને સ્ત્રીતા નોંધ ખાવા ન દે. એ રિયતિમાં થાય શું? તે રાજા ૩૦૦ રાણીઓને સંતોષ નજ આપી શકે ત્યારે તેમાંની એક પિંગળા નામે રાણી પેલા વાંઘા રહી ગએલા અશ્વપાળ પાસે જાય અને એમ કરી એ જાને પોતાની સ્વાભાવિક બૂખને સંતોષે. ત્યારે ગાળને વિરાગ આવે અને સંન્યાસી થઈ જાય! જગનના ધણા ખરા ગુનાની ઉત્પત્તિ આમજ થાય છે. ત્યારે સમાજની રચનાજ ફેરવવી નોંધ્યે. પથ્થુ પ્રત્યેક ગાણુસ પોતાનાં જેટલોજ ખીજનાં સુખદુઃખનો વિચાર કરે, આત્મવત્ત સર્વમૂલેષુ માનતો થાય, ત્યારેજ સમાજની શુદ્ધ રચના થાય. અને એમ ન થાય ત્યાં સુધી ગમે એટલા ઉપાય કરો, છતાં ગુના જન્યાજ જવાના. ચોરી, લૂંટ, બ્યભિચાર થવાનાંજ. “જ્યાં સુધી પુરુષ સંયમધર્મ સીંજશે નહિ, ઉપરથી લગ્નશીલ પથ્થુ અંદરથી લગ્નશીલ અને કામલોહુપ રહેશે, ત્યાં સુધી તો વેશ્યાસંસ્થાને ગમે તેવો.

કાયદો કે વ્યવસ્થા સમૂળી છેદી શકશે નહિ” (‘લગનપ્રપંચ’, પૃષ્ઠ ૨૭૦). આ જાદી વસ્તુઓ લેખકે આ નવલકથામાં મુંદર રીતે વણી લીધી છે. અને નવલકથાથીજ પુસ્તકની સમાપ્તિ કરી દેતો તો અનેક વાચકો તો ‘બે ઘડી મોજ’ ગાણુવા તે વાંચી જાત. પણ લેખકે પોતાનાં વાચન અને અનુભવ ઉપરથી આપણા ગુનેગારો વિશે પુસ્તકને અંતે એક ચિંતનશીલ પરિશિષ્ટ લખ્યું છે તે ખાસ અભ્યાસ કરવા જેવું છે. લેખકની ભાષા મુંદર અને સરળ છે. ઠટાક્ષ કરવાને પ્રસંગે આખા કટાક્ષ પણ કરી શકે છે. પુસ્તક સૌએ વાંચવા અને ગંનન કરવા યોગ્ય છે.

૩૨. ઇશુ ખ્રિસ્ત : લેખક-કિશોરલાલ ધનસ્થામલાલ મશરૂવાળા; પૃષ્ઠ ૧૫૫-૧૨૧, કિંમત ૭ આના. લેખક લખે છે તેમ “લગભગ ૧૬-૧૭ વર્ષ ઉપર નવજીવનની અવતાર-લીલા લેખગાજાના એક ભાગ રૂપે આ નામનું મારું પુસ્તક જહાદ પડ્યું હતું. એ પુસ્તકને લગભગ આખું નવેસરથી લખી તથા તેમાં વધારો કરી આ તૈયાર કર્યું છે. નવા ઉમેગમાં ઇશુનાં પ્રવચનો, રૂપકો અને સુભાષિતો મુખ્યત્વે છે. ડેટલીક નોંધો પણ છે, અને ઉવટની સમાલોચના.” એમ આ પુસ્તકમાં ઇશુનું (૧) જીવન, (૨) ઇશુની વાણી અને (૩) સમાલોચના, એમ ત્રણ ખંડ છે. ગુજરાતના સમર્થ ચિંતકોમાં લાર્ડ કિશોરલાલનું રચન અગ્રપદ છે. અધશ્રદ્ધાળુની નહિ, તેમજ અશ્રદ્ધાળુની દૃષ્ટિથીયે નહિ, પણ અતિ ગંભીર વિવેચકની દૃષ્ટિએ બાઇબલને આધારે એમણે ઇશુનું જીવન તારવી કાઢ્યું છે. આખા પુસ્તકમાં ઉવટનો સમાલોચના વાળો ખંડ ઘણો અગત્યનો માનું છું. એમાં એમણે આપણા હિંદુ ધર્મ વિષે પણ શુદ્ધિની અને સંસ્કારની દૃષ્ટિએ ઘણી વાતો કહી છે. એટલે આ પુસ્તક ખ્રિસ્તીઓએજ નહિ, હિંદુઓએ પણ ખાસ વાંચવા જેવું છે. અધશ્રદ્ધા ત્વજીને ધર્મભાવે ખ્રિસ્તીઓ વાંચે તો તેમને પણ લાભ થયા વિના નજ રહે એમ માનું છું.

૩૩. વિદ્યાપીઠ વાચનમાળા સાતમી ચોપડી [ગુજરાતી શાળાના સાતમા યા અંગ્રેજી શાળાના ત્રીજા ધોરણ માટે] પૃષ્ઠ ૮+૨૦૦, કિંમત આઠ આના.

વિદ્યાપીઠ વાચનમાળાની આ સાતમી ચોપડી તેના અભ્યાસક વિદ્યાર્થીઓના મગજ ઉપર ઉચ્ચ પ્રકારના નૈતિક તેમજ સામાજિક જીવન જીવવાના સંસ્કારોનું ઘડતર કરવા માટેની યોગ્ય સામગ્રી પૂરી પાડે છે. તેમાં ૫ ગ્રાન્થ-ભાવનાના પ્રેરક પાઠોની પસંદગી વધુ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે. સામાન્ય રીતે કિશોરોને જે ભાષાશાસ્ત્ર, વિચાર અને ઠેજવણી મળવાં જોઈએ તે આ

પુસ્તકમાંથી મળી રહેશે.

પાઠોની એકંદર સંખ્યા ૬૨ છે. તેમાં કવિતાના પાઠો ૨૭ છે. પાઠોની પસંદગીમાં વૈવિધ્ય જળવાયું છે. જે જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓને જરૂરી છે; તે એમાંથી વિદ્યાર્થીઓ સહેલાઈથી મેળવી શકશે, તેમજ તેમના સંસ્કારનો અને ભાષા-જ્ઞાનનો પણ આપોઆપ વિકાસ થશે.

પાઠોને અતિ સ્વાધ્યાયપદ્ધતિ દાખલ કરી છે, તે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી ઉભયને ધણો ઉપયોગી થઈ પડશે. વિદ્યાર્થીઓને પાઠ શિખવવામાં પાઠની સાથે સંબંધમાં આવતી કંઈ કંઈ ધ્વનિ જાણતો કહેવી જોઈએ તે પણ શિક્ષકને સૂચનારૂપે કહેવાયું છે. વિદ્યાર્થીઓમાં પણ ઇતરવાચન વાંચવાની પ્રેરણા ઉદ્ભવશે.

એકંદરે પાઠોની સંખ્યા વધારે ગણાય. શાળાઓના સંચાલકો અને નિરીક્ષકો પુસ્તક પૂરું કરાવવાનો દ્વંદ્વપ્રહ નહિજ સેવે, તેમ શિક્ષકો પણ યોગ્ય પાઠોની પસંદગી કરી તેને શિખવવામાં પોતાના પ્રાણ રેડીને આ વાચનપોથીના હેતુને ખર લાવવામાં મદદગાર બનશે, એ ઇચ્છા વધુ પડતી નહિ ગણાય.

અક્ષરોનાં ખીળાં ધણાં નાનાં રાખવાનો શો ઉદ્દેશ હશે એ કંઈપી શકાતું નથી. ખાટી તો આ વાચનમાળા આજ સુધીમાં પ્રગટ થયેલી ખીણ વાચન-માળાઓ કરતાં વધુ સંતોષપ્રદ નીવડશે. દાલને પ્રસંગે પ્રાયમિક શાળાઓ માટેની યોગ્ય વાચનમાળાની ઊણપ આ ચોપડી સર્વાંશે પૂરી પાડશે.

૩૪. વિદ્યાર્થીક વાચનમાળા પહેલી ચોપડી : પૃષ્ઠ ૬ + ૮૭, કિંમત બે આના. ચોપડીના તમામ પાઠો તેમજ કાળે વિદ્યાર્થીઓને સરળ તેમજ રસમય લાગે તેવાં છે. સાથે સાથે તેમનામાં સદ્ગુણ, સંસ્કાર, કર્તવ્યપરાયણતા અને સ્વદેશપ્રીતિનાં ખીજ રોપી, ભાવિ હિંદને અનુકૂળ માનસ ધડવામાં અને ભાવિ નાગરિકો ઉત્પન્ન કરવામાં આ પુસ્તક પોતાનો ફાળો નોંધાવશે. એકંદરે પુસ્તક ઉત્તમ છે.

૩૫. વિદ્યાર્થીક વાચનમાળા બીજી ચોપડી : પૃષ્ઠ ૬ + ૧૦૪, કિંમત અઢી આના. આ ચોપડીમાં ત્રીસ પાઠ, પંદર કવિતા અને એક નાટક મળી છે. તાળીશ પાઠ આપવામાં આવ્યા છે. તેની યોજના કરવામાં વિવિધતા ધ્યાનમાં રાખવામાં આવી છે તે ઇચ્છ છે. આ યોજનાથી જિગતાં જાળકોમાં સ્વાશ્રય અને સ્વતંત્રતાનો ગુણ જળવાઈ તેઓ નીડર, ધીરજવાન અને દેશ તરફ પ્રેમ રાખતાં થાય એવી ધારણા છે.

ધોરણના અને વિદ્યાર્થીઓની ઉમરના પ્રમાણમાં આ પુસ્તકમાં જે ગીતો

પસંદ કરવામાં આવ્યાં છે, તેમાં 'તું અને હું,' 'ભોગીલાઇ અને જોગીલાઇ,' 'મદ્દલી,' જેવાં ગીતો છોકરાઓની શક્તિ બદલાવનાં જણાય છે. વળી પાઠોની અંદર ફેટલીક જગાએ 'અગિયારીઓ,' 'દરિદ્રનારાયણ' અને 'જીવનસરિતા' જેવા લાંબા શબ્દપ્રયોગ આપવામાં આવ્યા છે, તે આ ઉગરનાં બાળકો માટે ઉચ્ચારમાં તેમજ જોડણીમાં કઠિન લાગે છે. પણ તેને જુદા તારવી પાઠને મધ્યમે આપવામાં આવે તો વળતોવળત તેના ઉપર બાળકોની ઝૂંઝૂર પડતાં તે જલદી ગ્રહણ કરી શકે અને તેથી ઉચ્ચાર અને જોડણી બંને સુધરે.

અંતમાં પ્રાથમિક બીજા ધોરણના છોકરાઓ માટે વાચનની ખોટ પૂરી પાડે તેવું આ પુસ્તક છે. શિક્ષકવર્ગનો આ પુસ્તક માટે લેખકોને સહકાર મળે, તો તેમણે લીધેલા શ્રમ ફળદાયી નિવડે એમ હું માનું છું.

વાચનમાળાનાં ઉપરનાં ત્રણ પુસ્તક ગૂંજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાવલિનાં અનુક્રમે પુસ્તક ૧૭, ૧૮ અને ૧૯ છે.

શિક્ષક

ઉપરનાં અં. ૩૨-૩૫ ચાર પુસ્તકના પ્રકાશક - નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

પ્રસંગકથા

પુણ્યપુણ્ય ત્રિવેદીનું અવસાન

પૂનાની ખેતીવાડી કોલેજના પ્રોફેસર જે. પી. ત્રિવેદીનું નામ સમગ્રત મુંજરાતમાં પ્રખ્યાત છે. એ પ્રોફેસર જ્યેષ્ઠકર ધોળકાના શ્રીમાળી પ્લાસ્ટીક એગના પિતા પિતામ્હાર જેઠા વડોદરા રાજ્યમાં ચીફ એકાઉન્ટન્ટ હતો અને એગના કાકા મૂળશંકર જેઠા એજ રાજ્યમાં નાયબ સુબા હતા. ઇ. સ. ૧૯૦૮માં એ પૂના કોલેજની એલ. સી. ઇ.ની પરીક્ષામાં બીજે નંબરે પાસ થયાથી સરકાર તેમને નોકરી આપવા બંધાઓલી હતી અને તેથી તેમને મુંજરે ખાતામાં નોકરી આપી પણ જરી. પણ એ ખાતાની લાંચરિશ્વતની જદીથી એ શુદ્ધ અને સરળ આત્મા દત્તાશ મ્હં ગયો અને એ નોકરી છોડી દેખ ઇ. સ. ૧૯૧૯-૨૦માં પૂના ખેતીવાડી કોલેજમાં એ એ'જનિયરિંગ પ્રોફેસર નિમાયા. વચ્ચે ૧૯૨૬માં એક વર્ષ લાવનગરમાં એ'જનિયર તરીકે જમ્. આવેલા અને ત્યાર પછી મ્હં સાલ ૧૯૪૦ના જાન્યુઆરીમાં આજુ'દના ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ એમીકેડમરના સંચાલક તરીકે નિમાયા. એ ઇન્સ્ટીટ્યુટની ઉત્પત્તિને અર્થે એમણે કંઈ કંઈ મનોરમ સેવેલા, પણ તેની અતિશય ચિંતાને પરિણામે તેમના મગજ ઉપર લોહીનું દળાણ વધ્યું. આરામને માટે પોતાના પુત્ર-ડોક્ટર પાસે વર્ધામાં જમ્ રહ્યા. પણ તા. ૨ : ૫ : ૧૯૪૧ (સ. ૬ : ૭ : ૧૯૯૭),

ને શુક્રવારે તો એ પુણ્યાત્મા મનના જાધા મનોદય મનમાં જ રાખીને આ મંસારથી ચાલતા થયા! એમણે કોઈ સંરચાને પોતાની કરી નથી, પણ એકે એક જનહિતકારી સંરચાને ગુપ્ત સેવા આપી છે. એ પોતાની સેવાને કારણે પોતાના નામનાં વાજાં વગડાવે એવા સ્વભાવના હતા જ નહિ, એ તો ગુપ્ત સેવક હતા. એ હુગડેલતે અને આચારમાં એવા માદા હતા કે કોઈ અમળણે તો માનેય નહિ કે આ પ્રોફેસર ત્રિવેદી દશે! એ પૂનામાં રહ્યા, અને ત્યાં એમણે બૃહદ્ ગુજરાતનું મુખ બિજળું કર્યું. ત્યાં એમણે ‘પૂના બંધુમહાજન’ રચાવ્યો અને ત્યાંના ગુજરાતીઓને એક કર્યા. અતિથિસેવા તો પ્રો. ત્રિવેદીની જ! ગમે ને ગુજરાતી, વગર ઓળખાણે પણ, એમને ત્યાં જાય તો એ અતિથિને બિલકુલ અમળણું ન લાગે એવી અતિથિસેવા કરતા. ‘સત્યાગ્રહ સંગ્રામને પગિજ્ઞામે જે કોઈ ગુજરાતી કેદી ધરોડા જેલમાં જાય તેને જરૂરીઆત સીજ પ્રોફેસર ત્રિવેદી પૂરી પાડે. આપણી લગ્નસંરચા વિશે હું એ જેલમાં ૧૯૩૨માં અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે મને ‘મહાભારત’ની જરૂર પડી. એ વખતે તો મારે એમની સાથે કર્યું ઓળખાણ ન હતું, પણ મને ‘મહાભારત’ની જરૂર છે, એમ જાણતાં જ એમણે એ ગ્રંથના જાધા ભાગ ખરીદી મારે માટે જેલમાં મોકલાવ્યા! માંધીજીના એ પરમલક્ષ્મી હતા અને મદા ખાદી પહેરતા. અરે રે! એ ધરોપકારી સેવક પ્રોફેસર જી. પી. ત્રિવેદી ગયા! એવો સેવક ફરી ગુજરાતને ક્યારે મળશે? એમનું સ્મારક કરવાનું કામ ‘પૂના બંધુમહાજન’ ઉપાડી લીધું છે. સૌ લોક એ સેવાભાવી લક્ષ્મીનના સ્મારક માટે બને એટલું દાન આપે. પોરડામાં સાદું લગ્ન

પાડગોલ, પોરડા વગેરે ૨૨ ગામના એક ગોળ છે. પાડગોલના ભાઈ લલુભાઈ મયુરભાઈ પટેલના પુત્ર ભાઈ ગોરધનભાઈ વસેા બોર્ડિંગ હાઉસમાં રહી અભ્યાસ કરી આ વર્ષે મેટ્રીક્યુલેશની પરીક્ષા બેઠા છે. એ ભાઈનું લગ્ન પોરડામાં ભાઈ ગોરધનભાઈ ગોનીભાઈ પટેલનાં પુત્રી બેન કમળાબેન સાથે વૈશાખ સુ. ૪થને રાજ થયાં. બેન કમળાબેને નડીઆદમાં વિદ્વદ્ધ કન્યાવિદ્યાલયમાં રહી અભ્યાસ કરેલી છે. વરને ત્યાં ગૃહશાન્તિ વગેરે ધાર્મિક ગણ્યાતી પણ વહેમી કરી ક્રિયા કરવામાં નહોતી આવી. લગ્નને દિવસે સાંજે ૭ વાગ્યે વરરાજ શુદ્ધ ખાદીના પોશાકમાં, ગળે ફૂલમાળા પહેરીને, સાથે ગોર વાળંદ અને બીજા પાંચ સંગંધીઓને લેઈને મોટરમાં બેસી પોરડા ગયા. સાથે કોઈ પ્રકારનાં વાજાં નહોતાં. રાતે જમ્યા પછી હિંદુ ત્રિધિ પ્રમાણે લગ્નક્રિયા થઈ. ચોરીમાં કે પછી જગતી વખતે સમગ્ર તરફથી આપવામાં આવતી કંઈ જથ્થા કે એવું કંઈ સીકરવાની વરે સાદા ના પાડી હતી, સાસુના બહુ

આમદથી રૂ. ૧ એમણે સ્વીકાર્યો હતો. બીજે દિવસે સવારમાં ૭ વાગ્યે વરરાજા પોતાની મોટર-ગન લેઈ વહાવ થઈ ગયા. માયાંગાદલાં કે એવું બીજું કંઈ સ્વીકાર્યું નથી. પરંતુ કે એવું કશું તો સ્વીકારે જ શાના? આવું સાદું, છેક જોછે ખર્ચે લગ્ન કરવાનું આ પ્રથમ દષ્ટાન્ત એ ગોળને લાઈ ગોરધનલાઈએ આપ્યું છે. કંઈક લોક અણઅણ, પણ મોટે ભાગે તો લોક આશ્ચર્યચકિત થયા અને 'આવેં રિવાજ પડે તો કન્યાગોના આશીર્વાદ વરસે,' એમ બોલવા લાગ્યા. એ જ માંડવે બીજું ધામધુમિયું લગ્ન

પોરડાના એ લાઈ ગોરધનલાઈને એન કમળાબેનથી નાનાં એન શાન્તાબેન નામે દીકરી છે, એ બંને બેનોનાં લગ્ન એક જ તિથિએ વૈશાખ સુ. ૪થને રોજ થયાં. કમળાબેનના લગ્ન વિષેની દફતીકત તો ઉપરની પ્રસંગકથામાં કહેવાઈ. હવે શાન્તાબેનના લગ્ન વિષે : શાન્તાબેનનાં લગ્ન દાવડાના લાઈ સોમાલાઈ શામળલાઈના પુત્ર લાઈ જશલાઈ માથે થયાં. વરપક્ષે લેવડદેવડના બધા વિધિ આમદપૂર્વક પૂરા કર્યા. એ ગોળમાં જનમાં વાજાં લેઈ જનારને રૂ. ૧૦૧ દંડ કરવાનું ઠરેલું છે, તે નિયમને પગ નળે દાખીને વરપિતા જનમાં વાજાં લેઈ ગયેલા. સાથે બંદુકનાં જહાગથી પણ પોરડા માગે મધમાબધું જન પૂરા બે દિવસ રહી. અને એકંદર રીતે આ લગ્નનો વરપક્ષ એવી રીતે ચર્ચો કે લોકને આ બે લગ્નની સરખામણી કાગમાં સારી રીતે રસ પડ્યો. જૂનો વર્ગ દાવડાવાળાની વાહવાહ બોલવા લાગ્યો, પણ વિશાળ મુવાન વર્ગ તો પાડગોલવાળાની વાહવાહ બોલવા લાગ્યો અને એવા જગાનાની સરખાત થતી ભેદ આનંદ પામવા લાગ્યો. હવે તો આપણે હમ્મીએ અને આશા રાખીએ કે પાડગોલવાળા લાઈ ગોરધનલાઈનું અનુકરણ કરીને લગ્નનો ખર્ચ લોકો છેક જોછો કરી નાખે અને કન્યાપિતાને ખર્ચની પીડામાંથી ઉગારી લે. તેથી પરિણામ એ આવે કે કન્યાઓ અજબાગણી થતી મટે, મરતી જાયે અને સારી રીતે ઊછરે. કન્યાઓના આશીર્વાદ લેવાનો આ શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે.

હિંદુ-મુસલમાન ગાંધ કાલના

આ દેશમાં મુસલમાનો દબરેક વર્ષથી આવી વસ્યા છે. તેમના સંસર્ગથી દેશના અનેક પ્રાચીન હિંદુઓ પણ મુસલમાન ધર્મ પાળતા થઈ ગયા છે. એ બધા મુસલમાનો અહીંના હિંદુ સમાજમાં એવા ભળી ગયા હતા કે એ બંને લોક દેશમાં લાઈ લાઈ જેવા થઈ ગયા હતા. એકબીજા સાથે સામાજિક વ્યવહાર પણ રાખતા હતા. હિંદુના મરણને પ્રસંગે મુસલમાન સ્ત્રીઓને હિંદુ સ્ત્રીઓની સાથે દારમાં બેસી રહીને મેં કૂટતી ભેદ છે. પરસ્પર લગ્નમાં આંધાવડેવાર હતો અને હજીયે કોઈક કોઈક જગાએ છે. મારાં જાનું પિયર

નાર ગામે થાય, મારા ગામ સોજીત્રાની એક મુસલમાન સ્ત્રીનું પણ પિયર નાર ગામે થાય; એટલેજ કારણે મારાં જા અને એ મુસલમાન જાઇ, જને સહિયેર હતાં. અને એ સંજોગે ઠેક સામાજિક વ્યવહાર સુધી પહોંચ્યો. એ જાઇને હું માસી કહેતો. તેને ઘેર લગ્નપ્રસંગ હોય ત્યારે અમારે ત્યાંથી તેને ચાંલો કરવા જતા, અમારે ઘેર લગ્નપ્રસંગ હોય તો એ મુસલમાન માસીને ત્યાંથી ચાંલો કરવા આવતા. એવો મીઠો સંજોગ એ જે જાતિઓ વચ્ચે હતો, અને આજેય ઘણાં ગામડાંમાં એવો મીઠો સંજોગ છે. ત્યારે આજે આમ કેમ થઈ ગયું?

ત્યારે આજે આમ કેમ થઈ ગયું? મુસલમાનો આજે હિંદુને દેખી મારવા કેમ દોડે છે? એ પાપનું પંજેરું કાઢના જશે તો અંગ્રેજને ચાંગણે જેઠ પહોંચશે. અંગ્રેજ મરકારે આ દેશમાં પોતાની સત્તા કાયમની જમાવવાને માટે દુટનીતિનો-ભેદનીતિનો અમલ કર્યો, એ જે જાતિઓ વચ્ચે ભેદ પડાવ્યો, મુસલમાનોને પોતાના પક્ષમાં લેઈ હિંદુઓ સામે શીંગડાં મંડાવ્યાં. દેશની એકમાત્ર પ્રતિનિધિ સભાએ-મદાસભાએ-અંગ્રેજની આ ભેદનીતિમાં દેશનો વિનાશ થતો જોયો. એણે મુસલમાનોને દેશપ્રજામાં પાછા ભેળવી લેવા પ્રયત્નો આદર્યા. ન્યાયથી ઘટે તેથીયે વધારે તેમના હક સ્વીકાર્યા, તેમને કારે એક લખી આપવા મુદ્દાન્ત વાતો કરી. મદાસભા એટલે સુધી વધી કે કેટલેક પ્રસંગે તો મુસલમાનોને રિઝવવા તેણે લીધેલાં પગલાંથી હિંદુઓને પોતાને અન્યાય થતો લાગ્યો. તેને પરિણામે તો દેશના આજેવાન હિંદુઓને હિંદુ મદાસભાની સ્થાપના કરવી પડી. જે. સાવરકર, બાઇ પરમાનંદ, વગેરે દેટલાંક હિંદુઓ તો મદાસભાના ભલભલા અંગ્રેજો કરતાં દેશભક્તિમાં જરાય ઊતરે એવા નથી, છતાં મદાસભાની એ નીતિથી દાઝીને હિંદુ મદાસભામાં જોડાઈ ગયા. આટલાટલા મદાસભાએ હિંદુ-મુસલમાન એકબેને માટે, દેશના અર્થ કરતાંયે એછા મુસલમાનોની પ્રતિનિધિસભાને-મુસ્લીમ લીગને અને તેના પ્રમુખ મિ. મદમદઅલી ઝીજીને બાઇજાપા કરતે કરતે તો તેમને છાપરે ચઢાવી દીધા. છતાં ટાણે ને ટસકે એ લોક તો હિંદુઓનાં માથાં ફેાડવા જ ટમટમી રહ્યા છે. એ જે જાતિઓ વચ્ચે ગારામારી થા. તો ચર્યાતમાં તો અંગ્રેજ એ તમાસો જોઈ રહે; પણ પછી એકાદ પક્ષ જીતતો દેખાય, એટલે કોઈ પક્ષને જળવાન ન થવા દેવાને હેતુએ Law and Order-કાયદો ને વ્યવસ્થા સ્થાપવાને નામે પોતાની પોલિસને અને લશ્કરને વચ્ચે નાખી જને પક્ષને માર મારી, છૂટા પાડી, આગ પોલિસ રાજ્ય સ્થાપી સાબિત કરી દેખાડે કે અમે ન હોઈએ તો તમે અંદરોઅંદર કુટાહ જ ગરો, અમારું રાજ્ય છે ત્યાં સુધી જ

તમે સલામત છો. ત્યારે મુસલમાનોને ચઢાવી મૂકવામાં અંગ્રેજોને અને કંઈક મદાસલાનોય હાથ તો છેજ. મુસ્લીમ લીગ મદાસલા પાસે અમુક હકોના દાવો કરતી આવે તો તેણે તેને કહી દેવું થોડે કે મદાસલા કોઈના ધર્મને પક્ષે જીતી રહી શકે એમ નથી, એ તો રાજકીય સંસ્થા છે; તમારે જે કહેવું હોય તે દિંદુ મદાસલાને કહો. અને વાત સાચી જ છે કે અમુક જણ મુસલમાન હોવાથી કે અમુક જણ દિંદુ હોવાથી દેશના કોઈ રાજકીય ખાસ હકો કોઈને નજ હોઈ શકે. રાજ્યને અમુક ધર્મ સાથે કંઈ સંબંધ ન હોઈ શકે, સોવેયેટ રશિયાની પેઠે.

પાકીસ્તાન — અમદાવાદ વગેરે સ્થળોએ હુલ્લોડો

પણ જેમ જેમ મુસ્લીમ લીગને મનાવી લેવા મદાસલાએ જાણ-ગાપા કર્યા તેમ તેમ તેના સરમુખત્યાર મિ. ઝીજ્ઞાની તુમાખીનો પારો જીએ ને જીએ ચડતો ગયો. અને હવે તો ખુદ દિંદુસ્થાનના જાગલા પાકીને મુસલમાનોની મુખ્ય વસતિવાળા જાગોને 'પાકીસ્તાન' નામ આપી ત્યાં મુસલમાનોનું આગવું રાજ્ય સ્થાપવાની વાતો કરતા થયા છે! અને પોતાનો પાકીસ્તાનનો હક સાબિત કરવા મુસ્લીમ લીગની પરિષદોમાં કેટલાક વખતથી જે પ્રકારે બાધજો થાય છે, એથી તો અત્યંત મુસલમાનો ઉશ્કેરાઈ ગયા. અને અંગ્રેજ મુકદ્દાર પાસે પાકીસ્તાનનો હક સ્વીકારાવવાને જાહેર જાણે દિંદુઓ પાસેજ એ હક સ્વીકારાવવો હોય અને તેમ આંખો અને મુકી દેખાડીને સ્વીકારાવવો હોય તેમ વ્યવસ્થિત યોજનાપૂર્વક, કોઈની પ્રેરણાથી હોય તેમ, કંઈ પણ કારણ સિવાય લાગ જોઈને એ અત્યંત મુસલમાનોનાં ટોળાં દિંદુઓ ઉપર છરા-લાડી લેઈ તૂટી પડે છે! એવી રીતે જંગાળમાં ઢાકામાં અને ગયા માસમાં અમદાવાદમાં તથા મુંબઈમાં મુસલમાનોએ દિંદુઓ ઉપર તૂટી પડી તેમને ગાર્દા, કાખ્યા, તેમનાં ઘર ને દુકાનો જાળી નાખ્યાં ને જાનમાલનો પુષ્કળ નાશ કર્યો. સરકારે, નહિ તો મદાસલાએ તો જરૂરજ, એક સંમિતિ નીમી, આ હુલ્લોડોનાં કારણ, મૂળ, તેની પાછળ કોઈની પ્રેરણા છે કે નહિ તે, છે તો કોનીછે તે, હવેથી આવાં હુલ્લોડાં રૂં ઘરે ન થાય તે વિષે તપાસ કરાવવીજ થોડે, જો આ સર્વનાશને વધતો જતો ને દેશનો વિનાશ થતો અટકાવવો હોય તો. આત્મરક્ષણ

એ તપાસ સંમિતિ નિમારો કે નહિ અને એથી હુલ્લોડો અટકરો કે નહિ તે હું જાણતો નથી, પણ આક્રમણ થતાં તેના લોગ થઈ પડતા પ્રજાજનોએ આત્મરક્ષણ તો જરૂર કરવુંજ થોડે એટલું તો હું જાણું છુંજ. અહિંસાના અવતારસ્વરૂપ પૂત્ય મદાસલાએજ કહ્યું, કે: "ઢાકા, અમદાવાદ અને મુંબઈ

એ ત્રણે સ્થળોએ મદાસભાવાદીઓ કામ કરી રહ્યા હોવા છતાં રમખાણો થા માટે થાય છે એ ખરો પ્રશ્ન છે. મુંબઈ કરતાં અમદાવાદમાં મદાસભાની લાગવગ વધારે છે, તો પછી આટલા દગ્ગરો માણસો પોતાનાં ધરોનું પણ રક્ષણ ન કરી શક્યા એવા અસદાચ કેમ બની ગયા? તેઓ દિસકં રીતે કે અદિસકં રીતે એ રક્ષણ કરી શક્યા હોત. મદાસભાવાદીઓએ ફક્ત રાદત-કાર્યથી સંતોષ ન માનવો જોઈએ. મદાસભાવાદીઓ તો એ શાપનું કારણ અને એ સામે ઝુઝવાનો માર્ગ શોધી કાઢવાનો છે. . . . એ જલદી ગભરાઈ જાય એવા માણસો હોય છે, તો એમને ગભરાવે તેવા માણસો તો હોવા જ જોઈએ.”

(‘મુંબઈ સમાચાર,’ તા. ૧:૫:’૪૧). “નાગર્દ માણસો દ્વારા સ્વરાજ્ય કે શાન્તિ કદી પણ મેળવી શકાશે નહિ, એટલે મદાસભાવાદીઓ આગ સમુદાયને કહેવું જોઈએ કે ‘તમારે લાપ્તી કદી લાગવું નહિ.’ આ આમર્શ જો તેના (અદિસકં) માર્ગને અનુસરી શકે નહિ, તો પછી તેમને કહેવું જોઈએ કે ‘તમારાથી જાની શકે તે હિતમ માર્ગે તમારો જવાબ કરો, ભાગો નહિ.’”

(‘મુંબઈ સમાચાર,’ તા. ૮:૫:’૪૧).

અહિંસા એ ધર્મ કે નીતિ?

મહાત્માજી તો અદિમાના અવતાર છે, એ તો અદિમાને ધર્મ માને છે. બેશક અહિંસા તે સ્વદેશની પેઠે આદર્શ છે, પણ આદર્શ તો વિરલ જનજ પાળી શકે. બીજમ કે હનુમાન જેવા વીર પુરુષો જ આજન્મ સ્વદેશારી રહી શકે, બાકી સામાન્ય માણસો તો, પ્રવૃત્તિની પ્રેરણાથી જ, લગ્ન કરવાના. તેમજ મહાત્માજી જેવા વીર પુરુષો જ અહિંસા પાળી શકે, બાકી સામાન્ય માણસો તો, પ્રસંગ આવતાં પ્રવૃત્તિની પ્રેરણાથી જ, હિંમત ચલાવના. અંગ્રેજ સ્વરાજ્ય આપે તો આ યુરોપિયન વિગ્રહમ, તેને સદાય ચલું, એવો મદાસભાની મદાસમિતિએ, મહાત્માજીને વેળા મૂકીને પણ, પૂનામાં ઠરાવ કરેલો, એ જ માગિત કરે છે કે મદાસભામાં જલ્દી મોટા ભાગને અહિંસામાં ધર્મશ્રદ્ધા નથી, એ સૌ એને નીતિ જ માને છે. અને શ્રીગંધ, અર્જુન જેવા આપણા પ્રાચીન પૂજ્ય પુરુષોએ પ્રસંગ આવી પડતાં કુદની દિસાનીતિ સ્વીકારી છે અને એ માટે શ્રી કૃષ્ણે તો દુઆથી ગીતા ગાઇ છે. અને કુદરતની પણ એ જ પ્રેરણા છે: કુદરતે જીવમાત્રને આત્મરક્ષણ માટે તૈયાર રહેવાની પ્રેરણા આપી છે. મધપુડામાં હાથ નાખે તો તેમાંની માખે આત્મરક્ષણ માટે ચટકા ભરી તમને ખજાર પાડી દેશે. કૂતરીનાં જમ્યાંને હાથ તો લગાડી જુઓ, પછી જોશો કે તે પોતાનાં જમ્યાંના રક્ષણને માટે તમારી શી વલે કરે છે! આ હકીકતો સ્પષ્ટ કરે છે કુદરતે આત્મરક્ષણ માટે દિસાની પણ પ્રેરણા કરી છે.

પ્રાકૃત ગાનવી એનો અશ્રય હો તો તે કેવળ સ્વાભાવિક છે; એશક તે સંસ્કૃત થતો ત્યારે તેમ અહિંસાધર્મ શીખતો જાય.

હિંદુઓની નળગાથ

આ સૌ હૃદયડોમાં મુસલમાનોએ હિંદુઓ ઉપર નિર્દોષ દુઘલા કરીને હેરાનિયતનો પરાકાષ્ઠા બતાવી છે, હિંદુઓએ એ દુઘલાની સામે જવાબ કરવાને બદલે સંતાપ જઈને નળગાથની પરાકાષ્ઠા બતાવી છે. કેટલાક લોક મહાત્માજી ઉપર જુઠો આક્ષેપ મૂકે છે કે એમણે શિખવેલી અહિંસાથી હિંદુઓ ડરપોક ને ખાયલા થયા છે. ના, ના; મહાત્માજીની અહિંસા ભાગ્યે જ કોઈ હિંદુએ સ્વીકારી હશે, ખાકી હિંદુઓ તો અંગ્રેજ-અહીં આખા ત્યાર પહેલાંના એવા જ ડરપોક છે અને અંગ્રેજી સભ્યને પ્રતાપે એ વધારે એવા થયા છે, વળી હિંદુઓ તો કાપા ને માયા એવ સાથે સાચવવા જાય એટલે કાયામાયાની પરવા વિનાના મુસલમાનને કાથે માર જાય જ ને? “હે મુસલમાન બધુઓ, એવી હેરાનિયત કરવી તમને ન શોભે, તમારે તો હિંદુઓની સાથે-ભાષપણે ‘વર્તવું’ જોઈએ,” એવી એવી હિંદુઓની પ્રાર્થના અને ધર્મોપદેશ તો તેમની પોતાની નળગાથજ પ્રકટ કરે છે. પછમાં હોમાનાર જકરે બહાની પ્રાર્થના કરી: “ભગવાન, ગાનવીના આ અત્યાચારથી મને રૂપા કરીને જવાબ.” બહાએ ઉત્તર દીધો: “તારું મોં જ એવું ડરપોક ને મરી જ દેખાય છે કે તને કાંપી ખાવાનું મને જ ગન થાય છે, માનવીનો હું શો દોષ કાઢું?” હિંદુઓએ બહાનું આ વાક્ય અરાજક સમજી લેવું ધટે.

હિંદુઓએ રક્ષણાત્મક શૌર્યવીર્ય કેળવવું ધટે

ત્યારે ગમે તે કોઈ આક્રમણ કરે તેવે પ્રમંજે દરેક માણસે આક્રમણની સામે આત્મરક્ષણ માટે તૈયાર થવું, એજ એનો પ્રાકૃત ધર્મ છે. બીજને કચરી મારવા નહિ, પરંતુ આત્મરક્ષણને માફ તો કમર કસવીજ રહી. એમાં જાહે ન પાલવે. એવા આત્મરક્ષક શૂરવીરજ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ બીજનું પશુ રક્ષણ કરી શકે. એમ રક્ષણ કરી શકવાની શક્તિ મેળવવા માટે દરેક માણસે પોતાનું શૌર્ય, વીર્ય અને સાહસ કેળવવું જોઈએ. શરીરજળ સારી પેઠે કસવું જોઈએ, પણ એથીજ એટલે મલ્લ થયેજ અથવા અલ્પશક્તિ બેલતાં શીખ્યેજ એવી શક્તિ ન આવે. તેને માટે તો આત્મજળ પશુ કેળવવું જોઈએ. આગના ભડકામાં ફૂદી પડવા જેટલું શૌર્ય, વીર્ય અને સાહસ હોવું ધટે. પુરુષે અજળા ગણી નાખેલી સ્ત્રીએ પશુ સજળા-ઝાંસીનાં લક્ષ્મીગાથ જેવી-વીરાંગના થવું જોઈએ. જાને એટલા મોટા સમુદાયનું સંગઠન કરીને દુઘલાની સામે આત્મરક્ષણ કરવા સજળ થવું જોઈએ, અને

એવાજ સંકટમાં આવી પડેલાને જ્યાંવવા દોડી જવું જોઈએ. પોળ પોળતું નહિ, પણ સમગ્ર વસતિનું એવું સંગેઠન કરવું જોઈએ. આ વળતના દુલ્લહમાં અમદાવાદના હિંદુઓએ ગાદેલીમાં પહેલા એક બે દિવસ માર ખાધો, પછી ખાડીઆ પગે અનેક સ્થળના યુવકવીરોએ જરાજર સામનો કરીને મુસલમાન દુગલાખોરને માર મારી નસાડ્યા, એવું જે સાંભળ્યું છે તે સાચું હોય તો એ સંતોષજનક બીના છે. વળી ત્રણેક હિંદુ બેનોએ પોતાની જાતને જોખમે અને હિંસાનો ઉપયોગ કર્યા વિના આફનમાં આવી પડેલાંને જ્યાંવવા પ્રયત્ન કરેલો અને કેટલાક હિંદુઓએ સંકટમાં આવી પડેલા મુસલમાનોને તેમજ કેટલાક મુસલમાનોએ સંકટમાં આવી પડેલા હિંદુઓને પોતાના ઘરમાં રક્ષણ આપી જ્યાંવેલા, એ હકીકત તો અમદાવાદના કલંકિત કાળા કપાળમાં સોનેરી તિલક સમાન છે! હરિજન બાળકોને શાળામાં બેસવાનો અધિકાર

બેડા જિલ્લા લોકલ બોર્ડે હરિજન બાળકોને શાળામાં દાખલ કરવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. તે પ્રમાણે તેની શાળાસમિતિએ પોતાની સર્વ શાળાઓને હુકમ પણ છોડ્યા હતા, પણ કેટલાંક ગામના અલગાઇ જતાં સર્વથા હિંદુઓએ એ હુકમ વિરુદ્ધ હરિજન બાળકો શાળામાં ના જઈ શકે એવા અનેક પ્રયત્ન કર્યા. અને ત્યારે એવી શાળાઓ જન્મ કરવા શાળાસમિતિએ ઠરાવ કર્યો. આથી કેટલાંક ગામ સગળ ગયાં અને હરિજન બાળકોને દાખલ કરવાની શરતે પોતાની શાળાઓ ઉઘડાવી. પણ નાપા જેવાં હડીલાં ગામે તો બીલટી જિલ્લા બોર્ડ સામે બેરસદ અદાલતમાં ફરિયાદ કરી કે શાળાસમિતિને શાળા જન્મ કરવાનો અધિકાર જ નથી. એ અદાલતે ગામલોકનો દાવો સ્વીકારી એવું ઠરાવ્યું કે શાળાસમિતિને કોઈ શાળા એવી રીતે જન્મ કરવાનો અધિકાર નથી. આ ઉપરથી એ ઠરાવ ઉપર નડિયાદ જિલ્લા અદાલતમાં શાળાસમિતિએ અપીલ થઈ. એ અદાલતે ઠરાવ્યું કે જિલ્લા લોકલ બોર્ડે કરેલા ઠરાવ મુજબ શાળાસમિતિને હરિજન બાળક વિનાની શાળા જન્મ કરવાનો અધિકાર છે. વળી જિલ્લા બોર્ડ જેવી અર્ધસરકારી સંસ્થાને નોટીસ આપ્યા સિવાય તેની સામે દાવો ન માંડી શકાય, આ કેસમાં નોટીસ આપ્યા વિના કરેલો દાવો ગેરકાયદે છે. વળી એમ ઠરાવ્યું કે શાળાબોર્ડે શાળા જન્મ કરવાનો ઠરાવ કર્યા તારીખથી આજ સુધી શાળા ચલાવ્યાના ખર્ચ-ખર્ચ રૂ. ૮૦૦ દાવો કરનારે કોર્ટમાં ભરવા અને દાવો હજી ચાલુ રાખવો હોય તો શાળા ચલાવવાનું જખું ખર્ચ અગાઉથી શાળાસમિતિને આપવું. જિલ્લા અદાલતના આ ઠરાવથી તો હવે અભિગાની સર્વજોનો આંખે બિંદુરોજ એવી આશા રાખીએ છીએ.

ધી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ એગ્રિકલ્ચર, આણંદ

શેઠ મનસુખલાલ છગનલાલ કૃષિશાળા

અભ્યાસક્રમ

ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ એગ્રિકલ્ચર, આણંદની શરૂઆત ઇ. સ. ૧૯૩૬ના જૂન માસમાં શેઠ મનસુખલાલ છગનલાલ અને શેઠ મુગલાલ ગોન્કા દ્વંદ્વેએ મુ. ગ. સરકારને અનુક્રમે રૂ. ૬ લાખ અને ૬ લાખની આપેલી ઉદ્દાગ સખાવતોને આભારી છે. મુ. ગ. સરકારે શેઠ મનસુખલાલ છગનલાલ કૃષિશાળા અને શેઠ મુગલાલ ગોન્કા પશુસુધાગણ્યા અને પશુ આદાગશાસ્ત્ર સંશોધન મર્યાદા સ્થાપનાનું અને સલાવવાનું માન્ય ગમ્યું છે. તોથકાટ કેટલ ફાર્મ, છારીડી, ઉપરાન્ત આણંદ પાસે ૧૦૦૦ એકરનું ફાર્મ આપવાની મુ. ગ. સરકારે વ્યવસ્થા કરી છે. આ ઉપરાન્ત મર્યાદાના આનર્તક ખર્ચનો મોટો હિસ્સો અને સરકારી જુદા જુદા ખાતાના અમલદારોની ગદદ મર્યાદાને આપવાનું કબજ્જુ છે.

આ સંસ્થાના કાંઈની શરૂઆત, ખેડૂતોના હોદ્દાઓ અને બીજા યુવાનો જેઓ ગામડાઓમાં ખેડૂત તરીકે વ્યવસાય કરવા ઇચ્છતા હોય તેમને ખેતી, કૃષિકાંડ ઉછેર, પશુ ઉછેર અને ગાવજત, દુગ્ધાલય અને ખેતીને લગતા વિદ્યાનનું શિક્ષણ આપવા માટે ખેતીશાળા શરૂ કરીને કરવામાં આવી છે.

શક્ય હશે તો ખેતીને લગતા પ્રામ્ય ઉદ્યોગ અને પ્રામ્ય પુનર્વ્યવસ્થા અંગેનું શિક્ષણ આપવામાં આવશે.

અભ્યાસક્રમ બે વર્ષનો થશે. પહેલા વર્ષમાં વિદ્યાર્થીઓ ખેતગમ્મા અને દુગ્ધાલયમાં પ્રત્યક્ષ કામ કરશે, અને તેમને ખેતી અને તેને લગતા વિદ્યાનનું શિક્ષણ વર્ષમાં આપવામાં આવશે. બીજા વર્ષમાં વર્ગનું શિક્ષણ જોછામાં જોછું હશે અને વિદ્યાર્થીઓ દુકાડીઓમાં જવાબદારી અને સહકારના ધોરણ પર ચોતાની જાતે અનુકૂળ આર્થિક ક્ષેત્રક્રમમાં ખેતી કરશે.

જેમણે યુજગતી સાત ધોરણ અથવા અગ્રેજી પાસ્ય ધોરણ સુધીની અભ્યાસ કર્યો હશે અથવા ઉપર જણાવેલા ધોરણના અભ્યાસક્રમ જેવી બીજી

પરીક્ષા પાસ કરી દશે તેઓ દાખલ થવાને લાયક ગણાશે. શિક્ષણ ગુજરાતી ભાષામાં અને શક્ય હશે તો હિન્દીમાં આપવામાં આવશે.

વિદ્યાર્થીઓની ઉંમર ૧૮થી ૨૫ વર્ષની હોવી જોઈએ. સખત મહેનત માટે શારીરિક લાયકાતનું કાંઈ જાણીતા ડોક્ટરનું અને સારા ચારિત્ર્યનું જે શાળામાં અભ્યાસ કર્યો હોય તેના મુખ્ય શિક્ષકનું અથવા કાંઈ જાણીતા સદ્ગુણવાનું પ્રમાણપત્રો રજૂ કરવા પડશે.

અનામત રકમ : દરેક વિદ્યાર્થીએ શાળામાં દાખલ થયા પછી તરત જ રૂ. ૧૦ અનામત મૂકવા પડશે, જે અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ થયે પાછા આપવામાં આવશે.

પહેરવેશ : વિદ્યાર્થીઓએ ખેતરોમાં અને દુધાલયમાં કામ કરતી વખતે મુકરર કરેલો પહેરવેશ પહેરવો પડશે. આ પહેરવેશ ચઢી અને અર્ધી યાંચોના ખમીરનો રહેશે.

વિદ્યાર્થીઓએ જાત્રાલયમાં રહેવું પડશે અને જાત્રાલયના શાકાહારી સોડામાં જમવું પડશે.

શિષ્યવૃત્તિઓ : અભ્યાસક્રમ દરમિયાન પસંદ કરેલા વિદ્યાર્થીઓને ઇન્સ્ટિટ્યૂટ નિયત કરેલા નિયમાનુસાર વધારેમાં વધારે મોસિક રૂ. ૧૦ની શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં આવશે.

માન્ય કરેલા અરજીપત્ર પર દાખલ થવા માટેની અરજી, ઉપર જણાવેલાં પ્રમાણપત્રો સાથે તારીખ ૩૧મી મે, ૧૯૪૧ની પહેલાં સેક્રેટરી, ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ એગ્રિકલ્ચર પર મોકલી આપવી. કઈ તારીખે મુલાકાત માટે પોતાના ખર્ચે આવવું પડશે, તે તારીખ નક્કી થયે જણાવવામાં આવશે.

મુલાકાતમાં પસંદ કરેલા ઉમેદવારોએ તા. ૧૬મી જૂન, ૧૯૪૧ સોમવારે ખાતે વાગે કૃષિશાળાના મુખ્ય શિક્ષક આગળ હાજર થવું પડશે.

સેક્રેટરી,

ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ એગ્રિકલ્ચર, આણંદ.

૧૯૮૭

અપાઠ

પાટીદાર

વર્ષ ૧૮

અંક ૯

મે જોયું છે, કે સ્વયંસેવકોગા એક આદત પડી ગય છે, કે કેમ જાણું તેઓ પોતાના હાથગા ગ્રહેલા કામ અથવા નાણાનો નિગતવાર દિસાળ આપનાને બધાઓ ॥ જ નથી, કેમ કે તેઓ અવિશ્વામને પાન હોઇ જ ન શકે આ વેગ અજાન જ ગણાય દિસાળ રાખવા । અવિશ્વામ કે વિશ્વાસની સાથે કઇ જ મ ગ ધ નથી દિસાળ ગણવા એ જ સત ન ધર્મ છે તે વિના આપણ પોતાનું કામ આપણે જ મેનુ ગણવું જોઇએ અને જે મર્યાદા આપણે સ્વયંસેવક હોઇએ તે મર્યાદા નેતા ને જોટા વિચેકને કે ડરને વશ થઇને દિમાગ ન માગે તો તે પથ દોષને પાત્ર છે 'કામનો અને પમાનો દિમાગ ગણવાની પ્રગારદાગ્ની જેટલી દ્રવ્ય છે તે ॥ કરતા જેવડી દ્રવ્ય સ્વયંસેવકની છે, કેમ કે તેણે તો પોતાનું હાથ એ જ પ્રગાર માની લીધેલો છે આ વસ્તુ જાડું મહત્ત્વની છે અને સામાન્ય રીતે જે બાગત ઉપર ઘણી મર્યાદાઓ પૂરતુ ધ્યાન નથી આપનાર્માં આવતું એમ હું જાણુ છું તેથી મે તેને સારુ આ પ્રકરણમાં આટલી જગ્યા રોકવાની દિગત કરી છે.

ગાંધીજી

(‘દક્ષિણ આફ્રિકાના મત્વામદનો ઇતિહાસ,’ વા ૧, પૃ ૧૬૮-૧૬૯)

તત્ત્વી : નરસિંહલાલ ઈન્દિરલાલ પટેલ,

- ‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છુટક નકલના ત્રણ આના

સમાવેશ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

કોની છત?
પાટીદારનો યુગધર્મ
શાન્તિનિકેતનના મહર્ષિનો
પુણ્યપ્રકાશ
ધંતુરો પાગો
તકસાધુ આગેવાનોથી એતો
જીવનનાં ઝેર
ભાગ્ય હૈયું
કુળવાનશાહી
કોને પાપે?
ગાંધીપાસે થએલા યુવકને
જાણવાએગ
અસંગકથા

ભાઈ ઈશ્વર પેટલીકર ૩૮૫
,, શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ ૩૯૨
‘અતાપ’ ૩૯૬
ભાઈ ગગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ ૩૯૯
,, આદિત્યભાઈ હિમાભાઈ ,, ૪૦૧
,, નટવરલાલ પુરુષોત્તમ ,, ૪૦૮
,, જશવંત સોમાભાઈ ,, ૪૧૨
,, વિદ્યલભાઈ ઈશ્વરભાઈ ,, ૪૧૬
,, સુકુન્દલાલ પ્રાણજીવનદાસ શાહ ૪૧૯
,, મંગળદાસ હિરાચંદ ,, ૪૨૧
વિવિધ ૪૨૩
‘પાટીદાર’મંદિર ૪૨૫

૧. પરદેશના જે પ્રાદેશો હજી લવાજમ મોકલ્યું નથી તેમને સૂચના કરવી પડે છે કે તેઓ પોતાનું લવાજમ તુરંત જ મોકલી દે. પરદેશમાં વી. પી. નથી થઈ શકતું તેનો ખોટો લાભ પરદેશમાં કમાતા એ ભાઈઓ ન લે એવી આશા છે. પોસ્ટલ ઓર્ડર કોઈ કોસ કરે નહિ.

૨. નનામા, ઉપનામના, અપૂર્ણ, પેન્સીલથી કે કાગળની જે બાજુએ લખેલા લેખ સ્વીકારવામાં આવતા નથી.

૩. આ પત્રમાં પ્રકટ થતા લેખોના કે ચર્ચાપત્રોના વિચારો સાથે તંત્રી સંદર્ભિત થાય છે જ, એમ માનવું નહિ.

૪. દર અંગ્રેજી માસની તા. ૧૦ પછી આવેલા લેખ તે પછીના અંકમાં ધણું કરીને નહિ લેવાશે.

૫. એનોને વિનાલવાજમ ‘પાટીદાર’ આપવાના ફેડમાં, એનો ‘પાટીદાર’ વાંચે એ હિતજનક છે એમ માનનાર ભાઈએનો, ઉદાર ભાવે પૈસા મોકલે.

૬. જે એનોને ‘પાટીદાર’ વાંચવું હોય, છતાં લવાજમ ભરવું અનુકૂળ ન હોય, તે એનો વિનાલવાજમે ‘પાટીદાર’ મોકલવા, પોતાને હાથે લખી અહીં જમાવે.

આશુદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અને જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આશુદમાં પ્રકટ કર્યું, તા. ૨૫:૬:૪૧.

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત્વ જામત પ્રાપ્ય વરણિવોધત ।

ધુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૬૭
૧૫ ૧૮

આણંદ

અપાઠ
અંક ૯

કેની છત?

[સ્વતંત્ર છતાં ગયા અંકના 'ધર્મ'નો ગત્તવ્ય અનુસંધાન તરીકે-લેખક]

મામલતદારે કહ્યું: "મુખી! તમે જમાનો ઝાળખંતા નથી." મુખી અને મામલતદાર વચ્ચે આપ-લેને લીધે ઠીક સંજંધ હતો, એટલે અધિકારી છતાં મુખી આગળ વસ્તુસ્થિતિ જણાવવામાં એમને વાંધો ન હતો.

મુખીએ કહ્યું: "મેં જાણ્યું ટિકિટ એટી સહી લીધી છે અને પંચ કને રૂબરૂની સહીઓ કરાવી છે, એટલે શો વાંધો છે!"

મામલતદાર બોલ્યા: "એ જાણ્યું'ય હું સમજ્યો. નર્મી કામળિયાથી સાળિત કરવાનું હોય તો તમે ઠાસું નથી રાખ્યું. પણ લેનાર ધણીજ ના કહે છે કે મને રૂપિયા પૂરા મળ્યા નથી."

મુખીએ કહ્યું: "પણ એણે પૂરા રૂપિયાની પહેંચ હપ્ત અંગૂઠો પાડી આપ્યો છે ને? આપે સાહેબ ન લખી શકો કે છર્પાથી મુખીને ખરાબ કરવા આ જાણ્યું' ઠાવતું જીવું કયું છે?"

મામલતદાર જોઈ આ પ્રમાણે ધંધો કામ દાખી શકતા, પણ હવે એમ કરવું સહિસમ્માત રહ્યું ન હતું. એમનોજ પટાવાળો જેમને અંદર પેસવા ન દે, તેવા ખેડૂતોય આજે તો પ્રધાનો સુધી અડી જતા હતા. જે અધિકારીઓ પહેલાં નીચલા નોકરો પાંચ તેટલું પાણી પીતા હતા, તેને જાહેર જે કામ સાધારણ સર્કલનું હોય તેય પ્રધાનો ખ્યાનમાં લેતા. પ્રજાનો અવાજ અત્યારે પહેલો સંભળાતો. મામલતદાર આ પલટાએલી પરિસ્થિતિ સારો રીતે જાણતા હતા. એમણે કહ્યું: "તમારું કહેવું જાણ્યું'ય ખરું. પણ ગામના લોકોજ કહે છે કે અમે મુખીને પૈસા આપ્યા છે ત્યાં તમારું લખેલું શું ચાલે?"

મુખી બોલ્યા: “સાહેબ! લોકો તો મગનું નામ ગરીબ કહે એવા નથી, પણ પેલાં નરેન્દ્ર-ભણેલો ને વગર નોકરીએ રખડતો-આ બધું ધાંધલ જીભું કરાવે છે.”

સાહેબને બીજું કામ થાદ આપ્યું એટલે એમણે પૂછ્યું: “નરેન્દ્રકુમાર જગજીવનદાસ એ જ કે?”

“હા, સાહેબ! તમે ક્યાંથી એનું નામ જાણો?”

“મારા ઉપર પ્રધાન કચેરીથી એમને વિષે લખાણ આવ્યું છે.”

“કંઈ ધાંધલ છે કે શું?”

“ના, સરકાર એમનો આજાર માને છે.”

“શાનો?”

“એમણે પ્રૌઢશિક્ષણ ચલાવ્યું હતું ને?”

“એ તો વરસ સુધી ધાંધળ આવ્યું. જાકી હતું તે ઢેઢવાડામાં ચલાવ્યું.”

સાહેબે ખુલાસો કર્યો: “એમણે સરકારના અજકીય કાર્યમાં વેગ આપવા રહેઠાણે, યજ્ઞેલો ખર્ચ લીધા વગર, સેવા કરી તે ગદલ મુંગઈ સરકાર તેમનો આજાર માને છે. અને સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે મારે ગામની સલાહકરી સરકારે મોકલાવેલું આજારપત્ર તેમને સુપ્રત કરવાનું છે.”

મુખીની ચિંતા વધી. લોકોની વચ્ચે મામલતદાર એનાં વખાણ કરે એટલે જલદાં લોકો એનું નદિ માનતા હોય તેવો તેના ભણી જશે. પરંતુ સાહેબ એનાં વખાણ કરવાના છે એટલે એમનું કહ્યું માની જઈ, લોકોને એ મગમતી દે તો પોતે શુનામાંથી છટકી જાય, એમ સમજી મુખીએ કહ્યું: “કાલખાં! જા, નરેન્દ્રને બોલાવી લાવ.”

વરતણીઓ બોલાવવા ગયો એટલે મુખીએ સાહેબને સગળવવા માંડ્યું: “સાહેબ! તમે કહેશો તો એ એવો નથી કે નદિ માને.”

સાહેબ પોતાનું રથાન સમજૂતા હતા. તે બોલ્યા: “મારાથી અમલદાર તરીકે કશું ન કહી શકાય.”

મુખીએ એ આવે ત્યાં સુધી વાત મુલતવી રાખી.

વાત એમ હતી કે આ સાલ વરસાદની તાણને લીધે પાણીની તંગી હતી. હોળી આવતા પહેલાં તળાવમાં પાણી સુકાઈ ગયું હતું. ગામનો તો રિવાજ હતો કે પાણી થઈ રહેલું હવાડો ભેડાતો અને સેંસ દીક માસિક એ આના ભેડનાર ઉવરાવી લેતો. પરંતુ મદાસલા સરકારે પોતાની ફરજ સમજી જ્યાં પાણીની તંગી હતી તેવાં ગામે મદદની ફાળવણી કરી હતી. જોગીપુરામાં પણ એ

ફાળાના એસી રૂપિયા મુખી ઉપર આપ્યા હતા. પણ અહીં તો ગામે વ્યવસ્થા કરી લીધી હતી, એટલે એ રૂપિયાનો દુરુપયોગ ન થાય માટે મુખીએ ખિસ્સામાં મૂક્યા હતા.

નોંકે ખરચેલા રૂપિયાની પાતલી તો ગળુ કરવી પડે એટલે એમણે કાશ નોડનાર જીભાઈને કહ્યું : “જીભાઈ! તું તો ફાળો!”

“ફાળો?”

“સરકારે દેસ રૂપિયા કાશ નોડનારને મદદ કરવા મોકલ્યા છે.”

ગહેનતના પૈસા ઉધરાવ્યા પછી વધાગના રૂપિયા મળતા જાણી જીભાઈ ગ્રાજી થયો. મુખી એમ મદતના આપી દે એવા ન હતા. એમણે કહ્યું : “હું લાગ્યો એટલે મારો પણ ભાગ ખરો કે નહિ?”

જીભાઈ બોલ્યો : “કાણે ના કહી? એ જોઈ આપો.”

મુખી હસતાં હસતાં બોલ્યા : “તું આઠ લખ નવ ને છું બેનો જ પરાક? આ તો મારે કાષ્ટનો પૈસો હરામ એટલે, નહિ તો તને વાત ન કરે તોય તું શું જાણવાનો હતો?”

અને મુખીએ આઠ રૂપિયા આપી એસી રૂપિયાની પાતલી ઉપર અંગુઠો અપાવી લીધો. પંચોની સહીઓ પણ ટીપાવી લીધી.

નરેન્દ્ર અને યુનીભાઈ બંને ગાગની સેવા કરવાનાં સાચાં સ્વપ્ન સેવતા હતા. પણ બંનેના વિચારોમાં દરિદ્રતા હતી. નરેન્દ્ર માનતો કે ત્રિરોધીઓમાં અચાનક છે માટે ત્રિરોધ કરે છે એટલે એમના કૃત્ય પ્રત્યે ન બેનું એ લોકો પોતાનાં કૃત્યથી જાતેજ પરતાશે. યુનીભાઈ માનતો કે ત્રિરોધીઓની માફક આપણે બંને એમનો તિરસ્કાર કે અદ્વિત ન કરીએ, પણ એમનાં કૃત્યો લોકો આગળ ઉધાડાં પાડી એમને સત્ય સ્વરૂપમાં પ્રગટાવવા. એટલે લોકો ખોટી રીતે તેમના તરફ તજાતા હશે તે બંધ થશે ને કામ સરળ જનશે. માટે સેવાના સ્વાયં ખાતર પણ એમનાં કૃત્ય ઉધાડાં પાડવાં જોઈએ.

જીભાઈની વાત સાંભળી ત્યારે યુનીભાઈએ પૂરી તપાસ કરી. લોકોએ ઢોર પાવાના પૈસા આપ્યા છે તે બદલ સહીઓ કરાવી. અને જીભાઈએ બાકીની રૂપિયા મળશે એ લાલચે આઠ રૂપિયા મળ્યા બદલનો એકરાર કરી અંગુઠો પાડી આપ્યો. ત્રણ અરજીઓ રજીસ્ટર થઈ, પ્રધાન, કલેક્ટર અને માગલતદાર ઉપર.

નરેન્દ્ર એ દિવસ ઘેર ન હતો, છતાં મુખીને લાગ્યું કે એ જ આ બધું કરાવે છે. બીજે જ અડવાડિયે માગલતદારનો મુકામ આવ્યો.

નરેન્દ્ર આવ્યો એટલે પોતાનાં વખાણથી જાણે સાહેબે એને બોલાવ્યો

હોય એમ બતાવતાં મુખીએ કહ્યું: “સાહેબ! હું કહેતો હતો એ નરેન્દ્ર તે આ. એમના વગર બીજો હોત તો લોકો આટલા બણીજ ન શક્યા હોત.”

સાહેબે સરિમત કહ્યું: “સરકાર તમારા કામથી ખુશ થઈ છે.”

“ક્યું કામ?”

“પ્રૌદશિક્ષણ.”

નરેન્દ્ર સ્વાભાવિક રીતે બોલ્યો: “બણેલાઓએ અભણને બણાવવા જોઈએ એ તો એમની નૈતિક ફરજ ગણાય.”

સાહેબે કહ્યું: “લોકો મહેનતાણું લેઈને ક્યાં એટલી ધગશથી કામ કરે છે? અને તમારા જેવા એક ટ્રેન્યુએટ ગામમાં જ રહી સેવા કરવાનું પસંદ કરે, એ કંઈ જોણું નથી.”

નરેન્દ્રનો સ્વદેશપ્રેમ બોલ્યો: “દેશના જે લાખો યુવકો દેશને માટે સાફ જીવન હોમો દે છે ત્યાં આગળ આમાં શી સેવા?”

સાહેબ જોકે આ બધામાં માનતા ન હતા, છતાં જેવી સરકાર તેવા તે થઈ શકતા. એમણે કહ્યું: “જે દેશમાં સ્વાર્થ જ ફેલાયેલો હોય ત્યાં આટલી સેવા નશીલી ન ગણાય. અને જે સરકાર પ્રજાની પીઠ ઉપર બિભી હોય તેણે તો એ સેવાની નોંધ અવસ્થ લેવી જ જોઈએ.”

વાતચીતનો અંત આવ્યો, તોપણ સાહેબે પોતાની વાત ન કરી, તેથી મુખીને અકળામણ થઈ. ઉવટ મુખીએ પોતાનો સ્વાર્થ હતો એટલે વાત બિપાટી: “નરેન્દ્ર, સાહેબે તો કહ્યું કે ગામમાં આવા બણેલા માણસો રહે છે, તોય અંદર અંદર આ બોદણી શી?”

જોકે સાહેબ ચોક્કસ કચવાયા તો ખરા, પણ જૂતકાળમાં પટેલનું ઘણું પેટમાં ગૂંથેલું એટલે ગૌન રહ્યા.

નરેન્દ્રે પૂછ્યું: “શી બાબતની બોદણી?”

મુખીએ કહ્યું: “તું જોહો અગ્નિયો છે? આ કાશ જોડ્યાની અરજી કરી છે તે.”

નરેન્દ્રે કહ્યું: “ઝાટાઝાકા! હું કહીશ તોય તમે નહિ માનો, એ દિવસે તો હું ઘેર હતોજ નહિ.”

મુખી બળતું જ બોલ્યા: “હું કંઈ નથી સમજતો કે તું આતું કરેજ નહિ? પણ કરનારનેય તારે કહેતું જોઈએ કે આમ કરવાથી શો ફાયદો?” વળી વાતમાં સાહેબને લાવવા જોઈએ માની એમણે ઉમેર્યું: “નહિ તો સાહેબ તો એમજ ગાને કે લોકો લખતાં શીખી જાસા કરતાં શીખ્યા.”

સાહેબ સાંભળ્યા છતાં ન બોલે તો નરેન્દ્ર એમની સંમતિ માની લે, એટલે પોતાને સાંભળવું ન પડે માટે ઊભા થઈ ચાંટા મારવા લાગ્યા.

નરેન્દ્રે કહ્યું : “મેં જાણ્યું હોય ત્યારે ને?”

મુખીને લાગ્યું કે ગમે તેમ પણ મને જોઈ એ દખાવ છે. એમણે કહ્યું : “ના જાણતો હોય તો આ કહ્યું.”

“પણ હવે શું વળે?”

મુખીએ વખત વિચારી ખુશામત કરી : “તું ધારે તો જાણું કરી શકે. અરજી કરી એટલે ન સુધરે તેમ જોણું છે? એના તો હજાર ઉપાય. સાહેબ તપાસ કરવા આગ્યા છે. સહી કરેલા લોકોને બોલાવે ત્યારે એ કહે કે અમે દોરને પાણી પાયાના પૈસા આપ્યા નથી.”

“તો પછી સહીઓ કેમ કરી તેનો શો જવાબ આપે?”

“અમે નથી કરી.”

“ફરીથી સહીઓ કરાવી સરખાવે ત્યારે?”

“એ તો હોઠ સાળ તો ઉતરે આજા. કહે કે સહી મારા જેવી છે, પણ મારી નહિ.”

“પણ રૂપિયા દેનાર કહે છે કે મને મળ્યા નથી તેનું શું?”

“એ તો અરજી કરનાર છૂટી પડશે એટલે એને તો હું સૌ ઘોષ પીશ. જોડી રીતે જરાળ કરવા માટે સામે કસ કરતાં ક્યાં નથી આવડતો?” નરેન્દ્રને પોતાના પક્ષમાં જેવાતો જતો જોઈ મુખીએ પોતાની યોજના કહી.

હજારું વહાણ જાયે તે પહેલાં મોટું ગાળકું પડે તેમ નરેન્દ્રે કહ્યું :

“મોટું કરવાનું મારાથી કોઈને કેમ કહેવાય?”

મુખી જરા ઢીલા થઈ બોલ્યા : “જોણું કાટમાં જઈને કહેવાનું છે? સાહેબ ધરના છે એટલે કંઈ જાહેર ચૂંચવાના નથી.”

સામે એક એન્ટ્રીએટ-ગાંધીવાદી ને સરકાર જેને હજુ હમણાં જ સેવા-લાવનું પ્રગણપત્ર આપે છે, એવી વ્યક્તિ-ન હોત તો સાહેબ કદાચ એના વિરોધ ન કરત. પણ અત્યારે તો મુખીને જાહેર પોતાને ગળે ક્યારે આવે તે કહેવાય એમ નહોતું. એટલે સાહેબ આખરે ન છૂટકે બોલ્યા : “હું તો સરકારી અમલદાર, મારે તો સત્ય હશે તે આગળ લખી જણાવવું પડશે.”

મુખીએ મનમાં ને મનમાં દીંત કચકચાવ્યા : “અમલદાર થઈ આનાથી શું બીતો હશે?”

આખરે નરેન્દ્ર એ જાગતમાં “અસક્ત છું,” કહી છૂટી ગયો, તોપણ

મુખીને મનમાં રહી ગયું કે સાહેબે જે જરા દયાથી કયું હોત તો છેવટ કયું નહિ તોય ગુનો દીસો પડી જાત.

લોકોની જુવાની ઘણે તેમાં ચોક્કસ થયું કે તેમણે ઢોર પાયાના પૈસા આપ્યા છે.

છલછ કાચવાળો, એને મુખીએ જે સમજાવ્યું હતું તે ઉપરાંત, પશું કહ્યું. સાહેબે પૂછ્યું: “તો તેં એસીની રકમ ઉપર અંગૂઠો કેમ આપ્યો?”

છલછએ જવાબ આપ્યો: “સાહેબ, હું કંઈ ઓછો બણેલો છું, ને જાણું?”

“પણ આ સાક્ષીઓ કરનાર તો હાજર હશે ને? તેમને પૂછ્યું હતું?”

“તે વખતે તો કોઈ ન હતું.”

સાહેબે રૂબરૂની સહીઓ કરનારને પૂછ્યું: “કેમ તમે પૈસા આપ્યા તે વખતે હાજર હતા?”

સાક્ષીઓ જોકે મુખીના વળના હતા, છતાં એમણે જવાબ આપતાં આનાકાની કરી. જવાબ ન મળ્યો એટલે સાહેબે ઊંચડો પ્રશ્ન કર્યો: “તો તમે સહીઓ કેમ કરી?”

જોકે મુખીએ આગળથી સગળતી રાખ્યું હતું કે અમારી નજરોનજર રૂપિયા આપ્યા હતા, એમ કહેવું. પણ આ અવળા પ્રત્યેયથી કહી કોર્ટમાં ન મગેસો વીરજ કદાચ રાત્રી જોલી ન જાત, પણ સાહેબે એના તરફ તાકીને પૂછ્યું એટલે જૂલયા જોલી ગયો: “સાહેબ, એના અંગૂઠા પછી અમે તો સહીઓ કરી હતી.”

“પણ તમે તે ધડીએ હાજર તો ન હતા ને?”

પાછો જવાબ આપતાં એ અચકાયો. પણ સાહેબને તો, મુખી જોલી ગયા હતા કે ‘ધરના છે’ એ વહેમ, નરેન્દ્રના મગજમાંથી કાઢી નાખવો હતો, એટલે એમણે ફરી પૂછ્યું: “એટલે તમે તે ધડીએ હાજર ન હતા, એમજ લખી નાખું ને?”

મુખીના પક્ષમાં ગણાતા સાક્ષીઓને ઘણુંય જોલણ હતું કે અમે હાજર હતા. પણ કદાચ લોકો તથા છલછ કાચવાળો ચિરુદ્ધ છે, એટલે સરકાર મુખી સાથે પોતાને પણ ગુનેગાર કરાવે તો? એટલે કોઈ જવાબ આપતો ન હતો. સાહેબે પછી જે સત્ય દર્શાવત હતી તે સ્પષ્ટ લખી નાખી.

આમ તો મુખી જરાજર જળી રહ્યા હતા, તેમાંય સાંજની સભામાં સાહેબે ગામના લોકો સમક્ષ નરેન્દ્રને પોતાની સાથે ખુરસી ઉપર, એની આનાકાની છતાં, આમંદ કરી બેસાડ્યો ત્યારે એમના જળતા હૃદયમાં તેલ

હોમાયું. એમના શંકાશીલ મગજમાં થયું કે જરૂર નરેન્દ્ર એમને મળી ગયેલો, નહિ તો સાહેબ છેક આવું ન કરે.

સાહેબે ટૂંક પ્રવચન કર્યા બાદ આવેલો આભારપત્ર લોકો સમક્ષ વાંચી સંભળાવ્યો : “નરેન્દ્રકુમાર જગજીવનદાસ, તમે મુંબઈ સરકારે ઉપાડેલી પ્રૌઢ-શિક્ષણની યોજનામાં તમારા ગામમાં લામલાગટ બે વરસ સુધી ઉત્સાહથી ને સેવાભાવથી કાર્ય કરી જે વેગ આપ્યો છે—અને તેમાંય હરિજન વાસમાં પણ વર્ગ કાઢી સરકારની હરિજનઉદ્ધારની પ્રવૃત્તિમાં પણ મદદ કરી છે, તેની સરકારની પ્રૌઢશિક્ષણ સમિતિ તરફથી હું સહર્ષ નોંધ લેઉ છું. તમારા જેવા વિદ્યાપીકળા સ્નાતકો ગ્રામસેવા માટે પોતાની આચાર્યપદ યુવાનો એમાં અર્પે એ ગામનું તો અહોભાગ્ય છે એટલું જ નહિ, પણ દેશની જાગૃતિની એ નિશાની છે. લોકશાસન ઉપર નબતી આજની સરકાર તમારા જેવા ધુવડા સેવાવ્રત લેઈ ગામની—દેશની સેવા કરે એ જરૂર ઇચ્છે છે. સરકાર ગામના લોકોને પણ વિનંતી કરે છે કે એમની સાચી પ્રવૃત્તિમાં સહકાર આપી ગામની અને એ મારફતે દેશની પ્રગતિમાં સાથ આપે.

“હેવટે આજની પ્રત્યક્ષ સરકાર લોકસેવાનાં હવે પછી જે કાર્ય ઉપાડે તેમાં આપ મદદ કરશો એવી આશા સેવે છે

“જી. વી. વીસવસે,

“ગંત્રી, પ્રૌઢશિક્ષણ સમિતિ.”

એ રાત્રે મુખીને સ્વપ્ન આવ્યું કે જાણે પોતાનો જમાનો અસ્ત પામતો જાય છે.

સૌ તો સૌ, પણ ખુશી તો એ યમ કે જે દિવસે વિષ્ણુપુરાણી મોરતર પેન્શન ઉપર ઊતર્યા તેજ દિવસે છોટાભાઈ મુખીને સંસ્કારી રૂપિયા ઉચાપત કર્યા બદલ પટલાઈ છોડવાનો હુકમ મળી ગયો.

લોકોએ કહ્યું : “એ તો પાપનો ધડો ભરાય ત્યારે ફૂટ્યા વગર રહે જ નહિ.”

અને પડતી આવે છે ત્યારે જાણે એકદમ આવતી હોય તેમ છોટાભાઈના જમણા હાથ જેવા જેસંગભાઈ, નેકે અવસ્થાએ પહોંચેલા ના ગણાય છતાં, મીઠી પેમાનને દરદે બે મહિનાનો ખાટલો લોગવી આપ્યા ગયા.

છોટાભાઈના ગણનીઆજ મગજે હેવટે એમ નક્કી કર્યું કે નવા જમાનામાંય પાછળ ન પડવું હોય તો પુત્રને રૂઢિચઢનથી જાકડવાની જરૂર નથી. રમેશને એમણે નરેન્દ્રના મંડળમાં ખુશીથી ભળવા દીધો.

આ પછી એમના તરફથી ચતો વિરોધ સમી ગયો. ઝોટલું જ નહિ, પણ તેમના તરફથી સાથ મળવા લાગ્યો.

નરેન્દ્ર આ છતથી જરાય કુલાયો ન હતો. તેને તો ખાતરી હતી કે એમાં કોઈ વ્યક્તિનો વિજય કે પરાજય નથી, પણ રૂઢિચઢનનો યુગ આપની નવયુગનો ઉદય ચતો જાય છે.

છત તો હમેશાં વ્યક્તિ કરતાં સમયની જ ચાપ છે ને?

નેદ્રા, તા. પાટણ

ઈશ્વર પેટલીકર

પાટીદારનો યુગધર્મ

દિવસો જાય છે અને જમાનો બદલાય છે. દુનિયાની શરૂઆતમાં કેવો જમાનો હતો, વેદકાળમાં કેવો જમાનો હતો, રામાયણ અને મહાભારત લખાયાં ત્યારે કેવો જમાનો હતો, અશોક વિક્રમ અને ભોજના વખતમાં કેવો જમાનો હતો, મુસલમાની રાજ્ય વખતે કેવો જમાનો હતો, અંગ્રેજો આવ્યા ત્યારે કેવો જમાનો હતો અને હાલ શો જમાનો છે, આ બધા જમાનાનો સામટો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને એમ લાગ્યા વગર નથી રહેતું કે આપણે થોડાક આગળ વધ્યા ખરા, પણ પાછળ તો ઘણા જ પડ્યા છીએ.

દુનિયાની શરૂઆતમાં માણસ અને પશુપંખીમાં ઝાઝો ફેર નહિ હોય. માણસમાં પશુપંખી કરતાં ભુદ્ધિ વિશેષ હોવાથી તથા તેનો ઉપયોગ કરતાં આવડતો હોવાથી માણસે કંઈક પ્રગતિ સાધી દશે. આર્યો હિંદુસ્થાનમાં આવ્યા ત્યાર પછી વેદકાળ ચાલુ થયો હોવો જોઈએ. ઋષિમુનિઓએ માણસગત માટે એકાન્તમાં વિચારી વર્ણાશ્રમ ધર્મ જનાવ્યા. તે વખતે નિયમો ઝોટલા કડક હોવા જોઈએ કે જેથી વર્ણાશ્રમધર્મ પ્રમાણે લોકોને વર્તવ કરવો જ પડે. ત્યાર પછી મતુ મહાગજે વર્ણાશ્રમધર્મમાં કંઈક સિધ્ધિતા જોવાથી હિંદુઓ માટે કાયદા કર્યા. તે જમાનામાં તથા ગમાયણ મહાભારતના જમાનામાં પણ કડક નિયમોનું પાલન ચતું હોવું જોઈએ. પણ ત્યાર પછી ઝોટલે અશોક, વિક્રમ અને ભોજના વખતનો જમાનો દીલો ચતો જણાય છે. કુસંપ, વેરઝેર, ઈર્ષ્યા, વગેરે આગળ તરી આવે છે. પરધર્મીઓ જ્યારે હિંદુસ્થાનમાં દાખલ થયા છે ત્યારે સામાજિક તથા ધાર્મિક વહેવારોમાં હિંદુઓની શ્રદ્ધા ડગતી જણાય છે, પરધર્મી ઝાલીમેનો મુલમવધતો જાય છે, લાજઘૂમટાના રિવાજો દાખલ થતા જણાય છે, નાતના વાડા અને તેમાંય વળી વાડા વધતા

નય છે, રાટીએટીના વહેવારની ડખલો દાખલ થાય છે, વિમાનનો ઘાંટો મેળવી આપવા માટે સ્વાર્થ સાધુ ધ્વજાણો તેમજ દંભી ખટપટીઓ આગરૂને નામે મરણ પાછળ અંધાધુંધ પૈસા ખર્ચાવતા યજ્ઞ નય છે, બોળી અને અભણ જનતાને ફાસલાવી પટાવી, ભગવાનનો ડર બતાવી જીંધે માર્ગે દોરતા યજ્ઞ નય છે. પરિણામે કુસંપ, આજસ, શિથિલતા, ટંટાફિસાદ, અદેખાઈ, વેરઝેર, કાયરતા વગેરે ગુણ વેશે ધીમે ધીમે આફ્રો જમાવતાં નય છે. હિંદુ-સ્થાનની અસલી કામોને વેગળા ને વેગળા રાખીને તેમને શ્લોકો અને અછૂતોના જથ્થામાં હોમી દેવામાં આવે છે. અન્યાયની અને કષ્ટોની પરંપરાથી તેઓ પરધર્મી યજ્ઞ નય છે. હવે ચાલુ જમાનામાં તે દોષો વધી વધીને આપણા સમાજમાં અને કુટુંબોમાં ઘર ઠરી ગયા છે. ચાલુ જમાનો રાજકીય છે, ઝોટલે સમાજને બૂલો બતાવી દોરવનાર મનુ મહાગજ, રામચંદ્ર, કૃષ્ણ ભગવાન, શંકરાચાર્ય અને દયાનંદને ભગવાન સરજના નથી. આ બધાંને વિસરાવે તેવા ગાંધી મહારાજને ગોકલ્યા છે, પણ નેમને ઘણીજ વધારે પડતી અહિંસા જોઈએ છે અગર તો ઝીમના અહિંસાના સિદ્ધાન્તો આપણને સમજતા નથી તેમજ તેનો છટકોટ કરીને સમજાવતા નથી. પોતે અહિંસામય ગાંધી નય તેનાં તો બિલકુલ વાંધા નહિ, કારણ કે તે તો મહાત્મા રહ્યા. પણ મન, વચન, કર્મમાં અહિંસા જાળવવી એ આમ જનતાને માટે મુશ્કેલ છે. ચારે બાજુનો આજ સુધીનો ઇતિહાસ તપાસો. રાજકીય જાળતોમાં અહિંસા પાછી પડે છે, તો પછી બ્યાવહારિક અને ધાર્મિક જાળતોની વાત જ શી કરવી? તેનાં પરિણામો આપણી સગી આંખે જોઈએ છીએ. અહિંસાનો ધર્મ સારાય હિંદુસ્થાનને શિખવાડવામાં વરસોનાં વરસો જોઈએ; દુનિયાને તે ધર્મ શિખવાડવામાં તો જમાના જોઈએ.

હવે મારી માન્યતા પ્રમાણે પાટીદારનો ચાલુ યુગનો ધર્મ શો હોવો જોઈએ તે બતાવું તો તે અસ્થાને તો નથીજ જોમ લાગે છે. વાંચનારને ઠીક લાગે તો વાંચે, વિચારે અને ઠીક લાગે તેમ તેમ પાળે. આ ધર્મ સમજાવવાનું જોખમ તથા જુઝેદારી તો પાટીદાર મંડળની તથા પાટીદાર ભગિનીસમાજની છે. તે હીલાં પડે, ફરજમાં પાછાં પડે, શિથિલતાને અપનાવે, આત્મા રેડીને પૂરજોશથી કામકાજ ચાલુ ન રાખે, ત્યારે મારા જેવા અધૂરાને પણ બહાર પડી તેમને ચોક્કસ ચોક્કસ વાત સંભળાવવી પડે. ચાલો, જુઓ ત્યારે, ચાલુ જમાનાનો યુગધર્મ મારી સમજ પ્રમાણે હું આપને બતાવું છું:

વર્ણશ્રમ ધર્મ ચાલુ જમાનામાં પાટીદાર કામને જાંધે ખેસતો નથી. દરેક

તોજ દિંદુરયાનમાં સંપત્તિને જપ યશે. કાષ્ઠ પથ્થુ, પરધર્મી દિંદુ સામે આંગળી ઊંચી નહિ કરી. રોકે, એટલુંજ નહિ પણ જે જૂલોની પરંપરાએ દિંદુઓની હાલની સ્થિતિ આપી છે તે દિટાવવાનો, ટાળવાનો, નિર્મૂળ કરવાનો માત્ર આજ છતાંજ છે. આ પ્રમાણે યશે તો રામરાજ્યને પણ વેગળું મૂકી દે તેવું સ્વરાજ્ય યશે. પાટીદારનો આજુ ગમાનાનો ધર્મ આ પ્રમાણેનો હોવો જોઈએ.

વળી હોકારાંની હાલની કેળવણી જે આખા દિંદુરયાનને યાપ સમાન નીવડી છે તેને તિલાંજલિ આપી અપાવીને વર્ધાની નવરચિત કેળવણી ગળે તેને માટે તનતોડ પ્રયત્નો આદરવા જોઈએ. હાલની કેળવણીએ આપણ સૌને નગાલા જનાવ્યા છે તેગજ જનાવે છે - ખાસ કરીને મોટા ભાગનાં યુવક-યુવતીઓને. જે ચાર અંગ્રેજી મોપડીઓ ભણ્યા એટલે ખેતી તથા ધંધાધોપો નેવે મૂકી, એલફેંસ બકી, માળાપોને દુભવી મનનાં ધાર્યાં, નહિ કરવા જેવાં, કાગ કરે છે અને છત્રનની સર્વ જવાબદારીઓને ઉભાળી મૂકે છે.

દેખાદેખી મહેરોમાં, મોટાં મામડાંમાં, તથા કંઈક કંઈક નાનાં નાનાં મામડાંમાં આ સ્થિતિ પ્રસરી ગઈ છે. વગર પૈસે, વગર મહેનતે, વગર વિચારે દેસનો પોષાય છે. સીધાં સાદાં યુવકયુવતીઓની પાછળ લાંબા લાંબા દાય કરીને મસ્કરીઓ થાય છે. સમાજમાં નાના દેખાવાની ખીકથી જેમને ઊણપ લાગે છે તેઓ પણ ધીમે ધીમે, દેખાદેખી આ પથે પડે છે. ખાદીધારીઓ, જેઓ પોતાને મહાત્માજીના અનુયાયીઓ તરીકે જાળખાવે છે, તેમનામાંના કેટલાકમાં પણ ધણા કુછંદ જોવામાં આવે છે. સમાજથી તો જાણે તેમાંના ધણાખરા ચાલડાય છે. આવો જે વર્ગ ગાંધીજીએ સમાજની સાચી સેવા માટે જિતો કર્યો છે તે વર્ગ સમાજથી જાણે અલગજ હોય તેવી રીતે તેમનો આજકાલનો વર્તન છે - જાણે કે એક વધારાની નાત મધન હોય. તેમ ન હોય તો આજે પાટીદાર મંડળની તથા પાટીદાર ભગિની-સમાજની શોકર્મનક સ્થિતિ હોય! તેમની આટલાં આટલાં વરસની હયાતીમાં પાટીદાર સમાજને ધણીજ ઊંચી સપાટી ઉપર લેઈ જવામાં આવ્યો હોય, અનિષ્ટ રિવાજો નાબૂદ થઈ ગયા હોય, પરકણ ઉપર પાણી ફરી ગયું હોય કે ખૂબો મુકાયો હોય, કન્યાવિક્રમની ઠાકડીઓ નીકળી હોય, દરેક પાટીદાર પોતાનો રોટલો જાતે રળતો થઈ ગઈ હોય, સદાચારી થઈ જાણીધોવામાં, સમાંવહાલામાં, જાળખીતાં પાળખીતાંમાં જોતપ્રોત થઈ ગયો હોય. મંડળને તથા સમાજને એક એક ગાંધીજી કે એક એક સરદાર મળવો જોઈએ, જે

સતત કામ કર્યે જ નાવ, ગામે ગામ સાચા કાર્યકરોની પ્રગતિઓ સ્થાપતો જ નાવ, ઝડપીએ લેતો જ નાવ અને આખા ગુજરાત કાઠીઆવાડને કેંદ્રિત કરી દે. ત્યારે જ ઝડપી પ્રગતિ થાય, આજસ ઊડી નાવ, કામના કરવૈયા બહાર આવે, સમાજ કેળવાય અને એકમેકની ઉત્તરિ ચઢાતાં ચઢાતાં ઉંચ શ્રેણીએ પહોંચી જાય—યુગપક્ષો યષ્ટ નાવ.

માટે પાટીદાર આધેડો, યુવકયુવતીઓ, કિશોરો, હજી પણ જાગો. જાગ્યા ત્યાંથી સવાર મળો. આરંભે જેવું જોર જણાવે એ તેવું જોર સતત કાયમ રાખો, બદાદુર જાઓ. તમને, તમારાં જાણકાને, તમારાં ભાઈભાંડુને તમા તમારી બેનદીકરીઓને દુભવે તેમને પાંચરા દોર કરી નાખો; સંપ કેળવો, અદેખાઈને દેશવટો દો, સદાચારી અને મહેનતુ યષ્ટ જાઓ, આખા પાટીદાર સમાજને એક જ મુખે બોલતો કરી દો, યુગપક્ષો કરી દો. કાલાં માણસોને વારે વારે શું કહેવાય? તેજને ટકારો બસ નથી?

નડીઆદ

રાંદરભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ

શાન્તિનિકેતનના મહર્ષિનો પુણ્યપ્રકોપ

[થોડા દિવસ પર પાર્લામેન્ટની એક સભ્યા અંગેજ મહિલા કુમારી રોયબોને દિંદીઓને ઉદ્દેશીને એક ખુલ્લો પત્ર લખ્યો હતો. કબિર રાજોરે એના નામે મુજબ જવાબ આપ્યો છે.]

જવાહરલાલની વતી: મીસ રોયબોર્નના ખુલ્લો પત્ર વાંચીને મને કારી ધા લાગ્યો. એ જાણે હું જોગજતો નથી, પણ એકંદરે સદ્દેવપ્રેરિત થોડાક સ્પિટિશરોમાંથી એ એક દગ્ગે એમ માની લેઈ છું. એમણે કામળ જવાહરલાલને ઉદ્દેશીને લખ્યો છે. દિંદના આઝાદી જંગના એ નેકદિલ જ્યોતિર્ધરને જે એ જ મીસ રોયબોર્નના દેશબાંધવોએ ખંદીરાન જનાર્યા ન હન, તો એમણે જ એ જાણના અનુચિત પ્રધાપોનો જરાજર કકડતો જવાબ આપ્યો હત, એટલે જવાહરલાલના એ ફરજિયાત કારાવાસને લીધે માંદગીને જિજાનેથી પણ એની સામે વિરોધનો સૂર ઉચ્ચારવાની મને જરૂર જણાય છે.

અસહ્ય ને ઉદ્વિગ્ન: એ જાણજો આવી અસહ્ય અને ઉદ્વિગ્ન રીતે આપણા અંતરાત્માને હેડીને એના જાતલાઈઓની કુસેવા કરી છે. અંગ્રેજ મંત્રીઓ પરત્વે વિલાયતી દૂતાતું પાણી પેટ ભરીને પીયા છતાંય, આપણા નિર્ધન દેશનું દિત તકારવાની જે શીય લાગણી આપણે ટકાવી રહ્યા છીએ તે જોષને આપણી કૃતદનતા પર આ જાણને ખૂજ અણગમો પેદા થયો છે!

શું દુનિયાને ઇંગ્લેન્ડે અજ્ઞાત્રાણી? પશ્ચિમની સંસ્કૃતિના સારભાગ જેવી અંગ્રેજ વિચારસરણીએ બેશક આપણને ઘણું શિખવ્યું છે, પણ મારે એટલું ખાસ ઉમેરવું પડે છે કે આપણા દેશભ્રમણો એમાંથી જે શીખ્યા છે, એમણે જે લાભ મેળવ્યો છે, તે એમણે પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી મેળવ્યો છે, બ્રિટિશ અફસરી આલમે બળતું શિખવવાના પ્રયત્નો કર્યા છતાં એમણે એમાંથી સાર શોધી કાઢ્યો છે. અને પશ્ચિમની વિદ્યા કંઈ એકલી અંગ્રેજી ભાષામાં જ ભરેલી નથી. યુરોપની બીજી કોઈ પણ ભાષા દ્વારા આપણે એ વિદ્યા શીખ્યા જ હત. શું દુનિયાના બધા દેશો પોતાને ત્યાં બ્રિટન આવીને અજ્ઞવાળાં પાડે ત્યાં સુધી હાથપગ જોડીને બ્રિટનની વાટ જોતા બેસી જ રહ્યા હશે?

નરી આત્મવંચના! જો એમણે આપણને શિખવ્યું ન હત તો આપણે કાળા યુગના જડ જંગલીઓ રહી ગયા હતા, એમ આપણા કેટલાક અંગ્રેજ મિત્રોએ માની લેવું, જો નહું મિથ્યાભિમાન અને નરી આત્મવંચના કરવા જેવું છે. આપણી નિરાળોમાં અફસરી બ્રિટિશ પદ્ધતિએ આપણાં બાળકોમાં શિક્ષણનો પ્રવાહ રેલાવ્યો છે. પણ એનાં ઈષ્ટ તરફ વહેવાને બદલે હથેરી-પૂંને જ વધારે આવ્યો છે તે તેથી. આપણે આપણી પોતાની સંસ્કૃતિ શુભાવી બેકા છીએ—આપણી પાસેથી એ છીનવી લેવાઈ છે.

૨૦૦ વર્સનાં સત્સંગનું કૃણઃ ધડીભર માનો કે આપણે અંગ્રેજ સંસ્કૃતિનું ધાવણુ ધાવીને આટલા આગળ આવ્યા. હવે એનો સરવાળો કરો. ૧૯૩૨માં ૨૦૦ વરસના બ્રિટિશ શાસન પછી અંગ્રેજી ભણેલાઓની સંખ્યા માત્ર ૧૮૬૦ હતી! જ્યારે રશિયામાં એ જ સાલમાં એટલે કે ૧૯૩૨માં માત્ર ૧૫ વરસના સોવિયેટ શાસનમાં ૯૮ ટકા જેટલી ભણેલાઓની સંખ્યા હતી. આ આંકડા રેટરેન્સમેન ઈયરબુકના અંગ્રેજી પુસ્તકમાંથી લીધા છે એટલે એમાં સોવિયેટ તરફ પક્ષપાત થયાનો સંભવ નથી જ.

જીવનની જરૂરિયાત શું? પણ કેળવણીની કહેવાતી સંસ્કૃતિથીયે અહીં એવી વધારે મોટી જરૂરિયાત તો જીવનના અસ્તિત્વની છે. જ્ઞાન ને સંસ્કૃતિનાં અજ્ઞાત્રાણોને બધો આધાર એના ઉપર છે. નાણાંની કોથળીનું નાકું તંગ પકડી બેઠેલા ને સાધનોનું શોષણ કરનારા બ્રિટિશોએ બસો વરસ સુધી આપણા ગરીબો મારે શું કર્યું? જ્યાં જ્યાં નજર નાખું છું ત્યાં આસ-પાસ ચોપાસ દુબળા કાયાઓને રોટલાની બીજ ભાગતી જોઉં છું. એક જોખ્ખા પાણી માટે મેં ગરીબ સ્ત્રીઓને ખાડા ખોદીને કાદવ ભરતી જોઈ છે. કેમ કે દિલ્હીનાં ગામડાંઓમાં નિરાળો કરતાં પાણીના કૂવાની તંગી વધારે છે.

એક સરખામણી: હું જાણું છું કે ખુદ ઇંગ્લેન્ડની પ્રજાને ગાયે પણ આજે ભૂખમરાનો ભય ઝૂમી છે. એમની દાઝ મારે હૈયે જરૂર છે જ. પણ તે સાથે હું એ પણ જોઉં છું કે ઇંગ્લેન્ડને કાંઠે ધોરાક ઉતારવા માટે સ્થિતનના નૌકાદળના કાફલાની સગમ શક્તિ એકત્ર થઈ શકે છે. અને તેની સાથે અહીં હું જોઉં છું કે હિંદના કંગાલોને ચોખ્ખા વગર ભૂખે મરવાનો વખત આવ્યો છે—જોકે પડોશમાં જ ચોખ્ખા છે, પણ એ ભુખ્યાને ઘેર એક ગાડું પણ પહોંચી શકતું નથી. આમ ઇંગ્લેન્ડમાંના સ્થિતિશો ને હિંદમાંના સ્થિતિશો વચ્ચે કેટલો તફાવત છે, તેની તુલના કર્યા વગર હું રહી શકતો નથી.

કાયદો—વ્યવસ્થાના નમૂના: અને કાયદો ને સ્થિતિશની વ્યવસ્થા માટે આપણે કેટલી ઉપકારવૃત્તિ બતાવીએ? ચોમેર નજર કરેં છું તો દેશભરમાં દુશ્વડો ચાલે છે, દબારો દિંદીઓના દેહ રેંસાય છે, માલમિલકત લૂંટાય છે, સ્ત્રીઓની ધનજત લૂંટાય છે, અને છતાં સ્થિતનની મહાખલિ ભુખ્યા દાલતી નથી. દાઝયા પર કામ દેનારો સ્થિતિશોનો અવાજ દુનિયા પારથી ઊઠે છે: ‘તમને તમારું ઘર પણ સંભાળતાં આવડતું નથી.’

આપણું બાયલાપણું: ઇતિહાસમાં અનેક દર્શાવતો મોજુદ છે, જ્યારે સશસ્ત્ર યોદ્ધાઓને પણ ચઢિયાતી શક્તિ આગળ નમવું પડ્યું છે. આજની લડાઈમાં પણ એવા પ્રસંગો જન્મા છે જ્યારે સ્થિતિશ, ક્રૈન્ય અને સ્ત્રીસના મિદ્ધ મગા શરવીર યોદ્ધાઓને યુરોપની લડાઈનાં મેદાનો છોડીને પિછેદક કરતી પડી છે, કેમ કે સંયુક્ત સાધનો વધારે પ્રજાળ જળાયાં. પણ જ્યારે આપણા રંક, નિઃશસ્ત્ર અને લાચાર ખેડૂતો કેડમાં જાળકો લેઈને સશસ્ત્ર યુદ્ધ સામે સંરક્ષણને અભાવે ઘર જહાર નાસે ત્યારે કદાચ સ્થિતિશ અફસરી આપણા એ બાયલાપણાને દસતી હશે ને તિરસ્કારતી હશે. આજે ઇંગ્લેન્ડમાં કોઈ એવો નહિ હોય, જેની પાસે સંયુક્ત સામે લડકુડુંગની રક્ષા કરવાનાં હથિયાર ન હોય. પણ હિંદમાં લાડીની તાલીમની પણ વિશિષ્ટ ફરમાનથી મના થઈ છે. આપણી પ્રજાને કાયમને માટે દળાએલી રાખવા અને એના સશસ્ત્ર માસિકાની દળા ઉપર રહેવા માટે ઇરાદાપૂર્વક હથિયાર વગરની અને હતરીય જનાવી દેવામાં આવી છે.

જે હાથે દાસત્વની ગુંથણ ચાલી: નાઝીઓએ સ્થિતિશોની સામ્રાજ્ય સત્તાને પકારી છે. સ્થિતિશો નાઝીવાદને ધિક્કારે છે. અને મીસ રૅયજોન’ કહે છે કે જે હાથે આપણને દાસત્વનો સાંકળો દીધો તેજ હાથે આપણે યુગ્મન કરીએ!

શાસનની કિંમત એના થોડાક વક્તાઓના ડાળ ઉપરથી નથી થતી, પણ એણે લોકોનું ફેટકું લાડું કયું તેના ઉપરથી ચાલે છે. સ્થિતિશો પરદેશીઓ છે ને તેથી અમને ગમતાં નથી, એટલે એમણે અમારા હૃદયમાં રચાન મેળવ્યું નથી, એમ માનવાનું નથી. પણ એમણે અમારા કલ્યાણના વાલી બનવાનો ડાળ કરીને એ મહાન વાલીપણને વણસાડ્યું અને હિંદના લક્ષ્યાધિઓનાં સુખને લોભે પોતાનાં દેશના થોડાક મુડીવાદીઓનાં ખિસ્સાં તર કરવાની નીતિ ચલાવી છે. મેં એમ ગાન્યું હતું કે સુમંસ્કૃત ને સાચા સભ્ય સ્થિતિશો કંઈ નહિ તો આ જોઈ વિચારીને મૂંઝા રહેશે અને આપણી નિષ્ક્રિયતા માટે આભાર માનશે; પણ તેને બદલે દાંત્રીયા પર ડામ દેવાની અને જળમ ઉપર મીઠું લગવાની તેમની આ રીત તો સભ્યતાની મર્યાદા વટાવી ગય છે.

(‘પ્રતાપ,’ તા. ૭:૬:૧૯૪૧)

ધંતુરો પાચો

(આતાં ટેબલ ઉપર વળી પાછી ગરમાગરમ ચર્ચા)

નરેશ: “ભાઈ મુરેશ, તું પરણ્યો એ વાત ખરી; પણ તારા કહેવા પ્રમાણે ખરેખર જો પાપુજીએ પૈસાને જ પ્રધાનપદ આપ્યું હશે તો મારે તને ફેટલીકે વિગતોથી એનવે રહ્યો. જેણે જેણે પૈસા સાડ પાછલી પરવાડનાય પાટીદારની દીકરી લેતાં ડુળમાં ખામી આવશે એવું જોયું નથી, તેણે તેણે ગરીબ વિચારી ગાય જેવી નિર્દોષ વહવાડેઓના પ્રાણ લીધા છે. અને તે જીભ કોષ્ટ કારણસર નહિ, પણ જેટલા દરદાગીના ઘરમાં આખા હોય તેટલાય પચાવી પડાય અને વળી પાછા બે પાંચ હજાર માટે કોષ્ટ નાના કે બાર ગામવાળાનું પડાવી ખવાય!”

મુરેશ: “ભાઈ નરેશ! ‘દાક સુલેમાન ગાદી’ જેવું દીધે રાખે છે. તારો વિચાર હજીયે સને પરણતાં અટકાવવાનો છે, પણ હવે મારે કંઈ ચાલે એમ નથી. છતાંય તું કહે છે એ વાતો જો ખરી જ હોય તો ગંભીરપણે વિચારવા જેવી તો છે જ.”

નરેશ: “વિચાર કરવો હોય તો લે સાંભળો! પેલા દારેસલામવાળા દેશમાં આખા દત્તા. બે ચાર પાંચ દીકરીઓના પિતા દત્તા. મોટી દીકરીનું ઠેકાણું જેમ તેમ પાડ્યું, નડિયાદ પરણાવી. પણ જેમ. ‘આખો લાલ લૂગડું’ જોઈ બડકે તેમ સાસુજી લૂગડું જોઈને જ બડક્યાં અને ઉપાડી ફેંડી દીધાં. દીકરા દત્તા ગાવડીયા, ઉપજે કંઈ નહિ, એટલે સાસુજીનું સામાન્ય ચાલતું હતું,

જાણે પેતે તો કદીયે વહુ નહોતાંજ. ખીચારી ગરીબ વહુ જાલીગોને હાથે પડી, કહો કે કસાઈને ઘેર બંધાઈ! શું કરે? માસિક જિભારીને સગથે વહુને ધંતુરાનો રસ પીવરાવ્યો. માથે ન પડે એટલે પિયેર વિદાય કરી. કર્ગધર્મ સંયોગે ગચ્છી ગઈ, નહિ તો ધંતુરો સ્વધામ પહોંચાડી દે ને! આ બધું સોનાના દાગીના, જે વહુ મરી જાય તો, ઘરમાં રહી જાય તેટલા માટે કર્યાનું હજીયે કહેવાય છે, એમ વાધજીકાકા કહેતા હતા.

કગળા: “શું કહે છે આ, નરેશભાઈ! અમારા પ આવા હાલ થવાના કે શું? ઓઅવતાર એ તો જગતનું ઉત્પાદનકારણ છે. એણે તો નર નહિ, પણ નારાયણો પેદા કર્યા છે; તેની આ અધગ દશા! આ સાંભળી ગને તો એમ થાય છે કે ગળથુથીમાંથીજ દૂધપીતી કરી હોત તો કદાચ મારે માથે વીતવા વખત આવે તે પહેલાંજ રામઘેર પહોંચી જાત.

નરેશ: “જેન, તું ગભરાતી નહિ. આ તો પાટીદારમાં પહેલી પૂણી છે. વસોવાળા પેલા નરસિંહભાઈનાં દોકરીને મોંઢામાં કુચો મારી શરીર ઉપર ગ્વાસ્તેલ જાંડી જીવતી જાણી મૂકી, એ પણ પૈસા માટેજ. ખીજ એક જેનને ગળા ઉપર લાકડી મૂકી રાતોરાતમાં મારી નાખી, અને રમશાનમાં બાળી નાખ્યા બાદ, પરાંદીએ ‘અભડાવા આવજો’ની ખજર સર્ગાસાગર્વામાં કરેલાનું તો ગને માદ છે. આ તો સચિત્ર દાખલા છે. પાટીદારમાં વહુનું મરણ ને ઊંઘડીનું મરણ બરાબર છે. કારણ કે મરતી વખતે વહુનું જે કંઈ ઘરમાં હોય તે બધુંય વરના બાપનું. ખીજે છોકરા પરણાવે, પાછું થોડું ધણું લાવે. તેને પાછી મારી નાખે, તેનુંય પાછું દગાવી બેસે! આમ આવે છે. એટલે જેન, ગને ૩૨ દગણાં તો સુરેશ માટે રહે છે. એના બાપુજી કદાચ એમ ન કરાવે. સાસુજી (સુરેશની માતા) તો ધણાં બધાં છે, પૈમા માટે માબુસ મારે એવાં નથી. સુરેશ, હજી વધારે ઉધાડું કરે?”

સુરેશ: “ભાઈ, હવે જસ કર. જે કદાચ પૈસાનેજ માટે ઘરમાં આવનાર મારી પત્નીના આવા હાલ થતા જોઈશ તો પેલા તમારા નડીઆદવાળા નમાલા ભાઈ પેડે હાથે જંગડીઓ નહિ પહેરે એની ખાતરી રાખજો.”

કગળા: “આ તો ઠીક, પણ આવી પાટીદારોની પૈડણ જાખતની પોલ બોલવાથી બધાંને શો ફાયદો થવાનો છે? પરગ દિવસે અમારી ડોલેજના પ્રોફિસર સાહેબને પિત્તો ધણોજ ચઢી ગયો હતો. તે કહેતા હતા કે પાટીદારોને દલકા પાડવામાં શો ફાયદો છે?”

દિનેશ અત્યાર સુધી બધું ચાન્તપણે સાંભળતો હતો તે ઉખડ્યો:

“એમનો મિત્ર-પિત્તો કેમ નં ચડે! એ બધા એકજ માળાના મથકા છે. એમનાજ મામના લુખા જુવા જેવા હોય તેય હનરોની વાતો કરે છે. એ સાહેબ લોકોને આપણા જેવાઓની ક્ષાં ખજર પડી છે! બહાર જે બોરાં કાપને નં વેચી સફ એવાઓને સરકારી હોદ્દા મળે એટલે કુલાઈ જાય, ખીત્તઓને હલકા મળે. અને કાંઈ દુઃખની વાતો કરે તો એમનો મિત્રજ સાતમે આસમાને ચડી જાય, એ કોના ધરની વાત!”

મહેશ : “હીક જડજાંતોડં જવાળ છે. એમના બાપનું શું જાય છે? મરે છે તો લોકોની દીકરીઓ મરે છે. એ તો કાંઈ એમના જેવોજ સુધરેલો બોળશે એટલે કદાચ નગે વીતે. તેથી એ તો હાંકવાનુંજ કહે ને? કદાચ દીકરો હોય તો ગંભીર પટેલની માફક મતાં સંક્રાય આવે. એટલે તમારે ને ‘પાટીદાર’ને મોંઢે તાંળાં દેવાનું કહે તેમાં નવાઈ નથી.”

કમળા : “મને ઇંટર આર્ટ સુધી લખાવી. મારો લાઇ મને હજી આગળ લખવાનું કહે છે. પણ આ ‘જાધુ’ સાંભળી મને વિચાર થાય છે કે ભણીનેય શું કરવાનું છે? માઆપો લખવામાં પૈસા ખર્ચે, અઢાર વીસ વરસનાં કરે, પ્રાણતી પેઠે સાચવે અને સામાનો વંશવારસ રાખવા અગને ઠેકાણે પાડવામાં એમનું જીવન નીચોવી નાખવા અમે કરજ્યૂત બનીએ, એ વિચારો મને હવે મૂંઝવી રહ્યા છે. હમણાંજ જાપામાં વાંચ્યું કે સાહોરની બે બેનોએ પોતાનાં લગ્ન કરવામાં નોંધતી રકમમાંથી માઆપોને બચાવવા સાડ પોતાના વહાલા પ્રાણ એ પેંજની વેદી ઉપર હોમી દીધા છે. મારે પણ આમ કરવું કે નહિ? પિતાજી પાસે એટલી પૂંજ નથી અને સારો વર બોળવાને બદલે જ ગામનો કુળવાળ (સાંજે દૂધની વાળુ નહિ, ઘરમાં દીવો નહિ, ધધે બેકાર, પેંજ ઉપર જીવે એવો) વર બોળવા જશે. પણ તે વહોરવા પૂરતું સાધન નથી. અમે પડ્યાં નાના ગામનાં.”

નરેશ : “તો પછી મોટા ગામમાં પડ્યુંજ શા માટે? તમારા ગામમાં મુજાળા રખડે છે, તેને મુઠે તમારા નાના ગામવાળાજ જવાબદાર છે. બાર લાખ ચાણીસનામાં ખપવા માટે દેવાવર ભોગવવો, એટો દંભ રાખવો; ખરચવા મોટી રકમ નહિ અને વાતો કરવી જ ગામનો વર વહોરવાની! સરમ નથી આવતી આવા લોકોને? વાણિયો અજકાટલાનો કરે છે તેટલોય શું જ ગામવાળા એમનો ધડો કરે છે? તેમના પૈસાની યોય છે ખરો. આવું હોવા છતાં જખ શું કરવા મારે છે? મોટા ગામના મોહમાં મરી કેમ જાય છે? કમળાબેન, તમે કોલેજમાંથી બહાર પડો એટલે જડ હિસો. તમેજ તમારા વર પસંદ

કરો. જીવન તમારે જીવવું ને પસંદગી માગ્યાપની, એ વાત હવે જવા જ દેજો.”

કમળા: “એ ગધુંય ખરૂં. પણ તમારા જેવા બી. એ., બી. એજી. થએલા વગર પૈસે ક્યાં અમારા જેવાંનું પાણિગ્રહણ કરો છો? તમનેય કુળનું ખૂત વગર છે તેનું શું? આ બધાનાં કારણ હવે પાટીદાર યુવકે બોળવાં રહ્યાં.”

સુરેશ: “હું જ બતાવું. એ બધાંના મૂળમાં પૈસો જ રહેલો છે. જુઓ ને, મને તો કંઈ નહિ, પણ કદાચ મેટ્રિક પાસ થાઉં તોય રૂ. ૨૦ થી વધારે ફાળુ આપે તો છે? એમાંથી રહેવાનું, ખાવાનું, કપડાં ને નાટકસીનેમાનું પૂરું શી રીતે કરવું? આનો હિસાબ વડીલો કાઢી રાખે છે ને ફાલતું આવક આપજીને શોધી આપે છે. બાકી એ થોડા જ છાતીએ બાંધી લેઈ જવાના છે? આપણે જો આપણા પગ ઉપર જીભા રહેતાં શીખીએ અથવા એવા ન થઈએ ત્યાં મુઠ્ઠી વાંદા રહીએ તો જ જીવે. નહિ તો કામ કઠણ લાગે છે.”

કમળા: “તો પછી પરણો છો શું જગ ગારવા? તમારી અશક્તિને લીધે અમારાં માગ્યાપોને ગળે શા સાડ પૈસા મારે ફાંસા દો છો? મારા જેવી કુમળી ગાળાઓને શા સાડ મેટ્રિક કુચા દેવરાવી બાળી મુકાવો છો? અમે માંદાં પડીએ તો દવાદાર મારે પતિરાજ જાણે સમરાજી કરે ને પાપ જાણે પતિરાજ કરતા જ દશે, એમ બે ધરના પરણ્યાની માફક અમારા જેવીઓના દાલ શાં થાય છે, તે તો ફાલ ગિનાતી બેન તરફ જુઓ તો તમને ખગર પડે! બાપ, તમારે ઠીક છે, પણ જોને બે પાંચ કન્યાઓ છે તેનો કંઈ ખ્યાલ તમે કરો છો? દમણાં જ મને ખગર મળી છે કે મારા કાકાના બાપજાંધને ત્યાં કન્યા આવતાં જ બાપ વજનમાં પાંચ શેર ઊતરી ગયા! ફાળુ જાણે એને પરણાવતા મુઠ્ઠીમાં એમનું શું થશે તે ફાલ ભવિષ્યવેતા જ કહી શકે.”

નરેશ: “બેન, તમારું કહેવું સાચું છે. અલણ વરના કરતાં અમે ભણેલા વરના ભાવ વધી ગયા છે. રોકેલો પાપક ભાગવાનીયે તાકાત ન હોવા છતાં, અમારા દાયનાં બે ભોર ફાલ ન હો એવી અમારી દાલત હોવા છતાં, દગ્તરોની વાતો કરનારા વરપિતાઓ પાટીદારોમાં ઓછા પડ્યા નથી. કન્યાઓના દુઃખની કદાપ્તી પાટીદાર સમાજમાં છે જ એવું કંઈ નથી એમ સમજી આપણે નિભાવી લેવું જોઈએ.”

કમળા: “શું કહેો છો? આટલો બધો પાટીદાર સમાજનો જવાબ! તમે હજી પરણેલા નથી. અને પરણેલો મોહ તમને પણ હજી જણાય છે. નહિ તો આવી વાત ન કરો. સુરેશ તો ઉકાળ્યું. તમે પણ એ જ ગાડીમાં બેસવાના જણાઓ છો.”

દિનેશ : “કમળાબેન, એમ સમજવામાં તમારી ગંભીર ભૂલ થાય છે. એમણે તો બીજાપ્રતિષ્ઠા લીધી છે, કાંતો કંકુને કન્યા માથે પરણવું, નહિ તો આજન્મ કુંવારા રહેવું. કારણકે એમના જ કુટુંબમાં એ જુએ છે, તેથી તેમને ધણો જ આધાત થાય છે. એક જ બેનને પરણાવતાં એમના પિતાને જે વીતી છે તેનો તાંબો ધા એમના અંતઃકરણના પટ ઉપરથી ગયો નથી. અને ‘પાટીદાર’ દ્વારા વાગતાં તાતાં તીર, બરછી જેની કલ્પમોના ધા એમને ધણા સાહે છે. તમો પણ આપણા પ્રેક્ષક સહિષ્ણુ મોઢક કાઢને માટે ઉતાર્યો એકપક્ષી વિચારો નહિ, જાંધી સેતાં. જાધા કંઈ મંપૂર્ણ હોતા નથી. ધણુંય સારું હોય છે, તેનો સદુપયોગ થવો જોઈએ. નરેશભાઈએ તો સુરેશને સમજાવવા ક્યાંય ગમી નહોતી. પણ —”

કમળા : “પણ જણ નહિ. પૈસો દેખી મુનીવર ચલ્યા છે, તો એમની શી વિચાર? ધરના દોષ્ટા, મહાશ્રીમતોના પાપનારા, કુળવાન હોવાનો દોંગ કરનારા, સુધર્મા છતાં એમને પરઠણનો મોઢ જતો નથી. અને તો શક છે કે સુરેશ મોઢક એ પણ લપસી પડનાના.”

દિનેશ : “તમને મારા કહેવા ઉપર વિશ્વાસ બેસતો નથી. ન બેસે એ પણ સાચી વાત છે. મોક્ષવા પ્રમાણે ચાલવું એ લોહાના ચણા ચાવવા બરાબર છે. આપણે તો ત્યારે જ ધન્યવાદ આપીશું કે એ વગર પરણે પરણીને ઘેર આવશે. ત્યાં સુધી હું તો એમને ‘એક જ માળાના મણકા’ તરીકે ગણીશ.”

નરેશ : “તમને ગમે તે ખરું.”

કમળા : “એમ શા માટે? તમારે વરને વાતોએ વડાં કરવાં છે. પણ કન્યાઓના પિતાને શવ જાય છે. આજો જન્મારા જેનાં મોંઢાં ન નરેશ હોય ન જેના જેવાં હોય તેવાઓને ઘેર મક્કા ખાવા પડે છે. છતાંય ‘હમણાં વિચાર નથી,’ ‘આવતી કાલે આવજો,’ ‘પાંચ દળ્લર રોકડા જોઈએ,’ એમ કહી તેઓ ઉડાવે છે. આવી વાનો પાછા આવી પિતા ઘેર કરે છે તો અમારું કાળજું કપાઈ જાય છે. પિતાના દુઃખને દૂર કરવા અમારી ‘કેટલીક બેનોને કુવોન્દવાડો કરીને કે નદીનાળે જઈને શવ દેવાનું’ મન યમ જાય છે. તે વખતની મનોદશાનો તમને કુંવારાઓને ખ્યાલ નહિ આવે!”

મહેશ : “આમ કંઈ એ રિવાજ જવાનો નથી. દહીં તો કંઈ કન્યાઓએ એ પરણીની વેદી ઉપર બિઠાવેલા આપ્યાં પડશે, કંઈ માતપિતાએ દીકરીને દુઃખે શવ દેવા પડશે, કંઈક પરઠણ વગર પરણાવાની અભિલાષાવાળાઓએ પિતાઓ સામે જાંડ ઉઠાવ્યાં પડશે, ધરનો ત્યાગ કરવો પડશે, પિતાની દોહત

અને માયા છોડવી પડશે, ત્યાગની મૂર્તિઓ ઊભી કરવી પડશે. એ વિના નર્મી છાપાંગાના પ્રચારથી કંઈ વળવાનું નથી.”

કમળા: “આ વાત ખરી છે. પણ તમે લોકો તો છાપાને મોંઢેય દુકા મારવા માગો છો. કારણ કે તમારી પાટીદાર કામનું પોલ ખુલ્લું પડી જાય છે અને તેથી તમે સમાજમાં દલકા પડી જાઓ છો! ખચાવ કરવા જતાં જડ-જાંમાં પડવાની તમને ધારતી રહે છે. પડદા પાછળ તમારે અનેક બાળાઓના જીવ જગાડવા છે! પૈસો ખુટ્યો કે તેને બાળી મૂકી કે એર દેખ તેના પ્રાણ લેવા છે અને બીજી જોગવાઈ છે! એમ પારકે પૈસે તાગડધિન્ના કરવા છે. બીજાના સુખદુઃખની તમને અને તમાગ પિતાઓને થોડી જ પડી છે!”

આટલી વાત કરી કમળા પોતાને ઘેર ગઈ. ત્યાં તેનાં બા સાથે એ વિષે વાતચીત કરી, એટલે એનાં બા બોલ્યાં: “એટા કમળા, તું જરાય શીકર કરતી ના. જો કંઈ ઠેકાણું નહિ પડે, કોઈ છોકરો રૂઢિમતવાન યજ્ઞ બહાર નહિ આવે તો એક જણાં પાશેર પીને સૂઈ જઈશું. તારા પિતાજીને તો અત્યારે તારે માટે ઘણું જ દુઃખ લાગે છે. ધર મોટું રહ્યું, પૈસેટકે તૂટી ગયા. વૈભવ ભોગવેલો, કેમ જીવન જાય છે તે હું અને એ બે જણીએ છીએ. પણ લોકોમાં બાર છે એટલે કોઈ અમરથો પડે તેમ લાગતું નથી. કુળવાનનો મોહ એમને છૂટે તેમ લાગતું નથી.”

કમળા: “બા! તમે જરાય શીકર કરતાં ના. હું તો મારી મેજે જ વર જોળી લેછરા. બી. એ. પાસ યથા જાદ મારા પગ ઉપર ઊભી રહેવાની તાકાત પુરુષ પહેલાં મારામાં આવશે. મને પસંદ પડતો લાયક વર ઢોલેજમાં આપણી જ જાતિનો છે. તેની સાથે વાતચીત ચાલે છે. તમેને એ ચિંતામાંથી મુક્ત કરીશ. મરવાની જરૂર નથી. નરેશભાઈએ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે વગર પરણે પરણવું. એમની સાથે સંબંધ બંધાય તો તમને અને પિતાજીને કુળનો કંઈ વાંધો આવશે ખરો?”

કમળાનાં બા સમજુતા બોલ્યાં: “વાંધો ખરો. એ તો મોટા ગામના નથી. સરખા માયાના ના કહેવાય. આપણા બેના જીવ જાય, પણ તારા એ સગનની વાત સાંભળી તારા બાપુજી પ્રાણ ખોરી એમાં શક નહિ. તું જ એમને સમજાવી શકે એમ છે.”

કમળા: “હીક છે, એ કામ મારું, તમે વચમાં બોલતાં ના. મારા ઉપર એમની જે મગતા છે, પ્રેમ છે, તેને આધારે ને તેમનું માનસ દબે પરંજુના રિવાજની વિરુદ્ધનું યજ્ઞ ગજોલું છે, તેથી સગજ જાય એમ લાગે છે.

વાતવાતમાં બોલી નાખે છે કે 'હવે તો કંટાળ્યો. છોકરીનું કંઈ શાધી લે તો સારું. મોટું ગામ શું ને નાનું ગામ શું? કુલીન શા ને અકુલીન શા? મુદ્દે છોકરો હોશિયાર જોઈએ. નમાલો કે માયકોંગલો ન હોય ને પત્યર ઉપર લાત મારી પાણી કાઢે તેવો હોય. એટલે મારે તો ઘણું ઘણું.' આથી મને ખાતરી છે કે જરૂર મને નરેશભાઈ સાથે સંબંધ બાંધવાની પરવાનગી આપશે જ."

આ સ્વપ્નાં નીવડે છે, કે સાચું કરે છે તે હવે પછી જોઈશું.

પૂના કેમ્પ

મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

તકસાધુ આગેવાનોથી ચેતો

કેપ્ટન પાંગળો ત્યાં હારજ નિર્માણેલી છે. ફ્રાન્સનું પતન એ તેનો 'જ્વલંત' દાખલો છે. આગેવાન શુદ્ધ સેવાભાવી અને આર્થિકવાન હોય તો જ તે પ્રગતિ દોરી શકે. દિન્દુનું 'પતન' સ્વાર્થી આગેવાનોને આભારી હોવાનું ઇતિહાસ સાબ પૂરે છે. આજે એ મારેલા દિન્દમાં ગાંધીજીએ ૨૦ વરસની અંદર પ્રાર્થુ પૂર્ણ છે અને તેમને પ્રતાપે સ્વાતંત્ર્ય હાંસલ કરવા દેશે માથું ઊંચક્યું છે. એ બધો પ્રભાવ નિઃસ્વાર્થ, વિશુદ્ધ સેવાભાવી આગેવાનોનો છે. પ્રજા હમેશાં આગેવાનોને જ અનુસરે છે. એટલે જનતાને દોરવાની જવાબદારી જે આગેવાનો માથે હોય તે આગેવાન નિઃસ્વાર્થ સેવાભાવી અને વિશુદ્ધ આર્થિકશીલ હોવો જોઈએ.

'પાટીદાર' ગાંધિકના વૈરાગ્યના અંકની પ્રસંગિકતા ઉપરથી પાટીદાર જાતિના આગેવાનોની અનિષ્ટ પ્રકારની મનોદશાથી પાટીદાર કોમ ક્યાં બસડાઈ રહી છે તે જ સમજાવું નથી. જે ખેડૂત જમતનો તારણદાર, તેની આ અવદશા! જમત જણે છે કે પાટીદાર કોમમાં હીરા પાકે છે. વિદ્વલભાઈ, વલ્લભભાઈ જેવા લડવીર જરૂર પાક્યા પશુ છે. બીજા બે હશે, પણ તેમની કિંમત નથી. ક્યાંથી હોય? જેને વાણી અને વર્તન નુદાં, બોલવું કંઈક અને ચાલવું કંઈક, એવા તકસાધુ આગેવાનો 'સંગાજીને શું' દોરવી શકે? આ પ્રકારના આગેવાનો આજે તો સમાજના કીડા બની તેને ફારી ખાવા બેઠા છે. પ્રસંગિકતામાં 'પાટીદાર' આ સ્થિતિ દર્શાવતા બે જ્વલંત દાખલા મૂક્યા છે: એક શ્રી. ગંગાબેનનો, બીજો શ્રી. દાદુભાઈનો. બંને એક વખતના પાટીદાર પરિવર્તના ગાનદ પ્રમુખો! અને તેમનાં જ આ દશાન્તો! આ ઉપરથી સવાલ એ ઉપસ્થિત

ચાપ છે કે આ સુધરેલા જમાનામાં પાટીદાર સમાજનું સ્થાન ક્યાં? આપણે પાટીદાર યુવકમંડળનું પાટીદાર મંડળ બનાવ્યું અને તેમાં આવા તંકસાધુ આગેવાનોને આપણા સમાજને દોરવણી આપવા પસંદ કર્યા. આવા આગેવાનોને પ્રતાપેજ આજે પાટીદાર મંડળની હસ્તી નાખી દેવા બેઠી છે. હાંકુસના ભાવ દિવસે દિવસે વધતા જતા હોય અને જ્યાં વાડજ ચીલડાં ગળે ત્યાં નવજાપાતળા શું કરે?

આપણે જો હવેનું જ હોય અને તે જ માનશે, તો આપણા આગેવાનો જનાવવાની પ્રથા અદલતી જ નોંધીએ. અત્યાર સુધી અને દલુચે પણ મોટા ગામના અને માતજર હોય તેને જ આપણે આગેવાન તરીકે પસંદ કરીએ છીએ. સમાજમાં આવા લોકોનું કંઈક સ્થાન તો જરૂર હોય છે જ, અને તેથી આપણે સ્વાર્થનો દષ્ટિએ તેમને પસંદ કરીએ છીએ. પરંતુ આપણા એ સ્વાર્થનો લાભ લેઈ તે જ આગેવાન મંડળને ઠારી ખાય છે. કારણ કે એવા આગેવાનોને સિદ્ધાન્ત કે ધ્યેય જેવું કંઈક હોતું નથી. આ પ્રકારના આગેવાનો કરતાં બહે કોઈ નાના ગામનો હોય, ગરીબ હોય, પણ જે સિદ્ધાન્તપ્રિય હોય, જેણે સમાજના હિત માટે કંઈક સહન કર્યું હોય, ભોગ આપ્યો હોય અને જરૂર પડે ત્યાં જવાની જેને તમજા હોય, તેવાને આપણે આગેવાન તરીકે પસંદ કરીએ તો જરૂર આપણો પાટીદાર સમાજ ઉત્તર જશે.

આ પ્રસંગકથાને અનુસરતો એક દાખલો આ રચણે મૂકું તો અસ્થાને નહિ ગણાય : વીસે પાલે'માં એક પાટીદાર મંડળ ચાલે છે. વિશ્વામત જઈ આવેલાં એક બેને ગઈ સાલ, જેને એક પત્ની હયાત હતી એવા એક ભાઈ સાથે લગ્ન કર્યાં. આ બેન મંડળની કારોજારીનાં શ્રીસભ્ય હતાં. એમણે મંડળ ઉપર લગ્નની કંકાત્રી લખી એટલે મંડળે આવા સુધરેલા (I) લગ્નના ઉત્તેજનાથે અભિનંદનનો તાર કર્યો. લગ્ન તો વસોમાં જ થવાનાં હતાં, છતાં મંડળે ઉત્તેજના અતિરેકમાં અભિનંદનના તાર બે ઠેકાણે કર્યા : એક વસો અને બીજો નડીઆદ. નડીઆદ ગોઝલવાની રી જરૂર જણાઈ તે તો ઈશ્વર જાણે. મડગના આ પગલાથી મંડળના એક સભ્ય તરીકે માણે દિલ ધવાયું કે જે લગ્ન પિકારવા ચોગ્ય તેને અભિનંદન! મને લાગ્યું કે મંડળ પોતાના ધ્યેયથી નીચે ગયું છે. મેં ઠરાવ મૂક્યો : “વીસે પાલે' પાટીદાર મંડળની કારોજારીનાં શ્રીસભ્ય, એક પત્ની હોવા છતાં, શોક તરીકે લગ્ન કરે તે સમાજને અને આપણા મંડળને ઈષ્ટ નથી, માટે આ લગ્ન વખોડી કાઢવું.” પછી તો પૂછવું જ શું? કારોજારીની બેઠક મળી. કારોજારીના મોટા ભાગના

સભ્યો! જ્યારે ગામના અને આપણી - જૂની - રૂઢિ પ્રમાણે ચૂંટાએલા એટલે પૂછવાનું જ શું? એમના મગજનો પારો ચડી ગયો. “એક નાના ગામડાનો આ માણસ, જેનું સગાજમાં કાંઈ ઠેકાણે સ્થાન નહિ તે, આપણાં જ્યારે ગામની આખરૂં ઉપર હાથ નાખે? આત્મા માણસોને તો બોલવાનો પણ અધિકાર ન હોય શકે; માટે તેને ક્ષમાયે કલમ ક અને તેનું મોઢું બંધ કરો.” એમ બોલવા લાગ્યા. મને જવાબ મળ્યો કે કલમ ક પ્રમાણે અંગત હુમલાને સ્થાને નથી. મેં જોયું કે મારા જેવા ગરીબોના અવાજને કચડવા આ મોટા લોકો ભેગા થયા છે. હું પૂછું છું કે આમાં અંગત હુમલો હતો જ ક્યાં? આ તો મંડળના એક ધ્યેયનો પ્રશ્ન હતો. એટલે મારાથી આ દાદાગીરી સહન ન થઈ અને શાન્ત બેસી પણ રહેવાયું નહિ. કારણ કે મંડળને નામે અપાએલા અભિનંદન માટે તેના દરેક સભ્યની સંમતિ ગણાય છે અને પૈસા પણ સભ્યોના જ હોય છે, એટલે મેં કારોબારી ઉપર અવિશ્વાસની દરખાસ્ત લાવવા બંધારણપૂર્વક સામાન્ય સભા બોલાવવા રેક્રીઝીશન મોકલ્યું. મંડળના કારોબારી પ્રમાણે સામાન્ય સભા બોલાવવી તો જોઈએ જ, પણ આ લોકો કાંઈને દાદ આપવા સમજીએલા હોતા જ નથી. મને જવાબ મળ્યો કે કાર્યવાહકને સામાન્ય સભા બોલાવવાનું જરૂર જેવું લાગતું નથી. આમ આવા યશ જેટલા આગેવાનો આપણા સમાજને કમ ઊંડી ખાંધમાં ધકેલી દેશે તે જ નથી સમજાતું. મેં પણ મંડળ અને સભાઓ જોઈ છે, તેમાં ધણીખરા આજ પ્રકારના આગેવાનો લગાઈ ગયેલા છે અને તેથી જ સમાજની ઉન્નતિને જાહેર અધોગતિ થતી જાય છે. યાત્રિના યુવકો ચેતે અને આ પ્રકારના આગેવાનોથી દૂર રહે, તેમાં જ સમાજનું અને કોમનું હિત છે. ‘પાટીદાર’ની એ પ્રસંગકથામાં આપેલા દાખલાથી એ વાત ચોક્કસ થાય છે કે આ જની જેટલા આગેવાનો બોલવામાં જ શરૂ થાય છે, જ્યારે કરી જતાવવાનો વખત આવે છે ત્યારે ગાંધ વગાડી જાહેર કરેલા સિદ્ધાન્તોને ઊંડેચોક્ક અભરાષ્ટ્રો ચઢાવી પોતાનું મનસ્વી ધાણું કરી જાય છે. અને તેથી જ આવા તકસાણુ આગેવાનોથી ચેતતા રહેવા આ લાલ જત્તી ધરવી પડી છે.

વિલે પાલે

આદિત્યભાઈ હિમાલાય પટેલ

જીવનનાં ઝેર

હિંદુ સંસ્કૃતિમાં વિવાહ એ એવો સંસ્કાર છે કે તેના વડે પુરુષ અને સ્ત્રી બંનેને 'પતિપત્ની'નું પદ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પતિપત્નીના યુગલને દંપતી કહે છે. પતિપત્ની એકબીજાને માટે સર્વોપરિ આત્મીય મનાય છે અને બંનેનાં શરીર મળીને એક જ શરીર ગણાય છે. આગળ વધીને કહીએ તો પતિપત્ની ગૃહસ્થાશ્રમ રૂપી રથનાં બે ચક્ર છે; લગ્ન વખતે કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓ આ રથની ધરી છે. અને આ રથ ધર્મની બધી ફરજો તથા ભાર વહન કરે છે. આથી કરીને ગૃહસ્થાશ્રમને બધા આશ્રમો કરતાં શ્રેષ્ઠ, માનવામાં આવે છે. સ્વર્ગના દેવો પણ ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવવાની મહેમત રાખે છે; કારણ કે જગતની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ અને આનંદનું એ મૂળ છે. પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમની બધી વિશેષતાઓનો આધાર વાસ્તવિક રીતે દામ્પત્ય જીવનની ઉત્તમતા ઉપર છે. દામ્પત્ય જીવનની પૂર્ણતા જ ગૃહસ્થાશ્રમને ઉપયુક્ત, શ્રેષ્ઠ અને આકર્ષક બનાવે છે. એટલે ગૃહસ્થાશ્રમ એ દામ્પત્ય જીવનની કસોટી છે. આજકાલ વિરલાભ ગૃહસ્થા સુખી જોવામાં આવે છે, અને તેમાંયે સ્વર્ગના દેવો જોમતી થઈપાછ કરે એવા સુખી તો કોઈ જ નહિ. એટલે આધુનિક દામ્પત્ય જીવનની પૂર્ણતા બાળત મહેજે શંકા આવે છે. આગળ વધીને જો આપણે જાંઠી તપાસમાં જીતરીશું તો આપણને જણાશે કે કોઈ રથને પતિ દુઃખી છે તો કોઈ રથને પત્ની, અને કોઈ રથને બંને. સુખી જોડાં તો આંગળીને ઘેટે ગણી શકાય તેટલાં જ મળી આવશે. પતિ અથવા પત્નીના કલેશના કારણેનું મૂળ મોટે ભાગે બધી જગ્યાએ એક જ હોય છે, અને તે 'કનોડાં.' આ વિષમતાને ક્ષીધે જે ઝગડા ઉત્પન્ન થાય છે, તેને દામ્પત્ય કલહનું નામ આપ્યું છે.

દામ્પત્ય કલહની ઉત્પત્તિ લોકડે માંકડાં, વળગાડવાથી અથવા વિવાહ-સંસ્કારની ત્રુટીઓને ક્ષીધે થાય છે. આ ત્રુટીઓ તપાસતાં દામ્પત્ય કલહના બીજનું મૂળ મળી આવશે. આજે પણ વિવાહસંસ્કાર ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે જ કરવામાં આવે છે એક કહેવાય છે. પરંતુ બીજા સંસ્કારોની માફક આ પરમ પવિત્ર વિવાહસંસ્કારની પણ મરકરી જ થઈ રહી છે એમ કહેવું જોઈએ. બાળકબાળકોનો વિવાહ કરવો એ તો વિવાહસંસ્કારની એકબી મરકરી જ છે; પરંતુ યુવકયુવતીનો વિવાહ જે રીતે કરવામાં આવે છે, તે પણ જે પશુઓને એક વાડામાં પૂરવા સમાન જ છે. વિવાહસંસ્કાર દ્વારા તો સ્ત્રીને અને પુરુષને આત્માએ એકરૂપ બની ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમી તરીકે જગતની સેવાને માટે ઉત્તમ બાળકો ઉત્પન્ન કરવાને જોડવામાં આવે છે. હિંદુ યતિનું વિવાહિત બંધન

નિદગીભરતું હોય છે. એક વખત અમુક સ્ત્રીપુરુષની જે ગાંઠ જાંઘાઈ તે છૂટતી નથી. આ રીતિમાં, એવાંજ એ સ્ત્રીપુરુષને લગનજાંઘાથી જાંઘવાં જોઈએ, જેમની યોગ્યતા, વિચાર, સ્વભાવ, રૂપ, રંગ, ગુણ, કર્મ તથા વય મળતાં આવતાં હોય, અને જોયો પરસ્પર લગન કરવા સહમત હોય.

પરંતુ અફસોસ! આજે મોટા ભાગનાં લગ્નો કેવાં થાય છે? કાષ્ટ ધનના લોભથી પોતાની ધાવણી જાળકીનો વિવાદ કાષ્ટ અધિક ખચ્ચર સાથે કરે છે, તો કાષ્ટ પોતાનો યુવાન કન્યાનો વિવાદ નાના જાળક સાથે કરે છે; વર ગોરા હોય તો કન્યા સીસમનો કકડો, અને કન્યા ગોરી હોય તો વર કાલસાનો અર્ચતાર; વર ગ્રેન્યુએટ હોય તો કન્યા નિગ્દર અને કન્યા ગ્રેન્યુએટ હોય તો વર મોડ મેટ્રિક; આ મિત્રાવ, વિચાર, સ્વભાવ અને સ્વાસ્થ્યની જાળતમાં તો કંઈ કહેવુંજ નકામું છે, આવી દયાગા ઉત્તમ દામ્પત્ય જીવનની આરા કવી રીતે રાખી શકાય?

વિવાદના જાંઘા અધિકાર પાલકોને સ્વાધીન છે. તેઓ આહે તેવાં વર-કન્યાને લગનજાંઘાથી જાંઘી શકે છે. પરંતુનાર જોડું એકબીજાને પસંદ કરે છે કે નહિ, તેઓની ઇચ્છા લગન કરવાની છે કે નહિ, તે કાષ્ટ જોડુંજ નથી. પરંતુનાર પોતાના મોંઢામાંથી વરાળ પછી કાઢી શકે નહિ. પોતાની ઇચ્છા પ્રગટ કરવાનો તેઓને અધિકાર જ હોતો નથી. પાલકની ઇચ્છા આમણ તેઓને હાથ જોડતા પડે છે, અને મૂળા અસહાય પરુની માફક નિદગી પર્યંત લગનજાંઘામાં જાંઘાઈ રહેવું પડે છે. 'દીકરી ને વળી ગાય, દોરે ત્યાં જાય,' એ કહેવતજ નથી, પણ પ્રત્યક્ષ સત્ય છે. કાષ્ટ કન્યાને આંકડાજાંઘી વેચે છે, તો કાષ્ટ વરને પરદજાંઘી દિમાખે વેચે છે. વરકન્યાના લવિષ્યની ચિંતા ફક્ત જોડીજાનાં પંચાંગમાંથી રાશિ અને ગ્રહોના મેળ મેળવીને દૂર કરવામાં આવે છે. વરને કાંઈ રોગ છે કે નહિ એની તપાસ કરવી એ તો ધર્મવિરુદ્ધ મનાય છે. અને આ માન્યતા કેહો અથવાં ભૂલ કેહો, એને લીધેજ વિચારી કેટલી જે કન્યાઓને આજીવન દુઃખ ભોગવવું પડે છે.

સમાજની માન્યતા એવી છે કે પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષનું લગન થવુંજ જોઈએ. એટલે 'કાલે કરતા હોય તે આજ અને આજ કરતા હોય તે અત્યારેજ,' એ કહેવત અંતુસાર જે લગ્નો યોગ્ય હોયે થવાં જોઈએ, 'તે મૂળ' પાલકો જાલકગણમાંજ કરી નાખીને પોતાના માથા ઉપરનો ભોળો હલકો કરી નાખે છે. તેઓ લગને પૂર્વજન્મનું કર્મફળ અથવા યોગ માને છે, અને આથી કરીનેજ તેઓ જાળલગનથી નીપજતાં અનિયોને મારે પોતાને જવાબદાર

માનના નથી. આવા પાલકો પોતાનાં સંતાન એકલાંનું જ જીવન ખરખાદ કરે છે એવું નથી, પણ આખી હિન્દુ જાતિનું અહિત કરે છે. કેટલાયે મરણને કાંઠે આવેલા પાલકો પોતાના નાના બાળકનું અથવા બાળકીનું લગ્ન, કેવળ પોતે જીવતાં તેમનું લગ્નમુખ્ય જોઈ શકે એટલા માટે જ, કરે છે; અને એમ કરતાં કંઈ અનિષ્ટ જોવાનો વખત આવ્યો તો ‘તેઓના પૂર્વજન્મના પાપેનું ફળ, નસીબમાં લખ્યું’ હશે તે થયું, એમાં અમારું શું ચાલે?’ એમ કહીને સંતોષ માને છે. પણ તેઓના સંતોષથી કંઈ કન્યાનો જિંદગીભરનો ફોલ શોડાજ મટવાનો છે? આજે હિન્દુ વિવાદસંસ્કારમાં એટલી ખરાબી પેસી ગઈ છે કે એને સંસ્કારની જગ્યાએ કુસંસ્કાર કહેવામાં જરાયે વાંધો નથી. ગૃહસ્થાશ્રમરૂપી મહેલનો વિવાદસંસ્કાર રૂપી પાયોજન ત્યાં કાચો હોય ત્યાં તેના ઉપર અજોડા મહેલમાં રહેનારાં દંપતી કેવી રીતે સુખી હોઈ શકે?

પરંતુની પ્રચલિત પ્રથા પણ વરકન્યા મેળવવામાં—પરંદ કરવામાં ઘણી બાધક છે. ત્યાં વરપક્ષની ઝોતી ઇચ્છા હોય છે કે જે વધારેમાં વધારે પરંતુ આપે તેની કન્યા લેવી, ત્યાં કન્યાપક્ષને પણ ઝોતી લાલસા રહે છે કે વધારેમાં વધારે પરંતુ ભરીને કુળવાન ધરતો વર ખરીદવો. વરકન્યાની યોગ્યાયોગ્યતાનો વિચાર અહીં ગૌણ માનવામાં આવે છે. પરંતુની લાલસે કુળવાન પોતાના હોકરાનાં અનેક વાર લખો કરે છે. કન્યાના પાલકો પોતાની કન્યાનું લગ્ન કુળવાન અને ધનાઢયને ઘેર એમ સમજીને કરે છે, કે કદાચ દૈવયોગે દીકરી વિધવા થશે, તોપણ તે પોતાનો જીવનનિર્વાહ સુખેથી કરી શકશે. પણ આ દેવા-કુટાઓ રાતદિવસ ધનાઢય ધરની વિધવાઓમાં મુખ (?) સગી આંખે જુએ છે, છતાં પણ દીવો લેખને દૂવામાં પડે છે! એમને શું કહેવું?

લગ્ન વળતે ગોર જે મંત્રોચ્ચાર કરે છે તે સંસ્કૃત ભાષામાં કરે છે. એટલે સંસ્કૃત ભાષા નહિ જાણનાર વરકન્યા ઉપર એ મંત્રોનો કશોય પ્રભાવ પડતો નથી. વરકન્યાને લેવાની પ્રતિજ્ઞાઓનો પણ ગોર જ પાક કરી નાંખે છે! ખરેખર વરવધૂએ લેવાની પ્રતિજ્ઞાઓ તેઓની બ્યાવહારિક ભાષામાં તેઓને ગોર જ લેવાવવી જોઈએ, કારણ કે તે વળતે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા તેઓને આજન્મ ધર્મજનનમાં બાંધે છે. આ પ્રતિજ્ઞાઓ તો નિત્યના પાઠની વરમુ છે. અને યાતિજંધુઓની સમક્ષ સમજી વિચારીને લીધેલી પ્રતિજ્ઞાઓ અસરકારક પણ હોય છે. પણ ન્યારે આપણે વરવધૂની પ્રતિજ્ઞાઓ અને તે પછીના તેઓના બ્યવહારોની તુલના કરીએ છીએ ત્યારે વગર સમજે અને વગર વિચારે પ્રતિજ્ઞા કરવા કરાવવાની નિઃસારતા આપણને રમટ જણાય છે. એટલે

આજકાલના વિવાહસંસ્કાર વરવધૂને વિષયબોગને માટે આપેલાં પ્રમાણપત્ર માત્ર છે, એમ કહેવામાં કશુંય વધારે પડતું નથી.

દામ્પત્ય કલહનું એક કારણ દંપતીનું એક વિશેષે કરીને પુરુષનું કામ-શાસ્ત્રથી અનભિજ્ઞ રહેવું જો પશ્ય છે. પુરુષ સ્વભાવથી જ કામી અને સ્ત્રી સીધવતી હોય છે. પતિત્વની વેદી પર પોતાને ન્યોછાવર કરવામાં જ પત્ની આનંદ માને છે, એટલું જ નહિ પણ પતિત્વની સાથે જ તે દામ્પત્ય પ્રેમ પણ ધરે છે. જે પુરુષ પ્રથમ સંયોગમાં જ સ્ત્રીને પોતાની કામવાસનાનો શિકાર બનાવવાનું જંગલીપણું આચરે છે, તે ભયંકર ભૂલ કરીને દામ્પત્ય કલહનું બીજ વાંચે છે.

પડદાની પ્રથા પણ દામ્પત્ય કલહની સદાયક છે. ઘરના વડીલોની અને લોકલક્ષ્મણની ખીરે પતિપત્ની એક બીજાની માથે ઉઘાડી રીતે વાતચીત કરી ચકતાં નથી, અને કદાચ કરે તોપણ ગદુ જ ધીમેથી બહુ બીતાં બીતાં કંઈ પાપકર્મ ન કરતાં હોય! પત્ની સખત માંદી હોય, એની ધડીઓ ગણાતી હોય, તોપણ એના પતિથી એનાં દર્શન સુદ્ધાં ન થાય, તો પછી સેવા કરવાની તો વાત જ શી?

જે લોકો સ્ત્રીઓને પુરુષોની દાસી અને વિષયવાસનાનું સાધન માને છે, તેઓને તો કંઈ જ કહેવાનું નથી, પણ જે લોકો સ્ત્રીઓને ગૃહલક્ષ્મી, દેવી અને ગંગામૂર્તિ સમજે છે, તેમને એટલું તો કહી શકાય કે પડદાને દામ્પત્ય કલહનો પ્રવર્તક સગણ તેના ત્યાગ કરે અને સ્ત્રીઓને પણ તેનાથી મુક્ત કરે. પડદો હુમ્મ્યા લક્ષ્મી લોકોની હોય, પતિનો અને પોતાના માણસોનો પડદો ન હોય.

સારાંશ જો કે કન્યા, લગ્નગાંધી જોડાનાર વરવધૂની પરતંત્રતા, કામ-શાસ્ત્રનું અજ્ઞાન, પડદો અને સંસ્કારદોષને લીધે દામ્પત્ય કલહની હિત્તિ થાય છે. દામ્પત્ય કલહ જેવું બીજું દુઃખ નથી. જે હતભાગી દંપતી એનો શિકાર બને છે તેવું જીવન નીરસ અને કાષ્ઠ કાષ્ઠ વખત નકાસું પણ મધ ભય છે. પછી ભલે તેની ખાસે આહિ કેટલાં સુખનાં સાધન મોજુદ હોય, તોપણ તે બધાં તેને ઝેર જેવાં લાગે છે. દામ્પત્ય કલહને લીધે કેટલાંયે ઘર નાશ પામી ગયાં છે, કેટલાંયે સ્ત્રીપુરુષોએ પોતાનાં જીવન ગુમાવ્યાં છે, કેટલાંયે પુરુષોને ઘરખાર છોડીને સાધુ-વેરાળી થવું પડ્યું છે, તો કેટલીયે દેવીઓને ચરમિદી બની જિંદગી ગુમારવી પડી છે. દામ્પત્ય કલહની જવાબા કાષ્ઠ કાષ્ઠ વખત આખા પરિવારને ભરત કરી મૂકે છે.

દુર્ભાગે આજે હિંદુ સંસારમાં દામ્પત્ય કલહની મારામારીમાંથી બચીને

દામ્પત્ય પ્રેમનો પરમ આનંદ ભોગવનારી વ્યક્તિઓ આંગળીને વેઢે ગણી શકાય તેટલી પણ ભાગ્યેજ નીકળે તેમ છે. દામ્પત્ય કલહને પરિણામે કેવળ વ્યક્તિઓનીજ નહિ, પણ આખા હિંદુ સમાજની મહાન ક્ષતિ થઈ રહી છે. એટલે પ્રત્યેક અતિહિતૈયો યુવકનું પરમ કર્તવ્ય છે કે તે દામ્પત્ય કલહનાં ઉપર જણાવેલાં કારણોનો સમૂહો નાશ કરવાનો યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરવાનું ન ચૂકે.

પડાદર

નરવરલાલ પુરુષોત્તમ પટેલ

ભગ્ન હૈયું

(૧)

પવનની શાન્ત મીઠી લહરી મંદ મંદ અવાજે વહી રહી હતી. સંધ્યાનાં તેજ ઓસરી ગયાં હતાં. ચોમેર ભગ્નતા છાઈ રહી હતી. આકાશ, જગત, વાતાવરણ ભગ્ન, શાન્ત અને શીતળ બની રહ્યાં હતાં. ભગ્ન સારતાનાં નીર દેવી સંગીત બજાવતાં વહી રહ્યાં હતાં.

ત્યાં નદીની રેતીમાં આશાભર્યાં યુવક-યુવતી વાર્તાલાપ કરી રહ્યાં હતાં. રજનિ મોસાળમાં બજતો હતો. ઉપા તેની પાડોશમાં જ રહેતી તેની સદાધ્યામિની હતી. નાનપણથી જાનેને સારી મૈત્રી હતી. બંને કોલેજના બીજા વર્ષમાં હતાં.

પરીક્ષા પૂરી થયા પછી થોડા દિવસ રજનિ અમદાવાદ રહેવાનો હતો. ઉપા પણ સાથે જ હતી. જીવનરવખોની માળા ગૂંથવા, પ્રભુતામાં પગલાં માંડવા, પ્રેમના વૃક્ષને પાણી સિંચવા, સળેડે જીવનસાગરમાં ઝંપલાવવા, અરે તેને તરી જવા આ કાડઝર્વા યુવક-યુવતીનાં દર્પદેશાં દેવાં ઉછાળા મારતાં હતાં. આનંદ, દર્પ, સુખ અને સતોષમાં બે દિવસ પસાર કર્યા.

પરંપરે સજનના કોલ અપાઇ ચૂક્યા. ભાવિ જીવનનાં મધુર સ્વપ્નોથી ડગમગ કોણનું તેમનું નાવ ક્યારનું યે જીવનસાગરમાં ઝોલા ખાતું હતું—સામે કાંઠે જવા પ્રયત્નો કરતું હતું. શી ખજર એ નિર્દોષ પ્રેમીજનોને કે રજનિનાં માતાપિતાએ ક્યારનોય તેનો વિવાદ નક્કી કરી દીધો છે!

રજનિ ઉપર પિતાનો દાગળ આગ્યો. ફાડ્યો, વાંચ્યો, નિરાશા અનુભવી. ના ગુનનયમિત મિનારાઓને ધૂળમાં રમદોળાતા નિદાવ્યા. જીવનની પાર લાગ્યું. તેની જીવનઆશાનો નાશ થયો.

પણ એ રડતા, આથમતા, નિરાશ, લગ્ન હૃદયને ઊપા સાંઝરી. વિચારોની પરંપરાઓ તેના મગજનું સમતોલપણું ગુમાવ્યું. તે બકવા લાગ્યો: “તો શું જેને લગ્નનો પવિત્ર કાલ આપ્યો તેને નિરાશ કરે? શુદ્ધ રત્નેહલીનો પવિત્ર કાલ પળવારમાં તોડી નાખ્યું? જે સુકાનીની મદદથી જીવનસાગર તરવાનું સાહસ કર્યું તેને તથા દેહ? જેનો હું જીવનસાથી થવા માગતો હતો તેનો જ હું જીવનસાથી થઈશ? નહિ, હરગીઝ નહિ.”

લગ્ન હૈયે - લયગતે પગે ઊપાને મળવા નહી તરફ ચાલ્યો. તેને મળીને બધી વાત કરી. સ્વબ્ધ બેની ઊપા બાવિ આશાઓના ગગનચુમિત ગિનારાઓને આમ અકાળે તૂટી પડતા નિરખી રહી.

મહાપ્રભુને બોલી: “રજની! ન હતી ખબર મને કે તું આમ દગો દેશે. તારાં પહેલાંનાં વચનો સંભાર. તે વખતે મુલાનીના મદમાં એને ચઢેલું તારું નાવ શાં શાં સાહસો બેઠ્યા તત્પર હતું? શું તે બધું તું બૂલી ગયો?”

રજની નિરુત્તર રહ્યો.

“રજની! કેમ બોલેતો નથી? તારું માતાપિતા આગળ તારું એટલું પણ ચાલતું નથી? એક શિક્ષિત પુત્ર પિતાને એટલું પણ સમજાવી ન શકે? એક પવિત્ર કાલનું તું ક્ષણમાત્રમાં ઉલ્લંઘન કરશે?”

“પણ ઊપા, પિતા મારી સંમતિ વિના મારો વિવાહ કરશે એવી મને સ્વપ્ને પણ ખબર ન હતી.” રજનીએ નીચું જોષ્ટ જવાબ આપ્યો.

“તો આજે જ જઈ પિતાને સમજાવ - વિવાહ ફેક કરાવ.”

“પિતા માંનશે?” લગ્ન હૈયે રજની બોલ્યો.

“કેમ નહિ.”

“ઊપા, ઊપા, તું નથી જાણતી કે પિતા કોણ છે? લગ્નની તૈયારી કરી ચૂકેલ, સમાજમાં કુળવાન ગણાતા પિતા કહી પણ વિવાહ નહિ તોડે. માન, પ્રતિષ્ઠા અને મોઝા માટે તેઓ કોઈની પણ દરકાર નહિ કરે. પિતાએ જેની સાથે વિવાહ કર્યો છે તે કન્યા તારા જ ગામની અસંસ્કારી, જડ, અજ્ઞાન, પણ કુળવાન છે. વળી પરકુળમાં રૂચિયા ત્રણ હજાર રોકડા આપવાના છે, એટલે કોઈ કાળે પિતા માંનનાર નથી.”

“તો શું તું મને ના પાડવા આપ્યો છું?” દુઃખી અને ગંભીર અવાજે ઊપાએ કહ્યું...

“ના, ના, પણ હવે મારે - આપણે શું કરવું તેનો વિચાર કરવા આપ્યો છું.” રજની બોલ્યો.

હિવા નિરુત્તર રહી. શી સલાહ આપવી તેની સજ્જ પડી નહિ. આખરે
 “રજનિ! પિતાનો આશાઓને નહિ કચરતાં તું સુખેથી લગ્ન કર.” આટલું
 કહી હિવા ઊડી ચાલવા લાગી. રજનિ પણ ઊઠ્યો. જાંને ઘેર ગયાં. રજનિએ
 યેણી તૈયાર કરી પોતાના ગામ તરફ પ્રમાણ કર્યું.

(૨)

જાગણમાં પેસતાંજ પુત્રને જોઈ પિતા સામા આવ્યા. પણ રજનિના
 મુખ ઉપરની ગ્લાનિ જોઈ પિતા વિચારમાં પડ્યા. જે આનંદ થયો જોઈએ
 તેને જાહેરે નિરાશાનાં વાદળ છવાતાં જોઈ રજનિના પિતાને વધુ ગૂંચવાડો
 ઉત્પન્ન થયો.

જોડાન્તમાં જોલાવી રજનિને નિરાશાનું કારણ પૂછ્યું. જાણ્યું ત્યારે તેમના પ
 મુખ ઉપર નિરાશાનું ઘેરું વાદળ છવાઈ ગયું. પોતાની ઇચ્છા મુજબ વર્તનાર
 પુત્ર પોતાને ના પાડશે તેનો તેમને ખ્યાલ પણ ન હતો. પિતાએ પુત્રને કંપકો
 આપતાં ગળગળે અને દયાજનક અવાજે કહ્યું: “રજનિ! જે માતાપિતાએ
 તને જાળવણીથી ઉછેર્યો, પાલ્યો, પોષ્યો, ઉચ્ચ ફળવણી આપી, અરે જોટલું જ
 નહિ પણ જે તારા ભાવિ જીવનની સફળતા ઇચ્છે છે, તેમના જીવનના આ
 એક શુભ પ્રસંગ ઉપર તું ધૂળ નાખશે, તેમના કર્મા ઉપર પાણી રેડશે, તેમની
 આજરૂ ઉપર દાય નાખશે, સમાજમાં તેમને હલકા પાડશે? બેટા રજની!
 હવે લગ્નના ફક્ત ત્રણ જ દિવસ બાકી છે.”

“પણ પિતાજી, જે લગ્ન ગમે સુખી જોવા ઇચ્છતા હો, મારા જીવનની
 સફળતા ચાહતા હો, તો મને મારી ઇચ્છાનુસાર લગ્ન કરવા દો.” રડતે
 અવાજે રજનિ બોલ્યો.

“તો શું આ લગ્નમાં તારી ખિલકુલ સંમતિ નથી?” પિતાએ કડકાઈથી પૂછ્યું.

“ના, પિતાજી. મારું આત્મલગ્ન થઈ ગયું છે. મારી જીવનસહચરી મેં
 શોધી લીધી છે.” મક્કમપણે રજનિએ જવાબ આપ્યો.

“રજનિ! જે પુત્રને હું પ્રાણથી પ્યારો ગણતો, જેને ઉચ્ચ ફળવણી
 આપી, તેજ શું પોતાનો જાનસંકાર મારી આગળ ઠાલવશે? નહોતી ખબર
 મને કે સુપુત્ર કુપુત્ર બનશે.”

થોડી વાર ભયંકર શાન્તિ છવાઈ. પછી પિતાએ આગળ જોલવા માંડ્યું:
 “બેટા, જે અમારી આજ્ઞા એ તારી ઇચ્છા ન હોય તો તો
 હું અમે આ જીવનથી પર થઈશું.” જોલતાં જોલતાં તેમનો શ્વાસ
 રૂધિરાત્ર માંડ્યો. આગળ એક પણ શબ્દ નહિ જોલતાં જાળકની માફક રડી પડ્યા.

ક્યા પુત્રનું હૃદય પિતાને આઘાત યતાં ન રડી જીઠે? રજનિ પણ રડી પડ્યો. પિતાની લાજ આગર સાચવવા તેમણે કરેલા વિવાહમાં સંગતિ આપી.

(૩)

રજનિ પરણ્યો. તેણે પ્રભુતામાં પગલાં માંડ્યાં. જીવનસાગરમાં અપલાવ્યું. પોતાની જીવનસહચરીનું મુખ જોવા તે તલપી રહ્યો. ચાતકની માફક રાત્રી પડવાની રાહ જોઈ રહ્યો.

શયનગૃહમાં પગ મૂકતાંજ તેણે એક અપરિચિત વ્યક્તિ જોઈ. એ હતી એની જીવનસખી. જોતાંજ તેનાં ગાંઠોં શિથિલ થઈ ગયાં, રોગ ખડાં થઈ ગયાં, એક ડગલું પણ આગળ ન વધી શક્યો. તેમાં એણે દલાદલની વિષગતા જાણી, જડતાની મૂર્તિ નિહાળી, વજનો વિગિપાત જોયો, પોલાણની સખ્તાઈ જાણી, ન સૂણ્યો સ્નેહનો સખ્દ કે ન નિહાળ્યું માનનું જિંદુ.

તેને પોતાની યુવાની યાદ આવી. કુમળી કદમનાઓ કચરાતી છુંદાતી જોઈ. તેના પવનદુર્ગો વટાળ આવતાં તૂટી ગયા. આશા નિરાશામાં, હાસ્ય રુદ્ધમાં, સ્નેહ તિરસ્કારમાં પરિણમ્યો.

તેને જીવન ખાઈ લાગ્યું. તેનું જીવન દેખું રડી જીકડું. તેને આ સમાજ ઉપર તિરસ્કાર આવ્યો. તેના રૂઢિપૂજકોનો નાશ કરવા તત્પર થયો. તેના અંતરની વેદનાની જ્વાળાઓ દુષ્ટ સામાજિક રૂઢિચિંતાઓનો નાશ કરવા ચોતરફ ફેલાઈ ગઈ.

અવ્યાસમાં તેનું મન ચોટડું નહિ. દિનપ્રતિદિન શરીર ક્ષીણ થવા લાગ્યું. જીવનની અંતિમ પળો ગણતો, મરણશય્યા ઉપર પડ્યો પડ્યો કોલેજજીવનનાં મધુર સ્વપ્નો માદ કરવા લાગ્યો. તેને ઉપા સાંભરી, આપેલો ટાલ સાંભર્યો. "તો શું છું, મને ના પાડવા આવ્યો છે?" ઉપાનો એ અવાજ સાંભળ્યો. તેને આઘાત લાગ્યો—જીવન પર્મતને.

વિશુદ્ધ સ્નેહના જળમાં વહી જતી જીવનનૈયાને કુળવાનસાહી રૂપી ટોપિંગો મારી ફૂગાડનાર પિતાના 'હું.....જ્યે આ જીવનથી પર થઈશું.' સખ્દો યાદ આવ્યા. પાસે એકલાં માતાપિતા તરફ લૂપી અને દુઃખી દષ્ટિ નાખી તેનો દુઃખી-નિરાશ-જાગ્રત આત્મા આ નશ્વર જગત છોડી ચાલ્યો ગયો.

રજનિના મૃત્યુસમાચાર સાંભળતાંજ વિરહની પ્રમળ વેદનામાં ઉપાએ પ્રાણ છોડ્યા. સૂકાની જતાં જીવનનૈયા ફૂગવા લાગી, અંદરે ફૂપી પણ ગઈ. વિશુદ્ધ સ્નેહના સાગરમાં સાદસથી અપલાવી ચૂકેલ એ પ્રેમી પંખીડાંએ જીવન-સાગરને તર્ંગોએ જેસી સમાધિ અનુભવી. કુળવાનસાહીની જળિદાનની વેદી ઉપર આ નિર્દોષ પંખીડાંએ પ્રાણ પાથર્યો.

ઉત્તરસંડા

જશવંત સોમાલાલ પટેલ

કુળવાનશાહી

કુળવાનશાહી સામે યુદ્ધનાં મંડાણ યથા ચૂક્યાં છે! તેના ઉપર એક વખત નહિ, પણ અનેક વખત આ માનિકમાં આવતા લેખો મારફત હુમલાઓ થયા છે. તાજેતરમાં પરકેશુના પ્રશ્ન ઉપર સુધારકોએ ઠીક ઠીક રમઝટ ચલાવવા માંડી છે. પરકેશુના પ્રશ્નની સાથે જોડાએલો કુળવાનશાહીનો પ્રશ્ન છે. તેથી કુળવાનશાહી રૂપી જાડના મૂળમાં પ્રકારો કરવાથી તેની ડાળીઓરૂપી પરકેશુનો પ્રશ્ન આપોઆપ નાશુદ થશે. આજે આપણે કુળવાનશાહીના પરિણામ રૂપે તેમાંથી નીકળી આવતી બાજતો, જેવી કે કુળવાનોની કુલીનતાનું હાર્દ કેવું છે, કહેવાતી કુલીનતાને પૂજવાથી શું પરિણામ આવે છે, તથા ખરી કુલીનતા શામાં સમાએલી છે, વગેરે પ્રશ્નોની ચર્ચા કરીશું.

આપણી જ્ઞાતિમાં કુળને ધણું જ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે. જ્ઞાતિના ધણાખરા માણસોને કુળનો થોડો ધણો મોહ હોય છે જ. તેથી કરીને વિવાદ કરતી વખતે નીચા કુળનો માણસ જિંયા કુળમાં દીકરી આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જો તેમાં તે સફળતા મેળવે છે તો તે પોતે એક વિજેતાની માફક સમાજમાં યાત્રી દાઢીને ફેરે છે. પણ જેમ-જેમ વખત જતો જાય છે તેમ તેમ તે માણસને કુળવાનશાહીનો કાંટો ખૂંચતો જાય છે. તે કાંટો દિવસે દિવસે વધુ જોડો ઊતરતો જાય છે અને પરિણામે તે માણસને જખાય છે કે ખરી વસ્તુરિયતિ તેના ધાર્યા કરતાં ઊલટા જ પ્રકારની છે. આવી જાતનાં લગ્નો દુઃખગય નીવડે છે, કારણ કે કહેવાતા જિંયા કુળમાં કન્યા દેનાર નીચા કુળના માણસોને એ જિંયા કુળવાળાઓ દેવાવે છે અને તેમની પાસેથી મોં માગ્યા પેમા કઢાવે છે તથા બીજી અનેક રીતે હેરાન કરે છે. આટલી હેરાનગતિ અનુભવ્યા છતાં પણ આ માણસો જદાર કોઈને ફરિયાદ કરી શકતા નથી. કારણ કે જો તે બાજતની બીજાનાં આગળ ફરિયાદ કરવા જાય છે, તો તે લોકો તેની મરફરી કરે છે અને પાછળથી તેની નિંદા પણ કરે છે. વધુમાં કંટલાક તો તેના મોંઢા ઉપર સંભળાવે છે કે જિંયા કુળમાં ગયા દલા ત્યારે શું જખ મારવા? એટલે જિયારા આવા માણસો અંદરથી ગમે તેટલા દુઃખી હોવા છતાં જદાર દુનિયામાં તેઓ ધેલ મારીને માલ ચાતા દેખાડે છે. તે પોતે પાછળથી પરતાય છે, પણ તે બાજતમાં કંઈ કરી શકતા નથી. તેથી મૂગે મોંઢે જિંયા કુળના માણસોનો માર સહન કરે છે. આ ઉપરથી આપણે જોઈ કે જેઓ કુળવાનશાહીને પૂજે છે, તેઓ આવા કહેવાતા કુળવાનોની લાતો ખાય છે.

આ વસ્તુસ્થિતિ સુધારવા માટે નીચા કુળના માણસોએ જ પ્રયત્નો કરવાના છે. સૌથી પહેલું એ જ થવું જોઈએ કે તેઓએ જોયા કુળમાં કન્યા આંપીને જોયા થઈ જવાનો ખોટો મોહ ત્યજી દેવો જોઈએ અને તેને બદલે સરખે સરખામાં જ લગ્નવ્યવહાર આંધવો જોઈએ. જો આમ થશે તો કહેવાતા કુળવાનો સમજશે કે તેમનો બાવ પૂછનાર હવે ઝોછા થતા બાવ છે. પરિણામે કુળનો તેમનો ખોટો કાંકા ઝોછો થશે.

બીજી એક વિચારવા જેવી બાબત એ છે કે એક જ ક્ષતિમાં રહેતા અમુક માણસો જોયા કુળના ગણાય છે અને બીજાઓ મધ્યમ અથવા ઊંચ-રતા કુળના ગણાય છે. આમ હોવાનું કારણ એમ જણાય છે કે જોયા કુળવાળાઓના બાપદાદાઓએ કંઈક સારું કામ કરેલું, તેથી તે સમયથી તે ધરની જોયા કુળમાં ગણતરી થઈએલી. કુળની આ ઉચ્ચતા વંશપરંપરા ઊતરે છે, તેથી તે ધરના વંશજ, પોતાનામાં કંઈ જોયું તત્ત્વ ન હોવા છતાં, પોતાના બાપદાદાઓએ કરેલા સારા કામનું મનમાં અભિમાન રાખીને બહાર ફરે છે. આપણો સમાજ પણ આવા ભેદિના ખોટા અભિમાનને પોષતો હોવાથી કુળની આ કહેવાતી ઉચ્ચતા વંશપરંપરા જળવાઈ રહે છે. જો આવા ધરનાં માણસોને અંદરથી તપાસવા જઈએ તો તેમનાં વર્તન તથા તેમનાં કાર્યો ઉચ્ચ કુળના પુરુષોને જાણે એવાં હોતાં નથી. તેમની આર્થિક સ્થિતિ બહારથી ભલે સારી દેખાતી હોય, પણ અંદરથી જોતાં જણાશે કે તેઓની બહારથી જણાતી સારી સ્થિતિ તેમની પરકષ્ણ લેવાની શક્તિ ઉપર નબી રહી છે. કારણ કે પરકષ્ણના રિવાજ ઉપર જ કુળવાનશાહીનો મદાર છે.

આ રીતે કુળવાન ગણાતાં પ્રાચીન કુટુંબો આજે ખરેખર કુળવાન નથી. કુળવાનોની કુલીનતા બાપદાદાઓએ સુપ્રત કરેલા વારસામાં સમાઈ જતી નથી. ખરી ઉચ્ચતા તે કુળના હાલના માણસોનાં વર્તનમાં, રીતરિવાજમાં તથા ખરી કૃત્યવણીથી પ્રાપ્ત કરેલી સુખડતામાં અને સંસ્કારોમાં જ સમાજેલી છે. ઉચ્ચ સંસ્કાર એ જ કુળની ખરી ઉચ્ચતા સાબિત કરે છે. હલકટપણું અને કુટિલતા એ જોયા કુળનાં લક્ષણો નથી. આ બાબત જાણ્યા છતાં પણ આંખ આડા કાન કરીને એવી પોલી કુલિનતાને સતત રીતે પોષ્યે જવી તેનો કંઈ પણ અર્થ નથી, કારણ કે તેથી તો વિવેકશુદ્ધિ ધરાવતા મનુષ્યની નરી મૂર્ખતા જ ઉઘાડી પડે છે.

માટે જ કુળવાનોનું નર ઉતારવા પરકષ્ણનો રિવાજ નાબુદ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. કુળવાનશાહીનો નાશ કરવાનું એ જ ઉત્તમ ઢાંચિયાર છે.

પરંતુ આપનારાજ કુળવાનશાહીને પોષે છે; તેથી જો તેજ લોકો ધારે તો તેનો નાશ કરી શકે છે. પરંતુ આપનારાઓ કંઈ આ બાજતોથી અગ્રાત છે એમ માનવાને કારણ નથી. છતાં પણ આપણે જોઈએ છીએ કે મનુષ્ય વ્યક્તિગત રીતે ગમે તેટલું સમાજનો હોય, તોપણ તેને ઘેર સામાજિક પ્રસંગો ઊભા થતાં તેના વ્યક્તિગત વિચારોને બાજુએ મૂકીને, તે પોતે સમાજના સામુદાયિક રીતરિવાજોને મુજબજ વર્તન કરે છે. તેનું આલું અમંગત વર્તન જતાવી આપે છે કે સાધારણ મનુષ્ય એ સામાજિક પ્રાણી છે, તેથી ત્યાં સુધી આખા સમાજના મોટા ભાગના માણસો પોતાના રીતરિવાજોને બદલતા નથી ત્યાં સુધી સાધારણ મનુષ્ય પણ પોતાના સામાજિક રીતરિવાજ બદલતો નથી. માટેજ સામાજિક સુધારણાનાં કાર્યોમાં પહેલ કરનારા થોડાક ગણધર્મીઓ વીરસાઓજ નીકળી આવે છે. અને તેથી સમાજને સુધારવાનું અને તેમાં સમયને અનુકૂળ અગત્યના ફેરફારો કરવાનું કામ તેઓનેજ માથે પડે છે. જેટલા વધુ પ્રમાણમાં તેઓ માણસો સમાજમાં નીકળી આવે છે તેટલીજ વધુ ઝડપથી સમાજની પ્રગતિ થાય છે. સામાજિક સુધારણાના કાંઈ પણ કાર્યમાં સુધારકોને તેમના માર્ગમાં અનેક મુશ્કેલીઓ નડે છે; છતાં પણ તેમાંથી અલિન નદિ યનારા મનુષ્યોજ ધારણું પરિણામ લાવી શકે છે. જેઓ સુધારણાના કાર્યમાં પડેલા છે તેઓ પોતાના કામમાં ગદામુખ માને છે; પણ તેમને બહારથી દેખનારાઓ ઈર્ષ્યા કે બપધી દાઝે છે.

સુધારક માનસ ધરાવતા સૈનિકો, હવે તૈયાર થઈ જાઓ. આજથી તમારે નવા મોરચા ઉપર લડાઈ કરવાની છે. તે નવો મોરચો કુળવાનશાહીની સામે મંડાવાનો છે. કુળવાનોનો ગદ બણો જાઓ છે, પણ તે ગદને હવે કાળની કારમી અસર લાગુ થઈ ચૂકી છે. તેથી કરીને તે ગદ બલે ગમે તેટલો જાઓ હોય, પણ તે ટોચથી તે તળાચા સુધી અંદરથી મડી ગયો છે. તેથી તેને તોડી પાડનાં વિલંબ નહિ થાય. તેના ઉપર હુમલો કરવામાં જેટલો વિલંબ કરશે તેટલુંજ સમાજ માટે નુકસાન છે. આ હુમલામાં તોપ કે તલવારની જરૂર નથી; જરૂર છે માત્ર વીરતાની, સાહસની, અને શૂરાતનની! અજબ દિગત એ તમારું અમોઘશસ્ત્ર છે. આ લડાઈમાં નથી જોઈતા દાવપેચ કે કાવાદાવા રચનારા સૈનિકો! ફક્ત જોઈએ છે સીધા અને સરસ માર્ગ ઉપર સડસડાટ રીતે ચાલ્યા જનાર નવલોદિવા સત્યામહી યુવકો! યુવકો હોય તે જામત થાય, બીજાઓ બલે ધોખા કરે. યુવકોને હવે ધોખા ક્યો પાલવે તેમ નથી, કારણ કે આ જમાનો જામતિનો છે. જેઓ જમાનાના પ્રવાહ સાથે

વહેતા નથી તેઓ પ્રવાહમાં રહેલા કચરાઈ છે. જતે દિવસે તેવો કચરો કાં તો પ્રવાહની તળાવે એક ખૂણા ઉપર એકા એકા કહોવાય છે અને પરિણામે નાશ પામે છે અથવા તો ઘણી વખત તેવો કચરો પ્રચંડ પ્રવાહના પૂર સાથે તળાવને નાશુદ્ધ થઇ જાય છે. આવી રીતિ ઉઘાડી આંખે જીવન જીવતા અને પોતાને બુદ્ધિશાળી ગણાવતાં મનુષ્યની ન યાવ તે મટે તેણે જીતેજ સાવધાની રાખવી ઘટે. દરેક મનુષ્ય તેટલી સાવધાની રાખતાં સીખશે તો તેને પાછળથી પરતાવાનો વખત આવશે નહિ.

કંપાલા

વિદુલભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

કેને પાપે?

“તમે આ ધંધો ન કરો તો? કંઈ ફાળે પૈસા જતા રહેશે તેની કેને ખબર? જેઓ ને આ સદામાંજ પૈસા શ્રીપતભાઈ એક દિવસમાંજ લિપ્પારી થઇ ગયા. હજુ તો આપણી સરચુને પરચાવવી છે.” કમળાએ પોતાના પતિ જયસુખલાલને સમજાવતાં કહ્યું. જયસુખલાલની રીતિ દાલ સારી હતી. માગડા માગમાં પણ શહેરની સદાની બદીએ પોતાનું પ્રભુત્વ જમાવ્યું હતું. પહેલાં એતર એકાવી સુખેથી રાટલો ખાતા જયસુખલાલ પણ એ બદીમાં ફસાયા હતા. દેવસંભોગેને લીધે તેઓને ધુબળ પૈસા પ્રાપ્ત થયા. પણ વધારે મેળવવાના લોકમાં તે હજુ પણ સદાને છોડતા ન હતા. તેમની પત્ની કમળા સંસ્કારી સ્ત્રી હતી. સદાથી આવતા પરિણામની તેને ખબર હતી. પોતાના પતિને તે સમજાવતી હતી.

“તું આમાં કાંઈ સમજે નહિ ને? જોયા તો કર, થોડા દિવસમાં હવેલી ન બંધાવું તો?” જયસુખલાલ હવેલીનાં સ્વપ્ન સેવતા બોલ્યા.

“નાથ, આ સરચુને ખાતર આં ધંધો હોડો.” કમળા મદમક કંઠે બોલી.

“જસ વધુ ન બોલ, સ્ત્રીની બુદ્ધિ પાનીએ, ઝોની મને ખબર છે. નાહકું રું કામ મારું માયું પકવે છે?” જયસુખલાલ ખિન્નવાઇને બોલ્યા અને બહાર ચાલતા થયા.

ખિચારી કમળા પતિને સમજાવવાની આશામાં ને આશામાં જીવતી હતી. શું તેની આશા ફળામૂત થશે? “હે પ્રભો!” કમળા વધુ ન બોલી શકી.

*

*

*

“હવે ખીન્ને ઉપાય નથી, જ્યમુખલાલ.”

“પણ તેની ઉમર તો જુઓ? ક્યાં ૧૭ વર્ષની સરખુ ને ક્યાં ૪૦ વર્ષના તમે?”

“ગમે તેગ કરે, ગમે મારા ૬૦,૦૦૦ રૂપિયા આપે. અથવા તમારી હોકરી આપે.” સુમનલાલ જોડ્યા.

સદામાં જોગ જોગ જ્યમુખલાલ કમાતા ગયા તેમ તેમ તે વધુ ને વધુ મટો ખેલતા ગયા. બધા દિવસો કાંઈ કોઈના સરખા ગયા છે તે જ્યમુખલાલના મન? એમની અદ્વદશા બેડી. તેઓએ ઘર વેચ્યું, ખેતર પણ વેચ્યું, પણ પોતાનું દેવું પૂરું ન આપી શક્યા. સુમનલાલ તેમની પાસે રૂ. ૬૦,૦૦૦ માગતો હતો. તેને બે પત્ની તો દયાત દતી, પણ હવે ત્રીજી કરવાના કોડ થયા. તેની નજર સરખુ ઉપર પડી હતી અને જ્યમુખલાલ પાસે એનું માગું હતું. વિચારી કમળાએ તો પતિની જૂરી દશા ન જોઈ શકાવાથી જીવનનો અંત આણી દીધો હતો. આખરે જ્યમુખલાલને સુમનલાલની માગણી કબુલ કરવી પડી. ખીન્નું કરે પણ શું? તેમને પોતાની ‘આખર’ વહાલી હતી. થોડા દિવસ પછી સરખુની અનિચ્છા હોવા છતાં તેને સુમનલાલ સાથે પરણવું મંડ્યું. જ્યમુખલાલ તો સરખુને પરણાવી ક્યાંય જતા રહ્યા તેનો પત્તો જ ન હતો.

જો વાતને બળે વર્ષનાં વહાણાં વીતી ગયાં છે. સરખુને પણ સમાજના અવનવા રંગો સગળાઈ ગયા છે. સુમનલાલ હાલના રોગથી બે દિવસ પહેલાં જ મૃત્યુ પામ્યા. સમાજમાં કરવી જોઈતો રૂઢિઓ યદ્ય ગણ. હવે સરખુ વિધવા બની. ઘરમાંથી તેનું માન ચોપું ચલાવ્યું. તેને ત્યાંથી આસ્થા જવાનું મન થયું. એક રાત્રે તેણે પોતાનો વિચાર અગલમાં મૂક્યો પણ ખરો અને સરખુ મુંગઈ આવી. ગાગડાની જો નારી મુંગઈ જોતાં જ ચમકી, તેને કાંઈ સમજ ન પડી. અસહાય સ્થિતિ જોતાં તેની પાછળ ચુંડા ફરવા લાગ્યા. રૂપજાનરના દલાસોએ સરખુની સ્થિતિ જોઈ. દલાસોએ તેને ફાસાવી અને સરખુ રૂપજાનરને જોડે બેડી. હિંદુ સમાજના એક બોળી ગ્રામ્ય યુવતીને રૂપજાનરમાં બેસવું પડ્યું એ કોને પાપે? તારો શો જવાજ છે? આવી એક નહિ, પણ હજારો સરખુ તારાથી નાસે છે. યુવકો ત્યાં સુધી કમર નહિ દસે અને હિંદુ સમાજમાં રહેલી કુરૂદિઓનો સામનો નહિ કરે ત્યાં સુધી આવી તો કટલીયે સરખુઓ પાપના ખાકામાં લપસી પડશે.

નાસીપાસ થએલા યુવકને

[એક આત્મસન પત્ર]

ભાઈ ભોગીલાલ,

તા. ૧૧મીએ મેટ્રિકનું પરિણામ જણાયું. તારો નંબર ન હતો, જાણી શકાય ન એ થયેલો. પછી તારો પત્ર મળ્યો તેમાં તે જણાવ્યું કે ‘હું નાપાસ થયો, તેથી હવે આગળ જવા ઇચ્છા નથી.’ તો ભાઈ! મારે તને જણાવવાનું કે તું યુનિવર્સિટીમાં નાપાસ થયો તેમાં તારો શો દોષ? એને તો હું સરસ્વતી-દેવીનો પ્રલયકોપ જ કહું. પણ તું નિરાશ થઈ જાય તે સારું કહેવાય? તું આમ પ્રથમ પગથીએ જ નિરાશ થઈશ તો પછી આગળ કેવી રીતે જઈ શકીશ? અને મહાન જનવાની તમલાવાળાં તારાં સ્વપ્નાં કેવી રીતે પાર પડશે?

એક લેખકે લખ્યું છે કે: “જો મનુષ્ય પહેલે જ પ્રસંગે નિરાશ થઈ જાય છે તે આગળ કદાપિ મહાન કાર્ય કરી શકતો નથી, પણ જો મનુષ્ય નિરાશ થયા છતાંય આશાને માટે તરફડિયાં મારે છે તે જરૂર એક દિવસ પોતાની આશા પાર પાડે છે.” કથા છે કે ‘કરતાં જળ દરોળાઓ,’ જેણે સાત સાત વાર જળ તૂટ્યા છતાંય બાંધવા માટે ફરી ફરી મહેનત કરી અને આખરે ફેલે પામ્યો. ‘માટે ભાઈ! ‘કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા હુપાઈ છે.’

વળી તે દિવસવાળું હંસાકુમારીના ખેલનું ગાયન અને સીન તને યાદ છે કે?

“ગઈ કાલની જે વાત તે ગઈ કાલ જવા દે,

હો મનુ પ્રભાત નવું વિશ્વ થવા દે;

નવ દેહ ધરી જ, સંભાગ કરી જ, અગર નામ કરી જ.”

માટે ભાઈ હવે જે થયું તે ન થવાનું નથી. હવે નિરાશા શા કામની? પણ હવે તો ફરીથી મહેનત કરી આશાનો કિનારો તરી જવાય તેટલી જ અભિલાષા સેવજો અને તેટલા જ ઊંડા અંતઃકરણની માત્ર એક મારી ઇચ્છા.

વળી પાછાં જે ઉદાહરણ તને જણાવું છું:

૧. એક યુવક બચતો હતો. યુનિવર્સિટીની મેટ્રિકની પરીક્ષા હતી, એટલે તેના પિતાએ તેને જણાવ્યું કે ‘ભાઈ નાપાસ ન થવાય તેની કાળજી રાખજો, નહિતર તારું કલંકિત મુખ મને ન જતાવતો.’ આ કહેવામાં તેના પિતાનો ગૂઢ હેતુ તો માત્ર તાકીદનો જ હતો, જેથી મુત્ર બચવામાં ધ્યાન આપે. પરંતુ કર્મ-સંજોગે તે યુવક નાપાસ થયો અને લલને લીધે તળાવમાં પડી આત્મધાત કેરો.

૨. બીજા એક યુવક હતો. તે પણ યુનિવર્સિટીની પરીક્ષામાં ખેડો હતો. તેના પિતાએ પણ જણાવ્યું હતું કે ‘ધ્યાન દેખતે અભ્યાસ કરજો, જેથી

પૈસા ન જગડે.' આ યુવકે ધણી ગહેનત કરી, પણ તે નાપાસ થયો ને ઘેર પિતા પાસે ગયો. તેના પિતાએ કહ્યું કે 'ભાઈ હવે તને શી રીતે બચાવું? આપણી પાસે ધન નથી' પેલા ભાવનાશીલ યુવકને વાત યોગ્ય લાગી. તે બીજે વરસે ઘેર અભ્યાસ કરી આખીયે યુનિવર્સિટીમાં પહેલે નંબરે આવ્યો, ત્યારે તેને ધણીયે રોકાણશીલો અને અલિનંદન પત્રો મળ્યાં, જેથી તેને આગળ બાણુવાની સગવડ પણ થઈ.

પ્રિય ભાઈ! આ બેમાં કોણુ મહાન? પહેલો નાપાસ થઈ આંતમધાત કરનાર કે બીજો નાપાસ થઈ નિરાશ ન થતાં આશાનાં સ્વપ્ન સેવી પહેલો આવનાર?

વળી ધણાય નાપાસ થયા, તેમાં તું પણ થયો. તો હવે નિરાશા શા કામની? તું ક્રાન્તિકારી યુવક છે, તો તને નિરાશા ખરે ખરી કે? તું વીસમી સદીનો યુવક છે તો તને નિષ્ફળતા લાગે ખરી કે? તું એવા યુગમાં જન્મ્યો છે કે તેનો તો તારે સામનો કરવોજ ધટે, કારણ કે તારો યુગ એટલે? તું જાણે છે કે તારે કંઈ કંઈ વિપત્તિઓ સહન કરવી પડશે?

તારો યુગ એટલે ગાંધીયુગ. ગાંધીજીએ અહિંસાતું શસ્ત્ર તારા યુગમાં ઉપાડ્યું. એલેક્ઝાન્ડર અને નેપોલિયન જેવો હેર હિટ્લર પણ તારા યુગમાં. બેકારી જીવન જોતું હોય તો તે તારા યુગમાં. અમદાવાદ, ઢાકા, મુંબઈ જેવાં સ્થળો કામી ઝમડાથી લડી નાથ પામે તે પણ તારા યુગમાં. તારા યુગમાં શું નથી? એટરો, દામો, બોમ્બો, બલૂનો, ટ્રેનો, સ્ટીમરો અનેક તારા યુગમાં છે, ત્યારે એક પરીક્ષામાં તું નાપાસ થયો તેમાં તું દિગત હારી જઈશ, તાકાત ખોઈ નાખીશ, તો પછી તું આવા બપુંકર યુગનો સામનો કરી શકીશ કેવી રીતે? ભારતમાતાના સાચા સંતાન તરીકેની ફરજ તું અદા કરી શકીશ કેવી રીતે? હજી તો તારે ઘણાં ઘણાં સંકટો સહન કરવાનાં છે. વોલંટિયર તરીકેની ફરજ જાળવવાની છે, તો આ યુગના ભાવનાશાળી ભાઈ! તું આમ નાસીપાસ થઈ દિવેલિયા જેવું મુખ કરી બેસી રહીશ તે ઠીક થશે? તેમ ક્યેં ચાલશે ખરું કે? માટે તું તારી નિરાશાને તિલાંજલિ આપી હસતે મુખે તારું જીવન સાર્થક જનાવવાની તમન્ના સેવજે. એ તો,

“હૈયામાં ધરી હામે તું કંઈ કામ કરી જા;

હૃદય રામ સ્મરી જા, જીવન જામ ભરી જા;

અંમર નામ કરી જા.”

આથી વધારે તો શું આશ્વાસન હું પાડવી શકું?

વણુછરા
તા. પાદરા

તારો ભાઈ
મંગલદાસ હિરાચંદ શાહના જયભારત

જાણવાબેગ

૮. શ્રી ગ્રીષ્મ વ્યાયામવર્ગ, અધ્યામા

અધ્યામા ખાતે ચાલતા ગ્રીષ્મ વ્યાયામવર્ગની પૂર્ણાહુતિનો મેળાવડો અત્રેના જાણીતા મહાસભાવાદી શ્રી. મધિરલાલ ડા. દેસાઈના પ્રમુખપણા નીચે તા. ૨૮મી મેને રોજ સાંજે પાંચ વાગ્યે અત્રેની હાઇ સ્કૂલના ચોમાનમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. તે પ્રસંગે આજુબાજુનાં ઘણાં મામોનાં જાણખેનોએ મોટી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી.

શરૂઆતમાં વ્યાયામવર્ગના મંત્રી શ્રી. ગંગાદાસ પટેલે વર્ગમાં ઘણેલા કામકાજનો દૂકા અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો, અને જણાવ્યું હતું, કે “કાઠિયાવાડના વ્યાયામમંડળ તરફથી આ વર્ગ ખોલવામાં આવ્યો છે, તેનું કારણ એ છે કે એ મંડળનો અવ્યાસક્રમ મલાડમાં ચાલતા અવ્યાસક્રમને તથા કોદીવલીમાં સરકાર તરફથી ચાલતા અવ્યાસક્રમને લગભગ મળતો આવે છે. સરદાર પુણીસિંહની આ વર્ગની મુલાકાત અનિવાર્ય સંયોગેને લીધે બંધ રાખવી પડી, પરંતુ તેમના તરફથી તેમના વર્ગના ડીરેક્ટર શ્રી. જોગસાહેબ તથા શ્રી. બાહીદીનભાઈ આ વ્યાયામવર્ગની તપાસણી માટે પધાર્યા હતા અને જે દિવસ અત્રેનું કામકાજ તપાસી તેમણે પોતાનો સંપૂર્ણ સંતોષ વ્યક્ત કર્યો હતો.”

હવે પછી પશુ અધ્યામા ખાતે વ્યાયામવર્ગ ચાલુ રાખવામાં આવશે એવી મંત્રીશ્રી તરફથી કરવામાં આવેલી જાહેરાત ખુશાલીના પોકારોથી બધાની શેવામાં આવી હતી. આ પછી વર્ગમાં ભેગા ઘણેલા વ્યાયામગીરોએ વ્યાયામના વિધિવિધ પ્રયોગો કરી બતાવ્યા હતા અને વ્યાયામથી સ્વચ્છતાની કેવી સુંદર તાલીમ મળી શકે છે તેનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવ્યું હતું.

પ્રમુખશ્રીએ વ્યાયામગીરોને અભિનંદન આપ્યાં હતાં અને વ્યાયામની જરૂરીયાત વિષે તથા તેના પ્રચારની જરૂરીયાત સંબંધે નિવેચન કર્યું હતું અને વ્યાયામવર્ગમાં કામ કરતા સેવાભાવી શિક્ષકો તથા ડોક્ટરોનો ખાસ આભાર માન્યો હતો. તેમણે વધુમાં જણાવ્યું કે શરીરબળ સાથે સેવાભાવના પણ ખીલવવી જોઈએ. આ સંસ્થાના આચાર્ય શ્રી. ગંગાદાસ પટેલ, જેમણે પોતાની આખી જિંદગી સેવાભાવે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં ખર્ચી છે અને જેમણે અનેક વિદ્યાર્થીઓને સ્કોલર્શીપો આપી મદદ કરી છે એટલું નહિ પણ પોતાની બધી જાયત સંસ્થાને ચરણે ધરી છે, તેમનું અનુકરણ કરવા વિદ્યાર્થીઓને ભલામણ કરી હતી.

અતિ વર્ગમાં તાલીમ લેતાં ઇન્દુએને તથા તેમના પિતાશ્રી પંચમહાલના નાણીતા કાર્યકર્તા શ્રી. નાણુભાઈ દેસાઈએ ગ્રેડક પ્રવચનો કર્યાં હતાં, પછી પ્રમુખશ્રીનો આભાર માની મેળાવણીનું કાગ અતમ કરવામાં આવ્યું હતું.

જી. ડી. મહેતા

૯. અમેરિકાનું જીવન

અમેરિકાથી એક હિંદી વિદ્યાર્થી લખે છે, કે “અહીંનું જીવન ઘણું મોંઘું છે. વાર્ષિક ખર્ચ લગભગ ૧૨૦૦ ડોલર આવે છે—શીતો સગાવેશ કરતાં. લગભગ ૨૫૦ ડોલર માત્ર બે ટર્મની શ્રી આપવી પડે છે. ૨૦ ડોલર ઓરડીનું માસિક ભાડું આપવું પડે છે, દરરોજનો સવાથી દોઢ ડોલર ખાધા ખર્ચ થાય છે. હાલના exchange rate પ્રમાણે ૩૦ સેપ્ટેન્ટો એક રૂપિયો અથવા તો એક રૂપિયાના ૩૦ સેપ્ટે અને સો સેપ્ટેનો ડોલર. એટલે કુલ ખર્ચ રૂ. ૩૬૦૦ થી ૪૦૦૦ સુધીનું આવે. યુરોપીય વિમહને લીધે ખર્ચ વધી જવા પામ્યું છે. ત્રીજી સાલ એક હજાર ડોલરથી ગાર્ડ શાકું આપ્યું હતું; તે વખતે rate પંચ ૩૫ સેપ્ટેનો હતો. ન્યુ યૉર્ક અને આનુષાંગુનાં રાજ્યોમાં જીવન ઘણું મોંઘું છે. દક્ષિણનાં સંસ્થાનોમાં ૭૦૦-૮૦૦ ડોલરથી વરસ ઘાટી શકો, પણ અહીંનાં ઉત્તર સંસ્થાનોમાં જીવનનું ધોરણ જિંચું છે. સવા રૂપિયો હળમત માટે આપવો પડે છે; દર ત્રણ અંવાડિયે વાળ કપાવવા ૨૫, નદિ તો રીંછ જેવા વાળ ચર્મ બચ. એક ખમીસની ઘોલાઈ એટલે ૧૫ સેપ્ટ (આઠ આના); સૂટની ઇસ્ત્રી કરાવવા માટે ૨૫ સેપ્ટ અને dry cleaning માટે ૭૫ સેપ્ટ. આ જે કાગળ ઉપર છું લખું છું તેવાં ૨૦૦ પાનાંના ૨૫ સેપ્ટ, શાહીના ખડિયાના ૧૫ સેપ્ટ, ચાના કપના ૫ સેપ્ટ (૨૧૧ આના). મધ્યમ વર્ગનો ગરમ સૂટ ખરીદવો હોય તો ૨૫થી ૨૭ ડોલરનો એક ફાટી આપવો પડે. અને બેકમાં ૫૦ ડોલરથી ઓછી રકમ તમારા ખાતામાં હોય તો દર મહિને ૫૦ સેપ્ટનું ‘ભાડું’ આપવું પડે. નહાવાના સાબુની એક ગોટીના ૧૦ સેપ્ટ (રૂ. ૦-૫-૪) અને સામાન્ય દરજ્જાની માથાના તેલની શીશીના ૪૦ સેપ્ટ. New York Times છાપું Times of India કરતાં બે ગણું મોટું છે, લગભગ ૪૦ થી ૪૬ પાનાં દરરોજ હોય છે, તેના પાંચ સેપ્ટ પડે અને રવિવારની આવૃત્તિના ૧૦ સેપ્ટ પડે, પણ પાનાં હોય લગભગ ૧૫૦. ન્યુયૉર્કથી ઇચકા ૨૫૦ માઈલ છે, જવાઆવવાનું (return) ગાડીભાડું આઠ ડોલર થાય. લગભગ ૪૦ સેપ્ટનું (મોટર માટે) ગેલન પેટ્રોલ મળે; અહીં એને બેસ કહે છે.

પેટ્રોલ નહિ. પુસ્તકની કિંમત દર સો પાને એક ડોલર આપવા માટે તમારે તૈયાર રહેવું જ જોઈએ, જોણું નહિ. ૪૦૦ પાનાના પુસ્તકના ચાર ડોલર. દરેક પુસ્તકકંપનીનો આ ભાવ હોય છે. Orchidના એક ફૂલના પાંચ ડોલર, અને ગુલાબના એક ફૂલના ૫૦ સેન્ટથી માંડી એક ડોલર સુધી. જોડા ખરીદવા હોય તો પાંચ ડોલરની નોટ ખિસ્સામાં મૂકીને જવું. આ ઊડતી નજર ઉપરથી જણાશે કે અહીંનું જીવન કેટલું મોંઘું છે. દા, દિંદિમાં તમને જે વસ્તુ એક આને મળે તે વસ્તુના અહીં ૪થી ૬ આના આપવાની તમારી શક્તિ હોવી જોઈએ. ચારથી ૭ ગણું જીવન ખર્ચાળ છે. મુસાફરી કરતાં હોટેલમાં તમે ઊતરો તો એક રાતવાસો કરવા માટે - ગામડીઆ ભાષામાં, પડી રહેવા માટે - ૭૫ સેન્ટથી ૪ ડોલર સુધી ચોરડીનું ભાડું આપવું પડે. ચોરડીના રૂપરંગ અને કાંક ઉપર આધાર રાખે છે. યુરોપના ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, જર્મની વગેરેની સરખામણીમાં પણ અહીંનું જીવન વધુ ખર્ચાળ છે, અને આપણે માટે તો ખાસ.

પ્રસંગકથા

લગ્ન રદઆતલ કર્યાં

“શિવરામ હેમાડીની પુત્રી શારદાએ કૃષ્ણકાન્ત રામચંદ્ર પાલીકર સાથેનાં પોતાનાં લગ્ન હિંદુ કાયદા પ્રમાણે ગેરકાયદે અને રદઆતલ કરાવવા મુંબઈ હાઈકોર્ટમાં દાવો કર્યો હતો, અને તેની સુનાવણી વેળાએ શારદાએ જણાવ્યું હતું કે લગ્ન વખતે થોડીકજ ક્રિયા કરાવવામાં આવી હતી અને તે પણ ઉતાવળથી. એ ક્રિયા કાયદેસર અને જાંધનકર્તા લગ્ન ગણાવા પૂરતી ન હતી. બીજું પ્રતિવાદીએ ૧૯૩૯માં મીસ પ્રધાન નામની બાઈ સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં તે પોતાને તજ દીધી હતી. આ સુનાવણી નીકળી ત્યારે પ્રતિવાદી તરફથી કોઈ હાજર ન હતું અને જજે વાદીનાં પ્રતિવાદી સાથેનાં લગ્ન ગેરકાયદે અને રદઆતલ કરાવનારી ડિક્રી પસાર કરી હતી” (‘ક્રમબૂગિ’, તા. ૧૦ : ૬ : ૧૯૪૧). ‘સુનાવણી વખતે પ્રતિવાદી તરફથી કોઈ હાજર ન હતું’, એ જ કારણે જજે એ લગ્ન ‘ગેરકાયદે અને રદઆતલ કરાવનારી ડિક્રી પસાર કરી’ હોય તો વાત જુદી છે; બાકી વાદી કહે છે તેમ એ ‘ક્રિયા કાયદેસર અને જાંધનકર્તા લગ્ન ગણાવા પૂરતી ન હતી,’ એમ માનીને જજે એવી ડિક્રી પસાર કરી હોય તો આજે હિંદુ સમાજમાં ઘણાં લગ્ન ગેરકાયદે અને રદઆતલ થઈ ગયે, અને ત્યારે તો ‘કાયદેસર અને જાંધનકર્તા લગ્ન ગણાવા

‘પૂરતી’ લગ્નક્રિયાનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ દેવું હોય તે સ્પષ્ટ થવાની જરૂર રહી. આ દેસલાથી આ પ્રકારનો પ્રશ્ન ઊભો થાય તો એ સંકટસમો ગણાય.

ચરોતર ઍન્જ્યુકેશન સોસાયટીને વિદ્યાદાન

ભાદરણના ભાઈ ચિમનભાઈ મોતીભાઈ પટેલે પોતાના સદ્ગત ભાઈ ડૉ. વલ્લભભાઈના સ્મરણાર્થે “અ. ઍ. સોસાયટીના સ્વયંપાટી આશ્રમમાં વા ચરોતર પ્રદેશની તે ધોરણે ચાલતી બીજી કોઈ સ્વયંપાટી આશ્રમની સંરચામાં રહી ધોરણ ૪ વા તે ઉપરાન્તના વર્ષમાં આરો રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરનાર ઝોઝા સાધનવાળા પાટીદાર વિદ્યાર્થીને શિષ્યવૃત્તિ આપવા” માટે રૂ. ૧૫૦૦નું ટ્રસ્ટ ફંડ ચરોતર ઍન્જ્યુકેશન સોસાયટીને સોંપ્યું છે. “આ શિષ્યવૃત્તિ એ વિદ્યાર્થી હાઈ સ્કૂલમાં ન્યાં સુધી સતોષકારક રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરે અને સાફ વર્તન રાખે ત્યાં સુધી તેજ વિદ્યાર્થીને આગળનાં વર્ષોમાં પણ ચાલુ રાખવી. આ શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં ભાદરણના પાટીદાર રહીશને પહેલી, તેને અભાવે ભાદરણ તાલુકાના પાટીદારને બીજી અને તેને અભાવે ચરોતરના કોઈ પણ પાટીદાર વિદ્યાર્થીને ત્રીજી પસંદગી આપવી” (‘ચરોતર,’ જૂન ૧૯૪૧) એવી ચરત છે. આ વિદ્યાદાન માટે ભાઈ ચિમનભાઈને ધન્યવાદ થટે છે.

નડિયાદ મહાગૂજરાત આયુર્વેદિક કોલેજને દાન

નડિયાદ મહાગૂજરાત આયુર્વેદિક કોલેજ અને હોસ્પિટલના ફંડમાં ભાઈ તુળસીભાઈ જાણેજ દેસાઈએ પોતાના મોટા ભાઈના સ્મરણાર્થે રૂ. ૧૦૦૦ અને ભાઈ સુતીભાઈ મથુરભાઈ દેસાઈએ રૂ. ૫૦૦ જમીન ખરીદવા માટે આપવાના કહ્યા છે. એ બંને ભાઈઓને ધન્યવાદ. એ “કોલેજ ઉનાળાની રજાઓ પછી તા. ૨૧:૬:૪૧ને રોજ ખૂલે છે. ઐત્તિક વિષય સંસ્કૃત લેઈ મેટ્રિક કે સ્કૂલ ફાઇનલ પસાર કરનાર વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવામાં આવે છે. દાખલ થનાર વિદ્યાર્થીઓએ વેળાસર અરજી કરવી. જગા હશે તો જ તા. ૧લી જુલાઈ સુધીમાં દાખલ કરી શકાશે.” (‘ચરોતર,’ જૂન ૧૯૪૧).

મરણ પાછળે વિદ્યાદાન

આંગાના ભાઈ પૂનમભાઈ અમયાભાઈ પટેલ થોડા વખત પર ગુજરી જતાં તેમનાં પુત્રો ભાઈ વલ્લભભાઈ, ડાહ્યાભાઈ અને ગોવર્ધનભાઈ તરફથી પોતાના પિતાના સ્મરણાર્થે આંગાની અંગ્રેજી શાળાની વાર્ષિક પરીક્ષામાં ધોરણ-વાર જે વિદ્યાર્થી પહેલે નંબર પાસ થાય તેમને ઉપયોગી પુસ્તકો અથવા વિદ્યાર્થીને ઉપયોગી હોય તેવી કોઈ વસ્તુ ધનામ તરીકે આપવા માટે રૂ. ૫૦૧નું ટ્રસ્ટ ફંડ ચરોતર ઍન્જ્યુકેશન સોસાયટીને સોંપવામાં આવ્યું છે.

વળી 'ખાંધણી' ગામના એક આગેવાન ચૂરચ ભાઈ ભાઈલાલભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ તા. ૧:૬:૪૧ને રાજ્ય મુજરી ગયા. તેમના પુત્ર ભાઈ રામભાઈ બી. એસસી. છે, ત્યાંના સેવામંડળના એક વાર પ્રમુખ હતા અને સુધારક વૃત્તિના છે. તેમણે પોતાના પિતાની પાછળ પ્રેતભોજન ન જમાડવાનો નિર્ણય કર્યો. ગામના કેટલાક લોકોએ એ નિરુદ્ધ ટીકાઓ પથ્રુ કરી, છતાં એ ટીકાઓને ગાંધ્યા વિના પોતાના નિશ્ચયમાં દૃઢ રહ્યા અને પ્રેતભોજન ન જમાડ્યું. અને તેને જલ્દે ચરોતર એન્જ્યુકેશન સોશાયટીને રૂ. ૨૫૦૦નું દ્રવ્ય ફંડ, ખાંધણી ગામની કન્યાશાળામાં કન્ગ્રેસવાણીને ઉત્તેજન મળે એ રીતે વાપરવા આપ્યું છે. તે ઉપરાંત શુક્લતીર્થના નર્મદા કેળવણી મંડળને પણ રૂ. ૧૦૦ દાનમાં આપ્યા છે. નવા પડતા આ મીલાને રૂઢ કર્યા જલ્દે આ ભાઈઓને ધન્યવાદ ધરે છે.

કંડારીમાં સામાજિક સુધારો સૂચવતું પગલું

કાનમમાં કંડારી ગામ હીક આગળ પડતું છે. કેળવણીના વિષયમાં પણ હીક પ્રવૃત્તિ કરી છે. મરણ પાછળના વરામાં આ ગામના લોક ધણો ખર્ચ કરે છે, તે અંગે એ તથુ દિવસ સુધી જમણ અપાય છે, અને તેથી લોક ખુવાર પણ થાય છે. હવે ત્યાંના કેટલાક લોક સમજવા લાગ્યા છે કે આ અવજો વેપાર આ નવયુગમાં પાસવે એમ નથી. એ ગામમાં 'નવ ભાગ' અને 'સોળ ભાગ' એવા બે ભાગ છે. 'નવ ભાગ'ના ભાઈઓએ મળીને ઠરાવ કર્યો છે કે પ્રેતભોજનને પ્રસંગે એકજ દિવસ જમવું જમાડવું. આ ઠરાવ થયા પછી એ તથુ મરણો થયાં અને તે પ્રસંગેએ ઠરાવ પાળવામાં પથ્રુ આવ્યો. એ તથુ દિવસોના જમણ કાઢી તેને જલ્દે એકજ જમણ રાખ્યું એ સુધારો સૂચવતું પગલું છે બેશક. પણ એ જૂત જીવતું છે ત્યાં સુધી સદા બય છે, માટે પ્રેતભોજનનો સમજો નાસ કરવામાં, એક પણ દિવસ જમણ ન જમાડવામાં, જ લાલ છે એ એ ગામના એ ભાઈઓ જેમ વહેલા સમજે એમ સાઈ. અને 'સોળ ભાગ'ના ભાઈઓ આ નવ ભાગના ભાઈઓનું અનુકરણ કરે તો એમને પણ લાલ છે. ભાઈઓ, આ નવયુગનો ધર્મ જેમ વહેલા સમજો એમ સાઈ.

પેટલીમાં પ્રેતભોજનનું પાપ

પેટલાદ તાલુકાના પેટલી ગામમાં બેએક વર્ષ ઉપર પ્રેતભોજન બંધ કરવા વિષે હીલચાલ ઉપડી હતી અને તે બંધ કરવાના ઠરાવ વિષે જિલ્લાપોદ થયો હતો, ત્યારે એ ગામના અને એ જોળના પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા ચૂરચ ભાઈ

શિવાભાઈ સોમાભાઈ પટેલે જળાશયું કે એવા ઠરાવ તો ધણાય ચર્ચા ગયા ને નકામા ગયા. મોટે હવે તો એ ઠરાવ અગત્ય દઢતાથી પાળે એવા પ્રતિજ્ઞાપત્રક ઉપર સહી કરીએ તો તો કંઈક વળે. અને તે ઉપરથી પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાનું શરૂ થયું. ભાઈ શિવાભાઈએ પણ પ્રેતભોજન નહિ જમાડવા વિષે પ્રતિજ્ઞા લેઈ સહી કરી. છતાં હાલ થોડાક વખત ઉપર તેમનાં પત્ની ગુજરી જતાં તેમણે પ્રેતભોજન જમાડ્યું અને તે પ્રસંગે નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને પણ જમાડ્યા! ભાઈ શિવાભાઈ, ગોળમાં તમારા જેવા પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા ગૃહસ્થ બધારે આમ પ્રતિજ્ઞાને ધોષ નાખે ત્યારે જાણી શું રહે! અને શાળાના મહેતાજી પોતાના વિદ્યાર્થીઓમાં આજ નાનપણથી જ ગારમાં જમવાના કુસંસ્કાર રેડે, તે વિદ્યાર્થીઓ મોટા થતાં એમનાં જડ થએલા એ કુસંસ્કારથી-પ્રેતભોજનનાં પાપથી-છૂટશે શી રીતે? કોઈ પણ શાળાના વિદ્યાર્થીઓને કોઈ પણ પ્રેતભોજન જમવા શાળા તરફથી મોકલવા નહિ એવું આજાપત્ર શાળાખાતા તરફથી નીકળવું ઘટે અને તે દઢતાથી પળાવું ઘટે.

કોમી હુલ્લડા અને શાન્તિસંઘ

અગાધવાદનાં અને મુંગધનાં હુલ્લડો કંઈક લાંબાં ચાલ્યા છતાં હાલ કંઈક શમ્યા જેવાં દેખાય છે. સરકારમાં થોડો વખત આંખમીઆમણાં કર્યા પછી સરકાર પોતાના પોલીસદળ અને લશ્કરીદળ લેઈ વચ્ચે કુદી પડી અને પોતાને હથિયાળબળે એ હુલ્લડોને બેસાડી દીધાં. અને એ રીતે એણે આપણને સાળિત કરી દેખાડ્યું કે અમારું રાજ્ય ન હોય તો તમે જાને કોમો-હિંદુ મુસલમાનો-પરસ્પર કપાઈ મરો. બોલે ખરી વાત તો એ છે કે જાને કોમોમાં જે સમજૂ અને ખાનદાન ગૃહસ્થો છે તેઓ હુલ્લડોને પસંદ કરતા નથી, વળી જાને કોમોના જે વેપારીઓને હુલ્લડોથી ગંભીર આર્થિક નુકશાન થાય છે તેઓ પણ હુલ્લડોને તિરસ્કારે છે. અને હુલ્લડોને સમાવવામાં આવા લોકોના હિસ્સો પણ જેવો તેવો નથી. અને એ વાત છેકજ સાચી છે કે પ્રજાના સહકાર વિના, માત્ર પોલીસ કે લશ્કર એકલાથીજ, જગતની કોઈ પણ સરકાર પોતાના રાજ્યની સુવ્યવસ્થા સાચવી નજ રાકે. આપણા હિતને સારૂ પણ આપણે આ વાત સમજી લેવી ઘટે અને આપણી આંતર વ્યવસ્થા આપણે આપણા હાથમાં લેવી જોઈએ. આપણા યુવકોએ શરીર, હિંમત અને સાદસ કસવાં જોઈએ અને શાન્તિસંઘ રચાવવા જોઈએ. મહાત્માજીની સૂચનાથી એમના અનુયાયીઓએ હાલ શાન્તિસેવક સંઘની રચાવના કરી છે, પણ એ સંઘમાં હાખલ યનાર સેવક પોતાના કે બીજાના રક્ષણ માટે કેવળ અહિંસક પ્રતિકારમાંજ માનતો હોવો જોઈએ અને સંઘના ઉદ્દેશો પાર પાડવા માટે

પોતાના જનને જોખમમાં નાખવાની તેની તૈયારી હોવી જોઈએ.' આ શરત આકરી છે. પોતાના જનને જોખમમાં નાખવાની તૈયારીવાળા તો ઘણા સેવકો મળી આવે; પણ અહિંસક પ્રતિકાર કરવા જોઈએ દૃઢપ્રજ્ઞાળુ સૈનિકો મળુ નહિ મળી આવે. જોટલે યશ જોગ કે જોમ મોટી મોટી પ્રતિજ્ઞાઓ લેખને ઘણા અનુયાયીઓએ આજ સુધીમાં ગાંધીજીને છેતર્યા છે, તેમ આ સંઘમાં પણ કેટલાએક એવી પ્રતિજ્ઞાઓ લેખને જોમને છેતરશે! જોટલે માનવસ્વભાવની નિર્જાળતાની ગણતરી કરીનેજ શરતો મૂકવી જોઈએ.

સંઘના સહાયકો

અને જો ગણતરી કરીનેજ એ શાન્તિસેવક સંઘમાં એવો સહાયક વર્ગ રાખ્યો છે. સંઘના ઉદ્દેશો સમજાવતાં જાણ નરહરિજાણ પરીખ જણાવે છે, કે "જોમની સંઘના સભ્ય થવાની તૈયારી અથવા ઇચ્છા ન હોય તેઓ પણ જો આપણા દેશની એકતા અને અભિન્નતામાં તેમજ કોમી એકતામાં માનતા હોય તથા સંઘના ઉદ્દેશો પ્રત્યે તેમની જો સહાનુભૂતિ હોય તો તેઓ સંઘના સહાયક થઈ શકે છે. સહાયક થતા માટે અહિંસક પ્રતિકારની શરત આવશ્યક નથી રાખી. અહિંસક કે હિંસક પ્રતિકારના પ્રસંગ તો કવચિત આવે છે અને એ વિષેની પોતાની માન્યતા ગમે તે હોય, જનાં કોમ કોમ વચ્ચે સહભાવ અને જોખલાસ ફેલાવવાનું કામ તો હરકાઈ કરી શકે છે. અને આ કામ સારી રીતે થાય અને જો સફળતા મળે તો પ્રતિકારનો અશ્ર ઉપરિચિત થતો નથી. હા, જોટલી વાત સાચી છે અને ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે પ્રજામાંથી જ્યાં સુધી નાગર્વાઈ અને દ્વિચક્રારાપણું આપણે નામશેષ નહિ કરી શકીએ ત્યાં સુધી સાચી શાન્તિ આપણે ભોગવી શકવાના નથી. જોટલે શાન્તિ સેવકસંઘના સભ્યો અહિંસક પ્રતિકારને વર્ષા છતાં પ્રજાને તો સ્પષ્ટપણે કહેશે કે હુમલા સામે પ્રતિકાર કરવો જો મનુષ્યમાત્રનો ધર્મ છે, અહિંસક પ્રતિકાર ન કરી શકે તે હિંસક પ્રતિકાર કરે, પણ ખેંચીને કાપર ખની જાગી તો નજ નય. પ્રજાને આ બધું સમજાવવાના કામમાં તો સહાયક પૂરેપૂરી મદદ કરી શકે. સંઘે પોતાને માટે જે પ્રવૃત્તિઓ નક્કી કરી છે તેમાંની ઘણીખરી પ્રવૃત્તિઓમાં સહાયક પણ સંઘને મદદ કરી શકે છે" ('યુજરાત સમાચાર,' તા. ૧૫:૬:૪૧), અહિંસાને આદર્શશિખરેથી ઊતરીને હિંસાના વ્યવહારક્ષેત્રમાં આવી જનસમાજનો હાથ ઝાલ્યો છે, એ મહાત્માજીએ અને મહાસભાએ સારુંજ કયું છે.

વિદ્યાર્થી શાન્તિસમિતિ

અમદાવાદના ગયા હુલ્લડને પ્રસંગે ત્યાંના "કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ ભોગા

મળાને એક 'વિદ્યાર્થી' શાન્તિસમિતિ'ની સ્થાપના કરી છે. આ સમિતિમાં હિંદુ તેમજ મુસલમાન બંને કોમના વિદ્યાર્થીઓ છે. તેઓ એકઠા મળી શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં ફરે છે; લોકોને સાન્નિધ્ય અને દિમ્મત આપે છે, અનેક પ્રકારની મદદ કરે છે અને શાન્તિ સ્થાપવાના સર્વ પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રવૃત્તિની જોડેલી રત્નિતિ કરીએ તેટલી થોડી છે. પાકીસ્તાન, હિન્દુસ્તાન, હરિજનસ્તાન, વગેરે અનેક પ્રકારના વાદવિવાદો; મહાસભાવાદી, બીનમહાસભાવાદી, હિંદુ મહાસભાવાદી અને મુસ્લીમ લીગવાદી, વગેરે પક્ષો; એ સૌ, શહેરનાં અને દેશનાં સામાજિક સેવાનાં કાર્યોમાં, બાબુઓ મુકાવા જેઠાઓ એ પ્રશંસનીય વૃત્તિ આ વિદ્યાર્થીઓએ દાખવીને મહાસભા શાન્તિસેવક સંઘના સંકુચિત નિયમો રચનારને સારો બોધપાઠ આપ્યો છે એમ મને લાગે છે. વિદ્યાર્થી શાન્તિસમિતિના સભ્યો પોતાની પ્રવૃત્તિ કાયમ રાખશે અને શહેરનાં અનેક સામાજિક કાર્યોમાં કેમ, ધર્મ અને રાજકીય પક્ષોના ભેદ જૂલી નજી સેવાકામમાં સહકારથી કાર્ય કર્યા કરશે એવી હું આશા રાખું છું. II" ('જ્યોતિષ'૨, તા. ૧૪:૬:૪૧). આજે સર્વત્ર ખૂબ ઊડી રહી છે કે આજકાલ આપણી શાળાપાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓ કેવળ બેજવાબદાર બની ગયા છે અને જૂએ મરતાં માળાપ પોતાના લોહીથી પેદા કરેલા પૈસા, તેમને મોકલે છે તે પૈસે તેઓ મેજરીમાં ઉડાવે છે, પણ તેવે જ પ્રસંગે અમદાવાદના વિદ્યાર્થીઓએ આ કર્તવ્યધર્મને માર્ગે ચઢીને પોતાના અનેક વિદ્યાર્થીબંધુઓને એ માર્ગે જતાઓ છે, તે માટે તેઓ ખરે જ બચવાદને પાત્ર છે. આ નવજુગ વિદ્યાર્થી યુવકોના છે. સમાજસુધારણાના પ્રદેશમાં તેઓ એ કર્તવ્યધર્મને માર્ગે ચઢે તો હુલ્લડના લોહિયાળા માર કરતાંયે વધારે મૂંઝા સામાજિક માર ખાઈને મરતા અનેક લોકોને બચાવવાનું પુણ્ય તેઓ મેળવી લે. યુવકો, જાગો, નવજુગ તમારો છે.

રાજધર્મ

પ્રજાજનોએ આ હુલ્લડને પ્રસંગે કેવી સેવા બજાવી છે અને એ કેવી સેવા બજાવી શકે એ જોઈએ. હવે એ વિષે રાજાનો શો ધર્મ હોઈ શકે તે જોઈએ. પોતાનું રાજ્ય હિંદમાં અગર તપાવવાને છતાં અંગ્રેજ સરકાર હિંદમાં બેઠીતિ રહે છે, હિંદુ મુસલમાનના ભેદ અમર કરવાના પ્રયત્ન કરે છે. એથી દેશમાં શાન્તિ સ્થપાશે નહિ અને પરિણામે અંગ્રેજ સરકાર પણ શાન્તિ બોગવી શકશે નહિ. રાજ્યમાં શાન્તિ કેમ સ્થપાય એ વિષે એક પુરાહિતે એક રાજાને બેઝોક હાજર વર્ષ ઉપર જે બોધપાઠ આપ્યો હતો તે આ રહ્યો: "હાલમાં આપના રાજ્યમાં શાન્તિ નથી. ગામ અને શહેરો લૂંટાઈ જાય છે, લોકોને

ચોરો તરફથી ઉપદ્રવ થાય છે. એવી સ્થિતિમાં જો આપ લોકો ઉપર કર નાખશો તો કર્તવ્યથી વિમુગ્ધ થશો. હવે આપને એમ લાગશે કે ફારસી દેવાથી, તુરંગમાં નાખવાથી, તિરસ્કાર કરવાથી કે રાજ્યમાંથી હાંકી મૂકવાથી આ ચોરોનો બંદોબસ્ત થશે. પરંતુ આવા ઉપાયથી રાજ્યમાંની અધાધૂંધીનો પૂર્ણપણે નાશ થશે નહિ, કેમ કે આવા ઉપાયોથી જે શરણે આવશે નહિ તે ફરી તોફાનો ઊભાં કરશે. હવે આ તોફાન તોડવાના અરા ઉપાય જોઈએ તો આ છે : આપના રાજ્યમાં જે ખેતી કરવા ઇચ્છે છે તેમને આપ ખી આપો; જે વેપાર કરવા ઇચ્છે છે તેમને મૂડી આપો; જે સરકારી ગોકરી કરવા ઇચ્છે છે તેમને યોગ્ય વેતન આપી તેમનો યોગ્ય કાર્યમાં ઉપયોગ કરી દો. આવી રીતે સર્વ માણસો પોતપોતાનાં મનમગતાં કાર્યમાં લાગી ગયા પછી આપના રાજ્યમાં તોફાન થવાનો સંભવ નથી. વખતસર કર વૃદ્ધિ થવાથી આપની તિજેરીની અભિવૃદ્ધિ થશે, તોફાનીઓનો ઉપદ્રવ ન હોવાથી લોકો જાળબંધાના લાડકોડ પૂરા પાડતા, દરવાજા ઉઘાડા મૂકી, નિર્ભયપણે મોટા આનંદથી ઠાળ માળશે" ('જુદ્દલીલા,' પૃષ્ઠ ૨૫૮). રાજ્યમાં શાન્તિ જળવવાનો આ માર્ગ ઉત્તમ છે. પરંતુ 'વર મરે, કન્યા મરે, પશુ મોરતું' તરલાણું લારે,' એમ માનતી આજની અંગ્રેજ સરકાર હિંદમાં શાન્તિ જળવાય કે ન જળવાય, પશુ પોતાનો જ સ્વાર્થ સાધવા તરફ દષ્ટિ રાખશે ત્યાં સુધી હિંદમાં શાન્તિ થવાની નથી. અને તેથી જ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે દેશની સ્વરાજ્યની માગણીની અવગણના કરી કરે છે.

જોઈએ છ ખેડૂતનો ચૂસવાનો હુક!

વડોદરા રાજ્ય વેપારીમંડળનું પ્રથમ અધિવેશન કડીમાં તા. ૧૦, ૧૧ : ૬ : ૧૯૪૧ના દિવસોએ વડોદરાના નગરશેઠ રતનલાલ મગનલાલ દરિયાકિનારે પ્રમુખપદે ભરાયું હતું. સૌ મંડળો અને વર્ગો પોતાના દિતને માટે યોજના કરે અને તેટલા માટે અધિવેશનો કે પ્રશ્નિદો લેશે એ છેક સ્વાભાવિક છે અને તેમાં કાંઈને વાંધો ન હોય. પણ એ મંડળો કે વર્ગો ખીન્ને મંડળો કે વર્ગો વિરુદ્ધ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાનાં અનિષ્ટ પગલાં લે, ત્યારે જેને હાનિ થાય તેવાં મંડળો કે વર્ગો અને સામાન્ય રીતે સૌ ન્યાયપ્રિય માણસો તેવાં પગલાં સામે વિરોધ ઉઠાવે એ પણ છેક જ સ્વાભાવિક છે. કડીમાં લગભગ વેપારી મંડળના અધિવેશનમાં (૧) ખેડૂત-કર નિયમન નિર્ણય, (૨) ખેડૂત-કરનું પતાવટ નિર્ણય, (૩) મજૂરોત નિર્ણય નિયમ, (૪) ખેડૂત પ્રશ્નસહતનો કાયદો, વગેરે વેપારીની ચૂકમાંથી ખેડૂતને અસાવનારા કાયદા ૨૬ કરવાની વડોદરા સરકારને બલામથક કરતા ઠરાવો કર્યા છે. 'નવચુગલતા' પત્ર પોતાના

તા. ૧૬:૬:૪૧નાં અંકમાં અગ્રણી લખી સાચું જ કહે છે કે જેને વેપારીઓએ, શાહુકારોએ અને જમીનદારોએ પોતાના આસામીઓ અને ખેડૂતાં પ્રત્યે ચૂસણીનીતિ ને રાખતાં પિતાપુત્ર-જેવો સંબંધ ચાલુ રાખ્યો હોત તો સરકારને અત્યારે ખેડૂતોનાં દિત માટે, ખેડૂતોના સંરક્ષણ માટે, ખેડૂતને જીવતો રાખવા માટે જે કાયદાઓ અમલમાં મૂકવા પડ્યા છે તે ન કરવા પડત, અને વેપારીઓથી કે જમીનદારોથી પોતાને સંતોષ હોત તો ખુદ ખેડૂતોજ આત્રાં કાયદાઓની જરૂર નથી એમ જણાવત. પણ તેમ થયું નથી અને ખેડૂતોએ એ કાયદાઓ આવકાર્યા છે એટલે સાચી પરિસ્થિતિ શી છે એ સમજવું મુશ્કેલ નથી.” સાચી સ્થિતિ એજ છે કે અધિવેશનમાં એટલાં વેપારીઓને જોઈએ છે ખેડૂતોને ચૂમવાના દકા અને ત્યારે એ વેપારીમંડળની સામે આત્મરક્ષણ માટે એ રાજ્યમાં ખેડૂતમંડળ સ્થપાય અને વેપારીમંડળ સામે શિંગડાં મારે અને એ રીતે વર્ગવિગ્રહ જિભે યાવ તો દોષ કોનો? જોકે વર્ગવિગ્રહથી કાંઈને લાભ નથી, એટલે વેપારીમંડળે પોતે પ્રથમ યત્ન કરેલું એ અનિષ્ટ પગલું ખેંચી લેવું ઘટે.

ન્યોતિપત્ર પોકળ

“પેશાવર, તા. ૧૬. હવે હિટ્લરનું પતન બહુ દૂર નથી. અજમેરના એક ન્યોતિપીએ કરેલી ગણતરી મુજબ તા. ૨૭મી જુલાઈથી હિટ્લરના જીવનમાં પચ્છો આવશે. તેની તમામ યોજનાઓ અને યુક્તિઓ એક પછી એક નિષ્ફળ જશે અને પોતાની તમામ યોજનાઓની નિષ્ફળતાને પરિણામે હતાશ થએલો હિટ્લર તા. ૯મી અને તા. ૧૯મી ઓગસ્ટના અરસામાં આપઘાત કરશે, પણ આપઘાતને કારણે તેનું જલદીથી મૃત્યુ યશે નહિ. કુદરતે તેને માટે એ નિગિત કર્યું છે કે હિટ્લર પોતાનું બાકીનું જીવન સ્વિટ્ઝરલેન્ડ સરકારના એક કેદી તરીકે વિતાવશે” (“સંદેશ” તા. ૧૭:૭:૪૦). તા. ૨૭મી જુલાઈ ગઈ, પછી તો દર રોજ તારીખો ગંઈ, હિટ્લરનાં જીવનમાં કંઈ પચ્છો થએલો દેખાતો નથી! તા. ૯મી ઓગસ્ટથી ૧૯મી ઓગસ્ટ ગઈ, એવી કેટલીયે તારીખો ગઈ. હિટ્લરે હજી સુધી આપઘાત કર્યો નથી, આપઘાતનો પ્રયત્ન કર્યાનું પણ જણાયું નથી! એ તો સાબોતાજો ખેડો છે અને અંગ્રેજો સામે વિગ્રહસંચાલન કર્યા કરે છે! પણ પ્રેમ એ થાય છે કે આવા જૂઠા જોષ પ્રકટ કર્યાથી કોને લાભ? શો લાભ? અંગ્રેજ સરકારને તો લાભ નથીજ. એ આવા ન્યોતિપને માની હાથ જોડીને ખેસી રહે તો સર્વનાશજ નોતરી લે. અને તેથી તો વુક્રસ્તાનની નવી સરકારે જોધીઓને પોતાના રાજ્યમાંથી નાબુદ કર્યા છે.

૧૯૮૦

આવૃત્તિ

પાટીદાર

વર્ષ ૧૯

અંક ૧૦

હિંદુસ્તાનમાં ગમે તે ધર્મનાં માણસો રહી શકે છે તેથી કંઈ તે એક-પ્રભ મંદિરનાર નથી. નવું માણસો દાખલ થાય તે પ્રભલંગ નથી કરી શકતાં; તેઓ પ્રભમાં ભેળી નથી છે. એમ થાય ત્યારે જ અમુક મુતક એક-પ્રભ બધાય. તે મુતકમાં બીજા માણસોને સમાસ કરવાનો શુભ હોવા બેઠ્યો. તેણે હિંદુસ્તાનમાં હવે અને છે. બોડી-ખંડે ભેટાં, જોડા માણસ તેટલા ધર્મ છે એમ ગણી શકાય. એક-પ્રભ થઈ રહેનાર માણસો એકબીજાના ધર્મની વચમાં પડતા નથી; તે પડે તો સગળડું કે તેઓ એક-પ્રભ થવાને લાયક નથી. હિંદુ ભે એમ માને કે આખું હિંદુસ્તાન હિંદુથી જ બનેલું હોય તો તે સ્વામી છે. મુસલમાન એમ માને કે તેમાં માત્ર મુસલમાન જ વસે તો તે પણ સ્વામી સગળડું. છતાં હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, જોયો તે દેશને મુતક કરી વચા છે તેઓ એકદેશી, એકમુલકી છે; તે મુલકી બાહ છે, અને તેમણે એકબીજાના સ્વામીને ખાતર, પણ એક થઈ રહેતું પડશે. તે હુનિયાના કોઈ પણ ભાગમાં એક-પ્રભનો અર્થ એક-ધર્મ એમ થયો નથી, હિંદુસ્તાનમાં હવે નહિ.

('હિંદુ સ્વામી', પૃષ્ઠ ૫૩-૫૪)

ગાંધીજી

તત્ત્વ : નરસિંહભાઈ ધીરભાઈ પટેલ,

'પાટીદાર' મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લેખાનુમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છુટક નકલનાં ત્રણ આના

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
પાનીદાર કેન્દ્યાઓના દુ ખની દહાણી બે । કિશોરી પટેલ		૪૩૩
આપણી ગૃહ ૧૧૨૨૫	ભાઈ રાકગભાઈ ઝવેરગભાઈ પટે ।	૪૩૮
હોળી	„ મગગદાસ હીગમદ શાહ	૪૪૪
હિંદુ સમાજનો મગગનો પ્રશ્ન	„ જશભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૪૫૨
ખોળગો નદિ	„ મગનભાઈ ઇશ્વરભાઈ „	૪૫૪
નવા વગવધુ આફ્રિકાની સફર	„ હરમાનભાઈ મગળભાઈ પટેલ	૪૬૦
જમીનનો કસ વહી જતો અટકાવો	„ આર જી એવન	૪૬૨
જંબુનાભોગ	„ પુરુષોત્તમ ખોડાભાઈ પટેલ	૪૬૬
અયપગિચા	„ પાનીદાર મદિ	૪૬૮
પ્રમગકથા	„	૪૭૩

—*—

ક્ષયરોગના દર્દી માટે ઉત્તમ સગવડ શ્રી લક્ષ્મી કેન્વેલેસન્ટ હોમ

દેવલાલી (૨૦૦૦ ફુટ ઉંચાઈ)

દેવલાલીની હવા અતિ મધ્યમ હોવાને કારણે અને ચોમાસામાં માત્ર ૧૫થી ૨૦ ઈંચ વરસાદ પડવાને કારણે છાતીના જીવલેષુ દર્દ માટે આ સ્થાન ઉત્તમ ગણાય છે

આ કેન્વેલેસન્ટ હોમમાં ખાવા પીવા તથા રહેવા તેગજ દવા વગેરેની ઉત્તમ સગવડ સાથે ક્ષયના વિલાયતની હીઓ ધરાવતા નિષ્ણાત ડોક્ટરની મતત કાળજી નીચે દર્દીને રાખવામાં આવે છે

ઉપગન્ત મુજબથી ક્ષયના નિષ્ણાત કન્સલ્ટન્ટ નિયમિત વિઝીટ આવે છે ગળદો, પેશાબ, લોહી તેમજ ખીન તપાસવાના ઉત્તમ સાધન મોજુદ છે નધુ વિગત માટે મળો અગર લખો —

માલિક રા. ન. અમીન,
રહિમતુલ્લા હાઉસ, હોમજી સ્ટ્રીટ, સુબધ નં. ૧

આજુદ અરોતર પ્રિટિંગ પ્રેમમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે જાપ્યુ અને જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આજુદમાં પ્રકટ કર્યું, તા ૨૫ ૭ '૪૧.

પાટીદાર

ચત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ઃ કુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૭
વર્ષ ૧૮

આણંદ

{ આવણ
અંક ૧૦

પાટીદાર કન્યાઓના દુઃખની કહાણી

ચાંદની ચત્ત હતી, ચંદ્રમા પોતાની રૂપેરી સાડી પૃથ્વીને પહેરાવી રહેલ હતો, સર્વત્ર શાન્તિ છવાઈ રહી હતી. મારા જેવી અનેક વિદ્યાર્થીનીઓ તેમજ વિદ્યાર્થીઓ તે શાન્તિનો સારો લાભ લેઈ રહ્યાં હતાં. આવે સમયે બાળુના એક ઘરમાંથી મંદમંદ અવાજ આવતો હોય તેમ મને લાગ્યું. હું મારી જગ્યા ઉપરથી ઊભી થઈ બારી નજીક જઈ છું તો કોઈ સ્ત્રીના રુદ્ધનો અવાજ મારા કાન સાથે અથડાવા લાગ્યો. અરેરે! ગરીબ બિચારી! આત્મારે આવી સુંદર શાન્તિનો આવો લાભ લેઈ કોઈ એક યુવક, પોતાની પત્નીને આવી રીતે રડાવી રહ્યો છે, તે કંઈ કેળવણીવાળા યુવકને યોગ્ય નથી. કેળવણીવાળા ઘરમાં પણ આવી અશાન્તિ! થોડો સમય વીત્યા બાદ લોકડીના અવાજનો પડો પડ્યો સંભળાયો. ખેરેખરે! આવી વ્યક્તિને કેટલી નિષ્કુર હૃદયની ગણવી તે સહેજે સમજી શકારો.

યુવકનું નામ સંદીપ હતું. તે બી. એ. ના પહેલાં વર્ષમાં હતો. તેની મૃદુલદમી હિપા મેટ્રિકનો અભ્યાસ પૂરો કર્યા પહેલાં સમાજનાં બંધનોમાં ફસાવાથી મેટ્રિક પાસ થઈ યુનિવર્સિટીનાં દ્વાર જોવા પામી હતી નહિ. તે નાની હતી ત્યારથી તેની અભિલાષાઓ એટલી ઊંચી હતી કે જો તે તેને પરિપૂર્ણ કરી શકી હોત તો જરૂર તે નામ કાઢત. પણ આ પાટીદાર સમાજની રૂઢિઓને માન આપનારાં તેનાં સવળાં કુટુંબી જનોએ તેને પોતાનું કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાનો સમય આપ્યો નહિ. પહેલાં તો તેની પ્રચ્છા ખૂબ કેળવણી લેવાની હતી, પણ અરેરે! ત્યાં છંદા ધોરણમાં આવી ત્યાંજ તેની આસાઓને કમરવામાં આવી, ત્યારે બીજું શું થાય!

તેની ઇચ્છા પોતાનાં માતાપિતાને કોઈ પણ રીતે હેરાન કરવાની ન હતી. સર્વ કાર્ય પોતાને જ હાથે પાર પાડવાની ઇચ્છાએ છઠ્ઠા ધોરણ સુધી આવી. જ્યારે તે પરીક્ષા આપી ઘેર ગઈ ત્યારે તેને ખબર પડી કે તેનાં માતાપિતા તેને કોઈ ઊંડા સાગરમાં ઝંપલાવવાને માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યાં હતાં. આ જીના જાણી ત્યારે તેને હૃદયમાં સખંત આઘાત થયો. આવો સગવડ આવે ત્યારે કેળવણીથી બેનને કૂવો કે દવાડો સાંભરી આવે છે. આવી મનોદશાને લાવનાર માતાપિતા અને સમાજ છે, જે પોતાનાં જાળકોની આશાને ફળીભૂત થવા દેતાં નથી.

ઉપાના પિતા રમણલાલે કોઈ એક કુળવાનશાહીને ઘેર પોતાની પુત્રીને આપવાની ઇચ્છાએ નક્કી કરવા ગયા. ત્યાં સંદીપના પિતા ઇશ્વરલાલ પોતાના ગામનાં અને ઘરનાં વખાણ કરી રમણલાલને લલચાવ્યા. વળી ગામડામાંથી આવ્યા છે, એટલે તેમની પાસેથી સારી પરંપરા મળશે એમ જાણી ઇશ્વરલાલે તો એમનો એકદમ ગાનભેર સત્કાર કર્યો. થોડી વાતચીત કર્યા બાદ પરંપરાની વાત આવી ત્યારે ઇશ્વરલાલે છ દંતર રૂપિયા શેકડા આપવાના અને જે દંતરના દાગીના તેમ જ લૂગડાં કરવાની માગણી કરી. રમણલાલ ધર અને કુળ દેખી બધું નક્કી કરી ઘેર આવ્યા.

ઉપાએ આ પરંપરાની વાત જાણી ત્યારે તેને એવું ખરાબ લાગ્યું કે શું કરવું તેની પણ તેને સમજ પડી નહિ અને ગાંડા જેવી કરવા લાગી. તેને થયું કે જેટલા પૈસા પરંપરામાં આપવા દરારી આવ્યા તેટલા એ મને ઉચ્ચ કેળવણી સેવા દેવા ખર્ચા હોત તો હું સુંદર કાર્યો કરવા પ્રેરાઈ હોત! આવા વિચારમાં તે બેઠી હતી તેવામાં તેના પિતા તેના ખંડ પાસે આવ્યા. ઉપાના મુખ ઉપર વિચારગાળા ઘેરાઈ રહી હતી અને આંખોમાં ક્રોધ ફેલાઈ રહ્યો હતો. પિતા તેની મામે જઈ બેસા ત્યારે તેણે વિનયથી કહ્યું : “તમે મને કેળવણી આપીને મારી ઉચ્ચ લાવનારોને જગાડી તે આવું કરવા માટે? જો આવું જ કરવું હતું તો મને કેળવણી મિલકુલ આપવી ન હતી.”

રમણલાલે ઉત્તર આપ્યો કે “મેં કેળવણી આપી તે તને આવાં સંવાદ પૂછવા માટે નહિ. લખાવી એટલે અમારી વિરુદ્ધ જઈ તે કંઈ અમને પાલવે નહિ. મોટે કોઈ પણ જાતની ખટપટ કર્યા વગર અમે જે કાર્ય કરીએ તેમાં સંમતિ આપવી પડશે.” આટલું કહી રમણલાલ વિદાય થયા. ઉપાએ રડી રડીને આંખો લાલ કરી નાખી, પણ ઘરમાં કોઈને તેની કેંઈ દયા આવી નહિ.

રમણલાલે તો પાંચ દિવસમાં લગ્ન પણ લીધાં. વાળાં વગડાવ્યાં અને

ખૂણ ધામધૂમ કરવા માંડી. પણ ઉપાતું હજી તો રહ્યું જ રહ્યું. એને ક્યાંય વિશ્રાન્તિ જણાતી ન હતી. જીવનને મિઠ્ઠાગતી એણે પોતાનો દેહ ખીન્નને સ્વાધીન કર્યો. અરેરે! તેની અભિલાષાઓ ધૂળમાં રાજાઈ મઠ. માતાપિતાંએ કુળ અને છોકરાની કેળવણી જોઈ કુમેળી કળી જેવી પોતાની કન્યાને ખાડામાં ધોલી દીધી. કેળવાએલા હોવા છતાં સમાજમાં સુધારો કરવાને બદલે તેના ચુલાગ-જની પોતાની પુત્રીની અભિલાષાઓને ધૂળમાં રગદોળી. પાટીદારો કુળ દેખી આંધળા બની જોજ તરફ ધસે ત્યાં છે.

ઉપા સાસરે આવી તે દિવસે સંધ્યાકાળે સંદીપ પોતાના શયનગૃહમાં પુસ્તક લેઈ પોતાના પરિમ્ણીત જીવનની જોડી ફેપનામાં બેઠો હતો. આ સમયે ઉપા તે ખંડમાં આવી. સંદીપની દષ્ટિ ઉપા ઉપર પડી. તે એક બિજાના ઉપર બેઠો. સંદીપે તેને બોલાવવાની ઇચ્છા કરી, પણ વળી પાછો પોતાની ફેપનામાં રગત્રા લાગ્યો. ઉપા બિચારી એકલી બેઠી બેઠી, પોતાની આશાઓ નાશ પામતી જોઈ, પોતાની વિચારમાળામાં ગૂંથાઈ. સંદીપ ક્યારે જીતેને સૂઈ ગયો તેની પણ તેને ખબર ન રહી. હેવટે યાકીને તે પણ સૂઈ ગઈ. પહેલી વખતે આવેલી હોવાથી ઘરનાં સંધર્ભો, તેને માન આપતાં. તે એક અઠવાડિયું સાસરીમાં રહી પાછી પિયરમાં આવી. પરંતુ પિયરમાં જાતું રહેત્રા પામી નહિ, કાગળ આગ્રાથી તે પાછી સાસરે ગઈ.

આ સમયે તેની ખરી ટસોટી થતા માંડી. રસ્તામાંથી રખડતું દોર પકડી આણ્યું-હોય તેવી સ્ત્રીની સ્થિતિ છે. તેનામાં બને દોરમાં જરાય ફેર ન હોય તેમ માની ધરતું સંધર્ભ કામ તેની ઉપર ટોળા પાડે છે. પરંપ્રિયે જોઈ ત્યારથી મોડી રાતના સૂતા સુધી તેને જરા પણ વિશ્રાન્તિ આપ્યા વગર સૌ કામ કંઈને કંઈ કામ તેને સોંપ્યા કરે. ધરનાં નાનાંથી માંડીને મોટાં સુધીનાં સંધર્ભો માણસ તેના ઉપર કુકમ ચલાવે જાય. આટલો જોજો ઉપાડતાં છતાં બહાર ખીન્નને જણાવે કે ઉપા ધરતું જિલકુસ કામ કરતી નથી. વળી તેને રાતનો વાળું માટે જપોરતું ટાલું ખાવાનું રાખી મૂકીને આવે. સાસરીમાં રહે તેટલા સમય સુધી તેનો રાજનો, કાર્યક્રમ એકસરખો હોય. નોકરીમાં અને વહુમાં જરાય તફાવત રખાતો નથી. ધરનાં ખીન્ન જમાં લહેર કરે અને વહુએ જણે કોઈ મોટો ચુનો કર્યો હોય અને તેની શિક્ષા ખંમતી હોય તેમ તે રાજ-ઉદાસીમાં ઘેરાઈ રહેતો. અરે, આખરે તે માંડી પડી ત્યારે પણ તેની દયા કામને આરી નહિ. સંદીપને પણ તેની બિચારીમાં તેના તરફ જરા પણ લાગણી ઉત્પન્ન થઈ નહિ. આટલી કેળવણી મેળવ્યા છતાં તે પણ ધરનાં

ખીજાં માણસની પેઠે વતે તે જોઈ નવાઈ પામવા જેવું કહેવાય. કેળવણી મેળવી તેણે જરાક તો પત્નીની દયા લાવવી જોઈએ; માતાપિતાને સમજાવવાં જોઈએ અને દરેક પ્રત્યે સરખી લાગણીઓ દર્શાવવી જોઈએ.

જ્યારે તે વધુ માંદી પડી ત્યારે સૌ કોઈ કહેવા લાગ્યાં કે “એ મરી જશે તો ખીજી કોથી પણ સરસ કન્યા આવશે.” આવા જોલથી ઉપાત્ત હૃદય એકદમ રડવા લાગ્યું. તેના દૈયાની આગળે જોલવનારે ત્યાં કોઈ ન હતું. વળી ખીજાં મામોગાંથી ખીજી કન્યાઓના પિતા યુવકની તપાસ કરતાં સંદોષને ત્યાં આવતા. આવાં દશ્યોથી પણ ઉપાના ભગ્ન હૃદયને એકદમ આઘાત થતો. હવે તેનાથી રહેવાયું નહિ ત્યારે તેણે સંદોષને કહ્યું: “મને મારે પિયર મૂકી આવો તો વધારે સારું; મારી તળિયત સુધર્યા બાદ હું પાછી અહીં આવીશ.”

સંદોષે જવાબ આપ્યો: “અહીંથી ક્યાંય જવાનું નથી, જે ચાપ તે અહીં રહીને સહન કરવું પડશે.”

આથી ઉપા રડી પડી અને તેનાથી જોલાઈ ગયું કે: “અહીં તો સ્ત્રી મરે અને ઊંદરડી મરે તે સરખું જ છે. હું મરીશ કે તરત ખીજી આવશે.” આ શબ્દો સાંભળતાં જ સંદોષે ઊડીને મરી જ નિર્દોષ ઉપાને મારી. એ કૂર, નિષ્કુર હૃદયના સંદોષને પત્ની પ્રત્યે જરાય અનુકંપા નહિ! આવા યુવકોને કેળવણી કાંઈ સરકાર આપી શકે તેમ નથી.

ઉપા એકદમ ગભરાઈ. “ક્યાં જઉ?” હૃદય જોલી ઊઠ્યું. ચારે તરફ નિરાશાથી ઘેરાઈને તેણે કૂવામાં દૂધેકા માર્યો.

આ દશ્ય મારાથી જોયું ન ગયું. આથી મેં પોલિસમાં જાણ આપી. પોલિસે આવી તેને જહાર કાઢી, પણ તેના પ્રાણ તો સ્વર્ગમાં પહોંચી ગયા હતા. પોલિસે સંદોષને અને તેનાં માતાપિતાને પકડ્યાં; તેમના ઉપર કેસ ચાલ્યો. પછી શું થયું તેની મને કંઈ જાણ પડી નથી.

આ ઉપરથી એટલું તો કહેવું જોઈએ કે માનવજાતનું દ્વિત ઇચ્છનાર દરેક પાટીદાર યુવકે પોતાનાથી જની શકે તેટલો સુધારો કરી આવી અનેક કન્યાઓને દુઃખી થતી જણાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; વળી આપણા અધ પાટીદાર સમાજને જાગૃત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અનેક ભાઈઓ કેળવણી અને સુધારા ઉપર અનેક રીતે વિવેચન કરે છે તેમજ અનેક માસિકોમાં લેખ આપે છે, તે પ્રમાણે પોતે ચાલે તો જરૂર પોતાના અધ સમાજને જાગૃત કરી શકે. પૈસાને લોભે આવી અનેક સ્ત્રીઓના જુદી જુદી

રીતે પ્રાણ લેવામાં આવે છે. બળી માતાપિતા પણ તેવે રથને કુળ અને લક્ષ્મી દેખી પોતાની કુમળી કળીને કચરી નાખે છે, પરંતુ સમજતા નથી કે કુળવાનશાહીના કીડા કેવા પ્રકારનું જીવન ગુજરે છે. ખીલતી કળીને આવી રીતે કચરાવાનો સમય લાવનાર તે માતાપિતાને પણ જાગૃત કરવાં જોઈએ. પણ અરે! જે યુવકો-આગળ અભ્યાસ કરી ખૂબ ફેળવવાનો દાવો કરે છે તે પણ સમાજની સાથે અંધ બને છે! આ તે સમાજને શું જાગૃત કરી શકે? તે કુમળી નિર્દોષ કળીઓને શું ખીલવી શકે? તેઓ પણ કુટુંબી-ઓની સાથે પૈસાના લોભી બને જોડલે આવા દુરાચારને ક્યાંથી અટકાવી શકે? રાજ રાજ આવા બનાવો ત્યાં જાહેર ત્યાં બનતા સંજળાય છે. આથી પાટીદાર કામે સમજવું જોઈએ. માતાપિતા દીકરીઓને ફેળવણી આપી એમને યોગ્ય લાગે તે રસ્તો સ્વીકારવાની ગમ આપે, તો કન્યાઓના દુઃખનો અંત આવે અને આવા વિનાશો થતા અટકે. જરેખર, આજે તો ફેળવાએલી અને ખીન ફેળવાએલી કન્યાઓના જીવનમાં જરા પણ તકાવત રહેતો નથી. કારણ કે તેઓ ફેળવણી મેળવે છે, પણ મમાજ તેમજ કુટુંબી જનો તેમને બંધનમાંથી મુક્ત કરતાં નથી. આથી તેઓ ગમે તેવું સત્કાર્ય કરવા તત્પર બને છે, પણ પૂરું કરી શકતી નથી. જે કન્યાઓને બંધનમાંથી મુક્ત કરી તેમને જોઈતી સ્વતંત્રતા આપે તો જરૂર સમાજને જાગૃત બનાવી યુવકની શક્તિ કરતાં પણ યુવતીની શક્તિ વધારે માન પામે, એવો સમય તેઓ લાવી મૂકે. અંધ પાટીદાર સમાજે આ દુરાચાર અને વિનાશ થતો દેખી જાગૃત બનવું જોઈએ.

વડોદરા

કિશોરી પટેલ

ઓળતિ પોતાનું બળ અને પોતાના કાર્યક્ષેત્રની દિશા જરોખર સમજે તો એ પુરુષની ઓશિયાળી છે એમ માનેજ નહિ, અને પુરુષનું તથા એની પ્રવૃત્તિનું અનુકરણ કરવાનોજ આદર્શ રાખે નહિ. એ પુરુષને રીઝવવા કે આકર્ષવા શરીરને સંજો નહિ, પણ પોતાના હૃદયના ગુણોથીજ શોભવા પ્રયત્ન કરે. ઓળતિએ સાર્વજનિક કાર્યોમાં પુરુષના જેટલોજ ફાળો આપવો જોઈએ. મહાપાનનિષેધ, પતિત ઓળોનો ઉદ્ધાર, વગેરે કેટલાંક કામો એવાં છે કે તે ઓજ વધારે સફળતાપૂર્વક કરી શકે. . . . ઓ પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પતિની કામવાસના તૃપ્ત કરવા બંધાએલી નથી, તેમ કરનાર પતિ અભિચારના જેવોજ દોષ કરે છે.

—ગાંધીજી

આપણી ગૃહવ્યવસ્થા

ઘર : શહેરનાં મકાન અને ગામડાનાં મકાનમાં સાધારણ રીતે ફરક તો રહેવાનો જ. શહેરનાં મકાન પ્રમાણમાં વિશાળ તથા મજબૂત, જ્યારે ગામડાનાં મકાન નાનાં અને કમજોર. શહેરનાં મકાનમાં પૈસા વધારે ખર્ચ થવાના, જ્યારે ગામડાનાં મકાનમાં પૈસા ઓછા ખર્ચ થવાના. શહેરમાં કંડિયા સુતાર મજૂર મોંઘા, જ્યારે ગામડામાં સસ્તા. સાધારણ રીતે પાટીદારનાં મકાન ખીજા કામવાળાનાં મકાન કરતાં સફાઈદાર જોવામાં આવે છે, કારણ કે દિવસમાં બે ચાર વખત જરૂર સાફ થવાનાં—અપવાદ ઘણા જ ઓછા. ઘરની આજુબાજુ જમીનની છૂટ શહેર કરતાં ગામડામાં વધારે. ગામડામાં સાધારણ કેળવાએલ કુટુંબ હોય તો થોડે ખર્ચે મકાનની વ્યવસ્થા અને સગવડ સારી રીતે સાચવી શકે. મકાનમાં પ્રવેશને બેસવા બેઠવાની એક પરસાળ, સ્ત્રીઓને બેસવા બેઠવાનો એક ઝોરડો, સૂવાના એક બે ઝોરડા, રાત્રીની કુંડા રાખવા માટે એક કોઠાર, નાહવાની એક ઝોરડી તથા એક રસોડું, એટલું હોય તો તે ઘર સારી સગવડવાળું ગણાય. આગળ એક અને પાછળ વાડો હોય તો તે ઘર એથીયે સારું ગણાય. ખંતીલાં ભાઈએનો વાડાનો ઉપયોગ શાકતરકારી માટે કરે તો જમીનનો એટલો નાનો ટુકડો પણ તેમને વરસના મોટા ભાગમાં શાકતરકારી પૂરી પાડે. નાહવાની ઝોરડીનું પાણી એવી રીતે વાળવામાં આવે, કે જે છોડવાને વધારે પાણીની જરૂર હોય તે છોડવાને વધારે પાણી મળે અને જેને ઓછી જરૂર હોય તે છોડ આધા રોપે તો તેને ઓછું પાણી મળે. પાટીદારીયા ગામોમાં હમેશાં લાકડાં બાળવાનો રિવાજ હોવાથી નવાં મકાન થાય ત્યારે રસોડાં ઘરથી અલગ બનાવે—પાછલા વાડામાં અગર આગફા ઓકમાં, તો ઘર જે આખું ધૂમાડાથી ભરાઈ જાય છે, મેશથી વહેલું બગડી જાય છે તથા ઘરમાં રહેનારની આંખોને જે નુકસાન થાય છે તેમાંથી બચી શકાય. રસોડું અને પાણીઆરું ઘરની એક બાજુએ—ખાસ કરીને વાડાની બાજુએ—હોય તો સુગમતા વધારે. પાણીઆરું કંઈક અંશે મોટું હોય તો સારું, જે કોઈ કોઈ વખત નાહવાના ઉપયોગમાં પણ લેઈ શકાય. વાડામાં ખુલામાં નાહવાનું વધારે ફાયદાકારક ગણાય. બીચી જગ્યાએ અને ભોંય-તળીયાંથી એકાદ બે ફૂટ બીચી બેસણીવાળું મકાન તંદુરસ્તીની બાબતમાં સર્વોત્તમ ગણાય. ગામડાંમાં ઘરોંદારની જમીન ઘણી સસ્તી હોવાથી બેસો તથા બળદ માટે કોઠ મકાનથી અલગ રાખવી તે તંદુરસ્તી બાળવવા માટે ઘણું જરૂરું છે. ગરીબ પાટીદારો પણ મહેનતથી, ખંતથી, ધીરજથી તેમજ

અવરચાથી - ખોટા ખરચોમાંથી - જ્યે તો - ચાટલું તો જરૂર બનાવી શકે, એમાં કાંઈ મોટી વાત નથી.

અનાજ : પાટીદારને ત્યાં સાધારણ રીતે બનાજમાં ચોખા, તુવેરની દાળ અને જાજરીનો વપરાશ વધારે. શહેરમાં ઘઉંનો વપરાશ હવે દિવસે દિવસે વધે છે, ત્યારે ગામડાંમાં માત્ર ટાણે ટંચકે ઘઉં વપરાવાનો ગામડાંમાં જાવટો, કોદરા અને ચેણો વધારે પ્રમાણમાં વપરાતાં, પણ હાલમાં બહુ જ ઓછાં વપરાય છે. કઠોળ તો આપણે વાકળ, અરોતર અને દશકાશીમાં બહુ જ જુજ વાપરીએ છીએ, ત્યારે કાઠિયાવાડમાં તેમજ સુરત જિલ્લામાં તેનો વપરાશ વધારે છે. જાવટો ખેડૂત માટે હુંગળી સાથે અગર લસણવાળા મરચા અને ઘી સાથે બહુ જ તાકાતર્યાન ચીજ ગણાય છે. કોદરી માંદગીમાંથી બીકેલા માટે બહુ જ ફાયદાકારક છે. ડાંગરનું એકું નહું હોવાથી તે સડતી નથી, પણ તેને કોડીમાં નાખી 'કોડીતું' મોં જાણમાટીથી લીપી લે - ઉપર માટલું મૂકીને - તો તેમાં ફુલ-ઝોછાં પડે. દશકાશીની ડાંગર સૌથી સારી વળણાય છે. તુવેરની દાળને મોઢને ચાપી મૂકે તો જગડતી નથી. વધારેમાં વધારે બે વરસ સુધી દાળ સારી ચઢે છે. વાસદની આબુખાબુની દાળ દેશમાં સૌથી સાચામાં સારી ગણાય છે. જાજરીને પાગ અને રાખોડીમાં રખેળોને રાખે તો સડતી નથી તેમજ ઉખાલી નથી. જાજરી તો જધે પાકે છે, પણ વાક-વાળી જાજરી સારી ગણાય છે. હાલમાં જાજરીની જાતમાં અનુપમા ખીઆબુથી ઘણો ફરક પડી ગયો છે. કઠોળ આબેલા ઝીણા દડમાં દળાવ્યાથી સાફ રહે છે. ચોખા તથા ઘઉંને દિવેલનો પાસ આપવાથી જલદી બગડતા નથી. ચોખામાં ટોપણ નાખવાથી જીવડાં ઝોછાં પડે છે. ચોખાને દિવેલનો પાસ આપતા પહેલાં તેના ઉપરની કુશકી કપડાથી સાફ કરવામાં આવે છે, એટલે ટોપણ ઉપર કપડું બાંધી તેમાં ચોખા નાખી ઘસવાથી કુશકી નીચે પડી જાય છે. તેમ કરવાથી આ ચોખાનું કૌવત કંઈક ઢણાઈ જતું હશે. ખેડૂતે પકવેલું અનાજ બાર માસ ચાલે તેટલું તો ઝોછામાં ઝોછું રાખી ખાકીતું દહોતો લરવાનો પૈસા આવે એટલું વેચી નાખવું લોભએ અને ખાકીતું ત્યારે સારા ભાવ આવે ત્યારે વેચવું ફાયદાકારક યાવ. નોકરીઆત, ચાકરીઆત તથા મંધાદારી પાટીદારોએ કમમાં કમ બાર માસ ચાલે તેટલું અનાજ ખરીદવાનો વખત ફક્ત પછીથી તરતનો જ ગણાય. હાલમાં દળવા ખાંડવાના સંચાનો પગપેસારો ગામડાંમાં પણ થયો છે અને તે પાટીદારોનું આજસ વધારવાનું અને સ્વાસ્થ્ય ધટાડવાનું જગડ સાધન યથ પડ્યું છે. હવે ગામડાંમાં

પંચાયતો થઈ હશે તે પંચાયતોએ આવા સંચાલો ઉપર ભારેમાં ભારે કર નાખીને તેમને ભગાડી દેવા જઈએ; તેજ ગામડાંની તંદુરસ્તી જળવાશે. અનાજ દળવું, ખાંડવું, ભરડવું, ચાળવું અને ઊપણવું એ બધું હાથથી ચાપ તો ખાવામાં જે સ્વાદ આવે છે, તંદુરસ્તીને જે ફાયદો કરે છે, જાતગહેજાતવું જે ગૌરવ અને આનંદ ઉપજાવે છે તે જાનહદ છે. દાકતરોએ ભેગા મળી આપણે ત્યાં પાકતા અનાજનેતું સત્ય કાઢી કઢાવી આપણા સમાજને વિદિત કરવું જોઈએ કે રોજના ખોરાકમાં આપણે ક્યાં ક્યાં અનાજ તંદુરસ્તી, ઈશ્વર અને કરકસરની દૃષ્ટિથી વપરાશમાં લેવાં જોઈએ.

પાણી: જે ગામમાં મીઠું પાણી છે ત્યાંના લોક કંઈક અંશે વધારે સુખી છે. પાટીદારોથી વસાએલા પ્રદેશમાં ધણીખરી જગાઓએ તો મીઠું પાણી છે, પણ શહેરોમાં અગર ગામડાંઓમાં જ્યાં જ્યાં પાવખાનાં અને ખાળો વધારી મૂક્યા છે ત્યાં ત્યાં પાણી ખારાં થઈ ગયાં છે. ખારા પાણીથી કપડાં જંલદી મેલાં થઈ જાય છે. મીઠું પાણી ઘણે દરથી મેળવવું પડે છે. ખારું પાણી શાકભાજીને ખરાખર ગાફક આવતું નથી. ગામડાંમાં પાણીના નળ લાવવા એ પ્રગતિ. આજસુ જનાવવામાં સહાયશૂત થાય છે, ગામની તંદુરસ્તીનું સત્યાનાશ વાળી નાખે છે, મજ્જરોનો ત્રાસ થાય છે, ઠેર ઠેર ખાખોટીઆં એટલાં થાય છે કે રાત્રે બહુજ સંજાળીને આવવું જવું પડે છે. જરા જોઈ સંજાળ રાખી કે જાવા જન્યાજ સમજવા! હા, પાણીની તંગાશવાળો જે પ્રદેશ છે કે જ્યાં ચોમાસા પછી પાણી મળતું જ નથી ત્યાં તો પાણીના નળ લાવવા એ મોટા આશીર્વાદ સમાન છે. ગામનાજ ડાક્ટર વૈદ્યોએ પાણીનું પૃથક્કરણ કરતાં શીખવું જોઈએ અને ક્યા કુવાનું પાણી સર્વોત્તમ છે તે જાહેર કરવું જોઈએ, જેથી તે પાણી પીવારાધવામાં વાપરતાં ગામની તંદુરસ્તી સચવાઈ રહે. નાહવા ધોવાનું પાણી ચાલતા સુધી વાડામાં જ જાય એવી વ્યવસ્થા સારી ગણાય.

હવા: હવાના પૈસા ખેસતા નથી એટલે જેટલી ચોકખી હવા લેઈએ તેટલી થોડીજ કહેવાય. ચોકખી હવાથી અને ઊંડા શ્વાસોચ્છ્વાસથી તંદુરસ્તી હમેશાં જળવાઈ રહે છે.

જળતણ: કાલસાનું જળતણ સૌથી સારું ગણાય, પણ તે બધાંને પોસાય નહિ. ગામડાંમાં તો ઉપર જતાજ્યા પ્રમાણે રાંધણિયું અલગ હોય તો લાકડાં ખાળવાં સારાં છે. ધૂણી મુરત બહાર નીકળી જાય તેવી જોઈવણુ કાંઈ પણ રીતે વગર. ખરચે અગર થોડે ખરચે કરવી જોઈએ. લાકડાંની ધૂણી

આંગેને જલદી ખરાબ કરે છે. મોટાં શહેરોમાં તો (૨૨૫) ચૂલામાં ધાસ-લેટલું બળતણ વપરાય છે તથા વીજળી પણ વપરાય છે, પણ તે બેખમકારક તથા મોંઘું બળતણ છે. પાટીદારને તે બળતણ પોસાય નહિ. કાલસાનું બળતણ બંધીઆર ઘર હોય ત્યાં બેખમકારક છે, કારણ કે તેમાંથી નીકળતી ગેસ ઝેરી તેમજ હાવલેણ છે. હિતર દિંદુરધાનમાં જ્યાં ઠંડી વધારે પડે છે ત્યાં સુવાનાં ચોરડા-ચોરડીઓમાં માત્ર એક જ બારણું હોય, તે બંધ કરીને સગડીમાં કાલસા બળતા મૂકીને સૂવાથી મરણ થવાના ઘણા દાખલા બને છે. ધાસ તથા લાકડાં રસોઈની ચોરડીથી તથા ઘોયરાથી (દાણુ બાંધવા બનાવેલા ખાડાથી) દૂર રાખવાં જોઈએ. મેંસ-બળદના છાંયુના કીમતી ખાતરનાં છાંયું બનાવીને બળતણ કરવાની પ્રથા નુકસાનકારક છે. બળતણ માટે આજકાલ જેટલાં ઝાડો કપાય છે તેટલાં ઉછેરવામાં આવતાં નથી. રોડા ઉપર તથા પડતરોમાં ઝાડઉછેર ઉપર પૂરું ધ્યાન આપવું જોઈએ. છતે ખેતરે હવે જેટલાય પાટીદારોને બળતણ ખરીદવું પડે છે, માગી લાવવું પડે છે, ઠાં તો ચોરી લાવવું પડે છે. આ અકર્મની પરકાષ્ટા કહેવાય. દીવો-દેવતા પડોશમાંથી આવતો તેને બદલે હવે દિવસે દિવસે મોંઘી કરવામાં આવતી દીવાસળીઓ બહુ જ વપરાશમાં આવી છે. કેટલીક ખેતો તો દીવાસળીઓ સળગાવતાં આંવડતી નહિ હેત્વાથી દેવતા એતાવવા માટે એક ઘસે અને બીજી મૂકે એમ કરી કરીને દીવાસળીઓનો ભોર કરી મૂકે છે, તોપણ દેવતા સળગતો નથી, માથોનો વરસાદ વરસે છે (આ પણ એક લે ને બીજી મૂકે). તેનાં કરતાં પાંડોશીને ત્યાંથી દેવતા માગી લાવી ચૂલો સળગાવવો સારો નહિ? પૂવન કુંકાય ત્યારે અધરું ખરું.

કપડાં : ખેતીના કામમાંથી દુરસદ ગળે તેમાંથી થોડો થોડો વખત કાંતવામાં ગાળીને જાતે કતિલાં સૂતરનાં કપડાં પહેરવાં સૌથી ઉત્તમ કહેવાય. ખેતી સિવાયના બીજા બ્યવસાયવાળાઓને કાંતવાનો વખત લાગ્યે જ ગળે, માટે તેમણે પોતાના ગામના કતિલા ચૂતર અને વણેલા કાપડમાંથી કપડાં સિંચાવવાં સારાં ગણાય. તેને અલાવે દેશમાં જનતું દાઘવણાટનું કાપડ વાપરવું ઠીક ગણાય. આ પણ ન બની સકે તેણે દેશની ગીલોમાં બનેલું કાપડ વાપરવું ઠીક ઠીક ગણાય, પરદેશી કાપડ કોઈ પણ દિસાએ વપરાય નહિ. ચોખામાં ચોખા કાપડથી ચલાવો લેવું જોઈએ. કપડાં સાંધીને અગર થીંગડાં મારીને પ્રહેરવામાં નાનગ નથી, પણ તેને ધોઈને સાફ રાખવાં જોઈએ. અવારનવાર ધોયા વગર બહુ લાંબો વખત પહેરેલાં કપડાં પરસેવા વગેરેથી જલદી ફાટી જાય છે. દાંચે કતિલા સૂતરને ઝાંઝો વળ આવતો નહિ હોવાથી ખાદીનાં

કપડાં ઉપર પુનઃ વધારે રહે છે, તેથી કપડાં જલદી મેલાં થઈ જાય છે. કાંતતી વખતે વળ ઝાઝો આવે તે ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવું જોઈએ. ઝીઝીમાં ખાસ કરીને સ્વદેશીની ચળવળ ફેલાવવી અને તેગને તેના ફાયદા અસરકારક રીતે સમજાવવા જોઈએ. લગ્નપ્રસંગે જેટલું પરદેશી કાપડ પાટીદાર બેનો વાપરે છે તેટલું દેશમાં કોઈ પણ વાપરતું નહિ હોય. દેખાદેખી ફેશન અને પૈસાના જગાડ સિવાય આમાં કશું નથી. ખયાસ સાકનાં કપડાંને જલ્દી પાંચસો, સાતસો અને હજારનાં કપડાં થાય ત્યારે જ જાપાંભાયકાથી મૂંઝે ઉપર તાલ દેવાય ને? વાહ વાહ ત્યારે જ થાય ને? બેનોએ જાતે પણ 'સગળવું' જોઈએ કે પરદેશી કાપડને તો આપણાથી હાથ પણ ન અડકાડાય. જેવી રીતે યુવકો પરધર્મી પરદેશીને લાવે તે બેનોને ન રુચે તેમ જ બેનો પરધર્મી પરદેશીને પરજો તે યુવકોને સારું ન લાગે, તે જ હિસાબે દરેક ભાઈબેને કપડાંની જાળતમાં સમજવું જોઈએ. ચિંથ્યા મોઢ તણ દેવો જોઈએ. કપડાં સાંચવીને પહેર્યાં હોય અને કાઢ્યા પછી સાચવીને દેકાણે મૂક્યાં હોય તો જલદી જગડે નહિ.

ગીતરિવાજો : આ સંબંધે તો પાનાનાં પાનાં ભરીને કહેવામાં આવ્યું છે; તેને વાંચીને વિચાર્યું નહિ અમર સાંભળીને એક કાનથી બીજે કાન કાઢી નાખ્યું તેનાથી શો લાભ? આચરણમાં મૂકવાથી તેના લાભ અને આનંદ સમંજાય છે. લગ્નના આપણા રિવાજોમાં પરકંજુનો તથા કન્યાવિક્રયનો પ્રશ્ન મુખ્ય છે. તેને લોહીનાં વેચાણ કહો, આજસ વધારવાનાં સાધન કહો, ઊભા જગરની હરાણ કહો (વધારે આવે તે વર અગર કન્યા લેઈ જાય), ટેટના હીરા કે આપ્તસના ભાવ કહો. જેને જે ફાવે તે કહો, પણ તેનાથી સમાજની - પાટીદાર સમાજની - અધોગતિ ચાય છે અને યવાની છે તે વાત નક્કી છે - અચળ સત્ય છે. હિંદુસ્થાન સિવાય કોઈ દેશમાં આવાં વેચાણ સાંભળ્યાં છે? સૌ કોઈને કહેતાં સાંભળશો કે ભાઈ આ તો ન પડેડાંચાય, આવું ક્યાં સુધી નભશે, હેગન હેરાન થઈ ગયા, વગેરે. યંજુ છે કોઈ માઈના પૂતમાં કે પુત્રીમાં તાકાત, જે આ પ્રધાને નાખૂદ કરવા માટે ગુજરાત-કાઠીઆવાડના પાટીદારોની પરિવેદ ભરી આ રિવાજને એકસપાટે નાખૂદ કરી દે? એક નહિ તો આવા પાંચ પચાસ આદમી પણ કેમ જલાર નથી આવતા? લગ્નની સાથેનાં બીજાં ફાલતુ ખર્ચોનો હિસાબ કોઈ દિવસ કર્યો છે? કમાવાની શક્તિ તો કોઈક કોઈક વિરલાઓમાં જ છે, જ્યારે દેવોં કરી પૈસા ઉઠાવવાની શક્તિ તો ઘણામાં છે. લગ્ન પતી ગયા પછી દેવાવાળાને રાતદિવસ ઊંઘ નથી આવતી એટલું જ નહિ, પણ ચિંતામાં ને ચિંતામાં દ્રાગ ઘર ફરે છે અને જુજ વખતમાં તેમના

‘રાગ’ જોયો ભાઈ રાગ’ મધ્ય જાય છે, તેનો વિચાર પણ આજુબાજુથી જોનારા માણસને નથી આવતો. જોનારને પોતાને ત્યાં પ્રસંગ આવે છે એટલે જો રાગ જોનારે. જનમાં ગંજના જે દિવસની પ્રથા પાડી, પણ તેમાં લાભ્યા કે સરંતા થયા તેનો વિચાર કેમ નથી આવતો? ત્યાં સુધી લગ્નની આજુબાજુના રિવાજો બધા ન થાય અગર તેમાં સુધારિત ફેરફાર ન થાય ત્યાં સુધી ‘મેલ કરવત મોચીકાના મોચીકા’ જેવી જ સ્થિતિ રહેવાની—અરે મોચીકાના પણ સામગ્રીઓ જેવી થવાની. આનંદ તો ક્યાંય લીડી જાય છે, પણ બને આજુબાજુ કરતાં કારવતાઓની તેમાં જ ખાસ કરીને કન્યાપક્ષ વાળાઓની દૂશ તીકળા જાય છે (એક કારણ તો દિવસે દિવસે અરસપરસ સહાયતાની વૃત્તિ જોઈ શકી જાય છે તે). લગ્નનો ખરો આનંદ વરકન્યાને અને જનૈયને તથા સ્ત્રીઓને માણવો હોય તો લગ્નના ખરેખરેમાં એકદમ કાપ મૂકી દેવો જોઈએ. બને પક્ષે ખાસ રોહીઓ અને બહુ જ નજીકનાં સગાંવહાલાંને તોતરવાં જોઈએ, એટલે કે પગીશોક પુરુષ અને પગીશોક સ્ત્રીઓ જનમાં અને તેટલાં જ માણસો કન્યાપક્ષનાં, લગ્ન અંગેના ખીલ કાશતુ રિવાજો બધા બંધ કરી દેવા જોઈએ.

મરણના રિવાજોમાં કાણમોકલ્ય તો મોટે અંશે બંધ થઈ છે, પણ ગિજાલ ઉડાવવામાં તો નજીવો જ સુધારો થયો છે. ‘પાટીદાર’નાં ચોકડાબંધ પાનાં જરીને, છાપરે ચડીને, દોલ વગાડીને ફેટકું કહેવામાં આવે છે, કે ‘ભાઈ, શોક વખતે તે મોજ હોય? ગમગીનીમાં તે હા હા હી હી, લીડીઆરીઓ અને આનંદ હોય?’ પણ ગયકારે છે જ કાણ? તેમાં વળી નડીઆદ જેવાં ગામોમાં તો આ નાલાયક રિવાજ અડધાનો. પણ અડધો ટકો નાબૂદ થયો નથી. શરમતી વાત છે!

લાજનો રિવાજ કંઈક કંઈક જોઈ શકાય છે, પણ તે એકસામટો તીકળા જવો જોઈએ. છતાં પણ ખેતોએ મર્યાદાનો અને શરમનો ભાવ તો કાઈ કાલે પણ તમવો ચોગ્ય નથી.

વિધવાઓ સંબંધે પણ વ્યવસ્થા આખી પાટીદાર અને કણબી કોમ એકઠી થાય ત્યારે જ થઈ શકે, એટલે આ જાણ્યતમાં લખવું અરથાને છે.

આ એકલવાયા જમાનામાં એકજ કુટુંબ કરતાં બિન કુટુંબની પ્રથા કાપદાકારક તથા આનંદદાયક થાય છે અને થશે. ત્યારે એકજ મોભાદાર માણસ કુટુંબના માણસોનો નિવંતા હોતો, સર્વે કુટુંબીઓ તેની આમન્યામાં રહેતાં, જેને કાપદામાં કર્તા કહેવામાં આવે છે તે સર્વે કુટુંબીઓને સરખાં માણતો; વડસાસુતા, દેરાણીજીદાણીના, નચુંદોઓમંડના અગમ, કંકાસ અને

રંગક નહોતાં, ત્યારે આ એકત્ર કુટુંબની પ્રયાજાબદ્ધ લાભકર્તા હતી. પણ હવે તેવું રહ્યું નથી, તેથી તે માત્ર હાનિકર્તાજ રહી છે. નવેસરથી સમાજરચના ન થાય ત્યાં સુધી બિન કુટુંબની પ્રયાજાબદ્ધ થવી જોઈએ.

રાચરચીલું, વાસણકુસણ, વગેરે માટે લખવાનો વિચાર હતો, પણ તે વખતને તથા જગતને અભાવે દમણું લખાય તેમ નથી. આટલું પચશે તો ઘણું છે.

નડીઆદ

શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ

હોળી

આ હોળી કાંઈ ફાગણ સુદ પુનેગની નહિ, પરંતુ જીવનમાં સદાય આલુ રહે તે એટલે વૈરભાવ, ધર્ષાણ કે કંકાસમય જીવન હોય તે ઘેર સદાય હોળી. અને તે ન હોય તો? દિવાળી કે બીજું?

તેજલ તે તેજલ હતી. તેના પિતા વજેસંગ ગામડાના હતા, છતાંય તે નાના ગામના કાકાર હતા. તેમના પિતા લખમીસંગ ગાદી ઉપર હતા ત્યાં સુધીમાં તેમણે અંગ્રેજોના મેટ્રીક સુધી ઠીક ઠીક અભ્યાસ કર્યો હતો. અને તેથી કરીને પુત્રપુત્રીઓને લજાવવાંજ એવી માન્યતા વાળા થયા હતા. તે વીસમી સદીને સારી રીતે જાળખતા હતા.

ગામડા ગામમાં સ્કૂલ ન હોવાથી તેજલને તેના પિતાએ અહીં-વડોદરામાં લજાવવા મૂકી હતી. ભાડાના એક મકાનમાં તે રહેતી. લોજમાંથી ભાણું મંગાવી જમતી ને અભ્યાસ કરતી. તે ઘરને ત્રીજે માળ માનસંગ રહેતો ને જાકીતું આખુંય મકાન તે વાપરતી.

માનસંગ લજાવમાં હોશિયાર હોવાથી તેના પિતાએ તેને વડોદરા લજાવવા મૂક્યો, પરંતુ તેને મોકલતી વખતે તેના પિતાએ કહ્યું કે: ‘જો ભાઈ, આપણે રહ્યા ગરીબ. જોઈને કમલું બરવું. શહેરનો લલકા ને રાશની જોઈ અંગત ન જતો. તને જે કામ માટે મોકલ્યો છીએ તે કામ સિદ્ધ કરજો-લજાજો. આપણને નાટક-સિનેમા જોવાં ન પાલવે, આપણે રહ્યા ગરીબ.’

માનસંગને લજાવું હતું, એટલે ખોટા ખર્ચ તે કદાપિ કરતોજ નહિ. તેના પિતાએ કહેલા ‘આપણે રહ્યા ગરીબ,’ એ શબ્દ તેની આંખ આગળ તરવરતા. અને તેથી કરીને ન તો ખોટો ખર્ચ કરતો કે પરખડતો.

તે કવચિત ફરવા જતો ત્યારે તેની પાછળ તેજલ નીકળતી, પણ તેના પત્નો ન લાગતો. તે કાણ જાણે કઈ જગ્યાએ જતો? ન ગળે શહેરમાં કે ન

મળે જાગમાં. તો તે ક્યાં જતો?

ધણીએ વખત તેજલ તેને કહેતી: 'ચાલો ફરવા, સિનેમા જોવા.' પણ તે ના કહેતો. અગર તો કાંઈ જવાનું કાઢી છટકી જતો. આગ-દિવસો વ્યતીત કર્યો જતો હતો.

'તું શુદ્ધ ખાદી ન પહેરે?' માનસંગે તેજલને એક વેળા કહ્યું.

'ગને ન ફાવે આ જવાય નવરાના ધંધા' તેજલે કહ્યું.

'અને તું કામગીરી ખરું કે?'

'હા, હા, સૂસેથી આખ્યા કે બેઠા રેડિયો કાંતવા, કલાક કાંતી લોજમાં જમી રાત્રે બેઠા વાંચવા. સવારના વહેલા ઊઠી પાછો તેજ કાર્યાલય. આ તે છે કાંઈ જીવન ગતુબધનું કે પરબધનું? ન તો હોટલમાં જવું કે ન તો સિનેમા જોવું.' તે હંછાકાઈ બોલી.

'તને શી ખબર કે રેડિયાથી આ આ કામવા થાય છે? હોટલ, કલજ ને સિનેમા જવું કોણ? તારું કે મારું? મારી પાસે માસિક પંદર આવે ને તારી પાસે ત્રીસ. હું ક્યાં ને તું ક્યાં? તું તો પૈસાદારનો બંગલો જોઈ મારા જવા મરીજની ઝૂંપડી તોડી પાડવા મથે છે.' માનસંગે ધીમે રહી કહ્યું.

'તો તું પ્રતિજ્ઞા તો નથી કરી ને?' વાતને વાત પર લાવતાં બોલી.

'કરી છે, અને તે એજ કે ન તો મારે પૈસે સિનેમા જોવું કે ન તો ખીજાને.'

'ઓ હો હો, એજ ને? પણ આજ તો નથી મારા કે ખીજાના પૈસા, બારોબાર મફત છે. મારા કાકાએ જે પાસ મોકલાવ્યા છે, તો ચાલો.'

'પણ...'

'પણ જણ કાંઈ નહિ, ચાલો ચાલો તૈયાર.'

આજ કોણ જાણે તેને ન છૂટકે તૈયાર થવું પડ્યું.

મુંજામાં બસોને અઢાણું દિવસ સતત ચાલેલો. સિનેમાનો જલ જ્યારે વડોદરામાં પહેલી વખત પહોં, ત્યારે વડોદરાની સહેરી અને શીખીન પ્રજા એકઠમ ધસારા સાથે ટિકિટો રીઝડ કરાવવા ઊપડી પડી.

તેજલના કાકા ફોજદાર હતા. તેમને કંપની તરફથી ટિકિટો મળી હતી. પરંતુ તેમને જઘાર ડયુટી ઉપર જવાનું હોવાથી તેણે તે ટિકિટો તેજલ ઉપર મોકલી આપી હતી. તેજલે આજે જોમ તેમ કરીને પણ માનસંગને લેવા નિશ્ચય કર્યો હતો. એટલે કલાક સુધી તેને અતિશય આમ્રહ કરીને પણ માનસંગને લેઈ ગયું.

*
આજે 'અજ્ઞતનો નાય' નામે જલ હતો. લોક ચિકાર ભરાયું હતું.

સિસોદી અને જૂમાજૂમ પડતાં ખેલની શરૂઆત થઈ. ખેલનો ટેટલોક બાગ બજવાતાં તેજલના દિલ ઉપર અણગમ્યાદી બિપજ, તેના દિલને સખ્ત આચકો લાગ્યો.

શું હતું એવું?

અનેક ગરીબોની ઝૂંપડીઓ હતી અને પૈસાદારો તેમના ઉપર જુલમ વરસાવતા હતા. તેમાંના એક રોઠે એક ગરીબ મજૂર પાસે કામ કરાવીને પણ તેને ઝોઝા પૈસા આપ્યા. તેની દાદે ફરિયાદ સાંભળવા પણ ટ્રાઈ તત્પર ન હતું. એક રોઠે એક મજૂર બાઈ ઉપર જુલમ કરીને તેના જીવનને એર કર્યું. એક ગામડાનો વાણિયો કેવી ચાલાકીથી પૈસા પેદા કરે છે અને મજૂરવર્ગ ઉપર જુલમો કરી બંગલા, મોટરગાડી અને સિનેમાગૃહો બાંધે છે. તેવાં ગરીબોનાં જીવન લોકોને ગરીબી જીવનનું ભાગ કરાવવા ખુલાં મુકાયાં હતાં. પછી તેજલને આચકો કેમ ન લાગે?

ખેલ પૂરા થયો અને બંને બદાર નીકળી ઘોડાઘાડીમાં બેસી ઘેર ગયાં. અત્યાર સુધી તો તેજલે કંઈક પ્રેમચિત્રો નિહાળ્યાં હતાં, એટલે આ ચિત્ર જોઈ તે બોલી: “કેટલું કરુણ હતું, માનસંગ?”

“હા.” માનસંગે જવાબ આપ્યો.

રાત્રિએ સૂતાં સૂતાં માનસંગને વિચાર થયો કે “તેજલ મારી સાથી બને તો? તેવું હૃદય કેટલું કોમળ છે? કવિએ કલ્પેલા ચિત્રને નિહાળી આટલી ગ્લાનિ એને પેદા થઈ તો સત્ય અનુભવે ત્યારે શું થાય?” આમ વિચાર કરતો કરતો તે જાગી ગયો.

બીજે દિવસે શાળામાંથી આવ્યા બાદ માનસંગે તેજલને પૂછ્યું: “આજ ફરવા આવવું છે?”

“ક્યાં?”

“મારા બાગમાં.”

સદાય આવવા તત્પર રહેતી તેજલ તરત તૈયાર થઈ. માનસંગે તેજલને આજે પોતાનો મંદો લતો બતાવવાની અભિલાષા સેવી હતી.

બંને ચાલતાં ચાલતાં એક મંદો રસ્તો પસાર કરતાં હતાં. તેજલે આજુબ શહેર જોયું હતું, છતાંય શા કારણથી આ રસ્તો નંદિ નિહાળ્યો હોય? તે પોતાના દિલને પૂછી રહી હતી કે આ ક્યાં લઈ જાય છે? તે યાદીને લેઈ બની ગઈ એટલે બોલી: “માનસંગ, ક્યાં લેઈ જાઓ છો. આમિર?”

માનસંગે : 'મારા બાગમાં,' કહી દુકા જવાળ આપી ચાલ્યો.

માળ વગરની અને બન્ને બાજુએથી કામડાંથી બાંધેલી એક સંરખી ગેલીમાં બન્ને આવી ઊઠ્યાં. એટલામાં કાંઈ દિવસ ન નહાણું હોય તેવું મંદુ, કંપડાં વગરનું જાળક માનસંગ પાસે આવીને બોલ્યું : 'ચાલો, માનસંગકાકા, મારે ઘેર મારી મા રહે છે.'

'ચાલ ભાઈ,' કહી તે બાળકને પ્રોતાની આંગળીએ વળગાડી માનસંગ ચાલ્યો. નહોતું જવું છતાંય તેજલ મનેકમને પાછળ પાછળ ચાલી.

'ચેલા બાળકની સાથે તેઓ ઘરમાં ગયાં. ત્યાં રામી રહતી હતી. માનસંગે પ્રશ્ન 'તો તેણે જણાવ્યું કે આજે મીલમાં હડતાલ હોવાથી ખાવાના પૈસા ન હતા. માનસંગે રામીને ત્રણ શેર ખીચડી લાવવા ત્રણ આના આપ્યા.

તેટલામાં બીજા માણસ આવ્યો. તેણે એક વીંટી માનસંગના હાથમાં મૂકી ને બોલ્યો : 'લો ભાઈ, આ બધો આપનો પરતાપ.'

'સારું, પણ જો હવે જમણ નહિ, હોં નહિ તો પકડાવી દેજશ,' માનસંગ બોલ્યો. આ માણસને દારૂનું બેસન હતું, તેથી તે તેનાં બૈરીછાકરને ખૂબ મારતો ને પૈસા આવે તે જણાય દારૂમાં હજમ કરી દેતો. પણ બે દિવસની જોલથી અને માનસંગની ધાકથી તે આ મહિને એક અડધા તોલાની વીંટી જગ્યાથી શક્યો હતો. એ હજીકતયા માનસંગે તેજલને પાકેક કરી.

ત્યાં તો ત્રણ ચાર માણસ આવ્યા ને બોલ્યા : 'ભાઈ, આજે બજાર છે તો આવજો. બલો બગત આવ્યા છે.'

'સારું, પણ પેલી મીલનું શું થયું?'

'હડતાળ ચાલુ છે. પણ આજ કાલમાં તેને નિકાલ આવી જશે.'

વળી અનેક માણસો આવ્યા ને ગયા. જણાય માનસંગને નમતા ને કંઈક સુખી થયા તે પણ જણાવતા.

જેમ જેમ વખત વીતતો ચાલ્યો, તેમ તેમ તેજલને સાચી સ્થિતિનું ભાન થવા માંડ્યું.

થોડી વાર રહી બન્ને બિડ્યાં ને વણકરવાસમાં ગયાં. ત્યાં જઈ પોતે આવેલું સતર માનસંગે એક જણને આપ્યું ને બોલ્યો : 'કંપારે તૈયાર કરીને આપશો?'

'ચેલાએ સતર બોલ્યું. પછી તે બોલ્યો : 'આ તો મારાથી નહિ વણાય.'

'કેમ?'

'અમદાવાદ કે વર્ધા મોકલો.'

‘સાથી?’

‘અમે તો જાડું સૂતર વણીએ છીએ. અમારા પાપદાદા આવું સૂતર વણતા હતા, પણ મીલો ચલાવી અમારો ધંધો રખડી ગયો ને અમે ખેતીએ ચઢ્યા.’

‘સારું, લાવો પાછું,’ કહી તે સૂતર લેઈ ઘર તરફ વળ્યાં. વચમાં ચાલતાં ચાલતાં તેજલને હિંદેશી માનસંગ બોલ્યો: ‘જોયું? વણકરો પણ જોછા ધંધ ગયા.’

‘હા.’

‘પરદેશીઓ આપણા લલાભોળા ગુજરાત જેવા કુળદ્રુપ દેશમાંથી કમાઈ નાવ છે અને આપણા ભાઈઓ બૂખે મરે છે. તેવું ભાન છે કાઈને? જે જિંદગી તે લેઈ બેઠા યુરોપિયન સંસ્કૃતિ. આપણા ભાઈઓ બૂખે મરે અને આપણે ખાદી ન પહેરીએ તે શું કાઈની આંખે નથી આવતું? શું કરે બિચારા બાપુજી કે કંઈ વર્ષોથી તેને માટે બેબ લીધો, છતાંય કંઈ સાથ આપણે ન આપી શક્યા?’ તે બોલતો હતો. આંખમાં તેજ હિંદુભવતું હતું. તેજલને સત્ય ભાસતું હતું.

ખતે ઘેર ગયાં. તેજલે ગાંડ વાળી કે પરણતું તો માનસંગને જ અને તેની જ જીવનસંગી તરીકે રહેવું.

ખીજ દિવસે પરાંટે જડી રેડિયો લાવી ને ખાદી ગ્રહણ કરી. માનસંગને તેજમાં તેજ આવ્યું. પોતાનું ધારેલું કામ સફળ થશે એ આશા બંધાઈ.

ઘણાંયે દિવસો બીતીત યદ્ય ગયા. તેજલ સ્વયંસેવિકા બનવાની તૈયારીમાં છે. સાથે જ જીવન ગાળીશું એવો વચનથી માનસંગ અને તે બન્ને બંધાઈ ગયાં છે.

‘કેમ, હવે તું ક્યારે દેશને પ્રાણ અર્પવાની?’

‘તમે જ્યારે દેશના નેતા યદ્યને દેશને માટે પ્રાણ અર્પવાની તૈયારી કરશો તેજ વખતે!’

‘તો તું સ્વયંસેવિકા યદ્યને?’

‘જરૂર.’

વેકેશન પડ્યું હતું. બન્ને ઘેર જવાની તૈયારી કરતાં હતાં. ઘોડાગાડી: આવી ને તેજલ સ્ટેશને જવા ઉપડી. સ્ટેશન સુધી વળાવવા માનસંગ ગયો. ગાડી ઉપડી ને તેજલને લેઈ સરેરાશ કરતી કોણ જાણે કેટલી યે દૂર નીકળી પડી. ‘નમસ્કાર’ કરતો માનસંગ હાથ હલાવતો રહ્યો ને તેજલ દૂર દૂર ચાલી ગઈ.

રોશને ઊતરી તે પેર ગઈ. ધરતું દરેક જણ આજે કાંઈ જાણે શાથી જાણ જાણનાં દામું તેને ધરતી દારી મંગીએ ખખર કહી, કે 'તમારો વિવાહ મંગળપુરના મોહન સાથે થશે છે.'

તેજલના જીવમાં હોડાહોડ હોળી સળગી. 'શું કરવું' અને 'શું ન કરવું', તેનો વિચાર તેને યત્રા લાગ્યો. ક્યાં એમને કિનારેથી પડી તરવા ગયતો માનસંગ અને ક્યાં પેસો ગામડીઓ જાખ્યક મોહન!

તેના દિલને એકએક આમકો લાગ્યો. ના કહેવા તે પોતાના પિતા પાસે રાડી ગઈ, છતાંય ત્યાં ગયા પછી તેનાથી કંઈ ન બોલાયું. તે દોડતી પોતાના સુવાના ખંડમાં જઈ એક ખાટલા ઉપર ઢળી પડી.

'હાથ નરીખ! હવે શું થાય? માનસંગ જાણ્યો તો? વચન આપ્યું છે મેં એમને તો!, પિતાજી માનશે ખરો? શેના માને? આ તે લગ્ન કે મરકરી? જેને જેના જીવનસાથી તરીકે રહેવું, છે તેને કરોય અધિકાર નહિ? આ તો ગાળાએ બે દીંગલાદીંગલી બોળી આપ્યાં તે લગ્ન? ન તો પૂછવું મને કે ન તો લીધી મારી સંમતિ. ક્યાં માનસંગ ને ક્યાં એ બીજવર મોહન? પણ હવે થાય શું? લગ્ન પણ ઉતારણમાં લેઈ નાખ્યું. શું અમો કરોય અધિકાર નહિ? તો રોડલગ્ન શાં બોટાં? અને મારી સેવા? મને સ્વયંસેવિકા દળમાં નિહાળવા તત્પર થયેલા માનસંગને શું થશે?' આમ ધણાંયે વિચાર કરી તે રડી રડીને લોભ થઈ ગઈ.

વજેસંગે તો ઘડીઆં લગ્ન લેઈ નાખ્યાં હતાં, એટલે તેણે પંદર દિવસમાં તો તેજલને મને-કમને પણ એક કાળરાત્રીએ પરણાવી નાખી સાસરાને પંચે વળાવી દીધી.

વેકેશન પૂરું થયે પંદર દિન યજ ગયા, છતાંય હજી તેજલ ન આવી. માનસંગ દરરોજ ટપાલવાળાને પૂછતો, પણ તેજલનો એકેય પત્ર તેને ન મળ્યો. રોશને ટપા ખાઈ ખાંધને તે ચાક્યો, પણ તેજલ નજ ઊતરી. ત્યારે તેણે ધાધું કે જરૂર તેજલ માંદી પડી હશે અમર તો કાંઈ કારણ હશે.

તેજલ સાસરે મઈ. તેની જુદા સાસુનો તાપ તેનાથી ન વેકાતો. કદાપિ કાંઈ કાર્ય ન કરતી તેજલને ઝોઝટ કામ સોંપાવા લાગ્યું.

'લો વહુ, પાણી જાળો.' સાસુનો હુકમ છૂટ્યો. તેજલ પાણી મઈ, પણ ઘડો-પડો ગયો અને ફૂટી ગયો. પછી તો જેમ દારૂને દેવતા અડકે તે ભડકો થાય, તેમ તેજલની સાસુ જીવકોરના દિલનો ભડકો થયો.

‘શું કંઈ તારા બાપ અહીં મૂકી ગયા હતા? આજેજ ગઈ તેમાં ઘડો ફેાડીને આવી. જરા જોઈને કામ કર, જોઈને!’

તેજલ વણજોલી રહી. તે વિચારવા લાગી: ‘આ તે કંઈ જીવન?’ પણ શું થાય, સાસુઓનાં દરેક હુકમનું પાલન કરવા વહુઓ સર્ગાઈ હોય ત્યાં?

એક દિવસ તેજલ એક ઢાંની છોકરીને અડી. તેજલની સાસુએ એ જોયું. તેજલ ખાદી પહેરતી હતી, તેથી જીવકાર સાગ મળ્યે કહેવાનું શોધી રાખતાં, તેથી બોલ્યાં: ‘મોટાં ખાદીવાળાં તેથી કે? જો મારા ઘરમાં પેડી તો’

‘પણ તેમાં યદ્ય શું ગયું?’ તેજલ ગળગળી યદ્ય.

સાસુએ ધમકાવી: ‘અહીં, એ ન ચાલે મારે ઘેર; એ બધું તારા બાપને ઘેર. નીકળ ઘરમાંથી બહાર.’

આમ દરરોજ કંઠાસ ચાલતો હતો. દિવસમાં એક વખત જૂગ પાડવા ગયેર જીવકારથી રહેવાનું નહિ. મોહનને આડું અવળું બરાબી તે તેજલને માર અવડાવતી. ગિચારી તેજલ તો કંઈ સમજતી નહિ. વળી મોહનની પહેલી વહુનાં એ જાણકા પણ તેજલને સાચવવાં પડતાં, એટલે તે જીવનથી કંટાળી ગઈ હતી. તેથી તે બોલી: ‘આ ચાલી મારે ઘેર.’ એમ કહી ચાલવા લાગી.

જીવકાર: ‘અહીં, કંઈ મરવા જાય છે? તારો બાપ ઘરમાં નહિ પેસવા દે; મારી જાખીશ જો ગઈ તો!’

તેજલ: ‘માર્પાં માર્પાં હવે, તમે તમારું સંભાળી લો.’

જીવકાર: ‘માપમાં રહેજો. નીકળ તો ખરી, જોયા જોવી યશો!’

તેજલ: ‘તમે તમારું ઘર સંભાળી લો, હું તો આ ચાલી મારે ઘેર.’

સામેથી મોહનને આવતો જોઈ જીવકાર બોલ્યાં: ‘આ આજ્યો મારો દીકરો, નાં જો હવે.’

મોહન પાસે આવી બોલ્યો: ‘ગંડ, ક્યાં ચાલી?’

તેજલ: ‘મારે ઘેર.’

‘જેસ જેસ હવે, છાનીમાની જા ઘરમાં.’ કહી તેને ઘરમાં લેઈ ગયો ને એક ઝોરડામાં જઈને મારો. પછી, ‘સાંજે ખાવા ના આપશો,’ એમ કહીને ચાલ્યો ગયો.

વજેસંગને ખબર પણ કાણુ કહે કે તારી પુત્રી અહીં અગ્નિસમ જીવન ગાળી રહી છે અને તેના દિવાળીસમ જીવનની તે હોળી કરી છે?

માનસંગને પણ કાણુ ખબર કહે કે તારો યતાર દેશસેવિકા તો સાસુના

અને પતિના હાથ તળે રૂઢિગંધને બધાઈ પિસાઈ રહી છે?

રાત્રિ પડી. અગાસની ધોર અંધારી મધરાત કાળાં કર્ગની અત્યક્ષ પ્રતિકૃતિ સમી ગાજતી હતી. ફેરી જવાય એવી ઠંડી અને મધરાતનો સમય. ઉજ્જડ લાગતા આખા ય ગામમાં ફોણ જહાર નીકળે? દિશાઓમાં સૂનકાર લાસતો. બધેય સ્પેશનશાન્તિ. ગામના રખેવાળ પણ અર્ધજાગ્યા, અર્ધજાગ્યા ઝોકાં ખાતાં હતા. તેવે વખતે એક વ્યક્તિ રાત્રિના બાર વાગ્યાને સમયે સ્ટેશન તરફ ચાલી નીકળી.

આજુબાજુ જોતી જોતી રાત્રિએ એકની ગાડી પકડી તે વ્યક્તિ ગાડીમાં ચઢી બેઠી. પત્ર લખ્યો, સાથે પોતાનો ફોટો મૂક્યો. તેટલામાં વડોદરા આવ્યું અને તે ઊતરી પડી.

‘કમાડ ઉઘાડો.’

‘ફોણ?’ અર્ધજાગ્યામાં માનસંગ બોલ્યો.

‘હું તેજલ.’

‘તેજલ? કેમ અત્યારે?’ કમાડ ઉઘાડતાં ઉઘાડતાં માનસંગ બોલ્યો. તે તેના અરણ્યમાં પડી ને રડવા મંડી.

‘પણ આ શું, તેજલ? બિડ?’

‘હો.’ કહી તેણે પોતાના કળજના બિરસાગાંધી કાઢી એક પત્ર તેને આપ્યો.

‘શું છે?’

‘પત્ર.’

‘શાનો?’

‘તમે વાંચો ને.’

માનસંગે પત્ર લીધો. તે દૂર પડેલા ફાનસના અજવાળામાં વાંચવા ગયો. ત્યાં તો પાસેની ફૂંદમાં ધબકો ચયો. માનસંગ હોડતો ગયો, પણ તે કાંઈ કરે કારવે તે પહેલાં તો ખલાસો તેજલ દૂખી ગયો.

પત્રમાં શું હતું?

તે પત્રમાં હતું માનસંગને આશ્વાસન અને તેજલનું હોળીસંગ જીવન, જસ.

વણછરા

મંગળદાસ હીરાચંદ શાહ

હિંદુ સમાજનો સળગતો પ્રશ્ન

અત્યારે સારાથે સમાજ ફક્ત એક જ પ્રશ્ન, એક જ વાત છેડી રહ્યો છે. ગામડાંમાં અને શહેરોમાં, ચીટે ચોર ને ચક્રે, તળાવ ને કૂવા ઉપર, મંદિરોમાં અને મેળાઓમાં, ધર્મશાળામાં ભેળા મહેલા મુસાફરોનાં ટોળાંમાં, વાચના-લયમાં યાનામૃતનાં પાન કરવા આવેલા માણસોમાં ફક્ત એક જ પ્રશ્ન છેડાયા કરે છે : 'કેમ ભાષ, અગદાવાદના શા સમાચાર?' તેમ લગભગ શરૂ થતાં જ દેશવે ગાડીમાં મુસાફરી કરતાં નરનારીઓની વાતોના ગપાટામાં, કૂવા કે તળાવ ઉપર પાણી ખેંચતી ને કપડાં ધોતી ઓગોના મધુર ટલુકામાં, ચોર બેઠેલા ગામના સદ્ગૃહસ્થોની બઝાઈઓમાં, મંદિરમાં બેઠેલા બાવી બક્તોની યાનગોષ્ઠિમાં એક જ વાત ચર્ચાઈ રહી છે : 'હજી ફલાણીની દીકરીનું' ક્યાંય બેકું નહિ. શું કરે જિયારા? બધું સાફ છે, ત્યારે મંગળમાં હજારની રકમ માગે છે. ક્યાંથી લાવે જિયારા? હજી પાછળ બીજી ચાર દીકરીઓ છે. આ પરસોતમ પોતે તો પરદેશ આપીને પરણેલો, તેનાં છોકરા બે ચોપડી બણ્યો એટલે ભાષ આજલે અડક્યા, ચાર હજાર પહેરામણીમાં અને એક હજાર મંગળનાં રાકડા માગે છે! કેટલાય ગામના આંગેવાળો, જે એને પૂછે પણ નહિ, તેમને પણ તેણે રાકડું પરખાવી દીધું. શું કરે, ભાષ! છોકરીઓ વધી નડી અને છોકરા જડતા નથી.'

આવા આવા કેટલાય પ્રશ્નો જ્યાં જમણે ત્યાં ચર્ચાયા કરે છે. તેમાં મંગળને પ્રશ્ને તો સમાજમાં ઘણીજ હિદાયોદ્ધ મચાવી છે. જ્યારે વરપક્ષને વિવાહ ન કરવો હોય ત્યારે પોતે મંગળરૂપી ઢાલને વિવાહરૂપી તલવારના ફટકાથી ખચવા આગળ ખરે છે. આટલા રૂપીઆ કે આટલું સોનું આપો તોજી વિવાહ થાય. ક્યાં ખચર હતી લગ્નના પાપા નાખનાર એ વિશ્વકર્માને કે આગળ ઉપર. લગ્નના સોદા થવાના છે! લગ્ન એ કાંઈ લેવડદેવડનો સંજંધ નથી. પરણનાર વ્યક્તિઓની પસંદગી અને અનુમતિ એજ એમની લેવડદેવડ. પરંતુ સમાજ આજે લગ્નના સાચા અને પવિત્ર સિદ્ધાન્તોનો ચૂરો કરી મંગળના અને પરદેશના પાપા પૂરે છે અને તેના ઉપર ભાવિ સમાજની આલેશાન ધમારત ચણવાના વૃથા પ્રયત્ન આરંભે છે.

સારાથે દેશની આઝાદી અને આજાદી દેશના ભાવિ નાગરિકો ઉપર અવલંબે છે. જે દેશની પ્રજા યાત્રી, સંસ્કારી, ફળવાએલી અને બહાદુર હોય તે દેશ મને તેવી આપત્તિને દૂર કરી શકે; અરે તેને આપત્તિ આવેજ નહિ. પણ અજાન અને આળસુ પ્રજા દેશનું તો શું પણ પોતાના ગામનું, અરે પોતાના

કુટુંબનું પશુ કાંઈ બહુ કરી શકે નહિ. જેવો ગોળ તેવું મળપણ. સંસ્કારી માતાપિતા હશે તો પ્રજા પણ તેવી જ થશે. પરંતુ માતાપિતા પૈસાના લોભમાં, મોટાપના તોરમાં અને આખરની લાલસામાં વરવિશ્વ કરે છે. વધારેમાં વધારે પરકણ અને મંગળ લેછ, ગામમાં સૌથી વધારે લેવાના અભિમાનમાં પુત્રનું સાંચે જીવન ખર્ચાદ કરે છે, એની આરાના ચૂરા કરે છે, એની જીવન-નૌકાને ભરદરિયે પરકણ તે મંગળ રૂપી ટોપીડો મારી કુચાડે છે. માંદગીમાં મધ પાનાર-ચિતા મંગળપ્રસંગે ત્રિપ પાંચ છે!

જેનાં સાધમાં રહી જીવનસાગરનાં મહાભયાનક તોફાનો ઝાળખવાનાં છે તે સાથી કેવો હોવો જોઈએ એ તો સફર કરનારે જ જોવું જોઈએ. ગાડીએ જોડેલા બે જળદામાંનો એક જો કાચો અને નજલો હશે તો તેગાથી ખેડૂત પોતાનું ખેતર સારી રીતે ખેડી શકનાર નથી. તેમ જીવનસાગર તરી જવાની હિંમત કરી જીવનગૌકુ લેછ ઓકાવનારને પોતાનો સાથી નજલો અને અણગમતો હશે તો એ જીવનસાગર નહિ તરતાં સાગરનાં પ્રચંદ તોફાની ગોળમાં ક્યાંય ફૂળી જશે.

મંગળના અને પરકણના ચેલાઓમાં મળેલી કન્યા ભાગ્યે જ સંસ્કારી અને ઝાની હોય. અસંસ્કારી અને અઝાની માતા જાળકોને શું ઝાન દેવાની છે? ભાવિ પ્રજાની સંસ્કૃતિનો પાયો જ ન્યારે કમચુ હોય ત્યારે તેના ઉપર સંસ્કૃતિની આદેશાન હમારત શી રીતે ચઢી શકાય? ચણાય તો ક્યાં સુધી ટકે? સૂઈના પ્રખર તાપમાં પાણી વિના રેપાએલો છોડ ક્યાં સુધી જીવી શકે?

મંગળ અને પરકણ એ હિંદુ સમાજની લગ્નપ્રથાની મહાભયાનક ખામીઓનો સંગ્રહો છે. એનો જલ્દો સમાજ ગુણકારના રૂપમાં પામે છે. જજ્જરિત થએલા સમાજના તરાપાને એ હજી પણ ફૂળતો જવાવવો હોય, છિત્રક્ષિત થવા દેવો ન હોય, તો એ સમાજસુધારણાને વરેલા સુધારકો, એ ખામીઓ દૂર કરો. શું તમે એ પ્રથાની વેદી ઉપર બલિદાન આપી ચૂકેલ કમનસીબોનાં અશ્રુઓ, નિઃવાસો અને કુસકંઓ નથી સાંભળતાં? સાંભળીને શોકસંતાપ નથી કરતાં? એ ગોઝારા સમાજ, તારી ફૂળતી નૌકા તારવાનો હજી પણ અવસર છે. મંગળ અને પરકણની વેદી ઉપર બલિદાન આપી ચૂકેલ આત્માઓને એની ખામીઓથી જવાની શાન્તિ અપાવ.

ઉત્તરસંડા

જશભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

ખોળશો નહિ

લક્ષ્મી (કમળાની નાની બેન): “જા, કમુબેન કેમ આજે ઘણું જ ઉદાસ લાગે છે? પરીક્ષામાં તો પાસ થયાં છે. જાપુછએ આગળ અભ્યાસ કરવાનું પણ કહી દીધેલ છે. પછી ક્યે ભૂતે એમને ઘેરી લીધાં છે. બજે કશામાંયે જીવ જ ન હોય એમ હરતાં ફરતાં લાગે છે. કંઈ ખૂંજો તો ખરાં!”

સાકરબા (કમળાની જા): “જવા દે એનું નામ! એ તો કુળ ખોળવા બેઠી છે. અત્યાર લગણુ આપણા ઘરમાંથી છ ગામ બહાર ઉતાર જ કરેલો નથી. અને એને હવે પેલા ગામડીઆ નરેશ સાથે પરણવું છે. બણી, મોટી ના જોઈ હોય તો! તારા જાપુછને છું તો પહેલેથી જ કહેતી આવું છું કે છોકરીને લાડ ન લાગે તો લાચારો પણ નહિ. જતી ના કાલથી નિશાળે પુંચ!”

લક્ષ્મી: “જા, એમ ના બોલો. જાપુછ શિક્ષણ આપવું એમ માને છે. માતાઓ અશિક્ષિત હોવાથી શિક્ષણની કિંમત સમજતી નથી. નકામી છોકરી-ઓને વગોવે છે. જુઓને પેલાં શાન્તાબેન બજેલાંમજેલાં છે. ત્યારે કેવું ઘર ચલાવે છે. બજે છે કાંઈ પડોશી કે તેમનું નાવ કેમ ચાલે છે? જો અબણુ હોત તો ફજેતીના કાળકા કરી નાખ્યા હોત. છે જા, તમને તેની ખબર? નકામાં ચિંતાનાં ના.”

એટલામાં દિનેશ આવે છે.

કમળા: “આવો દિનેશભાઈ, ઠીક વખતે આવી પહોંચ્યા છો. જા ઊંઘ્યાં ત્યારથી કટકટ કર્યાં કરે છે. લક્ષ્મી તો બજે પાછળ જ પડી છે. બહુયો આ તો કંઈ અમારો અવતાર છે? નાનપણમાં માળાપો પોતાના વિચારો પ્રમાણે ઉછેરે, યુવાવસ્થામાં લાકડે માંકડું વળગાડે તોય તેના પતિરાજને લગવાન માનવા અને એમના જ વિચારોએ જીવવું રહ્યું. નહિ તો રોજ પેલાં સુલદ્રા-કાકીનાં હાડકાં ખોખરાં થાય છે તેમ થાય. તમને, પુરુષોને છે કાંઈ કંઈનાં મારનાર? તમે તો પરવાનો લેખને અવતરો છો. કે સ્ત્રીની પૂજા રોજ ખાસકરથી કરવી!”

દિનેશ: “બેન, એમ નથી. સ્ત્રીની પૂજા ખાસકરથી નહિ; પણ સત્કારથી થાય છે ત્યાં તો દેવતાઓ રમે છે એટલે જ ઘરમાં આનંદ થાય છે.”

કમળા: “બહુયો તમારો આનંદ અને બળી તમારી પૂજા. છોકરો પરણાવવાના કાંડ, પરણાવી ઘરમાં વહુ લાવવાના કાંડ, અને ઘરમાં વહુ આવતાં જ તેના જીવતરમાં ધૂળ નાખવામાં સાસુ, નણંદ કે ન્હાણી ક્યાં મળ્યા

રાખે છે! બીના ખારિયાં ચાંપી કોમ દેઈ જીવતાં જાળ્યાના હાંખલા સાંભળવા છે તમારે?"

દિનેશ : "કુળજાળેન, એમ નથી. એ તો જમાનાઓથી ચાલતું આવે છે. માફ કરજો, બોલવાની છૂટ છે એટલે કહું છું. એ બધું સરખે માથે નથી. કુળવાનમાં ખપતાં ધરોમાં તમે કહો છો એમ બને છે એ વાત સાચી છે. જાણી તો બંધારે વહુ, વહુ હોય છે ત્યારે તેને તેની સાસુ તરફથી વીતે છે, તેથી સાસુ વહેલી ગરી જાય એમ ધમ્મ છે, પ્રાર્થના કરે છે, વ્રત રાખે છે; પણ પોતે સાસુ થાય છે ત્યારે કેટલું માદ રાખી પોતાની વહુ તરફ માયામમતાથી, પ્રેમથી, હેતુથી વર્તે છે તે તમે જાણો છો? તમેય તેમ નહિ વર્તો એ શા ઉપરથી કહી શકાય?"

લક્ષ્મી (વચમાં) : "રહેવા દો, દિનેશભાઈ, તમારું ભાવણ. ભેનને ખૂંચો તો ખરા કે તે ઉદાસ કેમ છે. ખારાપીવામાં, લજવાગજવામાં જરાબર ધ્યાન કેમ નથી? લડાઈ ચાલે છે તો કશિયાર અને જમની વચ્ચે ચાલે છે, બોમ્બ પડે છે તો બહીન અને લંડન ઉપર પડે છે, તેમાં અહીં અત્યારથી શા માટે મરી જવું? લજવાની બાપુજીએ પરવાનગી આપી છે. લાલેને બેન બારિસ્ટર થાય!"

કમળા : "લક્ષ્મી, તું જાહજ સખરાક છે. મારા મનની તમે રી ખબર? માતાપિતાની વિદેશજીવિવિષ્ણિનો તને થોડાક જ ખ્યાલ છે. એ તો નડિયાદનો દેસાઈ કે લાંબાની ખડકીનો બેળવામાં અડધાં મધ ગયાં છે. એમને કુળ ભેલું છે, વર નથી ભેલે. એટલે કુળઓળુ વગેરે વિશેષજીની વાગમીઓ પૂરી જીવ જાણી નાખે છે. મારે તો નયો દેસાઈના કુળમાં જવું તેમ નથી લાવાની ખડકીમાં લેવાદેવા. છ માગમાં વજુ કુળવાનોએજ તારા વાળ્યાં છે, તેની તને ક્યાંથી ખબર! સાંભળ, (વંચાવળી લેખને) જો પેલો નરેન્દ્ર અને મારા ઉપલા વર્ગમાં (ખી.એ.માં) લજીતો નરેશ એ એક કાળે એક જ વંશના વારસો છે. ડેડબોઓને, કાળીવાધરીને ખાંધે લાકડાં મૂકી, તડકામાં અંશુકા પકડાવી ઉપર ખૂંધાં મૂકી લોહી પીધેલું, અનેકનાં પચાવી પડેલાં, ખર્ચમાં કંજુસાંધ કરી બિજળે લૂગડે રૂપાં એટલે કુળવાન! પછી એમના દીકરા ભલે ને આફ્રિકામાં જઈ 'લો રે કાંદાજટાટા!' કહી કાછીઆનો ધધો કરતા હોય, ભલે ને શેડીઆઓને ત્યાં પાણીના લોટા ભરતા હોય કે કારકુની કરતા હોય, તોયે એ કુલીન! અને પેલો ખીજે રવત્ર ધધો કરતો હોય, પોતાના પગ ઉપર બોલો રહી કમાતો હોય તોય તે અકુલીન! આટલોય ભેદ બાપુજીને નથી જણતો અને મોહ હોડતા નથી. એમ તો નરેશ શો ખોટો છે? એ હેલી

લક્ષ્મી : “પુછાવો ને ત્યારે નરેશભાઈને. કમળાબેન કહેતાં હતાં કે એક વખત એ બાઈસાહેબ બોલી ગયા હતા, કે ‘કંકુ ને કન્યા બસ છે.’”

એવે ટપાલી આવે છે ને કમળાનો કાગળ લક્ષ્મીને આપે છે. લક્ષ્મીના હાથમાંથી કાગળ ખૂંટવી લેછે કમળા દાદરે ચઢી ગય છે ને કાગળ વાંચી નીચે આવે છે.

દિનેશ : “કેમ નરેશનોજ છે ને? મોંજ કહી આપે છો. હોય એમાં નવાઈ નથી. મે મહિનો છે, એકને રંગગો છે. કદાચ ફેરણીએ નીકળ્યા હોય ને પધારે કોલેજ-ફેરફારને મળવા, તો જોડું શું છે એમાં!”

કમળા : “છે તો નરેશનો, પણ કંઈ નવાજુની નથી. નરેન્દ્ર માટે બે વાતો લખી છે કે એનો વિચાર બે એના બાપુજી પરકણનો મોઢા છેડે તો મારી સાથે આજીવન સંબંધ બાંધવાનો છે. છે ને નર્મો મૂરખ? એના બાપને તો માતખર ધર જોવું છે, પૈસાવાળો સોધવો છે કે લૂંટી ખાવા ચાલે; જ્યારે બાઈ મારી આશા રાખે છે. અહીં તો-બીજા માગ્યા જેવું કરી બાપ બચાવે છે ને એનો બાપ દમરો વિના વાત નહિ કરવાનો! આતું નાગ તે કુળ?”

લક્ષ્મી : “બેન, નરેશ કેમ પોતા ત્રિષે નથી લખતો કંઈ?”

કમળા : “શી રીતે લખે? એને સ્વપ્નેય ખ્યાલ કેમ આવે કે બાપુજી મને એને સોંપે? પડ્યો બિચારો છેલ્લી ખડકીનો! બાકી એટલું તો ખરું કે જ્યારે અમે આના ટેબલ ઉપર ટપાટપી કરતાં હતાં ત્યારે એના બોલવા ઉપરથી લાગતું કે હું એની ચાઉં તો એને ગમે ખરું.”

દિનેશ : “ત્યારે બાપુજીને વાત કરે ને!”

લક્ષ્મી : “તમોજ કરે ને. તમારું માનરો.”

એવે કમળાના પિતા દીવાનખાનામાં આવે છે.

દિનેશ : “આવો કાકા.”

કાકા : “કેમ રે, શું ચાલે છે? રંગગો પલાસ થવા આવી એટલે કોલેજમાં જવાની તૈયારીઓ ચાલતી દરો.”

દિનેશ : “નહિ કાકા. વાત તો મજાની ચાલે છે. કમળાબેન માટે વર બોળવાની વાત ચાલે છે. પેલો નરેશ દમજાંજ ખી. એ.માં પાસ થયો છે. એ બાપતની વાટાઘાટ કરીએ છીએ.”

કાકા : “હા, પેલા છેલ્લી ખડકીવાળા અમયાભાઈનો નરસીઓ! વાહરે નરેશ! એના કરતાં નરેન્દ્ર કુળવાન તો ખરો ને! કમળાનો મત રો છે એને માટે?”

દિનેશ : “નરેન્દ્રને માટે? એને વહોરવા માટે તો તમારા ઘરનાં નળીઆંચ

નહિ પહોંચે! એ તો બૂખડી ખારસ હોવા છતાં હજારોની વાતો કરે છે, એમ મરઘાકાકા વાત કરતા હતા. કુળને શું ઝોટવું છે? અને તમે ખરચી શકવાના નથી ને નરેન્દ્ર મળવાનો નથી. નરેન્દ્રનો બાપ લોભ હોડવાનો નથી, એટલે નરેન્દ્રને કમળા મળે એમ નથી, લખી રાખો! આખરે નરેશ જીક છે. નહિ માનો તો કેાણુ જાણે કેના પ્રાણુ જનમ છે! એ અકુલીન હોવાને કારણે ઇચ્છિત કન્યાને વરી નહિ શકે કે કન્યા ઇચ્છિત વરને પરણી નહિ શકે! ખીજી જાણુ કુલીનતાને લીધે કંકુ ને કન્યા માંડે નરેન્દ્રના પિતાની છાતી ચાલશે નહિ અને તમારી પાસે નરેન્દ્રને ખરીદવા જેટલું ધન નથી. આમાંથી શું થાય છે તે જોવા કરતાં નક્કી જ કરો ને નરેશ સાથે!”

કાકા: “નરેશ સાથે કરવામાં ખડકી આવડે આવે છે! ત્યાં કરે તેના કરતાં તો અમે પ્લેગ કે ફાલેરાનો ભોગ મ્મ પડીએ તો વધારે સારું! નહિ તો કમળા જ અમને દુઃખમાંથી હોડાવી શકે, કાં તો અમે નહિ કે કાં તો એ નહિ, એ વિના અમારે ખીજે આરો નથી. કુળવાન વહોરવાનો મોહ જતો નથી, કુળવાનો વગર-પૈસે નજીક લેવા રહેવા દેતા નથી. જણીએ છીએ કે એ લોકો હોકરા કન્યાને નથી પરણાવતા, પણ ફક્ત પૈસાને જ પરણાવે છે. નહિ તો વળી દેસાઈ ગામડે જાય ખરો? કરમસદની મળતી હતી, પણ પૈસા નહોતા મળતા! આ બધું જ ખરું છે, પણ ઉપાય શો? ખીજે ઉતાર નથી તેનું શું થાય?”

આ બધું કમળા ચોપડીમાં મોં ધાલી પેલો કાગળ ફરી ફરી વાંચતી હતી. તે હજી સહે જોલી: “જાણુ, શીકર કરતા નહિ. પ્રભુ સૌ સારાં વાનાં કરશે.”

કોલેન્ને ઉઘડી, પાછાં સૌ પૂને જાય છે.

નરેશ: “કેમ લાઈ દિનેશ! કમળાનો શો વિચાર છે? અમયાકાકાનો વિચાર તો બારેબાર પૈસા લેવાનો છે. હું તો રહ્યો કુળે હલકો; બહુતરે ભારે, પણ ભાવ જ નહિ. મક્ત મળું તેમ છે. પણ કમળાના બાપને ગળે કુળનું ફૂમતું વળગ્યું છે તેનું શું થાય હવે?”

દિનેશ: “કમળાએ તો એના જાણુને શીકર નાખી દેવા કહ્યું છે. ‘પ્રભુ સૌ સારાં વાનાં કરશે’ કહી આશ્વાસન આપ્યું છે ને પાછી વધુ અશ્વાસ માટે પૂને આવી છે. મળશે આપણને આજ કાલમાં.”

એટલામાં કમળા આવે છે. અને દિનેશને સંજોધે છે: “કેમ દિનેશભાઈ, મઝામાં તો હો ને! અને નરેશ, તમે કેમ છો? હવે શું કરવા વિચાર છે?”

નરેશ: “ધરખારી થવા વિચાર છે, પણ પડ્યા છેલી ખાડીના! ભાવ ફાણુ પૂછે છે?”

કમળા: “બાવ” પૂછનાર તો છે, પણ તાકાત કેનામાં છે? નમાલો જેલ જેલ છે ને માલવાળા પરતાંય છે! જેવો તમારો વિચાર છે તેવો જ હું કરું તો હમણાં મેળ જેસે, વાંચો!” એમ કહી તે નરેશને કામળા આપે છે. નરેશ વાંચે છે: “શ્રીયુત નરેશચંદ્ર! તમે છો છેલ્લી ખડકીના, એટલે અકુલીન. હું છું નાના ગામતી, પણ બાપુજીને જવું છે મોટે ઘેર? અને પેલા અમયાકાકાના નરેન્દ્રનો નહોતોવો છે. એટલી પરકણ માટે પૈસા નથી. તમને હું મળું એ આ રીતે કહણ કામે છે. નરેન્દ્રને પણ હું મળી શકવાની નથી, કારણ કે મને કુંળ કરતાં વર પમદં છે. બાપુજીને વર કરતાં કુંળ પમદં છે. ‘પ્રભુ મૌ સાચં વાનાં કરશે’નો કાલ બાપુજીને આપીને આવી છું. એ નિશ્ચિત છે. તમે અકુલીન મળાઓ છો, માટે મને મારા બાપુજી તમને કંકુ ને કન્યા આપવા રાહ નથી, પિતાજી ગરીબ હોવાથી કુંળવાન વહોરી શકવાના નથી. લણવા છતાં મને જાતે પરણી લેવાની છૂટ આપતા નથી. આ સંયોગોમાં બેઉ સંકટમાં છીએ. હમણાં નદીનાં પાણી ઠીક વહેતાં છે, મૂળામુકા પૂર પંદારમાં છે. એવી ચરતે જઈએ કે ખીજ બવમાં બેઉ પરણી શકાએ ને તેવે ઠેકાણે અવતરીએ. અંતઃકરણથી મને આહતા હો તો કરો આના ઉપર સહી અને થઈ જાઓ તૈયાર!”

નરેશ કામળા ઉપર સહી કરે છે ને બેઉ નીચે પ્રમાણે લખી કામળા જોતડીના ટેબલ ઉપર મૂકે છે.

“કુંળવાનેતે નામે જોળખાંતા નરાધમો, માતી લીધેલા અકુલીન ઘરમાં જન્મવું એ તમે પાપ મનાવ્યું, ગરીબ ઘેર જન્મ લેવો એ ગુનો ગણાવ્યો; પરંતુ તે ઘેરજે અનેક બાળાઓના લવ જગાડ્યા, અનેક યુવકોને તેમની સંમતિ વિના પૈસાની પોટલી સાથે પરણાવી દીધા ને તેમનાં જીવન વેડફી નાખ્યા! કુટુંબ કુલીન પ્રધાને બળે, અનેક કન્યાપિતાઓને મળે ક્રાંસા ન ખાળ્યા! એ નરપિસાચો, રાંદસો, તમારી ચૂડમાંથી જાગવા અમારા જેવાં નિર્દોષને માટે નદીનાળાં જ પ્રભુએ નિર્માણ કરી રાખ્યાં છે, તે માટે જ તમે ખડકીઓ સામે કૂદાઓ કરી રાખી છે! અમે જઈએ છીએ, જોળશે નદિ.” લી. નરેશ-કમળા.

ત્રીજે દિવસે બેઉની લાસો એક ખીજ સાથે જિડાએલી, નદીને કિનારેથી મળી આવી.

પરકણ, હું કેટલાંતો જળિદાન લેવાની છે? કુંળવાનો, કંઈ સમજો. પરકણને પાપે તમારાં જણેલાંજણેલાં બાળકોની આ દશા! હજીયે ચેતો!

નવાં વરવધૂ આફ્રિકાની સફરે

હાથીલાઈ પાંચેક વર્ષથી આફ્રિકામાં આવેલા છે. હાલમાં તેમની ઉમર પાંત્રીશેક વર્ષની છે. તેમની આટલી ઉમર છતાં હજી લગ્ન થયું ન હતું, તેનું કારણ તેમના દુર્ગ્ગ્ગોળ હતા. અહીં પણ એ સ્વચ્છંદી પુરુષ સીધા તો રહ્યા જ ન હતા. એ પ્રેમના આશરે આ દેશની લલનાઓ સાથે પણ સંબંધ બાંધ્યો હતો. પરંતુ સ્વદેશ જઈ લગ્ન કરી આવવાના તેમના મનોરથો બાકી રહ્યા હતા. એ કામાન્ધ પુરુષ રાતદિવસ એ જ ચિંતા કરતા હતા.

છેવટે કંટાળ્યા એટલે દેશ જવાની તૈયારી કરી. પરંતુ તેમના શેક તેમની વિરુદ્ધ પડ્યા. કારણ કે તેમના જગ્યાથી શેકની કમાણી આંધી થતી હતી. આથી આ ભાઈએ જે આશાની ઇમારતો બાંધી હતી તેનો ખરેખર નાશ થતો લાગ્યાથી શેકની આગાનું ઉલ્લંઘન કરીને પણ ઘેર જવા મોખ્યાસા લીધા. સ્ટીગરની ટિકટ લેઈને દેશ જવા લીધા.

ખાસ કરીને હાલના ઘણા યુવકો 'વરણાગીમાં વાળ અને 'પૂંછમાં ઘડીઆળ' રાખે છે, તેવા જ ફક્ક જનીને આ ભાઈ સ્વદેશ પહોંચ્યા. પરંતુ કુદરતે થોડી ખામી એ રાખી હતી કે આ ભાઈના વાળ સફેદ થયા હતા.

જેવી રીતે ખેડૂતોને વરસાદની તથા વિદ્યાર્થીઓને પરીક્ષાની મોસમ હોય છે, તેવી જ લગ્નની મોસમમાં આપણા હાથીલાઈ દેશ જઈ પહોંચ્યા હતા. તેમના આડંબરનો તો પાર જ ન હતો. તે ધનવાન, સારી કમાણીવાળા તથા પાંચ દશ દુકાનના માલિક છે એવું દર્શાવવા, સાક્ષી તરીકે લોકોને બતાવવા, પોતાના નામની ખૂફા મોખ્યાસાથી છપાવી લેઈ ગયા હતા.

હવે એક ભાઈ, જે સફરગુણી અને સારા કુળવાન ઘરનો. વર શોધતાં થાકેલા, તેમની નજરે આ ભાઈ રૂડા અને રૂપાળા દેખાયા. કન્નાએ, 'જેનું' નામ કિશોરી હતું, તેણે પણ પોતાના ભાવિ પતિને જોયા. જોકે તેમની ઉમર તો તેને વધારે જણાઈ, પરંતુ પોતાને પૈસાદાર પતિ મળે છે એમ જાણીને એ એને પસંદ કર્યા. તેમને ક્યાં ખબર હતી કે આ આડંબરી પુરુષ છે?

લગ્ન વીસમી સદીને શોભે તેવી રીતે તરત જ લગ્ન પતાવ્યું, કારણ કે હાથીલાઈને લાય હતો કે પોતાનું પોલપોલ કદાચ જહાર પડી ગય તો કદાચ છાકરી અથવા તેનાં માળાપ ના પાડે અને પોતાની આશા કચરાઈ જાય.

કિશોરી હવે સામ્રે ગઈ અને પોતાના પતિનો સ્વભાવ જોયો કે તરત જ એક સાખી બોલી:

“પરણીને /આવ્યાં અહીં, જોયા હુદ્દિમકાશ;
મનની સૌ મનમાં રહી, આશા થઈ નિરાશ.”

હાથીભાઈ હવે ઝાઝો વખત દેશમાં નહિ રહેતાં આફ્રિકા આવવા ઉપડ્યા. રડીમરમાં ચક્કર આવવાથી આ ભાઈને તેની સારામાં સારી દવા બ્હીસ્કી માલગ પડી, તે ખરીદીને પીવા માંડી. હવે કિશોરીને પોતાના પતિ કેવા મદ્દુશુ છે તેનો વધારે ખ્યાલ થયો. પોતે સારા સ્વભાવની હોવાથી પોતાના પતિને જાહેરમાં કંઈ નહિ કહેતાં તે રડીને જ રહી.

હવે ન્યારે પોતાને રહેવાને રથલે આવ્યા, ત્યારે કિશોરીના આધાતનો પાર ન રહ્યો. તેણે પોતાના પતિને પૈસાદાર નહિ, પરંતુ દેવાદાર દીડો. લેણુદારો પૈસા માટે ફેરા ખાવા લાગ્યા. તેમની કહેવાતી દશ દુકાનોમાંથી એકનું પણ ઠેકાણું ન દીધું. જે મકાનમા તે ગ્લાં તે પણ ભાડાનું જ હતું.

કિશોરીને હવે પોતાના પતિને સુધાર્યા સિવાય ખીજો એક પણ રસ્તો ન રહ્યો. તેણે તેને સગળવીને જૂઠું નહિ બોલવા, તથા દારૂ માંસ નહિ લેવા પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી; પરંતુ એ નીચ વિચારના પુરુષને તેની કંઈ અસર થઈ નહિ. હવે તેને પોતાના પતિ ઉપર ઘણો જ તિરસ્કાર ઘૂટ્યો, પરંતુ સ્ત્રીજાતિ પોતાના ધર્મને માયવેવા માટે પોતાના પતિનો ત્યાગ નથી કરતી, એટલે તે રડીને જ પોતાનું હૃદય શાન્ત કરતી.

છેવટે હાથીભાઈની હકીકત જાહેરમાં આવી એટલે સમાજે પણ તેમનાં આવાં કર્મોને લીધે તેમને તુચ્છકાર્યા. આથી એમની ગાનસિક સ્થિતિ ખગડવા લાગી અને અતિશય વિચારોને લીધે તથા પોતાનાં કર્મોને લીધે તેમનું મગજ ચસકી ગયું, તે ગાંડા-જેવા થઈ ગયા.

આ ઉપરથી આપણે જોઈએ કે હાલના વખતમાં ઘણા યુવકો આવી નિર્દોષ જાળાઓનું જીવન દુઃખી ન બને તેટલા માટે તનતોડ મહેનત કરે છે, પણ ખીજા કેટલાક હાથીભાઈ જેવા યુવકો નિર્દોષ જાળાઓને ફસાવવામાં જ પોતાની /કર્તવ્યપરાયણતા માને છે, તે ઘણું શરમાવા જેવું ગણાય. વળી પરદેશમાં પણ પોતાનો ધર્મ, અને ગૌરવ સચવાય તે માટે ખાસ જોવું જોઈએ. તો જ આપણો ઉદ્ધાર થશે અને દુનિયામાં આપણો દેશ સારી ગણતરીમાં આવશે.

ઉસા રીવર (ઉગાદ્યા)

હરમાનભાઈ મંગળભાઈ પટેલ

જમીનનો કસ પાણી-પ્રવાહમાં વહી જતો અટકાવો.

વરસાદનું પાણી ધીમે ધીમે જમીનને ધસી રહ્યું છે. એ ધસારામાં ઢોળાવ-વાળી જમીન પરનાં જંગલોનું કપાણુ, ગોચરોનું ચરિયાણુ તથા જમીનનું ખેડાણુ ઉમેરો કરી રહ્યાં છે. પરિણામે જમીનનો કસ ઘટતાં પાક પશુ ગોઠો થતો જાય છે. એને અટકાવવા માટે જ્યાં રજવાડાંના સામૂદ્રિક પ્રયાસની જરૂર છે.

ગોમાસું આવી પહોંચ્યું છે. કાઠીઆવાડ-શુજરાતની ધરતી ઉપર પડતા આ અનિયમિત વરસાદનાં અંગે કારણોને નિવારવાની યોજનાઓ રજૂ થઈ છે; એનો અમલ થાય ત્યારે ખરો. પણ દર વર્ષે અનિયમિત રીતે આવતો આ વરસાદ પણ ભાવિ વરસાદને દુઃકા બનાવવામાં ફાળો આપી જાય છે તે તરફ ગોઠાવું ધ્યાન દેરાયું છે.

વરસાદથી જમીનનું ઘોવાણુ: જ્યાં જ્યાં વરસાદ પડે છે ત્યાં ત્યાંથી એ પોતાના પાણી-પ્રવાહ દ્વારા જમીન ઉપર ધસારો મૂકતો જાય છે. એથી જમીનનું નિરંતર ઘોવાણુ થયા કરે છે. ઉપરવાસની ખડકમય કે પોચી જાને જમીનને ધસી ધસીને વરસાદનાં પોણી એ ધસારાનાં રજકણો સમુદ્ર તરફ ધસડી જાય છે.

જો આ ધસારો ધીમે ધીમે થતો હોય તો જ્યાં એ ધસારાનો કાંપ-કચરો કરે ત્યાં ગંગાની ખીણની કે શુજરાતના જૂના ભાગની પેઠે જમીન ફળદ્રુપ થાય અને ઉપયોગી નીવડે. જો ધસારો વેગથી થાય તો જમીનને ફળદ્રુપ બનાવતાં રજકણો પાણીના પૂર સાથે ચાલ્યા જાય અને જમીનનો કસ ઘટતો જાય. આથી આ ધસારો વેગવાન ન બને તે માટે તેને ગર્ભાદિત રાખવા કુદરતજ પોતાની મેળે જમીનના ઢોળાવ ઉપર વનરૂપિત ઉગાડીને, ઢોળાવ ઉપર એ રીતે કુદરતી જંધ બાંધીને, ધસારાને સંયમિત બનાવે છે.

લાલ ખરે, પણ દુઢી દૃષ્ટિએ: પણ દિવસે દિવસે આપણે ત્યાં વસતિ વધતાં, ને તેથી સપાટ જમીનની ટાંચ પડતાં, લોહા ટેકરીઓ અને ઢોળાવ ઉપર ખેતરો કરીને એ જમીનને ખેડવા લાગ્યા છે. વગડા કાપી કાપીને જમીનને ખેડવાણુ બનાવવા લાગ્યા છે. આ રીતે જમીન મળવાથી આપણા લોહા તથા ખેડાણુ જમીન વધવાથી રજવાડાં દુઢી દૃષ્ટિએ રાહ થાય છે. પણ એથી લાંબે ગાળે નુકસાન થઈ રહ્યું છે. ઉપરવાસની લીલાતરી વેદાં-ગરબને જેમ નેમ ચરાવી દેવાથી લીલાતરી ઘટતાં એની અસર પણ આ નુકસાન ઉમેરો કરે છે.

કસ સમુદ્રમાં ઠલવાય છે : આ રીતે કાઠીઆવાડનાં જંગલોમાં, ઉપરવાસના ઢોળાવ ઉપર તથા યુજગતમાં વહેતી નદીઓનાં મૂળ તરફના પ્રદેશમાં ખેડાણ વધવાથી જૂની વનસ્પતિનો નાશ થતો જાય છે; પરિણામે ઉપરવાસની જમીન ધોવાઈ જાય છે. જમીન ઘસાતી જાય છે. ફળદ્રુપ કાંપ અને રજકણો આડે વનસ્પતિનો આધાર ન રહેવાથી તે ઉપયોગી તત્વ નદીઓનાં પૂર સાથે સમુદ્રમાં ઠલવાતું જાય છે. પરિણામે જમીનનો કસ મરતો જાય છે, જમીન વિશેષ પ્રારોહ જનતી જાય છે અને તેને પરિણામે બેજ ઘટતાં વરસાદ કમી થતો જાય છે.

આપણે ત્યાંજ આ ધોવાણ થાય છે તેમ નથી. અમેરિકામાં પણ ખદારથી પુષ્કળ લોકો વસવા આવતાં ઢોળાવવાળી તથા ઉપરવાસના જંગલી પ્રદેશની જમીન આ રીતે ખેડવા લાગ્યા હતા. પણ ત્યાં આ ધોવાણની આખરી અસર લોકોના લક્ષમાં આવતાં, તરતજ એ ધોવાણને અટકાવવા જુદી જુદી પ્રયાસો થોણ, કેમ વગગની જમીનને સુધારવાની રીતો શોધી કાઢી અને ધોવાણને અટકાવી દીધું. પરિણામે આજે ત્યાંની જમીન વિશેષ ફળદ્રુપ જાતી છે. ઉપરાન્ત દરિયાળી જનતાં વરસાદ પણ વધ્યો છે.

જમીન-ધોવાણના પ્રકાર : આ ધોવાણના બે પ્રકાર હોય છે : (૧) ચાદર ધોવાણ અને (૨) કાકાર ધોવાણ.

ચાદર ધોવાણ એકદમ નજરે ચડતું નથી. પણ વરસાદને વખતે ઢોળાવવાળા ખેતર તરફ નજર નાખતાં આછી આછી ઢાળ પડતી જે નીકા કે ખાજિયા જોવાય છે, તેને ચાદર ધોવાણ કહી શકાય. આ નીકા દ્વારા ખેતરના ફળદ્રુપ રજકણોને વરસાદનાં પાણી ખેંચી સમુદ્રમાં લેઈ જાય છે. આવાં ખેતરોનો કસ તથા પાક ઊતરતો જવાની ખેડૂતોની જૂમ વધતી જાય છે તે આનેજ કારણે.

કાકાર ધોવાણ તરતજ નજરે ચડે તેવું હોય છે. મોટી મોટી નદીઓને કાંઠે આવેલાં ખેતરોમાં નદીના પૂરના ઠેકાને કારણે મોટી જોખા પડતી જાય છે. એ જોખા ધીમે ધીમે જમીનમાં આગળ વધતી જાય છે, ખેતરોને તોડતી જાય છે અને માટીને પાણીના પૂર દ્વારા ખેંચી જવાથી મોટી નહેરુનું કામ સારું છે. ગોદિલવાડની, સૌરકાની તથા ઉત્તર યુજરાતની કેટલીયે નદીકાંઠાની પોચી ધરતી આ ધોવાણને કારણે લાગતી જાય છે, તેનો કસ વહો જાય છે.

ધોવાણ અટકાવવાના ઉપાય : આ ધોવાણ અટકાવવાનો પ્રથમ તકે ઉપાય યોજવાની જરૂર છે. જમીન ધોવાય નહિ, એનો કસ જળવાઈ રહે અને એની ખેતી કેમ થાય એ આપણા કુજરાણ પ્રદેશમાં વસતા ખેડૂતો

સહીઓથી જાણે છે. તેઓ ટેકરીઓ ઉપર આડી પગથીઓને સ્વરૂપે ખેતરો કરે છે અને ખેતરને શેઢે નાનકડા જંધ બાંધી દે છે. ઓછા ઢાળવાળા છતાં સપાટ પ્રદેશમાં તેઓ આડા જંધ બાંધી દે છે. આવા પ્રવાસો કાઠીઆવાડ-ગુજરાતના ખેડૂતો પણ છૂટક છૂટક રીતે કરી રહ્યા છે. પણ એથી સમગ્ર ધરતીના ધોવાણને અટકાવી શકાય નહિ. એ માટે સામૂહિક પ્રવાસ નોંધજો. એ ધોવાણ અટકાવવાના ત્રણ ઉપાય છે: (૧) મોટાં ઝાડનું રોપણ, (૨) ચોક્કસ રીતે ખેતી તથા ગોચરની વ્યવસ્થા અને (૩) જંધ-જાંધકામ.

પ્રથમ ઉપાય તરીકે ઢોળાવ ઉપર, ટેકરીઓ ઉપર અને બોખ દ્વારા ત્યાં માટી ભેગી થતી હોય ત્યાં ઝાડ રોપવાથી માટીને પકડી રાખી શકાય છે, જમીન બાગતી અટકે છે અને કસ વહી જતો જંધ થાય છે.

બીજા ઉપાય તરીકે પાકનું વાવેતર ઢોળાવની દિશામાં નહિ પણ તેની આડી પટ્ટીઓમાં કરવું નોંધજો. એ પટ્ટીઓની હદ ઉપર ઘાસ ઉગાડવાની જરૂર છે. ઉપરવાસનાં ગોચરો જમીનને તૂટતી અટકાવતાં હોય ત્યાં પણ ચરિયાણ વારાફરતી એવી રીતે ચોડવડું નોંધજો, કે તેથી ગોચર ભાગીને ધોવાણને રસ્તો ન આપે.

ત્રીજા ઉપાય તરીકે ત્યાં ત્યાં ઢોળાવવાળી જમીનને કારણે એકદમ ધોવાણ થતું હોય ત્યાં આડા માટીના જંધ અને જરૂર પડે ત્યાં પથ્થર લાકડાં કે માટીના ઢાંચાથી પણ કામચલાઉ જંધ બાંધી એના ઉપર ઘાસ, છોડ, ઝાડ, વેલા વગેરે ઉગાડીને જંધને કુદરતી રીતે મજબૂત બનાવી દેવા નોંધજો.

યોજનાને ફળીભૂત કરવા: પણ આ યોજનાને બરાબર ઉપયોગી બનાવવી હોય તો એને મોટા પાયા ઉપર હાથ ધરવી નોંધજો. એ માટે ઢોળાવવાળા ચોક્કસ પ્રદેશનો પાક જતો કરવો પડે, ઉપરવાસનાં ગોચર ઉપર ચરાણ અટકાવવાં પડે. આથી જમીનો એ જમીન ઉપર હક્ક છે, તેવા ખેડૂતો તથા ગોવાળો વધી ઉકાવવાના. પણ રાજ્યો એમની જમીનો યોગ્ય વળતર આપીને સમગ્ર જમીનના ભાવિ હિત ખાતર ખરીદી સેધ શકે.

જુદી હકુમતોની મુશ્કેલી: પણ આ બધી યોજના સફળ કરવામાં મોટામાં મોટી મુશ્કેલી આવા ઉપરિવાણ પ્રદેશો ઉપર આપણાં રજવાડાંની જુદી જુદી હકુમત કહી શકાય.

એ સઘળો પ્રદેશ એક જ રાજસત્તા નીચે હોય તો ગમે તેવી મોટી યોજના પણ ફળીભૂત થવામાં કાંઈ દરકત દેખાતી નથી. પરંતુ ગુજરાત અને કાઠીઆવાડમાં ધણાં નાનાં નાનાં રાજ્યો છે. એ દરેકને કાંઈ સ્વાર્થ હોય છે. પોતાની

વ્યવસ્થામાં ઠાણ ગાયું ગારે તે કાંઈને પમદે નથી, અને તેઓ એકબીજા સાથે મહકાર કરવાની વિરુદ્ધ હોય છે. તેથી આવા પ્રદેશનો નાશ થનો અટકાવવો કડક છે. ખીજા કશા માટે નહિ, પણ દિંદના આ ભાગમાં ઉત્પન્ન થએલા આ કુદગતી લખનો આમનો કરવા માટે, જે નદીઓ અને કુંગરાળ પ્રદેશમાંથી એ ભાગ પાણી મેળવે છે તેને એક મત્તા નીચે મૂકીને હાલ તુરંત મોટા પાવા ઉપર કામ હાથ ધરવા માટે, આ બધાં નાના નાનાં ગ્રામ્યોને ભેગાં કરી એક મત્તા નીચે લાવવાની ખાસ અગત્ય છે.

લાંબે ગાળે ફાયદાકારક : એજ રીતે મોટા પ્રદેશના ધોવાણની વ્યવસ્થા કરવા માટે સ્વતંત્ર ખાતું નોંધાવે. ખેતીવાડી ખાતું, જગલખાતું કે બાંધકામ-ખાતું જુદી જુદી દિશાઓમાં છૂટુંછવાયું કામ કરે, તેથી કાંઈ વળવાતું નથી. આથી મોટી યોજના ફળીભૂત કરવા માટે નાણાની જરૂર પડશે. આ સમગ્રો ખર્ચ લાંબી મુદતના જરૂરી રોકાણ તરીકે ગણવો નોંધાવે. લાંબે ગાળે આ ખર્ચ જરૂર ફાયદાકારક નીવડશે.

ધોવાણ ચતા પ્રદેશની પ્રજા તથા સત્તાધારીઓ ભેગા ગણી, આજનો દુઃકલ્પની સ્વાર્થ ખાતુએ મૂકી, ધોવાણ અટકાવવાની વિશાળ યોજનાઓમાં સહકાર આપે અને ભાવિ આજીવનો માગ ખુલ્લો કરે તોજ વધતી જતી વસતિવાળા આ પ્રદેશમાં જે તુકસાન વધી રહ્યું છે, તે કાણુમાં લાવવાની આશા રાખી શકાય.

(એક લેખને આધારે, 'કુલજાન')

આર. જી. એલન,
વડોદરા ગ્રામ્યના ખેતીવાડી અધિકારી

હિંદુસ્તાનની આર્થિક અને રાજકીય નીતિ ખેતીના ધંધાનો નાશ કરી રહી છે. એને પરિણામે ખેતી આજે કમાણીનો ધંધો રહી નથી. બ્રિટિશ રાજતંત્રમાં મહેસૂલની ઉધરાણી જમીન પર પહેલો બોલે છે, એમ કાયદાથી ફરિયાદો આપ્યું છે. સ્વરાજ્યમાં એથી ઉલટું હોવું જોઈએ, એટલે કે ખેતીની આજીવની એ રાજ્ય પર પહેલો બોલે હોવો જોઈએ અને મહેસૂલ વગેરે મવેં કરે. ખેતીને તુકસાન ન થાય એ રીતે ન ખાતા અને વસલ ચતા હોવા જોઈએ. દેશને આવશ્યક હોય એટલો ધાન્યનો સંગ્રહ હમેશાં રહે એ રીતે સ્વરાજ્યની આર્થિક નીતિ રચાવી જોઈએ.

('ગાંધીવિચારદોહન,' પૃષ્ઠ ૧૩૧-૨)

ગાંધીજી

૧૦. શ્રી સોળગામ પાટીદાર કેળવણી મંડળ

‘શ્રી સોળગામ પાટીદાર કેળવણી મંડળ’ સ્થાપનાનો અને તે ગોળના પાટીદાર કામના અંગ્રેજી જાણતા વિદ્યાર્થીઓને આર્થિક મદદ કરવા માટે ચરોતરમાં આવેલાં અલારસા, દહેમી, પાગોલ, કંધારીઆ, નિમરાયા, પીપળા, કિંબોડ, લાલપુરા, શિંગલાવ, આસોદર, અંબાવ, બેટાશી, ખડોલ, સુંદણ, ઉમલાવ, આંકતાવ, વગેરે સોળગામના પાટીદારોની એક જાહેર સભા તા. ૧૨:૫:’૪૧ ને સોમવારને રોજ કંધારીઆ મુકામે સવારના દસ વાગ્યે મળી હતી, તેમાં કેળવણીના કાર્યમાં રમ ધરાવતા જાણજોગે સારી દાનરી આપી હતી.

શરૂઆતમાં શ્રી. પુરુષોત્તમ ખોડાભાઈએ સભા ખોલાવવાનો હેતુ જણાવી, પ્રમુખસ્થાન માટે શ્રી. ધર્મિરભાઈ જાનભાઈની દરખાસ્ત રજૂ કરી. તેને શ્રી. જોડાભાઈ કુંગરભાઈએ અનુમોદન આપતાં શ્રી. ધર્મિરભાઈએ સર્વના પ્રેમભાવ બદલ આભાર માની પ્રમુખસ્થાન સ્વીકાર્યું હતું.

મંડળનું બંધારણ

ખાદ શ્રી. પુરુષોત્તમભાઈએ મંડળનું કામચલાઉ બંધારણ નીચે મુજબ રજૂ કર્યું હતું:

ઉદ્દેશ: ૧. સોળગામના પાટીદાર કામના અંગ્રેજી જાણતા વિદ્યાર્થીઓને પાઠ્યપુસ્તકો તેમજ શી વગેરેમાં મદદ આપવી.

૨. કેળવણી વિષયક પ્રવૃત્તિઓ કરવા રૂ. ૧૦૦ અથવા વધુ રકમનાં ટ્રસ્ટ ફંડ સ્વીકારી તેમની શરતો મુજબ તેમનો વહીવટ કરવો.

૩. કેળવણીનો પ્રસાર વધારવા સંયોગો અનુસાર અને તેટલી ખીંજ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવી.

સભાસદો: દર વર્ષે રૂ. ૧ આપનાર વાર્ષિક સભ્ય ગણાશે.

ખાદ સભ્યો, સભા, ચૂંટણી, કાર્યવાહક મંડળ, વગેરે બાબતના નિયમો વાંચી જતાવતાં, આવતી સભામાં તે રજૂ કરવાનું હતું.

તે પછી નીચે પ્રમાણેના ઠરાવો થયા હતા:

ઠરાવ ૧: “શ્રી સોળગામ પાટીદાર કેળવણી મંડળ’ સ્થાપના અને તેનું કામચલાઉ બંધારણ મંજૂર કરી એ અનુસાર સભ્યો બનાવી આખરી બંધારણ અને નિયમો મંજૂર કરાવવા” બાબતનો ઠરાવ શ્રી. પુરુષોત્તમ ખોડાભાઈની દરખાસ્તથી અને શ્રી. ગંગેજીભાઈ જાનભાઈના અનુમોદનથી પસાર થયો હતો.

કરાવ ૨ : “કામ ચલાવિ કાર્યવાહક મંડળ, મર્યો વધારવાની શક્તિ સાથેનો, નીચે પ્રમાણે નીમવામાં આવે છે: પ્રમુખ-શ્રી. ઇશ્વરભાઈ જગનભાઈ; મંત્રી-શ્રી. પુરુષોત્તમ ખોડાભાઈ; કાર્યવાહક મર્યો-શ્રી. આશાભાઈ ભવાનભાઈ, શ્રી. છોટાભાઈ કુંગરભાઈ, શ્રી. ઉમેદભાઈ ભગવાનદાસ, શ્રી. સોમાભાઈ લલુભાઈ, શ્રી. જકોરભાઈ તળશીભાઈ, શ્રી. કુલાભાઈ ગંગાદામ, શ્રી. ચતુરભાઈ બાપુભાઈ, શ્રી. ભાઈલાલ જીવાભાઈ, શ્રી. હરમાનભાઈ દાદાભાઈ, શ્રી. જીવાભાઈ પૂનભાઈ, શ્રી. જીવાભાઈ લલુભાઈ, શ્રી. ચતુરભાઈ વાલજીભાઈ, શ્રી. ગોવિંદભાઈ ગોકળભાઈ.” આ કરાવ શ્રી. મંગળભાઈ ભવાનભાઈની દરખાસ્તથી અને શ્રી. સોમાભાઈ રણછોડભાઈના અનુમોદનથી પસાર થયો.

કરાવ ૩ : “ફાલ પાટીદાર કેળવણી મંડળનું કાર્ય શરૂ કરવા, ઉપરના સોળગામ પાટીદાર પંચ તરફથી દર વર્ષે રૂ. ૧૦૦ આપવા, તેમાંથી આ વર્ષે તે રકમ પાંચ પુરતકોમાં ખર્ચવા અને ખૂટતી રકમ સભાસદોના સવાજમમાંથી ખર્ચવી.” આ કરાવ શ્રી. જોડાભાઈ જીવાભાઈની દરખાસ્તથી અને શ્રી. કુલાભાઈ ગંગાદાસના અનુમોદનથી પસાર થયો હતો.

કરાવ ૪ : “મંડળમાં ફંડ એકઠું કરવા તથા પ્રચાર કરવા ઉપરનાં ગામોમાં કાર્યવાહક મંડળે બનતો પ્રયાસ કરવો.” આ કરાવ શ્રી. ઉમેદભાઈની દરખાસ્તથી અને આશાભાઈના અનુમોદનથી પસાર થયો.

જાદ શ્રી. મંગળભાઈ ભવાનભાઈએ વિવેચન કરતાં જણાવ્યું હતું કે આ અતિજરૂરી પ્રશ્ન જાગત અમોએ પહેલાં પણ ધણી વખત વિચાર કર્યો હતો. પરંતુ કામ કરનારને અભાવે કંઈ થઈ શક્યું ન હતું. આશા છે કે આ વખતે કામ કરનાર તૈયાર થશે, તો પૈસાની મુશ્કેલી નથી પડવાની.

શ્રી. ઉમેદભાઈએ વિવેચન કરતાં જણાવ્યું હતું કે ઉત્સાહથી કાર્ય ઉપાડી લેવામાં આવશે તો નાણાંની મુશ્કેલી નથી પડવાની, એટલી શ્રદ્ધા રાખરો. કેળવણીના પ્રચારનું કાર્ય ખૂબ જરૂરનું છે. મારાથી જનનું કાર્ય કરી, નાણાં મેળવવાના કાર્યમાં હું મદદ કરીશ.

આભાર: છેવટે શ્રી. આશાભાઈએ પ્રમુખશ્રીનો તથા સભાજનોનો આભાર માન્યા જાદ, આશા અને ઉત્સાહ વચ્ચે સભા વિસર્જન પામી હતી.

ઉપરના કરાવ ૩ મુજબનાં નાણાં આ વર્ષે સોળગામના પાટીદાર વિદ્યાર્થી-જોને પાંચ પુરતકો આપવામાં ખર્ચી દીધા છે.

પુરુષોત્તમ ખોડાભાઈ પટેલ,
મંત્રી, સોળગામ પાટીદાર કેળવણી મંડળ

અંત્યપરિચય

૩૬. હિન્દ સ્વરાજ: લેખક-મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી; પૃષ્ઠ ૩૨ + ૧૪૪, દિમિત ચાર આના. જે વિશ્વવંદ્ય અને વિશ્વવિખ્યાત વિભૂતિને ગ્રેરણાખળે હિન્દુસ્થાનની તદ્દન તેજહીજ બનેલી સરત આજે ફરી કોઈ નવીન કાન્તિએ દીપવા લાગી છે, તેજ વિભૂતિને દાઢે લખાએલું આ પુસ્તક છે, એટલીજ વાત, આ પુસ્તક વાંચવા અને વિચારવા યોગ્ય હોતુંજ એછએ એમ દરકોષ વાચકના મન ઉપર હસાવવાને બસ થવી જોઈએ.

આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાં જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ આ પુસ્તક પુષ્કળ વાચનને અને વિચારણાનો પરિપાક છે. વળી તે લખવાને પ્રળખ આન્તર ગ્રેરણા થઈ ત્યારેજ તે લખાયું છે.

આ પુસ્તકમાં રજૂ કરવામાં આવેલા વિચારોને ત્રીશ કરતાં પણ વધારે વર્ષો થઈ ગયાં છે, છતાં તેમનું મહત્ત્વ આજેય લેશ પણ ઓછું આંકી શકાય તેમ નથી. બલકે કાળના વલન સાથે તેમનું મહત્ત્વ પણ વધતું ચાલે છે, કેમ કે પશ્ચિમની સંસ્કૃતિમાં છુપાએલા જે વિનાશક વિષ સામે આ પુસ્તકમાં પોઠાર ઉઠાવવામાં આવ્યો છે તે વિષની વિનાશકતા આજે સૌ કોઈ જોઈ શકે તેમ છે. વળી આ પુસ્તકમાં હિન્દની સંસ્કૃતિમાં રહેલા અમર તત્ત્વને પણ વાચકની દૃષ્ટિ આગળ ખડું કરવામાં આવ્યું છે. આ અમર તત્ત્વની યથાચોગ્ય પિછાણ કરવાને 'હિન્દ સ્વરાજ'ને મનનપૂર્વક અને ગાનપૂર્વક વાંચવું ઘટે.

તે ઉપરાન્ત સમગ્ર હિન્દના વા હિન્દની પ્રત્યેક વ્યક્તિના સ્વરાજની સાચી ચાવી ક્યાં રહેલી છે તે પણ આ પુસ્તકમાં જાહજ સાદી ભાષામાં જણાવવામાં આવ્યું છે,

તે સિવાય પ્રસંગોપાત્ત યત્રો, રેલ્વે, ટ્રામગાડી, ઇરિપતાલો, મિલો, સુધારો કે કુધારો, સાચી કેળવણી, અગ્રિજ કેળવણી, દેશદિતૈથીજે કેળવવા જોઈતા ગુણો, આદિ વિષે અતિમનનીય અને મહત્ત્વના વિચારો આ પુસ્તકમાંથી મળી આવશે. આવા મનનીય વિચારોની થોડીક વાનગી અમે અત્રે આપીએ છીએ:

“અનુભવે જોઈ છે કે જે માણસ દેશદિતને કારણે સત્યાગ્રહી થવા માગે છે તેણે ધ્વજચર્ચ પાળવું જોઈએ, ગરીબાઈ ધારણ કરવી જોઈએ, સત્યનું તો સેવન કરવું જ પડે અને અભયતા આવવી જોઈએ” (પૃ. ૧૧૨).

“તે માણસને ખરી કેળવણી મળી છે કે જે માણસનું શરીર એવું કેળવાયું છે કે તે તેના અંકુશમાં રહી શકે છે, તે શરીર ચેનથી અને સરળ-

તાથી તેને સોંપેલું કામ કરે છે. તે માણસને ખરી કેળવણી મળી છે કે જેની શુદ્ધિ શુદ્ધ છે, શાન્ત છે તે ન્યાયદર્શી છે. તે માણસે ખરી કેળવણી લીધી છે કે જેનું મન કુદરતના કાયદાઓથી ભરેલું છે અને જેની ઇંદ્રિયો તેને વશ છે, જેની અંતર્વૃત્તિ વિશુદ્ધ છે, અને જે માણસ નીચ 'કામને' ધિક્કારે છે તથા પોતાના સરખા ખીન્નઓને ગણે છે" (પૃ. ૧૧૮).

"પૈસો માણસને રાંકે જનાવે છે. એવી બીજી વસ્તુ તો દુનિયામાં વિપય છે. એ જાને વિપય વિપય છે. તેનો દંશ સર્પના દંશ કરતાં ભૂડા છે. સર્પ કરડે ત્યારે દેહ લેઇને છૂટકા કરે છે. પૈસો અથવા વિપય કરડે છે ત્યારે દેહ, જીવ, મન, બધું લેતાં પચી છૂટકારો થતો નથી" (પૃ. ૧૨૮).

જેમને વિશેષ જાણવાની ઇચ્છા ગહે તેમને 'દિન્દ સ્વરાજ' પ્રશાન્ત ચિત્તે અને ત્રીજીવટથી વાંચી જવા અમારી ખામ બલામણુ છે, કેમકે તેમ કરતાં તેમને અનેક જાળનો પરત્વે નવીન દષ્ટિ લાખશે.

૩૭. જીવનશોધન, જગનાદાસ લગવાનદાસ રમારકમાળા ગ્રંથ ૧૦-૧૧, ત્રીજી આવૃત્તિ: લખનાર-કિશોરલાલ મનસ્વામલાલ મરાઠવાળા; પૃષ્ઠ ૩૧+૪૦૦, કિંમત સવા રૂપિયો.

આ પુસ્તકના લેખક અનેક શાસ્ત્રોના ઊંડા અભ્યાસક, સ્વદેશ તત્ત્વચિંતક અને સત્યના મદ્દાન ઉપાસક છે. આથી કરીને આ પુસ્તકમાં આવેલી લેખમાળા તેમના દીર્ઘકાળના અનેક શાસ્ત્રોના ઊંડા અભ્યાસનું, સ્વદેશ તત્ત્વચિંતનનું અને સત્યની ઉપાસનાનું પરિપક્વ ફળ છે. વળી તેમાં ગૂઢ કરેલાં અનેક વિધાનો અનુભવની આકરી કસોટીએ કસાએલાં છે, તેથી તેની કિંમત આપણે જેટલી આંત્રીએ તેટલી જાણી છે.

પરંતુ લેખકે આ લેખમાળા જોકે વિશિષ્ટ વર્ગને પોતાની દષ્ટિ સમક્ષ રાખીને લખી છે. એ વિશિષ્ટ વર્ગ તે જિજ્ઞાસુ કે શ્રેયાર્થીનો છે. લેખક પોતે પોતાના પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં જણાવે છે કે:

"જિદગી ખાઇ-પીને મોજ કરી લેવા ગાટે છે, એથી વધારે ઉદાત્ત ભાવના જેમને અડી શકતીજ નથી એવા ગાટે મારે કશું કહેવું નથી. પણ જેમના ચિત્તમાં ઉદાત્ત ભાવનાઓ વસે છે, કદી કદી બહુ જોર કરીને ચે એ ઊઠે છે, જેમને પોતાની આર્થ્યાત્મિક ઉન્નતિ યાવ, પોતાને જીવનનું તત્ત્વ મમજાઇ જાય, પોતાનું ચિત્ત પવિત્ર થાય, પોતાનું જીવન બીજાનું સુખ વધારવામાં કાંઈકે ઉપયોગી થાય, પોતાના જનગસમયે પોતાના સમાજની જે રીયતિ હતી તેથી કાંઈકે તે અબ્યુઝને માર્ગે આગળ વધે, અને તેમાં પોતાનો લેશ

પણ ફાળો હોય, એવી એવી અભિલાષા નિરંતર અથવા રહી રહીને જોર કરી
ઊઠે છે, એમને મદદગાર થાય એ ઇચ્છાથી આ લેખમાળા લખવા પ્રેરણો છું”
(પૃષ્ઠ ૩-૪).

હવે આવા ઉચ્ચભાવનાસેવી શ્રેયાર્થીને જે જે પ્રકારની અડચણોમાંથી
પસાર થવું પડે છે, જે જે પ્રકારના સંશયો અને ભ્રમોમાંથી પોતાના મનને
છોડવવું પડે છે, તથા વિવેકબુદ્ધિ અને પરંપરાગત માન્યતા વચ્ચેનો ઝઘડો
જે તીવ્રતાથી તેના મનને સહન કરવો પડે છે તે બધાનો જોમને જાત-અનુભવ
છે એવા લેખકને હાથે આ પુસ્તક લખાઓ છું, તેથી તે તેવા શ્રેયાર્થીને
ખાસ ઉપયોગી છે.

આવા શ્રેયાર્થીએ જે દૈવી ગુણો કેળવવા જોઈએ, તેમાં વિશુદ્ધ વિવેક-
બુદ્ધિને લેખક અગ્રસ્થાન આપે છે. છતાં એ વિવેકબુદ્ધિએ નક્કી કરેલે માર્ગે
જવાના નિશ્ચયબળ વગરનો શ્રેયાર્થી પાંખળા સરખો છે. તેથી દરેક શ્રેયાર્થીએ
વિશુદ્ધ વિવેકબુદ્ધિને તથા નિશ્ચયબળને સાથે સાથે જ કેળવવાં રહ્યાં. આ પ્રમાણે
કેળવેલા ઉભય ગુણોને તેણે સમાજ પ્રત્યેની પોતાની ફરજ નિષ્કામંપણે
બાનવવામાં ખર્ચવાના છે, કેમ કે તેમાં જ તેનું કલ્યાણ વસે છે. આ મુદ્દો
ત્રેખંડે પુરુષાર્થ, ધર્મગત જીવનના સિદ્ધાન્તો, જગત સાથે સંબંધ, સંન્યાસ,
ઉપાધિ, વગેરે પ્રકરણોમાં સવિશેષ સ્પષ્ટતાપૂર્વક પૂરવાર કર્યો છે. છતાં પણ
જો આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ અને આમાજિક કર્તવ્યોના પાલન વચ્ચે અત્યંત
વિરોધ છે, એવી ભ્રમક છતાં પ્રચલિત માન્યતામાં તથા જ નહ ઉપરના
મુદ્દાને બાજુએ મૂકી રાખવામાં આવે તો સમાજમાં જડતા, કપટ, દંભ,
સ્વાર્થ, દુષ્ટતા, આદિ બારે સડાઓ પેસી જાય છે. પરિણામે સમાજ તેમ જ
શ્રેયાર્થી ઉભયને બારે નુકસાન થવા વગર રહેતું નથી, કેમ કે ઊંડા ઊતરી
જોતાં વ્યક્તિગત તથા સામુદાયિક ઉન્નતિ એક બીજાથી સ્વતંત્ર નથી, પેણ
એક બીજા ઉપર આધાર રાખનારી છે.

અરે, આવા શ્રેયાર્થીએ ભૌતિક આનંદમાં નિમગ્ન રહેવાની વાત ભૂલી
જવાની તો છે જ, પણ સાથે સાથે ઈશ્વરાનંદ, આત્માનંદ કે અલ્લાહનંદમાં
હૂંમો રહેવાનીયે ભૂલી જવાની છે. તેણે તો માત્ર કર્તવ્યપાલન કરવાથી સહજ
પ્રાપ્ત થતા સમાધાનની જ અપેક્ષા રાખવી ઘટે.

તે ઉપરાન્ત આવા શ્રેયાર્થીએ એવે વિશ્વાસે જીવવાની તૈયારી કરવી ઘટે
છે કે અનેક પ્રકારના વિકટ અને કડણ પ્રસંગોમાંથી તવાઈને નીકળ્યા વગર
આપણી સત્ત્વશીલતાની પરીક્ષા થતી નથી, અને તેવી પરીક્ષા થવા વિના આત્મ-

વેશ્યાસ ઉદ્ભવતો નથી. વળી સાત્ત્વિક હેતુ માટે કછો અને હાડમારીઓ વેકતાં કંતાં આપણામાં રહેલી મલિનતા ટળી જતાં આપણને વિશુદ્ધ મનુષ્યત્વ સાંપડે છે.

આ પ્રમાણે જે શ્રેયાર્થી આ જીવનમાં વિશુદ્ધ મનુષ્યત્વનો ગમે તેટલો વેકાસ સાધવા માગે છે તેને તેમ કરવામાં ક્યાં ક્યાં સાવધાન રહેવાનું છે, ત્યાં ક્યાં વિધેતા નડે તેમ છે, અતે ક્યાં ક્યાં સાધે તો મદદરૂપ થાય તેમ છે, એના બહુજે શાસ્ત્રીય અને તાત્ત્વિક અભ્યાસ કરવો હોય તેવાને આ પુસ્તક ખૂબ જ મદદગાર નીવડશે એ વાત નિઃસંશય છે.

ઉપરનાં બે પુસ્તકોના પ્રકાશક—નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

મૂ. ૫૫૨૬

૩૮. રંગતરંગ (ભાગ બીજો) : પૃષ્ઠ ૧૬૮; (૩૭) રંગતરંગ (ભાગ ત્રીજો) : પૃષ્ઠ ૧૬૯; અને (૩૮) રંગતરંગ (ભાગ ચોથો) : પૃષ્ઠ ૧૯૭; એ ત્રણે પુસ્તકો લખનાર—જ્યોતીન્દ્ર દ. દને, એમ. એ., અને પ્રગટકર્તા—માંડીવ સાહિત્ય મંદિર, દવાડિયો ચક્રો, સરત; દરેક પુસ્તકનું કાચું પૂઠું, દરેકમાં લેખકની છબિ અને દરેકની કિંમત રૂ. ૧-૪-૦.

‘લોકહૃદય અને સાહિત્ય’ના લેખમાં ક્ષીયુત દેવેએ, વિદ્વન્મતોને ભોગ્ય અન્યો સામાન્ય લોકસમૂહને—ધાંચીને અને હજીગને પણ—એટલાજ ભોગ્ય, આનંદપ્રદ અને દિતાવદં થવા જોઈએ અને તો જ તે ઉત્તમ અન્યો કહેવાય એવી પુસ્તકકસોટી ઉપર હળવે કટાક્ષ કરતાં, સર્જતા સાહિત્યને વટોણિયાની ધૂળ સાથે સરખાવ્યું છે. રંગતરંગના આ ત્રણ ભાગ વટોણીની ધૂળ ન હોઈને ઉપરની કસોટી પસાર કરી દરેક ધરના ખૂણામાં પ્રવેશ ન કરે એ સ્વાભાવિક છે. એ તો રસપ્રવાહ છે અને તદ્રસજી તેને આદર આપશે.

ગુજરાતી વાક્યમયમાં રમણલાલનું ‘ભદ્રંભદ્ર’ ચમકવા પછી નિર્દોષ, વિનોદાત્મક હાસ્ય ઉપજાવનાર લેખકોમાં શ્રી. દેવનું સ્થાન જરૂર ઉચ્ચ છે.

વિષયોની પસંદગી કરવામાં શ્રી. દેવના માનસને જાદુ દૂરના કે જોડા પ્રદેશોમાં પ્રવેશવું પડતું નથી. તે પોતાના શરીર ઉપર જુએ અને જીભ, કાન, વગેરે તેમના લેખનવિષય બને. હાથમાંની છત્રી કે આરસી, પગ નીચે આવતો કાદવં કે નજીકમાં સુરની જમાવટ કરતો ગર્દભ તેમની સર્જનશક્તિને સરખીજ રીતે ઉત્તેજિત કરી શકે છે. સામાન્ય લેખકની કલ્પનાને અપ્રાપ્ય અથવા તુચ્છ લાગતા વિષયો હાથ ધરી શ્રી. દેવે કથીરનું કાંચા બનાવી શકે છે.

તેમની રમતિયાળ શૈલી કહિન વિષયનો ગંહનતા બેદી તેને પારદર્શક બનાવે છે. અમુક વિચાર, દલીલ કે સંત્યાસત્ત્વ, કાલ્પનિક સંવાદ દ્વારા અથવા સ્વાનુભૂત દષ્ટાન્તથી. રમુજ ઉત્પન્ન કરી, વાચક પાસે તે કણુલ કરાવે છે

ત્યારેજ છોડે છે. જનવ્યવહારમાં દુઃખનું કારણ મનાવું અજ્ઞાન, જ્ઞાન કરતાં કેટલું ઉચ્ચ, સુખાવહ અને સદૃશ્યોનો ભંડાર છે તેની સચોટ માહિતીઓ 'અજ્ઞાન'ના નિબંધમાંથી જોડી આપણી મનોબુદિ આસપાસ ફરી વળે છે અને ઈશોપનિષદમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તત્તો મૂય इव ते तमो य उ विद्यायां रताः (પ્રવિશન્તિ) જ્ઞાનીઓ અજ્ઞાન કરતાં જ્ઞાનના મોટા અંધકારમાં પ્રવેશે છે એમ આપણને મનાવી દેવામાં સફળ થાય છે.

તેમનો વાક્યપ્રવાહ સરળ અને દોષરહિત છે. વચ્ચે વચ્ચે સુંદર અથવા વિચિત્ર ઉપમાઓ વેરી તેઓ અર્થઅમરકૃતિ આણે છે, તો કોઈ કાંઈ વખતે સળંગ રૂપક કે ઉપમાઓ દ્વારા એ વસ્તુ વચ્ચેનું સામ્ય કે વૈષમ્ય લાંબે સુધી ચલાવી આપણને બાળભટના અલંકારોનું સ્મરણ કરાવે છે.

'પરિત્યક્ત'માંની અપદ્ધતુતિ છેવટ સુધી રસ જાળવી રાખે છે અને સાથે સાથે એ લેખ તથા 'સર્જનજૂની કથા' ન્હાનાલાલશૈલીનું આબાદ અનુકરણ, પ્રદસન સાથે, પૂરું પાડે છે.

સામાન્ય વિષયનો પસંદગી, વિપરીત દલીલોથી સ્વગંતવ્યની સિદ્ધિ, અથવા સમર્થ દલીલોથી વિપરીત વસ્તુની સિદ્ધિ, કઠંગા પ્રસંગોમાં ગંભીરતા-પૂર્વક અમુક પાત્રને સેરવી દેખ તેને હાસ્યાર્પણ પરિસ્થિતિમાં મૂકી દેવું, શાસ્ત્રોક્ત અને સર્વગાન્ય સૂત્રોને ઇચ્છાનુસાર પોતાના વક્તવ્યને અનુરૂપ બનાવવાં- એ સર્વ તેમની હાસ્યરસ નિષ્પન્ન કરવાની કળાની કુશીલો છે.

વાર્તાના પાત્ર તરીકે કાલ્પનિક કે ખરા સગાઓ, મિત્રો, જોળખીતાઓ, પાડોશીઓ અને છેવટે પોતાની જાતને પણ શ્રી. દવે સહેલાઈથી જોડવી દે છે.

રંગતરંગ ભાગ ચોથો મુંબઈ શહેરનું રમુજી કલ્પનાચિત્ર બિલ્લું કરે છે. 'મુંબઈની રમતગમતો' એ શીર્ષક વાંચી આપણી કલ્પનામાં ઘડીભર ચર્ચિ-રોડથી ચર્ચિગેટ સુધી પયરાએલાં રમતનાં મેદાનો તરીકે જોડે છે. અને કોઈ ટેસ્ટ મેચનું વર્ણન આવશે એમ યાચ છે, પરંતુ તેને જદલે દ્વાગ પકડવાની, રસ્તો જોળંગવાની કે ઘર શોધી કાઢવાની-રોજ રગાતી રમતોનું વર્ણન આપણને હસાવી મૂકે છે. મુંબઈના ગાડીવાળાઓ અને ખાસ કરીને ઘાટીઓ ઉપર શ્રી. દવેને અત્યંત પ્રેમ હોય એમ જણાઈ આવે છે.

અંતમાં, મુંબઈનાં જળરોમાં અને બાજોમાં ફરી-શ્રી. દવે વધારે ને વધારે સાહિત્યસર્જન કરે અને તે વંટોળની ધૂળ પેઠે નહિ, પરંતુ મલયાનિલ માફક ઉઘાડી ઉચ્ચ બારીઓમાં પ્રવેશી હાસ્યસ્વાસ ફેલાવે એવી આશાસહ ચિરમીએ.

પ્રસંગકથા

૩૧. પંખાં લગ્નપ્રસંગ

શિનાર તાલુકાના જાણીતા ગામમાં લાખ ગરબડલાઈ ફરિયાદ પટેલનાં પુત્રીનું લગ્ન મોટા ફેરિયાદ ગામના લાખ મુલાજાલાઈ તુળસીલાઈ પટેલના ભત્રિજ સાથે જેક મુદિ ૧૫મને રાજ ચાળીસેક લાખજેનોતી હાજરીમાં થયું. લગ્નક્રિયા તદન સાદી રીતે કરવામાં આવી હતી; આપવાલેવાનો વ્યવહાર ખીલકુલ કરવામાં આવ્યો નથી. પાંચીસેક લાખજેનોતી જન સાંજના ત્યાં ગઈ અને લગ્નક્રિયા બાદ જમીને વિદાય થઈ હતી. કન્યાપક્ષને એકંદરે રૂ. ૫૦૦ આશરે ખર્ચ થયો હતો. ગેરીજ જનસમાજને આવો સરળ માર્ગ દેખાડવા માટે આ લગ્નનાં ખર્ચે પક્ષોને ધન્યવાદ થયે છે. આપણા જાણીતા અને થોડાક ધનવાનો ગમે એટલો રૂઆળ દેખાડે, પણ નાત તરીકે તો યાદીદારો— જેટલો—ખીજ ઉજળિયાત નાતો કરતાં ગેરીજ જ છે એમાં કંઈ શંકા નથી. એટલે આપણે બધાએ આપણા વ્યાવહારિક પ્રસંગો અને તેમ જોઈ ખર્ચે ઉકેલી લેવા ધટે. એમ કરવું નિર્ધારોને અત્યંત ન લાગે એટલા માટે ધનવાન લાખજોએ પણ એવી રીતે જોઈ ખર્ચે વ્યાવહારિક પ્રસંગો ઉજવવા ધટે અને પૈસા વાપરવા જ હોય તો તેવે પ્રસંગે સાર્વજનિક હિતને અર્થે દાન દેવું ધટે.

પ્રૌઢ સોનીનાં લગ્ન અટક્યાં

અમદાવાદમાં “દોશીરાડાની પોળમાં રહેતા વીશા શ્રીમાળી સોની યાત્રિના એક ગૃહસ્થ સોની હરિલાલ મોતીલાલની આશરે પંદરેક વર્ષની કન્યા બેન વિમળાના ત્રિવાદ તેજ યાત્રિના નાગજી ભૂધરની પોળમાં રહેતા સોની જીવજીલાલ મીડાલાલની સાથે કરવામાં આવ્યા છે. આ જીવજીલાલની ઉમર આશરે ત્રણશોક વર્ષની કહેવાઈ રહી છે. આત્ર અતિરાય અયોગ્ય ત્રિવાદ સામે વીશા શ્રીમાળી સોની યાત્રિનાં બારે બિદાપોદ મળી ગયો છે. પરંતુ ખાનગી ખૂણે એમ બોલાઈ રહ્યું છે કે યાત્રિના બિદાપોદને ગજકાર્યા વગરજ આ લગ્ન કદાચ જલદીથી પતાવી નાખવામાં આવે. આ ખાનગી યાત્રિના યુવકમંડળના કેટલાક સભ્યોએ કન્યાના લાખ શ્રી. અગરપ્રસાદને મળ્યા હતા. એઓ પણ યુવકમંડળમાં હોવાથી એગની સાથે ખુબી વાતચીત થઈ હતી. એ મંત્રણાને પરિણામે એ લાખજે આ લગ્ન હાલ તુરત અટકાવવાનું માથે લીધું હતું. અને પાછળથી એમ પણ ખબર મળી છે કે એ લગ્ન હાલ તુરત મુલતવી રાખવાનું નક્કી થયું છે. જો એ મુલતવી નહિ રહે તો શ્રી. અગરપ્રસાદ ગુરુવારની સવારથી ભૂખમરાની હડતાળ પર જશે, એવો તેમણે નિર્ણય કર્યો છે. યુવકમંડળના ખીજ સભ્યોએ પણ તેમની સાથે રહેવાનું નક્કી કર્યું છે”

(‘ગુજરાતી પંચ,’ તા. ૬:૭:૧૯૪૧). યુવકો તે આનું નામ! અને આવાજ યુવકોનું યુવકમંડળ કંઈક દિતજનક કાર્ય કરી શકે! પાટીદાર યુવક, છે નાગમાં આવી યુવતી?

કરમસદમાં વૃદ્ધલગ્ન

કરમસદમાં હાથીભાઈની ખંડકીના ભાઈ મગનભાઈ મોતીભાઈ પટેલ આશરે ૪૫ વર્ષની ઉમરના છે. એમને ત્રણ પુત્રો અને એ પુત્રીઓ છે. મોટા પુત્ર આશરે ૨૫ વર્ષની ઉમરનો છે, તેને ઘેર પણ પ્રભ છે. ભાઈ મગનભાઈ વિધુર છે, જોટલે એ ઉમરે પણ સ્ત્રી વિના એમનો સંસાર કેમ ચાલે! અને આવા આધેડ ઉમરના માણસને પણ પોતાની કુમળી કન્યા દેનાર નિર્દય પાટીદાર પિતાઓ મળી પણ આવે છે! પોતાના એક ભગત મિત્રની સહાયતાથી એ આધેડ ઉમરના ભાઈ મગનભાઈ, દશકોશીમાં આવેલા ભાત ગામે, અપાંદ મુદિ હમને રોજ લગ્ન કરી આવ્યા. પોતાની જાનમાં લેષ જવા માટે કરમસદમાંથી જોડેક માણસો તેમને મળી આવ્યા હતા. એ પ્રસંગે અતિવૃષ્ટિ દોષાથી એ જાનને થોડાક દિવસ ત્યાં ઘેરાઈ રહેવું પડ્યું હતું. પિતાના આ લગ્ન સામે તેમના પુત્રોએ વિરોધ તો કર્યો હતો, પણ ગામના યુવકોએ કંઈ વિરોધ ન કર્યોથી પુત્રોના વિરોધને અવગણીને ભાઈ મગનભાઈ કુશળતાએ પરણી શક્યા! આ જતાવી આપે છે કે કરમસદમાં શરીરના યુવકો તો અનેક હશે; પણ આત્માના યુવકો નથી; અને, આખી નાતમાં પણ નથી એમ કહીએ તો ચાલે, નહિ તો ‘પાટીદાર યુવકમંડળ’ મરણ પામે? અને તેના મરણથી જન્મેલું ‘પાટીદાર મંડળ’ પણ મરણ પામે?

“અહાશ્વત્રિય જ્ઞાતિમાં વિચિત્ર લગ્ન

“સૂતની ફાળદારી અદાલતના એક અહાશ્વત્રિય વકીલ અન્દ્રવદન ઠાકોર, જેમને એક પત્ની હયાત છે અને જેમની ઉમર ૩૮ વર્ષની છે, તેમણે નાગર પ્લાહણ કાગની વિનોદિની નામની ૧૮ વર્ષની યુવતી સાથે લગ્ન કર્યું છે. લગ્નવખતે તેમનાં પહેલાં પત્ની અમદાવાદમાં હતાં. લગ્નની ખાસ વિશિષ્ટતા એ હતી કે આ લગ્ન જોટલું તો ગુપ્તપુ કરવામાં આવ્યું હતું કે જનને લગ્ન થઈ ગયાં ત્યાં સુધી વિનોદિનીના ઘરમાં આ લગ્નની કદપના પણ કોઈને ન હતી. પરણીને ઘેર આવ્યા પછી વિનોદિનીએ પોતાના દાદીના આશીર્વાદ માગ્યા ત્યારે સૌએ એ વાતને વિનોદમાં કાઢી નાખી હતી. પણ વિનોદિનીએ જ્યારે હાથ પરનો મીઠોળ જતોવો ત્યારે જ સૌને વાતની જાણીરતા સમજાઈ હતી. દાદીગાએ ગુરસે થઈ જોડરીને ઘર બહાર જવાની ગંનાઈ ફરગાવી હતી અને ઘર ઉપર પહોંચીને પહેરો જોડવી દીધો હતો. શ્રી. અન્દ્રવદન ઠાકોરને

આની જાણ થતાં તેમણે વિનોદિનીનો કજળો મેળવ્યા પોલીસની મદદ માગી હતી, અને ખૂબ ધમાલ પછી વિનોદિનીનો કજળો મળ્યો હતો. લગ્ન થયા પછીના બહુ જ થોડા કલાકોમાં આ બધું જાની ગયું હતું. આ લગ્ને સરતમાં ખૂબ અજાણીની સાગણી જન્મ્યાં છે" ('પ્રત્યધુ,' તા. ૬:૭:૧૯૪૧). આજ કાલ જાણેલી સુખતીઓએ સધુરલગ્ન કરી, કોષ નિર્દોષ બેન ઉપર શોકનું સાલું ચલાવું અને જોગ કરીને સ્વજનતિશત્રુ બનાવવું એવું લીધું હોય જોગ જણાય છે!

અતિવૃષ્ટિનું સંકટ

આ વર્ષે સખ્ત ઊનાળો પૂરો થતાં જ મેઘરાગ્ન દાંત કચકચાવીને આ સૂગિ ઉપર તૂટી પડ્યા. પ્રથમ કળાણમાં અને બાગાણમાં વરસ્યા, પછી મહાનારમાં અને ગુજરાતમાં તૂટી પડ્યા. એક અડવાડિયાની હેલીમાં લગભગ આખા ગુજરાતમાં સરેરાશ આશરે ૨૫ ઈંચ વરસાદ પડ્યો. ત્રણ ચાર દિવસ ઉધાડ કાંદ્યા પછી ગાંધી તા. ૧૨મીને સનિવારે પાછો ખૂબ વરસાદ પડ્યો. અહીં આજુબાજુ તે દિવસે ગાર કલાકમાં ૧૦ ઈંચ વરસાદ પડ્યો. ઊનાળાની તપેલી ભોંય ખૂબ તરસી હતી, એટલે જાણી જમીનમાં ચુસાઈ ગયું, નહિ તો અહીં રેલ આવત. સરત અને નવસારી જિલ્લાઓમાં તો ખરેખર ભયંકર રેલથી દહ વળી ગઈ છે. અનેક માણસો અને પશુઓ એ રેલમાં તણાઈ મર્યા. અમદાવાદમાં હુલ્લુ વખતે તોફાની લોકોએ પેપારીઓની દુકાનો ખાળી, પછી થોડા જ દિવસમાં આ અતિવૃષ્ટિએ ત્યાંની અનેક દુકાનો ખાળી દુકાનોમાં પાણી પેસી ગયાં અને અંદરનો માલ ખોળીને ખરાબ કર્યો. અનેક જગ્યાએ રેલ્વેના પાટા ઊખડી ગયા, ખૂલે તૂટી પડ્યા. પરિણામે ગારીઓ માર્ગમાં જ પાસેનાં રેલ્વેનાં અટકી પડી, તેમાંના હિતારૂઓ અંતરિયાળ અટકી પડ્યા અને મહાસંકટમાં આવી પડ્યા. ટપાલ પથ અટકી પડી. સ. ૧૯૨૭ના જળપ્રલય પછી ૧૪ વર્ષે અતિવૃષ્ટિ આ સંકટ આવી પડ્યું!

લોકોને રાહત

આ સંકટ આવતાં જ લોકસંસ્થાઓનાં હૃદય દાહી બીડ્યાં. અમદાવાદ, સરત-વગેરે રેલ્વેના ઉપર અટકી પડેલા રેલ્વેના પ્રવાસીઓની વહારે મહાસજાનાં અને મહાજનોનાં ગૃહસ્થોએ અને વડોદરા રેલ્વેના અટકી પડેલા પ્રવાસીઓની વહારે વડોદરા રાજ્ય પ્રજામંડળના કાર્યકર્તાઓએ દોડી જઈ તેમનું સંકટ ટાળવા જાતતા પ્રયત્ન કર્યા. તેમને આશ્રય આપવા માટે જગ્યાની અને ભોજન માટેની યથાયોગ્ય વ્યવસ્થા કરી. વળી એ સહેરોનાં અને આશુબાહુનાં ગામડાંના જે લોક આ અતિવૃષ્ટિથી સંકટમાં આવી પડેલા, તેમને પણ ત્યાં જઈને મયા-

ચોગ્ય સહાયતા આપી. આ બધાં સંકટ તો તાત્કાલિક છે, પણ કાયમનું સંકટ તો ખેડૂતોને છે. એવા સખ્ત વરસાદમાં તો વાવેતર થાય નહિ. વરસાદ રહ્યા પછી થયેલા ખેડૂતોએ વાવેતર કર્યાં, પણ અઠવાડિયા પછીને વરસાદે એ વાવેતર ધોધ નાખ્યાં. ગરીબ ખેડૂતનું બીઆવું નાશ પામ્યું. અને પછી તો જમીનની વરાપ ચાલી ગઇ, એટલે ફરી વાવેતર થશે, તોયે સાફ કપાય થશે નહિ. અને એક વાર ધડધાલીને પડેલા વરસાદ ફરી ચોગ્ય સમયે વરસ્યા જશે કે કેમ એ પણ શંકા છે. વળી 'તીકનું' સંકટ તો બીબું જ છે, સિંધમાં અને કચ્છમાં તો તીક આવી પડ્યાં છે. આવે સંકટસમયે ખેડૂતને કાણ રાહત આપે? એને રાહત આપવાનો ધર્મ રાજ્યપ્રબળ બેઠોનો છે. મદાસભા અને પ્રજામંડળ તો યથાશક્તિ રાહત આપશે જ, પણ સરકારે આવે પ્રસંગે મન મૂકીને રાહત આપવી જોઈએ, કારણ કે ખેડૂત જીવતો હશે તો જ સરકાર જીવતી રહેશે. અને બીજી એક વાત એટલી જ સાચી છે કે વરસાદ જેમ મન મેલીને વરસે, તેમ સરકાર પણ આવે પ્રસંગે મન મેલીને મંજમે તેટલી રાહત આપે તોય એનાથી પહોંચી શકાય નહિ, અને આજે યુરોપના રણસંઘ્રામને પ્રસંગે તો એમ મન મેલીને રાહત આપે પણ નહિ. એટલે દેશના ધનવાનોનો એ ધર્મ છે કે દેશની આર્થિક સ્થિતિના પાયારૂપ ખેડૂતને સંકટસમયે તેમણે તેને પોતાની આંધમાં લેવો ધટે. 'એ ધનના ધણી ધર્મ તમારો.'

વડોદરાનરેશની રાહત

“નવસારી પ્રાન્તના તથા વડોદરા પ્રાન્તના કેટલાક ભાગોમાં તાજેતરમાં પડેલા ભારે વરસાદને લીધે ખેડૂતોની ખૂરી દશા થઇ છે. શ્રીમંત મહારાજ ગાયકવાડ સરકારે ને. ના. દિવાન સાહેબને ખાસ તાર કરીને રેલના સંકટને લગતી હકીકતથી પોતાને મળેલું અત્યંત દુઃખ દર્શાવ્યું છે, અને પોતાની દિલસોજ સંકટપ્રસ્તોને પહોંચાડાય તથા જનતી બધી મદદ તાત્કાલિક અપાય એવી ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી છે. તે અનુસાર શ્રીમંત સરકારે એક હુકમ કાઢીને ફરમાવ્યું છે, કે નવસારી પ્રાન્ત સુખા હસ્તક રૂપિયા એક લાખ અને વડોદરા પ્રાન્ત સુખા હસ્તક રૂપિયા પચીસ હજારની રકમ ખેડૂતોને તાત્કાલિક સહાયતા આપવા માટે આપવી. રૂપિયા પચીસ કરતાં જોાછી આકારણી ભરનારને બી ખરીદવા એમ ને એમ મદદ આપવાની સત્તા આપી છે. રૂપિયા પચીસ કરતાં વધારે આકારણી ભરનારને બીની ખરીદી માટે વગર બ્યાએ તગાવી આપવા હુકમ કર્યો છે” ('પ્રજામંડળ,' તા. ૧૬:૭:૪૦). આ હુકમ ઉપર 'પ્રજામંડળ' કંઈક શંકા બતાવતાં ત્યાંજ જણાવે છે, કે “શ્રીમંત સરકારે તો ઉદારતા બતાવેા. છેલ્લી વિગતો પ્રસિદ્ધ થશે ત્યારે આપણે જોઈશું કે આગાંથી

કેટલી રકમ ખર્ચાઈ છે.” પ્રજાના અને તેથી રાજ્યના આ સંકટસમયમાં એ રાજ્યતા અધિકારીઓ ‘પ્રજામંડળ’ની આ શંકા જરૂર ખોટી પાડશે જ એવી આપણે આશા રાખીએ.

રાશીકાન્તનો ખૂની દેશાનિકાલ

“નદીઆદનાં વહોરાં આદ્ય ગકુર લેરખીએ નદીઆદ સીટી જીગખાનાં માર્કડ ઉપર તા. ૨૨:૧૦:૪૦ને રાજ બપોરના નદીઆદના નાગર બ્રાહ્મણ રાશીકાન્ત મોતીશંકર નામના યુવાનનું ચાકુથી ખૂન કર્યું હતું. એનો કેસ નદીઆદમાં ચાલતો હતો. કેસનો ચુકદો તા. ૧લીએ આપવામાં આવ્યો હતો. લેરખીને ખૂનના આરોપસર જન્મદેશનિકાલની સજા થઈ, તેમજ અંગાલાલ જેઠાલાલને અને જેરામ માસ્તરને એજ હથિયારથી ગદાગપથા કર્યાના આરોપસર ૧ વર્ષની સજા અદાલતે કરી છે. બધી સજા સાથે ભોગવવાની છે. ચુકદો અપાયા બાદ આરોપી લેરખીને સાજરમતી જેલમાં મોકલી આપવામાં આવ્યો હતો. નદીઆદમાં આ ચુકદો વખતે કોમી અશાન્તિ ન થાય એ ગાટે પોલીસે સખ્ત તકદારી રાખી હતી. અદાલતના હોલંગાં, અદાલત આસપાસ અને નદીઆદભરમાં પોલીસ, સીવીક ગાર્ડઝ, વગેરેનો સખ્ત પહેરો ગોઠવવામાં આવ્યો હતો.” (‘પ્રજાજ્યુ,’ તા. ૬:૭:૧૯૪૧).

કોમી રમખાણોને પ્રસંગે પ્રજાનો ધર્મ

“કદાપિ નદિ ને આજ, દશકામાં કોમી રમખાણો આટલાં જાધાં કેમ ફાટી નીકળે છે? કોમી એકતાના જેમ જેમ પ્રવાસો ગદાસભા તરફથી થાય છે તેમ તેમ કોમી રમખાણો કેમ વધારે થાય છે? અંગ્રેજ સરકારે પોતાનું રાજ્ય હિંદુસ્થાનમાં અગર તપાવવા માટે ભેદનીતિનો પ્રયોગ કર્યો, તેણે હિંદુ અને મુસલમાનને જુદા પાડવા પ્રયત્નો કર્યા અને મુસલમાનોને પોતાની બગલમાં લીધા. મુસલમાન કોમના નેતા એટલુંયે ન સમજ્યા કે આ દેશમાં અંગ્રેજ તો આજ છે ને કાલે નથી, પણ હિંદુઓ સાથે તો એવો સંબંધ જડાયો છે કે તે કાપ્યો કદીયે કપાવાનો નથી. તેઓ પોતે હવે પાછા ફરીને અફઘાનિસ્તાન, ઇરાન તુર્કસ્તાન કે અરબસ્તાન જઈ ચકતાના નથી. ત્યાંથી તો તેમનું ઘર બૂંસાઈ ગયું છે એટલે તેમને હિંદુસ્તાનમાં રહી જીવનવ્યવહાર ચલાવ્યા વિના બીજો માર્ગ જ નથી. હિંદુઓએ તો હજારો વર્ષથી હિંદુસ્થાનને પોતાનું ઘર ક્યું છે, એટલે તેઓ હિંદુસ્થાન છોડી જાય એવી આશા તો મુસલમાનો પણ રાખી શકે નહિ. ત્યારે એ બે કોમ આ દેશમાં ભલા પાડોશી તરીકે જ રહી શકે, બે શાન્તિમાં તેમણે બનેલો રહેવું હોય તો. પણ ગદાસભાએ મેળવી લેવાના પ્રયત્નો કર્યા, તેમ તેમ એ કોમના કેટલાક આગેવાનો દૂર ને દૂર ખસતા.

ગયા! મહાસભાએ એ નેતાઓનું માનન જાણે દિવસ અગાઉથી સમગ્ર લેવું
 બોધવું હતું, પણ એણે તો આશામાં ને આશામાં તેમને બાંધ્યાપા કર્યા કર્યા.
 પરિણામે એ કામના નેતાઓ પોતાનાં ભાષણો એવી રીતે કરે છે, કે તે
 કામના ઝતુનીઓને ઝતુન ચઢે અને હુલ્લ મચાવે. પણ ત્યારે એવે પ્રસંગે
 જેમના ઉપર હુમલા થાય તેમણે શું કરવું? મહાત્માજી વળતે અહિંસક બાવે
 આત્મ-કે પર-રક્ષણનો અમતકાર કરી જતાવે, પણ સામાન્ય જનનું એ
 મુશ્કેલી ન હોય. એણે તો તે પ્રસંગે બીરુની પેઠે નાશી ન જતાં અહિંસક રીતે
 નહિ તો હિંસક રીતે પણ રક્ષણ કરવું ગ્રહ્યું, એમ મહાત્માજી પોતે જ કહે છે.
 “હું તો મારી બધી મુશ્કેલીઓમાં ગીતામાતા પાસે દોડી જઈ છું” ને આજ
 લગી આશ્વાસન મેળવી શક્યો છું,” એવું પ્રમાણપત્ર જેને વિષે મહાત્માજીએ
 આપ્યું છે તે જ ગીતામાતાના પ્રણેતા શ્રીકૃષ્ણે ધર્મના સંસ્થાપન માટે મહાભારતના
 યુદ્ધમાં અગ્રભાગ લીધો અને હિંસાત્મક યુદ્ધ માટે તો આખી ગીતા ગાંધી
 શ્રી. મુનશીને મહાસભાને ત્યાં કરવો પડ્યો.

ધુરોપના ગયા મહાસંગ્રામને પ્રસંગે અંગ્રેજોને મદદ કરવા ખૂદ મહાત્માજી
 લોકને યુદ્ધ કરવા જવાની સલાહ આપવા ખેડા જિલ્લામાં-કર્પા હતા. આજે
 એમની અહિંસાની ભાવના એટલી બધી ઢેળવાઈ છે કે ધુરોપના રણસંગ્રામથી
 દૂર રહેવા સૌને આદેશ આપે છે. તે વારે મહાસભા પણ ગાંધીજીનો આદેશ
 માનતી, આજે પણ એને ગાંધીજીનો માનવો પડે છે. અર્થાત્ લોકશાસનને
 માન આપનારી મહાસભાને મરમુખત્યાર સમા ગાંધીજીની સાથે પોતાની નીતિ
 ફેરવવી પડે છે. ગાંધીજીએ આદેશ કર્યો કે શુદ્ધ અહિંસામાં જેને અચળ શ્રદ્ધા
 ન હોય તે મહાસભામાંથી નીકળી જાય. એ આદેશ જો પ્રામાણિકપણે પળાય
 તો મહાસભામાં મહાત્માજી સાથે જાણે યોડા રહે એમ પૂનાના કરાવે સ્પષ્ટ કંચુ
 છે. પણ શ્રી. દ્વૈનૈયાલાલ મુનશી અને જીજ્ઞા યોડાક જ એમ મહાસભા છોડનારા
 નીકળ્યા. શ્રી. મુનશીએ તો જણાવી દીધું કે “બળના ઉપયોગનો મર્વાશે ત્યાગ,
 એવો અહિંસાનો અર્થ થતો નથી.”

૫. માલવિયાજીનું મંતવ્ય

૫. મદનમોહન માલવિયાજી ગાંધીજીની અહિંસા વિષે પોતાનું મંતવ્ય
 આ પ્રમાણે પ્રકટ કરે છે: “મહાત્મા ગાંધી તો છેલ્લાં કેટલાંયે વર્ષોથી એવો
 ઉપદેશ આપ્યા કરે છે કે સ્વરક્ષણ માટે પણ હિંસાનો ઉપયોગ ન થવો જોઈએ.
 એમના આ મંતવ્ય સાથે હું હમેશાં મતબેદ વ્યક્ત કરતો આવ્યો છું. મનુ
 અને વેદવ્યાસ જેવા મહાન સંસ્કૃતિકારોએ પણ એવું પ્રતિપાદન કર્યું છે,
 કે હિંસામાંથી પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે દરેક માણસને હિંસાનો ઉપયોગ કરવાનો

અધિકાર છે. દિદી ફાજદારી ધારામાં પણ એવું જણાવવામાં આવ્યું છે. પોતાને આક્રમણમાંથી બચાવવા માટે આક્રમણકાર સામે હિંસાનો ઉપયોગ કરવાનો દરેકને અધિકાર છે” (“ગુજરાત સમાચાર,” તા. ૮:૭:૪૧).

“હરિજન એજ્યુએટો”

“ઉચ્ચ શિક્ષણની અનુકૂળતા ફરી આપવામાં આવે તો હિંદુ કોમે જે અરપૂરમાં માની છે એવી કોમનાં જાળદાપણ ‘બીજી સવર્ણ’ કોમોની માફક નુનિયસિટીની ઉચ્ચ પદવીઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, એ બતેકવાર પૂરવાર થયે છે. અમદાવાદ જિલ્લામાં અત્યાર સુધીમાં એવી ઉચ્ચ પદવી કાંઈ હરિજન વિદ્યાર્થીએ મેળવી ન હતી. પરંતુ આ વર્ષની બી. એ.ની પરીક્ષામાં શ્રી. ગુલામભાઈ મોરૈયા અને શ્રી. કાળિદાસ પરમાનન્દ એ બે હરિજન સુવી પાસ થયા છે એ જણાવતાં અમને ઘણા આનંદ થાય છે. અમે એ કોમજોને અંતઃકરણપૂર્વક અભિનંદન આપીએ છીએ. ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘના પ્રમુખશ્રી આ બે કોમજોને આર્થિક મદદ મળતી હતી, તેથી તેમનો કોસેજનો અભ્યાસ શક્ય બન્યો હતો. શ્રી. ગુલામભાઈ મોરૈયા ગાંધી હરિજન જાત્રાલયના જાત્રી છે, અને શ્રી. કાળિદાસ પરમાનન્દ કાઠી ગામ વતની છે. આ બંને સુવકો પોતાનો અભ્યાસ આગળ વધારવા ઇચ્છતા હો તો, તેમને આર્થિક અને બીજી અનુકૂળતા ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘ કમ આપશે એવી અમને ખાતરી છે. અભ્યાસને અંતે એ બે કોમજો માત્ર પોતાના ગુજરાતના સાધનનું લક્ષ્ય ન રાખતાં પોતાની પછાત કોમનાં જાળકે વિદ્યાર્થીઓમાં અને સામાજિક ઉન્નતિના કાર્યમાં પોતે લીધેલા શિક્ષણનો ઉપયોગ કરશે, એવી અમે આશા રાખીએ છીએ. ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘ હરિજન કોમની ઉન્નતિ માટે જે કાર્ય કરી રહ્યો છે તે પ્રત્યે જાહેર જનતાનું અમે લક્ષ દોરીએ છીએ અને એ કાર્યમાં તેને આર્થિક અને બીજી સક્રિય સહાયતા કરવાની અમે વિનંતી કરીએ છીએ. ગા” (“ન્યૂનિયસિટી,” તા. ૧૨:૭:૪૧).

પણ ખેડા જિલ્લાના સવર્ણો?

સરકારનો હુકમ છે કે લોકલ ખેડની બધી શાળાઓમાં હરિજન વિદ્યાર્થી જોને દાખલ કરવા નોંધવો. ખોરસદ તાલુકાના દહેમી અને નાપા ગામેના સવર્ણોની હડીલાઈથી ત્યાંની શાળાઓમાં હરિજન વિદ્યાર્થીઓ દાખલ નહોત થઈ શકતા; તેથી ખેડા જિલ્લા લોકલ ખેડ શાળાસંમિતિએ, તે ગામેને નોટીસ આપ્યા છતાં ને મગળવાયા, એ બે ગામેની શાળાઓ બંધ કરી. ત્યારે ગામેના લોકોએ વધારે હડ પકડી એ શાળાસંમિતિ વિરુદ્ધ શાળા બંધ કરવું

સામે મનાઈ દુકમ મેળવવા કચેરીમાં ફરિયાદ માંડી. આખરે તેમાંથી હાર્યા આ હકીકત જોઈ મામતા અંકની પ્રમંગલકથામાં જણાવી છે. હવે એ ગામો નિર્દયતા નિવારણ સમિતિને શરૂ થયા અને એ સમિતિએ તેમને આશ્રય આપ્યો છે. સરકારી નિયમ તો એવો છે કે ૫૦૦ માણસોની વસતિ વાળાં ગામોમાં શાળા ઉઘાડવાનું કામ એ સમિતિનું નથી, છતાં એ સમિતિની સલાહ તા. ૨૬:૬:૪૧ને રોજ જોરમદ તાલુકાના મામલતદારને પ્રમુખપદે મળી. તેમાં એ જ ગામમાં શાળાઓ ઉઘાડવાનો પ્રશ્ન ખુલ્લો ચર્ચામાં. અંતે મત લેવાતા, મહાસદોના મત સુધે જાણે વહેચાઈ ગયા, ત્યારે એ સરકારી અમલદાર-પ્રમુખે પોતાનો મત શાળા ઉઘાડવાની તરફ આપ્યો. મરજાની નીતિ વિરુદ્ધ સરકારી અમલદાર! હવે એ જ શાળાઓનું ખર્ચ સરકાર મંજૂર કરી નિર્દયતા નિવારણ સમિતિને આપે છે કે કેમ એ જોવાનું છે.

બનાવટી વૈષ્ણવ આચાર્યને સમુ.

શ્રી વલ્લભાચાર્યનાં એ પુત્ર. (૧) જાણીનાયજી અને (૨) વિદ્વન્નાયજી. વિદ્વન્નાયજીને જે મુસલમાન શિષ્યો: (૧) પઠાણ કવિ ગમખાન અને (૨) આફઘાની એ ગસખાનનો વશજ છુ, એમ જણાવી રહેમતખાન નામને એક પઠાણે વેવલા વૈષ્ણવોને ડગી મલીદા ઉઘાડવા સાધ્યા. એ પઠાણ અને તેના સાગરીનો હિપ્ત એવા આરોપ માટે કેસ ચલાવી દાહોદ ફોર્ટ તેમને સજા કરી હતી. તેવોજ ડગાઈનો બીજો કેસ તેમની અને તેમના કહેવાતા સાગરીત દિનકિકર ઉદે મોતીલાલ અવિચળદાસ પટેલ હિપ્ત આજીવનમાં ચાલે છે, પણ કાયદાનો અમુક આરિકાઈથી હાલ તે મુલતવી રહ્યો છે. તેવામાં વળી ત્રીજો જ કેસ તેમના એ સાગરીત દિનકિકરની દીકરીને કાગણી બોલો થયો. “જોરમદ, તા. ૨૭. બનાવટી વૈષ્ણવનાચાર્યનો રાગ સજીને જનતામાં પોતાને સિંધના જેઠાનાંબાદની ષાદીના દેવકીનદનજી હોવાનો દોષ કરી સુષુપ્ત મુકામે દિનકિકર ઉદે મોતીલાલ અવિચળદાસની દીકરી નિલામને ગુરુગંગ આપ્યો અને તેથી તેમની ધાર્મિક લાગણી દુભાઈ એ તહોમતસર જોગસદના પહેલા વર્ગન ન્યાયાધીશ શ્રી શેખમાહેએ દેવકીનદન અનેલા જેઠાનાંબાદનો રહેમતખાન પઠાણને ૪ પી. કોડની કલમ ૪૧૯ મુજબ તકસીરવાર ઠગવી ૬ માસન સખ્ત જેલની સજા ફરમાવી છે આ કેસે ગુજરાતની વૈષ્ણવ જનતામાં બહો સનમનાટી ફેલાવી હતી” (“ગુજરાત સમાચાર” તા ૨૮:૬:૪૧) ધર્મન અધ્યક્ષાએ વેવલા બની ગએલા વૈષ્ણવો આવા બનાવટી આચાર્યથી હ ચેતશે, એમાં જ એમનું દિલ છે.

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
સ્ત્રીશુવન	એન પદ્મા પટેલ	૪૮૧
યુવકને	ભાઈ લક્ષ્મીન જે. કોન્ડ્રાકટર	૪૮૩
ગામનું કામ	„ ઈશ્વર પેટલીકર	૪૮૪
કવિનગર ચીન્દ્રનાથ	„ ગુણગત મગાચાર	૪૮૫
સ્ત્રી અને સ્વાતંત્ર્ય	ભાઈ ગણિભાઈ આ. પટેલ	૪૮૬
લક્ષ્મી ગણ!	„ મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૪૮૭
જર્મન	„ શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ „	૫૦૨
મેકંડ હેડ	„ ચંદ્રકાન્ત ચં. પટેલ	૫૦૭
પાટીદારની માતિ	ડૉ શાન્તિલાલ નગમિદભાઈ અમીન	૫૦૯
શાશ્વતવાચન	વિવિધ	૫૧૦
અર્ચાપત્ર	ભાઈ ગવણભાઈ જોગભાઈ પટેલ	૫૧૪
અથપગિચા	„ પાટીદાર મંદિર	૫૧૬
પ્રમગન્યા	„	૫૨૧

ક્ષયરોગના દર્દી માટે ઉત્તમ સંગવડ શ્રી લક્ષ્મી કોન્વેલેસન્ટ હોમ

દેવલાલી (૨૦૦૦ ફુટ ઉંચાઈ)

દેવલાલીની હવા અતિ મધ્યમ હોવાને કારણે અને ચોમાસામાં ગાત્ર ૧૫થી ૨૦ ઈંચ વન્સાદ પડવાને કારણે છાતીના છવ્વેણ દર્દી માટે આ સ્થાન ઉત્તમ ગણાય છે.

આ કોન્વેલેસન્ટ હોમમાં ખાવા પીવા તથા ગરેલા તેમજ દવા વગેરેની ઉત્તમ સંગવડ સાથે ક્ષયના વિલાયતની ડીપ્રો ધગવતા નિષ્ણાત ડોક્ટરની મતત કાળજી નીચે દર્દીને ગળવામાં આવે છે.

ઉપગત મુંગપથી ક્ષયના નિષ્ણાત કન્સલ્ટન્ટ નિયમિત વિઝીટ આવે છે. ગળદો, પેશાબ, લોહી તેમજ પીત્ત તપાસવાના ઉત્તમ સાધન મોજુદ છે વધુ વિગત માટે મળો અગર લખો:—

માલિક: રા. ન. અમીન,
રહિમતુલ્લા હાઉસ, હોમજી સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૧

પાટીદાર

ચત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

સુસ્ત્ય ધોરા નિશિતા દુસ્ત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૭
વર્ષ ૧૮

આણંદ

{ ભાદરવો
અંક ૧૧

સ્ત્રીજીવન

સ્ત્રીજીવનના ત્રણ કાળ ગણી શકાય: પ્રાચીન, મધ્યમ અને આધુનિક. આ ત્રણે કાળોમાં સ્ત્રીઓનાં જીવનની જુદી જુદી દશા થઈ.

પ્રથમ પ્રાચીન તરફ નેજર કરીએ. પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓનું જીવન અનેરું જ હતું. સ્ત્રી કેળવણી લેઈ શકતી, વાદવિવાદ કરી શકતી, યુદ્ધમાં પણ જઈ શકતી. આવી આવી અનેક કાર્યોમાં ભાગ લેઈ શકતી. અને તેને ગાંઠે ધણા દાખલા મોજુદ છે: લીલાવતી, સીતા, દ્રૌપદી, સરસ્વતી, ઇત્યાદિ. શંકરાચાર્યના જમાનામાં તો સ્ત્રીઓ ખૂબજ આગળ પડતો ભાગ લેતી. શંકરાચાર્ય અને મંડનમિશ્ર વચ્ચે ધાર્મિક વાદ થયો, એ મદાન વિદ્વાનોના વાદનો નિર્ણય કરવા મંડનમિશ્રનાં પત્ની સરસ્વતી પ્રમુખસ્થાને બેઠેલાં. વેદના સમયમાં આવી અનેક વિદુષી સ્ત્રીઓ હતી.

હવે આજો મધ્યમ કાળ. જ્યારથી મુસલમાનોએ આપણા દેશમાં પેંભારો કર્યો, ત્યારથી હિંદુ સ્ત્રીઓની કંફાડી રિયતિ થઈ. તેઓ આપણા દેશમાં આવ્યા પછી આપણી હિંદુ સ્ત્રીઓથી બહાર નીકળાય નહિ. જનાનામાં રહેવું પડે, કેળવણી પણ લેઈ શકાય નહિ, ધુલદટ કાઢવો પડે, કોઈ પણ પુરુષને સાથે લીલા સિવાય ધરની બહાર સુદ્ધાં નીકળાય નહિ. એવાં એવાં અનેક બંધનોથી સ્ત્રીઓને બાંધી લેવામાં આવી. અને એ રિયતિ હજુ પણ સુશિક્ષિત સ્ત્રીવર્ગ સિવાય સમસ્ત સ્ત્રીવર્ગમાં છે. જોકે તે જમાનામાં પણ સ્ત્રીજાતિનો ઉદ્ધાર કરનાર કોઈ પણ સ્ત્રી નહિ હોય તેમ કહેવાનું મારું મૂંતગ્ય નથી, પણ તે વખતની ઉદ્ધારક સ્ત્રીઓ જોટલા જુજ પ્રમાણમાં હતી કે તેઓ આવી લોખંડી બંધનોનો અને શક્ષરી પુરુષોનો સામનો કરી શકે તેમ ને હતું.

તે વખતથી જ કહેવત પડી હતી કે 'દીકરી ને વળી ગાય, દોરે ત્યાં જાય.' તે જમાનામાં પુરુષોની પણ તેવી જ વૃત્તિ હતી. 'સ્ત્રીઓને કેળવણીની શી જરૂર છે?' એમ તેઓ માનતા. પણ તેઓને ક્યાં ખબર હતી કે સુશિક્ષિત સ્ત્રી પોતાના પિતાને, વડીલને, પતિને અનેક રીતે મદદ કરે છે, ગૃહજીવન મધુર બનાવે છે, ઘરની વ્યવસ્થા સુંદર રીતે રાખે છે; આ રીતે અનેક સુંદર રંગોથી પોતાનો સંસાર રંગે છે. સ્ત્રી અને પુરુષ બંને સુશિક્ષિત હોય તો ઘરમાં, કુટુંબમાં, નાતમાં, સમાજમાં અને આખરે દેશમાં સુધારા કરી શકે છે. એકલો સુશિક્ષિત પુરુષ ઘણું જ થોડું કરી શકે છે, કારણ કે અશિક્ષિત, વહેમી અને અજ્ઞાન સ્ત્રી તેના કામમાં હમેશાં વિઘ્નરૂપ થાય છે. આથી જ દરેક સુધરેલાં દેશમાં સ્ત્રીઓને ફરજિયાત કેળવણી અપાય છે.

હવે આખો આપણો આધુનિક કાળ. મારે અવશ્ય જોઈએ કે આ કાળમાં તો વહેમી, અજ્ઞાન અને અશિક્ષિત પુરુષવર્ગ સિવાય તમામ પુરુષોની વૃત્તિ મધ્યમ કાળ કરતાં સુધરી ગઈ છે. પુરુષોએ જ પોતાને હસ્તક સ્ત્રીઉદ્ધારનું કામ લેઈ લીધું છે. સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય હોવાનું જ જોઈએ એમ તેઓનું માનવું છે. ઠેકઠેકાણે સ્ત્રીકેળવણીના પ્રચારની સંસ્થાઓ ઉઘાડવામાં આવી છે. ગઢિલા-વિશ્રામ, વનિતાવિશ્રામ વિધવાશ્રમ, જ્યોતિસંઘ, સ્ત્રીઉદ્યોગાલય, સદશિક્ષણ શાળાઓ, વગેરે અનેક સંસ્થાઓ ખોલવામાં આવી છે. તેથી તમામ સ્ત્રીવર્ગમાં સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યનો જુરસો આખો છે. સ્ત્રીઓ છૂટથી કેળવણી લેઈ શકે છે, વેપારધંધા કરી શકે છે, અદાલતમાં જઈ શકે છે, નોકરી પણ કરી શકે છે. દરેક વર્ષે અનેક વિદ્યાર્થીનીઓ 'યુનિવર્સિટી'માંથી પસાર થાય છે. દાસના નેતાવર્ગમાં પણ સ્ત્રીઓ છે: શ્રી. સરોજિની નાયડુ, શ્રી. રાજકુમારી અમૃતકુંવર, શ્રી. લીલાવતી મુનશી, વગેરે.

હજુ પણ અજ્ઞાન વર્ગમાં સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યનો પ્રચાર પૂરેપૂરો ફેલાઈ શક્યો નથી. મધ્યમ કાળમાં તેમજ પ્રાચીનકાળમાં સતી થવાનો ચાલ હતો. જે ક્ષણે સ્ત્રી વિધવા થતી તે જ ક્ષણે તેના સર્વ સજુગાર, બસન, મોજશોખ વગેરે સર્પની કાંચળીની પેઠે સરી પડતાં. તે ચાલ થોડેઘણે અંશે નાશ પામ્યો છે. હજુ પણ વિધવાથી પુનર્લગ્ન તો નથી જ કરી શકાતું. તેને જળાતકારે વૈધવ્ય પાળવું જ પડે છે. અને જો કાંઈ પુનર્લગ્ન કરે તો? તેને અનેક વિટંબણાઓ વેઠવી પડે છે. સમાજની સીતમયક્રીમાં પિસાવું પડે છે, એટલું જ નહિ પણ ગાળાપ, સર્ગસ્નેહીઓ અને મિત્રો, વગેરેથી વિખુટાં થવું પડે છે અને એ સર્વ તરફથી તેના ફિટકારે યાય છે!

પણ પુરુષ વિધુર અને તો? તેની મૃત પત્નીનો અગ્નિસંસ્કાર થતાં પહેલાં જ તેનાં વિનાશની તૈયારીઓ થતાં મારું છે! પુરુષ તો વિધુર કે સધુર દશામાં એક, એક તો શું? પણ પાંચ પાંચ વાર પચ્છી રહે છે. આ કંપાનો ન્યાય? જુઓ આપણા સમાજના અન્યાયો કાવલા!

ત્યારે જાળસગન અટકશે, પ્રગર્ભ અને ઉત્તેજન મળશે, તમામ સ્ત્રીઉત્તરિતાં કાર્યોમાં સુશિક્ષિત અને અસિક્ષિત વર્ગો સંગઠન કરી બાગ લેશે, ત્યારે જ પ્રત્યેક સ્ત્રી સંપૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર થશે, અર્થાત્ અત્યારે તેમજ પ્રાચીન કાળથી જ સ્વતંત્રતા પુરુષવર્ગે ભોગવેલો આવ્યો છે તેવી સ્વતંત્રતા એ ભોગવતી થશે.

સમાજમાં પેટેલો સડો ક્યારે દૂર થશે? હે પાચક! તારે આ સડો દૂર કરવા શું કાર્ય કરવાનું છે તે જરૂર વિચારજો. અરતુ!

પડોદરા

પડો પટેલ

યુવકને

યૌવન એ જીવનનું મહામૂલ્ય પ્રભાત છે. પ્રભાતમાં મનુષ્યને કાર્ય કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય છે અને તેમ કરવામાં કાળ તેમજ સ્થૂળ શરીર અને આંતરિક પ્રેરણા તેને સદકાર આપે છે, શરીરમાં સ્ફૂર્તિ અને તવીન જોમ રેડાય છે અને મને તેના મુશ્કેલીભર્યાં કાર્યને પ્રભાત સહેલું જનાવે છે. જીવન-પ્રભાત તે યુવાની. જીવનનો એ એકજ અનુપમ અને ખુશનુમા કાળ.

જીવનધ્યેય તરફ કુચ કરવાની રાજ્યાત જીવનપ્રભાતમાં જ થવી જોઈએ. યુવકે ૬૬ અને સચોટ ૬૪ યૌવનકાળમાં જ માર્ગવાં જોઈએ. યુવક મુશ્કેલી-ઓને કુમાતી દે છે, ટીકાને તરછોડે છે અને જીવનધ્યેયની પ્રાપ્તિને અર્થે નિશ્ચિન ૬૪ ભરે છે.

સારી આદ્ય તરફ નજર નાખો. શું જુઓ-જો? મહાન ક્રાન્તિ કોણ કરે છે? જીવનમાં નવા સુધારા કોણ વજે છે? યુવકજ!

યુવક, સમાજમાં તારું કર્તવ્ય મદાન છે. તારા ઉપર આવતી કાલનાં સારાં નરસાં કાર્યોનો આધાર છે. જો તું વિચારશીલ અને પ્રગતિપ્રિય અને તો સમાજ ઉલ્લસ થાય. જો તું રૂઢિપૂજક ને નમાલો દશે તો અધોગતિ નિશ્ચિતજ છે.

યુવાનીમાં કંઈક નવું સર્જવાની અભિલાષા હોય છે, સારું મદલ્ય કરી ઝોટાથી વિમુખ થવાની ઉમેદ હોય છે, અને નવોજ્મ સ્ત્રીનો પાટી નામના

મેળવવાની મહત્વાકાંક્ષા હોય છે. જો તું પોતાની ફરજ ન સમજે અને ‘ચાલતું આગું-તમે ચાલવા દો,’ એવી વૃત્તિવાળો હશે તો તું સંગાજને નિરુપયોગી અને ધરતીમાતાને ભારરૂપ છે.

વળી દેશની આઝાદી હાંસલ કરવામાં પણ તારું સ્થાન મોખરે છે. જો તું તારા યૌવનકાળમાં જ પ્રયત્ન સક્રિય થી આગળ ધરે તો દુનિયામાં કોઈ એવી સંકિત નથી, જે તને રોકી શકે. દરેક પ્રગતિમાં તારો હિસ્સો અગ્રસ્થાન ભોગવે છે. જેનામાં જુવાનીનું જોગ, નવું સર્જવાની ધમશ અને સંકટનિવારણની હોંશ નથી તે યુવક નથી. ફક્ત ઉમરથી જ યુવક નથી જોળખાતો, જુવાનીભર્યાં કાર્ય કરવાથી જ યુવક બની શકાય છે.

સંગઠન એ તારે માટે અતિઆવશ્યક છે અને ઉત્પત્તિને માર્ગે પ્રપાણ કરતાં આત્મભોગની પણ અનિવાર્ય જરૂર છે.

તો યુવકો! સંગઠન કરો, નવું કરવાની ઉમેદ રાખો. સારું શ્રદ્ધણ કરો, જોડાને ફગાવી દો. મહાન ક્રાન્તિકાર જનો અને જીવનને ધ્યેયવસ્તુમાં હોમો. તથાસ્તુ!

આણંદ

જહાંગીર જે. કાન્ડાકટર

ગામનું કામ

[સ્વતંત્ર છતાં અપાઠના ‘કોની છત?’ના અનુસંધાન તરીકે—લેખક]

ગામનું ભાંજલિયું મંડળ ભેગું થયું હતું. ગામને પાંચસો રૂપિયાની જરૂર હતી, જોકે નરેન્દ્રના મંડળ સિવાય બીજાઓને તેમાં જરૂરિયાત જેતું ગિલકુલ્લ લાગતું નહિ.

“ગામ જાંધાર્યા કેટલીયે પેઢીઓ થઈ ગઈ—છતાં તળાવને આરા વગર ચાલ્યું અને હવે નહિ ચાલે?” આગળથી ચએલી ગોઠવણ પ્રમાણે વક્ષલભાઈએ કહ્યું. રાયસગે એને ટેકા આપ્યો: “એ તો પૈસા હોય તો બધુંય, નહિ તો લોકડાની એ છાટો નાખી એટલે એ આરા.”

જે બોલે તેમાં ટેકાજ આપવાનું સમજેલા ધરમભાઈ બોલ્યા: “બીજાં ગામોમાં એ બધું ચાય છે ત્યાં જોણું આપણી પેઢે પૈ પૈ ભેગી કરવાની છે? એક જથ્થે રકમ આપી દે એટલે પત્યું!”

છાટાભાઈ જોકે અત્યારે મુખીપદ ઉપરથી ફરેગ થયા હતા. છતાં ગામમાં જોગનું વર્ચસ્વ તેમજ મુખીની અટક કાયમ હતી. અને એય તમે માનતા

હો તો ભલે કે સરકારે ઝોગની પાસેથી પલટાઈ ઝોગને નાલાયક ઠેરવી લેઈ લીધી, નહિ તો અત્યારેય વાર્તા નીકળે ત્યારે એ તો કહે છે : “અમથી મેં પટલાઈ મૂકી દીધી હશે? ગળવાની ધૂળ ને ગોદામણનો પાત્ર નહિ.” નરેન્દ્ર સાથે ભૂતકાળમાં બોલવાનોય સંબંધ ને નહોતો રાખતા તે હવે ભૂતકાળ ભૂલી ગયા હોય તેવો બ્યવહાર રાખતા. એમણે છેવટ પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો : “એ તો આપણે બધુંય સમજીએ છીએ કે આ ગામમાં કશું થાય એવું નથી. નહિ તો દમણમાં બધા ધર દીકરૂં રૂપિયો રૂપિયો આપે તોય સહેજમાં પાંચસો રૂપિયા બેગા થઈ જાય. કોની સ્થિતિ આપે તેવી નથી? પણ આ તો જ્યારે હોય ત્યારે પાંચ દશ બેગા થતા હોય તેમની ઉપરજ ભાર! નહિ તો મારી આખી જિંદગી કાર્ટકચેરીમાં મૂકી, છતાં સરકારમાંથી પૈસા ખેંચી લાવ્યા વગર રહું? આ ધરમપરાનો કૂવો, રાજૂપરાનો ખડિયાટ અને નામરનો લાકડાનો પૂલ મેંજ નડિયાદના સુનીલાઈ દેસાઈની ચિઠ્ઠીથી ગંજૂર કરાવ્યો હતો. પણ આ તો આપવાનું થાય એટલે વેગળા બેસે; એમ કામ થતાં હશે?” આમ ગાગના દરેક કામ વંખતે દરેક ધરને સરખી સ્થિતિમાં મૂકી પોતાના જેવા સારી સ્થિતિવાળા ગાણસેને વધારે ભાર લેવા વખત ન આવે તેની બરાબર કાળજી એ મુખી રાખતા હતા.

નરેન્દ્રે કહ્યું : “ભટ્ટીના રૂપિયા કેટલા આવે છે?”

છાટાભાઈએ જવાબ આપ્યો : “ભટ્ટીના રૂપિયા તે કેટલા પહોંચે? હવન કરવો હોય તોય ભટ્ટી, નાગડા આવ્યા તોય ભટ્ટી, પરજા ગાંડવી હોય તોય ભટ્ટી ને ગાગેળા વખતે કેસુઓ કરવો હોય તોય ભટ્ટી! મહત્તેજ દશ રૂપિયા કેટલુંય કહ્યું ત્યારે રાગચરણે આપ્યા, અને પછી એણે કહ્યું : ‘મારી પાસે હવે ગાગની સિલક નથી. મારાજ બિલટા ગામ પાસે સો બસો રૂપિયા નીકળતા હશે.’”

નરેન્દ્રે કહ્યું : “પણ નાગડા ને મહત્તેજ આપવો છો શું કામ?”

છાટાભાઈ મીઠું હસી બોલ્યા : “સાંભળ્યું, જેઠાભાઈ! નરેન્દ્ર તો જાણે છે કે આપણને આપવાનો ભાવ થતો હશે.”

જેઠાભાઈ : “આપણે તે શું ગરીબો? ગામમાં અમેજ નવરા એટલે જ્યારે હોય ત્યારે હડીએ ચઢીએ. ખેતરમાં જતો હતો ત્યાંથી બે નાગડા બીચડી લેઈ ગયા.”

“તમે તો જાણે રસ્તામાં હડીએ ચઢ્યા, પણ હું તો ત્રીજે ગાળ ચઢીને સૂતો હતો ત્યાંથી ખેળા કાઢ્યો.” છાટાભાઈએ કહ્યું.

રાયસંગે કહ્યું: “તમે આવ્યા તે પહેલાં મદતને બે વાર પગે લાગ્યો કે ગામની સો રૂપિયા આપવાની સ્થિતિ નથી.”

“ત્રીશ રૂપિયા ને પાકું સીધું છેવટ કબૂલ કર્યું, ત્યારે જ ગને તો ખાત્રા પડ્યા હતા.” ગેમલે કહ્યું.

મૂળ વસ્તુને મુદ્દા ઉપર લાવતાં ચુનીભાઈએ પૂછ્યું: “એમ પાંચસો રૂપિયા વરસમાં કંઈ વપરાઈ જતા હશે? આજે પંદર વરસથી ભટ્ટીનો ઇન્કારો અપાય છે. સારાં વરસોમાં તો સાતસો રૂપિયા આવતા હતા. છતાં એનો હિસાબ જ કેણુ ભણે છે?”

એ જવાબને ઉડાવી મૂકતાં છોટાભાઈ બોલ્યા: “તમે હજુ ગામનાં કામ કર્યાં નથી, એટલે બિજાનું બિજાનું દેખ્યા કરો છો. અતુલવ યશો ત્યારે ખચર પડશે. હું તો કે’ દલાડાનો કહ્યું છું કે મને તમે ગામના કામમાં બોલાવશો જ નહિ, તમે જે કરશો તે આપણે કબૂલ છે.”

નરેન્દ્રે જણાવ્યું: “પાંચસોને અભાવે તો સરકારના હમરે જતા રહેશે.”

ચુનીભાઈ: “રૂપિયા શું ખુએ? ગમે તેમ કરી ભરવાના.”

છોટાભાઈ: “આપણે તો ગામમાં સારું ચતુ’ હોય તે જેવા હમેશ રાજી છીએ. પંચ હવે આપણાથી કામ ચતુ’ નથી. ધર દીક, ભાગ દીક, ગમે તે રીતે ભેગાં કરવાનું કહેતા હો. તોય કબૂલ છે.” એમને તો બે વાત સાચવવી હતી: એક તો સ્થિતિ પ્રમાણે રીપમાં ન ભરવું અને બીજું ભટ્ટીમાંથી પૈસા ન જવા ભોંઈએ, જેથી પોતાના ખિસ્સામાં આવતા અટકી ન પડે. છેવટ ભલે કામ ન ચવાનું હોય તો ન ચાપ, પણ વિરોધીઓએ આણેલી દરખાસ્ત બિડી જતી હોય તો એ તેથીય રાજી હતા. પણ પોતે એનું કારણ ન દેખાય એ ધ્યાન રાખતા.

એમને ભનિબે ગણપત બોલ્યો: “ભાગ દીક જ રાખો-નો.”

નરેન્દ્ર: “ભાગની જવાબદારી કેણુ લે?”

છોટાભાઈ: “દરેક ભાગના અહીં છે. તે પોતપોતાના ભાગના માથે રાખે. રાયસંગ એમના વાંટાનું, તારાયદં મહાજનનું, તે ગેમલ એમના પાડિયાનું માથે રાખે.”

ગોરધને હિસાબ કરી નાખ્યો: “મહાજનના બે ભાગ એટલે દરેક ભાગને પચાસ પચાસ રૂપિયા આવે.”

“એ જ જરાખર છે. હો, હું તો ગાડીએ જવું છે એટલે બીડીશ.” એમ બોલીને છોટાભાઈ બિડ્યા.

રૂપિયા ક્યારે બેગા કરવા અને તેમ ન બને તો શી વ્યવસ્થા કરવી, તેનો કંઈ વિચાર કર્યા વગર દરેક સાક્ષતા થવા. અંતરના ઉમંગકા વગરની સભાઓમાં બીજું શું પરિણામ આવે?

ભાગમાં આં યોજના બહાર યાદ એટલે ચર્ચા જામી. જે ભાગમાં થોડાં ઘર હતાં એ ભાગના લોકો કહેતા: “અમારા ભાગમાં ઘર પાંચ એટલે અમે દશ દશ આપીએ અને બીજાને ભાગ તો બે બે જ આવે, ખરું ને?”

“આવું તે હોયું દરેક? ઘર દીક ઉધરાવે તો જ આપીશું.”

કાંઈ કહેતા: “તમે નહિ આપો, પણ તમારા ભાગના રણછોડે માથે રાખ્યા એટલે એણે તો આપવા જ પડશે ને?”

“એ તો બધું કશું કરીને આવે. અમે ક્યારે કહ્યું હતું?”

રણછોડ: “ભાગનાળા ન આપે તો હું જોડો ધરમાંથી આપવાનો હતો?”

ત્યાં વળી વાંદા બીજું જ કહેતા: “અમારે એવા પૈસા આપવાના નથી. અમારા બેરા આવે ત્યારે ના ધેરા દેશો, નાઓ.”

વાંદામાં વળી જુદી જ વાત થતી હતી:

એક: “ભાગના કામમાં આપણને વળી ક્યારે કાંઈ પૂછે છે?”

બીજો: “ખાવાનું હોય ત્યારે નહિ, પણ આપવાનું હોય ત્યારે આગળ?”

ત્રીજો: “આ રામસંગ એવા તે જાય. આપણે જવાની શી જરૂર?”

ચોથો: “હા ને ગયા, આપણે આપવા હોય ત્યારે ને?”

રામસંગ કુકાની દમ દેતાં બોલ્યા: “અગાધ અકળાઓ હો. તમારા કહ્યા વગર જ એવું નામ કંઈ નહિ. કાંઈએ આપવાનું નથી.”

જેમના મારવાના પાડિયાના લોકો ત્રીજું જ બોલતા હતા: “ભટ્ટીમાંથી લેઈને રૂપિયા આપ્યા હોત તો?”

“એમાંથી પાંચસો આપી દે ત્યારે આખું વરસ એમને ખાવા ભેજાએ તે?”

“કશુંય કાંઈથી અભણું નથી. પેલાં બીડિયામાં આપણા ઘરમાં ખાવા ખાવોય નહોતો ત્યારે જેમના ઘરમાં એવા જોરાતા!”

“ભટ્ટીમાંથી એ બધું આવ્યું હતું, એ કંઈ આપણે નથી જાણતા?”

“પણ રામચરણ જાણે છે કે આખું પાડિયું એવું માને છે એટલે એવું મોં બાધું એટલે જસ. નહિ તો આપણા પાંચ શેર દૂધના ત્રણ આના કરાજીને આપે છે અને એની વહુને જે આપે છે તે જોવા વગર મૂડી વાળી અમરતી ધેર આવતી હશે?”

“એ તો જાણું અત્યારે ને? એ હોય ત્યારે બોલાય છે?”

“હું તો આ વખત ચોકખું ના કહેવાનો છું.”

પાંચ દિવસ થયા છતાં એનું કંઈ પરિણામ ન આવ્યું. રૂપિયા ભરવાની મુદત હવે દશજ દિવસ બાકી હતી. નરેન્દ્ર ફરીથી જાણને ભેગા કરવા મથવા લાગ્યો. એ દિવસે જાણ તો નહિ પણ ઘણાખરા ભેગા થયા. -

પ્રથમની યોજના નિષ્ફળ ગઈ હતી એટલે ફરી દરેકની મંજૂર બઢી તરફ ગઈ. રામચરણને બોલાવ્યો. એણે કહ્યું: “દંતુ મારા નહિ નહિ તોય ગામ પાસે સો સવાસો રૂપિયા નીકળતા હશે. છતાં નવા વરસના પાંચસો રૂપિયા આપવામાં મને વાંધો નથી. પણ પછી આખા વરસ સુધી એક પાંચ નહિ આપું.” એમ કહી એણે એક પછી એક છોટાભાઈ, રામસંગ, ગેમલ તરફ દ્રષ્ટિ કરી; જાણે કહેતો ન હોય કે પછી ગિરસામાં મૂકવાના બોળણો તે નહિ મળે!

છોટાભાઈના મુત્સદી મગજે એની ગોંધ લેઈ કંઈ ઘાટ ઘટવાનો વિચાર કર્યો હોય તેમ કહ્યું: “સારું, અમે વિચાર કરીને કહીશું.” અને રામચરણ બીડીને વિદાય થયો. એટલે એ બોલી બીડ્યા: “ગામને કાલ બીડીને બીજા કામમાં પૈસા નોંધે અને ન આપે તે ચાલે? જસ, આ સાલ એને ઇંજરો આપવો જ નથી.”

વીરાભાઈ બીડ્યા બીડ્યા: “ગામમાં બીજો દુધારો ધાંધ્યા વગર એને ખખર નહિ પડે.”

રામસંગ: “આપણને એના વગર બીજો ક્યાં સૂએ છે? નહિ તો આજુ-બાજુનાં ગામો કરતાં અહીં એકાદ આનો ભાવ ચોંટાળે હોય છે.”

છોટાભાઈ: “અદેસરની ડેરીવાળો મને એ વરસથી ભાઈબાપા કર્યા કરે છે. પહેલી સાલ તો, લાલો હોય તો પગપેસારો કરવા, પાંચસો ને જાહે સાતસો આપે. છતાં મારા મનને જાણે જૂના માણસને કાણુ કાઢે?”

ગેમલ: “એ તો જૂની જળોની માફક ગામતું લોહી પી ધરાઈ ગયો છે એટલે એને જાહુ ગરજ નથી.”

બીજાભાઈ: “આપણનેય એની ક્ષી પડી છે? ધાંલોને એ ડેરીવાળાને એટલે એનેય ખખર પડે.”

નરેન્દ્ર આ જાણી ચર્ચા વગર બોલ્યે સાંભળતો હતો એટલે છોટાભાઈ બોલ્યા: “જોયું, આ ગામતું કામ? છે કશાનું ઠેકાણું? એ તો સારું છે કે બીજો આપણી પાસે તૈયાર છે. નહિ તો એના ઉપર બેઠા હોઈએ તો જાણું મારું જ નાથ ને?”

નરેન્દ્ર તો સગજતો હતો કે ઇન્દરાની રકમ લીધા પછી એ સુદત દરમ્યાન કેવી રીતે બીજી માગણી થઇ શકે? છતાં એણે છાટાબાઈના પ્રશ્નનો કંઈ જવાબ ન આપ્યો.

એવટ બીજે દિવસ અદેસરની ડેરીવાળાને દૂધનો ઇન્દરો આપવા જવાની બાવરથા કરી મંડળ વીખરાયું.

રાત્રે નવેક વાગે દૂધની તપેલી લેઇ ગેમલ ઘેરથી નીકળ્યો ત્યારે બવાને પૂછ્યું: “કેમ ગેમલકાકા! આટલું મોડું?”

ગેમલ દૂધની તપેલી રિપર કરી બોલ્યો: “બીજુ શું? બાંજધડિયાનાં છોકરાં બૂખે મરે તે આનું નામ! નહિ પેલા મુધારો કરવા નીકળ્યા છે? તેમણે આરાતું તૂન ઊભું થયું છે, તે એમની બાંજધડિયામાં આપો દહાડો ગયો. છેક સાંજ પરી એટલે ખેતરમાં આંટો મારવા ગયો એટલે મોડું થયું. જરા ખાધું અને હુકો પીતો હતો ત્યારે ‘એ’ કહે: ‘હજુ દૂધ રેડવા જવાનું પાકી છે.’ એટલે થયું, લાવને જીવ, હુંજ આપી આવું.” યુનેગાર ન્યાવાધીશ આગળ નિર્દોષતાનું નિવેદન કરે તેમ ગેમલે સચિસ્તર હાજીકત કહી.

ગેમલ ગયો ત્યારે રામચરણ વધેલું પરચુરણ ગણી, હિસાબ મેળવી કાચળીમાં મૂકવા જતો હતો. બે જણે હમણાંજ દૂધ રેડ્યું હતું તેના પૈસા તેઓ ગણતા હતા. ગેમલે હાથ કરી બીડી ફૂંકવા માંડી ત્યાં તો પૈસાને ખિસ્સામાં મૂકી પેલા બે જણ ચાલ્યા ગયા. ગેમલને ભેંષતી વસ્તુ - એકાંત - મળી ગઇ.

એણે મૂળ વાત શરૂ કરી: “જુઓ, રામચરણ, પછી તમે અમારો વાંક કાઢશો. કહેશે કહ્યું નહોતું!”

રામચરણ થએલો ઠરાવ જાણતો હતો. એણે કહ્યું: “રૂપિયા અગાઉ આપી દેઉ. પછી બીજા ક્યાંથી આવું?”

ગેમલ: “જુઓ, આપણો સંગઠ આજ નવો નથી. છતાં તમે અમને બં બાજુએ મૂકો એટલે બીજા શો ઉપાય?”

રામચરણ ગામમાંથી પગ કાઢવા ખુશી ન હતો. તેણે ફેરવી તોલ્યું: “તમારું કાંઈ દિવસ શૂલ્યો છું? હું તો ગામની વાત કરતો હતો.”

ગેમલ: “ગામની ક્યાં વાત છે? એ તો ત્યાં તમે અમારી તરફ તાકીને કહ્યું કે પછી મારાથી એક પાઇ નહિ અપાય.”

રામચરણ હુસ્તુ દારણ મોં ઉપર લાવી બોલ્યા: “તમે જ બહા માણસ છે ને! તમારું તો હું ક્યાં નથી જાણતો?”

ગામડામાં ટેલીફોન નથી, છતાં ટેલીફોન કરી કોઇએ બોલાવ્યા હોય તેમ રાતના સાઠાદશ વાગ્યે છોટાભાઇ મુખી પથારીમાંથી બેઠા થયાં. ગામડાના રસ્તાઓ ઉપર ભાગ્યે તે વખતે અવરજવર હોય છે. છતાં એમણે અગમચેતી વાપરી ફાથમાં પાણી ભરેલો લોટો લીધો. થોડેક ગયા ત્યાં ખેતરમાંથી આંટો મારી પાછો આવતો મોઢન મળ્યો.

એણે પૂછ્યું: “કેમ, છોટાકાકા! આમ અત્યારે?”

પેટમાં ચૂક આવતી હોય તેમ મોં કટાણું કરી એ બોલ્યા: “મૂળે શરીર વાયકું. તેમાં કંઈ શાકનું ઠેકાણું ન પડ્યું એટલે વાલ ક્યાં હતો. જપોરે બે દાણા ખાધા ત્યારથી પેટમાં ચુડચુડ થયા કરે છે.”

અને ચારે બાજુ નજર કરી રસ્તા ઉપર આવતી ભટ્ટીમાં એમણે ઝડપથી પ્રવેશ કર્યો. જાણે રસ્તે જતાં ધરાદા વગર આવ્યા હોય તેમ બોલ્યા: “હજુ જગો છો કે શું?”

પછી તો એમણે ગામના મુત્સદ્દીને જાણે તેમ વાત શરૂ કરી: “અમને તો તમે નહિ તો ખીજે, અમારાથી ફાયદો થતો હશે તો આખ્યા વગર નહિ રહે. આટલા વરસથી હિસાબ નથી જોયો તે લોકો જ્યારે જ્યારે વાત કરે છે ત્યારે અમારે જ સમજાવવા પડે છે. તમે અમારો ધસારો વેડતા હશો, પણ એથી તમને ફાયદો નથી, એમ માનો છો? ખીજે, વધારે આપવા તૈયાર હોવા છતાં એને નથી આપતા, તે શું અમસ્તું? એ તો જાણે નવા નવાને ભાંજધડમાં બેળાવવા તેના કરતાં આપણે જૂનો સંજાંધ છે તે શો ખોટો?”

દૂર દૂરનો મુલક મૂઢી અહીં કમાવા આવેલો રામચરણ કંઈ એગનાથી ગાંજ્યો જાય એવો ન હતો. એણે કહ્યું: “આજકાલ મને અહીં આવ્યાં પંદર વર્ષ થયાં. હું તમારો ક્યાં બોમિયો નથી? તમારી વાત એાછી મારી જાણુ જહાર છે?”

છોટાભાઇ: “હું તમને ક્યાં નથી એળખતો? પચાસ વધારે ધસારા વખત આવે તોય તમે ક્યાં ના પાડો એવો છો? પણ આ તો અમારેય લોકોને દેખાડવું પડે ને કે ગમે તેને ધજરો આપો, એની અમને લેવા દેવા નથી?”

છોટાભાઇના મુત્સદ્દી મગજે ખ્યાલ કરી લીધો હતો કે દર સાલ તો જે રૂપિયા ખિરસામાં પડતા હતા તે ધજરાની મૂળ રકમમાંથી જ આવતા. પરંતુ આ સાલ જધા રૂપિયા આખી દીધા પછી એ હાય મૂકવા ન દે તો એક વર્ષ સુધી તો કંઈ બોલી ન શકાય. માટે એનોય સાથે સાથે ઘાટ ઉતારી દેવો જોઇએ.

એટલે લોટામાંનું પાણી ત્યાં ઢોળી રામચરણની કાથળીમાંથી નીકળેલી

પચાસની પાંચ નોટામાંથી એક ગેમલના ગજવામાં મૂકી એ ઊભા થયા ને બોલ્યા: “લો, હવે હું તો જઈશ?”

બંને ગયા એટલે રામચરણ જાગૃત્યો: “એટાઓ! તમે તમારે રાજ થાઓ ને. મારે તમારા નાદિ ને તમારા ભાઈઓના જ લૂંટીને આપવાના છે ને?”

બીજો દિવસે નરેન્દ્રે પૂછ્યું: “છોટાકાકા, જતાનું શું કયું?” ગઢ કાલે ઊઝળાં ગએલાં છોટાભાઈ હસતાં હસતાં આજ જુદું જ બોલ્યા: “એમ કાંઈના પેટ ઉપર પાટુ મરાય છે? એને પૂછીએ, છતાં ન માને તો ફરી એ તો છેરેતો!”

અને એ દહાડે ગઢ કાલની શરત પ્રમાણે જ આરાના પાંચસો રૂપિયા ભઠ્ઠીના ઇમરામાંથી લેઈ સરકારમાં ભર્યા.

ચુનીભાઈના મગજે આ મુત્સદ્દીગીરી પારખી હતી. છતાં એને એટલો સંતોષ હતો કે પંદર વર્ષથી ભઠ્ઠીના ઇમરાની રકમના થતા દુર્વ્યયમાંથી એક વર્ષની રકમ તો બચાવી છે. આવતે વર્ષે વળી બેયું જશે.

અને આટલું જ માગતું કામ થયાનો એને હર્ષ હતો.

નેદા, તા. પાદરા

ઈશ્વર પેટલીકર

કવિવર રવીન્દ્રનાથ

[શ્રી. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના મૃત્યુથી આપણા યુગના કવિસમ્રાટ જ આપણે ગુમાવ્યા છે એમ નથી, તેઓ માનવતા બધા પ્રયત્ન કક્ષાના રાષ્ટ્રવાદી હતા. પોતાનું બજારાણી વ્યક્તિત્વ ન મૂકી ગયા હોય એવું જાહેર પ્રવૃત્તિનું એકે અંગ બાકી નથી રહ્યું. શાન્તિનિકેતન અને શ્રીનિકેતન એ જો તો આખા યે રાષ્ટ્રને, આખા યે વિશ્વને, તેમના વારસારૂપ છે. એમના આત્માને ચિર:શાન્તિ મળે અને શાન્તિનિકેતનની જમને સોંપણી થઈ છે તેઓ એને માટે લાયક નીવડે. —ગાંધીજી]

બંગાળીના અગ્રમણ, સુધારક અને જમીનદાર બાલચ કુટુંબમાં સને ૧૮૬૧ના મે મહિનાની છઠી તારીખે, કલકત્તામાં કવિવર રવીન્દ્રનાથનો જન્મ થયો હતો. સાત ભાઈઓ અને પાંચ બેનોમાં તેઓ સૌથી નાના હતા. અને જયપણમાં જ માતાનું અવસાન થવાથી તેમનાં સૌથી મોટાં ભાભીએ તેમને માતાના નેટલાજ વદાલથી ઉછેરીને મોટા કર્યા હતા. તેમના પિતામહ શ્રી. દ્વારકાનાથ ટાગોર અને પિતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોર સંસ્કૃત અને

દારસી ભાષાના પ્રખર વિદ્વાનો હતા. તેમના પિતામહ તો વિદ્વાન અને ધનવાન હોવા ઉપરાંત સુધારક પણ હતા, એટલે જૂના રિવાજો અને રૂઢિઓ તોડીને બે વાર વિજ્ઞાપન ગયા હતા અને સને ૧૮૪૬માં તેમનું મૃત્યુ પણ ત્યાંજ થયું હતું. બ્રાહ્મસમાજની સ્થાપના કરનાર રામ્ન રામ મોહનરાયના તેઓ પરમ મિત્ર હતા. દેશપરદેશમાં તેઓ ‘રામ્ન દારકનાથ’ના નામથી વિખ્યાત હતા. આજ પર્વત ટાગોર કુટુંબમાં વ્યવહારનિપુણ, સુશિક્ષિત અને સ્વદેશાભિમાની એવા અનેક પુરુષો થઈ ગયા છે અને તેઓએ પોતાની વિદ્વતા, ધાર્મિક વૃત્તિ અને દાનશૂરત્વથી આખા જંગાળમાં ટાગોર કુટુંબનું નામ અગર કયું છે. એ જ કુટુંબે હિંદને રવિચાણુ જેવા કવિશિરોમણી, ગગનેન્દ્ર અને અવનીન્દ્ર જેવા નામાંકિત ચિત્રકારો અને દિનેન્દ્ર જેવા તરવણીની ભેટ કરી છે.

કવીવરના પિતા દેવેન્દ્રનાથ ટાગોર મહાવિદ્વાન અને ઋષિસમ હતા. તેમના નિરંતર વૃત્તિ, વેદજ્ઞાન અને બીજા શુભોથી લોકો તેમને મહર્ષિને નામે ઓળખતા.

સમૃદ્ધ વારસો : આમ રવિચાણુને વિદ્વતા, કલા પ્રત્યેની અભિરુચિ અને બીજા એવા સફળો તો વારસામાંજ મળ્યા હતા. નાનપણથીજ તેઓ સૃષ્ટિ-સૌન્દર્યના શોખીન અને કંઈપનાસામ્રાજ્યમાં વિહાર કરનારા હતા. પણ નાનપણમાં એમને એટલી છૂટ મળતી નહિ. ઘરના નોકરોની તાબેદારીમાં ‘રહેવું’ પડતું, તેથી તેમને ત્રાસ છૂટતો. આથી એમના મોટા ભાઈઓ નિશાળે જતા તેમની સાથે ત્યાં જવાની તેઓ હક પકડતા. આથી તેમને ભણાવવા આવતા એક વૃદ્ધ શિક્ષકે તેમને કહેલું કે : “રવિ, તું આજે નિશાળે જવા માટે રૂંડે છે! પરંતુ પાછળથી નિશાળમાંથી છૂટકરો લેવા માટે રડવા બેસીશ.” અને બન્યું પણ તેમજ. નિશાળમાં થતી કડક શિક્ષા અને શિક્ષકોના ત્રાસજનક વર્તન અને ધમકીથી તેઓ ચોડાક સમયમાંજ કંટાળી ગયા અને ત્યાંથી છૂટવા ફાંફાં મારવા લાગ્યા.

‘ઠોઠ’ પહેલે નંબરે : વર્ગમાં કંઈ રસ પડે નહિ એટલે તેઓ ધ્યાન આપતા નહિ અને છેલ્લે નંબરે બેસી રહેતા, જેથી શિક્ષક તેમને ‘ઠોઠ’ વિદ્યાર્થી ગણી કંઈ પણ પૂછતા નહિ. છતાં પણ તેપની ધાંદલિકિત અને બુદ્ધિ એટલી તીવ્ર હતી કે ભયારે શ્રી. મધુસૂદન વિદ્યાચાર્યરૂપતિએ ‘બંગાલી’ ભાષાની પરીક્ષા લીધી ત્યારે તે પહેલે નંબરે પાસ થયા. શિક્ષકોએ આથી વાંધો લીધો અને બીજા વાર પરીક્ષા લેવડાવી, પણ તેમાં જ એ તો પ્રથમજ આભ્યા. શિશુવયમાં તેઓ ધણા હઠીલા અને અતડા રહેતા. શાળા અને ત્યાંના અભ્યાસ તરફ

તેમને કંટાળો હતો. આથી એમના મોટા ભાઈને નિરાશા થઈ હતી. એક વખત તેમને ઉદ્દેશીને તેમની મોટી બેને એમ પથ્રુ કહેલું કે “રવિ, તું મોટો માણસ થઈશ એમ અમને લાગે છે, પણ તું અમારી આશા નિરાશામાં ફેરવીશ.” સાળાના સમય દરમિયાન ફટલી વધાર તે શિક્ષકની નજર ચૂકાવી લાગી જતા અને પાસેની ઝાડીમાં બસાઈ જતા.

કવિતાનો છંદ : તેઓ દશ વર્ષના હતા ત્યારે એક વાર તેમના મોટા ભાઈ જ્યોતીન્દ્ર, જેઓ અંગ્રેજી શાળામાં ભણતા હતા, તેમને તેમના શિક્ષક એક કવિતાનો છંદ શિખવ્યો. એ છંદ તેમણે ઘેર આવીને રવિનાથને જતાવ્યો. પણ, એ વખતથી રવિનાથને કવિતા કરવાનું મન થયું અને છંદ લાગ્યો. શરૂઆતમાં તેમણે સમજ્યા વિના સંસ્કૃત શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને કવિતાઓ બનાવવા માંડી. એ કાળમાં તેમનાં કાવ્યોમાં ‘ભમર,’ ‘મારો બાગ,’ ‘આંખાનું કાક,’ ‘પુરાતન કાળનું વૃક્ષ,’ વગેરે છે. તેમનાં મોટાં ભાઈ ધણાં મુશ્કેલ સંજ્ઞા સંજ્ઞા હતાં અને બંગાળી ભાષાનો તેમનો અભ્યાસ જોડો હતો. તેમની પ્રતિભાની અસર નાનાં રવિ ઉપર પડી હતી. બંગાળી ભાષાનું પણ જ્ઞાન તેમણે તેમની પાસેથી જ લીધું હતું. જેમ તેમ કરતાં તેમનું કલકત્તામાંનું શિક્ષણ પૂરું થયું.

તેમના મોટા ભાઈની અને પિતાની મુશ્કેલ તેમને વિદ્યાપત મોકલીને બેરિસ્ટર બનાવવાની હતી, તેથી તેમને વિદ્યાપત મોકલવા. શરૂઆતમાં તેઓ ત્યાં જઈને પ્લાયટનની શાળામાં દાખલ થયા. પણ બેરિસ્ટરીના અભ્યાસ માટે લંડનની કોઈ શાળામાં દાખલ થયું વધારે સારું છે, એવી તેમના ભાઈના શિક્ષક થી તારકજીની સલાહથી તેઓ પ્લાયટન છોડીને લંડન ગયા અને ત્યાં લેડીનતો અભ્યાસ કર્યો. એવામાં શ્રી. અક્ષયકુમાર ચોધરી સાથે તેમને ઓળખાણ થઈ અને તેમની મદદથી તેમણે અંગ્રેજી, વાણિજ્યનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. એ પછી અંગ્રેજી સંગીતે તેમનું જ્ઞાન ખેંચ્યું અને તેમણે એના પણ અભ્યાસ આરંભ્યો. આગ બેરિસ્ટરીનાં પુસ્તકોએ કળાતમાં જ હવા ખાવા માંડી. છેવટે બેરિસ્ટર થયા વિના જ એ વિદ્યાપતથી પાછો આવ્યા અને ફરીયા એ માટે તેમના મોટા ભાઈએ તેમને વિદ્યાપત ન જવા દીધા. તેમની પહેલી કવિતા ‘ભાતુસિંહ’ ઉપનામથી ‘સાનાંકુર’ માસિકમાં છપાઈ હતી. તેમનું પહેલું નાટક ‘વાલ્મિકી પ્રતિભા’ ૧૪મે વર્ષે પ્રકટ થયું હતું. એ પછી તેમનાં જ કુટુંબીજનો તરફથી પ્રકટ થતા ‘ભારતી’ નામક માસિક દ્વારા તેમણે સાહિત્યસેવા શરૂ કરી.

૨૪મે વર્ષે પિતાની બગીચામાં વહીવટ સંભાળવા તેમણે કલકત્તા છોડીને

ગામડાંમાં રહેવા માંડ્યું અને ત્યાં કુદગ્નની શીળી અને પ્રેરણાભરી છાંયમાં રહીને એમણે સાહિત્યસર્જનના કાર્યને આગળ ધપાવ્યું.

સને ૧૯૦૧માં તેમની ચાળીસ વર્ષની ઉંમરે તેમણે શાન્તિનિકેતનમાં (ખોલ્લપુર) વિશ્વભારતી વિદ્યાલયની સ્થાપના કરી, જે એની સ્થાપના પછી ૨૦ વર્ષે આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્કૃતિ, કલા, સાહિત્ય અને વિદ્યાના સર્વાંગસંપૂર્ણ કેન્દ્રમાં ફેરવાઈ ગયું છે, અને ત્યારથી એનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ એ કવિવરના જીવનનું મુખ્ય કાર્ય બન્યું હતું. દેશપરદેશના વિદ્વાનોના જ્ઞાનનો લાભ લેવા ત્યાં દુનિયાના ઘણા દેશોના વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિવર્ષ આવે છે. ખરી રીતે તો ભિન્ન ભિન્ન દેશો સાથે હિંદુસ્થાનને એકનારી એ સાંસ્કૃતિક શૃંગાર છે. શાન્તિનિકેતન માટે રવિબાબુએ પુષ્કળ સ્વાર્થત્યાગ કર્યો છે.

સને ૧૯૧૨માં તેમણે ઇંગ્લેન્ડની મુલાકાત લીધી અને તેમના કેટલાક જંગાળી ગ્રંથોનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો. આ અનુવાદોએ તેમને આંતર-રાષ્ટ્રીય કીર્તિ અપાવી અને તેમના 'ગીતાંજલિ' નામના કાવ્યગ્રંથ માટે તેમને બીજેજ વર્ષે એટલે સને ૧૯૧૩માં સાહિત્ય માટેનું નોબલ પારિતોષક એનાયત કરવામાં આવ્યું. હિંદુસ્થાનને આંતરરાષ્ટ્રીય જાહુમાન અપાવવાનું માન આગ એમનેજ ફાળે પ્રયત્ન થયું હતું. તેમની સાહિત્યવિષયક અને સામાજિક સેવાઓની કદર તરોડે સરકારે તેમને 'નાઇટહૂડ' એનાયત કર્યો હતો.

પણ સને ૧૯૧૯માં અમૃતસરના જલિયાંવાળા ખાગમાં જનરલ ડાપરે ફરેલી ગિરોધોની કતલના વિરોધમાં તેમણે એ ઇલકાળને ફગાવી દીધો હતો.

આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્કૃતિના દર્શનાર્થે તેમણે યુરોપના તેમજ અમેરિકાના અને પૂર્વના દેશોનો વિશાળ પ્રવાસ ખેંચ્યો હતો. તેમની રૂશિયાની અને અમેરિકાની મુલાકાતો તો યાદગાર છે. હિંદીઓ વિરુદ્ધ પરદેશોમાં કરવામાં આવતા દ્વેષી અને ઝેરી પ્રચારને એનાથી સખ્ત ફટકો વાગ્યો છે. ઇરાનના શાહ રિઝાશાહ પહેલવીના ખાસ આમંત્રણથી તેમણે ઇરાનનો પ્રવાસ પણ ખેંચ્યો હતો.

તેમણે ૧૨૫ ઉપરાન્ત સાહિત્યગ્રંથો લખીને જંગાળી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યું છે. સાહિત્યના એકેય અંગને તેમણે સ્પર્શ કર્યો નથી એમ નથી. દરેક ક્ષેત્રમાં તેઓએ સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે. હિંદના અગ્રગણ્ય કવિ, સાહિત્યકાર ઉપરાન્ત તેઓ કલાકાર અને અભિનેતા પણ હતા. જંગાળીમાં તેમના ૩૬ કાવ્યગ્રંથો, લગભગ ૩૮ નાટકો, ટૂંકી વાર્તાઓનાં અને નવલકથાઓના ૧૯ ગ્રંથો, સાહિત્ય કલા ધર્મ અને બીજા વિષયો ઉપરના નિબંધોના ૫૦ સંગ્રહો

અને લગભગ ૩૦૦૦ કાગ્ગો પ્રકટ થયાં છે.

અંગ્રેજ ઉપરાન્ત હિંદુસ્થાનની બીજી પ્રાન્તિક ભાષાઓમાં પણ તેમનાં પુસ્તકોના થોડાંજ અનુવાદો પ્રકટ થયા છે. સને ૧૯૨૨ પછી તેમણે રાજ-કારણમાં રસ લેવાનું જાંબ ક્યું હતું, છતાં પણ જંગાળના નજરેકદીઓની મુક્તિની ચળવળમાં તેમણે અમ્મ ભાગ લીધો હતો અને એ સંજોગોની સરકારની નીતિનો ઉગ્ર વિરોધ કર્યો હતો.

થોડાજ મદિનાઓ પહેલાં ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી તરફનું જહુમાન યોગને ચળે બેઠ ધરાયું હતું અને હિંદની સમગ્રાપી અદાલતના વડા ન્યાયમૂર્તિ સર મોરિસ ગ્રાવરને હસ્તે ઓક્સફર્ડ ડોક્ટરેટની મદામૂલી અને અપ્રાપ્ય પદવી યોગને યોનાયત થઈ હતી.

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનો મહાત્મા ગાંધીજી પ્રત્યેનો પ્રેમભાવ છેલ્લાં થોડાંક વર્ષોમાં હિંદુસ્થાને જોયો છે અને અનુભવ્યો છે. રાષ્ટ્રીય આદર્શો માટેનો એમનો આગ્રહ અનન્ય હતો. વૈભવમાં મનભર આળોટેલા હોવા છતાં દરિદ્ર હિંદનાં ભાંડુઓ માટેનો એમનો પ્રેમ એમના કાગ્યોમાં અને ધૃતર સાહિત્યમાં ક્યાં નથી નીતરતો? આન્તરરાષ્ટ્રીય સંજોગો, ત્રિશ્વજયુત્વની ઉચ્ચ ભાવના અને અતિશય ઉદાર દિલ, એમનો ત્રિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં એ જાણે જોમ પૂરનાર હતું. એમની રાષ્ટ્રભક્તિએ જગાવેલો પ્રકાપ દિંદે હજી હમણાંજ તેમણે મીસ રેમખોનને આપેલા સજ્જસજ્જતા જ્વાળામાં જોયો છે.

હિંદ અને ચીનના સંજોગોને વધુ નિકટ જનાવવાની એમનો તીવ્ર આકાંક્ષા શાન્તિનિકેતનમાં 'ચીનાભવન' સ્થાપીને એમણે પાર પાડી છે.

માનવપ્રેમી ઋષિ: રવીન્દ્રનાથની ત્રિશિષ્ટ પ્રતિભા આખા હિંદને અધીર સહી મુઠી સ્પર્શી રહી હતી. પચાસ પચાસ વર્ષો થયાં છતાં એમના વિચારોમાં સ્થિરતા અને સાતત્ય એકસરખાં હતાં. એમનો ફિલસૂફી માનવપ્રેમી હતી. વૈરાગ્ય એમણે કદી વાંછ્યો નથી કે ગાયો પણ નથી. 'જાવન વય' પહેલાં એમણે લખેલી એક કવિતામાં એમણે વાંછ્યું હતું કે:

"મરિતે ચાહિ ના આગિ સુંદર ભુવને,
માનુષેર માહે આગિ બાંચિયારે ચાહ."

જો અનુસાર જ એમણે પોતાનું સમગ્ર જીવન વ્યતીત કર્યું હતું અને ૮૦ વર્ષની ઉંમરે એ ઋષિ, હિંદવિમૂત્તિ કવિવર હિંદની કવિતાને વિધવા જનાવી, હિંદને ન પુરાય તેવી ખોટ પાડીને અગર શાન્તિ પામ્યા છે.

('યુગ્મશત' સમાચાર, તા. ૮:૮:૧૯૪૧)

સ્ત્રી અને સ્વાતંત્ર્ય

સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યનો ગંભીર પ્રશ્ન આજ દિવસે સમાજમાં ઘણાઈ રહ્યો છે. વિવિધ માર્ગો નારીનું શુભાઈ ગએલું સ્વાતંત્ર્ય પાછું લાવવાના આજી પ્રયત્નો ચાલ રહ્યા છે. આ કાર્ય કાળે વિવિધ માર્ગો સુચવાય છે. અધા માર્ગો છેવટે એક જ દિશામાં દોરાય છે: સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ કેળવણી આપો, સુવિચારો અર્પો. આમ સુચવાતાં છેવટ લગ્નનો પ્રશ્ન ખડો થાય છે, જો આપણે ઊંડો વિચાર કરીશું તો ખબર પડશે કે લગ્નજ સ્ત્રીની પરાધીનતાનું મૂળ છે. જો લગ્ન એ અનર્થનું મૂળ હોય અને પ્રગતિરોધક હોય તો તેની સંભાવનાજ ટાળી દેવી ચોગ્ય છે.

જો લગ્નથીજ સ્વાતંત્ર્ય નાશ પામે તો નારીજીવનમાં લગ્નની આવશ્યકતા શી? તે લગ્ન ન કરે તો? એ પ્રશ્ન અધાને ગભરાવશે. એ પ્રશ્ન વિચારતાં આપણને લાગશે કે લગ્ન સિવાય પણ સ્ત્રી નિરાધાર બનશે; તેને આર્થિક સંકટા-મણીમાં ઊતરવું પડશે. આ મુશ્કેલીઓ સામે તેને બાચ બીડતી જોઈશે. આર્થિક મુશ્કેલીઓએ લગ્નની સંસ્થાને બાવા પ્રકારની હીન બનાવી દીધી છે. અને આ સંસ્થાની દેખાતી ઉચ્ચતાના અંજના પ્રકારની પાછળનાજ કાળા પડછાયામાં પરાધીનતા તૈયાર થઈ છે. આજ સંસ્થાએ સધવાઓને અને વિધવાઓને ચૂરી છે, થોડી નહિ પણ જ્યાં સુધી તેમનું જીવનતત્ત્વ શોષાઈ જાય ત્યાં સુધી.

આ સંસ્થાને આપણે લક્ષે ન ટાળીએ, પરંતુ તેના મૂળમાં જે વિષ રેડાયું છે અને આખી પ્રજાલોકમાં જે હળાહળ વ્યાપી ગયું છે તેને તો આપણે જરૂર ટાળી શકીએ. નોકર ગમે તેટલો બુદ્ધિમાન હોય તોપણ પોતાને પગાર આપનાર એવકુદ શેઠ આગળ માથું ઊંચું કરી શકતો નથી, દુકામાં તે શુદ્ધાગી ભોગવે છે. આ શુદ્ધાગી મનોદશાનું કારણ આર્થિક વ્યવસ્થા છે. આજ કારણ તેને મૂક બનાવે છે. નારીને પણ આજ કારણ મૂક બનાવે છે. તેના ભેગી ધાર્મિક ભાવના પણ સંડોવવામાં આવે છે. શું પેરતંત્રતાને પોષનાર ભાવના ખરી ધાર્મિક ભાવના હોઈ શકે?

પુરુષવર્ગે સ્ત્રીઓને અન્યાય કર્યો છે. નાની બાળાઓને પરણાવી દેઈ તેમાંની કેટલીકને તત્કાળ વૈધવ્યની પેદીમાં હોમી દીધી છે; વિધવાઓને બ્રજ બનાવી વેશ્યાઓ બનાવી છે અને વેશ્યાઓને અકાળે વૃદ્ધ બનાવી પંચતત્ત્વમાં ભેળવી દીધી છે. તે બધું શાને જણે? પુરુષ પોતે આર્થિક દૃષ્ટિએ સ્વતંત્ર

હોવાથી સ્ત્રીને પરતંત્ર બનાવી રહ્યો છે. સ્ત્રીવર્ગ ભલે બીજાને પરાધીન બનાવવાની ધૃષ્ટ ભાવનાને ન રેવે, પરંતુ આર્થિક દૃષ્ટિએ પોતે સ્વાવલંબી થઈ ચોક્કસ સ્વતંત્ર થઈ શકે અને સાચા સ્વાતંત્ર્યનો આનંદ માણી શકે. પરિણીત પુરુષ યા સ્ત્રી આર્થિક દૃષ્ટિએ સ્વતંત્ર હશે તો તેઓને તેગતી વચ્ચે અસમાનતા નહિ લાગે. અસમાનતા જ ગુલામીનું મૂળ અને શાસક તરફનો ઉત્તેજન આપનાર છે.

અર્થ અને કામ જગતમાં મુખ્ય સ્થાન ભોગવે છે. કામ-કામનાઓ ધણી વાર અર્થમાં જ પરિણમે છે; તો પછી શું અર્થ જગતની આંખે મહત્ત્વની વસ્તુ નથી? ત્યારે જગતમાં આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય મહત્ત્વની વસ્તુ છે; તો પુરુષ યા સ્ત્રી આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય મેળવી પોતાને અને સમાજને ઉત્તત કરી શકે.

આણંદ

મણિલાલ આ. પટેલ

લક્ષ્મી ગઈ !

નરેન્દ્ર-કમળાનાં મડોગાંઠ પડેલાં શેષ બીજો જ દિવસે મૂળામુઠા નદીને કિનારેથી પોલિસને ગળા આપ્યાં. તેમણે મૂંઝવી ચિદ્વીથી તેઓ મૂળ થવાની 'ખબર' પકડાથી તે હકીકત સવારનાં વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી, તેને આધારે પોલિસ તરફથી ધટતી તપાસ થયા પછી શ્રેણીને અગ્નિસંસ્કાર કરવા કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને અને કોલેજાકે ગુજરાતી ભાષ્યોને સોંપી દેવામાં આવ્યાં. રમણાનુભૂતિનો વૈરાગ અજળ પ્રકારનો હોય છે. ત્યાં એકઠા યજ્ઞલાઓનો રસપ્રદ સંવાદ આપ્યા વગર રહેવાય એમ નથી.

દિનેશ : “અધ્યા નરેન્દ્ર, તું કહેતો હતો કે આ બે જણ તો સ્નેહલગ્ન કરશે, અને આજે તો આપણે જુદા જ પ્રકાર જોઈએ છીએ. મારા દિલ ઉપર આથી મજા જ આઘાત થયો છે. આવો બનાવ નગરે જોવાનો આ પહેલો જ પ્રસંગ હોવાથી કાળજી કપાઈ જાય છે. કુળવાન નરાધમો-નર પિશાચો, જેમના ઘરમાં બે પૂરા રાટલાનું ય ઠેકાણું નથી હોતું, પરિવારનું પાલન કરવા કરવા જોઈતું (કુળ વિના) બીજું સાધન નથી હોતું, તેવા નીચ વૃત્તિના ગાનવાની મનોવૃત્તિ એ જ આવા આત્મસોગનાં કારણો હોય છે, એ આજે મેં સગી આંખે જોયું! મર્યાદાકા તો રાજ કલમનાં તારાં તીર છોડે છે, પણ સ્વાર્થમાં રચ્યોપચ્યો રહેલો સમાજ સમજતો નથી એનું શું?”

નરેન્દ્ર : “વાત સાચ સાચી છે. જો ને, શું સાથે લેઈ જવાનું છે? કાણ

લેઈ ગયું છે? સિકંદર જેવા ખાલી હાથે ગયા, રાજા રામ અને કૃષ્ણ જેવા કીર્તિ વિના ખીજું કશુંયે લેઈ ગયા નથી, અને આપણે એમના પૂજકો એમને નામે ચરી ખાઈએ છીએ! ખીજું શું કરીએ છીએ? આપણા નરસીકાકા પાસે જોઈું નહોતું, અમથાજાઈ પાસે ઘણુંય હવું. વરસોથી એકદું કરેલું ગયું ક્યાં? ‘આંધળી દળે ને કૂતરાં ચાટે,’ એવું કદાચ બને તોય એ પૈસા માટે છોકરો વેચે એવા ન હતા; છતાં પેલા મોગરીવાળાને ઘોષ નાખ્યો, નીચોવી લીધો. હજી તો પાશેરામાં પહેલી પૂણી છે, ત્યાં તો ગિચારાને આંખમાં પાણી આવવા લાગ્યું છે. પાછળ ખીજી ત્રણ છે. કાણ જાણે એને શું યશે? પડ્યો નાના ગામનો અને એને મોઢ લાગ્યો મોટા ગામનો! કહે, આપણે શું કરીએ?”

રમેશ (ખીજા ખાંકડા ઉપર બેઠો બેઠો સાંભળતો હતો તે વચ્ચમાંજ બોલી બેઠ્યો): “જો ને લાઈ, એ તો એમજ ચાલવાનું. મરઘાકાકા કહે છે એ સાવ સાચું છે, પણ થોડુંજ કાંઈએ છોડી દીધું છે? કાંઈ કુલડીમાં ગોળ લાગી ખાય છે, ત્યારે સાદસવાળા છડેચોક ચાર હજાર લે છે અને દશ હજારના ખૂમ પાડે છે, જાણે કે એ વધારે કુળવાનના ઠાંકા ન હોય! ત્યાં કેટલાક ઉદામનીતિવાદીઓ શું કરવાના હતા! જો કુળવાનો પોતાની સ્થિતિ સમજે, અને છોકરાઓને સ્વતંત્રપણે પ્રજ્ઞવા દે તો આના પ્રશ્નો ન આવે! પેલાં મંગળાબેન ઈંટર આર્ટ્સ પાસ થયાં છે, એમને માટે એક સારો વર પણ ખી. એના વર્ગમાં છે, પરણે કે તુરતજ મોટરમાં ફરે એવી સ્થિતિ છે; પણ ‘કરમમાં નહિ કરમણીયાં, ને જાને શાં જાવાં? કરમમાં નહિ એરંડીઉં ને કસોરીયાં શાં ખાવાં?’ એના જેવું એમને માટે બને છે. એટલે નંખાં કુળને શીદ ફાંસી દો છો?”

મહેશ: “એમ નથી! જમણમાં જધાને પાછું લાણે મોટા લાડવો દેખાય છે. એ મંગળાબેન નાના ગામનાં છે. વર મોટા ગામનો પાલવે કે નહિ તે સવાલ છે. એટલે કદાચ સંકાચાતાં હોય, પણ તેમ નથી. લાઈ ગિચારા ભલા છે, એટલે વાંધો લેઈ શકે તેવા નથી. વરપિતાનું કંઈ ચાલે એમ નથી. લાખેકનું ભવિષ્ય છે. એકનો એક દોકરો છે. પરણી લીધા પછી દોલત પોતાનીજ છે ને! છોકરીના પલ્લાપરકંથુની જરૂર એને નથી. છા ને એના પિતા પાંચશેરીએ માથું કૂટતા! એ કરશે પાંચરા એમને! નરેશની માફક નદીનાળાં નહિજ કરે!”

દિનેશ: “અત્યા જો ને, હવે જવા જેવું થયું છે? રાજ કાચુંગાચું તો નથી ને!”

મહેશ વાંસડો લેઈ બેઠતી બોપરીઓ ફાડે છે. બીજો વાંસડાથી ચિતા દહાવે છે. ત્રીજો લાકડાં સંકારે છે.

મહેશ : “જસ હવે થઈ રહેશે. વધારે બેસવા જેવું લાગતું નથી.”

ઝેટલે અગચાલાઇનો મિગજ ગયો અને બોલી બિઠ્યા : “સાલાઓને ધંધો છે કંઈ બીજો? પ્રેમલા-પ્રેમલીની વાતોમાં નરેશ-કમળાનો જીવ બોવરાવ્યો અને બળી રહેતાં સુધી બેસવાની પણ પડવા નથી! ઉધાડાં માથાં રાખી ફરતું ને બાણે રોજ રમશામપાના ન કરતા હોય તેવા ફરવામાં કંઈ બળ છે એમના બાપનું!”

દિનેશ : “કાકા, નાહકના બિઠ્યો નહિ. જોઈ છે તમારી લાગણી! ઉધાડે માથે ફરીએ છીએ તેમાં કાઢના બાપનું ખાતા નથી. લેવા આવીએ ત્યારે ન આપતા! પણ નાહકના અંગને દહકા ન પાડે! તેમજ ગઈ સાલ તમારા છોકરાનું વેવિશાળ-કુપું, ક્યાં ગઈ હતી થુદ ને થુદ તે વારે! હજી તો સાકે પૂરાં થયાં નથી, તે પહેલાં થુદ લાગી ગઈ કે શું? ધરતું ય ઠેકાણું નહોતું, છોકરો બી. એ.માં પાસ થયાનો હતો તે પહેલાં તો પેલાં ગંગાબેન પટેલની માફક ગળ્યો પૈસાવાળો કે બન્યા મોટા કુળવાનના ખાં! હજી અમે તો સારા છીએ કે જાંડ બિઠાવવાનો યત્ન આદરીએ છીએ. તમેજી તો ઉકાલ્યું જ ને! નિરાંત કરી છે ને! હવે ભલેને અમે રમતા રામ રહીએ!”

મહેશ : “અલ્યા, કેમ અગચાકાકા પાછળ પડ્યો છે? દહકું લોહી દવાલદારનું હોય છે એમજ ને! પેલા વસોવાળાએ માટલીમાં પાંચ દળરનો ખર્ચ કરાવ્યો હતો, પરંતુમાં અદાર દળર લીધો હતા અને હાથી ઉપર બેસી નડિયાદ પરજીવા ગયા હતા. પણ...”

રમેશ : “અલ્યા ‘પણ’ કહી કેમ અટકી પડ્યો! બોલી નાખ ને!”

મહેશ : “એમાં હતું કે એટલું ય ફરીને વસોનો મુખ્ય દરગારી માણસ જનમાં નહોતો, એટલે પેલા નડિયાદવાળાને એણે આવ્યું કે આટલા ખર્ચાં તો ય એવો માણસ આંગણે ન આવ્યો! પરજીનારને લાગ્યું કે મોટા કુળવાન ગણાવા સારું મોટી ગંભીર રકમ લીધો તો ય લાકડે તો જનમાં ન આવ્યો.”

દિનેશ : “લો હવે આલો, કંઈ જોવા જેવું રહ્યું નથી, તેમ સંકારવાનું ય બાકી નથી. લાકડાં જ મૂળે ધણું હતું. એટલે ગિયાગું સુએ બળી શક્યાં.”

જાધાએ ચાલવા માંડ્યું. રસ્તામાં મરઘાકાકાએ કહ્યું : “આજનાં છોકરાને બોલવા દીધા એટલે જડખાતોડ જવાબ આપે છે. જો ને અગચાલાઇને દિનેશ પરખાવી દીધું ને! બાણે એનો બાપ તો લીધા વગર છોકરો પરખાવશે. મને

યાદ છે કે આક્રિકાથી દર ટપાલમાં એક કાગળ તો હોય છે જ. એ તો એમ જ કહે છે કે ગારે તો રૂપીઆ લેવા છે. લેખક તોય લેખક કહેવાના છે ને નહિ લેખક તોય લેખક એલવામાં બાકી રાખવાના નથી. તો પછી લેવા એ ખોટું થોડું જ છે? ચાર છોકરીઓ હજી પરણાવવી છે. છે કાંઈ રાણીને સાજો છ ગામમાં કે બધી છોકરીઓ રૂ. ૩૦૧માં લે? હું પણ છોકરા ૩૦૧માં પરણાવવા રાજી છું, પણ ‘ડોલુ’ ખોલને રૂડેળશંકર બનવા’ મોખ નથી.”

અમથાલાલ: “બરાબર છે. જુઓને મને તો લોક ચૂંટી ખાય છે કે ‘આ તમે શું ક્યું’? તમારે ક્યાં બેચાર છોકરીઓ પરણાવવી હતી કે તમે મોટું ગામ છોડી ગામડામાં પડ્યા.’ બધો હવે ધણોય પરતાવો થાય છે, પણ થોડું જ પાછું ફરાય તેમ છે.”

પશાલાલ: “તમારે ક્યાં વચનનો સવાલ છે? રિવાજ તો છે, પાછા આપવા હોય તો આપી શકાય છે.”

મરઘાકાકા: “પાછા આપવા હોત તો ત્યારે જ વિચાર ન કરત? હું ધણી વખત કહું છું કે પાટીદાર, તેમાંય કુળવાનનો દાવો કરનારા, છોકરી સાથે છોકરાને પરણાવવા કરતાં પૈસાના પોટલા સાથે પરણાવે છે, ત્યારે એમનું છઠ્ઠીનું ધાવણ નીકળી આવે છે! મારા ઉપર કેધ કરે છે, બોલવાનો વહેવાર પણ બંધ કરે છે, પણ સમજતા નથી કે છોકરાના દિત કરતાં પોતાનું દિત (અંગત), છોકરાના સ્વાર્થ કરતાં પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા સારે છોકરાંની મરજીને ઠોકરે ઉડાવીને પણ પરણાવી દેખે છીએ.”

પશાકાકા: “અરે ભાઈ, હવે તો લગણાદૂટ મૂકા. ગારી નજર સામે એ અઢાર હજાર પરંજીનો લેનારોય ધરની બહાર જઈ શકતો નથી. શુષ્ક જીવન ગુજરે છે. નર્મ પૈસા જ ઉપયોગમાં આવતા હોત તો પરંજી લેનારા કુળવાન પાટીદારે મોટું ફાડી બેસી ન રહેત. એ તો હવે સાધન યષ્ટ પડ્યું છે. નર્મ પોકારથી, નર્મ આપઘાતથી કે નહીનાણાંમાં પડવાથી હવે ઝોણું થાય તેમ લાગતું નથી. એ તો ચેપી રોગ છે, સ્વમાનનો સવાલ છે, ચઢતિરનો સોદો છે. નાના-મોટા અને કુલીન-અકુલીન વચ્ચેનું દંડયુદ્ધ છે. કાણ કાનાથી જિતે! એ તો છોકરા કે છોકરીઓ બેઠા બળવો ઉઠાવે તો જ અટકે, નહિ તો વરપિતાઓનો મોહ પૈસા લેવાનો છે તે જવાનો નથી ને છોકરીઓના પિતાઓને કુળવાન વર બારણે લાવવાની મહસ્વાકાંક્ષા છે તે પણ જવાની નથી.”

દિનેશ: “કાકા, ફિકર કરતા ના. નરેશ-કમળાના દાખલાથી અમારાં

દિલ ધવાઈ ગયાં છે. આનો બિદાપોદ અમો અમારી ડિપેટિંગ ક્લબમાં કરીશું અને જનતા સુધી કોલેજમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓનું એક મંડળ સ્થાપીશું. પરંતુ વિના પરણવાની ભીષ્મપ્રતિજ્ઞાએ લેખશું અને પેલાં સુરતમાં પરણી ગયાં તેમ પરણી જઈશું ને ત્યારેજ કન્યાના તેમજ વરના પિતાઓને ખગર પડશે. ત્યાર વિના એમની આંખો બિધડે એમ મને લાગતું નથી.

મહેશ : "અહ્યા, જાણી મારતો ના! આપણી યોજના વડેરા જાણી જશે તો પછી પારજ નહિ પડવા દે. જાધા એકજ માળાના મણકા છે. મેર વગરની એ માળાં છે. માટે છાતા રહેવામાજ સાર છે. કયાં પછી જાણે તો પરવા નથી. નહિ તો નરેશ-કમળાનાં જેવે મોતે મરવું પડશે. જેઉ મોડાં જન્યાં, પરણી ન શક્યાં, માળાપોએ વિરોધ કર્યો. પરિણામે જેઉએ નદીમાં અંપલાવ્યું. ફીક થયું કે ચિદ્વી મૂડી હતી, નહિ તો પોસ્ટ માર્ટગમાં અનેક પ્રકારના ગોટાળા જદાર આવત. અનેક કન્યાઓ ઉપર માળાપોની અવકૃપા બીતરી પડત. અનેક વિદ્યાર્થીઓ ઉપર અણજાજતો હુમલો થઈ જત. ફીક થયું, ખિચારાંયે કદાપણ વાપશું."

દિનેશ : "હું તો આજથી ગંભીર વિચાર કરવાનો છું. ચરોતરમાંથી પરંતુનો રિવાજ બંધ થાય તેને માટે એક ધરખમ યોજના જદાર પાડવાનો છું. અને જેઓ પરંતુ લેખ પરણે તેઓનો મામાનિક બોયકોટ કરવા સુધીની હદે જવાતું કહેવાનો છું."

રમેશ : "રહેવા દે તે હવે તારી એ યોજના! બી. એ. થઈને ૪૦-૪૫ મળશે, તેમાં આ હાક શી રીતે ભોગવીશું? એ તો પિતાશ્રી જે કરે છે તે બ્યાજખીજ કરે છે. ભણાવવાનો ખર્ચ પરંતુમાંથી વસૂલ કરી લે છે અને આપણે ખર્ચવા જોઈએ તે સાડ તરંગર સસરેા જોણી આપે છે. આપણામાં આવડત જોઈએ. માતાઓનો પ્રેમ પુત્રી પ્રત્યે વધારે હોય છે. સાસુજીને ગિરજ્યાં કે 'પડ પાસા પોગાર!' સાસુજી રીઝ્યાં એટલે સાક્ષાત્ જગદંનાનો આવતાર પ્રસન્ન થતા અવતરી પડે છે!"

જાધા વેરાઈ જાય છે. હોકરાઓ કોલેજમાં જાય છે.

દિનેશ : "અહ્યા રમણ, ઝોરડીમાં કેમ લક્ષ્મીબેન દેખાતાં નથી! સવારમાં આપણે રમણાનશ્રૂમિમાં જ્યાં નીકળ્યા ત્યારે તો હતી. આપણે આવીએ ત્યારે ગરમ પાણી તૈયાર રાખવાતું પણ કહેતાં હતી, ને અત્યારે તો દેખાતાં નથી. જોને જરા બાજુનો ઝોરડીમાં, તપાસ તો કર! આઘાતનાઘાત તો નથી લાગ્યો ને! કહેવાય નહિ, એમતુંય જણું પૂજીતું!"

રમણ જાનુમાં જઈ આગ્યો ને બોલ્યો : “ત્યાં તો કોઈ નથી. કહે છે કે આપણા ગયા પછી તુરતજ હાથમાં જમકો લેઈ બહાર ગયાં છે. મંગળા-
બેને પૂછ્યું, ત્યારે કહે છે એવો જવાબ આપ્યો કે એ તો ચોપડીઓ લેઈ
જરા પ્રેક્ષક સાહેબને ઘેર જઈ છું. પણ ત્યાર પછી તપાસ કરતાંય પત્તો
લાગતો નથી.”

પૂના કેમ્પ,

મગનભાઈ ઇન્દિરભાઈ પટેલ

બંધન

બંધન એટલે બાંધવું તે, પાશ, જાળ, અટકાવ, પ્રતિબંધ, નિયમ, ધારો,
કેદ કરવું તે, વગેરે. બંધન ધણી જાતનાં હોય છે, જેનાં કે રાજકીય,
ધાર્મિક, સામાજિક, માનસિક, શારીરિક, આર્થિક, પારમાર્થિક, આંસારિક,
વગેરે. બધી જાતનાં બંધનો થોડાં થોડાં સ્થાં ઉપર સામાજિક બંધનો,
સંપ્રદાયી સ્થાં ઠીક પડશે.

મોટામાં મોટું બંધન તે રાજકીય બંધન એટલે પરતંત્રતા. આ બંધનથી
મોકળા થવું તે સ્વતંત્રતા. રાજકીય બંધન ધણી જાતનાં હોય છે. આપણું
પોતાનું રાજ્ય આપણા દેશ ઉપર હોય ત્યારે જે બંધનો આપણે રાજપ્રતિનિધી
આપણા ઉપર તથા આપણા દેશ ઉપર મુકીએ તે આપણને તથા દેશને
લાભકર્તા હોય. દેશ ઉપર પરદેશી રાજ્ય હોય તો તેનાં બંધનો ધણીજારાં
તેને શોષવા માટે નાજવામાં આવેલાં હોય છે. તેથીજ કોઈ પણ પ્રજા બીજી
પ્રજાનું બંધન ઇચ્છતી નથી. દુનિયામાં ઝડપાજળેડા પણ આવાં બંધનોથીજ
ચાલે છે. દેશી રાજ્યો જેના રાજ્યો જાલીમ હોય છે, તેવાં રાજ્યોનાં
વાહીઆત બંધનોની તો વાત જ કરવા જેવી નથી.

ધાર્મિક બંધન દરેક ધર્મમાં હોય છે. દુનિયામાં મુખ્ય ત્રણ ધર્મ છે :
હિંદુ, મુસલમાની અને ખ્રિસ્તી. જોતોતો તથા જોડોતો સાધારણ રીતે હિંદુ
ધર્મમાં સમાવેશ થાય છે. હિંદુ ધર્મનાં બંધનો પ્રથમ સ્વૈચ્છિક અને સાધારણ
કડક હતાં, પણ જ્યારે તે કડકાઈની હદ ઉલ્લંઘી ગયાં ત્યારે હિંદુ ધર્મ ધીરે
ધીરે જિનજિન સ્થિતિમાં જતો ગયો. તેથી હાલમાં તે બંધનો જાડુજ નરમ
અને ઢીલાં પડી ગયાં છે. તેમજ સામાજિક બંધનોનો હજી એટલો બધો
પ્રભાવ છે કે ધાર્મિક બંધનોને પરાણે પરાણે પકડી રાખવામાં આવ્યાં છે.
હવે પરદેશગમન થઈ શકે છે, જોકે પાટીદાર કોમમાં આ બાબત અટકાવ

નથી, પણ ખીણ ઝાંતિઓનાં યજ્ઞધનો દ્વે દીલાં પડ્યાં છે એટલે કે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી પાવન થવાય છે. પરધર્મમાં વટલાઈ ગયેલાંઓને પાવન કરી હિંદુ ધર્મમાં પાછાં લેવામાં આવે છે, પણ તેમની એક જુદી જાન થઈ જાય છે—ન થાય તેમની સાથે લાણાવહેવાર, ન થાય બેટીવહેવાર.

માનસિક યજ્ઞધન, ખણ્ખણ પોતાની જાતે જ માથુસે પોતાના મન ઉપર લાદેલાં હોય છે. ધાર્મિક જાણતોમાં આવાં યજ્ઞધનો નિશ્ચયાત્મક હોય છે, જેવાં કે આત્માના કલ્યાણ માટે તેમજ મોક્ષ તથા સ્વર્ગ મેળવવા માટે. સામાજિક જાણતોમાં આવાં યજ્ઞધનો દીલાં હોય છે; કારણ કે જ્યારે સ્વાર્થની, મોટાભાઈવાની, દંભ પોષવાની, નફા મેળવવાની, બીજને હેતરવાની વાત આવે છે, ત્યારે મોટા મોટા માન્યતા પણ ડગી જાય છે. અતે માનસિક યજ્ઞધનના યજ્ઞ દીલા પડે છે. વળી રાજકારણમાં જાણીજીતને સરકારે કેદીઓને પાગલ બનાવવા અગર પોતાના મતના કરવા માટે માનસિક યજ્ઞધનો નાખે છે, જેવાં કે તેમને છાપાં વાંચવા ન આપવાં, એકલા અટુલા કેદમાં રાખવા, કાઢને મળવા ન દેવા, આતંક મળે એવા પ્રકારથી બાકાત રાખવા, વગેરે. આ જાણતોમાં જ્યાં જ્યાં સ્વદેશી રાજ્ય હોય અગર સ્વરાજ્ય હોય ત્યાં ત્યાં સુધારા થયા છે, પણ પરદેશી રાજ્ય હોય ત્યાં સુધારા એવા આચકા ખાઈ ખાઈને થાય છે કે જ્યારે તેવા સુધારા પૂર્ણ થાય ત્યારે તેની કિંમત જ ન રહી હોય.

શારીરિક યજ્ઞધન તંદુરસ્તી જાળવવા માટે જરૂરનાં છે. પ્રાણાયામ, વ્યાયામ, આસન, તરવું, ફરવું, દસવું, રમેલું, વગેરે અનેક પ્રકાર આવાં યજ્ઞધનોના છે. રાજરજવાડાં તથા જાલીમ જુલમગારો કેદીઓને, પરદેશીઓને અને પરધર્મીઓને રંજાડવા અગર પોતાની હામાં હા મિલાવે તેટલા માટે શારીરિક યજ્ઞધનો, જેવાં કે હેડમાં પૂરવાં, જાનવરની માફક કામ કરાવવાં, શક્તિ ઉપરાન્ત કામ કરાવવાં, વગેરે, હાખવતા અને હજી પણ હાખવે છે.

સ્વૈચ્છિક યજ્ઞધનો ચર્ચા કરવા જેવાં નથી, કારણ કે તે માથુસોએ પોતે પોતાની ઇચ્છાથી પોતાની જાતને સુધારવા અગર જગાડવા સ્વીકારેલાં હોય છે. સાચું બેલવું, જુદું બેલવું; હિંસા કરવી, અહિંસક રહેવું; દારૂ પીવો, ન પીવો; જુગારે બેલવો, ન બેલવો; બીડી પીવી, ન પીવી; સ્વદેશી ચીજો વાપરવી, પરદેશી ચીજો વાપરવી; ચાડી સુગલી કરવી, ન કરવી; વગેરે આના પણ ઘણા પ્રકાર છે.

આર્થિક યજ્ઞધનો પોતે જાતે, નાતે, સમાજે અગર રાજ્યે લાદેલાં હોય છે. માથુસે પોતે પોતાના ઉપર પોતાની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા યજ્ઞધનો

નાખ્યાં હોય છે, જેવાં કે જરૂરિયાત સિવાય મરણમાં, પરણમાં, જન્મમાં તેમજ દુરાચારમાં અને દુર્વ્યસનોમાં પૈસો ન ઉઠાવવો. નાતે એકઠા મળીને મરણમાં, પરણમાં, ધર્મમાં અમુક ઠરાવેલા પૈસાથી વધારે ન ખર્ચવા એવો બંદોબસ્ત કરેલો હોય છે તે નાતનાં જાંધન કહેવાય. પાટીદારની નેકર વગરની નાતમાં એવાં જાંધનો નથી. શહેર સુધરાઈમાં, લોકલ બોર્ડમાં અને ગામ તરફથી પોપાતી સંસ્થાઓમાં વેરા, લાગા, વગેરે ભરવા તે સમાજનાં જાંધન કહેવાય છે. રાજ્યનાં જાંધનોમાં ત્રિવિધ વેરા, હકસાધ વગેરે રાજ્ય ચલાવવા અને ન્યારે રાજ્ય પરદેશો હોય ત્યારે રાજ્ય ચલાવવા ઉપરાન્ત તેમના પોતાના દેશના અને જાતિભાઈઓના સ્વાર્થને માટે ગુલામ દેશના ઉદ્યોગોને પાયમાલ કરી નાખવા માટેનાં જાંધન.

પારમાર્થિક જાંધનો પોતે જાતે પોતાના ઉપર લાદેલાં હોય છે, જેવાં કે પોતાના ભાઈભાંડુઓને, સગાંવહાલને અને દોસ્તદારને ધંધાર્થે નાણાં આપી દે અગર વગર બ્યાજે આપે. ગામમાં ગામલોકને માટે વાવ, ફવા, તળાવ, દવાખાનાં, ધર્મશાળાઓ, ફાજીશાળાઓ, ઉદ્યોગશાળાઓ, વ્યાયામશાળાઓ, કૃષિશાળાઓ, વિદ્યાલયો, વગેરેમાં નાણાં તથા સલાહ આપે; દેશમાં અને પરદેશમાં આકૃતો વખતે મદદ કરે. નાણાં સિવાય કેટલાક સખી માણસો પોતાની જાતને હોમી દે, તે પણ આવાં જાંધનોમાં ગણાય.

સામાજિક જાંધનો કેટલીક જાતિઓમાં હોય છે પણ ખરાં અને કોઈક કોઈક જાતિઓમાં નથી પણ હોતાં. જે હિંદુ જાતિ એકજ અને અવિભાજ્ય હોત તો જાંધનોની ખાસ જરૂર નહોતી. પણ હિંદુ જાતિમાં વર્ણાશ્રમ ધર્મમાંથી અગણિત જાતિઓનો ઉદ્ભવ થયો એટલે સામાજિક જાંધનોની જરૂર પડી. કેટલીક જાતિઓમાં પરણ-મરણના વિષયમાં ધણાંજ આકરો જાંધનો લખલ કરવામાં આવ્યાં છે, જેથી તેમાંની કોઈ પણ વ્યક્તિ ચસકી ન શકે. કોઈએ એમાંનાં કોઈ જાંધન ફગાવી દીધાં તો તે જાતિબહાર! જે આ જાંધનો ફગાવનાર માણસને પીકળળ હોય તો જાતિમાં તડ અથવા ભાગલા પડે એ એનું આખરી પરિણામ. આ પ્રગણે લાંબે, કાળે જાતિમાંથી પેટાજાતિ અને તેમાંથી જુદી જાતિ થાય છે અને ચવાની છે. આવી જ પરંપરાથી અગણિત જાતિઓ યજ પડી છે.

હવે પાટીદાર જાતિનાં સામાજિક જાંધનોની વાત શરૂ કરીએ. ખાર ગામના પાટીદારોએ લગ્ન સંબંધે કાકોર મુકામે ધારાધોરણો કહો કે જાંધનો કહો તે ઘડયાં, ત્યાર પહેલાં પાટીદાર કોમના ગૃહસ્થો જેને જ્યાં ફાવે ત્યાં

કન્યાની લેવડદેવડ કરતા અને સાંભળવા પ્રમાણે ન તો તે વળતે પરકણ હતી કે ન તો મોટા મોટા ખરચા હતા. બહુ જ જુગ ખરચે લગ્ન પતી જતાં. ડોકીરનાં જંધનો દાખલ થયા પછી કુળાભિમાનીના ભાવ વધ્યા, ખાર ગામ વાળા ભારેખમ થયા. પણ ત્યાર પહેલાં આગદવાદ સાથેના સંબંધ જંધ થયા. ગામે જંધાયા પછી ગામ પરમાગના લોકો પોતાની છોકરીનાં છોકરાને સારાં ઠેકાણાં મળશે અને ભાણા કુંવારા નહિ રહે તેવે વિચારે, આશાએ અને લોકો ખાર ગામ તરફ ખેંચાયા. ખાર ગામવાળા પોતાને જીતરતા મળશે, ખાસડાં પાસે ખેમ્માડશે, હુક્કા ભરાવશે કે તેમનાં છોકરાને કાચળામાં આવેલાના ઇલકાળો મળશે તેનો દિશાળક્ષિતાગ તે વળતે તેમને આવડ્યો નહિ. જેમ જેમ પોતે જાને નીચા થવા લાગ્યા તેમ તેમ ખાર ગામ વાળા ચઢી વાગ્યા. 'આટલી પરકણ આપો, આટલો કન્કરિયાવર કરો, આટલાં માણસો મારે જમણ તથા જળદ ઘોડાં મારે ધામચારો ત્યાર રાખો, તમારી છોકરીનાં છોકરાં તથા તેમનાં છોકરાં તથા તમારા કુટુંબનાં માણસો પરણે અને ગરે ત્યારે ત્યારે આ પ્રમાણે અને તે પ્રમાણે લાગા આપવાનું કષ્ટશે, તો જ અમારા કુળવાન ધરતો વર તમારે આંગણે આવી શકે, નહિ નો નહિ.' આવાં આવાં જંધનોથી જંધાતો, દગાતો, ચંપાતો, જકડાતો. જિયારો ખાપડો તે પોતાને કુળહીન મળ્યાનીને પણ ખામગાલ થઈ ગયો. આવા લોકની કાળે કરીને આંખો ઊધડી ત્યારે નાત જોલામાંથી ચૂલામાં હોગાઈ ગઈ હતી; કારણ કે જેમ જેમ ખીખાં જુદા જંધાતાં ગયાં તેમ તેમ તે જુદોમાં પણ કુળવાનો ફૂટી નીકળ્યા, પોતાના રેંસાવાની વાત તે જિયારા સ્વાર્થમાં ભૂલી ગયા. ખાર ગામના ભાવ તો વધતા જ હતા (નાનાં છ કે પાંચ ગામના ધટીને પછી વધ્યા). તેવામાં વળી ખાર ગામના આફ્રિકાવાસીઓ ફૂટી નીકળ્યા. જિયારા 'બજ કલદારમ' વાળા તેઓ થોડી રજા લેઈને ઘેર આવ્યા એટલે પાંચસો હજાર વધારે ચાપ તેના સામે તેમણે ન જોયું અને પૈસા તથા જમણ ઝીકયે ગાખ્યાં. એમને એવો વિચાર ન આવ્યો કે પાછળ મારા ભાઈઓંકુને અને પ્રજાને છોકરીઓ પરજાવવી હશે ત્યારે શું થશે. એમ કમે કમે લગ્નનાં ખર્ચ વધતાં ગયાં. હવે જુદોને લીધે, પાચગાલીને લીધે અને કંઈક સાચી સમજને લીધે પણ બહારની કન્યાઓ જંધ થઈ ગઈ એટલે અંદરો અંદર ભાવ વધ્યા તે એટલે સુધી કે હજારોની પરકણો થઈ ગઈ. હવે 'માં મને કાઠીમાંથી કાઢ' એવી રિયતિ પણ લાખ-ઓની થઈ ગઈ છે - દંભી, ધમંડી અને મિરયાભિમાનીઓની નં. ધઈ હોય તો તે જાણે. સાથે છલુંદર પકડયું છે; નથી મળાતું, નથી છાડાતું. બધાં સમજે છે, પણ જિજ્ઞાસીને મળે ધંટડી બાંધે કાણ? જંધનો સખત કરો તો થોડા

વળત માટે પાવગાલીને રોકી શકશે, પણ પછી ‘એ રાગ એ ને એજ’ માટે જાંધનો જિલકુલ તોડી નાખી પાટીદાર અને કણ્થી કામનું સંગઠન કરી જેને ત્યાં કન્યા લેવી દેવી હોય ત્યાં લાયકી પ્રમાણે લે દે એવી યોગવશ કરે. અને તે ત્યારેજ, અને કે ત્યારે દંભ, ધમંડ, મિથ્યાભિમાન, પોરસ, દ્વેષ, તિરસ્કાર, વગેરે તથા જાધા પાટીદાર કણ્થી ચાહે લેઉંઆ હોય, કડવા હોય, આંજણા હોય કે વડનગરા હોય; ચરોતર, વાકળ, કાંનમ, દશકાશી કે કાકીઆવાડના હોય; ગમે તેવા હોય તે જાધા ભાંજવાયાથી અને સંપર્થી કોઈ એક સ્થળે એકકા મળી જાંધનો નહિ પણ સાદા ઠરાવોજ કરે તેમજ તે ઠરાવો પાળવા પળાવવા માટે ન્યાય તોલે તેવા સુધારાના હોંશીલા અને ઉત્સાહી આગેવાનોનું પંચ નીમો.

મરણ સંજોગેનાં જાંધનો પાટીદાર કામમાં નથી. માત્ર કુલજીવેડાથી, દેખાદેખી મોટા ભા તેમજ કુળવાન થવાની હોંશમાંજ વરા, કાજુમોકાણ, શેકાંપાધડી, વગેરે કુધારા થયા અને તે એટલી હદે જઈ પહોંચ્યા કે તે રિવાજ થઈ પડ્યા. કોઈ તે કુધારા પ્રમાણે ન વર્તે તો તેના ઉપર મહેણાં-ટુંણાં, રિસામણાં-મનામણાં અને જાંધ-હોડનો મુશગધાર વરસાદ વરસે.

આપણી કામગાં પરદેશગમન સંજોગે જાંધનો નહોતાં તેમજ નથી, તેથી કામની નાણાં સંજોગી રિયતિ ઠીક ઠીક સુધરી છે. પાટીદાર સમાજમાં કોઈ પણ જાતનાં ખાસ ધાર્મિક જાંધનો પણ નથી, તે પણ સાધારણ ઉત્તરિતનું એક કારણ છે. જેને જેમ કાલે તેમ પરમેશ્વરને પૂજે છે, તેથી ધર્મ સંજોગે ઝઘડા આપણી કામગાં પગપેસારો કરી શકતા નથી. માત્ર કોઈક કોઈકના દંભ અને મિથ્યાભિમાનથી કેટલાંક પાટીદારીઆં ગામો આલડછેટવેડાથી વખોડાય છે. સ્વતંત્ર પાટીદાર કામ પરણ સંજોગેનાં જાંધનોથી અને મરણ સંજોગેના ગાંડા રિવાજોથી પરતંત્રતાનાં જાંધનોમાં જડાતી. થઈ છે એજ એટલી બાજત છે.

હે યુવક-યુવતીઓ, તમારે જાતે અને તમારી નાતે પ્રાયશ્ચ હોય તો તમે પોતે વિચાર કરતાં થઈ જઈ જહાદુર જાનો, સદાચારી જાનો, દુરાચાર તજો અને તમને તથા નાતને પરતંત્રતામાં જડાતાં રીતરિવાજોનાં જાંધનોને ખંતથી અને બિલટથી દૂર કરો, તેમજ તમારાં વડીલો પાસે જેનું કેન પ્રકારેનું દૂર કરાવો. એક મધ્યસ્થ જગાએ ભેગા ગણી આવા સવાલોનો તોડ અને ઉકેલ લાવો. તમારે માટે બીજું કોઈ નહિ કરી જાય, માટે હિંમતથી જહાર પડો. ધૈર્ય તમારી પડખેજ છે. ઉપાડી લો આ અદના આદમીએ દેખાડેલી ફરજને.

સેકંડ હેડ

પ્રિય વાચક! પરિચિત શીર્ષક વાંચી, તે ઉપર તે વળી શું લખી શકાય, એમ તું માનતો હોય તો તારું યત્નજન્ય બુલબુલું છે. આ દુનિયામાં 'સેકંડ હેડ' વેચાતી અનેક વસ્તુઓ—મોટર, મોટર કાર, પેન—વગેરે તે જોઈ હશે, તેમજ ખરીદી પણ હશે. પરંતુ તારી અણીતી અને જોજોલી, પરંતુ ખ્યાલ બહારે રહી ગયેલી એક 'સેકંડ હેડ' વસ્તુનો ધમધાકાર વેપાર ચાલે છે અને તે 'સેકંડ હેડ' વસ્તુ તે જૂદા વિધુર.

'સેકંડ હેડ' વસ્તુઓના અતુલનીઓને તો ખ્યાલ હશેજ કે જે વસ્તુઓ ધણીજ સોંધી વેચાય છે, તે વસ્તુઓ ખરીદવા મનુષ્યો ધસારો કરે તો તેમાં નવાઈ નથી. દશે હજારની નવી મોટરને જાહેરે પાંચ હજારની સરતી 'સેકંડ હેડ' લાવવી, તેવીજ રીતે પાંચ હજારની પરઠણાના પંથવરને જાહેરે ત્રણસો ને એકગાં 'સેકંડ હેડ' જૂદા વિધુર વરને લાવવામાં આપણા પાટીદાર સમાજના વેવિશાળ કરવામાં કુશળ કાર્યકર્તાઓને સહેજ પણ સંકેત લાગતો નથી. મોટર કારની ખરીદીમાં ફક્ત જાણ દેખાવજ નહિ, પરંતુ તેને પડેલો ધસારો પણ ખ્યાનમાં રાખી તેનું મૂલ્ય આંકીએ છીએ. પણ 'સેકંડ હેડ' વરની ખરીદીમાં જાણ દેખાવ તો ક્યાં રહ્યો, પરંતુ તેની ઊંચકાએ પણ આંખ આડા કાન કરી કાર્યકુશળો પોતાની કુશાલ છુદ્ધિનું પ્રદર્શન કરે છે.

વેવિશાળ કરવામાં અમર ભાગ ભજવતા માનવતા જયવંતરાય પણ પુત્રી-મંડળથી વીંટળાયેલા હતા. તે અને 'સેકંડ હેડ' જૂદા વિધુરના ખાસ દિમાયતી હતા, અને તેમની બે પુત્રીઓને તો 'સેકંડ હેડ' જ વળગાડવા હતા. નીજ પુત્રી શોભના હજુ બાલ્યાવસ્થાને વસાવી મુલાવરયામાં સંચરતી હતી. ગુજરાતી જ ચોપડી પૂરી કર્યા પછી તેણે અભ્યાસને તિલાંજલી આપી. યૌવનમાં પ્રવેશતી. પંદર વર્ષની ખીલતી ડળી સમી શોભના ભલભલાના હૃદયને આકર્ષતી હતી. પુખ્ત વયે પહેંચેલી પુત્રીનાં લગ્ન કરવાની તેનાં માતા વિજયાગૌરીની અભિલાષા હતી. આજે સાંજે જયવંતરાયને તે સંજોગે વાકેફ કરવાનો તેમણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો.

જયવંતરાય સાંજે વાળુપાણી કરીને પોતાના પરમ પ્રિય ગિવ હુકાને લેઈ અંગાસીમાં ગયા. વિજયાગૌરી પણ કામથી પરત્વરી પોતાના પતિ પાસે ગયાં. યાત્રી તારકડી ભર્યો સાળુ પહેરી ઘડીકમાં હાસ્ય કરતી અને ઘડીકમાં તૂટી કરતી અમી વર્ણવતી રહી હતી. જયવંતરાય ધુત્રપાનમાં મસ્ત બન્યા હતા. ત્યાં તો વિજયાગૌરી ધીમે પગે ત્યાં આવી બેઠી. પરંતુ ધુત્રપાનમાં મસ્ત બનેલા મુનિરાજ નજે ક્યાંથી? વિજયાગૌરી આંખમાં અને ચોડી વાર બેઠી રહ્યાં.

૧૯૩૮-૩૯માં સ્ત્રી-વસતિના ૪૦૪૮ ટકા કન્યાઓ કે સ્ત્રીઓ લખતી હતી, તેને બદલે આ વરસમાં ૫૦૨૫ ટકા લખતી થઈ છે. સ્ત્રી-શિક્ષકાઓ પ્રમાણમાં ફેટલી ઓછી છે તે નીચેના આંકડા બતાવે છે:

	સ્ત્રીઓ શિક્ષણની		પુરુષો શિક્ષણની	
	તાલીમ	તાલીમ	તાલીમ	તાલીમ
	લીધેલી	વિનાની	લીધેલા	વિનાના
પ્રાથમિક શાળા	૩,૩૯૮	૩,૩૬૪	૧૪,૮૩૨	૨૨,૩૬૯
માધ્યમિક શાળા	૧૩૩	૧૮૨	૧૭૧	૧,૨૮૨
હાઈ સ્કૂલ	૫૩૨	૮૫૬	૧,૫૦૯	૪,૨૬૦
	<hr/>		<hr/>	
કુલ	૪,૦૬૩	૪,૪૩૨	૧૫,૫૧૨	૨૭,૯૧૧

(‘શિક્ષણ અને સાહિત્ય,’ ઓગસ્ટ, ૧૯૪૧, પૃ. ૪૨૬)

ચર્યાપત્ર

૧૧. લેખચોરી

વિ. આપના મં. ૧૯૯૭ના અષાઢ માસના ‘પાટીદાર’ના પાન ૪૦૮ ઉપર ‘જીવનનાં એર,’ લેખક નટવરલાલ પુરુષોત્તમ પટેલ, વડોદરા, એ નામથી લેખ પ્રસિદ્ધ થયો છે. એ લેખ લગભગ આખોય બેત્રણ હીટીઓ છોડી દીધા સિવાય ‘યુવક’ અને ૧૯૩૪ના જન્યુઆરીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા મારા લેખ ઉપરથી લીધેલો છે, એમ મેળવણી ઉપરથી આપ સ્પષ્ટ જાણી શકશો. મેળવણી કરવાનું અનુકૂળ થાય તેટલા માટે તે અંક આ સાથે મોકલી આપું છું, જેથી આપની ખાતરી થશે. અંક પરત રવાના કરશો. મેં લખેલો લેખ હિન્દી ઉપરથી લીધેલો છે. જ્યારે બાઈ નટવરલાલ તેને સ્વતંત્ર તરીકે મૂકે છે. એમણે જો હિન્દી ઉપરથી લીધાનું કશુંલ ક્યું હોત, તો મારે કંઈ કહેવાનું હતું જ નહિ. કારણ કે મારી પેઠે કરવા તે હકદાર હતા. પરંતુ તેમ નહિ કરતાં એમણે એ લેખ સ્વતંત્ર પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો છે. એ ચોક્કસ ચોરી જ છે. આવી ચોરી એમણે શા સારૂ કરી હશે, એ સમજી શકાતું નથી. મારી માન્યતા મુજબ એ હિન્દી ઉપરથી પણ લીધેલો હોય એમ બિલકુલ સંભવતું જ નથી, કારણ કે આખા લેખની મેળવણી જો આપ કરશો, તો ક્યાંયે શબ્દોમાં અથવા વાક્યોમાં સહેજ પણ ફેર આપને જણાશે

નહિ. પેરાં પણ સરખાજ પડેલા છે. અંકેરે આ આજોત્ર લેખ 'યુવક' ઉપરથી લીધેલો છે એમ કાંઈકો પણ કહી શકે તેમ છે.

છટાલા

રાવજીભાઈ જોરાભાઈ પટેલ

તંત્રીની નોંધ:- ભાઈ રાવજીભાઈએ મોકલેલાં 'યુવક'માંના તેમના લેખ સાથે ભાઈ નટવરલાલે 'પાટીદાર'માં છપાવેલો લેખ મેં સરખાવી જોયો. ભાઈ રાવજીભાઈના 'યુવક'માંના એ લેખનો શબ્દસઃ ઉતારો કરીને ભાઈ નટવરલાલે 'પાટીદાર'માં છપાવવા મોકલેલો એમ મારી ખાત્રી થતાં મેં ભાઈ નટવરલાલને એ વિષે કાગળ લખી ખુલાસો પૂછ્યો. તેમણે મને તા. ૨૮:૭: '૪૧ના કાગળથી ખુલાસો લખી મોકલ્યો તે શબ્દસઃ નીચે મુકું છું:

"આપનું કાડું તા. ૨૪મીએ અત્રે આવેલું, પરંતુ હું બહારગામ ગયેલો હોવાથી તુતું જવાબ નથી આપી શક્યો ને માટે દિલગીર છું.

"અષાઢ માસના 'પાટીદાર'ના અંકમાં 'જીવનનાં ઝેર' એ લેખ મારા નામથી આવેલો છે. અને તે છપાયા જાદ છટાલાના ભાઈ રાવજીભાઈ જોરાભાઈએ આપને લખી જણાવ્યું કે મદર લેખ મારો લખેલો છે અને 'યુવક'ના ૧૯૩૪ના જાન્યુઆરીના અંકમાં છપાયા જાદજ આપને ખાત્રી કરી આપી છે. એટલે એ સંબંધમાં આપે મારો ખુલાસો માગ્યો તો જણાવવાનું ને:

"મદર લેખ મેં 'યુવક' માસિકમાંથી ઉતારેલો નથી. અને આજ સુધીમાં પણ મેં એ અંક જોયો પણ નથી. છતાં આપના પત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આપે ખાત્રી કરી હોવાથી હું કશું કહું છું કે એ લેખ મદર અંકમાં આવેલો હતો. પરંતુ ફરી છપાવવાની ખાખતમાં ને ગેરસમજ થઈ તે માટે જણાવવાનું કે મારા મોટા ભાઈ, જેઓ જે વર્ષથી વેપાર અર્થે હાલ આફ્રિકામાં છે, તેમણે તેમના કોલેજજીવન દરમ્યાન કોલેજના અભ્યાસનાં પુસ્તકોમાંથી તથા લાયબ્રેરીનાં પુસ્તકોમાંથી ને કાંઈ તેમને સાફ લાગેલું એવાં અવતરણો તથા ટૂંકી નોંધો અને પોતાનાં મંતવ્યો તેમજ પોતાના પણ લેખો, એ મધ્યોના સંગ્રહ કરી એક મોટી નોટ તૈયાર કરેલી હતી. એ નોટમાં ને લેખ તેમણે ઉતારેલા હોય તે સાથે મૂળ લેખકનું નામ અગર ને. મોપડીમાંથી ઉતાર્યું હોય તેનું નામ લખતા અને પોતાના જ લેખ સાથે એવું કાંઈ પણ લખતા નહિ. અદર લેખ તેમની નોટખૂંટમાં મેં વાંચેલો અને મને મારો લાગ્યો હોવાથી વધુ લોકો વાંચી શકે એ વિચારથી આપના 'પાટીદાર' માસિકમાં છપાવા મોકલ્યો હતો. તેને છાપવા આપતાં પહેલાં મેં મારા ભાઈની પરવાનગી માગેલી. તેના જવાબમાં તેમણે લખેલું કે 'ને લેખ ઉતારેલા હોય તે ન

મોક્ષલાભ માટે લખેલા લેખમાંથી લખી મોક્ષલાભની તને છૂટ છે.' આ લેખ મને પસંદ આવ્યો, પણ તેની નોંધમાં મૂળ લેખકનું નામ લખવું રહી ગયેલું હોવાથી મેં મારા ભાઈનો પોતાનો લખેલો માની આપના તરફ મોકલેલો. આવી ગેરસમજથી બૂલ થઈ હોવાથી આપને તરફી પડી તે બદલ આપની તથા મૂળ લેખક શ્રી. રાવજીભાઈની પણ હું ગાંધી માર્ગી લેઉં છું અને ફરી આવી બૂલ ન થાય એવી મોકસી રાખવા કાળજી રાખીશ, એ જ.

વડોદરા

“નરવરલાલ પુ. ખેડેલના પ્રશ્નમાં”

એમ હતું તો પોતાના ભાઈની નોટબુકમાંના લેખનો એ ઉતારો છે એમ પણ ભાઈ નરવરલાલે જણાવવું એમ હતું હતું. પણ એમણે પોતાનો કહેવાતો લેખ મોકલેલો, તેની સાથેના તા. ૨૮ : ૩ : ૪૧ના કાગળમાં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે :

“મારા અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી વાચનમાંથી વિચારો તારવી લેઈ આ સાથેનો નિબંધ લખી મોકલ્યો છે. જે આપને મોકલ્યો હોય તો ‘પાટીદાર’ માસિકમાં તેને સ્થાન આપશે, એવી આશા રાખી વિરમું છું.

વડોદરા

“નરવરલાલ પુ. ખેડેલના પ્રશ્નમાં”

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે એ લેખ એમણે પોતાના ભાઈની નોટબુકમાંથી ઉતારો ફરી મોકલ્યો નથી, પણ ભાઈ રાવજીભાઈના લેખનો ઉતારો ફરી મોકલ્યો છે. આવી લેખચોરીથી લેખક થઈ શકાતું નથી, પણ તેનીયે ચોગ્ય કેળવણી લેવી પડે છે, એ લેખક થવાની લાલસાવાળા સૌ ભાઈઓએ સમજવું ધટે.

—તંત્રી

અર્થપરિચય

૪૧. સો ટકા સ્વદેશી, જન્મનાદાસ ભગવાનદાસ સ્મારકગાળા અન્ય-૨૩ : પ્રકાશક-નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૭૫૩૬૮, કિંમત સવા રૂપિયો. આ પુસ્તકમાં પૂ. ગાંધીજી, શ્રી. મહાદેવભાઈ, શ્રી. પ્યારેલાલ, શ્રી. કુમારપ્પા, શ્રી. ચંદ્રશંકર શુક્લ, શ્રી. વૈકુંઠરાય મહેતા, સ્વામી આનંદ તથા પ્રેમિસર પૂરણ, એમના ‘સ્વદેશી’નો વિવિધ દષ્ટિએ વિચાર કરતા, ચંત્રવાદો પરિણામે જગતમાં ઉત્પન્ન થતાં દુઃખ, દારિદ્ર્ય અને અનેકવિધ અન્ય કૂટ પ્રશ્નો ઉપર વેષક પ્રકાશ ફેંકતા તથા આ રાક્ષસી યત્રોના પ્રજળ હક્ષામાંથી માનવજાતિને બચાવી લેવાની કેટલી બધી આવશ્યકતા છે અને તે બચાવ કેવી રીતે થઈ શકે તેમ છે તેની સાચી સમજ પાડતા, અતિમનનીય, ઉપયોગી અને ઉપદ્રવક લેખોનો આ સંગ્રહ છે.

આ લેખોને વાંચી જતાં સમજાયે કે જે હિંદનાં પ્રાચીન કળાકૌશલ્ય

ઉપર આજે પણ પશ્ચિમની પ્રજાઓ શીદા શીદા થઇ જાય છે, અને જેની જાહેજલાલીનો જોટો જગતભરમાં જડતો નહોતો તે દિંદ આજે કળાકૌશલ્ય-હીન બની ધોર-દુઃખ અને દારિદ્ર્યના દરિયામાં ફોરું છે.

દિંદનાં આ દુઃખ અને દારિદ્ર્ય કેટલાં બધાનક છે તેનો આજો આજો ખ્યાલ સો ૧૯૨૮માં દિંદની યાત્રાએ આવેલા આમની સભાના : સભ્ય મિ. પર્સેલ નામના એક અંગ્રેજ મુદ્રચંદના નીચેના લખાણ ઉપરથી આવશે :
 “દિંદુરયાનમાં ફરીને ‘મે’ મને સાથે ‘ગાંઠ વાળી છે કે દિંદુરયાનના બંધા પ્રશ્નોથી મોટો’ અને વિકેરાળ પ્રશ્ન તે પેટની પીડાનો છે. બીજા બધા પ્રશ્નોનું મૂળ એ છે. આ કરાળ આર્થિક પ્રશ્ન આગળ બીજા બધા પ્રશ્નો ઝાંખા પડી ગયા છે. આ સ્ત્રી, પુરુષ, બાળકોને રોજ થોડાક દાણા ચોખાના વધારે મળે છે એવી ખુબર જાણવાને મારું હું મને તે આપવાને તૈયાર થઇ નહિ. આ લોકોની આવકમાં રોજના એક આનાનો પણ વધારો થાય તો એમની આજની સ્થિતિ કરતાં ઘણો જ સુધારો થયો કહી શકાય” (પૃ. ૨૭૩).

પરંતુ અત્રે રજૂ કરેલી દિંદીઓની દુઃખદ સ્થિતિને પણ ૧૯૨૮ પછીનાં વર્ષોમાં રેલ, હિમ, બૂકપ, દુકાળ, આર્થિક મંદી, વગેરે આવી પડેલી અનેક આપત્તિઓએ વધારે દુઃખદ બનાવી છે.

જેમ-એક બાબુએ ‘રેલસંકટ, હિમસંકટ, આદિએ દિંદીઓનાં દુઃખમાં ઉમેરો કર્યાજ કર્યો છે, તેમ બીજા બાબુએ અતિસૂક્ષ્મ માનવીયનો પાસેથી કામ ન લેતાં જડ મંગો દ્વારા ધનના ઢગલા ખડકનારાઓએ તેમ કરવામાં કરાશ કાખી નથી. તેથી પ્રો. પૂરણનાં શબ્દોમાં, “આજકાલ વરાળ વીજળીના સાંચાઓનાં દાગ હેઞરોનાં થાય છે, પણ માણસ કાણી કાડીની કિંમતે સો સો વેચાય છે” (પૃ. ૩૪૯).

પરિણામે મિ. પર્સેલના શબ્દોમાં કહીએ તો : “દિંદુરયાનની વસતિનો જાહુજ મોટો ભાગ જન્મે છે તે દિવસથી મરતાં સુધી બૂખ વેડે છે. ૨૫ ફેરોડ દિંદીઓ આખી જિંદગી બૂખનું દુઃખ વેડે છે. એમનાં પેટ પૂરાં ભરાતાં જ નથી અને એની વેદના તેઓને ભોગવવી પડે છે. એ બૂખને શમાવવા એમને પૂરતા ચોખા પણ મળતાં નથી. હજારો માણસો તો આ નર્વા ધીમા બૂખમરાની મદાવેદનાથી રિખાઈ રિખાઈને મરતાં હશે” (પૃ. ૨૭૨-૭૩).

આ ધીમા બૂખમરાની મદાવેદનામાંથી દિંદીઓને જનતા પ્રમાણમાં બચાવી લેવાને ‘અખિલ ભારત ચરખા સંઘ’ની તથા ‘અખિલ ભારત આગલિયોગ સંઘ’ની રચના કરવામાં આવેલી છે. એ સંઘો કઇ કઇ દિશાઓમાં કાપ કરી શકે તેમ છે, તે કાપ કેટલું મહત્વનું છે, તેમાં કેવી કેવી મુશ્કેલીઓ નડે

તેમ છે તથા તે મુશ્કેલીઓને હઠાવવામાં શહેરમાં વસતા હિંદીઓ કેવા કેવા પ્રકારની ગદ્દ આપી શકે તેમ છે, તે બંધી વાતનો જોને યથાચોગ્ય અભ્યાસ કરવો હોય તેણે આ 'સો ટકા સ્વદેશી'ને લાવ અને ખંતપૂર્વક વાંચી જવું ધટે.

આ પુસ્તકમાં અનેક મનનીય લેખો આવેલા છે, તેવા લેખોમાં અમો નીચેનાને ખાસ મહત્ત્વનું સ્થાન આપતા લલચામણે છીએ : (૧) આમસેવા અને આમસેવક, (૨) આદર્શ ગામડું, (૩) આપણાં ગામડાં, (૪) આગ-વાસી પ્રત્યેનો ધર્મ, (૫) ખેડૂતોની દેવાદારી અને નાના ઉઘોગો, (૬) આમઉઘોગ સંઘનું કાર્યક્ષેત્ર, (૭) ભૂખામરણનું ધીમું મોત, (૮) પંતવાદને પરિણામે, (૯) પ્રેમ અને મજૂરી.

જે કોઇને હૈયે માનવપ્રેમ અને હિંદનું હિત વસે છે, જે કોઇનું દિલ હિંદનાં લાખો ગામડાંઓમાં વસતાં ઠંઠાળ હિંદીઓની કરુણ કહાણીથી કંકળી ઊઠે છે, જે કોઇને જો ઘેરા દુઃખમાં દૂબેલા હિંદીઓને તેમાંથી ઉગારવાની પુણ્યચેષ્ટા સ્પર્શે છે, જે કોઇ પશ્ચિમના યંત્રવાદે આદરેલી મનુષ્યની અપાર ખાતાખરાબીની સાચી સમજણ મેળવવા ઇચ્છે છે, જે કોઇના દિલમાં એવી ખાતાખરાબીમાંથી હિંદને અને હિંદ દ્વારા અન્ય દેશોને ઉગારી લેવાનાં સોનેરી સ્વપ્નાં જાગ્યા કરે છે તે સદુને આ પુસ્તક આપ્યું, અને આપ્યું ન જને તો છેવટે પૂર્વોક્ત લેખમાળા વાંચી જવા અમારી ખાસ ભલામણ છે.

જોમને આર્થિક પ્રશ્નોની આંટીઘૂટીમાં ઊતરવા જેટલો રસ ન હોય તેના સાહિત્યપ્રેમીઓ ગાટે પણ આ લેખમાળામાં સરસમાં સરસ સાહિત્યની વાનીઓ પીરસવામાં આવી છે.

પ્રોફેસર પૂરણનો 'પ્રેમ અને મજૂરી' એ લેખ વાંચતાં સાચા સાહિત્ય-રસિકના દિલમાં રસની અવનવી છાંયો ઊજળ્યા વગર નહિ જ રહે. અને જે કોઇ ને લેખને વાંચશે તેને એમ જ યશે કે તે લેખ વાંચીને તે જરૂર કૃતાર્થ બનેલા છે, કેમ કે તેને ધડીલર તો એમ જ લાગશે કે પોતે આ જગતના કલુષિત તથા જડતાભર્યા વાતાવરણમાંથી કાઢી દિવ્ય ભૂમિના નિર્મળ અને ચેતનપૂર્ણ વાતાવરણમાં વિદરી રહ્યો છે.

તેથી, અમને ખાતરી છે કે દેશપ્રેમી તેમ જ સાહિત્યપ્રેમી ઉભયને આ પુસ્તક સરળા જ પ્રમાણમાં ઉપકારક યશે.

મૂ. બારડ

૪૨ હિમાલયનો પ્રવાસ : જહીં આવૃત્તિ, ટિપ્પણ સાથેની : લેખક - દત્તાત્રેય ખાલકૃષ્ણ કાલેલકર ; પ્રકાશક - નવચળવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ ; પૃષ્ઠ ૨૮+૩૯૭, કિંમત એક રૂપિયો. આ પુસ્તકનો પરિચય સંવત ૧૯૯૦ના શ્રાવણના અંકમાં આ પ્રમાણે આપ્યો હતો : "સંવત ૧૯૮૧થી શરૂ

કરીને લેખક ધીરે ધીરે આને દિગ્ગાલપના પોતાના પ્રવાસનું વર્ણન કરી રહે છે. અને એ ધીરે ધીરે લખાઓરું વર્ણન બહુ કરેલ લાવે લખાયું છે. એમની અવલોકનશક્તિનો લાભ આપણને કામ કામ મળ્યે ન્તય છે. જનતા કયે હેતુએ કેવી રીતે કરવા, એ વિષે લેખકની લાવનાનું છેલ્લું પ્રકરણ 'દલત્રુતિ' ખાસ વાંચવા જેવું છે. જે કાંઈ પ્રવાસરસિક લામળેન આ પુસ્તક વાંચશે તે સૌ એમાંથી કાંઈ ને કાંઈ ફળ પામશેજ એમાં સંશય નથી" પછી એ પુસ્તકનો ચોથી આવૃત્તિનો પરિચય સં. ૧૯૯૪ના આવણના અંકમાં આપતાં આ પ્રમાણે ઉમેર્યું હતું: "આ આવૃત્તિની સરખાતમાં 'જીવનની તાજગી' રૂપે અંધોનો પરિચય આપ્યો છે. તેમાં પૃષ્ઠ ૪ નીચે 'આર્ષ' શબ્દનો ધાતુ 'અર્=એકતું' આપ્યો છે. ગારી પાસેના અર્ સંસ્કૃત શબ્દકોષોમાં એ શબ્દનો ધાતુ 'જા=જનું' આપ્યો છે અને અર્ ધાતુ તો કાંઈ કાંઈમાં દેખાતોજ નથી! અંગમાં લેખકે પોતાના પ્રવાસમાર્ગનો નકશો આપ્યો હોત તો અંધ વધારે રસિક જનત. પુસ્તકમાં લેખકે પોતાનો અતિથક્કા પ્રદર્શિત કરી છે, અનેક સ્થળે પોતાની કાલ્પનિક શીલસુશીલા અકલ્પ્ય લાવનાઓ આરોપી છે. લેખનમાં લેખકનો લાઘવશૈલી વિષે જરાયે થક્કા નથી, મનમાં જેટલું આવે છે એટલું કાગળ ઉપર મૂકી દે છે, છતાં દાસ્તરસની જમાવટ એગનામાં સારી છે." આ આવૃત્તિમાં "ઉત્તરા ખંડની યાત્રાનો નકશો આપ્યો છે. ઘેર જેઠે દિગ્ગાલપની યાત્રાનો કંઈક આનંદ મેળવવા ઇચ્છનાર સૌ જાણે આ પુસ્તક વાંચવા જેવું છે.

૪૩. એને ચરણે ('એક અજ્ઞાત સ્ત્રીનો પત્ર' નામના મૂળ જર્મનના અંગ્રેજી અનુવાદનો પુનઃપ્રવર્તિ): લેખક તથા પ્રકાશક-કપિલા કોકર, ચંદ્રી વીલા, ગામદેવી, મુંબઈ ૭; સોલ એન્ડ્સ-આર. આર. શેક્લી કંપની, પ્રિન્સેસ રોડીટ, મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ ૪+૫૩, કિંમત દસ આના. એક કુમારિકાએ પોતાના એક અંગણવા પાડોશી પ્રત્યે સ્નેહથી આકર્ષાઈ તેને પોતાનું હૃદય સોંપ્યું. તે પુરુષને તો તે કુમારિકા સામે જોવાની ય પરવા નહોતી, છતાં એ તો રાતદિવસ એનાંજ સ્વપ્નામાં રમતી. પાડોશી તરીકે છૂટાં પડ્યા પછી પણ એ કુમારિકા તો પેલા પ્રત્યેના સ્નેહાકર્ષણથીજ બંધાઈ રહી. એક વખત અકસ્માત સંજોગોમાં તે કુમારિકાએ પોતાની જાત પણ પેલા પુરુષને સોંપી. પરિણામે એને પુત્ર સાંપડ્યો. છતાંમે પેલે પુરુષે એને જાણઅવાની પરવા ન કરી. પુત્ર મોટો થયા પછી મૃત્યુ પામ્યો, પોતે પણ ગરવા પડી છે, તે પ્રસંગે એણે પોતાના એ સ્નેહીને લાગે કાગળ લખી તેમાં પોતાનું હૃદય કાલંચું. આખા પત્રમાં ગારીમુંલક કાગળ હૃદય નીતરી આવ્યું છે. "સ્ત્રીહૃદયનાં સૌન્દર્ય, ઉડાણ, કરુણતા, ગૌરવ અને તીવ્ર વેદનાને સ્વરૂપ આપતી આ પત્રવાર્તા

જેની થોડી જ વાર્તાઓ હશે. આ સ્ત્રીના હૃદયનાં નિર્ગળ સત્ય પાસે સાગ્રં નરસાં નાતિ-અનીતિનાં ધોરણો કેવાં પાંગમાં લાગે છે!” જેન કપિલાનેનું જો કહેવું કેવળ વારતવિક છે. ક્રોમળહૃદય સ્ત્રી દોરહૃદય પુરુષની દાસી કેમ થઈ પડી, તે પણ આ પત્રના ભાવો વિચારવાથી સમજી શકાય છે. આ અનુવાદની ગુજરાતી ભાષા પણ એ કરુણ પત્રને અનુરૂપ ક્રોમળ છે. વાર્તા યુરોપની છે, છતાં તેમાં મૃત્યુ પછી ‘શરીર’ જાળવા’ વિષેનો (૨૦), એ કુમારિકાના સાવકા જાપથી જુદાં રહી. ‘મુજબ’ જવા વિષેનો (૨૨), ‘યુનર્જન’ વિષેનો, વગેરે ઉલ્લેખ અનુગતા લાગે છે. છતાં એકંદરે આ પત્રવાર્તા બહુ સુંદર લાગે છે.

૪૪. ગુલામ, ‘કર્મજૂગિ’નું ૧૯૪૧ની સાલનું ભેટ પુસ્તક): લેખક— ચંદ્રભાઈ ડા. ભટ્ટ; પ્રકાશક—વિદ્યલદાસ નાગરદાસ, તંત્રી, કર્મજૂગિ, ખેડા; પૃષ્ઠ ૧૮૭, કિંમત રૂ. ૧-૮-૦. જ્યાં સામ્રાજ્યો પોતાનાં સંસ્થાનોને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે લૂંટીને ધનવાન થાય છે. સામ્રાજ્યના કેન્દ્રદેશના પ્રજાજનો એમ ધનવાન થઈને વિલાસી બની જાય છે. વિલાસની અનેક સાગ્રીઓ એકઠી કરે છે, અને સંસ્થાનોના પ્રજાજનોને ગુલામ રાખી એમને પણ વિલાસસામગ્રી માની એમનો વ્યેષ્ટ ઉપયોગ કરે છે—એમની પાસે તનતોડ કામ કરાવે છે, છતાં પણ પેટપૂરતું ખાવા આપતા નથી. રામન સામ્રાજ્યે પણ એ જ રીતે ગ્રીસ વગેરે સંસ્થાનોમાંથી ગુલામ આણી તેમના ઉપર અતિશય જુલમ ગુજાર્યો હતો. એ જુલમથી ત્રાસીને ત્યાંના અનેક ગુલામોએ એકઠા મળી પોતાના ધનવાન માલિકો સામે જળવો કર્યો હતો. એ વિષે અંગ્રેજી ભાષામાં લખાએલી ‘રપાર્ટેક્સ’ નામે કથા ઉપરથી લેખકે ગુજરાતીમાં આ કથા લખી છે. પણ એ જળવામાં ગુલામો દારી જાય છે અને તેમાંના ૧૮,૦૦૦ ગુલામોને વધસ્તંભ ઉપર ચઢાવી દેવામાં આવે છે અને ત્યાં જ કથા પૂરી થાય છે. આમ આ કથા શોકાન્ત (Tragedy) છે. અને યુરોપનાં સ્વભાવને એવી કથા કે નાટક રચિતર છે, પણ આપણા આર્થસ્વભાવને, તો હર્ષાન્ત કથા કે નાટક (Comedy) રચિતર છે, શોકાન્ત નહિ. એટલે એ રીતે આ કથા વાચકને વખતે રચિતર ન પણ થઈ પડે. કથાની અંગ્રેજી રચના સુંદર હશે, પણ આ ગુજરાતી રચના વચ્ચે વચ્ચે તૂટક અને નિર્ગંધ લાગે છે. ભાષા પણ બહુ સરળ અને સુંદર નથી. વાક્યો ગમે તેમ ફેંક્યાં છે, વચ્ચે વચ્ચે ખરબચડી કાંકરી ખૂંચે છે. એટલી પણ અનેક રચણે અશુદ્ધ છે. અને છતાં પ્રકાશકના જણાવવા પ્રમાણે લેખક લખે છે કે આ વાર્તા “અત્યાર સુધીનાં મહાગં જ્યાં લખાણોમાં મને ખૂબ જ ગમી ગએલી છે.”

ગુરુદેવ કંઈક અટક્યા ને પછી ઉત્તર આપ્યો: “એ તો ત્યાંના રાજપુરુષો છે.”
 મેં કહ્યું: “પણ પ્રજામાંથી તરીને ઉપર આવેલા જ એ રાજપુરુષો છે ને?”
 ગુરુદેવે અનેક રીતે એ જવાબીઓનો જવાબ કર્યો, પણ મને તે ન રુચ્યો ત્યારે
 હું મારા સ્વભાવ પ્રમાણે છેલ્લે પાટલે જઈ બેઠો ને બોલ્યો: “રાગનગરને
 સળગાવી મૂકી પોતાના મહેલની અગાશીએ બેસીને તે ઉપર શીડલ વગાડનાર
 નીરો જાદુશાહને પણ ત્યારે કલાપ્રિય કહેવાય કે નહિ?” એ પ્રશ્નથી સૌ વાત
 ત્યાંજ થઈ ગઈ. પછી એ કંઈક બોલ્યા નહિ અને સૌ વેરાઈ ગયા: બીજો
 દિવસે સવારથી આશ્રમના અમુક શિક્ષકોમાં ચણબણ વાત ચાલી કે પટેલજીએ
 ગુરુદેવને આઘાત પહોંચાડ્યો. એપ્રિલના એ દિવસોમાં શાન્તિનિકેતનમાં ગ્રીષ્મની
 દોઢ માસની છૂટી પડવાની હતી અને તેથી સૌ ચાલ્યા જવાના હતા. જંગાણામાં
 અને તેજ પ્રમાણે આશ્રમમાં એવો સંપ્રદાય છે કે માણસ થોડા દિવસ માટે
 પણ ઘર છોડી જહાર જાય ત્યાર ઘરના વડીલને પગે લાગીને જાય. તે
 સંપ્રદાય પ્રમાણે હું પણ ગુરુદેવને પગે લાગવા ગયો. તેમ કર્યા પછી હું
 તેમના પગ આગળ બેઠો અને કંઈક વાતચિત કરી, પછી ઊઠી વળતે
 તેમણે મને પૂછ્યું: “કમ, ક્યારે પાછા આવશો?” મેં ઉત્તર દીધો: “ના
 ગુરુદેવ, હું પાછો નથી આવવાનો. તે રાત્રે મેં આપને આઘાત લાગાડ્યો,
 તેથી આશ્રમમાં મારે માટે કડવી ચર્ચા બિબી થઈ છે; એમ મેં આપને આઘાત
 પહોંચાડ્યો, એટલે હવે નથી આવવાના.” જંગાણામાં એ મીઠી વાણી
 બોલ્યા: “ના ના પટેલજી, મને તો આઘાતનો સ્વપ્નેય ખ્યાલ નથી; તમને
 સત્ય લાગ્યું તે નિર્ભયતાથી બોલ્યા, એથી તો મને આનંદ થયોલો. બોલનાર
 ગમે તે બોલે, તેમાં તમારે ને મારે શું? પણ એજ કારણે જતા હો તો
 તમને આશ્રમમાંથી ન જવા દેઉં. જવુંજ હોય તો એક વર્ષ પંક્ષી જાગે.
 પણ એક વર્ષ તો મારેજ માટે તમારે રહેવું પડશે.” અને ગુરુદેવનું વચન
 ધ્યાપાય કેમ? હું એક વર્ષ ત્યાં રહ્યો.

એમનું સરળ હૃદય

(૧) અમેરિકાને પ્રવાસેથી એ આશ્રમમાં આવ્યા પછી એમણે ત્યાં
 આપેલાં લાપણોને પુસ્તકરૂપે જાપાવવાની યોજના થઈ. એમણે પોતાનાં બધાં
 લાપણો શ્રી: એર્ડુસને સોંપ્યાં. શ્રી: એર્ડુસે એ લાપણો ટાઈપ કરવા મને
 આપ્યાં. મેં બધાં ટાઈપ કર્યાં, પણ છેવટનું એક લાપણ મને હીક ન લાગ્યું.
 અમેરિકાથી આવ્યા પછી કલકત્તામાં એમણે મહાત્માજીએ પ્રચારેલા અસહકાર
 ચિરંદનું એ લાપણ હતું. મેં તે પણ ટાઈપ તો કર્યું, પણ એ બધાં ટાઈપ

કરેલાં ભાષણો લેઈને થી. ઓફરુંસ પાસે ગયો અને તેમને મેં કહ્યું : “અમેરિકાનાં એ બધાં ચિરંજીવ ભાષણોની સાથે આ ભાષણ મૂકવું” ગમે નથી ગમતું.” ત્યાં એક યુરોપિયન ગૃહસ્થ બેઠો હતો. તેમને પણ મારું કથન યોગ્ય લાગ્યું. ગુરુભક્ત ઓફરુંસે પણ થોડી-ચર્ચા પછી भारी વાત સ્વીકારી. બધાં ભાષણો લેઈ એ ગુરુદેવ પાસે ગયા અને મારી કહેલી વાત એમણે ગુરુદેવને કહી. તુરંત જ એક વાક્યમાં એમણે કહી દીધું : “જવા દો ત્યારે એ ભાષણને.” એવા એ સરળહૃદય હતા. શ્રી. ઓફરુંસે એ વાત મને કહી અને એ જાણીને મને આનંદ અને સંતોષ થયો. (૨) એક વાર એ ખૂબ માંદો પડ્યો. બચવાની આશા એમને પોતાને પણ ન રહી. પાસે એમની સેવામાં શિષ્યસંગ શ્રી. ઓફરુંસ બેઠો હતો. તેમને ગુરુદેવે કહ્યું : “મિ. ઓફરુંસ, એક વાત કહું? મારો દેહ જુવાનીમાં તો આથીયે વધારે સુંદર દેખાતો. જંગાળની અનેક નવપૌષ્પનાઓ આ દેહ ઉપર મુગ્ધ યદને એક કરવા આવતી. હું એમની સાથે વાતો કરતો, એમને આનંદ કરાવતો, પરંતુ કોઈ પણ પ્રસંગે મેં આ દેહને અલગાવ્યો નથી, પ્રભુના આ દેહમંદિરને બ્રષ્ટ ક્યું નથી, તમે માનશો?” આ વાત શ્રી. ઓફરુંસે પોતે જ મને કહેલી અને સાથે એમ પણ કહેલું કે “નેરસિંહભાઈ, તો કે હું કુંવારો છું, છતાં મેં પણ આ દેહને બ્રષ્ટ કર્યો નથી.” કવું આ સુંદર તપોવન!

એમનો પુણ્યપ્રકાશ

એ વિશ્વપ્રેમી હતા અને તેથી એ માનવનો માનવ ઉપરનો અત્યાચાર થતો જોઈ સજાગી બેઠો. (૧) એમની માનવસેવાથી આકર્ષાઈને અંગ્રેજ સરકારે એમને નાણદનો ઇલકાજ આપેલો અને ત્યારથી એ ‘સર રવીન્દ્રનાથ’ કહેવાતા. પણ જહીઆવાલા જાગમાં સરકારના એક અંગ્રેજ લશ્કરી અગ્રસંહાર નિર્દોષ દિલ્હીઓની સભા ઉપર ખૂબી અત્યાચાર કર્યો, તે માંભજીને સર્વે દિલ્હીઓની પેઠે એમનું પણ લોહી બીકળી બેઠ્યું અને સરકારે એમને આપેલો નાણદનો ઇલકાજ ફેંકી દેધો. (૨) કલકત્તાની એક કોલેજનો એક વિદ્યાર્થી એક વાર આશ્રમમાં આવ્યો અને અમારી રાત્રિસભામાં આવી બેઠો. એણે ગુરુદેવને એક ભમાનક પ્રસંગનું વર્ણન કર્યું : “અમે કુમલીની સ્ટીમરમાં બેસીને ગઈ કાલે આવતા હતા. તે સ્ટીમરમાં એક યુરોપિયન હતો. તેણે એક જંગાળી સ્ત્રીની ગરકરીઓ કરવા માંડી અને તેને એ રીતે અનેક અપમાત કર્યા.” ગુરુદેવ જાણે કે પેઠે સાંભળતા હોય એમ સાંભળતા ગયા અને ‘પછી?’ ‘પછી?’ એમ પૂછતા ગયા. છેવટના ‘પછી?’ના ઉત્તરમાં તે વિદ્યાર્થીએ કહ્યું : “પછી

જે સ્ટેશન આવ્યું ત્યાં ખીચારી પેલી સ્ત્રીને ઊતરી જવું પડ્યું, પછીને સ્ટેશને અમારે ઊતરવાનું હતું ત્યાં અમે ઊતરી ગયા.” અત્યાર સુધી હિમ જેવા કંઠા લાગતા ગુરુદેવ હવે જતાગામુખીની પેઠે લાલુક્યા: “પણ આ વાત અહીં કહેવાને તું જીવતો આવી શી રીતે શક્યો? કાંઈ અગળા નારીતું અપમાન તું સહી શી રીતે શક્યો? એનું ગ્લણ કરતાં તને મરતાંય ના આવડ્યું? તું અહીં જીવતો આવી જ શી રીતે શક્યો?” તે વિદ્યાર્થી અને અમે સૌ સ્તબ્ધ થઈ ગયા! (૩) ઇ. સ. ૧૯૨૨ના અરસામાં મલગારમાં મોપલા લોકોએ હિંદુઓ ઉપર ખૂબ અત્યાચાર કર્યો હતો, હિંદુ સ્ત્રીઓ ઉપર લવંઢર અત્યાચાર કર્યો હતો. મહાત્માજીની મુચનાથી શ્રી. એવરુસ'એ વિષે તપાસ કરવા ગયા હતા. જે કામથી પરવારીને જે આશ્રમમાં આવ્યા: તે સાંજે હમેશની ટેવ પ્રગણે આશ્રમની પાસેના એક રસ્તા ઉપર હું ફરનો હતો, તેવામાં જ ગુરુદેવ પણ તે રસ્તે ફરવા નીકળ્યા. એમને જોઈને એમની પાસે હું ગયો અને એમને નમસ્કાર કરી એમની સાથે હું ચાલવા લાગ્યો. એમણે વાત ઉપાડી: “સાહેબ (શ્રી. એવરુસ) આજે આવ્યા છે. જે મલગાર જઈ આવ્યા, ત્યાંના અત્યાચારની દરુણજનક કથા કરતા હતા, સ્ત્રીઓ ઉપર તો લવંઢર અત્યાચાર એ લોકોએ કર્યો છે અને છેવટે તે કહેતા હતા કે તે છતાં આપણે એ લોકોને ક્ષમા કરવી ઘટે. જે તો સાહેબ છે, કાઉન્સિલના સિમ્બ છે, પણ સ્ત્રી ઉપર અત્યાચાર ચાલ્ય ત્યારે હિંદી પુરુષના હૃદયમાં શું શું થઈ આવે, એનું હૃદય કેમ કપા એ પુરોષિવનને કેમ સમજાય?” એ શબ્દો બોલતી વખતે ગુરુદેવનાં હૃદયે કોઈ આઘાત લાગ્યો હતો, એમનો પુરુષપ્રેક્ષક કેમ સળગી ઊઠ્યો હતો તો તે વખતે એમને નજરે જોનાર જ કુળી શકે. (૪) આખી દુનિયામાં એમનો જયજયકાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે સ્વિટ્ઝરલેન્ડના એક ભાગમાં કેનેડામાંથી—એમને સંમતિપૂર્વક આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું. આ જ થોડા વખત ઉપર હિંદુસ્થાનના લોકોને ત્યાં જતા અટકાવવાના ઉદ્દેશથી અત્યાચાર, કાપલચોર, વધ્ય, હત્યા, પેતાના દેશમાં સેરકોમે ન્યાં અટકી ત્યાં પોતાને મળતું માન સ્વીકારવાને આ સંવેદનશીલ કવિનું મન કેમ તેમણે કેનેડામાં પગ મૂકવાની ધસીને ના પાડી અને આમ કંઈ પણ જાહેર કયું.

મેં એમને પૂછ્યું કે “આપ સાર્વદેશિક ભાવનાનો પ્રચાર કરો છો, તોયે ભારતને ભૂલી નથી જતા?” એમણે ઉત્તર આપ્યો: “પૈસાની કિંમત આંકવા વિના હું રૂપિયાની કિંમત શી રીતે આંકી શકું? ભારત તો મારો દેશ છે જ. એ તો મારો આસપાસ છે, એ તો મારી માર્ગદેશિક ભાવનાનો પાયો છે. પણ આપણે એટલા એક જ પૃથ્વીખંડમાં પૂરા પડેલાનું નથી, આપણી વિશ્વભાવના વિસ્તારીને આપણે સમસ્ત વિશ્વના વાસી થવું ધટે છે.” એમની ભાવનાથી મને તે માણસ મુગ્ધ થયા વિના ન રહે. અને સાચે જ શાન્તિનિકેતનથી હું એટલો આનંદમુગ્ધ થયો હતો કે ગુરુદેવના ગયા પછી આ આશ્રમ ગુરુદેવની ભાવનાએ ચાલી શકશે કે કેમ, એ સંજયે મને વારંવાર વિચાર આવતા. એક દિવસ એ જ રસ્તે ફરતાં મેં એમને પૂછ્યું: “ગુરુદેવ, આપ આશ્રમને વિસ્તાર્યો જાઓ છો, પણ આપ નહિ હો ત્યારે એવું શું?” હશીને એમણે પોતાની લાઘવિક વાણીમાં ઉત્તર આપ્યો: “મને મારો ધર્મ જોગ પ્રેરે છે તેમ કહું છું. આ તો મારો એક પ્રાણપ્રયોગ છે. મારા ગયા પછી ભારતને ને જંગલને એ જોડતો હશે તો રાખશે, નહિ તો ફેંકી દેશે; એની મને શી ચિંતા! એ ચિંતામાં મને શું તો મારો ધર્મ શુકાય કેમ?”

એમની કલાપ્રિયતા

ગાનવજ્રવનની સર્વ દિશાના એ દૃષ્ટા હતા. એ કલાપ્રિય પણ હતા. પોતાનો લેખ નિરર્થક લાગે ત્યારે એ આખા લેખ ઉપર કે તેમાંના અણુમગતા ભાગ ઉપર એવી રીતે લીટા દોરતા, એવા રખાઓ આંકતા કે તેમાંથી સુંદર ચિત્ર બની આવે. એમનાં એવાં ચિત્રો અનેક છે. વળી સંગીતપ્રિય તો હતા જ. સ. ૧૯૨૦માં અમદાવાદમાં ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ બરાબ તે પ્રસંગે એ ત્યાં હાજર હતા. એ પ્રસંગે અને પછી તરત જ વડોદરા ગયા, ત્યાં પણ એમણે ગુજરાતજોના ગરબા જોયા અને એ ગરબામાં સંગીતનો અને નૃત્યનો સુયોગ જોઈને એ આનંદ અને આશ્ચર્ય-મુગ્ધ થઈ ગયા. જંગાળમાં ગુજરાતના જેવા ગરબા છે જ નહિ, એટલે ત્યાં એના ગરબા પ્રચલિત થાય એવી એમને ઉત્કંઠ આકાંક્ષા હતી. પણ જંગાળી નારીજન એ ગરબાની ધાટી શીખવા ગુજરાતમાં આવે કે ગુજરાતજો જંગાળજોને એ ધાટી શીખવવા જંગાળમાં જાય એ વસ્તુ લગભગ અશક્ય લાગ્યાથી મનના મનોરથ મનમાં જ લેઈને એ ગયા.

ગુજરાતની રસોઇ

ગુજરાતની રસોઇ પણ એમને જાણુ પ્રિય હતી. કદી તો ગુજરાતની જ! રસોડામાં પણ ગુજરાતની કરકસરિયા કારીગરી અદ્ભુત છે. આજે દૂધના

સંચા થઈ ગયા, એટલે હાથનાં મોં જોવાં એ દેવનાં મોં જોવા એટલાં દુર્લભ થઈ ગયાં છે. પણ જ્યારે સંચારાક્ષસનો પ્રવેશ આપણા દેશમાં નહોતો થયો તે વેળાએ હાથ એટલી થતી કે ખાતાં વધે તે લિફ્ટડે ઢોળાય. પણ એમ જિફ્ટડે ઢોળાવા ચોગ્ય હાથમાંથીયે ગુજરાતજોએ પોતાની કરકસરનો પ્રયોગ અજમાવી તેમાંથી કઢી જનાવી. ખીજા કોષ પ્રાન્તની નારીઓને એ પ્રયોગ ન આવતો. એટલે થયું એમ કે કઢી તો ગુજરાતનીજ, ખીજા કોષ પ્રાન્તમાં ન મળે. વેદમિકા એ સરકૃત શબ્દનો અર્થ ‘વેડમી’ થાય છે, એટલે પ્રાચીન કાળે સમસ્ત દેશના લોક વેડમી ખાતા હશે, પણ આજે ગુજરાતમાં જ તે જાડું પ્રચલિત છે; જંગાળમાં તેને કોષ જોળખતું પણ નથી, પણ જે જંગાળો તે ચાળે છે તેને એ અતિપ્રિય લાગે છે. શુરુદેવને અને તેમના મોટાભાઈને (જડોદાદાને) - દ્વિજેન્દ્રનાથ ટાગોરને - પણ તે જાડું લાવતી. એમને એ ખાવાની ઈચ્છા થાય ત્યારે મારા રસોડામાં સૂચના આવે કે શુરુદેવને અથવા તો જડોદાદાને આજે વેડમી-કઢી ખાવાં છે, એટલે જનાવીને મોકલી દેઈએ. સૂચના માત્ર એટલી કે કઢીમાં મરચું નાખવું નહિ.

શરીરશ્રમ વિષે એમની શ્રદ્ધા-૧

એક વાર શુરુદેવ મોટરમાં ખેતી બોલપુર રોડને જતા હતા. રસ્તામાં એમને મારાં પત્ની અને મારી એ પુત્રીઓ, બેન વિમળા અને બેન શાન્તા, સાથે મળ્યાં. દરેકને ખબરે ખારે પોટલાં હતાં. એમને જોઈને શુરુદેવે મોટર જીલી રખાવી અને પૂછ્યું : “વિમળા, આ શું લાવ્યાં?” વિમળાએ ઉત્તર આપ્યો : “શુરુદેવ, બોલપુરના ચૌડામાંથી રસોડાનો સામાન લેઈ આવ્યાં.” શુરુદેવે કહ્યું : “આપણા આશ્રમના હંકારમાં જઈું વેચાય છે ને?” વિમળાએ કહ્યું : “તે મોંધું પડે છે અને તે પણ મનગમતું મળતું નથી.” “હીક, તમારાં બધાં પોટલાં મોટરમાં મૂકી દો. હું પાછો આવી તમારે ત્યાં પહોંચાડી દેઈશ.” પોટલાં મોટરમાં મુકાવી એ મોટર હંકારી ગયા અને સાંજના આશ્રમમાં આવી પોટલાં ઘેર મોકલાવી દીધાં. પણ એ પ્રસંગે એમના મન ઉપર એવી અસર કરી કે તે રાત્રે એમણે સ્ત્રીઓની ખાસ સલાહ બરી. આશ્રમની સૌ જંગાળી સ્ત્રીઓ સાથે મારાં પત્નીને અને પુત્રીઓને પણ મલામાં બોલાવ્યાં. તમે કદીપી શકો છો કે શુરુદેવે પોતાના પ્રવચનનો વિષય શો રાખ્યો હશે? - “તમે જંગાળજો છેડે ચાવીઓ ખાંધેલા સાડીના છેડા ખબે નાખીને અને હાથમાં સાહિત્યપ્રથો લેઈને આશ્રમમાં આંટા મારો છો, પણ દેખાવને ખાતર ખાંધેલી એ ચાવીઓ કે અભ્યાસને ખાતર રાખેલા એ સાહિત્યપ્રથો એજ કંઈ જીવનનો ઉદ્દેશ

ન હોય. ભગવાનના દેવાલયરૂપ આ શરીર સખળ દશે તો જ એ દેવાલયમાં ભગવાન પધારશે. માટે એ દેવાલયને સખળ રાખવા શ્રમ કરવો જ જોઈએ. પહેલું શરીર અને પછી સાહિત્ય, કલા, વગેરે. આપણા આશ્રમમાં આ વધુ મુજરાતણીને તમે રોજ જુઓ છો, તેઓ નિત્ય શરીરશ્રમ કરે છે તે વધુ તમે જુઓ છો. નાની બે જાણાઓ તો એ શ્રમ કરવા ઉપરાંત સાહિત્યની અને કલાની પણ ઉપાસના કરે છે. તમે જોમનું જોઈને પણ શરીરશ્રમ કરતાં નથી શીખતાં?" વગેરે પ્રવચન એક કલાક સુધી જોમણે કર્યું.

શરીરશ્રમ વિષે જોમની શ્રદ્ધા-૨

આશ્રમના બધા કુવામાં એક ઉનાળે પાણી મુકાઈ ગયાં. જે વહેલું જોડે તે કુવામાંથી એકાદ બે ઘડા પીવાના ભરી લે. પણ એટલેથી ચાલે? નાહવા ધોવા અને વાપરવા પાણી જોઈએ એ ક્યાંથી લાવવું? અર્ધોક ગાઉ. છેડે એક જોડા વેડામાં પાણી સારી રીતે ઢવું તે મને જડી આવ્યું. હું અને મારો પુત્ર લાઈ રમણલાઈ રોજ સવારમાં ચાર જાલદીઓ અને એક લાંબો વાંસ લેઈને જઈએ. વેડામાંથી જાલદીઓ ભરીએ અને એ જાલદીઓને વાંસે લટકાવી જને જથ્થો પોતપોતાને ખંભે વાંસને છેડા મૂકી પાણી ભરેલી જાલદીઓ ઘેર લેઈ આવીએ. એક સવારે ગુરુદેવે છેડેથી આ પ્રકરણ જોયું. તેમણે તપાસ કરી અને વસ્તુસ્થિતિ જાણી લીધી. દરેક શિક્ષકને ઘેર રોજ સવારમાં ચાર ચાર ઘડા આશ્રમના ચાકરો છેડેના એક કુવામાંથી આપી જાય એવો જોમણે તરત બંદોબસ્ત કર્યો. પછી સાંજના મને જોલાવીને જોમણે અમારા શરીર-શ્રમ માટે સંતોષ અને આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો.

મહાત્માજી અને ગુરુદેવ

આધુનિક કાળમાં ભારતવર્ષના યુગપુરુષ એ: ગાંધીજી અને ગુરુદેવ. એ બંનેએ દેશને અને જગતને આપેલી ભાવનાઓ ઉચ્ચ અને સમાન છે, છતાં એ દરેકમાં પોતપોતાની વિશિષ્ટતા પણ છે. ગાંધીજી સંન્યાસી છે, ગુરુદેવ ગૃહસ્થ હતા. ગાંધીજી સંયમને અપ્રસ્થાને મૂકે છે. સ્વજ્ઞ આનંદસ્વરૂપ છે એમ માનવીએ પણ સંયમ સાથે આનંદસ્વરૂપ થવું એમ ગુરુદેવ માનતા. જોનારના હૃદય ઉપર ગાંધીજીનો સાબરમતી આશ્રમ સંન્યાસી આશ્રમની છાપ પાડે, ગુરુદેવનો શાન્તિનિકેતન આશ્રમ આંનંદી ગૃહસ્થ આશ્રમની છાપ પાડે. આ વિશિષ્ટતા છતાં જને એક જીભતા લક્ષ્ય છે. જને એકઠા થાય ત્યારે મહાત્માજી, ગુરુદેવને 'ગુરુદેવ' કહી જોમને પગે લાગે, ગુરુદેવ મહાત્માજીને 'મહાત્માજી' કહી પગે લાગે. સ. ૧૯૨૦ના અરસામાં મહાત્માજી કલકત્તા આવેલા, ત્યારે ગુરુદેવને

ઘેર ગએલા. એ એ અને શ્રી. એર્ડ્રુસ ત્રણે જણ એક ખંડમાં બેઠા બેઠા વાતો કરે છે, પ્રખ્યાત ચિત્રકાર અવનીન્દ્રનાથ ટાગોર એ પ્રસંગ પકડી લેઈ બહારથી શુભ રીતે એ મહાત્માખંડાની છબિ આંકી લે છે. એ છબિ પછીથી રાનિતનિકેતનમાં આવેલી અને ત્યાંના કલાલયનમાં મુકાએલી. છબિમાં ગુરુદેવ પહાંડી વાળીને દાદી ઉપરુ હાથ ફેરવતા મહાત્માજીની વાણી લક્ષિતલાવે સાંભળે છે, મહાત્માજી પોતાના બે હાથને પાછળ જમીન ઉપર ટેકા રાખી બેઠા છે અને એ જાનેના લક્ષ્મીન શ્રી. એર્ડ્રુસ એ બે મહાપુરુષોની કથાવાર્તા સાંભળે છે. આજે એ ગુરુદેવ મહાત્માજીને, સમસ્ત દેશને અને સમસ્ત જગતને એકલા અટુલા મૂકી ચાલ્યા ગયા! હાં ત્રિધિ! અને છતાં ગુરુદેવ પોતાના મૃત્યુમાંયે અમર છે! નમન હો એ ચિરમરણીય પુણ્યાત્માને! આન્તરજાતીય લગ્ન

સોશ્વનાના ભાઈ પશાભાઈ હોટાભાઈ ખેલ ટ્રેક્ટર એન્જિનિયર છે, અમેરિકા વગેરેને પ્રવાસે જઈ આવ્યા છે. તેમની ઉંમર હાલ ૪૦ વર્ષની છે. ફેટલાંક વર્ષ ઉપર તે વિધુર થયેલા. તેમને કંઈ સંતતિ નથી. હાલ તે વડોદરામાં રહે છે. તેમણે મિતિ સુ. ૧૦ : ૧૦ : ૧૯૯૭, તા. ૨ : ૮ : ૧૯૪૧ને રોજ વડોદરામાં બેન વસંતબેન શુક્લ નામે પ્લાસ્ટીક કંપ્ની સાથે લગ્ન કર્યા. એ બેન ગાયકવાડ રેલ્વેના ચીફ એન્જિનિયર શ્રી. ડાહ્યાભાઈ શુક્લનાં પુત્રી થાય. એમની ઉંમર ૨૮ વર્ષની છે અને બી. એ., બી. ટી. થયેલાં છે. વળી ઇંગ્લેન્ડ જઈ આવ્યાં છે. વડોદરા મહારાણી ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલમાં થોડો સમય શિક્ષિકા પણ હતાં. લગ્ન મિવિલ મેરેજ ત્રિધિ પ્રમાણે થયેલાં અને લગ્નવિધિ પછી એમના પિતાએ પચીસેક માણેમને પોતાને ઘેર પાટી આપેલી. સાતિ-એનાં જડ જંઘન તોડ્યા માટે એ જાને પક્ષને ધન્યવાદ ધરે છે. એ દંપતીનું લગ્નજીવન એમને પોતાને અને સમસ્ત સમાજને કલ્યાણપ્રદ હો!

એઈએ છે

આફ્રિકામાં રહેતા, સંસ્તાવીશ આમને ગોળના, વર્ષે ત્રણ હજાર રૂપિયાની કમાણી કરતા પાટીદાર વિધુરને પુનર્લગ્ન કરવા માટે કોઈ પણ ગોળની પાટીદાર વિધવા. પત્રવ્યવહાર શુભ રહેશે. ઇચ્છા હોય તેણે નીચેને સરનામે પત્રવ્યવહાર કરવો :

આ C/o 'પાટીદાર' મંદિર,

આણંદ.